

Milan Hejdiš – Antonín Kozoň (eds.)

ZBORNÍK PRÍSPEVKOV

Sociálna a ekonomická núdza - bezpečnosť jedinca a spoločnosti

Milan Hejdiš - Antonín Kozoň
(eds.)

Sociálna a ekonomická núdza - bezpečnosť jedinca a spoločnosti

Zborník príspevkov

1. Česko-Slovenská vedecká konferencia

**Sociálna a ekonomická núdza – bezpečnosť
jedinca a spoločnosti**

22. – 23. 5. 2009 * Bratislava * Slovenská republika

Bratislava
2009

Recenzenti:

prof. MUDr. Miroslav Danay, CSc.

doc. PhDr. Luboš Chaloupka, CSc.

doc. PhDr. Václav Dostál, CSc.

PaedDr. Milan Hejdiš - doc. PhDr. Antonín Kozoň, CSc. (eds.)

Sociálna a ekonomická núdza - bezpečnosť jedinca a spoločnosti

Zborník príspevkov

Redakčná rada:

doc. PhDr. Antonín Kozoň, CSc. (VŠZaSP sv. Alžbety) – predseda

doc. PhDr. Felix Černoch, CSc. (SVŠEŠ)

RNDr. Dagmar Gašparíková, PhD. (SpoSolntE)

PaedDr. Milan Hejdiš (SpoSolntE)

doc. PhDr. Tibor Loran, PhD. (VŠZaSP sv. Alžbety)

prof. PhDr. René Lužica, ArtD. (VŠZaSP sv. Alžbety)

doc. PhDr. Stanislav Nečas, CSc. (SVŠEŠ)

doc. JUDr. Jan Ondřej, CSc. DSc. (SVŠEŠ)

PhDr. Ingrid Schlosserová, PhD. (SpoSolntE)

Obálka a grafická úprava: Antonín Kozoň

Text neprešiel jazykovou úpravou

© Milan Hejdiš – Antonín Kozoň

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety, n.o.

Bratislava 2009

ISBN 978-80-89271-63-4

OBSAH

Predslov (A. Kozoň-M. Hejdiš)	11

Program

Piatok 22.05.2009

Aula

13.15 hod.

Moderátor: prof. PaedDr. Milan Schavel, PhD.

Tomanová, V.: <i>Sociálna politika vo vzťahu k sociálne znevýhodneným skupinám v sociálnej a ekonomickej núdzi</i>	15

Sekcia A

13.30 hod.

Moderátor: doc. PhDr. Stanislav Matulay, PhD.

Matulay, S.: <i>Chudoba ako sociálny jav z pohľadu katolíckej sociológie</i>	23
Zapletalová, J.: <i>Právo, morálka, etika a ochrana ľudskej dôstojnosti</i>	30
Biznárová, M.: <i>Spoločenské normy a sociálna núdza</i>	36
Juroška, M.: <i>K niektorým efektom globálneho trhu práce na sociálne práva</i>	41
Kozoň, A.: <i>Morálne aspekty bezpečnosti jedinca a spoločnosti v sociálnej a ekonomickej núdzi</i>	51

14.30 hod.

Moderátor: prof. Ing. Zuzana Dvořáková, CSc.

Dvořáková, Z., Tuvora, J.: <i>Finanční gramotnost jako ochrana jedince a společnosti</i>	61
Klugerová, J.: <i>Globalizace: přímá souvislost se sociálními a ekonomickými problémy</i>	72
Feketeová, K.: <i>Zadlženost' rozvojových krajín</i>	81
Čierná, M.: <i>Migrácia ako jedno z riešení sociálnej a ekonomickej núdze – migračná integračná politika SR v kontexte politík EÚ a problémy cudzincov žijúcich na Slovensku</i>	89
Urbanová, M.: <i>Postmoderní doba a situace cizinců v ČR a EU</i>	90

16.00 hod.

Moderátor: MUDr. Orgonášová, PhD.

Baráková, B., Salachová, B.: <i>Rizika sociálních rolí a osamocení jedince v procesu globalizace společnosti</i>	101
Orgonášová, M.: <i>Možnosti prevencie ekonomickej núdze osôb so zdravotným postihnutím a ich rodín v globalizovanom svete</i>	107
Gašparíková, D.: <i>Súčasná rodina v sociálnej a ekonomickej núdzi</i>	115

Vanková, K.: <i>Sociálna a ekonomická núdza a jej dopad na rodinný a spoločenský život</i>	124
Hejdiš, M.: <i>Individuálne vnímanie sociálnej a ekonomickej núdze</i>	141

17.00 hod.

Moderátor: prof. MUDr. Bohumil Chmelík, PhD.

Chmelík, B.: <i>Prirodzené plánovanie rodičovstva - životný štýl budúcnosti</i>	161
Doležal, M.: <i>Noví odborníci pomezí ekonomie a zdravotníctví</i>	164
Fabianová, L., Ondrušová, A.: <i>Sociálna a ekonomická núdza žien vo vybraných krajinách tretieho sveta</i>	169
Miller, M.: <i>Kvalita zdravotní péče a prevence v oblasti BOZP</i>	178
Knošková, E., Galbavý, Š., Galbavá, A.: <i>Ohrozenie zdravotnej bezpečnosti jedinca v čase sociálnej a ekonomickej núdze z pohľadu stomatologickej starostlivosti</i>	186
Đuricová, A.: <i>Suicidálne správanie u mladistvých ako možný dôsledok sociálnej núdze</i>	193

Sekcia B

Učebňa B

13.30 hod.

Moderátor: doc. JUDr. Jan Ondřej, CSc., DSc.

Ondřej, J.: <i>Sociální nouze, lidská práva a jejich úloha při zajištění bezpečnosti</i>	203
Nečas, S.: <i>Dopad sociální a ekonomické nouze na kriminalitu na počátku minulého století</i>	212
Volner, Š.: <i>Vonkajšie determinanty individuálnej bezpečnosti</i>	220
Černoch, F.: <i>Dialektická jednota bezpečnosti jedinca a spoločnosti</i>	234
Tuza, J.: <i>Dělba moci ve vztahu k mezinárodní bezpečnosti v Evropě</i>	241
Škvrdna, F.: <i>Sociálno-ekonomické aspekty bezpečnosti v postmodernej spoločnosti globalizujúceho sa sveta</i>	248

14.30 hod.

Moderátor: doc. PhDr. Stanislav Nečas, CSc.

Lužica, R.: <i>Rómska národnosť – nenaplnená idea</i>	261
Derevjaníková, Š.: <i>Dôsledky sociálnej núdze na rómsku komunitu žijúcu v Košiciach (z pohľadu sociálneho pracovníka ÚPSVaR)</i>	268
Matulay, Š.: <i>Chudoba Rómov ako sociálny a spoločenský problém Slovenska</i>	276
Loran, T.: <i>Rómska rodina a osada: Determinanty kreovania potenciálu ľudského kapitálu</i>	282
Urban, D.: <i>Role asistenta v práci Salesiánů dona Boska s romskou mládeží</i>	291

16.00 hod.

Moderátor: prof. PaedDr. Milan Schavel, PhD.

Schavel, M.: <i>Psychosociálne aspekty poradenstva a pomoci rodinám so zadlžením</i>	297
Marešová, A.: <i>Jak dostupnost úvěru ovplivnila kriminalitu v ČR</i>	301
Schelle, K., Schelleová, I.: <i>Oddlužení jako jeden z možných způsobů řešení úpadku fyzických osob nepodnikatelů</i>	309
Drexlerová, B.: <i>Zadlženost' rodín na východnom a západnom Slovensku, ako jeden zo sociálno - ekonomických problémov</i>	313
Keketiová, J.: <i>Zadlženost' ako súčasný sociálny problém – skúsenosti Rakúska</i>	320

17.00 hod.

Moderátor: PhDr. Ingrid Schlosserová, PhD.

Vaverčáková, M.: <i>Sociálne problémy v starobe</i>	329
Kubaličková, K.: <i>Senioři bez přístřeší jako specifická skupina uživatelů sociálních služeb</i>	333
Kuffová, J.: <i>Zariadenia sociálnych služieb v živote seniora a postihnutého jedinca</i>	334
Schlosserová, I.: <i>Fenoméni staroby v Slovenskej republike</i>	344
Wildmanová, M.: <i>Zajištění sociálních a ekonomických potřeb seniorů vzhledem k hospodářskému vývoji v ČR</i>	356

Sobota 23.05. 2009

Aula

08.00 hod.

Moderátori: RNDr. Jaroslava Pavelková, CSc. – doc. JUDr. Karol Zeman, PhD.

Pavelková, J.: <i>Příspěvek k otázce řešení problematiky lidí v nouzi</i>	359
Almašiová, A., Gejdošová, Z.: <i>Stratégie riešenia sociálno-ekonomickej situácie rodín v hmotnej núdzi v okrese Ružomberok</i>	375
Bujdošová, A.: <i>Úloha sociálneho pracovníka v domove sociálnych služieb</i>	382
Fillová, M., Stefunko, M.: <i>Praktické skúsenosti z poskytovania sociálnych služieb v Domove pre osamelých rodičov z Centra POKOJ</i>	387
Zeman, K.: <i>Legislatívne garancie následkov sociálnej a ekonomickej núdze v Slovenskej republike</i>	391
Havlíková, J.: <i>Lidé bez domova: Jakou pomoc očekávají od sociální služby azylový dům?</i>	394
Žbirková, S.: <i>Náhradná starostlivosť o mladistvých migrantov v Španielsku</i>	411
Lušnáková, L., Ševčíková, F.: <i>Psychika nezamestnaného človeka jako predpoklad riešenia zmeny stavu sociálnej a ekonomickej núdze</i>	418

10.00 hod.

Moderátori: doc. PhDr. Mária Machalová, CSc. – Mgr. Ján Hučík, PhD.

Machalová, M.: <i>Vzdelávanie dospelých a rozvoj psychologickej spôsobilosti k žitiu</i>	429
Kozoňová, S.: <i>Ako si nájdem prácu v nemecky hovoriacich krajinách?</i>	439
Lulei, M.: <i>Sociálna práca v trestnej justícii ako nástroj sociálnej inklúzie marginalizovanej skupiny trestaných osôb v SR a v zahraničí- teoretický entuziazmus a praktická skepsa</i>	444
Mátel, A.: <i>Sociálne poradenstvo a pomoc ženám, ktoré prežili domáce násilie</i>	454
Siroťáková, Z.: <i>Úloha školského sociálneho pracovníka pri vytváraní „bezpečnej školy“</i>	465
Žolnová, J. – Hučík, J.: <i>Úlohy a činnosť sociálneho pracovníka v reedukačnom centre</i>	470
Baňas, T.: <i>Sociálna práca v ozbrojených silách Slovenskej republiky</i>	476
Hangoni, T.: <i>Sociálny podnik - základné tézy a východiská</i>	481

12.00 hod.

Schavel, M., Nečas, S., Hejdiš, M.: <i>Závery z 1. Česko-Slovenskej vedeckej konferencie</i>	487

Príspevky
nezaradené do programu

Dušek, J.: <i>Potravinová bezpečnosť ve světě</i>	491
Dušek, J.: <i>Komunitní plánování sociálních služeb v Jihočeském kraji</i>	497
Hlinková, M.: <i>Osobnosť nezamestnaného v stave sociálnej núdze</i>	503
Hrušková, R.: <i>Problémy školskej integrácie nevidiacich a možnosti kompenzácie</i>	511
Jusko, P.: <i>Súčasná mládež a kríza identity v globalizovanom svete</i>	517
Kajanová, A.: <i>Sociálně patologické chování a sociální exkluze</i>	522
Kný, M., Stejskal, F.: <i>Sociálně patologické jevy mládeže, komparativní výzkum</i>	528
Kofroň, P.: <i>Sociální a ekonomická práva, bariéry při jejich uplatňování v rámci Evropské unie</i>	536
Repčík, P.: <i>Vplyv ekonomickej núdze na rozpad rodiny</i>	541
Svoboda, I.: <i>Násilné projevy extremismu proti osobám sociálně vyloučeným a osobám ve hmotné nouzi</i>	545
Španková, J.: <i>Zmeny v chápaní kvality života</i>	551

Predslov

„... a nič sa mi nestane?“ ... nevyslovená otázka v očiach malého ľudského tvora, túliaceho sa za matkinou sukňou, robiaceho prvé kroky na jeho životnej ceste, nepredpokladajúc, že ho zatiaľ čakajú iba pády a postavenie na neisté nohy za pomoci starostlivej matky...,

„... a nič sa mi nestane?“ ... otázka a zároveň aj neistá odpoveď ľudského tvora s taškou na chrbte prekračujúceho po prvýkrát prah školy na jeho ceste za vzdelaním, nepredpokladajúc, že ho čaká cesta, na ktorej musí zdolať sám seba ...,

„... a nič sa mi nestane?“... otázka, konštatovanie a odpoveď ľudského tvora, možno po prvýkrát večerajúceho a spiaceho mimo rodičovské hniezdo na študentskom internáte pri vykročení do svojho budúceho samostatného života, nepredpokladajúc, že bude zdolať nielen seba, ale aj iných ...,

„... a nič sa mi nestane?“ ... otázka, konštatovanie a zároveň odpoveď ľudského tvora, vykročiaceho za svojim živobytím v neznámom prostredí, nepredpokladajúc mieru úsilia, aby si ho naklonil vo svoj prospech a dokázal v ňom existovať...,

„... a nič sa mi nestane?“ ... otázka a presvedčenie ľudského tvora na vrchole svojich fyzických a duševných schopností, predpokladajúc, že si pretvorí svet podľa svojej predstavy ...,

„... a nič sa mi nestane?“ ... otázka a neistá odpoveď starého ľudského tvora vykročiac na ulicu niekedy už odkázaného na pomoc a starostlivosť ostatných ...,

„... a nič sa mi nestane?“ ... presvedčenie ľudského tvora prekračujúceho zákon s predpokladom vlastnej nepostihnuteľnosti bez empatie voči ostatným ...,

„... a naozaj sa mi nič nestane?“ ... koľko podob môže ešte mať nominatív substantíva bezpečnosť?

Stav, v ktorom je zachovaná vnútorná bezpečnosť a poriadok, demokratické základy štátu, jeho suverenita a integrita a jej chránené životné prostredie. Keď bezpečnosť chápeme nielen ako:

- súhrn spoločenských vzťahov, ktoré upravuje právo a ktoré chránia práva a oprávnené záujmy fyzických a právnických osôb, záujmy spoločnosti a ústavné zriadenie republiky,
- úroveň ich ochrany,
- ako prípustnú mieru nebezpečenstva,

ale zároveň aj vo význame bezpečia, ochrany pred nebezpečím, ochranou štátu, organizácie, osoby, proti nebezpečeniu, špionáži, krádeži, nezávislosti, oslobodenia sa od pochybností, dôvery, istoty, nezávislosti od dozoru, od úzkosti, znepokojenia, obáv, vyjadrenia pocitu slobody, nezávislosti od nebezpečia.

Ak má sociálna a ekonomická núdza svoj rozmer morálny, etický, ľudskej dôstojnosti, globalizácie, migrácie, osamotenía, zdravotného postihnutia, trestnej

činnosti, rodiny, zdravotníctva, medzinárodný v dialektike jedinca a spoločnosti, deľby moci v medzinárodnom kontexte, národnej a etnickej problematiky, poradenstva, sociálnej prevencie, finančnej zadlženosti populácie, staroby, sociálnych služieb, nezamestnanosti, domáceho násillia, bezpečnej školy, porúch správania ..., tak sa naplnil predpoklad organizátorov, ktorí pri výbere témy konferencie mali na mysli jej interdisciplinárnosť, a ktorá bola napokon vyjadrená aj v programe konferencie a zoradení vystúpení účastníkov do jednotlivých tematických blokov.

To sú jej nezameniteľné podoby; význam, ktorých sme si často neuvedomovali ani my sami, účastníci konferencie. Až po jej uskutočnení..., nakoľko nás sprevádza od lona matky, až po naše posledné vydýchnutie... Naozaj?

***doc. PhDr. Antonín Kozoň, CSc.
PaedDr. Milan Hejdiš***

Program

Piatok 22.05.2009

Aula

Moderátor:

prof. PaedDr. Milan Schavel, PhD.

Sociálna politika vo vzťahu k sociálne znevýhodneným skupinám v sociálnej a ekonomickej núdzi

Social policy at relation to social disadvantaged group in the social and
economical distress

Viera Tomanová

Abstrakt

Slovenský právny systém sociálneho zabezpečenia predstavuje podstatnú časť sociálnej bezpečnosti občanov. Pri formulovaní sociálnej politiky vychádza vláda Slovenskej republiky predovšetkým z európskej sociálnej a právnej kultúry a v plnej miere rešpektuje väzby sociálnych procesov na európske a svetové procesy. Politika sociálneho začleňovania je komplexná a multidimenziálna a vyžaduje koordinované úsilie viacerých politík. Sociálne služby sú nástrojmi na implementáciu ľudských práv. Ich poskytovanie dáva občanom právnu istotu v tom, že ak v budúcnosti budú odkázaní na pomoc inej osoby, tak im bude adekvátna pomoc aj poskytnutá. Udržateľné zníženie chudoby a odstránenie sociálneho vylúčenia vyžaduje masívnejšie investície do rozvoja ľudského kapitálu tvorcov politík, poskytovateľov služieb a opatrení a vylúčených osôb tak, ako to uvádzajú národné programy a stratégie.

Kľúčové slová

sociálna bezpečnosť občanov, sociálna politika, sociálne služby, ľudský kapitál, rodinná politika, zdravotné postihnutie, riziká chudoby

Slovenská republika sa v súčasnosti - podobne ako aj iné štáty Európy a sveta - nachádza v období, keď čelí priebehu a vplyvom globálnej finančnej a hospodárskej krízy. V tomto období sa budú musieť všetky relevantné subjekty solidárnejšie a aktívnejšie podieľať na riešení dopadov krízy v záujme obyvateľstva SR, v záujme udržania ekonomiky a hospodárskeho rastu, ako aj v záujme rozvoja samotného štátu. V záujme bezpečnosti jedinca a spoločnosti sa musí vynakladať všetko úsilie na to, aby sa tlmili dopady krízy a jej priebeh a dôsledky v podmienkach nášho štátu na občanov a ekonomiku.

Slovenský právny systém sociálneho zabezpečenia predstavuje podstatnú časť sociálnej bezpečnosti občanov. Možno povedať, že z hľadiska rozsahu pokrytia možných sociálnych rizík súčasný právny stav v uvedenej oblasti zodpovedá medzinárodným štandardom.

Základným cieľom sociálnej politiky, ktorý vyplýva z Programového vyhlásenia vlády Slovenskej republiky, je poskytnúť občanom taký sociálny program, ktorý bude garantovať udržanie a rozvoj ľudských, hospodárskych, sociálnych a kultúrnych práv smerujúcich k dôstojnej životnej úrovni každého človeka. Systém sociálnej politiky sa nastavuje tak, aby bol sociálne spravodlivý, transparentný, trvalo financovaný a aby zabezpečil rovnosť príležitostí. K prioritám vlády SR patrí popri naštartovaní poznatkovo orientovanej ekonomiky a prosperite aj sociálna únosnosť reformných zmien, sociálna stabilita a zachovanie sociálneho zmieru. S týmto cieľom sa v súčasnom sociálnom systéme vykonávajú všetky jeho korekcie a zmeny, najmä odstránením jeho nesystémových, destabilizujúcich a diskriminačných prvkov.

Pri formulovaní sociálnej politiky vychádza vláda Slovenskej republiky predovšetkým z európskej sociálnej a právnej kultúry a v plnej miere rešpektuje väzby sociálnych procesov na európske a svetové procesy. Výhodiskom pritom sú medzinárodné záväzky v sociálnej oblasti v rámci členstva Slovenskej republiky v

Európskej únii, v Organizácii Spojených národov, osobitne v Medzinárodnej organizácii práce a v Rade Európy.

Politika sociálneho začleňovania je komplexná a multidimenziálna a vyžaduje koordinované úsilie viacerých politík. Preto je nevyhnutné, aby integrovala politické opatrenia prierezovo cez viaceré kľúčové oblasti, akými sú trh práce, sociálna ochrana a pomoc, vzdelávanie, bývanie, verejné služby, rovnosť príležitostí a podobne. Politiky zmierňovania a odstraňovania chudoby a sociálneho vylúčenia, ktoré Slovenská republika realizuje, tvoria široké spektrum opatrení: od poskytovania priamych finančných transferov pre zvýšenie príjmu, napr. pomoc v hmotnej núdzi, štátne sociálne dávky, cez zníženie výdavkov (materiálna forma, školské dotácie pre dieťa, poskytovanie služieb) až po priame opatrenia aktívnej inklúzie podporujúce prístup k zamestnaniu, vzdelávaniu a aktívnej participácii na spoločenskom živote.

Strategické priority Slovenskej republiky na roky 2008 - 2010 cez reflexiu troch hlavných spoločných cieľov Otvorenej metódy koordinácie pre sociálnu ochranu a sociálnu inklúziu a v súlade s princípmi Stratégie konkurencieschopnosti Slovenska do roku 2010 (Lisabonská stratégia) a obnovenej Lisabonskej stratégie pre rast a zamestnanosť prinášajú súhrnnú informáciu, zábery a kroky, ktorých napĺňanie v uvedených oblastiach považujeme v rokoch 2008 - 2010 za kľúčové. Zámerom je zdôrazniť vzájomné prepojenia a posilňujúce účinky krokov stratégií jednotlivých oblastí sociálnej ochrany a sociálnej inklúzie smerom k zabezpečeniu napĺňania cieľa rastu, zamestnanosti a sociálnej súdržnosti.

Základné priority realizácie rodinnej politiky sú zamerané predovšetkým na zlepšenie prístupu k vzdelávaniu, na zosúladenie pracovného a rodinného života, na právnu ochranu rodiny a poskytnutie pomoci v krízových situáciách a na dostupnosť bývania.

Ústava Slovenskej republiky stanovuje, že sa „Zaručuje osobitná ochrana detí a mladistvých. Deti narodené v manželstve i mimo neho majú rovnaké práva. Starostlivosť o deti a ich výchovu je právom rodičov; deti majú právo na rodičovskú výchovu a starostlivosť. Práva rodičov možno obmedziť a maloleté deti možno od rodičov odlúčiť proti vôli rodičov len rozhodnutím súdu na základe zákona. Rodičia, ktorí sa starajú o deti, majú právo na pomoc štátu.“

Nakoniec aj východiskom Dohovoru o právach dieťaťa je, že deti potrebujú osobitnú ochranu pri uplatňovaní svojich práv. Práve tento dohovor zaviedol pojem „najlepší záujem dieťaťa“, t. j. vyzdvihol to hľadisko, ktoré by sa malo uprednostňovať pri akejkoľvek činnosti spojenej s dieťaťom.

S cieľom zaručiť a podporovať práva dieťaťa ustanovené Dohovorom o právach dieťaťa poskytujeme rodičom, zákonným zástupcom detí potrebnú pomoc pri plnení ich úlohy vychovávať deti, zabezpečujeme rozvoj inštitúcií, zariadení a služieb starostlivosti o deti, prijímame opatrenia, aby sa zabezpečila oprávnenému dieťaťu a osobám, ktoré sa oň starajú, požadovaná pomoc zodpovedajúca stavu dieťaťa a situácii rodičov. Slovenská republika prijíma a realizuje mnohé opatrenia legislatívneho i nelegislatívneho charakteru, ktoré majú za cieľ ochranu práv a záujmov detí, pričom hľadisko najlepšieho záujmu dieťaťa sa uprednostňuje pri prijímaní opatrení vo všetkých oblastiach.

Máme prepracovaný systém sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately na nepretržité vykonávanie potrebných opatrení na ochranu života, zdravia a priaznivého vývinu dieťaťa nepretržite. Netreba zdôrazňovať, že v systéme

poskytovania krízovej intervencie, pomoci obetiam týrania, zanedbávania, či sexuálneho zneužívania má osobitné postavenie sociálny pracovník. Nielen samostatne vstupuje do riešenia problémov (sociálna práca, krízová intervencia), ale najmä plní úlohu koordinátora.

Ak sa ocitne dieťa v stave bez akejkoľvek starostlivosti, alebo ak je jeho život, zdravie alebo priaznivý psychický, fyzický a sociálny vývin vážne ohrozený alebo narušený, orgán sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately, v obvode ktorého sa dieťa nachádza, je povinný bezodkladne podať súdu návrh na vydanie predbežného opatrenia podľa osobitného predpisu a zabezpečiť uspokojenie základných životných potrieb dieťaťa a jeho prijatie do detského domova alebo krízového strediska.

Vláda Slovenskej republiky venuje významnú pozornosť predovšetkým mladým rodinám s deťmi a vytváraniu podmienok na založenie rodiny a na pracovné uplatnenie rodičov maloletých detí. Aktívna podpora rodín sa realizuje viacerými jednorazovými a opakovanými finančnými príspevkami, ktorými štát prispieva rodičom na výdavky spojené s narodením dieťaťa a so zabezpečovaním starostlivosti o deti, ich výchovu, výživu a vzdelávanie. V rokoch 2007 - 2008 sa postupne zvyšovala finančná podpora rodín s deťmi a zaviedlo sa poskytovanie nových sociálnych dávok, ako napríklad príplatok k príspevku pri narodení dieťaťa, príspevok na starostlivosť o dieťa, príplatok k prídavku na dieťa.

V dôsledku globálnej finančnej a hospodárskej krízy sú však rodiny s maloletými deťmi a rodičia počas materskej či rodičovskej dovolenky vystavení oveľa väčšiemu riziku straty zamestnania, a teda aj zníženia príjmov do rodiny. Je preto nevyhnutné v rámci sociálnej politiky realizovať také opatrenia, ktoré umožnia zachovať dosiahnutú úroveň finančnej podpory rodín s deťmi aj v najbližšom období a urobiť všetko pre jej zvýšenie v roku 2010. Zároveň je potrebné naďalej vytvárať podmienky, ktoré by umožnili rodičom maloletých detí zosúladiť pracovný, rodinný a osobný život a ktoré by zároveň znížili riziko diskriminácie na trhu práce z dôvodu starostlivosti o rodinu.

Od 1. januára 2009 nadobudol účinnosť zákon č. 447/2008 Z. z. o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia, ktorého cieľom je výraznejšia podpora sociálneho začlenenia fyzickej osoby s ťažkým zdravotným postihnutím do spoločnosti za jej aktívnej účasti, pri zachovaní jej ľudskej dôstojnosti za ustanovených podmienok a v ustanovených oblastiach. Táto právna úprava nebola síce prijatá ako opatrenie súvisiace s finančnou krízou, predpokladá sa však priaznivý vplyv nových prvkov na obyvateľov aj v čase finančnej krízy (valorizačný mechanizmus opakovaných peňažných príspevkov na kompenzáciu, nové peňažné príspevky, zvýšenie výšky vybraných peňažných príspevkov na kompenzáciu, vyššia hranica ochrany príjmu fyzickej osoby s ťažkým zdravotným postihnutím pri vybraných peňažných príspevkoch, zvýšenie podpory výkonu pracovnej činnosti fyzických osôb s ťažkým zdravotným postihnutím možnosťou poskytnutia peňažného príspevku na kúpu osobného motorového vozidla za priaznivejších podmienok...).

V sociálnej oblasti sa vláda Slovenskej republiky plne hlási k tradičným európskym hodnotám, ako sú rovnosť šancí, boj s chudobou, spolu s dimenziou sociálnej spravodlivosti a čo najmenších negatívnych dopadov na ďalší ekonomický rozvoj Slovenska.

Jednou z významných oblastí, ktorá zasahuje do sociálnej a ekonomickej situácie spoločnosti je oblasť sociálnych služieb. Prvého januára 2009 nadobudol účinnosť

ďalší dôležitý zákon - zákon č. 488/2008 Z. z. o sociálnych službách, ktorý novým spôsobom upravuje podmienky poskytovania sociálnych služieb. Tento zákon nahradil doterajšiu právnu úpravu sociálnej pomoci v oblasti sociálnych služieb, ustanovenú v zákone o sociálnej pomoci v znení neskorších predpisov, ktorý už dostatočným spôsobom neriešil a neupravoval poskytovanie a financovanie sociálnych služieb.

Zákon nanovo upravuje právne vzťahy a podmienky poskytovania sociálnych služieb, ktorých cieľom je podporovať sociálne začlenenie občanov a uspokojovať sociálne potreby ľudí v nepriaznivej sociálnej situácii. Zároveň rieši už dlhšie očakávané skvalitnenie a modernizáciu sociálnych služieb. Cieľom pri poskytovaní sociálnych služieb je aktivizovať a podporovať sociálne začlenenie občanov. Ale ide aj o vytvorenie právnych podmienok pre primeranosť a udržateľnosť systému poskytovania sociálno-zdravotnej starostlivosti v procese poskytovania sociálnych služieb a jeho kvalitu vzhľadom na nepriaznivé dôsledky starnutia populácie. Zabezpečenie dostupnosti sociálnych služieb (finančnej, v priestore, čase a kvalite) je otázkou verejného záujmu. Na to musia byť vytvorené náležité právne a skutkové predpoklady neoddeliteľné od intervencie verejných financií v rámci prioritných smerov rozvoja.

Sociálne služby sú integrálnou súčasťou verejných služieb a z hľadiska eliminácie sociálnej exklúzie zohrávajú dvojakú úlohu, a to ako zdroj pracovných miest na jednej strane - teda ako produktívny faktor a na strane druhej umožňujú podporiť občana v sociálnej núdzi v rámci zabezpečenia jeho integrácie do spoločnosti, vrátane vytvorenia predpokladov pre jeho zamestnanosť a zamestnateľnosť. Práve zavedenie nových druhov sociálnych služieb predpokladá zvýšenie počtu pracovných miest, a teda zvýšenie zamestnanosti na miestnej, regionálnej aj celoslovenskej úrovni.

Sociálne služby sú nástrojmi na implementáciu ľudských práv. Ich poskytovanie dáva občanom právnu istotu v tom, že ak v budúcnosti budú odkázaní na pomoc inej osoby, tak im bude adekvátna pomoc aj poskytnutá.

Podpora sociálnej súdržnosti je zabezpečená aj prostredníctvom nášho systému pomoci v hmotnej núdzi. V nadväznosti na príjmy občanov posudzovaných v širšom kontexte celej rodiny štát poskytuje žiadateľovi a celej jeho rodine pomoc na zabezpečenie základných životných podmienok. Zároveň pomáha občanom v podpore ich aktívnej účasti tam, kde je to možné. Rodine poskytujeme nielen základnú pomoc v hmotnej núdzi, ale aj špecifické príspevky na zdravotnú starostlivosť, bývanie a ochranný príspevok (pre tých, ktorí pracovať nemôžu) a príspevok podporujúci aktiváciu občanov v hmotnej núdzi.

Ďalšími nástrojmi sú dotácie poskytované na stravu a školské potreby na podporu vzdelávania pre deti zo sociálne znevýhodneného prostredia, resp. rodín v hmotnej núdzi. S cieľom podporiť prístup k vzdelávaniu a motiváciu detí z nízkopríjmových rodín sa v rámci systému pomoci v hmotnej núdzi zaviedol nový nástroj, ktorý je podmienený plnením povinnej školskej dochádzky. Popri pomoci v hmotnej núdzi sú na podporu rodiny a detí orientované aj ďalšie štátne dávky. Najmä v prípade tých najzraniteľnejších v rodine - detí - je potrebné zamerať sa nielen na riešenie akútnej núdze, ale aj na preventívne pôsobenie, a tým je zabezpečenie životných podmienok a podpora vzdelávania, ktoré im v budúcnosti dáva väčšie šance vyhnúť sa rizikám chudoby.

Zároveň je nevyhnutné, aby aktivačné prvky v systéme pomoci v hmotnej núdzi smerovali k podpore filozofie aktívnej inklúzie. Pomoc v hmotnej núdzi a ochrana by mali mať povahu preventívnych opatrení a dočasných riešení u tých, ktorých potenciál je možné aktivizovať. Na to je potrebné, aby sa popri systémoch sociálnej ochrany intenzívne podporovalo aktívne začlenenie sa do spoločnosti prostredníctvom vytvárania pracovných príležitostí podporujúcich návrat na trh práce - to znamená iniciovať najmä programy na podporu rastu zamestnanosti, posilňovanie ľudských zdrojov a kapacít pre uplatnenie na trhu práce (vrátane podpory vzdelávania a prípravy pre trh práce), pretože vzdelanie a platené zamestnanie predstavuje najefektívnejšiu prevenciu pred rizikom chudoby.

Na dosiahnutie tohto cieľa Slovenská republika už niekoľko rokov využíva nielen svoje štrukturálne reformy na podporu hospodárskeho rastu, ale aj široké spektrum programov na podporu zamestnanosti. Patria sem aj programy zamerané na aktívne opatrenia trhu práce, ktoré podporujú znevýhodnené skupiny uchádzačov o zamestnanie. Slovensko ich v širokom rozsahu úspešne implementuje aj využitím príslušných finančných nástrojov Európskeho spoločenstva.

V sociálnej oblasti bude vláda Slovenskej republiky naďalej realizovať takú politiku, ktorá je v súlade s tradičnými európskymi hodnotami, pričom bude klásť dôraz na:

- spoluzodpovednosť jednotlivca a jeho rodiny za riešenie vlastnej situácie a za vytvorenie adekvátneho sociálneho a ekonomického zázemia,
- vyváženú verejnú podporu vo všetkých fázach života jednotlivca a rodiny,
- motiváciu jednotlivca k aktivite a tvorivej činnosti prostredníctvom sociálnej politiky,
- znižovanie absolútnej chudoby prostredníctvom nástrojov, ktoré ľuďom uľahčia riešenie ich ťažkej sociálnej situácie,
- udržiavanie účinnej sociálnej siete a vytváranie prostredia pre najvhodnejšie vlastné riešenia obcí a samosprávnych krajov,
- udržiavanie flexibilného trhu práce ako základného predpokladu pre tvorbu nových pracovných príležitostí, stabilnej práce, a tým vytváranie priestoru pre znižovanie nákladov na sociálny systém.

Udržateľnosť systémov sociálnej ochrany a politik sociálnej inklúzie závisí od rastu, a teda od úspešnosti podpory konkurencieschopnosti a produktivity. Udržateľné zníženie chudoby a odstránenie sociálneho vylúčenia vyžaduje masívnejšie investície do rozvoja ľudského kapitálu tvorcov politik, poskytovateľov služieb a opatrení a vylúčených osôb tak, ako to uvádzajú národné programy a stratégie.

Ing. Viera Tomanová, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety
Nám. 1. mája č.1
P.O. Box 104
810 00 Bratislava
Slovenská republika

Sekcia A

Aula

Moderátor:

doc. PhDr. Stanislav Matulay, PhD.

Chudoba ako sociálny a spoločenský jav z pohľadu katolíckej sociológie

The poverty as a social phenomenon from the point of view of the
Catholic sociology

Stanislav Matulay

Abstrakt

Príspevok rieši otázku chudoby zo zriedkavého pohľadu katolíckej sociológie. Je treba povedať, že katolícke sociologické myslenie zaniklo, respektíve dostalo sa do úzadia, v USA a v ekonomicky vyspelých krajinách západnej Európy zhruba v 60. rokoch minulého storočia a na území bývalého Československa bolo násilne zlikvidované po nástupe Komunistickej strany Československa po roku 1949. Náš článok je jedným z pokusov toto myslenie pripomenúť a oživiť. Za dôležitú súčasť nášho článku považujeme rozlíšenie adjektív spoločenský, ktorý podľa nás spadá do oblasti záujmu sociológie, a sociálny, ktorý podľa nášho názoru spadá do oblasti záujmu sociálnej práce.

Abstract

The contribution deals with the problem of poverty from a very specific point of view: the point of view of the Catholic sociology. It is necessary to emphasize the fact that the Catholic sociological thinking disappeared, or more specifically, it was suppressed in the USA and in economically developed countries of the Western Europe approximately in the 60ies of the previous century. In the former Czechoslovakia it was violently suppressed and eliminated shortly after the Communist Party of Czechoslovakia took power in 1949. Our contribution is one of the attempts to remind readers of this way of thinking and perhaps to revive it. We believe that another important part of our contribution is the two aspects of an adjective *social*. It is broadly used in the field of sociology, but it is also very frequently dealt with in the area of the social work.

Kľúčové slová

katolícka sociológia, komunizmus, chudoba, sociálna práca

Keywords

catholic sociology, communism, poverty, social work

Úvod

Katolícke (kresťanské) sociologické myslenie ako (značne odlišný) variant Comtovho pozitivizmu, ktorý na území vtedajšieho Československa rozvíjali hlavne sociológovia - katolícki i evanjelickí kňazi, bolo po roku 1949, po nástupe bývalej Komunistickej strany Československa k moci, násilne zlikvidované.

Pokiaľ ide o USA a ekonomicky vyspelé krajiny severnej a západnej Európy na okraj záujmu sa dostalo zhruba v 60. rokoch minulého storočia, a to spôsobom nenásilným. Analýza toho, prečo a ako k tomu došlo, sa vymyká téme tohto príspevku. Preto na tomto mieste iba sucho skonštatujeme, že podľa nášho názoru sa katolícke (kresťanské) sociologické myslenie stalo obeťou:

- postupujúcej ateizácie spoločnosti,
- sekularizácie spoločenských vied a myslenia,
- a v nie poslednej rade obeťou veľkého ekonomického rastu, ktorý v tomto období priniesol v daných krajinách trhovú sústavu, a ktorý na pomyselnom piedestáli nahradil Boha konzumom.

Ako dnes už vieme, chudobu, ako odveký sociálny a spoločenský jav, nezlíkvidoval ani nami naznačený, v dejinách ľudstva bezprecedentný, nárast produktivity práce človeka a produkcie všemožných materiálnych produktov určených na uspokojenie všemožných potrieb človeka. Definitívne sa ukázalo, že tak samotná chudoba, ako i jej likvidácia nezávisí len od výšky a efektivity produkcie, ale aj od spôsobu rozdeľovania vyprodukovaného bohatstva.

1 O katolíckej sociológii

Vzhľadom na to, respektíve práve preto, že na pôde sociálnej práce ako spoločenskej praxi i vede sa zdarne rozvíja sociálne učenie Cirkvi, ako i vzhľadom k tomu, že samotný pojem katolíckej sociológie je odbornej verejnosti (a to i sociologickej) neznámy, uvádzame základné východiská nášho variantu tejto disciplíny, respektíve tohto myslenia.

Prvom rade upozorňujeme, že adjektíva „katolícke, katolícka“ používame zámerne a to aj napriek tomu, že adjektívum „kresťanské“ by malo podstatne silnejší ekumenický náboj. My sme toto pozitívum obetovali vedomo, v mene čistoty teoretických základov daného sociologického myslenia, v mene toho, aby sme ideovú jednotu tohto myslenia zásadne nenarušili už hneď na jeho začiatku.

Do vyššie spomínaných základov v prvom rade zaraďujeme:

- Sväté písmo - a ako vieme už tu existujú odlišné varianty - ako príklad uvedieme preklady, ktorý používajú evanjelici a Svedkovia Jehovovi,
- Katechizmus katolíckej cirkvi – ten opäť nie je pre ostatné kresťanské denominácie záväzný,
- celú bohatú zbierku koncilových dokumentov, pastoračných listov pápeža a iných vysokých predstaviteľov katolíckej cirkvi, na jednotlivosti ktorých majú zasa rôzni predstavitelia rôznych denominácií rôzne názory,
- práce starších sociológov – osobitne sociológov - katolíckych kňazov, ale i laikov, ako i práce novších autorov, zaoberajúcich sa problémami spoločnosti (hoci bez toho, aby svoje práce definovali ako vyložene sociologické),
- a napokon, ale iste nie v poslednom rade, filozofické práce cirkevných otcov Augustína Aurélia, Tomáša Akvinského a ich následníkov.

Vzhľadom na o, že v dokonca aj v časti odbornej verejnosti sme zaznamenali pochybnosti o aktuálnom uplatnení osobitného sociologického prístupu z pozícií katolíckej viery, pred ktorým má určitý náskok rozvinutejšie sociálne učenie Cirkvi uvediem na tému rozdielnosti sociálnej náuky katolíckej cirkvi a katolíckej sociológie iba stručne:

- ich rozdielnosť zakladá už samotný rozdiel medzi sociológiou a sociálnou prácou ako vedou, ktorá aplikuje poznatky viacerých disciplín - medzi nimi aj sociológie,
- v sociálnom učení katolíckej cirkvi silne prevláda jeho funkcia normatívna,
- v katolíckej sociológii je síce normatívna rovina prítomná v jej základoch, ale podstatný je výskum spoločnosti, podstatné je hľadanie odpovedí na otázku – aká je skutočná sociálna a spoločenská realita, v ktorej ako kresťania žijeme, a ktorú ako kresťania (ako významná jej zložka) každodenne konštruujeme a interpretujeme,
- inak povedané podľa nášho názoru plodná spolupráca katolíckej sociológie a sociálneho učenia Cirkvi by mohla fungovať na základe prijatia normatívnych záverov a tvrdení sociálneho učenia Cirkvi katolíckou sociológiou a zároveň v poskytovaní spätnej väzby sociológii, čiže poskytovanie empirických zistení,

nakoľko normatívne tvrdenia sociálneho učenia Cirkvi fungujú, respektíve nefungujú v spoločnosti ako celku, respektíve v jej štruktúrnych zložkách, a to osobitne v spoločenskej skupine kresťanov.

2 Malý terminologický exkurz - adjektíva sociálne a spoločenské

V sociologickej literatúre 60.a 70. rokov 20 storočia, a žijúci pamätníci, medzi ktorých patrí aj autor tohto textu, to môžu dosvedčiť, sa obe adjektíva používali v podstate ako synonymá, a nikto v tom problém nevidel.

Myslíme si, že tento prístup priamo odrážal charakteristiky vtedajšej totalitnej spoločnosti, ktorá tvrdo a úspešne zlikvidovala vrstvy bohatých a v podstate i tých najchudobnejších a vytvorila spoločenskú jednotu na základe ekonomického minima. Téma chudoby sa stala neadekvátne, politicky nevhodná a samotné adjektíva sociálny a spoločenský naozaj splývali.

Po politických a ekonomických zmenách v našej spoločnosti nahradil u nás budovanie socializmu kapitalizmus, ktorý pripomínal (a v niektorých firmách ešte pripomína) skôr realitu 19. než 21. storočia. Bohatstvo a ešte rýchlejšie chudoba sa opäť vynorila z kalných vôd meniacej sa spoločnosti, adjektíva sociálny a spoločenský nadobudli iný, navzájom hodne odlišný výraz, pričom podľa nášho skromného názoru náš sociologický slovník (ani slovník sociálnej práce ako vedy) tieto skutočnosti v dostatočnej miere nereflektoval.

Zopár stručných otázok:

- Prečo máme sociálnu prácu a nie spoločenskú prácu?
- Prečo máme sociálnych pracovníkov, a nie spoločenských pracovníkov, sociálne dávky a nie spoločenské dávky, sociálnu sieť a nie spoločenskú sieť?
- Prečo máme ministerstvo sociálnej práce a nie spoločenskej práce?,
- atď.

Odpoveď je podľa nás jednoduchá, jazyk sociológie i sociálnej práce zaostal za zmenami v našej spoločnosti, i za jazykom laickým. Keď niekto povie, že má sociálne problémy, nikto si nemyslí, že mu chýba spoločnosť priateľov - ale peniaze na živobytie. Inak povedané, spoločenské problémy nasledujú až po sociálnych, pričom v mnohých prípadoch ich slovenská rodina dokáže zablokovať, alebo aspoň značne zmierniť.

Z povedaného vyplýva, že:

- adjektívum sociálne patrí do oblasti sociálnej práce, ktorá rieši sociálne problémy jednotlivcov i vybraných skupín,
- adjektívum spoločenské patrí do oblasti záujmu sociológie, ktorá sa zaoberá spoločenskými problémami, a to aj tými, ktoré vznikajú na základe sociálnych problémov väčších skupín jednotlivcov (napríklad rizikových skupín, tak ako ich pozná sociálna práca – seniori, ženy po materskej dovolenke, absolventi škôl a pod.)

3 O chudobe cez prizmu katolíckej sociológie

Bez toho, žeby, sme chceli negovať pohľady na chudobu z hľadiska súčasnej sociológie a sociálnej práce ako praxe i vedy, pohľad na chudobu z pozícií katolíckej sociológie je predsa len hodne odlišný.

V prvom rade, v ňom absentujú ilúzie:

- o reálnych možnostiach likvidácie chudoby budované na ideových základoch socialistických a sociálnodemokratických,
- o možnostiach minimalizácie chudoby v rámci vládnuceho trhového systému na základe ideí liberalizmu.

Sám Ježiš podľa Svätého písma k tomuto, síce v trochu inej súvislosti, povedal „Veď chudobných máte vždy medzi sebou... (Jn, 12, 8). K čomu už nie je problém dodať – aj budete mať, čo napokon ukazuje súčasnosť, keď registrujeme na zemi niekoľko miliárd chudobných a to napriek obrovskému vzrastu produkcie výrobkov, uspokojujúcich základné životné potreby človeka, nehovoriac o potrebách vymyslených.

Z pohľadu katolíckej viery (i sociológie) odstránenie chudoby nie je možné minimálne z dvoch dôvodov:

- prvým a základným je dedičný hriech človeka, jedným z jeho aspektov je podľa našej skromnej mienky egoizmus, ktorý nás ženie k zhromažďovaniu bohatstva, čo má logicky za následok i sekundárne kreovanie chudoby,
- druhým je skutočnosť, že pred Bohom sme si ako jeho deti rovní, ale to neznamená, že Boh nás povoláva na svet ako rovných; sám nám nadeľuje rôzne dary, rozličné nadanie a schopnosti v rozličnej miere, čo rozhoduje o našom uplatnení v spoločnosti a našich úlohách, ktorými nás poveruje; extrémnym prípadom sú ťažko zdravotne postihnutí, ktorí plnia medzi nami tiež veľmi dôležité úlohy, ale ich predpoklady presadiť sa na trhu práce a zarobiť si kopy peňazí sú minimálne.

4 Katolícky postoj k chudobe a k majetku

Sväté písmo prezentuje postoj k chudobe a bohatstvu na viacerých miestach, ktoré sú kresťanskej verejnosti (často i ateistom) notoricky známe, ako príklad uvádzame citáty:

- „... Nemôžete slúžiť aj Bohu aj mamone.“ (Mt, 6, 24)
- „Ako ťažko vojdú do Božieho kráľovstva tí, čo majú majetky“ (Mk, 10, 23),
- „Ľahšie je ťave prejsť cez ucho ihly, ako boháčovi vojsť do Božieho kráľovstva“ (Mk, 10, 25),
- „... Blahoslavení chudobní lebo vaše je božie kráľovstvo“ (Lk, 6, 20)
- „Blahoslavení, ktorí teraz hladujete, lebo budete nasýtení“ (Lk, 6, 21)
- a pod.

Vzhľadom na obmedzenú plochu tohto článku sa nemôžeme tejto časti problematiky podrobnejšie venovať, preto iba telegraficky stručne zdôrazníme, že postoj katolíckej viery k bohatstvu nie je úplne negatívny, ako sa na prvý pohľad javí v texte vyššie uvedených citátov. Špecifikum tohto postoje spočíva skôr v doporučení pri hromadení bohatstva byť opatrní, a hlavne neklásť ho vo svojom živote na prvé miesto a potom ešte v názoroch nato, čo možno označiť za správne používanie majetku.

Pokiaľ ide i Ježišove návrhy, boli ako vždy pre človeka veľmi tvrdé, ako napríklad:

- ... Predajte čo máte a rozdajte ako almužnu. Robte si mešce, ktoré sa nezoderú, nevyčerpatelný poklad v nebi, kde sa zlodej nedostane a kde mol' neničí.. (Lk,12, 32)
- „Lebo kde je váš poklad, tam bude vaše srdce.“ (Lk ,12, 34)

Málo z nás si uvedomuje, že on sám mal na to plný morálny nárok, pretože sa vedome narodil v chudobe, hoci mohol zvoliť prepychový palác ktoréhokoľvek z vtedajších mocnárov.

Sú dochované svedectvá o tých, čo toto dokázali realizovať v tradičnej spoločnosti (staroveku v stredoveku). V modernej a rodiacej sa postmodernej spoločnosti vznikol mohutný prúd venovania časti súkromného bohatstva (osobitne miliardárov) na dobročinné ciele. Ide zasa o problematiku, ktorej by bolo treba venovať osobitný článok, preto na tomto mieste iba poznamenáme, že dané miliardy dolárov boli získané v ťažkom konkurenčnom boji a vďaka vysokej ekonomickej efektívite.

Preto nás zaráža, že daných darcov akoby netrápila (relatívne?) nízka efektivita, slabé výsledky ich darov. Máme dojem, že čím viac miliárd dolárov ide na boj proti chudobe, tým akoby klesla ich efektivita a chudoba, choroby, a celková bieda stoviek miliónov ľudí, skôr vzrastala, alebo aspoň sa zásadne nezmenšovala.

V každom prípade medzi správne formy používania majetku patrí:

- štedrá almužna a finančné podporovanie Cirkvi i všetkých verejnoprospešných aktivít,
- podnikanie na základe kresťanských zásad, osobitne zdôrazňujeme morálku v podnikaní, platenie daní
- a platenie spravodlivej mzdy zamestnávaným pracovníkom.

Nakoniec tejto témy iba mimochodom spomenieme, že slávne proletárske (Gottwaldovo?) heslo: Kto nepracuje, nech ani neje, bolo prevzaté zo Svätého písma, kde znelo: „Kto nechce pracovať, nech ani neje“ (2 Sol 3, 10) a pochádzalo z pera sv. Pavla, ktorý ich použil v liste Solúnčanom.

5 Typy chudoby podľa Cantalamessa

K rôznym klasifikáciám chudoby, bez toho, že by sme chceli popierať zmysluplnosť klasifikácií iných uvedieme v tejto časti nášho textu klasifikáciu katolíckeho kňaza a mysliteľa Rannieriho Cantalamessu. (1999, s. 10)

Negatívna materiálna chudoba

Táto chudoba je rozšírená najmä v tzv. krajinách 3. sveta, ale existuje aj na Slovensku, a to:

- v majorite - v podobe komunít bezdomovcov,
- v rómskej minorite - v podobe marginalizovaných a spoločensky izolovaných rómskych osád a iných rómskych komunít (mestské getá, ako Luník 9 a pod.).

Táto chudoba oberá človeka o ľudskú tvár, zbavuje ho ľudskej dôstojnosti, marginalizuje ho, vyraduje ho takmer úplne zo sveta existujúcej spoločnosti, vyraduje ho z možnosti dostať sa k väčšine z produkovaných materiálnych statkov. Takíto ľudia sa stávajú akýmiś ne-ľuďmi, zvláštnymi bytosťami „tretieho druhu“, ktoré síce majú ľudskú podobu, ale ich život riadia iba základné (zvieracie) pudy, čiže žijú iba pre uspokojenie základných fyzických potrieb.

Pozitívna materiálna chudoba

Toto poňatie chudoby je pre katolícku vieru špecifické, pre ateistický spôsob myslenia je takéto poňatie chudoby nezmyselné. Základnými črtami pozitívnej materiálnej chudoby sú:

- je evanjeliovým ideálom, je možnosťou vlastným životom ukázať príklad iným, ukázať, že je možné opovrhnuť tým, čo svet hodnotí najvyššie a uprednostniť to, čo hodnotí najvyššie Boh,
- je nasledovaním Krista, pre človeka, po jednej z najťažších ciest,
- kresťana duševne pozdvihuje a obohacuje, oslobodzuje je ho spod nadvlády Zlého, pre ktorého je boj ľudí o majetok jedným z hlavných prostriedkov na odvracanie duší od Boha a od záujmu o svoju spásu.

Samozrejme, že človek potrebuje pre svoju existenciu jedlo, oblečenie, strechu nad hlavou, nehovoriac o potrebách, ktoré vyprodukovala moderná a postmoderná spoločnosť v snahe predať to, čo denne produkuje súčasný vyspelý priemysel.

Šírka potrieb sa pre mladého človeka rozširuje založením si rodiny a osobitne narodením sa prvého dieťaťa. Z toho všetkého vyplýva, že nasledovanie evanjeliovej pozitívnej chudoby by pre takúto rodinu nebolo najlepšou radou.

Druhým extrémom je to, čo sa v súčasnosti deje, že čo najlepšie materiálne zabezpečenie rodiny a vybavenie dieťaťa všemožnými tovarmi sa dostalo na piedestál, a osobný čas rodičov, ktorý im venujú sa stal tovarom nedostatkovým.

Tento najnovší vývoj pôsobí zhubne aj na kvalitu socializácie detí v ateistických rodinách, pokiaľ prevládne aj v kresťanských rodinách, tam má vážne následky v podobe maximalizácie starostlivosti rodičov o potreby tela dieťaťa a minimalizáciu starostlivosti o dušu, o jej „kresťanskú výživu“, bez ktorej hladuje a jej rozvoj stagnuje. Problémom súčasných kresťanov je nájdenie správneho pomeru síl a času venovaného na zabezpečenie potravy pre telá a potravy pre duše členov svojej rodiny.

Na záver k tejto časti našej témy, musíme ešte poznamenať, že postupný rast bohatstva Cirkvi počas dvoch tisícročí jej existencie, nie je príliš v zhode s preberanou evanjeliovou, pozitívnou materiálnou chudobou a v tomto smere je z hľadiska evanjelizácie skôr kontraproduktívny. (porovnaj Cantalamessa, 1999, s. 37-41)

Negatívna duchovná chudoba

Pod negatívnou chudobou možno rozumieť:

- situáciu, keď ľuďom chýbajú duchovné dobrá,
- situáciu, keď ľuďom chýbajú skutočné ľudské hodnoty,
- takáto chudoba sa často nazýva chudobou bohatých.

Negatívna duchovná chudoba je jav objektívny, označuje tých, ktorí sú chudobní duchom, ktorých duch živorí, pretože mu chýba potrava, ktorú on potrebuje – a to je potrava duchovná, to sú vyššie city, vyššie potreby, potreba duchovného rastu, Božej lásky, dobrých skutkov urobených bez cieľa osláviť s voju osobu, a pod.

Ako vysvetľuje Cantalamessa, rozvíjajúc myšlienky Pascala, človek sa môže realizovať v troch odlišných hodnotových systémoch, ktoré sú navzájom samostatné.

- materiálny, telesný poriadok,
- intelektuálny, poriadok rozumu a nadania,
- a nadprirodzený, poriadok svätosti a milosti.

Netreba asi dodávať, že človek bohatý v jednom systéme, môže byť a často aj býva chudobný v systéme inom. V súčasnej spoločnosti už nejde len o duchovnú chudobu materiálne bohatých, ale aj o duchovnú chudobu veľkej časti intelektuálov, osobitne tých, ktorí sú materiálne bohatí.

Pozitívna duchovná chudoba

Tú netvorí nedostatok všeobecného vzdelania či mentálnych schopností, ale pokora a dôvera v Boha. K tomuto bohatstvu majú samozrejme, až na výnimky, oveľa bližšie tí ľudia, ktorí nemajú majetok, ale i tí, ktorí nemajú príliš veľa nadania, intelektu.

Vysvetlenie je jednoduché – boháč sa spolieha na svoje bohatstvo, intelektuál na svoje nadanie, vedomosti a schopnosti. Tí čo nemajú ani jedno, ani druhé sa nespoliehajú na vlastné sily a prostriedky, ale na sily a prostriedky Božie. Sú pokorní, pretože absencia ľuďmi uznávaných foriem bohatstva, ich robí pokornými a nezvádza ich k pýche. Preto je toto najvzácnejšie bohatstvo (z pohľadu Boha), bohužiaľ nie vždy aj kresťanov, nazývané často i ako „bohatstvo chudobných“.

Z uvedeného vyplýva, že materiálnu a duchovnú chudobu nemožno od seba oddeľovať a nadbytok materiálneho bohatstva i intelektuálnych daností nás od pozitívnej duchovnej chudoby vzdďaľuje. Je ťažké byť bohatým a zároveň pokorným, je ťažké byť nadaným a zároveň pokorným a v oboch prípadoch je ťažké zveriť riadenie nášho života do Božích rúk, keď máme pocit, že to s našimi prostriedkami zvládneme aj sami.

6 Záver

Kresťania, v tomto prípade osobitne zdôrazňujeme katolíci, sú súčasťou spoločnosti, sú veľkou spoločenskou skupinou, sú reálnou empirickou skutočnosťou. K špecifikám katolíkov patrí aj ich myslenie, hodnoty, životné ciele presahujúce do ambícií po smrti.

Z toho vyplýva aj legitímnosť aj legitímnosť katolíckej sociológie ako osobitného prúdu sociologického myslenia, ktoré sme predviedli v tomto príspevku.

Literatúra

CANTALAMESSA, R.: *Chudoba*. Bratislava: SERAFÍN, 1999. ISBN 80-88944-08-2.

MATULAY, S.: *Rukopis*. 2008 (nepublikované)

doc. PhDr. Stanislav Matulay, PhD.

Katedra sociológie
FF UKF v Nitre
Štefánikova ul. 67
949 01 Nitra
Slovenská republika
mobil: 0903 602 449
smatulay@ukf.sk

Právo, morálka, etika a ochrana lidské důstojnosti

Law, morale, ethics and human dignity security

Dana Zapletalová

Abstrakt

Lidská společnost je charakteristická neustálým dynamickým vývojem. V souvislosti s dynamikou společnosti se neustále vyvíjejí a mění také společenské vztahy, které podléhají různým regulativům jako je například právo a morálka, přičemž morálka je považována za nejstaršího regulátora lidského chování. Etika je jednou z nejstarších teoretických vědních disciplín a objektem jejího zkoumání je právě morálka. Příspěvek se zabývá vztahem práva, morálky a etiky, jejich významem v současné společnosti a následně interakcí těchto institutů v souvislosti s ochranou lidské důstojnosti jako jedné z trvalých a všeobecně uznávaných společenských hodnot.

Abstract

Society of human is distinguished by the continuous dynamic development. In connection with the society dynamism the social relations are changed and continuously developed also, those ones which subject to various adjustments such as law and public morals, whereas moral is thought of the oldest human behaviour. Ethics it is one of the oldest theoretical branch of science, and morals is just object of its research. This subscription is engage in relation of law, morale, and ethics - signification in present society and interaction of these institutes in connection with security of the human dignity as a one of permanent and generally reputable social value.

Klíčová slova

právo, morálka, etika, společnost, lidská důstojnost

Keywords

law, morality, ethics, society, human dignity

Úvod

Cílem příspěvku je vymezení pojmů právo, morálka, etika a lidská důstojnost - a to především v souvislosti se současným stavem společnosti, v souvislosti s aktuálními otázkami, které vyplývají ze společenských potřeb a také s ohledem na nové možnosti, jež se naskytují díky rozvoji vědy a techniky. Jak vnímá současná společnost jednotlivé normativní systémy a jejich rozdílnost? Je morálka a etika přežitkem, nebo naopak aktuální potřebou a nezbytností pro překonávání krizí v období globalizace? Naše společnost se potýká s globálními problémy, ocitli jsme se v období celosvětové ekonomické recese. Přesto je třeba diskutovat o jednotlivých problémech stále znovu a opakovaně si připomínat základní lidské hodnoty, které nemohou být odsunuty do pozadí.

1 Společenské normativní systémy

Člověk je společenský tvor, žije ve společenství s ostatními lidmi, je s tímto společenstvím existenčně spjat a naopak, společnost nemůže existovat bez jedinců, kteří ji vytváří a zpětně ovlivňují. Lidská společnost se od ostatních společenství, která jsou také součástí živočišné říše, výrazně liší, v mnoha směrech je jedinečná. Člověk také jako jediný živočich dokáže vědomě využít pro svoji potřebu jiné součásti živé i neživé přírody. Od pradávna si lidé vytvářejí pravidla soužití, která

jsou odrazem jejich aktuálních potřeb a kultury. Těmito pravidly chrání hodnoty, které pokládá za více či méně podstatné pro zachování sebe sama. Aby mohl lidský jedinec ve společnosti, či určité společenské skupině žít, je nucen stanovená pravidla dodržovat, ale současně se podílí na jejich přeměně. Pravidla chování jsou dílem člověka, respektive společnosti, a mají různý stupeň závaznosti, podle toho, o jaký typ pravidel se jedná. V mezilidských vztazích se uplatňují různá pravidla (regulativy), z nichž nejvýznamnější jsou ta, která vytvářejí tzv. normativní systémy. Podle Gerlocha je rozdělujeme na ty, které mají „hodnotový“ význam (právo, morálka, náboženství atp.) a na ty, které mají „technický“ charakter (pravidla slušného chování, technické normy atp.).¹

Normativní systémy mají původ stejný, vycházejí ze zvyklostí a tradic prvobytně pospolné společnosti, s rozvojem společnosti a s měnícími se životními podmínkami a potřebami se vyvíjela, měnila a vytvářela pravidla soužití. Postupně se od sebe začaly jednotlivé normativy oddělovat. Ačkoliv se vždy vyvíjely a vyvíjejí v závislosti na měnících se společenských vztazích a podmínkách, jsou jednotlivé normativní systémy samostatné. Právo a morálka se od sebe často vzájemně liší, jejich obsah může být různý, přesto se často setkávají a prolínají a jsou vzájemně podmíněny. V právní vědě a filozofii existovaly a stále existují různé názory a teorie na vzájemný vztah normativních systémů, z nichž právo a morálka mají nejvíce styčných bodů.

Právo vzniká uvědoměle, je výsledkem zákonodárné (legislativní) činnosti těch složek státní moci, které jsou k tomu určeny. Podle teorie právního státu je právo nadřazeno státu a státní moci, která je sama vytváří, což znamená, že i vlastní zákonodárná činnost musí probíhat v souladu s právem. Právo má také stanovenou formu, ve které se vyskytuje a která musí být dodržena. Forma zahrnuje jednak legislativní proces, jehož pravidla jsou uzákoněna v normách nejvyšší právní síly, a podoba, ve které se platné právo vyskytuje, což je v současnosti v drtivé převaze podoba písemná. Pro všechny regulativy platí, že s porušením normami stanoveného chování je spojena sankce. Právo je charakteristické tím, že jeho dodržování i sankcionování je zajišťováno státní mocí.

Pojmy morálka a etika bývají velmi často používány jako synonyma. To je však pravdou jen ve velmi omezené míře, ačkoliv každý z obou zmíněných institutů je vždy podmíněn tím druhým. Morálka je považována za nejstaršího regulátora lidského chování a převážná většina lidského jednání podléhá především morálnímu hodnocení. Pojem „morálka“ vznikl z latinského „mos“, „morés“ (zvyk, obyčej, mrav). Morálka představuje soubor principů, mravních zásad a norem, které vycházejí z posuzování veškerých lidských a společenských záležitostí z aspektu rozeznávání dobra a zla. Morálka představuje jednak systém normativní, ale i systém hodnotový a hodnotící. Pojem „etika“ má původ v řeckém slovu „ethos“ (mrav) a původně znamenalo „místo pastvy“ nebo „obvyklé místo pobytu“ a s ním spojený způsob života. Ve vztahu k člověku tyto významy lze chápat jako zvyklosti a tradice spojené s určitým místem a prostředím. V tomto smyslu lze skutečně pojmy morálka a etika chápat jako synonyma.

Etika bývá označována jako teorie morálky. Jedná se o jednu z nejstarších teoretických vědních disciplín, objektem jejíhož zkoumání je morálka. Etika se pokouší nalézt a zdůvodnit správné jednání, správné (morální) postoje a projevy, velmi zjednodušeně se dá říci, že se snaží nalézt odpovědi na otázky typu proč a jak. Snaží se pomocí vědecky zdůvodněných kritérií ukázat jaká by morálka měla být, případně také ukázat a řešit slabá místa v morálce.

¹ GERLOCH, A. *Teorie práva*. Plzeň: 2004, s. 29

Etika je interdisciplinární institucí a je pro ni typická dynamika: vývoj etiky je možné pozorovat a studovat od antiky po současnost, některé etické zásady a principy přetrvávaly staletí a jsou respektovány i v současné postmoderní době (např. pravdomluvnost, čestnost, důstojnost atp.), některé byly překonány a nahrazeny jinými. V evropské kultuře je etické smýšlení nejvíce ovlivněno jednak antickými filozofy a jejich následovníky a dále židovským a křesťanským náboženstvím. Křesťanství například vneslo do dějin úctu k lidské důstojnosti i v situacích lidské bezmocnosti a ponížení.

Vlastní etika se dělí na individuální (jde o morální otázky a postoje na úrovni jedince) a sociální (zkoumá mravní život a normy různých sociálních skupin, společenství a společenské činnosti). Teoretická etika představuje filozofické zkoumání etických otázek, praktická etika se zabývá konkrétními situacemi, jednáním a uplatňováním mravních norem v praxi. Etika se také dělí na dílčí disciplíny, např. normativní etika, deskriptivní (popisná) etika, etika odpovědnosti, aplikovaná etika atp. Do posledně uvedené aplikované etiky patří také v poslední době velmi aktuální a diskutovaná bioetika nebo profesní etika. Bioetika se zabývá lidskými právy a důstojností lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny, kdy dochází k nejzásadnějším umělým zásahům do samé podstaty lidského života. Každá lidská profese má kromě specifických požadavků na vzdělání také specifická pravidla chování, která umožňují vykonávat profesi dobře a kvalitně. Tato pravidla označujeme jako profesní etiku, která se stává „důležitým prostředkem regulace chování ve specifických podmínkách mezilidských vztahů.“²

2 Dynamický charakter morálky a etiky

Většinou společnosti je vyžadováno dodržování mravních zásad a principů, ale na individuální úrovni je jejich dodržování závislé na morální úrovni každého jedince, na jeho vnitřním přesvědčení a schopnosti i způsobu vnímání a hodnocení toho, co je dobré nebo špatné. Morální úroveň, citění a vnímání každého člověka je schopno se vyvíjet a měnit během celého života, je ovlivňováno prostředím, ve kterém člověk žije, rozvíjí svoji osobnost nebo naopak stagnuje, případně dokonce morálně upadá. Výsledkem respektování morálních zásad a principů jedincem je akceptace jeho osobnosti ostatními, pozitivní hodnocení ostatními členy společnosti, ale i sebou samým, čehož výsledkem je především čisté svědomí. Samo čisté svědomí však není zárukou správného jednání, protože každý člověk (a koneckonců i společnost) je omylný, takže může jednat v souladu se svým čistým svědomím, přesto ve svém důsledku špatně. Hodnocení pak vyžaduje buď určitý časový odstup, nebo konzultaci s druhými, případně obojí. V tomto ohledu je velmi důležité pro každého jedince i pro společenské skupiny neuzavírat se před okolím, konzultovat vlastní názory s jinými, zamýšlet se nad zavedenými normami a případně je i měnit.

Velkou roli zde hrají autority. „Orientace na společenství v podstatě vyžaduje zaměření na autority. V každém společenství se vyskytují rozmanitá mínění a životní styly. Často proto nelze zjistit od jednotlivců, co odpovídá povaze společenství, protože mohou zastávat značně protichůdná stanoviska. V tomto případě jsou nutné autority, tj. lidé, kteří mohou být všemi uznáni za mluvčí tohoto společenství.“³

Prostředí a situace, ve kterých se člověk během svého života ocitne, může výrazně změnit a formovat nejen jeho vědomí, ale i svědomí, a to jak v pozitivním, tak i v negativním smyslu. Z původně morálně a eticky velmi citlivého člověka se

² JANOTOVÁ, H. a kol. *Profesní etika*. Praha: 2005, s. 9

³ ROTTER, H. *Důstojnost lidského života*. Praha: 1999, str. 15

může stát člověk amorální, který změnil svoje chování jen díky situaci a prostředí, ve kterém se (byť jen dočasně) ocitl. Může jít například o extrémně těžkou životní situaci, kde by člověk s morálními zásadami neobstál, nebo dokonce nepřežil, člověk se může ocitnout ve společenství, které neoceňuje morální chování, nerespektuje etiku a tudíž nemá žádné morální požadavky vůči ostatním. Je také historicky prokázáno, že období např. ekonomických krizí, válečných konfliktů apod. provázejí krize sociální, úpadek morálky a změny v hodnotovém systému společnosti. Lékař a spisovatel Axel Munthe to několikrát vystihuje ve své tvorbě, když popisuje zážitky z Mesiny, kde dobrovolně pomáhal při ničivém zemětřesení nebo z Neapole zasažené epidemií cholery. „Sodoma a Gomora se ani nedaly srovnávat s Neapolí... Celá Neapol se topí ve vlnách chřtíce, nemravnost a hřích mají bezuzdnou volnost tváří v tvář samé smrti.“⁴ Sám Munthe byl eticky rozporuplnou osobností: jako úspěšný lékař si získal důvěru pacientů z nejbohatších vrstev společnosti, působil jako tzv. „módní lékař“ a nebránil se obrovským honorářům za často neodůvodněnou a nesmyslnou léčbu bohatých paniček, aby na druhé straně zdarma a nezištně pomáhal skutečně trpícím.

3 Lidská důstojnost

Problematika lidské důstojnosti je velmi komplikovaná a na její určení a obsahové vymezení existuje celá řada názorů. „Humanistická tradice západní kultury... nám nabízí řadu rozličných zdůvodnění a interpretací... Jednou se hovoří o důstojnosti inherentní, nebo-li ontologické, která si nárokuje respekt mravního ohledu, vztahující se na všechny lidi, protože se jedná o důstojnost, která vyplývá ze samotné podstaty lidského bytí a tudíž náležející člověku již předem od narození. Jindy se odvozuje důstojnost hlavně od určitých kvalit člověka, jeho způsobu života a zohledňuje se tak více jeho individuální zásluha, společenský výkon či postavení. V tomto případě se jedná o kontingentní důstojnost, která nepřísluší automaticky všem a jako taková vznáší požadavek respektu, spojeného s velkou úctou k dotyčnému člověku a jeho vlastnostem.“⁵

Současně však můžeme pozorovat zajímavou shodu u představitelů různých filozofických směrů, etických i právních teorií v tom, že lidská důstojnost je neodmyslitelně spjata s každým lidským jedincem, je nezbytně nutné ji respektovat a chránit všemi dostupnými prostředky. Lidská důstojnost se neodvíjí od společenského statusu, ale od základního postavení člověka jako svobodné a rovnoprávné bytosti, která má právo na ochranu své důstojnosti vždy a všude, od počátku života až do jeho konce a v určité míře i za těmito základními hranicemi, kterými jsou narození a smrt. Diskuse o důstojnosti lidského života se dnes vedou s novou intenzitou. Souvisí to právě s rozvojem současné moderní vědy a možnostmi, které přinášejí její úspěchy např. v oblasti asistované reprodukce, klonování, transplantace orgánů a tkání, ale také v oblasti možnosti prodlužování života, zmírňování utrpení těžce nemocných a umírajících. Zvláštním problémem je pak eutanázie, při které dochází naopak k ukončení života. V jaké míře smí člověk disponovat životem? V takových případech může hrát jistou roli i vědecký zájem. Je velmi důležité a cenné, jestliže jsou prováděny výzkumy s cílem ulehčit lidem život, zmírnit jejich utrpení, ale je velmi důležité stanovit určitá pravidla, je třeba přísně rozlišovat mezi dovoleným a nedovoleným či nepřipustným postupem. Právo nemůže zcela určitě předpokládat všechny situace a možnosti, které nastanou v budoucnosti, proto nemůže regulovat všechny otázky ochrany lidských práv a

⁴ MUNTHER, A. *Kniha o životě a smrti*. Praha: 2004, str. 121

⁵ ŠRAJER, J. *Lidská důstojnost a sociální práce*. České Budějovice: 2006, str. 109 - 110

důstojnosti detailně. Je také sporné, zda příliš detailní právní úprava je současně efektivní. V mnoha otázkách je prvořadě spoléhat na morálku a etiku, která je schopna reagovat na změny ve společenských vztazích poměrně pružněji než právní normy, které musí projít stanoveným legislativním procesem. Kvalitní a efektivní legislativní návrhy také není možné vytvářet neuváženě, bez nezbytné komunikace a konzultace s odborníky na danou problematiku.

Z uvedeného vyplývá, že morálka a etika jsou účinná regulativa, ale ne vždy je možné spoléhat pouze na jejich regulaci. V oblasti ochrany lidských práv a svobod, jejímž cílem je především ochrana lidské důstojnosti, byly přijaty mezinárodní úmluvy, které jsou založeny na vědomí, že je nutností uznat přirozenou důstojnost a rovnost necizitelných základních lidských práv a svobod na mezinárodní úrovni a je nutné, aby tato práva byla chráněna zákonem. Stejně nezbytné je stejné chápání těchto práv a svobod. Takto pojala ochranu lidských práv a svobod OSN (především jako reakci na krutosti 2. světové války) ve Všeobecné deklaraci lidských práv přijaté Valným shromážděním dne 10. prosince 1948 v Paříži. Na půdě OSN se nejednalo o jediný počín, ale po přijetí Deklarace nadále OSN vyvíjela a vyvíjí svoji činnost v oblasti ochrany lidských práv a svobod podle celosvětových aktuálních potřeb a problémů společnosti. Generální konference UNESCO byla dne 11. listopadu 1997 přijata Všeobecná deklarace o lidském geonomu a lidských právech, která je výsledkem potřeby řešení etických otázek v rámci vědy a techniky.

Rada Evropy přijala dne 4. listopadu 1950 Úmluvu na ochranu lidských práv a svobod a kromě dalších rovněž reagovala na zrychlující se vývoj biologie a medicíny a s ním související potřebu ochrany lidské důstojnosti tím, že dne 4. dubna 1997 přijala Úmluvu na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny.

Také Evropská unie nezůstala v oblasti ochrany lidských práv a svobod pasivní a i přesto, že vždy respektovala mezinárodní úmluvy přijaté především na půdě Rady Evropy, stvrdila svůj pozitivní postoj k těmto úmluvám a hodnotám Chartou základních práv Evropské unie práva.

Závěr

Žijeme v postmoderní společnosti, v období mohutného rozvoje moderních komunikací, nových technologií a možností, naše společnost je ze sociologického hlediska označována jako společnost znalostní. Člověk je jedinečný v mnoha směrech, mimo jiné i v tom, že si uvědomuje sám sebe, dokáže si určit svůj vlastní život a uvědomit si svoji hodnotu a postavení ve společnosti. To je znakem lidské důstojnosti, která musí být respektována ostatními. Na mnoha místech světa však i v dnešní době miliony lidí bojují za svá základní práva a svobody a milionům lidí je upírána lidská důstojnost. Samozřejmě nikomu jeho vlastní důstojnost nemůže být vnucována, ale v žádném případě nemůže jeden člověk s druhým jednat jako s věcí, zneužívat ho, byť by si on sám svoji jedinečnost a nedotknutelnost svých práv nebyl schopen uvědomit. K tomu, aby nedocházelo k poškozování lidských práv a svobod a k ohrožování lidské důstojnosti, slouží jak morálka, etika a právo, tak i nezbytná komunikace mezi lidmi, jejich výchova k respektování sebe jedinců, celé společnosti, jejíž je součástí, ale také všech společenských hodnot a principů vyjádřených a zdůvodněných v etice a právu.

Literatura

- GERLOCH, A.: *Teorie práva*. 3. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, s . r. o., 2004. ISBN 80-86473-85-6.
- JANOTOVÁ, H.: a kol. *Profesní etika*. 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2005. ISBN 80-86861-42-2.
- MUNTHER, A.: *Kniha o životě a smrti*. 1. vyd. Praha: Euromedia Group, k. s., 2004. ISBN 80-249-0427-6.
- ROTTER, H.: *Důstojnost lidského života*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, spol. s r. o. 1999. ISBN 80-7021-302-7.
- ŠRAJER, J.: *Lidská důstojnost a sociální práce*. In: Sociální práce/Sociálna práca. České Budějovice: JČU, 2/2006, s. 109 – 113.

JUDr. Dana Zapletalová

Ústav práva a humanitních věd
Provozně ekonomická fakulta MZLU v Brně
Zemědělská 1
613 00 Brno
Česká republika
tel.: 0042 545 132 257
zapleta0@node.mendelu.cz

Spoločenské normy a sociálna núdza

Social Norms and Social Need

Magda Biznárová

Abstrakt

Naša tolerancia voči asociálnemu správaniu, nerešpektovaniu zákona a znevažovaniu hodnôt prehlbuje sociálnu núdzu. Podľa Kohlbergovej škály morálneho vývinu len necelých 20% dospeléj populácie dozrie do postkonvenčnej úrovne, teda do samostatného rozhodovania podľa svedomia a všeobecných etických princípov. Chceme patriť k tým 20%? Ak áno, aké povinnosti na seba berieme vo vzťahu k tým zvyšným 80%?

Abstract

Our tolerance to antisocial behavior, crime and questioning values leads us to even deeper social need. According to Kohlbergs Scale of Moral Development only 20% of adults reach the post-conventional level. It means that only this number of people makes their own decisions according to their conscience and general ethic rules. Do we long for belonging to this 20%? If yes, so what is our obligation to the rest 80%?

Kľúčové slová

sociálna núdza, sociálne normy, morálne hodnoty, zodpovednosť, konformita, tolerancia, etické pravidlá, svedomie, povinnosť, vízie

Keywords

social need, social norms, moral values, responsibility, conformity, tolerance, ethic rules, conscience, obligation, visions

V súčasnej spoločnosti sa riadime podľa zvláštnych pravidiel, ktoré podporujú nezdravé sociálne javy a tým vytvárajú podmienky pre rozmach sociálnej biedy. Normy odvodzujeme od väčšinového správania a nie od zákona a všeobecných etických princípov. Normy z morálnej oblasti posúvame do oblasti sociálnych konvencií alebo osobných preferencií (Berkowitz,1972).

Normy striktné, pevné svojvoľne presúvame do kategórie noriem tolerančných, voľných (Kollárik,1993).

Vychádzajúc zo štádií morálneho vývoja podľa L.Kohlberga, len necelých 20% dospeléj populácie dosiahne 3. štádium morálneho vývoja, čiže znútornenie dohôd a etických princípov a rozhodovanie na základe vlastného svedomia (1984). Patríme k tým necelým 20%? Čo môžeme očakávať od bežnej normálnej populácie?

Ak by sme prijali stratégiu konformizmu (Reisman et al., 1968) a teda normy priemeru, spoločnosť by prijala stratégie 2.stupňa morálneho vývoja, čiže pravidlá detí v predpubertálnom veku. A to je to, čo sa v súčasnosti deje a čo naozaj len prehlbuje sociálnu biedu.

Každé spoločenstvo potrebuje vízie, aby nestagnovalo a neupadalo. A našou povinnosťou, ak sme dospeli do najvyššieho štádia morálneho vývoja, je vnímavosť a pomenovávanie problémov, ďalej priznanie sa k vlastnému - možno nepohodlnému - názoru, iniciovanie a vstupovanie do verejných diskusií a nakoniec hľadanie riešení.

V tomto príspevku začnem pomenovávaním takýchto denne prekrútených noriem:

1 Tolerancia voči alkoholu vyššia ako voči abstinencii

Abstinenci sú často považovaní za čudákov alebo za sociálne neprispôsobivých. Dokonca aj ich príbuzní si často sťažujú na straty spôsobené abstinenciou: „Stratil som pol brata, ani si nemôžeme spolu vypiť.“ Alebo „Tie aktivity a filozofie AA-klubov sú fakt otravné...“ alebo „To by bolo ako, aby si tetka nevypila na zdravie synovca...“ Takýmito postojmi sa vyvíja prehnaný tlak na abstinujúceho, v ktorom má aj silná zdravá osobnosť čo robiť, aby obstála (Grác, 1985). Naším záujmom by malo byť spoločenské ocenenie človeka, ktorý dennodenne bojuje o svoje zdravie a pokojný život svojho okolia. Keď už pre iné nie, tak z dôvodu faktoru učenia ako tendencii k nadmernému užívaniu alkoholu odkukáním modelu z okolia, ako o tom píše L.Kubička (1987).

2 Tolerancia voči eutanázii vyššia ako voči starým a chorým

Ešte aj študenti sociálnej práce sú schopní verejne si sťažovať na správanie starých ľudí napríklad v MHD, že sa vozia v špičke, keď sa pracujúci ponáhľajú do práce a ešte, že si nárokuje na miesto na sedenie. Ak sme bezradní, inšpirácie na výchovu k prosociálnosti môžeme nájsť aj u R.Roche-Olivara (1992) alebo u S.Kučerovej (Střelec et al., 1998).

Mnohokrát sa posudzuje kvalita života starých a chorých bez skúmania ich prežívanie a bez záujmu o ich vyjadrenie. Aj zo strany pomáhajúcich profesií neraz počuť: „Ja byť v takom stave, to radšej nežiť...“

Ale ten kto mal možnosť sledovať zápas umierajúceho o každý nový deň, musí s pokorou uznať, že otázka života a smrti sa vymyká pochopeniu pozorovateľa. Symbolom prirodzeného konca je veta, ktorá sa opakuje v Starom aj Novom Zákone: „Nalomenú trsť nedolomí, hasnúci knôtik nedohasí...“ (Izaiáš 19, 6 a Matúš 12, 20).

3 Tolerancia voči potratom vyššia ako voči viacdetným rodinám

Miesto toho, aby žene vo fyzicky, psychicky, duchovne aj sociálne záťažovej situácii bola poskytnutá pomoc a opora, spoločnosť ju tlačí do pozície, kde ona jediná má právo ale aj povinnosť zodpovedne rozhodnúť o smrti alebo živote dieťaťa. Pričom aj za ideálnych podmienok /úplná stabilizovaná rodina/ je smelým počínom priviesť na svet dieťa.

Alibisticky si netrúfame spochybniť rozhodnutie ženy ísť na potrat, a zároveň si dovoľujeme kriticky hodnotiť viacdetné rodiny ako nezodpovedné, priam sociálne neprispôsobivé (Zákon o rodine č.36/2005 Z.z., Zákon o umelom prerušení tehotenstva č.73/1986 Z.z.).

4 Viac podozrivý je človek, ktorý robí poriadok, ako ten, čo devastuje

Ľudia, ktorí sa angažujú v otázkach verejného poriadku, sú považovaní za kverulantov a rušiteľov pokoja ľahostajných. Osobne poznám dvoch úradníkov, ktorí odišli z inštitúcií životného prostredia, pretože nemali podmienky vykonávať svoj úrad zodpovedne vo vzťahu k občanovi aj k životnému prostrediu. Tak napríklad sankcionovali starostu mestskej časti ako podozrivého, pretože dal odpratať vraky z chránenej oblasti.

Tu možno pôsobia kontraproduktívne nesprávne interpretácie výskumov prosociálneho správania, kde reciprocita /očakávanie návratnosti/ prevažuje nad normou sociálnej zodpovednosti ako pomoci bez ohľadu na jej opätovanie (Reinsenzein, 1986).

Ďalším problémom v týchto prípadoch býva, že nadriadení bývajú zvyčajne dosadzovaní politicky a nie na základe odbornosti, ktorá by im umožňovala hľadať v širšom spektre odpovedí ako len zničiť - ponechať.

5 Rozumieme aspoň trochu diskusii o rozpočte? Zaujíma nás spôsob hospodárenia s verejnými financiami?

Ako môže byť človek starajúci sa o dieťa alebo postihnutého ohodnotený 6-10 - násobne nižšou plácou ako úradník, ktorý sa podieľa na tomto rozdelení?

Sediac nad rozpočtovými tabuľkami a grafmi, ktoré dokazujú, že tohoročný rozpočet je veľkorysý k školstvu a sociálnej sfére, je zrejmé, že kontrola reálneho stavu nie je všeobecným záujmom obyvateľstva. Otvárajúc túto diskusiu s vzdelanými ľuďmi tak z oblasti pomáhajúcich profesií ako aj z radov ekonómov, nikto, mimo vyšších štátnych úradníkov, nestojí o prehľad hospodárenia s verejnými financiami (Štátny rozpočet na rok 2009, Rozpočet výdavkov za kapitolu Všeobecná pokladničná správa na rok 2008 podľa funkčnej klasifikácie).

6 Ľudské práva asociálov sú vyvýšené nad práva normálnych občanov

Samospráva si netrúfne spraviť poriadok s asociálmi a v podstate núti pracujúce obyvateľstvo prispôbovať svoj život ich normám. Napr. starostka si nevie dať rady s narkomanmi a sprejermi, ktorí chodia večer do areálu MŠ, tak im postaví na ich obľúbenom mieste v plote extra bránku, permanentne otvorenú. Pri oficiálnom vstupe do tej istej MŠ alkoholicy pijú alkohol, nadávajú, močia, váľajú sa a pohoršujú deti od skorého rána až kým ich rodičia nevezmú domov.

Podobne z prostriedkov MHD vystupujú platiaci cestujúci kvôli zápachu a novej nákaze z neplatiacich cestujúcich. Pričom „imidž bezdomovca“ si niektorí ľudia pestujú, ako prevenciu pred platením lístka. To je prípad môjho bývalého klienta z ÚP. Pri riešení tohto typu sporov by sme sa mohli oprieť o postulát o vzájomnom prepojení ľudských bytostí ako protipólu k individualistickej filozofii západnej kultúry (Markus a Kitayama, 1991).

7 Nie vždy sa oplatí pracovať

Niektorí nezamestnaní odmietli dobrovoľnícke práce na 20hodín týždenne, lebo ich sociálna dávka ako nepracujúcich bola istejšia a v rovnakej výške ako finančné ohodnotenie spomínanej práce. Mali by sme podporovať každú užitočnú aktivitu pred ničnerobením, a to finančne aj jednoznačným postojom. Manuálne ale aj vysokoškolské pozície na najnižšej úrovni štátnej správy bývajú zvyčajne tak podhodnotené, že pri platoch v hlavnom meste sa takýto zamestnanci hanbia priznať k výške svojej mzdy (Zákon o službách zamestnanosti č. 139/2008 Z.z., Zákon o sociálnych službách č.448/2008 Z.z.).

8 Finančná podpora štátu nezosobašených partnerstiev vyššia ako rodín

Partnerom sa finančne neoplatí uzavrieť manželstvo, lebo finančná podpora „papierového osamelého rodiča“ je vyššia ako rodiny. Kontrola skutočného spolužitia a teda aj finančnej situácie partnerov sa nerobí.

Ak sa v zákone o rodine deklaruje podpora štátu voči rodinám, praktické príklady sa len ťažko hľadajú (Zákon o rodine č.36/2005 Z.z., Zákon o sociálnych službách č.448/2008 Z.z.).

Navyše v médiách najviac počuť vyjadrenia o partnerstve a rodičovstve z úst ľudí, ktorí možno vedľa spievať alebo hlásiť počasie, no v súkromí zvoľna prechádzajú z jedného harmonického stabilného vzťahu do druhého.

9 Správy jednostranne zamerané na šokujúco zlé informácie

Novinári vychádzajú z predpokladu, že verejnosť nemá záujem o objektívne udalosti a že ľudia sa radi boja. Takto ponímané správy sú vytrhnuté z kontextu, čiže nedozvieme sa, prečo sa niečo udialo, aké dôsledky a preventívne opatrenia boli vyvodené, nemáme čas na spracovanie informácie a často sa pôvodná verzia mení postupom času na úplne inú udalosť. Výsledný efekt u normálneho človeka je frustrácia, pocit bezmocnosti, prípadne obranné agresívne nastavenie, ako to vo svojom modeli sociálnej kompetencie a spracovania sociálnych informácií popisuje K. A. Dodge (1987).

10 Rasisticky zameraní politici nie sú sankcionovaní

Jeden z vysokých politikov v našom štáte verejne prezentuje to, čo G. Keinpenning a L. Haagendorn označujú za tradičný alebo biologický rasizmus, čiže najtvrdšie rasistické postoje (1987).

Ako je možné, že naša spoločnosť prejavuje takúto toleranciu, spojenú s verejnými vystúpeniami, voči človeku, ktorý verbalizuje svoju agresiu a vyzýva k agresii v stave mieru?

11 Obeťami verbálnej agresie sa stávajú kňazi a rehoľné sestry

Dnes je rozšíreným javom očierňovať kňazov a rehoľné sestry ako predstaviteľov zla a maskovaných boháčov. Je to tak, pretože útočiť na nich je bezpečné. Spoliehame sa na ich coping – vnútorné spracovanie záťažovej situácie, ktoré je podľa teórie copingu R.S.Lazarusa a S.Folkmana blízke zlepšovaniu emočnej bilancie (1984). Môžeme si byť istí, že predstavitelia duchovných profesií sa nám nepomstia, nepošlú na nás svoje gorily, ba dokonca ani temné mocnosti, hoci by to zdanlivo bolo v ich kompetencii. Tak medzi typické obete násilia, ako tých, čo sa nedokážu brániť, pribudli ešte aj tí, čo sa rozhodli nepoužiť agresiu na svoju obranu.

U mnohých má táto agresia korene vo frustrácii, ktorú J. Dollard označil za univerzálny faktor agresie (1939). To sa potvrdzovalo aj v mojej práci so skupinami nezamestnaných, kde sa takmer vždy dostala na pretras cirkev. A ak si trúfal niekto zastať sa kňaza, tak to bol zvyčajne ten najúbohejší bezdomovec, ktorý zažil úplné dno, také, kde už odmieta pomôcť okrem kňaza /rehoľníka každý.

Cítíme, ako nás tolerancia voči pomýleným sociálnym normám, ako sú vydieranie, korupcia, nezodpovednosť, neúcta a iné zbezmočňuje a prehľbuje sociálnu biedu v našej krajine.

Konformita je zdôvodniteľná len mimoriadne bezprostredným ohrozením zo strany kritizovaného, zvyčajne je to však dôsledok rozptýlenej zodpovednosti (Darley a Latané, 1968), preceňovanie osobnej slobody, nezaktivizovanie noriem (Schwartz, 1975), ale najmä strach o vlastný imidž príjemného moderného človeka.

Je príjemné byť príjemným, je nevyhnutné byť zrelým.

Súčasný stav je výzvou pre pomáhajúce profesie a verejne činných ľudí, aby sa vyjadrovali, iniciovali verejnú diskusiu, prípadne kampane na ozdravenie postojov spoločnosti.

Ak 20% dospelaj populácie ako morálne zrelej neznie veľmi optimisticky, predstava každého piateho človeka ako spojenca už vyzerá celkom dobre. Oporou menšinovému názoru môžu byť aj zistenia S. Moskoviciho, že názorovo konzistentná menšina začne byť časom vnímaná väčšinou ako kompetentná (1981).

Literatúra

- BERKOWITZ, L.: Social norms, feelings, and other factors affecting helping and altruism. In: BERKOWITZ, L.: *Advances in experimental social psychology*. New York: Academic Press, 1972.
- DARLEY, J. M., LATANÉ, B.: *Bystander intervention in emergencies: diffusion of responsibility*. In: Journal of Personality and Social Psychology, 1968, č. 8, s.377-383.
- DODGE, K. A., COIE, J. D.: *Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups*. In: Journal of Personality and Social Psychology, 1987, č.53, s.1146-1158.
- DOLLARD, J., DOOB, L., MILLER, N. et al.: *Frustration and Aggression*. New Haven: Yale University Press, 1939.
- GRÁC, J.: *Persuázia*. Oplyvňovanie človeka človekom. Bratislava: Osveta, 1985.
- KLEINPENNING, G., HAGENDOORN, L.: *Forms of racism and the cumulative dimension of ethnic attitudes*. In: Social Psychology Quarterly, 1987, č.8, s.21-36.
- KOHLBERG, L.: *Essays in moral development*. The psychology of moral development. New York: Harper and Row, 1984.
- KOLLÁRIK, T.: *Sociálna psychológia*. Bratislava: SPN, 1993.
- KUBIČKA, L.: *Teorie patogenezy závislosti*. In: SKÁLA, J. a kol.: Závislost na alkoholu a jiných drogách. Praha: Avicenum, 1987.
- LAZARUS, R.S., FOLKMAN, S.: *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer, 1984.
- MARKUS, H. R., KITAYAMA, S.: *Culture and the Self: Implications for Cognition, Emotion, and Motivation*. In: Psychological Review, 1991, č.2, s.224-253.
- MOSCOVICI, S.: *Social Representations*. In: FORGAS, J. P.: Social Cognition - Perspective on Everyday Understanding. London: Academic Press, 1981.
- REINSENZEIN, R.: *A structural equation analysis of Weiner's attribution-affect model of helping behavior*. In: Journal of Personality and Social Psychology, 1986, č.50, 1123-1133.
- RIESMAN, D., GLAZER, N., DENNEY, R.: *Osamělý dav*. Studie o změnách amerického charakteru. Praha: Mladá fronta, 1968.
- ROCHE-OLIVAR, R.: *Etická výchova*. Istropolitana: Orbis Pictus, 1992.
- SCHWARTZ, S. H.: *The justice of need and the activation of humanitarian norms*. In: Journal of Social Issues, 1975, č.31, s.111-136.
- STŘELEČ, S. et al.: *Kapitoly z teorie a metodiky výchovy I*. Brno: Paido, 1998.
- Sväté písmo*. Řím: Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1995.
- Zákon o rodine* č. 36/2005 Z.z.
- Zákon o službách zamestnanosti* č. 139/2008 Z.z.
- Zákon o sociálnych službách* č. 448/2008 Z.z.
- Zákon o umelom prerušení tehotenstva* č. 73/1986 Z.z.

Mgr. Magda Biznárová

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety
Nám. 1. mája č.1
P.O. Box 104
810 00 Bratislava
tel.: 0905 688954
raduz1@centrum.sk

K některým efektům globálního trhu práce na sociální práva

On Global Labour Market and its Impact on Social Rights

Martin Juroška

Abstrakt

Ekonomická globalizace představuje stále rostoucí integraci doposud oddělených národních či regionálních trhů. V této souvislosti se poměrně často hovoří o zvyšujících se obratech světového obchodu či o rostoucích masách kapitálu, přemísťovaných ve světovém hospodářství. Poněkud stranou zůstává skutečnost, že také trhy práce se postupně integrují. Při vědomí obrovských kvalitativních a kvantitativních diferencí mezi těmito trhy práce se jejich integrace odráží do procesů primárního i sekundárního rozdělování důchodů i bohatství, což silně souvisí také s problematikou sociálního zajištění a sociálních práv. Tento příspěvek se zaměřuje na zmapování jednotlivých transmisních mechanismů mezi globálním propojením trhů práce a úrovní sociálních práv, jejichž vymezení je předpokladem účinného zajištění sociální a ekonomické bezpečnosti občanů.

Abstract

Globalization in economic sense means firstly integration of national or regional markets. In connection with globalization are discussed increasing volume of international trade or international capital movement. Less commonly is attention devoted to fact, that also integration of labour markets is important part of globalization. Significant national labour markets differences in proces of their intagracion implicate also significant impact on distribution of income and wealth, which is closely related to distribution of social rights. This paper deals with recognition of transmission mechanisms of above mentioned impacts.

Klíčová slova

globalizace, trh práce, distribuce důchodů, sociální práva

Keywords

globalization, labour market, income distribution, social rights

Úvod

Globalizace je obvykle chápána jako proces rostoucího oslabování izolovanosti národních a regionálních společenských subsystémů (výrobně-ekonomického, sociálně-kulturního, institucionálně-politického). Tyto subsystémy se v uvedeném procesu propojují až na globální úroveň, tzn. že roste jejich vzájemná závislost – interdependence. Globální rozměr interdependence spočívá v tom, že změny v jednom národním či regionálním subsystému na jednom místě světové ekonomiky mají tendenci ovlivňovat také změny v ostatních regionech světového hospodářství.

Není důvod domnívat se, že proces prohlubování vzájemných závislostí mezi ekonomikami bude ovlivňovat také sféru distribuce výsledků ekonomických činností, ať se již jedná o sféru primární tržní distribuce nebo o sféru distribuce sekundární, která je realizována prostřednictvím různých mechanismů zprostředkovaných obvykle institucionálně-politickým společenským subsystémem.

Výrazem těchto zprostředkujících mechanismů se stal v minulosti zejména sociální stát. Jde o instituci, která zajistila, v zemích kde se rozvinula, historicky doposud nejvyšší úroveň distribuce sociálního zajištění a sociálních práv. Tato úroveň souvisí rovněž s relativně vyšší rovností distribuce hospodářských výsledků mezi obyvateli, neboť pouze a jedině tato úroveň distribuce dokáže zajistit reálné zajištění sociálních práv.

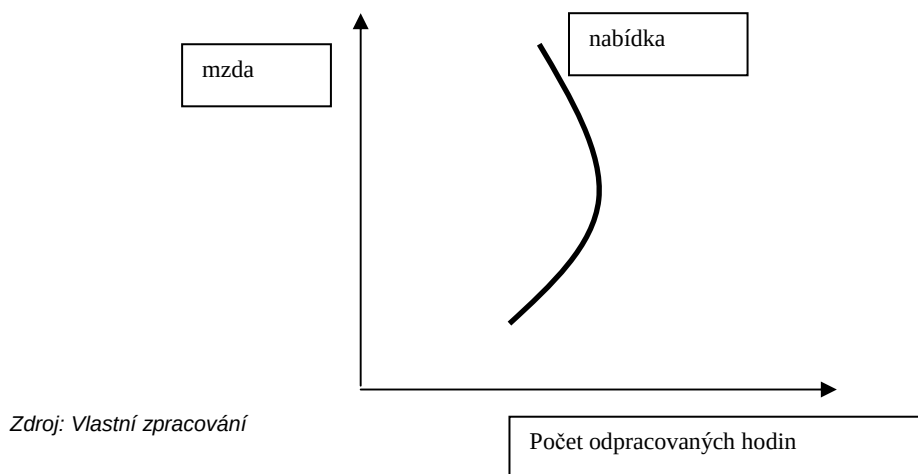
Současnost se vyznačuje velkými diskusemi o možnostech udržení sociálního státu v globální konkurenci. Ukazuje se, že doprovodným efektem postupné integrace rozvojových ekonomik je také zvyšující se konkurenční tlak na světových trzích, což vytváří tlak na snižování sociálních standardů ve vyspělých zemích. Cílem příspěvku je identifikovat jednotlivé kanály, jejichž prostřednictvím dochází k uvedeným tlakům.

Trh práce a sociální stát

Závislost mezi trhem práce a sociálním postavením je evidentní od chvíle kdy se trh práce, jakožto samostatný subsystém v rámci ekonomiky vytvořil. Vznik trhu práce, tedy instituce, kde je práce chápána jako zboží, velice úzce souvisí se vznikem kapitalistického ekonomického systému. Významným prvkem v tomto má však také instituce osobní svobody. Kapitalistický trh práce je založen na předpokladu svobodné nabídky práce a svobodné poptávky po ní. Subjekty, které práci potřebují, a subjekty, které pracovními silami disponují, vstupují dobrovolně do smluvního vztahu, z něhož mají všichni prospěch.

Tento ideální trh práce nezvažuje jednu důležitou skutečnost, totiž materiální podmínění svobody. Je to tato skutečnost, která výrazně zvýhodňuje poptávkovou stranu na trhu práce, tedy zaměstnavatele. Této skutečnosti si ostatně všímá již Adam Smith¹. Celý problém lze poměrně zjednodušeně vyjádřit představami mainstreamové ekonomie o utváření nabídky práce.

Obr.1: Utváření nabídky práce podle mainstreamové ekonomie

V uvedeném grafu vidíme poměrně zjednodušenou podobu individuálního rozhodování. Každý jednotlivec (potenciální zaměstnanec) se svobodně rozhoduje,

¹ „Jaká je běžná mzda, to záleží všude na smlouvě obyčejně uzavírané mezi těmito dvěma stranami, jejichž zájmy nemají pranic společného. Dělníci chtějí dostat co nejvíce, zaměstnanci chtějí dát co nejméně.... Již předem lze ovšem snadno říct, která z oněch dvou stran má nutně za všech normálních okolností v tomto sporu výhodu..... Majitel půdy, pachtýř, majitel manufaktury nebo obchodník mohli by si obyčejně žít ještě pár let z kapitálu, jehož nabyli, i kdyby nezaměstnávali ani jednoho dělníka... Mnoho dělníků by nemohlo vydržet bez zaměstnání ani týden, jen málo by jich vydrželo měsíc, a celý asi sotva který z nich.“ [4, str. 84 a 85]

jakou část svého běžného dne stráví prací generující důchod² a jakou část bude věnovat jiným aktivitám³. Tento model abstrahuje od poměrně významné skutečnosti, že aby měl potenciální zaměstnanec opravdovou svobodu při svém rozhodování, musí mít zabezpečeny prostředky, které využije pro svou obživu v případě, že nebude pracovat. Musí tedy mít možnost získávat jinou formu důchodu (zisk, nájemné, rentu, úrok) nebo musí mít bohatství, které bude postupně rozpouštět do své spotřeby nebo musí mít k dispozici materiální základnu, která mu umožní prostřednictvím samozásobitelství zajišťovat své potřeby. Pokud tyto možnosti nemá, jeho reálná svoboda rozhodování konverguje k nule a uvedený koncept utváření nabídky se rozpouští jako kostka ledu hozená do horkého čaje. V takovém případě totiž zaměstnanec nemůže svobodně rozhodovat o množství nabídnuté práce, to je totiž jednoznačně dáno potřebami zaměstnavatele. Co je však ještě důležitější je skutečnost, že neplatí pozitivní závislost mezi výší mzdy a množstvím nabídnuté práce při nižších mzdových úrovních. Naopak, čím nižší je mzda, tím více potřebuje každý zaměstnanec pracovat, aby si vydělal takový důchod, který postačí k zajištění žádané úrovně spotřeby.

Vidíme tedy, že koncept svobodného trhu práce v případě čistě tržního řešení zůstává pouhou fikcí. Nabízející mají handicap a musejí přistoupit na jakékoliv podmínky, které jim zaměstnavatel nabízí. Pokud nemají jinou alternativu pak musí akceptovat vše tak, jak určí zaměstnavatel: počet odpracovaných hodin, výši mzdy, pracovní podmínky, apod. svoboda na straně zaměstnanců je tedy svobodou nominální nikoliv svobodou reálnou.

Porozumění této skutečnosti vedlo ve vyspělých zemích k postupnému zavádění sociálních práv a sociálního státu. Jeho geneze je otázkou, která by významně rozšířila tento příspěvek. Na tomto omezení místě není možno se této problematice podrobněji věnovat. Sociální stát, který je v současnosti díky své byrokratizaci často kritizován za omezování svobody⁴, ve skutečnosti významně přispěl k tomu, aby se reálná svoboda rozšířila mezi obyvatele vyspělých zemí.

Jen díky instituci sociálního státu a jím zajišťovaných práv nám výše uvedený model (obr. 1) může připadat opravdový a reálný. Teprve ve chvíli kdy jednotlivci mají důstojnou alternativu k zaměstnání i v situaci, kdy nemají šanci čerpat jinou formu důchodu než je mzda, mohou realizovat svou svobodu na trhu práce. Teprve tehdy mají šanci svobodně uzavřít smlouvu. Teprve tehdy mají šanci říci ano, ale mají šanci říci také ne. Sociální státy zajišťují právo říci ne prostřednictvím sociálních transferů v případě nezaměstnanosti. Co je podstatné, tyto transfery jsou definovány jako sociální práva, tzv. že jednotlivci na jejich čerpání mají nárok na základě zákonem přesně vymezených podmínek. Zajištění formou těchto sociálních transferů v případě nezaměstnanosti umožňuje potenciálním zaměstnancům nepřistoupit na příliš nízkou mzdu. Nemusejí se obávat toho, že by zůstali bez důchodu.

Výše uvedené skutečnosti ukazují, že sociální práva jsou příspěvkem k individuální svobodě, nikoliv jejím popřením. Naznačují také, že vše se točí kolem

² Většinou se má za to, že jde o námezdní práci. Ve skutečnosti může jít také o odměňovanou práci těch, kteří nevstupují bezprostředně do pracovněprávního vztahu, ale na základě jiných smluvních instrumentů se zavazují pro někoho vykonat nějakou konkrétní práci.

³ Obecně v ekonomii se nazývají volným časem. Jedná se však o poněkud široké pojetí volného času, neboť zahrnuje i aktivity, které jsou potřebné k prosté reprodukci pracovních schopností či životních funkcí (jídlo, spánek, cesta do zaměstnání, apod.). V sociálně ekonomických koncepcích volného času se tyto aktivity od celkového disponibilního času odčítají.

⁴ Lze říci, že mnohdy je tato kritika oprávněná. Bujení veřejné administrativy se skutečně stalo jedním z průvodních jevů rozvoje sociálního státu.

distribuce a redistribuce, která vytváří materiální zdroj pro zajišťování sociálních práv.

Globalizace trhů práce a sociální práva

Globalizace, jak již bylo v úvodu řečeno znamená sílící intenzitu vzájemné závislosti mezi jednotlivými národními ekonomikami, popř. mezi jednotlivými regiony světové ekonomiky. Jde tedy o rostoucí intenzitu mezinárodních ekonomických vztahů. Neexistuje žádný logicky relevantní důvod domnívat se, že se tyto procesy vyhnou národním trhům práce. Právě naopak, trh práce je integrální součástí tržního mechanismu jako takového. Skutečnost, že globalizace představuje tendenci k vytvoření jednotného světového tržního systému, znamená automaticky také směřování k jednotnému globálnímu trhu práce.

Trhy práce jsou charakterizovány zejména svými kapacitami (množstvím disponibilně nabízené práce) relativně k výrobním potřebám (poptávka po práci), které následně determinují úroveň reálných mezd. Převís nabízené práce znamená tendenci k nižším mzdám a převís opačný znamená tendenci ke mzdám vyšším.

Rozdíly mezi odměňováním ve vyspělých ekonomikách a ekonomikách rozvojových či rozvíjejících jsou poměrně významné. Tabulka 1 ukazuje vybrané údaje o nákladech práce v textilním průmyslu v různých ekonomikách. Je zřejmé, že úroveň nákladů práce je mnohonásobně vyšší právě ve vyspělých zemích, které zároveň poskytují vyšší úroveň sociálně právní ochrany, tedy vyšší úroveň sociálních práv.

Tabulka 1: Náklady práce v textilním průmyslu

Země	Náklady práce
USA	12,26
Německo	21,94
Francie	16,45
Filipíny	0,91
Indonésie	0,58
Čína	0,52

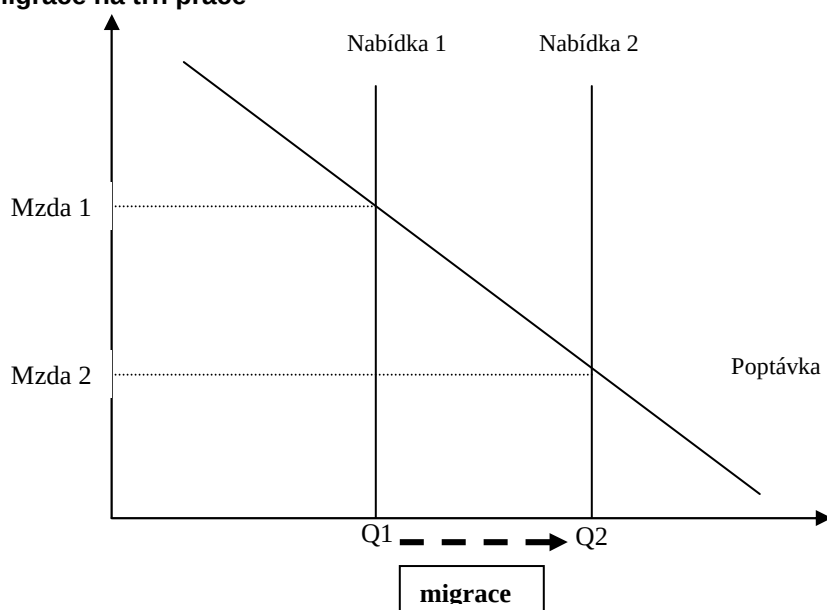
Zdroj: [1, str.5]

Zkušenost ukazuje, že pokud existují dva trhy, které nabízejí stejné zboží za odlišné ceny, dá se očekávat, že dříve či později nastanou tlaky na vyrovnávání těchto rozdílů. Samozřejmě, že mohou existovat překážky a bariéry, které tyto tlaky mohou zmírnit či zcela eliminovat. Jde zejména o to, nakolik je dané zboží obchodovatelné, nakolik lze takové zboží přepravovat, apod. Podobné důsledky lze očekávat také v případě postupné integrace trhů práce. Pokud na jedné straně existují trhy s levnou pracovní silou a na straně druhé existují trhy s drahou pracovní silou, dá se předpokládat, že v případě integrace těchto trhů dojde k postupnému vyrovnávání ceny práce.

Procesy, které byly v předcházejícím odstavci popsány se realizují prostřednictvím různých mechanismů zprostředkování. V případě trhů práce lze identifikovat tři základní způsoby přenosu impulsů, které vedou k postupnému vyrovnávání tržních podmínek. Může být zprostředkováno:

- Migrací pracovníků
- Delokalizací kapitálu
- Mezinárodním obchodem

Obr.2: Vliv migrace na trh práce

Zdroj: vlastní zpracování

Nejpatrnější cestou je **mezinárodní migrace** tato skutečnost je také nejvíce na očích, na straně druhé představuje zprostředkující mechanismus, který lze relativně snadno regulovat. Pohyb pracovních sil je současně procesem, který má nejméně zprostředkujících fází.

Jak ukazuje obrázek, migrace znamená v podstatě navýšení potenciálních zaměstnanců na trhu práce. Nabídka práce se tak zvyšuje (v obr. 2 roste z Q1 na Q2). Díky silnější konkurenci mezi potenciálními zaměstnanci dochází postupně k prosazování tlaku na snižování mezd (v obr. 2 se snižují mzdy z úrovně W1 na úroveň W2).

Problém lze ukázat na příkladu remitencí, tedy transferu důchodů vydělaných zahraničními pracovníky v hostitelských ekonomikách do jejich domácích ekonomik. Z tabulky je patrné, že podíl těchto remitencí poměrně výrazně roste. Nejvýznamnějšími příjemci jsou země jako Indie, Čína, Filipíny, Mexiko či Pákistán. Je nutno si uvědomit, že transfer důchodů znamená pro hostitelskou ekonomiku dvě významné skutečnosti. Za prvé vypovídá o tom, že zahraniční pracovníci vytěsňují pracovníky domácí. Za druhé znamená ztrátu kupní síly v hostitelské ekonomice, což multiplikovaně ovlivňuje další sektory v ekonomice. Snižuje se poptávka po zbožích a službách a vede k tlaku na snižování nákladů. Nejvíce se to samozřejmě projeví v těch odvětvích, která poskytují mezinárodně neobchodovatelné služby či zboží.

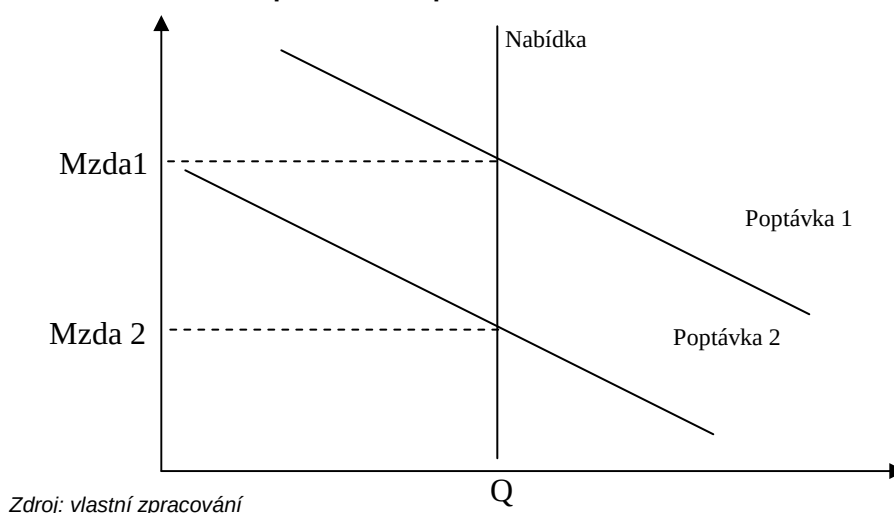
Tabulka 2: Remittance do rozvojových zemí v mld. USD

Rok	1990	1995	2000	2005
Remittance (mld. USD)	31,1	57,3	84,2	194,8

Zdroj: [6]

Druhým transmisním mechanismem je **delokalizace kapitálu**, tedy přesun výrobních kapacit firmy z jedné země do druhé. Takovéto počínání je obvykle motivováno snahou o úsporu nákladů, což umožní firmě snížit průměrné náklady na výrobek, což umožní v lepším případě zvýšit zisky vlastníků firmy, v horším případě to znamená defenzivní snahu o udržení konkurenční schopnosti. Mezi migrací a delokalizací existuje substituční vztah. Zjednodušeně řečeno může jít buď práce za kapitálem nebo naopak kapitál za prací.

Obr. 3: Vliv delokalizace kapitálu na trh práce

Zprostředkující mechanismus je jiný, efekty v zásadě tytéž. Zatímco v případě migrace dochází k tlaku na snížení mezd prostřednictvím zvýšení nabídky pracovních sil na národním trhu práce, v případě delokalizace naopak klesá poptávka po pracovní síle. V ekonomice dochází k rušení pracovních míst, propuštění zaměstnanci zaplňují trh práce, konkurence na trhu práce se prohlubuje a zostřuje. Pozice těch zaměstnanců, kteří si doposud své zaměstnání se zhoršuje. Mohou být kdykoliv nahrazeni jinými zaměstnanci, kteří jsou ochotni přistoupit na nižší mzdy. Výsledkem je tak opět tlak na snížení mzdové úrovně (viz obr.2).

Podobným způsobem působí také **mezinárodní obchod**. Existence levnějších produktů (produktů vyráběných v chudších zemích se zapojením levnější pracovní síly) postupně zhoršuje konkurenceschopnost výrobců v zemích s drahou pracovní silou. Výrobci na to musí reagovat buď přizpůsobením se trhu nebo uzavřením výroby. V obou případech to zprostředkovaně povede ke snížení mezd. Buď tak, že stávající zaměstnanci se prostě spokojí s nižšími mzdami, aby si zachovali alespoň nějaký zdroj obživy nebo tak, že budou po zániku svých zaměstnavatelů vrženi na trh práce, což zde opět povede ke zvýšení nabídky práce a konečně také k tlaku na snížení mezd v dalších odvětvích.

Lze samozřejmě namítat, že situace nemusí být natolik vážná, jak byla v předcházející pasáži popsána. Ekonomika je totiž dynamickým systémem, který na změny dokáže reagovat. Výrobní struktura se např. může transformovat. Namísto odvětví, která jsou pracovně náročná a která tudíž budou do globálního trhu práce integrována jako první, se může ekonomika vyspělých zemí zaměřit na výrobu sofistikovanějších produktů. Domnívám se však, že takováto logika, která měla svou logiku ještě v 80. letech minulého století, již přestává platit. Lze říci, že v rozvojových

zemích (samozřejmě nutno mezi nimi diferencovat), se výrobní struktury rozvíjí dynamicky a mnohé z nich jsou a budou schopny vstoupit na světový trh s nabídkou sofistikovaných produktů.

Vzpomeňme jen příklad indické automobilky „Tata“, která začala v letošním roce vyrábět nejlevnější automobil na světě⁵. Ano, lze být skeptický k tomu, zda by se takový automobil ujal i na trzích vyspělých zemí. Domnívám se však, potenciál k proniknutí na tyto trhy má, třeba i ve vylepšené (a tedy poněkud dražší) verzi. Tendence k nahrazování automobilů s vysokou spotřebou k autům energeticky šetrnějším by mohla k jejich prosazení jen pomoci.

Pokusme se podívat místo konkrétního příkladu také na některé údaje postihující celkově strukturu zahraničního obchodu. Vezmeme-li si jako příklad čínskou ekonomiku, pak dospějeme k zajímavým zjištěním. Jestliže ještě v 80. letech minulého století se čínská ekonomika podílela na světovém exportu v rozmezí od 1 do 1,5 procenta, pak v průběhu let devadesátých došlo k poměrně významné změně. V roce 2003 činil čínský podíl 5,9 % a v roce 2005 již 7,5 %. Čína v tomto smyslu předstihla mnohé vyspělé ekonomiky, např. Francii, Spojené království, Itálii, dokonce i Japonsko.

Tabulka 3: **podíl vybraných komoditních skupin na čínském exportu (v %)**

	1990	1995	2000	2005
Zemědělské produkty	16,2	10,1	6,6	3,4
Stroje a dopravní zařízení	17,4	21,1	33,2	46,2
Kancelářské a telekomunikační zařízení	5,0	9,7	17,5	29,7
Telekomunikační zařízení	4,2	5,7	7,8	12,5
Kancelářská technika	0,6	3,2	7,4	14,5
Textil	11,6	9,4	6,5	5,4
Oděvy	15,6	16,2	14,5	9,7

Zdroj: [5]; výpočty vlastní.

Za ještě podstatnější lze však pokládat poměrně dynamické změny ve struktuře výroby (viz Tabulka 3). Vidíme, že dochází k relativnímu poklesu významu komodit s nižší přidanou hodnotou na čínském exportu. Jestliže zemědělské produkty, textil a oděvy tvořily ještě v roce 1990 více než 40 % hodnoty vyvezeného čínského zboží, pak v roce 2005 18,5 % této hodnoty, což představuje takřka poloviční relativní snížení. Na straně druhé se dynamicky zvyšuje podíl zboží s vyšší přidanou hodnotou. Podíl kancelářských a telekomunikačních zařízení vzrostl ve stejném období z 5 % na téměř 30 %. Je sice pravda, že se mnohdy jedná o komodity, při nichž se využívá poměrně homogenní lidské práce, když však půjdeme do podstaty, tak tato vlastnost platí téměř pro veškeré zboží.

Mohl bych dále pokračovat výčtem dalších asijských zemí, které se postupně svým zahraničním obchodem integrují do globálního kapitalistického trhu. Dynamika v těchto zemích třeba není tak silná, jako v případě čínského hospodářství, avšak podobné tendence se projevují také.

Přiliv zahraničních pracovníků ochotných přistoupit na nižší mzdy, delokalizace výroby do zemí disponujících levnější pracovní silou a mezinárodní obchod tedy vedou k vyvolání podobné tendence na trzích práce vyspělých zemí. Poněkud rozdílné jsou samozřejmě zprostředkující mechanismy, poněkud jiná je přirozeně

⁵ Model „Nano“, který v přepočtu stojí cca 40 tis. Kč.

intenzita, nicméně jednoduchá ekonomická logika vede k tomu, že ty podstatné výsledky jsou v podstatě stejné.

Tabulka 4: **Trendy v příjmové nerovnosti**

	Mid-1980s to mid-1990s	Mid-1990s to mid-2000s	Mid-1980s to mid-2000s
A. Trends in income inequality (Gini coefficients)			
Significant increase	Czech Republic, Italy, Mexico, New Zealand, Portugal, Turkey, United Kingdom	Canada, Finland, Germany	Finland, New Zealand
Small increase	Belgium, Finland, Germany, Hungary, Japan, Luxembourg, Netherlands, Norway, Sweden, United States	Austria, Denmark, Japan, Norway, Sweden, United States	Canada, Germany, Italy, Japan, Norway, Portugal, Sweden, United States
No change	Austria, Canada, Denmark, Greece, Ireland	Australia, Belgium, Czech Republic, France, Hungary, Italy, Luxembourg, New Zealand, Portugal, Spain, Switzerland	Austria, Belgium, Czech Republic, Denmark, France, Greece, Hungary, Ireland, Luxembourg, Mexico, Netherlands, Spain, Turkey, United Kingdom
Small decrease		Greece, Ireland, Netherlands, United Kingdom	France, Ireland, Spain
Significant decrease	France, Spain	Mexico, Turkey	

Zdroj: [2]

Uvedené skutečnosti se skutečně začínají projevovat. Není náhodou, že období zvýšené integrace jiných, doposud chudších, ekonomik do globálního trhu se kryje s procesem postupného zhoršování sociálních podmínek právě v oněch vyspělých ekonomikách.

Studie OECD prokázala, že příjmová nerovnost ve většině bohatších ekonomik se postupně zhoršuje. V uplynulých dvou desetiletích došlo ke vzrůstu důchodové nerovnosti ve třech čtvrtinách zemí OECD. Z tabulky 4, která ukazuje tendenci v oblasti chudoby, měřené prostřednictvím Giniho koeficientu je patrné, že v daném období se výrazně zhoršila situace v Česku, Itálii, Finsku, Itálii, Novém Zélandu, Portugalsku, Spojeném Království, Kanadě a Německu.

Decelerátory přírůbovovacích procesů

Výše uvedené mechanismy nepůsobí rychle a nepůsobí ani v (pro ně) ideálním prostředí. Znamená to, že tendence, které se v ideálním modelu projevují poměrně rychle, mají v realitě určité bariéry, které vyrovnávací procesy brzdí. Tyto bariéry lze rozdělit v zásadě do dvou základních podmnožin:

- Ekonomických
- Institucionálních

Ekonomické bariéry spočívají zejména ve skutečnosti, že díky vysoce rozvinuté dělbě práce ve vyspělých zemích je zde více strukturovaná pracovní síla. Proces je postupný. Se zapojováním levnější pracovní síly v chudších ekonomikách dochází k

tomu, že nejprve se situace dotýká méně kvalifikované rasovní síly. Chudší ekonomiky se zcela přirozeně nejprve specializují na odvětví náročná na práci. Také ekonomičtí imigranti zpravidla nejprve obsazují v hostitelských ekonomikách pracovní místa, která nevyžadují speciální kvalifikaci a vytlačují tak domácí pracovní sílu. Ekonomické důvody by bylo možno dále hlouběji analyzovat, avšak já se chci zaměřit právě na institucionální důvody toho, že tendence k vyrovnávání ceny pracovní síly se neprojevují tak rychle, jako by tomu bylo v čistě tržním prostředí.

Jako **institucionální bariéry** lze označit právě **sociální práva**. Sociální práva jsou právě tím fenoménem, který ovlivňuje míru, s níž mohou jednotlivci vystupovat na trhu práce jako svobodné bytosti. Jak již jsem napsal výše, nejvýznamnějším sociálním právem, které vymezuje prostor reálné smluvní svobody na trhu práce je právo na odmítnutí pracovního poměru. Jsou však i další sociální práva, která mají dopad na strukturu pracovní síly. Právo na hmotné zajištění ve stáří, právo na hmotné zajištění v nemoci či invaliditě, a další.

Problémem takto definovaných sociálních práv je skutečnost, že musí být reálně zajištěna určitou hodnotou. Nelze je pouze nominálně vyhlásit, ale pro to, aby je občané mohli opravdu realizovat, je nezbytné, zajistit dostatečné fondy pro jejich financování. Jelikož garantem je stát (ten zasahuje právě proto, že tržní řešení v této oblasti nefunguje), představuje zajištění sociálních práv zejména požadavek na systém veřejných financí.

Systém veřejných financí však naráží na rozporný proces. Na jedné straně dochází k tomu, že se snižuje daňová báze a daňové výnosy – zahraniční pracovníci (jedním z výše pospaných zprostředkujících mechanismů) postupně vytěsňují pracovníky domácí, kteří již nevytvářejí hodnotu, kterou by bylo možno zdanit. Na straně druhé však vzrůstají nároky na veřejné finance, protože se zvyšují nároky na objem sociálních transferů, které udržují danou úroveň sociálních práv. Problémem se pak stává udržitelnost oněch státních zásahů (transferů), které je determinováno primárně ekonomicky.

Závěr

V zemích OECD je pozorován pozvolný pokles sociální rovnosti, ke kterému dochází od 90. let minulého století, tedy v období zvýšené integrace některých významných rozvojových ekonomik do globálního trhu práce. Tato integrace se projevuje prostřednictvím migrace, delokalizace kapitálu či prostřednictvím zahraničního obchodu. Zvyšující se konkurence na trhu práce (zapojování stále většího počtu potenciálních pracovníků) vede přirozeně k tlaku na snižování mezd. Jednou z významných brzd této tendence jsou sociální práva ve vyspělých ekonomikách. Ty vedou k tomu, že tlak na snižování mezd je eliminován. Právě proto nejsou změny v rozdělování tak silné, což by patrně destabilizovalo společnost. To však neznamená, že by zajištěním sociálních práv tendence ustávaly. Nikoliv. Pouze se začínají projevovat v jiné oblasti, obvykle ve sféře veřejných rozpočtů.

Literatura

- KORYŚ, Piotr; OKÓLSKI, Marek.: *Czas globalnych migracji. Mobilność międzynarodowa w perspektywie globalizacji*. 1. vyd. Warszawa: Institut Studiów Społecznych Uniwersytet Warszawski, 2004, 32s.
- OECD. *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*. 1. vyd. Paris: OECD Publishing, 2008, 312 s. ISBN 9789264044180.
- OECD.StatExtracts. Paris: OECD [cit. 2009-29-4]. Dostupný z WWW: <<http://stats.oecd.org/WBOS/index.aspx>..
- SMITH, Adam. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů: svazek první*. 1. vyd. Praha: SNPL, 1958, 401s.
- WTO Statistics Database. Ženeva: WTO [cit. 2009-29-4]. Dostupné z WWW: <<http://stat.wto.org/Home/WSDBHome.aspx?Language=E>.
- Payments and Remittances. Washington DC: Worldbank [cit. 2009-29-4]. Dostupné z WWW: <<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/0,,contentMDK:20041066~menuPK:34582~pagePK:43912~piPK:44037~theSitePK:29708,00.html>.

Ing. Martin Juroška, Ph.D.

Ekonomická fakulta VŠB-TU Ostrava
Sokolská třída 33
701 21 Ostrava 1
Česká republika
+420596992281
martin.juroska@vsb.cz

Morálne aspekty bezpečnosti jedinca a spoločnosti v sociálnej a ekonomickej núdzi

Moral aspects of individual and social safety in times of social and economic distress

Antonín Kozoň

Abstrakt

Človek ako jedinec sa rodí ako bytosť. Prichádza z bezpečného prostredia Tepla matky do Svetla vonkajšieho prostredia - rodiny. V Láске (Teple) svojich blízkych osôb nachádza človek priestor pre svoj somatický a psychosociálny rozvoj – slobodne môže dozrievať v osobnosť. Matka je vstupom do rodiny, rodina zasa otvára bránu do širšieho sociálneho sveta. Autor popisuje prirodzený proces smerovania ľudského rodu a jej jedinca za Svetlom a Teplom (Láskou). Podľa autora tento proces má zákonitosti priebehu, ktoré počas dejín človečenstva sú regulované morálkou (právom); etikou ľudského správania (Dobrom). Bezpečnosť jedinca je najzákladnejšou potrebou pre všetky biopsychosociálne a duchovné potreby človeka. Nachádza ju v bezpečnosti spoločnosti. Vzájomnosť oboch bezpečností dáva slobodu pre prirodzený rozvoj jedinca a spoločnosti. Núdza v základnej potrebe bezpečnosti jedinca narúša tento dialóg prirodzeného rastu. Autor uvádza, že ekonomická núdza býva dôsledkom sociálnej núdze. Je morálnym zlyhaním, čo je viditeľné v mnohých oblastiach globalizujúceho sveta, kde morálka stráca prioritné poslanie nad politikou a ekonomikou.

Abstract

A man, as an individual is born as a creature. He comes from a safe environment, the Warmth of a mother into the Light of the external environment – a family. In the Love (Warmth) of the people being close to him, a man finds his space for a somatic and psychosocial development – he is allowed to mature freely into a personality. A mother is the entrance into the family; the family in turn opens the gates to a wider social world. The author describes the natural process that is for an individual as part of mankind to aim toward Light and Warmth (Love). According to the author, this process has its rules and is, in the course of history of mankind, governed by morality (Law); and ethics of human behavior (Goodness). The Safety of an individual is the most fundamental condition for the fulfillment of all of his biopsychosocial and spiritual needs. An individual finds this in the safety of the society. Reciprocity of these safeties creates a freedom for a natural development of both the individual and the society. A deficiency in the fundamental need for safety of an individual disrupts this dialogue of natural development. The Author states that the economic hardship tends to be a consequence of a social deprivation. This is a moral failure, which is visible in many areas of the globalizing world, where morality loses its influence over the politics and economy.

Kľúčové slová

bezpečnosť, núdza, ohrozenie, globalizácia, osobnosť, potreby, Láska, Svetlo, Dobro, morálka, právo, zisk, sociálna politika, spolupatričnosť, reciprocita, sloboda, tvorivosť, zodpovednosť, povinnosť

Keywords

individual safety, social safety, social distress, economic hardship, risk, globalization, personality, needs, love, light, goodness, morality, law, economics, profit, social policy, state, fellowship, reciprocity, freedom, creativity, responsibility, liability

Na úvod objasnenia problémov globalizujúceho sveta môžeme vysloviť názor ekonóma Jána Mlčocha (2007), že dnešný svet trpí neosobnosťou, zvecnením

medziľudských vzťahov. hromadenie vecí a posadnutosť konzumom potlačuje dobro vo vzťahoch medzi ľuďmi do úzadia. Ľudia sa podriaďujú honbe za peniazmi, statkami. To nevedie k šťastiu, pretože negatívne ovplyvňujú vzťahy medzi ľuďmi. Vzťahy medzi ľuďmi sú nakoniec cennejšie než pochybné cesty k peniazom a bohatstvu.

Cesta za Dobrom

Vidíme, že tieto globalizačné neduhy zo všetkých práve strán ohrozujú bezpečie inštitútu rodiny. Človek ako jedinec sa rodí ako bytosť do tohto prostredia. Prichádza z bezpečného prostredia Tepla matky do Svetla vonkajšieho prostredia - rodiny. V Láске (Teple) svojich blízkych osôb nachádza človek priestor pre svoj somatický a psychosociálny rozvoj – slobodne môže dozrievať v osobnosť. Matka (Láska) je vstupom do rodiny, rodina zasa otvára bránu do širšieho sociálneho sveta. Veľký význam tu má zohrávať otec v prirodzenú autoritu smerovania do života (Svetlo), budúci vzor pre dospievajúceho jedinca, čo sa odovzdáva z generácie na generáciu vo vytvorených kultúrnych tradíciách v materinskom jazyku, zvyklostiach. Jednota matky a otca, kde aj matka je svetlom a otec láskou vo vzájomnosti. Položíme si otázku, kam smeruje „feminizácia“ bez utvárania nových rol pre budúcich mužov múdreho zvažovania. Láska nevidí – cíti. Potrebuje Svetlo pre smerovanie za Dobrom. Sú to tradície, ktoré sú zakomponované aj v globalizačnom procese. Ak sa nestihajú prejavíť, nie je sa o čo oprieť a jedinec, rodina, spoločnosť sa dostáva do sociálnej a ekonomickej núdze v globalizujúcom svete. Cesta za Dobrom je zakomponovaná v morálke. Je duchom rodiny, spoločenstva. Na druhej strane deficit lásky v ranom detstve, čo si jedinec nepamätá, ale telo áno, sa prejavuje v emóciách. Túžba po teplých, láskavých rukách, objatí, pohladení, súzvuku tlkotu srdca, pravidelnosti dychu zostáva po celý život. Má byť súčasťou osobnosti jedinca, aby sa vedel orientovať v jemných sociálnych vzťahoch bez uvedomovania. V prípade ak jedinca majú v sebe Lásku nenaplnenú, nevedia dávať (nemajú z čoho), voči iným sa správajú s nezodpovednou sebeckosťou, bez spätnej väzby. Takto vyrastajú generácie s borderline a anetickými poruchami osobnosti, ktoré sa prejavujú rôznymi, častokrát pred verejnosťou skrytými, deviantnými úchylkami v správaní. Osobnosť človeka ako jedinca je veľmi krehká hneď od počatia a jedinečná, citlivá na formujúce podnety.

Globalizačný proces prináša miešanie kultúr, čo samo o sebe je prirodzený proces. Avšak u vnútorne (osobnostne) nestabilných jedincov a spoločenstiev prináša stratu krehkej vnútornej istoty a bezpečia. Môže to smerovať k izolácii jedinca od okolia alebo hostilným prejavom, či uzatvárania spoločenstiev do rôznych siekt s vyhranenými prejavmi voči vonkajšiemu svetu. Osobitnou kategóriou je stret kultúr s antagonistickou konfrontáciou, kde sa nehľadajú spoločné znaky vzájomnosti a neakceptujú sa odlišnosti, ktoré poskytujú sociálnu identitu spoločnosti a jej jedincovi zasa identitu osobnosti. Práve pre tieto odlišnosti sa stávajú terčom útokov. A tak sa človek správa nespolutpatrične voči svojmu vlastnému druhu. Milióny ľudí žijú v krajnej núdzi, hlboko pod hranicou chudoby, kde každý deň je zápasom o prežitie, pričom malé percento jedincov, spoločenstiev vlastní svetové bohatstvo, ekonomické zdroje. Je to morálne? Určite nie. Ako tento ekonomický nepomer prerozdeliť. Vedomou sociálnou politikou? Veľmi dobre vieme ako žalostne dopadol socializmus. Rešpektovanie prirodzenosti človeka, jeho zákonitosti biopsychosociálneho vývinu má zakomponované predispozície prejavujúce imprintingom (vpečatovania) v priebehu raného detstva, sú viditeľné v analýze

kultúrnej antropológii, ktorej sprievodcom je túžba poznání vo viere – slobody ducha, šťastie.

Nosný pilier – morálka

Čo sa rozumie pod morálkou? M. Novak uvádza, že sa ňou realizujú základné ľudské schopnosti, a to až po hranice ich využiteľnosti a tie sú v podstate nekonečne (M. Novak, 1996, s.40). Znie to optimisticky. Avšak nejde o definíciu. Podľa nášho názoru je morálka systém hodnôt určujúce spôsob správania vo vzťahu k sebe samému, k iným jedincom, spoločenstvám, k prírode, svetu. Ale aj správania spoločenstiev voči jedincovi, jedincom, prírode a svetu. Má vedomú stránku premietajúca sa do životnej filozofie, zmyslu života a viere. Poskytuje sebadôveru. Morálka má ja nevedomú stránku (nedoceňovanú). Tá síce vyviera zo základných potrieb prežitia a žitia, je spojená s emóciami, jej nitky sa tiahnu k najhlbším oblastiam limbického systému mozgu - amygadale. Každá myšlienka má emocionálnu stopu. Morálka má ísť srdcom. Má byť srdcovou záležitosťou. Dobré predsavzatie sa nevytratia v priebehu času. Už z tohto je jasne akú dôležitú úlohu zohráva v ranom detstve tepla náruč matky. Človek má tak zakomponované zárodoky morálky v každej bunke svojho tela.

V novej ekonómii do popredia vystupuje nosný pilier – morálka, ktorý je nosníkom pre vytvorenie dôverujúcej vzájomnosti ľudí v spoločnosti, dôvery medzi ľuďmi. Ekonómia je nielen rozumové poznanie a múdrosť, ale aj dôvera vyvierajúca spoza identity osobnosti z hlbín duše. Nemá zdôvodnenia, to sa precituje v pociť istoty, bezpečia. Pri jej nedostatku sa prežíva núdza vo vzťahoch (spoločenská núdza), ktorá z hľadiska vonkajšej deskripcie sa môže nazývať ekonomická núdza. V ontogenéze utvárania osobnosti jedinca je na počiatku cit, cítenie (obr.1). Aby sa jedinec rozvinul v morálnu svojbytnosť, potrebuje v zárodku teplo (Lásku), primeraný slobodný priestor (ani viac, ani menej) pre svoje utváranie; možnosť spoznávať (Svetlo), utvárať dôverujúce vzťahy s inými jedincami, spolupodieľajúco vytvárať sociálny celok – spoločnosť, jej identitu (obr. 2). Spoločensky systém sa môže uzavrieť do seba (tak ako aj osobnosť jedinca), či prejsť z pocitu ohrozenia straty identity do útoku pri nedostatočnom bezpečí širšieho spoločenstva, alebo presadzovať svoje ideály na úkor iných jedincov v spoločnosti, či spoločenstiev (napr. medzinárodný terorizmus).

Slobodný sociálny priestor, ako sme uviedli, nemusí byť takto zneužitý, pretože sa vytvorili možnosti, na základe prirodzených dispozícií, rozvoj osobnostnej slobody jedinca, ktorý je slobodný z hľadiska svojho vnútorného priestoru osobnosti pre tvorivé naplnenie v sebarealizácii, ktorého proces je usmerňovaný hodnotami identifikované v priebehu histórie ľudstva – morálkou. Podľa M. Novaka (1996, s.49) v hospodárskom živote tak, ako vo všetkých oblastiach ľudského života je priorita morálky základnou požiadavkou, osvedčeným zákonom ľudskej prosperity. Priorita morálky je empirickým aj filozofickým princípom. Následky jeho porušenia sa v dejinách prejavujú veľmi rýchlo. Lenivosť, nečestnosť, lakomosť a iné morálne neresti ako mole požírajú ekonomický úspech.

Zodpovednosť za sociálnu a ekonomickú núdzu

V stave sociálnej a ekonomickej núdze je jedinec pod systematickým tlakom. Nemôže využívať často svoju tvorivosť ducha, ak mu spoločenstvo tu možnosť nedá, hoci sa vie, že zdroje má. Ak časť z týchto zdrojov ich jednoducho, často pod spoločenským tlakom, prerozdeliť, tieto sa upotrebia bez spätnej väzby, zmierni sa

len sociálne napätie. Tak tvorivosť jedincov zostane nedotknutá, bez spoluúčasti, prehľbuje sa amorálnosť spôsobu života, či nedôstojne strádanie žitia. Spoločnosť vie vytvárať ekonomickú hodnotu a preto je zodpovedná za sociálnu a ekonomickú núdzu. Ak tak nerobí, je zodpovedná za amorálnosť a stáva sa amorálnou.

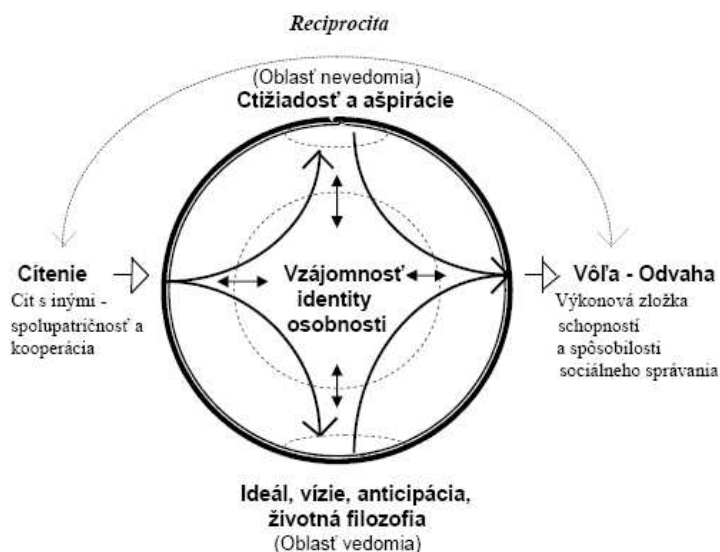
M. Novak hovorí o možnostiach hospodárskeho rastu, ktorý možno dosiahnuť, keď sú občania ochotní odložiť okamžité uspokojenie na neskoršie. Duch musí povýšiť materiálne túžby, budúcnosť musí dominovať nad súčasnosť, neskorší zisk nad okamžitým uspokojením. Spoločnosť musí v tomto poskytnúť bezpečnú štruktúru zvyku a práva, pretože spravodlivosť je nevyhnutnou podmienkou ustavičnej spoločenskej nádeje a veľkého duchovného zisku. Keď ľudia veria v spravodlivosť zákona, budú ho rešpektovať. Hospodársky rast je plodom ľudského ducha (M. Novak, 1996, s.71). V sociálnej a ekonomickej núdzi môžu práve morálne aspekty dávať istotu bezpečnosti pre jedinca ako aj spoločnosti, umožniť tvorivého uchopenia problému ekonomickej núdze, pretože ekonomická núdza je skôr dôsledkom sociálnej núdze, sociálnej bezmocnosti, kde je človek vydaný žvlom Zla, stráca pocit užitočnosti a vlastnej hodnoty.

Záver

Sv. Tomáš Akvinský tvrdí, že na jednej strane inherentným cieľom osobnosti je spoločenstvo, a na druhej strane inherentným cieľom skutočného spoločenstva je rešpektovanie osobnosti každého jej člena. Každý člen nie je len členom, či súčasťou celku. Naopak, každý člen predstavuje celok plne hodný úcty (In: M. Novak, 1996, s. 32). Úcta je základom morálneho princípu, ktorá dáva priestor pre prirodzený rozvoj osobnosti jedinca a spoločnosti. Poskytuje súčasne vedomú odpoveď ako a prečo žiť. Život je proces, ktorý nemá prah (života), ale úctyhodný počiatok. Počatím sa človek ako jedinec rodí ako bytosť hodná všetkej úcty. V Láске napĺňané potreby jedinca ho formujú v jeho plnej prirodzenosti už v ranom detstve, hoci tieto spomienky nezostávajú vo vedomí a ani sa tam nedostávajú, zostávajú zakódované v pamäti tela ako cítenie s inými (Dobro), ktoré sa neskoršie neurofyzilogicky pretransformujú do vyššej úrovne nevedomých a vedomých štruktúr mozgu v procese tvorivého poznania (Svetlo). Cez poznanie dobra a zla v jednoznačnosti bipolarity rozprávok, sa jedinec v detstve učí spoznávať vonkajší svet v jej zložitosti, vedieť sa neskoršie orientovať vo vzťahoch. Ako keby sa v individuálnom živote jedinca kopíroval priebeh procesu zákonitosti, ktoré počas dejín človečenstva sú regulované morálkou (právom); etikou ľudského správania (Dobrom). Bezpečnosť jedinca je najzákladnejšou potrebou pre všetky biopsychosociálne a duchovné potreby človeka. Nachádza ju v bezpečnosti spoločnosti. Vzájomnosť oboch bezpečností dáva slobodu pre prirodzený rozvoj jedinca a spoločnosti. Núdza v základnej potrebe bezpečnosti jedinca narúša tento dialóg prirodzeného rastu. Ekonomická núdza býva dôsledkom sociálnej núdze. Je morálnym zlyhaním, čo je viditeľné v mnohých oblastiach globalizujúceho sveta, kde morálka stráca prioritné poslanie nad politikou a ekonómiou.

Morálka má byť prevenciou voči vzniku sociálnej núdze a jej ekonomických dôsledkov. liekom voči hospodárskej kríze, nech ma hocaké meradlá. Dáva určité pravidlá v globalizujúceho ľudského spoločenstva idúcej za Svetlom a poskytuje vzájomnú dôveru medzi ľuďmi. Cesta k tomu je v osvete Lásky, Svetla a ducha Dobra už v úcte počiatku života v bezpečnom prostredí rodiny, spoločnosti a rozširujúceho sa spoločenstva v globalizujúcom svete.

Obr. 1: Model funkčného dizajnu ideálneho sociálneho správania – model socializácie osobnosti

Poznámka:

Vzájomnosť identity predstavuje interakčný priestor vyvíjajúcej osobnosti so zvnútornenými vzťahmi reálnych a ideálnych vzťažných osôb a tvorí spätnú väzbu pre sebarozvoj identity ako prirodzenej potreby, ktorá je zdrojom kreatívneho uchopenia reálnych možností pre sprítomnenie nových vízií. Vzájomnosť identity má nevedomo-vedomý cielený výstup ako prejav vôle - odvahy s podporou citu spolupatričnosti a kooperácie, vedomou cieľasmernosťou a napĺňanou spoločenskou ctižiadostivosťou, pretože "odvaha je len jedna stránka pocitu vzájomnosti" (Jung, 1995, s.134). Potom môže byť na druhej strane efektívne využívaný mechanizmus reciprocitu (táto osobnostná genetická danosť je dotvorená socializáciou), kde výsledok prejavenej vôľového konania a odvahy je v priamom kontakte s cítením. Stručne povedané, že vzájomnosť identity dieťaťa je tvorená /1/ ctižiadostivosťou a aspiráciami sebauplatnenia, /2/ ujasnenou perspektívou sebauplatnenia vo svojich víziách budúcnosti osobného života, ktorá je riadená morálnymi zásadami /3/ citom spolupatričnosti a kooperácie k ostatným jedincom a /4/ spätnou väzbou pozitívneho hodnotenia svojho spoločenského správania. V každom vymedzenom okruhu treba dať na každú vyvolanú otázku konkretizovanú odpoveď s emocionálnou skúsenosťou pre naplnenie prirodzených potrieb pozitívneho sebauplatnenia.

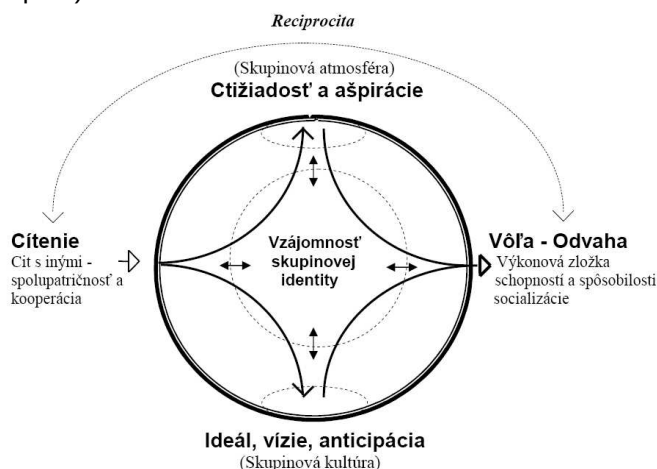
Ctižiadosť a aspirácie majú endogénny základ v neurohormonálnom systéme človeka. Endogénne podmienené vrodené jadro osobnosti je rozhodujúco formované počas ontogenézy do rôznych kvalitatívno-quantitatívnych podôb.

Vízie sú naformulované vzdialenejšie predstavy ideálu. Prostredníctvom identity nositeľa je oblasť nevedomia podnecujúcim stimulom formulovania vlastných vízií. Obdobne aj anticipácia (intuícia) sa v oblasti vedomia podieľa na modelovaní budúcnosti a dáva víziám reálnu podobu, vytvorená životná filozofia dáva stabilnú orientáciu.

Vôľa - odvaha je konatívny produkt ako výslednica vzájomnosti identity jedinca v sociálnom správaní.

Cítenie - (cit s inými ako spolupatričnosť a kooperácia vo vzťahoch ako vyššia forma) je dostredivou silou osobnosti. Prebieha po povrchu a aj v útrobách psychickej štruktúry osobnosti, dokonca je ňou presiaknutá každá čiastočka celého tela. Vôľa je odstredivým výsledkom dynamického procesu konatívnej oblasti fungovania osobnosti ako jej výkonová zložka. Prejavuje sa v sociálnom správaní schopnosťami a spôsobilosťami. Vzťah medzi faktormi cítenia a vôle, ktorý dáva k životu potrebnú energiu, dynamiku, je však zakotvený na dvoch póloch osobnosti. Jedným pólom je nevedomie prezentované ctižiadostivosťou, aspiráciami a sebadôverou, na opačnej strane je to vedomie s ideálmi, víziami, morálkou a sebavedomím. Vo vnútri je vzájomnosť tohto všetkého, jadro osobnosti, jeho identita. Cítenie je základom pre spolupatričnosť s jedincami a tvorí v procese socializácie efektívnu spoluprácu a kooperáciu s inými jedincami a prejavuje sa lojalitou voči societe.

Obr. 2: **Model funkčného dizajnu socializácie spoločenstva** (sociálnej skupiny, rodiny apod.)

Poznámka:

Model funkčného dizajnu socializácie spoločenstva poskytuje nahliadnuť na možnosti identifikácie problémových okruhov spoločenstva (sociálnej skupiny, rodiny) vo vzájomnom vzťahu vzhľadom na osobné problémy z hľadiska potrieb spoznaním identity člena spoločenstva v jej dynamických vzťahoch. Ide o vnútornú vzájomnosť, ktorá je tvorená atmosférou spoločenstva, ujasnenou perspektívou sociálneho uplatnenia, vzťahmi vzájomnej pozitívnej akceptácie a kooperácie medzi jedincami spoločenstva a spätnou väzbou o tvorbe reálneho riešenia osobnej problematiky každého jedinca sociálnej skupiny s jej pozitívnym hodnotením.

Vzájomnosť skupinovej identity predstavuje interakčný priestor medzi jedincami sociálnej skupiny so zvnútornenými vzťahmi reálnych a ideálnych vzťahných osôb a tvorí spätnú väzbu pre sebarozvoj skupinovej identity spoločenstva ako jej prirodzenej potreby, ktorá je zdrojom kreatívneho uchopenia reálnych možností pre sprítomnenie nových vízií. Vzájomnosť identity má nevedomo-vedomý cieľový výstup ako prejav vôle - odvahy s podporou citu spolupatričnosti a kooperácie, vedomou cieľasmernosťou a naplňanou osobnou ctižiadostivosťou jedincov skupiny ako jej členov, pretože aj v skupine „je odvaha len jedna stránka pocitu vzájomnosti“ (Jung 1995, s.134). Následne môže byť na druhej strane efektívne využívaný *mechanizmus reciprocity*, kde výsledok prejavenej vôle a odvahy je v priamom kontakte s čítaním.

Stručne povedané, že vzájomnosť skupinovej identity spoločenstva je tvorená /1/ atmosférou prostredia spoločenstva, /2/ ujasnenou perspektívou spoločenského uplatnenia jedincov skupiny prezentované normami, hodnotami, ideálmi skupinovej kultúry, /3/ vzťahmi vzájomnej akceptácie medzi členmi spoločenstva a /4/ spätnou väzbou o spoločenskom uplatnení s jej pozitívnym hodnotením v rôznych životných situáciách v sociálnej skupine a mimo nej.

Číténie je základom pre spolupatričnosť a kooperáciu s jedincami v sociálnej skupine a je dostredivou silou skupinového diania spoločenstva a tvorí v skupinovom procese efektívnu spoluprácu a kooperáciu s inými jedincami a prejavuje sa lojalitou medzi členmi spoločenstva. Prebieha po povrchu a aj v útrobach štruktúry sociálnej skupiny, dokonca je ňou presiaknutý do určitej miery každý jej člen. Vôľa je odstredivým výsledkom dynamického procesu konatívnej oblasti fungovania sociálnej skupiny ako jej výkonová zložka. Prejavuje sa navonok socializačnými schopnosťami a spôsobilosťami. Vzťah medzi faktormi čítania a vôle, ktorý dáva k životu potrebnú energiu, dynamiku, je však zakotvený na dvoch póloch sociálnej skupiny. Jedným pólom je neuvedomovaná, ale jedincami skupiny prežívaná atmosféra spoločenstva prezentované ctižiadostivosťou, aspiráciami a sebadôverou. Na opačnej strane je to kultúra spoločenstva, jej tradície s ideálmi, víziami, morálkou, ktoré dávajú jedincovi spoločenstva pocit vedomia seba. Vo vnútri je vzájomnosť tohto všetkého – skupinová identita spoločenstva.

Ctižiadosť a aspirácie majú endogénny základ v neurohormonálnom systéme človeka. Endogénne podmienené vrodené jadro osobnosti je rozhodujúco formované počas ontogenézy do rôznych kvalitatívno-quantitatívnych podôb a v spoločenstve predstavujú súhrn všetkých vzťahov jej členov ako symfóniu hudby alebo vône. Svojou emocionálnou premenlivosťou vytvára atmosféru spoločenstva.

Vízie sú naformulované vzdialenejšie predstavy ideálu spoločenstva, pričom predstavujú aj určitú kultúru so svojimi tradíciami, symbolmi.

Vôľa - odvaha je konatívny produkt ako výslednica vzájomnosti skupinovej identity spoločenstva pri tvorbe socializácie.

Literatúra

- AKVINSKÝ, T.: *O Stvoření*. Praha: Krystal, 2008, 90s. ISBN 978-80-87183-03-8.
- JUNG, C. G.: *Analytická psychologie, její teorie a praxe*. Praha: Academia, 1993.
- KOZOŇ, A.: *Psychológia osobnosti v socializácii*. Trenčín: SpoSolntE, 2009, 160s. ISBN 978-80-070121-2-0.
- MLČOCH, L., BÁRTA, J.: *Čas pravé radosti*. Praha: Portál, 2007, 166s. ISBN 978-80-7367-224-9.
- NOVAK, M.: *Filozofia slobody*. Bratislava: Charis, 1996, 172s. ISBN 80-88743-16-8.

Doc. PhDr. Antonín Kozoň, CSc. sa zapodieva problematikou socializácie, psychoterapie a výskumom psychosociálne a zdravotne postihnutých jedincov s poruchami správania. Zameriava sa na teoretické východiska pre tvorbu efektívnejších programov sociálnej integrácie a pracovnej rehabilitácie, ktoré rešpektujú právo jedinečnosti každého človeka na svoj zmysluplný život. S touto orientáciou sa tiež podieľa pedagogickou činnosťou na príprave špeciálnych pedagógov na Katedre špeciálnej pedagogiky Univerzity Jana Amosa Komenského v Prahe a na vzdelávaní budúcich odborníkov v odbore sociálna práca na Katedre sociálnej práce Vysokej školy zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety v Bratislave a doktorandov na Fakulte zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave. Absolvoval dlhodobý výcvik v krátkodobej psychoanalyticky orientovanej psychoterapii. Zaoberá sa psychotraumatológiou a psychoterapiou posttraumatickej stresovej poruchy. Je zapísaný v Zozname psychoterapeutov SR a je certifikovaný psychoterapeut Európskej asociácie pre psychoterapiu - EAP.

doc. PhDr. Antonín Kozoň, CSc.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety
Nám. 1. mája č.1
P.O. Box 104
810 00 Bratislava
Slovenská republika
a.kozon@gmail.com

Moderátor:
prof. Ing. Zuzana Dvořáková, CSc.

Finanční gramotnost jako ochrana jedince a společnosti

Financial Literacy as Protection of a Person and the Society

Zuzana Dvořáková – Jiří Tuvora

Abstrakt

Člověk chce být bohatý, zdravý a zajistit své děti. V Česku je práce ústředním bodem života mnoha lidí a je pro ně stále důležitější vydělávat hodně peněz. Přitom jako spotřebitelé mají nedostatečné základní znalosti pro racionální rozhodování o půjčkách, úvěrech a finančních produktech. Náročné životní události mohou způsobit, že se zadluží či předluží a že nebudou schopni plnit své finanční závazky. Předlužení je jedním z významných faktorů, který vede k sociálně patologickým jevům a sociálnímu vylučování jedince a skupin.

Vyspělé ekonomiky tento problém řeší důrazem na prevenci a celoživotním finančním vzděláváním. Za tímto účelem je českou státní správou vytvořen návrh systému finančního vzdělávání a jsou definovány základní standardy finanční gramotnosti. Cílem je vzdělávat na základních a středních školách k racionální správě osobních a rodinných financí.

Abstract

The human being wants to be wealthy, healthy and to secure their children. In the CR work becomes a focus point of the life of many people and it is constantly more relevant for them to earn a lot of money. Nevertheless they as consumers have insufficient basic knowledge for rational decision making about loans, credits and financial products. Demanding life events can cause that they get into debt or even debt in excess and that they will not be able to fulfil their financial commitments. The debt in excess is one of significant factors that tends to social pathological phenomena and social separation of individuals and groups.

Developed economies solve this problem by emphasizing prevention and life-long finance education. Aimed at this, Czech civil service designs a suggestion of the system of finance education and defines basic standards of financial literacy. The point is to educate in the sphere of rational administration of personnel and family finance mainly the elementary and secondary schools students.

Klíčová slova

hodnotové orientace, psychologie peněz, sebekontrola, finanční gramotnost

Keywords

value orientation, money psychology, self-control, financial literacy

Úvod

Člověk chce být bohatý, zdravý a zajistit své děti. Od společnosti očekává, že mu k tomu vytvoří podmínky, aby mohl svá přání jako jednotlivec a rodina uskutečnit v harmonii s přijímanými sociálními normami - právními, morálními, náboženskými a zvykovými. Na stránkách tisku i v monografiích se v současnosti hovoří o osobním a rodinném bohatství, ale stále více i o zadlužování a předlužování domácností. K obojímu se může každý dopracovat, je-li v prvním případě finančně gramotný, nebo ve druhém negramotný. Dosud záleželo na jednotlivci, zda zvládne taje finančního světa a odolá svodům reklamy, co a jak rychle si může pořídit, aby byl „in“. Ve společnosti ovšem žije velká skupina lidí, kteří musejí být vychováni a dále vzděláváni, aby se vyrovnali s netušenými nástrahami budoucích trampot. Mají dojem, že nadbytek zboží a služeb je každému nadosah a že jen stačí o ně někoho požádat a že závazky někdy vyrovná. S překvapením zjišťují, že končí v předlužení.

Předlužení občana je stavem, kdy člověk není schopen plnit své finanční závazky. I když nám chybí její jednotná definice, můžeme se spokojit s vymezením, že „za předlužené lze považovat ty (osoby), které nebudou v dohledné době schopny dostát svým platebním závazkům, nemají dostatečné příjmy ani majetek k prodeji na uspokojení každodenních nezbytných životních potřeb a současně nemohou získat další úvěr“ (Mlčoch, 2009). Předlužení postihuje převážně sociálně znevýhodněné jedince či sociálně znevýhodněné skupiny obyvatelstva a je jedním z významných faktorů, který způsobuje jejich sociální vylučování z běžného života majoritní společnosti a jejich následné obtížné začlenění do života této společnosti (Kotýnková, 2007).

Předlužení občana je prvkem předlužení domácnosti. Jak jsou na tom s předlužením české domácnosti? Na základě údajů do konce roku 2008 je nelze zatím považovat za předlužené. Riziko však představuje růst zadlužení nízkopříjmových skupin, protože si velice často půjčují na spotřebu u nebankovních institucí za vysoký úrok a kvůli špatné bonitě nedosáhnou na úvěry bank. Roste tak riziko v sektoru domácností, což je možné sledovat na zvýšeném počtu těch, kteří nejsou schopni splácet závazky. (Mlčoch, 2009).

Cílem příspěvku je poukázat na problém předlužení, pojednat o tendenci v hodnotových orientacích Čechů po roce 1989, nastínit, jak peníze působí na člověka a co ovlivňuje jeho schopnost kontrolovat svá finanční rozhodnutí, jaká je úroveň finanční gramotnosti občanů v rozvinutých ekonomikách a nakonec představit politiku administrativy ČR ke zvýšení finančního vzdělání občanů.

Hodnotové orientace Čechů po roce 1989 a jejich postoj k penězům

Transformace české společnosti a ekonomiky po roce 1989 vyvolala posun v obecných hodnotových orientacích a životních postojích obyvatel, nejvýrazněji však změnila pocit jistoty práce a postoje Čechů k práci. Podíváme-li se na výsledků průzkumů v průběhu let 1990 – 2006, pak téměř celá populace přikládá značný význam rodinnému životu a vztahům s přáteli. **Žít ve spokojené rodině, pomáhat především své rodině a přátelům a také mít přátele, se kterými si dobře rozumí,** považují všichni dotázaní v průzkumech 1990, 1994, 1999 a 2004 a 2006 za nejpodstatnější a proměny společnosti na to neměly vliv (Čadová, 2006, s. 135). Změny jsou ovšem zaznamenány u pracovních hodnot. **Práce** má pro většinu lidí po celé období transformace **vysokou důležitost**, i když váha pracovních hodnot v hierarchii obecných hodnot se značně měnila (viz tabulka 1). Pracovní hodnoty se sice svým významem umísťují o něco níže než hodnoty rodinného života, přesto pro většinu respondentů jsou hodnoty „mít zajímavou práci, která by mě bavila“ a „mít práci, která má smysl, je užitečná“ velmi důležité. Platí to rovněž pro hodnotu „pracovat v kolektivu sympatických lidí“, **„vydělávat hodně peněz“** a „podávat perfektní profesionální výkon“.

Práce je v Česku **ústředním bodem života** mnoha lidí a stává se zdrojem vzniku náročných životních situací. Jak je práce pro nás důležitá, mapoval průzkum CVVM z dubna 2003 a na expresivně položenou otázku „Proč chodíme do práce?“ dostal zajímavé odpovědi. Pro téměř všechny respondenty je důvodem jít do práce fakt, že se tím **finančně zabezpečí, vylepší si rodinný rozpočet, zabezpečí se pro nemoc a stárí a jsou nezávislí**. Významnými motivy k práci se rovněž stávají její nehmotné aspekty – sociální kontakt, uspokojení z dobře odvedené práce, z vlastní užitečnosti a naplnění života i uplatnění kvalifikace, jak o tom vypovídá tabulka 2.

Tabulka 1: **Hodnotové orientace – důležitost vybraných stránek života (%)**¹

	1990	1994	1999	2004
Žít ve spokojené rodině	97	98	97	96 (79)
Pomáhat především své rodině a přátelům	96	96	97	96 (64)
Mít přátele, se kterými si dobře rozumím	96	96	95	96 (64)
Žít ve zdravém životním prostředí	98	96	95	95 (62)
Mít zajímavou práci, která by mě bavila	88	81	82	89 (61)
Mít práci, která má smysl, je užitečná	90	81	79	89 (56)
Žít zdravě, starat se o své zdraví	96	93	94	94 (55)
Žít podle svého přesvědčení	94	94	94	93 (54)
Žít v hezkém prostředí	97	96	94	95 (53)
Pracovat v kolektivu sympatických lidí	86	77	79	87 (49)
Vydělávat hodně peněz	80	74	65	86 (47)
Podávat perfektní profesionální výkon	79	70	71	78 (39)
Žít příjemně, užívat si	67	69	71	79 (29)
Mít práci, která umožňuje zkoušet nové věci	58	51	50	65 (28)
Mít jakoukoli práci, jen abych byl zaměstnán a nebral podporu	59	46	56	67 (27)
Žít zajímavý, vzrušující život	54	52	53	59 (19)
Mít vlastní firmu, kde mohu být svým pánem	28	29	31	37 (18)
Mít práci, která umožňuje řídit činnost jiných lidí	30	29	26	34 (10)

Pozn. Údaje mimo závorku jsou součtem odpovědí „velmi důležité“ a „spíše důležité“. Dopočet do 100 % je roven součtu „spíše nedůležité“, „zcela nedůležité“ a „neví“. Údaje v závorce představují podíly odpovědí „velmi důležité“.

Shrneme-li výsledky průzkumů z let 1990 – 2006 o hodnotových orientacích Čechů, pak krystalizuje, že přikládají práci mírně klesající důležitost a kladou rostoucí důraz na volný čas. Dotázaným se jako nejdůležitější jeví mít smysluplnou a užitečnou práci, která by je zároveň bavila, dále mít možnost pracovat v kolektivu sympatických lidí a vydělávat hodně peněz. Pro českého člověka se stává **stále důležitější mít práci, která přináší vysoký výdělek**. Vedle významu mzdy za práci se postupně zvyšuje hodnota možností seberealizace v zaměstnání a uplatnění vlastní invence.

Ztráta práce je v české kultuře prožívána většinou lidí jako **extrémní psychická zátěž**. Stane-li se člověk nezaměstnaným, ztratí podle Buchtové (2007) **nejsilnější pojítko s realitou**. Práce je pro člověka nejdůležitější podmínkou jeho existence, přináší mu materiální užitek, dává mu pocit seberealizace a společenské užitečnosti. Vřazuje ho do sociálních vztahů, uspokojuje potřeby ctížádosti, sebeuplatnění i sebeúcty. Násilné porušení tohoto těsného vztahu práce a života člověka má prokazatelné negativní následky – psychologické, sociální i zdravotní (tamtéž).

Z výše nastíněného bychom dovodit domněnku, že k posunu směrem k hédonistickým a konzumním hodnotám i k růstu významu volného času a vlastních zálib (Čadová, 2006, s. 134-135) dochází i díky vlivu médií a reklamy firem - konečný spotřebitel touží po něčem, co vlastně nepotřebuje a ve svém důsledku ho to ani neučiní šťastným.

¹Pramen: Červenka, J. Vnímání kvality pracovního života po roce 1989 ve světle sociologického šetření. In Čadová, N., Paleček, M. a kol.: Jak je v Česku vnímána práce. Praha, SOÚ AV ČR, VÚBP, 2006, s. 57, ISBN 80-7330-103-2. Upraveno.

Tabulka 2: Proč chodíme do práce?² (%)

	Velmi důležité	Spíše důležité	Spíše nedůležité	Zcela nedůležité	Důležité/ nedůležité
Práce je prostředkem finančního zajištění	81	17	2	0	98/2
Chci vylepšit rodinný rozpočet.	73	22	4	0	95/4
Jsem rád mezi lidmi	48	42	8	2	90/10
Práce mě baví	51	37	11	1	88/12
Chci být nezávislý	57	31	10	1	88/11
Chci se zabezpečit pro nemoc a stáří	54	33	10	2	87/12
Pokládám svou práci za důležitou	38	40	17	4	78/21
Pro dobrý pocit ze zvládnání pracovních cílů, úkolů	33	42	18	5	75/23
Chci využít své vzdělání.	37	36	21	5	73/26
Bylo by nezvyklé (divné) nepracovat	32	39	19	7	71/26
Nevím, co bych jinak dělal, jsem zvyklý pracovat	36	33	23	7	69/30
Práce je mou životní náplní	29	35	25	9	64/34

Pozn. Otázka byla položena jen ekonomicky aktivním občanům. Dopočet do 100% jsou odpovědi „nevím“.

Psychologie peněz

Do nedávna zůstávala na okraji zájmu psychologů otázka, jak působí peníze na člověka? Proč je má člověk tak rád? Proč se chce zadlužit a je ochoten předlužit se³? Většina lidí se po rozhodnou část svého života musí zaměřovat na získávání peněz jako na nejbližší cíl svého usilování. Proto vzniká představa, že štěstí a konečné životní uspokojení je pevně spjata s vlastněním určité sumy peněz a ty se tak z pouhého prostředku mění v konečný účel (Simmel, 1997, s. 18).

Kde se však bere toto nutkání? Je jeho zdrojem vlastnost lidské psychiky nebo se nutkavé přemýšlení o penězích pojí s vnějšími, získanými způsoby chování? Člověk touží po štěstí (Seligman, 2009). Peníze, jak uvádí Simmel (1997), vsunují mezi člověka a jeho přání jakýsi zprostředkující stupeň, jakýsi usnadňující mechanismus. Peníze vzbuzují iluzi, že všech věcí je možné dosáhnout snadněji než jindy. Zdají se být prostředkem k dosažení štěstí a vzbuzují naději, že čím více se k němu přibližujeme, tím silněji roste touha po něm. Touha po penězích se tak stává trvalým stavem duše. Pocity, které vzbuzují peníze, mají jistou psychologickou podobnost se zbožností, trvalou touhou po Bohu. Odtud také srovnání, že peníze jsou Bohem naší doby (tamtéž).

Proč chce člověk, který má dostatek peněz, ještě více? Profesoři Lea a Webley (2006) tvrdí, že skutečné lidské chování ohledně peněz nelze vysvětlit pouze tím, že jsou užitečné. Jedná se o něco více. Peníze provokují lidi k bizarnímu chování, které je těžko vysvětlitelné jejich funkcí prostředku.

Přitažlivost peněz – stejně jako drog – spočívá podle uvedených autorů zčásti v tom, že mění, jak se cítíme, i když tato změna nemá žádný biologický či evoluční význam (viz tamtéž). Drogy působí na centrální nervový systém, aby vytvořily

² Pramen: Červenka, J.: *Vnímání kvality pracovního života po roce 1989 ve světle sociologického šetření*. In Čadová, N., Paleček, M. a kol.: *Jak je v Česku vnímána práce*. Praha: SOÚ AV ČR, VÚBP, 2006, s. 63. ISBN 80-7330-103-2.

³ Dostupné z <<http://www.spring.org.uk/2008/03/whistlestop-tour-of-research-on.php>>.

duševní stavy, které neplní funkci, jakou má např. jídlo nebo sex. Pro názornost, hlad podněcuje aktivitu vyhledat si potravu, protože ji potřebujeme k přežití, tj. hlad má evoluční funkci. Část výhody, kterou si lidé dovozuji ze získání peněz, např. mít dobrý pocit, nevede k nějaké skutečné výhodě, jde o honění se za penězi pro to mít peníze. Lea a Webley přicházejí i s vysvětlením, **proč toužíme po penězích**, a to:

1. **baví nás obchodovat.** Člověk jako sociální druh pomáhá jeden druhému a jde o dlouhou evoluční historii. Lidé se naučili směňovat zboží a služby ku prospěchu obou stran. Kdo byl v obchodování úspěšnější, měl větší pravděpodobnost, že přežije. Obchod nám přináší vzruch a peníze poskytují zástupné potěšení.
2. **je to způsob, jak si mezi sebou udržujeme skóre.** Lidé milují hru. Dlouho dospíváme a během růstu a ještě v dospělosti máme silný instinkt pro hru, pro kterou chceme mít měřítko, kdo vyhrává. Je možné, že náš sklon ke hře zčásti vysvětluje naši náklonnost k penězům. Peníze se stávají jednou z nejnávykovějších her, jakou jsme kdy vymysleli.

Peníze jsou užitečný nástroj a to více než, jak ho chápou ekonomové; společnosti přinášejí svůj užitek, ale lidské chování kolem peněz lze stěží vysvětlit jejich užitečností. Metafora – jsou jako droga – to názorně vykresluje. Mnohé sociologické analýzy zdůrazňují sociální význam peněz a symbolickou podstatu, která překračuje jejich jednoduché utilitární uplatnění.

Myslet na peníze jako na drogu objasňuje jejich biologickou podstatu. Vývojový význam podtrhuje tento biologický rozměr i námětem, že náklonnost k penězům by mohla vycházet z naší touhy obchodovat a hrát si. Peníze podle Lea a Webley, ať už jako bůh či ďábel, jsou součástí lidské podstaty.

Touha po penězích je tedy základní, nicméně vzdálenou a nekonkrétní motivací. Touha sama o sobě peníze nepřináší. Je zde nutné najít cestu jak ke konkrétním penězům přijít. Pomineme-li protiprávní a nemravné cesty, zůstává práce jako nejrozšířenější, nejobvyklejší a neúčinnější způsob, jak získat peníze k zabezpečení sebe a své rodiny (Slabikář finanční gramotnosti, 2009).

Peníze ovlivňují naše vnímání skutečnosti a reálné konání v ní více než jsme ochotni připustit. V rámci psychologie peněz se nevyhneme skutečnosti, že v moderních společnostech se lidé po větší část svého života zaměřují na získávání peněz jako na nejbližší cíl svého usilování. Proto často vzniká představa, že veškeré štěstí a veškeré životní uspokojení je pevně spjato s vlastněním určité sumy peněz. Splní-li se tato představa, pak obvykle přichází zklamání z toho, že mnoho z našich nejniternějších představ a přání v rovině osobního, citového a obecně životního naplnění zůstává nesplněno.

Peníze a sebekontrola

Kdo by nestál před otázkou: utratit nyní nebo dát stranou na horší časy? Mnohá naše finanční rozhodnutí se vztahují k této otázce. Děláme si ovšem nějakou kalkulaci? Pokud ne, jaké faktory ovlivňují naše rozhodnutí? Lidé vypadají jako racionální a logicky uvažující tvorové, kteří rozhodují o penězích pečlivě, když rozvažují mezi přítomností a budoucností. Snaží se najít rovnováhu, nakolik je užitečné utratit peníze nyní ve srovnání s tím, nakolik to bude užitečné v budoucnosti. Lze to vyjádřit i jinými slovy – nakolik to udělá člověka šťastným nebo jakou finanční výhodu mu to přinese?

Vědci v současnosti více akcentují to, jak naše sebekontrola a emoce na sebe působí v momentě rozhodování, a méně zdůrazňují užitečnost lidské kalkulace, tj. užitečné dnes vs. v budoucnosti. Jde o „boj“ mezi impulzivními, emočními procesy a

procesy plánování budoucnosti. Jedna naše část říká: „Kup to, budeš se cítit skvěle!“ a ta druhá: „Ne, potřebujeme ty peníze na zaplacení nájmu.“ (Camerer, Loewenstein, Prelec, 2005).

Emoce ovlivňují sebekontrolu

1. **Smutek** vyvolá potřebu změny (jakékoliv změny). Může zvyšovat příležitost, že chceme utrácet. Jedna studie zjistila, že ti, kteří jsou smutní, s větší pravděpodobností chtějí prodat za nižší cenu a nakupovat za vyšší (Lerner, Small, Loewenstein, 2004).
2. **Hluboké zklamání** nás činí náchylnými, abychom se všeho zbavili. Když jsme zklamaní, chceme se zbavit věcí, které máme, a nechceme nic kupovat.
3. **Strach** nás podněcuje ke snížení nejistoty. Kvůli strachu dáváme přednost málo rizikovým volbám (Raghunathan, Pham, 1999).

Generace Y a její postoj k penězům

Generace Y je nazývána internetovou generací. Navazuje na generaci X, což jsou lidé narození v první polovině šedesátých letech a mají zkušenosti z tehdejšího neglobalizovaného světa. Generace Y je jiná, jde o lidi narozené na konci 70. let a v 80. letech. Pro ni je typické neskrývané sebevědomí a **bezbrhý optimismus** bez předešlých negativních zkušeností. Jakákoliv změna pro ni nepředstavuje žádný problém. Generace Y očekává od své práce jen pozitivní zpětnou vazbu, chce volnost a prostor. Jejich hlavním motorem jsou informace. Pracovní úspěchy hrají v jejich životě menší roli než partnerský vztah. Založení rodiny odkládají do budoucnosti a tomuto plánu nechtějí obětovat svou kariéru. Pracující člověk, narozený v generaci Y, vnímá **peníze pouze jako finanční prostředek a není pro něj problém zadlužit se** – je přesvědčený, že za svou práci bude patřičně odměněn. Zástupci této generace vyhledávají výzvy a často střídají zaměstnavatele. Položme si však otázku, kolik je v charakteristice této generace potenciálu k osobnímu a profesnímu rozvoji jedince, ale také rizika, že se dostane do náročných životních situací a bude vystaven extrémní psychické zátěži.

Finanční gramotnost

Finanční gramotnost se stala fenoménem posledních let, což je patrné ze všech sdělovacích prostředků. V současné době potřebu finančního vzdělávání vyvolává rychlé tempo růstu zadlužování obyvatelstva na jedné straně a „agresivní“ prodej nových finančních produktů na straně druhé. To platí pro většinu zemí světa. Život na dluh se stal běžnou součástí života posledních let jak ve světě, tak u nás. Na toho kdo si nepůjčuje je pohlíženo jako na podivína. Každý den je možné ve všech dostupných sdělovacích prostředcích a jiných médiích narazit na reklamu, která nabízí za „výhodných“ podmínek půjčky, případně jiné úvěrové nebo finanční produkty na cokoliv - od pračky, přes automobily až po dovolené. Tyto instrumenty mohou za daných okolností velmi pomoci, ale také s sebou mohou, při nesprávném využívání, přinést velké problémy v budoucnu.

Z výzkumů provedených ve vyspělých zemích vyplývá alarmující závěr, kterým je velmi slabá úroveň finanční gramotnosti. Například 67% australských respondentů uvedlo, že nerozumí složenému úročení (ANZ Survey of Adult Financial Literacy in Australia, 2003) nebo pro většinu kanadských respondentů je výběr správné investice více stresující než návštěva u zubaře. Z britského výzkumu (Financial Services Authority, 2006) vyplynulo, že spotřebitelé aktivně nevyhledávají finanční informace a 70% respondentů nemá žádnou finanční rezervu pro případ

neočekávaného poklesu příjmu. Podobné výstupy jsou i z jiných zemí. Závěry všech obdobných výzkumů provedených v posledních letech jsou velmi alarmující. Průzkum agentury STEM (2007) potvrdil obdobnou situaci i v České republice.

Z průzkumů jasně vyplývá jeden fakt - **spotřebitelům chybí základní znalosti pro racionální rozhodování**. Zda mají danou nabídku přijmout nebo ne, případně jakou si vybrat, aby byla vhodná pro specifické potřeby a možnosti jednotlivých spotřebitelů. Absence obecných znalostí v této oblasti může vést k neracionálnímu rozhodování o přijetí snadno dostupných půjček a úvěrů, případně k pořízení nevhodných finančních produktů. Následně vzniklé problémy, například předlužení v případě úvěrových produktů, vede až k sociálně patologickým jevům a daného člověka může přivést až k sociálnímu vyloučení. Člověk, který se dostane do situace, kdy není schopen splácet své závazky, se téměř automaticky stává nezaměstnatelným, jelikož se mu nevyplatí pracovat na legálním trhu práce z důvodu uvalené exekuce na veškeré dosažené příjmy. To se týká i části sociálních dávek.

Jednotlivé země se snaží chránit jednotlivce a skupiny obyvatelstva důrazem na prevenci a celoživotní vzdělávání ve finanční gramotnosti. Například v USA mají od roku 2003 národní strategii finančního vzdělávání (The National Strategy for Financial Literacy), kterou vydala Komise pro finanční gramotnost a vzdělávání založenou Kongresem na základě zákona. Tato strategie postihuje všechny skupiny obyvatelstva od dětí až po důchodce.

Obdobná situace panuje v Evropě, kde v reakci na rostoucí zadlužení obyvatelstva EU byla vydána výzva Rady Evropy ve formě doporučení pro vlády členských zemí Evropské unie, aby zajistily růst podvědomí domácností o jejich potřebě získávat řádné informace a vzdělání, případně, aby se zvýšila připravenost domácností a zároveň se zachovala přiměřená ochrana investora a to ve spojení s vlastní odpovědností finančního odvětví a jeho iniciativami. To by mělo vést k vytvoření strategie a systému finančního vzdělávání spoluobčanů, k čemuž členské vlády vyzvala i Evropské komise ve své zprávě o finančním vzdělávání ze dne 18.12.2007⁴.

Problémem nadále zůstává, že systémy finančního vzdělávání se navzájem velmi liší napříč Evropskou unií, což bylo potvrzeno i výzkumem společnosti EVERS & JUNG (Habschick, Seidl, Evers et al., 2007). Velmi dobrá situace je ve Velké Británii, Německu nebo Rakousku. Dobře je na tom také Holandsko a Francie. Ze zemí východního bloku je na tom nejlépe Polsko. Bulharsko, Litva, Lucembursko, Slovinsko a Rumunsko, jak se zdá, budou využívat nadnárodní Evropské projekty. Ze závěrů výzkumu vyplývá, že:

- největší cílovou skupinou pro finanční vzdělávání jsou děti a mládež,
- dvě třetiny programů jsou poskytovány přes prostředníky,
- důležitou roli ve vzdělávacích systémech hraje internet,
- každý šestý vzdělávací program je realizován soukromým poskytovatelem.

Na základě zmíněných výzev bylo vydáno usnesení vlády České republiky č. 1594 ze dne 7. prosince 2005 o zlepšení podmínek v bankovním sektoru. Jeho součástí je zlepšení podmínek pro spotřebitele na finančním trhu a především úkol vybudování systému finanční gramotnosti na základních a středních školách. Na

⁴ Dostupné z <http://ec.europa.eu/internal_market/financeservices-detail/docs/capability/communication_cs.pdf>.

základě tohoto usnesení vznikla mezirezortní skupina Ministerstva financí ČR, Ministerstva obchodu a průmyslu a Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy, která postupně vytvořila návrh systému finančního vzdělávání a definovala základní standardy finanční gramotnosti. Toto je publikováno v dokumentu *Systém budování finanční gramotnosti na základních a středních školách*, který je reakcí na poslední výzvu Evropské komise z konce roku 2007.

Finanční gramotnost je v tomto dokumentu definována jako soubor znalostí, dovedností a hodnotových postojů občana nezbytných k tomu, aby finančně zabezpečil sebe a svou rodinu v současné společnosti a aktivně vystupoval na trhu finančních produktů a služeb. Finančně gramotný občan se orientuje v problematice peněz a cen a je schopen odpovědně spravovat osobní/rodinný rozpočet, včetně správy finančních aktiv a finančních závazků s ohledem na měnící se životní situace. Definice finanční gramotnosti je strukturovaná. Finanční gramotnost jako správa osobních/rodinných financí zahrnuje tři složky: gramotnost peněžní, cenovou a rozpočtovou.

- **Peněžní gramotnost** představují kompetence nezbytné pro správu hotovostních a bezhotovostních peněz a transakcí s nimi a dále správu nástrojů k tomu určených (např. běžný účet, platební nástroje apod.).
- **Cenovou gramotnost** představují kompetence nezbytné pro porozumění cenovým mechanismům a inflaci. (Významnou složkou cenové gramotnosti je porozumění principu „ceny peněz“ v čase, rozdílu mezi nominální a reálnou úrokovou sazbou a porozumění cenám finančních nástrojů a služeb v praktické podobě poplatků a úrokových sazeb).
- **Rozpočtovou gramotnost** představují kompetence nezbytné pro správu osobního/rodinného rozpočtu (např. schopnost vést rozpočet, stanovovat finanční cíle a rozhodovat o alokaci finančních zdrojů) a zahrnuje i schopnost zvládat různé životní situace z finančního hlediska. Rozpočtová gramotnost zahrnuje vedle výše popsané obecné složky také dvě složky specializované: **správu finančních aktiv** (např. vkladů, investic a pojištění) a **správu finančních závazků** (např. úvěrů nebo leasingu). To předpokládá v obou případech orientaci na trhu různě komplikovaných finančních produktů a služeb, schopnost mezi sebou jednotlivé produkty či služby porovnávat a volit ty nejvhodnější s ohledem na konkrétní životní situaci.

Finanční gramotnost je ve zmíněném dokumentu specifikována jako specializovaná součást širší ekonomické gramotnosti, která navíc zahrnuje např. schopnost zajistit si příjem, zvažovat důsledky osobních rozhodnutí na současný a budoucí příjem, orientaci na trhu pracovních příležitostí, schopnost rozhodovat o výdajích apod. Nedílnou součástí finanční gramotnosti jsou také nezbytné **makroekonomické aspekty**, čímž je rozuměna zejména orientace v základních vztazích mezi jednotlivými sektory ekonomiky a porozumění základním makroekonomickým ukazatelům (HDP, inflace, úroková míra aj.), a **oblast daňová**, což představuje základní povědomí o daňovém systému a roli daní v občanské společnosti jako prvku k zajištění odpovědného chování občanů vůči rodině a státu. To zejména vzhledem k tomu, že se významně podílí na finančních zdrojích jednotlivců i domácností, a má významný vliv na peněžní toky v soukromých financích. Finanční gramotnost jako součást ekonomické gramotnosti tvoří jednu ze složek tzv. klíčových kompetencí, tedy znalostí, dovedností a hodnotových postojů, které by měl občan mít, aby se dokázal uplatnit v současné společnosti.

K finanční gramotnosti se dále pojí **gramotnost numerická**, která se týká především finančních numerických úkonů, **gramotnost informační** jako schopnost vyhledat, použít a vyhodnotit relevantní informace v kontextu a **gramotnost právní** jako orientace v právním systému, přehled o právech a povinnostech a také možnostech, kam se obrátit o pomoc. Rozvoj těchto kompetencí je současně prostředkem k vytváření a posilování politického, právního a ekonomického myšlení občanů.

Takto je obecně definován standard finanční gramotnosti a s ní úzce spojené dovednosti, bez kterých se v dnešní době člověk jen stěží obejde. Co si ale pod těmito sofistikovanými definicemi skutečně představit?

Přínosy finančního vzdělávání lze rozdělit do dvou základních úrovní, kdy první tvoří přínosy pro společnost a ekonomiku a druhou jsou přínosy pro jednotlivce.

Přínos pro ekonomiku tkví v lepší informovanosti občanů, která jim umožňuje správný výběr finančních produktů a služeb. Tím se omezuje počet občanů, kteří se dostanou do situace, kdy nejsou schopni své závazky splácet. Taková situace může vyústit až do sociálního vyloučení a vyřazení jedince z legálního trhu práce, jelikož veškeré příjmy jsou mu exekučně zabavovány a ztrácí motivaci legálně pracovat. V souhrnu se to negativně projeví ve státním rozpočtu nárůstem transferových plateb a poklesem daňových příjmů.

Finančně vzdělaní občané mají svůj vliv na zvyšování efektivnosti finančního odvětví, která vede k inovacím směrem k vyšší kvalitě a rozmanitosti nabízených produktů a služeb. Opakem jsou naopak problémy vedoucí k růstu sociálně patologických jevů, které mají za následek růst šedé ekonomiky. Tento společenský přínos, který povede k omezení těchto negativních jevů, lze považovat za stěžejní.

Přínos finanční gramotnosti pro jednotlivce je různý pro různé věkové kategorie. Spočívá v tom, že již od dětského věku se seznamuje s novými pojmy, které jej budou obklopoovat celý život. Postupně se jeho znalosti rozšiřují například u studentů jak splácet půjčky na studium. U dospělých občanů je to zvýšení informovanosti, jak se nejlépe zajistit proti nepředvídatelným událostem či jak se vyvarovat předlužení. Finanční vzdělávání je celoživotním vzděláváním, které umožní jednotlivcům rozumět svým finančním záležitostem v běhu životních událostí, kdy řeší např. sestavení rodinného rozpočtu, vybírají mezi finančními produkty a službami s ohledem na jejich riziko a výnos atd.

Závěr

Člověka chce nejen přežít v náročných podmínkách osobního a pracovního světa, ale touží po tom mít spokojený a šťastný život. Práce v Česku představuje ústředním bod snažení mnoha lidí a připravuje jim náročné životní situace. Její ztrátu vnímá většina Čechů jako extrémní psychickou zátěž. I když průzkumy o hodnotových orientacích Čechů z let 1990 až 2006 ukazují, že práci přikládají mírně klesající důležitost a rostoucí důraz kladou na volný čas, vydělat si hodně peněz se pro ně stává stále důležitější. Průzkumy o jejich finanční gramotnosti dokládají, že jako spotřebitelé nemají dostatečné základní znalosti pro racionální rozhodování. Přijímají snadno dostupné půjčky a úvěry, příp. si pořizují nevhodné finanční produkty. Náročné životní události, jako je např. ztráta práce, pak mohou způsobit, že se zadluží či dokonce předluží a že nebudou schopni plnit své finanční závazky. Předlužení postihuje převážně sociálně znevýhodněné jedince či sociálně znevýhodněné skupiny obyvatelstva a je jedním z významných faktorů, který vede k sociálně patologickým jevům, sociálnímu vylučování jedince a skupiny a následně k jejich obtížnému začlenění do života majoritní společnosti.

Vyspělé ekonomiky tento problém řeší důrazem na prevenci a investicemi do celoživotního finančního vzdělávání. Na základě výzvy Rady Evropy a Evropské komise k členským státům EU vytvořila mezirezortní skupina MF ČR, MOP a MŠMT návrh systému finančního vzdělávání a definovala základní standardy finanční gramotnosti. Cílem je vzdělávat na základních a středních školách k racionální správě osobních a rodinných financí.

Literatura

- ANZ Survey of Adult Financial Literacy in Australia. ANZ Banking Group, 2003.
- BUCHTOVÁ, B.: *Psychické důsledky dlouhodobé nezaměstnanosti*. HR Management, 26.1.2007. [online]. [cit. duben 2009]. Dostupné z <http://ihned.cz/c4-10041240-20305490-000000_d-psychicke-dusledky-dlouhodobě-nezamestnanosti>.
- CAMERER, C., LOEWENSTEIN, G., PRELEC, D. (2005). *Neuroeconomics: How neuroscience can inform economics*. Journal of Economic Literature, 43(1), 9-64. Dostupné z <<http://www.spring.org.uk/2008/04/money-and-self-control-battle-between.php>>.
- ČADOVÁ, N.: *Subjektivní vnímání důležitosti zaměstnání a jeho různých charakteristik*. In: ČADOVÁ, N. - PALEČEK, M. a kol.: Jak je v Česku vnímána práce. Praha : SOÚ AV ČR, VÚBP, 2006. ISBN 80-7330-103-2.
- ČERVENKA, J.: *Vnímání kvality pracovního života po roce 1989 ve světle sociologického šetření*. In: ČADOVÁ, N. - PALEČEK, M. a kol.: Jak je v Česku vnímána práce. Praha : SOÚ AV ČR, VÚBP, 2006. ISBN 80-7330-103-2.
- FINANCIAL SERVICES AUTHORITY: *„Financial Capability in the UK: Delivering Change“*. 2006. ISBN 1-84518-418-1.
- HABSCHICK, M., SEIDL, B., EVERS, J., KLOSE, D., PARSIAN, Y.: *Survey of Financial Literacy Schemes in the EU27, VT Markt/2006/26H*. Final Report. Hamburg : November 2007.
- KAHNEMAN, D., KRUEGER, A. B., SCHKADE, D., SCHWARZ, N., STONE, A. A.: (2006). *Would You Be Happier If You Were Richer? A Focusing Illusion*. Science, 312, 1908-1910. Dostupné z <<http://www.spring.org.uk/2008/04/3-reasons-money-brings-satisfaction-but.php>>.
- KOTÝNKOVÁ, M.: *Sociální ochrana chudých v České republice*. Praha: Nakladatelství Oeconomica, 2007. ISBN 978-80-245-1302-7.
- LEA, S. E. G., WEBLEY, P.: (2006). *Money as tool, money as drug: The biological psychology of a strong incentive*. Behavioral and Brain Sciences, 29(02), 161-209. Dostupné z <<http://www.spring.org.uk/2008/05/why-money-is-part-of-human-nature-money.php>>.
- LEA, S., TARPY, R., WEBLEY, P.: *Psychologie ekonomického chování*. Praha: Grada, 1994. ISBN 80-85623-93-5.
- LERNER, J. S., SMALL, D. A., LOEWENSTEIN, G.: (2004). *Heart Strings and Purse Strings. Carryover Effects of Emotions on Economic Decisions*. Psychological Science, 15(5), 337-341. Dostupné z <<http://www.spring.org.uk/2008/04/money-and-self-control-battle-between.php>>.
- MLČOCH, Z.: *Jak vyhlásit osobní bankrot, kdy, proč, co je to osobní bankrot a jeho princip*. [online]. [cit. květen 2009]. Dostupné z <http://www.zbynekmlcoch.cz/info/ekonomika/jak_vyhlasiť_osobni_bankrot_kdy_proc_co_je_to_osobni_bankrot_a_jeho_princip.html>.
- Průzkum agentury STEM pro Ministerstvo Financí ČR. Praha: MF ČR, červenec 2007.
- RAGHUNATHAN, R., PHAM, M. T.: (1999). *All negative moods are not equal: Motivational influences of anxiety and sadness on decision making*. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 79, 56-77. Dostupné z <<http://www.spring.org.uk/2008/04/money-and-self-control-battle-between.php>>.
- SELIGMAN, M.: *Why is psychology good?* [online]. [cit. duben 2009]. Dostupné z <<http://www.youtube.com/watch?v=9FBx7DL3E&feature=related>>.

SCHNALL, P., LANDSBERGIS, P., BELKIC, K., WARREN, K., SCHWARTZ, J., PICKERING, T.: (1998). *Findings In The Cornell University Ambulatory Blood Pressure Worksite Study: A Review*. Psychosomatic Medicine, 60, 697.

SCHWARTZ, B.: (2007). *There Must Be An Alternative*. Psychological Inquiry, 18, 48-51.

SIMMEL, G.: *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*. Praha : SLON, 1997. ISBN 80-85850-50-8.

Slabikář finanční gramotnosti. Praha: Cofet, a.s. 2009. ISBN 80-254-4207-4.

Internetové zdroje

http://www.zbynekmlcoch.cz/info/ekonomika/jak_vyhlasit_osobni_bankrot_kdy_proc_co_je_to_osobni_bankrot_a_jeho_princip.html

<http://www.spring.org.uk/2008/03/whistlestop-tour-of-research-on.php>

Prof. Ing. Zuzana Dvořáková, CSc.

Katedra personalistiky
Fakulta podnikohospodářská
Vysoká škola ekonomická v Praze
nám. W. Churchilla 4
130 67 Praha 3
Česká republika
tel.: + 420 224 098 320
fax: + 420 224 098 740
zdvorak@vse.cz

Ing. Jiří Tuvora, Ph.D.

FINANČNÍ GRAMOTNOST, o.p.s.
Vyšehradská 320/49
128 00 Praha 10
Česká republika
tel/fax + 420 221 979 214
mob. + 420 606 636 169
jiri.tuvora@financnigramotnost.eu

Globalizace: přímá souvislost se sociálními a ekonomickými problémy

Globalisation: a Direct Link With Social and Economic Problems

Jarmila Klugerová

Abstrakt

Přímý podíl globalizace na ekonomických a sociálních problémech ve společnosti. Součástí příspěvku je pasáž, věnovaná výkonově orientované společnosti a s tím souvisejícími dopady na jednotlivce nejen v oblasti ekonomické, ale i psychické a osobnostní. Významným negativním vlivem, který může poznamenat nejen jedince, ale také výrazně širší spektrum společnosti, je nezaměstnanost a následný snížený ekonomický a sociální status. Řešení nezaměstnanosti by proto mělo být prioritou, neboť šíře možných negativních dopadů je velice široká. Nezastupitelnou roli má v tomto směru sociální stát, jehož prvky by měly být spíše posilovány, a to i v souvislosti se současnou celosvětovou ekonomickou krizí. Řešení těchto problémů je však i šancí pro jedince, jehož potřebná osobnostní kultivace je výzvou pro sféru vzdělávání.

Abstract

A direct share of globalisation on economic and social problems of the society. A part of the contribution deals about the output-oriented society and the corresponding impact affecting individuals not only in economic sphere, but also in mental and personage spheres. The unemployment is a decisive factor affecting not only individuals, but also a broader spectrum of the society. It results in lowering the economic and social status. Getting rid of the unemployment should therefore be a matter of primary importance for us, as the spectrum of expectable negative impacts is very wide. The social legislation plays an unsubstituable role in this respect; its mechanisms should be supported especially with regards to current world economic depression. The solution of such problems can offer a chance for individuals whose need of personage cultivation is a challenge for the sphere of education.

Klíčová slova

dítě, dospělý, ekonomika, finanční, globalizace, hodnoty, chudoba, krize, nezaměstnanost, normy, práce, rozdíly, sociální, společnost, stát, výkon, zaměstnání

Keywords

child, adult, economics, financial, globalization, values, poverty, crisis, unemployment, norms, work (labour), differences, social, society, state, output, employment

1 Úvod do problematiky

Globalizace, pojem, který patří k současnosti. Je často skloňován a hodnocen rozdílným způsobem. Pro někoho je synonymem negativního vývoje lidstva, pro jiného zase alternativou pokroku, prosperity, ekonomického růstu, případně je globalizace charakterizována jako proces, který sjednocuje minoritní prvky ve větší celky.

Skutečnost, že je význam globalizace vnímán až někdy vyhraněným způsobem, je důkazem toho, že jde o mimořádně významný celosvětový fenomén, který zasahuje do života společnosti celé planety, byť někde s větším či menším dopadem. A to nejen v souvislosti se společenským, kulturním a ekonomickým chápáním. Vstupuje rovněž do soukromí jednotlivce, kterého dokáže i proti jeho vůli a představám ovlivňovat, přizpůsobovat, přetvářet a stavět jej do náročných životních situacích.

Zjednodušeně lze pojem globalizace chápat nejen jako proces sjednocování lokálních celků, ale také jako jev, který nutí člověka vstřebávat nové, přizpůsobovat se mu i za cenu změny morálního vnímání světa a také sebe sama. Zejména v tržním systému je role jedince náročná a ne každý ji zvládá.

Samotnou podstatu pojmu globalizace charakterizuje výrazný technický a intelektuální pokrok, tedy „průmyslová revoluce“. Tento fakt je dokladem toho, že globalizace není primárně postavena na solidaritě, ohleduplnosti, vzájemné pomoci, byť samozřejmě populace může tento trend ovlivnit. Je totiž pod vlekem a tlakem prosperity a ekonomické výkonnosti, čemuž se s větší či menší intenzitou podvoluje a opouští bariéry sociálního prostředí, ve kterém má jedinec větší zastání a také pocit bezpečí. Přitom se musí vyrovnávat s nezaměstnaností, která se dotýká i odborně fundovaných pracovníků, s rostoucí příjmovou nerovností a nespravedlností.

Život se tak mění v boj o to, jak získat co nejvíce materiálních hodnot. Duševno zůstává na periférii, dobro a solidarita bývají chápány jako něco vymykajícího se normálnímu myšlení. Jedním z důkazů tohoto rozporu může být např. otázka daní, kdy mnozí nechťejí přispívat těm, kteří sociální pomoc objektivně potřebují, což by mělo být jedním z nosných bodů vyspělé společnosti.

Místo toho se často skloňují termíny jako zločinnost, korupce, závist, egoismus, nezaměstnanost, morální úpadek. Nejde o nahodilost, lidstvo si totiž postupně vybralo tuto cestu, byť třeba ne zcela svobodně. Tuto skutečnost podporuje následující citace.

„(...) kvalitativně nové sociálně historické procesy nesou s sebou z hlediska evropského ideálu humanismu i negativně lidské důsledky – podřízenost člověka sociálním a kulturním silám, které sám vytvořil a které ho zotročují a ohrožují jeho lidskou existenci.“ (LEHMANNOVÁ, Z., 2003, s 31)

2 Výkonově orientovaná společnost

Po pádu komunistického režimu můžeme např. svobodně cestovat, volit, podnikat, ale i studovat. Možnosti lidí se výrazně rozšířily. Spektrum možností, jak naložit se svými vlohami a nadáním, je značné.

Změna politického klimatu však přinesla i nepoznané věci a jevy, se kterými se jedinci musejí psychicky vyrovnávat. Významným prvkem je tlak na výkon. Na tomto principu je postaveno tržní hospodářství, které je jedním ze symbolů demokratických států.

Centrálně plánované hospodářství nebylo sice z hlediska ekonomického pokroku patřičně efektivní, vůči lidské psychice bylo ovšem milosrdnější. Jeho určitá strnulost přinášela klid zejména pro ty, kteří se s danou situací smířili a nesnažili se o změnu politického režimu. Proto se hlavně pro starší občany tržní hospodářství stalo svým způsobem složitým problémem. Ve světle současné tzv. „finanční krize“ jde však o mnohem širší spektrum společnosti, které musí mj. vstřebávat pocit nejistoty a vyrovnávat se s poklesem životní úrovně, přičemž svůj pracovní a ekonomický osud nemají lidé plně ve své moci.

Aktuálně zvyšující se nezaměstnanost odráží fakt, že všichni se nedokáží s výkonově orientovanou společností ztotožnit, přizpůsobit se jí a být v ní navíc úspěšní. Přestože je tento prvek soutěživosti směřován především k dospělé populaci, nevyhýbá se ani nejmladším jedincům. Ať už přímo např. v podobě soutěživosti ve škole, nebo zprostředkovaně, kdy dochází k přenosu výstupů z dospělého na dítě.

Ve školní docházce je navíc uplatnění prvku soutěživosti velice problematické. Lze sice pochopit, že je potřeba děti a mládež co nejlépe vybavit na život v dospělosti a připravit je na reálné podmínky, přesto jde zejména u nejmladších žáků o diskutabilní věc.

„Škola nemůže být místem, kde tlak na individuální výkon a úspěch redukuje rozvíjení sociálních vztahů a solidarity, ochotu vzájemné kooperace a porozumění. Jejím úkolem je učit souvztažnosti svobody a odpovědnosti, poskytovat možnosti optimálního individuálního a individualizovaného vývoje, který není bezohledným osobním sobectvím, ukazovat spolu s novými dimenzemi života člověka v soudobém světě spolu s jeho autonomií také potřebu rozvoje schopnosti sebekázně, sebeovládání a sebeomezování.“ (SKALKOVÁ, J., 2004, s 89)

Pro zdárné uplatnění v tržním systému je tedy důležité, jak jsou dospívající psychicky a hodnotově vybaveni. To znamená, jakým způsobem jsou děti vychovávány a vedeny, přičemž vedle školy je mimořádně významná role jednotlivých rodičů, kteří se více či méně liší podle jejich samotné úspěšnosti a osobnostní vybavenosti.

3 Problematika nezaměstnanosti

Tržní hospodářství nutí lidi přizpůsobovat se změnám. Zaměstnání není samozřejmostí, člověk kvůli němu musí někdy mnohé obětovat a ne zcela svobodně poznávat nové.

Není výjimkou stěhování kvůli nové práci, střídání zaměstnání, rekvalifikace, změna profesí. To vše se může podepsat na psychice konkrétního jedince. Nejzávažnějším faktorem je v tomto směru nezaměstnanost.

Existují sice lidé, u kterých se ztráta práce negativně nepromítne do jejich osobnostní struktury. Jde však o minoritní část společnosti. Dotyčný člověk může být jednak mimořádně ekonomicky zabezpečen, nebo není schopen se z různých důvodů zařadit do normálního života.

Pro drtivou většinu lidí je ovšem zaměstnání základním zdrojem obživy a také seberealizace, zapojením do společenského života a možností navazování sociálních vztahů. Zaměstnaný člověk se cítí důstojnou součástí společnosti.

Zejména lidé, kteří jsou materiálně a ateisticky zaměřeni, se se situací, kdy jsou bez práce, složitě vyrovnávají. Se stoupajícím věkem se tlak na psychiku ještě zvětšuje. Důvodem je vidina nejisté budoucnosti.

A pokud starší jedinec nemůže nabídnout kvalitní kvalifikaci, např. vysokoškolské vzdělání se znalostí cizích jazyků, nebo dokonale osvojené řemeslo, po kterém je ve společnosti poptávka, uvědomuje si, že jeho pozice na trhu práce je velice svízelná.

Člověk, který nezvládá situaci bez zaměstnání, může však být rizikem při výchově dětí, což je z hlediska budoucnosti nesmírně důležité. Pokud totiž není schopen zvládat svoji osobnost, velice obtížně bude dítěti poskytovat potřebné podněty a impulsy. Nepříznivý sociokulturní a ekonomický stav rodiny může přerůst v psychickou deprivaci jejich nejmladších členů.

Existují ovšem i horší rizika. Nezaměstnanost rodičů se totiž může u dětí projevit v jejich sociálním začlenění do problematické vrstevnické skupiny, v chování, které je v rozporu s obecně uznávanými a respektovanými hodnotami a normami, a které se může promítnout i do oblasti poškozování zdraví.

Položme si v této souvislosti otázku: jak může jedinec zcela ovlivnit svoje účinkování v ekonomickém systému, když globálnímu trhu dominují nadnárodní společnosti, které nemají žádné zvláštní vztahy ke kterékoli zemi, a kde je kapitál

nemilosrdně organizován na základě zisků a nikoli na základě vlastenectví? Lidský rozměr se zcela vytrácí.

Nezaměstnanost se z hlediska sociální zkušenosti projevuje dalšími negativními, v lepším případě kontroverzními dopady:

- Ztrátou hodnot a respektu k veřejným autoritám, vydělením se z hlavního proudu společenského života, spojením se často s činnostmi chápanými společností jako asociální.
- Rozkladem rodinných vztahů a změnami postavení v rodině.
- Ztrátou statusu.
- Ztrátou participace na cílech širších skupin a společenství.
- Redukcí sociálních kontaktů.
- Rozbitím struktury denního času a s tím související deprivací z absence pravidelných činností.

Dlouhodobá nezaměstnanost mj. stigmatizuje nezaměstnané a budí vůči nim nedůvěru potenciálních zaměstnavatelů, kteří mohou intuitivně chápat fakt, že osoby jsou tak dlouho bez práce pro jejich osobní handicap.

Nezaměstnanost souvisí i se zdravím, přičemž tuto souvislost naznačily už výzkumy, které se uskutečnily ve třicátých letech minulého století. Tehdy byla pozornost soustředěna na podvýživu, nevyváženou stravu a nemoci s nimi spojené.

Dnešní sociální stát však kryje životní minimum přece jen lépe, proto i důsledky pro fyzické zdraví nezaměstnaných a jejich děti jsou méně nepříznivé než v minulosti.

Podle současných názorů je společným jmenovatelem mezi nezaměstnaností a fyzickým zdravím stres, atakující imunitní a kardiovaskulární systém člověka. A další zesilující faktory: kouření, požívání alkoholu, léků, drog.

Podle dalších názorů je nezaměstnanost spojena i s větší emoční nestabilitou. Se změnou míry nezaměstnanosti se mění také míra psychických onemocnění a potíží. Nezaměstnaní mají tendenci být úzkostnější, je mezi nimi větší výskyt depresí, jsou nespokojenější, neurotičtější, více souženi obavami, mají snížené sebevědomí a sebeúctu, trpí poruchami spánku.

V souvislosti s masovou nezaměstnaností se hovoří o vzniku new underclass – třídy deklasovaných. Tuto skupinu populace charakterizují zejména dlouhodobá nezaměstnanost, fragmentarizovaná pracovní kariéra (časté střídání zaměstnanosti a nezaměstnanosti), trvalé uplatnění jen na sekundárním trhu práce, závislost na dávkách sociálního státu, aktivita v neformální ekonomice.

Prostředí underclass je ve vztahu k majoritní populaci obvykle chápáno jako anomické, vyznačující se celkovou rezignací, malým, nebo žádným respektem k autoritám, nízkou sociální kontrolou, tendencemi k pouličním nepokojům atd. Typickými jevy jsou kriminalita, drogy, těhotenství mladistvých, nestabilní rodinné vztahy, generačně předávaná chudoba. Apatie k vlastnímu osudu a pocit odcizení od společnosti.

Lidé by se proto měli v rámci svých rozumových či praktických schopností v kombinaci s ekonomickými možnostmi připravovat na to, aby byli schopni zvládnout co nejefektivněji situaci, kdy budou bez práce. Tato skutečnost týká se nejen dospělých, ale rovněž dětí.

„Ve světě, kde věda a technika pronikají hluboko do každodenního života společnosti, která musí prokazovat svou schopnost umístit se v soutěži globálních trhů, se obecně požadují, a to jak v oblasti všeobecně vzdělávací tak odborné přípravy, široce založené dovednosti, náročnější intelektuální kvality, jako je

schopnost koncentrace, kritické a samostatné myšlení, tvořivost, schopnost přistupovat komplexně ke vznikajícím problémům, chápat relativitu a pravděpodobnost místo kategorických soudů.“ (SKALKOVÁ, J., 2004, s 85)

Důležitá je tedy aktivita, která by se od dospělých měla přenést i na děti. Věk není kritériem. Přípravenost na výkyvy na pracovním trhu je nezbytná i za cenu obětování volného času. *„Naše svoboda je vždy limitována vnitřními a vnějšími omezeními.“* (THOMPSON, M., 2004, s 40)

Je nutné respektovat, že tržní systém vyžaduje výrazně větší nároky na jedince. Přizpůsobení se novým a měnícím se požadavkům je nezbytné, byť jedinec může být objektivně omezen individuálním handicapem nebo příslušností k sociální skupině, jejíž rozvoj je z ekonomického hlediska limitován.

Lze konstatovat, že střední a starší generace může mít v tomto směru problémy, což je kromě vývojového hlediska dáno i tím, že část svého života tyto lidé prožili v odlišném ekonomickém systému. Nejmladší generace má proto výhodu v tom, že tržní ekonomika je pro ni jedinou poznanou alternativou.

Současné děti by tedy nemusely být zaskočeny např. nutností stěhovat se kvůli práci, přestože nelze vyloučit genetické předpoklady, které mohou být odlišné. V České republice totiž zatím převládá konzervativní pojetí, které se projevuje snahou najít si nové zaměstnání v dosahu bydliště. Nejmladší generace však vstřebává informace o tom, že stěhování je v jiných státech normálním jevem, poznává to i během cestování do zahraničí. Měla by proto být schopna akceptovat tento trend s tím, že k tomuto jevu může dojít i několikrát během života.

4 Role sociálního státu

Do psychických problémů může vyústit skutečnost, že se společnost diferencuje také podle majetku. Nůžky mezi jednotlivými vrstvami se stále více rozevírají, přičemž jde o trend, který je konstantní, nejde jen o přímý dopad „finanční krize“. Před společenskými a politickými změnami v roce 1989 v české a slovenské společnosti nebyl na první pohled evidentní rozdíl mezi konkrétními profesemi.

S postupem ekonomické reformy se však sociální rozdíly začaly prohlubovat. Rozdělení společnosti podle majetku přineslo závist, zášť, pomluvy. Toto sice existovalo i dříve, avšak v menší intenzitě. Ne každý se totiž dokáže se svým sociálním statutem bezproblémově vyrovnat.

Někdo je kvůli penězům schopen zvolit i nezákonné prostředky, další se k životu staví tak, že je mu ubližováno. Jiný se zase snaží svoji ekonomiku vylepšit za cenu enormního fyzického a psychického nasazení, což může vést k vyčerpání, zhroucení a také k workholismu. Solidární myšlení se ocitá na periférii, kulturní úroveň lidské pospolitosti klesá. Jsou akceptovány odlišné, z hlediska duchovního vývoje společnosti neadekvátní podněty a impulsy.

Jedním z rysů současné české společnosti je, že jí chybí nadhled v ekonomické oblasti. Ten, kdo si peníze poctivě vydělal, bývá některými automaticky zařazen mezi ty, kteří vsadili na nestandardní a morálně problematické strategie. Být úspěšný při akceptování společenských pravidel neznamená, že okolí bude takového člověka uznávat a respektovat.

Tyto skutečnosti působí i na děti a mládež. Dochází totiž k vzájemné sociální konfrontaci na školské úrovni a nejmladším věku může být dítěti velice obtížné vysvětlit, proč má horší ekonomické možnosti než jeho vrstevník.

Vnitřní svět takového dítěte se může s touto situací velice obtížně vyrovnávat a nelze vyloučit ani psychickou deprivaci z hlediska neuspokojování potřeb, přestože

jeho sociální postavení může být společensky únosné. K tomuto jevu totiž může dojít také v jednotlivých sociálních třídách navzájem. Tedy i v těch nejbohatších.

Důležité proto je, zda samotní rodiče či vychovatelé sociální nerovnost zvládají, jak ji verbálně a také neverbálně prožívají a jaké názory sdělují dětem. Při negativistickém pojetí totiž hrozí, že dítě se nevyrovná s tím, že je mezi ním a jeho vrstevníky ekonomická a materiální propast. To může vyústit v hluboké problémy, které mohou být velice širokého charakteru.

Jednou z možností, jak předejít problémům pramenícím ze sociálních rozdílů ve společnosti, je přeměna bohatství v duchovní rozvoj, v prohlubování kulturního kapitálu.

Věřící má v tomto směru výhodu před ateistou, protože má před sebou pořád směr, po kterém jde. Má se ke komu a k čemu upnout, věří v lepší budoucnost. Dokáže si zdůvodnit momentální postavení. Dá se předpokládat, že psychické problémy zvládne, i když jej materialisticky zaměřené okolí může vnímat jako cizorodý prvek.

Lidé se od sebe navzájem odlišují. Někdo je cholerik, jiný zase třeba flegmatik či melancholik. Někdo se s osudem dokáže porvat, jiný má zase tendence litovat se, vzdávat se. Další kritické životní momenty, včetně nezaměstnanosti a chudoby, překonává třeba právě prostřednictvím víry.

Co však hrozí tomu, kdo nemá žádnou vizi? Komu si klade otázky typu: proč jsem postižený právě já, proč ne někdo jiný? Tito jedinci mohou propadnout depresi, onemocnět vážnými psychickými poruchami s doprovodnými somatickými následky, hledat útočiště v alkoholu a drogách, mohou přestat respektovat normy a zákony společnosti. Toto vše může mít široké důsledky, které se netýkají jenom konkrétního jedince, ale většího počtu členů společnosti, včetně těch nejmladších, byť třeba ne přímo. Problémy dospělých se však na ně mohou přenést a poznamenat je tak v jejich vývoji.

Proto je důležité, aby vládnoucí elity v demokratických zemích nepreferovaly cestu ryze ekonomického zisku, bez finančních a kulturních investic do společnosti. Z hlediska vývoje je sázka na tržní systém oprávněná, zároveň je však nutné podporovat princip sociálního státu. A to nejen kvůli sociálním dávkám, které umožňují méně šťastným či nedostatečně schopným důstojnější formužití, ale hlavně kvůli celkovému klimatu, ve kterém se nalezne každý člověk, který disponuje základními rozumovými a sociálními schopnostmi. Sociálně zaměřená společnost totiž svým členům spíše nabídne seberealizaci, kontakt s odborníky, využívání potřebných zařízení atd. Je nositelem naděje a celkově zvyšuje kvalitu jejich života.

V tomto ohledu je ovšem také nezbytná duchovní vyzrálость jedinců, jejich respektování principu solidarity, pomoci těm, kteří to potřebují. Tento nesobecký a solidární přístup je výzvou pro dospělé, kteří by jej měli vnitřně akceptovat, ale také by měli takovýmto způsobem působit na děti a pěstovat v nich potřebnou sociální dimenzi. Nelze samozřejmě zaručit, že budou v pozdějším věku tuto cestu dodržovat, je však naděje, že se po ní vydají spíš, než když budou vedeny k sobeckému vnímání světa.

Sociální stát má opodstatnění, přestože názory na jeho podporu ze strany vládnoucích struktur se různí. Není všelékem, ale je schopen nabídnout terapii. Její využití může vyústit v lepší perspektivy konkrétního jednotlivce a tím i celé společnosti včetně jeho nejmladších členů. Tento faktor získal na významu ve světle současných celosvětových ekonomických problémů.

Společnost, která je postavená jenom na výkonu, bez patřičné sociální dimenze, v sobě nese totiž rizika, že např. ti, kteří se nepřizpůsobí tlaku a necítí se úspěšní, nejsou patřičně ekonomicky zabezpečeni, se budou snažit nahromaděné problémy

skupinově ventilovat. Existuje samozřejmě individuální cesta, ta může ovšem vést až k sebevražedným myšlenkám či pokusům. V mírnějším případě mohou tyto problémy vyústit v psychické poruchy.

Skupiny lidí, jejichž chování se bude vymykat normám a zákonům, budou zcela jistě součástí i té v rámci možností nejideálnější, nejspravedlivější společnosti. Pokud se ovšem jedinec bude cítit, že není lhostejný jiným, že ho ostatní akceptují bez ohledu na to, zda je úspěšný či ne, může tím být případné negativní jednání a chování minimalizováno, nebo úplně anulováno.

5 Problém chudoby

Na naší planetě existují oblasti s trvalými a zároveň značnými ekonomickými a civilizačními problémy, ve kterých její obyvatelé musí řešit především základní otázky týkající se vlastního přežití. Někdy je to dáno jejich postavením ve společnosti, nebo etnickými specifiky.

Chudoba ovšem není jenom velkým problémem pro dané místo na zeměkouli a nejde jenom o ryze ekonomickou záležitost, byť ve „finanční krizi“ ekonomická stránka dominuje, až akceleruje. Její dopady jsou mnohem širší a zasahují i do jiných oblastí života lidí. A to ne zrovna pozitivním způsobem, přičemž dokonce ani děti nejsou této skutečnosti ušetřeny, neboť jsou s ní konfrontovány a psychicky poznamenávány.

V souvislosti s chudobou se proto dá logicky odvodit, že může být příčinou vandalismu, kriminality, vytváření nepříznivého až nenávistného vztahu k bohatším a lépe situovaným jedincům, ale také i rostoucího mezinárodního terorismu, který vždy nemusí souviset jenom s náboženským či jiným druhem fanatismu. K jeho vzniku může přispět i pocit frustrace pramenící z nedostatku.

„Rozkládají se mnohé tradiční sociální vazby, občanské vztahy solidarity a životních jistot, důvěry a kooperace v určité komunitě. Eroze sociálního státu snižuje zájem o věci občanské, vzbuzuje pocity odcizení k veřejným institucím, skepticismus, vede k postojům lhostejnosti a bezmocnosti.“ (SKALKOVÁ, J., 2004, s 84)

Představme si, co by se stalo v oblasti postižené chudobou, pokud by se podařilo zlepšit její ekonomickou úroveň a s tím i stav výchovy a vzdělávání. Jako naprosto logické se jeví, že lidé by mohli mnohem úspěšněji řešit problémy související s praktickými záležitostmi, a také, že by získali potřebný intelektuální rozměr pro posuzování prospěšného a potřebného nejen co se týče jejich potřeb, ale i vně jejich života. Mělo by to přímý dopad nejen na výchovu a vzdělávání dětí, ale rovněž na jejich celkový rozvoj.

Nelze samozřejmě očekávat, že výchova a vzdělání v takové oblasti zapůsobí jako všelék, protože i státy s vyspělým hospodářstvím se potýkají s morálními a etickými problémy. O pozitivních účincích však pochybovat nelze.

Řešení chudoby a nekvalitního rodinného zázemí by mělo být výzvou pro šťastnější a ekonomicky zabezpečenou část populace. Prvek solidarity je v tomto směru nezbytný. Důležité ovšem je, jakým způsobem se bude pomoc realizovat. Nemělo by jít pouze o jednorázové poskytnutí prostředků, ale o širší, komplexnější a dlouhodobé působení s přesahem i do dalších oblastí života lidí. Preference by neměly patřit jen aktuálnímu řešení konkrétních hospodářských problémů, ale také rozvoji ekonomiky v hlubších souvislostech, a rovněž sociální či kulturní problematice. Jde tedy o témata jednoznačně souvisejícími s významem vzdělávání.

Je nutné si uvědomit, že nejde o krátkodobou záležitost, což podtrhují aktuální ekonomické problémy. Klasická humanitární pomoc se sice projeví okamžitě, kultivace výchovy a vzdělávání je mnohem složitějším problémem. Dává však

perspektivu vytvoření zdravějšího a příznivějšího klimatu, a to zejména, pokud do tohoto procesu budou začleněny i děti, neboť, přestože se jedinec neustále vyvíjí, je zřejmé, že čím dříve dosáhne kvalitního stupně duchovního rozvoje, tím dříve může pozitivně ovlivňovat dění okolo sebe.

6 Výzva pro stát i pro jednotlivce

Přestože stoprocentní zaměstnanost je i z důvodu přístupu samotných lidí nerealizovatelná, vize, že by co největší počet osob měl být zaměstnán, je prospěšná. Minoritní část populace, která se dobrovolně vyčlenila ze společnosti a nemá zájem zařadit se do pracovního procesu, je realitou. Ani sebevětší výchovné působení na tyto jedince by s největší pravděpodobností nepřineslo změnu v jejich myšlení. Pro drtivou většinu lidí je však zaměstnání nebo podnikání nejen zdrojem obživy, ale i seberealizací spojenou s tolik potřebnými sociálními kontakty.

Společnost, která se má progresivně vyvíjet, by měla disponovat co největším počtem patřičně sebevědomých jedinců, kteří díky zaměstnání a s tím souvisejícím potřebným ekonomickým zabezpečením mohou významně přispět k jejímu posunu směrem dopředu v oblastech duchovních či technologických. To znamená, že by samotný stát měl aktivně působit na trhu práce a jeho představitelé by měli zvažovat, zda v rámci boje s nezaměstnaností uplatnit restriktivní či aktivní sociální prvky.

Redukce dlouhodobé nezaměstnanosti by se měla mj. odvíjet od preventivního zvyšování kvality výuky a vzdělávání mládeže, včetně rekvalifikace dospělých, podpory firmám, které pružně přistupují k problematice nezaměstnanosti a udržují nebo dokonce vytvářejí nová pracovní místa. Důležitá je rovněž patřičná informovanost o situaci na pracovním trhu, finanční stimulace či úlevy pro ty, kteří se rozhodnou nepříznivou životní situaci řešit podnikáním.

Avšak nejen stát, ale také úspěšnější a šťastnější občané by měli v rámci svých možností pomoci při řešení negativních dopadů nezaměstnanosti a chudoby. Pokud nebudou moci přímo ovlivnit vytvoření nových pracovních míst, mohou přispět k tomu, aby ti, kdo mají existenční problémy a práci vyhledávají, prožili toto sociálně a s tím logicky i psychicky náročné období maximálně důstojně a bez dalších zbytečných negativních dopadů na jejich osobnostní strukturu.

K tomu je ovšem nezbytná kultivace jedince, aby byl takovéhoho svým způsobem velkorysého počínání schopen. Tato životně potřebná kultivace je však neuskutečnitelná, pokud společnost rezignuje na etické a morální aspekty, nerespektuje a nerozvíjí sociální aspekty.

Literatura

- BERTRAND, Y.: *Soudobé teorie vzdělávání*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998, 247s. ISBN 80-7178-216-5.
- FIC, V. M.: *Nové uspořádání světa*. 1. vyd. Brno: Vutium, 1999, 97s. ISBN 80-214-1464-2.
- FURGER, F.: *Etika seberealizace, osobních vztahů a politiky*. 1. vyd. Praha: Kolegium Zvon, 2003. 200 s. ISBN 80-200-1061-0.
- GROF, S.: *Za hranice mozku*. 2. vyd. Praha: Perla, 1999, 347s. ISBN 80-902156-3-7.
- GRUBER, D.: *Jak rozvíjet inteligenci dítěte*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2005. 140 s. ISBN 80-247-0971-6.
- JANOŮŠEK, J. a kol.: *Sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988, 185s. 14-683-88.
- KELLER, J.: *Soumrak sociálního státu*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005, 158s. ISBN 80-86429-41-5.
- LEHMANNOVÁ, Z. a kol.: *Aktuální otázky globalizace*. 1. vyd. Praha: Oeconomica, 2003, 406s. ISBN 80-245-0621-1.
- MAREŠ, P.: *Nezaměstnanost jako sociální problém*. 3. Vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002, 172s. ISBN 80-86429-08-3.
- SKALKOVÁ, J.: *Pedagogika a výzvy nové doby*. 1. vyd. Brno: Paido, 2004, 158s. ISBN 80-7315-060-3.
- THOMPSON, M.: *Přehled etiky*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004, 167s. ISBN 80-7178-806-6.

PaedDr. Jarmila Klugerová, PhD.

Univerzita J. A. Komenského Praha s.r.o.
Roháčova 63
130 00 Praha 3
Česká republika
tel.: 00420 267 199 038
fax: 00420 267 199 040
klugerova.jarmila@ujak.cz

Zadĺizenosť rozvojových krajín

External debt of developig countries

Katarína Feketeová

Abstrakt

Rozvojové krajiny sú súčasťou programov takmer každej významnej svetovej inštitúcie. Existuje množstvo organizácií zaoberajúcich sa výhradne pomocou týmto krajinám. Stanovujú si ciele, vízie, sny. Skutočnosťou však je, že počet najchudobnejších krajín na svete stúpa a ľudia v nich umierajú na hlad, choroby a nedostatočnú starostlivosť. Globalizácia sa skloňuje denne v tlači, ako najvýznamnejší fenomén dnešnej doby, ale je naozaj skutočnosťou na celom svete, či len v pár najbohatších krajinách? Ostatné krajiny sa naopak vzdávajú a stále viac ľudí žije v absolútnej chudobe. Aj to je novodobý trend, pred ktorým si mnoho ľudí zakrýva oči. Je to pohodlné, ale krátkozraké. Dokedy sa budú rozvojové krajiny len nemo prizerať na stále viac bohatnúce vyspelé krajiny môžeme len predpokladať.

Abstract

The developing countries are part of almost every major global institution. There are many organizations dealing exclusively to help these countries. Set goals, visions, dreams. However, the reality is that the number of the poorest countries in the world is increasing and people in them dying of hunger, disease and lack of care. Globalization is declined daily in the press as the most significant phenomenon of our day, but it is indeed a reality throughout the world, if only a few in the richest countries? Other countries, on the contrary, distant, and more people live in absolute poverty. This is modern trend, from which the people close their eyes. It's comfortable, but short-sighted. Till how times will be the developing countries can not just sit still for richer developed countries, we can only assume.

Kľúčové slová

rozvojové krajiny, chudoba, globalizácia, hlad, choroby, nedostatočná starostlivosť

Keywords

developing countries, poverty, globalization, hunger, disease, inadequate care

Charakteristika rozvojových krajín

Rozvojové krajiny je spoločný názov pre vyše 170 nezávislých, politicky samostatných štátov, ktoré vznikli v dôsledku rozpadu koloniálnej sústavy z bývalých kolónií, polokolónií a závislých území. Ležia prevažne na južnej pologuli. Na 58% zemského povrchu žije asi 83% svetového obyvateľstva, pričom produkujú približne 20% výkonov svetového hospodárstva. Odhaduje sa, že pri súčasnom ročnom tempe prírastku obyvateľstva, ktoré je podľa posledných odhadov 1,4%, to znamená asi 80 miliónov ľudí, pričom polovicu tohto počtu „zabezpečujú“ India, Čína, Pakistan, Nigéria, Bangladéš a Indonézia, bude v roku 2025 až 86% svetovej populácie žiť v rozvojových krajinách, pričom v samotnej Ázii už dnes žije viac ako polovica obyvateľov sveta.

Podľa údajov Svetovej banky 6 miliárd ľudí na svete vlastní 80 percent hrubého domáceho produktu (HDP) len jedna miliarda v bohatom svete, zatiaľ čo štvrtina populácie v rozvojových krajinách žije pod hranicou chudoby:

- za menej než 1 dolár denne žije viac než 1,2 miliardy ľudí (čo je viac než 1/5 svetovej populácie), ďalšie dve miliardy žijú za menej než 2 doláre na deň,
- podvýživou trpí zhruba 1,1 miliardy ľudí na svete,

- viac ako šestina ľudstva nemá prístup k pitnej vode. Približne rovnaký počet je bez domova alebo len s nedostatočným prístreším a nemá prístup k zdravotnej starostlivosti. Aj to sú charakteristické črty rozvojových krajín.

Hlavné charakteristiky rozvojových krajín:

- Predošlá koloniálna resp. Polokoloniálna závislosť
- Relatívne nízka ekonomická úroveň prejavujúca sa aj nízkym hrubým domácim produktom na obyvateľa
- Mnoho sektorovosť ekonomiky
- Špecifická odvetvová monokultúrna štruktúra ekonomiky zameraná na prvovýrobu
- Jednostranný charakter zapojenia do medzinárodnej delby práce – vo vývoze prevažuje úzky sortiment produktov ťažobného priemyslu a poľnohospodárstva smerujúci do rozvinutých trhových ekonomík, v dovoze zasa prevládajú hotové výrobky z RTE
- Nedostatočné spojenie z výdobytkami vedecko-technického pokroku, ktoré sa odráža v technickej zaostalosti
- Akútny nedostatok vnútorných zdrojov ekonomického rastu a závislosť na vonkajších zdrojoch, čo sa konkrétne prejavuje na vysokej zahraničnej zadlženosti
- Celková zaostalosť dopravnej, informačnej a sociálnej infraštruktúry
- Prudký rast obyvateľstva

Diferenciácia rozvojových krajín

Keďže rozvojový svet je heterogénny celok, ktorý podlieha vnútornej diferenciácii, je veľmi zložitá identifikovať špecifické znaky, ktoré by sa vzťahovali na všetky rozvojové krajiny. Existuje niekoľko členení rozvojových krajín, či už podľa geografickej polohy alebo ekonomickej úrovne. Aj medzi rozvojovými krajinami navzájom existujú veľké rozdiely.

Rozvojový svet sa delí na tri základné regióny: Afriku, Latinskú Ameriku a veľkú časť Ázie. Tvorí ho asi 170 krajín, ktoré zaberajú 58 percent zemského povrchu a žije v nich približne 78 percent svetového obyvateľstva. Na svetovom hospodárstve sa podieľajú iba približne 39 percentami.

Spoločné ukazovatele rozvojových krajín: HDP, HDP podľa parity kúpnej sily, Gramotnosť, Index vzdelanosti, Nezamestnanosť, Inflácia.

Rozvojové krajiny delíme v súčasnosti na štyri základné skupiny štátov líšiace sa vyspelosťou ekonomiky, štruktúrou výroby a postavením vo svetovom hospodárstve.

Prvá skupina:

Sú to vyspelé rozvojové krajiny, ktoré majú pomerne vyspelú a diferencovanú priemyselnú štruktúru. Patria sem štáty ako sú Argentína, Mexiko, Brazília, Južná Kórea, Singapur, Taiwan, Hongkong, India to znamená štáty, ktoré dosahujú vysoké tempá ekonomického rastu, rýchlo prenikajú na zahraničné trhy a sú úspešnými konkurentmi na trhoch vyspelých priemyselných štátov, a to vysokou kvalitou svojej spracovateľskej produkcie.

Druhá skupina:

Do uvedenej skupiny zaradujeme krajiny s pomerne vyspelým priemyslom, no jednostranne zameraným na produkciu spotrebných tovarov pre domáci a zahraničný trh. Z toho vyplýva vysoká spotreba domácich surovín a narašajúci tlak na dovoz zahraničnej techniky a technológie. Patria sem Maroko, Alžírsko, Thajsko

a podobne. Vychádzajúc zo zameranie rozvojových programov jednotlivých štátov sa do budúcnosti predpokladá vzostup tejto skupiny štátov.

Tretia skupina:

Zaraďujeme sem krajiny so značnými zdrojmi strategických surovín a to bohatí exportéri ropy. Do uvedenej kategórie zaraďujeme krajiny ako napríklad Kuvajt, Saudská Arábia, Ekvádor, Indonézia, Egypt, Irán, Irak, Lýbia, Sýria, Venezuela ako aj Spojené Arabské Emiráty a iné. Krajiny zaradené do tejto skupiny však okrem nerastných surovín nemajú nič čím by prilákali investorov a je preto za strany ostatných svetových veľmocí vyvíjaný tlak aby krajiny investovali do rozvoja poľnohospodárstva a vedecko technického rozvoja.

Štvrtá skupina:

Najpočetnejšia skupina ktorú tvoria slabo rozvinuté a geograficky znevýhodnené t.j. vnútrozemské a ostrovné štáty. Ide o skupinu najmenej rozvinutých krajín (Least developed Countries - LDC). Vyznačujú sa nerozvinutou priemyselnou štruktúrou, nedostatočnými finančnými zdrojmi a zväčša monokultúrnou ekonomikou.

Vzhľadom na súčasné trendy vývoja svetového hospodárstva a schopnosti jednotlivých krajín prispôbiť sa im, sa počet krajín v tejto skupine neustále zvyšuje. V LDC žije asi 12% svetovej populácie, avšak ich podiel na svetovej výrobe je len necelé 1%. Nízky, dokonca klesajúci je aj ich podiel na svetovom vývoze, ktorý v roku 1998 tvoril iba 0,4% (v 80. rokoch to bolo 0,8%). Vzhľadom na rôzne problémy nie len ekonomického charakteru smeruje sem iba 0,5% PZI. Ich spoločným menovateľom je extrémna chudoba, neprimerané zdravotné, výchovné a dopravné možnosti, závažné geografické a klimatické handicapy (sucho, púšte, prírodné katastrofy atď.) málo vyvinuté poľnohospodárstvo. Táto skupina je významná z hľadiska medzinárodných ekonomických vzťahov preto, lebo sa na ňu vzťahujú rôzne úľavy v obchodnej, finančnej a iných oblastiach (tarifné a netarifné výnimky, odpustenie dlhu, lepší prístup k úverom a pod.).

Kritériá na zaradenie krajiny medzi LDC:

- Objem HDP na obyvateľa za rok sa pohybuje vo výške do 765 USD
- Podiel priemyselnej výroby na hrubom domácom produkte nepresahuje 10%
- Podiel negramotného obyvateľstva vo veku nad 15 rokov je vyšší ako 80%

K dnešnému dňu je medzi najmenej rozvojové krajiny zaraďuje 50 krajín, z nich 34 sa nachádza v Afrike, 9 na ázijskom kontinente a 5 v oblasti Tichomoria a 1 v karibskej oblasti. Jedinou krajinou, ktorej sa podarilo skupinu opustiť, bola v roku 1994 Botswana. V LDC žije okolo 12 % svetovej populácie, avšak ich podiel na svetovej výrobe činí necelé 1%.

Najmenej rozvinuté krajiny sveta

Najmenej rozvinuté krajiny sú charakteristické nerozvinutou priemyselnou štruktúrou, nedostatočnými finančnými zdrojmi a zväčša monokultúrnou ekonomikou. Patria sem najchudobnejšie krajiny s nevyhovujúcou zdravotnou, vzdelávacou a dopravnou infraštruktúrou, klimaticky a geograficky znevýhodnené, predovšetkým vnútrozemské a ostrovné štáty. Po prvýkrát sa začal problémami najmenej rozvinutých krajín zaoberať UNCTAD v polovici 60-tych rokov. V roku 1968 bola na konferencii UNCTAD II prijatá prvá rezolúcia pojednávajúca o najmenej rozvinutých krajinách. Pôvodne boli rozvojové krajiny považované za homogénnu skupinu a až v rokoch 1969-70 UNCTAD poveril skupinu expertov vypracovaním typológie rozvojových krajín podľa špecifických kritérií. V roku 1971 Valné zhromaždenie OSN schválilo prvý zoznam 24 najmenej rozvinutých krajín.

Uznaním NRK (najmenej rozvinuté krajiny sveta) za osobitnú kategóriu krajín sa UNCTAD sústredil na analytické práce s cieľom nájsť spôsoby ako NRK pomôcť. Prvá rezolúcia v tomto smere bola prijatá v roku 1972 na UNCTAD III, na základe ktorej bola vytvorená medzivládna skupina pre NRK. Ekonomické výsledky NRK v 70-tych rokoch ukázali, že rast HDP dosahoval len cca 0,6% ročne, bol nižší ako v 1. rozvojovej dekáde OSN (0,9%) a nižší ako v iných rozvojových krajinách. V tejto situácii Valné zhromaždenie OSN rozhodlo o usporiadaní *Konferencie o NRK (UNLDC I)*, ktorá sa konala v Paríži v roku 1981. Na konferencii bol prijatý tzv. Nový Akčný program, ktorým sa malo pomôcť NRK prekonať zásadné reformné problémy. Napriek tejto rozsiahlej iniciatíve sa situácia nezlepšila, naopak zhoršila z dôvodu prírodných katastrof a rastúceho zahraničného dlhu. Pre medzinárodné spoločenstvo bolo eticky neprijateľné akceptovať sociálno-ekonomickú situáciu v NRK a na základe odporúčenia UNCTAD VII sa rozhodlo o zvolaní *II. Konferencie o NRK (UNLDC II)*, ktorá sa konala v septembri 1990 v Paríži. Jej výsledkom bolo prijatie Parížskej deklarácie a Akčného programu, ktorým sa medzinárodné spoločenstvo zaviazalo k rýchlej a efektívnej akcii, založenej na princípe spoluzodpovednosti a posilneného partnerstva v snahe zastaviť negatívne trendy v sociálno-ekonomickej situácii rozvojových krajín. Napriek rozvojovým snahám na pôde OSN sa za 25 rokov podarilo len jednej krajine, Botswane v roku 1994, postúpiť zo skupiny NRK.

Zadĺženosť rozvojových krajín

Pri skúmaní dôvodov zaostávania rozvojových krajín sa stretávame s fenoménom ich enormnej zadĺženosti. Mnohé rozvojové krajiny sú zadĺžené do takej miery, že nie sú schopné splácať svoje úvery a ich celkový dlh naďalej rastie. Na plnenie dlhovej služby pritom ide veľká časť prostriedkov vytvorených národným hospodárstvom. Na vzdelanie, zdravotníctvo či budovanie infraštruktúry tak zostáva len veľmi málo prostriedkov a krajiny tak nemôžu položiť základ na zlepšenie situácie v budúcnosti¹. Z popudu nevládných organizácií a v poslednej dobe i z popudu vlád západných krajín, sa hovorí o potrebe odpustenia dlhov a uvoľnenia zdrojov rozvojových krajín. S týmto sú však spojené mnohé esenciálne otázky. Otázne je, ktorým krajinám treba dlhy odpustiť.

Najčastejšie je prezentovaná potreba odpustiť dlhy najchudobnejším krajinám, ktoré nie sú schopné splácať ani úroky z dlhov, tu však namietajú iné rozvojové krajiny, že je tým **odmeňovaná neefektívnosť a neschopnosť**, a je to ne fér voči tým krajinám, ktoré robia všetko preto aby dlhy splatili. Podľa iniciatívy krajín G8 (Rusko sa však nepripojilo) podpísanej 11. júna 2005, by malo byť odpustených 40 mld. \$ týmto krajinám: Benin, Burkina Faso, Etiópia, Ghana, Madagaskar, Mali, Mozambik, Niger, Senegal, Rwanda, Tanzánia, Uganda, Zambia, Bolívia, Guyana, Honduras a Nikaragua. **Predstavitelia Kene**, ktorá nie je medzi týmito krajinami zahrnutá, však vyjadrili rozčarovanie. Nik neocenil ich enormné úsilie o rozvoj a splatenie dlhov. Ak by bola im odpustená aspoň časť dlhov, výsledný efekt by bol oveľa väčší a spolu s Keňou by rástli i okolité krajiny.

Začarovaný kruh chudoby

Začarovaný kruh chudoby ilustruje, ako jedna prekážka zväčšuje a ovplyvňuje ďalšie prekážky. Stručné vysvetlenie začarovaného kruhu chudoby je nasledovné: Nízke dôchodky vedú k nízkym úsporám, nízke úspory spomaľujú rast kapitálu, nedostatok kapitálu bráni zavádzaniu strojov a rýchlemu rastu produktivity, nízka

¹ www.unctad.org

produktivita opätovne vedie k nízkym dôchodkom. Chudoba je sprevádzaná nízkou kvalifikačnou úrovňou a gramotnosťou a práve to bráni preberaniu nových a zdokonalených technológií. Keďže prekonanie bariér chudoby si často vyžaduje sústredené úsilie, niektorí ekonómovia odporúčali veľký skok vpred, aby sa prelomil začarovaný kruh. Ak má krajina šťastie, súbežné opatrenia na zabezpečenie rastu investícií, zvýšenia kvalifikácie a spomalenia rastu počtu obyvateľov môžu prelomiť začarovaný kruh a vytvoriť účinný cyklus ekonomického rozvoja.

Pôvod dlhov

Najmä v sedemdesiatych rokoch boli rozvojovým krajinám požičané peniaze vyspelými krajinami na rôzne projekty, zahrňujúce budovanie infraštruktúry, industrializáciu a nákup technológie. Sedemdesiate roky sú nazývané i desaťročím Afriky, keď mnohé z afrických krajín získali samostatnosť. Vznikli tak štáty bez škôl, infraštruktúry a základných inštitúcií, ktoré museli byť dobudované. Mohutné požičiavanie bolo podporované i nárastom cien komodít exportovaných rozvojovými krajinami. Celková zadlženosť rozvojových krajín sa tak zvýšila v rokoch 1973 až 1982 z 130 mld. na 612 mld. \$².

Väčšina rozvojových projektov sa neskôr ukázala ako absolútne neefektívna. V iných prípadoch boli peniaze použité na podporu západne orientovaných diktátorov, nákup zbraní (samozrejme zo západu) alebo v prípade Juhoafrickej republiky na zachovanie apartheidu. V sedemdesiatych rokoch došlo i k *ropným šokom*, ktoré taktiež prispeli k rastu zadlženosti rozvojových krajín. Následkom rastu cien ropy sa enormne zvýšili príjmy krajín OPEC-u. Výsledkom bolo, že ropné štáty mali veľké množstvá prostriedkov, ktoré sa rozhodli vložiť do západných bánk, tie ich následne požičiavali krajinám tretieho sveta (tzv. recyklácia petrodolárov).

Rozvojové krajiny pritom nepoužili tieto prostriedky na budovanie výrobných kapacít ale na spotrebné tovary, čím zabezpečili krátkodobý blahobyt pre stredné a vyššie vrstvy. Zisky krajín patriacich do OPEC boli znížené manipuláciou s hodnotou USD, takto sa podarilo znížiť zisk pre OPEC o polovicu. Prudko rástli ceny ropy OPEC-u, taktiež ceny mnohých iných komodít závratne rástli ale i nevidane klesali. Kolísanie cien iných komodít malo veľký vplyv na problémy rozvojových krajín. Mnohé rozvojové krajiny sú odkázané na export primárnych komodít. V súčasnosti tieto krajiny platia západu milióny dolárov ročne len v úrokoch komerčným bankám, organizáciám ako MMF, Svetová banka či vládam bohatých krajín.³

S postupným nabaľovaním dlhov sa začali o tento fenomén už v osemdesiatych rokoch zaujímať i akademické kruhy, pričom niektorí videli hlavnú príčinu v prílišnom požičiavaní západnými krajinami, bankami a medzinárodnými inštitúciami, iný videli hlavnú príčinu v ropných šokoch spolu s deflačnou politikou vyspelých krajín. Niektoré názory hovoria zase o neefektívnom použití pôžičiek keď sa neinvestovalo do produkčných kapacít. Množstvo argumentov však poukazovalo na príčiny na oboch stranách. Svoj podiel na kríze mali tak vyspelé krajiny, predstavujúce ponuku úverov, ako i rozvojové krajiny, ktoré prestavovali dopyt po úveroch.

Strana dopytu

Na strane rozvojových krajín žiadajúcich a prijímajúcich pôžičky je problém v tom, že sume pôžičky nezodpovedá nárast reálneho kapitálu a zvyšovanie produkčných možností. Z toho vyplýva, že pôžičky sú používané neefektívne. Rozvojové krajiny

² www.unctad.org

³ www.wdm.org.uk

tak minuli prostriedky bez toho aby vybudovali kapacity, ktoré by v budúcnosti zabezpečili splatenie týchto pôžičiek.

Pri pôžičkách rozvojovým krajinám sa často stávalo a stáva, že takto získané prostriedky nie sú použité na to, na čo boli pôvodne požičiavané. Pri menej serióznych vládach sa stáva, že peniaze putujú okamžite za hranice a sú použité na osobné účely. Celkovo pri rozvojových krajinách existuje slabá súvislosť medzi pôžičkami a reálnymi investíciami do kapacít schopných vytvoriť zisk potrebný na splácanie pôžičiek. Pôžičky, ktoré neboli vhodné preinvestované, viedli k zvýšeniu dopytu. Keďže neboli vybudované kapacity na jeho pokrytie, došlo k zvýšeným importom a odlevu prepotrebnej cudzej meny z krajiny.

Strana ponuky

Koncom sedemdesiatych rokov zaznamenali banky zvýšené množstvo prostriedkov na účtoch ropných štátov. To umožňovalo bankám poskytovať viac a viac pôžičiek pričom sa výrazne prejavil bankový multiplikačný efekt vedúci k ďalšiemu zvyšovaniu úverových kapacít. V Európe v tej dobe neexistovala regulácia výšky pôžičiek z vkladov. Pôžičky rozvojovým krajinám boli záležitosťou módy v najvyšších bankových kruhoch a každá pôžička bola veľkolepo oslavovaná ako veľký úspech. Banky vítali s otvorenou náručou krajiny ako Brazília, Argentína či Nigéria, ktoré si bezhlavo požičiavali.

Iniciatíva HIPC

Od roku 1996 existuje iniciatíva HIPC, ktorá sa pokúša o zníženie dlhov 37 vysoko zadlžených chudobných krajín. HIPC bola odštartovaná z iniciatívy IMF (Investičný a Menový Fond) a Svetovej banky. HIPC je prvým pokusom o systematické oddĺženie najchudobnejších krajín. Predtým sa odpustenie dlhov konalo na bilaterálnej resp. multilaterálnej báze keď veriteľ vyjednával priamo s dlžníckou krajinou alebo skupinou krajín, čo bolo veľmi nákladné a zdĺhavé. V roku 1999 však začalo byť jasné, že táto iniciatíva zlyháva pri riešení neudržateľnej zadlženosti niektorých krajín. Veriteľské krajiny preto v roku 1999 súhlasili s vylepšením pôvodnej HIPC (HIPC 2). Išlo najmä o výraznejšie rušenie dlhov, pričom viaceré krajiny sa zaviazali odpustiť 100% dlhov pre krajiny patriace do HIPC. Ukázalo sa, že i krajiny ktoré prešli HIPC 2 stále akumulujú neudržateľný dlh a nedokázali zlepšiť zdravotníctvo, školstvo či iné oblasti, potrebné na dosiahnutie Miléniových rozvojových cieľov. Pôvodne mala HIPC2 skončiť v roku 2004, v júni roku 2004 sa však lídri G7 dohodli na predĺžení HIPC o dva roky.

Veľká Británia a USA prišli v roku 2004 s plánmi na oddĺženie niektorých krajín. Tieto plány sa líšia najmä v spôsobe zrušenia dlhov.

Návrh USA bol, jednoducho zrušiť dlhy. Veľká časť peňazí, ktoré si tieto krajiny požičiavajú smeruje následne späť do Washingtonu v podobe splátok predchádzajúcich dlhov. Dalo by sa teda odpísať dlhy, a rozvojovú pomoc premeniť na granty. I keď tento návrh neprináša žiadne nové peniaze, jeho autori tvrdia, že to bude veľký krok vpred.

Veľká Británia naproti tomu ponúka viac prostriedkov a počíta s väčším počtom krajín, ktoré by mali dostať pomoc. Cieľom by malo byť 100%-tné odpustenie dlhov, pre všetky chudobné krajiny. Bolo prisľúbené splatenie 10% dlhov rozvojových krajín voči Svetovej banke a Africkej rozvojovej banke.

Na to aby bola krajina zaradená do HIPC musí spĺňať nasledujúce kritériá:

- krajina musí mať neudržateľné dlhové bremeno, ktoré prekračuje možnosti už existujúceho mechanizmu na odpustenie dlhov.
- musia preukázať reformy a zdravé stratégie podľa pomocných programov IMF a Svetovej banky.

Predtým ako bude krajina zaradená do HIPC musí realizovať programy IMF a Svetovej banky na štrukturálne reformy, zahrňujúce privatizáciu, liberalizáciu a makroekonomickú stabilitu.

Iniciatíva pre HIPC funguje vo dvoch stupňoch:

1. Prvým stupňom je rozhodnutie o zaradení krajiny do iniciatívy. Sem sa krajiny dostanú, keď nie sú schopné splácať svoje externé dlhy aj po použití dostupných iniciatív na redukcii dlhu, prijali programy IMF a Svetovej banky na reštrukturalizáciu a liberalizáciu a zaznamenali úspechy.
2. stupeň Naplnenie po zaradení krajiny medzi HIPC, sa požaduje aby krajina napĺňala kritéria IMF a Svetovej banky a úspešne realizovali reformy. Taktiež musia implementovať vypracovanú stratégiu na redukcii chudoby po dobu najmenej jedného roku. Až po dosiahnutí druhého stupňa je krajine odpustený dlh.

Alternatívne riešenia zaostalosti

V súčasnosti je medzinárodný obchod plný nerovností. Bohaté krajiny uvalili najvyššie clá na komodity, ktoré sú najdôležitejšie pre mnoho rozvojových krajín. Clá sa zvyšujú spolu so stupňom spracovania, čím sa zabráňuje industrializácii v chudobných krajinách. Paradoxne by najviac z odstránenia protekcionizmu získali spotrebitelia vo vyspelých krajinách, ktorí podpory platia zo svojich daní. Zvýšila by sa následne trhovacia cena. Z toho by však mali profit iba krajiny, ktoré sú čisteným vývozcov poľnohospodárskych produktov, teda bohaté krajiny ako USA a krajiny ako Brazília, Argentína alebo Thajsko. Najchudobnejšie krajiny však sú väčšinou čistý importérom a tým preto vyhovuje nižšia svetová cena veľmi malé by totiž bolo zníženie ceny, iba 2 až 8 %, pričom ročné zmeny týchto cien sú 10-krát vyššie.

Literatúra

GAVALOVÁ, V.: *Ekonomika rozvojových krajín*. Bratislava: EKONÓM, 2002, 184s. ISBN 80-225-1601-5.

FERENČÍKOVÁ, S. a kolektív: *Stratégia medzinárodného podnikania*. Bratislava. EKONÓM, 2003, 221s. ISBN 80-225-1666-X.

FRIED, E. R.: *Third World Debt: The Next Phase*, 1989, Brookings Institution Press, ISBN: 0815729774.

JENIČEK, V., FOLTÝN, J.: *Globální problémy a světová ekonomika*, Praha: C. H. Beck, 2003. ISBN: 80-7179-795-2.

World Development Report 2005: *A Better Investment Climate for Everyone*, September 2004, ISBN: 0-8213-5682-8.

Internet

<http://businessafrica.net>

www.clubdeparis.org

www.csmonitor.com

www.debtreliefsupport.info

www.earthscan.co.uk

www.fao.org

www.home.earthlink.net

www.imf.org

www.jubilee2000uk.org

www.liasa.ac.at

www.nemun.org.uk

www.oneworld.org/eurodad.hipc.htm

www.oecd.org

www.worldbank.org

www.vasaeuropa.sk

www.foreignaffairs.org

Ing. Katarína Feketeová

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety
nám 1. Mája 1 Bratislava
Slovenská republika
0903 242 737
kfeketeova@kpmg.sk

Migrácia ako jedno z riešení sociálnej a ekonomickej núdze – migračná integračná politika SR v kontexte politík EÚ a problémy cudzincov žijúcich na Slovensku

Mária Čierna

Abstrakt

Migrácia je jednou z najdôležitejších tém súčasnosti. Považuje sa za jednu z najvýznamnejších výziev 21. storočia, pričom svojím charakterom úzko súvisí s procesom globalizácie. Diskusia o problematike migrácie sa v posledných rokoch značne zintenzívnila najmä na úrovni Európskej komisie, ako aj jednotlivých členských krajín EÚ. Na Slovensku sa problematike migrácie a integrácie cudzincov, na celospoločenskej a politickej úrovni, v porovnaní s tradičnými imigrantskými krajinami zďaleka nevenuje pozornosť, akú by si zaslúžila. V čase veľkých humanitných kríz dominovala diskusia o azylovej politike a zabezpečení práv a postavenia utečencov (v slovenskej legislatíve azylantov). Táto oblasť zostáva v súvislosti s očakávaným vypracovaním a prijatím zásad jednotnej európskej azylovej politiky stále aktuálna, na úrovni Komisie sa však čoraz väčšími v posledných rokoch hovorí o otázkach pracovnej migrácie. Zamestnaní migranti svojou prácou v prijímajúcich krajinách môžu prispievať k zníženiu chudoby v krajinách pôvodu migranta. Európska komisia čoraz viac kladie dôraz na diskusiu o vzťahoch medzi migráciou a rozvojom, remitanciách, prepojení migračnej a rozvojovej politiky, či migračných a integračných politík, ako aj o dosahu týchto politík na hospodárske a sociálne ciele jednotlivých krajín. V súvislosti s integráciou imigrantov do spoločnosti je významná aj otázka nového smerovania a vymedzenia práv a povinností migrantov v krajinách EÚ. A napokon: ako poznačila globálna kríza migráciu a život migrantov na Slovensku a vo svete?

Kľúčové slová

migrácia, krajiny EÚ, humanitná kríza, migrant, integrácia migrantov, legislatíva azylantov, zamestnanosť migranta

PhDr. Mária Čierna

Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR

Špitálska 4

816 43 Bratislava

Slovenská republika

maria.cierna@employment.gov.sk

Postmoderní doba a cizinci v ČR a EU

Postmodern time and the situation of foreigners in the Czech Republic and EU

Martina Urbanová

Abstrakt

Příspěvek vymezuje postmoderní dobu pro kterou je typická vysoká míra neurčitosti a nestálosti sociálního světa. Doba reprodukuje pocit nejistoty, osamělosti a odcizení. Neurčitost a nestálost pak vrcholí až v nedůvěře a úzkosti, přičemž pocit úzkosti je zdrojem frustrací, které se mohou projevit v násilí, nepřátelství a xenofobii. Každodenní úzkost o bezpečí, majetek, domov, ulici, sousedství se převádí do obecných obav o zákon a pořádek a stále více obav se pak točí kolem postavy cizince. Autorka dále uvádí situaci cizinců v České republice a EU, především na základě právních úprav. Připomíná pojem diskriminace a snaží se poukázat na diskriminační prvky v imigrační politice České republiky. Zejména se pak věnuje zhoršování postavení smíšených manželství, kde dochází k sociálnímu a ekonomickému znevýhodnění nejen cizinců, ale i jejich rodinných příslušníků - občanů EU. Vznikající sociální a ekonomická nouze může vést k vzniku řady sociálních deviací a v důsledku ekonomické krize se zhoršuje postavení cizinců ve všech zemích EU.

Abstract

The author defines the postmodern period which is distinguished by a high degree of uncertainty and instability of the social world. This time brings the feeling of insecurity, loneliness and loss. The uncertainty and volatility culminates directly into the mistrust and anxiety. The feeling of anxiety is a source of frustration which can be manifested in the violence, hostility and xenophobia. Everyday fears of safety, property, home, street or neighborhood are transferred into the general concern for the law and the order, and more and more anxieties are concerned with "the foreigner". The author considers the situation of foreigners in the Czech Republic and in the EU. She is concerned herself with legislation. The author promotes the concept of discrimination and the discriminatory elements of the immigration policy in the Czech Republic. She points out the worsen situation of mixed marriages. Social and economic distress can lead to the social deviations. This situation is unequal and vulnerable for the migrants and their position is worsen in consequences of the economic crisis in all EU countries.

Klíčová slova

postmoderní doba, cizinci, diskriminace, smíšená manželství, imigrační politika,

Keywords

postmodern time, foreigners, discrimination, mixed marriages, immigration policy,

Dominantní procesy pro postmoderní dobu ¹ byly odstartovány v západoevropských zemích revolty konce 60. let a sociálně ekonomickou krizí poloviny 70. let minulého století.

Postmoderna souvisí s měnícími se společenskými podmínkami, především s expanzí nových komunikačních a informačních technologií a také s narůstajícím konzumním způsobem života ke konci 20. století (Urbanová 2006: 162). Původní

¹ Moderna je spjata s restrukturalizací kapitalismu, jež probíhá přinejmenším od poslední čtvrtiny 20. století. Někteří, jako například Manuel Castells (1998), se zaměřují na sdělovací a informační technologie a tvrdí, že současné trendy nejlépe shrnuje pojem „věk informací“. Jiní, jako např. Zygmunt Baumann, se ve svých analýzách soustřeďují na sociální dopad příklonu k spotřebnímu kapitalismu.

stav (moderní) nezmizel, ani nebyl vystřídán, spíše byl přetvořen. Existují různé ukazatele tohoto stavu, včetně globální turistiky, cestování, internetu. Dochází k restrukturalizaci měst, postupnému zastarávání koncepcí národních států a k fragmentaci práce a životního stylu. Zvláště komunikační a informační technologie a konzumní způsob života podporují relativnost různých systémů víry. Postmodernismus vypráví o konci velkých vyprávění moderní doby, o odmítnutí ideologické angažovanosti pro velké myšlenky, jako je národ, stát či pokrok. „V postmodernismu ztrácí Rozum své velké R, zostřují se ostré hrany vědy a poznání je nazíráno - a vnímáno - jako (kon)textové, omezené a relativní“ (Lyon 2002: 16).

Postmoderní situace (sociální i individuální) je charakterizována rostoucí mírou *anomie*. Jak upozorňuje Gabriela Lubelcová (2004), příznaky sociální anomie známé z analýzy moderní společnosti však v její postmoderní etapě dosahují kvalitativně nových rozměrů. Vysoká míra neurčitosti a nestálosti sociálního světa dělá tento svět rizikovým. Reprodukuje pocit nejistoty, osamělosti a odcizení. „Tyto charakteristiky postmoderní situace otevírají prostor pro kriminologické reflektování společenské podmíněnosti růstu kriminality, která se stala významným společenským fenoménem současné společnosti“ (Lubelcová 2004: 121).

Neurčitost a nestálost vede k nedůvěře, přitom důvěra je bytostní podmínkou uznání plné identity objektů a osob. Když tato důvěra není rozvinutá nebo obsahuje vnitřní ambivalence, je výsledkem trvalé existencionální úzkost. Pocit trvalé existencionální úzkosti je zdrojem frustrací, které se mohou projevit v kompenzační agresivitě, projevech násilí, nepřátelství až xenofobii (Giddens 1998, 2000).

Ulrich Beck pro novou fázi industriální společnosti zavádí v polovině 80. let minulého století pojem *Riziková společnost* (*Rizikogesellschaft*) a vnáší tak pojem riziko do úvah o společnosti. Společnost je taková, že v ní potřeba budování řádu vede k vytváření nových zmatků, což veškeré úsilí o budování řádu naplňuje riziky. Rizika lze snad zhruba propočítat z hlediska pravděpodobnosti, nikdy se jim ale nelze zcela vyhnout. Moderní společnost vytváří při zdánlivě úspěšném fungování řadu rizika, která ohrožují samo její přežití. Riziková společnost je charakterizována rozporem mezi nebezpečnými následky a institucionálními kritérii a opatřeními proti riziku. Atomová, ekologická, genetická a chemická nebezpečí nejsou už časově, místně ani sociálně ohraničená. Instituce na jedné straně garantují bezpečnost, na druhé legalizují praktiky, které skrytě nebo otevřeně umožňují katastrofální situaci. Modernizace a pokrok technologií vedou k rozchodu světa institucí se společností individuí. Na jedné straně tak stojí efektivita systému, na druhé svoboda jednotlivce. Podle Becka (2004) jsou současná rizika (atomová, chemická, ekologická, genetická) podstatně odlišná od všech nebezpečí, jež hrozila minulým společnostem. Dnešní rizika jsou časově i sociálně bez hranic. Je obtížné určit, kdo vlastně nese za ně vinu, a v zásadě se proti nim nelze pojistit.

Život v rizikové společnosti je a zůstane rizikový. Přitom život plný rizika je rozčilující, znepokojující a vyvolává úzkost. Každodenní úzkost o bezpečí, osobní majetek, domov, ulici, sousedství a životní prostředí se převádějí do obecných obav o zákon a pořádek, do boje se zločinem a pronásledování zločinců, *kontroly podezřelých*, nespolehlivých a tedy obávaných živlů, zpravidla cizinců. Stále více obav o zákon a pořádek se točí kolem postav tuláka, slídila, projíždějícího, migranta - v nich se sbíhají rozptýlené strachy ze stále cizejšího, nevyzpytatelnějšího a vrtošivějšího životního prostředí. Důraz se klade na tvrdou policejní sílu, dlouhodobé tresty odnětí svobody, nepropustné věznice a tresty smrti. V dnešní posedlosti bezpečí je, jak upozorňuje Zygmunt Bauman, uložen velký politický kapitál (Bauman 2003: 307-308).

Na základě výše uvedeného teoretického vymezení postmoderní společnosti je zcela pochopitelné, že čeští občané, stejně jako i občané dalších členských států EU, mají strach z cizinců. Může se zdát dokonce, že tento strach je účelově podporován. Jak jinak si vysvětlit slova některých českých poslanců, která lze pokládat přímo za xenofobní. Jsou to výroky typu: „*Cizinci k nám zavlečou tuberkulózu a AIDS*“ a „*Nečasovy karty posílí organizovaný zločin*“ a další.

V další části svého příspěvku se proto zaměřím na vybrané aspekty situace cizinců v ČR² a pokusím se odpovědět na otázku, zda některé právní úpravy neobsahují prvky diskriminace a tím nevedou k zhoršování postavení cizinců a k nárůstu sociálně deviantního chování. Vzhledem k zaměření a dále příspěvku vymezím pojem diskriminace jen ve velmi omezené míře bez hlubšího filosofického právního zkoumání.

Pojem diskriminace

Pojem diskriminace pochází z latinského slova *discriminare* a znamená rozlišovat, hledat relevantní rozdíly. Pojem tedy nemá původně tak negativní konotaci, v jaké ho dnes používáme. Ústavy demokratických států na jedné straně obsahují imperativ rovnosti a zákaz diskriminace, na druhé straně jsou právní řády postaveny na *vyčleňování, klasifikacích a rozdílném zacházení* se subjekty. Rozdíl mezi splněním podmínky rovnosti, běžnou klasifikací nebo odlišením mezi subjekty a zákazem diskriminace je v určení hranice mezi těmito dvěma oblastmi. Přesné určení této hranice však není lehkou ani jasnou záležitostí a jednotlivé státy se v určení této hranice liší, což můžeme dobře pozorovat třeba na příkladu imigračních politik jednotlivých států.

Obecně dnes pod pojmem diskriminace rozumíme jakékoliv negativní rozlišování, zatěžující určitou skupinu osob s ohledem na zakázané kritérium nebo s ohledem na způsob, jakým je tohoto rozlišování dosahováno nebo jak je v praxi realizováno (Bobek, Boučková, Kühn 2006: 38). Zakázané důvody jsou formulovány obvykle ústavně, ovšem pouze demonstrativně. Jejich specifikace pak přísluší soudní praxi. V největší míře se tak na určování hranice mezi zákonnou a nezákonnou diferenciací podílí jednotlivé soudy a soudci. Obecně mezi zakázaná (kvalifikovaná, podezřelá) kritéria patří zejména *rasa, pohlaví, věk a náboženské přesvědčení*.

S ohledem na způsob, jakým je negativní diferenciaci dosahováno, *mluvíme o přímé a nepřímé diskriminaci*. O přímou diskriminaci se jedná, pokud je s určitou osobou nebo skupinou osob zacházeno ve srovnatelné situaci méně výhodným způsobem než s osobami jinými a pokud se tak děje z důvodů právem neospravedlnitelných. Právně neospravedlnitelné důvody jsou takové důvody, které jsou věcně a charakterem nebo způsobem použitých prostředků právem neodůvodněné, tj. nemají tedy oporu v zákoně či takovou regulaci nelze rozumově a

² Co se týče aktuálního počtu cizinců na území České republiky, tak k 31.12.2008 podle Českého statistického úřadu, Ředitelství služby cizinecké policie MV ČR evidovalo 438 301 cizinců, z toho 172 927 cizinců s trvalým pobytem a 265 374 cizinců s některým z dlouhodobých pobytů nad 90 dnů. Ke stejnému období byli v ČR nejčastěji zastoupeni občané Ukrajiny se 131 965 (30%), dále následovali občané pocházející ze Slovenska v počtu 76 034 (17%) osob, Vietnamu se 60 258 (14%), Ruska se 27 178 (6%) a Polska v počtu 21 780 (5%) osob, přičemž největší procenta se nachází v Hlavním městě Praha a Karlovarském kraji. Co se týká měst, tak nejvyšší zastoupení mají cizinci na území Chebu, a to ve více než 10%. Ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi se Česká republika nachází na 20. místě s necelými 3% cizinců. Tabulce bezkonkurenčně vévodí Lucembursko s téměř 65% zastoupením občanů cizích států (srov. http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/kapitola/ciz_pocet_cizincu).

objektivně zdůvodnit a nenaplnuje žádný objektivní legitimní účel zákonodárce (Bobek, Boučková, Kühn 2006: 43).

Koncepčně složitější je pak určení diskriminace nepřímé. Případem nepřímé diskriminace je situace, kdy určitá norma, ač formálně nediskriminační, má v případě aplikace na adresáty nerovný dopad, který je opět právně neodůvodnitelný. Norma tak působí na některé adresáty nepříznivěji než na jiné a toto nepříznivé působení je nepřípustné.

Výjimky ze zákazu diskriminace - problematika cizinců

Za určitých podmínek je i rozlišení podle zakázaných kritérií odůvodněné a dovolené. Důležité je, aby tyto důvody naplňovaly *objektivní legitimní účel*. Pojem legitimní účel zahrnuje například problematiku *národní bezpečnosti, hospodářského blahobytu či ochrany zdraví*. Na základě legitimního účelu je tak ospravedlnitelné i rozdílné zacházení s příslušníky jiných zemí z důvodů státní příslušnosti. Patří sem zejména ustanovení upravující vstup a pobyt cizinců, jejich přístup k zaměstnání, sociálním službám atd. Občané jiných zemí se tak často mohou ocitát v situaci „*občanů druhé kategorie*“ se sníženou právní ochranou a menším počtem uplatnitelných práv. To platí dvojnásob pro příslušníky tzv. třetích zemí, tj. ze zemí mimo Evropskou unii, kteří v kategorii cizinců disponují podstatně menšími právy než občané Unie.

Rozdílné přístupy k příslušníkům jiných států upravují zvláštní zákony. V případě České republiky problematiku upravuje zákon č. 326/1999 Sb. o pobytu cizinců v aktuálním znění.

Situace cizinců v ČR

Potenciální diskriminační prvky v české imigrační politice jsou zmiňovány především v souvislosti s novelou cizineckého zákona č. 379/2007, kterou došlo v některých oblastech ke zhoršení postavení příslušníků třetích zemí. Dalšími problematickými oblastmi jsou pak nyní již zrušené ustanovení cizineckého zákona vylučující ze soudního přezkumu rozhodnutí o vyhoštění v případě nelegálního pobytu (v prosinci 2008 zrušený § 171 písm. c) cizineckého zákona), situace v detenčních zařízeních či schválení zelených karet pouze pro velmi limitovaný počet zemí.

Novela cizineckého zákona č. 379/ 2007

Zatím poslední novela cizineckého zákona vzbudila velmi silnou reakci občanské společnosti. Široké spektrum nevládních organizací – Amnesty International, CIC, Člověk v tísni, SOZE, Poradna pro občanská a lidská práva, OPU a mnohé další společně vystupovaly proti následujícím bodům novely:

1. Dramatickému zhoršení zacházení s cizinci, kteří jsou manžely českých občanů.
2. Změně zákona o azylu: významný krok směrem k přeměně azylového systému v síť internačních táborů.
3. Zneplatňování průkazů cizinců.

Z výše uvedeného se zaměřím na situaci ve smíšených manželstvích.

Zhoršení postavení smíšených manželství

Novela odnímá cizincům, kteří jsou manžely českých občanů, dřívější automatické právo na získání trvalého pobytu. Manželé českých občanů získají nejdříve právo k pobytu přechodnému a až po dvou letech právo na pobyt trvalý (§ 87h).

Problematická není ani tak skutečnost odejmutí možnosti okamžitého zisku trvalého pobytu, jako nedostatečnost práv vyplývající z pobytového statusu přechodného pobytu a tedy i značné znevýhodnění smíšených manželství na úkor nesmíšených. V České republice nám tak vznikly dva typy manželství - nesmíšené - Čecha s Českou a smíšené - českého státního občana a cizince (opominu třetí typ cizince s cizinkou). Smíšené manželství je oproti manželství Čecha s Českou v neobvykle nevýhodném postavení. Manžel - cizinec totiž nově není společně posuzovanou osobou pro oblast výplaty sociálních dávek a rodina tak v případě nouze nemusí na většinu státní sociální pomoci (příspěvek na bydlení, sociální příspěvek, příspěvek na dítě) dosáhnout a ztrácí tak nárok na jejich výplatu oproti nesmíšeným manželstvím.

Dochází tak k faktické kvalitativní dichotomii manželství - *nacionální* vs. *binacionální*, při znevýhodnění binacionálních manželství, které postihuje i samotné české občany v tomto svazku. Na jedné straně politika Ministerstva práce a sociálních věcí aktivně vyjadřuje podporu mladým rodinám, na druhé straně vyjmutí binacionálních manželství z této podpory (v argumentaci boje proti fingovaným manželstvím) je dle názoru nevládních organizací neodůvodněné a diskriminační, neboť dochází i k neodůvodněnému znevýhodnění českého občana pouze proto, že je v manželském svazku s cizincem a nikoli občanem české národnosti.

Chtěla bych připomenout jaké důvody vedly k přijetí této novely. Východiskem byl předpoklad, že české zákony jsou příliš benevolentním a dochází k jejich zneužívání. Cílem novely bylo tedy odlišit „správné“ *migranty* od ekonomických a bojovat proti fingovaným sňatkům. Novelou získala policie možnost prověřovat smíšená manželství. Před vydáním povolení k pobytu může pár navštívit v domácnosti, vyptávat sousedy a známých, vést s manžely poměrně osobní obtěžující výslech na cizinecké policii atd. To vše se pak zdá být „trestem“ pro ty, kteří si do manželského svazku vybrali občana jiné než české národnosti. Ze strany státu jsou smíšená manželství považována *primárně za fingovaná* a manželský pár pak aktivně musí dokazovat svoji nevinu. I když ji však prokáže, stejně se ocitá po dobu dvou let v nevýhodném postavení. Ministerstvo vnitra upozorňuje občany, aby od svého úmyslu vzít si cizince raději ustoupili. Odbor azylové a migrační politiky MV přímo varuje občany před uzavíráním smíšených manželství, poukazuje přitom zejména na ztrátu sociálních dávek a nákladnost rozvodu.

Méně známá úskalí smíšených manželství odhaluje Marie Jelínková a Alice Szczepaniková, které provedly v roce 2007 kvalitativní analýzu smíšených manželství a zjistily jeden velmi negativní jev smíšených manželství, který novela cizineckého zákona významně prohloubila. Jedná se o závislost příchozích migrantů na jejich českém partnerovi či partnerce, který je staví do nerovné a zranitelné situace. Pobytový status migranta je totiž závislý na trvání manželství s českým občanem. Pokud dojde během dvou let k rozpadu manželství, ztratí migrant nárok na trvalý pobyt, resp. jeho případné obdržení se oddálí a bude komplikovanější. Navíc v případě, že čeští občané prohlásí, že jejich manželství bylo pouze účelové, vystavují migranta dokonce nebezpečí vyhoštění ze země. Čeští občané však jakkoli trestně postihnutelní za to, že takovýto sňatek uzavřeli, nejsou (Jelínková, Szczepaniková 2007). Autorky se domnívají, že odebrání možnosti trvalého pobytu a s ním spojených práv rodinným příslušníkům českých občanů, může vést k takovým jevům jako jsou *domáci násilí*, *vydírání* či *posilování genderové nerovnosti*. Cizinci se statutem přechodného pobytu z rodinných důvodů jsou více či méně závislí na svém českém manželovi. Český občan se může pokusit této své převahy

využít či zneužít. Analýza uvádí případy křivých nařčení migrantů z účelových motivů³ či zneužívání, kdy se ukázalo, že český občan si vzal svou ukrajinskou partnerku pouze proto, aby ji nutil vydělávat na něj peníze.⁴ Toto zneužívání nakonec přerostlo až ve fyzické násilí s výhrůzkami, že český manžel zavolá policii, která „pošle Ukrajinku domů.“

S bojem proti fingovaným manželstvím tak, jak jej přinesla novela cizineckého zákona 2007, je obtížné souhlasit. Smíšená manželství jsou nepřiměřeně znevýhodněna a diskriminována a dokonce je narušována i jejich osobní integrita při nečekaných policejních prohlídkách či prostřednictvím osobních pohovorů. Dalším negativním jevem je pak neúměrné posílení závislosti migranta na jeho českém partnerovi, které ho staví do značně nerovné a zranitelné situace. V neposlední řadě nevládní organizace dodávají, že výrazné posílení pravomocí policie posílí její netransparentnost a úplatkářství. Korupční skandály v řadách cizinecké policie jsou toho důkazem.

Zelené karty pro přistěhovalce z vybraných zemí

Od 1. 1. 2009 mají občané dvanácti zemí mimo EU tj. Austrálie, Bosny a Hercegoviny, Černé Hory, Chorvatska, Japonska, Jižní Korey, Kanady, Nového Zélandu, Makedonie, Srbska, Ukrajiny a USA možnost získat tzv. zelenou kartu, opravňující k práci a pobytu v České republice. Jak upozorňuje Radka Klvaňová (2008) výběr třetích zemí, jejichž občané mohou žádat o pracovní povolení, posiluje *partikularistický princip etnické selektivity* a odporuje současnému trendu vylučování, které má probíhat *nikoli na základě skupinových, ale individuálních kritérií*.

Výběr zemí byl stanoven Ministerstvem vnitra a kritériem bylo vyloučení zemí, které by představovaly politické, bezpečnostní či zdravotní riziko. Ze seznamu zemí tak např. vypadl Vietnam, jehož občané tvoří v České republice jednu z největších zahraničních komunit, či Mongolsko. V seznamu není zastoupena ani jediná africká nebo jihoamerická země. Proti zařazování afrických a asijských zemí se silně ohrazovala zejména sociální demokracie, která se obávala zavlečení tuberkulózy či AIDS, vzniku rozsáhlých ghatt Turků a Arabů či rozšíření organizovaného zločinu. Koncepce jde i proti současnému trendu v Unii, kdy projekt *modrých karet*, zjednodušující vstup a pobyt vysoce kvalifikovaných pracovníků, nestaví na předem daném souboru zemí, ale otevírá potenciální šanci každému vysoce kvalifikovanému migrantovi.

Projekt zelených karet zatím zůstává téměř nevyužit a otázkou tak zůstává jeho celková efektivita a přínos pro českou ekonomiku. K prvnímu čtvrtletí roku 2009 bylo vyhověno pouze jediné žádosti, nevyhověno bylo dvěma žádostem a dalších čtrnáct stále čeká na zpracování. Přitom jen v Brně, Plzni a Praze je i přes ekonomickou krizi evidováno na 400 pracovních příležitostí pro cizince.

³ Například třicetiletý Ali se dostal do situace, kdy byl jeho přístup k novorozenému synovi závislý na rozhodnutí jeho české manželky, která se s ním před narozením jejich dítěte rozvedla a několikrát ho nařkla z účelovosti manželství (Jelínková, Szczepaniková 2007).

⁴ Pro ilustraci popis situace Ukrajinkou Martou: „Manžel po svatbě vůbec nepracoval, neměl ani brigádu, seděl doma nebo pil. Pro mě ale práci hledal. Byly doby, kdy mi našel i tři práce najednou. Chtěl, abych na něj vydělávala. Ale já jsem nemocná, nemůžu už tolik pracovat. Říkal mi: Jsi Ukrajinka, budeš na mě dělat...“ „Přesvědčoval mě stále, že nás Ukrajince Češi nenávidí. Že když zavoláme policii, tak nám to jen uškodí, že nemáme ani zkoušet jednat s úřady, že se k nám nebudou chovat dobře.“ (Jelínková, Szczepaniková 2007: 5).

Závěr

Ministerstvo vnitra za vedení Ivana Langerera doznalo výrazných změn a postupovalo značně nekompromisně. Ministerstvo vnitra považovalo české zákony za značně benevolentní a Langer poučen a možná ovlivněn či inspirován úpravou v jiných státech Unie, které dává za příklad (jedná se o Německo, Velkou Británii, Nizozemí) posunuje možnost získání trvalého pobytu až po dvou letech po uzavření manželství. Smíšená manželství musí aktivně dokazovat, že nejsou fingovaná, jsou znevýhodňována oproti nesmíšeným párům, cizinci dále ztrácí pobytový průkaz pokud se ocitnou bez ubytování, zvýšily se pravomoci cizinecké policie atd.. Ministerstvo vnitra navíc mnohdy zastávalo přímo diskriminační postoj. Nelegální cizinci dle jeho koncepce neměli nárok na soudní přezkum správních rozhodnutí, což se ukázalo v nálezů PI. ÚS 26/07 v rozporu s Ústavou ČR a dále dle prohlášení Ministerstva vnitra by rodinný život nelegálně pobývajících cizinců neměl být překážkou vyhoštění. Těmito výroky se Ministerstvo vnitra dostává již i do rozporu s komunitárním právem, konkrétně s rozsudkem C-459/99 ze dne 25. července 2002, kde se uvádí, „...odepření vydání povolení k pobytu a udělení vyhoštění rodinnému příslušníkovi občana EU, založené výlučně na nedodržení právních formalit regulujících pobyt cizinců, by mohlo ohrozit samu podstatu práva na pobyt a mohlo by být zjevně nepřiměřené závažnosti přestupku“ a stejně tak rozsudek C-60/00 ze dne 11. července 2002: „nelegální pobyt rodinného příslušníka občana EU nepředstavuje sám o sobě důvod pro aplikaci výhrady veřejného pořádku či veřejné bezpečnosti“ (Rozumek, Rozumková, Burdová 2008: 19).

Je tedy patrné, že v české imigrační politice došlo v posledních letech k obratu směrem k restriktivní imigrační politice. Přistěhovalectví je vnímáno *více jako hrozba než příležitost* a plně odpovídá situaci v postmoderní společnosti, tak jak byla vymezena na začátku příspěvku. Současná situace prohlubuje sociální a ekonomické nerovnosti a může být zdrojem nejrůznějších sociálních deviací, z nichž byly připomenuty jen některé. Ekonomická krize pak postihuje jako jedny z prvních právě cizince. Přitom zabezpečení soužití mezi populacemi hodnotově zakotvenými v různých civilizačních, kulturních a náboženských okruzích představuje pravděpodobně největší úlohu a výzvu nacházející se před současnou západní společností. (Budil 2005: 123) Domnívám se, že současná restriktivní imigrační politika k tomu nepovede.

Literatura

- BAUMAN, Z.: *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003.
- BECK, U.: *Riziková společnost. Na cestě k jiné modernitě*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004.
- BOBEK, M., BOUČKOVÁ, P.: KÜHN, Z. (eds.): *Rovnost a diskriminace*. Praha: C.H. Beck, 2006.
- BUDIL, I.: „Mexifornia“ a soudobá kritika multikulturalismu. In: JAKOUBEK, M. - HIRT, T. (eds.): *Multikulturalismus: Sociokulturní diverzita a interkulturní vzdělávání v České republice*. Plzeň: Aleš Čeněk, Plzeň, 2005, s 77-130.
- CASTELLS, M.: *The Information Age*. Oxford a Malden: Blackwell, 1998.
- GIDDENS, A.: *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998.
- GIDDENS, A.: *Unikající svět*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2000.
- JELÍNKOVÁ, M., SZCZEPANIKOVÁ A.: *Binacionální sňatky a česká migrační politika: Jak je to vlastně s tou pravostí a fikcí?*, 2007. Socioweb 12/2007. on-line text (<http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2062134>).
- KLVAŇOVÁ : *Pověz odkud jsi, řekneme ti, zda máš zelenou: Komentář k diskuzi o zelených kartách pro zahraniční pracovníky v České republice a kritériím výběru imigrantů*, 2008. on-line text (<http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2128891>).
- LUBELCOVÁ, G.: *Ku kriminalistickým reflexiám postmodernity*. In: Sborník příspěvků. Masarykova česká sociologická společnost, sekce sociální patologie, 2004, s. 119-130.
- LYON, D.: *Ježíš v Disneylandu*. Praha: Mladá Fronta, 2002.
- ROZUMEK, M., ROZUMKOVÁ, P., BURDOVÁ, P.: *Právo cizince bez pobytového oprávnění na respektování rodinného a soukromého života v hostitelské zemi*, 2008, on-line text (http://aa.ecn.cz/img_upload/224c0704b7b7746e8a07df9a8b20c098/RozumekRozumkovaHradecna_rodinnyZivot_proPDF.pdf)
- URBANOVÁ, M.: *Systémy sociální kontroly a právo*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006.

doc. PhDr. Martina Urbanová, Ph.D.

Katedra právní teorie
Právnická fakulta Masarykovy univerzity Brno
Veveří 70
611 80 Brno
Česká republika
urbanovam@law.muni.cz

Moderátor:
MUDr. Mária Orgonášová, PhD.

Rizika sociálních rolí a ohrožení jedincev procesu globalizace společnosti

Risks of the social roles in process of globalization society

Blanka Baráková, Bohumila Salachová

Abstrakt

Zásadní globalizační změny a proces europeizace přináší s sebou jak kladné stránky pro život jedince, tak určitá rizika jednotlivých sociálních rolí, do kterých se jedinec obvykle dostává a které si nevybírám. Těchto sociálních rolí je bezpočet, autorky se pokouší zachytit některé podstatné a pojmenovat rizika s nimi spojená tak, jak se v praxi vyskytují. Současně však je smyslem příspěvku navrhnout protipatření vůči negativním dopadům do života lidí v globalizující se společnosti.

Abstract

Fundamental globalizational changes and a process of europeization bring not only positive things for a life but also risks for particular social roles, a person usually get into these roles and don't choose them.

There are many of these social roles, the authors try to catch the important of them and name risks which are connected with them in practice.

The reason of this article is also to propose a measure to negative impact into people's lives in a globalizing society.

Klíčová slova

globalizovaná společnost, fyzická osoba, sociální role, rizika

Keywords

globalizing society, individual, social role, risks

Motto:

Edmund Burke: Má-li zlo triumfovat, potřebuje jedině - aby slušní lidé nedělali nic.

Úvod

Součástí lidského života je stále proměna okolí v čase, nicméně dnešní zásadní změny prostředí, jako je proces globalizace, mohou přinést citelné výkyvy a z nich plynoucí negativní důsledky pro jedince, čímž mohou ohrozit jeho základní jistoty, bezpečnost v prostředí, pocit sounáležitosti ke společnosti, vedoucí až k vykořenění jedince se všemi negativními důsledky. V současné době se k uvedenému přidává i změna ideálů, dosavadního hodnotového systému, a uznávaných priorit, přičemž tyto nejsou adekvátně tomu vždy nahrazeny novými a lepšími. Lidská a občanská práva jsou v právním státě, tedy i u nás, zajištěna ústavněprávními předpisy.⁵ Dále jsou pak provedena příslušnými zákony, kde jejich základním kritériem je, že při zákonné úpravě musí být šetřena jejich podstata a smysl. Výsledek – možnost v praxi skutečně realizovat základní lidská práva, kterou jsou takto zajišťována, není zdaleka optimální, někde má faktická realizace povážlivé nedostatky. Přes existenci husté mediální sítě a vlivu institucí, přes existenci práva a právních záruk, přes maximum regulací v životě jedince, se často stává, že se v jejich zahlcení jedinec spíše ztrácí než orientuje, než by ony přinášely pružné a faktické řešení jeho

⁵ Ústava ČR - ústavní zákon č. 1/1993 Sb. v platném znění, Usnesení předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb. o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku ČR.

problémů. Zejména stát s přízviskem „sociální“, přebírající maximum „péče“ o člověka, mnohdy více brání ve svobodném a zodpovědném rozhodování, ale sám řešení nabídne jen formální a nedostatečné, vzhledem k tomu, že to lépe neumí. Člověk svým vlastním rozhodováním je schopen sám sobě zvolit řešení z nejvhodnějších, protože své osobnosti nejlépe rozumí. Obětuje-li jedinec svou svobodu na úkor imaginární jistoty, kterou poskytuje stát, adekvátní náhradu nedostává a dostat ani nemůže.

Materiál a metody

Vhodným materiálem se autorkám jeví jednotlivá rizika sociálních rolí, která se pokusí nejdříve popsat (metoda popisná), analyzovat její příčiny (metoda analytická) a vyvodit závěry (metoda syntetická). Současně se pokusí ze zjištěných vývodů učinit konkrétní doporučení.

Rizika sociálních rolí

Níže uvádíme některé významné sociální role, na jejichž příkladech se uvedenou problematikou budeme zabývat. Výčet těchto však zdaleka není vyčerpávající:

1. člověk v roli lidského jedince a jeho práva na svobodu
2. člověk a jeho hodnotový systém, osobní preference
3. člověk a právo na informace
4. člověk a práva rodinná
5. člověk v pracovněprávních vztazích
6. člověk a právo na informace o životním prostředí
7. člověk a instituce
8. člověk a práva na ochranu jeho zdraví

Výsledky a diskuse

1. Člověk v roli lidského jedince a jeho práva na svobodu

Riziko této sociální role v současné době spatřujeme v postupném a nenápadném omezování lidské svobody⁶, jež se často děje pod pláštěm potřeby jeho ochrany. Mimo pochybnosti jsou pochopitelně ta nezbytná opatření, která musí být realizována v návaznosti na akutní nebezpečí, např.: světových pandemií, terorizmu apod., kde přijatá opatření mají svůj racionální důvod. Ale administrativní a téměř uměle vytvářené instituce, bez skutečné potřeby společnosti, ukrájí svobodu člověka ve prospěch následně neakceschopných a nepotřebných institucí, které však společnost stojí mnoho prostředků. Nejen, že jsou drahé, ale větší škodou je to, že svou činností omezují tvůrčí potenciál lidí, jejich rozvoj a brání tak v pokroku. V případě potřeby však problém jednotlivce či skupiny nejsou schopny pružně vyřešit. Informovaný občan může ovlivnit do určité míry chování a rozhodování politiků ve vztahu ke zřizování institucí, tak, že staví do této role co nejzodpovědnější jedince, využívá kontrolních mechanismů státních orgánů, odpovědnost požaduje, ale také respektuje - řečeno slovy klasika: „pokud lidé neuznají přirozenou autoritu, ujmou se moci patolízalové a násilníci.“

2. Člověk a jeho hodnotový systém, osobní preference, úcta k právu

Výchovou a vývojem si člověk osvojil určité zvyky, respektuje zákonitosti a hodnoty, které jsou v dané společenské formaci žádané a uznávané. Tyto souvisí s

⁶ Usnesení předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb. o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku ČR a ústavní zákon č. 162/1998 Sb., kterým se mění Listina základních práv a svobod.

dosaženým rozvojem kultury, vzdělání a pokroku, který máme nadále pro budoucí generace rozvíjet a chránit. Člověk se tak včleňuje do života s ostatními, může důvodně očekávat určitý obdobný přístup, cítí se bezpečně a na svém místě, chápe sebe i okolí, v němž se může realizovat jeho osobnost. Má-li se tradicí udržovaný hodnotový systém měnit, má se tak dít evolučně, tak, jak tento proces vedou životní potřeby přirozeně se rozvíjející společnosti. Tím je zajištěna homeostáza prostředí, bez vnášení umělých, neorganických prvků, které matou a neslouží dobře. V současnosti se stáváme svědkem nástupu nových, dosud neznámých vzorů, zakotvujících nepřirozený a násilný hodnotový standart. Tak např. respekt či úcta ke starší se obrací v opak, proti starším osobám, které bývají diskriminovány společensky, pracovní i osobně. Trend kultu mládí, úspěchu a peněz znehodnocuje potřebu spokojeného a vyrovnaného trávení podzimu života a harmonických vztahů mezi generacemi. Související sociální dopady do osobní sféry jednotlivce nejsou však dobře řešeny, mnohdy nejsou řešeny vůbec. Důchodové systémy selhávají, možnost zaměstnávat starší osoby je, přes všechny antidiskriminační přepisy, stále větší problém, zdravotní péče se stává drahou, ale ne kvalitnější. V této souvislosti se autorky obávají že ani případně přijatý antidiskriminační zákon⁷ vůbec nic nevyřeší – pokud společenské vztahy v praktickém životě budou takové, jaké jsou. Odpovídající péče o staré a umírající osoby je hrubě zanedbána, umírající babičky a dědečkové bývávají nedůstojně přehazovány jako horké brambory mezi nemocnicemi a léčebnami, nikdo o ně nemá zájem, zejména toto považují autorky za neudržitelné. Východiska vidíme v nekopírování módních vzorů, nýbrž v péči o ty hodnoty, které náš život skutečně provázejí. Je obtížné toto sledovat a odlišit, neboť např. módní způsob života má tendence vtírat se do našeho hodnotového systému velmi agresivně a násilně, pomocí bezbřehého konzumu, agresivních reklam, povrchního vnímání světa, které nás denně obklopuje. Je tak degenerováno vnímání světa a jeho hodnot – jestliže je nejčtenějším českým deníkem bulvární tisk „Blesk“, vypovídá to něco i o stavu této společnosti. Jestliže si vrcholný politik klidně dovolí zcela veřejně a masově obcházet zákon, a ještě k tomu útočí na soudkyni, která mu to zakazuje, přičemž s tím nemá problém a nadále působí ve veřejné funkci, vypovídá to o pokleslé úctě k právu z míst nejvyšších, ale také o naprosté nezodpovědnosti, která je přijímána - jedinec pak zcela rezignuje.

3. Člověk a právo na informace, právo na informace o životním prostředí

Další ústavně zakotvené právo je právo na informace. Informace mají být podávány tak, aby byly objektivní, měli objektivní vypovídací schopnost, občan nebyl klamán. Bohužel na tomto poli dochází snad k nezásadnějším deformacím, neboť média nejen, že neinformují objektivně, ale v zájmu svých majitelů, nýbrž jsou často zneužívána k vytváření chimér a nálad a odvracení pozornosti od faktických problémů, které jsou tím zastírány a neřešeny. Ani přemýšlivý občan není schopen zcela uniknout z jejich vlivu. Skutečný problém však zůstává neřešen a nastoupí v plné síle až ve vyhrčené situaci. Následuje tak často krize, kterou stát obtížně zvládne, jsou to krize jak na poli ekonomickém, tak na poli mezinárodního bezpečí, ekologie, veřejného zdraví a další. Někdy nemusí k evidentní krizi dojít, ale důsledky (obvykle bohužel nepravdivě pojmenované) se dostaví tak či tak, např. následky Černobylské havárie se dnes projevují ve vzrůstajícím trendu nárůstu rakoviny (dle statistik každý 3. člověk u nás). Lze si položit otázku – co si lidé vezmou na tom, že náš stát, tehdy ústy hlavní hygieničky, prohlašoval, že nám žádné nebezpečí nehrozí? Východiskem z této situace je dle názoru autorek informovaný občan -

⁷ V současnosti u nás dosud nepřijatý antidiskriminační zákon.

který takové informace požaduje, kvalifikovaně diskutuje, má k takovým diskusím poskytnut prostor a je slyšen. Zejména poslední požadavek, aby byly slyšeny všechny skupiny občanů, je v současnosti často obcházen. Prostor, který je dnes poskytován k diskusím, se bohužel, např. v médiích, odehrává na úrovni víc než pochybné. Problémy jsou zcela záměrně předkládány a ponechávány výrazně „na povrchu“. Tisk, nebo televize, nepustí občana k „jádro“ problému – někdy pod výmluvou, že „obyčejný občan tom nerozumí“. Nebo je daný časový prostor zaplněn nepodstatnými vstupy a na skutečný problém dojde jen okrajově, řádná diskuse není připuštěna. Kvalita diskuse je dána i výběrem diskutujících, a motivací moderátora. Zdrucující je např. i to, že moderátor takové diskuse ani nenechá příslušného odborníka k jádru věci promluvit. Řečník je „utnut“ dříve, než se mu „podaří“ vůbec něco sdělit – často pod záminkou, aby dotyčný občany „neděsil“. Příkladem lze uvést diskusi o obsahu Lisabonské smlouvy, která fakticky neexistuje. Není obsahově rozebírána, pouze se mnohé osoby vyjadřují „pro a proti“, avšak většina lidí vůbec neví proč. Je použito nálepkování ve smyslu „euroskeptik a eurooptimista“, téměř nikdo však neví o obsahu takového názoru. Dle našeho soudu je i jen použití obou pojmů zavádějící, značně povrchní a o problému nevypovídající.

4. Člověk a práva rodinná

Některé módní myšlenky se snaží instituci rodiny znevažovat. Uvolněná výchova vede k nezodpovědnosti, nepodporuje vzájemnou pomoc a vytváření bezpečného zázemí pro všechny své členy. Ať je to člen rodiny, který přijde o práci, nebo babička, která onemocní, nebo osoba, která se zadluží. Právě rodina může pomoci řešit krizi jednotlivce, neboť takový člověk v krizové situaci v ní nachází zázemí a pomoc, jak materiální, tak psychickou. Žádná jiná instituce rodinu není schopna nahradit. To je evidentní zejména v případech rozvodových pří o dítě když znesváření rodiče, doufajíc, že to za ně někdo vyřeší, volají o pomoc stát – stát zde nemůže nikdy rozhodovat tak citlivě, aby vyhověl všem požadavkům a pocitům zúčastněných jedinců. Mnohdy jsou malé děti vláčeny médii a státní orgány, včetně soudu, bývají osočovány ze špatných postupů a chybných rozhodnutí, a to ve vztazích a věcech, které zinscenovali rodiče samy – ale orgány je musí řešit. Rodina má proto zůstat základem státu a být jako taková chráněna. Ochranu zájmů a soudržnosti rodiny může stát napomáhat promyšlenou legislativou, a to nejen rodinného práva, ale i např. zákonů daňových, sociálních a dalších.

5. Občan a pracovněprávní předpisy

Riziko sociálních problémů je pochopitelně zvyšováno špatnou pracovní legislativou, nicméně, opět platí, že sama existence předpisu nic neřeší, není-li ve společnosti příslušné „podhoubí“. Pokud je společenská realita zcela jiná, než předpoklad zákonodárce, předpis se v praxi neuplatňuje, není používán či je masově obcházen. Problém zůstává neřešen. Příkladem v pracovní právu může být obávaný „Švarc systém“, který se nepodařilo přes usilovné snahy vymýtit. Riziko sociální role člověka – zaměstnance - přináší i z tohoto pošlé situace – zaměstnavatel jej do pracovního poměru prostě nevezme, ale je ochoten s ním spolupracovat na tzv.: živnostenský list. Ale stát si přeje situaci jinou, tedy existenci ne obchodního, ale pracovněprávního vztahu, tuto jinou situaci zajišťuje a nařizuje právním předpisem, ale ona v praxi v některých oborech buď vůbec neexistuje, nebo existuje s mnoha problémy. Častá je naopak situace, která zůstává právem neřešena, nebo řešena tak, že nekopíruje problém praxe. Zaměstnanec je do ní manipulován – buď si vyřídíš živnostenské oprávnění a budeš „pracovat“ na živnostenský list, nebo prostě u nás pracovat nebudeš. Záměr státu tak zůstává v

mnohém jen na papíře. Veškeré proklamace o právu na práci se pak jeví jako prázdná hesla. Odstranit rizika takových situací je možno důslednou a promyšlenou legislativou, které akceptuje společenské podmínky a neznevýhodňuje zaměstnanecký poměr do té míry, že se zaměstnavatelům velmi často nevyplatí. Vysoká odvodová zátěž podnikatelů přirozeně vyvolává jejich obranu, a na tom sotva lze něco změnit jen přísnou direktivou. Odstranění problému vidí autorky v legislativě, a to v takové, kde stát respektuje potřeby společenského života a nevnučuje řešení, pro která ve společnosti není vhodný prostor. I tak lze dostatečně vyjádřit vůli a zájem státu.

6. Člověk a instituce

Instituce byly koncipovány proto, aby problémy zastřešovaly a řešily. Mají v tomto smyslu sloužit, plnit roli, jaká jim byla přiznána, aktivně reagovat na změny ve společnosti. Výstupy institucí, ať již v podobě norem, nebo zjištění a nová poznání, které bylo dosaženo, má sloužit pro potřeby společnosti.

Rizika pocházející z těchto institucí jsou především jejich zkosnatění, projevující se v jejich neschopnosti reakce. Mnohdy instituce vznikne dříve, než její myšlenková základna ve společnosti – dochází k uchopení určité myšlenky a ovládnutí myšlenkového prostoru nikoliv jako reakce na potřebu společnosti, ale jako jev předcházející „potřebě“ společnosti. Zde je velké riziko politického zneužití myšlenky určitým směrem – její „zabetonování v předem připravených pozicích“. Myšlenkový prostor určitého problému je pak oficiálně ovládnut právě již připravenou institucí, takže se problém pojmenuje a řeší jen tak, jak tato instituce dovolí, a to ve prospěch skupinového zájmu. Jedinec potom nemá prostor pro projev svého názoru, neboť jej zastupují (a často jménem lidu halasně vytrubují do světa) instituce, jež jeho názor skutečně nereprezentují. S problémem úzce souvisí omezování svobody výběru svého zástupce. Podle ústavních předpisů se může dát člověk kýmkoliv zastoupit. Prováděcí zákon však – v tomto případě občanský soudní řád⁸ – zcela zásadním způsobem zastoupení omezuje, čímž rozhodně nešetří „smysl a podstatu institutu“, – a to tak, že v ust. § 27 nepřipustí takového zástupce, který vystupuje opětovně. V praxi to znamená, že taková osoba může zastupovat pouze jednou. Podruhé se již vystavuje riziku, že toto soud nepřipustí. Tímto způsobem je zásadně omezeno právo jednotlivce jako svého zástupce si zvolit kohokoliv. Riziko pro sociální roli člověka – občana ve smyslu jeho práv na informace, na zastoupení a jeho práv požívat výdobytky rozvoje společnosti, na nichž se podílí, tak nese povážlivé trhliny. Podle právní úpravy OSŘ si může opětovně zvolit jako zástupce pouze advokáta, nebo odborovou organizaci – i když nechce.

7. Člověk a jeho zdraví

Obrovský problém vidíme v tomto aspektu současného života. Uvádí se, že medicína nyní je schopna úplně vyléčit tak 20 % nemocí. Avšak náklady na léčbu jsou neúměrně vysoké, takže je evidentní disproporce, ve které něco není v pořádku. Bohužel velmi často jde o vládu farmaceutických koncernů a lékaři se stávají koncovými dealery farmaceutických firem – každý z nás zná stav, kdy lékař, po chvíli nahlížení do PC, se na člověka koutkem oka podívá, a mezi ťukáním do klávesnice mu jen distribuuje letáky a doporučuje léky od urč. výrobců. Zřetelně je tento problém vidět např. u onkologických chorob – výsledky jejich léčení nejsou uspokojivé i přes velmi vysoké náklady. Řešením je trvat na experimentálním zkoušení všech alternativ do úplného vyřešení problému.⁹ Boj však může být velmi

⁸ OSŘ – z.č. 99/1963 Sb. v platném znění (občanský soudní řád).

⁹ Zajímavý je v tomto smyslu např. boj Svazu pacientů o možnost tzv. devitalizace nádorů.

urputný a je bohužel nerovný. Na důkaz pravdivosti shora tvrzeného o potřebě ponechání svobody k tvůrčí invenci nutno uvést, že díky internetu je propojenost světa a informací natolik posílena že přemýšlivý pacient se stává informovaným a kvalifikovanějším spoluhráčem víc, než dříve, kdy prostor ovládli jen lékaři, kteří se nikomu nemuseli zpovídat.

Závěr

Shora uvedené nastiňuje určité minimum rizik, můžeme samozřejmě přidávat další oblasti, které znamenají současnou problematiku společnosti. Rizika, jak můžeme vidět, nejsou jednoduše řešitelné a jejich řešení spočívá v informované a vzdělané veřejnosti. Řetěz je tak silný, jak je silný jeho nejslabší článek. Masa neinformovaných jedinců může stahovat do šedého průměru i vynikající jednotlivce, kteří pro své myšlenkové procesy nenajdou uplatnění, pokud tak dopustíme. Kvalifikovaně diskutují veřejnost, jejíž názor se potom odráží ve volbách, referendech a jiných občansko- politických rozhodnutích, přirozeně klade nároky na vládu a zastupitelstvo, takže lze uzavřít, že máme takové obsazení státních orgánů, jaké si zasloužíme. Mechanismus působení právních a politických nástrojů je třeba řešit tak, aby umožňoval co největší podíl veřejnosti, maximální a pro ně ještě únosnou odpovědnost poslanců a členů vlád, ale aby současně znemožňoval jejich masový atak vůči méně přemýšlivým voličům a laciný populismus, mající za cíl jen a jen potřebu těchto osob udržet se u moci za každou cenu. Civilizovaný svět je povinen chránit dosažený kulturní a civilizační pokrok proti různorodým snahám o jeho narušení. Každý se musí, chce-li požívat plody a užitky dosažené společností, podle svých sil maximálně a odpovědně také podílet na tvorbě těchto zdrojů. Katalog lidských práv bude zřejmě vhodné rozšířit o tomu odpovídající povinnosti, neboť život na Zemi musí být harmonický. Jinak se nevyhneme civilizačním střetům a společenským výkyvům, které se snaží přirozeně doladit sféry, kde člověk vybočil.

Literatura

Ústava ČR - ústavní zákon č. 1/1993 Sb. v platném znění

Usnesení předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb. o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku ČR

OSŘ - z.č. 99/1963 Sb. v platném znění (občanský soudní řád)

JUDr. Blanka Baráková

MZLU v Brně
Zemědělská 1
Česká republika

JUDr. Bohumila Salachová, Ph.D.

MZLU v Brně
Zemědělská 1
Česká republika
salacho@mendelu.cz

Možnosti prevencie ekonomickej núdze osôb so zdravotným postihnutím a ich rodín v globalizovanom svete

Possibilities of the Prevention of the Poverty of Persons with Disability and their Families in the Globalise Word

Mária Orgonášová

Abstrakt

Globalizácia rôznym spôsobom ovplyvňuje životy ľudí, ich kultúru a spoločenstvá. Nesie so sebou aj riziká. Bude globalizácia úspešná v otázke ochrany ľudských hodnôt a v obhajobe ľudských práv, či pomôže zvýšiť bezpečnosť znevýhodnených ľudí, napr. osôb so zdravotným postihnutím? K dispozícii sú už nástroje pre úpravu a tvorbu bezbariérového životného prostredia, pre transformáciu informácií tak, aby zvukové, či svetelné signály pomáhali pri komunikácii, pri orientácii v priestore, aby vzdelanie a tvorivá činnosť neboli výsadou len pre zdravých ľudí. Vyspelá spoločnosť by mala hľadať cesty a finančné zdroje, ako zabezpečiť zmysluplný spôsob života týchto osôb, ako urýchliť proces ich spoločenskej integrácie do produktívneho života pri zachovaní princípov subsidiarity, solidarity a spoločného dobra. V globalizovanom svete tomuto procesu pomáhajú aj medzinárodné štandardy hodnôt, ako dokument WHO „Medzinárodná klasifikácia funkčnej schopnosti, dizability a zdravia a dokument OSN „Dohovor o právach ľudí so zdravotným postihnutím“.

Abstract

Globalisation affects the life of people, their culture and society by different way. It brings also many risks. Is globalisation going to be successful in the field of human values and advocacy of human rights? Will it help to increase security and protection of handicapped groups, for example persons with disabilities? It possesses the means, which can help to modify and create barrier's free environment, the available technologies can help to pass information in an acceptable form to everybody, they can help to ensure that education and creative activities are not the privileges of healthy people. Presently, while respecting the principles of subsidiary and solidarity, it is possible to organise adequate social activities and to introduce international standardised values locally, nationally and regionally, but also globally. A good example of this approach can be seen in the WHO document "International Classification of Functioning, disability and Health" and UN document: „Convention on the Rights of Persons with Disabilities“.

Kľúčové slová

globalizovaný svet, bio-psycho-sociálny prístup, osoba so zdravotným postihnutím, handicap, subsidiarita, solidarita, sociálna núdza, ekonomická núdza

Keywords

globalise world, biopsychosocial approach, person with disability, handicap, subsidiary, solidarity, social destitution, economical destitution

Už si zvykáme, že na začiatku 21. storočia je nutné počítať s novým fenoménom – s globalizáciou. Ešte pred 10 - 15 rokmi sa tento pojem nepoužíval. Na opisovanie javov, ktoré tento pojem pokrýva sa používali rôzne iné slová, ako:

- medzinárodné spoločenstvo
- medzinárodné vzťahy
- internacionalizácia a pod.

Nevieme presne určiť, odkiaľ prišla globalizácia, ale dnes je už všade. Správy a novinky sa dnes dostávajú do všetkých kútov sveta a to veľmi rýchle. Globalizácia je

na opačnom konci spektra od lokálneho. Napríklad aj sociálne aktivity môžu byť organizované lokálne, národne, nadregionálne, globálne. Hovoriť o globalizácii jednoducho znamená hovoriť o spôsobe, ako sú najrozličnejšie ľudské aktivity vsadené do medzinárodnej alebo interregionálnej základne. Na mieste je otázka, či bude globalizácia úspešná v otázke ochrany ľudských hodnôt a v obhajobe ľudských práv? Pomôže globalizácia zvýšiť bezpečnosť a ochranu znevýhodnených skupín? Hlavný prúd ekonómov vylučuje z diskusií o globalizácii možnosť, že rozvoj cezhraničného obchodu a investícií môže byť pre slabšie vrstvy negatívny, až zničujúci.

Je to dôsledok intenzifikácie sociálnych vzťahov, ktorá umožňuje zblížovanie ľudí a ich kultúry aj keď sú od seba veľmi vzdialení. Rys vzájomnej prepojenosti, vlastný globalizácii, väčšinou charakterizuje ekonomické a finančné aspekty, čoho dôsledkom je trhová globalizácia, ale je tiež charakterizovaný informačnými a komunikačnými technológiami, ktoré prispievajú k redukcii kultúrnej a náboženskej rôznorodosti. Vedie k tendencii zaviesť štandardné formy hodnôt, kultúrneho života a osobného chovania. Globalizácia vytvára aj určité nové riziká. Mnohé riziká sa už premietajú v realite, v súčasnosti ich napr. pociťujeme ako finančnú, či hospodársku krízu.

Vďaka pokrokom v medicíne, vďaka ľudskému umu a technickému rozvoju, výsledky ktorých sa rýchle šíria medzinárodne i transkontinentálne, sú život zachraňujúce medicínske postupy veľakrát úspešné, i keď za cenu straty štruktúry, alebo pretrvania zhoršenej funkcie niektorého orgánu alebo systému. Preto aj pri najlepšej zdravotnej starostlivosti a často práve vďaka možnostiam lekárskej vedy, počet ľudí s trvalým obmedzením pohybu, alebo žijúcich v tme, či stálom tichu, neustále celosvetovo narastá.

Odhaduje sa, že v súčasnosti asi 12-15% celkovej populácie má problémy, ktoré súvisia s dôsledkami zdravotného postihnutia, t.j. má problémy s mobilitou, s orientáciou, komunikáciou, či so sebaobsluhou. Ide často o vrodené vývojové poruchy, o následky úrazov (najmä dopravných, ale často aj úrazov pri športe), alebo rôznych chronických ochorení. Aj keď život týchto ľudí je potom v určitých oblastiach odlišný, nemusí byť tragický, nemusí viesť do sociálnej izolácie a do ekonomickej núdze. Spoločnosť tretieho tisícročia má už k dispozícii nástroje, ktorými dokáže upraviť životné prostredie tak, aby nepredstavovalo neprekonateľné bariéry v pohybe, aby zvukové, či svetelné signály pomáhali pri orientácii v priestore, aby informácie v dostupnej forme sa dostali ku všetkým, čo znamená aj k ľuďom s poruchami zraku alebo sluchu, aby vzdelanie a tvorivá činnosť neboli výsadou len pre zdravých ľudí. Záujmom každej vyspelej spoločnosti by malo byť hľadanie ciest a finančných zdrojov, ako spoločným úsilím zabezpečiť dôstojný, zmysluplný spôsob života týchto osôb, prípadne urýchliť proces ich spoločenskej integrácie, až začlenenia do ekonomicky produktívneho života. Že to nie je jednoduché, ale na druhej strane, že sa to dá, poznávame zo skúseností vyspelých krajín.

Ďalšou skutočnosťou, ktorú musíme mať na pamäti sú štatistické údaje, že priemerný vek dožitia sa zvyšuje a v pokročilejšom veku tiež pribúdajú zdravotné problémy, ako sú obmedzenia v pohybe, zrak alebo sluch už neslúži dostatočne, zlyháva pamäť, dostávajú sa neraz aj trvalé bolesti a depresie, najmä ak títo ľudia žijú v izolácii, ak im chýba spoločenský kontakt a pocit ľudskej vzájomnosti. medzinárodný, aj národný prístup k tejto problematike a aké je aktuálne právne prostredie?

Sociálne učenie Cirkvi

V Európe sa logicky očakáva, že sociálna politika sa bude orientovať na možnosť nadviazať na mnohoročnú, kresťanskú tradíciu. V rámci tejto tradície by sa mali presadzovať predovšetkým prvky sociálneho učenia Cirkvi ako sú princípy subsidiarity, solidarity, participácie, slobody a spoločného dobra, na ktorých by malo byť postavené sociálne a tiež pracovné zákonodarstvo.

Za posledných sto rokov možno v dejinách katolíckej Cirkvi zaznamenať 4 základné vývojové fázy:

I. Vznik a dopad encykliky **Rerum novarum** (pápež Lev XIII., z r. 1891) - o robotníckej otázke. Je charakterizovaná ako kritická konfrontácia so socializmom a liberalizmom XIX storočia. Touto encyklikou boli položené *základy sociálneho učenia, resp. „sociálneho magistéria cirkvi“*. Touto encyklikou dal pápež cirkvi akýsi „štatút občianskeho práva“ ...čím bezbrannejší sú ľudia v spoločnosti, tým viac závisia na účasti a starostlivosti ostatných a predovšetkým na zásahu štátnej autority.

II. Vydanie encykliky **Quadragesimo anno** (pápež Pius XI., 1931) - o usporiadaní spoločnosti, obnove spoločenského poriadku a jeho zdokonalení podľa zásad evanjelia. V tejto encyklike, ktorá bola vydaná k 40. výročiu encykliky *Rerum novarum* boli rozvinuté klasické princípy – *princíp solidarity* ako protipól individualizmu a *princíp subsidiarity* ako protipól kolektivismu, zvlášť marxistickému.

III. Fáza „koncilová“, v ktorej, okrem encyklík oboch „koncilových pápežov“ (**Mater et magistra** – encyklika Jana XXIII. o najnovšom vývoji života spoločnosti a o jeho usporiadaní vo svetle kresťanského učenia a **Populorum progressio** - encyklika Pavla VI. o rozvoji národov), treba pripomenúť aj „**Magnu chartu**“ dialogického vzťahu cirkvi a moderného sveta, ako aj konštitúciu **Gaudium et spes**, ktorá zásadným spôsobom pojednáva o mnohých kľúčových otázkach sociálnej náuky a povzbudila tzv. teológiu rozvoja.

Encyklika „Humanae vitae“ z r. 1968 (Pavol VI.) obsahuje sociálnu časť a vyjadruje sa najmä k otázkam demografickej politiky.

Jeden významný teológ označil za najhlbšiu intuíciu koncilu pochopenie toho, že Cirkev nemožno obnoviť len zintenzívnením zbožnosti, ale aj hlbokou solidaritou s dnešným človekom v jeho problémoch a otázkach.

IV. **Sociálne učenie Jana Pavla II.**, zakotvené predovšetkým v jeho 3 sociálnych encyklikách **Laborem exercens** - o ľudskej práci, v ktorej sa zdôrazňuje, že práca patrí k poslaniu každého človeka, človek sa rozvíja a realizuje vo svojej práci. Práca má súčasne „sociálnu“ dimenziu (vzhľadom k rodine, ako aj k obecnému blahu).

Sollicitudo rei socialis - o starosti cirkvi o sociálne otázky. V tejto encyklike sú rozanalyzované *princípy subsidiarity, solidarity, sociálnej lásky a civilizácie lásky*.

Subsidiarita (lat. subsidium - pomoc) – treba si uvedomiť, že verejná moc má pomáhať jednotlivcom a sprostredkujúcim skupinám chopiť sa iniciatív iba v prospech tých, ktorí nie sú sami schopní si zabezpečiť svoje životné potreby (teda nie paternalizmus, až zneužívanie moci, odôvodňované výrokom: „Vy sami nie ste schopní vyriešiť taký problém. My to vhodne vyriešime namiesto vás“. Každý človek je odlišný, je osobou, nenahraditeľným bohatstvom, je zdrojom originality a má čosi priniesť ostatným, ako aj celej spoločnosti. Treba mu pomáhať natoľko, aby bol schopný sám uplatniť svoju zodpovednosť, svoju slobodu. Princíp subsidiarity možno považovať za kľúčový bod celého učenia cirkvi o demokracii.

Solidarita je zdrojom sociálnych istôt v spoločnosti, solidarita je čnosť, pri ktorej sa uplatňuje pravé bratstvo a sociálna láska. Solidárny človek sa vie vcítiť do situácie toho druhého, dokáže sa s ním deliť, možnosti zodpovedne využíva nielen pre svoje dobro, ale aj pre dobro iných a nikdy nie na ich úkor. O spoločnosti hovoríme, že je solidárna, ak vytvára možnosti pre všetkých, ak sa usiluje o spravodlivú deľbu dohier aj v prospech sociálne znevýhodnených osôb a tak im pomáha prevziať zodpovednosť na seba. Nedostatok solidarity vytvára medzi ľuďmi veľké sociálne rozdiely, ktoré sú príčinou silných napätí a konfliktov. Príčina sociálneho napätia nie je v tom, že ľudskú prácu nahradil technický pokrok, ale v tom, že všetci ľudia nemajú patričnú účasť na ovocí technického pokroku. Príčina je teda v nedostatku ľudskej a kresťanskej solidarity. Účasť na ovocí technického pokroku sa dá dosiahnuť vzdelaním a získavaním nových kvalifikácií. Solidarita by mala zjednotiť spoločenské sily a prostriedky k umožneniu vzdelania a rekvalifikácie pre všetkých. Na druhej strane každý jednotlivec s citom solidarity mal pochopiť potrebu vzdelania, ak chce byť užitočný pre seba i pre spoločnosť, a o vzdelanie sa snažiť.

Centesimus annus - k 100. výročiu Rerum novarum r. 1991. Charakteristický je pápežov dôraz na ľudské práva, na „pravdu o človeku“, ktorá musí byť neskrátene uchovaná a ktorá je súčasťou neotrasiteľných hodnôt, na ktorých stojí pravá demokracia a zodpovedné užívanie slobody. V encyklike Centesimus annus, ktorá uzatvára prvé storočie sociálnej náuky, pápež okrem analýzy novej historickej situácie po páde komunizmu a nebývalého ocenenia hospodárskej demokracie, založenej na slobodnom trhu, prináša novú nosnú myšlienku „sociálnej, či humánnej ekológie“ a starostlivosti o spoločenské životné prostredie, ktoré umožňuje uplatňovanie základných etických hodnôt pre všetkých. **V tejto encyklike sa zdôrazňuje, že v zásahoch štátu musia byť aj hranice! Štát je len nástrojom, dôležitý je jednotlivec, rodina a spoločnosť, ktorí tu boli už dávno pred ním a štát je tu preto, aby chránil jedných i druhých a nie aby ich potláčal.**

Do istej miery sa tieto očakávania plnia, ale žiaľ iba čiastočne. I napriek určitým legislatívnym možnostiam, často práve v dôsledku faktoru nepochopenia, predsudkov a nedostatočnej empátie u kompetentných tvorcov aj vykonávateľov zákona, dochádza u ľudí so zdravotným postihnutím k pocitom krivdy, diskriminácie a vytlačania z prostredia zdravej populácie. Ľudia so zdravotným postihnutím majú pocit, že na to, aby im spoločnosť pomohla v ich sociálnej núdzi musia najprv upadnúť až do hmotnej núdze, že štát ich robí závislými v slobodnom rozhodovaní ako si chcú riešiť svoje problémy. Každý dospelý človek chce v prvom rade prebrať sám na seba určitú časť zodpovednosti za seba a svoju rodinu, za svoju prácu, za funkciu, ktorú v spoločnosti zastáva a na ktorú dostal mandát.

Moderné spôsoby, ktoré sa realizujú prakticky vo všetkých demokratických štátoch v záujme integrácie ľudí so zdravotným postihnutím do každodenného života spočívajú najmä:

- na *debariérizácii* životného prostredia
- na *de - inštitucionalizácii* zdravotnej a sociálnej starostlivosti, v rozšírení spektra poskytovanej dlhodobej starostlivosti s dôrazom na starostlivosť poskytovanú ambulantne, v stacionároch a v prirodzenom sociálnom prostredí (t. j. najlepšie doma)
- na *zavádzaní trhových vzťahov a konkurencie* do oblasti zdravotnej a sociálnej starostlivosti

Je už dostatočne známe, že *bariéry* v životnom prostredí a v medziľudských postojoch sú väčšou prekážkou pre aktívnu účasť ľudí so zdravotným postihnutím v spoločnosti a pre plnohodnotný život ako zdravotné, funkčné obmedzenia. Odstránenie bariér prostredníctvom legislatívy, univerzálne projektovanie, zabezpečenie ubytovania, príjmu informácií, možností komunikácie a iných prostriedkov, sú označované ako kľúč na vyrovnanie príležitostí pre ľudí so zdravotným postihnutím. Legislatíva má v tom síce svoje nezastupiteľné postavenie, ale samotná to nevyrieši ak ľudia budú ľahostajne chodiť okolo problémov.

V r.1999 sa na Slovensku, z iniciatívy ľudí so zdravotným postihnutím, začala veľká kampaň "*Slovensko bez bariér*". Kampaň sa realizuje v úzkej spolupráci s Úniou miest Slovenska, so zdravými, mladými ľuďmi. V mnohých oblastiach sme zaznamenali odbúravanie bariér nielen fyzických, orientačných a komunikačných, ale aj bariér v medziľudských vzťahoch, ktoré nevyžaduje finančnú intervenciu. V máji r. 2000 Európska komisia prijala komuniké "*V ústrety bezbariérovej Európe pre osoby so zdravotným postihnutím*", v ktorom sa zaväzuje rozvíjať a podporovať súhrnnú a integrovanú stratégiu na riešenie sociálnych, architektonických a dizajnových prekážok, ktoré zbytočne obmedzujú ľuďom prístup k sociálnym a ekonomickým príležitostiam. To znamená, že politika Európskej únie a jednotlivých členských štátov, týkajúca sa aj osôb so zdravotným postihnutím je vyjadrovaná v termínoch *ľudskej práva a nediskriminácia*.

Cieľom *de-inštitucionalizácie* je zmena postavenia občana, jednak sociálneho pracovníka, jednak osoby so zdravotným postihnutím, ako objektu sociálnej práce a návrat k práci samostatného sociálneho pracovníka ako subjektu, ktorý napomáha zabezpečovať všetky potreby človeka v prirodzenom prostredí jeho domácnosti podľa jeho želaní a potrieb. Proces deinštitucionalizácie vedie k ochrane občana pred tým, aby bol v čase sociálnej, ale často aj hmotnej núdze vytrhávaný z prostredia vlastnej rodiny, ak to nie je nevyhnutné z hľadiska život ohrozujúcej situácie.

Zavádzanie trhových vzťahov a konkurencie do oblasti zdravotnej a sociálnej starostlivosti je základom pre zvyšovanie kvality poskytovaných služieb a pre zlepšovanie kvality života všetkých, vrátane ľudí so zdravotným postihnutím.

Modely zdravotného postihnutia

Za účelom lepšieho pochopenia a vysvetlenia podstaty zdravotného postihnutia a fungovania osôb so zdravotným postihnutím sa používajú rozličné koncepčné modely. V bežnej reči hovoríme, že ide najmä o tzv. „lekársky model“ versus „sociálny model“.

Lekársky model hľadá na zdravotné postihnutie ako na problém osoby, zapríčinený priamo chorobou, úrazom alebo inými zdravotnými podmienkami, ktoré vyžadujú lekársku starostlivosť, poskytnutú vo forme liečby profesionálmi. Manažment zdravotného postihnutia je potom zameraný najmä na liečbu zdravotného stavu jednotlivca a na liečbu zmien správania sa. Lekárska starostlivosť je považovaná za hlavný problém a na politickej úrovni principiálnou odpoveďou je modifikovanie alebo reformovanie politiky lekárskej starostlivosti.

Sociálny model zdravotného postihnutia vidí problém najmä ako sociálny problém a v princípe ako záležitosť možnosti plnej integrácie jednotlivcov do spoločnosti. Zdravotné postihnutie nie je potom atribút jednotlivca, ale komplexná zbierka podmienok v ktorých žije a z ktorých mnohé sú vytvorené sociálnym prostredím. Manažment problému vyžaduje sociálnu činnosť a tou je kolektívna zodpovednosť spoločnosti všeobecne, ktorá by mala zabezpečiť, resp. urobiť také úpravy

prostredia, aké sú nutné pre plnú participáciu ľudí so zdravotným postihnutím do všetkých oblastí sociálneho života. Pojem zdravotné postihnutie je potom otázkou postojov, alebo ideológie, ktorá vyžaduje sociálnu zmenu a ktorá *na politickej úrovni sa stáva otázkou ľudských práv*. Pre tento model je zdravotné postihnutie problémom sociálnym, politickým.

Svetovou zdravotníckou organizáciou (WHO) je odporúčaný tzv. *bio-psycho-sociálny model*, t.j. model, ktorý je *integráciou oboch predchádzajúcich*. Pre dosiahnutie integrácie rozličných perspektív fungovania, je potom použitý aj „*bio-psycho-sociálny*“ prístup, t.j. súvislý pohľad rozličných perspektív zdravia z biologického, psychologického, aj sociálneho hľadiska ako z pohľadu jednotlivca, tak aj z pohľadu jeho možností uplatňovať si ľudské práva. Tento model predpokladá komplexné posúdenie každého jedinca z pohľadu biologického, psychického i sociálneho. WHO viac ako 20 rokov pripravovala objektívne formulácie vo vzťahu k posudzovaniu zdravotného postihnutia. Vypracovala tzv. Medzinárodnú klasifikáciu funkčnej schopnosti, dizability a zdravia (International Classification of Functioning, Disability and Health - ICF), v rámci ktorej sa posudzujú ak aktivity a prostredie, v ktorom osoba žije, resp. pracuje. Od komplexného posúdenia sa následne odvíjajú aj odporúčané formy kompenzácie a úpravy prostredia podľa individuálnych potrieb.

Je potrebné sa zamyslieť nad zaužívanou praxou, že poskytovanie opakovaných príspevkov na zvýšené životné náklady, v súvislosti so zdravotným postihnutím, je viazané na hodnotenie príjmov cez násobky životného minima. Štát by nemal svoju pomoc zdravotne ťažko postihnutým ľuďom viazať na hodnotenie ich finančnej situácie na úrovni násobkov životného minima (životné minimum v SR je od 1. jan. 2009 vo výške cca 179,- EUR, **3-násobok ŽM je 537,- EUR**), ktoré sú hlboko pod výškou priemerného príjmu v národnom hospodárstve (v 4. štvrtroku 2008 bol **priemerný príjem cca 770,- EUR**). Takáto viazanosť nechráni osoby so zdravotným postihnutím pred nebezpečenstvom ekonomickej núdze, až chudoby, ale naopak, demotivuje osoby so zdravotným postihnutím aby si hľadali možnosť primeraného pracovného uplatnenia a tým aj možnosť uplatniť svoje tvorivé schopnosti a zlepšiť ekonomickú situáciu svoju a svojej rodiny. Prvotným pre poskytnutie finančných príspevkov by nemala byť aktuálna finančná situácia žiadateľa, ale jeho zdravotný stav, potreba kompenzácie a integrácie. Mal by sa tu uplatňovať rovnaký princíp solidarity ako je to u zdravotnej starostlivosti. Alternatívne možno aspoň zvýšiť hranicu príjmu pre poskytnutie príspevku nad priemerný príjem ostatných, zdravých spoluobčanov, pretože 3 - násobok životného minima je dnes už podpriemerným príjmom. Zlepšenie ekonomickej situácie osôb so zdravotným postihnutím aj vlastným pričinením je nezanedbateľné tiež z pohľadu hospodárskej efektívnosti. Z poberateľa len sociálnych dávok sa stáva platiteľ odvodov, platiteľ priamych aj nepriamych daní a tiež vyrovnaná, hrdá osobnosť.

Akú právnu podporu a pomoc v rámci solidarity môže spoločnosť v globalizovanom svete ponúknuť ľuďom so zdravotným postihnutím okrem poisťovacích služieb - dôchodkov?

- možnosť odstránenia bariér zo životného prostredia, zlepšenia podmienok pre orientáciu v priestore a pre komunikáciu (výmenu informácií),
- možnosť vytvorenia záväzných technických noriem tak, aby sa už v budúcnosti nestavali objekty neprístupné a neobývateľné osobami s problémami v mobilite,
- možnosť vzdelávania na všetkých úrovniach, možnosť prípravy na primerané povolanie, ako aj možnosť zotrvania v pôvodnom zamestnaní alebo možnosť získať rekvalifikáciu a nové zamestnanie,
- možnosť zabezpečenia bezbariérovej prepravy prostriedkami hromadnej dopravy, alebo osobným motorovým vozidlom podľa individuálnych potrieb,

- možnosť získať zdravotnú pomôcku alebo príspevok na zakúpenie potrebných kompenzačných pomôcok (vrátane upraveného počítača) a na úpravu bytového interiéru podľa zdravotných potrieb,
- možnosť získať príspevok na osobnú asistenciu, alebo opatrovanie, resp. opatrovateľskú službu v domácom, rodinnom prostredí, resp. v inštitúcii ak už ide o veľmi ťažké zdravotné postihnutie a podmienky nie sú vhodné pre zotrvanie v domácom prostredí,
- vytvorenie siete pre včasnú diagnostiku a intervenciu formou poskytovania komplexnej starostlivosti,
- zavedenie štandardov kvality poskytovania sociálnych služieb a povinnosť zvyšovania kvalifikácie sociálnych pracovníkov formou celoživotného vzdelávania

Môžeme si položiť otázku, ako je možné, že človek sa zdravým zrakom mnohokrát nevidí, že človek so zdravým sluchom často nepočuje, že človek s pevným krokom si nevie postaviť cieľ, ale sa iba bezcieľne presúva z miesta na miesto. Zrejme preto, lebo odraz svetla a vytvorenie obrazu na sietnici ešte neznamená vnímanie obrazu, chýba jeho centrálné, rozumové spracovanie s ohľadom na všetky súvislosti. Podobne rozkmitanie membrány vplyvom zvuku v Cortiho orgáne vnútorného ucha nestačí na pochopenie počutej informácie. A čo už povedať o tom, kam smerujú naše kroky? Od útleho detstva sa rodičia, učitelia a neskôr rôzne osobnosti kultúrneho, vedeckého i politického života snažia vnášať do nášho vedomia zmysluplný obsah a predsa znova a znova miesto úsilia o spoločné dobro, miesto projektovania a tvorby "spoločnosti pre všetkých", sa môžeme často stretnúť len s úzkymi, egoistickými snahami o osobné dobro, bez ohľadu na to, či tým obmedzíme dobro tých druhých. Riešenia sú, ako ich mnohí aj poznajú, v každom jednom z nás.

V súčasnosti možno, s prihliadnutím na rešpektovanie princípov subsidiarity a solidarity, organizovať sociálne aktivity nielen lokálne, národne a nadregionálne, ale aj globálne a zaviesť medzinárodné štandardy hodnôt, ako to dokazuje dokument OSN **„Dohovor o právach ľudí so zdravotným postihnutím“**, ktorý v sept. 2007 podpísal aj prezident SR a ktorého ratifikácia v NR SR sa t.č. pripravuje. V tomto dokumente je zdravotné postihnutie definované ako: *Osoby so zdravotným postihnutím zahrňujú osoby, ktoré majú dlhodobé fyzické, duševné, mentálne alebo zmyslové postihnutie, ktoré v interakcii s rôznymi prekážkami môže brániť ich plnému a účinnému zapojeniu sa do spoločnosti na rovnoprávnom základe s ostatnými.* Tieto prekážky môžu byť fyzické, komunikačné, finančné i medziľudské.

Veľmi významnou formou integrácie občanov so zdravotným postihnutím a prevencie jeho hmotnej núdze je zaradenie, resp. znova - zaradenie do pracovného procesu a to buď formou návratu na pôvodné pracovisko, s väčšou či menšou úpravou pracoviska, uplatnenie sa na voľnom trhu práce, alebo získanie zamestnania v rámci kvóta systému. Pracovnému zaradeniu, obzvlášť ťažko zdravotne postihnutých osôb, musí predchádzať pracovná rehabilitácia ako kontinuálny a koordinovaný proces rehabilitácie, ktorý zdravotne postihnutým jedincom zabezpečuje služby, zamerané na zachovanie pôvodného, prípadne získanie nového zamestnania. Pracovná rehabilitácia by mala zahrňovať objektívne komplexné posudzovanie zostatkových schopností, plánovanie pracovného zaradenia, výcvik, umiestnenie a poskytnutie doplnkových služieb.

Každoročný nárast počtu evidovaných nezamestnaných so zmenenou pracovnou schopnosťou, ich podiel na celkovom počte nezamestnaných a rast ich dlhobovej nezamestnanosti poukazujú na **výrazné znevýhodnenie občanov so ZPS na trhu práce**. Počet evidovaných nezamestnaných so ZPS narastá rýchlejšie ako u zdravých občanov.

V globalizovanom svete je viac možností poskytnúť sociálne bezpečie aj znevýhodneným skupinám. Na prvom mieste je nevyhnutná dostupnosť vzdelania na čo najvyššej možnej úrovni. Ďalším krokom by malo byť vytvorenie priaznivých podmienok pre tvorivé uplatnenie sa a plnohodnotný život každého jedinca. K tomu je potrebné spoločenstvo, ku ktorému neoddeliteľne patrí solidarita, ktorá však môže mať dve stránky. Svetlou stránkou je, že ak jeden člen spoločenstva napreduje, dvíha tým celé spoločenstvo a užitočne ho ovplyvňuje. Tienistou stránkou je, že ak upadne jeden, strháva so sebou aj okolie a poškodzuje ho. Ako hovorí Ján Pavol II.: „Aj keby išlo o kolektívne hriešne správanie sa celých skupín, aj tieto „sociálne hriechy“ sú nahradením mnohých osobných hriechov. Odstrániť ich možno len pokáním konkrétnych osôb za konkrétne hriechy. Hriech je totiž vždy úkonom slobody nejakej fyzickej osoby“.

Literatúra

- DOKUMENT OSN: „Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím“ z r. 2006. Bratislava, slov. preklad, 2008.
- DOKUMENT WHO: *Internationale Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)* z r. 2001. Bratislava, slov. preklad, 2003.
- JÁN PAVOL II.: *Reconciliatio et paenitentia*. Apoštolská exhortácia, čl. 16. Trnava: SSV, 1993
- In: IMRICH, A: *Solidarita a spoločnosť spoločnosť*,
<http://www.impulzrevue.sk/article.php?175>
- ORGONÁŠOVÁ, M., PALÁT, M.: *Medzinárodná klasifikácia funkčnej schopnosti, dizability a zdravia - príručka k dokumentu WHO*. Bratislava, 2003.
- TIŇO, J.: *Globalizácia: Výzva alebo hrozba*. In: RAN, USKI, Bratislava roč.11, č.1, 2008.
- Úvod do publikácie: „*Sociálne encykliky (1891 – 1991)*“. Zvon: České katolícké nakladateľstvá, Praha, 1996.

MUDr. Mária Orgonášová, PhD.

Čestná prezidentka
Asociácia organizácií zdravotne postihnutých občanov SR
Benediktiho 5
811 05 Bratislava
Slovenská republika
tel/fax: 02/52 444 119
maria.orgonasova@gmail.com
maria.orgonasova@mail.t-com.sk

Súčasná rodina v sociálnej a ekonomickej núdzi

The present-day Family in social and economic distress

Dagmar Gašparíková

Abstrakt

Chudoba ako negatívny sociálny jav nie je len marginálnou záležitosťou, ale je to fenomén, týkajúci sa približne jednej tretiny obyvateľstva našej planéty. Pri hodnotení sociálnych dopadov ekonomickej reformy má najvýznamnejšie postavenie nezamestnanosť, ktorá ruka v ruke kráča s chudobou. Dôležitý je postoj štátu, ktorý prostredníctvom sociálnej politiky zaujíma k vymedzeným sociálnym situáciám. Treba brať na zreteľ závažnosť determinovaných problémov, ich vplyv a pôsobenie na jednotlivca a rodiny. Podstatné je, ako dokážeme na ich priebeh reagovať a ako sa s nimi stotožníme. Nie každý jednotlivec alebo člen rodiny reaguje správne a tým dochádza k vzniku sociálno-patologických problémov.

Abstract

The poverty as a negative social matter is not only a marginal problem, it is a phenomenon concerning approximately one third of the world's population. When evaluating the social impact of economical reform, it is the unemployment that walks hand - in - hand with the poverty, which comes in the first place. The standpoint of the state plays an important role which it takes towards defined social situations through social politics. It is necessary to take into consideration the magnitude of the determined problems, its effects and influence on an individual and a family as well. Substantial is, how can we react to its process and how can we identify ourselves with them. Not every person or family member responds in the right manner and this causes the origination of social - pathological problems.

Kľúčové slová

chudoba,; nezamestnanosť, udalosť, sociálna udalosť, sociálna politika, hospodárska kríza, ekonomická reforma, sociálna reforma

Keywords

poverty, unemployment, event, social event, social politic, economic depression, economic reform, social reform

V mojom príspevku sa chcem zaoberať kľúčovými problémami, ktorými sú nezamestnanosť a chudoba. Kľúčové preto, lebo majú dopad na samotné existenčné podmienky rodín. Nedá sa im celkom zamedziť, zvlášť teraz, keď celým svetom otriasa hospodárska kríza. Naviac naša krajina stále prechádza reformným obdobím a dlhodobé pretrvávajúce sociálnych problémov ako je nezamestnanosť a chudoba môže mať fatálne dôsledky nielen na rodiny samotné, ale na celú spoločnosť. Mnohí politici, ekonómovia, zástupcovia empirických vedných odborov a etici sa týmto problémom zaoberajú vo svojich štúdiách a empirických prieskumoch, výskumoch. Strieženec popisuje sociálne problémy ako „sociálne situácie a podmienky v ľudských vzťahoch spoločnosti, ktoré sú považované za obtiažne a nežiadúce, a ktorým je potrebné venovať pozornosť korektívnymi a vyrovnávacími opatreniami“¹

Sociálny problém sa netýka len individuality, ale môže zasahovať väčší počet ľudí. Je takou rozpornou situáciou, v ktorej sa vyskytujú protikladné názory na vysvetľovanie tých istých javov a ich vzájomných vzťahov. Výrazne sa prejavuje

¹ Strieženec, Š.: *Slovník sociálního pracovníka*. 1996, s. 173

napr. v úplnej nemajetnosti, núdzi, biede, nedostatku, vo vytváraní chudobnej nemajetnej vrstvy spoločnosti, tiež ako úbohosť, prázdnota, mravná, duševná choroba. Je to jedno z kritérií na posudzovanie sociálnej situácie občana. Hranica medzi sociálnym problémom a stavom absentujúcim tento závažný fenomén nie je daná. Značne závisí od úrovne rozvoja spoločnosti, jej integrity a uniformity².

„Sociálny problém je situácia, keď ide o problém sociálnej skupiny, spoločnosti alebo celku. Problémy môžu byť osobné, skupinové, spoločenské, trvalé alebo náhodné. Všeobecné sociálne problémy vznikajú v dôsledku určitých okolností historického vývoja spoločnosti, v dôsledku veľkých rozdielov medzi želaním a skutočnosťou.“³

V súčasnej dobe je rodina konfrontovaná s množstvom situácií, ktoré vyúsťia častokrát do stavu, kedy je participácia na spoločenskom dianí výrazne eliminovaná vplyvom vzniknutej udalosti. Dochádza k deprivácii, frustrácii, strate sociálneho statusu v sieti sociálnych vzťahov a v krajnom prípade sa jednotlivec, rodina či skupina dostáva do sociálnej exklúzie. Súčasná spoločnosť sa však k sociálnym problémom týkajúcich sa jej členov neobracia chrbtom. Riešenie danej problematiky je odrazom vnútorného stavu a vyspelosti nášho štátu. V jeho schopnosti plniť medzinárodné zmluvy, záväzky a deklarácie, ktoré zaväzujú chrániť ohrozené práva obyvateľov a v neposlednom rade dôstojnosť a hodnotu ľudskej osobnosti. „Všeobecne sa dá povedať, že čím je spoločnosť vyspelejšia (vrátane ekonomickej vyspelosti), tým vnímavejšia je voči individuálnym sociálnym problémom vo svojom vnútri a samozrejme, v súlade s narastajúcou citlivosťou pre potreby iných, bude sa aj väčšie množstvo situácií označovať za sociálne problémové, sociálne obtiažne. Sociálny problém teda je situácia, ktorú ako jednotliví členovia spoločnosti, tak aj spoločnosť ako celok, považujú za objektívne nevyhnutné riešiť s ohľadom na význam samotného problému pre jednotlivca i celok.“⁴

Identifikácia sociálnych problémov, nech sa prejavujú v akejkoľvek podobe, priam predurčujú spoločnosť prijať opatrenia orientované na prevenciu. Aj keď prevenciou sa nedosiahneme optimálny stav, ale je možné niektorým problémom predchádzať, prípadne ak už došlo k ich vzniku, zabrániť ich ďalšiemu prehĺbovaniu alebo zamedziť ich recidíve.

Slovensko prešlo výraznými transformačnými zmenami, ktoré sa nezaobišli bez ekonomických, sociálnych a politických dopadov na jednotlivca i rodinu. Vzťah inštitúcií poskytujúcich rozsiahlu mašinériu nekontrolovateľných a v mnohých prípadoch zneužívaných sociálnych dávok k adresátom, je v očakávaní väčšej samostatnosti a nezávislosti od štátu a dotknutých skupín. Nedá sa uprieť snaha zákonodarcov o zlepšenie a skvalitnenie sociálneho dialógu v rámci reforiem. Aj súčasná vláda premiéra Róberta Fica si kladie za cieľ ochranu základných ľudských práv a hodnôt. Práve dotknuté skupiny obyvateľstva, ktoré najviac pociťujú dopad zmien na svojej životnej úrovni, sú prioritou rezortu ministerstva práce sociálnych vecí a rodiny.

V programovom vyhlásení vlády Slovenskej republiky z augusta 2006 sa v časti zameranej na sociálnu oblasť hovorí: „Základným cieľom sociálnej politiky vlády bude poskytovať pre obyvateľov taký sociálny program, ktorý bude garantovať udržanie a rozvoj ľudských, hospodárskych, sociálnych a kultúrnych práv smerujúcich k dôstojnej životnej úrovni každého človeka. Systém sociálnej politiky

² Strieženec, Š.: *Slovník sociálneho pracovníka*. 1996

³ Bakošová, Z.: *Sociálna pedagogika (Vybrané problémy)*. 1994, s. 22

⁴ Levická, J.: *Základy sociálnej práce*. 2004, s. 99, 100

bude nastavený tak, aby bol sociálne spravodlivý, transparentný, trvalo finančne udržateľný a aby zabezpečil rovnosť príležitostí. K prioritám vlády patrí popri naštartovaní poznatkovo orientovanej ekonomiky a prosperite aj sociálna únosnosť reformných zmien, sociálna stabilita a zachovanie sociálneho mieru. S týmto cieľom sa budú v súčasnom sociálnom systéme vykonávať všetky jeho korekcie a zmeny, najmä odstránením jeho nesystémových, destabilizujúcich a diskriminačných prvkov.“⁵

Verejnosť a teda aj rodina prirodzene očakáva pozitívny vplyv toľko pranievaných reforiem, ktoré majú ozdravne pôsobiť na slovenskú ekonomiku. Sociálne problémy, s ktorými dennodenne zápasia mnohé rodiny, by mohli byť natoľko únosné, že by nepredstavovali bytostný problém pre normálnu a prirodzenú existenciu v spoločnosti. Dlho očakávané ozdravenie je v súčasnosti spomalené, ba priam zastavené.

Chudoba ako negatívny sociálny jav nie je len marginálnou záležitosťou, ale je to fenomén, týkajúci sa približne jednej tretiny obyvateľstva našej planéty. Každá spoločnosť má svoje nízkoпрíjmové skupiny obyvateľstva. Bipolarita chudoby a bohatstva má aj kladnú stránku veci, pre ľudstvo predstavuje motiváciu smerom k rozvoju a napredovaniu vôbec.

„Chudoba je stav charakterizujúci nedostatok základných životných prostriedkov a prístupov k službám. Jednotlivec, rodina alebo sociálna skupina nemôže z vlastných prostriedkov uspokojovať najnutnejšie životné potreby.“⁶ Tiež označuje situáciu, kedy príjmy nepostačujú ani na pokrytie existenčného minima. Vzniká situácia, ktorú môžeme označiť pojmom sociálny problém, alebo taktiež sociálno-patologický jav. Tento stav môže byť chápaný z rôznych uhlov pohľadu a taktiež hodnotenie môže byť veľmi relatívne.

Príčinou chudoby je takmer vždy nezamestnanosť. Nízky príjem zo zárobkovej činnosti, nízka úroveň vzdelania a rôzne iné atribúty ako napríklad zdravotný stav, ťažké zdravotné postihnutie sú ďalšími príčinami chudoby. V rôznych intenciách chápeme pojem chudoba ako sociálny jav charakterizovaný nedostatkom základných životných prostriedkov. Pre mnohé rodiny nie je jednoduché sa s danou situáciou vyrovnávať a sú odkázané na pomoc. Primárne zo strany svojich najbližších a je prirodzené, že sekundárne očakávajú podporu od štátu. Asi najväčšou „výhodou“ pre rodiny v ohrození je skutočnosť, že súčasná spoločnosť sa v európskych podmienkach k rodine stavia zodpovedne a nedopustí, aby sa dostala za hranicu sociálneho vylúčenia. Táto „výhoda“ sa v dnešnej dobe silne otriasa celosvetovou hospodárskou krízou. Našu mladú krajinu zatiaľ nezasiahla v plnom rozsahu, krajina prešla transformáciou rôznych od seba odlišných sociálnych systémov, možno práve preto sa držíme nad hladinou. Pre Slovensko – mladý štát je charakterizujúci dynamický rozvoj. Dôležitý akcent tohto rozvoja sa kladie na sledovanie priebehu vývoja fenoménov chudoby a nezamestnanosti. Spoločný cieľ štátov kladúcich dôraz na odstraňovanie a zmierňovanie dôsledkov sociálno - patologických javov, ktoré by podľa niektorých odborníkov do tohto tisícročia už nemuseli patriť, je nájsť dostatok pracovných príležitostí pre každého jedinca v tejto spoločnosti.

V našich geografických podmienkach sa stretávame skôr s chudobou relatívnou, kedy ohrozená skupina, rodina alebo jednotlivec uspokojuje svoje potreby na výrazne nižšej úrovni ako je priemerná úroveň spoločnosti. V socialistickej

⁵ Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky. 2006, s. 21

⁶ Strieženec, Š.: *Slovník sociálního pracovníka*. 1996, s. 75

Československu, ktorého bolo Slovensko súčasťou, tento fenomén z ideologických dôvodov v oficiálnom slovníku absentoval, socialistický prístup rovnosti bol nezlučiteľný s takou nerovnosťou akou je chudoba. Ak by sme však zašli do minulosti hlbšie, dospeli by sme k poznaniu, že v rámci Uhorska, v 19. a v prvej polovici 20. storočia, no aj za prvej Československej republiky, bola chudoba bežnou súčasťou života Slovákov a konkrétnu podobu vytvárala predovšetkým zaostávajúca industrializácia.

Možno povedať, že chudoba predstavuje legitímnu súčasť modernej spoločnosti. Pokiaľ ide o slovenskú spoločnosť, je potrebné akcentovať, že samotný výraz chudoba nie je legislatívne determinovaný. Na vymedzenie pojmu chudoba sa používajú skôr synonymá chudoby, ako sociálne slabí obyvatelia, nízkopríjmové domácnosti a predovšetkým pojem hmotná núdza, ktorý je legislatívne vymedzený a je vlastne označením pre chudobu. V súvislosti s vymedzením pojmu chudoba je nevyhnutné pripomenúť razantný postoj Slovenskej republiky prostredníctvom zákona nad všetky zákony a tým je Ústava Slovenskej republiky. V článku 39 tohto dokumentu stojí: „Každý, kto je v hmotnej núdzi, má právo na takú pomoc, ktorá je nevyhnutná na zabezpečenie základných životných podmienok.“⁷

V podmienkach Slovenskej republiky nie je hranica chudoby explicitne definovaná, ale vyjadruje ju pojem životné minimum, ktoré predstavuje dôležitý medzník v oblasti sociálnej politiky, na ktorý nadväzujú rôzne sociálne opatrenia štátu. Túto problematiku rieši viacero zákonov.⁸ V rámci rôznych opatrení rieši štát zamestnanosť a chudobu súbežne s orgánmi regionálnej a mestskej samosprávy.

Významným ukazovateľom pre meranie chudoby je stanovenie hranice chudoby (poverty line), pri ktorej sa vychádza z príjmov alebo výdavkov. Teda domácnosť s príjmom nižším ako je daná hranica chudoby je definovaná ako chudobná, hoci nízky príjem v sebe nezahŕňa sociálne a kultúrne aspekty.

Keď hovoríme o pojmoch „chudoba“, „životné minimum“, „hmotná núdza“, treba hovoriť aj o pojme „bieda“. Stav bieda, je stav, kedy jednotlivci, domácnosti alebo ucelenej sociálnej vrstve nie je umožnené uspokojovať svoje potreby, ktoré sú v danej spoločnosti akceptované ako základné ľudské potreby. Bieda je jednou z najextrémnejších foriem chudoby. Bieda spôsobuje marginalizáciu jedincov, sociálnu degradáciu, sociálnu exklúziu až sociálnu izoláciu⁹, v dôsledku čoho sa výrazne znižujú šance na prekonanie negatívneho javu, ktorý spôsobuje chudoba. Exklúzia ako sociálne vyčlenenie je „Proces, prostredníctvom ktorého sú určití jedinci vytláčaní na okraj spoločnosti a je im zabránené plne na nej participovať v dôsledku svojej chudoby, nedostatku základných kompetencií (spôsobilosť) a príležitostí celoživotného vzdelávania alebo v dôsledku diskriminácie. Toto ich vzdďaľuje, izoluje od zamestnania, príjmu a príležitostí vzdelávania ako aj sociálnych a komunitných sietí a aktivít.“¹⁰

Sociálne problémy chudoby sa začínajú prejavovať už v rannom veku. Dieťa žijúce v chudobe nemá rovnaké podmienky ako ostatné deti, teda konkrétne nie je mu venovaná taká zdravotná starostlivosť (očkovania, preventívne prehliadky a pod.), nedostáva porovnateľnú výchovu ako jeho rovesníci. Má obmedzený prístup k základným potrebám (ošatenie, jedlo, voľný čas, nemá prirodzene vybudované

⁷ Ústava Slovenskej republiky. 1992, s. 38

⁸ Zákon č. 453/2004 Z. z. ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 599/2003 Z. z. o pomoci v hmotnej núdzi, zákon č. 601/2003 Z. z. o životnom minime a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony.

⁹ Levická, J. et al.: *Sociálna práca s rodinou 1*. 2004

¹⁰ Džambazovič In: Šebová, M. (ed.): *Posun od merania chudoby k meraniu sociálneho vyčlenenia*. 2004, s. 16

rodinné a kamarátske vzťahy), nehovoriac o tom, že úmrtnosť detí v nízkom veku je v prípadoch najväčšej chudoby až štvornásobne vyššia oproti bežnej populácii. Už v nízkom veku sa prejavuje rozdelenie podľa bohatstva, kedy dieťa s chudobnými rodičmi je v spoločnosti vnímané ako menejcenné, čím sa deformujú jeho vzťahy so spoločnosťou.

Nezanedbateľným problémom chudobného obyvateľstva je prístup k vzdelaniu a tým aj nedostatočné uplatnenie na trhu práce. Dieťa ani nejaví záujem sa vzdelávať, pretože sa necíti v tejto spoločnosti dobre. Taktiež rodičia väčšinou neprejavujú záujem na tom, aby ich dieťa vyštudovalo. Ak takéto dieťa nedokončí štúdium ani na učňovskej škole, pravdepodobnosť zamestnať sa je značne eliminovaná, poprípade sa mu podarí získať len podradné zamestnanie. V procese prípravy na budúce povolanie zohrávajú nezanedbateľnú úlohu finančné prostriedky, ktorými solventnejší rodičia môžu významným spôsobom ovplyvniť kariéru svojich potomkov. Keď nie sú podmienky možnosti dosiahnuť vzdelanie v dostatočnej miere satureované, chudoba vlastne prechádza z generácie na generáciu. Rómske rodiny sú typickým príkladom hereditálnej chudoby žijúce inferiorným spôsobom života vo vzťahu k početnejšej vrstve obyvateľstva.

Na vzniku tak závažného sociálneho problému akým chudoba nepochybne je, sa z veľkej časti podieľa práve nezamestnanosť. Sú to síce dva odlišné javy a každý je špecifický svojím pôsobením na jednotlivca, či rodinu, ale spája ich vzájomná súvislosť a podmienenosť. Chudoba a nezamestnanosť kráčajú vedľa seba „ruka v ruke“. Pri hodnotení sociálnych dopadov ekonomickej reformy v našej krajine má nezamestnanosť najvýznamnejšie postavenie, ktoré je v súčasnosti znásobené navracajúcimi sa občanmi zo zahraničia, ktorí v dôsledku krízy zostali bez práce. Navyšujúce sa čísla o stave nezamestnanosti sa negatívne prejavujú na úrovni ekonomiky spoločnosti. Odstránenie tohto fenoménu v súčasnosti patrí k najdôležitejším akcentom sociálnych aktivít tak u nás ako aj v štátoch Európskej únie. Na rozvoj ľudských zdrojov je sústredená pozornosť najmä prostredníctvom dvoch významných európskych procesov, jednak „Európskej stratégie zamestnanosti“ a ďalej procesu sociálneho začleňovania. Pôvod týchto procesov siaha do polovice deväťdesiatich rokov minulého storočia, kedy sa vysoká nezamestnanosť stáva spoločným európskym problémom. Súčasne sú na trhu práce identifikované skupiny obyvateľov, ktorí sú znevýhodnení a dochádza k ich sociálnemu vylúčeniu zo života spoločnosti. „Strategický cieľ, ktorý Európska únia, vrátane našej krajiny, sleduje, je podpora trvale udržateľného ekonomického rozvoja a vysokej zamestnanosti ako predpokladu pre zvýšenie sociálnej súdržnosti spoločnosti.“¹¹

Hľadanie zamestnania je svedectvom o vzniku sociálnej udalosti a základným poznávacím prvkom nezamestnaného. Sociálny dopad na jednotlivca sa prejavuje v oveľa väčšej miere pri dlhodobej nezamestnanosti.

„Nezamestnanosť je stav, ktorý môže vyvolávať v človeku rozmanité pocity. Všeobecne ide o záťažovú situáciu na psychiku a sociálne postavenie človeka, ktorá vo svojich dôsledkoch môže pôsobiť ako negatívne, tak aj pozitívne“¹².

Veľmi citeľným dopadom pri vyradení z pracovného procesu okrem iného je prudký pokles príjmu súvisiaci s ďalšími obmedzeniami, či už na úrovni ekonomickej, sociálnej alebo psychologickej. Dlhodobá nezamestnanosť prináša aj ďalšie následky ako strata pracovných návykov a kvalifikácie, sociálnu izoláciu, riziko

¹¹ Kotýnková, M. – Němec, O.: *Lidské zdroje na trhu práce*. 2003, s. 13

¹² Kotýnková, M. – Němec, O.: *Lidské zdroje na trhu práce*. 2003, s. 150

vzniku alebo prehlbovania závislostí. U mnohých dochádza k všeobecnému zhoršeniu zdravotného stavu, nevynímajúc pokles duševného zdravia. Nezamestnaným chýba sebadôvera, majú problémy s komunikáciou, čo negatívne ovplyvňuje ich uchádzanie sa o miesto hlavne pri prvom kontakte - prijímacom pohovore. Šanca nezamestnaných zmeniť tento status prichádza do úvahy len za podmienok, že sú ochotní zmeniť svoje osobné postoje, vysporiadať sa s rezignáciou, či pokúsiť sa o znovuoobnovenie sebaúcty aktívnym participovaním na trhu práce.¹³

Strata zamestnania a jeho dlhodobé pretrvávanie sa odzrkadľuje na duševnom rozporení jedinca v závislosti od časového rozsahu zotrvania v tomto druhu sociálnej exklúzie. „Dlhodobá strata práce oddeľuje ľudí od reality a je v našej kultúre, kde bolo so zamestnanosťou spojené zaradenie človeka do spoločnosti a kde bolo zamestnanie kľúčom k životným aspiráciám aj zdrojom identity a sebaúcty človeka, silným traumatizujúcim zážitkom. Stratiť prácu v spoločnosti, ktorá zamestnaniu prisudzovala taký význam, prináša stigmatu, ktorou je viditeľné, neprehliadnuteľné a okolím spoľahlivo registrované znamenie životného zlyhania.“¹⁴

Je pravdou, že inak vníma nezamestnanosť človek, ktorý nemá žiadne záväzky a práve ukončil prípravu na povolanie, inak reaguje na nezamestnanosť jedinec pracujúci dlhé obdobie so zodpovednosťou voči svojej rodine a celkom inak ju vníma človek blízko dôchodkového veku.

Nezamestnanosť jedného člena rodiny, zvlášť ak ide o spolutvorcu ekonomických podmienok v rodine vo väčšine prípadov spôsobuje negatívne napätie. Pozitívny vplyv vidíme len v rovine vzájomnej podpory a solidarity. Nezamestnanosť patrí, podľa zhodnej mienky politikov, ekonómov, zástupcov empirických vedných odborov a etikov, medzi negatívne javy, ktoré sa veľmi bolestne dotýkajú našich rodín.

Každý si uvedomujeme, že nezamestnanosť má skutočne výrazný vplyv na život rodiny, na jej rozvoj, funkcie, ktoré plní, na osoby, ktoré ju tvoria, aj na ich vzájomné vzťahy. Rodina je ako veľmi citlivý seizmograf, ktorý eviduje aj ten najmenší otras. Nezamestnanosť je jednou z hlavných príčin dezintegrácie slovenskej rodiny, vrátane jej úplného rozpadu. „Nezamestnanosť je nielen jedna z hlavných príčin nízkej životnej úrovne a príjmovej chudoby, ale je aj centrálnou dimenziou sociálnej exklúzie, pretože práca je kľúčovým determinantom schopnosti plne participovať v spoločnosti a uvedomovať si svoj potenciál.“¹⁵ Riziko chudoby je pravdepodobnejšie v domácnostiach, kde sa dosiahnutý príjem pohybuje málo nad hranicou životného minima, pretože ekonomická situácia rodiny je determinovaná od sumy príjmov všetkých členov domácnosti.

Sociálne problémy rodiny, ako sú nezamestnanosť a s tým spojená chudoba, predstavujú zložitý sociálny a globálny problém, ktorému sa v súčasnosti venuje zvýšená pozornosť nielen na úrovni národnej, ale aj medzinárodnej. Vyplývajú z existencie sociálnej nerovnosti a z existencie sociálnej stratifikácie, z dostupnosti núkajúcich sa šancí, na ktorých siahnutie máme každý iné možnosti. Problémy chudoby sprevádzajú ľudstvo prakticky neustále. Vplývajú na náš každodenný svet a podvedome nám ovplyvňujú partnerské spolužitie, vzťahy s okolím a v neposlednej miere kvalitu života.

Nedostatok hmotných prostriedkov nám obmedzuje možnosť spotreby a nedostatok financií neumožňuje zabezpečovať životné potreby na prijateľnej úrovni, v dôsledku čoho môže byť ohrozená samotná existencia človeka ako aj rodiny.

¹³ Schavel, M.- Čižeký, F.: *Sociálna prevencia 1*. 2005

¹⁴ Dobříková, P.: *Zvládání zátažových situací. Ako si zachovať duševné zdravie*. 2007, s. 108

¹⁵ Rybářová In: Čambáliková, M. – Sedová, T.: *Exklúzia a sociálna situácia na Slovensku*. 2007, s. 37

Určitým obranným mechanizmom proti nežiadúcim dôsledkom nezamestnanosti, sa odporúča, aktivita a tvorivá činnosť nadväzujúca na klientov doterajší mimopracovný rituál. Práca človeku pomáha štruktúrovať nielen deň ale aj celý život. Aby nezamestnaný nestrácal zmysel pre čas, je dobré zachovať si životný rytmus aspoň čiastočne podobný tomu pracovnému. Každý nezamestnaný si musí nájsť vlastnú stratégiu, prostredníctvom ktorej by predchádzal vzniku patologických javov. Všetko závisí od typu osobnosti, ale nezamestnaný musí svoje postavenie chápať ako stav, ktorý je možné ovplyvniť, dokonca vnímať ako životnú šancu zmeniť svoje doterajšie možno stereotypné pôsobenie.

Je vhodné vymedziť si stabilný čas pre hľadanie práce, s tým súvisiace vyhľadávanie inzerátov, prípravu životopisov, motivačných listov, fyzické zúčastňovanie sa konkurzov a samozrejme dbanie na odpočinok. Záťažová situácia akou nezamestnanosť a problémy s ňou spojené bezpochyby je, si vyžaduje správne odpočívať. Odpočinok musí mať v režime dňa presne stanovené a bezpochyby dôležité miesto. Je dobré venovať sa aj svojim koníčkom poprípade športu. Aktívny odpočinok by rozhodne nemal byť podceňovaný. Unavený a zničený človek ťažko presvedčí výberovú komisiu o tom, že je najlepší kandidát na ponúkanú pozíciu.

Nezamestnaný sa tiež musí starať o svoj zdravotný stav a dobrú psychickú kondíciu, nakoľko ide o veci spolu úzko súvisiace. Kým v minulosti zdravotný stav ovplyvňovala najmä nedostatočná výživa, v súčasnosti sa čoraz častejšou príčinou výskytu ochorení stáva pôsobenie stresu a stresových faktorov a nezamestnanosť takým faktorom je. Aj keď sa môže zdánlivo javiť, že nezamestnanosť ovplyvňuje iba samotného nezamestnaného, nie je to celkom tak. Člen rodiny ocitajúci sa v tomto druhu sociálneho problému môže ohroziť celý jej chod a zmeniť náhľad na ďalšiu budúcnosť.

Jeffrey D. Sachs, autor projektu OSN Milénium z Columbia University New York hovorí: „Boj proti chudobe nie je iba našou morálnou povinnosťou, ale aj existenčnou podmienkou pre úspešné národohospodárstvo.“¹⁶

Opatrenia sociálnej pomoci a sociálnej starostlivosti vytvárajú záchrannú sociálnu sieť sociálnych politík jednotlivých vyspelých štátov. Oidva tieto faktory sú závislé na zabezpečení zdrojov pre sociálne potreby spoločnosti z jej ekonomického potenciálu. Pre osoby, ktorých materiálne a sociálne zdroje sú tak obmedzené, že nemajú zabezpečenú ani minimálnu úroveň pre prijateľné a dôstojné podmienky v štáte, sú opatrenia štátu a sociálne programy jediným východiskom pre riešenie pretrvávajúcej situácie. Na ochranu pred chudobou a sociálnym vylúčením svojich obyvateľov moderné štáty používajú rôzne ekonomické nástroje, aby boli dodržané základné ľudské práva dotknutých osôb. Aby sociálne skupiny či rodiny v dôsledku problému nezamestnanosti neprepadli cez pomyslenú sieť do chudoby ohrozujúcej zdravie a samotný život¹⁷.

V rámci Európskej únie sa stal problém chudoby súčasťou riešenia už v roku 1975 na základe uznesenia predsedov vlád. Odvtedy boli prijaté ďalšie programy boja proti chudobe v priebehu osemdesiatich až deväťdesiatich rokoch minulého storočia. V podmienkach Slovenskej republiky bol vypracovaný Národný akčný plán sociálnej inklúzie 2004 - 2006, ktorý bol schválený vládou Slovenskej republiky v júli 2004 a predložený Európskej komisii spolu s ostatnými novými členskými štátmi. Vstupom do Európskeho hospodárskeho priestoru sme sa okrem iného zaviazali plniť aj

¹⁶ Sachs In: Ondrejko, P. - Kšanová, A.: *Problém chudoby ako kategorický imperatív*. 2007, s. 211

¹⁷ Svoreňová In: Šebová, M. (ed.): *Otázky merania chudoby*. 2004

spoločné ciele stanovené Lisabonskou stratégiou Európskej únie. Jej základným cieľom je vybudovať do roku 2010 najkonkurencieschopnejšiu a najdynamickejšiu ekonomiku na svete, schopnú udržateľného hospodárskeho rastu, v ktorej bude viac pracovných miest a väčšia sociálna súdržnosť. Súčasťou správy o napĺňaní Stratégie konkurencieschopnosti Slovenska do roku 2010, jej akčných plánov a Národným programom reforiem Slovenskej republiky, schválenej vládou SR dňa 16. februára 2005, sú aj ciele, ktoré sú úzko previazané s odstraňovaním hrozby vzniku sociálnej exklúzie.

Časť zameraná na sociálnu oblasť deklaruje jasný postoj v oblasti sociálnej politiky: „Sociálna politika má po reformách motivačný charakter, keď prostredníctvom cielených opatrení motivuje ľudí k vlastnej aktivite, ktorá im pomôže zlepšiť životnú úroveň. Jednotlivé nástroje sociálnej politiky, vrátane finančných nástrojov tak nenahrádzajú zdroje vytvorené vlastnou pracovnou činnosťou, ale slúžia na zabezpečenie základných životných potrieb a pomoc v hmotnej núdzi a na podporu získania, udržania alebo zvýšenia vedomostí a zručností s cieľom efektívneho pracovného uplatnenia. Úpravy výšok dávok a príspevkov v kombinácii so znížením efektívneho daňového zaťaženia práce v dôsledku daňovej reformy prispeli k zníženiu účinku „pasce nezamestnanosti“, keď zvýšili kladný rozdiel príjmu z pracovnej činnosti aj u nízkopříjmových pracovníkov oproti výške dostupnej pomoci v hmotnej núdzi.“¹⁸

Jednou z prioritných oblastí politiky vlády a špeciálne sociálnej politiky je zmierňovanie a riešenie chudoby a podpora sociálnej inklúzie skupín obyvateľov ohrozených chudobou. Za primárny nástroj predchádzania a riešenia chudoby je považované zamestnanie. Pre populáciu v aktívnom veku sú uplatňované nástroje inkluzívneho trhu práce, kde sa osobitná pozornosť zameriava práve na ohrozené skupiny obyvateľstva.

Slovensko, aj štáty Európskej únie sú vystavené rýchlo meniacim sa podmienkam ekonomického rozvoja, a preto ak má byť dosiahnutý pozitívny efekt vynaložených tak finančných ako aj ľudských kapacít pri plnení cieľov nastolených programov, je jednoznačne nevyhnutné usilovať sa o dosiahnutie čo najväčšej harmónie a vzájomnej koherentnosti vynaloženého úsilia.

Od roku 2006 vláda vylepšuje systémy sociálnej pomoci, pomoci rodinám a politiky služieb zamestnanosti a upravuje viaceré cielené formy priamych finančných dávok a príspevkov. Zásadné efekty právnych úprav prinášajú zlepšenie postavenia dôchodcov s nízkym dôchodkom, podporu riadnej zdravotnej starostlivosti o dieťa do jedného roku veku v rodinách s nízkym príjmom, aktívne zapojenie samosprávy do procesu riešenia hmotnej núdze občanov, rozšírenie okruhu rodín s deťmi, ktorým sa poskytujú dotácie na stravu, školské pomôcky a prospechové štipendiá, sprísnenie kritérií pre poskytovanie prospechových štipendií a zníženie administratívnej náročnosti pre poskytovanie dotácií.

Súčasťou komplexného riešenia sociálnej politiky je systém štátnej sociálnej podpory, ktorý v spojitosti s nárokovateľnými dávkami vyplácanými prostredníctvom sociálnej poisťovne, zmierňuje dopad nepriaznivej sociálnej situácie na súčasné rodiny.

¹⁸ Správa o napĺňaní Stratégie konkurencieschopnosti Slovenska do roku 2010, jej akčných plánov a Národného programu reforiem SR.

Literatúra

- BAKOŠOVÁ, Z.: *Sociálna pedagogika* (Vybrané problémy). 1994.
- DOBRÍKOVÁ, P.: *Zvládanie záťažových situácií. Ako si zachovať duševné zdravie*. 2007.
- DŽAMBAZOVIČ: In: ŠEBOVÁ, M. (ed.): *Posun od merania chudoby k meraniu sociálneho vyčlenenia*. 2004.
- LEVICKÁ, J.: *Základy sociálnej práce*. 2004.
- KOTÝNKOVÁ, M., NĚMEC, O.: *Lidské zdroje na trhu práce*. 2003.
- SACHS: In: ONDREJKOVIČ, P.- KASANOVÁ, A.: *Problém chudoby ako kategorický imperatív*. 2007.
- SCHAVEL, M., ČIŠECKÝ, F.: *Sociálna prevencia 1*. 2005
- STRIEŽENEC, Š.: *Slovník sociálneho pracovníka*. 1996
- SVOREŇOVÁ: In: ŠEBOVÁ, M. (ed.): *Otázky merania chudoby*. 2004
- RYBÁROVÁ: In: ČAMBÁLIKOVÁ, M., SEDOVÁ, T.: *Exklúzia a sociálna situácia na Slovensku*. 2007.
- Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky*. 2006.
- Správa o naplňaní* Stratégie konkurencieschopnosti Slovenska do roku 2010, jej akčných plánov a Národného programu reforiem SR.
- Ústava Slovenskej republiky*. 1992.
- Zákon č. 453/2004 Z. z. - ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 599/2003 Z. z. o pomoci v hmotnej núdzi*.
- Zákon č. 601/2003 Z. z. - o životnom minime a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony*.

RNDr. Dagmar Gašparíková, PhD.

Spoločnosť pre sociálnu integráciu v SR - SpoSolntE
Halalovka 41/8
911 08 Trenčín
Slovenská republika
tel.: 033/5522048
mobil: 0903421015
gasparikova@trnavanet.sk

Sociálna a ekonomická núdza a jej dopad na rodinný a spoločenský život

Social and economy dearth and its impact to family's and corporate's life

Katarína Vanková

Abstrakt

Cieľom článku je poukázať na zmeny a problémy súčasnej rodiny, ktoré vyplývajú z transformácie spoločnosti po roku 1989 a zmien v ekonomickej a sociálnej sfére. Zámerom článku je poukázať a zdôrazniť potrebu pomoci a podpory rodiny zo strany spoločnosti a poukázať na možnosti a prostriedky, ktorými štát môže pomôcť prekonať hmotnú a sociálnu núdzu rodiny a ďalšie problémy, ktorými prechádza súčasná rodina. Príspevok je zameraný na charakteristiku rodiny, jej hlavným funkciám a opisu zmien súčasnej rodiny v porovnaní s tradičnou rodinou a modelu novodobej rodiny. Časť článku je venovaná transformácii spoločnosti, fenoménu chudoby a sociálnej exklúzie ako jej následkov. Zaoberá sa aj podporou a starostlivosťou o rodinu zo strany spoločnosti a prostriedkom a nástrojom na riešenie hmotnej a sociálnej núdze rodiny. Charakterizuje rodinnú politiku, jej pojem, ciele a prostriedky a porovnáva rodinnú politiku v SR a v zahraničí. Uvedená problematika je vysoko aktuálna v slovenskej spoločnosti a najmä v súvislosti s Rómami, napriek tomu absentujú odborné štúdie a empirické zistenia, na základe ktorých by bolo možné navrhovať riešenia.

Abstract

The aim of article is to point out to changes and problems of present family, which are connected with transformation of society after 1989 and with changes in economic and social sphere. The aim is to point out to necessity to support and help family by the side of society and to show to alternatives of helps by which state can help overcome a material and social poverty of family. The article is dedicated to a characterization its main function and describes changes of present family in comparison with traditional family and models of present family. One part of the article devoted to the transformation of society, the phenomenon of poverty, the social exclusion and their results. It also deals with a support and a care of the family from the side of society and the alternatives of solution of material and social poverty of the family. It characterizes a family policy, its conception, an aim and compares the family policy in Slovak Republic and in foreign countries.

This problem is very actual in Slovak society especially with connection to gypsies. Unfortunately there are missing expert studies and empirical materials upon which will be possible to Orfee solutions.

Kľúčové slová

rodina, funkcie rodiny, model novodobej rodiny, transformácia spoločnosti, chudoba, sociálna exklúzia, Kríza rodiny, hmotná núdza, podpora rodiny, rodinná politika,

Keywords:

the family, the function of family, the models of present family, the transformation of society, the poverty, the social exclusion, the crisis of family, the material poverty, the support of the family, the family policy

*„Najsociálnejším cieľom
je fungujúca ekonomika.“
Ludwig Erhardt, 1998*

Úlohou demokratického štátu voči rodinám je vytváranie právnych, ekonomických a inštitucionálnych podmienok, aby rodiny mali priestor pre kvalitné plnenie svojich základných funkcií. Hlavnou úlohou je ochrana pred chudobou, sociálnym vylúčením a ďalšími problémami.

Súčasný ekonomický a spoločenský zmeny, ktorými prechádza naša spoločnosť sa odrazili i na fungovaní rodiny a vzťahoch medzi jej príslušníkmi. Rodina prechádza mnohými kvalitatívnymi a kvantitatívnymi zmenami. Mnohé rodiny dnes žijú pod obrovským tlakom. Tradičná rodina stráca svoje dominantné postavenie. Čoraz častejšie sa hovorí o kríze rodiny. Vyššia rozvodovosť, nízka miera pôrodnosti, neúplné rodiny, zníženie stability rodiny, zvýšenie kriminality a ďalšie sociálno-patologické javy sú toho dôkazom.

Rodina poskytuje svojim členom, deťom aj dospelým, potrebné zázemie, uspokojuje ich potreby a sprostredkováva skúsenosti, ktoré nie je možné získať nikde inde. Môžeme povedať, že dieťa si v rodine osvojuje sociálne role s príslušnými vzorcami správania, ktoré sa stávajú súčasťou jeho identity, rodina je pre dieťa školou emócií a miestom utvárania a rozvoja emocionálnej inteligencie, ktorá sa stáva základom charakteru utváraných citových väzieb pre celý život. V rodine si dieťa osvojí určitý štýl komunikácie, určitý hodnotový systém, ktorý bude ovplyvňovať jeho správanie a povedie k prednostnej voľbe určitých stratégií zvládania problémov. Rodina je miestom, v ktorom sa realizuje najvýznamnejšia etapa procesu socializácie, kde sa jednotlivec stáva spoločenskou bytosťou, kde rozvinie svoje potenciality.

K základným funkciám rodiny patria: biologicko-reprodukčná, ekonomická, výchovná a socializačná, emocionálna a psychohygienická, a v neposlednom rade ochranná.

Biologicko-reprodukčná funkcia rodiny je aj predmetom záujmu zo strany štátu, ktorý sa ju snaží regulovať prostredníctvom tzv. populačnej politiky. Reštrikčná populačná politika je zameraná na tlmenie populačnej explózie (napr. v Číne), stimulačná populačná politika je zameraná na zvýšenie indexu pôrodnosti v spoločnosti. Slovensko patrí ku krajinám s dlhodobým trendom poklesu pôrodnosti od 50-tych rokov, s výnimkou rokov 70-tych, keď štát prostredníctvom ekonomických stimulov (napr. mladomanželské pôžičky) dočasne zastavil pokles pôrodnosti. V dôsledku negatívnych vplyvov transformačných procesov na Slovensku po roku 1989 nastal prudký pokles pôrodnosti, čo sa odráža v celkovom starnutí obyvateľstva a spoločnosti. Zníženie pôrodnosti je vo veľkej miere reakciou na zníženie životnej úrovne rodiny a dysfunkčnosti jej zabezpečovacej funkcie.

K ďalším poruchám biologicko-reprodukčnej funkcie možno zaradiť bezdetnosť, neplánované rodičovstvo, ale aj mnohodednosť pri ktorej nie sú rodičia schopní dostatočne sa postarať o zabezpečenie svojich detí.

Ekonomická funkcia rodiny predstavuje zabezpečovanie základných životných potrieb rodiny. Dôsledky ekonomickej transformácie spoločnosti sa prejavili na slovenskej rodine dosť negatívne. Mnoho rodín sa ocitlo na pokraji biedy v dôsledku nárastu nezamestnanosti, zvyšovania životných nákladov a iných negatívnych javov, ktoré sprevádzajú politickú a ekonomickú transformáciu spoločnosti. Slovenská rodina sa ocitla v kríze a mnoho rodín nedokáže dostatočne plniť svoje úlohy bez pomoci spoločnosti. Kríza rodiny a iné sociálno-patologické javy prispeli k spoločenskej potrebe, ktorá si vyžiadala aj nárast pomáhajúcich profesií, v rámci ktorých sociálna práca a sociálna pedagogika zohrávajú významnú úlohu.

Poskytovanie rôznych foriem pomoci rodinám, ktoré sa ocitli v hmotnej núdzi je toho dôsledkom. Ohrozené sú najmä mladé rodiny s deťmi, u ktorých zabezpečenie základných životných potrieb často presahuje ich finančné možnosti. Odbúranie paternalistického prístupu štátu a finančnej podpory mladým rodinám značne sťažilo ich ekonomickú situáciu a zvýšilo ich závislosť na rodičoch, no taktiež sa odrazilo na poklese pôrodnosti.

Výchovná a socializačná funkcia znamená, že rodina je prvou skupinou, s ktorou prichádza dieťa do kontaktu. V jej vnútri sa dieťa postupne učí základom komunikácie, hygieny, správania sa v spoločnosti a pod., prostredníctvom kontaktu s inými členmi rodiny dieťa prijíma celý rad informácií, ktoré musí postupne spracovať. Rodina umožňuje aj rozvoj nadania dieťaťa a predovšetkým dieťa zámerne výchovne ovplyvňuje tak, aby splnilo predstavy rodičov. Vo väčšine prípadov sú rodinné a spoločenské normy v súlade.

V rodine sa dieťa preňho primeraným spôsobom učí poznávať aj porozumieť jednotlivým sociálnym rolám, chápať ekonomické, sociálne, kultúrne, náboženské, morálne, sociálne a iné vzťahy v spoločnosti a ich význam pre jedinca i celok.

Socializačná funkcia má svoje nezastupiteľné miesto, pretože rodina je primárnym socializačným činiteľom, kladie základ osobnosti človeka. Je „modelovou dielňou“ ľudského správania, a preto správanie, ktoré si človek osvojí v rodine prenáša aj do iných sociálnych skupín. Sekundárne socializačné činitele, včítane školy, sú vo veľkej miere závislé na výsledkoch prvej socializácie detí v rodine. Diferencovaná kvalita rodinnej výchovy a socializácie sa odráža aj v rôznej kvalite sociálnej adaptácie a správania detí v škole a v iných výchovných inštitúciách.

Emocionálna a psychohygienická funkcia je považovaná za najdôležitejšiu a nezastupiteľnú funkciu rodiny. Kladné citové vzťahy medzi rodičmi, rodičmi a deťmi, súrodencami navzájom, vzťahy k starým rodičom a iným príbuzným sú dôležitým predpokladom rozvoja vlastnej emocionality dieťaťa. Rodina zabezpečuje dieťaťu lásku, bezpečnosť, pochopenie a uznanie. Kde tento emocionálny podklad chýba, nastáva citová deprivácia a frustrácia. Nezriedka dochádza k vážnym deformáciám v psychosociálnom vývine človeka. Osobitný dôraz sa kladie na emocionálnu väzbu dieťaťa k matke v najútlejšom období jeho života. Šťastní rodičia vychovávajú zvyčajne šťastné deti, no platí to aj naopak. Citové resp. výchovné zlyhanie rodiny je v úzkej súvislosti so vznikom deviantných foriem správania u detí ako sú delikvencia, kriminalita, patologické závislosti a pod.

Psychohygienická funkcia rodiny spočíva v upevňovaní psychického a fyzického zdravia svojich členov. Rodina by mala byť „oázou pokoja“ v rozbúrenom hektickom mori života a mala by prispievať aj k upevňovaniu celkového psychického zdravia spoločnosti. (Hroncová, 2004, s. 102-103).

Pri nedostatočnom plnení tejto funkcie prichádza k deformáciám v psychosociálnom vývine dieťaťa, ktorý sa prejavuje citovou depriváciou, frustráciou, poruchami správania ba až delikvenciou. Sociálna práca potom venuje pozornosť problémom, ktoré vznikajú ako dôsledok nedostatočne realizovanej emocionálno-psychohygienickej funkcie, medzi ktoré patria napríklad záškoláctvo, agresivita, domáce násilie, rozvody atď. (Levická, 2004 s. 3-4)

Ochranná funkcia spočíva v ochrane zdravia detí, ale aj v ich ochrane pred sociálno-patologickými javmi. Jej úloha spočíva najmä v oblasti primárnej prevencie patologických závislostí, delikvencie, kriminality a iných sociálnych deviácií. Najlepšia prevencia je dobrá rodina. Rodina by mala položiť dostatočné základy imunizácie dieťaťa voči nežiaducim činnostiam najmä vytváraním vlastných autoregulačných mechanizmov, pozitívnej hodnotovej orientácie a tiež intervenciou do jeho voľnočasových aktivít. Pravidelná záujmová činnosť detí a pozitívne využívanie voľného času vytvára vhodné alternatívy proti drogám a iným nežiaducim činnostiam. Rodičovský vzor zohráva v tomto smere významnú úlohu. (Selická, D., 2008)

Jedným z výsledkov globalizácie, ako aj spoločenských zmien, ktorými naša spoločnosť najmä v posledných rokoch prechádza, je zánik modelu dlhodobou

fungujúcej tradičnej rodiny, charakteristickej súdržnosťou, rešpektovaním postavenia jej jednotlivých členov a harmóniou. Ide o proces, ktorého začiatok situujú odborníci do konca 60-tych a začiatku 70-tych rokov minulého storočia a označujú ho ako druhú krízu modernity. Tento proces charakterizujú skutočnosti, akými sú pokles pôrodnosti, pokles počtu detí v rodine, vyšší vek rodičiek, zmeny v reprodukčnom správaní, pokles počtu uzatváraných manželstiev, nárast rozvodovosti, nárast voľných zväzkov heterosexuálnych párov, zmeny v úlohách či funkciách rodiny, ale aj jej jednotlivých členov.

Dôležitou zmenou, ktorú pripúšťa moderná rodina je diverzifikácia a pluralizácia foriem rodinného spolužitia, manželstvo nie je podmienkou a zárukou vzniku rodiny. Moderná rodina je viac otvorená impulzom prichádzajúcim zo spoločnosti a od ľudskej individuality, ľahšie sa na tieto zmeny adaptuje. Podriadenosť jednotlivých členov sa v rodinných vzťahoch mení na rovnoprávnosť z hľadiska pohlavného i generačného. Manželská, respektíve partnerská láska je založená na vzťahu, ktorý je otvorený novej voľbe, rovnako na vzájomnom rešpekte a nezávislosti, umožňuje seberealizáciu cez vzťah ako aj spontánnu libiduálnu seberealizáciu. (Možný, 1990, s. 76).

Vývoj rodiny nadobúda stále väčšiu dynamiku a entropiu, je stále viac poznamenaný zásahmi. Retrospektívny pohľad na rodinu v Európe v priebehu posledných desaťročí odhaľuje vo vývoji rodinných vzťahov a štruktúr tieto základné procesy:

- *demokratizáciu rodinných vzťahov*, t.j. pozvoľnú premenu tradičných, patriarchálnych rodinných vzťahov, založených na autorite muža a podriadenosti detí rodičom, na vzťahy moderné, rovnoprávne z hľadiska pohlavného, ako aj generačného
- *individualizáciu rodinných vzťahov*, t.j. postupný prechod od vzťahov daných, prioritne určených pôvodom človeka ku vzťahom prevažne voleným, utváraným, slobodným výberom jednotlivca, založených na vzájomnej diskusii
- *dynamizáciu rodiny* - rodina sa stáva viac otvorenou, prístupnejšou, adaptabilnejšou na zmeny, ktoré vývoj spoločnosti prináša, ale aj na zmeny v individuálnom vývoji človeka a pluralizácia rodinných štruktúr a foriem – nadväzuje sa predchádzajúce procesy a znamená utváranie stále širšej a komplikovanejšej palety rodinných vzťahov a formovanie väčšieho počtu rodinných štruktúr (z ktorých mnohé boli predtým ojedinelé), riadiacich sa novými, vlastnými vzormi správania.

Základnou súčasťou filozofie transformácie sociálnej sféry je postupné prekonávanie chápania človeka len ako objektu pôsobenia opatrní sociálnej politiky a sociálneho zabezpečenia a smerovanie k človeku ako plnoprávnemu a rešpektovania hodnému subjektu sociálnej sféry.

Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR vydalo v roku 1996 dokument pod názvom Koncepcia transformácie sociálnej sféry Slovenskej republiky, ktorý predstavuje základný dokument koncepcnej a komplexnej prestavby systému sociálneho zabezpečenia.

Jedným z viditeľných dôsledkov celospoločenských zmien po roku 1989 je vznik diferenciácie v socio-ekonomickej situácii obyvateľov Slovenska. Teda na jednej strane vo vzniku a existencii politicko-ekonomických elít uzatvorených voči zvyšku spoločnosti. Na druhej strane vo vytvorení oveľa početnejšej najnižšej spoločenskej triedy, skladajúcej sa z ľudí odkázaných na starostlivosť štátu a charitu. (Vašečka, 2002, s.528). „Nezamestnanosť ako jeden z hlavných faktorov chudoby je

relevantným ukazovateľom hodnotenia sociálnej situácie obyvateľstva.“ (Loran, T. 2002, In.: Vašečka, s.574)

Sociálna politika zavedením podpory v nezamestnanosti a rôznymi sociálnymi dávkami reaguje na vzniknutú situáciu, ale ako ukazujú sociologické prieskumy sociálne istoty pretrvávajú ako najvýraznejšie rezídium paternalistického a rovnostárskeho prístupu k sociálnemu rozvoju a v neposlednom rade aj funkciám sociálnej politiky.

Môžeme konštatovať, že ide o rastúce sociálne napätie a sociálnu krízu, ktoré ju sprevádzajú a prejavujú sa ako zhoršenie verejného zdravia, nárast chudoby, kríza komunitného a rodinného života, rast kriminality a ďalších sociálno – patologických javov, odcudzenie sa časti populácie platným hodnotám a normám, vznik tzv. underclass. V tomto ohľade je dlhodobá nezamestnanosť aj psychologickým, sociálnym a kultúrnym problémom. Strata zamestnania sa veľmi hlboko dotýka prežívania človeka, pretože sa pretrhnú sociálne väzby vytvorené zamestnaneckými vzťahmi v pracovnej činnosti. V súčasnej dobe krízy ide o vyše 10% nezamestnanosť s predpokladom ďalšieho zvyšovania sa. Medzi najviac ohrozenými sa zaraďujú rómske rodiny. Vo východnej časti Slovenska sa stretávame aj so 100% nezamestnanosťou v niektorých rómskych osadách. Tento dlhodobý stav je viac než alarmujúci. Obyvatelia rómskych osád žijú často v sociálne i morálne znevýhodnenom prostredí na hranici ľudskej dôstojnosti. Tieto nevyhovujúce životné podmienky vytvárajú z týchto ľudí skupinu vyžadujúcu osobitnú pozornosť štátu pri aplikácii svojich disponibilných nástrojov v sociálnej oblasti.

V tejto súvislosti treba spomenúť termín životné minimum. *Životné minimum* predstavuje základný prvok celého systému štátnych dávok i systému sociálnej pomoci. Pod týmto pojmom rozumieme taký súbor majetku a služieb, ktorý umožňuje domácnosti alebo jednotlivcovi uspokojiť ich potreby v miere uznané spoločnosťou v tejto etape za minimálne nezbytné. Zložitejšie je dosiahnuť zhody vo vymedzení náplne životného minima pre jednotlivé typy domácnosti v určitej dobe.

Ekonomické dôsledky nezamestnanosti: Vplyvom pretrvávajúcej nezamestnanosti narastá schodok štátneho rozpočtu a to hneď z viacerých dôvodov. Jednak je dôležité vyplácať podpory v nezamestnanosti, ďalšie výdaje sú spojené s financovaním chodu úradu práce a s aktívnou politikou zamestnanosti. Ďalej sa znižujú daňové príjmy štátneho rozpočtu, pretože spoločnosť stráca dane z príjmu, ktoré by nezamestnaní mohli platiť, keby pracovali.

Psychologické dôsledky nezamestnanosti: Najcitlivejšie sú ťažké sociálne dôsledky - vysoký podiel ľudí žijúcich pod hranicou chudoby, morálnej ujmy, problémy finančného charakteru (náklady súvisiace s pasívnou politikou zamestnanosti – teda podpory v nezamestnanosti), politického charakteru i negatívne následky na budúci hospodársky rast. Zvýšená miera kriminality, rast delikvencie a násilia a vznik početnej vrstvy deklasovaných, duševné depresie (v krajných prípadoch samovraždy), kriminálne delikvencie, nadmerné pitie alkoholu, či užívanie drog a ďalšie deštruktívne individuálne jednanie, môže v spoločnosti vyvolávať analogické sociálno - patologické procesy, krízu hodnôt, úpadok úcty k autoritám, rozklad občianskej spoločnosti, krízu rodiny a ďalších sociálnych inštitúcií.

Neskôr pri opakovanom neúspechu nájsť si prácu, narastá vedomie nemožnosti ovplyvniť osobnú situáciu, vznikne pesimistický postoj s pocitmi nepotrebnosti, márnosti a beznádeje. Sprievodnými znakmi dlhodobej nezamestnanosti, sú zvýšená miera kriminality a násilia, rasových a medziskupinových konfliktov.

V ťažkých psychických a depresijných stavoch je veľmi vhodnou pomocou sociálna opora nezamestnaného. Sociálnou oporou môžeme predísť rôznym záťažovým situáciám, ktorú prežívajú nezamestnaní. Je poskytovaná druhými ľuďmi človeku, ktorá sa nachádza v záťažovej situácii. Všeobecne ide o činnosť, ktorá človeku v tiesni jeho záťažovej situácii určitým spôsobom uľahčuje.

Pri sociálnej opore ide o dve doplňujúce sa aktivity, ktorých existencia je vzájomne previazaná, a to:

- dávanie, alebo tiež poskytovanie sociálnej opory
- prijímanie sociálnej opory.

K zdrojom sociálnej opory patria:

- prirodzené zdroje, ktoré tvoria najbližší príbuzní – rodičia, súrodenci, deti, manžel/ka, priatelia a pod.
- komunitné zdroje - inštitúcie, združenia, hnutia, mimovládne organizácie atď.

Z tohto vyplýva, že veľmi dôležité je vedieť, že o spolupatričnosti k sieti *sociálnej komunikácie a vzájomnej záväznosti*.

Do siete sociálnej komunikácie zaraďujeme takých ľudí, ktorí nás majú radi, starajú sa o nás a uznávajú nás.

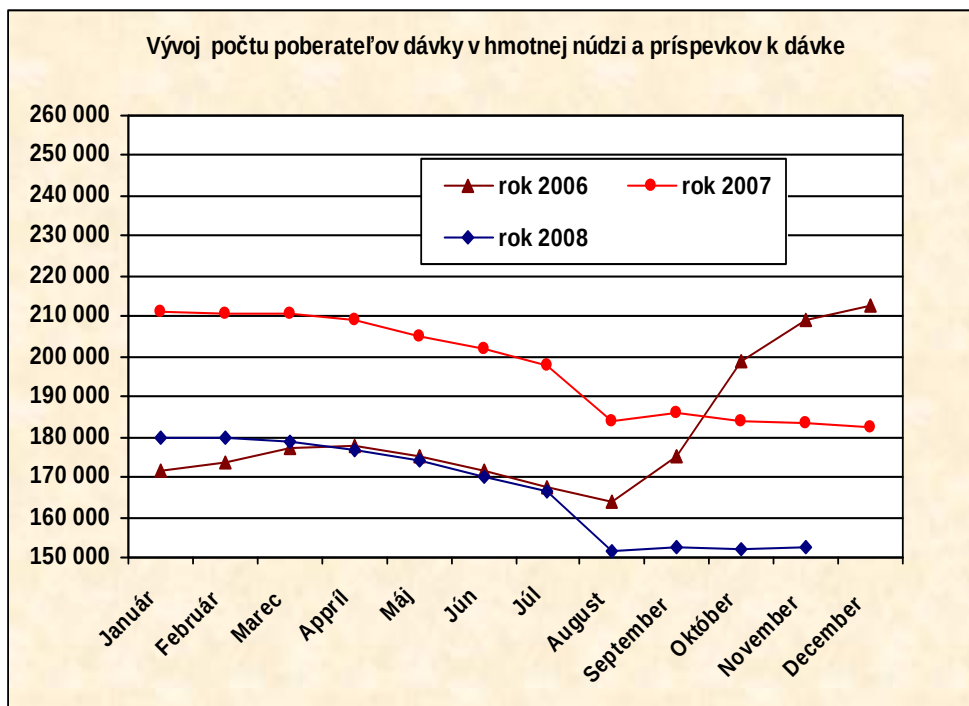
Nezamestnaní často prestávajú komunikovať so svojim okolím, rodinou a priateľmi. Známe je aj označenie *emocionálna a sociálna opora*.

Vymedzuje sa ako súbor medziľudských vzťahov, ktoré jedincovi zabezpečujú pozitívny citový zväzok, praktickú pomoc, ale aj informácie umožňujúce hodnotenie stresora.

Zákon 599/2003 Z. z. o pomoci v hmotnej núdzi upravuje právne vzťahy pri posudzovaní hmotnej núdze občana a poskytovaní dávky v hmotnej núdzi a príspevkov k dávke, ktorých cieľom je spolu s jeho príjmami zabezpečiť základné životné podmienky a pomôcť v hmotnej núdzi s príspevom aktívnej účasti občana a fyzických osôb, ktoré sa s občanom spoločne posudzujú. Tento zákon definuje hmotnú núdzu ako stav, keď príjem občana a fyzických osôb, ktoré sa s občanom spoločne posudzujú, nedosahuje životné minimum. Súčasne je stanovená podmienka, že posudzovaný občan a členovia jeho domácností nie sú schopní si zabezpečiť príjem vlastným pričinením. Keďže oproti predchádzajúcej právnej úprave v tejto oblasti sa zmenil okruh spoločne posudzovaných osôb, vo februári 2004 došlo k výraznému poklesu počtu poberateľov dávky, postupne sa zvyšoval a prudko vzrástol v poslednom štvrtroku 2006, kedy do systému pomoci v hmotnej núdzi pribudli najmä dôchodcovia s nízkym dôchodkom. Ako vidíme v uvedenom grafe vývoj počtu poberateľov dávky v hmotnej núdzi a príspevkov k dávke od posledného štvrtroku 2006 klesá.

Možným problémom výrazného poklesu poberateľov dávky sa stáva aj predloženie príslušných dokladov, čo býva dosť veľký problém. Dokladovanie príjmov za posledných 12 mesiacov neraz bývalý zamestnávateľ potvrdí len s veľkými ťažkosťami. Tiež dokladovanie právoplatných rozsudkov súdov o zverení detí a určení výživného, o rozvode manželov, o manželskom výživnom robia nemalé starosti s opätovným vybavovaním na súdoch a podobne. Občan si musí uvedomiť, že dôkazné bremeno je vždy na ňom. Ak žiada o pomoc od štátu, musí preukázať, že ju skutočne potrebuje.

Graf : Vývoj počtu poberateľov dávky v hmotnej núdzi a príspevkov k dávke

Zdroj: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny

Účelom dávky je umožniť dôstojný život a poskytnúť finančnú pomoc tým, ktorí sú v hmotnej núdzi a nie sú schopní sa sami zabezpečiť. Podmienkou poskytovania dávky je ochota a pripravenosť participovať na svojom zabezpečení, ak je občan na to schopný fyzicky a psychicky. Vo väčšine štátov je podmienkou nároku pobyt občana na území štátu alebo príslušného regiónu, v niektorých sa dávka poskytuje každému, kto je v núdzi, aj cudzincom. Paradoxne však sumy dávok hmotnej pomoci sú podstatne nižšie ako sú sumy životného minima, čo v praxi znamená, že žiadny občan v hmotnej núdzi nedosiahne príjem na úrovni životného minima a je už zo zákona odkázaný žiť v hmotnej núdzi.

Vymedzenie hmotnej núdzi sumou životného minima malo zmysel v roku 1998, keď bola prijatá legislatíva vymedzujúca hmotnú núdzu a presné pravidlá poskytovania dávok pre osoby v hmotnej núdzi zákona č. 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci. V tom čase definovaná hmotná núdza bol stav, keď príjem občana nedosahoval životné minimum ustanovené osobitným predpisom (§ 2 zákona č. 125/1998 Z. z.) a poskytovaná dávka sociálnej pomoci bola určená sumou zákonom stanoveného životného minima. Od poskytovania dávok vo výške životného minima sa ustúpilo po kritike slovenskej sociálnej politiky expertmi OECD v roku 2002 a odvtedy boli dávky sociálnej pomoci (po prijatí zákona č. 599/2003 Z. z. nazvané v hmotnej núdzi) niekoľkokrát znížené, ako to dokumentuje nižšie uvedená tabuľka.

Do roku 2004 boli dávky sociálnej pomoci znížené so zdôvodnením, že demotivujú ich poberateľov skutočne si hľadať zamestnanie. Ako je vidieť v uvedenej tabuľke každým rokom boli predmetné dávky zvýšené, ale ani tak nedosiahli zatiaľ hodnotu, ktorú mali k 1.1.2002. Z toho vyplýva že, exekutívna a zákonodarná moc má plne v

rukách určovať výšky dávok pre občanov a obyvateľov SR, ktorí nie sú sami schopní zabezpečiť si nevyhnutne potrebný príjem pre ľudský dôstojný život.

Tabulka: **Porovnanie dávok v hmotnej núdzi pre jednotlivcov a rodiny od roku 2002**

Počet osôb	Stav k 1.1.2002	Stav k 1.9.2003	Stav k 1.9.2004	Stav k 1.9.2005	Stav k 1.9.2006	Stav k 1.9.2007	Stav k 1.9.2008
1 dospelá bez detí	3 490 Sk 115,85 €	1 530 Sk 50,79 €	1 450 Sk 48,13 €	1 560 Sk 51,78 €	1 640 Sk 54,44 €	1 680 Sk 55,77 €	1 760 Sk 58,42 €
2 rodičia a 2 deti	9 090 Sk 301,73 €	3 630 Sk 120,49 €	3 630 Sk 120,49 €	3 700 Sk 122,82 €	3 890 Sk 129,12 €	4 000 Sk 132,78 €	4 520 Sk 150,04 €
1 rodič a 1 dieťa	5 070 Sk 168,29 €	2 450 Sk 81,33 €	2 450 Sk 81,33 €	2 500 Sk 82,98 €	2 630 Sk 87,30 €	2 800 Sk 92,94 €	3 300 Sk 109,54 €

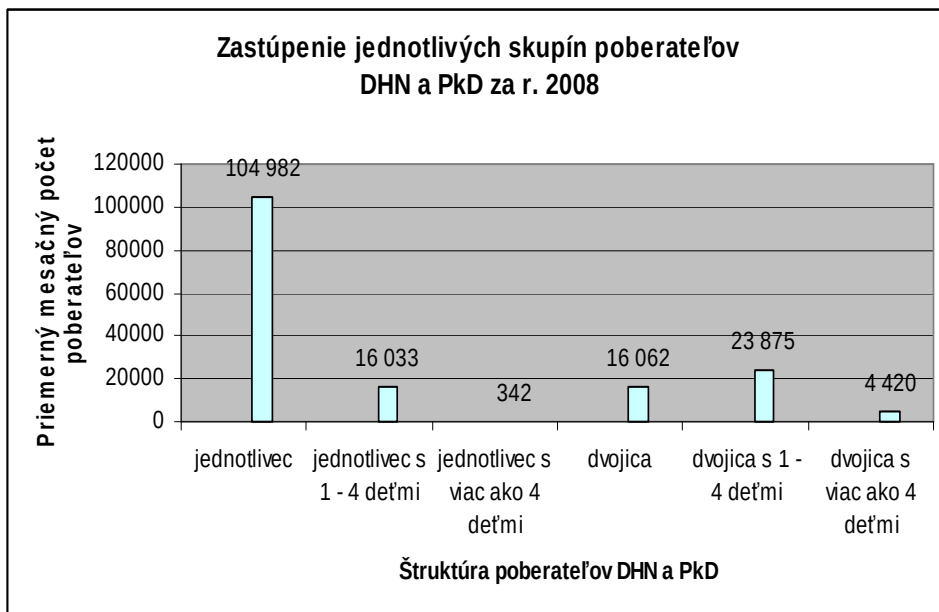
Každý, kto je v hmotnej núdzi, má právo na takú pomoc, ktorá je nevyhnutná na zabezpečenie základných životných podmienok. V zmysle Odporúčania Rady EÚ o spoločných kritériách týkajúcich sa dostatočných zdrojov o sociálnej pomoci v systémoch sociálnej ochrany č. 92/441/EHS z 24.6.1992 sa členským štátom, odporúča uznať základné právo osoby na dostatočné zdroje a sociálnu pomoc zabezpečujúcu ľudský dôstojný život a prispôbovať tomu svoje systémy sociálnej ochrany. Pričom toto právo má sprevádzať taká politika štátu, ktorá sa na vnútroštátnej úrovni považuje za potrebnú pre ekonomickú a sociálnu integráciu tých, ktorých sa to týka, ako to ustanovuje rezolúcia Rady EÚ a ministrov sociálnych vecí EÚ o boji proti sociálnemu vylúčeniu, prijatá na zasadnutí Rady 29. 9. 1989. Ďalej sa odporúča pevne určiť výšku zdrojov považovaných za dostatočné na pokrytie základných potrieb pri rešpektovaní ľudskej dôstojnosti, zohľadňujúc životnú úroveň a úroveň cien pri rôznych typoch a veľkostiach domácností, prispôbovať alebo dopĺňať ich výšku na uspokojovanie konkrétnych potrieb, stanoviť ich výšku s odvolaním sa na príslušné ukazovatele napr. štatistické údaje o priemernom disponibilnom príjme v danom štáte, o spotrebe domácností, o zákonnej minimálnej mzde alebo úrovni cien. Odporúčanie Rady odporúča tiež poskytovať diferencovanú finančnú pomoc ľuďom, ktorých zdroje sú nižšie ako stanovené sumy, aby sa dostali na ich úroveň. (Šebová Miriam, 2004)

Pri riešení hmotnej núdze je dôležité klásť dôraz na individuálny prístup ku každému klientovi, ktorý mu má pomôcť prekonať záťažovú finančnú situáciu.

Dávka patrí občanovi, ktorý je v hmotnej núdzi a fyzickým osobám, ktoré sa s občanom v hmotnej núdzi spoločne posudzujú, na zabezpečenie základných životných podmienok:

- u jednotlivca 58,43 € (1 760 Sk) mesačne,
- u jednotlivca s dieťaťom alebo najviac so 4 deťmi 109,54 € (3 300 Sk) mesačne,
- u jednotlivca s viac ako 4 deťmi 150,04 € (4 520 Sk) mesačne,
- u dvojice bez detí 101,58 € (3 060 Sk) mesačne,
- u dvojice s dieťaťom alebo najviac so 4 deťmi 159,34 € (4 800 Sk) mesačne,
- u dvojice s viac ako štyrmi deťmi 201,16 € (6 060 Sk) mesačne.

Graf: Zastúpenie jednotlivých skupín poberateľ DHN a PkD za r. 2008

Zdroj: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny

Uvedená dávka sa zvyšuje o 12,95 € (390 Sk) mesačne, ak je občan alebo fyzická osoba, ktorá sa s ním spoločne posudzuje, tehotná žena. Táto zvýšená dávka patrí tehotnej žene od začiatku štvrtého mesiaca tehotenstva, ak preukáže svoje tehotenstvo tehotenským preukazom a počas tehotenstva pravidelne navštevuje tehotenskú poradňu.

Ak občan alebo fyzická osoba, ktorá sa s občanom spoločne posudzuje na účely posudzovania hmotnej núdze, je rodičom dieťaťa do jedného roku veku a tento rodič preukáže potvrdením pediatra, že sa s týmto dieťaťom zúčastňuje na preventívnych prehliadkach u pediatra a mal bezprostredne pred narodením tohto dieťaťa zabezpečené základné životné podmienky a poskytovanú pomoc v hmotnej núdzi, patrí mu dávka vo výške 12,95 € (390 Sk).

Výška dávky a príspevkov sa zvýši o dávku, ak je občan alebo fyzická osoba, ktorá sa s občanom v hmotnej núdzi spoločne posudzuje, rodičom dieťaťa do jedného roku veku a tento rodič preukáže potvrdením príslušného pediatra, že sa s týmto dieťaťom zúčastňuje na preventívnych prehliadkach u pediatra podľa osobitného predpisu.

Dávkou na účely tohto zákona je za podmienok určených týmto zákonom aj 12,95€ (390 Sk) mesačne u občana alebo fyzickej osoby, ktorá sa s občanom spoločne posudzuje na účely posudzovania hmotnej núdze, ak je rodičom dieťaťa do jedného roku veku.

Dávka na účely podľa zák. č. 599/2003 Z. z. je za podmienok ustanovených týmto zákonom aj 16,60 € mesačne pre dieťa na účely zabezpečenia jeho základných životných podmienok a pomoci v hmotnej núdzi, ak toto dieťa plní povinnú školskú dochádzku. Dávka sa poskytuje od začiatku školského roka v období školského

vyučovania a školských prázdnin. Poskytuje sa pri formách osobitného spôsobu plnenie školskej dochádzky, ak sa tieto osobitné spôsoby plnenia školskej dochádzky vykonávajú na území Slovenskej republiky ako povinná školská dochádzka. Dávka nepatrí, ak príslušný orgán rozhodol o zastavení výplaty prídavku na dieťa a príplatku k prídavku na dieťa podľa osobitného predpisu.

Veľký dôraz sa kladie na zabránenie zneužívania pomoci v hmotnej núdzi. Vysoko sa osvedčil adresný spôsob sociálnej pomoci formou dotácií pre deti z rodín v hmotnej núdzi v materských a základných školách. Dotácia na stravu zlepšila školskú dochádzku a eliminovala hlad detí.

Životné minimum je najčastejšie definované ako prah chudoby, kedy občania nachádzajúci sa pod ním nemôžu žiť spôsobom priateľným v danom štáte.

Napr.: Kanada, Francúzsko, Holandsko, Veľká Británia, USA, Poľsko a Maďarsko dávajú životné minimum v relácii priemerného príjmu a odvodzujú od neho výšku sociálneho dôchodku a príspevkov v sociálnej ochrane rodinám s deťmi. *Existenčné minimum* chápane ako súhrn majetkov a služieb, bez ktorých by došlo k poškodzovaniu ohrozeniu a zdravia občana.

Podľa Ondrejoviča (2001, s. 59) „chudobou všeobecne rozumieme sociálny jav, ktorý je charakteristický nedostatkom životných prostriedkov jednotlivca alebo skupiny. V tomto zmysle je považovaná za sociálny problém, prípadne za sociálno-patologický jav. Niekedy sa miesto mnohoznačne definovaného pojmu absolútna chudoby používa pojem bieda. V porovnaní s pojmom bieda je chudoba považovaná za menej drastickú situáciu, v ktorej sa jednotlivec alebo sociálna skupina nachádzajú. Pojem biedy sa obvykle používa v súvislosti s hladom, telesným alebo duševným utrpením alebo poškodzovaním, sociálnou odkázanosťou a pod. Hranice biedy a chudoby nie je možné stanoviť a často sa oba významy zamieňajú. Často sa hovorí o priechodnosti chudoby do biedy, napr. pri zdražovaní základných životných potrieb. Z hľadiska jednotlivca prípadne spoločenskej skupiny môže byť chudoba nezapríčinená, alebo spôsobená vlastným pričínením.“

Ondrejovič (2001) rozlišuje prístup k definícii chudoby ako:

- absolútneho javu
- relatívneho javu
- subjektívneho javu
- politického javu

Tzv. absolútna chudoba vychádza z prekročenia, resp. nedosahovania stanoveného absolútneho životného minima, pričom sa vychádza zo stanovených alebo všeobecne uznávaných štandardov bývania, stravovania, obliekania. V SR sa stretávame ešte s pojmom hmotná núdza, ktorý je príkladom pokusu o objektivizáciu chudoby ako sociálneho javu. Znamená stav pod úrovňou životného minima, ktorého výška sa každoročne zverejňuje v zmysle platného zákona.“

Naproti tomu pri relatívnej koncepcii obsahu pojmu býva označovaný ako chudobný každý, kto nedosahuje relatívne štandardy, závislé od bohatstva spoločnosti. Pojem relatívnej chudoby býva dopĺňaný životnou situáciou (vybavením domácnosti, vzdelaním, sociálnymi kontaktmi, zdravím a i.). O relativizácii pojmu chudoby možno hovoriť i z pohľadu histórie.

Podľa subjektívnej koncepcie chudoby je chudobný ten, kto má podľa subjektívneho odhadu tak málo prostriedkov na živobytie, že mu nedostačujú na základné životné potreby. Pritom samotný pojem základných životných potrieb je neobyčajne variabilný, v závislosti od tradícií, kultúrneho prostredia, geografických a klimatických podmienok, spôsobu života individua a pod.

Naproti tomu podľa politickej koncepcie chudoby je chudobný ten, kto spĺňa kritériá stanovené štátom na poberanie sociálnych dávok, resp. sociálnej pomoci v chudobe. Ide najčastejšie o stav tzv. sociálnej núdze, keď si občan nemôže sám zabezpečovať starostlivosť o svoju osobu, starostlivosť o svoju domácnosť, ochranu a uplatňovanie svojich práv a právom chránených záujmov alebo kontakt so spoločenským prostredím najmä vzhľadom na vek, nepriaznivý zdravotný stav, sociálnu neprispôsobenosť alebo stratu zamestnania. V takomto prípade sú počty chudobných v príslušnej krajine, regióne, územnosprávnom celku a pod. závislé od počtu poberateľov tejto pomoci. Uvedená koncepcia preto počíta i s tzv. skrytou chudobou, t.j. s istým percentom obyvateľstva ktoré síce spĺňa kritériá na poberanie sociálnej pomoci, ale z najrôznejších dôvodov sa neuchádza o takúto pomoc (pocit zahanbenia pre odkázanosť, neinformovanosť, odmietanie, subjektívna spokojnosť s daným stavom a pod.)

Politická koncepcia chudoby vychádza z nevyhnutnosti sporadického prispôbovania kritérií a hraníc chudoby možnostiam (napr. štátu, regiónu a pod.). Tým sa blíži ku koncepcii relatívnej chudoby.

Sociologické i sociálno-psychologické koncepcie chudoby kladú veľký dôraz na reakciu Podľa Rady Európy sa za chudobné označujú osoby, rodiny alebo aj celé skupiny osôb, ktorých príjmové zdroje sú natoľko limitované, že ich vylučujú z minimálne akceptovaného životného štýlu občanov štátu, v tom-ktorom štáte žijú.

Rievajová (2006, s. 231) píše ... „vysoká nezamestnanosť a stúpajúce životné náklady sa podieľajú na raste chudoby. Tá je v Slovenskej republike determinovaná hlavne sociálno-demografickými, teritoriálnymi (regióny s najvyššou mierou nezamestnanosti), resp. etnickými aspektmi (rómske obyvateľstvo).“

Možno povedať, že chudoba predstavuje legitímnu súčasť modernej spoločnosti. Pokiaľ ide o slovenskú spoločnosť, je potrebné zdôrazniť, že samotný výraz chudoba nie je legislatívne ukotvený a taktiež oficiálne štatistiky nevykazujú počty chudobných tak, ako je tomu napr. v Európskej únii prostredníctvom Eurostatu. Na strane druhej, chudoba sa stala predmetom viacerých výskumov, napr. Štatistického úradu SR alebo Výskumného ústavu Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR, paradoxne však pod iným názvom. Na Slovensku sa používajú skôr synonymá chudoby ako sociálne slabí obyvatelia, nízkopríjmové domácnosti a predovšetkým pojem hmotná núdza, ktorý je aj legislatívne vymedzený a je vlastne označením pre chudobu.

Pod existenciou štátu verejného blaha (nesprávne blahobytu, nem. Wohlfahrtstaat, angl. welfare state) rozumieme v užšom slova zmysle systém štátnych a verejných, resp. mimovládnych zariadení, ktoré slúžia predovšetkým hlavnému cieľu - dosiahnuť najväčšie šťastie pre všetkých. Nejde teda iba o ekonomický, ale aj o etický imperatív, ktorý má súčasne slúžiť týmto čiastkovým cieľom:

- zabrániť nedostojnej chudobe a existenčnej núdzi človeka (napr. prostredníctvom sociálnej pomoci)
- zabezpečiť ho proti hroziacim štandardným, ale i takým rizikám, ktoré vyplývajú zo starnutia populácie (prostredníctvom dôchodkového, nemocenského poistenia)
- odstrániť neželateľné formy sociálnych nerovností, predovšetkým redistribučnou politikou štátu, no i prostredníctvom tzv. progresívneho zdaňovania, chránených pracovísk a pod.
- nastoliť rovnaké životné podmienky, resp. základné predpoklady každodenného života rovnosťou šancí (napr. prípravou vhodnej infraštruktúry a prístupu k verejnému bohatstvu)
- poskytnúť občanom bezpečnosť, pocit istoty a ochrany pred sociálno-patologickými javmi a predchádzať im).

Žilová (2005, s. 25) z hľadiska príčin chudoby rozdeľuje chudobu na starú a novú chudobu. Stará chudoba sa označuje aj ako demografická, alebo horizontálna chudoba a jej existencia nie je závislá od trhu práce. Touto podobou chudoby sú ohrozené sociálne kategórie charakterizované vekom, životným a rodinným cyklom, neschopnosťou pracovať (v jednotlivom zastúpení týchto znakov, ale aj pri ich kumulácii). Do tejto chudoby môže skĺznuť množstvo rodín napríklad vo fáze „životných investícií“ (pri kúpe bytu či pri jeho zariaďovaní, založení rodiny narodení dieťaťa a pod.)

Nová chudoba sa označuje aj ako vertikálna chudoba a je spojená s pozíciou jedinca i celých sociálnych kategórií na trhu práce. O novej chudobe sa ako o novej hovorí preto, že pred industrializáciou spoločnosti neexistovala, pretože neexistovala platená práca, neexistovalo ohrozenie stratiť platenú prácu a takisto neexistoval trh práce v dnešnom slova zmysle. Táto podoba chudoby môže vzniknúť u nezamestnaných, v neúplných rodinách, u osôb s nízkymi príjmami a osôb dlhodobejšie znevýhodňovaných na trhu práce.

Prejavom kultúry chudoby je závislosť od sociálnych transferov, spoliehanie sa na pomoc „zvonka“, bez schopnosti či ochoty aktivizácie vlastných zdrojov a síl, ako aj apatia, pasivita až agresia (a v konečnom dôsledku proces uzatvárania sa a samovyľúčovania).

Doterajšie trendy a vývoj v reprodukčnom a rodinnom správaní aktívne vstupujú do súčasných spoločenských súvislostí. Aj pri analýze chudoby je potrebné venovať zvláštnu pozornosť rodine, pretože:

- rodinný status, rodinná situácia, ako aj vzťahy sú tými skutočnosťami, ktoré spolu s finančným príjmom vplyvajú na mieru a ohrozenie jej členov chudobou
- samotný príjem a rodinný status sa ovplyvňujú a determinujú
- obzvlášť v slovenských podmienkach rodina pôsobí ako prvotný a prirodzený mechanizmus vnútornej ochrany aj členov pred chudobou
- rodina v prvom rade pomáha vytvárať alebo vytvára stratégie na prekonávanie chudoby svojich členov (Žilová, 2005, s. 44).

Výsledky prieskumov po celom svete jednoznačne konštatujú výrazne vyššiu ohrozenosť chudobou u rodín:

- neúplných, s jedným rodičom (či už slobodných matiek, vdov/vdovcov alebo rozvedených)
- s väčším počtom detí. Odborníci konštatujú priamu závislosť medzi počtom detí v rodine a mierou jej chudoby
- s nezamestnaným členom, žiteľom rodiny, zvlášť ak je to dlhodobá nezamestnanosť
- ktoré majú obmedzený prístup k sociálnym službám
- ktoré majú problém v bytovej otázke
- mladých s maloletými deťmi
- v určitých fázach rodinného života a i. (Žilová, 2005, s. 45).

Chudoba patrí aj v 21. storočí medzi otázky, ktorými je potrebné sa zaoberať. Možno práve v tomto storočí ešte intenzívnejšie ako v storočí minulom. Zmenený medzinárodný a politický kontext v Európe priniesol pre Slovensko nové výzvy aj v skúmaní chudoby. Stali sme sa súčasťou spoločenstva, v ktorom sú otázky nepriaznivej životnej situácie a nerovnakých životných šancí v centre pozornosti výskumu i politického rozhodovania.

Presun od chudoby k sociálnemu vylúčeniu predstavuje v poslednom období jednu z najvýznamnejších udalostí v teórii i praxi sociálnej politiky. Kvalitatívne ako i

kvantitatívne posuny v podobe chudoby v porovnaní s minulosťou priniesli záujem o širšie vymedzenie chudoby, snahu o pochopenie procesov a mechanizmov, ktoré vedú alebo znemožňujú vymaniť sa z tejto nepriaznivej situácie.

Ak hovoríme o sociálnom vylúčení čiže sociálnej exklúzie ide o všeobecné a dlhodobé znevýhodnenie týkajúce sa vzdelania, zamestnania, bývania, alebo prísunu finančných zdrojov, a taktiež abscentujúci prístup k občianskym, politickým, sociálnym právam a ochrane.

S týmto pojmom je úzko spojený pojem chudoby. V dôsledku chudoby môže vzniknúť mnohonásobné znevýhodnenie počínajúc nezamestnanosťou, cez nízky príjem, zlé bývanie, nedostatočnú zdravotnú starostlivosť až po prekážky v prístupe k vzdelávaniu, kultúre, športu či rekreácii. Ľudí, ktorí žijú v chudobe najmä v súčasnosti najviac je ohrozené touto skutočnosťou najmä rómske etnikum, sú obvykle väčšinouovou spoločnosťou neprijímaní, opovrhovaní, napriek tomu, že chudobou, neistotou a postavením na okraji spoločnosti sú porušované ľudské práva. V konečnom sú vylúčení z prístupu k sociálnym službám, zdravotnej starostlivosti, či zo sietí sociálneho zabezpečenia. Sprievodným javom sociálne vylúčených sa stávajú rôzne pocity ako pocit beznádeje, hanby, neistoty, vlastného zlyhania.

V odbornej literatúre (Mareš,1999) sa najčastejšie spomínajú nasledovné podoby a mechanizmy sociálneho vylúčenia:

- *ekonomické vylúčenie* – znamená v konečnom dôsledku vylúčenie zo životného štandardu a životných šancí obvyklých v spoločnosti či v danej skupine
- *kultúrne vylúčenie* - je odoprenie práva jedinca či skupiny participovať na kultúre spoločnosti a zdieľať jej kultúrny kapitál, vzdelanosť a kultúru
- *symbolické vylúčenie* – sociálna a kultúrna identita sú do značnej miery identitami symbolickými. Členstvo v skupine je symbolicky potvrdzované či odmietané a skupina je symbolicky konštruovaná a pomocou symbolov potvrdzovaná. Symbolická exklúzia je spojená so stigmatizáciou jedincov i sociálnych skupín vnímaných ako odlišné, deviantné či cudzie.
- *priestorové vylúčenie* – koncentrácia vylúčených jednotlivcov a sociálnych skupín v určitých geografických priestoroch.

V decembri 2003 sa Slovenská republika zapojila do prípravy Spoločného memoranda o inklúzii. Memorandum bolo podpísané v Bruseli a Slovenská republika sa na medzinárodnej úrovni zapojila do boja proti chudobe a sociálnej exklúzii. Bol pripravený Národný akčný plán sociálnej inklúzie na roky 2004-2006 a tento dokument sa stal významnou výzvou v boji proti chudobe a exklúzii a na zabezpečenie sociálnej súdržnosti.

Vašečka (2002) konštatuje, že sociálnej vylúčenie sa v súčasnosti chápe skôr ako dôsledok zlyhania spoločnosti než ako zlyhanie jednotlivca. Najohrozenejšími sú jednotlivci, resp. skupiny osôb, ktoré majú oslabenú väzbu minimálne k jednej zo štyroch integračných rovní, prostredníctvom ktorých sú integrované do spoločnosti: k demokracii a právu (podporujú občiansku integráciu), k trhu práce (podporujú ekonomickú integráciu), k sociálnemu štátu (podporuje sociálnu integráciu) a rodine spolu s komunitou (podporujú interpersonálnu integráciu). Vylúčenie z jednej integračnej zložky znamená súčasne vo väčšine prípadov vylúčenie z ďalších zložiek.

Vylúčenie je totiž obojstranne nechcený proces, pretože okrem nerovnosti v možnosti uplatňovať všetky občianske, politické a sociálne práva, vedie aj k sociálnemu napätiu a z neho plynúcim sociálnym rizikám. Môže totiž hroziť kolaps

sociálnej solidarity a súdržnosti, a preto je snaha o integrovanie vylúčených jednotlivcov či skupín nevyhnutná.

V roku 2005 Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny vypracovalo Akčný plán opatrení predchádzania a zmierňovania chudoby a sociálneho vylúčenia v podmienkach SR na roky 2005 – 2006. Tento akčný plán rezortu dopĺňa Národný akčný plán sociálnej inklúzie na roky 2004-2006 o nové priority a ciele, ktoré sú zamerané na:

- Rozvoj poznatkov o chudobe a sociálnom vylúčení a rozvoj kapacít
- Rozvoj opatrení na zmierňovanie chudoby a podporu sociálnej inklúzie
- Podporu aktivít zameraných na predchádzanie reprodukcie chudoby a sociálneho vylúčenia

V roku 2005 vznikla na Slovensku Európska platforma sociálnej inklúzie pre riešenie problémov a pomoc ohrozeným skupinám ľudí.

Sociálna inklúzia znamená odstraňovanie prekážok začleňovania jednotlivcov a skupín, zároveň posilňovanie prvkov solidarity, reciprocity, spoluzodpovednosti a spoločného zdieľania a je predpokladom a súčasťou sociálnej súdržnosti, ktorú chápeme ako proces. Otázky boja proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu sa na Slovensku stávajú postupne súčasťou jazyka decíznej sféry. Koncept sociálneho vylúčenia sa dostal do oficiálnych dokumentov v procese preberania agendy európskej sociálnej politiky. Na rozdiel od krajín západnej Európy, v ktorých akademická a výskumná sféra poskytovala východisko pre používanie konceptu sociálneho vylúčenia vo verejných politikách, je sociálne vylúčenie v našich podmienkach importovaným pojmom a konceptom, len postupne sa učíme naplňovať ho obsahom. Koncept sociálneho vylúčenia poskytuje viacero výhod pri skúmaní sociálnej situácie obyvateľstva. Nehovorí len o nedostatku príjmu alebo materiálnych zdrojoch, jedná sa o mnohodimenzionálny jav. Koncept sociálneho vylúčenia umožňuje sledovať celý rad skutočností vplývajúcich na vzťah jednotlivca, skupín ku majoritnej spoločnosti.

Sociálne vylúčenie je procesom oslabovania sociálnych väzieb a rastúcej sociálnej izolácie. Vylúčenie má dynamický charakter aj preto, že sa vzťahuje tak k aktuálnej situácii jednotlivca (skupín), ako aj k jeho (ich) vyhliadkam do budúcnosti. (Džambazovič et al., 2004).

Koncept sociálneho vylúčenia má svoje korene v 70. rokoch vo Francúzsku, kde bol prvýkrát použitý pre špecifickú situáciu určitých skupín obyvateľov žijúcich na okraji spoločnosti, ktorí boli odrezaní od pracovných príležitostí a zároveň od záchrannej siete štátnej sociálnej pomoci.

Existujú tri pohľady na sociálneho vylúčenia:

- **redistribučné** - zdôrazňuje sociálne vplyvy, ktoré túto situáciu spôsobujú (napr. existenciu nerovnosti v spoločnosti) a zameriava sa na osoby žijúce v chudobe.
- **etické** - zdôrazňuje kriminálne správanie a morálny úpadok celých sociálnych skupín, alebo obyvateľov mestských štvrtí, ktoré sa ocitli v sociálnom vylúčení
- **integračné** - sociálne vylúčenie tu chápané ako totožné s vylúčením z trhu práce.

Sociálne vylúčenie teda môžeme definovať ako proces, ktorým sú jednotlivci ale aj celé skupiny osôb zbavované prístupu k zdrojom nevyhnutným pre zapojenie sa do sociálnych, ekonomických a politických aktivít spoločnosti ako celku. Proces sociálneho vylúčenia je primárnym dôsledkom chudoby a nízkych príjmov, prispievajú k nemu však aj ďalšie faktory ako je diskriminácia, nízke vzdelanie, ale aj zlé životné podmienky. Sociálne vylúčení sú odrezaní od inštitúcií a služieb, sociálnych sietí a vzdelávacích príležitostí. Prejavom sociálneho vylúčenia je

napríklad dlhodobá nezamestnanosť, závislosť na sociálnych dávkach, život v priestorovo vylúčených častiach obcí (ghettách), nízka kvalifikácia, zlý zdravotný stav, rozpad rodín či strata sebaúcty. Ako adaptácia na podmienky sociálneho vylúčenia sa často vytvárajú špecifické hodnoty a normy, medzi ktoré patrí napríklad dôraz na prítomnosť, neschopnosť plánovať do budúcnosti, pocity beznádeje a bezmocnosti ale aj presvedčenia, že človek nemôže ovplyvniť vlastnú sociálnu situáciu. (<http://www.rozvojove.vzdelavanie.sk/pojmy/socialne-vylucenie.html>, 20. 02. 2009).

Záver príspevku

Súčasná doba má veľmi tvrdý dopad na existenciu i fungovanie Rómov v majoritnej spoločnosti. Materiálne a sociálne zabezpečenie je ukazovateľom, od ktorého sa odvíjajú ďalšie prvky.

Je zrejmé, že zlepšenie postavenia a kvality života časti Rómov v spoločnosti sa odvíja od ich vzdelanostnej úrovne. Na pozdvihnutie ich vzdelanostnej úrovne je dôležité vytvoriť v rámci transformácie výchovno-vzdelávacieho systému také podmienky, aby aj v obsahu, formách a metódach boli akceptované osobitosti rómskej národnostnej menšiny. Je to dlhodobý proces realizovateľný len za účasti Rómov, ich rodín a miestnych komunít, v ktorých Rómovia žijú.

„Význam vzdelávania v živote spoločnosti, komunity, sociálnej skupiny a jednotlivca možno znázorniť zjednodušeným vzorcom:

Vzdelanie = vyššia možnosť pracovného uplatnenia,

Vzdelanie = dôstojnejšie životné podmienky,

Vzdelanie = vyšší životný štandard.,, (Rosinský, 2006, 48)

V tejto problematike vidíme priestor pre oblasť sociálnej politiky, pre samosprávy v neposlednom rade aj sociálnych a terénnych pracovníkov.

- zlepšiť prístup na trh práce,
- redukcia chudoby romských detí,
- zlepšenie úrovne bývania a socio-kultúrnej úrovne v rómskych osadách,
- postupná integrácia Rómov z rómskych osád,
- rozširovanie programov prispievajúcich k zlepšeniu sociálneho začlenenia marginalizovaných skupín,
- zvyšovať kvalifikáciu terénnych sociálnych pracovníkov pre priamu sociálnu prácu
- participácia rómskeho obyvateľstva na zlepšovaní ich životnej úrovne

Riešenie chudoby a socialnej exklúzie Romov na Slovensku je komplexna úloha, ktorá si vyžaduje čas a trpezlivosť. Chudoba medzi Romami má množstvo aspektov a hlboko historické korene. Efektívne koncepcie na jej riešenie si vyžadujú všestranný prístup medzi: medzinarodnými organizáciami, národnou vládou, mimovladnými organizáciami posobiacimi na všetkých úrovniach, miestnymi samospravami a komunitami.

Pristupový proces do Európskej unie poskytuje Slovensku výbornú príležitosť na riešenie problémov prostredníctvom programov a projektov financovaných z vonkajších zdrojov.

Hlavné systémové zásady modernej sociálnej pomoci

Nová koncipovaná sociálna pomoc vychádza dôsledne zo základných predpokladov, že v podmienkach demokratickej spoločnosti a slobodného trhu nesie každý občan za seba zodpovednosť a za svoju budúcnosť.

Keby sa ocitol v sociálne nevyhovujúcej situácii, nastupuje sociálna pomoc ako prejav ľudskej solidarity a dobročinnosti s cieľom:

- Vrátiť občanovi čo najrýchlejšie sociálnu suverenitu. A to väčšina problémov v sociálne ekonomickom postavení občana je prechodného charakteru. Ide o časovo obmedzenú stratu sociálnej suverenity. Sociálna pomoc je tu predovšetkým preto, aby vytiahla občana alebo jeho rodinu čo najrýchlejšie z tejto situácie tak, aby s návratom sociálnej suverenity mohol opäť prevziať plnú zodpovednosť sám za seba alebo svoju rodinu.
- Pomoc mu prekonať prechodne štádium sociálne-ekonomických problémov. Sociálna pomoc sa bude usilovať o návrat tejto suverenity, o dlhodobejšie riešenie sociálne-ekonomicky nepriaznivých podmienok života, o integráciu do normálneho života s cieľom zabrániť prepadu do ďalšej skupiny spoluobčanov, celkom odkázaných na starostlivosť spoločnosti;
- Riešiť jeho trvale sociálne nižšie postavenie. Ide o všetkých tých spoluobčanov, ktorý nemôžu ani s pomocou spoločenského pôsobenia obnoviť svoju sociálnu suverenitu a sú a trvalo budú odkázaný na ľudskú solidaritu a dobročinnosť. (MPSVaR SR 2007)

Jedným zo základných cieľov sociálnej pomoci je zabrániť prepadu občana do trvalej sociálnej závislosti, ktorá spravidla vyžaduje „azylové riešenie“. Ide tu predovšetkým o pomoc aktivizujúcu, ktorá vedie k dosiahnutiu spôsobilosti samostatného života v spoločnosti.

Literatúra

- GALLIE, D.: *Social precarity and social integration*. Luxembourg: Publications Office, p.166, 2003. ISBN 92-894-52781.
- HOLLOWAY, J.: *Social Policy Harmonization in the European Community*. London, Farnborough, Govwer Pub.Co., 1981, p.318. ISBN 0-566-00196-9.
- HRONCOVÁ, J. et. al.: *Sociálna pedagogika*. Banská Bystrica: UMB, 2004. ISBN 80-8083-028-2.
- LEVICKÁ, J. et.al.: *Sociálna práca s rodinou*. Trnava: Trnavská univerzita, Mosty n.f. a Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, 2004, 178s. ISBN 89074-93-6.
- LORAN, T.: *Nezamestnanosť*. In: Vašečka, M.et.al.: *Čačipen Pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, 911s. ISBN 80-88935-41-5
- MAREŠ, P.: *Sociologie nerovnosti a chudoby*. SLON, 1999, s. 248. ISBN 80-85850-61-3.
- MOŽNÝ, I.: *Moderní rodina: Mýty a skutečnost*. Brno: Blok, 1990, 184 s. ISBN 80-7029-018-8.
- ONDREJKOVIČ, P. et.al.: *Sociálna patológia*. Bratislava: VEDA, 2001. 310s. ISBN 80-224-0685-6
- RIEVAJOVÁ, Eva et. al.: *Transformácia sociálnej sféry v Slovenskej republike, nezamestnanosť, sociálna práca*. Bratislava: SPRINT, 1997, 204s. ISBN 80-88848-16-4
- ROSINSKÝ, R.: *Čavale Romale alebo motivácia rómskych žiakov k učniu*. Nitra: UKF-FSVaZ, 2006. ISBN 80-8050-955-7
- SELICKÁ, D.: *Sociálno-výchovná práca v rómskej rodine*. In: InterRra 5 : interkulturalita a rómska národnostná menšina v sociálnych a pedagogických súvislostiach. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 25. - 26. septembra 2007 v Spišskej Novej Vsi. - Nitra: UKF, 2008. - ISBN 978-80-8094-314-1. - S. 585-589.
- ŠEBOVÁ, M.: *Otázky merania chudoby*. Bratislava: Friedrich Ebert Stiftung e.V., zastúpenie v Slovenskej republike, 2004, s. 112. ISBN 80-89149-02-2.
- VAŠEČKA, M. et.al.: *Čačipen Pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, 911s. ISBN 80-88935-41-5.
- ŽILOVÁ, A.: *Chudoba a jej premeny na Slovensku*. Baďín: MENTOR, 2005, 162s. ISBN 80-968932-2-X.
- DŽAMBAZOVIČ, R.: *Chudoba a sociálna exklúzia/inklúzia. Skupiny najviac ohrozené exklúziou a námety na riešenie/prevenciu*. Záverečná správa z prvej etapy riešenia výskumnej úlohy.
- ONDREJKOVIČ, P.: *Chudoba, kriminalita a sociálna patológia*
http://www.noveslovo.sk/archiv/2001-26/o_trendoch.html/ (01-02-2009)
http://www.rozvojove_vzdelavanie.sk/pojmy/socialne-vylucenie.html, 20. 02. 2009
- ÚSTREDIE PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY, 2008. Dávky a príspevky v hmotnej núdzi.
<<http://www.upsvar.sk/rsi/rsi.nsf/0/B6286CB7FB0B017AC1257115004E3F63?OpenDocument>> (2008-12-10)
- ZÁKON O POMOCI V HMOTNEJ NÚDZI 2003. Zákon o pomoci v hmotnej núdzi 599/2003. Bratislava: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny, 2005.

PhDr. Katarína Vanková, PhD.

Univerzita Konštantína Filozofa Nitra
Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva
Ústav romologických štúdií
Kraskova č.1
949 74 Nitra
Slovenská republika
kvankova@ukf.sk

Individuálne vnímanie sociálnej a ekonomickej núdze

Individual perception social and economical need

Milan Hejdiš

Abstrakt

Autor sa vo svojom príspevku zaoberá pojmami sociálnej a ekonomickej núdze a dôsledkov z nich vyplývajúcich pre spoločnosť a jednotlivca. Zároveň poukazuje na chápanie významu obidvoch pojmov vo vzťahu k jednotlivcom, ktorí porušovali spoločenské normy. Obidvaja odsúdení boli dokonalými protipólmi v chápaní pojmov sociálnej a ekonomickej núdze, pričom ich postavenie v spoločnosti bolo neporovnateľné, ako aj trestná činnosť spojená s predstavou nedostatku a blahobytu. Spôsob vyjadrenie protestu s uväznením za ich trestnú činnosť bol už iba osobný postoj, ktorým dávali najavo nesúhlas s opatreniami, ktoré sa ich následne dotkli.

Abstract

Author oneself at of his contribution dealt concepts social and economical distress and consequences of them resulting for society and individual. At the same time mention understanding of meaning both of them abstractions at relation to individuals, who infringe social standards. Both of them doomed were they perfect antipole in the perceived concepts social and economical distress, whereby its status in the company has been incomparable, as well as criminal activity connection with visualization shortage and prosperity. Manner expression protest with confinement in its punishable activity was he as early as solely passenger position, who express as disfavour for arrangements, who oneself its subsequently aggrieved.

Kľúčové slová

sociálna a ekonomická núdza, jednotlivec, spoločnosť, odsúdený, trestná činnosť, nedostatok, blahobyť, uväznenie, rizikové správanie (sebapoškodenie, hladovka)

Keywords

social and economic distress, individual, society, doomed, criminal activity, shortage, welfare, imprisonment, danger behaviour (self-inflicted trauma, self harm, hunger strike)

Úvod

Príbeh vystúpenia ku konferencii sa odohráva v prostredí väzenia, kde sa síce obidvaja aktéri nikdy nestretli a osobne nepoznali (pre potreby príspevku ich budeme nazývať klient Ján - bohatý a klient Jozef - chudobný). Nie je dôležité ich vzájomné osobné poznanie, ale poznanie, ktoré z ich konania môže byť prospešné pre ostatných.

Obidvaja klienti boli vo väzení z dôvodu prekročenia spoločensky uznávaných noriem, teda prišli do kontaktu s trestným právom. Ich spoločenský status, vzdelanie, spôsob existencie bol veľmi rozdielny, nakoľko Ján patril k vrstve ekonomicky veľmi dobre zabezpečenej, Jozef živoril na okraji spoločnosti. Obidvaja páchali ekonomickú trestnú činnosť, Ján podvodmi, Jozef drobnými krádežami.

Ich spoločným znakom v priebehu uväznenia bolo rizikové správanie (sebapoškodzovanie, hladovka), nebezpečné nielen pre jednotlivca, ale svojimi dôsledkami aj pre spoločnosť, ktorá nemá dostatočne účinné nástroje na zabránenie spôsobu ich správania. Ich rizikové správanie vo svojom dôsledku narúšalo činnosť väzenskej inštitúcie a kládlo maximálne požiadavky na činnosť personálu spojenú s elimináciou následkov rizikového správania.

Obidvaja aktéri príbehu vyjadrovali svoje postoje ku svojej životnej ceste, pričom nosným problémom v ich existencii bol materiálny nedostatok alebo veľmi individuálne chápanie pojmu sociálnej núdze spojennej s bezproblémovou existenciou v spoločnosti.

Rozdiel v chápaní materiálneho dostatku alebo sociálnej núdze bol však zásadný, a to v množstve a kvalite, jeho obnovovaní, porovnávaní sa s materiálnym dostatkom iných a samozrejme v jeho využití.

1 Rodinné anamnézy

Ján pochádzal zo skromných pomerov, jeho otec a matka pracovali v robotníckych profesiách, mal jedného brata, ženu a maloleté dieťa. Pracoval v zamestnaniach, kde dochádzal do kontaktu hlavne s financiami, bol zodpovedný za ich prevody, účtovanie, používanie a účelové investovanie v rámci organizácií. Žena vykonávala obdobné povolanie. V živote bolo miesto iba pre jedno dieťa, jeho narodenie bolo v zmysle jeho životnej cesty plánované až do obdobia ich absolútneho materiálneho a finančného zabezpečenia. Manželka prijala jeho životnú filozofiu a úplne sa mu podriadila.

Jozef pochádzal z rómskej rodiny. Otec často vo výkone trestu odňatia slobody, bez ukončeného základného vzdelania, matka bez ukončeného základného vzdelania. Obidvaja obyvatelia rómskej osady, matka sa v čase pôrodu nachádzala v severných Čechách.

2 Osobné anamnézy

Ján bol starší zo súrodencov, brat bol od neho mladší o dva roky, vyrastal v harmonickej rodine, rodičia mali snahu obidve deti finančne a materiálne zabezpečiť v rámci svojich možností. Obidvaja vyštudovali vysoké školy ekonomického zamerania a mali primerane svojim schopnostiam aj zamestnanie.

Počas školskej dochádzky, štúdia na strednej a vysokej škole užíval a využíval výhody študentského života, domáceho harmonického rodinného prostredia, nikdy nebýval na internáte. Nikdy nepociťoval nedostatok, hoci býval s rodičmi v panelom dome a rodičia okrem neho vlastnili vtedy bežný osobný automobil, o ktorý sa hlavne jeho otec až úzkostlivo staral.

U Jána nastala výrazná zmena v jeho životnej ceste po roku 1989, kedy mohol začať realizovať svoju skúsenosť z predchádzajúcich zamestnaní na finančných burzách. Vnímal to ako možnosť absolútneho uplatnenia svojich schopností.

Pred svojim uväznením sa pohyboval po celej Európe, občas telefonoval svojej žene, ktorá nikdy nemala ani tušenie odkiaľ. Nikdy jej to nepovedal, iba ju uisťoval, že všetko je v najlepšom poriadku a všetko robí pre spokojnosť svojej rodiny.

Jozef sa narodil ako druhé nemanželské dieťa v poradí, matka mala v čase pôrodu 16 rokov, jeho otec asi 29 rokov. Matka otehotnela počas otcovho návratu z výkonu trestu, po čase ho odmietla a väčšiu časť života strávil do 15 rokov v ústavných zariadeniach. Na otca si pamätá veľmi málo, hlásil sa k nemu iba sporadicky. Najviac sa o neho starala jeho údajná „teta“, ktorá ho občas chodila navštevovať aj do ústavných zariadení.

Otec, keď bol s ním v kontakte, tak ho iba bil, žiadnu inú spomienku na neho nemá. Keď pre neho neukradol počas dňa aspoň drobnosť, najlepšie alkohol, tak večer dostal bitku. Otcova agresivita sa výrazne stupňovala hlavne po konzumácii alkoholu. Často sa pred ním skrýval, pretože mu hrozilo nebezpečenstvo. Pred bitkou ho zvyčajne chránila jeho „teta“, ktorá ho s postupujúcim vekom nevedela ochrániť. Hovoril, že niekedy si po bitke nič nepamätal.

Počas pobytu v ústavných zariadeniach vykonal úteky, za ktoré bol sankcionovaný. V kolektíve detí často vyvolával bitky, pri ktorých ho napokon ostatní zbili. Sám seba nikdy nepovažoval za fyzicky zdatného, bitky vyvolával zámerne, aby si ho niekto aspoň všimol. Vtedy mal pocit, že žije, keď ho niekto po bitke ošetroval. Už počas pobytov v ústavoch sám sebe spôsoboval drobné zranenia (self harm), sklom, ostrým predmetom na končatinách a trupe, pričom to zdôvodňoval inými okolnosťami, personál zariadení mu však neveril. Absolvoval iba štyri triedy základnej školy. Pobyt v domovoch vníma pozitívne, nakoľko sa naučil čítať a písať.

Od 15. roku života súdne trestaný. Vždy kradol, pretože nič iné ho otec ani neučil. Prvýkrát potrestaný súdom na pol roka s podmieneným odkladom za krádež. Vykradol pivnice v panelovom dome na sídlisku a nie po prvýkrát, bral hlavne jedlo a čo nemohol odniesť, tak zničil z pomsty, pretože on nič nemal a ostatní mali dostatok. Otca od svojich 12 rokov nevidel. Nemal znalosť o tom, či jeho otec posielal peniaze aspoň jeho „tete“. Nevie a nikdy nevedel pochopiť, ako jeho teta mohla získavať aspoň základné potraviny, aby sa uživila, pretože nikde nikdy nepracovala.

V 15-tich rokoch začal fetovať toluén, bol najdostupnejší, riešil tým svoje osobné problémy, vzťah k rodičom neexistuje. Vo veku 18 rokov invalidizovaný z dôvodu astmy a problémami s prieduškami, ktoré ho prenasledujú od malého dieťaťa.

Iba jedenkrát žil počas krátkych dvoch mesiacov pobytu na slobode s „družkou“, no ďalším výkonom väzby prerušila s ním vzťahy a ani mu nenapísala, hoci jej poslal niekoľko dopisov z výkonu väzby.

3 Psychologické charakteristiky

Ján pokladal rozhovor so psychológom ako výrazný zásah do jeho súkromia, bol ostražitý, každá otázka alebo úkon pri psychologickom vyšetrení bol podmienený otázkou účelnosti v kontexte vyšetrenia a výsledným efektom. V závere vyšetrenia zdôraznené vysoká miera inteligencie, ale zároveň citová tuposť, absencia empatie, materiálna zameranosť v živote a zľahčovanie následkov svojho konania vysoko nebezpečného pre neho a pre spoločnosť.

Jozef počas vyšetrenia aktívne spolupracoval, do popredia vystupuje nevyváženosť, labilita v emocionálnej a citovej oblasti s úzkostným ladením, s predpokladom k náladovým výkyvom. Vo vzťahu k sociálnemu prostrediu chýbajú adekvátne vzorce správania zabezpečujúce primeranú socializáciu. Pozorovaná zvýšená neurolabilita, emocionálna frustrácia. Konfrontačné nastavenie vo vzťahu k okoliu v dôsledku absencie adekvátnych spôsobov socializácie. Problémy v prispôbovaní sú podvedomou kompenzáciou vnútornej emocionálnej chaotičnosti, čo premieta do vzdorovitého správania, snahy o sebaapresadenie. Nedostatok akejkoľvek schopnosti primeraného a adekvátneho spôsobu riešenia záťažových a konfliktných situácií.

Schopnosť logického myslenia a postihovania logických súvislostí je v pásme slabšieho podpriemeru.

4 Kontakt s klientmi

4.1 Kontakt s Jánom

Prvý a zároveň aj posledný kontakt s Jánom z dôvodu umiestnenia vo väzenskom zariadení trval 6 týždňov. Začal ako všetky iné v tomto prostredí vo väzenskej cele, kde bol umiestnený sám **z dôvodu hladovania**. Pociťoval výraznú potrebu s niekým alebo s niečím komunikovať, rozprávať sa, niečo čítať.

Pri prvom vstupnom rozhovore pôsobil i napriek dlhej dobe hladovania vitálne, hladovku nechcel ukončiť za žiadnych okolností, nakoľko by „stratil svoju tvár“. Bližšie k pojmu "straty svojej tváre" nechcel uviesť nič podrobnejšie, sám si, ako tvrdil, sledoval svoj zdravotný stav. Dával sa pravidelne vážiť a podrobne sa odberom krvi na testy, boli mu poskytnuté knihy na čítanie. Bol mu odporučený kontakt so svojou rodinou, a to nielen iba pre zaslanie peňazí na nevyhnutné nákupy osobnej hygieny a iných vecí ako napr. vitamíny, čo aj v prípade hladovania umožňovali interné predpisy.

V ďalšom rozhovore na cele bol v dobrej nálade, pýtal sa na možnosti korešpondencie, bol oboznámený s možnosťami dopisovania, pričom sa doteraz písomne s nikým nekontaktoval. Za tým účelom mu boli poskytnuté písacie potreby a papier. Verbálne prejavoval záujem iba o kontakt s matkou. Okrem iného tvrdil, že i napriek dlhej dobe hladovania je v poriadku, sleduje si organizmus a je schopný odhadnúť, kedy svoju hladovku ukončiť. No bol upozornený na nežiaduce následky dlhodobého hladovania, keď sa dôsledok karencie môže prejaviť aj v neskoršom období po ukončení hladovky. Zobral varovanie na vedomie, ale podľa jeho vyjadrenia v hladovke bude i napriek tomu pokračovať.

Pri ďalšom kontakte už mal problémy pri vstávaní z postele, avizoval ich službukonajúci referent režimu. Pýtal sa však na svoje peniaze, ktoré si doniesol do väzenia, avšak uznesením súdu s nimi nemohol manipulovať, nakoľko sa predpokladalo, že môžu pochádzať z trestnej činnosti. Počas tohoto kontaktu s Jánom došiel jeho otec a brat, ktorí sa náhodou dozvedeli, že je vo väzení, tak si prišli osobne preveriť získanú informáciu. Zároveň boli informovaní lekárom o problémoch v jeho zdravotnom stave z dôvodu dlhodobého hladovania, zároveň požadovali aj návštevu, ale kontakt s bratom im nebol umožnený z dôvodu nesplnenia zákonných podmienok pre vykonanie návštevy. V ten istý deň začali výrazné problémy v jeho zdravotnom stave až do tej miery, že musel byť napojený na infúzie.

Ďalší kontakt s Jánom bol už v spoločnosti jeho rodičov (obidvaja na starobnom dôchodku), nakoľko zákonné podmienky návštevy boli splnené, museli však z dôvodu infúzií čakať. Zatiaľ boli oboznámení s jeho zdravotným stavom, čo hlavne matku výrazne rozrušilo. Boli upozornení na možné komplikácie v zdravotnom stave aj po ukončení hladovky, pretože v jej priebehu mohlo dôjsť aj k ireverzibilným zmenám vo funkciách jeho organizmu. Rovnako boli upozornení, že i napriek zhoršujúcemu sa jeho zdravotnému stavu hladovku odmieta zrušiť. Zo strany personálu bol zatiaľ vykonávaný systematický denný viacnásobný kontakt. Verbálnu komunikáciu s vďakou prijímal, pôsobila na neho stabilizujúco, ale zrušenie hladovky bolo jeho rozhodnutím, ktoré cieľavedome odkladal, hoci priznával, že skončiť ju napokon musí. Rozhodujúce budú iba okolnosti, za ktorých sa tak stane. Otec aj matka boli rozhodnutí urobiť kroky k jeho prepusteniu z väzenia na základe zlého zdravotného stavu. Podľa neskoršej informácie jeho matka bola nútená z dôvodu silného emocionálneho zážitku vyhľadať lekárske ošetrenie.

Po návšteve svojich rodičov prisľúbil, že do troch dní sa rozhodne o ďalšom pokračovaní hladovky, ktorú napokon predsa len na druhý deň ukončil z dôvodu zlyhávania činnosti obličiek. Prechodne sa jeho stav na dva týždne ešte výrazne zhoršil, takže bol systematicky napojený na infúzie, stabilizoval sa až po ich aplikácii. I napriek tomu zvracal aj vodu, ktorú vypil, takže všetky tekutiny do organizmu dostával intravenózne. Od začiatku hladovky do jej ukončenia stratil 26 kilogramov na hmotnosti, čo zargumentoval tým, že ani to nie je na škodu, nakoľko mal nadváhu.

Prekvapenie u neho vyvolal problém vo výslovnosti, musel vynaložiť značné úsilie pri artikulácii. Musel byť preložený na jednotku intenzívnej starostlivosti, kde i napriek pretrvávajúcim problémom teatrálnie manifestoval svoj záujem o španielčinu a taliančinu, čo bolo za týchto okolností viac ako nemožné. Napokon priznal problémy s koncentráciou a väčšinu času prespal. Na prekvapenie personálu začal uvažovať o svojich životných perspektívach, o dĺžke svojho života v súvislosti s prejavmi dlhodobej kartencie a sústavne opakoval, že nebral naše upozornenia v súvislosti s komplikáciami vážne.

Dostával dennú tlač na čítanie, sledoval hlavne situáciu na Slovensku, kde sa dlhý čas nezdržoval, požičiaval si odborné knihy z ústavnej knižnice. Postupne dokázal vstať z postele, dokázal prejsť k umývadlu a systematicky sa zaoberal svojim zdravotným stavom, napokon začal tvrdiť, že sa nevie postaviť na nohy a udržať rovnováhu.

Napokon došla na návštevu aj jeho manželka s maloletým synom, ktorý bol po vykonanej návšteve značne rozrušený, nakoľko jeho otec bol privezený na jej vykonanie v invalidnom vozíku.

Manželka prijala aktuálnu situáciu so stoickým pokojom a chladom, konverzácia medzi nimi bola iba o peniazoch a dlhoch, so synom počas celej návštevy ani neprehovoril. Svoj zdravotný stav pred manželkou bagatelizoval, aj na nej bolo viditeľné, že v ich vzájomnom vzťahu absentujú akékoľvek citové vzťahy, dominovali iba peniaze. Iba v ich súvislosti hovorili o spoločnej budúcnosti. Chýbal akýkoľvek morálny rozmer a pohľad na jeho trestnú činnosť ("... **peniaze nemajú morálku, peniaze buď sú alebo nie sú** ..." - nielen jeho výrok). Morálnym, emocionálnym rozmerom jeho aktivít sme sa ani nezaoberali, takéto myšlienky odmietal.

Rozhovor po návšteve manželky a syna bol šokujúcejší ako samotná návšteva. Syn mal iba materiálnu hodnotu, rovnako ako aj manželka, ktorá sa rokmi prispôbila jeho životnej filozofii. Syn sa musí tak isto prispôbiť, inak neprežije.

Ukazoval fotografie zo súkromia. Zaujali svojim prepychom, ktorý si nevedel ani primerane užiť. Aby ho udržal, tak musel mať dostatok peňazí, spôsob ich získania nebol rozhodujúci. Istým svojským si vedomoval, že svojim konaním vyvoláva nešťastie u obetí svojich podvodov, no ako tvrdil, počas uväznenia prerobil niekoľko stotisíc dolárov čistého zisku a tie sa mu už žiadnym spôsobom „nevrátia“. Jeho životným krédom bolo 20 tisíc dolárov denne získaných akýmkoľvek spôsobom, Tvrdil, že na burze nie sú ľudské osudy (ani krv, ani utrpenie, ktoré sú za peniazmi), iba peniaze a on vie, ako ich získať. No na otázku, že či jednotlivec, ktorý sa jeho konaním dostal so núdze je pre neho nezaujímavým, odpovedal, že jednotlivec je nezaujímavý, nie je ničím, peniaze vyrábajú masy ľudí a tie nemajú pomenovanie. Doslova nevysvetliteľným paradoxom bolo vyjadrenie, že v jeho neprítomnosti ich luxusný dom neobýva ani jeho manželka so synom, obývajú štandardný panelákový byt na sídlisku. Či už to bola pravda alebo nie, to nebolo a nie je ani teraz podstatné, dostatočne šokujúca bola iba vypovedaná myšlienka, ktorá mala svoj obsah a formu.

Bolo mu preto doporučené, aby hľadal v kontakte so synom a manželkou ľudskú, emocionálnu podstatu. Tvrdil, že o tom bude rozmýšľať, vraj má teraz vo väzení na to čas. Manželka bola pre neho iba nástrojom na získavanie peňazí a vecou na sprevádzanie do spoločnosti, pokiaľ ešte nebol vo väzení. Bola iba oxidantom (katalyzátorom) pre jednoduchšie nadväzovanie obchodných vzťahov, ktoré potom pretavil do svojich ziskov. Syn (ako samostatná existenčná alebo štatistická jednotka) bola spoločenská obyčaj, ktorý sa v manželstve dodržiava. V spoločnosti je o čom hovoriť, je to investícia do budúcnosti, ktorá sa v spoločenských kruhoch akceptuje. Z jeho pohľadu nič viac a nič menej.

V priebehu ďalších dní bol **vyšetrený neurológom** s konštatovaním prechodnej straty schopnosti udržať rovnováhu a stáť, rozhodujúce mali byť pre neho nasledovné dva týždne, počas ktorých by sa mali funkcie pravdepodobne upraviť.

Bol odpojený z infúzií, študoval devízový zákon, sťažoval sa na problémy so zrakom, vraj veľmi ťažko vidí na písaný text v knihe, na väčšiu vzdialenosť vidí iba siluety a bol teda objednaný na vyšetrenie očného pozadia. Opakovane preložený na jednotku intenzívnej starostlivosti, vyjadroval pocity, ako keby nemal vlastné nohy, ako by mal nohy niekoho iného, udával pocit chladu, zlú koncentráciu.

Matka došla opätovne na návštevu, bola informovaná aj o jeho aktuálnom zdravotnom stave, pôsobila veľmi skrúšene, skoro dezorientovane, nebola zvyknutá na dlhé cestovanie, otec odmietol svojho syna navštíviť. Nevedela pochopiť správanie svojho syna, nakoľko sa často nestretávali z dôvodu značnej vzdialenosti ich trvalých bydlísk. Takisto netušila nič o jeho obchodných kriminálnych aktivitách a spôsobe správania sa voči manželke a synovi.

Jeho zdravotný stav sa postupne zlepšoval, lekári sa však domnievali, že niektoré problémy môže aj simulovať, systematicky udával problémy s chôdzou, mravenčením v končatinách, medzitým chodil na rehabilitačné cvičenia, ktoré absolvoval bez závažnejších problémov, odtiaľ ho však odvážali na invalidnom vozíku. Jeho správanie vyvolávalo rozpaky, nakoľko názorne niekoľko dní predvádzal nielen spolubývajúcim na cele, ale aj zdravotnému personálu, ako si nemôže vložiť lyžicou stravu do úst, čo vyvolávalo oprávnené závery, že má snahu vedome komplikovať proces uzdravovania a simulovať rôzne funkčné poškodenia. Systematicky požadoval váženie, meranie tlaku, sťažoval sa na problémy vo videní, sledoval každú zmenu v tlakote srdca, udával mal tlak v hlave a pod. Zamestnával ďalších odborníkov z oblasti zdravotníctva, ktorí napokon usúdili, že nie je potrebné jeho ďalšie zotrvanie v zdravotníckom zariadení a jeho hospitalizácia bola ukončená.

I napriek vážnym komplikáciám po ukončení hladovky pri odchode z väzenského nemocničného zariadenia povedal, že by ju znova zopakoval. Boli to však jeho posledné slová v našom vzájomnom kontakte, nikdy potom sme sa s ním už nestretli.

5 Kontakt s Jozefom

Trval niekoľko rokov (spolu 9 rokov), v priebehu ktorých bol opakovane vo väzení, a počas ktorých sa správal rizikovo nielen voči sebe, ale aj k členom personálu väzenského zariadenia, s ktorými bol v kontakte.

5.1 Prvý výkon trestu

Absolvoval ho za krádeže ((vykrádanie pivníc v panelových domoch; rôzne veci, následne predané za veľmi nízke ceny; potraviny, nakoľko nemal peniaze na obživu), pričom jeho rizikové správanie sa počas výkonu trestu prejavovalo nasledovne:

1. kontakt	sebapoškodenie - flegmóna - ľavé stehno
2. kontakt	sebapoškodenie - flegmóna - ľavý bok - pazucha
3. kontakt	sebapoškodenie - flegmóna - pravé lýtko
4. kontakt	sebapoškodenie - flegmóna - pravé lýtko
5. kontakt	sebapoškodenie - flegmóna - ľavé stehno
6. kontakt	sebapoškodenie - flegmóna - pravé lýtko

Vpich bol vykonaný zvyčajne injekčnou ihlou so vstreknutím vlastných slín do podkožia, prípadne vpich do svalu znečisteným predmetom. Poranenie tajené pred personálom až do vytvorenia hnisavého ložiska, potom následne prevoz na

hospitalizáciu. Hnisavé ložisko vždy riešené chirurgicky rezom s jeho vypustením, následná drenáž, podané sedatíva a antibiotiká.

Motív sebapoškodenia zdôvodňuje samotným uväznením, chýba mu sloboda, pretože pre „... *cigáňa* ...“ je sloboda všetkým. Kradol iba preto, aby sa uživil, nič iné nevie, a za to by nemal byť trestaný. Okrem toho častým motívom sebapoškodenia bola strata dominancie v skupine spolubývajúcich. Únik do izolácie počas hospitalizácie ho chránil pred predpokladanou brachiálnou agresivitou ostatných.

Bolesť spojenú s chirurgickými zákrokmi považuje za hrdinstvo, nakoľko nie každý je schopný ju zniesť, pričom zásadne odmieta analgetiká. Fyzická bolesť mu nespôsobuje újmu, skôr ho posiluje v žití, doslova ju potrebuje k existencii, no je schopný ju prijať iba tak, že si ju spôsobí sám. Bolesť je zároveň aj spôsobom potrestania samého seba za zlé skutky, ktoré vykonal ostatným. No už **pri prvom kontakte** vyjadril „... *presvedčenie* ...“, že takto sa bude správať počas celého výkonu trestu odňatia slobody. Svoje „... *slovo* ...“ aj dodržal.

Počas hospitalizácií v nemocnici ničil zariadenia izieb (rozbíjal umývadlá, WC misy, okná, osvetlenie, poškodzoval posteľ, posteľnú bielizeň) s tým, že aj tak mu musí byť poskytnuté všetko znova tak, aby mal nevyhnutný komfort. Škody, i keď boli vyčíslené, nikdy neuhradil, nakoľko nemal žiadne finančné prostriedky.

V priebehu druhého kontaktu sme ho našli v silnom citovom rozrušení (hnisavé ložisko v podpazuší), plakal, potom nekontrolovateľne kričal a napokon súhlasil s analgetikami a spolupracoval počas pobytu aj s ošetrovúcim personálom.

V priebehu ostatných kontaktov hral rolu dominantného jedinca, ktorý ovláda situáciu a osoby v jeho okolí, pričom bol zvyčajne izolovaný sám na cele z dôvodu vyvolávania konfliktov so spolubývajúcimi. Svojim spôsobom však ovládal personál, ktorý ho musel ošetriť iba vtedy, keď s tým súhlasil, to bola pre neho satisfakcia za prekonávanú bolesť.

Svojim správaním však absolútne negoval vytvorenie prijateľného, vzájomne akceptujúceho vzťahu medzi pacientom a ošetrovúcim personálom. To si plne uvedomoval, ako aj dôsledky svojho konania vo vzťahu k sebe samému, hlavne zdravotných komplikácií v neskoršom veku.

5.2 Druhý výkon trestu

V priebehu druhého výkonu trestu (odsúdený za krádeže - vykrádanie pivníc v panelových domoch; predmet záujmu hlavne bicykle; nemal žiadne finančné prostriedky na obživu) bol zaznamenaný iba jeden prejav rizikového správania:

1. kontakt sebapoškodenie - flegmóna - brucho

Počas tohoto výkonu trestu vykonal iba jedno sebapoškodenie z toho dôvodu, že i napriek jeho opakovanej žiadosti nebol preložený na výkon trestu do iného ústavu. Prisľúbil, že počas hospitalizácie bude jeho správanie „... *v rámci pravidiel* ...“, čo napokon aj sčasti dodržal. No odmietol si však dať z rany vytiahnuť zalomený hrot injekčnej ihly, čím vlastne svoju sľub porušil, ale ako hovoril, nič nezničil na izbe, akurát cielelenie predžil pobyt na hospitalizácii.

5.3 Tretí výkon trestu

Počas tretieho výkonu trestu (odsúdený za krádeže - opakované vykrádanie pivníc v panelových domoch; potraviny, veci osobnej spotreby, predávané za nízku cenu za účelom obstarania alkoholu; ukradol aj počítač nejakej organizácii) malo rizikové správanie nasledovné prejavy:

1. kontakt sebapoškodenie - flegmóna - brucho

2. kontakt	sebapoškodenie - flegmóna - brucho
3. kontakt	sebapoškodenie - cudzie teleso
4. kontakt	sebapoškodenie - cudzie teleso
5. kontakt	sebapoškodenie - cudzie teleso

Počas prvého kontaktu relatívne kľudný, ubytovaný sám, nakoľko po otvorení abscesu musel ležať na posteli, rana výrazne zapáchala, bola veľkého rozsahu, čo je prirodzené. Hovoril, že po ukončení tohoto výkonu trestu odíde do Čiech, pretože pri kradnutí ho na Slovensku ihneď chytiť policajti.

Druhý pobyt bez kontaktu, ale podľa ošetrojúceho personálu bol kľudný, nevykrikoval z okna, s nikým sa izbe sa nehádal, nič nezničil. Z pohľadu očakávania personálu pobyt, ktorý už nezopakoval.

V priebehu tretieho kontaktu umiestnený na chirurgickom oddelení na pozorovanie, zjedol väčšie množstvo drobných predmetov, ktoré organizmus bez problémov vylúčil. Vyjadril sa, že už bude iba „hltačom“, nakoľko je celý zjazvený po resekciiach a následných drenážach a je to hlavne bolestivé. Niektoré rany ho bolievajú, vraj s tým nepočítal, hoci sme mu to v priebehu rozhovorov pripomínali.

Štvrtý kontakt iba za týždeň po ukončení predchádzajúceho pobytu, opakovane zjedol väčšie množstvo drobných predmetov. Počas kontaktu zhovorčivý, sebapoškodením sa vyhýba kontaktom so silnejšími jedincami, bojí sa „... *nášupu* ...“ (potrestania súdom za nejaký problém počas výkonu trestu odňatia slobody), nakoľko si nevie dávať pozor „... *na hubu* ...“, čo považuje za zásadný problém. Nikdy predtým sa o sebe týmto spôsobom nevyjadroval. Uniká z nepríjemného prostredia, nejakým spôsobom sa teší na „... *družku* ...“, ktorú kontaktoval inzerátom, tak sa chce s ňou po výkone trestu stretnúť a nie zostať v „... *base* ...“ z nevládnutia kolíznej situácie.

Vzápätí po takomto rozhovore z nepochopiteľných dôvodov, ktoré neskoršie ani nevedel vysvetliť, začal ničiť nemocničnú izbu na oddelení chirurgii v okresnej nemocnici. Keď voči nemu zakročili príslušníci, tak jednému z nich spôsobil kopnutím zlomeninu prstov ľavej ruky s práceneschopnosťou dva mesiace, pričom samozrejme vyšetrovateľ začal voči nemu trestné stíhanie za útok na verejného činiteľa a ublíženie na zdraví. Následne zjedol ďalšie predmety, čo oznámil ošetrojúcemu personálu. Vykonané röntgenové vyšetrenie trakte zistené dva kusy drôtu, z ktorých jeden asi o dva dni prepichol črevnú stenu, operovaný, následné komplikácie, nakoľko to nebola prvá operácia z dôvodu hltania cudzích telies. Bol pripravovaný na ďalšiu operáciu, ale stav sa napokon zlepšil i napriek tomu, že odmietal indikované antibiotiká a analgetiká na zlepšenie stavu.

Po premiestnení z chirurgického na interné oddelenie vzápätí s ešte nevyhojenou ranou požadoval návrat z nemocnice do ústavu, kde vykonával trest. Keď mu jeho žiadosť bola s odôvodnením zamietnutá, zničil izbu a opätovne zjedol ďalšie tri predmety, ktoré neboli veľké (skrutky) a ktoré organizmus bez problémov vylúčil.

Vykonaných niekoľko rozhovorov, ktoré nič neriešili, nakoľko aj počas nich výrazná tenzia, chodenie po izbe sa zatáťmi päšťami, výrazná gestikulácia, niekedy nezrozumiteľný verbálny prejav, negatívne naladený voči okoliu, chce sa pomstiť všetkým za jeho súčasnú situáciu. Uvedomuje si, že za zranenie príslušníka bude potrestaný a miesto výkonu trestu v trvaní jedného roka, ktorý sa blížil vlastne k záveru, ho súd znova odsúdi na súhrnný trest v trvaní niekoľko rokov.

V priebehu piateho kontaktu začal vyšetrovateľ trestné stíhanie voči jeho osobe za útok na verejného činiteľa a ublíženie na zdraví. Hospitalizácia z dôvodu zhltnutia niekoľkých kusov žiletiek ktoré tráviaci trakt vylúčil prirodzeným spôsobom. Správal

sa odmietavo, mal niekoľko dní do konca trestu a predpokladal, že bude pokračovať výkonom väzby, nakoľko spôsobil zranenie príslušníkovi ústavu a bol na neho podaný návrh na trestné stíhanie. Nestalo sa tak, ako predpokladal, ukončil výkon trestu s tým, že bol prepustený na slobodu. Vyšetrovanie trestného činu, ktorý spáchal počas výkonu trestu ešte nebolo ukončené.

5.4 Štvrtý výkon trestu

Štvrtý výkon trestu ma veľmi dynamický priebeh (odsúdený za krádeže útok na verejného činiteľa počas výkonu trestu) a pozostával prevažne z hospitalizácií vo väzenskom nemocničnom zariadení:

1. kontakt	sebapoškodenie - cudzie teleso
2. kontakt	sebapoškodenie - cudzie teleso
3. kontakt	sebapoškodenie - cudzie teleso
4. kontakt	sebapoškodenie - cudzie teleso - nalepenie kovu na telo
5. kontakt	sebapoškodenie - flegmóna - ľavá dolná končatina
6. kontakt	sebapoškodenie - cudzie teleso
7. kontakt	sebapoškodenie - flegmóna - ľavá dolná končatina, cudzie teleso
8. kontakt	sebapoškodenie - cudzie teleso
9. kontakt	sebapoškodenie - cudzie teleso
10. kontakt	sebapoškodenie - flegmóna - hrudník
11. kontakt	sebapoškodenie - flegmóna - hrudník
12. kontakt	sebapoškodenie - vypitie fixinely
13. kontakt	sebapoškodenie - cudzie teleso
14. kontakt	sebapoškodenie - cudzie teleso
15. kontakt	sebapoškodenie - flegmóna - pravé lýtko
16. kontakt	sebapoškodenie - flegmóna - ľavé stehno
17. kontakt	sebapoškodenie - flegmóna - ľavé stehno
18. kontakt	sebapoškodenie - cudzie teleso

Jeho **pobyt na slobode po ukončení tretieho výkonu trestu trval presne dvadsať dní**. Vykradol v priebehu šiestich dní tri predajne potravín, trestnú činnosť nezapieral, „... *aj tak pôjde za policajta do basy* ...“. Nemal žiadne finančné prostriedky na obživu, tak čo by robil na slobode.

Prvý kontakt dva mesiace po nástupe do výkonu väzby, zjedol drobné predmety, ktoré organizmus bez komplikácií vylúčil. Motívom sebapoškodenia bol „... *prieskum trhu* ...“, chcel vykonávať trest v nemocnici na oddelení pre trvale práceneschopných a prestárlych odsúdených, čo v jeho prípade nebolo možné.

Priebeh druhého kontaktu bol dramatický, v ústave zjedol drobné predmety, po prijatí na hospitalizáciu zjedol dva kusy asi 15 cm drôtu a potom si ešte urobil aj flegmónu na bruchu. Neprístupný, odmietal akúkoľvek snahu personálu o ošetrovanie, komunikáciu, správal sa tak z dôvodu, že bol oboznámený s výsledkom vyšetrovania zranenia príslušníka, za ktorý očakáva dosť vysoký trest. Tráviaci trak prirodzeným spôsobom vylúčil obidva kusy drôtu a menovaný bol ihneď preeskortovaný z nemocnice do ústavu.

V priebehu tretieho kontaktu operovaný, zjedol príliš dlhý kus drôtu. Dôvodom konania bol rozsudok, ktorým mu bolo vymieraných 4,5 roka súhrnného trestu za krádeže a útok na verejného činiteľa s ublížením na zdraví. Odsúdenie komentoval tým spôsobom, že z krádeží mu aspoň zostali veci, ktoré polícia nenašla a po výkone tohoto trestu bude mať aspoň niečo na „nový začiatok“.

Tvrdil, že jeho nešťastím je Slovensko, narodil sa v Čechách, ale v dobe delenia republiky bol vo výkone trestu a nemal možnosť si vybaviť občianstvo v Českej republike. Dokonca tvrdil, že teraz má záujem vo výkone trestu aj pracovať, ale bolo mu zdôraznené, že „*haló efekt*“, ktorý ho sprevádza vo výkone trestu mu v tom bráni. Prácu si však predstavuje tým spôsobom, že by upratoval nejakú časť zariadenia za iného odsúdeného a ten by ho za to platil napr. tabakom alebo cigaretami, čo v podstate nie je možné, pretože aj upratovanie priestorov organizuje personál. Možno je to iba na vlastnej izbe alebo cele, kde túto prácu vykonáva týmto spôsobom za ostatných, ak mu to „*silnejší jedinci*“ umožnia. Zvyčajne tak „*slabší jedinci*“ robia z nevyhnutnosti a samozrejme nie za odmenu formou cigariet alebo tabaku.

Zároveň úvahy o jeho osude, vraj nevyhnutne musí prísť ku zlomu v jeho živote, no teraz je jeho osudom väzenie. V živote doteraz rýchlejšie konal ak rozmýšľal a v tom vidí svoj hlavný problém.

Štvrtý kontakt bol zaujímavý, po príchode na hospitalizáciu bolo vykonané rtg, bolo zistené, že tráviaci trak je voľný, napokon priznal, že sa chcel previesť, nič nezjedol, predmety si prilepil na brucho priesvitnou páskou v dobe, keď rtg laborant nevyhnutne musel opustiť miestnosť a urobiť snímok. Táto možnosť nikoho nenapadla.

Piaty kontakt z dôvodu flegmóny na ľavej dolnej končatine, vraj „... *hltanie je nuda* ...“. Konanie z toho dôvodu, že sa chcel kontaktovať so ženou (náhodná známosť nadviazaná vykrikovaním cez okno v predchádzajúcom pobyte), ktorá mu písala, že je na hospitalizácii v nemocnici. Urobil tak z toho dôvodu, že abscesy sa podstatne dlhšie liečia, a teda aj pobyt na hospitalizácii sa predlžuje. Jeho „*kamarátka*“ mu písala, že bude v nemocnici asi tak mesiac, preto sa teda „... *tak zariadil* ...“. Samozrejme absces otvorený, zavedená drenáž, sám na izbe, jeho „*kamarátka*“ však nasledujúci deň po zákroku preeskortovaná do iného ústavu. Toto nepredpokladal, tenzný, snaha odmietat lieky a vyhlásiť hladovku. Napokon sa odmietol dať ošetrovať s tým, že môže sedieť aj na ošetrovni v ústave. Bolo mu vyhovené

Priebeh šiesteho kontaktu bol dramatický, bol privezený z ústavu a prijatý v noci na chirurgické oddelenie, nakoľko zjedol skrutky, pilník, odmieta sa stravovať. Dôvodom tejto hospitalizácie je jeho „*kamarátka*“ z predchádzajúceho pobytu, ktorá je znova na internom oddelení, no opätovne nastala situácia, že jeho „*kamarátka*“ mala nasledujúci deň ukončenú liečbu a odoslaná do svojho ústavu. Keď zistil túto skutočnosť, okamžite chcel ukončiť liečbu a byť preeskortovaný do svojho ústavu. Žiadal o rozhovor, kde dominovala téma jeho trestu za „... *policajšta* ...“, samozrejme, prehlásil, že správať sa bude tak, aby výkon trestu strávil v nemocnici a nie v ústave na výkon trestu. Po ukončení rozhovoru bol na jeho žiadosť bol nekludný, podráždený viac ako na jeho začiatku, následne po umiestnení na izbu vyhlásil hladovku, nakoľko mal okamžite konflikt so spolubývajúcim. Umiestnený v zmysle interných predpisov sám, potom sa upokojil a za 24 hodín si pýtal stravu. Následne po preložení na izbu medzi ostatných pacientov bol pristihnutý, ako si naberal do injekčnej striekačky šťavu z mäsa, ktorú si chcel streknúť pod kožu. Tvrdil, že injekčnú striekačku s ihlou si doniesol so sebou, čo mohla byť pravda, nakoľko nemohol mať kontakt tým spôsobom, aby si ju zaobstaral krádežou priamo v ambulancii. Pravdou je, že mu ju mohol dať niekto zo spolubývajúcich. Napokon sa tráviaci trak vyčistil a jeho hospitalizácia bola ukončená.

Siedmy kontakt štyri dni po ukončení predchádzajúcej hospitalizácii. Privezený v noci, opuchnutá celá ľavá dolná končatina a zhltutie drobných predmetov.

Predpoklad, že flegmónu si predsa len urobil v priebehu posledného dňa počas hospitalizácie v nemocnici. Odmietol diétu pre hltáčov (kyslá kapusta s malými kúskami obväzu, ordinuje ju výhradne lekár). Prevezený a hospitalizovaný na chirurgickom oddelení, absces otvorený, infúzie, sedatíva, odmietal akýkoľvek kontakt, pri odchode z hospitalizácie prehlásil, že už bude robiť iba „... hltáčky ...“, no z uvedeného ďalej vyplýva, že jeho paleta sebapoškodení bola pestrá. Po zlepšení stavu bol arogantný hlavne voči civilnému zdravotníckemu personálu.

Ďalší kontakt, v poradí ôsmy, bol výsledkom jeho logistiky. Prišiel na hospitalizáciu zároveň so svojou „kamarátkou“. Zjedol kovové predmety a zároveň vyhlásil ihneď po príchode hladovku, pričom vo svojou písomnom prehlásení uviedol, že ak trikrát v zmysle interných predpisov odmietne stravu, tak musí byť umiestnený sám na izbe. Po dvoch dňoch hladovku ukončil, bol jednoducho hladný a potreboval sa najesť. Preložený na izbu so spolubývajúcim, ktorý ju v noci zdemoloval, čo ráno viac ako odsudzoval, pričom on demoloval celý pravidelne. K tomuto problému sa však v rozhovore nevyjadroval, hoci tieto otázky boli položené. Zato uvažoval o tom, že si urobí flegmónu na pľúcach, aby sa dostal na liečenie do Vyšných Hágov, odkiaľ by utiekol a skrýval by sa v lesoch. Potom uvažoval o spoločnom živote so svojou náhodnou „kamarátkou“, s ktorou sa ešte ani nevidel, vraj má dom a mohol by bývať spoločne s ňou. Zabudol však, že je medzi nimi viac ako 20 ročný rozdiel v jeho neprospech. Ubytovaný následne s iným pacientom, ktorý zhodou okolností zničil zariadenie tejto izby. Treba povedať, že mal obavy, nakoľko predpokladal, že ničenie majetku bude pripísané jemu, no sám cez signalizáciu privolať personál, aby v tomu odsúdenému zabránili (odsúdený zničil umývadlo, odpad a WC misu, potom pustil vodu do izby). V následnom rozhovore však zaujal postoj silného jedinca, vyhlásil, že nie vždy on musí byť zlý, „... má na to lidi ...“, aby rozbíjali za neho, čo však bola iba zhoda okolností. V dobe jeho terajšej hospitalizácie sa vyskytlo na hospitalizácii niekoľko agresívnych jedincov, takže nebol priestor na ich samostatné ubytovanie.

V jeho správaní sa však vyskytol nový prvok, zrejme chcel niečo vyjadriť vo vzťahu ku svojej „kamarátke“, pýtal si farbičky, plátno a mal snahu niečo namaľovať. Bolo mu vyhovené, nakreslil biblický výjav, ako hovoril, ale jeho zmysel nevedel vyjadriť. Zhodoval sa však s kresbou, ktorú sme videli u jedného odsúdeného, s ktorým bol v kontakte. Bol to teda iba jeho „plagiát“. Ako v predchádzajúcich prípadoch, organizmus sa vyčistil prirodzenou cestou a jeho hospitalizácia bola ukončená.

Deviaty kontakt bol v čase vianočných sviatkov, zjedol niekoľko kusov kovových predmetov, potreboval však zdôrazniť, že vymenil „... kamarátku za kamarátku, ktorá má aj syna ...“, tentoraz cez inzerát. Predpokladal, že mu umožníme návštevu cez vianočné sviatky, aj sa „... poistil ...“, vyhlásil hladovku, aby si pobyt predĺžil, no organizmus sa rýchlo vyčistil, napokon bol znova hladný a svoje predsavzatie negoval, vypýtal si jedlo pripravené na štedrú večeru. Prehlásil, že sú sviatky a tak nebude „robiť problémy“. No z „... nudy ...“ deň pred ukončením hospitalizácie začal robiť okolo odpadu v stene dieru do kúpelne, ktorá susedila s jeho izbou. Samozrejme mu v tom bolo zabránené.

Pri desiatom kontakte uviedol, že bolo treba zmeniť štýl, a preto flegmóna pod prsným svalom. Výrazný absces po oboch stranách hrudníka, urobených niekoľko priečnych rezov pre jeho vypustenie, umiestnený z dôvodu zápacku na izbe sám. Odmietal komunikovať, podľa zápisu v osobnej karte mal konflikt v ústave so spolubývajúcim, tak volil únik z nebezpečnej situácie, ktorá hrozila jeho inzultáciou.

Opätovný, **jedenástky kontakt po 24 dňoch**, znova absces pod prsným svalom. Agresívny, odmietal akékoľvek ošetrovanie a rozhovory, lieky, opätovné vykrikovanie z okien počas noci (nespravodlivé odsúdenie za policajta), rušenie okolia, sťažnosti obyvateľov z okolia. Prevezený naspäť do ústavu a ďalej ošetrovaný na ústavnej ambulancii.

Dvanásty kontakt počas 5 dňovej hospitalizácie. Uviedol, že vypil pol litra fixinely, čo bolo nereálne, nakoľko obsahuje kyselinu fosforečnú a tento akt by ho nevyhnutne zabil. Arogantné správanie, vyhadzoval stravu von oknom, nadával personálu, hlučne vykrikoval z okna, ponúkal na „predaj“ svoje osobné veci. Absolútne neprístupný.

Trinásty kontakt na základe prehltnutia asi 7 kusov hrubého drôtu, ktoré boli zahnuté do tvaru písmena „L“ o rozmeroch asi 7x3 cm, Predmety i napriek tomu vylúčil organizmus prirodzenou cestou. Sebapoškodenie asi z toho dôvodu, že nemal okamžite sprostredkovaný telefonický kontakt s jeho tetou (ktorá ho v detstve ochraňovala). Paradoxom bolo, že ani nevedel, či má vôbec telefón. Keď mu bolo vysvetľované sociálnym pracovníkom, že to asi nie je možné, tak ho obvinil, že sa vyhýba plneniu svojich povinností. Počas pobytu nahovoril spolubývajúceho na zdemolovanie izby, v čom im bolo v počiatočnej fáze zabránené, ale aj tak zničili linoleum.

Štrnásty kontakt výnimočne až po štyroch mesiacoch. V jeho dokumentácii konštatované, že na prechodnú dobu zlepšil správanie, no podnetom na sebapoškodenie bola jeho nereálna požiadavka na jeho pedagóga. Chcel si objednať z reklamného katalógu „*spievajúceho snehuliaka*“, po doručení ktorého ho nemal čím zaplatiť. Následne prehltol rúčku z lyžice, pri prijatí na hospitalizáciu tvrdil, že v tráviacom trakte nič nemá, vraj bol „... *naklepaný* ...“ a nič si nepamätá. Predpokladá, že v nemocnici prežije vianočné sviatky, no nestalo sa tak a jeho hospitalizácia bola ukončená.

Nový rok (**pätnásty kontakt**) začal flegmónou na pravom lýtku. Počas hospitalizácie absces otvorený, bral lieky, stravu, mimoriadne kľudný, nechcel o ničom rozprávať.

Šestnásty kontakt presne po 30 dňoch, flegmóna na ľavom stehne. Chcel hodinky zo skladu, ktorých pôvod bol neznámy (pravdepodobne ich ukradol inému väzňovi počas spoločnej eskorty), takže mu nebolo vyhovené. Následne agresívny voči personálu, disciplinárne trestaný, tak sa sebapoškodením vyhol vykonaniu disciplinárneho trestu. Absces otvorený, dva vývody, silný zápach, umiestnený sám na cele, s nikým nekomunikuje. Ďalej odmietal ošetrovanie, ukončená hospitalizácia, daný do ambulantnej starostlivosti na ústave.

Sedemnásty kontakt z dôvodu pokračujúcich problémov s abscesom na ľavom stehne, zrejme si ho obnovil. Pobyt bez problémov, nič nepožadoval, iba kľudne ležal na posteli, vraj rozmýšľa nad sebou a nikoho k tomu nepotrebuje. Blíži sa koniec výkonu trestu, ktorý „... *sedí za policajta* ...“

Záver výkonu trestu strávil na hospitalizácii (**osemnásty kontakt**). Poistil sa cudzím telesom, viac ako mesačná hospitalizácia, ukončená 6 dní pred koncom výkonu trestu. V tráviacom trakte čepel z jednorazovej žiletky a veľký kus kovu. V rozhovore uvádza, že nadviazal kontakt s odsúdenou, ktorá má 49 rokov, a s ktorou by mal bývať po skončení výkonu trestu. Odmietla akékoľvek kontakty s civilnou kuratelou alebo dobrovoľnou organizáciou, nikomu sa nechce podriaďovať, vidí zmysel vo vzťahu so ženou, ktorú pozná iba z dopisov a fotografie.

Rozhovory o jeho perspektívach v civilnom živote s kontroverzným výsledkom, nakoľko vie, že okolie mu dáva asi dva mesiace pobytu na slobode (či už odsúdení

v rozhovoroch alebo názory personálu, o ktorých sa iba domnieva). No paradoxom bolo zistenie, že sebapoškodením, sa chcel kontaktovať počas hospitalizácie s inou ženou, ktorej mal poslať „... *nejaké peniaze* ...“ (no nevedeli sme pochopiť aké, keď na svojom účte nemal žiadne). Zároveň však hovoril, že od tohto vzťahu sa nedá nič očakávať, vraj sa „... *nedá sedieť na dvoch stoličkách* ...“ a týmto skutkom chcel akože ich vzájomný vzťah ukončiť, čomu sme nerozumeli, pretože sa s ňou ani nevidel.

Predmet si chcel dať vybrať fibroskopom, no na zákrok sa musí objednať, predmet už bol aj tak mimo žalúdka, takže hospitalizácia bola iba pozorovaním jeho zdravotného stavu. Vyhrážal sa aj ničením cely, nakoľko sa mu nepodarilo nadviazať kontakt s odsúdenou, ktorej chcel poslať peniaze, bola umiestnená v inej budove nemocnice. Z výkonu trestu prepustený v dobe, kedy bol predmet pred prirodzeným opustením organizmu, asi desať centimetrov od konečníka.

6 K pojmu rizikové správanie

Vo väzenských zariadeniach sa zvyčajne sústreďujú osoby, ktoré sa neprispôbili predpisom normálneho spoločenského života a neakceptovali podmienky civilného života. Znamená to, že u nich počas individuálneho vývinu neprebehol všeobecne spoločensky akceptovateľný proces socializácie, časť z nich neakceptuje ani predpisy a podmienky života obvyklé pre väzenské zariadenia. Začleňujú sa do subkultúry väzenskej populácie, ktorá sa označuje termínom „problémová“ alebo „riziková“.

Hejdiš (2002) za „*problémového*“ alebo „*rizikového*“ klienta považuje ***obvinenú alebo odsúdenú osobu existujúcu v presne vymedzenom časovom úseku v podmienkach pentenciálneho zariadenia, ktorá nie je schopná zvládnuť ťažkosti vzniknuté pobytom vo väzenskom zariadení, spôsobuje problémy sebe i okoliu a vyžaduje si vysokú mieru cieleného individuálneho alebo skupinového penitenciárneho zaobchádzania bez výraznejšej pozitívnej zmeny v správaní.***

Ďalej uvádza, že v podmienkach väzenského zariadenia ***za hladovku (odmietanie stravy) považuje úmyselné, cielené, patologicky nepodmienené odmietanie stravy, ktoré trvá viac ako jeden deň a za sebapoškodenie (automutilačný útok) považujeme úmyselný násilný akt namierený proti vlastnej osobe, pri ktorom zvyčajne nastáva prechodné reverzibilné poškodenie vlastného zdravia.***

7 K pojmu sociálna núdza

K pojmu sociálna núdza budeme vychádzať z dikcie zákona o sociálnej pomoci v znení ďalších predpisov, ktorý v § 1 upravuje právne vzťahy pri poskytovaní sociálnej pomoci, a cieľom ktorej je zmierniť alebo prekonať s aktívnou účasťou občana sociálnu núdzu, zabraňovať príčinám vzniku, prehĺbovania alebo opakovania porúch psychického vývinu, fyzického vývinu a sociálneho vývinu občana a zabezpečiť integráciu občana do spoločnosti.

Sociálna núdzu chápe ako stav, keď si **občan nemôže sám zabezpečiť starostlivosť o svoju osobu, starostlivosť o svoju domácnosť, ochranu a uplatňovanie svojich práv a právom chránených záujmov alebo kontakt so spoločenským prostredím najmä vzhľadom na vek, nepriaznivý zdravotný stav, sociálnu neprispôsobenosť alebo stratu zamestnania, pričom za formy riešenia sociálnej núdze považuje:**

a) sociálne poradenstvo,

- b) sociálne služby,
 c) sociálne služby, peňažné príspevky na kompenzáciu a peňažný príspevok za opatrovanie (zákon č. 195/1998 Z. z.).

Nepovažujeme za účelné ďalej uvádzať ustanovenia zákona, nakoľko chceme zdôrazniť význam niektorých pojmov vo vzťahu k obidvom klientom:

a) dostatok versus sociálna núdza

dostatok	versus	sociálna núdza
Ján		
viac ako 20.000 dolárov denne	versus	menej ako 20.000 dolárov denne
Jozef		
niečo na večeru	versus	bez večere

príčom chápanie pojmu sociálnej núdze u Jána nemalo žiadny ľudský rozmer, bol to iba dostatok peňazí ohraničený sumou 20.000 dolárov, ktoré z neho robili otroka často aj nedosiahnuteľnej méty.

Jozef v chápaní pojmu sociálna núdza videl svoj ľudský rozmer, kontakt s blízkym človekom, s ktorým by dokázal prekonať jej materiálny rozmer. No nemal minulú skúsenosť pre uplatnenie v budúcnosti.

Biodromálna psychológia (napr. Říčan, 2004) sa snaží popísať a vysvetliť mechanizmy výsledkov vývoja jednotlivca (**minulá skúsenosť**) tak, že mechanizmy z predchádzajúceho štádia majú tendenciu uplatňovať sa aj v jeho ďalšej etape. Dávajú možnosť pre porozumenie:

- zákonitostí socializačného procesu v kontexte individuality a spoločnosti,
- vývojových kríz jednotlivca v kontexte s nežiaducimi prejavmi v jeho socializačných schopnostiach,
- životopisu a vyhodnocovaní skúseností jednotlivca, ktoré si nesie životom a ktoré sa stali nositeľmi jeho problémovej interakcie a zároveň ho obmedzujú v schopnosti naplňovať úlohy vlastného socializačného programu.

Minulá skúsenosť obidvoch dostala v prostredí väzenia:

- **Jána do sociálnej núdze**, nakoľko nemal možnosť ani sa priblížiť dennej vysnívanej méte, v dôsledku ktorej sa začal správať rizikovo, aby si vymohol prepustenie z dôvodu zlého zdravotného stavu, pretože aj úroveň sociálnych služieb v zmysle zákona o sociálnej pomoci bola pre neho ponižujúca,
- **Jozefa do situácie dostatku (blahobytu)**, nakoľko jeho stav sociálnej núdze odznel, väzenie mu zabezpečilo „vysnívaný“ dostatok prostredníctvom sociálnych služieb v zmysle zákona o sociálnej pomoci, a to v:
 - **opatrovateľskej službe** (napr. kontakt s lekárskou starostlivosťou, ktorú mimo väzenia nikdy nemal),
 - **organizovaní spoločného stravovania** (celodenná strava),
 - **prepravnej služby** (prevozy automobilovými prostriedkami v rámci lekárskej starostlivosti a iných nevyhnutných úkonov),
 - **starostlivosti v zariadeniach sociálnych služieb** (väzenie je iba druh špecifickej sociálnej služby spoločnosti),
 - **sociálnej pôžičke** (aj keď vyjadrenej nie vo peňažnej sume, ale v materiálnej náhrade - zubná kefka, pasta, mydlo, toaletný papier v prípade, že nemá väzeň žiadne finančné prostriedky),

b) zbabelosť versus hrdosť

zbabelosť	versus	hrdosť
Ján		
- existuje v tom momente, kedy treba priznať svoju prehru (uväznenie) - bol ochotný simulovať aj neexistujúce problémy v zdravotnom stave, aby bol prepustený z väzenia na slobodu, mal snahu byť niekto iný, dokázal poprieť sám seba pred ostatnými, či už pred personálom alebo spoluväzňami	versus	- až patologická pohotovosť k systematickému verbálnemu zdôrazňovaniu svojej schopnosti robiť obchody aj za cenu nešťastia iných - hrdosť na svoju kriminálnu činnosť, v ktorej nevníma je antisociálnu podstatu
Jozef		
- iba k iným ľuďom, ktorých považuje za zbabelcov, keď mu majú poskytnúť pomoc a odmietnu	versus	- priznanie, že pácha trestnú činnosť a musí niesť zodpovednosť - je neoddeliteľnou súčasťou jeho života a nehanbí sa za to - bez nej by nedokázal ani na prechodný čas existovať na slobode - je to spôsob jeho obživy, nikto ho nedokázal naučiť žiť prijateľným spôsobom

pričom **Ján** ako vzdelaný človek neprejavil v komunikácii s rovnako vzdelaným oponentom ani trocha sebaúcty k sebe, keď simuloval funkčné poškodenia organizmu vyvolávajúce úsmevy personálu. **Jozef** nikdy do tejto pozície neskĺzol, skôr naopak, bol hrdý v každej situácii a to aj vtedy, keď mal viditeľne problémy s bolesťou po operačných zákrokoch, po ktorých odmietal nárokové adekvátne analgetiká.

c) manipulácia versus prirodzenosť

manipulácia	versus	prirodzenosť
Ján		
- hlavne s okolím, ktoré presviedčal, že hladovanie zvládne bez následkov - po ukončení hladovky z dôvodu nevyhnutných zdravotných komplikácií požadovanie nadštandardnej systematickej starostlivosti - odmietanie varovania personálu o možných negatívnych dôsledkoch hladovania	versus	- iba v situáciách, kedy prezentoval svoje maklérske umenie
Jozef		
- iba v získaní jednoduchej výhody - získať cigaretu od personálu alebo iného spoluväzňa	versus	- kontakt s osobou, ktorú si vedel predstaviť iba podľa popisu iných osôb (kontakt so ženami počas výkonu trestu) - vykonať sebapoškodenie za účelom nadviazania kontaktu, napr. so ženou počas výkonu trestu

pričom manipulácia u **Jána** bola príkladom premyslenej taktiky, u **Jozefa** naopak vychádzala z aktuálnej situačnej výhody, z ktorej často nič nevyťažil. Prírodnosť obidvoch mala svoje slabiny v reálnom kontakte s inými osobami, ktoré dávali často najavo svoje pochybnosti o duševných kvalitách nositeľov vyslovenej myšlienky,

d) únik zo situácie versus zotrvanie v situácii

únik zo situácie	versus	zotrvanie v situácii
Ján		
- úmyselné zhoršovanie zdravotného stavu za účelom prepustenia z väzenia	versus	- prijateľné iba za podmienky získania maximálnej výhody (zisk)
Jozef		
- úmyselná krádež za únik z prostredia, kde trpí sociálnou a hmotnou núdzou	versus	- i za cenu straty slobody, nakoľko získa výhodu (sociálne služby) v náhradnom prostredí, ktorú mu prirodzené neposkytuje

pričom **Ján** uvažoval iba v rovine pobytu na slobode, **Jozef** iba v rovine pobytu vo väzení,

e) bezpečnosť jedinca versus bezpečnosť spoločnosti

bezpečnosť jedinca	versus	bezpečnosť spoločnosti
Ján		
- poškodenie funkčnosti vnútorných orgánov následkom porúch metabolizmu spojených s poruchami motoriky a hybnosti	versus	- zabránenie kriminálnemu správaniu - ohrozenie personálu prípadnými komplikáciami zdravotného stavu, prípadne úmrtím a následným policajným vyšetrovaním
Jozef		
- poškodenie svalstva a zmeny na žalúdku a brušnej stene z dôvodu opakovaných chirurgických zákrokov pri odstraňovaní cudzích telies z tráviaceho traktu	versus	- zabránenie kriminálnemu správaniu - ohrozenie personálu prípadnými komplikáciami zdravotného stavu, prípadne úmrtím a následným policajným vyšetrovaním

pričom **Ján** nebol ochotný pripustiť existenciu rizika voči vlastnej osobe a voči spoločnosti reprezentovanej personálom väzenského nemocničného zariadenia i napriek opätovným varovaniam (napr. v prípade jeho úmrtia začatie trestného stíhania policajným orgánom zo zákona). **Jozef** pripúšťal riziko voči vlastnej osobe vyplývajúce zo sebapoškodení, problémy ktoré po chirurgických zákrokoch aj pociťoval a dokázal pripustiť, že úmyselným kriminálnym správaním poškodzuje jednotlivcov a spoločnosť vynakladajúcu finančné prostriedky za jeho pobyt vo väzení.

No a čo obidvoch klientov spájalo a rozdeľovalo? Nič viac ako pobyt vo väzenskom zariadení a rozdielny životný štýl, **veľmi individuálne chápanie obsahu pojmov dostatku a núdze**, ktorý si životnou skúsenosťou zvnútnili, a ktorý im predurčil ich životnú cestu.

Záver

Prostredie väzenia je prístupné pre svoju povahu iba dvom skupinám občanov, personálu a previnilcom, ktorí vytvárajú vo vzájomných vzťahoch pavučinu

pochopiteľnú iba pre nich samotných. V jednotlivých vládknách pavučiny je aj poznanie zamerané na jednotlivca, ktorý zlyhal kriminálnym skutkom.

Kozoň (2009, str. 98) v tejto súvislosti poukazuje na **biosocialitu kriminálneho správania**, pričom usudzuje, že, „... **spoločenské zlyhanie kriminálnym skutkom nemá psychologický základ, len prebieha určitými psychologickými zákonitosťami (ekonomikou jemnej siete vzájomných vzťahov), ktoré poukazujú na „ekonomickú“ nerovnováhu. Ich obsahom by mali byť interiorizované morálne pravidlá pri bezprostrednej existencii v sociálnom prostredí a úroveň schopností zabezpečenia (alebo sprostredkovane prijatie od iných pri rôznych dysfunkciách, čo je tiež schopnosť) ich nielen uviesť do systémového fungovania ako právne vedomie, ale aj v tomto spoločenskom prostredí dlhodobo fungovať**...“

Ďalej uvádza, že u odsúdených, kde bolo preukázateľne zdokumentované zlyhávajúce prostredie rodiny (bývalí chovanci detských domovov), bolo zistené, že dĺžkou pobytu v detskom domove stúpalo poznanie sociálnych noriem, ale tieto boli bez príslušnej interiorizácie.

Napriek tomu, že títo jedinci mohli a môžu dobre rozpoznávať konzekvencie svojich trestných činov, ich kognitívna regulácia zlyhávala na sile impulzov. Nedokázali inhibovať impulzy, ktoré sa náhle objavovali následkom chýbajúceho ovládania sa. Biopsychické faktory môžu takto priamo vystupovať do popredia pre nedostatočnú socializáciu (Kozoň, 1984, s. 234-243).

Rovnako Mikšík (1980, s.646–9) vo svojich zisleniach potvrdzuje skutočnosť, že osobnosť odsúdeného zločinca je narušená najmä vo faktoroch, ktoré sa bytostne dotýkajú autoregulačnej oblasti osobnosti. Podľa výskumných zislení (Kozoň, Zelenay, 1988; Kozoň, 2006), potvrdených aj psychoterapeutickou praxou, má ich kvalita osobnosti celkom iné kvantitatívne hodnoty, ako sa vyskytuje v bežnej populácii. Ide o osobnostné dimenzie, ktoré sa prejavujú najmä:

- výraznou spontaneitou,
- psychickou nekontrolovateľnosťou,
- inklináciou k intenzívnemu dynamickému vnútornému vytváraniu napätia a autostimulácie,
- intenzívnom vyhľadávaní a podnecovaní zmien vo vonkajšom prostredí pri znížených autoregulačných zábranách,
- zvýšenej impulzivite.

Zmieňovaní autori ďalej konštatujú, že u kriminálnych recidivistoch sa správanie tohto typu stáva zvykom, automatizmom a súčasťou životného štýlu za spoluúčasti rigidity postojov, myslenia a konania. Kriminálne správanie potom môže byť inštinktívnym procesom, ktorý sa rozbieha na vhodný spúšťač podnet.

No a čo obidvoch klientov spájalo a rozdeľovalo? Nič viac ako pobyt vo väzenskom zariadení a rozdielny životný štýl, **veľmi individuálne chápanie obsahu pojmov dostatku a núdze**, ktorý si životnou skúsenosťou zvnútornili, a ktorý im predurčil ich životnú cestu.

Žiaľ, zatiaľ čo:

- **Jozef** bol svojim celoživotným živorením na okraji spoločnosti za „... **spoluúčasti rigidity postojov, myslenia a konania** ...“ istým spôsobom už priamo „v kolíske“ predurčený na kriminálnu kariéru,
- **Ján** pri „...**intenzívnom vyhľadávaní a podnecovaní zmien vo vonkajšom prostredí pri znížených autoregulačných zábranách a zvýšenej impulzivite** ...“ a bez reálneho kognitívneho posúdenia svojho konania, napokon skončil i

napriek výraznej snahe zakryť (výraznou mobilitou) svoju dlhodobú kriminálnu činnosť rovnako za múrmi väzenia, kde sa už vo svojom správaní i napriek priepastnému rozdielu vo vzdelaní, spoločenskom uplatnení a schopnosti legálne si zaobstarať primerané prostriedky pre svoju existenciu, nijako osobitne nelíšili - konali nebezpečne voči sebe i voči svojmu okoliu spôsobom, ktorý i napriek empatickej snahe profesionálne zdatného personálu pôsobil vždy na nich samotných negatívnymi emóciami a prežívaním.

Bezpečnosť väzenského systému, je teda pavučina, ktorá ho obaľuje, má podobu pre iných ľudí ťažko pochopiteľnú. No zároveň ju robí príťažlivou, pretože je potrebné vysvetľovať súvislosti. V prostredí väzenia je zodpovednosť za ľudskú existenciu previnilca prenesená na personál, ktorý je v kontexte jeho nedobrovoľného pobytu od jeho prijatia až do prepustenia z väzenského zariadenia zodpovedný aj za jeho zdravie a život.

Tie sme sa pokúsili iba naznačiť aj v tom, že uväznené osoby musia byť v bezpečnom prostredí, o ktoré sa musí starať personál i za podmienok, ktoré sú pre iných nepochopiteľné iba z toho dôvodu, že nie sú za jeho prevádzku a životy previnilcov zodpovední.

Literatúra

- HEJDIŠ, M.: *Rizikový klient vo výkone väzby a výkone trestu*. In: ZVESTI, č. 6, 2002. Bratislava: Generálne riaditeľstvo Zboru väzenskej a justičnej stráže.
- KOZOŇ, A.: *Trestná činnosť bývalých chovancov z detských domovov, ich osobnostná charakteristika a možnosti prevýchovy*. Čs. kriminalistika, č.3, 1984, ss.233-243.
- KOZOŇ, A., ZELENAY, L.: *Mentálne insuficientní recidivisti v procese terapeutickovýchovnej činnosti*. Čs. kriminalistika, XIX, 1986, č.4, ss.353 – 356.
- KOZOŇ, A. *Význam špecifického zaobchádzania nielen pre delikventnú mládež vo výkone trestu odňatia slobody*. Mládež a spoločnosť, XII, 2, 2006, ss.5-22. ISSN 1335-1109.
- KOZOŇ, A.: *Psychológia osobnosti v socializácii*. Trenčín: SpoSolntE, 2009, 160s. ISBN 978-80-970121-2-0.
- MIKŠÍK, O.: *Osobnostní determinanty interakčního chování*. Díl I.-III. Praha: VÚP, 1980, 831s.
- ŘÍČAN, P.: *Cesta životem*. 2. prepracované vydanie. Praha: Portál, 1995. I SBN 80-7178-829-6.
- Zákon č. 195/1998 Z. z., z 19. mája 1998 - o sociálnej pomoci v znení ďalších predpisov.*

PaedDr. Milan Hejdiš

Spoločnosť pre sociálnu integráciu v SR - SpoSolntE
Halalovka 41/8
911 08 Trenčín
Slovenská republika
mobil: 0494 813 457
m.hejdis@gmail.com

Moderátor:
prof. MUDr. Bohumil Chmelík, Ph.D.

Prirodzené plánovanie rodičovstva - životný štýl budúcnosti

Natural Family Planning - Lifestyle of the Future

Bohumil Chmelík

Abstrakt

Z pravidelnosti menštruačného cyklu boli navrhnuté metódy prirodzeného plánovania rodičovstva (symptotermálna metóda a ovulačná metóda Billingsova). Pre ich jednoduchosť a spoľahlivosť ich treba propagovať.

Abstract

The natural methods of family planning (The symptothermal method and The Billings ovulation method) have been designed according to the periodicity of the menstrual cycle. They should be widely promoted because of their reliability and uniformity.

Kľúčové slová

prirodzené plánovanie rodičovstva, periodická abstinencia, symptotermálna metóda, Billingsova ovulačná metóda, sociálny marketing, životný štýl

Keywords

the natural methods of family planning, periodical abstinence, the symptothermal method, the Billings ovulation method, social marketing, lifestyle

Nárastu počtu obyvateľov Zeme mnohí pripisujú rôzne negatívne dôsledky v živote ľudstva a preto boli a sú používané viaceré spôsoby regulácie pôrodnosti. Zhodnotenie opatrení zameraných na reguláciu počtu obyvateľov ukázalo, že neboli dosiahnuté očakávané výsledky, keď riešením nie je „úradné povolenie“ 1 dieťaťa v rodine, ani zákonom sprístupnené interrupcie či sterilizácie, a bezproblémovým riešením nie je ani hormonálna antikoncepcia.

Z pravidelnosti menštruačného cyklu ženy boli zdokonalené metódy plánovania rodičovstva nazývané **prirodzené plánovanie rodičovstva** s periodickou abstinenciou. Slovom „prirodzené“ ich rozlišujeme od iných metód, využívajúcich najmä chemickú antikoncepciu. Podľa definície Svetovej zdravotníckej organizácie prirodzené plánovanie rodičovstva *„predstavuje spôsob plánovania rodičovstva, s pomocou ktorého je možné napomôcť dosiahnutiu tehotenstva a rovnako je možné tehotenstvu predchádzať na základe sledovania prirodzeným spôsobom sa vyskytujúcich príznakov plodných a neplodných fáz v ženskom menštruačnom cykle. Ak sa používa za účelom vyhnúť sa počatiu, v priebehu plodnej fázy nedochádza k pohlavnému styku.“*

Najspoľahlivejšou metódou prirodzeného plánovania rodičovstva (PPR) je **symptotermálna metóda**. Využíva sledovanie bazálnej telesnej teploty a príznakov plodnosti – zmeny deložného čípku a produkovanie hlienu. Žena v priebehu menštruačného cyklu tieto informácie zaznamenáva a vyhodnocuje podľa pravidiel tejto metódy. Takto vo vlastnom cykle rozlišuje plodné a neplodné dni.

Druhou úspešnou metódou je **Billingsova ovulačná metóda**. V menštruačnom cykle určuje plodnú fázu podľa pocitov na vonkajších rodidlách a konzistencie a vzhľadu cervikálneho hlienu. Po menštruácii je hlien hustý a tvorí sa menej, a toto obdobie nazývame obdobím „sucha“. V čase, keď sa približuje ovulácia, hlien sa stáva redším, vodnatejším, klzkým a ťahavým. Od prvého objavenia sa zmeny

hlienu ostáva do ovulácie 3 – 10 dní a opäť nastávajú suché, neplodné dni. Týmto spôsobom žena určuje obdobie neplodnosti, novej plodnosti, ako aj najväčšej plodnosti.

Súčasťou uvedených metód je včasná predmanželská výučba v potrebných sledovaniach, v ich zaznamenávaní a hodnotení, ako aj odborné poradenstvo pri rôznych nepravidłnostiach a nejasnostiach. Týmto spôsobom metódy PPR pomáhajú bezdetným manželským párom, u ktorých nie sú prítomné iné prekážky.

Obe metódy PPR, symptotermálna, resp. jej jednoduchší mníchovský variant, a billingsova, sú známe a propagované aj na Slovensku, dostupné je odborné školenie a poradenstvo¹. Žiaľ z rôznych dôvodov nie sú metódy PPR propagované lekármi gynekológmi, a nie sú uprednostňované v sexuálnej výchove, napriek skutočnosti, že majú vysoký stupeň spoľahlivosti. Podľa prieskumov uskutočnených na Trnavskej univerzite sú v populácii menej známe a preto využívané v obmedzenom počte manželstiev. U ich užívateľov môžeme hovoriť o životnom štýle manželov využívajúcich prirodzené plánovanie rodičovstva.

Metóda PPR, označovaná ako nechemická metóda, nemá vplyv na životné prostredie. **Pre svoju jednoduchosť a skutočnosť, že nevyžaduje finančné náklady je vhodná pre všetky skupiny obyvateľov.** Pretože sledovania plodnosti sa zúčastňujú obaja manželia prispieva k harmonickej manželskej komunikácii a zodpovednosti v spolužití. PPR naplňa požiadavku ľudskej dôstojnosti od počatia a preto zodpovedá manželskému spolužitiu v zmysle učenia Katolíckej cirkvi.

Z povedaného vyplýva, že metódu PPR treba propagovať vo všetkých súvislostiach. Na zmenu životného štýlu manželov využívajúcich prirodzené plánovanie rodičovstva bude treba využiť sociálny marketing, aby sa vytesnila jednostranná marketingová komunikácia výrobcov rôznych antikoncepčných preparátov a výrobkov. Prirodzené plánovanie rodičovstva je súčasťou životného štýlu budúcnosti.

¹ Ústredie Ligy pár páru v Slovenskej republike, Slovenskej armády 15, 953 01 Zlaté Moravce, e-mail: lpp@lpp.sk
Liga pár páru v Českej republike, Fugnerova 143/9 272 01 Kladno, lpp@lpp.cz

Literatúra

- BILLINGSOVÁ, E., BILLINGS, J., CATARINICH, M.: *Atlas Billingsovej ovulačnej metódy*, Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2001, 99 s. ISBN 80-7162-333-4.
- PREDÁČ, J.: *Príručka symptotermálnej metódy PPR*. Zlaté Moravce: Liga pár páru, 2005, 108 s. ISBN 80-969288-4-8.
- ŠIPR, K., ŠIPROVÁ, H.: *Přirozené a spolehlivé plánování rodičovství*. Brno: Glória, 1995, 118s. ISBN 80-901834-0-9.
- LAURINEC, J.: *Vplyv hormonálnej antikoncepcie na poslanie a cieľ ľudskej sexuality*. Bratislava: Viera a život, 2008, r. XVIII, č. 6, s. 71. ISSN 13356771 06.
- CHMELÍK, B.: *Sociálny marketing v službách ochrany života*. In: Zborník konferencie s medzinárodnou účasťou OCHRANA ŽIVOTA IX. „Slúžiť životu: médiá o živote a pre život“, Trnava: Trnavská univerzita, 2008, s. 98-99. ISBN 978-80-8082-241-5.

Prof. MUDr. Bohumil Chmelík, PhD.

Trnavská univerzita
Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce
Univerzitné námestie 1
918 43 Trnava
Slovenská republika
bchmelik@truni.sk

Noví odborníci pomezí ekonomie a zdravotnictví

The New Specialists Linking Economics and Health Service

Miroslav Doležal

Abstrakt

Události ve společnosti po roce 1989 přinesly převratné změny v politickém i ekonomickém zřízení, které se dotkly každého občana v České republice. Tato zásadní kvalitativní proměna se projevila v řízení různých oblastí ekonomiky. Při zavádění nových modelů financování tyto dopady zasáhly i sféru zdravotnictví a sociálních služeb ve formě nedostatečně kvalifikovaných odborníků pro oblast ekonomiky a řízení zdravotnických zařízení, sdružení společností a veřejných institucí, poskytujících zdravotnické a sociální služby, včetně obchodních firem i neziskových organizací, které se poskytováním těchto služeb zabývají. Z nutnosti přípravy a vzdělávání těchto odborníků byl otevřen na první soukromé vysoké škole „Bankovní institut vysoká škola, a.s.“ v Praze v roce 2008/2009 nový akreditovaný interdisciplinární obor „Ekonomika a management zdravotních a sociálních služeb“, věnovaný vzdělávání těchto odborníků pro zdravotnické organizace a organizace poskytující sociální služby, obchodní společnosti, příspěvkové i neziskové organizace, včetně institucí veřejné správy.

Abstract

The events in society after 1989 have brought revolutionary changes in political and economic regime, which struck every citizen in the Czech Republic. This fundamental qualitative transformation hit even control in different spheres of economics. During implementation of new models of financing these effects affected even sphere of health and social services in form of lack of qualified specialists for economics and control of medical institutions, associations of companies and public institutions provided health and social services, including trading companies even non-profit institutions, which are engaged in giving these services. In 2008/2009 for necessity of preparation and education these specialists at the first private higher educational institution “The College of Banking” in Prague there was found new accredited interdisciplinary field “Economy and management of health and social services”, devoted to education of these specialists for medical institutions and institutions provided social services, trade companies, state-funded even non-profit institutions, including institutions of public administration.

Klíčová slova

změny v politickém a ekonomickém zřízení České republiky, vzdělávání nových odborníků pro oblast ekonomiky a řízení zdravotnických a sociálních služeb, nový akreditovaný interdisciplinární obor

Keywords

changes in political and economical regime in the Czech Republic, education of new specialists for sphere of economy and control health and social services, new accredited interdisciplinary field

Úvod

Celospolečenské změny po roce 1989 odstartovaly v České republice nejen trnitou cestu transformace našeho zdravotnického systému, ale též zvýšené nároky na vzdělávání a výchovu odborníků v celé naší společnosti. Ve zdravotnictví a sociálních službách je však tento problém nejpalčivější. Obestřeno auru zhusta falešných eticko-morálních floskulí v návaznosti s nevhodným populistickým nádechem povšechné politické nečinnosti, je zdravotní a sociální péče v České

republike, tam kde je, a bohužel ještě dlouho bude. Změny je nezbytné provést v celé vertikále zdravotních ústavů. Nedostává se kvalitních manažerů, kteří by se v těchto institucích orientovali. Tito často přicházejí do vedoucí funkce až ve chvíli krizového řízení a pošlapou to málo, co by mohlo být vhodným marketingovým nástrojem v péči o nemocné potřebné. V souvislosti s legislativní harmonizací s Evropského společenství jsou rovněž kladeny vyšší nároky na vzdělání středního zdravotnického personálu a jeho celoživotní přípravu.

Materiál, metody

V současné době se často setkáváme s tím, že pozice ředitelů nemocnic, správců sociálních zařízení, vedoucích pracovníků státní správy zdravotnických zařízení apod. jsou obsazovány poučenými laiky se zdravotnickým nebo obecně ekonomickým vzděláním, typický *model A*, tj. v kolektivu oblíbený postarší obvykle chirurg, dobře socializovaný v odborových lékařských strukturách (nastoupí např. na post ředitele nemocnice), nebo *model B*, tj. kdy je do zařízení, v hluboké ztrátě a řítící se k neschopnosti splácet své odběratelské povinnosti, povolán „profesionální manažer“, který přirozeně nemá představu o specifikách zdravotní a sociální služby. Počet profitujících zařízení zdravotní péče bychom asi spočítali na prstech jedné ruky. Z tohoto důvodu lze tedy přirozeně v brzké době očekávat významnou poptávku po odbornících tohoto typu. Tito by měli adekvátně nahradit lékaře, ekonomy a manažery, specializované na úplně jinou oblast svého působení, kteří budou schopni dobře vykonávat práci v rámci své odbornosti. Již dnes lze pozorovat na pracovním trhu poptávku a zájem v tomto směru vydělané a zaměřené zaměstnance, byť zatím jen např. v podobě nejasně formulovaných nabídek na stejně tak nejasně formulované a definované pozice v odborně zaměřených tiskovinách. A právě z potřeby nutnosti změny při přípravě a vzdělávání těchto odborníků byl otevřen na první soukromé vysoké škole „Bankovní institut vysoká škola, a.s.“ v Praze roce 2008/2009 nový akreditovaný interdisciplinární bakalářský obor „*Ekonomika a management zdravotních a sociálních služeb*“. Ještě téhož roku se podařilo založit i katedru, zaštiťující tento obor. S potěšením lze konstatovat i úspěšné zahájení výuky výše zmíněného oboru ve stejném akademickém roce. Studium trvá 3 roky a je zakončeno bakalářskou zkouškou s možností pokračování studia v navazujícím magisterském studiu, které je v současné době připravováno ve spolupráci s Univerzitou Karlovou v Praze.

Na několika málo příkladech u nás, zejména však v zahraničí, je možné ukázat existenci zdravotnických i sociálních zařízení, která nejen že dobře fungují, ale též prosperují.

I pracovníci představené katedry by se rádi podíleli na této velké výzvě a přidali trochu sysifovského úsilí. Připravený bakalářský obor je tedy zaměřený na přípravu kvalifikovaných odborníků pro oblast ekonomiky a řízení zdravotnických zařízení, sdružení, společností a veřejných institucí, poskytujících zdravotnické a sociální služby, včetně obchodních firem i neziskových organizací, které se poskytováním těchto služeb zabývají. Absolventi najdou uplatnění i na odborných pracovištích státní správy. Studijní obor svou tematickou strukturou, založenou na teoretických a praktických poznatcích z ekonomických, přírodovědných, pedagogicko-psychologických, sociálních i právních oborů a jejich zaměřením na potřeby praxe, garantuje jedinečnost přípravy absolventů v oblastech:

- ekonomický management a řízení zdravotnických organizací (zdravotní a sociální služby, veřejné správy, státní správy)

- globální management a zvláštnosti v podmínkách organizací poskytující zdravotnické a sociální služby
- dovednosti základní manažerské a sociální komunikace
- základy manažerské ekonomie, manažerského účetnictví a finančního managementu, personální management,
- právního systému České republiky ve specializovaných oblastech zdravotnictví a sociálních služeb (vybrané otázky státního, správního a občanského práva; právní formy podnikatelských vztahů)
- základy medicínských oborů a sociálních služeb potřebných pro komunikaci se specialisty v rámci organizací a ve styku s veřejnou správou
- základy statistiky, informatiky a managementu.

Obor „*Ekonomika a management zdravotních a sociálních služeb*“ je u studentů oblíben, protože se v něm spojuje problematika managementu, práce s lidmi, ekonomika a finance, ale také chápání sociálního citění a otázky každodenní boje za nemocné, kteří potřebují kvalitní zdravotní péči, která se jim zvláště v některých regionech České republiky nedostává. Svě teoretické školní znalosti studenti pravidelně prohlubují současně v praxi. Pod dohledem přednášejících pedagogů (prestižních českých i zahraničních odborníků), proniknou studenti hluboko do problematiky nejen v oblastech ekonomických a politických (makroekonomie, mikroekonomie, světová ekonomika, národohospodářská politika, finance a měna, veřejná ekonomika a veřejné finance, světová a regionální ekonomika a politika), ale i přírodovědných, pedagogicko-psychologických, sociálních, právních, zdravotních a mnoha dalších. K tomu se naučí i základům podnikání - tedy všemu, co budou ve svém budoucím uplatnění potřebovat.

Součástí studia na Bankovním institutu vysoká škola, a.s. je i možnost využití aktivní účasti na mezinárodním evropském vysokoškolském programu *Erasmus*, jež studenti absolvují ve formě studijních stáží (mobilita studentů na jeden až dva semestry studia na zahraničních univerzitách), výměnných pracovních pobytů nebo na spolupráci na zajímavých výzkumných projektech. Škola sama má vazby také na některá úspěšná zdravotnická zařízení v evropských zemích, kde se studenti mohou informovat o formách a způsobech úspěšného řízení, tedy jak vést ekonomicky úspěšnou zdravotnickou či sociální instituci.

Cílem oboru je tedy připravovat kvalifikované a kvalitní odborníky, kteří budou schopni samostatně pracovat v managementu zdravotnických zařízení, neziskových organizací, zdravotních pojišťovných nebo státní správě, ale také v soukromých firmách, které se zabývají poskytováním zdravotnických a sociálních služeb. V současné době je v personálních agenturách a na trhu práce obecně velká poptávka po odbornících specializovaných na tuto problematiku, a to nejen u nás.

Diskuse

Současná celosvětová ekonomická situace nenabízí mnoho perspektiv k zvýšenému uplatnění investic ani do tak sociálně významného společenského sektoru, jako je zdravotnictví a sociální služba veřejnosti. Z dlouhodobého hlediska budou tyto peníze chybět, a to jak ke stabilizaci veřejných financí, tak i k zabezpečení rozsahu a kvality zdravotních, sociálních a dalších služeb. Např. tak ani bezpečnost a obrana státu nejsou tak vzdálené v rozpočtové politice státu/unie k ose finanční dotace zdravotnické a sociální péče, což je však již poněkud širší antroposociologická úvaha. S celosvětovou finanční krizí silně posílí neoliberálně konzervativní představy o nezbytnosti redukce sociálních služeb - tedy veřejných

výdajů na tyto účely. Je zde ale i legitimní předpoklad, že opět nejvíce tyto dopady postihnou střední a chudší vrstvy obyvatelstva. Český sociální stát je jedním z relativně nejlevnějších a soudobá nízká úroveň jeho nákladů nemůže v procesu přizpůsobování se cen v rámci Evropské unie setrvávat. Snižování daňové kvóty v České republice přirozeně povede brzy k drastickému omezení standardních zdravotních a sociálních služeb. V situaci očekávaného významného poklesu hospodářského růstu je politika přebytku v položkách zdravotních pojišťoven nerozumná. Zatímco zdravotní pojišťovny jsou v přebytku přibližně 30 miliard korun, díky platové politice, odchází ze zdravotnictví tisíce zaměstnanců a řada medicínských provozů je tak pro nedostatek personálu uzavírána.

Jak uvádí služby *Eurostat*, činily v rámci Evropské unie 25 průměrné výdaje na sociální ochranu 27,4% HDP. České výdaje dosáhly 19,1% HDP. Na zdravotnictví ČR vynakládá méně než průměr, v péči o postižené spoluobčany o třetinu méně než EU průměr. Při snahách o snížení výdajů na tyto sektory je třeba vytrvale popírat zažitě axiomy o neefektivnosti českého sociálního státu. Např. výkonnost českého zdravotnictví je plně srovnatelná s nejvyspělejšími zeměmi světa. Použijme-li například obligátního ukazatele dětské úmrtnosti, ve které dle CIA patří Češi mezi přední státy celé Evropy. Máme poloviční dětskou úmrtnost než USA, které vynakládá na zdravotnictví relativně dvojnásobek. Počet transplantací orgánů na ekvivalent obyvatel je shodný s ostatními vyspělými zeměmi.

Podle demografických statistik naše společnost stárne a v závislosti s tím vzrůstají i náklady na zdravotnictví. Ačkoli čeští zdravotníci často odchází pro platové neuspokojení do jiných sektorů, na vzdělání zdravotníků v Čechách se kladou dokonce vyšší nároky než kdekoli ve vyspělé Evropě. Jaká je tedy cesta z této kontroverzní situace? Procesy zefektivnění a racionalizace veřejných služeb - harmonizace nejen sekundárního a terciárního vzdělávání odborníků, ale též cenových nabídek dodavatelů služeb v této sféře společnosti. Cílená výchova nových interdisciplinárních odborníků je tedy na místě a je nezbytná.

Závěr

Závěrem je možné konstatovat, že díky presentovanému nově akreditovanému bakalářskému oboru „*Ekonomika a management zdravotních a sociálních služeb*“ jeho absolvent získá praktické dovednosti a schopnosti úspěšně řídit zdravotnické organizace a organizace poskytující sociální služby (obchodní společnosti, příspěvkové organizace i organizace neziskové a instituce veřejné správy). Všeobecně je známo, že oblast zdravotnictví a sociálních služeb se dlouhodobě podílí na růstu ekonomiky a sama roste dokonce ještě rychleji, než ekonomika jako celek. Za tohoto předpokladu může mnoho dobře připravených odborníků najít v této oblasti svoji celoživotní šanci a jistotu.

Literatura

- AUTORSKÝ KOLEKTIV: *Populační vývoj České republiky*. Praha: PŘF UK, 2008, 143s. ISBN 978-80-86561-46-2.
- DOLEŽAL, M.: *Představujeme odborná pracoviště BIVS: Katedra ekonomiky a managementu zdravotních a sociálních služeb*. Puls [online]. 2009, č. 2 [2009-05-09]. Dostupné na WWW:< <http://puls.bivs.cz>>. MK ČR E 16380.
- MATOUŠKOVÁ, I.: *Intuice - náš pomocník*. Security magazín, 2005, roč. XII, č. 1, 2, s.40-41. ISSN 1210-8723.
- PAVELKOVÁ, J.: *Beggars and Homeless People in the Czech Republic*. In: *Tolerance in Multicultural Society of Central Europe*. Praha : EIS SVLP UK, 2006, s.109-118. ISBN 80-903623-1-1.
- PAVELKOVÁ, J.: *Problematika lidí v nouzi*. Praha: PedF UK, 2007, 124s. ISBN 978-80-7290-338-2.
- PAVELKOVÁ, J.: *Problematika multikulturní výchovy jako průřezového tématu rámcových vzdělávacích programů*. In: *Speciální otázky oborových didaktik a příprava učitelů přírodovědných, zemědělských a příbuzných oborů*. Příspěvek na kongresu v Tatranské Štrbě. Edice Educo, č. 4. Praha: PŘF UK, 2007, s. 145-150. ISBN 978-80-87139-03-5.

MUDr. Miroslav Doležal

Bankovní institut vysoká škola, a.s.
Nárožní 2600/9
Česká republika
Tel.: 251 114 525
Fax: 251 114 502
mudrdolezal@bivs.cz

Sociálna a ekonomická núdza žien vo vybraných krajinách tretieho sveta

Social and economic need of the women in the developing countries

Lenka Fabianová, Adriana Ondrušová

Abstrakt

Príspevok pojednáva o náročnej situácii žien v krajinách tretieho sveta, ich zlej ekonomickej, sociálnej aj zdravotnej situácii. Popisuje základné oblasti problémov žien, ako je vzdelávanie a problém negramotnosti, nastoľuje otázky voľby a presadzovania rovnosti pohlaví, postavenia žien v spoločnosti, problémy súvisiace s vysokou pôrodnosťou, ženskou obriezku, nedostatkami v prístupe k výžive a zdravotnej starostlivosti. I napriek tomu, že až päť z ôsmich miléniových cieľov sa veľmi jasne dotýkajú problémov súvisiacich s postavením žien, viacerým politickým výzvam a medzinárodným intervenciám, sa situácia v mnohých krajinách neustále zhoršuje a percento žien, ktoré umierajú v dôsledku týchto problémov je stále alarmujúce.

Abstract

The article describes the difficult situation of the women in the developing countries, their negative economic, social and health – care status. It deals with the basic problems of the women, as the education, the illiteracy, the option and setting out equality of opportunity, gender discrimination and the position of the women in the society.

Kľúčové slová

sociálna, ekonomická núdza, zdravotníctvo, rovnosť pohlaví, problémy žien tretieho sveta, miléniové ciele

Keywords

social, economic need, health-care, gender discrimination, problems of the women in developing countries, millenium goals

Rozvojový svet sa rozdeľuje na tri základné regióny: Afriku, Latinskú Ameriku a veľkú časť Ázie. Tvorí ho asi 170 krajín, žije v nich 78% svetového obyvateľstva. Ide väčšinou o bývalé kolónie, polokolónie a závislé krajiny, ktoré si vytvorili samostatné štátne útvary. Pri budovaní spoločnosti musia tieto krajiny prekonávať množstvo prekážok, ktoré sú dedičstvom tradičných zaostalých spoločenských štruktúr. Aj keď sa rozvojové krajiny od seba líšia, mnohé charakteristiky sociálnej a ekonomickej núdze sú identické, alebo aspoň čiastočne podobné. Medzi základné **hospodárske, demografické, kultúrne a politické znaky rozvojových krajín** určite patrí vysoký podiel poľnohospodárskeho obyvateľstva, malé úspory, malý podiel kapitálu, neexistencia stredných vrstiev, vysoká pôrodnosť, vysoká úmrtnosť, nízka úroveň hygieny a zdravotníctva, analfabetizmus, veľký vplyv tradičnej kultúry, zlá úroveň vzdelávacích systémov a v neposlednom rade aj porušovanie ľudských práv a zlé postavenie žien. Práve sociálne, ekonomické a zdravotné otázky týkajúce sa žien sú predmetom nášho príspevku.

Rok 2000 bol rokom kedy 189 členských štátov OSN spolu s Vatikánom a Švajčiarskom prijalo Miléniovú deklaráciu a definovalo **osem miléniových rozvojových cieľov**. Prihlásili sa tak k odhodlaniu odstrániť extrémnu chudobu vo svete, jej príčiny ako i následky. Až päť z týchto cieľov nejakým spôsobom súvisí s postavením žien v rozvojových krajinách. Tretí miléniový cieľ je jasne definovaný ako **podpora rodovej rovnosti a posilnenie postavenia žien**. Ide o priame

odstránenie rodovej nerovnosti v základnom a stredoškolskom aj vysokoškolskom vzdelávaní. Cieľ sa snaží o zvýšenie gramotnosti žien vo veku 15-24 rokov. V hospodárstve je zámerom tohto cieľa zvýšiť podiel žien v zamestnanosti, s výnimkou poľnohospodárstva. V politike ide o zvýšenie podielu kresiel v národných parlamentoch obsadených ženami.¹

Nerovnosť pohlaví patrí stále medzi pretrvávajúce problémy v rozvojovom svete, hlavne v dôsledku nižšej vzdelanosti žien v porovnaní s mužmi. Je to spôsobené nie len tradičnými, náboženskými a kmeňovými dôvodmi, ale existuje silná korelácia medzi chudobou rodičov a počtom detí ženského pohlavia navštevujúcich školy. Kým v lepšie situovaných rodinách, napr. v arabských krajinách, majú deti bez ohľadu pohlavia rovnakú šancu na vzdelanie ako ich vrstovníci v najrozvinutejších krajinách sveta, v chudobných rodinách často nie všetky deti môžu chodiť do školy. Ak chodia, tak predovšetkým sú uprednostňovaní chlapci.²

Znáмым faktom je, že hodnota dievčenskej práce v domácnosti má väčšiu cenu, ako potenciálny príjmy v prípade ukončenia vzdelania. To je pre chudobné rodiny dôvod, prečo mladé dievčatá často do školy nepustia, viac sa od nich očakáva práca doma. Je jasné, že ak žena dosiahne vzdelanie, otvárajú sa jej väčšie možnosti, týka sa to jej pracovného aj osobného života. Môže sa rozhodnúť vybrať si partnera, nárokuje si mať pod kontrolou svoju pôrodnosť, muž prestáva byť často krátko tým jediným, ktorý rozhoduje o jej živote. Vzdelané ženy chcú pracovať, realizovať sa, zapájať sa viac do kultúrneho, sociálneho života, niektoré sa chcú politicky angažovať. To všetko však nie je vždy po vôli ich mužským partnerom.

Miléniový cieľ číslo tri sa teda veľmi jasne dotýka **zvýšenia gramotnosti a oblasti vzdelávania žien**. Ide predovšetkým o dievčatá a ženy z vidieckych oblastí, u ktorých je najmenšia pravdepodobnosť, že budú mať príležitosť navštevovať školu. Svetové spoločenstvo zdôrazňuje potrebu podpory regionálnej spolupráce pri presadzovaní výmeny zručností, zaškoľovaní a tvorbe kapacít, porovnávaní osvedčených postupov, rovnako ako spájania zdrojov v oblasti vzdelávania.

Celkovo však môžeme konštatovať, že trend vzdelávania dievčat je rastúci, v niektorých krajinách, napr. Arménsko, Mongolsko, Južná Afrika, Srí Lanka, Venezuela rastie počet dievčat zapísaných do škôl rýchlejšie ako počet chlapcov.³

Snaha o dosiahnutie rodovej rovnosti v oblasti vzdelávania je dnes považovaná za kľúčovú otázku k vyriešeniu viacerých problémov. Rast vzdelanosti žien, efektivita ich vzdelávania a následne väčšia zainteresovanosť žien do sociálneho aj ekonomického diania v rozvojových krajinách určite môže napomôcť k pozdvihnutiu každej z týchto krajín vo viacerých oblastiach bežného života. Taktiež procesy globalizácie by mali chudobným krajinám prinášať nové príležitosti a zohľadňovať osobitné potreby žien, keďže ženy veľaokrát patria k nevyučinanej pracovnej sile, a preto sú sociálne znevýhodnené.

Piaty miléniový rozvojový cieľ je zadefinovaný ako **zlepšenie zdravia matiek**, ide o zníženie materskej úmrtnosti, zníženie podielu pôrodov za účasti nekvalifikovaného zdravotníckeho personálu.⁴

V septembri 2008 Európsky parlament prijal uznesenie o rozvojovom ciele tisícročia číslo päť so zreteľom na zníženie úmrtnosti matiek o tri štvrtiny a na dosiahnutie univerzálneho prístupu k službám reprodukčného zdravia. Toto

¹ Miléniové rozvojové ciele a oficiálna rozvojová pomoc SR, PDCS, UNDP, Bratislava, 2007

² www.paris21.org/betterworld/gender

³ www.paris21.org/beterworld/gender

⁴ Miléniové rozvojové ciele a oficiálna rozvojová pomoc SR, PDCS, UNDP, Bratislava, 2007

uznesenie bolo prijaté so zreteľom na európsky akčný program boja proti HIV/AIDS, malárii a tuberkulóze prostredníctvom externých opatrení. Doposiaľ bolo konštatované, že zdravie matiek je oblasť, v ktorej sa zaznamenal spomedzi všetkých rozvojových cieľov najmenší pokrok a to predovšetkým v subsaharskej Afrike. Komplikácie v tehotenstve a pri pôrode sú hlavnými príčinami úmrtí a zdravotných postihnutí žien v rozvojových krajinách, predovšetkým v subsaharskej Afrike a Ázii, pričom si každoročne vyžadujú životy viac než pol milióna žien. Keďže väčšine týchto úmrtí by sa dalo predísť prostredníctvom zásahov zdravotnej starostlivosti, ale vzdialenosť a chudoba prekážajú mnohým ženám v rozvojových krajinách v prístupe k zdravotníckym službám súvisiacim s materstvom.⁵

Úmrtia žien, zdravotné postihnutia matiek sú faktorom, ktoré sa podieľajú na znižovaní rodinných príjmov, vysoko narastá aj počet osirelých detí, ktoré obzvlášť zraniteľné voči chorobám a chudobe. Mladé dievčatá sú nútené vzdať sa vzdelania, aby mohli vychovávať svojich súrodencov. Aj to sú aspekty, ktoré ruka v ruke kráčajú rozvojovými krajinami a výrazne negatívne vplývajú na sociálnu a ekonomickú situáciu žien.

Podobne ako ostatné rozvojové ukazovatele aj materinská úmrtnosť sa výrazne mení v závislosti od regiónu, najvyššia je v Afrike, pomerne nízka je v Latinskej Amerike. V posledných rokoch napriek nízkemu príjmu dokázali Čína, Kuba a Srí Lanka výrazne znížiť materinskú úmrtnosť, ale ešte stále v mnohých afrických krajinách umiera jedna matka na každých 100 živo narodených detí. Samozrejme redukcia materskej úmrtnosti súvisí s dostupnosťou zdravotníckeho personálu. Komplex zdravotníckych služieb by mal zahŕňať dostupnosť plánovaného rodičovstva, základnú starostlivosť o matky, odbornú pôrodnícku pomoc, neonatálnu starostlivosť, prevenciu nebezpečných prerušení tehotenstva a tehotenských komplikácií. Náklady na zabezpečenie takéhoto systému sa v rozvojových krajinách pohybujú okolo troch dolárov na obyvateľa ročne.⁶

Podľa štúdie Medzinárodného výskumného ústavu pre **potravinovú politiku** (IFPRI) existuje výrazná súvislosť medzi situáciou v oblasti výživy detí a rozhodovacím právom žien v domácnosti, podľa ktorej ženy s nižším postavením a bez práva na spolurozhodovanie častejšie samy **trpia podvýživou**, keďže zlepšenou výživou by bolo možné predchádzať vysokému počtu úmrtí detí a priblížiť sa dosiahnutiu rozvojového cieľa milénia na zníženie detskej úmrtnosti.⁷

Medzi tichého „zabijaka“ žien v rozvojových krajinách určite patria závažné ochorenia, medzi ktorými výsostné miesto patrí HIV/AIDS.

Približne 60% dospelých infikovaných vírusom HIV sú ženy a **HIV/AIDS a malária** patria medzi najvýznamnejšie príčiny úmrtí matiek. HIV/AIDS má veľmi škodlivý vplyv na oblasť zdravotnej starostlivosti v rozvojových krajinách, nie len preto, lebo dochádza k infekcii zdravotníkov, ale aj preto, lebo sa zdravotníci a fondy musia presúvať z iných základných služieb zdravotnej starostlivosti do služieb týkajúcich sa HIV/AIDS s cieľom pomôcť riešiť ich rastúce potreby. V prípade mladých žien od 15 do 24 rokov je trikrát väčšia pravdepodobnosť nakazenia ako v prípade mladých mužov.⁸

⁵ Uznesenie Európskeho parlamentu o rozvojovom ciele tisícročia číslo 5 (zdravie matiek), 2008

⁶ Rusnák, U., Szép. A. et al: rozvojová pomoc a spolupráca, Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, Bratislava, 2002

⁷ Úradný vestník Európskej únie o rodovej rovnosti a posilnení postavenia žien v rámci rozvojovej spolupráce, 2008

⁸ United Nations, Political declaration on HIV/AIDS, 2008

Vzdelávanie a odborná príprava dievčat a žien (vrátane komplexnej sexuálnej výchovy) v ranom období je kľúčovým prvkom v boji za odstránenie chudoby a proti šíreniu chorôb, pretože zabezpečuje rozširovanie vedomostí, zručností a dôvery žien s cieľom plne sa zúčastňovať spoločenského a politického života.

V súvislosti s právami žien v rozvojových krajinách sa často hovorí aj o zabezpečovaní **reprodukčných zdravotníckych služieb**, ide o pomoc a poskytnutie vedomostí potrebných na ochranu svojho zdravia a zdravia svojej rodiny, ako sú metódy plánovaného rodičovstva, prevencia a liečenie sexuálne prenosných chorôb a odstraňovanie škodlivých praktík voči ženám.

Plnohodnotné využívanie sexuálneho a reprodukčného zdravia a práv zo strany žien je základným predpokladom na dosiahnutie rodovej rovnosti. Schopnosť žien kontrolovať svoju plodnosť má pre posilnenie ich postavenia kľúčový význam. Ženy, ktoré si môžu plánovať rodinu, si môžu takisto plánovať zvyšok svojho života. Zdravé ženy môžu byť produktívnejšie a ochrana reprodukčných práv, napríklad plánovania svojej rodiny z hľadiska načasovania pôrodov a stanovenia intervalov medzi nimi a rozhodovanie o reprodukcii bez diskriminácie, nátlaku a násillia, znamená slobodu plnohodnotnejšej a rovnocennejšej účasti na živote spoločnosti.⁹

Každý rok stále umiera množstvo matiek, z ktorých 95 % pripadá na Afriku a Áziu, a na každú ženu, ktorá zomrie, pripadá 20 alebo viac žien, ktoré prekonávajú vážne komplikácie od chronických infekcií až po zdravotné ťažkosti, ako je tzv. pôrodná fistula (obstetric fistula), čomu by sa dalo ľahko vyhnúť, ak by bol zabezpečený univerzálny prístup k základnej a akútnej pôrodnej starostlivosti a službám v oblasti reprodukčného zdravia.¹⁰

Ešte stále v niektorých rozvojových krajinách nezaviedli zákaz škodlivých praktík a tradícií, akou je **ženská obriezka**. V africkej patriarchálnej spoločnosti sa tým dáva jasne najavo kto je pánom ženy. Obrad nazývajú zasvätením a podrobujú sa mu malé dievčatká vo veku sedem až osem rokov, ktoré často ani nechápu čo ich čaká. Sú z celej situácie zmätené, rozrušené, mnohé sa bránia ale nič im to nepomôže. Musia sa dokonca pozerieť na svoje zakrvavené kamarátky obrezané priamo pred ich zrakom.

Ženská obriezka sa vykonáva v absolútne nevyhovujúcich podmienkach. Jedna hrdzavá britva sa použije v komunite pre celú skupinu dievčat. Ani náhodou sa neberie ohľad na to, že krajina figuruje na popredných miestach v štatistikách chorých na AIDS. Samozrejme často dochádza ku komplikáciám a úmrtiam. Bez dostatočnej odbornej pomoci mnohé vykrvávajú alebo upadnú do bezvedomia, z ktorého sa už nepreberú.¹¹

Aspoň 130 miliónov žien bolo nútených absolvovať ženskú obriezku alebo iné násilné tradičné praktiky.¹²

Vplyv komunity, kmeňa je tak silný, že aj napriek vládnym zákazom sa tieto obrady vykonávajú a v mnohých kultúrach je obriezka považovaná za podmienku nevyhnutnú pre vstup do manželstva.

Zástancovia obriezky uvádzajú predovšetkým výchovný a sociálny význam tohto rituálu. Ak by sa dievča bránilo a obradu nepodrobilo, čaká ju sociálne vylúčenie z

⁹ Human Rights, The Right to Health, WHO, Geneva, 2008

¹⁰ Úradný vestník Európskej únie o rodovej rovnosti a posilnení postavenia žien v rámci rozvojovej spolupráce, 2008

¹¹ Pietruchová, O.: Obriezka žien v Afrike, 2008

¹² Úradný vestník Európskej únie o rodovej rovnosti a posilnení postavenia žien v rámci rozvojovej spolupráce, 2008

komunity, spoločenská degradácia. Pohlavný styk sa pre obrezané ženy stáva strašiakom, alebo minimálne jednou z nepríjemných manželských povinností. Okrem toho sú tieto ženy náchylné na všetky existujúce gynekologické komplikácie. Väčšina mužov v takýchto komunitách s týmto obradom súhlasí. Žene je dané najavo, kto je jej pánom a kto sa má v prvom rade tešiť zo všetkých pôžitkov. Mnohé krajiny podmieňujú svoju pomoc rozvojovému svetu, aby v krajine prijali zákon o zákaze obriezky. Ako prvou krajinou na africkom kontinente, ktorá vyhlásila zákaz obriezky na svojom území bola v roku 1998 Egypt. Neskôr nasledovali iné štáty. Potrvá však generácie, kým sa zvyk podarí úplne odstrániť.¹³

Medzinárodné spoločenstvo vyzýva k riešeniu problémov v oblasti zdravia matiek aj z horizontálneho hľadiska tak, aby sa venovalo väčšie rozvojové úsilie tvorbe trvalo **udržateľného rastu, zlepšeniu infraštruktúr a prístupu k vode a hygiene** a iným oblastiam, ktoré majú vplyv na výskyt týchto problémov. Je nevyhnutné, aby sa osobitná pozornosť venovala opatreniam zameraným na zlepšenie domácej hygieny a na používanie mydla, ktoré podľa niektorých výskumov výrazne prispieva znižovať riziko hnačkových ochorení ešte účinnejšie než zlepšenie kvality vody, pretože takéto ochorenia môžu byť smrteľné a tehotné či dojčiace matky sú voči nim mimoriadne zraniteľné. Zvýšiť kvalitu opatrení na riešenie problémov spojených s ochoreniami dýchacieho traktu v dôsledku nedostatočnej ventilácie vo vykurovacích peciach a peciach na varenie, ktoré obzvlášť škodia zdraviu matiek.¹⁴

Špeciálnu pozornosť si zasluhujú ženy, ktoré sa ocitli v ťažkých životných situáciách **v období po konflikte alebo po katastrofe**. V rámci riešenia týchto problémov sa ako priorita ocitá aj boj proti sexuálnemu násiliu v krízových a konfliktných oblastiach a vo fáze poskytovania humanitárnej pomoci i povojnovej obnovy.

V krajinách po skončení konfliktu, ktoré prechádzajú procesom rekonštrukcie a reintegrácie, sú inštitucionálne mechanizmy a záväzky týkajúce sa rodovej rovnosti prvým účinným krokom na ochranu a podporu ženských práv, keďže zapojenie všetkých príslušných subjektov, ako sú vlády a politickí predstavitelia, mimovládne organizácie, občianska spoločnosť a akademická obec, ako aj priama účasť skupín a sietí žien, sú podstatným predpokladom na dosiahnutie spoločného a trvalo udržateľného rozvoja. Zvýšené riziko prírodných katastrof, ako aj miestne, resp. regionálne, zapríčinené procesy degradácie zdrojov nadmerne postihujú znevýhodnené skupiny obyvateľstva, obzvlášť ženy.¹⁵

Skutočnosť, že ženy v rozvojových krajinách sú považované za „nižšie“ bytosti a preto musia byť pod tútorstvom najbližšieho mužského príbuzného robí ich život nesmierne ťažkým. Je bežné, že žena je pravidelne týraná a vystavená násiliu zo strany muža. Mnohé zo žien v týchto krajinách sú zneuctené, kedy šance na vydaj rapídne klesajú. Predčasná strata panenstva je v mnohých krajinách závažným porušením cti rodiny a odpustenie nie je možné. Mravnosť zaväži a viac ako život sám. Nepomôže ani matka či sestra.

Vraždy v mene cti, kedy zabíjajú otcovia vlastné dcéry a bratia vlastné sestry, sú krutou realitou ešte vo viacerých krajinách aj dnes. Za cudzoložstvo sú ženy v Iráne, Pakistane, Afganistane ale aj Sudáne či Nigérii bežne kameňované. Aj napriek zákazu ministra spravodlivosti v Iráne je nádej na zmenu len utópiou a tento obraz

¹³ Pietruchová, O.: Obrievka žien v Afrike, 2008

¹⁴ Uznesenie Európskeho parlamentu o rozvojovom ciele tisícročia číslo 5 (zdravie matiek), 2008

¹⁵ Úradný vestník Európskej únie o rodovej rovnosti a posilnení postavenia žien v rámci rozvojovej spolupráce, 2008

zostáva špecialitou krajiny. Po pleciah zahrabané mladé ženy v zemi, muži stoja v kruhu okolo nej a poťažkávajú kamene veľké ako päšť. Predtým, ako je žena zahrabaná do zeme, je ako múmia oblečená do posmrtného bieleho rúcha. Jama je taká úzka, že sa nedá pohnúť ani malíčkom. Takto totiž aj necvičený vrhač kameňov trafí obeť rovno do hlavy. Muži volajú „Alah Akbar“ (Alah je najväčší) a začnú hádzať kamene. Paradoxom je, že obeťami tohto brutálneho trestu sa stávajú aj obeť znásilnenia, ak sa samotný páchatel sám neprizná. Krvavé tradície popravy nie sú neznáme ani v krajine ako Turecko. Jedenásty júl sa symbolicky stal svetovým dňom proti kameňovaniu.¹⁶

Praktiky, ktoré hlboko narúšajú dôstojnosť ženy, zhanobujú ju a zneuctujú, strpčujú život ešte ženám v mnohých krajinách. Niektoré tradície sú postavené nad ľudské práva a dokonca aj život sám. V mnohých krajinách sa opäť do praxe dostáva **šarija**, zákon, ktorý má diskriminačný prístup k ženám. Manželstvo, rozvod a starostlivosť o deti, dedenie, všetko sa riadi pravidlami stanovenými ešte v stredoveku. Podľa neho sa ženy môžu vydať len so súhlasom rodiny, dcéra je majetkom otca, neskôr manžela a jej slovo nemá pred súdom rovnakú váhu ako slovo muža. Šarija nevylučuje ani polygamiu. A tak mnohé krajiny, ktoré by sme radi videli na ceste k demokratickému režimu sa stále viac podobajú krutovláde mužov. Mnohé štáty sveta čoraz dôraznejšie vyjadrujú hlboký nesúhlas so skutočným majetkovým postavením žien žijúcich v systéme práva šarija a domnievajú sa, že takéto utláčanie je v diametrálnom protiklade s každou zásadou, ktorá sa v tejto správe považuje za mimoriadne dôležitú.¹⁷

Existujú silné výzvy, aby vznikali iniciatívy na zvyšovanie povedomia o násilí na ženách prostredníctvom rozširovania mediálneho pokrytia tejto témy a školenia vojenského, policajného a súdneho personálu. Naliehavo sa však žiada, aby sa venovala väčšia pozornosť opatreniam zameraným na obchodovanie s ľuďmi, mučenie a škodlivé tradičné praktiky s dôrazom na mrzačenie ženských pohlavných orgánov, zločiny v mene cti a predčasné a vynútené manželstvá, a je nevyhnutné trvať na tom, aby sa zvýšil počet žien zamestnaných v inštitúciách, ktoré priamo pomáhajú obeť týmto praktikám.¹⁸

Približne dve tretiny **práce vo svete** vykonávajú ženy a dievčatá s návratnosťou menej ako 5 % príjmu. Na základe ženskej práce sa vyprodukuje polovica potravín vo svete a takmer 74 % nezamestnaných žien sa stará najmä o domácnosť a rodinu v porovnaní s 27 % nezamestnaných mužov. Je faktom, že z 1,3 miliardy ľudí žijúcich v absolútnej chudobe tvoria ženy 70 % a chudoba nie je iba symptómom, ale aj príčinou nerovného rozdelenia príjmu, majetku, zdrojov, trhovej sily a dispozičného práva.¹⁹

Ženy sú počas produktívneho života, ale najmä v produktívnom veku vystavené väčším rizikám príjmovej chodby ako muži. V starobe sú častejšie odkázané na pomoc svojich detí, charity, či niekoho iného. Oveľa častejšie trpia absolútnym nedostatkom príjmov, ale v jeho dôsledku aj rôznymi prejavmi sociálneho vylúčenia zo spoločenských aktivít a rozhodovacích procesov. Môžeme teda konštatovať, že chudoba je rodovo diferencovaný jav, vo všeobecnosti väčšmi ohrozujeme ženy. Túto skutočnosť vyjadruje termín **feminizácia chudoby**.²⁰

¹⁶ Keď tradícia bolí, Domino Fórum, 37/2006

¹⁸ Úradný vestník Európskej únie o rodovej rovnosti a posilnení postavenia žien v rámci rozvojovej spolupráce, 2008

¹⁹ Úradný vestník Európskej únie o rodovej rovnosti a posilnení postavenia žien v rámci rozvojovej spolupráce, 2008

²⁰ World Development Report: Attacking Poverty. Svetová banka. 2000

Je nevyhnutné podporovať rodovú rovnosť a práva žien pri rozvoji spolupráce prostredníctvom duálneho prístupu rodového hľadiska a osobitných opatrení zameraných na **podporu práv žien a zlepšenia právneho postavenia žien**. Hospodársky rast je v boji proti chudobe potrebný, nie je však dostatočný, pretože nevytvára dostatok možností na existenciu a získanie zamestnania. Rodová nerovnosť má tendenciu viesť k ďalším nerovnostiam, čo má negatívny vplyv na pohodu žien, ich rodiny a spoločenstvá, v ktorých žijú, ako aj na ich osobný rozvoj. Vo väčšine krajín sa činnosti súvisiacim s rodovou rovnosťou neprikladá veľká dôležitosť, pretože rodová problematika je vnímaná ako vedľajšia otázka, a kultúrne, náboženské a sociálno-ekonomické zvyklosti sa využívajú ako ospravedlnenie za brzdenie pokroku v oblasti rodovej rovnosti a práv žien.

Účinnosť niektorých doteraz realizovaných projektov znižovali nedostatky charakteristické pre rôzne krajiny: nestabilná miestna a celoštátna správa, skorumpované vlády alebo nedostatok odborných znalostí a vyškolených. Taktiež je nevyhnutnosťou, aby zamestnávateľia v rozvojových krajinách zohľadňovali zásadu dôstojnej práce, a to najmä zvýšením miezd podľa odporúčania 135 Medzinárodnej organizácie práce týkajúceho sa stanovenia minimálnych miezd, osobitne s ohľadom na rozvojové krajiny. Dôležité je prijímať návrhy na podporu ochrany pracovných a občianskych práv príležitostných pracovníkov a podporu účasti žien v odborových hnutiach s cieľom zmierniť ťažkosti, ktorým čelia ženy v práci.²¹

Neustále viac sa zdôrazňuje potenciál **mikroúverov** ako nástroja, ktorý možno v rámci politik rozvojovej spolupráce využiť na podporu rozvoja miestnych spoločenstiev a posilnenia postavenia žien. Malo by sa podporovať zavedenie politik, ktoré budú nabádať ženy, aby vytvárali svojpomocné skupiny a stávali sa nezávislými, a aby v spolupráci s medzinárodnými organizáciami sa rozšírila sieť mikrofinancovania s cieľom umožniť väčšiemu počtu žien prístup k pôžičkám a zlepšiť ich ekonomické postavenie.

Je nevyhnutné poskytovať finančnú a technickú **podporu ženským organizáciám** s cieľom podporovať programy pre najviac zraniteľnú časť obyvateľstva vrátane migrujúcich a vnútorne presídlených žien a žien-utečieniek, najmä čo sa týka zabezpečenia zariadenia a vhodnej technológie na spracovanie potravín a zmiernenie pracovného zaťaženia, uľahčenie prístupu žien k pôde, atď. Ženy môžu byť vystavené diskriminácii v manželstve a v prístupe k nehnuteľnému majetku a pozemkom, k zdrojom a ich kontrole. Mnohým ženám je odopieraný prístup k službám, hospodárskej nezávislosti, možnostiam profesionálneho rozvoja a účasti na rozhodovacích procesoch.

Záver

Preukázalo sa, že posilnenie postavenia žien urýchľuje plnenie všetkých ostatných miléniových rozvojových cieľov v oblasti znižovania chudoby a zlepšenia demografických, sociálnych a ekonomických ukazovateľov, preto je nevyhnutné, aby štáty v rámci rozvojovej spolupráce prijali opatrenia s konkrétnym a merateľným vplyvom na rodové vzťahy (zmena zákonov, inštitúcií a existujúcich patriarchálnych modelov, zvyšovanie rozpočtových prostriedkov a zlepšovanie sociálnych a ekonomických podmienok žien. Je dôležité aj naďalej ostro kritizovať tradičné praktiky, ku ktorým patrí aj násilie páchané na ženách, odmietať akékoľvek právne,

²¹ Úradný vestník Európskej únie o rodovej rovnosti a posilnení postavenia žien v rámci rozvojovej spolupráce, 2008

kultúrne a náboženské praktiky, ktoré diskriminujú ženy, vylučujú ich z politickej účasti a verejného života a izolujú ich v ich každodennom živote, ako aj praktiky, ktoré tolerujú znásilnenie, domáce násilie, sobáš z donútenia, nerovnaké práva v rozvodových procesoch, vraždy zo cti, povinnosť žien dodržiavať osobitný kódex obliekania aj proti ich vlastnej vôli, prenasledovanie za nedodržiavanie rodových noriem alebo pravidiel, nezákonné obchodovanie a nútené práce. So znepokojením brat' na vedomie správu Populačného fondu OSN o stave svetovej populácie v minulom roku, v ktorej sa konštatuje celosvetový deficit vo výške 60 000 000 žien a to, že tieto „chýbajúce“ ženy boli pred narodením umelo potratené z dôvodu pohlavia alebo zavraždené ako novonarodené deti. Neustále posilňovať postavenia žien pomocou vyššej úrovne vzdelania, ktorým sa zlepšuje situáciu tak žien, ako aj ich detí.²²

Sociálna a ekonomická núdza žien v rozvojových krajinách sa nezlepší ak všetky články nebudú úzko spolupracovať. Mnohé ženy v opačnom prípade zostanú len trpiacimi objektmi vývoja. Keďže trhové sily nevyriešia ich situáciu, ani ich neprivedú k zrovnoprávneniu. Šancou je cieľavedomý boj, koordinácia politických, ekonomických aj sociálnych aktivít. A tento zápas za práva žien by nemal byť len ženským bojom, ide o dlhú, no potrebnú cestu, ktorú musí svet ešte prejsť. No veta, ktorá už zarezovala na viacerých fórach, „Bez rovnoprávnosti pohlaví však bude svet aj v tom najlepšom prípade vždy len polovičným“ je stále aktuálnou.

²² Úradný vestník Európskej únie o rodovej rovnosti a posilnení postavenia žien v rámci rozvojovej spolupráce, 2008

Literatúra

- Human Rights, The Right to Health*. Geneva: WHO, 2008.
- Keď tradícia bolí*. Domino Fórum, 37/2006.
- RUSNÁK, U., SZÉP. A. et al: *Rozvojová pomoc a spolupráca*. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 2002.
- Miléniové rozvojové ciele a oficiálna rozvojová pomoc SROV*. Bratislava: PDCS, UNDP, 2007.
- PIETRUCHOVÁ, O.: *Obriezka žien v Afrike*, 2008.
- UNITED NATIONS: *Political declaration on HIV/AIDS*, 2008.
- Úradný vestník Európskej únie o rodovej rovnosti a posilnení postavenia žien v rámci rozvojovej spolupráce, 2008.
- Uznesenie Európskeho parlamentu o rozvojovom ciele tisícročia číslo 5 (zdravie matiek), 2008.
- UNITED NATIONS: *Political declaration on HIV/AIDS*, 2008.
- WORLD DEVELOPMENT REPORT: *Attacking Poverty*. Svetová banka. 2000.
- www.paris21.org/betterworld/gender, 05.05.2009.

PhDr. Lenka Fabianová, PhD.

Trnavská univerzita
Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce
Katedra verejného tropického zdravotníctva
Trnava
Slovenská republika
lenkaf@gmail.com

h. prof. MUDr. Adriana Ondrušová, PhD.

Trnavská univerzita
Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce
Katedra verejného tropického zdravotníctva
Trnava
Slovenská republika
aondrusova2002@yahoo.com

Kvalita zdravotní péče a prevence v oblasti BOZP

Kvalita health service and prevention in health and safety at work

Miroslav Miller

Abstrakt

Zdraví je jeden z nejcennějších statků života. Péči o zdraví můžeme zařadit mezi priority státu, které závisí na dostupnosti, kvalitě poskytnuté zdravotní péče a ekonomických možnostech systému. Kvalita zdravotní péče se stává jedním z nástrojů zvyšování konkurenceschopnosti zdravotnického zařízení. Uplatnění tohoto nástroje je vývojem tlaku plátců zdravotní péče, v důsledku dopadů překonání recesních trendů. Finanční krize bude mít dopad na výběr zdravotního a sociálního pojištění z důvodu zvyšování nezaměstnanosti, což se projeví na deficitu státního rozpočtu a příjmů zdravotních pojišťoven, které budou vyvíjet ekonomický tlak na subjekty poskytující zdravotní péči, s ohledem na objem nasmlouvané zdravotní péče za své pojištěnce. Charakter dnešního ekonomického prostředí je vytvářen dvěma hlavními silami. Je to globalizací a moderními technologiemi. Tyto síly působí na ekonomiku a různé sektory národního hospodářství. Výdaje na zdravotnictví jsou dlouhodobě významným segmentem ekonomiky a dosahují ročně v průměru 230 mld. Kč, což je cca 7% HDP. Z těchto důvodů je žádoucí, aby byla z pohledu managementu organizací věnována maximální pozornost prevenci BOZP. Úspěch podpory BOZP na pracovišti závisí na jejím přijetí managementem organizace a jejím integrování do interních standardů organizace.

Abstract

Health is one of the most valued qualities of our lives. Health care can be regarded as one of the government's priorities, which is dependent on its accessibility, standards of care administered and economic boundaries of the system. Standards of health care are becoming one of the tools for enhancing the competitiveness of health institutions and as such have been focused on by the health care payers in order to overcome the impact of recession trends. The financial crisis will have an impact on health and social insurance levies due to increasing unemployment rate which will effect the governments budget and health insurance companies income. Accordingly they will put economic pressure on subjects providing health care in relation to the volume of contracted health care for its policyholders. The nature of the current economic environment is made up of two main factors. It is globalization and modern technologies that affect the economy and other sectors. The health care costs form a crucial part of the economy in the long term and they reach annually 230 bn CZK, which is cca 7% GDP. Therefore it is important that the human resources management pay maximum attention to prevention and health and safety at work. The applicability of health and safety depends on its integration into company regulations and the management's attitude as well.

Klíčová slova

péče o zdraví, priority státu, kvalita zdravotní péče, recesní trendy, finanční krize, státní rozpočet, BOZP, HDP, předpisy (standarty) organizace

Keywords

the health care, the governments priorities, standards of health care, recession trend, the financial crisis, the governments budget, prevention in health and safety at work, GDP, company regulations

1 Úvod

Současná hospodářská krize je ve světové ekonomice přirozeným jevem. Je krizí systémovou, která je doprovázena krizí nejen společenskou, ale i politickou.

Zdraví je jeden z nejcennějších statků života. Péči o zdraví můžeme zařadit mezi priority státu, které závisí na dostupnosti, kvalitě poskytnuté zdravotní péče a ekonomických možnostech systému. Kvalita zdravotní péče se stává jedním z nástrojů zvyšování konkurenceschopnosti zdravotnického zařízení.

Finanční krize bude mít negativní dopad na výběr zdravotního a sociálního pojištění z důvodu zvyšování nezaměstnanosti, což se projeví na deficitu státního rozpočtu a příjmů zdravotních pojišťoven, které budou vyvíjet ekonomický tlak na subjekty poskytující zdravotní péči, s ohledem na objem nasmlouvané zdravotní péče za své pojištěnce.

Vývoj zdravotního stavu obyvatelstva nezaznamenal v roce 2008 žádný významný moment, který by významným způsobem ovlivnil pracovní neschopnost obyvatelstva. V tomto roce, tak jako předchozích letech platí, že nemoci moderní doby souvisejí se stále pohodlnějším životním stylem. Jedná se o nemoci oběhové soustavy, látkové výměny a pohybového ústrojí. V populaci nejrozšířenějším zdravotním rizikem je hypertenze a onemocnění cévního a kardiovaskulárního systému. Charakter epidemie začíná získávat nejen v dospělé populaci stále častější se objevující počet diabetiků. Rovněž dochází k nárůstu výskytu zhoubných novotvarů a to ročně v průměru o 700 případů na 100 tisíc mužů, 650 případů na 100 tisíc žen. Úmrtnost na zhoubné novotvary dlouhodobě stagnuje. Toto je způsobeno modernějšími diagnostickými metodami, modernější léčbou, účinnějšími léčivými přípravky, větším množstvím vynaložených finančních prostředků na léčbu a vhodnou a včasnou prevencí. Z infekčních onemocnění se nejčastěji objevují onemocnění salmonelózou a vysoký meziroční nárůst o cca 60% zaznamenalo onemocnění virovou encefalitidou. Proto je nutné se trvale zabývat otázkou prevence a ochrany zdraví při práci.

Návštěva lékaře za účelem preventivní zdravotní prohlídky je překážkou v práci na straně zaměstnance. Nerespektování pokynu podrobit se předepsané prohlídce může zaměstnavatel brát jako porušení pracovní kázně ze strany zaměstnance a je oprávněn postupovat v souladu se zákonem práce. Interval prohlídek je stanoven zákonem v rozmezí 1-3 roků, dle druhu vykonávané činnosti.

2 Kvalita zdravotní péče v zdravotnickém zařízení

Kvalita zdravotnictví je definována dle Světové zdravotnické organizace (WHO) z roku 1966, jako souhrn výsledků dosažených v prevenci, diagnostice a léčbě, které jsou určeny potřebami obyvatelstva na základě poznatků lékařské vědy a praxe.

V roce 1982 WHO definuje kvalitu zdravotnictví jako stupeň dokonalosti poskytované péče ve vztahu k soudobé úrovni znalostí technologického vývoje. Považuji za nutné doplnit předcházející stanovisko WHO, že by se tak mělo dít v souladu s ekonomickými možnostmi systému a poskytovatelů zdravotní péče.

3 Hodnocení kvality ve zdravotnictví z mezinárodního hlediska

K hodnocení kvality ve zdravotnictví existují institucionalizované systémy sledování kvality.

Patří mezi ně zejména níže uvedené instituce:

- Joint Commission on Accreditation of Health Care Organizations (JCAHO) - Spojená akreditační komise pro zdravotnická zařízení. Pracuje s objektivizující metodou hodnocení a zvyšování kvality zdravotní péče, poskytované v jednotlivých lůžkových a ambulantních zdravotnických zařízeních v USA.

- Systém European Foundation for Quality Management (EFQM) – Evropská nadace pro řízení kvality, jako nástroj trvalého zlepšování managementu a všech činností organizace a jeho uplatňování vedoucí k podnikatelské úspěšnosti.
- International Organization for Standardization (ISO) – Mezinárodní organizace pro normalizaci.
- The International Society for Quality in Health Care (ISQua) – Mezinárodní společnost pro kvalitu ve zdravotnictví. Při této společnosti vznikla koordinační skupina pro mezinárodní akreditaci (ALPHA) – Agenda for Leadership in Programs in Healthcare Accreditation, která si klade za cíl sbližování těchto systémů a jejich vzájemnou propojitelnost.

4 Hodnocení kvality zdravotní péče v ČR

Kvalita je ve spojitosti s EU zmiňována v Evropské chartě jakosti a v materiálu „**Dokument zdraví 21**“, jako rámcový politický program „**Zdraví pro všechny**“ v evropském regionu WHO.

Vláda ČR přijala v Usnesení vlády č. 458/2000 z 10.5.2000 dokument Národní politika podpory jakosti ČR. Pro koordinaci uplatňování Národní politiky podpory jakosti ČR a v souladu s Politikou podpory jakosti Evropské unie, byla zřízena Rada ČR pro jakost. V témže roce byla ustanovena na MZ ČR Rada pro kvalitu ve zdravotnictví, která vypracovala návrhy projektu za resort zdravotnictví. V říjnu 2002 přijala Vláda ČR Usnesení vlády č. 1046/2002 s názvem Dlouhodobý program zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva ČR – Zdraví pro všechny v 21. století. Součástí tohoto materiálu jsou dlouhodobé cíle týkající se kvality zdravotní péče. MZ ČR vyhlašuje každoročně programy na podpory kvality zdravotní péče, do kterých se mohou přihlásit jednotlivé zdravotnické subjekty. V roce 1998 vznikla spojená akreditační komise České republiky (SAK ČR), která se stala 20.7.2006 členem ISQua. Posláním této akreditační komise je zajistit trvalé zvyšování kvality a bezpečnost zdravotní péče v ČR, pomocí akreditací zdravotnických zařízení, poradenské činnosti a publikačních aktivit. SAK vydává národní akreditované standardy pro zdravotnická zařízení včetně metodiky. Pomáhá zdravotnickým zařízením v přípravě na akreditaci, dle typu zdravotnického zařízení.

Akreditace zdravotnického zařízení je tou nejlepší cestou ke zvyšování kvality a jeho oficiálního uznání na základě uděleného certifikátu, který dokládá, že zdravotnické zařízení je způsobilé k poskytování kvalitní zdravotní péče a má vytvořen funkční a efektivní systém pro posuzování výkonnosti a pro permanentní zvyšování kvality poskytované péče. Aby bylo možné akreditaci zdravotnickému zařízení udělit, musí splnit 50 standardů a projít celým akreditačním procesem. Od 1.9.2009 vstoupí v platnost nové Národní akreditační standardy. Celkový počet standardů se zvýšil z 50-ti na 74. Vyšší je i počet jednotlivých indikátorů standardů, což jsou měřitelné parametry, na které se v průběhu akreditačního procesu očekává pozitivní odpověď.

Akreditační standardy se dělí do základních oblastí:

- Řízení kvality
- Diagnostická péče
- Péče o pacienty
- Kontinuita zdravotní péče
- Dodržování práv pacientů
- Podmínky poskytnuté zdravotní péče
- Management

- Řízení lidských zdrojů
- Sběr a zpracování informací
- Protiepidemická opatření

Podle SAK je akreditováno v ČR k 31.12.2008 celkem 34 zdravotnických subjektů z toho 25 nemocnic, 8 léčebných ústavů a 1 poliklinika.

Rozhodnutí zdravotnického subjektu vstoupit do akreditačního procesu, projít přípravou na akreditační šetření, jeho realizaci a získání akreditačního certifikátu v praxi znamená „důvěryhodně prokázat svou způsobilost“.

5 Výhody akreditace

- Vliv na postavení zdravotnického zařízení v regionu
- Zajišťuje porovnatelný standard mezi zdravotnickými zařízeními
- Snadnější jednání se zdravotnickými pojišťovnami v rámci uzavírání smluvních vztahů
- Získání nových pacientů a zaměstnanců
- Pomáhá k motivaci zaměstnanců a jejich odbornému růstu
- Je symbolem kvality zdravotní ošetrovatelské péče
- Předpoklad pro zavedení TQM
- Je výrazným nástrojem strategického marketingu zdravotnického zařízení

6 Podpora zdraví na pracovišti a úloha managementu organizace

Úspěch podpory zdraví na pracovišti závisí na jejím přijetí managementem organizace a jejím integrování do interních předpisů organizace (standardů). Je vhodné, aby vrcholový management se aktivně zapojil do programu na podporu zdraví na pracovišti a stal se příkladem pro zaměstnance.

Zdraví a práce jsou faktory, které se vzájemně podmiňují. Zdraví umožňuje pracovníkovi podávat v práci plný výkon a práce je zdrojem hodnot potřebných pro člověka. Můžeme říct, že práce je zdrojem zdraví, ale platí to i opačně, že práce může mít na zdraví i negativní vliv. Zaměstnanci mohou být vystaveni faktorům, které se běžně v životě nevyskytují.

Aby bylo možné zdraví chránit, je nutné mít dostatek informací, z kterých bude patrné sledování expozice. Studování účinku musí být zajištěno prostřednictvím odpovědných osob (podnikový bezpečnostní a požární technik, hygienik, praktický lékař, orgán hygienické služby apod.).

Povinností každé organizace, zejména pak personálního útvaru, v rámci péče o zaměstnance, ve spolupráci s odborovými orgány a zdravotními pojišťovnami je vytvářet programy ovlivňující snížení zdravotních rizik.

Programy je možno zaměřit například na:

- Zdravou výživu, prevenci a kontrolu nadváhy a obezity.
- Odvykání kouření.
- Zvyšování pohybové aktivity.
- Prevenci traumatického poškození z práce a rehabilitaci.
- Zvládání a léčbu nadměrného stresu.
- Prevenci akutních respiračních onemocnění.
- Prevenci kardiovaskulárních onemocnění.
- Prevenci nádorových onemocnění apod.

Komplexní programy jsou nákladnější, ale fungují mnohem účinnějším způsobem. Dílčí programy lze zavést rychleji a s menšími náklady.

Dosažené výsledky a jejich kvalitu hodnotíme dle předem zvolených kritérií z pohledu krátkodobého, střednědobého i dlouhodobého. Výsledky mohou sloužit jako zpětná vazba pro management organizace a s výsledky by měli být seznamováni všichni zaměstnanci a odborové orgány. Cílem by neměl být program jako takový, ale konkrétní výsledky dosažené u jednotlivých zaměstnanců. Podpora zdraví na pracovišti není pouze jednorázový akt, ale je to trvalý proces.

7 Úloha managementu organizace v oblasti BOZP

Úlohou managementu organizace je vytvářet programy na ochranu zdraví a bezpečnost při práci, které jsou zaměřeny na ochranu zaměstnanců a ostatních lidí, na něž má vliv to, co organizace vyrábí a souvisí s jejich prací. Programy ochrany zdraví při práci se zabývají prevencí poškození zdraví, vlivem pracovních podmínek.

Tvoří je dva prvky:

- Pracovní lékařství, což je specializovaný obor preventivní medicíny, zabývající se diagnózou a prevencí zdravotních rizik při práci a také jakýmkoliv poškozením zdraví nebo stresem.
- Pracovní hygiena, což je působnost specialistů (chemiků, inženýrů, ergonomů), zabývajících se měřením a kontrolou rizik pracovního prostředí.

Programy bezpečnosti při práci se zabývají prevencí nehod a snaží se minimalizovat ztráty a škody plynoucí z nehod osobám a majetku. Týkají se více systému práce než pracovního prostředí. Jsou zaměřeny proti riziku a jejich cíle a metody jsou vzájemně propojeny.

Úkolem managementu je rovněž efektivní řízení v oblasti BOZP, které povede ke zlepšení pracovního výkonu a získání konkurenční výhody. Je to jedna z možných cest, jak snížit ztráty produkce podniku, související s pracovními úrazy a nemocnostmi. Tyto faktory vedou ke zlepšení rozvoje pracovní iniciativy a zvýšení produktivity práce.

Kontroly nad zdravím lidí a problémy hygieny lze dosáhnout pomoci:

- Eliminace rizika hned v jeho počátku, pomocí zpracovaného projektu.
- Izolace rizikových procesů a materiálů tak, aby pracovníci s nimi nepřicházeli do styku.
- Změny procesů, nebo materiálů používaných ke zlepšení ochrany, nebo k vyloučení rizika.
- Zabezpečení ochranného zařízení a pomůcek ke snížení, popř. odstranění rizika.
- Školení pracovníků, jak se vyhnout riziku.
- Udržování dílen a zařízení v předepsaném stavu s vyloučením možných rizik.
- Provádění úklidu budov a strojního zařízení.
- Pravidelné inspekce a revize vyhrazených technických zařízení, zajišťující včasné odhalení potenciálních zdravotních rizik.
- Lékařských vyšetření před nástupem do zaměstnání, pravidelné lékařské kontroly osob vystavených riziku.
- Zabezpečení toho, aby byly brány v úvahu ergonomické poznatky při vytváření technických podmínek a předpisů, stanovování pracovních postupů a výcviku, což je důležité pro minimalizaci výskytu bolestí, způsobených opakováním určitého pracovního úkonu.

- Prosazování programu preventivní medicíny, která vytváří zdravotní standardy pro každou práci a znamenají pravidelný audit potenciálních zdravotních rizik a pravidelná lékařská vyšetření osob vykonávajících rizikovou práci.
- Zvláštní pozornost je třeba věnovat omezování hluku, únavy a stresu.

Velký důraz je nutno klást na prevenci nehod, kterou lze dosáhnout pomoci:

- Identifikaci příčin a podmínek, při kterých dochází k nehodám.
- Zapracování bezpečnostních rizik již ve fázi projektu.
- Navrhování bezpečnostních zařízení a ochranných pomůcek a poskytování ochranného oděvu.
- Péče o pravidelný audit, inspekci, prověřování a podnikání kroků k eliminaci rizik, pomocí interního a externího kontrolního systému.
- Vyšetřování všech nehod majících za následek škodu, za účelem nalezení příčin a iniciování kroků směřujících k nápravě.
- Vedení důkladné evidence a statistiky za účelem analýzy problémových oblastí a odhalení negativních trendů.
- Provádění nepřetržitého programu výchovy a vzdělávání, týkajících se bezpečných pracovních návyků a metod předcházení nehodám.
- Vedení a motivování podpory metod, které nekladou na zaměstnance nadměrné fyzické a psychické požadavky.

Bezprostřední příčinou nehod může být neopatrnost, únava, nedostatečná zkušenost a dozor nad prováděnou činností. Všechny tyto faktory souvisejí se systémem práce.

Mezi faktory, které způsobují nehody můžeme zařadit:

- Používání nebezpečného zařízení.
- Používání zařízení nebezpečným způsobem – vědomě nebo v důsledku únavy.
- Nebezpečné vkládání materiálů nebo části do strojů nebo na dopravníky.
- Obsluhování nedostatečně vyčištěných a udržovaných strojů.
- Operace prováděné s nebezpečnou rychlostí strojů a zařízení nebo nebezpečně rychle.
- Vyřazování bezpečnostních prvků strojů a zařízení z provozu, protože překážejí, nebo zpomalují práci.
- Rozptýlení pozornosti jinými lidmi nebo hlukem.
- Zanedbávání používání ochranných oděvů nebo prostředků.
- Nebezpečně navržené uspořádané stroje, dílny a technologické procesy.
- Přeplněné pracoviště.
- Nechráněné či nestřežené stroje a zařízení.
- Špatný materiál nebo pracovní podmínky.
- Špatný úklid na pracovišti a v okolí strojů.
- Přetěžování strojů.
- Špatné osvětlení nebo oslnění pracovního místa nebo stroje.
- Nedostatečné větrání nebo nedostatečné prostředky k odsávání dýmu, výparů v toxickém prostředí.
- Nedostatečný servis a preventivní údržba včetně bezpečnostně-technických prohlídek strojů a zařízení.

Závěr

Závěrem je možné doporučit, aby byla ze zákona uložena povinnost vybraným zdravotnickým zařízením, tvořící páteřní síť, projít procesem akreditace, která by

byla podmínkou nasmlouvání péče ze strany zdravotních pojišťoven. Tyto by měly garanci, že jejich klientům (pojištěncům) bude poskytnutá péče v maximální kvalitě, při dodržení všech standardů, zejména těch medicínských, jejichž tvorba je v souladu s (guideline), tj. medicínskými postupy doporučenými odbornými společnostmi České lékařské společnosti J.E. Purkyně včetně standardů ošetrovatelské péče.

Kontinuální zvyšování kvality zdravotní a ošetrovatelské péče je jedním z inovačních nástrojů manažerských procesů vedoucí k zabezpečení dlouhodobé stability zdravotnického zařízení v období možných dopadů recesních trendů.

Prevence v oblasti BOZP by měla být rovněž v popředí zájmu organizace v souvislosti s provozem a prací. Je mnohem lepší zabudovat bezpečnost do systému už ve fázi jeho vytváření, než si potom náhradním způsobem vypomáhat přidáváním ochranných prvků a rozdáváním ochranných pomůcek, což vždy vyžaduje následné investice nebo zvýšené provozní náklady. Primární prevence pracovních rizik postavená na základě posouzení rizik, kategorizace prací, jejich kontrola a pravidelné vyhodnocování je předpokladem k úspěchu podpory zdraví v organizaci.

Rozsah preventivních programů v oblasti BOZP je dán množstvím finančních zdrojů, které má organizace k dispozici. Otázkou je možnost zaměstnavatele si výdaje na tuto činnost účtovat jako daňově uznatelné náklady. Pokud je možné tyto programy uhradit pouze ze zisku, tak rozsah péče (benefitů) bude malý. Rovněž tyto programy slouží rovněž ke stabilizaci a motivaci zaměstnanců. Z těchto důvodů je nutné věnovat trvalou pozornost problematice BOZP. Tato povinnost je uložena každému zaměstnavateli ze zákona.

Literatura

- GLADKIJ, I., HEGER, L., STRNAD, L.: *Kvalita zdravotní péče a metody jejího soustavného zlepšování*. Brno: IPVZ 1999.
- PITRA, Z.: *Jak vnímat současnou ekonomickou krizi a do dál?* Olomouc: MVŠ Olomouc, o.p.s., 2009. ISBN 978-80-87240-02-1.
- MARX, D., VLČEK, F.: *Národní akreditační standardy pro nemocnice*. Praha: SAKČR, 2009
- Zdravotnická ročenka 2007*. Praha: UZIS ČR, 2008. ISBN 978-80-7280-783-3.
- Zdravotnictví jako součást národní ekonomiky*. Praha: UZIS ČR, 2008. ISBN 978-80-7280-791-8.
- Zdravotnictví ČR 2007 ve statistických údajích*. Praha: UZIS ČR, 2008. ISBN 978-80-7280-750-5.
- PEŠEK, J.: *Tvorba systému jakosti ve zdravotnictví a lékařství s využitím norem ISO*. Praha: Grada Publishing a.s., 2003. ISBN 80-247-0551-6.
- MADR, J. a kol.: *Řízení kvality ve zdravotnickém zařízení*. Praha: Grada Publishing a.s., 2004. ISBN 80-247-0585-0.
- VEBER, J. a kol.: *Management kvality ve zdravotnictví*. Praha: IGA MZ ČR, 1997
- MARX, D., STANĚK, I.: *Mezinárodní akreditační standardy pro nemocnice*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2004. ISBN 80-247-0629-6.
- BENEŠOVÁ, D.: *Problematika primární prevence nemocí podmíněných prací*. Praha: IPVZ 2000.
- TUČEK, M.: *Praktické aspekty závodní preventivní péče*. České lékařství č. 2/2002.
- Bezpečnost a ochrana zdraví při práci v malých a středních podnicích*. Praha: SZÚ 2003.
- ARMSTRONG, M.: *Personální management*. Praha: Grada Publishing 1999. ISBN 80-7169-614-5.
- ARMSTRONG, M.: *Řízení lidských zdrojů*. Praha: Grada Publishing 2007. ISBN 978-80-247-1407-3.

Ing. Miroslav Miller, Ph.D.

Městská nemocnice Ostrava, p.o.
Nemocniční 20
728 80 Ostrava
Česká republika
tel.: 596193200
m.miller@mnof.cz

Ohrozenie zdravotnej bezpečnosti jedinca v čase sociálnej a ekonomickej núdze z pohľadu stomatologickej starostlivosti

The threat of individual health safety in the time of social and economical crisis from the view of dental care

Eliška Knošková, Alica Galbavá, Štefan Galbavý

Abstrakt

Neoddeliteľnou súčasťou zdravotnej bezpečnosti jednotlivca je aj starostlivosť o dentálne zdravie. Formy akou spoločnosť zabezpečuje túto podmienku sú rôzne. Popri priamych zásahoch do systému zdravotnej starostlivosti sa uplatňujú aj celospoločenské vplyvy, vrátane ekonomickej krízy. Autori analyzujú trendy a možné situácie, ktoré vzniknú v súvislosti s nedostupnosťou stomatologických a stomatoprotetických služieb. Ďalej dokumentujú na základe prieskumu v jednotlivých regiónoch SR ekonomické vplyvy na túto oblasť a možné dôsledky na zdravotný stav obyvateľstva ako celku. Zistené trendy demonštrujú znížený počet stomatoprotetických výkonov, tlak odberateľov na používanie menej kvalitných materiálov, ako aj absenciu potrebných výkonov v určitej sociálnej skupine.

Kľúčové slová

dentálne zdravie, dentálna hygiena, pacient a lekár, systém a manažment zdravotnej starostlivosti

Každý jednotlivec sa snaží prežiť svoj život čo najkvalitnejšie. Práca v živote každého dospelého jedinca zaujíma významné miesto. A táto jeho základná činnosť sa priamo podieľa na rozvoji spoločnosti, v ktorej žije. Človek väčšiu časť svojho života aktívne pracuje, práca mu v konečnom dôsledku pomáha skvalitňovať podmienky svojho života i života spoločnosti. Uspokojuje svoju sebarealizáciu pričom by si mal uvedomiť, že neoddeliteľnou súčasťou zdravotnej bezpečnosti jednotlivca by mala byť aj starostlivosť o dentálne zdravie.

Žijeme v kultúre založenej na reči. Slovo má utváraciu silu. Všetci odborníci sa majú spoločne postarať o to, kto dáva zmysel našej práci – o človeka, ktorý potrebuje pomoc. V našom prípade mu hovoríme pacient, respektíve klient. Každého pacienta treba vnímať komplexne ako človeka, s jeho životnými potrebami a systémami, ktorými je formovaný a ktoré sám vytvára. Každé slovo je nástrojom a je v záujme pacienta, aby bolo možné ho použiť jasne – zreteľne a foneticky správne. Tu prichádzajú k slovu „odborníci“, zaoberajúci sa ústnou dutinou, jej funkčnosťou a v dnešnej modernej dobe, tak zdôrazňovanou estetikou. Súčasťou celého reťazca odborníkov, ktorí sa zaoberajú liečbou dutiny ústnej sú stomatológovia, stomatochirurgovia, plastickí chirurgovia, čelustní ortopédi, dentálne hygieničky, zubní technici atď. Každý člen pracovného tímu sa musí naučiť zvládnuť svoju prácu nielen po odbornej stránke, ale aj po stránke psychologickú, to znamená pripraviť pacienta na ošetrenie tak, aby spolupracoval s tímom odborníkov a ich spoločné úsilie prinieslo požadovaný efekt. Na druhej strane je jednotlivec – pacient, ktorý má právo na informácie o svojom zdravotnom stave, o ďalšej prognóze, liečbe a zamýšľaných pracovných postupoch.

V súčasnosti riešené problémy z oblasti zdravotníctva – v oblasti dentálnej hygieny, v posledných rokoch ukazujú, že najviac nedorozumení a poškodení pacienta nevzniká neadekvátnymi medicínskymi postupmi, ale nedostatočnou

komunikáciou medzi ním a zdravotníkom tzv. „paternalistický“ vzťah zdravotníka k pacientovi.

Pri snahe poskytnúť pacientovi čo najlepšie komplexné ošetrovanie je veľmi vhodné skĺbiť teoretické poznatky s praktickými, to znamená praktické odvetvie, ktoré sa v terapeutickej a ošetrovateľskej činnosti zaoberá aj psychologickými vplyvmi pôsobiacimi na jedinca – na pacienta, ako aj na problémy správania podmienenými mnohými možnými situáciami. Jadro týchto vzťahov tvorí:

- pacient a liečebné prostredie v štáte, v ktorom žije,
- pacient a lekár,
- pacient a zdravotná sestra,
- pacient a liečiaci kolektív.

Ľudská populácia je oddávna prenasledovaná celou radou ochorení, s ktorými sa stretávame dodnes – od artrózy až po zubný kaz. Ľudstvo nikdy nežilo v „raji zdravia“. Dnes vo zvýšenej miere sa zaoberáme zdravím, pričom sa často cítime ustaraní a neistí, pretože nie sme schopní presne sa riadiť niekedy aj protirečivými radami, ktoré nám dávajú lekári, zdravotnícky personál, alternatívni liečitelia a médiá. Nemalé finančné prostriedky vynakladáme na „zázračné lieky“, ktoré nás zbavia všetkých problémov.

Zdravotníctvo je dôležitým systémom každej vyspelej spoločnosti, ktorý sa zameriava na poskytovanie zdravotnej starostlivosti v celej šírke od postupov, ktorými sa predchádza vzniku ochorení po ich včasné vyhľadávanie až po aktivity pri bezprostrednom poskytovaní zdravotnej starostlivosti pri náhlych príhodách ohrozujúcich život, akútnych ochoreniach. Všetky tieto postupy sa odrážajú v štruktúre systému, ktorý tvoria:

- riadiace organizácie,
- poskytovatelia zdravotnej starostlivosti,
- výrobcovia a zásobovacie organizácie,
- organizácie zabezpečujúce financovanie.

Systém zdravotnej starostlivosti je mimoriadne komplikované odvetvie spoločnosti vo všetkých svojich oblastiach – medicínskej, etickej, ekonomickej a sociálnej. Každá vyspelá krajina venuje výraznú pozornosť tomuto systému. Štát z časti intervenuje a vytvára legislatívne prostredie pre fungovanie trhových vzťahov. Garantuje dostupnosť zdravotníckej starostlivosti, je solidárny. Každý má právo na určitú definovanú zdravotnú starostlivosť. Rozsah a forma, ako je zdravotný systém organizovaný, je výsledkom existencie určitého konkrétneho modelu a to:

- štátny model s centrálnym riadením a financovaním,
- liberálny model, kde štát má minimálnu úlohu, prakticky vytvára len legislatívne prostredie.

Štátny model s centrálnym riadením a financovaním bol charakteristický pre bývalé socialistické krajiny vrátane Slovenska. Štát zabezpečoval riadenie a financovanie systému s minimálnou úlohou pacienta.

Liberálny model je taký, v ktorom štát zohráva minimálnu úlohu pri vytváraní legislatívneho prostredia, v ktorom sa realizuje poskytovanie zdravotnej starostlivosti na princípe trhového mechanizmu.

Vyspelé, ale aj transformujúce sa postsocialistické krajiny majú určité zdravotné systémy, ktoré sa líšia od týchto krajných modelov:

- spôsobom manažmentu zdravotného systému (administratívny a manažérsky model riadenia),

- štátnou zdravotnou politikou,
- formami financovania zdravotnej starostlivosti.

V súčasnej dobe si uvedomujeme veľmi komplikovanú situáciu v transformujúcom sa sektore zdravotníctva v procese prebiehajúcich reforiem, ktoré boli zavŕšené prijatím reformných zákonov. Existuje celé spektrum možností ako môžu jednotliví poskytovatelia zdravotnej starostlivosti významne zlepšiť svoju situáciu. Na dosiahnutie týchto cieľov slúži jedna z najdôležitejších činností, a to teória a prax riadenia organizácie v podmienkach trhového hospodárstva – manažment.

Napriek komplikovanej, či priam krízovej situácii v sektore zdravotníctva SR, ktorá významným spôsobom negatívne ovplyvňuje hospodárenie zdravotníckych zariadení, existuje celé spektrum možností, ako môžu jednotliví poskytovatelia v zdravotníckej starostlivosti významne ovplyvniť a zlepšiť svoju situáciu.

Čo najčastejšie chýba zdravotníckym zariadeniam na zvládnutie súčasnej situácie? Peniaze? Podpora poisťovní? Kvalitné prístrojové vybavenie? Dôstojné pracovné podmienky pre zamestnancov?

Dosiahnutie vyrovnaného hospodárenia a zvýšenia kvality poskytovania zdravotnej starostlivosti je výsledkom systematického prístupu a často dramatickej zmeny v organizácii zdravotníckeho zariadenia.

Štádiá princípov manažmentu prinesú:

- odborné vedomosti a skúsenosti,
- riešenia plne v súlade so súčasnými podmienkami a obmedzeniami zdravotníctva,
- koncept reštrukturalizácie podporený účinnými manažérskymi metódami,
- synergia jednotlivých systémov riadenia,
- nový pohľad na organizáciu zvonku,
- kreatívne a doposiaľ neuvažované možnosti pracovníkov, potrebných pri zavádzaní jednotlivých opatrení do praxe,
- doplnenie kapacity ľudských zdrojov.

Zdravotníctvo je oblasťou, ktoré sa dotýka nás všetkých. Rovnosť v poskytovaní zdravotnej starostlivosti a samozrejme dostupnosť zdravotnej starostlivosti je právom každého občana nášho štátu, ktoré mu garantuje ústava. Investícia do zachovania a zlepšovania zdravia občanov a zvýšenia kvality života občanov je veľmi dôležitým faktom pre silnú ekonomiku a spokojnú spoločnosť. Odpoveďou na otázku: „Prečo je zdravie dôležité pre ekonomiku?“ je skutočnosť, že zdravotná záťaž vedie k ekonomickému zaťaženiu, ktoré ovplyvňuje predovšetkým starnutie populácie, pokles ľudských zdrojov, zvyšovanie konkurencie na globálnom trhu. Sprievodnými javmi zlého zdravotného stavu obyvateľstva sú pracovná neschopnosť, obmedzená pracovná schopnosť, vznik pracovných úrazov, narastajúce sociálne bremeno a z neho vyplývajúce ekonomické bremeno.

Spoločnosť, ktorá považuje výdavky vložené do zlepšovania zdravotného stavu obyvateľstva za investíciu, nie za náklad, si je vedomá skutočnosti, že zdravá populácia vedie k zdravej ekonomike, pretože výsledkom je aktívna populácia, ktorá je fyzicky, duševne a sociálne zdravá, čo vedie k zvyšovaniu produktivity, zvyšovaniu miery zamestnanosti, priemerného veku odchodu do dôchodku, a to všetko vedie k nižšiemu zaťažovaniu rozpočtu verejného zdravotníctva.

Keďže z ekonomického hľadiska je zdravotníctvo na Slovensku zaradené do verejnej ekonomiky (jeho financovanie je realizované prevažne z verejných zdrojov), vláda musí hľadať spôsoby, ako vyriešiť rozpor vyplývajúci z nedostatku finančných zdrojov a tým, čo od zdravotníctva očakáva občan.

Zdravie ústnej dutiny je neodmysliteľnou súčasťou celkového zdravia človeka. Žiadneho jedinca nemožno považovať za zdravého, ak sa v ústnej dutine vyskytuje aktívne ochorenie. V mnohých prípadoch je však až nepochopiteľné ako ľudia ľahkovážne zanedbávajú starostlivosť o dutinu ústnu. Nález úplne zdravého chrupu bez kazu, alebo výplne je ojedinelý. Zubný kaz sa vyskytuje u 90% dnešného obyvateľstva a tendencia jeho výskytu sa neznižuje, naopak posúva sa do nižších vekových skupín.

Dobrá ústna hygiena a predchádzanie vzniku ochorení sú najúčinnnejšie pre udržanie si zdravého chrupu do vysokého veku. Ústna hygiena je charakterizovaná ako starostlivosť o čistotu, hygienu zubov a ústnych štruktúr, spočívajúca v čistení zubov, masáží ďasien, stimulácie tkanív a iných procedúr pre zachovanie zubného a ústneho zdravia.

Skutočný stav dentálneho zdravia – v súčasnej dobe na Slovensku, si vyžaduje plánovitú systematickú starostlivosť a môže byť v celom rozsahu realizovaná len vtedy, ak sa stane jej garantom štát s finančnou podporou:

- Slovenskej vlády,
- Ministerstva financií SR,
- Ministerstva zdravotníctva SR,
- Ministerstva práce a sociálnych vecí SR,
- Ministerstva školstva SR,
- Slovenskej komory zubných lekárov,
- Lekárskych fakúlt,
- Obecných úradov,
- Školských správ a i.

Cieľom plánovitej, systematickej starostlivosti sú:

1. zvýšiť úroveň dentálnej hygieny,
2. zvýšiť informovanosť o základných príčinách stomatologických ochorení,
3. zvýšiť informovanosť v oblasti výživy,
4. zvýšiť význam fluoridácie,
5. vedieť sa správne orientovať v reklame na dentálne pomôcky (zubné kefky, zubné pasty, dentálne pomôcky, ...).

Z pohľadu foriem zdravotnej výchovy možno použiť individuálnu a skupinovú formu. Vhodné sú tiež ich kombinácie v závislosti od vekovej kategórie, cieľa, či ďalších prvkov konkrétnej edukácie (Kilian, 1999). Pre potreby zdravotnej výchovy možno použiť metódy a formy hovoreného, tlačeného slova, názorné metódy a metódy praktických cvičení. Metódy a formy môžeme vyberať podľa toho, na ktorú oblasť chceme pôsobiť:

- a) IMPERATÍVNE METÓDY, ktorými pôsobíme na kognitívnu (mentálnu) oblasť – šírenie potrebných znalostí.
- b) PERSUAZÍVNE METÓDY, ktorými pôsobíme na efektívnu oblasť – ovplyvňovanie postojov, hodnôt a ďalších motivačných faktorov.
- c) INŠTRUKTÁŽNE METÓDY, ktorými pôsobíme na psychomotorickú oblasť – vytváranie zručností a návykov potrebných pre účinnú realizáciu (Petlák, 1997).

Predmet dentálnej výchovy

Dentálna hygiena je zameraná predovšetkým na primárnu a sekundárnu starostlivosť o najrozšírenejšie stomatologické ochorenia, ako sú zubný kaz a parodontitída. Patrí sem:

- aktívny vzťah každého jedinca k svojmu zdraviu,
- účasť na preventívnych stomatologických prehliadkach,
- problematika správnej výživy,
- základné hygienické návyky,
- boj proti škodlivým návykom,
- boj proti zneužívaniu liekov,
- opatrenia na zabránenie vzniku čelustnoortopedických anomálií,
- význam zvyšovania odolnosti zubnej skloviny atď.

Hlavným cieľom zdravotnej výchovy v stomatológii je vysvetlenie príčin chorôb ústnej dutiny a poučenie o možnostiach ich predchádzania a liečbe, výchova k správnej životospráve, k osvojeniu a dodržiavaniu zásad uchovávajúcich zdravý chrup a ústnu dutinu v dobrom, funkčnom stave po celý život.

Dentálna hygiena je súbor opatrení, ktoré majú zabrániť vzniku ochorení na tkanivách ústnej dutiny. Ide o prevenciu, ktorej cieľom je:

- zabrániť poškodeniu tvrdých zubných tkanív – vzniku kazu,
- zabrániť vzniku zápalu na tkanivách parodontu – gingivitíde, parodontitíde,
- udržať terapeutický výsledok po liečbe tvrdých a mäkkých tkanív.

Individuálna dentálna hygiena je súčasťou celkovej osobnej hygieny každého človeka – jedinca, vykonávaná v priebehu dňa individuálne. Za svoje orálne zdravie zodpovedá pacient sám dodržiavaním správnej dentálnej hygieny.

Cieľom individuálnej dentálnej hygieny je:

- odstránenie zvyškov potravy,
- odstránenie plaku – kontrola plaku (zabrániť jeho vzniku).

Zvyšky potravy je možné odstrániť rôznymi prostriedkami ako sú:

- zubná kefka a zubná pasta,
- rôzne dentálne pomôcky (zubná niť, špáradlá, sondy a i.),
- výplachy ústnymi vodami,
- stimulácia slín (chemické ovplyvnenie hodnoty pH),
- pohyb mäkkých tkanív – perami, lícami, jazykom.

Odstránenie zvyškov potravy by sa malo realizovať:

- po každom jedle s následným výplachom ústnou vodou počas 30 sekúnd,
- po jedle alebo vypití sladkého (kyslého) nápoja počas 30 sekúnd,
- samočistenie pomocou hryzenia tvrdej zeleniny (ovocia) nezabezpečí dôkladné odstránenie zvyškov potravy, preto je nutné aspoň 1- krát denne si očistiť zuby v trvaní 3 až 4 minúty z dôvodu nebezpečia fixovania kyselín z ovocia v plaku.

Každodenná práca v zubnej ambulancii si okrem odborných „medicínskych“ znalostí vyžaduje aj psychologické poznatky. Súvisí to s tým, že pacienti už v podvedomí očakávajú nepríjemné zákroky a bolesť. Anxiózný a vystrašený pacient si vyžaduje špecifický prístup nie len zo strany lekára ale aj celého personálu stomatologickej praxe. Problematiku zhoršuje finančná náročnosť ošetrovania s možnými nepríjemnými následkami pre pacienta i ošetrojúceho. Z toho nám vyplýva, že lepšie je byť zdravý – pretože zdravotníctvo v dôsledku krízy zaznamenalo v tomto roku výrazný výpadok príjmov, čo bez potrebných opatrení môže spôsobiť menej kvalitnú alebo menej dostupnú zdravotnú starostlivosť.

Globálna ekonomická situácia je v poslednom čase veľmi napätá. Finančné systémy prudko kolíšu a mnohé prešli značnými „turbulenciami“ pričom vláda a jednotlivé ekonomické oddelenia sa snažia napätú finančnú situáciu dostať pod kontrolu.

Podmienky na trhu sa v dôsledku klesajúceho dopytu zo strany pacientov a poskytovateľov starostlivosti, ktorí v ekonomicky neistých časoch radšej šetria peniaze, môžu zhoršiť. Dentálny trh je jednou z hlavných zložiek rýchlo rastúceho trhu zdravotníckej starostlivosti. Na základe skúseností neočakávame, že by ochota ľudí investovať financie do svojho zdravia bola významne negatívne ovplyvnené celkovými ekonomickými podmienkami.

V súčasnosti sa mnohým pacientom dostáva veľa podnetných informácií, a tak často diskutujú o možnostiach, ktoré im ponúka široké spektrum dentálnej estetiky. No, a keďže pacienti sú dnes aj na vyššej vzdelanostnej úrovni a majú nepomerne viac informácií, zväčša každý z nich má aj svoj vlastný koncept ideálnej dentálnej estetiky. Nepožadujú už len odstránenie funkčných nedostatkov, ale starajú sa aj o budúci estetický vzhľad svojho chrupu a úsmevu. Človek zmietaný v problémoch v práci, doma, človek trápený chorobou alebo bolesťou, človek v neistote, ten sa neusmieva. Naopak, úsmev signalizuje zdravie, silu úspešnosti. Preto sa aj môže povedať, že úsmev je úspechom aj stomatológie. Postupným vývojom a skvalitňovaním dentálnej hygieny a starostlivosti o vlastné zuby zostáva čoraz väčšiemu počtu ľudí v jednotlivých regiónoch SR aj „viac“ ich vlastných zubov. Tie sú stále v lepšom a zachovalejšom stave. Extrakcia prestala byť jediným prostriedkom pomoci. Objavujú sa stále nové a nové spôsoby liečby a technologické postupy, ktorými sa deštruovaný chrup môže obnoviť. S príchodom estetických materiálov sa pri rekonštrukcii jednotlivých zubov či chrupu ako celku prestáva hovoriť len o funkcii, ale pribudla aj požiadavka vzhľadu. Aj naši pacienti, hoci nemajú politické, obchodné, či herecké – moderátorské ambície, chcú vyzeráť dobre, chcú byť úspešní, chcú, aby ich okolie vnímalo a prijalo pozitívne, chcú, aby ich úsmev nepôsobil prázdnotou, neúplnosťou či nedokonalosťou. Tieto ich želania sú bezpochyby opodstatnené, oprávnené a správne. Vyhovieť im je našou povinnosťou. A tak sa akcentom súčasnej doby a meradlom dokonalosti ošetrovania stáva nie len jeho kvalita, ale aj estetika.

Prevenciu v súčasnej stomatologickej starostlivosti zabezpečuje hlavne stredná generácia stomatológov. Problémy sú v jednotlivých regiónoch SR, ktoré sa od seba diametrálne líšia. Najhoršia situácia (momentálne) je na východe Slovenska a vôbec v oblastiach, kde je všeobecne veľká nezamestnanosť. Veľmi zjednodušene sa dá konštatovať, že v prípadoch zníženia objemu jednotlivých výkonov je príčinou stúpajúca nezamestnanosť alebo zvyšovanie cien výkonov. Treba objektívne priznať, že v niektorých regiónoch sa objem výkonov znížil o 30 – 50%. Pri súčasnom raste inflácie a neustále sa zvyšujúcich celkových životných nákladov sa stretávame s pomerne veľkou migráciou zdravotných pracovníkov do zahraničia, čo má za následok stratu a úbytok odborníkov. Toto sa prejaví v konečnom dôsledku u nás všetkých.

Investícia do nášho zdravia je investícia v náš prospech do kvality života a tým pádom aj do našej budúcnosti. Dopyt po zdravotnej starostlivosti zo strany pacientov je ovplyvnený špecifickými poruchami zdravia a túžbou byť opäť zdravý – znovu si užívať krásy nášho života pri pochopení, že dôkladnú ústnu hygienu a vôbec starostlivosť o náš organizmus robíme pre vlastné zdravie.

Literatúra

- ÁGHOVÁ, L. a kol.: *Hygiena*. Vydavateľstvo Martin: Osveta, 1993.
- BAŠTECKÁ, B.: *Základy klinickej psychológie*. Vydavateľstvo Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-550-4.
- BELUŠ, D.: *Prevencia v stomatológii*. Rektorát Univerzity P. J. Šafárika, Košice, 1989.
- HÁRADI, I.: *Psychologie péče o nemocného*. Vydavateľstvo Praha: Avicenum, 1972.
- KOVALOVÁ, E., ČIERNY, M.: *Orálna hygiena*. Prešov: Vydavateľstvo Anna Nagyová, 1994.
- MICHÁLKOVÁ, L.: *Význam používania dentálnych pomôcok u mladistvých*. 2003.
- NAKONEČNÝ, M.: *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia, 1995.
- PETLÁK, E.: *Všeobecná didaktika*. Bratislava: Iris, 1997.
- ZADŇANČIN, A.: *Dentálna hygiena a prevencia v stomatológii*. 2004.
- <http://www.tyzden.sk/sk/ekonomika/lepsiejebytzdravy.php>
- <http://www.stomatlan.sk/index.php>

PaedDr. Eliška Knošková, PhD.
Bc. Alica Galbavá
prof. MUDr. Štefan Galbavý, DrSc.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety
nám. 1. mája 1,
810 00 Bratislava
Slovenská republika
tel.: 0911 287 648
galbava@vssvalzbety.sk

Suicídálne správanie u mladistvých ako možný dôsledok sociálnej núdze

Suicidal behaviour with juvenescents as a possible consequence of emergency

Adriana Ďuricová

Abstrakt

Suicídium je zložitý problém, ktorý nemá len jednu príčinu. Suicídium sa chápe ako viacdimezná porucha, výsledok zložitého vzájomného vplyvu genetických, biologických, psychologických, sociologických a environmentálnych faktorov. Je ťažké vysvetliť, prečo sa niektorí ľudia rozhodnú spáchať suicídium, kým iní v podobnej alebo ťažšej situácii to nespravajú. Vzhľadom na význam prekonávania záťažových situácií sa príspevok pokúša prezentovať teórie, zaoberajúce sa obsahom situácií vedúcich k suicídiu.

Abstract

Suicide is a complex problem for which there is no single cause. Suicide is now understood as a multidimensional disorder, which results from a complex interaction of genetic, biological, psychological, sociological and environmental factors. It is difficult to explain why some people decide to commit suicide while others in a similar or even worse situation do not. With regard to importance to surmount crucial situation, this contribution intends to present theories dealing with the content of these situations leading to suicide.

Kľúčové slová

suicídium, suicídálne správanie, rizikové faktory, zvládanie, sociálna práca

Key words

suicide, suicidal behaviour, risky factors of suicide, coping, social work.

Úvod

Žijeme v anomickej spoločnosti, ktorá pre každého jednotlivca opakovane vytvára situácie v ktorých chýbajú sociálne normy, pravidlá správania, ako aj nepomer medzi požiadavkami na životnú úroveň a obmedzenými možnosťami. Skúsenosť núdze, nedostatočného uspokojenia potrieb, alebo nedostatku stability môže byť subjektívne spojená s hnevom, strachom, úzkosťou, smútkom či izoláciou. Vážne zamyslenie sa, ako sa dá život úplne zvládnuť je zrazu nevyhnutné. Jedna z analytických teórií zastúpená Hillmanom (1997) hovorí, že život sa nedá zvládnuť dovtedy, kým sa nedokážeme postaviť smrti. V každej hlbokaj aj ťažkej ľudskej záležitosti, problém smrti ostáva a ten je najostrejšie vyhrotený práve v suicídiu. Nikde inde už nie je človek tak blízko smrti. Zaoberať sa problematikou smrti a suicidality znamená zaoberať sa problémom, ktorý je do určitej miery tabu. Tragika každého suicídia a jej stále narastajúci počet predovšetkým u mladých ľudí poukazuje s osobitnou naliehavosťou na potrebu intenzívnej prevencie, pripravenosti odborníkov a otvoreného dialógu.

Vymedzenie základných pojmov

Celá problematika suicídálneho správania a suicidality je zložitá a spoločensky závažná. Nedá sa skúmať len z jedného aspektu. Je to pojem interdisciplinárny, to znamená je objektom skúmania viacerých vied. Vzhľadom k zložitosti skúmaného javu je dôležité vymedzenie a diferenciacia základných pojmov.

Suicidálne, samovražedné správanie predstavuje zámerný sebapoškodzujúci akt, pri ktorom osoba, ktorá sa ho dopúšťa, si nemôže byť istá či ho prežije (Koutek, Kocourková, 2003). Nejde o jednorázový čin, ale o výsledok dlhodobého psychického a sociálneho vývoja. Pojem zahŕňa širokú škálu behaviorálnych prejavov, ktoré aktívne smerujú k suicidálnemu správaniu. Pri prejavoch sú prítomné vedomé aj nevedomé motívy.

U detí a mladistvých, rovnako aj u dospelých, suicidálne správanie prebieha v niekoľkých formách. Rozlišujeme suicidálne myšlienky, suicidálny pokus a letálne končiace dokonané suicídium. Suicídium znamená dobrovoľné, vedomé a cielené ukončenie života, ktoré nesleduje žiaden iný cieľ okrem smrti (Žáková, 2001).

Z uvedeného vyplýva, že suicídium predstavuje iba jednu z foriem suicidálneho správania, kým pojem suicidálne správanie zahŕňa celý komplex procesov cez suicidálne nápady, myšlienky, tendencie bez toho, aby muselo k samotnému suicídiu dôjsť.

V rámci vymedzenia základných pojmov je dôležité vysvetlenie pojmu **sebazabítie**, ktoré chápeme ako ukončenie života činom, ktorý je zameraný na vlastné telo, ale nie je vedený túžbou zomrieť. Ako uvádza Lukeš(1997), pri tomto čine je extrémne realizovaný pud sebazáchovy, u suicídií je oslabený alebo úplne popretý. Vzhľadom k chýbajúcemu úmyslu zomrieť, ho nemôžeme hodnotiť ako suicídium či suicidálne správanie.

V prípade, že sebazabítie jedného človeka má byť na prospech inému človekovi, spoločnosti alebo ideológii hovoríme o **sebaobetovaní** (Žáková, 2001). Správanie, kde absentuje vedomá túžba po smrti, ale naopak prevažuje snaha byť užitočný druhému človekovi, nemôžeme chápať ako suicidálne, aj keď ide o zvláštnu formu vedúcu k smrti. Závažnú patológiu, predovšetkým u mladistvých, kedy sa najviac objavuje, namierenú proti vlastnému telu, dôsledkom ktorej je poškodenie telesnej integrity predstavuje **sebapoškodzovanie**. Jeho zmyslom je zmiernenie úzkosti alebo hľadanie cesty, ako sa vyhnúť alebo vzdialiť z prostredia, ktoré je pre daného jedince stresujúce (Žáková, 2001).

Sebapoškodzovanie nemá charakter presného klinického popisu. Spomína sa v symptomatike hraničnej poruchy osobnosti a môže, ale tiež nemusí doprevádzať iné poruchy. Niektorí autori ju zaraďujú do kategórie „impulse control disorders“, kde patrí aj patologické hráčstvo alebo kleptománia. Pri sebapoškodzovaní rozhodne chýba úmysel zomrieť, preto je ho potrebné odlíšiť od suicidálneho správania. Odlíšenie nie je jednoduché, pretože vzťah sebapoškodzovania a suicidálneho správania nie je jasný ani v klinickej praxi. V každom sebapoškodzujúcom správaní nájdeme apel na okolie, ale získavanie pozornosti nie je jediný motivačný mechanizmus. Mladý človek volá o pomoc, pri riešení pre neho skutočnej núdze. Takýmto spôsobom môže ľahko prekročiť únosnú hranicu, čo vedie k závažnému sebazraneniu a následne k smrti.

Formy suicidálneho správania u mladistvých

Suicidálne správanie u detí, mladistvých a dospelých vo všeobecnosti prebieha v určitých formách. Najčastejšie ide o suicidálne myšlienky, suicidálny pokus a dokonané suicídium. **Suicidálne myšlienky** sú verbálne a neverbálne prejavy toho, že sa ich nositeľ zaoberá myšlienkami na suicídium (Koutek, Kocourková, 2003).Všeobecne sú pokladané za typické pre adolescentný vek. Mladý človek si v tomto období formuje názory, postoje, pričom prichádza do priamej konfrontácie s tým, čo pre neho znamená život či smrť. Z toho dôvodu myšlienky charakteru: „Aké

by to bolo, keby som nežil?“ alebo „Aké by to bolo, keby som si zobral život?“ sú časté a vo veľa prípadoch ide o myšlienky bez väčšej intenzity ich uskutočniť.

Väčšie riziko predstavujú položartovné slovné narážky v rozhovoroch mladých ľudí typu: „asi sa zabijem“ alebo „už ti nebudem robiť starosti“ alebo „mám všetkého po krk“, ktoré mladý človek používa tak často, že je ťažké odlíšiť vážne výkriky zúfalstva od ľahkovážnej táraniny.

Skutočnosť, že dnes sme obklopení hrozným slovníkom, informáciami o smrti ako z filmov, tak z hudby, slová na tému smrti nevyvolávajú ani u blízkych potenciálneho samovraha reakcie, aké by mali. Výsledkom je, že skutočné volanie o pomoc, ak sa aj v týchto vyjadreniach nachádza, sa jednoducho nespozoruje.

Ak chceme posúdiť nebezpečnosť suicidálnych myšlienok, musíme ako uvádza Koutek (2002) zhodnotiť ich intenzitu, koľko času zabierajú a aká konkrétna je predstava o možnosti suicídia. V prípade, že si človek zaobstará zbraň, zhromažďuje lieky a podobne, hovoríme o suicidálnych tendenciách. Tie predstavujú ďalší krok v suicidálnom správaní smerom k suicídiu.

Suicidálny pokus znamená vážne suicidálne správanie s úmyslom zomrieť. K ukončeniu života nedôjde pre nedostatočnosť zvolených prostriedkov, alebo z dôvodu prerušenia suicídia zásahom inej osoby. Suicidálny pokus je obvyčajne impulzívny činom, o čom svedčí aj skutočnosť, že po precitnutí štyria z piatich už suicidálne úmysly nemajú. Ich akútna kríza pominie (Žáková, 2001). **Suicídium, samovražda** alebo vlastné, úmyselné usmrtenie sa (Tokárová, 2003). Definícií suicídií je minimálne toľko, koľko je spôsobov ukončenia života. Deliacim kritériom pri ich definovaní je najčastejší motív páchania suicídia. Ten neexistuje iba jeden, ale vždy ide o prepojenie viacerých navzájom prepletených motívov, ktoré majú komplexnú povahu. Následne môžeme hovoriť o **bilančnom suicídiu**, ak si niekto zoberie život, ktorý mu po zhodnotení nič nemôže priniesť, **biickom**, kde k ukončeniu života dôjde v normálnom duševnom stave, na základe motívov vychádzajúcich z reality, **patickom**, kde prítomná psychopatológia spôsobuje chybné hodnotenie reálnej situácie a **rozšírenom suicídiu**, pri ktorom pred vlastným suicídiom suicidant usmrť blízku osobu.

Klinický obraz a teórie príčin vzniku suicidálneho správania u mladistvých - všeobecný prehľad

Suicidálnemu správaniu na jednej strane predchádza určitý vývoj, ktorý sa prejavuje typickými znakmi takzvaným presuicidálnym syndrómom (Ringel, 1999). Na druhej strane je suicídium výsledkom skratovitého správania bez varovných signálov. V pozadí takéhoto suicídia sa obvyčajne potvrdí rôzny stupeň psychiatrického ochorenia (napr. neurózy, depresie, schizofrénie a podobne). Koutek, Kocourková (2003) uvádzajú Ringelov **presuicidálny syndróm**, ktorý obsahuje tri základné fázy.

V prvej fáze dochádza u mladistvého k obmedzeniu iniciatívy a záujmu. Zužuje sa prežívanie, vnímanie, sociálna existencia. Možnosti, ktoré mladý človek doteraz mal, prestávajú byť životaschopné. Jediniec realitu prijíma jednostranne, to znamená vidí len to, čo znižuje jeho hodnotu alebo čo ho jednostranne idealizuje. Jeho život je stále viac určovaný iba afektami. Svet hodnôt sa zužuje na minimum.

V druhej fáze sa u mladistvého objavujú agresívne fantázie, ktoré sa snaží zabrzdiť. Často dochádza k neschopnosti použiť agresiu, preto ju mladý človek nasmeruje voči nejakej osobe, ktorá sa stane jeho nepriateľom, alebo ju obráti voči sebe.

V tretej fáze sa objavujú suicidálne fantázie s práním smrti, ktoré sú naliehavejšie. Intenzívna je túžba „dať si pauzu“, „môcť dlho spať“, aby sa na všetko zabudlo, pričom toto pranie je v popredí (Žáková, 2001).

Podľa vyššie uvedeného, nevýznamné prchavé myšlienky so suicidálnym obsahom sa objavujú takmer u všetkých mladistvých, ale v rámci presuicidálneho syndrómu sú fantázie častejšie, intenzívnejšie a postupne konkrétnejšie. Obsahom týchto myšlienok je podľa Koutka a Kocourkovej (2003) spôsob vykonania suicídia, predstavy, reakcie pozostalých, fantázie o vlastnom pohrebe. Často si chlapec alebo dievča predstavujú reakciu človeka, ktorý im nechtiac alebo skutočne ublížil (napr. partner, ktorý ich opustil, nespravodlivý učiteľ). V týchto predstavách sa prelínajú autoagresívne a heteroagresívne motívy.

Poustka (1985) dáva vývoj presuicidálneho syndrómu do súvislosti s dlhodobou traumatizáciou, ktorá vedie k neurotickému životnému nastaveniu.

Mnohí mladí ľudia s neurotickou symptomatikou boli už ako deti v rodine vystavení negatívnym vplyvom, kde môžeme zaradiť nedostatky alebo extrémny vo výchove. Nepriaznivý vplyv môže mať tak ľahostajný až odmietavý prístup, ako aj extrémne tvrdá disciplína. Je veľký predpoklad, že vnútorný strach a neistota v detstve sú príčinou strachových reakcií ako v mladosti, tak v dospelosti a tie sú následne jednou z hlavnou príčin úniku k drogám, alkoholu, sebapoškodzovaniu, suicidalite.

Silnejší jedinci, ktorí si uvedomujú svoj handicap strachu, majú veľmi ťažký život, keďže boj so strachom je v dospelosti omnoho ťažší, ako prevencia v detstve. U menej odolnejších jedincov je strach príčinou frustrácie, tá nezriedka vedie k agresii, kde je len otázkou času, kedy ju mladý človek nasmeruje voči okoliu alebo sebe samému.

Neschopnosť zvládať záťaž, strata chuti do života, znehodnocovanie pre mladistvého milých vecí a sociálna izolácia sú charakteristickými znakmi presuicidálneho syndrómu podľa Ondrejkooviča (1999). Mladý človek intenzívne prežíva utrpenie v dôsledku osamelosti, pre ktorú sa paradoxne sám rozhodne. Dôsledkom je oslabenie sociálnych zručností s neschopnosťou posúdiť záťaž. Ako ďalej uvádza, konkrétna situácia sa stáva záťažou až vtedy, ak vyvolá negatívne pocity. To znamená, že mladý človek sám rozhodne o tom, či je pre neho niečo záťažové, stresové.

Obsahom záťažových situácií, ktoré smerujú aj k suicídiu sú podľa Brundelovej (1993) tri, vo vzájomnom vzťahu existujúce zložky.

Kritické životné udalosti, ktoré pôsobia na mladistvého zvonka (napr. rozvod, smrť blízkeho, nútené presťahovanie sa). Predstavujú pre mladého človeka požiadavky na prispôbenie sa a zmenu. Nakoľko výrazne menia rovnováhu jednotlivca a prostredia, nezriedka spôsobujú u mladistvého psychické poruchy.

Druhú zložku predstavujú **denné mrzutosti (daily hassles)**. Ide o malé, opakujúce sa každodenné udalosti, ktoré pôsobia frustračne občas i ako trápenie pôsobiace denné príhody (napr. drobné prehry, neúspechy, sklamania, nepríjemné prekvapenia, názorové nezhody, spory). Ondrejkoovič (1997) uvádza, že najmä v súčasnom období industrializácie a straty istôt, môžu sa stať ľubovoľné udalosti, daily hassles, mrzutosťami, ktoré môžu narušiť duševnú a fyzickú pohodu. Individuálne nepredstavujú záťažové a rizikové faktory, takými sa stávajú až po subjektívnom zhodnotení. Významný prínos k porozumeniu zhodnocovania udalostí konkrétnym jednotlivcom predstavuje Lazarusova (1966) a Folkmanova (Lazarus, Folkman, 1984) **transakčná teória stresu**. Model transakcie neoddeľuje situačné a osobnostné elementy (stresor - stres). Porozumenie stresu, ktorý sa chápe ako negatívna emocionálna odpoveď na podnet ohrozenia, predstavuje individuálne hodnotenie stresujúcej situácie. Môže byť jednotlivcom primárne vyhodnotená ako

ohrozujúca alebo prospešná. Sekundárne hodnotenie analyzuje do akej miery je individuálna výbava (osobnostná vybavenosť, interpersonálna podpora, zdravotná vybavenosť) schopná reagovať na ohrozenie. Prínos transakčného modelu je predovšetkým v interpretácii stresu, záťaže, ktorý nie je chápaný iba ako dôsledok narušenej rovnováhy medzi požiadavkami prostredia a schopnosti organizmu na ňu reagovať, ale zdôrazňuje kognitívnu úlohu vo výklade významu vonkajších udalostí a v schopnosti jednotlivca si s nimi poradiť (Zášková et al, 2008).

Z týchto názorov sa vyvinula škála každodenných udalostí. Na jednom póle stoja centrálné mrzutosti, ako ústredné udalosti v živote mladého človeka a na druhom póle okrajové udalosti, ktoré nepredstavujú výraznejšiu záťaž. Výsledkom bol vznik takzvanej **paradigmy záťaž - zvládnutie**. Zážitok záťaže v rámci paradigmy sa predpokladá vtedy, ak mladý človek pociťuje nesúlad medzi požiadavkami v konkrétnej situácii a ak jeho vlastné prostriedky nepostačujú na zvládnutie situácie (Ondrejko, 1999).

Paradigma rozdeľuje mladých ľudí na dve základné skupiny. Mladí ľudia s aktívnym, resilientným správaním, so správnou stratégiou, sľubujúcou zvládnuť akéhokoľvek problému, ktorí ak sa ocitnú v situácii, kde sú vystavení vysokému riziku záťaže, dokážu si poradiť, vrátane vyhľadania rady, pomoci od priateľov, rodičov, odborníkov a v druhom prípade na mladých ľudí, ktorí akúkoľvek záťaž nezvládajú alebo zvládajú veľmi ťažko. Táto skupina ľudí je suicidálnym správaním veľmi ohrozená. Často dochádza k narušeniu psychickej rovnováhy, dôsledkom ktorej je dosiahnutie najvyššieho stupňa psychickej záťaže, jednotlivec prežíva **krízu**. Tá je zároveň ako uvádza Brunelová (1993) poslednou, treťou zložkou záťaže.

Dôvod možného zváženia suicídia v takýchto prípadoch môže byť podľa **medicínsko - psychiatrických teórií** výsledkom prítomnej psychopatológie jedinca.

Sociologické teórie ako novšie smery, chápu rozhodnutie k suicídiu ako problém, ktorý vypovedá o stave spoločnosti. Spoločnosť musí naplniť určité podmienky a k ich splneniu dochádza dôsledkom pôsobenia ekonomických a sociálnych činiteľov, hlavne biedy, neuspokojivých vzťahov, stratou väzieb, sociálnymi otrasmi. „Vtedy nastávajú situácie, keď časť mladých ľudí nie je schopná osvojovať si spoločensky prijateľné hodnoty a ciele legálnymi cestami. Niektorí z nich sa dostávajú k deviancii práve na základe týchto spoločenských podmienok (správajú sa napr. autodeštruktívne, sebapoškodzujúco) ako k vzoru prispôsobivého pasívneho správania a ústupu pri odmietaní oficiálnych kultúrnych cieľov. To je tzv. teória anómie „(Žáková, 2002, s.36). Medzi spoločnosť s prvkami anómie môžeme počítať aj našu súčasnú spoločnosť. Podľa Emila Durkheima (1998), ktorý rozpracoval teóriu anómie, chýbajúce sociálne normy zvyšujú riziko suicidality. Človek a osobitne mladý človek nie je schopný odhadnúť vlastné možnosti a volí únikový typ konania, nezriedka suicídium. Sociologické smery poukazovali aj na zhubné vplyvy v kultúrnej oblasti (neprimerané filmy, menejcenná literatúra). Človek má tendenciu asimilovať sa v kolektíve a nekriticky preberať vzory správania, vrátane tých negatívnych.

K ucelenému pochopeniu stavu krízy u mladého človeka a následnému možnému zváženiu suicídia prispievajú aj **náboženské teórie** a v ich rámci kresťanstvo ako majoritné náboženstvo, ktoré sa usiluje vo svojom jadre preniesť do reálneho života slová Boha zachytené v Biblii. Jedným zo základných pilierov Biblie je Desatoro Božích prikázaní. Piatym prikázáním „Desatora“ predkladá človekovi prikázanie „Nezabiješ“ ako Boží príkaz. Ten zahŕňa zákaz zabiť tak blízkeho ako aj seba (Ex, 20, 1-17). Kríza a voľba suicídia je dôsledkom porušenia prikázaní, kedy sa človek môže dostať pod vplyv zla. V najhlbšej podstate ide o odmietnutie absolútnej Božej

moci nad životom a smrťou čo je v súčasnosti u mnohých mladých ľudí prirodzeným správaním.

Náboženské teórie spolu s názorom Masaryka (1904) nestrácajú ani dnes na svojej aktuálnosti, pretože ako vo svojej knihe Samovražda uvádza ekonomické a politické pomery krajiny sú iba vonkajšou stránkou vnútorného života duše každého človeka. Odstránenie suicidality nie je možné cez politické reformy, pretože tie nedokážu zaplniť prázdnotu v živote. Potrebné je odstránenie beznábožnosti.

Zakladateľ logoterapie Viktor Frankl (1996), sa k rozhodovaniu v kríze vyjadruje názorom, že v nenormálnej situácii je nenormálna reakcia práve normálnym správaním. Človek nie je blázon, ale prežíva krízu a ak sa mu podarí obnoviť dobré životné podmienky, obnoví sa aj zdravé prežívanie konkrétneho jednotlivca. K obnove dobrých životných podmienok a k zvládnutiu krízy sú každému jedincovi bez ohľadu veku k dispozícii rôzne zdroje pomoci tzv. salutory. Predstavujú sociálne, ekologické či spirituálne faktory, ktoré kladne podmieňujú kvalitu života. Na prvom mieste v rebríčku vonkajších salutorov stojí sociálna opora. V situáciách ohrozenia obvyčajne hľadáme u druhých ľudí nielen pomoc, ale aj oporu. Sociálna opora môže ovplyvniť samotné hodnotenie stresora, prípadne prispieť k prispôsobivej, adaptívnej reakcii na stresor. Křivohlavý (2001) uvádza tri základné funkcie adaptačného procesu. Ide o zvažovanie situácie na základe kognitívneho hodnotenia, voľbu stratégie **zvládnutia problému (coping)**, ktorá spočíva v prekonaní, odstránení alebo obmedzení pôsobenia prípadne o prehodnocovanie situácie. Coping je v podstate zvládacia reakcia na problém. Sociálna opora ako uvádza Mareš (2001) plní okrem vyššie uvedených dvoch úloh celú radu funkcií. Ide predovšetkým o **emocionálnu oporu** (posilňovanie sebadôvery, redukovanie strachu, depresie, úzkosti), **inštrumentálnu oporu** (hmotná pomoc, praktická opora, riešenie praktických problémov), **informačná opora** (poskytovanie rád, doporučenia, kognitívne poučenia, konkrétna pomoc pri získaní konkrétnej služby), **opora poskytovaná sociálnym spoločenstvom** (pocit spolupatričnosti, začlenenia). Z uvedeného je zrejmé, že sociálna opora je jedna z najdôležitejších faktorov, ktorá môže ovplyvniť dopad negatívnych životných situácií na psychický a zdravotný stav mladého človeka v jeho prospech, ale aj neprospech a do veľkej miery je práve v súvislosti so suicidalitou a suicidálnym správaním v kompetencii pracovníkov pracujúcich v sociálnej sfére, pretože ako uvádza Masaryk (1904) sociológia ani medicína veľa nepomáha, zbytočné by boli aj zákony tam, kde ide o sociálne zlo, ktorým suicidalita a suicidálne správanie určite je.

Literatúra

- BRÜNDELOVÁ, H.: *Suizidgefährdete Jugendliche. Dissertation.* München: Juventa, 1993.
- DURKHEIM, E.: *Sociologie a filozofie.* Praha: Slon, 1998, 248s. ISBN 80-7178-398-6.
- FRANKL, V. E.: *Lekárská péče o duši. Základy logoterapie a existenciální analýzy.* Brno: Cesta, 1996, 240s. ISBN 80-85319-50-0.
- HILLMAN, J.: *Duše a sebevražda.* Praha: Sagittarius, 1997, 190s. ISBN 80-901898-4-9.
- KOUTEK, J., KOCOURKOVÁ, J.: *Sebevražedné jednání.* Praha: Portál, 2003, 128s. ISBN 80-7178-732-9.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: *Psychologie zdraví.* Praha: Portál, 2001, 280s. ISBN 978-80-7367-568-4.
- LAZARUS, R. S.: *Psychological stress and coping process.* New York : McGraw-Hill, 1966. 466s.
- LAZARUS, R. S., FOLKMAN, S.: *Stress, appraisal and coping.* New York: Springer, 1984, 456s. ISBN13: 978-0826-141910.
- LUKEŠ, V.: *Psychologické aspekty suicidia.* České Budějovice: Pedagogické centrum, 1997, 227s. ISBN 80-7170-181-1.
- MAREŠ, J. a kol.: *Sociální opora u dětí a dospívajících I.* Hradec Králové: Nucleus, 2001, 252s. ISBN 80-86225-471.
- MASARYK, T. G.: *Sebevražda.* Praha: Laichter, 1904, 352s.
- ONDREJKOVIČ, P.: *Socializácia mládeže ako východisková kategória sociológie výchovy a sociológie mládeže.* Bratislava: Veda, 1997, 66s. ISBN 80-8040-052-0.
- ONDREJKOVIČ, P.: *Sociálna patológia.* Bratislava: Amos, 1999, 124s. ISBN 80-888-68-47-5.
- POUSTKA, F.: *Fallbuch-kinder-und jugendpsychiatrie.* Bern: Softcover, 2000, 200s. ISBN 978 345 683 4214.
- RINGEL, E.: *Der Selbstmord.* Vienna: Maudrich, 1999, 235s. ISBN13: 978 388 074 2215.
- SVĚTÉ PÍSMO.: *Kniha Exodus.* Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1998, 2624s. ISBN 80-7162-236-2.
- TOKÁROVÁ, A. a kol.: *Sociálna práca.* Prešov: Grafotlač, 2003, 573s. ISBN 80-968367-5-7.
- ZÁŠKODNÁ, H., ČALOVKA, O., PIJAČKOVÁ, M.: *Odolnosť vůči zátěži u závislých na drogách.* In: *Osobnost v kontextu prosociálního chování a zátěžové odolnosti.* Sborník prací filozofické fakulty Ostravské univerzity. Ostrava: FF OU, 2008, 198s. ISBN 978-80-7368-532-4.
- ŽÁKOVÁ, M.: *Rizikový klient. Rigorózná práca.* Trnava: Trnavská univerzita, 2001.
- ŽÁKOVÁ, M.: *Súčasný stav v oblasti drogovej prevencie na vybraných ZŠ v kraji Trnava. Dizertačná práca.* Trnava: Trnavská univerzita, 2002.

PhDr. Adriana Ďuricová

katedra sociálnej práce
FZ a SP TU
Univerzitné námestie 1
917 01 Trnava
Slovenská republika
adriana.d@atlas.sk

Sekcia B

Učebňa B

Moderátor:

doc. JUDr. Jan Ondřej, CSc., DSc.

Sociální nouze, lidská práva a jejich úloha při zajištění bezpečnosti

Economic Poverty, Human Rights and their Role in Ensuring Security

Jan Ondřej

Abstrakt

Lidská práva úzce souvisejí s bezpečností států a celkovou mezinárodní bezpečností. Státy nemohou být dlouho bezpečné, jestliže nejsou bezpeční jejich občané. V současnosti jde tudíž o zajištění tzv. globální bezpečnosti, která v sobě zahrnuje, jak mezinárodní bezpečnost ve vztazích mezi státy ve smyslu vojenském, tak i o ochranu jednotlivců a ochranu států před činy jednotlivců. S rozvojem mezinárodněprávní ochrany lidských práv, po druhé světové válce, přestává být tato otázka výslovnou či převážnou záležitostí států, ale stává se záležitostí mezinárodní. Stát již nemůže volně upravovat postavení jednotlivců, je vázán normami mezinárodního práva. Vedle bezpečnosti států mluvíme o bezpečnosti jednotlivců. Hrubé a rozsáhlé porušování lidských práv je v praxi Rady bezpečnosti OSN považováno za ohrožení mezinárodního míru a Rada bezpečnosti může z tohoto důvodu učinit příslušná opatření. Rozsáhlé vnitřní konflikty ke kterým dochází v některých afrických a asijských zemích nejen, že vrhají do dlouhodobých útrap velké množství lidí, ale mohou vést k narušení stability tudíž i bezpečnosti v celém regionu. Hrozby sociální na druhé straně úzce souvisí s různými typy ozbrojených konfliktů, s terorismem, organizovaným zločinem apod. V oblasti lidských práv jde, jak o práva základní a politická, tak i o práva sociální.

Abstract

Human rights are closely related to the security of particular states and international security in general. Nation-states cannot be safe in the long term if the security of their citizens is not provided. Nowadays it is necessary to provide security in global scale, including international security standards in relations among states, such as the protection of individuals and protection from criminal acts of individuals (e.g. international terrorism). Flagrant violation of human rights may be qualified by the UN Security Council as a threat to peace according article 39 of the United Nations Charter (1945). Serious intrastate armed conflicts in some African and Asian countries may increase their citizens' poverty and hunger, thus jeopardizing the security of these regions. Social threats are closely related to various kinds of armed conflicts, terrorism, international organized crime, etc. It is necessary for nation-states to protect all human rights - civil, political, social and cultural ones - without exception.

Klíčová slova

lidská práva - občanská, politická, sociální, kulturní, mezinárodní bezpečnost, lidská bezpečnost, chudoba

Keywords

human rights - civil, political, social, cultural; security, international security, human security, poverty

Bezpečnostní hrozby na počátku 21. století

Cílem mezinárodní bezpečnosti je zajistit mírovou a nerušenou existenci států, která není ohrožena hrozbami vnějšími, ale ani vnitřními¹.

¹ Srov. Ondřej, J. Odzbrojení, prostředek zajištění mezinárodní bezpečnosti. 2. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, s.16.

Zánikem bipolárního světa na počátku 90. let 20. století dochází ke změně bezpečnostních hrozeb. Největší hrozbou od konce 40. let do konce 80. let 20. století bylo nebezpečí vypuknutí světového konfliktu mezi státy Východu a Západu. Použití jaderných zbraní, ale i jiných zbraní hromadného ničení by bezpochyby vedlo k nedozírným důsledkům pro celé lidstvo. Konec soupeření mezi Východem a Západem na jedné straně vede k tomu, že nebezpečí ozbrojeného mezistátního konfliktu ve světovém měřítku přestává být aktuální. Na druhé straně se však začínají výrazně projevovat nové bezpečnostní hrozby a rizika.

Za nejnaléhavější hrozby na globální úrovni jsou v současnosti považovány *terorismus*, *šíření zbraní hromadného ničení* nebo *nacionalismus*. Zvláště se zvýšila možnost útoků ze strany teroristických organizací u kterých nelze vyloučit použití konvenčních, ale i nekonvenčních zbraní.

Z hlediska sektorového můžeme hrozby dělit na hrozby vojenské, politické, ekonomické, ekologické, sociální a kulturní. Politickou hrozby představují diktátorské a nacionalistické režimy opírající se o ozbrojené síly. Tyto režimy často vyvolávají regionální konflikty, které mohou mít vliv na rovnováhu v celé oblasti. Mezi závažné sociální hrozby patří zvláště šíření nebezpečných nemocí a zvláště chudoba v některých částech světa.

Mezinárodní společenství je postaveno před naléhavými úkoly tyto hrozby zmírňovat, případně je zcela eliminovat. Důležitou úlohu v této oblasti sehraává celosvětová organizace, kterou je Organizace spojených národů, která v současnosti sdružuje 192 států celého světa. Generální tajemník OSN vyjádřil v roce 2003 úmysl svolat panel expertů, kteří by se měli zabývat celosvětovými hrozbami a případně navrhnout možná řešení jejich zmírnění. Panel expertů předložil svou zprávu² o hrozbách, výzvách a změnách (threats, challenges and change) generálnímu tajemníkovi OSN dne 1. prosince 2004.

Ve zprávě je konstatováno, že současné hrozby nevyznávají národní hranice a je třeba na ně reagovat na globální, regionální, stejně jako národní úrovni. Žádný stát, bez ohledu na to jak je silný nemůže vlastními silami vzdorovat dnešním hrozbám. Nelze ani předpokládat, že každý stát bude schopen nebo ochoten vlastní obyvatelstvo a zároveň nepůsobit škody svým sousedům.

Zpráva expertů vymezuje šest³ kupících se hrozeb pro mezinárodní bezpečnost. Mezi tyto hrozby lze zařadit a) *ekonomické a sociální hrozby včetně chudoby, infekčních nemocí a enviromentální degradaci*, b) *mezistátní konflikty*, c) *vnitřní konflikty včetně občanské války, genocidy*, d) *jaderné, radiologické, chemické a biologické zbraně*, e) *terorismus*, f) *transnacionální organizovaný zločin*.

Každá hrozba *mezinárodní bezpečnosti* dnes zvyšuje riziko *jiných hrozeb*⁴. Mezi jednotlivými hrozbami jsou úzké souvislosti. Šíření jaderných zbraní státy zvyšuje dostupnost jaderného materiálu a technologie nezbytného pro získání jaderné zbraně teroristy. Schopnost nestátních aktérů obchodovat s jaderným materiálem a technologií je podporován neefektivní státní kontrolou na hranicích a transitem přes území určitých států. Mezinárodní teroristické skupiny hledají útočiště ve slabých státech.

Globální *ekonomická integrace* způsobuje, že teroristické útoky kdekoli ve vyspělém světě mají devastující důsledky pro životní úroveň milionů lidí v rozvojovém světě. Světová Banka odhaduje, že samotné útoky z 11. září 2001

² Srov. Dok A/59/565 A more secure world: Our shared responsibility. Report of the Secretary-General's High-level Panel on Threats, Challenges and Change. New York: United Nations, 2004.

³ Srov. Dok., op. cit. 2, s. 25.

⁴ Srov. Dok., op. cit. 2, s. 19.

zvýšily počet lidí žijících v chudobě o 10 miliónů. Celkový účet pro světovou ekonomiku se odhaduje ve výši 80 miliard dolarů.

V současnosti došlo tudíž „v rámci bezpečnostního sektoru k relativizaci vojenské moci, která i nadále hraje velmi důležitou roli. Na druhé straně se k ní přidaly i další stejně významné faktory. Vedle tradiční *bezpečnosti vojenské* se objevuje bezpečnost *politická, ekonomická, sociální, enviromentální* a v neposlední řadě *bezpečnost lidská*⁵“

Sociální nouze, lidská práva a bezpečnost jednotlivce

Po druhé světové válce dochází k rozvoji mezinárodní ochrany lidských práv. Důležitou úlohu při mezinárodní ochraně lidských práv sehrává univerzální mezinárodní organizace - Organizace spojených národů, která vznikla v roce 1945. Podle čl. 1 odst. 3 Charty OSN je jedním z cílů OSN uskutečňování mezinárodní součinnosti řešením *mezinárodních problémů rázu hospodářského, sociálního, kulturního nebo humanitního a podporováním a posilováním úcty k lidským právům a základním svobodám pro všechny bez rozdílu plemene, pohlaví, jazyka nebo náboženství*. Již v roce 1948 přijalo Valné shromáždění OSN Všeobecnou deklaraci lidských práv, která obsahuje jak práva základní (občanská), politická, tak i práva sociální. Všeobecné deklarace lidských práv není právně závazný dokument, má však značný význam. Je vyjádřením obecného obyčejového mezinárodního práva, má velký vliv na vnitrostátní právo jednotlivých států. Má vliv na uzavření právně závazných mezinárodních smluv. Již v roce 1950 byla mezi evropskými demokratickými státy uzavřena Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod a v roce 1961 Evropská sociální charta. V rámci OSN byly v roce 1966 uzavřeny dvě univerzální mezinárodní smlouvy o lidských právech (Pakty), které společně se Všeobecnou deklarací lidských práv tvoří tzv. *mezinárodní chartu lidských práv*.⁶ První Pakt, které Valné shromáždění OSN (VS OSN) schválilo byl *Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech* (Pakt I). Druhým byl *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech* (Pakt II).

Nebyla náhoda, že VS OSN schválilo jako první Mezinárodní pakt o hospodářských sociálních a kulturních právech. Již prezident USA Franklin D. Roosevelt ve svém projevu o stavu unie v roce 1944 propagoval přijetí Ekonomické listiny práv slovy: „*Došli jsme k jasnému uvědomění si faktu, že opravná svoboda jedince nemůže existovat bez ekonomické jistoty a nezávislosti. Nuzný člověk není svobodný člověk. Hladovějící a nezaměstnaní lidé jsou hmotou, z které se vytvářejí diktátorské režimy*“⁷.

Mezi oběma Mezinárodními Pakty o lidských právech jsou však *výrazné rozdíly*. Pakt II obsahující občanská a politická práva obsahuje *striktně formulovaná práva, která jsou přímo aplikovatelná*. Realizace těch práv nevyžaduje ve své podstatě zpravidla *větší ekonomické náklady*. K jejich realizaci může dojít již na základě odkazu vnitrostátní normy, např. ústavy na tento Pakt. Jako příklad lze uvést čl. 10 Ústavy České republiky.⁸ Podle tohoto článku „*vyhlášené mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal Parlament souhlas a jimiž je Česká republika vázána, jsou*

⁵ Srov. Waisová, Š. a kolektiv. Slabé státy. Selhání, rozpad a obnova státnosti. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s.85.

⁶ Srov. Flegl, V. Významné mezinárodní dokumenty k ochraně lidských práv. Praha: C. H. Beck, 1998, s.25.

⁷ Srov. Klířová, A. Zajištění právní ochrany základních hospodářských práv na mezinárodní a evropské úrovni. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta, 2001, s.8.

⁸ Srov. Ústava České republiky č. 1/1993 Sb.

součástí právního řádu; stanoví-li mezinárodní smlouva něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva". Ještě zřetelnější je formulace v čl. 7 Ústavy Slovenské republiky,⁹ kde se přímo mluví o smlouvách pro jejichž provedení není třeba zákon. Podle jehož odst. 5 „*medzinárodné zmluvy o ľudských právach a základných slobodách, medzinárodné zmluvy, na ktorých vykonanie nie je potrebný zákon, a medzinárodné zmluvy, ktoré priamo zakladajú práva alebo povinnosti fyzických osôb alebo právnických osôb a ktoré boli ratifikované a vyhlásené spôsobom ustanoveným zákonom, majú prednosť pred zákonmi*“.

Naproti tomu *možnost realizace práv* obsažených v Paktu I o hospodářských, sociálních a kulturních právech zpravidla úzce souvisí se *sociální a ekonomickou vyspělostí daného státu*. Podle tohoto Paktu se smluvní státy zavázaly *usilovat o rozvoj a dodržování práv uznaných v Paktu*. Jen málo práv v Paktu I je konkrétních, i slovně jako závazek vyjádřených¹⁰ např. právo na sdružování v odborových organizacích nebo právo na stávkou nebo trestně postihovat námezdné zaměstnávání dětí. V Paktu I nejde tudíž „o strohý mezinárodněprávní závazek, ale spíše o tzv. *měkké právo*, které smluvní státy realizují postupně podle svých materiálních, finančních i lidských možností. Nicméně smluvní strany uznaly v Paktu I svou odpovědnost za zlepšení životních podmínek lidu na svém území.¹¹“ Měkkost těchto práv je vyjádřena i např. ve vnitrostátním právu. Například podle Listiny základních práv a svobod České republiky¹² se lze podle čl. 41 práv uvedených v čl. 26, čl. 27 odst. 4, čl. 28 až 31, čl. 32 odst. 1 a 3, čl. 33 a 35 Listiny je možno se domáhat pouze v mezích zákonů, které tato ustanovení provádějí. Podle Čl.30 občané mají právo na přiměřené hmotné zabezpečení ve stáří a při nezpůsobilosti k práci, jakož i při ztrátě živitele. Každý, kdo je v hmotné nouzi, má právo na takovou pomoc, která je nezbytná pro zajištění základních životních podmínek. A opět je v odst. 3 tohoto článku zdůrazněno, že podrobnosti stanoví zákon. Podobné ustanovení obsahuje v čl. 39 Ústava Slovenské republiky¹³. Podle tohoto článku *občania majú právo na primerané hmotné zabezpečenie v starobe a pri nespôsobilosti na prácu, ako aj pri strate živiteľa. Každý, kto je v hmotnej núdzi, má právo na takú pomoc, ktorá je nevyhnutná na zabezpečenie základných životných podmienok. Podrobnosti o právach podľa odsekov 1 a 2 ustanoví zákon*. Je zřejmé, že i ve státech jako je Česká republika nebo Slovenská republika je realizace hospodářských a sociálních práv výrazně závislá na ekonomickém rozvoji. V současnosti v období krize (v první polovině roku 2009) se výrazně zvyšuje v České republice počet nezaměstnaných.

Pro sociální postavení jednotlivce je velmi důležitý stupeň životní úrovně. Podle čl. 11 Paktu I¹⁴ státy, smluvní strany Paktu, uznávají právo každého jednotlivce *na přiměřenou životní úroveň* pro něj a jeho rodinu, zahrnující v to dostatečnou výživu, šatstvo, byt, a na neustálé zlepšování životních podmínek. Smluvní státy *podniknou odpovídající kroky*, aby zajistily uskutečnění tohoto práva a uznávají pro dosažení tohoto cíle zásadní důležitost mezinárodní spolupráce, založené na svobodném souhlasu.

⁹ Srov. Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb.

¹⁰ Srov. Čepelka, Č., Šturma, P. Mezinárodní právo veřejné. Praha: C. H. Beck, 2008, s. 407.

¹¹ Srov. Potočný, M., Ondřej, J. Mezinárodní právo veřejné, zvláštní část, 5. vydání. Praha: C.H. Beck, 2006, s. 95.

¹² Srov. Listina základních práv a svobod č. 2/1993 Sb.

¹³ Srov. Ústava Slovenskej republiky, op.cit. 9.

¹⁴ Srov. Mezinárodní pakty o lidských právech, vyhl.č. 120/1976 Sb.

Podle čl. 11 odst. 2 státy, smluvní strany Paktu, uznávající základní právo každého na osvobození od hladu, učiní jak jednotlivě, tak i na základě mezinárodní součinnosti taková opatření, zahrnující v to zvláštní programy, jichž je zapotřebí:

- a) ke zlepšení způsobů výroby, uchovávání a distribuce potravin plným využitím technického a vědeckého poznání, šířením znalostí o zásadách výživy a rozvíjením nebo reformováním zemědělských systémů takovým způsobem, aby se dosáhlo nejúčinnějšího rozvoje a využití přírodních zdrojů;
- b) k zajištění spravedlivé distribuce světových zásob potravin v poměru k potřebě, s přihlédnutím k problémům jak zemí dovážejících potraviny, tak zemí, které potraviny vyvážejí. Jedním z komponentů *přiměřené životní úrovně je přiměřená výživa*. „To znamená, že běžně dostupná výživa by měla být *kulturně akceptovatelná, v dostatečném množství, dostačující kvality a bezpečná*. To do značné míry závisí na udržitelnosti životního prostředí a hospodářské a sociální udržitelnosti. To se týká hlavně spravedlivé distribuce příjmů a funkčního trhu, spolu s různými veřejnými podpůrnými programy a „bezpečnostní sítě“. Což může zahrnovat *veřejné sociální zabezpečení*, stejně jako *komunální programy*, svépomoc nebo *akce na základě solidarity*. Může se to týkat i *rozvinutých zemí* za situace, kdy *spojení recese se slabou veřejnou politikou* vede k hladu a chudobě, jako se tomu stalo například v USA v 80. a 90. letech¹⁵. Je zřejmé, že i ve státech jako je Česká republika nebo Slovenská republika je realizace hospodářských a sociálních práv výrazně závislá na ekonomickém rozvoji. V současnosti v období krize (v první polovině roku 2009) se výrazně zvyšuje v České republice počet nezaměstnaných a výrazně se zpomaluje hospodářský růst.

Realizace Paktu I je *složitá ve vyspělých zemích*, v chudých zemích je však jen *obtěžně realizovatelná*. Zpráva expertů OSN z roku 2004 uvádí, že od roku 1990 se příjem na hlavu v *rozvojových zemích* (developing countries) zvyšoval v průměru o tři procenta ročně, počet lidí žijících v extrémní chudobě se zvýšil v některých regionech o více než 100 miliónů lidí. V tomto období přinejmenším v 54 zemích, průměrný příjem na hlavu klesal (declined). Každý rok téměř 11 miliónů dětí zemře v důsledku nemocí a více než půl miliónu žen zemře během těhotenství (pregnancy) nebo narození dítěte. Zvyšující se chudoba je doprovázena zvýšením globální nerovnosti a nerovnosti (inequality) v příjmech v mnoha chudých zemích¹⁶.

Pro *vymýcení chudoby* vyhlásila OSN na období 1997 - 2006 dekádu pro vymýcení chudoby V únoru 2006 bylo v New Yorku na programu *Komise pro sociální rozvoj*¹⁷ posouzení výsledků této dekády. Chudí lidé se stále více stěhují do měst a jasně vidí, jako ostatní žijí. Nejsou ochotni tolerovat své současné strádání a vytváří se podhoubí sociálního neklidu a zdroje konfliktu. Chceme-li, aby naše civilizace přežila, musíme se odhodlat k *spravedlivějšímu sdílení znalostí, technologie, kapitálu a bohatství a k rovnoměrnějšímu rozdělení všech zdrojů* mezi národy a *uvnitř národních společenství*. Všichni lidé musí mít přístup k základním potřebám, vzdělání, zdravotní péči, musí mít možnost vyjádřit své názory, mají nárok na důstojné životní podmínky a respekt ostatních. Světový řád k naplnění tohoto způsobu života se *nemůže převážně opírat o politiku podporující ekonomický růst*, musí hledat opravdový *udržitelný rozvoj* a uspokojení ze života bez rostoucí spotřeby. Takový světový řád umožní snáze dosáhnout dohodu o omezení emisí

¹⁵ Srov. Hunger 1994: Transforming the Politics of Hunger, Bread for the World Institute in: Klířová, A., op. cit. 7, s.35.

¹⁶ Srov. Dok., op. cit. 2, s. 24.

¹⁷ Srov. www.noviny-mpsv.cz, zpráva z 8. 2. 2006, ztaženo dne 19. května 2009.

kyslíčniku uhličitého, ochranu tropického lesa, ohrožených druhů a dalších opatření nutných pro přežití civilizace.

Bezpečnost jednotlivců

Lidská práva úzce souvisejí s bezpečností států a celkovou mezinárodní bezpečností. Ve druhé polovině 20. století dostává mezinárodní bezpečnost i další rozměr. Od Vestfálského míru, tj. od 17. století byla bezpečnost definována téměř výhradně z hlediska potřeb přežití národa. S rozvojem *mezinárodněprávní ochrany lidských práv*, po druhé světové válce, přestává být tato otázka výslovnou či převážnou záležitostí států, ale stává se záležitostí mezinárodní. Stát již nemůže volně upravovat postavení jednotlivců, je vázán normami mezinárodního práva. Vedle bezpečnosti státu mluvíme o *bezpečnosti jednotlivců*.

V praxi Rady bezpečnosti OSN se od počátku 90. let 20. století za *ohrožení mezinárodního míru* považuje i *hrubé porušování lidských práv* vládami některých států nebo politika apartheidu či provádění genocidy. Rada bezpečnosti postupuje podle čl. 39 Charty OSN a může z tohoto důvodu učinit příslušná opatření. Nejedná se tudíž o opatření týkající se mezinárodního konfliktu, ale o snahu pomoci obětem porušování lidských práv. Rada bezpečnosti má pravomoc přijmout příslušná rozhodnutí o opatřeních bez použití síly podle čl. 41 Charty OSN, ale i s použitím síly podle čl. 42 Charty OSN. Za zlomovou se v tomto směru považuje rezoluce Rady bezpečnosti č. 688 z roku 1991, která byla přijata na ochranu kurdského obyvatelstva v Iráku. Je někdy chápána jako předzvěst nového práva *humanitární intervence* v případě masivních porušování lidských práv¹⁸. Případy, kdy Rada bezpečnosti přijme *rezoluci* týkající se *hrubého porušování lidských práv* na území určitého státu, které považuje za ohrožení mezinárodního míru, *nevývolávají zpravidla v současnosti větší spory*, nelze je však vyloučit. Výše zmíněná rezoluce č. 688/1991 byla přijata deseti hlasy proti třem (Kuba, Jemen, Zimbabwe) a dva státy (Čína a Indie) se zdržely hlasování. Rezoluce byla státy, které hlasovaly proti a zdržely se hlasování kritizována, s tím, že se jednalo o vnitřní záležitost státu¹⁹.

Právě *bezpečnost jednotlivců* je v mnoha zemích Afriky a Asie porušována ve velkém rozsahu. Jedná se zpravidla o velmi chudé státy. Rozsáhlé vnitřní konflikty ke kterým dochází v některých asijských a afrických zemích, v poslední době např. v Sudánu, v Kongu, v Sierra Leone, Libérii, nejen, že vrhají do dlouhodobých útrap velké množství lidí, ale mohou vést k narušení stability tudíž i bezpečnosti v celém regionu.

Hrubé porušování práv jednotlivců za různých ozbrojených konfliktů vede i k vytváření mezinárodních trestních tribunálů v 90. letech 20. století, ale i v prvním desetiletí 21. století. Z důvodů krutostí ke kterým došlo během občanské války na území Rwandy, ale i na území soudních států *ustavila Rada bezpečnosti OSN* v roce 1994 na základě rezoluce č. 995 *Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu*²⁰. Přílohou této rezoluce je statut Mezinárodního tribunálu pro Rwandu. Uvádí se, že během této občanské války zemřelo více jak půl milionu lidí. Tribunál má podle čl. 1 Statutu pravomoc stíhat osoby za *vážná porušení mezinárodního humanitárního práva na území Rwandy* nebo *rwandskými občany* na území sousedních států. Jedná se o zločiny *genocidia, zločiny proti lidskosti a závažná porušení pravidel*

¹⁸ Srov. Hendrych, D. a kol.: Právníký slovník, Praha: C.H. Beck, 2001, s. 232.

¹⁹ Srov. Harris, D.J.: Cases and Materials on International Law, fifth edition, London : Sweet and Maxwell, 1998, s. 920.

²⁰ Podrobněji k tomuto Tribunálu např. In: Potočný, M., Ondřej, J. Mezinárodní právo veřejné - Zvláštní část. 5., doplněná a rozšířená vydání. Praha: C.H. Beck, 2006, s. 484 a násl.

mezinárodního humanitárního práva v konfliktu, který neměl mezinárodní charakter. Jednalo se o ozbrojený konflikt vnitřní povahy a působnost Tribunálu je omezena na činy ke kterým došlo v době od 1. ledna 1994 do 31. prosince 1994.

Byly vytvořeny, ale i *další tribunály pro africké a asijské státy*. Zvláštní soud pro Sierra Leone (základem je dvoustranná dohoda mezi OSN a vládou Sierra Leone z roku 2000). Stíhá zločiny proti lidskosti, závažná porušení mezinárodního humanitárního práva v ozbrojených konfliktech, které nemají mezinárodní charakter a také stíhá zločiny v případech porušení vnitrostátního práva.

Tento tribunál má povahu tzv. *smíšeného tribunálu*, protože stíhá jak *zločiny podle mezinárodního práva*, tak i závažná porušení *vnitrostátního práva*. Rovněž má smíšenou povahu z hlediska složení, jeho soudci jsou jak *soudci mezinárodní* jmenovaní Valným shromážděním OSN, tak i *soudci ze Sierra Leone*. Tento soud je zatím *posledním* v řadě ad hoc trestních tribunálů, které mají *mezinárodní povahu*. Další vytvořené trestní tribunály jsou svou povahou *institute vnitrostátní*, protože však obsahují nějaký internacionalistický prvek, jsou označovány termínem *zmezinárodněné trestní tribunály* - internationalized criminal tribunals.²¹ Pokud jde o další *zmezinárodněné trestní tribunály*, jedná se o *Zvláštní panel pro Východní Timor*, Mimořádné senáty soudů Kambodže. V únoru 2009 byl v kambodžské metropoli Phnompenhu zahájen proces s vysokým představitelem Rudých Khmerů Kang Kek Ieu. Je obžalován z mučení a smrt asi 15 tisíc lidí. Dalším tribunálem je *Irácký zvláštní soud*. Do jeho *jurisdikce* patří zločin genocidy, zločiny proti lidskosti, válečné zločiny, zločin proti míru (agrese) a také tři trestné činy podle iráckého práva²² Irácký zvláštní soud může uložit i trest smrti. K trestu smrti odsoudil bývalého iráckého prezidenta Saddáma Husajna a trest byl koncem roku 2006 také vykonán. V březnu 2009 byl iráckým tribunálem uložen třetí trest smrti Alímu Hasanu Madžídovi známému pod přezdívkou Chemický Alí. Byl odsouzen za zločin proti lidskosti - úkladné zabíjení a vysídlování civilistů v roce 1999.²³ Na základě rezoluce Rady bezpečnosti č. 1757/2007 vznikl *Zvláštní tribunál pro Libanon*. Přes mezinárodněprávní základ jeho vzniku a smíšené složení soudců má aplikovat vnitrostátní (libanonské) trestní právo.

Zločiny spáchané v afrických zemích stíhá také první univerzální Mezinárodní trestní soud založený na základě Statutu z roku 1998, který vstoupil v platnost dne 1. července 2002. Tento Soud stíhá zločiny podle mezinárodního práva - *válečné zločiny, zločiny proti lidskosti, zločin genocidia a zločin agrese*. Jedná se o zločiny spáchané v Ugandě, v Demokratické republice Kongo, ve Středoafrické republice. V těchto případech požádaly Mezinárodní trestní soud o jejich prošetření příslušné účastnické státy. Čtvrtým případem je Súdán ve kterém podala oznámení Mezinárodnímu trestnímu soudu Rada bezpečnosti OSN na základě rezoluce č. 1593 z roku 2005. Jedná se o případ, kdy Súdán ve své západní oblasti Darfur toleruje páchání zločinů podle mezinárodního práva k tíži tamního černošského obyvatelstva a to zejména ze strany provládních arabských milicí²⁴. Během ozbrojeného konfliktu tam zahynulo od roku 2003 v bojích mezi vládními jednotkami a povstaleckými skupinami na 300 tisíc lidí a další 2,5 miliónu muselo opustit své domovy.

Bezpečnost lidí je nutno považovat za *cíl stejné důležitosti jako bezpečnost států*. Oba cíle nejsou protikladné. *Státy nemohou být dlouho bezpečné, jestliže nejsou*

²¹ Srov. Čepelka, Č., Šturma, P., op. cit. 10, s. 784.

²² Srov. Potočný, M., Ondřej, J., op. cit. 9, s. 490.

²³ Právo ze 3. března 2009.

²⁴ Srov. Čepelka, Č., Šturma, P., op. cit. 10, s. 794.

*bezpeční jejich občané.*²⁵ V současnosti jde tudíž o zajištění tzv. *globální bezpečnosti*, která v sobě zahrnuje, jak mezinárodní bezpečnost ve vztazích mezi státy ve smyslu vojenském, tak i ochranu jednotlivců a ochranu států před činy jednotlivců.

Závěr

Lidská bezpečnost vyžaduje jak dodržování práv základních a politických, tak i práv hospodářských a sociálních. Je zřejmé, že řada konfliktů vnitřních, ale i mezinárodních souvisí se *zeměmi a oblastmi s nízkou životní úrovní*. Ve zprávě Komise pro sociální rozvoj se dále konstatuje, že je jasné, že *univerzální uplatnění hledisek sociálního rozvoje* je stěží myslitelné bez posílení role Spojených národů, které budou moci účinně skoncovat s válkami a strádáním v údobí po skončení studené války, při kterých v posledních 10 letech zahynulo 13 milionů lidí. V první řadě je nutné zaměřit pozornost světa k těmto zásadním problémům a *znovu nastolit povinnost všech zemí respektovat mezinárodní právo ztělesněné Organizací spojených národů a jejími orgány*. Na tomto základě musíme v příštích 30-100 letech vybudovat novou civilizaci, jejímž základem bude morálnější a důstojnější způsob života. To představuje naplnění zásad *Všeobecné deklarace lidských práv*, naplnění představ mnohých myslitelů, kteří se v minulých stoletích pokoušeli definovat obraz spravedlivějšího světa. Rozdíl však spočívá v tom, že na rozdíl od minulosti je nastoupení této cesty nyní zcela nezbytné, máme-li zajistit přežití budoucích generací na této planetě²⁶.

²⁵ Srov. Naše globální sousedství, zpráva Komise pro globální řízení. Praha: Rada pro mezinárodní vztahy, 1995, s. 85.

²⁶ Srov. Dok., op.cit 17.

Literatura

- ČEPELKA, Č., ŠTURMA, P.: *Mezinárodní právo veřejné*. Praha: C. H. Beck, 2008.
- POTOČNÝ, M., ONDŘEJ, J.: *Mezinárodní právo veřejné, zvláštní část*. 5. vydání. Praha: C.H. Beck, 2006.
- Dok A/59/565 *A more secure world: Our shared responsibility*. Report of the Secretary-General's High-level Panel on Threats, Challenges and Change. New York: United Nations, 2004.
- FLEGL, V.: *Významné mezinárodní dokumenty k ochraně lidských práv*. Praha: C. H. Beck, 1998.
- HARRIS, D.J.: *Cases and Materials on International Law*. Fifth edition, London: Sweet and Maxwell, 1998.
- HENDRYCH, D. a kol.: *Právní slovník*. Praha: C.H. Beck, 2001.
- KLÍROVÁ, A.: *Zajištění právní ochrany základních hospodářských práv na mezinárodní a evropské úrovni*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta, 2001.
- Naše globální sousedství*. Zpráva Komise pro globální řízení. Praha: Rada pro mezinárodní vztahy, 1995.
- ONDŘEJ, J.: *Odzbrojení, prostředek zajištění mezinárodní bezpečnosti*. 2. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008.
- POTOČNÝ, M., ONDŘEJ, J.: *Mezinárodní právo veřejné, zvláštní část*. 5. vydání. Praha: C.H. Beck, 2006.
- WAIŠOVÁ, Š. a kolektiv.: *Slabé státy. Selhání, rozpad a obnova státnosti*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007.
- Listina základních práv a svobod č. 2/1993 Sb.*
- Mezinárodní pakty o lidských právech, vyhl.č. 120/1976 Sb.*
- Ústava České republiky č. 1/1993 Sb.*
- Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb.*

doc. JUDr. Jan Ondřej, CSc., DSc.

Soukromá vysoká škola ekonomických studií, s.r.o.
Lindnerova 575/1
180 00 Praha 8
Česká republika
ondrej@prf.cuni.cz

Dopad sociální a ekonomické nouze na kriminalitu v počátku minulého století

The impact of social and economic poverty on criminality at the beginning of the last century

Stanislav Nečas

Abstrakt

Článek představuje historicky laděný pohled z konce 19. století a první třetiny 20. století na problematiku kriminality spojenou zejména s nouzí a chudobou té doby. Stať se dotýká problematiky kriminologických projevů jako jevů společenských, popisuje je a dává určitý odraz ve vztahu k současnosti. Naši předchůdci členili pachatele mj. na pachatele z nouze a z bídy pod tlakem sociálních poměrů. Mezi hlavní projevy zmíněné doby patřily prostituce, alkoholismus, tuláctví, podvodné jednání, krádeže, zločiny z mravnosti a vraždy.

Abstract

The article represents a review of the criminality connected with destitution and poverty at the end of the 19th century and the first 30 years for the 20th century in historical perspective. It concerns itself with the criminal acts as social phenomena and describes them. Our predecessors distinguished criminals into offenders in destitution and poverty acting under the pressure of social circumstances. Among the most frequent features of the above-mentioned period belong prostitution, alcoholism, vagrancy, frauds, thefts, crimes corrupting morals and murders.

Klíčová slova

kriminologie, nouze, kriminalita, prostituce, alkoholismus, tuláctví

Keywords

criminology, poverty, crime, prostitution, alcoholism, vagrancy

Stať byla inspirována knihou JUDr. Josefa Šejnohy z roku 1930 s názvem Kriminální psychologie, o níž a její prameny se výrazně opírá.

Kriminalita jako jev společenský, aspekty sociální a ekonomické nouze

Zločin byl vždy. Právo je výtvořem lidské společnosti a je jí chráněno. Základním požadavkem je, aby byla odčiněna škoda způsobená protiprávním jednáním. Může jít o škodu materiální, která je vyjádřitelná a odčinitelná v penězích, nebo o škodu morální, jež vznikla porušením práva a jež může být napravena zase jenom morální škodou na osobních, jinak zaručených právech občana, který se provinil. Společenský řád postavil pojem jednání protiprávního a jednání trestního, u něž trest odčिňuje spáchané zlo a navrací chybujícího jedince zpět po odpykání do společnosti. Povaha trestu jako odplaty byla v minulosti primární, vývojem byl trestu presumován úkol preventivní a odstrašovací. Např. Napoleon ustanovil zákonem, že obce ručí za škody způsobené zločinem, čímž chtěl donutit tyto správní celky, aby věnovaly větší bedlivost otázkám veřejné bezpečnosti a aby tak boj proti zločinnosti se stal všeobecnější.

Jakmile si člověk sám dává pravidla, sám je porušuje. V nejstarších dobách nejobvyklejším zločinem byla loupež, pro kterou se angažovaly celé národní kmeny, v hordách žijících a stěhování se z místa na místo. Se vzrůstem bezpečnosti nových státních útvarů a jejich právních řádů přestávají loupeže ve velkém rozsahu a kočující kmeny hledají nové způsoby života. Zločinnost se přesunuje k majetkovým

deliktům, dominují krádež a podvod. Z kočujících kmenů, které se živí zločinem, zůstávají jen cikáni, kteří jsou ve středověku skutečnou metlou klidného občanstva.¹

Jejich morálka je vyjádřena snahou nabývat bez práce a užívat si, kolem sebe vidí děti pouze lenost. Zločinnost se liší od kriminality dob minulých vlivem především nových společenských podmínek (pozn. myšleno počátek 20. století).

Kriminalita je vyjádřením poměru, v jakém národ nebo část obyvatelstva se staví vůči svým řádům a trestním zákonům. Zločin není jevem patologickým, nýbrž pouhou negací práva. Metodou ke zjišťování zločinnosti, píše Šejnoha, je kriminální statistika, která podává obraz o tom, do jaké míry je cit pro právo a spravedlnost vyvinut a vžit u národa, jaká je morální a právní základna u občanů. Určitá část trestních jednání zůstává zraku spravedlnosti ukryta, takže statistika zachycuje pouze jistý výsek z celého skutečného stavu.

Porovnáváme-li zločinnost a hledáme-li motivy, které k ní vedou, je třeba nejprve si ujasnit, které jsou to ty hybné páky, které řídí život člověka a které jej nutně porušovat společností daný řád a trestní zákon. Z vitálních funkcí člověka hraje hlavní roli potřeba a hledání potravy a obživy a snaha po dosažení kulturní výše, pud po pohybu, pud pohlavní, jakožto podmínky k udržení lidstva a snaha, aby bylo dosaženo zážitků provázených libým citovým přízvukem. Příčiny zločinnosti jsou dány poměry, jež dovolují uspokojování potřeb.

Sociální psychologie sleduje vlivy, které na zločinnost národa mají společenské poměry a společenský řád. Je potřeba poukázat na rozdíly v kriminalitě obou pohlaví, dalšími faktory jsou věk, zaměstnání a povolání aj.

Je nápadné, že mezi zločinností na venkově a ve městě je nápadný rozdíl. Venkovský život je do jisté míry jakousi ochranou proti zločinu svými jednoduchými podmínkami a malým množstvím zločinných podráždění. Naproti tomu městský život poskytuje celou řadu zvláštních popudů kriminálních svým luxusním či aspoň požívačným způsobem, který působí přitažlivě právě pro ony morálně slabší elementy z venkova a malých měst, jež se stahují do velkoměst. Bylo zjištěno, že většina těžkých zločinců ve městech zadržených a zde svou činnost provozujících, pochází z venkova. Celá armáda lidí, kteří do velkoměsta přicházejí s nadějí na nalezení místa anebo obživy, počíná žít paraziticky a živí se od možnosti k možnosti. Na venkov se však nikdy nevrací.

Některá zaměstnání působí kriminálně v určitých druzích zločinnosti. Svobodné živnosti a zaměstnání se kloní více k deliktům proti osobě a z nich nejvíce k deliktům namířeným na integritu pohlavní cti a svobody, zemědělci k veřejnému násilí, zaměstnanci průmyslu a obchodu k podvodu a zpronevěře, také však k padělání listin a cenných papírů, dělníci k násilí obecně, zlomyslnosti a majetkovým deliktům. Jako násilníci jsou známi kočí, řezníci, kováři. U nich násilí není ničím jiným než vlastní formou prosazení názoru a přesvědčení. Krádeže vloupáním častou páší zámečníci, kapesní krádeže číšníci, v obchodě obchodní pomocníci a jiní zaměstnanci, u nichž jsou rovněž doménou podvody.

Ani vyšší vzdělání není ochranou před zločinností. V majetných třídách jsou nejčastěji spáchány delikty obvyklé v bankovníctví, pomocí směnek, akciové podvody, úplatky, lichva, padělání listin.

Na zločinnost má vliv také počasí a roční doba, určité roční periody vtiskují kriminalitě vlastní ráz. Dle statistik lze konstatovat, že nejvíce zločinů proti osobě a mravnosti je spácháno v létě. Hojné požívání alkoholu v horku a vášnivá nálada uprostřed vyvrcholení života v přírodě jsou asi těmi faktory, které je motivují. Naproti

¹ Šejnoha, J., Kriminální psychologie. Praha, Svaz civilní stráže bezpečnosti v RČR. 1930, s. 58.

tomu delikty proti majetku jsou v největším rozpětí v zimě, kdy hospodářské podmínky k uhájení existence ženou člověka k uspokojování potřeb cestou nejkratší, byť proti právu a zákonům. Maximum deliktů zlomyslným poškozením cizího majetku nalézáme na jaře, kdy stoupá nálada člověka pod vlivem obživující přírody k radosti, veselí ba až k rozpustilosti. Podzim se zdá svou melancholií, všeobecnou depresí a kleslostí nejméně vhodnou dobou k šíření zločinných nálad. Dochází spíše k násilným činům vůči vlastní osobě a k sebevraždám. Tyto údaje vycházejí z analýzy zločinnosti v Německu v r. 1885. S tím souvisí i geografické vlivy. Endrico Ferri došel k výsledku, že těžká kriminalita je konstantní, lehké zločinnosti přibývá, rovněž Hugo Herz (Měsíčník pro kriminální psychologii, ročník 2.) dochází k výsledku, že kriminalitě co do intenzity přibývá, co do extenzivity ubývá.

Celkový temperament národní, který odpovídá také podmínkám podnebí lze vyjádřit markantně ve zločinnosti té které země. Na severu je největší zločinnosti v deliktech proti majetku, zejména krádeží, v Itálii, Španělsku a na jihu vůbec největší procento kriminality tvoří násilné delikty spáchané proti osobě.

Při sledování vlivů, které má náboženství a vyznání na kriminalitu občanstva, jež k němu přísluší, se objevuje řada různých vlivů a okolností, které nedovolují přesný úsudek o významu toho kterého vyznání. Kromě víry mají vliv na zločinnost podmínky podnebné, hospodářské a sociální, vzdělání obyvatelstva a jeho zaměstnání. Také rasové vlastnosti a charakter národa hrají významnou roli.

Každá změna v životních podmínkách širokých mas vytlačuje určitou část občanstva z hranic jeho existence a žene ho na dráhu zločinnou. Proto stávky, výluky, nedostatek práce a nezaměstnanost, drahota to vše působí značné přesuny ve zločinnosti národa, pokud se týká nejslabších vrstev. Ekonomické krize mají vliv rychleji na obyvatelstvo měst než venkova.

Také válka působí na kriminalitu národa, zločinnost národa v té době stoupá. Např. ve válečných letech 1914 - 1918 nastal nápadný pokles trestné činnosti, což lze vysvětlit odchodem mužů na frontu. Naproti tomu hned od počátku války byl zaznamenán velký vzrůst kriminality žen, který neklesá ani v r. 1916, kdy následkem zranění, choroby či osvobození od vojenské povinnosti se vrací část mužů z fronty. V tomtéž období je ještě nápadnější a krkolomný vzrůst kriminality mladistvých osob. Důvodem je hospodářský nedostatek a uvolnění domácí i školní kázně a dohledu.

Válka postavila ženu do středu shonu po živobytí. Kriminalita žen tedy stoupá, postavení s mužem se vyrovnává.

Vliv politických poměrů na zločinnost. Politické poměry mají vliv na zločinnost. V dobách válečných a revolučních stoupá národní duch mužů. Zejména na počátku těchto dob je celkové duševní nadšení takové síly, že potlačuje všechny nízké instinkty a pudy a brzdí zločinné myšlenky.

Německá kriminální psychologie navazuje na pozorování, která učinili Legrand de Saulle, Bontemps, Lacassagne, Dagonet, Maudsley aj., že totiž v době menstruace duševní stav ženy jeví nejrozsáhlejší sklony ke zločinnosti. Tato je příčinou melancholických nálad a smutků ničím neodůvodněných a způsobuje velmi často převraty v duševním životě děvčat. Probouzí se touha po dobrodružných zážitcích, fantazie, vášně a sklon ke lži. Svědecká výpověď ženy v tomto stadiu vývoje musí být posuzována s rezervou a kriticky. V tomto směru se kryje německá kriminální psychologie s teorií antropologické školy Lombrosovy. Také těhotenství z hlediska kriminálně psychologického působí změnu povahy, stejně jako klimakterium, na nějž je pouhá myšlenka ženy velmi nepříjemná. Projevuje se často lakota, egoismus a zlomyslnost.

Francouzská škola kriminalistická vyšla z předpokladů Lombrosových a došla k výsledku samostatnému, který je výrazem galantního charakteru Francouzů vůči ženám. Poukazuje na 7x menší kriminalitu u žen než u mužů (dle Oeteleta). Tento rozdíl spočívá v sociální slabosti a v nedostatku předráždění nápoji alkoholickými. Kromě žhářství je zločinnost žen povahy defenzivní. Granier dělí kriminalitu žen podle její úlohy milenký a matky na kriminalitu mateřskou, sexuální a na kriminalitu v povolání. Vedle toho existují zločiny masové a politické. Na otázku, kdo je více vinen, zda muž nebo žena, odpovídá Bonneville a Spangenberg (Du sexe féminin consideré par rapport au droit et la législation criminelle) ve prospěch ženy.

Z hlediska kriminálně sociologického je nejvýraznější **škola španělská**, která stojí proti Lombrosově teorii. Španělští kriminalisté chápou zločinnost jako výraz určitého způsobu života. Zločinci se oddělují od sociálního organismu a žijí v něm paraziticky. Protoplasma zločinnosti je g o l f o, individuum nevázané společenským řádem. Jedná se o jedince antisociálního, je hospodářsky nesamostatný, chybí mu vnější i vnitřní disciplinovanost. Jsou to děti bez dozoru, tuláci, žebráci a ti, kteří se nemohou ve společnosti udržet. Bernardo de Quiros a Aquilanedo v knize Zločinnost a prostituce v Madridě uvádějí, že „prostitutka jest v zločinnost to, co v občanském životě provdaná paní. Jako tato se objevuje na trhu života jenom se svými dary sexuálními, neboť jen tyto se od ní žádají a jen tyto může nabízet.“²

Psychologickým znakem padlých žen ve Španělsku je zbabělost, lenost, strach před plánovitou prací, úplná apatie, touha po změně a pohybu, odpor proti životu rodinnému a proti soužití s jedním manželem, záliba v hlučných radovánkách a v divadlech různého druhu. Prostitutka miluje svého průvodce s překvapující vášní. Ve Španělsku je veřejný dům sociální kolébkou zločinnosti.

Lombroso a Ferrero ve společné knize pozorují zločinnost ženy z pohledu jejího postavení k příležitostnému zločinu a k prostituci (in Žena jako prostitutka a zločinkyně). Žena má nižší senzibilitu než muž, a to i v ohledu sexuálním. Její schopnost snášet bolest je vyšší, její citlivost menší. Odtud se odvozuje ukrutnost ženy a tvrdí, že soucit jí neodporuje, prameníc z citu mateřství, které je její charakteristickou funkcí a je povahy altruistické. Ženou promyšlené plány jsou až přemýšlené, neboť je sofistická.

Vliv věku na zločinnost

Každý věk má určitý odraz v oblasti kriminality. Každým okamžikem rostou v člověku vztahy ke světu vnějšímu, vznikají nové povinnosti, úkoly a požadavky. Lze říci, že myšlenkovým rozvojem člověka, jenž je závislý na jeho věku a zkušenostech, vyvstávají na jedné straně psychické momenty, které působí směrem ke zločinnosti, na druhé straně momenty, které jsou překážkou zločinného jednání. Skutečně kriminalita v různém věku je rozdílná, přičemž se jeví ještě rozdíl mezi zločinností žen a mužů téhož věku. Podle statistiky z r. 1887 bylo v Německu odsouzeno ve stáří od 12 - 15 roků 661 hochů, 148 dívek, ve stáří od 15 do 18 let 1207 hochů a 303 dívek, od 18 do 20 let 1884 mužů a 404 dívek, ve stáří do 25 let 3196 mužů a 420 dívek, do 30 let 2788 mužů a 431 žen, do 40 let 2104 mužů a 482 žen, do 50 roků 1589 mužů a 469 žen, do 60 roků 1064 mužů a 297 žen, do 70 let 564 mužů a 151 žen a přes 70 let 226 mužů a 54 žen. V r. 1912 bylo v Německu odsouzeno celkem 581 185 osob, z toho 489 532 mužů. Stáří nemá vliv pouze na kriminalitu vůbec, nýbrž se odráží také v tom, které delikty v tom kterém věku byly spáchány.

² In: Šejnoha, J., Kriminální psychologie. Praha, Svaz civilní stráže bezpečnosti v RČR. 1930, s. 87.

Mládí a zločinnost. V dobách nejranějšího mládí do 6 let věku jsou kriminálně laděné interesity omezené, asi do 14 roků nabývají děti učením ve škole, cvikem a stykem se světem, k němuž mají více vztahů než ve věku dřívějším. Puberta se vyznačuje jako osamostatněný poměr dítěte k okolím vyznačuje se vlastním úsudkem a náhledem, plným tělesným a pohlavním vývojem. Tato hranice je kladena neurčitě mezi 18. a 20. rokem věku. Doba puberty se v našich poměrech u žen dostavuje mezi 15-16 rokem věku. Vývoj pohlavních orgánů u dívek ke stavu zralosti soustřeďuje všechny tělesné a životní síly individua jednosměrně (pozn. tyto údaje jsou z doby 1. třetiny minulého století).

Stáří a zločinnost. Stáří znamená zpětný chod ve vývoji organismu, jak fyziologicky, tak i psychologicky. Stáří představuje v mnohém návrat k dětství, příznaky stáří se projevují individuálně podle vlastností každého a objevují se v padesáti, někdy v šedesáti letech. Jako všeobecný příznak stáří můžeme pozorovat úpadek schopnosti asociací a sdružování představ. Starci myslí pomaleji a práh popudu u všem leží výše než u lidí vyššího věku. Izolované postavení starců má za následek, že centrum jejich duševního života je vlastní osoba. Důsledkem toho je zvýšení egoismu, starci jsou přemítavější a pohružují se do více do vnitřního života. Etické překážky jsou vůči egoismu slabé. Pravidelně všechny kriminální představy zůstávají latentními, neboť se stářím upadá aktivita potřebná k provedení konkrétního činu. Ve stáří se nejedná o zločinnost z povolání. Starci jsou žvaniví a povídaví, jsou alkoholově intolerantní, podléhají snadno afektům.

Dědičnost a degenerace. Každá forma duševní poruchy uvádí chorobné individuum do nebezpečí, že ztratí pojem právně dovoleného a právem stíhaného a že překročí hranice trestního zákona. I mezi zločinci je řada osob duševně chorých, ale jejich choroba není zjevná na první pohled. Zločinný způsob života má vliv na tělesnou konstrukci a duševní uspořádání jedince, řada dlouhodobých trestů, separování od lidské společnosti, znemožnění přirozeného styku s ní způsobí u četných těžkých zločinců nervové onemocnění ve středním nebo vyšším věku.

Zejména dlouhodobí zločinci jsou vydáváni po propuštění novým okolnostem, které v normálním životě na svobodě se nevyskytují a jež působí k vytvoření zvláštních na duši působících stavů. Strava jest základně změněna, pohyb na čerstvém vzduchu omezen, stále stejné zaměstnání s jednoduchými a opakujícími se pohyby působí ke škodě tělesného organismu. Po stránce psychické má na jejich duševní stav vliv nedostatek spojení s lidskou společností, vnitřní uzavírání se, styk s individui vlastního rázu a monotónnost vězeňského života. U osob mladistvých a osob sexuálně silně založených nedostatek pohlavního ukojení působí ke škodlivému zvykání onanii. To vše má vliv na vznik vážných duševních poruch, které nezanikají ani tehdy, odpadnou-li příčiny a provázení individuum i po jeho propuštění z trestu na svobodu.³

Bádání v **oblasti psychopatologické** prokázala, že počet abnormálně založených zločinců je velký a že mnohé jednostranné a těžko vysvětlitelné psychické projevy jsou právě na hranici mezi normou a patologií. Ačkoli duševní choroba není předmětem pozorování kriminální psychologie, je nutno jí věnovat pozornost, neboť denní zkušenost nás učí, že hranice mezi zjevem patologickým a zjevem normálním je velmi neurčitá. Je celá armáda osob se zmenšenou přičetností, osob z polovice chorých, abnormálů, pervezních a méněcenných, z nichž se tvoří kontingent asociálů a zločinců, dodává J. Šejnoha.

³ In: Šejnoha, J., Kriminální psychologie. Praha, Svaz civilní stráže bezpečnosti v RČR. 1930, s. 108.

Duševní poruchy podle vzniku lze rozdělit na ty, které spočívají přímo v individuální základně a ty, které se tvoří během života. K první skupině se řadí dědičné zatížení a degenerace (dégénération progressiv). Přechod z patologického ke kriminálnímu je náhlý. Ve třídě zločinců narážíme často na skutečnost, že degenerovaný žije s hysterickou prostitutkou. Obecně to znamená, že z takto založených jedinců vycházejí opět nové generace, které nesou všechny zárodky chorob rodičů a že regenerační tendence lidského plasmatu se neprojevuje tak, že by mohlo nastat v dalších generacích podstatné a zásadní zlepšení. K tomu uvádíme případ, pocházející z německého zdravotnického muzea v Drážďanech.

Sleduje rodokmen zločinecké rodiny Braunovy (1700 - 1830) Zakladatelem je M. Braun, jehož dva synové jeví známky degenerační, jeden z nich byl hluchoněmý, druhý byl zlodějem. Hluchoněmý měl též hluchoněmou dceru, druhý měl tři syny, z nichž jeden byl známým zločincem pod jménem Hahnenstoffel. Druhý syn měl čtyři další syny, kteří byli zlodějem, vrahem a tulákem.

Lékařská věda stojí na stanovisku, že morální pobloudilost nelze pokládat za samostatnou duševní chorobu a je třeba ji odlišovat od morální efektnosti ve spojení s ostatními duševními poruchami např. imbecilitou, hysterií a epilepsií, s nimiž bývá někdy kombinována. Morální pobloudilost bývá pokládána za symptom choroby jiné.

Příznakem degenerace bývá také hysterie. Projevuje se vysokou sugestibilitou, zvýšeným egoismem a z něj plynoucí bezohlednost, nepravdomluvností a lhavostí. Hysterie je častým jevem u děvčat vychovávaných v ústavech, penzionátech, klášteřích a u prostitutek, ale i u jiných žen.

Mladé děvče bylo opuštěno milencem, proti němuž pojal smrtelný hněv a nenávisť, chtělo se pomstít. Proto pořezalo celou vinici a předstíralo pak, že viděla svého milého a jeho bratra, když čin provedli. Na své výpovědi setrvalo i před soudem, který neměl důvodu jí nevěřit vzhledem k její dobré pověsti a výbornému chování a odsoudil oba domnělé pachatele. Oba trest nastoupili. O rok později děvče v rozrušení, krvácejíc na krku, ramenou i prsou obvinilo strýce obou odsouzených, že se ji pokusil zavraždit. Také on byl postaven před soud a byl odsouzen k 5 letům trestu. Historie pokračovala, když se pokusila dívka tímtéž způsobem připravit do vězení i dalšího příbuzného svého nevěrného milence. Ten měl alibi.

V tomto rysu jsou hysterikům blízcí kverulanti, kteří jsou rovněž zajímavým zjevem pro kriminální psychologii. Jsou to často osoby dříve vícekrát trestané a nalézající se v neustálém afektu v domnělém boji o nějaké právo. Podávají stálé stížnosti a píší žádosti vysokým úřadům, a to nejčastěji ostrým tónem. V jejich písemnostech je charakteristický způsob vyjadřování a např. podškrtavání, které prozrazuje jejich chorobný stav.

Případem je 35 letý J.V., který byl v Praze zatčen v nádražní restauraci, kam si pozval asi 40 žen, s kterými vedl korespondenci na základě jejich nabídek na inzerát, že hledá sekretářku, účetní apod. pro uhelnou společnost. Tu však vedl pouze ve své fantazii. Slíbil jim skvělé pracovní podmínky. U soudu podával neustálé stížnosti na policejního úředníka, který jej dal zatknout.

Nyní se necháme poučit o jevech souvisejících s prostitucí, alkoholismem a tuláctvím, projevujícími se v první třetině minulého století.

Prostituce

Rozumí se jí zvykové a řemeslné nabízení vlastního těla více osobám za peníze. Za prostitutku nelze pokládat děvče, jednou nebo výjimečně někdy žádá za pohlavní obcování žádá materiální odměny. „Pak by definici bylo zúžití a prostitutkou nazvatí jen tu ženu, která kromě svého řemeslného propůjčování těla k pohlavnímu úkoji za peníze neprovozuje žádného jiného zaměstnání výdělečného nebo je má pouze jako zaměstnání vedlejší, spoléhajíc na výdělek z prostituce jako na stálý a pravidelný zdroj příjmu“⁴

Podle Roberta Hessena (*Die Prostitution in Deutschland*) je prostituce v první řadě jednou z forem, v nichž se děje přirozený a vůlí ženy nařízený pohlavní styk mezi dospělými muži a ženami. Úkolem státu dle něj není boj proti prostituci, ale upravení podmínek, za nichž se děje z pohledu sociální péče a hygieny. Ze zdravotních důvodů ji nelze zavrhnout, neboť např. v Německu dvě pětiny mužů zralých nejsou ženaty a jsou na ni odkázány, pokud jde o úkoj pohlavního pudu. Podle kriminálně antropologické školy (Lombroso, Ferrero in: Žena jako prostitutka a zločinec) je prostitutka charakterizována jako osoba morálně slabomyslná, má nedostatek smyslu pro rodinu, smyslu pro cit mateřský, má sklon ke krádeži, odpor k práci, lakotu, horlivost a nedostatek pocitu hanby. Francouzská kriminologická škola pokládá za hlavní příčinu nedostatek materiální, rozeznává ještě příležitostné nevěstky. Španělská škola kriminalistická pozoruje prostituci z hlediska sociologického, jakožto ekvivalent zločinnosti mužů. Nevěstka pochází z rodin zatížených alkoholismem, velká část jich bývá duševně defektních. Bonhoffer učí, že není vrozených nevěstek. Pokud jde o prostituci Velké Prahy, v r. 1923, tedy v prvním roce platnosti zákona o zrušení reglementace prostitutek, jich bylo zadrženo 585. K soudu bylo dodáno 65 prostitutek, nemocných v ambulantním léčení bylo 388, k lékařské prohlídce a k revizi předvoláno 1823 nevěstek. V prostituci města lze pozorovat morální stav celkového milieu. Pohlavní čest nevěstek a děvčat třídy nejnižší, z níž houfně přicházejí, není jim překážkou, proč by dívky a ženy neměly se svým tělem nakládat podle vlastní libosti. Předčasná pohlavní zralost spolu se zvědavostí příčinou prvního poklesku v náručí milence, aby byl pud ukojen. Dalšími styky se dostavuje nasycení a únava, pohlavní styk s milencem je nudnou záležitostí a sexus se začíná jevit jako prostředek výdělku. Pohlavní pud pak hledá nové cesty k ukojení, může dojít k triadai (amor lesbicus).

Prostituce se stává vedlejším zaměstnáním dělnic jistých kategorií, dělnic svobodných a na svůj výdělek zcela odkázaných, které se musí vedle tohoto zaměstnání prostituovati, aby uhájily své nuzné živobytí.

Pokud jde o úzkou souvislost prostituce a zločinu, můžeme ji pozorovat již ze sklonu zločince k prostituci. Po zločinu pachatel po zločinu odchází k prostitutce a tráví v její přítomnosti svůj čas i kořist. Proto byly bordely zpravodajskými centrály pro policii, neboť tam se zločinnost soustřeďovala. Nevěstky věděly o všech zločinech, znaly i pachatele.

Nevěstka si vydrží i milence, individuum, které se pokouší o popularitu mezi rovnými na poli zločinu. Oba se vzájemně podporují. Prostitutka se stává přechovavačkou, vzdálenou účastnicí zločinu, odnáší z místa zločinu i kořist, nosí lupičské nástroje, dělá svému milenci zeď. Nevěstka se stává zlodějkou při souloži, hotelovou zlodějkou, kapsářkou apod. Po ztrátě půvabů prostitutka nemá jiného východiska než kuplířství, přechovavačství, krádež anebo žebrotu. Kromě žebroty jsou ostatní formy v nejužším vztahu ke kriminalitě.

⁴ In: Šejnoha, J., Kriminální psychologie. Praha, Svaz civilní stráže bezpečnosti v RČR. 1930, s. 115.

Alkohol

Spotřebují-li dělníci a zaměstnanci nižších kategorií 10% mzdy na kořalku a na pivo, působí požitý alkohol na jejich pracovní schopnost, zmenšuje se možnost výdělku, zvyšuje se pravděpodobnost, že celá rodina se ocitne v nouzi a chudobě, zejména v době nezaměstnanosti. Tím sílí antisociální a kriminální chování. Vliv alkoholu na organismus se zesiluje, nemá-li osoba silnou a zdravou potravu. Osoby s dosud klidnou povahou se stávají prudkými a náladovými. Tyto změny povahy jdou vždy k horší variantě. Duševní rozvrat bývá projevován nespokojeností s vlastním osudem, alkoholik ztrácí spojení s rodinou

Tuláctví

Tuláctví neboli potulka byla vždy důležitým činitelem, tuláci neměli poctivý pramen příjmů. V dějinách se někteří tuláci zapsali významným způsobem, např. Odyseus byl také tulák. Oswald v článku *Das Leben der Wanderarmen* usuzuje, že tuláctví nabývá vrcholu nikoli v létě, nýbrž v zimním období. Stavební dělníci od dubna do prosince vykazují výskyt tuláctví pouze v 1 %, podobně nádeníci, zemědělní dělníci, čeledínové asi 8 %.

Pracovní stagnace, nezaměstnanost, nedostatek kapitálu ke stavebním investicím, válka, bída způsobuje navýšení počtu tuláků a žebráků. Trpí nouzí, pustnou, vede to také k deliktům proti mravnosti, na cestách se tulák setkává se zločinci a podléhá jejich vlivu. Mezi tuláky bývají dobrodruzi či ti, kteří jsou k tuláctví přinuceni tlakem sociálních poměrů. Poměr mezi muži a ženami činí 5:1. Roterling (*Monatschrift für Kriminale Psychologie*, V. roč.) uvádí, že tuláctví nelze odstranit trestem.

Závěrem

Tento stručný historický exkurz má za cíl navodit představu situace ve společnosti konce 19. a první třetiny 20. století z pohledu vztahu kriminality a nouze širokých vrstev tehdejší společnosti. Připomenout základní přístupy, názory a úroveň poznání uvedených fenoménů té doby.

A současně oslovit dnešní generaci, především zainteresované odborníky, organizace a instituce, aby jak jednotlivci, tak i společnost pracovali na co možná nejefektivnějším systému odstraňování nouze. Ta má i dneska v době ekonomické krize stále relevantní kriminologické, psychologické, sociologické, bezpečnostní, právní, organizační, ekonomické a další aspekty.

Budeme se muset i nadále řídit přitom starým českým příslovím: pomocnou ruku hledej nejdříve na konci vlastního ramene!

Literatura

ŠEJNOHA, J.: *Kriminální psychologie*. Praha: Svaz civilní stráže bezpečnosti v RČR, 1930.

DOGOŠI, M., NEČAS, S.: *Soudní lékařství*. Bratislava: Vysoká škola práva, 2008.

doc. PhDr. Stanislav Nečas, CSc.

Soukromá vysoká škola ekonomických studií, s.r.o.

Lindnerova 575/1

180 00 Praha 8 – Libeň

Ceská republika

tel. 284840027

fax 284841196

stanislav.necas@svses.cz

Vonkajšie determinanty individuálnej bezpečnosti

Štefan Volner

Abstrakt

Vonkajšie faktory, ktoré ovplyvňujú ne/bezpečnosť ľudí možno rozdeliť do štyroch „úrovní“: mega (vesmír), makro (planéta), mezo (ľudská spoločnosť) a mikro. V doterajšej literatúre prevláda - celkom logicky - analýza predovšetkým mezo faktorov. S rozvojom a diverzifikáciou ľudstva, jeho technickým rozvojom, rastom jeho počtu, aktivít a spotreby však rastie význam skúmania i ostatných faktorov na úrovni kozmu, planéty a mikrosvetu. K základným determinantom ne/bezpečnosti ľudstva na mezo úrovni môžeme zaradiť (skrátene): politický systém, ekonomický systém, úroveň a prax demokracie, právny stav, kvalita a charakter práce, násilie a kriminalita, diskriminácia, korupcia, virtuálny svet, informačný systém, masmédiá, stav morálky, zdravotnícky systém, stravovanie, systém vzdelávania a kvalita sociálnych vzťahov.

Kľúčové slová

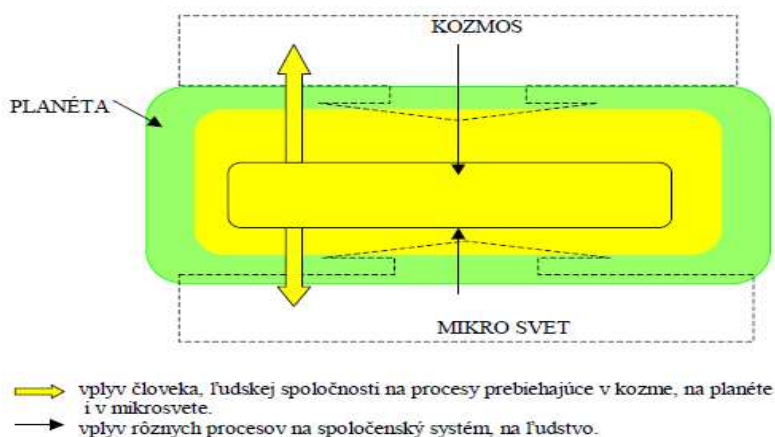
vonkajšie faktory, technický rozvoj, práca, ekonomický systém, morálka, kriminalita, právny stav, sociálne vzťahy

Vývoj ľudstva nezávisí len od ľuďmi vybudovaného spoločenského systému, ale aj od javov, procesov, stavov, spojení a predmetov, ktoré existujú nezávisle od nich, mimo spoločenského systému, ktoré pôsobia na mega (vesmír), makro (planéta), mezo (ľudská spoločnosť) a mikro úrovni. Bezpečnosť spoločnosti, ľudstva, závisí aj od toho, v akom prírodnom prostredí sa nachádza, ako ne/bezpečne toto prostredie na neho pôsobí, či je pre neho takéto prostredie, alebo rôzne deje v ňom „bezpečné“ alebo nebezpečné. Ak sú nebezpečné, potom si musí vybudovať taký bezpečnostný systém, aby vedel v tomto prostredí existovať a ďalej sa vyvíjať. Teda aj kozmos, aj planéta, aj ľudská spoločnosť a aj mikročastice - mikrosvet svojimi niektorými procesmi, vplyvmi na ľudí a ľudské spoločenstvá determinujú podmienky, existenciu a vývoj ľudstva. Mnohé deje v týchto svetoch môžu byť pre ľudí „bezpečné“ ale mnohé i nebezpečné. Samozrejme, že človek nie je pasívny k svojmu vonkajšiemu prostrediu, k procesom prebiehajúcim v týchto svetoch. Naopak, cieľavedome zasahuje do týchto „svetov“ a dejov v nich, snaží sa do nich preniknúť a ovládnuť (najmä kvôli svojim záujmom). Zároveň tým vznikajú pre neho nové riziká a hrozby, teda i nevyhnutnosť zaistiť, aby aj toto prenikanie a snaha o „ovládanie“ dejov v týchto svetoch bolo pre neho účelné a bezpečné. Preto začína svoj zatiaľ „obmedzený“ bezpečnostný spoločenský systém rozširovať, prepájať s ďalšími prvkami, vzťahmi, spojeniami a procesmi, začína budovať a rozširovať bezpečnostný systém ľudstva do nových dimenzií, úrovni, šírky a hĺbky (technické kozmické bezpečnostné systémy, komunikačné systémy, varovné systémy, ponorky, oceánske systémy, energetické siete, potravinový bezpečnostný systém, obranný systém, lieky na podporu imunitného systému ľudí, umelá genetická manipulácia atď.). Človek, ľudské spoločenstvá si začínajú „osvojovať“, „privlastňovať“ niektoré elementy v kozme (planéty), na morskom dne, v mikrosvete; vytvárať tam umelé prvky (kozmickej loď, satelity, gény, zlúčeniny, nanoprístroje); „dávať“ im nové vlastnosti; „zasahovať“ do ich prirodzených a spontánnych dejov; „podriaďovať“ ich „správanie“ svojím záujmom a potrebám (teda aj potrebe bezpečnosti). Bezpečnostný systém ľudstva sa takto rozširuje o ďalšie siete a elementy, ktoré môžeme rozdeliť na: 1. *kozmicke*, zariadenia, ktoré slúžia na poznávanie a prienik

do kozmu, kozmická technika, ktorá slúži na poznávanie, odhaľovanie a na elimináciu nebezpečných kozmických a planetárnych vplyvov atď.; 2. *planetárne*, systémy poznávania, merania, varovania, eliminácie, ochrany pred najrôznejšími nebezpečnými vplyvmi (zemetrasenia, tornáda, roztápanie ľadovcov, extrémne klimatické zmeny atď.) našej planéty na vývoj ľudstva; 3. *spoločenské*, tu môžeme hovoriť o existencii *spoločenského bezpečnostného systému* a 4. *mikročasticové*, vytvorenie mikro a nanotechniky a sieti prepojení až na mikroúrovni živej (gén, bunka) a neživej hmoty (elektrón, protón, kvark, neutrín, struna). (obrázok č. 1)

Takto naznačený model bezpečnostného systému ľudstva je metodologicky mimoriadne významný, nakoľko nám umožňuje si uvedomiť, že ľudstvo je čoraz výraznejšou mierou ovplyvňované procesmi vo všetkých týchto svetoch, na týchto úrovniach. To po prvé. Po druhé, že celý budúci vývoj človeka bude prenikaním do týchto priestorov, svetov. Bezpečnosť ľudstva, funkčnosť jeho bezpečnostného systému bude závisieť práve od jeho sieťového prepojenia s procesmi a elementmi v mega, makro, mezo a mikro svetoch. Po tretie, že ľudstvo v procese prenikania do týchto „svetov“ a nového usporiadania svojho spoločenského systému, sa bude zákonite dostávať do, nám ešte neznámych ohrození. Možno, že tento prienik bude jeho „záchranou“, ale možno aj jeho zánikom. Po štvrté, že určujúcim spoločenským subsystémom, ktorým bude človek prenikať a zasieťovať sa s týmito svetmi bude vedecko-technický systém. Človek týmto systémom buď „zaistí“ a „predĺži“ svoj bezpečnostný systém a vývoj, alebo svoj zánik, či vystriedanie iným „novým vládcom“ - strojom.

Obr. 1: **Bezpečnostný spoločenský systém**

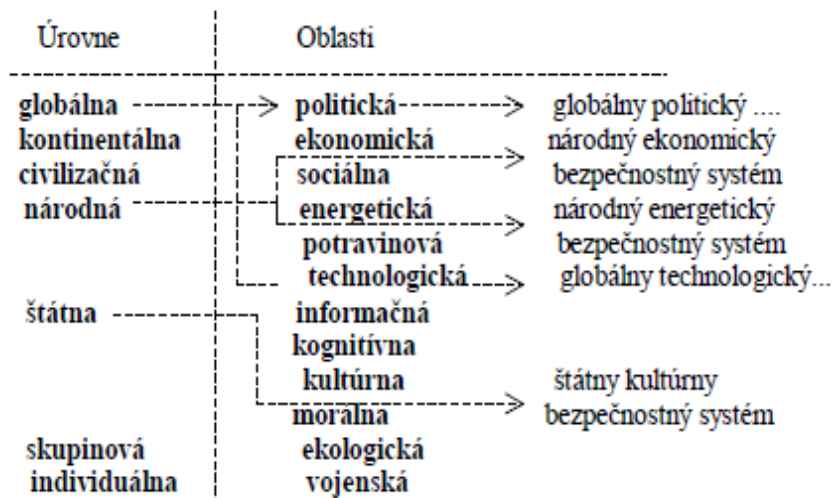
Poznámka:

Bezpečnosť ľudstva je determinovaná javmi, procesmi, vzťahmi a predmetmi existujúcimi v kozme, na planéte, v spoločenskom systéme a v mikrosvete. Aby si človek zaistil svoj bezpečný vývoj, „odolával“ najrôznejším nebezpečenstvám prírodného i spoločenského charakteru, buduje si a rozširuje svoj bezpečnostný systém. Ním človek (spoločenský systém (jeho aktéri)) „čelí“ najrôznejším nebezpečenstvám z kozmu, planéty a mikro sveta. Vznikajú nové sieťové prepojenia bezpečnostného systému ľudstva s kozmickým svetom, makro svetom a mikro svetom, ktoré sú prepojené so spoločenským systémom. Spoločenský bezpečnostný systém je podsystémom spoločenského systému funkčne určený na zaistenie bezpečnosti.

Dôležité je si uvedomiť aj tú skutočnosť, že *každá* spomínaná *úroveň* bezpečnostného systému ľudstva v sebe zahŕňa i *všetky oblasti* bezpečnostného spoločenského systému. (obrázok č. 2), ktoré sú vzájomne previazané. Teda,

osobitne môžeme skúmať prepojenie na globálnej úrovni, napríklad medzi globálnym ekonomickým bezpečnostným systémom, globálnym energetickým bezpečnostným systémom a globálnym technologickým systémom. Osobitne môže skúmať rôzne oblasti spoločenského života napríklad len na národnej úrovni, teda národným ekonomickým bezpečnostným systémom, národným energetickým bezpečnostným systémom atď. Osobitne môžeme skúmať len energetickú oblasť, ale na rôznych úrovniach spoločenského života, napríklad: globálny energetický systém, štátny energetický systém, regionálny energetický systém. Hovoriť a skúmať môžeme osobitne ekonomické vzťahy medzi globálnym bezpečnostným systémom, štátnym bezpečnostným systémom atď.

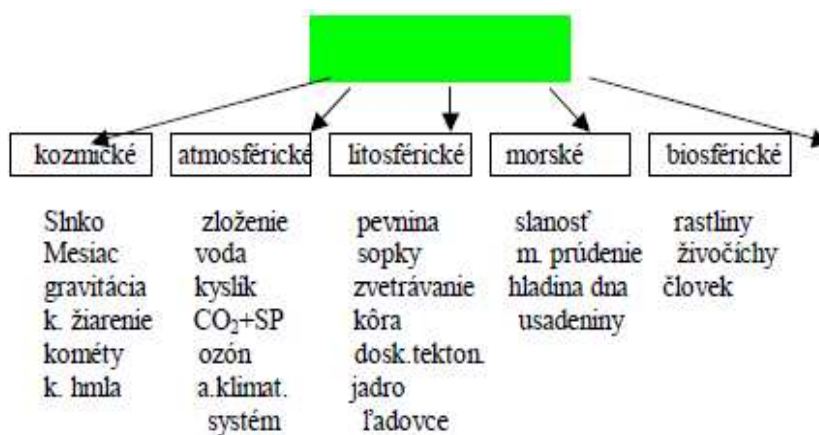
Obr. 2: **Úrovně a oblasti bezpečnostného systému ľudstva** (vzájomné úrovňovo-oblastné prepojenia)

Zem, unikátny jav v poznanom kozmickom priestore. Zatiaľ jediná nami poznaná planéta, kde sa zrodil život a človek. Ľudia ju obývajú a využívajú v prospech seba, ako by to bolo samozrejmé a večné. Nie je to však samozrejmé a už vôbec nie večné! Človek sa správa, ako keby všetko na našej planéte, všetky ostatné formy a druhy života (rastliny a živočíchy) patrili len jemu. V podstate len pre rozvoj svojho druhu využíva všetku jej energiu, zdroje, suroviny a ostatné formy života. Zasahuje do prírody, čerpá z nej suroviny, loví zvieratá, narúša jej cykly a rovnováhu a tvári sa, že to tak má byť, a že to bude naveky a beztrastné. A čo je horšie, čím prekonáva aj zvieratá, že cieľavedome ničí svoj druh, vedie vojny, a to všetko pomocou energie a zdrojov, čo dáva táto Zem. Veď dejiny ľudstva, sú v istom slova zmysle dejinami prípravy a vedenia vojen. Koľko energií a zásob by ľudstvu ostalo, keby sa odrátali náklady na prípravu (mnohonásobne prevyšujúce výdavky na jej vedenie) a vedenie vojen? Už máme 21. storočie a problémy so surovinami a energiou sú čoraz hmatateľnejšie, presnejšie je ich čoraz menej. Za danej situácie je spotreba ľudstva neopodstatnene vysoká. Pre energiu a suroviny sa naďalej vedú vojny, konfliktov a kríz je čoraz viac. V tomto zhone za „lepší“ a „bohatší“ život ľudia ani nemajú čas (hlavne ochotu) postrehnúť, že naša Zem starne, že sa energeticky vyčerpáva, že slabne. Na našej Zemi sa schýľuje k veľkému boju, ktorý pravdepodobne prehrá človek, ale čo je ešte horšie možno aj život sám: boj medzi prírodou a človekom, planétou a ľudskou spoločnosťou. Zatiaľ tento boj má podobu

ostrého konfliktu medzi exponenciálnym rastom obyvateľstva a jeho spotrebou a organickým pozvoľným vývojom (už starnúcej) Zeme. Tento konflikt, tento boj je a bude najväčšou hrozbou pre ľudstvo. Už len samotné starnutie našej planéty prináša (a v budúcnosti ešte viac prinesie) veľké množstvo zatiaľ ešte ani nám neznámych rizík a hrozieb. Ak sa k tomu ešte pridajú „rozvojové“ problémy ľudstva, devastácie prírody na našej planéte, potom rizík a hrozieb bude neúrekom. S najväčšou pravdepodobnosťou, väčšina konfliktov a vojen bude v budúcnosti determinovaná týmto konfliktom. Bezpečnosť ľudstva bude čoraz viac určovaná samotným vývojom našej planéty. Každé narušenie krehkej rovnováhy na planéte, bude „potrestané“ a ľudstvo bude týmto prirodzenými reakciami planéty poriadne zaskočené a ohrozované. (obrázok č. 3) Diskusie politikov a vlád o vývoji planéty a jej biosféry zatiaľ ukazujú, že mnohé politické elity túto hrozbu ešte nepoznajú, alebo ju ignorujú; nechávajú ju ďalším generáciám, aby náhodou neprišli o ďalšie postavenia a zisky. Nevedomosť, egoizmus alebo ignorantstvo ľudí je ďalším rizikovým faktorom jeho ďalšieho vývoja.

Obr. 3: Prírodné bezpečnostné faktory

V tejto súvislosti chcem poukázať ešte na ďalších päť dôležitých momentov:

- Prírodné faktory sú oveľa dlhšie než spoločenské. Ich existenciu evidujeme už 4,5 miliardy rokov a pravdepodobne (ak nedôjde ku katastrofe) budú trvať ďalších 4,5 miliardy rokov.
- Spoločenské bezpečnostné faktory ľudstva sú len momentom vývoja prírodných faktorov. Na rozdiel od prírodných, pre ktoré je vlastný pomalý a organický rast, sa spoločenské vyvíjajú exponenciálnym tempom. Z hľadiska tempa svojho rastu sa dostávajú do protikladu. Nakoľko ich vývoj je aj protichodný, možno očakávať, že následky tohto vývoja budú vyvolávať ďalšie vážne komplikácie a hrozby pre ľudstvo.
- Príroda je z hľadiska vývojové, historického a šírky širším fenoménom, systémom, ako ľudská spoločnosť. V literatúre sa často stretávame s názorňovaním vzťahu medzi prírodným a spoločenským, kde spoločenské je hierarchisticky nad prírodným a kde vrcholom tejto pyramídy je duchovná oblasť, idey. (obrázok č. 2) Je možné prijať, že z istého aspektu, z hľadiska skúmania vedomia, inteligencie, slobody a autonómneho konania človeka, z hľadiska kvantovej teórie, zložitosti a komplexity je ľudský mozog, vedomie, idey, inteligencia skutočne na vrchole

vývoja prírody, živého, živočíchov. Je to istý druh horizontálneho antropocentrizmu, kde prevláda názor, že vývoj sveta, prírody, biosféry závisí od človeka, nakoľko je najinteligentnejší a jedine on dokáže vyvinúť a použiť najrôznejšie nástroje zásahu a ovplyvňovania prírodného vývoja, prírodných dejov. V skutočnosti sa to tak aj deje, tomu tak je. Ale z tohto odvodzovať „nadradenosť“ spoločenského, duchovného, politického, nad prírodným, nad životom je z hľadiska skúmania bezpečnosti ľudstva metodologicky chybné, resp. by mohlo viesť k mylným záverom. Preto pokladám za správnejší názor, znázornenie také, kde spoločenské je súčasťou oveľa širšieho a staršieho systému a to prírodného systému, celej našej planéty. (obrázok č. 3) Prírodný systém je sieťovo prepojený so spoločenským systémom, predstavuje však jeho širšie prostredie. Nemôže existovať spoločenské mimo prírodného, len v abstrakcii, sociologickom redukcionizme. Ľudská bytosť je len etapou vývoja prírody. Ak bude odumierať naša planéta, rozmanitosť života, najskôr bude ohrozený človek, ľudská spoločnosť (ak nevymyslí niečo radikálneho a neodstáhuje sa z tejto nehostinnej a vyčerpanej planéty). Človek o niekoľko sto rokov či tisícročí začne dosť pociťovať limity svojej bezpečnosti, determinované prírodnými faktormi.

- Príroda sa vďaka vlastnému vývoju (starne) a aj zásahu ľudstva začína „brániť“, začína ukazovať aj svoju „horšiu tvár“. Oveľa citlivejšie a ráznejšie bude odpovedať na zásahy ľudstva do prírodného systému. To všetko sa deje a bude diať za situácie, kedy možno očakávať ešte ďalší nárast antopogénnych vplyvov, ešte ďalší prienik do hlbšej litosféry, na dno oceánov a do kozmu.
- Pre žiadnu bytosť, tvor na tejto Zemi nie je vlastné cieľavedomé masové vyvražďovanie svojho druhu. Príroda, naša Zem pozná katastrofy, masové vymieranie zvierat, klimatické deštrukcie, ale vedomé zabíjanie druhu bez akýchkoľvek prírodných a kozmických katastrof je vlastné len ľudstvu. Môže sa preto stať, že ľudstvo vlastnou vinou zaviní svoj skorý zánik. Vojny, pandémie, útoky strojov, informačných a kybernetických systémov, klimatické katastrofy, nedostatok energie a potravín atď., to všetko môže napomôcť k zániku ľudstva.

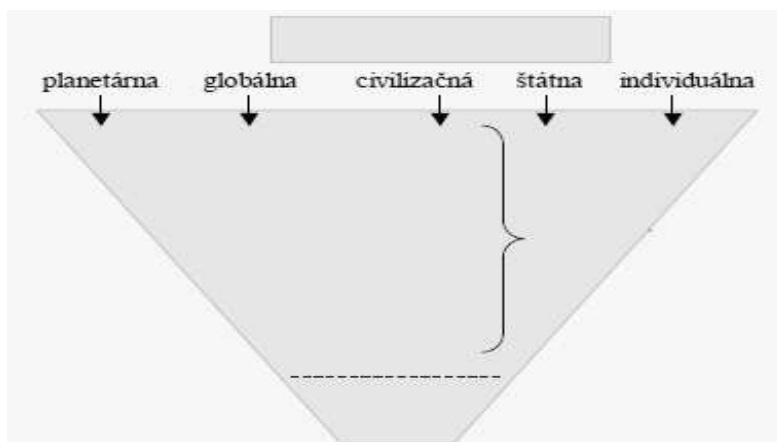
Spoločenské bezpečnostné faktory, spoločenská bezpečnostná sieť je viacúrovňová. Rozlíšiť tu môžeme úrovne: planetárnu, globálnu, civilizačnú (národnú), štátnu a individuálnu. (obrázok č. 4) Preto vzťahy a procesy na jednej úrovni je veľmi ťažké pochopiť, vidieť na úrovni inej. Je veľmi ťažko pochopiť globálne bezpečnostné procesy a vzťahy napríklad z roviny individuálnej. Na druhej strane však ľahšie pochopíme mnoho bezpečnostných problémov napríklad štátu, ak nám budú jasné procesy širšie, civilizačné a globálne, teda širšie súvislosti a vzťahy. Ale nie je možná ich mechanická redukcia. K pochopeniu bezpečnosť ľudstva ako prírodno-spoločenského fenoménu, ako celku, jej emergentné vzťahy by mohla *teória bezpečnosti* - metodologický základ všetkých teoretických i aplikovaných bezpečnostných štúdií.

Spoločenské bezpečnostné faktory je možno rozdeliť na politické, ekonomické, sociálne, energetické, potravinové, technologické, informačné, kognitívne, kultúrne, morálne a vojenské. Všetky tieto podsystémy spoločenského bezpečnostného systému sú vzájomne prepojené. Pre hlbšie poznávanie má význam, prínos ich osobitné skúmanie, analýza a dedukcia. Umožňuje nám to preniknúť do hĺbky, podstaty. Ukazuje sa však problémom, že na tento čiastkový, oddelený výskum nenasleduje, nenadväzuje transfer, syntéza, indukcia a aplikovaný racionalizmus všetkých teoretických čiastkových záverov, vedných disciplín.

Na základe povedaného spoločenské bezpečnostné procesy a javy, by bolo užitočné skúmať ako z horizontálneho tak i vertikálneho. Horizontálne skúmanie by

znamenal osobitne skúmať napríklad planetárne politické bezpečnostné, globálne politické bezpečnostné, civilizačné politické bezpečnostné, štátne politické bezpečnostné a individuálne politické bezpečnostné javy, procesy a vzťahy. Na vertikálnej úrovni by sa mohli skúmať napríklad globálne bezpečnostné, globálne politické, globálne ekonomické, globálne sociálne, globálne energetické, globálne vojenské atď. vzťahy, procesy a javy.

Obr. 4: **Spoločenské bezpečnostné faktory**

V poslednej časti naznačím len niektoré spoločenské procesy, ktoré môžu negatívne vplyvať na „stabilitu“ politického života, osobitne demokraciu. Jedná sa o jeden z dôležitých vonkajších determinantov individuálnej bezpečnosti.

Nakoľko je to veľmi zložitý problém, sústredíme sa teraz len na načrtnutie niektorých vybraných rizík a hrozieb ľudí v 21. storočí:

Prvá hrozba: úpadok a kríza ekonomická. Myslíme si, že sa zhodneme na premise, že nemôže byť plne demokratická taká spoločnosť, ktorá sa zmieta v ekonomickej kríze a recesii. Dôsledná analýza spoločenských rozporov, kríz, konfliktov a vojen potvrdzuje, že ekonomická kríza takýmto krízam buď predchádzala, alebo bola minimálne súčasťou spoločenskej krízy - väčšinou bola príčinou, podmienkou alebo základom krízy demokracie. Ekonomická kríza skôr či neskôr destabilizuje spoločenský a teda aj politický systém krajiny, vedie k spoločenskému úpadku, sociálnemu napätiu, ku konfliktom. Za takejto situácie je uplatňovanie demokratických princípov a mechanizmov riadenia spoločnosti veľmi obtiažne až nemožné. Ekonomický pohyb, v rámci ktorého menšina bohatne na úkor väčšiny, ktorý má obrazne povedané tvar nožníc, sa nevyhnutne dostane do konfliktu so svojim sociálnym prostredím, vyvoláva sociálne napätie, sociálnu, politickú a spoločenskú krízu. Boj sociálnych skupín a politických prúdov, ideológií prestáva akceptovať demokratické princípy, postupy. Platí však aj opak: v krajinách, kde sa porušujú demokratické princípy je ohrozený „plynulý a bezkonfliktný“ ekonomický rozvoj. Teda cesta k upevňovaniu demokracie v 21. storočí je *spravodlivý* (nie rovnostársky, ani socialistický a už vonkoncom nie parazitujúci význam slova) *ekonomický rozvoj* (nie len pohyb dopredu, ale kvalitatívny pohyb na vyššiu úroveň ekonomického rozvoja) *v prospech celej spoločnosti, všetkých občanov*. Akcent chceme položiť na podmienku spravodlivosti

a rozvoja, teda nie akýkoľvek vývoj, pohyb. Predpokladáme, že tieto dva momenty (či sa podarí v 21. storočí presadiť sociálne a ľudsky spravodlivý ekonomický vývoj, a či budeme svedkami prekonania ekonomickej recesie a nástupu kvalitatívne nového ekonomického rozvoja) budú v najbližších rokoch „najhorúcejšími“ spoločenskými a politickými problémami. Potvrdzuje to aj momentálna celosvetová ekonomická recesia, ako i nárast sociálneho odporu a napätia. Od ekonomickej recesie je len krôčik k ekonomickému boju, k sociálnemu napätiu, v medzištátnych vzťahoch k medzinárodnému konfliktu, k prikloneniu sa k prostriedkom a silovým a mocenským formám, k opusteniu demokratických princípov a postupov. Neradi to pripomíname (publikoval som tieto tézy už v roku 2003), ale mnohé dnešné udalosti, procesy, súvisiace s finančnou krízou a recesiou nám jasne ukazujú na tieto riziká a hrozby pre demokraciu.

Druhá hrozba: úpadok a kríza morálky a ľudských (všeľudských) hodnôt, kríza kultúry, záujmov a cieľov väčšiny. Globalizácia značnou mierou ohrozuje „pozitívnu“ morálku a „pozitívne“ hodnoty ľudstva. Morálka a hodnoty sú veľmi dôležitými *regulátormi* spoločenského správania a konania. Cez ne sa lámu, filtrujú objektívne procesy - pôsobiace na jednotlivca, sociálne skupiny, spoločenstva, národy a civilizácie. Hodnoty a morálka určujú smer, charakter, limity a priority ich správania. V celom systéme spoločenských vzťahov predstavujú hustú, prepletenú, všade a vždy prítomnú sieť viacvrstvových vzťahov, ktoré ovplyvňujú spoločenské konanie subjektov. V tomto kontexte je dôležité analyzovať, u ktorých spoločenských subjektov, kultúr, civilizácií je alebo nie je demokracia, osobitne moderná demokracia súčasťou ich morálky a hodnôt (hodnotovej orientácie), eventuálne akú prioritu zaujíma demokracia v štruktúre a hierarchii hodnôt a morálky. Pre modernú demokraciu je nebezpečenstvom, keď demokracia nie je súčasťou morálky a hodnotového systému spoločenských subjektov, alebo keď je demokracia síce formálne a normatívne súčasťou morálky a hodnotového systému subjektov, ale zároveň dochádza k ich úpadku a k deštrukcii. V takomto prípade demokracia stráca komunikačnú sieť, stráca regulačnú funkciu, stráca základňu jej fungovania a rozvoja, je slabým mechanizmom v riadení spoločenských a politických procesov. Otvára sa priestor pre iné nedemokratické mechanizmy spoločenského riadenia, ovplyvňovania a správania sa spoločenských subjektov. Už niekoľko desaťročí sme svedkami značného úpadku morálky a kultúry aj vo vyspelých štátoch. Ak sa tento trend zhorší a prehĺbi, môže sa tento jav stať aktuálnou hrozbou pre demokraciu 21. storočia. Pričom „liečenie“ tohto stavu je dlhodobé, vyžadujúce si presadiť celý systém politických, právnych, ekonomických, sociálnych, duchovných, až sociálnopsychologických opatrení. Tam, kde nefungujú hodnotové a morálne regulačné mechanizmy, nastupuje svojvôľa, represia, donútenie, právo zákona, právo moci, stráca sa regulačná sila demokracie.

Tretia hrozba: kríza politickej moci. Charakter, typ a spôsob uplatňovania politickej moci výraznou mierou závisí od kvality, podielu a spôsobu uplatňovania demokracie. Absencia demokracie znamená, že moc je „bezbrehá“, funguje a pôsobí len podľa vlastných mocenských mechanizmov, je „bezhraničná“, smerujúca k absolutistickým, despotickým a totalitným režimom, resp. spôsobom riadenia a vládnutia mocenskej elity. Moc bez demokracie je predovšetkým silová a často živelná. Politický režim je nedemokratický. Naopak, ani mechanizmus uplatňovania demokracie nie je možný bez adekvátneho podielu politickej moci. Demokracia bez politickej moci je labilná, málo efektívna, ohrozená, resp. permanentne ohrozovaná. Kríza politickej moci je rovnakou hrozbou pre demokraciu, ako kríza demokracie pre politickú moc. V tomto vzájomnom vzťahu politickej moci a demokracie má

mimoriadny (teoretický i praktickopolitický) význam existencia miery, pomeru a rovnováhy. Ich narušením sa posilňujú mechanizmy despotickej, totalitnej alebo anarchistickej. Kríza politickej moci môže mať svoje príčiny, základy v kríze ekonomickej, sociálnej, morálnej atď., v deštrukcii štátnej moci a správy, nefunkčnosti verejnej sféry, v korupcii politických činiteľov a štátnych zamestnancov, v prepojenosti politických subjektov a štátneho aparátu s mafiami, v samofungujúcej a rozrastajúcej sa byrokracii, v odcudzení štátu občanom, v kríze systému politických strán, v kríze politického pluralizmu a politického liberalizmu, v kríze právneho štátu a v kríze politickej kultúry. Vážnym rizikom je silnejúci vplyv súkromného sektoru a najmä vplyv a zásah nelegálnych štruktúr do politickej moci. Tam, kde sa rozhoduje na základe lobizmu a nátlaku nelegálnych štruktúr, tam nemôže fungovať demokracia, tam je (hoci zamlčaná, skrytá) kríza politickej moci, kríza štátu. Spoločnosť je ohrozená vtedy, keď kľúčové podsystémy, siete a prvky politického systému spoločnosti „ovládajú“ nelegálne siete a aktéri. V tomto momente ani nemusíme dlho uvažovať a hlboko prenikať do našej pamäti, aby sme vymenovali obrovské množstvo konkrétnych javov a procesov - faktov, ktoré už dlhšie negatívne pôsobia na politickú moc (tak u nás, ako aj v iných krajinách sveta), a ktoré za istých podmienok môžu prerásť do väčších rozmerov a vyvolať krízu politickej moci - krízu demokracie.

Štvrtá hrozba: kríza suverenity štátu. V občianskych spoločnostiach je suverenita štátu odvodená od suverenity ľudu. Podmienkou a súčasťou procesu prenášania, odovzdávania suverenity a moci ľudu na štát a kontroly suverenity štátu ľuďom - je proces demokracie. Preto vylúčenie demokracie z tohto vzťahu, mechanizmu by vlastne znamenalo prisvojenie si, resp. odobratie suverenity a moci ľudu štátom, podkopanie základov demokracie. V takejto spoločnosti by štát svoju suverenitu odvodzoval predovšetkým zo svojej moci. Ďalšími aspektmi, prejavmi či príčinami vnútornej krízy suverenity štátu je jeho neschopnosť, alebo nemožnosť uplatňovať svoju suverenitu vo vnútri spoločnosti, riadiť vnútrospoločenské procesy, presadzovať štátne záujmy, ale i záujmy občanov a spoločnosti. Vnútorná suverenita štátu môže byť oslabovaná permanentnými rozpormi v štátnom systéme, nedôsledne riešenými koalíčnými krízami, rozpormi a krízami v straníckom systéme, porušovaním princípov a noriem právneho štátu, silnejúcou korupciou a klientelizmom, nefunkčným samosprávnym systémom, nedostatočnou mocou a silou štátu, stratou autority štátu, slabou politickou kultúrou a „nedemokratickou“ hodnotovou orientáciou politickej elity atď.. Štát môže oslabiť alebo stratiť svoju suverenitu i vo vzťahu k iným suverénom medzinárodného systému, iným suverénnym štátom. Tento stav môžeme nazvať vonkajšou krízou suverenity štátu. Za daných okolností, štát nie je schopný presadiť suverenitu ľudu, svoju moc, spoločenské a štátne záujmy v medzinárodnom meradle. Je objektom geopolitického, medzinárodného mocensko-politického pôsobenia. Vonkajšia suverenita štátu v 21. storočí môže byť ohrozovaná, oslabovaná predovšetkým silnejúcou globalizáciou sveta, integračnými snahami (hoci odovzdávanie, vzdanie sa istých suverénnych pozícií môže byť cieľavedomé, vyžiadané zo strany národného štátu), regionálnou závislosťou, vedecko-technickou a informačnou revolúciou, narušením svetovej mocensko-politickej rovnováhy, prevládajúcou realistickou, eventuálne expanzionistickou geopolitikou štátov a aliancií, zneužívaním hegemonistického postavenia v unipolárnom mechanizme medzinárodných vzťahov, vrastajúcim terorizmom a anarchizmom, šírením náboženského a iného sociálno-politického extrémizmu v medzinárodných vzťahoch atď.. Štát je najväčším, možno povedať, suverénnym garantom demokracie v

spoločnosti. Ak stratí svoju suverenitu stráca i túto svoju funkciu. Preto kríza jeho suverenity zákonite ohrozuje demokraciu v spoločnosti.

Piata hrozba: sociálna kríza. Politická stabilita spoločnosti, teda i stabilita demokracie je výraznou mierou závislá, určená sociálnou stabilitou v spoločnosti. Medzi ekonomickou, sociálnou, duchovnou a politickou sférou existuje, hoci nie priamočiary a okamžitý, veľmi silný kauzálny vzťah. Protirečenia, rozpory a konflikty v sociálnej štruktúre spoločnosti, v mzdovom, zdravotníckom a dôchodkovom systéme, v národnostnej štruktúre, v demografických procesoch, v systéme zamestnanosti, v migrácii obyvateľstva, v systéme sociálneho zabezpečenia a istôt, môžu vážne ohroziť demokraciu v spoločnosti. Dnešné prognózy naznačujú, že sociálne pohyby budú mať celosvetovú dimenziu, globálny rozmer, že predovšetkým také problémy ako masová nezamestnanosť, bieda a chudoba, vysťahovalectvo a prisťahovalectvo (politické a ekonomické), národnostné trenice, náboženské konflikty, populačná explózia a populačná „zima“, kriminalita, sociálne pohyby priamo vyvolané pandémiami, vojnami, politickým útlakom, biedou a hladom, vojnami, ekologickými katastrofami atď., budú značne komplikovať riadenie a reguláciu spoločenských procesov, negatívne vplyvať na celý mechanizmus uplatňovania demokracie. Aké mechanizmy uplatňovania demokracie budú aplikované na prisťahovalcov (ekonomických), vojnových a politických utečencov, keď nemajú štatút občana (nemajú politické, občianske ani volebné práva), ale sú prijatí a zaradení do národnej siete práce a ich podiel v spoločnosti a v štruktúre pracujúcich percentuálne rastie? Aká bude pozícia imigrantov a lacnej pracovnej sily v dobe recesie? Ako bude vypadáť sociálna štruktúra a sociálne pohyby v dobe takýchto kríz? Už dnes sme svedkami otvorených extrémne nacionalistických prejavov. Ak sa nebudú tieto globálne negatívne sociálne javy (následky, prejavy) v 21. storočí riešiť, môže to vyvolať reakcie, ktoré nebudú poznať zákon (právo), nebudú poznať demokraciu, nebudú chcieť nič iné len „ozdravenú“, „očistenú“, „tradičnú“, „náboženskú“ spoločnosť. Zrod týchto síl a tendencií viedol vždy k pošliapaniu demokracie, k pošliapaniu ľudských práv, ku konfliktom, a v mnohých prípadoch končiacich vojnou. V 21. storočí by sa ľudstvo, únie, štáty, vlády mali takýchto chýb vyvarovať.

Šiesta hrozba: globalizácia. Je nezvratný proces, ktorého následky pre ľudstvo, spoločenský rozvoj, a teda i demokraciu, si ešte ani nemôžeme v plnej šírke a rozsahu predstaviť. Globalizácia vo svojom rozvinutom štádiu bude preniknúť do všetkých sfér a úrovní spoločenského života, do všetkých kútov sveta. Vedľa nesporných pozitív pre spoločenský pokrok - budú pravdepodobne existovať a pôsobiť procesy, ktoré môžu ohrozovať, individuálne, skupinové, národné a regionálne, malé a slabé štáty. Hrozí šírenie globálnej moci diktát globálnych inštitúcií. Osud demokracie bude závisieť od toho, či bude alebo nebude vyvážený a požadovaný podiel „demokratických“ foriem a metód riadenia v celom mechanizme globálneho riadenia sveta, resp. globálnych procesov. Avšak, aktuálna hrozba pre demokraciu by mohla nastať aj vtedy, keby moc globálnych inštitúcií a procesov bola väčšia ako moc demokracie a práva (medzinárodného, všeludského), keby globálna výroba, globálne finančné toky, globálna komunikácia, globálne informačné toky, globálne masmédiá atď., jednosmerne ovplyvňovali a určovali charakter a chod ostatných spoločenských procesov, a nedávali by tak priestor pre iné „nižšie“ procesy, suverénne štáty - hoci ich existencia a konanie boli výsledkom demokratickej voľby a rozhodovania. Globalizácia môže potláčať alebo komplikovať proces odovzdávania a prenášania suverenity a moci ľudu na štát. Bolo by veľkým ohrozením pre demokraciu, keby sa takýto proces definoval ako nepotrebný a to

predovšetkým z dvoch dôvodov: na jednej strane by sa strácala, oslabovala suverenita štátov (najmä malých a stredných), a na druhej strane by globálne procesy pohlcovali procesy regionálne, národné, štátne, skupinovú. Bude si však treba položiť otázku, či v 21. storočí bude alebo nebude globálne riadenie, a ak bude, či bude aj globálna demokracia? Bude možné globálne riadenie za situácie, že bude existovať anarchistický systém v medzinárodných vzťahoch? Budú len národné štáty, ktoré budú suverénnymi, a ktoré budú realizovať globálnu politiku a v rámci nich aj demokratické mechanizmy, alebo budú i „nadmárodné štáty“, prvé globálne suverénne inštitúcie a organizácie, ktoré budú určovať deje v medzinárodných vzťahoch a v rámci toho sa vytvorí i akási „globálna demokracia“? Bude takáto demokracia aj naďalej fenoménom politickým? Bude to napr. technicky možné a kontrolovateľné? Z hľadiska subjektu riadenia sa jedná - veľmi zjednodušene povedané - o opačný jav. Zatiaľ čo riadenie štátne, regionálne, koalíčné a globálne smeruje k profesionalizácii a k elitárstvu, potom demokratické riadenie musí predpokladať akúsi „väčšinu“, to je prvé a posledné, aby vôbec bolo možné hovoriť o demokratickom riadení, rozhodovaní. Tam kde nie je možná účasť väčšiny na riadení štátu a verejných vecí, je možno hovoriť o demokracii len veľmi ťažko.

Siedma hrozba: informačná explózia a odcudzenie informácií. Dynamika šírenia informácií a informačných systémov je taká rýchla a globálna, že v 21. storočí jej ovládanie ľuďmi bude masové, ale zároveň i čoraz komplikovanejšie a rizikové - bude výsadou len úzko špecializovaných jedincov a tímov. Väčšina obyvateľstva môže byť doslova mimo týchto procesov. Dôjde k odcudzeniu informácií, v mnohom nezávislých od ľudí. Aké informácie, ako sa využijú, koľko a kedy budú dostupné väčšine bude o tom rozhodovať menšina, možno politické elity, možno len jednotlivci. Bude vôbec demokratické rozhodovanie väčšiny obyvateľstva funkčné? Bude vôbec možné demokratické riadenie spoločenských procesov? Aký bude rozdiel medzi riadením v „demokratických krajinách“, kde väčšina buď nebude mať potrebnú kvalitu a množstvo informácií, alebo kde sa masovo-komunikačnými prostriedkami účelovo uvoľnia len informácie pre občanov v totalitných režimoch, kde je už systémovo každému jasné, že nehľadiac na názory a informácie, vládnuť a rozhodovať bude už vopred daný vládca, skupina, strana. Druhý aspekt ohrozenia demokracie vyplýva z ovládateľnosti technických prostriedkov a postupov. Objavujú sa však úvahy o „návratu priamej demokracie“ pomocou počítačov, internetu, elektronické hlasovanie - „elektronická demokracia“. Ak celý proces demokratického rozhodovania, volieb, kontroly bude uskutočňovaný technickými prostriedkami (inak to pravdepodobne ani nebude možné), bude možná spoľahlivá kontrola vstupných dát, ich vyhodnocovania a výsledku? Alebo aj v 21. storočí sa mechanizmus volieb a rozhodovania bude uskutočňovať tradičným spôsobom? Na samotnom konci všetky údaje spracováva a vyhodnocuje centrálny počítač, od ktorého, výstupnej informácie závisí výsledok volieb, referenta, hlasovania väčšiny. Ako môže väčšina viesť, či nedošlo k technickej chybe, či nepracoval špeciálny „antidemokratický“ vírus, či software nebol vopred naprogramovaný, či nebol diaľkovo ovládaný atď.. Nebude informačná explózia prehlbovať priepasť medzi formálnou, falošnou, zdanlivou, virtuálnou a reálnou, faktickou demokraciou? V tomto procese bude mať nezastupiteľnú úlohu aj masmediálna komunikácia. Jej explozívny rozvoj a „bezhraničný“ vplyv môže napomôcť, ale aj uškodiť ľudstvu, spoločenskému rozvoju.

Osma hrozba: egoizmus, apatia a pesimizmus. Tento jav má minimálne dve roviny: na jednej strane individuálnu, sociálno-psychickú - siahajúcu do samotnej podstaty človeka, jeho motivačnej a hodnotovej štruktúry, a na druhej strane

spoločenskú - kedy spoločenské okolie, pomery, nálada, vzťahy a procesy ovplyvňujú správanie spoločenských subjektov vo všetkých horizontálnych a vertikálnych rovinách. O potlačení egoizmu, apatie, averzie, pesimizmu, nenávisti, dravosti atď., z hľadiska prírodno-spoločenskej podstaty človeka, si nedovoľujeme urobiť žiadne závery. Riešenia vidím skôr v druhej spomínanej rovine. Bude potrebné vytvoriť taký systém spoločenského riadenia, také spoločenské prostredie (vrátane presadzovania demokratických hodnôt, demokratických noriem, demokratických vzťahov, demokratických mechanizmov atď.), aby egoizmus (individuálny, skupinový, národný) nevládol nad spoločným, všeludským, aby apatia nezískala prevahu nad spoločensky prospešnou aktivitou, pesimizmus nad optimizmom, falošná, ortodoxná viera (uzavretá do seba) nad realitou. Bez toho, aby sme uvádzali príklady, všetci veľmi intenzívne vnímane, že šírenie týchto hrozieb pre demokraciu je skutočnosťou. Pôjde však o to, aby tieto negatívne javy neovládali, nedeštruovali mechanizmus demokracie, nevedli ku kríze demokracie.

Deviata hrozba: Ďalším, mimoriadne vážnym globálnym problémom ľudstva v 21. storočí, aktuálnou hrozbou pre ľudstvo, pre jeho bezpečný vývoj je *vzrastajúca špirála násillia, kriminality, drogovej závislosti, čierneho obchodu, nepokojov, zločinov, rasovej a religióznej netolerance, terorizmu a nespočetných vojenských konfliktov*. Vďaka novej technológii, ani násillie a zločin už nepozná hranice. Vláadne a ovláda čoraz väčšie teritória našej planéty a preniká do všetkých vrstiev obyvateľstva. Mafie a mafistické spôsoby konania sú prítomné takmer všade, vrátane štátnych zložiek, preto boj proti nim je takmer nemožný a mimo účinku. Rastie neuveriteľne široká paleta foriem a spôsobov (od otvorene surových, brutálnych, zákerných až po „jemné“ a sofistikované kriminality a násillia.

Drogový biznis a zisky z predaja drog patria medzi najvýnosnejšie aktivity organizovaných zločineckých skupín. Na celom svete každým rokom rastie počet drogovo závislých (cca 200 mil. ľudí), ktorí vytvárajú predpoklady pre stabilizáciu jednotného trhu s drogami všetkého druhu. Vážnym problémom je najmä obchod s heroínom, ktorý sa opätovne začína rozmáhať aj v dôsledku vojny v Afganistane. Hoci turecko-kurdské skupiny majú zjavný vplyv na obchod s drogami, čoraz viac sa v tejto sfére angažujú albánske a vietnamské skupiny. Nelegálny obchod s kokaínom je predovšetkým v rukách kolumbijských, albánskych a afrických skupín, ktoré distribuujú túto drogu najmä cez Španielsko do ostatných štátov Európy. Výrazne sa v poslednom období rozmáha najmä obchod so syntetickými drogami - najmä v Holandsku, Veľkej Británii, SRN, Belgicku, ale aj v Českej republike a Poľsku, kde pretrváva záujem o amfetamín a jeho deriváty, najmä extázu. Syntetické drogy spolu s psychotropnými látkami (rohypnol) sú taktiež obľúbené aj v Rakúsku, Dánsku a Švédsku. (12, s. 318) Nezákonné obchodovanie s drogami si stále udržiava primát v získavaní nelegálnych finančných prostriedkov.

Obzvlášť nebezpečným fenoménom je výroba a predaj drog, šírenie drogovej závislosti, najmä u mládeže. Táto skupina je schopná akéhokoľvek násillia, čohokoľvek len za pár gramov „smrtiacej látky“. Ak ide o drogu, nepoznajú ani svojich najbližších. Pod jej vplyvom a pre jej získanie sa dennodenne milióny ľudí dopúšťajú násillia, krádeží, podvodov. Masovo sa rozmáha obchod s ľuďmi, deťmi a „bielym mäsom“. Násilliu nie sú oslobodené ani deti. Prebieha obrovský biznis na globálnej úrovni, ktorý v niektorých krajinách prebieha za „tichej podpory“, či vedomia bezpečnostných inštitúcií a vládnych kruhov.

Predaj drog je úzko spojený so zločinom. *Organizovaný zločin* v súčasnosti predstavuje globálnu bezpečnostnú hrozbu. Jeho expanzia ohrozuje nielen národnú bezpečnosť a ekonomickú stabilitu jednotlivých štátov, ale prispieva k destabilizácii

celého svetového hospodárskeho systému. Kým pred niekoľkými rokmi bol organizovaný zločin vnímaný len ako lokálny problém niektorých krajín (Taliansko, USA), dnes má organizovaný zločin nadnárodný charakter a stáva sa globálnym problémom ľudstva. Výraznou mierou tomu napomohol rozpad bipolárneho systému, kde si tieto skupiny našli svoj priestor a nové útočisko.

Globalizáciu organizovaného zločinu urýchľujú dynamické spoločensko-politické, hospodárske a informačno-technologické zmeny, ktoré sa odohrávajú na pozadí širších globalizačných a multikulturálnych procesov v súčasnej rizikovej spoločnosti. Sieť medzinárodného organizovaného zločinu dnes obopína celý svet. Jej hustota a štruktúra je veľmi diferencovaná, premenlivá a často veľmi neprehľadná. Napriek tomu, že sa SR bezprostredne nenachádza v epicentre záujmov medzinárodného organizovaného zločinu, je súčasťou tejto globálnej siete a jej prieniky sa špecifickým spôsobom prejavujú aj na našom území. Celosvetovým a skutočne globálnym problémom sa organizovaný zločin stal najmä v posledných dvoch desaťročiach, kedy získava nebývalé dimenzie a transformuje sa do nadnárodných, vysoko profesionalizovaných zločineckých korporácií, disponujúcich obrovskými finančnými prostriedkami, špičkovou technológiou a medzinárodnou pôsobnosťou prakticky vo všetkých krajinách sveta. Organizovaný zločin sa v tomto období stáva bezpečnostným problémom nielen v tradičných krajinách jeho vzniku, ale postupne sa „priemysel zločinu“ proporcionálne etabluje do všetkých kontinentov. (12, s.313)

Charakteristickým trendom pôsobenia organizovaného zločinu je:

- Internacionalizácia zločineckých skupín, ich spolupráca a flexibilná výmena *know-how*, potrebného k páchaniu trestnej činnosti. Medzi zločineckými skupinami dochádza k uzatváraniu nadnárodných dohôd o vymedzení sfér vplyvu a k „medzinárodnej spolupráci“.
- Veľký počet výkonných organizovaných zločineckých skupín prechádza od tradičného hierarchického usporiadania zločineckých skupín na „bunkový systém“, ktorý je odolnejší voči bezpečnostným orgánom a limituje činnosť monitorovať jednotlivé články zločineckej reťaze, ktoré sa dokážu veľmi rýchlo obnovovať.
- Formy organizovaného zločinu sa stále viac prispôbujú podmienkam trhovej ekonomiky.
- Neustále pokračuje proces brutalizácie organizovaného zločinu (časté používanie fyzického násillia, nájomné vraždy a pod.).
- Vzrastajúca technizácia, modernizácia a profesionalizácia, ktorá umožňuje uskutočňovať aj vysoko „sofistikované“ formy páchania trestnej činnosti.
- Sprievodným znakom organizovaného zločinu je čoraz častejšie korupcia, spätá s hospodárskou kriminalitou, ktorá vo viacerých krajinách zasahuje aj najvyššie politické špičky. (12, s.313)

Správa Europolu za rok 2003 konštatuje, že vplyv organizovaného zločinu v Európe, najmä v krajinách EÚ vzrástol, čo dokumentujú štatistiky z jednotlivých členských krajín. Kým v roku 2002 bezpečnostné orgány v EÚ evidovali približne 3000 organizovaných zločineckých skupín s odhadovaným počtom 30 tisíc členov, v roku 2003 ich počet vzrástol o 1/3 - na 4000 a členská základňa sa rozšírila na 40 tisíc osôb (Europol, 2003: 8). (12, s.315) Dôvodom zvýšených aktivít organizovaného zločinu v Európe sú podľa výročnej správy Europolu viaceré politické, ekonomické a sociálne faktory. Najmä zvýšenie voľného pohybu osôb, tovaru, kapitálu a služieb prostredníctvom slobodného európskeho trhu, otváranie hraníc medzi EÚ a jeho východnými susedmi vytvorilo pre organizovaný zločin optimálne podmienky a umožnilo zvýšiť dynamiku pohybu nelegálnych komodít a služieb do i cez EÚ. Existujú početné spojenia medzi organizovanými zločineckými

skupinami vo vnútri EÚ a skupinami v takých odľahlých krajinách, akými sú Kanada, USA, Čína, Kolumbia, Irán, Maroko, Nigéria, Pakistan, Turecko a Vietnam.

Medzi základné druhy kriminálnych činností s globálnym medzinárodným dosahom patrí: nelegálna migrácia; nelegálny obchod s drogami, ľuďmi, zbraňami a výbušninami; násilná trestná činnosť; falšovanie; korupcia; finančná kriminalita a pranie špinavých peňazí; krádeže kultúrneho bohatstva; krádeže motorových vozidiel a ekologická kriminalita.

Hlavnou doménou organizovaného zločinu v Európe sa stal obchod s drogami, podvody a legalizácia nezákonných ziskov. Zločinecké skupiny v Európe sú vysoko aktívne najmä v oblasti organizovania nelegálnej migrácie, v obchode s ľuďmi, v pašovaní alkoholu a tabakových výrobkov, krádežiach a pašovaní automobilov, zbraní a ďalších komodít. (12, s.316) Zarážajúce však je, že sa uskutočňuje takmer otvorene - cez deň - mnohokrát bez akýchkoľvek zábran. Ľudia sú proti nim takmer bezmocní. Orgány činné v trestnom konaní konajú len po incidente, a často zdĺhavo a formálne, s obštrukciami. Hrozí, že ľudia čoraz častejšie budú sami siahať po obranných prostriedkoch, sami si budú sudcami a vykonávateľmi rozsudkov. Sú krajiny, lokality, kde kriminalita, zločinnosť a násilie sú tak rozmnožené, „normálne“ javy, že polícia vystupuje len ako štatista alebo divák v pozadí. Rast násillia, krádeže, kriminalita, korupcia, „sebaobrana“ sa šíri tam, kde nefunguje poriadok, štát, systém, právo a spravodlivosť, kde je nedostatok, bieda a chaos. Za takýchto podmienok zaisťovať bezpečnosť ľudí, štátu, národa, je mimoriadne ťažké.

Riešeniu problému agresivity a násillia človeka by určite pomohlo, keby sa exaktne zistilo, ktoré faktory vplyvajú určujúcou mierou na „negatívne“ sociálne správanie ľudí, najmä na agresivitu, násilie, krádež atď. Či sú to skôr, prednostne vonkajšie faktory (príroda, spoločnosť, lokalita, rodina) alebo vnútorné - psychika, pudy, gény, alebo oboje súčasne? Podľa R. Bednára je dôvodov pre rast násillia a agresivity niekoľko, podstatné sú však tri:

- populačná explózia na Zemi, a z toho vyplývajúce extrémne rozširovanie sféry rôznych záujmových konfliktov;
- technika a jej negatívne aspekty;
- médiá a ich maximálna senzáciečtivosť. Mediá navyše umelo rozmnožujú násilie najmä prostredníctvom médií, osobitne televízie a filmu, ktoré na bežiacom páse zaplavujú svet násillím. (1, s.72)

Nepochybne sú tieto dôvody opodstatnené, ale nie sú to základné, podstatné a určujúce príčiny násillného správania sa ľudí. Nechceme sa u tohto problému dlho zastavovať, len chceme poznamenať, že k deštruktívnemu, k agresívnemu, k násillnému, k egoistickému, k bezohľadnému, k extrémnemu, k asociálnemu a k antihumánnemu konaniu sa človek rozhodne vtedy, keď dôjde k istému „splynutiu“ „súčtu“ neúnosných životných podmienok, neschopnosti zvládať náhle zmeny a kritické situácie ľuďmi, genetickej a pudovej vybavenosti, psychickej štruktúry - zla, násillia, egoizmu, sebeckosti, sebazáchovy atď.. Ak vytvoríme optimálne podmienky pre rozvoj ľudí, potom sa kombinácia týchto negatívnych javov nemusí prejaviť v takej otvorenej a masovej podobe.

Literatúra

- BEDNÁR, R.: *Za prahom 3. tisícročia*. Bratislava: EUGENIKA, 1998.
BROCKMAN, J. (ed.): *Příštích padesát let*. Praha: Dokofán a Argo, 2004.
CAPRA, F.: *Bod obratu. Věda, společnost a nová kultura*. Praha: MataDharmaGaia, 2002.
GLEICK, J.: *Chaos: vznik nové vědy*. Praha: Ando Publishing, 1996.
KAPLAN, R. D.: *Přicházející anarchie. Zborcení snů svět po studené válce*. Pavel Mervart, 2003.

- KAUFFMAN, S.: *Čtvrtý zákon. Cesty k obecné biologii*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004.
- LOVELOK, J. E.: *Gaia. Nový pohled na život na Zemi*. Bratislava: Abies, 2001.
- MARGULISOVÁ, L.: *Symbiotická planeta. Nový pohled na evoluci*. Praha: Academia, 2004.
- MAYOR, M., FREI, P.Y.: *Nové světy ve vesmíru. Objevování planet*. Paseka, Praha 2007
- NÁTR, L. : *Země jako skleník. Proč se bát CO₂?* Praha: Academia, 2006.
- OCHRANA, F.: *Metodologie vědy (úvod do problému)*. Praha: Karolinum, 2009.
- Panoráma globálneho bezpečnostného prostredia 2003 - 2004*. Bratislava: Inštitút bezpečnostných a obranných štúdií, MO SR, 2004.
- PRIGOGINE, I., STENGERSOVÁ, I.: *Řád z chaosu. Nový dialog člověka s přírodou*. Praha Mladá Fronta, 2001.
- REES, M.: *Naše poslední hodina. Přežije lidstvo svůj úspěch?* Praha: Nakladatelství Dokořán a Argo, 2005.
- REES, M.: *Pouhých šest čísel. Skryté síly utvářející vesmír*. Praha: Academia, 2004.
- RÝSOVÁ, L, DOBRÍK, M.: *Analýza vybraných náhľadov na proces európskej integrácie*. In: Goňcová, M.: *Evropa 21.století rozmanitosť a soudržnosť?* Brno: Masarykova Univerzita, 2008,s.73-93.
- RÝSOVÁ, L: *Význam koncepcie regionálnych klastrov v oblasti regionálneho rozvoja*. In: Zborník z I. teoretického seminára doktorandov konaného 28.9.2004 v Banskej Bystrici, s názvom „Aktuálne problémy politiky“ Banská Bystrica: FPVaMV UMB, 2004,s.202-215.
- RÝSOVÁ, L.: *Počiatky úvah o zjednotení európskeho kontinentu*. In: Dobřík, M, Kazanský, R. Mičko, P., Hoscheková, D, Týždeň vedy. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, 2007, s. 40-48.
- RÝSOVÁ, L.: *Koézna politika Európskej únie v období rokov 2007-2013*. In: Ivanička, K.: *Analýza ekonomickej a sociálnej úrovne regiónov SR a regionálna politika ich rozvoja*. Bratislava: Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy, 2008, s. 301-326.
- SCHMIDT, H.: *Sebezáchova Evropy. Perspektívy 21. stoločí*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2003.
- ŠMAJS, J.: *Ohrozená kultúra. Od evolučnej ontológie k ekologickej politike*. B. Bystrica: PRO, 2006.
- ŠRÁMEK, O.: *Jsme zajatci budoucnosti?* Jihlava: EKON, 2008.
- TOFFLER, A., TOFFLEROVÁ, A.: *Válka a antiválka. Jak porozumět dnešnímu globálnímu chaosu*. Praha: Dokořán a Argo, 2002.
- VOLNER, Š.: *Nová geopolitika. Teoreticko-metodologické východiská*. Zvolen: Bratia Sabovci, 2004.
- VOLNER, Š.: *Geopolitka. Metodológia,zdroje,prax,história*. Bratia Sabovci, Zvolen 2004.
- VOLNER, Š.: *EÚ - geopolitický aktér 21. storočia*, Hlohovec: Efekt Copy, 2006.
- VOLNER, Š.: *Nová teória bezpečnosti*. Zvolen: Bratia Sabovci, 2005 (*New security theory - Theoretical and methodological approaches*. Bratia Sabovci, Zvolen 2007)
- VOLNER, Š.: *Vojny v 21. storočí*. Zvolen: Bratia Sabovci, 2007.
- VOLNER, Š.: *Bezpečná planéta? Základné podmienky a riziká života na našej planéte*. Zvolen: Bratia Sabovci, 2008.
- VOLNER, Š.: *Klasická a nová geopolitika*. Zvolen: Bratia Sabovci, 2007.
- WARD, P., BROWNLEE, D.: *Život a smrť planety Země*. Praha: Dokořán a Argo, 2004.

prof. dr. Štefan Volner, CSc.

Vysoká škola ekonómie a manžmentu verejnej správy
Železničná 14
821 07 Bratislava
Slovenská republika
volner@vsemvs.sk

Dialektika sociálně ekonomických jistot jedince a společnosti

Jednota protikladů - rozpornost míry bezpečnosti

Dialectics of social-economic security of an individual and society
Unity of contradictions – inconsistency of the security level

Felix Černoch

Abstrakt

Globalizovaným světem obchází krize, která vyjevuje a prohlubuje míru sociální a ekonomické nouze i bezpečnosti jedince a společnosti. Dialektický pohled na tento neo - fenomén se řeší s pozadím rozporu mezi potřebami a zájmy individua resp. státu. Hledá se jak jednota jeho stran, tak i jejich vzájemný boj, coby hnací síla progresivních posunů. To se ovšem neobejde bez konfliktů, které však mají zčásti též povahu blokujících antagonizmů. V tom případě platí axiómat, že z konfliktní situace neexistuje bezkonfliktní východisko. Přesto musí být i zde projevovány snahy o jejich pozitivní a hlavně perspektivní řešení. Rámcem se mu stává idea právního státu, jehož platformou je nepochybně demokracie. Nejde přitom ani tolik o absolutní protiváhu diktátorským prvkům, jako prioritně maximální kvalitu čili úroveň jí samé.

Abstract

Globalised world is haunted by a crisis which shows and deepens the social and economic poverty as well as the security of an individual and society. The dialectic view of this neo-phenomenon is being solved on the background of the distinction between the needs and interest of an individual, or Better to say a state. Their unity as well as their mutual struggle as the engine of the progressive shifts is being searched for. This, of course, cannot be done without conflicts, whose nature, however, is partly formed by blocking antagonisms. In that case we can say that a conflict situation cannot have a non-conflict outcome. Nevertheless, even here the efforts of their positive, and mainly prospective, solution are shown. Its framework is the idea of the legal state whose platform is, without a doubt, democracy. It is not so much the question of counterbalancing the dictatorial elements as, above all, the maximum quality, in other words, the level of the democracy.

Klíčová slova

antagonismus, demokracie, detekce, dialektika, diktatura, ekonomika, globalizace, harmonie, imperialismus, kapitál, konflikty, krize, paralela, politika, právo, prevence, represe, sociálně, stát, strana, svoboda, systém, test

Keywords

antagonism, democracy, detection, dialectics, dictator, economy, globalisation, harmony, imperialism, capital, conflict, crisis, parallel, politics, right, prevention, reprisals, social, state, party, freedom, system, test

Explikace

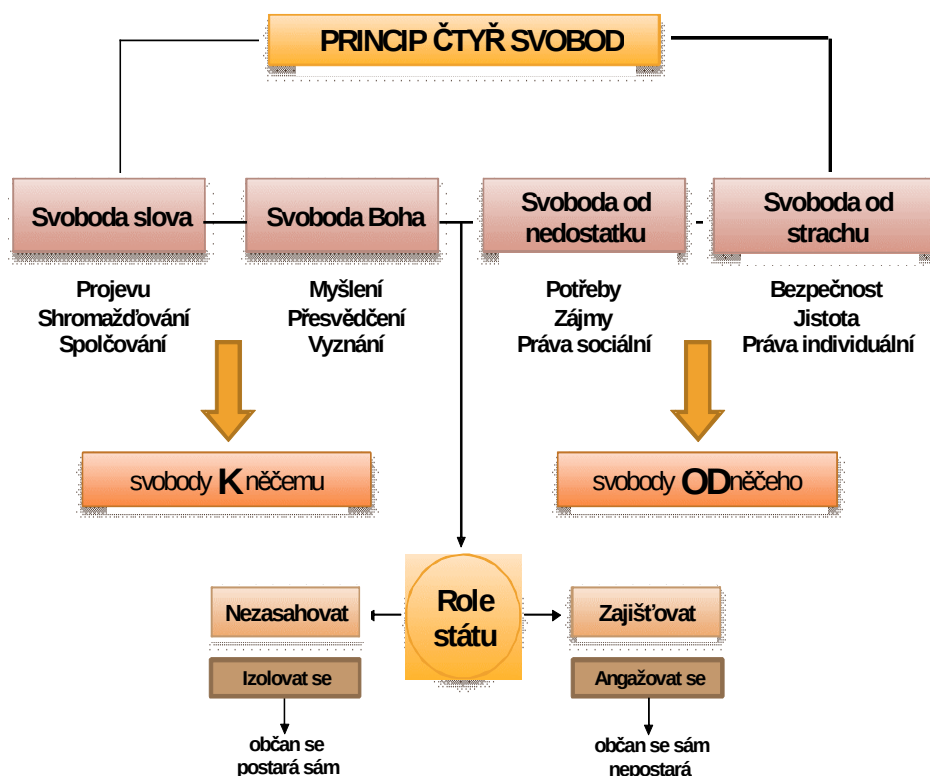
Naší současnou Evropou obchází krize! Započala ve Spojených státech severoamerických jako hypoteční, pokračovala formou světové finanční a přerostla do sociální respektive i politické. Vyjevuje, avšak zároveň enormně prohlubuje zásadní rozpor i moderní doby - antagonismus mezi prací a kapitálem, jejichž vzájemný poměr je srovnatelný se snášenlivostí ohně s vodou. Snaha zachraňovat bankrotující banky na úkor lidí práce budiž toho výrazem, svědkem i důkazem zároveň. Jen ještě připomeňme, že kapitál nejsou jenom peníze, ale především vztah odhalený teorií nadhodnoty, jejíhož tvůrce si snad všichni velmi dobře

uvědomujeme, když jde o vědce považovaného zvláště poslední dobou ve Velké Británii přinejmenším za jednoho z největších.

Analogie

Co se vlastní krize týče, nabízí se tu historická paralela s tragickým rokem 1929 a tzv. „černým pátkem na newyorské burze“, byť obě události resp. děje odlišuje styl odstartování, jakož i průběh, možná i síla dopadů. Nicméně poučení stojí zato i tak, vzhledem k možným východiskům z obou krizí, tj. křížovatce s několika rozcestníky. Stačí porovnat jejich souběh v Německu a USA na počátku 30. let minulého století čili nástup fašismu a New Deal, potažmo Adolfa Hitlera s Franklinem Delano Rooseveltem. Skončilo to tehdy víceméně stejně - vyústěním do 2. světové války. Ač nehledáme podobnosti, obezřetnost k variantám nabízejících se v situaci současné, považujeme za kategorický imperativ.

Nechť nám k tomu pomůže myšlenka z projevu 32. amerického prezidenta, který přednesl 6. ledna 1941 ke Kongresu. Stala se slovutnou pod názváním „*princip čtyř svobod*“ a já si ji zde dovoluji, pro názornost i úspornost komentářů, interpretovat ve tvaru grafického zjednodušení. Jím je tak fakticky završen první pokus o postižení dialektická problematiky, kterou si tato konferenční platforma předsevzala řešit.

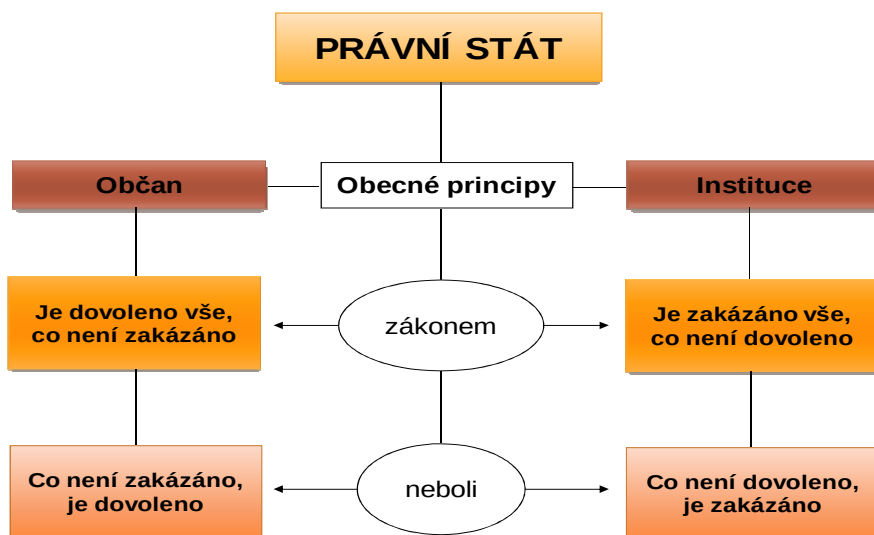

Individuum a společnost

Ten druhý věnujme alespoň náznakové prezentaci teorií, které onen pohled prohlubují a pod širším zorným úhlem. S ohledem na jejich všeobecnou znalost si

onu zkratkovitost můžeme zajisté dovolit. Nuže začněme Marxovým tvrzením, že lidé jsou výslednicí či souhrnem společenských vztahů, avšak zároveň jejich tvůrcem.

Z jiné pozice ji potvrzuje otec kybernetiky Norbert Wiener, když požaduje, aby se systém promítal v každém ze svých prvků a naopak. Zajímavé je posoudit, případně konfrontovat vztah státu vůči občanu v současných názorech Václava Klause na pozadí učení Maxe Webera. Hodně napoví také idea *společenské smlouvy*, jež vnesl do politických nauk Platón a od něj převzal John Lock. My ji známe asi především prostřednictvím díla Jeana Jacquese Rousseaua, byť už zčásti poznamenané přístupem Thomase Hobbesa. Otvíráme si tím prostor ke snazšímu, ale hlavně úplnějšímu a důkladnějšímu porozumění tolik frekventovanému výrazu *občanská společnost*, s nimž se ovšem setkáváme již u Georga Wilhelma Friedricha Hegela. Nu a mimo naši pozornost rozhodně nemůže zůstat ani Karl Popper se svým pojmem *otevřená společnost*. V plejádě snesených náhledů, majících k sobě povětšinou velmi blízko, jsme schopni postřehnout netoliko podstatu sledované věci, nýbrž i směr jejího pohybu a v predikci reálného vývoje nakonec rovněž pozitivní, progresivní a perspektivní řešení.

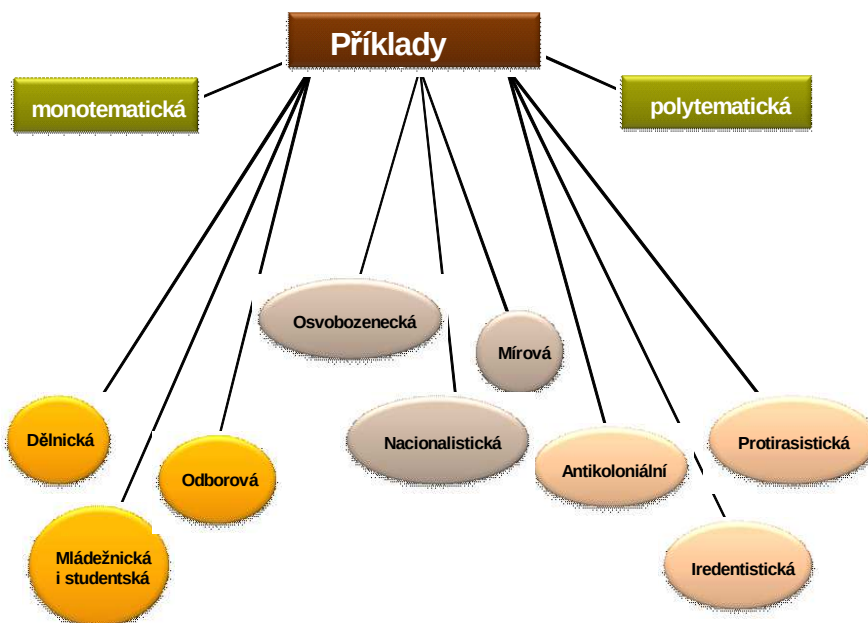
Garance

Dostáváme se tak do tzv. pneumatické fáze pojednávání tématu neboli přerodu ideálu ve skutečnost. Ale zároveň víme, co to sebou nese; že jsou tu jistá rizika nedůsledností event. až deformací, ne-li dokonce třeba minutí cíle a rezignace na jeho dosažení. Čemu a proč se divit, když objektivizační proces je zde prosazován vždy a všude skrze subjekt a představa jeho finální náplně, tvaru i cesty dosahování, se láme právě a zrovna přes něj. K porozumění oněm proměnám a pochopení úinnější role jedinců i celku v druckerovské *turbulenci* nám nepochybně postačí dialektický nadhled, jak se ho snažíme svým diskusním sdělením nejen prosazovat, nýbrž stejnou měrou důvodně vysvětlit. Leč praktické kroky musí být založeny a podloženy též normativně.

Jde však přitom nejenom o normy psané, tedy zákonné a podzákoné čili právní a prováděcí předpisy, ale stejnou měrou též nepsané. Nemají sice žádnou právní sílu,

leč v opoře o sílu mravní, jsou pak zakotveny o to hlouběji a pevněji v obecném povědomí a hlavně dodržovaných morálních pravidlech. Nejúplnějším obrazem integrity obého je *právní stát*, kde bezpečnost jedince i společnosti je garantována až na nejvyšší možný stupeň. Jak jinak, jestliže výrazem takoveto gesce je navzájem spolu spřažená dvojice jeho bazálních principů: jedinci je dovoleno vše, co mu není zákonem zakázáno, kdežto institucím se naproti tomu zakazuje vše, co jí není dovoleno - pochopitelně opět jenom prostřednictvím zákonů. Právo tak plným právem hájí oprávněné potřeby a zájmy individuální, skupinové i pospolitostní. Ne tudíž jednostranně pouze zájmy státní.

Je-li pak něco deklarováno jako zájem společenský, odpovídající tudíž potřebám celé společnosti, potažmo každého jejího člena, musí být úměrně tomu i motivačně podepřen. Samozřejmě, že především souborem kladných stimulátorů náležitého chování občanů. Nelze očekávat souhlasné reakce na pouhé morální výzvy, spoléhat na nezištnou uvědomělost obyvatelstva, natož pouhé sankce. Touto formou nepřesvědčíme nikoho, že se vskutku jedná o celospolečenský zájem či potřebu objektivní povahy s přínosem pro všechny. Odtud se naše pozornost nutně přesouvá do sféry, která takovými nástroji vládne:

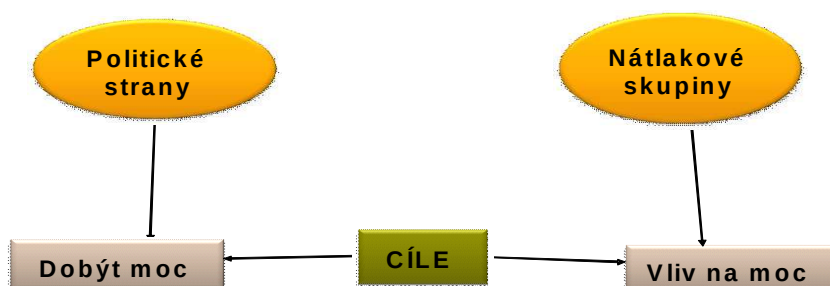
Politika

V čem tedy spočívá její podstata a v čem na ni návazné poslání? Čím ho naplňuje a nakolik je ho schopna skutečně nebo jen virtuálně dosahovat? Toť otázka! Nelze ji totiž redukovat na seriál nejrůznějších zásahů do proudu života či nárazově regulativních aktů - už vůbec pak ne prosazování vůle nebo i svévole jednotlivých politiků, ať jakkoliv mocných. Co tudíž a proč případně jak? Z plejády pestrých konceptů anebo též všelijak větvených a kroucených formulací se jednoznačně přikláníme k výkladu, jenž vidí a chápe politiku ve smyslu *vyrovnávání vztahů mezi velkými skupinami lidí*. Těmi potom rozumíme státy, národy, třídy, vrstvy, etnika či také třeba věkové kategorie, profesní skupiny, vzdělanostní stupně, teritoriální

oblasti - regiony i lokality, ekonomická odvětví, úseky veřejné správy, církve a náboženské obce, odborové svazy, zájmové organizace, občanská sdružení... Nelze přitom pominout ani difference mezi potřebami či „jenom“ zájmy mužů a žen, dospělých a teprve dospívajících, mládeže a dětí, osob v produktivním věku a seniorů mimo tento proces, rodin a „samotářů“, lidí orientovaných homo- versus heterosexuálně, zdravých kontra nemocných, potažmo invalidních ...O těch všech politika je a pojednává, těm všem věnuje specifikovanou pozornost a péči resp. měla by. S návazností na priorizaci dialektických rozměrů proklamovaného řešení si tróufáme na tvrzení, že politika ve své obecnosti se vlastně ani nevyskytuje, nýbrž prosazuje právě prostřednictvím aplikace skrze konkretizovaná pole, tedy třeba politiku školskou, rodinnou, hospodářskou, kulturní zahraniční či vnitřní.

Jejím nositelem jsou pak politické strany, hnutí, nátlakové skupiny, jejichž údělem je vyjadřovat, obhajovat, prosazovat, podporovat i rozvíjet specifické zájmy a zejména potřeby vzpomínaných sociálních uskupení. Ve vzájemné komparaci a samozřejmě i konfrontaci se tak vyjevují zájmy státní a potřeby společnosti jako celku.

Pochopitelně se to nemůže obejít ani bez příležitostných střetů, větších či menších, ostřejších či klidnějších, nárazových či vleklejších, řešitelných obtížně či snadněji ...

Konflikty

Hned na počátku připuřtme, že potenciálně existují všdycky, všude a ve všem. Je to dáno odlišnou pozicí jednotlivých subjektů společenské scény a z toho vyplývajících postojů k dění na ní. Závisle na této jejich diferenci se různí rovněž jejich gradování až po spouštěcí mechanismus, který je aktivizuje a činí viditelnými.

Teprve pak můžeme registrovat rozdíly plodící rozpornosti, jež posléze přecházejí v rozepře, vrcholí třeba i roztržkou nebo až rozchod. Při troše zjednodušení lze předponu roz- nahradit jinou, totiž kri-. Přináší tu výhodu, že nám umožní klasifikovat sledovaný jev dichotomickým kriteriem do dvou zásadních poloh: totiž kritické a krizové. Ty odděluje právě ukazatel nadějí na řešitelnost. Dodejme, že konflikty mají tendenci se opakovat ve stále a stále častějších frekvencích čili kratších intervalech, ale zároveň se stupňující intenzitou, závažností, hloubkou a důsledky. Proto důležitější je zaměřit se na jejich prevenci čili konfliktům předcházet.

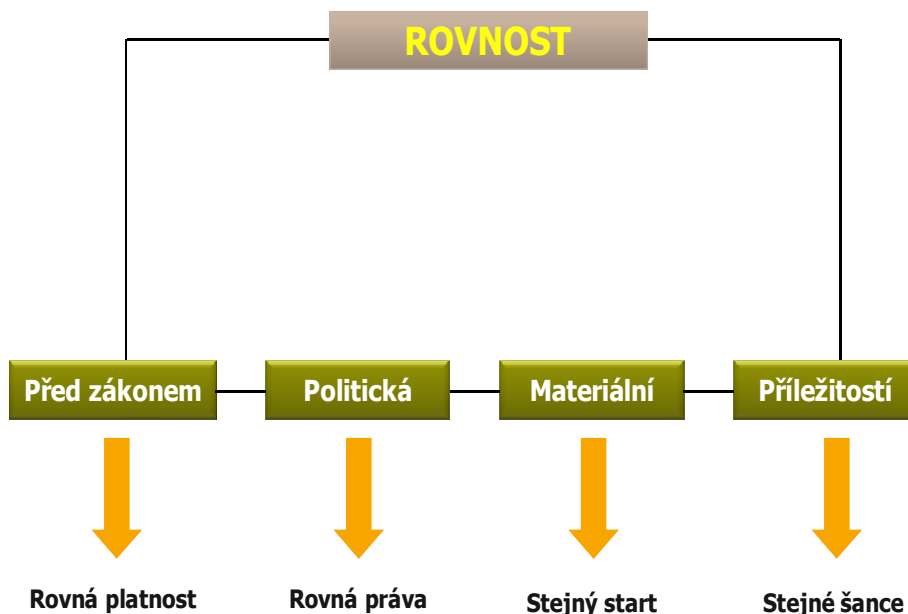
Znamená to číst v onom nastíněném potenciálu - vnímat sociální klima, včas vycítit co tzv. visí ve vzduchu. Prostě ovlivnit atmosféru dané sešlosti, abychom se takovým srážkám vyhnuli. Jinými slovy řečeno to značí přijímat včas účinná opatření, jež odstraňují příčiny, které ke vzniku vyhrocených situací vedou. Kde takový

instrumentář hledat a jakým požadavkům by měl vyhovět, aby působil pokud možno trvale a samočinně? Hle!

Demokracie

Právě v ní a toliko v ní systémové řešení našeho tématu kulminuje a uzavírá se. Neboť zrovna ona vytváří optimální rámec pro uspořádání arény a harmonizaci hry politických sil. Jen si ji správně vysvětlovat jako skutečnou *lidovládu*, což předpokládá respektovat lid jako celek, nikoliv parciálně s upřednostňováním jenom někoho z něj, protežováním vybraných a preferovaných skupin. Proto by se měla vůle lidu vykonávat ponejvíce přímo a teprve na tomto pozadí a ve službě tomu zastupitelsky přes jeho reprezentanty. Nedá se to koneckonců redukovat na institut referenda, ačkoliv sem taktéž náleží. Neřeší to zcela důsledně ani volební systém, ať jakkoliv dokonalý, spravedlivý a průhledný. Musí tu být šance permanentní kontroly věcí veřejných, ale ze všeho nejvíce možnost kdykoliv do nich nejenom nahlédnout, nýbrž i promluvit.

Potom ovšem nejde o jednoduchý liberalismus v úzce politické dimenzi! Demokracie totiž není úplnou bez demokracie ekonomické a na ni vázané demokratičnosti sociální! Odpovědí je *rovnost* faktických příležitostí a nejenom před zákonem. To považujeme za nezadatelnou podmínku jejího fungování. Vždyť deklarací máme k dispozici snad již dost. Jmenujme Listinu základních lidských práv a svobod, Evropskou sociální chartu, vlastní Ústavu i řadu dalších legislativních výdobytků. Jen jim dostat bez účelových a ve svých projevech neoddiskutovatelně protidemokratických korekcí. Analyzovaná světová krize, přinášející sociální a ekonomickou nouzi, tudíž ohrožující vedle bezpečnosti jedinců tatáž rizika pro celou společnost.

Těžko to nevztáhnout kauzálně ke globalizačním tendencím, jež se dnes prosazují až tak vehementně, že se stává nejenom vůdčí, ale přímo rozhodující silou

současného směřování světa. Tuto zodpovědnost jim třeba zcela otevřeně a naprosto odpovědně přisoudit. Ve shodě s Janem Kellerem z jeho zasvěcené studie „Vzestup a pád středních vrstev“ můžeme doložitelně tvrdit, že globalizátoři už naše státy nepotřebují, když se stihli na jejich území ekonomicky napevno etablovat. Zato jim ponechali sféru školství, zdravotnictví, sociálních věcí, kultury eventuálně ještě několik dalších, akorát odříznutých od značných objemů finančních čili zbavených zdrojového krytí.

Literatura

- BRUGGER, W.: *Filosofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 1994, 640s.
GEISS, I.: *Dějiny světa v souvislostech*. Praha: Ivo Železný, 2002, 530s.
KELLER, J.: *Vzestup a pád středních vrstev*. Praha: SLON, 2000, 224s.
OJZERMAN, T. I. a kol.: *Formování novověké filozofie*. Praha: Svoboda, 1989, 732s.
SCRUTON, R.: *Slovník politického myšlení*. Brno: Atlantis, 1999, 188s.
TAPSCOTT, D.: *Digitální ekonomika*. Praha: Computer Press, 1999, 350s.

doc. PhDr. Felix Černoch, CSc.

Soukromá vysoká škola ekonomických studií
Lindnerova 1
180 00 Praha 8- Libeň
Česká republika
tel. 00 420 2 84 84 10 27
mobil: 00 420 774 193 607
cernoch@vip-vs.cz

Dělba moci ve vztahu k mezinárodní bezpečnosti v Evropě

Separation of the power in relation to international security in Europe

Jiří Tuza

Abstrakt

Mezinárodní bezpečnost v Evropském prostoru je stále aktuální otázkou. V uplynulém století byla Evropa dějištěm dvou světových válek, které způsobily tak rozsáhlou devastaci lidských hodnot, že se s ní společnost do dnešních dnů nedokázala zcela vyrovnat a s následky této devastace se stále setkáváme téměř ve všech oblastech společenského dění. Zejména okolnosti vzniku druhé světové války jsou dokladem nebezpečnosti opomíjení a laxního přístupu k dělbě a kontrole moci vedoucí ke koncentraci moci a jejího následného zneužití. Současný evropský prostor je významně ovlivňován Evropskou unií, kde dělba, kontrola a omezování moci je základním fenoménem zajišťujícím bezpečnost v Evropě. Tato koncepce spolu s myšlenkou nadnárodnosti je základem mírového vývoje a integrace poválečné Evropy.

Abstract

International security in Europe is a current issue. During the 20th century Europe had been the battlefield of two world wars which have caused so full-range devastation of human values that present society is still influenced. Especially the circumstances of the beginning of the world war II. is the evidence of the dangerousness of marginalization the separation and check of power leading to concentration of power and subsequent abuse of power. Current Europe is influenced by European Union where the separation, check and restriction of the power is the basic phenomenon ensuring the security in Europe. This concept, together with the idea of supranationality, is the principle of peaceful development and integration of the post-war Europe.

Klíčová slova

moc, dělba, bezpečnost, suverenita, právo, násilí

Keywords

separation of the power, security, sovereignty, law, violence

Moc je ve společnosti všudypřítomná a provází člověka celým životem¹. Bez moci nemůže přežít žádná lidská společnost. Otázkami moci se zabývali už řečtí filozofové a například Thrasymachos a Kalliklés tvrdili, že moc je právo a spravedlnost je to, co prospívá silnějšímu. Dále tvrdili, že silnější si zaslouží mít nejen více moci, ale i všeho ostatního. Varující pro současné společenské dění je, že tento přístup v mysli některých lidí, nebo určitých skupin zakořenil a je stále hrozbou pro demokratické systémy.² Další myslitel James Harrington zase tvrdil, že politická moc spočívá na moci ekonomické, a proto ji považuje za rozhodující. Jeho materialistický přístup lze vyjádřit slovy, že moc je majetek.³ Moc je také možnost prosazení vlastní vůle proti odporu, umožňuje dosáhnout nějakého zamýšleného výsledku a dává možnost usměrňovat chování jednotlivce i státu. Můžeme ji tedy charakterizovat „..... jako schopnost sociálních subjektů měnit chování jiných sociálních subjektů“.⁴ Stát má mezi ostatními subjekty ve společnosti zvláštní

¹ blíže Harvánek, J. a kolektiv: Teorie práva, 2008, s. 51

² blíže Valeš, L.: Dějiny politických teorií, 2004, s. 18

³ blíže Valeš, L.: Dějiny politických teorií, 2004, s. 132

⁴ Bárány, E.: Moc a právo, 1997, s. 11

postavení a představuje nejvýznamnější mocenskou a organizační strukturu. Koncentruje a ovládá všechny druhy moci, které jsou nutné a potřebné k řízení společnosti. Evropská společenství a později Evropská unie disponují mocí, kterou na ně smlouvou přenesly členské státy a o kterou se po dobu trvání tohoto stavu moc členských států zmenšila. Následující text je věnován zamyšlení a analýze jak v některých aspektech dělba moci přispívá k bezpečnosti v Evropě.

Otázka dělby moci se zdá být v moderním státě vyřešena. Teorie dělby moci je především spojena se jmény J. Locka a Ch. L. Montesquieua. „Není svobody, pokud ta určitá osoba, nebo ten určitý člověk nebo ten určitý úřad spojí ve svých rukou moc zákonodárnou a moc výkonnou“.⁵ Podle Locka má být moc ve státě rozdělena na zákonodárnou, výkonnou a federální. Každá moc má být vykonávána jinými orgány, které se navzájem kontrolují. Zákonodárná moc má být svěřena zvláštním orgánům.⁶ Montesquie do politického a právního myšlení přináší model dělby moci, kde rozeznává dělení státní moci na moc zákonodárnou, výkonnou a soudní.⁷ Dále podle Montesquieua zneužití moci ve státě musí být zajištěno striktním oddělením jednotlivých mocí a to jak teoretickým, tak institucionálním. Každému orgánu náleží výkon jen jedné z mocí a orgány se liší personálním složením. Jejich spojení je znakem despotie. Za záruku svobody nepovažoval není jen dělbu moci a její vzájemnou kontrolu. Nebezpečí viděl také v omezování svobody, velkými majetkovými rozdíly a chudobou. Tato nebezpečí považoval za důvody volání po despotické vládě.⁸

Formální dělení státní moci ale automaticky neznamená, že by toto dělení bylo také účinné a schopné zabránit zneužití moci. Záleží také na způsobu rozdělení moci. „I v nacistickém Německu existovala reálná dělba moci“.⁹ Obecně ale můžeme říct, že dělba moci je nutnou součástí každé organizace budované na demokratických principech. Evropská unie, která se svým charakterem a strukturou na základě postoupené části suverenity přibližuje státu k zjištění splnění svých úkolů disponuje soustavou orgánů. Tato soustava orgánů nemá přesnou podobu Montesquieova modelu dělby moci, ale je v oblasti mezinárodních organizací výjimečná. Právní úprava těchto orgánů vychází ze zakládajících smluv a každý orgán je nadán určitým druhem pravomoci např. rozhodovací, kontrolní, výkonnou, poradní a pod. V EU je dělba moci ve vztahu k násilí koncipována tak, že EU disponuje možností použít nástroje donucení, tedy sankce, ovšem násilím nevynutitelné, ale státy disponují možností použít násilí, ale pouze vůči subjektům, které ovládají, nebo i jiným státům stojícím mimo evropskou integraci. Členské státy ale nemohou násilí použít vůči sobě navzájem, ani jako obranu proti donucení, nebo závazkům ze strany EU. Evropské právo vychází z evropských tradic a jednou z hlavních myšlenek je bezesporu Montesquieův přínosům politickému a právnímu myšlení a jeho model dělby moci.¹⁰

Komunitární právo vychází z teorie dělby moci a vzájemné kontroly. Evropská unie má určité atributy státu, disponuje mocí jako stát, je schopna prostřednictvím této moci měnit a ovládat chování subjektů včetně států. Svou mocí, umravňuje chování členských států - potažmo politiků působících v těchto státech. Můžeme také říci, že ovlivňuje chování také třetích států. Samotná myšlenka vzniku prvního Evropského společenství uhlí a oceli byla především motivována zajištěním míru v Evropě a

⁵ Montesquieu, Ch.L.: O duchu zákonů, 1947, s. 172

⁶ blíže Valeš, L.: Dějiny politických teorií, 2004, s. 136 dále

⁷ blíže Valeš, L.: Dějiny politických teorií, 2004, s. 153

⁸ blíže Valeš, L.: Dějiny politických teorií, 2004, s. 146 dále

⁹ Bárány, E.: Moc a právo, 1997, s. 33

¹⁰ Blíže Blahož, J., Klíma, K., Skála, J.: Ústavní právo Evropské unie, 2003, s. 295

odstraněním tradičních nepřátelských postojů mezi Německem a Francií. Můžeme tedy říci, že právo, jako nástroj a prostředek plurality a dělby moci, zajistil na více než padesát let mírový vývoj v Evropě? S trochou nadsázky a s ohledem na okolnosti vzniku první smlouvy pravděpodobně ano, i když zřejmě rozhodující vliv má také morální stimul dodržovat ze strany členských států právní zásadu, že smlouvy mají být dodržovány.

Základem mocenské garance státu, ve všech historických obdobích, byla a je především hrozba potencionálního násilí. Hrozba potencionálního násilí je také směřována k ostatním státům zejména ve vztahu k prosazení zájmů státu a zachování jeho integrity. Aby stát mohl efektivně plnit svoje povinnosti ve vztahu k občanům je třeba aby měl pevné a silné mocenské postavení ve vztahu ke společnosti. „K právnosti státu nestačí, že stát zachovává právo, ale zároveň musí garantovat vysokou míru zachovávání práva ve společnosti. K tomu potřebuje moc včetně potenciálu násilí“. ¹¹ Tak silné mocenské postavení státu spolu s bezkonkurenčním potenciálem násilí, je základní oporou udržení civilizovaných poměrů ve společnosti. Machiavelli ale uvádí, že násilí může být použito v nejnutnější potřebné míře. Dále nabádá, že k násilí by se nemělo sahat často. ¹² Podle Locka se lidé vzdali své neomezené svobody ve prospěch státu a stát tak získal monopol na moc a na násilí. ¹³ Z důvodu zajištění právní jistoty potom vše co tvoří potenciál násilí je třeba důsledně a ve více rovinách kontrolovat. „V uspořádaném státě není možno ani pomocí kombinace bohatství, charisma, organizace a informací vybudovat potenciál násilí, který by mohl konkurovat státnímu“. ¹⁴

V evropském integrovaném prostoru nedisponují ani Evropská společenství ani Evropská unie možností použít násilí. Možností použít násilí ale disponují členské státy. Skutečností ale také není, že by Evropská unie od možnosti použít násilí byla zcela odpoutána. Tato možnost může být spatřována jednak ve druhém pilíři v rámci společné zahraniční a bezpečnostní politiky, ale hlavní doména možnosti použití násilí je obsažena v pilíři třetím v rámci spolupráce v oblasti justice a vnitra. Pro některé státy je možno použít koordinovaného násilí i v prvním pilíři, tedy oblasti komunitárního práva v rámci Schengenského systému. ¹⁵

O kontrole moci se hovoří především v souvislosti s možností jejího zneužití. Panství nad ovládanými bývá často doplněno dalšími vazbami, mezi vládnoucími a ovládanými. Tyto vazby se opírají vedle důvodů ideových, také o důvody vysloveně pragmatické a utilitární jako obava o svůj život, zdraví, majetek budoucnost a podobně. Vytváří se tedy systém, který moc podporuje, ale zároveň kontroluje. ¹⁶ V prvním Evropském společenství uhlí a oceli byla kontrolní moc svěřena jednak Vysokému úřadu, který zastával vedle funkce na nadnárodním principu založené instituce disponující výkonnou mocí také funkci strážce smluv a jednak Shromáždění. ¹⁷

Jean Bodin, uvádí, že vláda státu je suverénní. Suverenitu považuje za absolutní moc státu nad svými občany a majetkem, kterou není možno ovlivňovat zvenčí ani zevnitř. Suverenita je podle něj nedílná a znamená, že jejím nositelem může být

¹¹ Bárány, E.: Moc a právo, 1997, s. 97

¹² blíže Valeš, L.: Dějiny politických teorií, 2004, s.90 dále

¹³ blíže Valeš, L.: Dějiny politických teorií, 2004, s.136 dále

¹⁴ Bárány, E.: Moc a právo, 1997, s. 76

¹⁵ blíže Tichý, L., Arnold, R., Svoboda, P., Zemánek, J., Král, R.: Evropské právo, 2006, s. 793 dále

¹⁶ blíže Harvánek, J. a kolektiv: Teorie práva, 2008, s. 49 dále

¹⁷ blíže Pitrová, M.: Institucionální struktura Evropské unie, 1999, s. 52 dále

vždy jen jeden subjekt. Suverén dále disponuje právem války a míru.¹⁸ Thomas Hobbes k suverenitě a moci zastává následující postoje: „Suverenita jeho vlády je absolutní“.¹⁹ Moc dle něj musí být absolutní jednotná a nedělitelná. „Rozdílné moci by se navzájem ničily (např. panovník a parlament) a ohrožovaly by tak suverenitu lidu“.²⁰

Pokud srovnáme Bodinou a Hobbesovu teorii se stavem se stavem v EU, musíme konstatovat, že aplikací nadnárodního principu v evropských společenstvích došlo k prolomení jejich postulátů o nedělitelnosti suverenity. Vývoj společenství ukázal, že naopak dělba suverenity mezi členskými státy a institucemi společenství, je důležitým stmelujícím prvkem evropské integrace a napomáhá mírovému vývoji v Evropě. Na druhé straně je ale tato dělba suverenity, která je postavena na smluvním základě, podpořena výraznou vůlí dodržovat smluvní závazky. Zde hraje významnou roli také morálka. Dále se jedná o dělbu, která není nevratná a prakticky může být volním projevem státu, vystoupením ze společenství, obnoven předešlý stav. Z negativních reakcí některých států (politiků) na snahy o rozšiřování dělby suverenity posilováním federalistického principu je možno usuzovat, že v otázce dělby suverenity jsou obě zmíněné teorie stále aktuální.

Podle teorie suverenity je suverén nadán výlučným právem vytvářet zákony pro podřízené osoby a tyto osoby podle obecného zvyku poslušnosti mají tyto zákony respektovat. Moc suveréna tvořit právo proto nemůže být ničím omezena. Proto suveréna tedy nemohou omezovat žádná právní omezení limitující jeho zákonodárnou moc. Ve vztahu ke složitosti společnosti a složitostem vztahů ve společnosti však tušíme, že žádná osoba nezaujímá neomezené postavení vně zákona. Proto moderní teorie suverenity může být chápána tak, že netrvá na tom, že suverénova moc nemá žádné meze, ale pouze prohlašuje, že nemá žádné právní meze. Suverén se tedy ve skutečnosti může při výkonu zákonodárné moci podřizovat vlastnímu morálnímu přesvědčení. S ohledem na tyto okolnosti může být ve svém chování vydávat zákony limitován.

V této souvislosti stojí za zamyšlení otázka hlubšího zkoumání motivace předání části moci nově vytvořenému subjektu ES a aplikace principu nadnárodnosti, tedy prvku, který byl do té doby až na vznik Rady Evropy zcela výjimečný. Důvodů je možno vedle obecně proklamovaných uvést určitě více. Vzhledem k zaměření článku chci zmínit obavu státu z vlastní moci a zneužití vlastní státní moci. K tomu mne vede skutečnost, že v minulých obdobích se evropské státy mnohokrát a mnohými více či méně závaznými formami snažily zabezpečit mírový vývoj na evropském kontinentu a tyto snahy opakovaně dříve či později skončily válečným konfliktem. Naskytá se otázka, zda jsou státy samy o sobě schopny kontrolovat svoji moc tak, aby udržely svoje „chování“ v určitých mezích stanovených vnitrostátním pravidlem, nebo mezinárodní smlouvou? Domnívám se, že na tuto otázku s ohledem na historický vývoj bude nutno odpovědět záporně.

Obdobně je v této souvislosti nasnadě položit otázku, zda jsou lidé schopni se vždy chovat v souladu s danými, nebo uznávanými pravidly? Odpověď bude zřejmě stejná. Jaká se nabízí tedy cesta k dosažení kýženého stavu? Člověk, který nezvládá svoje chování má v podstatě dvě možnosti: buďto se nijak nesnaží o nápravu a je donucen v krajním případě státní mocí nevhodného jednání zanechat, nebo sám zvolí možnost jak se ochránit např. závislý na drogách se nechá dobrovolně hospitalizovat v léčebném zařízení.

¹⁸ blíže Valeš, L.: Dějiny politických teorií, 2004, s. 106

¹⁹ Störing, J.H.: Malé dějiny filozofie, 1992, s. 214

²⁰ Krsková, A.: Dějiny politického a právního myšlení, 2004. s. 173

V případě státu je situace složitější, neboť jednak zde vystupuje stát jako suverén se svou neomezenou mocí, limitovanou pravidly státem vytvořenými a jednak jsou zde lidé, se všemi svými nedostatky (politiky), kteří prostřednictvím politické moci, charisma a podobných nástrojů fakticky státní moc ovládají a rozhodují o chování státu. Za této situace odchod státu, nebo státu dostát svým závazkům, nebo vůči vnitřně stanoveným pravidlům se může teoreticky den ze dne měnit v souvislosti s personálním obsazením politiků. Tak může, velmi zjednodušeně řečeno, dojít k excesu, kdy se stát jako celek chová jinak, než se zavázal, nebo než se chovat chtěl. Přitom ke změně nemusí dojít prostřednictvím násilných změn, jako například revolucí, ale může jít o zneužití demokratického systému jako tomu bylo například v Německu v případě nástupu fašismu.

S odvoláním na tyto myšlenky je tady možné se domnívat, že v případě konceptu Evropských společenství sehrála svou roli obava států z vlastní moci a jejího zneužití proti jiným státům a vzácná náhoda dosažení výjimečného a prozíravého konsensu tehdejšími politiky. Jako řešení se volilo oddělení části suverenity (moci) a její předání společenství s možností do budoucna rozsah oddělené části korigovat a usměrňovat. Nebyla také vyloučena možnost nastolit předchozí stav.

Vznikem prvního Evropského společenství tak byla nastolena zcela nová pluralita moci, kde dochází k prolínání moci státní, moci Evropských společenství, moci institucí a moci fyzických a právnických osob. Po vzniku EU se výčet těchto mocí ještě rozšiřuje o moci vzniklé z unijního práva. Pluralita a dělba moci je tak schopna být nástrojem bezpečnosti a mírového vývoje v prostoru EU a současně eliminovat excesy v rozhodování politiků.

V EU na smluvním základě, zejména v oblasti prvního pilíře, tedy komunitárního práva se střetává moc suveréna - národního státu, moc evropských společenství, kterým byla část moci v dohodnutém rozsahu smluvně dočasně předána, moc institucí a konečně také moc jednotlivých subjektů - fyzických a právnických osob nadaných právem domáhat se svých práv vůči suverénovi - členskému státu, jehož jsou občany a institucím společenství. Také zde se suverén podřizuje vyšší moci, ale nejedná se o poslušnost zvykovou, nýbrž o poslušnost na základě dobrovolného respektování práva, suverénem vytvořeného v rámci primárního práva a potažmo práva sekundárního vytvořeného institucemi společenství. Tato poslušnost však není prioritně motivována hrozbou násilí a donucení, ale zejména morálním a politickým tlakem.

Evropská společenství vznikla ve složitá době po druhé světové válce. Státy předaly část své moci-suverenity ve prospěch společenství a je možno zejména v prvních dvou desetiletích vysledovat určitou kontinuitu moci, ve smyslu snahy o zachování vlivu politických mocí a směrů signatářských států ve vztahu k institucím.²¹ Tomu nasvědčují některé prvky primárního práva právě ve vztahu k zachování kontinuity a vlivu moci a to především vládnoucích politických sil.

Moc jednotlivce se v pluralitě moci EU promítá jednak v souvislosti s osobnostními právy a jednak v souvislosti s původem suverenity státu. Tak Alexis de Tocqueville vidí riziko problému masové společnosti jako nevídaného produktu demokratického zřízení. „Stejně jako John Stuart Mill vidí nebezpečí ve vytvoření masy občanů, kteří se starají jen o svůj klid a bezpečí a k uspokojení jim stačí materiální blaho. Nebezpečí masové společnosti nespočívá jen ve vytváření prostoru pro politickou manipulaci a nekontrolovanou vládu, ale také v tom, že masa tíhne ke konformitě. Odtud je jen malý krůček k suverenitě většiny.“²² John Stuart Mill zase ve vítězství

²¹ Blíže Pitrová, M.: Institucionální struktura Evropské unie, 1999, s. 15

²² Krsková, A.: Dějiny politického a právního myšlení, 2003, s. 474

demokracie a socialismu spatřoval nebezpečí potírání individuální svobody, kdy v tyranii většiny mohou zaniknout práva jednotlivce.²³ Apeloval také na možnost zneužití moci i v demokratickém systému. Tento historický přehled některých názorů na suverenitu lidu a jeho schopnost vládnout, či tvořit právo bez toho, aby docházelo k rizikům zneužití moci je i přes uplynulá staletí aktuální.

V integračním evropském procesu až do vzniku Evropské unie se uplatňovalo komunitární právo. Toto právo bylo postaveno na smluvním základě, obsahovalo princip nadnárodnosti a při jeho dodržování, či vynucování se uplatňovaly jak sankce právní, tak morální a bylo apriori vyloučeno použití násilí. Z uvedeného vyplývá, že morálka ve vztahu k závaznosti evropského práva hraje důležitou a nezastupitelnou roli. Nicméně pokud bychom hodnotili efektivitu evropského práva, tak vedle morálních sankcí za nedodržení práva jsou nezastupitelné sankce právní. Dělbá moci v EU je spojeno zejména s mírovým rozvojem států a ekonomickou prosperitou Evropy. Současná EU představuje jednak ucelený právní systém a jednak značnou politickou a ekonomickou moc přesahující evropský kontinent.²⁴ Dante Alighieri uvádí myšlenku nutnosti nastolit mír mezi státy vytvořením autority schopné odstranit mezistátní rozbroje a dát světu řád. Určitý odraz těchto myšlenek do dvacátého století je možno spatřovat v mezinárodních organizacích jako Společenství národů, Organizace spojených národů a konečně integraci Evropy do Evropské unie. Univerzalita však neměla znamenat uniformitu.²⁵

Francouzský ministr zahraničí Schuman tím, že navrhnul v roce 1950 plán ustavení nadstátní (nadnárodní) organizace, s myšlenkou „Spojená Evropa je základem světového míru“ vytvořil předpoklad pro vyloučení tradičního nepřátelství Francie a Německa a podřízení uhlénního průmyslu a ocelářské výroby obou zemí mezinárodní kontrole nezávislé na pokynech obou států. Principiálně se jednalo se o výrazné a v té době zásadní omezení státní moci. Tím mělo dojít ke skloubení několika účelů:

- vyjmutí z pravomoci států odvětví životně důležité k rozvinutí zbrojní výroby,
- zabránění možné militarizaci Německa (viz vývoj po 1. světové válce),
- eliminace potenciálního rozporu v politické sféře,
- obě odvětví klíčová odvětví využít pro obnovu hospodářské infrastruktury.

K tomuto záměru se připojily země Beneluxu (jejich integrace započala již dříve vytvořením celní unie) a Itálie.

Organizační strukturu Evropského společenství uhlí a oceli tvořily instituce naplňující princip dělby a kontroly moci. Evropské společenství tak disponovalo právní subjektivitou v oblastech, ve kterých na ně členské státy přenesly část své suverenity v rámci tzv. nadnárodnosti (supranacionality) a bylo subjektem mezinárodního práva. Nemělo plnou suverenitu jako státy, ale pouze ve svěřených oblastech. Členské státy zůstaly nadále suverénní. Společenství disponuje vlastním právním řádem, který svým charakterem nepatří ani do vnitrostátního práva členských zemí ani do mezinárodního práva.²⁶

Závěr

Současný poměrně složitý právní systém EU má být nahrazen systémem novým, který má být dalším evropským integračním stupněm a který má zejména posílit

²³ Mill, J.S.: O svobodě 1895, s. 9

²⁴ Blíže Tichý, L., Arnold, R., Svoboda, P., Zemánek, J., Král, R.: Evropské právo, 2006, s.36

²⁵ Blíže Valeš, L.: Dějiny politických teorií, 2004, s. 71

²⁶ Blíže Jílek, D., Týč, V.: Úvod do práva evropských společenství, 1992, s. 71

postavení EU v globalizovaném světě. Má dojít ještě k výraznější dělbě moci a dobrovolnému omezení moci států ve prospěch unijních institucí. Tento nový stav by měl přispět nejen k posílení ekonomické konkurenceschopnosti evropské ekonomiky, ale také k zajištění mírového vývoje v integrované Evropě. Je otázkou, jaký bude postoj členských států k tomuto novému evropskému právnímu systému a jaké tendence ve vztahu k paradigmatu federalistického či funkcionalistického směru budou mít úspěch.

Literatura

- BÁRÁNY, E.: *Moc a právo*. Bratislava: VEDA, 1997. ISBN 80-224-0482.
- VALEŠ, L.: *Dějiny politických teorií*. Plzeň: Aleš Čaněk, s.r.o., 2004. ISBN 80-86898-00-8.
- HARVÁNEK, J. a kolektiv: *Teorie práva*. Plzeň: Aleš Čaněk, 2008.
- BLAHOŽ, J., KLÍMA, K., SKÁLA, J.: *Ústavní právo Evropské unie*. Dobrá voda u Pelhřimova: Aleš Čaněk, 2003.
- MONTESQUIEU, CH. L.: *O duchu zákonů*. Praha, 1947.
- TICHÝ, L., ARNOLD, R., SVOBODA, P., ZEMÁNEK, J., KRÁL, R.: *Evropské právo*. Praha: C.H.Beck, 2006. ISBN 80-7179-430-9.
- KRSKOVÁ, A.: *Dějiny politického a právního myšlení*. Eurolex, Praha, 2003.
- STÖRING, J. H.: *Malé dějiny filozofie*. Zvon, Praha, 1992.
- PITROVÁ, M.: *Institucionální struktura Evropské unie*. Brno: Masarykova univerzita, 1999.
- MILL, J. S.: *O svobodě*. Praha: Laichterovo nakladatelství, 1895.
- JÍLEK, D., TÝČ, V.: *Úvod do práva evropských společenství*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. ISBN 80-210-0508-4.

Mgr. Jiří Tuza

Mendlova zemědělská a lesnická univerzita v Brně
Provozně ekonomická fakulta
Ústav práva a humanitních věd
Zemědělská 1
Česká republika
61300 Brno
tuza@mendelu.cz

Sociálno-ekonomické aspekty bezpečnosti v postmodernej spoločnosti globalizujúceho sa sveta

Social-economic aspects of security
in the post-modern society on globalizing world

František Škvrnda

Abstrakt

Sociologická charakteristika bezpečnosti ako meritórneho problému fungovania a rozvoja spoločnosti. Bezpečnosť ako potreba, záujem a hodnota. Rozvoj ako základná požiadavka bezpečnosti v jej novom chápaní. Charakteristika sociálno-ekonomických aspektov bezpečnosti a rastu ich významu v posledných desaťročiach. Vybrané problémy sociálno-ekonomických aspektov bezpečnosti v postmodernej spoločnosti globalizujúceho sa sveta. O význame teórie bezpečnosti pre uskutočňovanie sociálnej práce.

Abstract

Sociological characteristic of security as fundamental issue of society's functioning and development. Security as need, interest and value. Development as basic postulate of security in its new concept. Characteristic of social-economic aspects of security and increasing its importance in last decenniums. Selected issues of social-economic aspects of security in post-modern society on globalizing world. On importance of security's theory for implementation of social work.

Kľúčové slová

rast, rozvoj, bezpečnosť, postmoderna, fenomén nazývaný globalizácia, globálna kríza začiatku 21. stor., nevyhnutnosť nového multipolárneho usporiadania sveta, sociálno-ekonomické bezpečnostné hrozby.

Keywords

growth, development, security, post-modern, phenomenon marked as globalization, global crisis on the beginning 21. century's, necessity of world's new multipolar order, social-economic security threats,

Úvod

O bezpečnosti v podmienkach súčasnosti, ktoré všeobecne budeme charakterizovať ako postmodernú spoločnosť v globalizujúcom sa svete, treba hovoriť rôznymi spôsobmi - pluralitne. Hoci mojej generácii to nezní prešvedčivo ani bezpečne, nie je už jediná pravda. Pravda nezmizla, len sa stala viacrozmernou, viacúrovňovou, je menej jednoznačná. V oblasti sociálnej práce, pri aktivitách v rámci pomáhajúcich profesií sa stretávame častejšie s tým, že pravda má viac stránok a podôb, než je tomu v oblasti vojenských či policajných činností, ktoré stále bezpečnosť v prvom rade evokuje.

Slovensko je podľa nášho názoru v súčasnosti viac postmoderné ako globalizované. Postmodernizmus znamená o. i. koniec veľkých rozprávání, ktoré rezonujú na pozadí krízy moderny západného (industriálneho) typu, čo začala už pred desiatkami rokov. Západnej civilizácii sa nepodarilo vyriešiť žiadny z veľkých sociálno-ekonomických problémov, čo sľubovala a skôr naopak tieto problémy s pribúdajúcim časom narastajú.

Cieľom príspevku je stručne poukázať na problémy bezpečnosti v oblasti sociálnej práce, čo je zatiaľ netradičné. Na základe teoretických východísk

interdisciplinárneho charakteru, ktoré sú založené na sociológii medzinárodných vzťahov a sociológii bezpečnosti, poukazujeme na to, že vývoj v postmodernej spoločnosti globalizujúceho sa sveta vedie čoraz viac k vzniku takých bezpečnostných problémov, ktoré sa nedajú riešiť bez participácie sociálnej práce. Zameranie príspevku vychádza zo sociálno-kritických teórií a neomarxizmu, ktoré sa zaraďujú medzi postmodernistické sociálne myslenie. Opierame sa najmä o závery Zygmunta Baumana a Immanuela Wallersteina o aktuálnom dianí v súčasnom svete, ako aj o myšlienky Jeana Baudrillarda i ďalších autorov zaraďovaných medzi predstaviteľov neomarxizmu a iných sociálno-kritických teórií.

O súvislostiach bezpečnosti v postmodernej spoločnosti globalizujúceho sa sveta

Novú vlnu úvah o bezpečnosti v súčasnej spoločnosti vyvolala dramatická krízová situácia, ktorá sa začala dynamizovať vlni na sklonku leta. Kríza dostala mnoho názvov a prívlastkov. Vzhľadom na to, že značná časť autorov, ktorá sa problémom súčasnej krízy zaoberá, predpokladá, že ide o dlhodobejší proces prikláňame sa k názorom, ktoré ju označujú za globálnu krízu začiatku 21. stor. (ďalej len GKz21). Táto kríza novým, dosiaľ nevídaným spôsobom dokazuje, že západná civilizácia a jej nosné sociálno-ekonomické a politické prvky sa v podobe v akej pôsobili v minulosti, najmä od druhej svetovej vojny, vyčerpali.

Niekedy v druhej polovici 20. stor. sa západná civilizácia zvnútra sama začala svojim správaním ohrozovať viac, ako ju bol schopný ohroziť ktokoľvek zvonku. Možno uviesť rôzne príklady poukazovania na tieto problémy. Za prvý sa niekedy považuje správa Limity rastu, ktorá bola zverejnená v rámci činnosti Rímskeho klubu v roku 1972. Ulrich Beck situáciu, ktorá sa vytvorila v druhej polovici 80. rokov minulého storočia zhrnul v pojme riziková spoločnosť, ktorú neskôr aj s pomocou ďalších autorov rozvinul do koncepcie globálnej rizikovej spoločnosti.

Rozsah a hĺbka GKz21 vedú k tomu, že jej príčiny sa hľadajú v značne vzdialenej minulosti. Z toho dôvodu napr. možno aj o rozpade bipolárneho usporiadania medzinárodných vzťahov po skončení studenej vojny uvažovať ako o prvku širšieho procesu destabilizácie západnej civilizácie. Nešlo teda tak ani o zánik socializmu, ako o zánik jedného z dvoch pólov vtedajšieho usporiadania sveta na základe západnej civilizácie, ktorý naznačoval možnosti prehlbovania jej krízového vývoja.

Okrem toho tu bol a stále je aj tzv. Tretí, či rozvojový svet. Dnes o ňom hovoríme už nielen ako o málo rozvinutých krajinách, ale sa medzi nimi vyčlenila aj skupina najmenej rozvinutých krajín. Na zložitej situácii v týchto krajinách sa výrazne podpísal nielen vzťah bývalých koloniálnych mocností k nim, ale aj ekonomický neoliberalizmus, ktorý sa voči nim rôzne uplatňoval v posledných desaťročiach minulého storočia. Možno poukázať na teoretické spracovanie týchto problémov v diele Immanuela Wallersteina (jadro a periféria v sveto-ekonomike) či Raula Prebischsa (teória závislosti).

Zároveň považujeme za potrebné poukázať na nevyužitý potenciál marxistického pohľadu na súčasnú spoločnosť, ktorý sa na Slovensku v posledných necelých 20 rokoch silne podceňoval až odmietal. Marxizmus je však tiež produktom západného myslenia. V širšom kontexte nejde o teóriu, ktorá odmieta západnú civilizáciu s jej hodnotami a kultúrou, ale poukazuje na potrebu jej zmeny - iného uskutočňovania než sme boli svedkami v minulosti.

Víťazi studenej vojny (ak o nich vôbec možno hovoriť, pričom sa najčastejšie medzi tieto subjekty zaraďujú USA a NATO) rýchlo vybudovali neprehľadnú štruktúru, v ktorej finančný despotizmus porazil všetky ostatné ideológie.

Zjednodušene môžeme uviesť, že hlavným sociálno-ekonomickým cieľom týchto hráčov svetovej politiky bolo získať trhy a priestor pre svoj ďalší rast. Neuvažovalo sa pri tom o rozvoji - ani vlastnom ani ďalších častí sveta, teda neuvažovalo sa s ohľadom na iných.

Vývoj sveta od začiatku 90. rokov minulého storočia viedol k tomu, že paradoxne sa zvyšuje význam sociálnej práce, najmä tej jej časti, ktorá sa zameriava na prekonávanie následkov pôsobenia sociálnopatologických javov v spoločnosti. Tieto javy pôsobia rôznym spôsobom vo vnútri štátov, v regionálnych ale aj v globálnych podobách. Možno pri tom poukázať napr. na nárast násillia a agresivity v rôznych oblastiach sociálnych vzťahov a činností, na nárast počtu osôb ohrozovaných drogami, na nárast ilegálnej medzinárodnej migrácie a pod., ktoré sprevádzajú vývoj sveta v posledných dvoch desaťročiach.

Ďalšou príčinou krízy sa stal súhrn procesov označovaných za globalizáciu. V rámci širokého spektra názorov na to, čo je globalizácia, existujú názory, ktoré tvrdia, že v skutočnosti nie je tým, za čo sa označuje. V podobách, ako je v súčasnosti prevažne prezentovaná ju časť autorov považuje za výraz úsillia vytvoriť nový model (víziu) jednoty sveta, ktorý sa má uskutočňovať na báze záujmov tej časti západnej civilizácie, ktorá sa považuje za víťaza studenej vojny.

Deformovaný ekonomický i politický neoliberalizmus, ktorý bol spojený s úsillím o upevnenie hegemonie (svetovlády) USA a dominoval tomu, čo sa označuje za globalizáciu, má v súčasnosti ťaživé sociálne následky. Ak sa zdravotníctvo, školstvo, sociálna starostlivosť i bezpečnosť stanú len ďalším zdrojom pre dosahovanie zisku nič sa tým nevyrieši, problémy začnú narastať a vedú k destabilizácii spoločnosti a zneisteniu väčšiny obyvateľstva. Srdcervúce melodrámy hollywoodskeho typu o šťastne zbohatnutých ľuďoch, či marketingové obrazy silných, bohatých a úspešných jednotlivcov či skupín sú len tenučkou pozlátkou, šušťavým, nariaseným, šumivým fenoménom, špecifickým ópium slabých a chudobných, ktoré nie je realitou ale patrí do virtuálneho sveta.

Svet sa pod vplyvom GKz21 podľa viacerých predstaviteľov sociálno-kritického myslenia (ale pripúšťajú to aj autority z iných oblastí spoločenského života, napr. francúzsky prezident Nicolas Sarkozy) zmení viac ako v 90. rokoch minulého storočia po zániku bipolárneho usporiadania medzinárodných vzťahov a rozpade socializmu v Európe (ktorý bol spojený najmä s Radou vzájomnej hospodárskej pomoci a Varšavskou zmluvou). Sme na novom rázcestí, z ktorého vedie cesta aj k vytváraniu multipolárneho sveta. Táto multipolarita však bude iná než tá, ktorá vznikla po Viedenskom kongrese na začiatku 19. stor. a trvala až do 1. svetovej vojny. Objavujú sa preto rôzne otázky o tom, aká je bezpečnosť v dnešnom svete, ako sa bude vyvíjať, čo všetko sa v súvislosti s ňou bude diať atď., ktoré vyžadujú ďalší rozvoj jej teórie.

O novom, širšom chápaní bezpečnosti a jeho kontexte s teóriou sociálnej práce

Obrazne môžeme problém bezpečnosti označiť za jednu z ústredných otázok ľudskej existencie. Niekedy sa bezpečnosť označuje aj za antropocentrický problém. Bezpečnosť sprevádza človeka vlastne od nepamäti. Spočiatku ide o problém prežitia v prírode ako živočíšneho druhu. Bezpečnosť sa stala otázkou spojenou predovšetkým s prežitím v spoločnosti až vtedy, keď sa objavili moc a bohatstvo a sociálne subjekty, ktoré sa prioritne orientovali na ich využívanie, ako aj z týchto fenoménov vychádzajúca spoločenská nerovnosť ľudí a špecifické spôsoby riešenia spoločenských problémov vznikajúcich v týchto podmienkach.

Otázky bezpečnosti preto nie sú novými a nevznikli po rozpade bipolárneho usporiadania medzinárodných vzťahov či po skončení druhej svetovej vojny. V posledných desaťročiach sa však pod vplyvom pôsobenia postmodernej procesov označovaných za globalizáciu výrazne dynamizovali a dostali sa z roviny veľkej politiky do oblasti malej politiky - kultúry, vedy, školstva, zdravotníctva, sociálnej starostlivosti a pod. Bezpečnosť pociťujeme už nielen na úrovni štátu a jeho medzinárodných vzťahov, ale ju vnímame ako faktor, ktorý súvisí aj s našou prácou, bydliskom, spôsobom trávenia voľného času, zdravím, vzdelávaním, sociálnym zabezpečením, prírodným prostredím, kde žijeme a pod. Bezpečnosť sa zo sociologického hľadiska stala súčasťou každodenného života.

Bezpečnosť sa vo všeobecnosti, najmä v slovníkoch a encyklopédiách charakterizuje voľne a široko. Označuje sa najmä za stabilitu, určitosť, poriadok, spoľahlivosť, rovnovážnosť, existenciu subjektu bez hrozieb, istotu, vypočítateľnosť a pod.

V teórii bezpečnosti vychádzame zo záveru, že bezpečnosť je v prvom rade sociálnym fenoménom, ale má aj prírodné a technické aspekty, ktorými sa však v príspevku nebudeme zaoberať. V súčasných sociálnych vedách sa môžeme stretnúť najmenej s 5 základnými prístupmi k chápaniu bezpečnosti:

1. V rámci teórie medzinárodných vzťahov, najmä v spojení so zahraničnou politikou, ktorá obsahuje vojenské i nevojenské aspekty.
2. Bezpečnosť v úzko vojenskom význame, ktorá sa začala rozpracovávať v rámci bezpečnostných štúdií od 50. rokov minulého storočia v USA a v západnej Európe v koncepcii národnej bezpečnosti a nadväzovala na tradičné chápanie bezpečnosti v rámci teórie medzinárodných vzťahov.
3. Vnútrošná bezpečnosť, ktorá sa často spája najmä s policajno-kriminalistickým pohľadom na túto problematiku. Do tejto oblasti pohľadu na bezpečnosť možno zaradiť aj jej spojenie s krízovým manažmentom, ktorý má prioritne „domáci“ (vnútrošný) charakter, ale prejavujú sa v ňom aj vonkajšie, medzinárodné aspekty a súvislosti.
4. Bezpečnosť z pohľadu pôsobenia rôznych foriem sociálnych deviácií (patológií) v spoločenskom živote a vývoji a potreby riešenia problémov, ktoré prinášajú.
5. Veľmi široká oblasť bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci.

Vznik nového, širšieho chápania bezpečnosti sa viaže k obdobiu, ktoré charakterizuje nástup postmodernej a procesov označovaných za globalizáciu. Zároveň súvisí s pôsobením viacerých procesov, v ktorých začala dominovať sociálna (sociálno-ekonomická) problematika. Toto chápanie bezpečnosti nadväzuje na staršiu teóriu označovanú za jej tradičné chápanie, ktoré sa zrodilo v lone teórie medzinárodných vzťahov a dotýkalo sa najmä otázok vojny a mieru a pôsobenia štátov vo vzťahu k nim.

Na začiatku 90. rokov minulého storočia vznikol „boom“ bezpečnostnej literatúry. O bezpečnostnú problematiku prejavili zvýšený záujem nielen sociálne vedy, ale došlo aj k jej medializácii, politizácii a komercializácii. Ide o rozsiahlu a pestrú tému, ktorá je neraz protirečivá - od úvah o globálnej (medzinárodnej) a národnej bezpečnosti, cez diskusie o pôsobení ozbrojených síl, polície, spravodajských služieb ale aj neštátnych bezpečnostných aktérov (vrátane zločineckých) až po návody k tomu, ako si chrániť majetok, zdravie a život v súčasnom svete a pod.

Nové chápanie bezpečnosti sa spája v prvom rade s Kodanskou školou, zoskupenou okolo Barryho Buzana a postupne prerástlo do skúmania širšieho okruhu problémov bezpečnosti, ktoré sa v súčasnosti označujú aj za sekuritológiu. V ruskojazyčnej literatúre sa stretávame s pohľadom na bezpečnosť, ktorý sa

prezentuje v podobe teórie bezpečnosti života či životných činností (теория безопасности жизнедеятельности - teorija bezopasnosti žiznedejatel'nosti). V súvislosti so sociálno-kritickými teóriami sa aj v bezpečnostnej oblasti objavila ich špecifická podoba označovaná za kritické bezpečnostné štúdie.

Za základné atribúty nového širšieho chápania bezpečnosti považujeme:

1. Rozvoj. Rozvoj predstavuje základnú podmienku bezpečnosti. Za bezpečný možno považovať len taký subjekt, ktorý si je schopný zaistiť rozvoj. A naopak možno poukázať na to, že nestabilný, nevypočítateľný a pod. subjekt, ktorý nie je schopný rozvíjať sa, predstavuje pre svoje okolie bezpečnostnú hrozbu.
2. Multidimenzionálnosť bezpečnosti. Bezpečnosť na konci 20 stor. má už nielen vojenskú dimenziu, a vyčleňujú sa v nej viaceré sektory - ekonomický, sociálny, environmentálny a pod. Dnes sa už uvádza množstvo rôznych druhov bezpečnosti, z ktorých aktuálne možno zvýrazniť bezpečnosť energetickú (na Slovensku najmä v súvislosti s „plynovou krízou“ na začiatku tohto roku), potravinovú, ale aj počítačovú a i. Bezpečnostné aspekty možno vidieť aj v oblasti ľudského zdravia, keď novú hrozbu predstavuje v posledných týždňoch tzv. prasacia chrípka.
3. Rast významu nevojenskej bezpečnosti. Napriek tomu, že nebezpečenstvo vojen a ozbrojených konfliktov sa nestratilo, sme svedkami výrazného rastu rozsahu i významu nevojenských aspektov bezpečnosti. Možno pri tom poukázať na dva navzájom spojené okruhy problémov. Prvý súvisí s tým, že aj vo vojenskej oblasti je čoraz menej efektívne masové organizované používanie ozbrojeného násillia. Do veľmi zložitej situácie sa v tomto smere dostali USA v Iraku i NATO v Afganistane. Druhý je spojený s tým, že súčasnú spoločnosť ohrozujú oveľa viac a v širšom rozsahu i v rozmanitejšom podobách fenomény nevojenského charakteru. Netreba dokazovať, že bezpečnostné problémy, ktoré vznikajú v podmienkach GKz21, či pri „plynovej kríze“ nemožno riešiť vojenskými spôsobmi, Spoliehanie sa na silové riešenie takýchto problémov prináša len ďalšie starosti a nepríjemnosti.
4. Rast počtu bezpečnostných aktérov, najmä neštátneho charakteru. V posledných desaťročiach sme svedkami toho, že do riešenia problémov v bezpečnostnej oblasti sa začínajú zapájať vzhľadom na ich rozsah, zložitnosť a mnohostrannosť mnohé subjekty neštátneho charakteru predovšetkým mimovládne organizácie napr. pri humanitárnej pomoci či tzv. postkonfliktnej obnove. Na zaisťovaní bezpečnosti sa okrem štátnych orgánov podieľajú aj súkromné bezpečnostné služby, obecné polície a pod. Bez pôsobenia týchto organizácií si dnes dokážeme už ťažko predstaviť udržiavanie bezpečnosti v rôznych oblastiach súčasného spoločenského života. Aktivita však vyvíjajú aj subjekty, ktoré prinášajú destabilizáciu bezpečnosti. Ide najmä o rôzne teroristické skupiny, medzinárodný organizovaný zločin, novodobých žoldnierov, ktorí pôsobia v súkromných bezpečnostných či vojenských spoločnostiach a i.

V súčasných podmienkach sa do nových polôh dostávajú aj také atribúty bezpečnosti ako je jej nedeliteľnosť a asymetria. Práve GKz21 ukazuje, ako sú jednotlivé štáty a regióny, ale aj odvetvia hospodárstva, či oblasti spoločenského života navzájom úzko prepojené. Kríza, ktorá pôvodne začala na hypotekárnom trhu USA, postupne zachvátila celú finančnú oblasť a neskôr hospodárstvo nielen tohto štátu ale veľmi rýchlo prenikla do rôznych oblastí financií, hospodárstva i sociálneho života ďalších (väčšiny) štátov sveta. Dopady krízy nevidieť len v hospodárstve najrozvinutejších (najbohatších) štátov, ale prejavia sa aj v znížení turistiky do štátov

Tretieho sveta, poklese rozvojovej pomoci a pod., čo ďalej zostrí ťažkosti málo a najmenej rozvinutých krajín.

Narastajú aj prvky asymetrického charakteru bezpečnosti. Treba však zvýrazniť, že asymetria bezpečnosti je tu oddávna a pôsobí vlastne odvtedy, odkedy je medzinárodná bezpečnosť doménou veľmocí. V podmienkach postmodernej spoločnosti v globalizujúcom sa svete sa pôsobenie asymetrie bezpečnosti tiež mení. Spomedzi viacerých trendov možno poukázať na to, že do bezpečnosti vstupuje viac a rôznorodejších aktérov ako v minulosti. Problém je však v tom, že z necelých 200 štátov, ktoré sú dnes v OSN, možno takmer dve tretiny zaradiť medzi malé štáty, ktoré sa vyčleňujú podľa rôznych kritérií. Možnosti pôsobenia týchto štátov sú v súčasnosti väčšie i pestrejšie ako v minulosti. Okrem toho do procesov fungovania medzinárodnej bezpečnosti vstupuje aj veľké množstvo nešťátnych subjektov vrátane nadnárodných spoločností.

Asymetria bezpečnosti preto nie je fenomén, ktorý by sa zrodil v 90. rokoch minulého storočia, ako by sa to mohlo zdať na prvý pohľad podľa časti súčasnej teoretickej literatúry. Zvýšený až deformovaný záujem o túto tému možno vnímať ako špecifický problém bezpečnostných teoretikov USA a NATO, ktorý súvisí s hľadaním nepriateľa, či tých, čo s nimi nesúhlasia s nimi, alebo im „prekážajú“. K „rusofóbii“ pribudla „islamofóbia“ (Zbigniew Brzezinski v článku vo Washington Post z 25. marca 2007 písal o tom, ako sa v politike bývalého prezidenta USA Georga Busha prelínala jeho koncepcia vojny s terorizmom s islamofóbiou) a neskôr aj „sinofóbia“ (ktorá však v súvislosti s tým, že vláda Čínskej ľudovej republiky mala koncom marca 2009 dolárové rezervy vo výške 1, 954 tisíc miliárd USD v podmienkach GKz21 nadobúda čoraz viac paradoxnú podobu). Silný podnet k utváraniu takýchto teoretických konštrukcií dali myšlienky práce Samuela Huntingtona Zrážka civilizácií.

Ak však dôkladnejšie nazrieme do kníh a časopisov, zistíme, že na Slovensku je o bezpečnosti najviac napísané z oblasti bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci. Viac ako o medzinárodnej či vojenskej bezpečnosti je napísané aj o rôznych príčinách, dôsledkoch a súvislostiach sociálnopatologických javov, ktoré v posledných desaťročiach začali ohrozovať čoraz väčšie množstvo osôb. V širšom pohľade na bezpečnosť možno teda uskutočňovanie sociálnej práce považovať za činnosť, ktorá prispieva k riešeniu jej problémov v živote jednotlivca i spoločnosti v súčasnosti.

Nové chápanie bezpečnosti vyúsťuje do jej multidimenzionálnej charakteristiky. Jednou z podôb tejto charakteristiky je vnímanie bezpečnosti ako potreby, záujmu a hodnoty. Pri chápaní bezpečnosti ako potreby sa spravidla odvoláva na päťstupňovú hierarchiu (pyramídu) potrieb podľa Abrahama Maslowa, kde sa uvádza ako druhá v poradí - potreba istoty a bezpečia. V súvislosti so záujmom sa zvýrazňuje najmä spojenie bezpečnosti so štátnym záujmom, prípadne so záujmami iných veľkých organizácií, predovšetkým hospodárskych. Pre ilustráciu možno uviesť, že jedna z ústredných kategórií bezpečnostnej teórie - riziko - je najviac prepracovaná v poisťovníctve a bankovníctve, kde sa venuje mimoriadna pozornosť metódam jeho ohodnocovania. Pri charakteristike bezpečnosti ako hodnoty sa poukazuje na jej nedeliteľnosť a význam pre všetky subjekty. Objavujú sa aj úvahy o tom, či existuje právo na bezpečnosť a či ho možno zaradiť medzi ľudské či občianske práva?

Existuje teda viacero oblastí, v ktorých môžeme poukazovať na prepojenie bezpečnosti so sociálnou prácou a na nezastupiteľnosť sociálnej práce pri riešení problémov bezpečnosti v súčasnej spoločnosti. Za jednu zo základných oblastí prelínania teórie bezpečnosti s teóriou sociálnej práce považujeme problém rozvoja (sociálneho rozvoja). Vychádzame pri tom z atribútu nového chápania bezpečnosti,

že bezpečný je len ten subjekt, ktorý má zaistený rozvoj, vie si vytvoriť predpoklady preň. Aj medzi základnými príčinami GKz21 je precenenie rastu - kvantitatívnej stránky niektorých ekonomických procesov. Rast bez rozvoja sa však stáva po prekročení určitých hraníc nezmyslom až nebezpečenstvom.

V tomto kontexte zvýrazníme, že ani sociálna práca by sa nemala chápať len ako nástroj na eliminovanie hrozieb sociálnopatologického charakteru v spoločnosti či reakcie na ne (nezamestnanosť, chudoba, závislosti, násilie, ...). V prvom rade by ich prevenciou mala umožniť využívanie rozvojového potenciálu sociálnych subjektov iným smerom, efektívnejšie a tým by viac mohla prispievať aj k zvyšovaniu úrovne bezpečnosti.

A tak bezpečnosť prináša nielen vojak a policajt ako tvrdila tradičná teória bezpečnosti, či investor, bankár, obchodník a podnikateľ, o čom presviedčali predstavitelia neoliberalizmu ale v súčasnej bezpečnostnej situácii čoraz viac sociálny pracovník, pracovník v pomáhajúcich profesiách. A opäť možno poukázať na paradoxný charakter bezpečnosti, lebo predstavitelia týchto profesií sa pri tom dostávajú do mnohých nebezpečných situácií, bez toho, že by pri ich riešení mohli tak disponovať mocou ako vojaci a policajti, či bohatstvom ako bankári, obchodníci alebo podnikatelia.

O typológii bezpečnostných hrozieb sociálno-ekonomického charakteru

Vzhľadom na rozsah príspevku podáme len náčrt pohľadu na tému, ktorá má diskusný charakter. Ide o zložitý súhrn viacerých javov a procesov, ktoré medzi sebou úzko spolu súvisia, pričom ich poznávanie a riešenie vyžadujú interdisciplinárny prístup. Určité zložitosti prináša už chápanie pojmu (prívlastku) „sociálno-ekonomické“. V teórii sa spája najmä s myšlienkami a koncepciami Karla Polanyiho a Amitaia Etzioniho, či s vnímaním človeka v dichotómii homo oeconomicus a homo sociologicus.

Samotné sociálno-ekonomické bezpečnostné hrozby možno charakterizovať dvomi spôsobmi. Prvý sa opiera viac o ich ekonomickú dimenziu - najmä ukazovatele, ktoré majú spravidla kvantitatívny charakter. Veľmi často sa spája s rizikom stagnácie či recesie pre fungovanie ekonomiku subjektu (krajiny, firmy a pod.). Druhy sa zameriava viac na sociálnu dimenziu a zvýrazňuje kvalitatívnu stránku týchto problémov a ich súvislosti a zaoberá sa predovšetkým ich následkami, ktoré sa spravidla prekonávajú ťažšie a dlhšie.

V našom príspevku zaradíme tieto hrozby do troch okruhov. Prvý nazveme ich ekonomickým jadrom, druhý užšími (tesnejšími) sociálnymi súvislosťami a tretí širšími sociálnymi a politickými súvislosťami ich vzniku a pôsobenia. Len kvôli úplnosti dodávame, že načrtnutá klasifikácia má relatívny charakter a hranice medzi jednotlivými okruhmi nemožno prísne a presne stanoviť. Vidíme zároveň aj ďalšie súvislosti sociálno-ekonomických bezpečnostných hrozieb, ktoré sú skúmané v problematike teórie sociálnych deviácií (sociálnej patológie), čo tiež naznačuje možnosti rozvíjania rôznych prepojení medzi teóriou bezpečnosti a teóriou sociálnej práce.

Ekonomické jadro sociálno-ekonomických hrozieb tvoria dva typy fenoménov. Prvým sú javy a procesy, ktoré označíme ako hospodárske ťažkosti najmä nezamestnanosť, chudoba a ich sprevádzajúce negatívne javy a procesy (najmä ak sú dlhodobé a rozsiahle). Podotkneme, že súčasné teórie najmä v západnom sociálnom myslení nepripúšťajú myšlienku, že všetci by mohli byť bohatí (problém je najmä v tom, čo chápať ako bohatstvo, čo je spravidla veľmi relatívne). Minimálnym cieľom širšieho chápania bezpečnosti i sociálnej práce v tomto vzťahu by však malo

byť odstránenie chudoby v jej extrémnych, najmä v ubíjajúcich a život ohrozujúcich podobách.. Druhým sú nebezpečenstvá vyplývajúce z negatívnych javov a procesov, ktoré súvisia so stavom sociálnej infraštruktúry (školstva, zdravotníctva, sociálneho zabezpečenia a pod.).

Tesné, užšie sociálne súvislosti pôsobenia sociálno-ekonomických hrozieb predstavujú najmä fenomény podmienené demografickými faktormi. Ide o príliš vysoký alebo príliš nízky prirodzený prírastok obyvateľstva. Ďalej to je zdravotný stav obyvateľstva, ktorý sa dotýka najmä existencie nákazlivých a iných chorôb v epidemickom či pandemickom rozsahu. Patrí sem však aj vysoký výskyt civilizačných chorôb. Možno poukázať aj na to, že v podmienkach chudoby narastajú zdravotné ťažkosti atď. Do tejto skupiny hrozieb patrí aj neprimeraná migrácia v dôsledku narušenia prirodzeného prírastku obyvateľstva či veľkého rozsahu negatívnych sociálno-ekonomických javov a procesov (nárast tzv. ekonomických utečencov - ilegálna migrácia).

Širšie sociálne a politické súvislosti pôsobenia sociálno-ekonomických hrozieb spočívajú najmä v tom, že môže byť zosilňované ďalšími procesmi (faktormi). Zvýrazňujú sa pri tom najmä dve skupiny faktorov. Prvou skupinou je súhrn fenoménov, ktoré sa označujú spravidla ako zlé vládnutie. Nejde pri tom len o zlyhávajúce či „darebácke“ štáty, ale tiež o korupciu a klientelizmus, ktoré sa objavujú aj v štátoch, čo sa označujú za „vyspelé demokracie“. Zo sociologického (sociálnomorálneho) hľadiska vidíme aj protirečivé pôsobenie lobingu, ktoré využívajú až na výnimky len bohatšie a silnejšie sociálne subjekty a tým prispievajú k udržiavaniu sociálnych rozdielov a nerovností v spoločnosti, čo sa môže prehlbovať pôsobenie prvkov asymetrie v bezpečnostnej oblasti. Druhou skupinou je opäť diferencovaný súhrn rôznych javov a procesov, ktoré súvisia s neriešením (podceňovaním významu riešenia) problémov životného prostredia, čo sa môže premietnuť do zhoršovania zdravotného stavu obyvateľstva, ale aj ďalších negatívnych sociálno-ekonomických procesov.

Špecifickú oblasť bezpečnostných hrozieb pre celú spoločnosť, ktorú možno zaradiť tiež medzi širšie sociálne a politické súvislosti pôsobenia sociálno-ekonomických hrozieb tvorí organizovaná zločinnosť. Organizovaná zločinnosť nadobudla medzinárodný až globálny charakter a sociálne najnebezpečnejšie stránky jej pôsobenia sú spojené najmä s pašovaním drog a s rôznymi formami obchodovania s ľuďmi. Organizovaná zločinnosť výrazne viac ohrozuje skupiny ľudí, ktorí patria medzi klientov sociálnej práce. Žiaľ je symptomatické, že časť ľudí zo skupín, ktoré sú ohrozované organizovanou zločinnosťou sa zneužíva aj na jej uskutočňovanie.

V spojení s organizovanou zločinnosťou v podmienkach GKz21 možno poukázať aj na fakt, ktorý má až moralizátorský nádych, ale reálne pôsobí. Gamblera - individuum nie je problém napr. vďaka jeho dlhom „pacifikovať“. Čo však s tými, ktorí v rámci veľkých korporácií finančného sveta vytvárajú z cudzích peňazí finančné bubliny a hrajú „finančné hazardné hry“ na štátnej či medzinárodnej úrovni? Podobne pri presadzovaní svojich ziskových záujmov časť nadnárodných spoločností porušuje zákony, upláca štátnych úradníkov ... a to všade na svete, nielen v postsocialistických štátoch a nakoniec môže za sebou zanechať mnoho nezamestnaných, či ináč destabilizovať situáciu v štátoch, kde pôsobila.

O tom, aká je situácia v oblasti, ktorú sme pracovne označili ako sociálno-ekonomické bezpečnostné hrozby, možno uvažovať a hodnotiť ju na základe viacerých ukazovateľov, ktoré však vyžadujú ďalšiu precíziu a rozpracovanie. Predpokladáme, že sa pri tom možno opierať o tri základné skupiny údajov a poznatkov:

- oficiálne štatistiky, ktoré sa dotýkajú najmä údajov o nezamestnanosti, životnej úrovni, zdravotnom stave, migrácii, kriminalite obyvateľstva a pod.,
- sociologické (sociálne) výskumy, poznatky z ktorých ukazujú, ako respondenti vnímajú tieto fenomény a do akej miery ich považujú za bezpečnostné hrozby pre seba, pre svoje okolie, pre spoločnosť (štát) či svet atď.
- uskutočňovanie sociálnej práce - problémy, s ktorými sa stretávajú sociálni pracovníci (pracovníci pôsobiaci vo sfére pomáhajúcich profesií) a spravidla majú aj iné dimenzie, než sú tie, ktoré a dajú zachytiť v štatistikách či výskumoch.

Záver

Doterajší priebeh GKz21 naznačuje, že je strach z diskontinuity. Vlády robia rôzne opatrenia, ale obávajú sa urobiť niečo zásadne nové, systémové, čo by zmenilo krízovú situáciu. Je však možné riešiť chorobu tými liekmi, ktoré ju vyvolali? Pacient by sa mal vzdať správania, ktoré mu spôsobilo chorobu. Pre sociálnu prácu z toho vyplýva trochu smutný záver - rozsah a úroveň ťažkostí, s ktorými sa stretávame v posledných rokoch (desaťročiach) nebudú klesať, skôr naopak, dá sa predpokladať ich narastanie a vznik ďalších bezpečnostných problémov.

Je to podmienené aj tým, že trojuholník moc - bohatstvo - poznanie (rozum) bol dlhodobo deformovaný najmä pôsobením neoliberalizmu. Hlavný problém je v tom, že poznanie (rozum, informácie) dnes nie je tým, čo prioritne rozhoduje o moci a bohatstve. Najmä bohatstvo sa stalo anonymným a ťažko sa hľadá jeho priamy vplyv na moc. A informácie v globalizujúcich sa médiách nám pri tom nevelmi pomáhajú. Nové nebezpečenstvo destabilizácie prináša aj úsilie o privatizáciu a komercializáciu bezpečnosti, ktoré ďalej oslabí možnosti štátu pri zachovávaní poriadku, prekonávaní rôznych nebezpečných situácií a pod.

Bez solidarity a úsilia o sociálnu spravodlivosť a rovnosť sa problémy sveta ani v postmodernej spoločnosti a tobôž v podmienkach pôsobenia GKz21 nevyriešia. Ľudstvo nerastie tak rýchlo, aby dokázalo vydržať tlak na to, aby sa stávalo zdrojom čoraz väčšieho zisku pre čoraz menej ľudí. A teda ako už dávno napísal Karol Kuzmány: sláva tým, ktorí nad krivdou biednych slzu vyronia.

Ak som Vás nepotešil, neteší ma to, ale takto ja dnes svet ako sociológ zaoberajúci sa otázkami bezpečnosti, vidím. Je len jeden svet a sme v ňom len raz. Všetci by preto v ňom mali mať podmienky pre dôstojný život. Lebo bez toho bezpečnosť na začiatku 21. stor. nie je bezpečnosťou. A zvýšenie úrovne bezpečnosti v každodennom živote nie je možné bez narastania aktívnej participácie sociálnej práce.

Literatúra

- ARUSTAMOV, E., KOSOLAPOVA, N., PROKOPENKO, N. i dr.: *Bezopasnost' žiznedejatel'nosti*. Moskva: Akademija 2008, 176s. 8. izd. ster. ISBN 978-5-7695-5852-8.
- BAUMAN, Z.: *Úvahy o postmoderné době*. Praha: SLON 2006, 2. vyd. 166s. ISBN 80-86429-11-3.
- BAUMAN, Z.: *Těkuté časy. Život ve věku nejistoty*. Praha: Academia 2008, 110s. ISBN 978-80-200-1656-0.
- BECK, U.: *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: Slon 2004, 431s. ISBN 80-86429-32-6.
- BRZEZINSKI, Z.: *Terrorized by 'War on Terror'. How a Three-Word Mantra Has Undermined America*. The Washington Post Sunday, March 25, 2007; Page B01.

- BUJNOVÁ, H., GABAL', A.: *Metamorfózy moderných dejín po 2. svetovej vojne*. Nitra: Enigma 2006, 161s. ISBN 80-89132-21-9.
- BUZAN, B., WAEVER, O., de WILDE, J.: *Bezpečnosť: Nový rámec pro analýzu*. Brno: Centrum strategických studií, 2005, 270 s. ISBN 80-903333-6-2.
- ETZIONI, A.: *Socio-economics toward a new synthesis*. Armonk: M. E. Sharpe, 1993, 288p. ISBN 0873326865.
- HUSÁKOVÁ, M., PONGRÁČOVÁ, E.: *Sociálna práca*. Bratislava: Ekonóm 2008, 163s. ISBN 9788022525367.
- KAGANEK, K., KORZENIOWSKI, L. F.: *Jakość i bezpieczeństwo usług hotelarskich*. Kraków: EAS 2008. ISBN 978-83-925072-9-1.
- KIELY, R.: *Empire in the Age of Globalisation: U.S. Hegemony and Neo-Liberal Disorder*. London: Pluto Press, 2005, 224s. ISBN 0745324487.
- KOPYLOV, K.: *Problema formirovanija teoriji bezopasnosti žiznedejatelnosti v sovremennych uslovijach*. Vestnik TvGU. Serija: Pedagogika i psihologija, 2008, č. 2, s.151-159.
- KORZENIOWSKI, L.: *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*. Krakow: EAS, 2008, 311s. ISBN 83-919932-7-2.
- KUZNECOV, V.: *Bezopasnost' čerez razvitije*. Moskva: Intel Tech, 2000, 282s.
- LYOTARD, J. F.: *Postmoderná situácia*. In: Za zrkadlom moderny, Bratislava: Archa 1991, s.65–107. ISBN 80-7115-025-8.
- MÁRTON, M.: *K univerzálnosti, situatívnosti a relevancii modelu homo oeconomicus*. Ekonomický časopis, 2000, roč. 48, č. 2, s.161 - 172.
- MATOUŠEK, O. a kol.: *Základy sociální práce*. Praha: Portál 2007, 309s. ISBN 9788073673314.
- POLANYI, K.: *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press, 2001, 2 ed. ISBN 080705643X.
- RITZER, G.: *The Globalization of Nothing 2*. Thousand Oaks: Pine Forge Press, 2007, 264s. ISBN 1412940222.
- SCIULLI, D., ETZIONI, A. (Eds.): *Macro Socio-Economics: From Theory to Activism*. Armonk: M.E. Sharpe, 1996, 314s. ISBN 1563246503.
- ŠKVRNDA, F.: *Teoretické základy súčasnej medzinárodnej bezpečnosti*. In: ŠKVRNDA, F., PAWERA, R., WEISS, P.: *Medzinárodná bezpečnosť*. Bratislava: Ekonóm, 2008. ISBN 978-80-2252527-5, s.951.
- ŠKVRNDA, F.: *O formovaní sociológie bezpečnosti*. In: ŠKVRNDA, F. a kol.: *Slovenská vojenská sociológia na začiatku 21. storočia*. Bratislava: MO SR, 2008. ISBN 978-80-89261-26-0, s.147-164.
- WALLERSTEIN, I.: *The Demise of Neoliberal Globalization*. Commentary No. 226, Feb. 1, 2008, <http://fbc.binghamton.edu/226en.htm>. Navštívené 2. mája 2009.
- WELSCH, W.: *Naše postmoderní moderna*. Praha: Zvon, 1994, 198s. ISBN 80-7113-104-0.

doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

Univerzita Konštantína Filozofa

Kraskova 1

Nitra

Slovenská republika

skvrnda@ba.telecom.sk

Moderátor:
doc. PhDr. Stanislav Nečas, CSc.

Rómska národnosť – nenaplnená idea

Gipsy / Roma Nationality – Unfulfilled Idea

René Lužica

Abstrakt

Môžeme hovoriť o rómskej národnosti, o rómskej identite u nás alebo v Európskych krajinách? Stále častejšie sa pod vplyvom sociálnych a ekonomických problémov používa pojem „Rómske komunity“ (uvedené chápanie zaviedla Splnomocneníka vlády PhDr. Klára Orgovánová). Autor považuje uvedený posun ako určitú rezignáciu štátnych inštitúcií po roku 1991, kedy vláda SR uznala Rómov ako národnostnú menšinu. Očakávalo sa, že sa naštartuje emancipačný a konvergenčný proces aspoň určitej časti rómskej populácie. Možná kalkulácia vychádzala z obdobia obrody Cigánov v Československu, z rokov 1968 až 1973. Rozdiel zo súčasnosťou je však v charaktere uvedeného obrodovania, ktoré vyšlo z prostredia prvej generácie tzv. cigánskych vysokoškolákov. Poučenie z krízového vývoja, však nenaplnenú ideu cigánskeho/ rómskeho obrodovania ukončilo skôr, než sa mohlo realizovať. V našej romologickej resp. romistickej tradícii prevláda klasický model „vytvorenia národnosti, národa“ vyplývajúci z premisy, že kodifikácia a štandardizácia jazyka je základnou podmienkou pre vznik aj rómskej národnosti. Pričom v uvedenej problematike, ďalšie faktory ako autochtónne územie a kolektívne vedomie príslušnosti k celku národnosti, k národnostnej kultúre, sa uvádzajú len sekundárne.

Abstract

Are we allowed to talk about gipsy nationality or identity in our country or in other European countries? The term “gipsy communities” is used more and more often under the influence of social and economical problems. (This type of thinking was introduced by Attorney of the government Dr. Klara Orgovanova).

The author is considering mentioned progress as a type of resignation of state institutions after the year 1991 when the Slovak government proclaimed Gypsies as national minority group. It was expected that the emancipation and convergent process of at least part of gipsy population would be launched. Calculations were issued from the Gipsy revival period in Czechoslovakia from 1968 to 1973. The difference with the present is in the character of the revival which was emerged from the environment of the first generation of gipsy university students. However so called “Information from the critical development” ended unfulfilled idea of gipsy revival rather than give the opportunity to realize it. The model of “making the nation” is dominating in our gipsy academic tradition coming from the idea that codification and standardization of the language is the essential condition for genesis of the Gipsy nation. In this mentioned dilemma other factors are mentioned as secondary such as autonomy area and collective awareness of competency to a nationality or national culture.

Kľúčové slová

Rómovia, národnostná menšina, národ, etnopolitika, sociálna stratifikácia, sociálna inklúzia, emancipácia, Európska únia

Keywords

Gypsies / Roma, nationality minority, nation, ethnopolitics, social partition, social exclusion, ethnics emantipation, European Union

I.

Národnostná politika je jednou z kľúčových otázok, ktoré riešia všetky európske krajiny s výnimkou miniatúrnych krajín (napr. San Marino, Andora) resp. Islandskej republiky, kde relevantné, početnejšie etnické menšiny nežijú.

Zvlášť komplikované sú vzťahy medzi štátotvornými národmi a národnostnými menšinami v stredo – východnej Európe. V našom príspevku sa nebudeme zoširoka zaoberať historickým kontextom uvedených vzťahov, ale pozornosť upriamime na jednu, najohrozenejšiu a najproblematickejšiu etnickú menšinu žijúcu najmä v našich podmienkach. Uvedomujeme si, že uvedená problematika je tak rozsiahla, že sa nedá obsiahnuť jedným textom. Z tohto dôvodu sa sústredíme na útržkovité uvažovanie nad kontextom jednej otázky: „Sú Rómovia národom?“. Nežná revolúcia v zime roku 1989 vytvorila priestor pre polozenie si uvedenej otázky a to nielen politickej reprezentácii, ale aj pre celospoločenskú diskusiu. Politici potvrdili dobrú vôľu uznaním *de jure* rómskej národnosti v oboch častiach federálneho štátu Čechov a Slovákov (1991). Spoločnosť uvedený fakt nekomentovala a v porevolučných zmenách ako nerelevantný – zapadol. Napriek všeobecnému nezájmu, zmenila sa filozofia nazerania a hodnotenia statusu príslušnosti k národnostnej menšine. Zatiaľ čo v rokoch socialistického politického systému sa uznávali kolektívne kultúrne práva národnostných menšín, ako právo na udržovanie folklórnych tradícií a prostredníctvom materinského jazyka aj právo na zachovanie kolektívnej identity. Dôležitým faktom bolo však oficiálne uznanie národnostnej menšiny (napr. Maďari, Ukrajinci) resp. neuznanie (napr. Cigáni, Rusíni). Špecifickou, problematickou skupinou boli Cigáni, ktorí neboli chápaní ako národnosť, ale ako zaostalá sociálna skupina, ktorá je odkázaná na všestrannú pomoc štátu.

Po roku 1989 sa príslušnosť k národnostnej menšine chápe ako *Homo individualis* a právom osobnej voľby (Jílek, 2000, s.12). Kolektívne práva sa nezmenili, individuálne sa k nim priradili. Týmto aktom sa otvoril priestor pre rôzne výklady uvedených práv, raz v prospech, inokedy v neprospech určitej národnosti alebo národností *en bloc*. Určité pozitívum však vyviera z možnosti koexistencie národnej a národnostných kultúr, ktorá umožňuje hlbšie spoznávanie a spoluprácu na úkor výnimočnosti a separácie. Špecifiká národnostných kultúr už niesú úzko chápané (folklórne tradície), ale ako sociokultúrne systémy zahŕňajúce životný štýl, kultúru každodennosti, vzory výchovy tj. všetky činnosti, ktoré jednotlivcov koncentrujú do určitých sociálnych zoskupení a koexistencií.

Právny výklad Kodaňskej konferencie o ľudskej dimenzii (1990), zaručuje osobe patriacej k národnostnej menšine právo individuálnej voľby a žiadna nevýhoda nesmie vychádzať z takéhoto individuálneho rozhodnutia (cit.d., 2000, s.15). Aj ďalšie právne dokumenty prijaté k danej problematike sa neodchyľujú od ideovej a právnej línie uvedeného dokumentu.

Významný je aj odklon od tzv. objektívnych skutočností pri určovaní národnosti. Tradičné znaky ako materinský jazyk, miesto narodenia, národnosť rodičov, farba pleti už nemusia byť realitou, ktorá určuje národnosť. Právo voľby umožňuje zmenu danej skutočnosti, dokonca každý má právo opakovane zmeniť svoju národnosť resp. mať viac národnostných identít. To značí, že uvedená voľba nieje konečná resp. nemá obmedzenia.

II.

Ako sme už konštatovali v roku 1991 získali Cigáni/Rómovia v Československu štatút národnostnej menšiny a oficiálne sa začal používať autonóm „Rómovia“, „Rómska národnostná menšina“. Uvedený právny akt môžeme chápať aj ako gesto dobrej vôle, ktoré podobne ako oficiálne ospravedlnenie príslušníkom Židovskej náboženskej obce za antihumánne riešenia tzv. židovskej otázky v rokoch Druhej svetovej vojny. Uvedené akty zapadali do kontextu naprávania politických krívd

totalitných vlád, ktoré sa vystriedali na území Československa od roku 1939 do roku 1989.

Na začiatku 90-tych rokov politická reprezentácia očakávala pozitívny obrat v chápaní a riešení tzv. rómskeho problému. Očakávala sa najmä iniciatíva od predstaviteľov formujúcej sa rómskej reprezentácie (rómske politické strany, občianske združenia). Tak ako po politickom uvoľnení v roku 1968, kedy predložili niektorí Cigáni/Rómovia návrh na založenie Zväzu Československých Cigánov a požadovali uznanie za národnosť. Na čele tohto etnoemancipačného hnutia stáli vysokoškolsky vzdelaní Ing. Miroslav Holomek (Čechy a Morava) a MUDr. Ján Cibula (Slovensko). Stanovy Zväzu Cigánov – Rómov schválilo Ministerstvo vnútra 19. novembra 1968 (Jurová, 1992, s.98). Napriek mnohým chybám v riadení organizácie, mal zväz niekoľko tisíc členov. Aj vďaka osobným sporom, ale najmä pod vplyvom tzv. normalizácie stranícke orgány Zväz Cigánov/ Rómov a Svas Cikánů/Romů zrušili v roku 1973.

V nových podmienkach najmä ekonomický vývoj po roku 1989 zvrátil pozitívne očakávania. Emancipáciu, revitalizáciu a konvergenciu rómskej národnosti vystriedala tvrdá realita, kedy prvými klientmi sociálnej podpory v nezamestnanosti sa stali Rómovia. Uvedený negatívny vývoj akoby etnoemancipačné snahy vrátil pred rok 1989. Menšina s najnižším etnickým statusom, s miznúcou autochtónnou a autonómnou kultúrou, bez uznaného jazyka (do roku 2008, poz.aut.) a národnostnej solidarity, je kombinovaným, mnohovrstveným, najmä sociálnym problémom. Ak aj určité prvky rómskej etnickej kultúry sa objavujú, sú hodnotené ako, napodobnenou kultúrou štátotvorného národa. Čím viac získava problematika rómskej kultúry a identity na pozornosti, stále viac sa prehlbuje sociálny prepád väčšiny Rómov.

„... Správne to vystihl jeden cikánský dělník...Cikánská národnost? Proč vytvářet umělé přehradu mezi námi a ostatním obyvatelstvem? Nacionalismus přinášel cikánům vždy největší utrpení a my bychom měli uměle vytvářet cikánský nacionalismus?...“(Zeman, 1958, s.22).

Po vzniku Slovenskej republiky v roku 1993, sa na úrovni vlády dedičstvo socialistickej národnostnej politiky chápalo ako dostačujúce pre všetky národnosti *en bloc*. Nová republika uvedenú problematiku zverila do gescie Rady vlády SR pre národnosti, kde dominovali zástupcovia štátotvorného národa. Títo členovia zablokovali v rade prijatie zákona o ochrane menšín. Keď v roku 1997 radu opustili členovia maďarskej národnosti - stala sa nefunkčnou. Ešte v roku 1995 vládna koalícia vytvorila post **„Splnomocnenca vlády SR na riešenie problémov občanov, ktoré vyžadujú osobitnú pomoc“**. Sekretariát prvého splnomocnenca Branislava Baláža zastrešilo Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, kde menovaný bol úradníkom. Pomenovanie inštitúcie nevypovedá o pomoci Rómom, ale pod rúškom problémov všetkým v sociálnej núdzi, bolo zameranie najmä na problematiku menšinu. Vtedajšia vláda týmto činom priznala fakt, že rómska problematika sa nedá riešiť len podporou rómskej kultúry pod gesciou ministerstva kultúry, ale reálne existuje ťaživá sociálna dimenzia väčšiny Rómov. Tak, ako v čase reálneho socializmu, vláda zaradila Rómov do skupiny sociálne neprispôsobivých občanov. S odstupom času môžeme konštatovať, že v období rokov 1995 – 1998 mal splnomocnenec len obmedzené kompetencie, tak isto z uvedeného úradu nepreniklo na verejnosť žiadne závažnejšie riešenie, idea, koncepcia riešenia. Splnomocnenec v jedinom Návrhu úloh a opatrení... konštatoval vysokú nezamestnanosť v niektorých regiónoch, prehĺbenie problémov v oblasti školskej výchovy, vážnu situáciu v bytovej problematike, neuspokojivý zdravotný stav komunít žijúcich v osadách. Až po voľbách v roku 1998 nová pravicová vládna

koalícia názov zrušila a obnovila post „**Splnomocnenca vlády pre rómsku otázku**“. Na čelo úradu bol menovaný JUDr. Vincent Danihel, ktorý sa hlásil k rómskej národnosti, bol odborníkom na ľudskoprávnu problematiku a vyšiel zo Slovenského helsinského výboru. Organizačne bol splnomocnenec zaradený pod úrad podpredsedu vlády Pála Csákyho, ktorý bol tak isto reprezentantom výraznej menšiny a mal predpoklady pre objektívnejšie chápanie jemu zverenej problematiky.. Napriek navrhnutiu rozpočtu úradu a koncepčným zámerom vlády, tieto skutočnosti sa nepodarilo presadiť do konkrétnych opatrení, ktoré by riešili uvedenú otázku. Vládna stratégia prijatá v roku 1999 sa zamerala aj na problematiku ľudských práv a narastania pracovného extrémizmu. Po odchode Vincenta Danihela, vláda v roku 2001 vymenovala na uvedený post PhDr. Kláru Orgovánovú. S jej príchodom sa po tretí krát menil názov inštitúcie, tentokrát: „**Úrad vlády splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity**“. Organizačne úrad zostal pod gesciou podpredsedu vlády, zvýšil sa jeho rozpočet. Z uvedeného, inovovaného názvu sa dá dedukovať odklon od chápania Rómov ako národnosti, k zúženému chápaniu danej problematiky. Priority vlády SR vo vzťahu k rómskym komunitám prijaté v roku 2002 sa zamerali na komplexný program rozvoja rómskych osád a Program terénnych sociálnych pracovníkov. K chápaniu Rómov ako „rozvadenej“ komunity (?) viedla vládu nemožnosť dosiahnuť dohodu z čo najväčším počtom subjektov, zjavná nejednotnosť, nesolidárnosť, rivalita, egoizmus jednotlivých rómskych (príbuzenských) skupín. Každá z nich (oficiálne občianskych združení) sa vyhlasovala za jediného reprezentanta všetkých Rómov, ktorá jediná ich dokáže zjednotiť. Bohužiaľ, napriek uvedenej skutočnosti, vládna koncepcia precenila vplyv a možnosti rómskeho mimovládneho sektora. Uvedený vývoj v prostredí tzv. komunit vedie k neprehľadnému využívaniu finančných zdrojov, k prehĺbeniu roztrieštenosti, fragmentácii celého plánu približovania (oficiálne inklúzie) rómskej menšiny k väčšine.

Po voľbách v roku 2006 sa sformovala nová ľavicová vláda, ktorá vymenovala Mgr. Aninu Botošovú za nového splnomocnenca. Názov úradu zostal zachovaný, tak isto činnosť zostáva v základných líniach identická. Stále častejšie sa však konfrontujeme s pojmom „marginalizovaný Róm“, ktorý sa stal súčasťou slovníka mnohých koncepčných materiálov. Uvedený pojem chápe za marginalizovaného Róma občana SR tmavšej pigmentácie, komunikujúceho v regionálnom dialekte (slovensky, maďarsky a rómsky), nachádzajúceho sa v sociálnej a ekonomickej núdzi. Prenesená charakteristika na všetkých Rómov z uvedenými znakmi, im z pohľadu dominantnej väčšiny neumožňuje dosiahnuť vyšší sociálny status, formulovať vlastné potreby a záujmy, vytvoriť prirodzené authority a inštitúcie, ktoré by ich zastupovali a hájili.

III.

Európsky (kresťanský), ale aj Sovietsky (komunistický) model národa je podmienený existenciou autochtónneho teritória, kodifikovaného a štandardizovaného jazyka, jednotnými predstavami jedincov o spoločnej kultúre a psychickej náklonnosti. Celou európskou históriou sa ťahne primordialistická idea o „čistote“, pôvodnosti, etnickej homogénnosti príslušníkov formujúcich sa národných spoločenstiev. Akékoľvek kontakty, miešanie príslušníkov rôznych kultúr je stále považovaný za nezdravý jav, ktorý vedie k akultúracii a asimilácii slabších etnických spoločenstiev. Byť súčasťou homogénneho národa je najvyššou dosiahnuteľnou metou primordialisticko - nacionalistickej ideí. Na celom teritóriu štátu sa uplatňuje etnokratická forma vlády, ktorá zabezpečuje uplatňovanie

záujmov väčšinového národa. Z pohľadu dominujúcej etnopolitiky je národ vzor (paradigma) o ktorej sa nediskutuje lebo vychádza z dichotómie priateľ – nepriateľ. Uvedená politika je aj na začiatku 21. storočia stále nebezpečnou, konfrontačnou konštrukciou (Gombár, 2000, 33-35).

V každej európskej krajine sú vytvorené rôzne záruky ochrany miestnej rómskej populácie. Krajiny Európskej únie uvedenú problematiku riešia *de jure*, *de facto* však nie. Etnopolitika každého štátu je určená špecifickými historickými skúsenosťami štátotvorného národa a preto národnostné menšiny nemusia byť chápané ako plnoprávni občania. Preto aj neplnoprávnym občanom zostáva jediná možnosť, snažiť sa vybojovať pre seba také podmienky, aby sa stali plnoprávnymi. Cieľavedomé porušovanie ľudských a občianskych práv Rómov viedol k posilneniu „uzavretia Rómov do seba“, čo je výsledkom programu ich diskriminácie a nielen výsledkom snáh udržať si vlastnú identitu getizáciou – z vlastnej vôle. Nie náhodou stále opakujeme, že o Rómoch vieme málo. Paradoxne čím viac sa o problematike diskutuje, publikuje, realizujú sa rôzne projekty, sociálna, ekonomická, kultúrna regresia rómskej populácie kontinuálne pokračuje.

V úvodnej časti textu sme citovali právo každého jednotlivca vybrať si národnosť. Môže však Róm v Slovenskej republike zmeniť svoju identitu? Áno, ale nepomôže si. Na príklade sčítania ľudu v roku 2001, dá sa predpokladať, že len každý štvrtý Róm sa prihlásil k rómskej národnosti. Pri predpokladanom počte cca. 400 tisíc, priznáva oficiálne cca. 100 tisíc ľudí rómsku národnosť. Z hľadiska praktického života uvedená štatistika nemá žiadny vplyv na kvalitu života Róma so slovenskou alebo maďarskou národnosťou. V skutočnosti aj táto väčšina zostáva súčasťou komunít do ktorých sa narodili.

V žiadnej európskej krajine neexistuje ucelená koncepcia vzniku homogénneho rómskeho národa. Jediným spojivom medzi rómskymi komunitami v Európe, je jazyková príbuznosť. Na uvedenom základe skupina jazykovedcov na Descartovej univerzite v Paríži sa snažila vytvoriť jednotný rómsky jazyk (tzv. rómske esperanto), ale aj tento pokus zostal nenaplnenou ideou. Napriek uvedeným prekážkam, niektorí autori nahlas uvažujú o zjednocovanom procese aj keď tieto aktivity nie sú Rómom vlastné (Hancock, 2005, s.193). Kto sú nositeľmi uvedeného zjednocovania na národnom princípe? **Rozptýlení**, z väčšej časti integrovaní, vzdelaní a žijúci v majoritnej spoločnosti (napr. populárni hudobníci)? **Separovaní**, z časti akceptovaní v určitej mestskej štvrti alebo v intraviláne obce, príležitostne pracujúci? **Segregovaní**, žijúci v rómskych sídlach – osadách, bez vzdelania, kultúry a šance sa zamestnať?

Podľa mnohých autorov prvé dve skupiny s pohľadu životného štýlu už nectia typický rómsky spôsob života – *romanipen*. Tretia skupina žije na pokraji absolútnej chudoby, kde všetky kultúrne špecifiká už zanikli alebo sú v štádiu zániku. Napriek uvedenému však existuje spoločná rómska mentalita, identita ľudí, ktorí vo väčšine prešli procesom socializácie v uvedených prostrediach. „Etnikum“ je ustavené nie na základe národnej idey, ale na základe príbuznosti, pokrvných vzťahov. Imaginárny rómsky národ sa rozpadá na veľké množstvo „famiiliárnych“ národov: Horváthovcov, Stojkovcov, Dunkovcov, Tancošovcov, Čonkovcov atd., ktorí žijú v rôznych lokalitách a praktikuju voči sebe priateľské vzťahy (zakladajú rodiny) resp. si konkurujú a správajú sa voči sebe nepriateľsky. Každý jedinec si nevyberá životného partnera slobodnou voľbou. Manželstvo je vopred určené dohodou medzi rodičmi. Všetci príbuzní majú povinnosť zúčastňovať sa osláv rodinného cyklu (svadba, krst, pohreb, životné jubileá), prostredníctvom ktorého zdieľajú spoločnú tzv. familiárnu identitu. Táto kolektívna národnosť vytvorila systém, kde individualita, individuálny názor nemá žiadnu váhu. Jedinec nie je svojprávnny, svojprávnna je

rodina. Každý čin spojený s prospechom rodiny je pozitívny, lebo len to je dobré, čo je dobré pre rodinu. Existencia rodín nieje formovaná oficiálnymi vzťahmi, ale službami a protislužbami. Spohľadu skupinovej stratifikácie jediným sociálnym vzťahom je členstvo v podriadenej alebo nadriadenej rodine. Ekonomické vzťahy sú určované barťom, úžerníckymi výpožičkami.

Obyvatelia segregovaných sídiel žijú v extrémnej chudobe, ktorá sa prenáša z generácie na generáciu. Z rôznych vládnych materiálov môžeme určiť, že v Slovenskej republike je takýchto sídiel niekoľko sto a žije v nich cca. 150 tisíc ľudí. Sú vystavení tzv. dvojitej marginalizácii. Žijú v marginalizovaných regiónoch s vysokou mierou nezamestnanosti, v sídlach, kde nezamestnanosť je na hranici 100%. Pauperizovaní a diskriminovaní nadradenými rodinami, v osidlách sociálno – patologických javov a sociálnej deviácie.

Lan Hancock jednu zo svojích publikácií nazval „*Pariah syndrome*“, čo môžeme volne preložiť ako „chorobný stav opovrhovaných ľudí“ (Hancock, 2001). Vyjadril tak stav „národa“, ktorý zahŕňa jeho sociálne vylúčenie a neakceptovanú etnicitu a identitu.

Kde a v akom štádiu sa nachádza rómska národnosť? Niekde, na stále sa opakujúcom začiatku emancipačného procesu? Čo významný odborník na nacionalistické hnutia nazýva v nemeckom preklade „*Volkstumliche Protonationalismus*“? (Hobsbawm, 1991, s.59). Reálne môže nastať protichodný proces, ktorý k plnohodnotnému ustanoveniu národnosti – nepovedie. Neúspešnú integráciu nahradí úspešná segregácia.

Teoretické rozpracovania vládnych materiálov (napr. Národný akčný plán sociálnej exklúzie) kladú dôraz na vzdelávanie, kde prioritou je celoživotné vzdelávanie (NAP,2004).Dostupnosť uvedenej vládnej priority sa však dotýka len jednotlivcov, nieje nastavená pre čo najväčší počet Rómov. Priam tragicky, ale reálne vyznieva zaradenie Rómskej národnostnej menšiny do sociálnou exklúziou najviac „ohrozenej“ skupiny spolu s drogovou závislosťou, zdravotne ťažko postihnutými a azyľantami z rozvojových krajín (NAP, 2004).

IV.

Rezolúcia 1203 Rady Európy charakterizuje Rómov ako „*Európsku menšinu*“, bez územného princípu. Politická akceptácia Rómskej národnosti v rámci Európskej únie očakáva vývoj, ktorý bude podobný emancipačným snahám európskych národov v 19. storočí. Predpokladá sa, že Rómovia sa v uvedenom procese „len“ omeškali. Uvedený proces je však problematickejší a zdĺhavejší, ako si mnohí politici uvedomujú. Niektorí autori tvrdia, že mnohé štáty EÚ sa prostredníctvom európskeho emancipačného „dáždnika“ budú chcieť zbaviť rómskej príťažky (napr. Maďarsko, Rumunsko). Podobne pre mimovládne organizácie bude zdĺhavý proces emancipácie Rómov pod gesciou únie, lukratívnym zdrojom pre poskytovanie služieb. Len v podmienkach Slovenskej republiky finančná elokácia na riešenie rómskych komunít z fondov EÚ a štátneho rozpočtu je 200 miliónov EUR. Maďarský antropológ na záver svojej štúdie konštatuje: „*Jsou tlačeni (Rómovia) do nacionalistického rámce, který zaručuje pouze stále čtenější a násilnější konflikty. Tato cesta do pekla je lemována dobrými úmysly*“ (Kovats, 2008, s.198).

Napriek výdobytkom Nežnej revolúcie môžeme konštatovať nenaplnenie ideí emancipácie Rómov v SR a podobne aj v ostatných napr. susedných krajinách. Je zrejmé, že uvedený etnoidentifikačný proces sa nedá riadiť klasickými „ideologickými“ metódami, nedá sa regulovať modernými „vedeckými“ metódami resp. nedá sa nadiktovať „z hora“ vládnych kabinetov.

Poznámka na záver.

Ako lektor som sa zúčastnil školenia rómskych aktivistov pre potreby komunálnej samosprávy. Jeden z absolventov kurzu mi na záver povedal: "Školíte nás, aby ste sa nás zbavili, nepodarí sa vám to".

Literatúra

- GOMBÁR, C.: *O národe, etniku a štáte*. Bratislava: Kalligram, 2000.
- HANCOCK, L.: *My Rómsky národ*. Bratislava: Petrus, 2005.
- HANCOCK, L.: *Země utrpení*. Praha. Signeta, 2001.
- HOBSBAWM, E.: *Nationen und Nationalismus*. Frankfurt a. Main: Campus Verlag, 1991.
- JILEK, D.: *Příslušník národnostní menšiny jako „Homo individualis“ a právo osobní volby*. In: DANČÁK, B., FIALA, P. (eds.): *Národnostní politika v postkomunistických zemích*. Brno: Masarykova universita, 2000.
- JUROVÁ, A.: *Riešenie rómskej problematiky na Slovensku po druhej svetovej vojne*. In: Mann, A. B. (ed.): *Neznámi Rómovia*. Bratislava: Ister science press, 1992.
- KOVATS, M.: *Politika romské identity: Mezi nacionalismem a chudobou*. In: Jakoubek, M. (ed.): *Cikáni a etnicita*. Praha: Triton, (2008).
- ZEMAN, O.: *K otázkám práce mezi cikánským obyvatelstvem v ČSR*. In: Kol. aut.: *Práce mezi cikánským obyvatelstvem*. Praha: Národní výbory, 1958.
- Kol. aut.: *Národný akčný plán sociálnej inklúzie 2004 – 2006*. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR.

Prof. PhDr. René Lužica, ArtD. sa zaoberá problematikou existencie rómskych komunít v Slovenskej republike a v európskom kontexte. Zameriava sa tematikou postavenia Rómov a iných národnostných menšín v Európskych krajinách. Na Fakulte zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave a na Vysokej škole zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety v Bratislave prednáša uvedenú problematiku v špecializovaných prednáškach.

prof. PhDr. René Lužica, ArtD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety, n.o.
Nám. 1. mája č.1
P.O. Box 104
810 00 Bratislava
Slovenská republika
ingrid.rene@mail.t-com.sk

Dôsledky sociálnej núdze na rómsku komunitu žijúcu v Košiciach (z pohľadu sociálneho pracovníka ÚPSVaR)

Consequentions of social needs in the Romany community living in city of
Košice (from the point of view of a social worker of UPSVaR
- the Office of Labour, Social Affairs and Family)

Štefánia Derevjaníková

Abstrakt

Sociálna exklúzia nesie riziko marginalizácie a vylúčenia pre jednotlivcov i celé skupiny vo viacerých oblastiach života. Rómska problematika na území mesta Košíc a v jeho okolí je determinovaná vysokou mierou dlhodobej nezamestnanosti, závislosťou od sociálnych dávok, nedostatočnou resp. nízkou úrovňou vzdelania a bývania. Rómovia ako celok majú oproti majorite nižšiu úroveň vzdelania, vysokú nezamestnanosť, vysokú kriminalitu, horší zdravotný stav, kratšiu priemernú dĺžku života, nízku úroveň stravovania a bývania.

Abstract

Marginalized Romany population living in segregated settlements in the area of city of Košice represents one of the riskiest group endangered by poverty. The solution of the Romany population integration is a component of the Government strategy and Community and National programmes. Integration of Romany population contents the whole complex of politic, social and economic integration with the impact on education, employment, culture, health, housing etc.

Kľúčové slová

sociálne vylúčenie, diskriminácia, marginalizovaná rómska komunita, sociálna práca, prevencia

Keywords

social exclusion, discrimination, marginalized romany population, social work, prevention

Rómska problematika v celej svojej šírke predstavuje jeden z najväčších socio - spoločenských problémov súčasnosti a prax ukazuje, že je potrebné jej venovať patričnú pozornosť.

V snahe vymedziť základné charakteristiky „rómskej problematiky“ sa často používajú pojmy ako sociálna exklúzia Rómov, nepriaznivé podmienky bývania, vzdelanostná úroveň, kultúrny problém atď. V tejto súvislosti ide o kombináciu jednotlivých príčin a dôsledkov a prelínanie sa etnických a sociálnych charakteristík postavenia Rómov na Slovensku. Ukazovatele socio-ekonomického postavenia rómskej populácie, najmä v oblasti vzdelania, prístupu na trh práce, bývania životnej úrovne naznačujú, že na momentálnom stave sa podieľa aj stigmatizácia „rómskej problematiky“ a interetnické napätie.

Chudoba a sociálne vylúčenie majú komplexné a viacrozmerné formy, a vyžadujú zjednotený prístup s využitím širokej škály politík v oblastiach, ako je sociálne zabezpečenie, sociálna pomoc, vzdelávanie, zdravotná starostlivosť, bývanie a pod.

Sociálna vylúčenosť, ktorá vyjadruje riziko marginalizácie a vylúčenia pre individuá a skupiny vo viacerých oblastiach života je širším pojmom ako chudoba samotná. Rómsku komunitu zaraďujeme do kategórie chudobou a sociálnym vylúčením ohrozenú sociálnu skupinu v dôsledku jej dlhodobo pretrvávajúcej sociálnej situácie.

„Pojem sociálne vylúčenie vypovedá o odcudzení skupiny či jednotlivcov, ktorých práva a slobody v istej spoločnosti nie sú naplnené. Pojem sa obvykle spája s príslušnosťou osoby k sociálnej skupine, s jej vzdelanostným statusom, životným štandardom a s tým, ako tieto charakteristiky súvisia s prístupom ľudí k jednotlivým právam, možnostiam a príležitostiam.“ (Čambáliková, Sedová, 2007, s.75). Keďže problematika sociálnej exklúzie sa spája s problémom rovných príležitostí, niektorí ľudia sú objektom vylúčenia vo väčšej miere než iní a vylúčenie istých skupín populácie je ekonomickým problémom aj v rozvinutých krajinách, kde majoritná spoločnosť užíva ekonomické, sociálne výhody a vymoženosti. (Ambróziová et al., 2006)

Operačný program Zamestnanosť a sociálna inklúzia na roky 2007-2013 (2007, s.45) definuje sociálnu exklúziu (vyčlenenie) ako „proces, v ktorom sú určití jednotlivci vytlačaní na okraj spoločnosti a nemajú dostatok alebo žiadne možnosti plne sa v nej realizovať. Stáva sa tak z rôznych dôvodov, najmä z nedostatku vlastných základných kompetencií alebo v dôsledku diskriminácie. Toto ich vzdďaľuje až izoluje od zamestnania, príjmu a príležitosti vzdelávania. Majú veľmi obmedzený prístup k rozhodovacím orgánom, ako aj sociálnych a komunitným sieťam a aktivitám. Obmedzené možnosti napájania sa na vonkajšie zdroje pomoci a podpory (spôsobené o. i. neschopnosťou aktivizovať vlastné interné zdroje a zdroje vlastnej rodiny) tak často spôsobujú bezmocnosť a nemožnosť riadiť a kontrolovať rozhodnutia, ktoré majú dosah na ich každodenný život (aktívna participácia).“

Podľa Draganovej et al. (2006) po Nežnej revolúcii, nízke vzdelanie a nízka pracovná morálka neboli dobrým „vstupným kapitálom“ do slobodného sveta. Rómovia boli prví, ktorí prišli o zamestnanie a bývanie. Prejavuje sa rasová diskriminácia, nezamestnanosť, záškoláctvo. Napätie medzi Rómami a zvyškom populácie sa zviditeľnilo. „Rómsky problém“ sa začal vnímať ešte intenzívnejšie. Ide o problém tzv. „zablokovaných šancí“ na rozvoj tejto menšiny, ktorý je spojený s nepreferovaním šancí na rozvoj menšinou samotnou a v neposlednom rade sa jedná o pocit diskriminácie, ktorým táto menšina trpí. Rómska problematika predstavuje široký okruh takmer všetkých sociálnych problémov. Závažným problémom je úplná väčšina nezamestnaných Rómov, ktorí ukončili povinnú školskú dochádzku, nepokračujú v príprave na ďalšie povolanie a nenastúpili ani do zamestnania, keďže sa im v okolí nemôže poskytnúť žiadna práca. Po roku 1989 sa Rómovia stali málo vyhľadávanou skupinou pri prijímaní do zamestnania z dôvodu, že väčšina nespĺňa najčastejšie preferované požiadavky zamestnávateľa.

Aj v rámci rómskeho etnika je však možné vyčleniť skupiny, ktoré sú viac či menej ohrozené chudobou a sociálnym vylúčením. Medzi najohrozenejšie zaraďujeme neintegrované rómske komunity, žijúce v segregovaných vidieckych a mestských osadách, v mnohých prípadoch s chýbajúcou základnou infraštruktúrou, kde sa kumulujú viaceré znevýhodnenia. Najviac rómskych osídlení sa nachádza na území Košického, Banskobystrického a Prešovského kraja. Zjednodušene platí, že čím ďalej sa osídlenie od materskej obce/mesta nachádza, tým horšia je kvalita života v ňom. Segregované a izolované osady sú súčasne ekonomicky a sociálne najzaostalejšie. Rómovia žijúci v takýchto osadách sú z rôznych príčin reálne nezaraditeľní na trh práce, resp. ich vstup na trh práce je v dôsledku ich pracovného znevýhodnenia, etnickej diskriminácie, rôznych sociálno-patologických javov i sociálneho vylúčenia značne obmedzený. Rómovia žijúci v segregovaných osadách, sú ohrozovaní extrémnou chudobou, ktorá sa prenáša aj na ďalšie generácie, v tejto súvislosti je možné hovoriť o medzigeneračnom prenose chudoby. Odolávajú spoločenskej integrácii, bránia sa jej a žijú na veľmi nízkej kultúrnej a sociálnej úrovni v chatrčiach, v nezdravých bytoch, vyhýbajú sa práci, prípadne páchajú

protispoločenskú činnosť. (Operačný program Zamestnanosť a sociálna inklúzia na roky 2007-2013, 2007, s.50)

Musíme však zdôrazniť, že veľkú časť obyvateľstva žijúceho v týchto osadách, tvoria nezaopatrené deti, ktoré sú znevýhodnené v procese vzdelávania, predovšetkým v dôsledku jazykovej bariéry, nedostatočnej vybavenosti školskými pomôckami, nedostatočnými podmienkami pre školskú prípravu a vzdelávanie v domácom prostredí. Rómovia sú vo veľkej miere odkázaní na poberanie dávok sociálneho systému, ktoré často nepokryjú ich reálne životné náklady. Je potrebné však poukázať aj na skutočnosť, že prevažná väčšina Rómov nedokáže hospodárne využívať finančné prostriedky, ktoré dostávajú od štátu, v dôsledku čoho dochádza k ich zadlžovaniu a v mnohých prípadoch sa stávajú obeťami úžerníctva. Opatrenia, ktoré vláda zavádza na podporu zvyšovania pôrodnosti u majoritnej časti, len zvyšujú početnosť novonarodených detí v exkludovaných komunitách. Problémom tejto komunity je vysoká pôrodnosť na jednej a mortalita osôb v pred dôchodkovom veku na strane druhej. Minimálna zdravotná starostlivosť počas celého života jedinca sa odráža v jeho neskoršom zlom zdravotnom stave. Najväčším problémom v mestách je postupná výstavba etnicky segregovaných mestských get. Tie vznikajú s odôvodnením riešenia neplatičstva. Avšak výstavba sociálnych bytov nie je nutná len v jednej koncentrovanej lokalite. Keďže do týchto lokalít sú umiestňovaní len Rómovia, je nutné konštatovať, že cieľom je rasová segregácia.

Mesto Košice je mestom s najväčšou koncentráciou rómskej komunity, neslávne známe a najčastejšie proklamované mestské sídlisko Luník IX je toho určite príkladom. Na jeho území sa však nachádzajú aj ďalšie nelegálne vytvorené rómske osady. Sociálni pracovníci Úradu práce sociálnych vecí a rodiny v Košiciach v rámci svojej terénnej sociálnej práce vytipovali 14 takýchto osád, s osobitným zreteľom na lokality, v ktorých sa nachádzajú nezaopatrené deti. Ide o lokality: Nižné Kapustníky, Demeter, Luník IX a Osada na Luníku IX, Moňov Potok, Majetkár, Lubina, Račí Potok, Džungľa, Sečovská cesta, ul. Brečtanova, Herlianska ulica, ul. Stokráskova, ul. Fialková, Pri bitúnku, Pod Furčou.

Budeme sa zaoberať len prvými tromi lokalitami, ktoré sú najväčšie, a v ktorých je najvyššia koncentrácia maloletých detí. Je potrebné však uviesť, že všetky tieto nelegálne osady vznikli hlavne presťahovaním neprispôsobivých osôb (zväčša Rómov) z centra mesta a z lukratívnych objektov príp. nevyhovujúcich objektov, čo bola politika mesta Košice v roku 1997 v rámci projektu zameraného na „skráslenie mesta“. Projekt spočíval vo vyčistení barokového stredu mesta pre turistiku. Súčasťou plánu bolo aj „vypudenie“ okolo 25000 Rómov z centra a ich presťahovanie do segregovaných zón. Interný dokument z toho obdobia popisoval Luník IX ako „malú podštandardnú zástavbu pre Rómov“. O osude tejto mestskej časti bolo teda rozhodnuté. Výsledkom rozhodnutia je dnes stav, ktorý je prinajmenšom alarmujúci.

Výsledkom takejto dislokácie Rómov do jednej lokality podporuje negatívne vnímanie tejto menšiny zo strany majority. Obyvatelia Košíc argumentujú, že sú oprávnení vylúčiť Rómov. „Je nevyhnutné udržať Rómov mimo mestského centra“, „Som rád, že sú preč. Nemôžete mať krásne mesto s Rómami, ktorí krásu ničia. Majú inú mentalitu. Je nemožné začleniť ich do Slovenskej spoločnosti... Jedinou možnosťou je nútené ich dostať z mesta von.“ (Lokálna stratégia Komplexného prístupu Luník IX a Na Demetri, s.3)

1 Nižné Kapustníky

Jedná sa o bývalú záhradkársku oblasť v priemyselnej časti Košíc. Obývaná zóna sa nachádza v ochrannom pásme dráhy a železničnej vlečky. Na pozemkoch je množstvo podzemných a nadzemných vedení a linka vysokého napätia. Podľa monitoringu uvedenej lokality realizovaným sociálnymi pracovníkmi sa v tejto oblasti nachádza 167 obyvateľov, z toho 105 nezaopatrených detí, čo tvorí až 62% z celkového počtu obyvateľov. Trvalé pobyty obyvateľov sú hlavne na Luníku IX, vo vysťahovaných oblastiach (ul. Golianova, ul. Hrebendova, ul. Fialkova), v Košiciach - okolí ako aj v iných okresoch. Tento prístup má predovšetkým rodový aspekt, keďže sú to väčšinou ženy, ktoré sa prisťahovali za svojimi druhmi a nemajú trvalé pobyty. To im a ich deťom, ktoré sú automaticky hlásené do obcí zapísaných v občianskych preukazoch matiek, znemožňuje plné využívanie ich práv. Rodiny žijú spravidla v chatrčiach postavených z dosák, starých kobercov, z plechov a umakartu, ktoré pozostávajú z jednej až troch miestností. Zariadenie miestností je najnutnejšie: postele (v niektorých prípadoch len pozbíjané dosky - peľaste), vykurovanie je zabezpečované pieckou na tuhé palivo, rodiny nemajú prístup k vode (je skladovaná v 10 litrových nádobách), ani k elektrine. Celé prostredie je výrazne hygienicky zanedbané, ako aj obyvatelia lokality nedodržiavajú základnú osobnú hygienu. Z uvedenej lokality bolo v priebehu mesiaca február 2009 vyňatých až 20 maloletých detí z dôvodu ich ohrozenia na živote a zdraví.

Vzdelanostná úroveň lokality je veľmi nízka. Žije v nej prevažná väčšina obyvateľov so základným vzdelaním, alebo úplne bez vzdelania, ktorá nemá vzťah k vzdelaniu, a preto je veľmi ťažké zvýšiť záujem u týchto ľudí podporovať svoje deti v dosahovaní lepšieho a vyššieho vzdelania. Motivácia k zvýšeniu si vzdelania je minimálna ak nie žiadna. Tento postoj len znemožňuje cielené zvyšovanie úrovne vzdelania u obyvateľov lokality. Deti z tejto lokality musia navštevovať školy, ktoré sú od lokality vzdialené niekoľko desiatok kilometrov, a to je jeden z ďalších dôvodov prečo sa u týchto detí stretávame s neplnením povinnej školskej dochádzky a záškoláctvom. Tento jav je pre sociálneho pracovníka neriešiteľný pretože pohovory s rodičmi alebo uloženie výchovného opatrenia situáciu neriešia.

Lokalita Nižné Kapustníky je dlhodobo považovaná za lokalitu s veľmi zlými zdravotným podmienkami. Prostredie segregovanej lokality len podporuje šírenie mnohých ochorení. V zimných mesiacoch obyvatelia kúria len pieckami na tuhé palivo, voda netečie, nie je elektrická energia. Táto situácia je v lokalite dlhodobá a je potrebné zmeniť prístup pri jej riešení z pohľadu zdravotnej starostlivosti. Vzhľadom k nízkym hygienickým návykom obyvateľov, prehusteniu lokality obyvateľmi, nedostatočnou starostlivosťou a nezaujmom až lakonickým prístupom k svojmu okoliu sa tu premnožil hmyz, potkany a iné hlodavce. Sporadicky sa to objavujú ložiská žltáčky a pod. Smetiská nachádzajúce sa v celom okolí len tejto situácii napomáhajú.

2 Na Demetri

Lokalita Na Demetri sa nachádza pri mestskom sídlisku Ťahanovce. V súčasnosti sa táto lokalita stáva segregovanou osadou do ktorej postupne prichádzajú obyvatelia z deložovaných lokalít iných mestských častí. Z tohto dôvodu v tejto lokalite pri troch bytovkách vyrastá zhluk chatrčí. Nájomné zmluvy v bytovkách má iba 36 obyvateľov bytoviek. Situácia sa značne komplikuje neustálym zvyšovaním počtu osôb žijúcich v tejto lokalite. Chatrče sú postavené na čierno, pričom vytvárajú neustále sa rozrastajúci zhluk obydľí. Počet obyvateľov je približne 600 obyvateľov, ktorí žijú podľa „popisných čísel“ pridelených chatrčí pre ich lepšiu identifikáciu 39. Z

celkového počtu obyvateľov tvoria maloleté deti až 47%. Bytové a sociálne podmienky v bytovkách sú na primeranej úrovni čo sa o chatrčiach povedať nedá. Všetko, čo vyhadzujú ľudia po rekonštrukcii bytov, hneď zabudujú do ďalších prístreškov obyvateľa chatrčí. Rodiny žijú v obydliach, ktoré sú polepené z umakartu, lepenky, kúskami kartónov a plechov. Obytné miestnosti pozostávajú najviac z dvoch miestností, z ktorých jedna slúži ako kuchyňa, obývacia miestnosť a spálňa súčasne. Väčšina chatrčí je nelegálne pripojená na zdroj elektriny a vody z bytoviek. Kúrenie je zabezpečované pieckami na tuhé palivo.

Deti z lokality Na Demetri dochádzajú do troch škôl v mestskej časti Sídliisko Ťahanovce. Všetky školy sa potýkajú s rovnakými problémami, čo sa týka tejto komunity. Učitelia udávajú slabú spoluprácu s deťmi a rodičmi. Na jednej zo ZŠ - v školskom roku 2006/2007 ukončili školu 2 dievčatá, ktoré pokračovali v štúdiu na dvoj a trojročnom odbore. Dochádzka a prospech žiakov z lokality, kopíruje správanie sa žiakov z lokality Nižné Kapustníky. Situácia s neúspešnosťou týchto žiakov je rovnaká ako v prípade iných lokalít.

Lokalita Na Demetri je z hľadiska zdravotníckeho, hygienického a epidemiologického miestom, kde môže vzniknúť vážne ohrozenia zdravia obyvateľov. Vo všetkých chatrčiach sú nevyhovujúce životné a hygienické podmienky. Obyvatelia vrátane detí nemajú vodu, elektrinu, kanalizáciu, sociálne zariadenia, odpad odkladajú na nepovolenú skládku, čím vzniká riziko vzniku a prenosu infekčných ochorení, epidémii (svrab, žltáčka, cholera a pod.). Dochádza k devastácii okolia chatiek a príľahlého lesoparku. Oblasť Na Demetri má dve nepovolené skládky odpadkov úctyhodných rozmerov (40 ton). Odpratávanie odpadu prebieha 1-2 krát ročne buldozérom a nakladačom s ťažkotonážnymi autami. Čistenie financuje Magistrát mesta Košice.

3 Luník IX a osada pri Luníku IX

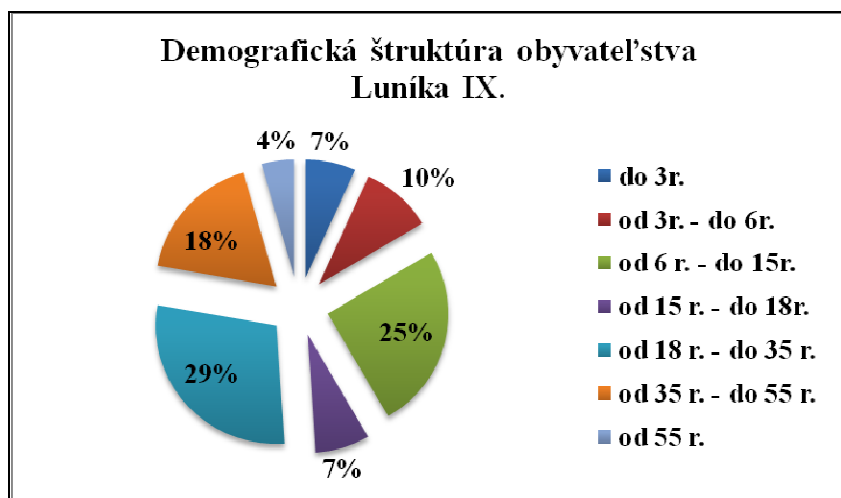
Luník IX patrí k najznámejším a najčastejšie proklamovaným mestským slumom v Slovenskej republike. Mestská časť bola pôvodne projektovaná ako sídlisko, ktoré mali obývať predovšetkým vojaci, policajti a Rómovia. Nie náhodou šlo o spojenie represívnych zložiek (armády, policajtov) a neprispôsobivých obyvateľov. Už v rokoch 1981 - 1989 to bolo sídlisko s vysokou koncentráciou Rómov. Z približne 2000 obyvateľov tvorili asi polovicu. Vzniká tu postupne mestská časť obývaná prevažne rómskymi obyvateľmi. Sociálna politika mesta v 20-tych rokoch podporovala vytváranie mestského slamu práve v lokalite Luník IX. Do voľných bytov sa v rokoch 1995/1996 sťahovali rómske rodiny z centra mesta. Následne sa tak v centre uvoľňovali lukratívne byty obývané rómskymi neplatičmi. V čase, keď nastalo obdobie odpredávania bytov do osobného vlastníctva a určitá skupina obyvateľov sa pohybovala v bytoch a domoch bez právneho nároku, bez platných nájomných zmlúv. Takto bývali prevažne na Hlavnej ulici a v širšom centre mesta, kde spôsobovali značné škody a bytový fond sa devastoval. Z pohľadu mesta bolo potrebné týchto neprispôsobivých obyvateľov vysťahovať z centra mesta na jeho okraj. Luník IX začal figurovať ako mestský slum a jeho sociálna deprivácia sa značne začala prehlbovať.

V roku 1995 však mestské zastupiteľstvo v Košiciach vytvorilo koncepciu pre životné podmienky neplatičov, neprispôsobivých a obyvateľov protiprávne obsadených bytov. Ich budúcim domovom sa mal stať práve Luník IX s tým, že odtiaľ budú postupne vysťahované bezproblémové rodiny, ktoré o to požiadajú. Realizácia tohto plánu stále prebieha, zvyšuje sa hlavne tlak rodín, ktoré svojimi opakovanými protestmi upozornili na sľuby, týkajúce sa vysťahovania z Luníka do

iných mestských častí, ak sa tu bude koncentrovať vyšší počet neprispôsobivých občanov. Je potrebné konštatovať, že na Luníku pôvodne nežili len neprispôsobiví obyvatelia, lokalita bola koncipovaná ako bežné mestské sídlisko. V súčasnosti sa popri bytovkách vytvárajú ďalšie chatrče, ktoré stavajú obyvatelia vysťahovaní z iných mestských častí.

Demografický vývoj na Luníku IX nekorešponduje s demografickým vývojom majoritnej spoločnosti. V grafe 1 môžeme vidieť štruktúru obyvateľstva lokality Luník IX k 30. 1. 2009.

0

Graf 1

Demografická disproporcia starších k počtu detí je typickou pre túto skupinu obyvateľstva. Štruktúra obyvateľstva je charakterizovaná vysokým počtom detí v niektorých prípadoch ide o rodiny, v ktorej je až 9 a viac detí. Deti sú na jednej strane vnímané ako hodnota rodiny, na strane druhej v niektorých prípadoch môžeme hovoriť aj ako o istom zdroji finančných prostriedkov. Nemožno však konštatovať, že tento pohľad je primárnym vo vzťahu k počtu detí v jednotlivých rodinách.

Vzdelanostná úroveň lokality Luníka IX je veľmi nízka. Edukačný proces je tu poznačený handicapom segregácie. Tak základná škola, ako aj materská škola sú výsostne určené pre deti z lokality, pričom do týchto zariadení nedochádzajú deti z iných lokalít. Možnosť stavať na porovnávaní a motivovaní môže fungovať jedine v rámci komunity. Tento priestor je však veľmi obmedzený. Deti sa navzájom poznajú, ich správanie a vzťahy sú poznačené rovnakým handicapom exklúzie. Základná škola Ľ. Podjavorinskej na Luníku IX je školou, ktorá v lokalite funguje od roku 1983. Po dokončení prístavby v roku 2002/2003 vzrástla kapacita školy na 708 žiakov v 26 triedach. Dnes táto kapacita nepostačuje počtu detí v lokalite a tak je potrebná dvojsmenná prevádzka. V tomto školskom roku je na škole 1054 žiakov v 49 triedach (27 na I. stupni, 13 tried na II. Stupni a 9 špeciálnych tried). Naplnenosť školy je v súčasnosti 149%, čo zďaleka neumožňuje tak prepotrebný individuálny prístup k týmto žiakom. Triedy sú preplnené a dvojsmenná prevádzka rieši skôr dochádzku ako osobitý prístup edukácie. Dochádzka žiakov je aj napriek tomu veľmi

zlá, nakoľko žiaci nie sú vedení k pravidelnej dochádzke zo strany zákonných zástupcov.

Preludnenosť je jedným zo základných charakteristík tejto lokality. Napríklad v pôvodnom štvorizbovom byte sa neraz tiesni 13-členná rodina s ďalšou viacpočetnou rodinou. Majú spoločnú kuchyňu a sociálne zariadenie, čo nezodpovedá žiadnym hygienickým požiadavkám. Stane sa aj to, že sa vedľa seba ocitnú rómske i nerómske rodiny, ktoré sa neznášajú. Už teraz žije v štvorizbovom byte, na ploche 90 metrov štvorcových štyridsať ľudí. Výsledkom existencie katastrofálneho stavu bytoviek je zbúranie bloku 6 a 8 na Hrebendovej ulici. V blízkosti sídliska sa začína vytvárať ďalšia chatrčová osada, kam prechádzajú deložovaní obyvatelia z rôznych častí mesta a jeho okolia. Lokalita je napojená na všetky sociálne siete, kvalita ich poskytovaných služieb je do značnej miery poznačená exklúziou lokality. Obrovským bremenom lokality sú však nedoplatky, ktoré sa šplhajú do astronomických výšok a každý mesiac neustále narastajú. Ďalším problémom je aj to, že bytovky majú spoločné hodiny a po odpojení sa iné rodiny pripájajú ilegálne na elektrický rozvod, a tak sa výška vodného a stočného a poplatkov za energie stáva neúnosnou pre rodiny, ktoré sú ochotné si hradiť poplatky spojené s bývaním, najmä ak aj tieto rodiny sú závislé na dávkach sociálnej pomoci. Začarovaný kruh nedoplatkov je všade od nájomného, cez elektriku až po vodu. Neustále narastajúca dlžoba ako lavína nesie so sebou penále a a zväčšujúce sa problémy. Z pohľadu majority ide o ďalší silný argument vo vnímaní neprispôsobivosti a odmietania osôb žijúcich v lokalite.

Osobitým ukazovateľom socio-ekonomického stavu vo všetkých lokalitách je závislosť na dávkach sociálnej pomoci (dávka v hmotnej núdzi, prídavky k tejto dávke, rodičovský príspevok, prídavky na deti. Štát ročne vynakladá nemalé prostriedky na udržiavanie sociálneho stavu. Tieto finančné prostriedky však končia v kruhu závislosti na sociálnych dávkach, početnosti obyvateľov ktorí sú závislí na dávkach iných ľudí a úžerníkoch pôsobiacich v lokalitách. Rómovia žijúci v takto segregovaných lokalitách sú odkázaní na sociálnu podporu štátu. Aj napriek na prvý pohľad značnej finančnej podpore zo strany štátu, predstavuje tento príjem pre rodinu (rodiny) len veľmi malú finančnú čiastku. Z týchto prostriedkov však nežije len rodina prijímateľa dávky ale aj jeho široká rodina, ktorá nie je schopná sa o seba postarať, nezriedka nemá žiadny príjem a nepoberá ani žiadne dávky. Inštitút osobitného príjemcu, ktorý mal zlepšiť hospodárenie s poskytnutými finančnými prostriedkami prostredníctvom obcí vyriešil tento problém len čiastkovo, nakoľko niektoré obce tieto dávky vyplatia rovnako ako keby si dávky klient prevzal na pošte. O to ťažšie sa osobitný príjemca ustanovuje pri dávkach v hmotnej núdzi, pri ktorých sa zo zákona vyžaduje súhlas osobitného príjemcu, nakoľko obce nie sú ochotné vykonávať túto činnosť.

Ťažiskom terénnej sociálnej práce sociálneho pracovníka v týchto lokalitách sú hlavne sociálne šetrenia v rodinách, poskytovanie poradenstva, práca s deťmi, a spolupráca s rôznymi inštitúciami. Vzhľadom na uvedené skutočnosti a špecifickú skupinu obyvateľov je pri takomto množstve úloh, so zreteľom na kvalitu práce, zabezpečovanie činností vyplývajúcich zo zákonov (č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele a zákona 36/2005 Z. z. o rodine), ako aj na špecifické činnosti terénnej práce a množstvo klientov, ktorí pripadajú na jedného pracovníka, je nemožné denno-denne zabezpečiť sledovanie priaznivého fyzického, psychického a sociálneho vývinu každého dieťa žijúceho v segregovaných osadách. Zložitú obdobie pre sociálnych pracovníkov nastáva hlavne v zimných mesiacoch. Je tu vysoké riziko umrznutia detí v obydlíach, ktoré

sú vykurované len pieckami na tuhé palivo (často nemajú dostatočné zásoby dreva) a paradoxne práve pre takúto formu vykurovania tu nastáva nebezpečenstvo vyhorenia celej chatrče. V tomto období je častejšie organizovaná terénna sociálna práca v spolupráci s komunitnými pracovníkmi za účelom monitoringu vytipovaných rodín, u ktorých už v minulosti došlo k sociálnopatologickým javom (časté hospitalizácie detí, nepravidelné zdravotné prehliadky, záškoláctvo u starších detí, požívanie alkoholických nápojov a iných omamných látok vo zvýšenej miere atď.).

V tejto súvislosti vidíme problém nielen v legislatívnej stránke (nemožnosť vyňatia dieťaťa z prirodzeného rodinného prostredia z dôvodu nevhodných bytových a sociálnych pomerov), ale aj v nekomplexnosti riešenia celej rómskej problematiky. Podľa prieskumu sociálnych pracovníkov ÚPSVaR v Košiciach len na území mesta Košíc žije v nevhodných až katastrofálnych podmienkach stovka detí. Neustále umiestňovanie detí do detského domova situáciu v segregovaných osadách nerieši. Kým v jeden deň sa z jednej chatrče umiestnia všetky deti do detského domova, na druhý deň je v tej istej chatrči nasťahovaná ďalšia mnohodedtná rodina. A takýmto spôsobom sa točíme stále v bludnom kruhu detí žijúcich na pokraji chudoby a ich umiestňovania do detského domova.

Z tohto dôvodu je nutné nazerať na rómsku problematiku v celej jej špecifickosti a komplexnosti a pri jej riešení je potrebné uplatňovať princíp pozitívnej stimulácie, čo však neznamená finančné zvýhodňovanie sociálne slabších rodín oproti ostatnej populácii, ale osobitným prístupom zohľadniť všetky špecifiká tejto marginalizovanej skupiny a naučiť ich zodpovednosti za svoje konanie.

Literatúra

- AMBRÓZOVÁ, A et. al.: 2006. *Proces terénnej sociálnej práce v sociálne vylúčenej komunite*. Bratislava: Partners for Democratic Change Slovakia, 2006, 76s.
- ČAMBÁLIKOVÁ, M., SEDOVÁ, T.: 2007. *Exklúzia a sociálna situácia na Slovensku*. In: *Zborník príspevkov z konferencie*. Sladkovičovo: Fakulta sociálnych štúdií, 2007, 287s.
- DRAGANOVÁ, H. et. al.: 2006. *Sociálna starostlivosť*. Martin: Osveta, 2006, 195s.
- Operačný program: *Zamestnanosť a sociálna inklúzia na roky 2007-2013*.
- Lokálna stratégia Komplexného prístupu Luník IX a Na Demetri*. Interný dokument Magistrátu mesta Košice, 2009.

Štefánia Derevjaníková, PhDr.

ÚPSVaR v Košiciach
Staničné nám. č. 9
040 01 Košice
Slovenská republika
stefel@post.sk

Chudoba Rómov ako sociálny a spoločenský problém Slovenska

Poverty of the Romany people as a social problem in Slovakia

Stanislav Matulay

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá chudobou Rómov na Slovensku, ako celospoločenským problémom Slovenska, ktorým je osobitne vzhľadom na relatívne vysoký počet etnických Rómov v pomere k počtu obyvateľov Slovenska. V článku zdôrazňujeme skutočnosť, že etnickí Rómovia ešte neurobili rozhodujúci krok do postmodernej spoločnosti, osobitne prijatím vzdelania ako hodnoty a výkonu ako hlavného kritéria, čo následne spôsobuje ich chudobu a vytvára kolotoč marginalizácie. Článok čerpá z výsledkov medzinárodného česko - slovenského výskumu vedeného hlavnou riešiteľkou PhDr. Evou Davidovou, CSc., ktorý financuje Grantová agentúra ČR. (číslo projektu 403/07/0336)

Abstract

The contribution deals with the poverty of the Romany people in Slovakia as an overall social problem in Slovakia. The most important aspect of this problem is the relatively high ratio of the ethnic Romany people and the number of citizens in Slovakia. In this contribution we are emphasizing the fact that the ethnic Romany people have not done the decisive step yet towards post-modern society in the way that they have not accepted education as a highly positive value and the labour output as the main labour criterion. The consequence of all these factors is their poverty and it all creates the vicious circle of their marginalization. The contribution is based on the results gathered in the international Czechoslovak research lead by the principal investigator of the project PhDr. Eva Davidova, CSc. The project has been financed by the Grant Agency of the Czech Republic. (The number of the project 403/07/0336).

Kľúčové slová

katolícka sociológia, komunizmus, chudoba, sociálna práca

Keywords

the poverty of the romany people, marginalization, ethnicity, citizens

Úvod

Chudoba rómskeho obyvateľstva na Slovensku je celoslovenským problémom minimálne z nasledovných dôvodov:

- Slovensko malo k 1.12. 5. 412. 254 obyvateľov (portal statistics.sk), pričom počet etnických Rómov podľa posledného zisťovania pod vedením vtedajšej vládnej splnomocnenkyne pre Rómov PhDr. Kláry Orgovánovej z roku 2003 bolo asi 320.000. (Romano nevo ľil, číslo 644-667, s.3)
- K tomu možno ešte vzhľadom na rozšírenú reprodukciu etnických Rómov, keď natalita prevažuje nad mortalitou pripočítať možno ďalších 10.000 - 20.000, ktorí pribudli za uplynulých skoro 6 rokov, od daného zisťovania. Z uvedených čísiel nám vychádza, že podiel rómskeho obyvateľstva na celkovom obyvateľstve Slovenska sa pohybuje asi medzi 6-7 %.
- Chudoba sa samozrejme netýka celého počtu etnických Rómov, ale ich veľmi početnej vrstvy, a to obyvateľov rómskych osád a mestských get, ktorých presný počet je neznámy. Podľa určitých odhadov na Slovensku je asi 600 takýchto osád a komunít, pričom v nich žije asi 124-126.000 obyvateľov. (Slovensko, 2000,s.

227). Títo etnickí Rómovia žijú v ozajstnej chudobe a vzhľadom na svoj počet, marginalizáciu a úplný nedostatok vzdelania a pracovných schopností a návykov, čo spôsobuje ich nezamestnatelnosť tvoria jadro toho, čo sa nazýva rómskym problémom.

Nezanedbateľným aspektom tohto problému je skutočnosť, že sa v ňom stretávajú a navzájom podmieňujú viaceré aspekty, ako napríklad etnicita, chudoba, spoločenská exklúzia, politické aspekty, kultúrne špecifiká, rozdielnosť hodnotových rebríčkov v porovnaní s majoritou a pod.

1 K historickému pozadiu chudoby Rómov

Ako je už všeobecne známe, podľa zachovaných písomných dokumentov Rómovia prišli na slovenské územie asi na začiatku 15. storočia. (Davidová, 1965, s. 17) Na naše územie prišli ako chudobní kočovníci, ktorí (až na možné výnimky) svoj nevelký majetok mali pri sebe a na svojich vozoch.

Časť z nich, osobitne Rómovia olašskí, si svoj status kočovníkov zachovali až do zákazu kočovania v roku 1958 (Davidová, 1965, s. 10). Status tých, ktorí sa v priebehu stáročí postupne usadzovali v blízkosti dedín a miest sa vzhľadom na malú priepustnosť vtedajších stratifikačných vrstiev tiež príliš nezvýšil a ani zvýšiť nemohol.

Výnimkou boli tie rodiny, rody (famelie/fajty), ktorých členovia sa dokázali presadiť a dostať k peniazom a určitému spoločenskému postaveniu vďaka svojmu hudobnému nadaniu. To bola v podstate jediná cesta Cigáňa k spoločenskému úspechu na území Slovenska až do 1949.

Cigáni (Rómovia) vlastníci poľnohospodársku či inú pôdu, alebo les, či pozemky boli a stále sú skôr výnimkou. Po roku 1949 sa síce ich životná situácia dosť radikálne zmenila, ale čo sa týka vlastníctva nehnuteľností nie, a to aj preto, že vládnuce socialistický systém jednoznačne preferoval vlastníctvo celospoločenské a kolektívne pred vlastníctvom súkromným. Po opätovných zásadných ekonomických a politických zmenách v roku 1989, Rómovia boli vlastníkmí, respektíve ešte skôr iba nájomníkmi bytov, sem - tam vlastníkmí svojpomocne postavených domov, ale z hľadiska celospoločenského ich podiel na pôde, pozemkoch a na bohatstve spoločnosti vôbec, bol a zostal minimálny.

1 Dôvody chudoby Rómov v súčasnosti

Osobitne chudoba obyvateľov rómskych osád a im podobných spoločensky a sociálne izolovaných a zaostalých komunít je dôsledkom ich niekoľkonásobnej marginality, ktorá už vytvorila kruh, z ktorého sa nemôžu vlastnými silami dostať.

Vzhľadom na svoje zanedbateľné vzdelanie a minimálnu profesionálnu prípravu sú pre trh práce nepoužiteľní a ich život zo sociálnych dávok na úrovni zachovania holej existencie minimalizuje pravdepodobnosť, že by život ich detí bol v blízkej budúcnosti lepší. Inak povedané zanedbateľný spoločenský, edukačný i finančný kapitál, ktorí dostali od svojich rodičov odovzdávajú svojim deťom a kruh sa opäť uzatvára.

Dôvodom o ktorom sa menej hovorí, je skutočnosť, že k rómskemu spôsobu života a myslenia patrí i v porovnaní s majoritou odlišné chápanie kvality života a zmyslu života vôbec. Predstava dennej 10 -12 hodinovej ťažkej fyzickej či duševnej práce ich neláka, a nezdá sa im hodná nasledovania, osobitne za tú odmenu, ktorú prináša veľkej časti pracujúcich členov majority v podobe slovenských platov a miezd. Takúto prácu považujú za otrockú drinu a majoritu, ktorá takto žije obviňujú z

bezduchého naháňania majetku a z neschopnosti užívať si život so všetkými jeho príjemnejšími stránkami.

3 Pohľad na chudobu Rómov z hľadiska ich subetnického členenia

Rómske obyvateľstvo je laickou majoritnou verejnosťou vnímané ako homogénna etnická skupina, v ktorej síce možno nájsť ďalšie podskupiny, ale rozdiely nie sú závažné. Skutočnosť je presne opačná.

Rómovia žijúci na Slovensku sa delia v prvom rade na dve základné subetnické skupiny, a to olašských - valašských Rómov (vlachike Roma), ktorých počet nie je veľký, a ktorí sa po vydaní zákona č. 74 z októbra 1958 usadili v okolí väčších miest (ako Bratislava, Nitra, Komárno, Žilina, Prešov a Košice) a Rumungrov. (Davidová, 1965, s.10, Fízik, 1998, s.3)

Je treba povedať, že o olašských Rómoch nevieme v podstate skoro nič, dodržiavajú Romipen, cielene sa izolujú od majority aj od Rumungrov, živia sa obchodom (podnikaním?), často na hranici a často aj za hranicou zákona, a podľa našich odhadov to podstatné čo môžeme v rámci našej témy o nich povedať, väčšina z nich nepatrí medzi chudobných. To samozrejme neznamená, že nie sú evidovaní na úradoch práce, neberú sociálne dávky a pod.

4 Pohľad na chudobu Rómov z hľadiska ich súčasnej sociálnej stratifikácie

Vnímanie rómskeho obyvateľstva ako homogénnej zaostalej a chudobnej skupiny je chybné i z hľadiska sociálnej stratifikácie. To znamená, že na Slovensku existujú aj rómski podnikatelia, a to malí, strední i väčší, otázkou je, koľkí z nich sa príliš k Rómom už nehlásia. Rovnako na Slovensku žije aj skupina dobre finančne zabezpečených hudobníkov, a nakoniec i skupina staršej i rodiacej sa novej stredoškolsky i vysokoškolsky vzdelanej rómskej inteligencie, ich celkový počet je síce relatívne k počtu rómskeho obyvateľstva malý, ale napriek tomu spolu s členmi ich rodín odhadujeme ich počet minimálne na 5.000 až 10.000 osôb, čo určite nie je zanedbateľná spoločenská a sociálna skupina.

Pokiaľ ide o väčších rómskych podnikateľov uvedieme anonymne obchodnú firmu, ktorá má svoje obchody v centrách miest ako Nitra, Spišská Nová Ves, či Košice. Týchto nie je veľa, ale sú, a hlavne v zahraničí (osobitne v ČR) priamo, alebo nepriamo zamestnávajú stovky etnických Rómov, nehovoriac o etnických Slovákoch.

Pokiaľ sa týka stredných či menších rómskych podnikateľov, zaujímavý pokus podnikol v roku 1998, známy rómsky politik, podnikateľ a aktivista Mgr. Ladislav Fízik, ktorý vypracoval katalóg rómskych podnikateľov. V ňom odhaduje počet rómskych podnikateľov v rokoch 1991 - 1993 asi na 6.200 osôb. V roku 1993, keď sa zaviedlo DPH a platenie odvodov do sociálneho a dôchodkového fondu bolo podľa neho odovzdaných asi 1.500 živnostenských listov, v roku 1995, keď bola zavedená povinnosť používať registračnú pokladnicu odovzdalo podľa neho živnostenský list asi 1.200 Rómov a po 1.7.1998, keď vyšiel nový zákon o ambulantnom predaji, ktorý si vyžadoval určité investície do predajných stánkov, zrušilo svoju živnosť asi 1.300 rómskych trhovníkov. (Fízik, 1998, s. 5)

Samozrejme, že je ťažké vyjadriť sa k vierohodnosti vyššie uvedených čísiel, ale orientačne ich prijímame, pričom dodávame, že podľa našich vedomostí, napríklad v Spišskom štvrtku (okres Spišská Nová Ves), ale i v ďalších obciach tejto oblasti podnikajú v turizme a stravovaní desiatky etnických Rómov, ktorí vlastnia štandardné i prepychové ubytovacie kapacity.

Náš výskum mal prevažne kvalitatívny charakter, takže naše zistenia sa aj pri tejto otázke týkajú iba tých komunit, ktoré sme navštívili. Napríklad Rómovia z osady na okraji mesta Trebišov si vedia peniaze zarobiť vo firmách v Anglicku, (konkrétne v baliarňach čokolády).

Osobitnú taktiku zarábania peňazí si vypracovali Rómovia zo Sabinova. Chodia autami do Švajčiarska a hrávajú pred obchodnými reťazcami a veľkými obchodnými domami. Takýto turnus trvá asi 2-3 týždne a jeho finančný výnos je veľmi slušný. Druhou vecou už je, že časť (niekedy i značná časť – zasa podľa informácií z miestneho komunitného centra) takto zarobených peňazí skončí v hracích automatoch, reštauráciách a pod.

Významný podiel na obraze rómskeho obyvateľstva ako chudobnej a zaostalej masy majú slovenské médiá (osobitne televízne stanice), pre ktoré Rómovia na určitej sociálnej a spoločenskej úrovni nie sú zaujímaví a preto systematicky prezentujú hlavne zábery z rómskych osád.

5 Vybavenie domácností v rómskych osadách základnými vymoženosťami modernity a postmodernity (televízor, chladnička, automatická práčka, počítač, auto)

Podľa už spomínaného zisťovania v rokoch 2003-2004, najhoršia situácia v daných komoditách je v 149 segregovaných osadách, ktoré nemajú dostupný vodovod, a teda pitnú vodu, o plyne a kanalizácii nehovoriac. Vo vyššie spomínaných viac, alebo menej izolovaných 600 rómskych osídleniach je z inžinierskych sietí najdostupnejšia elektrina (91% osídlení), a najmenej dostupná je kanalizácia, ktorú nemá asi 81% z daných osídlení. Možnosť napojiť sa na plyn nemá asi 59% osídlení a na vodovod 37% osídlení. (Romano nevo ľil, č. 664-667, s. 3)

Z týchto údajov vyplýva, že technická vybavenosť tisícok rómskych domácností, v ktorých žije desaťtisíce ľudí je dosť hlboko pod bežnou úrovňou domácností majoritnej časti spoločnosti, čo nie je len problémom daných Rómov, ale i celej slovenskej spoločnosti.

Tabuľka 1: **Vybavenie rómskych domácností elektrikou, pitnou vodou , plynom a kanalizáciou**

variant	rómske domácnosti - východné Slovensko							
	elektrina		pitná voda		plyn		kanalizácia	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
nie	144	97	39	26	37	25	110	74
áno	5	3	110	74	112	75	39	26
spolu	149	100	149	100	149	100	149	100

Interpretácia

- Údaje ukazujú, že naša vzorka sa odlišuje od údajov vyššie v texte v parametroch pitná voda a plyn, pokiaľ sa týka pitnej vody , je situácia v našej vzorke značne lepšia, pokiaľ ide o plyn, je rozdiel vo variantoch - možnosť napojiť sa na plyn a mať zavedený plyn, čo je častejšie v rómskych komunitách, ktoré žijú v mestách, v obciach je plynifikácia rómskych domácností podstatne menej častá.
- Nedostatok pripojenia rómskych domácností na inžinierske siete pochopiteľne znižuje ich možnosť využívania následnej techniky, ktorá patrí do vybavenosti súčasnej domácnosti, čo sa týka osobitne napojenia sa na vodovodné siete.

V rámci výskumu, ktorý náš tím, realizoval v komunitách na východnom Slovensku, ale aj v južných Čechách, na Ostravsku a pod., sme okrem iného zisťovali vybavenosť skúmaných rómskych domácností televízormi, automatickými práčkami, počítačmi a autami.

Podľa našich zistení, televízne prijímače malo 98% domácností, ale napríklad vlastnú kúpeľňu nemalo 24% domácností z našej vzorky, čo je kompatibilné s 26% domácností, čo nemali pripojenie na vodovod. Samozrejme, ako sme už uviedli situácia v napojení na vodovodné siete a teda i celková hygienická situácia v segregovaných osadách je podstatne horšia. Mimochodom tieto sme do našej vzorky nezahrnuli z jednoduchého dôvodu, že skúmať kvalitu života ich obyvateľov by bolo podľa nášho názoru skôr prejavom nemiestnej irónie.

Tabuľka 2: Vlastníctvo chladničky, automatickej práčky, počítača, auta

variant	vybavenosť rómskych domácností - východné Slovensko							
	chladnička		automatická práčka		počítač		auto	
	Počet	%	počet	%	Počet	%	počet	%
nie	110	74	65	44	38	25,5	75	50
áno	39	26	84	56	111	74,5	74	50
spolu	149	100	149	100	149	100	149	100

Interpretácia

- Ako sme už uviedli naša vzorka a teda i získané údaje určite nereprezentujú osobitne obyvateľstvo viac či menej izolovaných osád a osídlení, to znamená, že ani približne okolo 130-150.000 ich obyvateľov.
- Na druhej strane údaje, ktoré sme získali, signalizujú ďalšie čiastočné posuny značnej časti rómskeho obyvateľstva smerom k akceptovaniu niektorých aspektov modernej i postmodernej spoločnosti, ktoré už prijala slovenská majorita.

Vybavenie rómskych domácností:

- chladničkami (74%), signalizuje určité zmeny v stravovaní i hospodárení s peniazmi,
- automatickými práčkami (44%), (k tomu ešte môžeme pripočítať 48% respondentov, ktorí zahlásili vlastníctvo mechanickej práčky v domácnosti) signalizuje výrazné posuny v ponímaní osobnej hygieny,
- počítačmi (25,5%) signalizuje užívanie špičkovej výpočtovej a informačnej techniky, ktorú používajú osobitne na komunikáciu so svojimi príbuznými pracujúcimi v zahraničí,
- a napokon autami, signalizuje, že aj do rómskych domácností začala prenikať motorizácia, je samozrejmé, že hlavne obyvatelia sociálne a spoločensky zaostalých komunít tých áut nevlastnia veľa, a technická úroveň i finančná hodnota ich áut je značne nízka, ale zasa na druhej strane nepoznáme rómsku osadu, kde by nikto z obyvateľov takýto pojazdny dopravný prostriedok nemal - hoci len ako posledné východisko z núdze, alebo ako vlastníctvo, ktoré prináša peniaze.

6 Záver

Ako sme viackrát v texte tohto príspevku uviedli, náš výskumný súbor nebol reprezentatívny, a preto nami získané kvantitatívne údaje nemôžeme generalizovať. Napriek tomu, opierajúc sa aj o čiastočnú kompabilitu s kvantitatívnymi údajmi získanými z citovaného výskumu pod vedení PhDr. Kláry Orgovánovej sa

domnievame, že nami získané údaje majú aj širšiu výpovednú hodnotu, než je to u údajov vyslovene kvalitatívnych.

Pokiaľ sa týka témy chudoby etnických Rómov, ktorou sa zaoberá tento náš príspevok, údaje, ktoré sme uviedli z nášho výskumu podľa nášho názoru dokazujú, že problém chudoby nie je irelevantný len z hľadiska špičkových rómskych hudobníkov, podnikateľov, či regionálnych politikov.

Minimálne v polohe absolútnej chudoby sa netýka ani etnických Rómov, ktorých by sme v pomyselnej stratifikačnej štruktúre mohli zaradiť do strednej vrstvy. Nedoriešeným problémom, ktorému je treba venovať ďalšie výskumy je otázka, na základe akých charakteristík skonštruovať stratifikačnú štruktúru etnických Rómov na Slovensku, a veľmi dôležité je aj hľadanie odpovede na otázku, koľko jedincov by bolo možné zaradiť do jednotlivých stratifikačných vrstiev. Ale to je už úloha, ktorá presahuje rámec nášho výskumu.

Lieratúra

- DAVIDOVÁ, E.: *Bez kolíb a šiatrov*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1965.
- DAVIDOVÁ, E.: *Základní informace o projektu GAČR AV ČR : Kvalita života, střední a zdravá délka života z aspektu determinant zdraví u romského obyvatelstva v České a Slovenské republice*. In: *Interra 5 - Interkulturalita a rómská národnostná menšina*. Univerzita Konštantina Filozofa, Nitra 2008, s.503-5.
- DAVIDOVÁ, E.: *Dilemata současných Romů v České a Slovenské republice - být stále Romem ?* In: *Interra 5 Interkulturalita a rómska národnostná menšina v sociálnych a pedagogických súvislostiach*. UKF Nitra 2008, s. 42-49.
- DAVIDOVÁ, E., ELICHOVÁ, M., DVOŘÁKOVÁ, J.: 2008. *Kvalita života z aspektu determinant zdraví u romského obyvatelstva*. In: *Kontakt 1/2008*, s.163-171.
- FÍZIK, L.: 1998. *Katalóg. Rómsky podnikateľ*. Zvolen, 1998
- KAJANOVÁ, A., URBAN, D.: *Vliv sociálních podmínek na zdravotní stav Romů v České republice*. In: *Interkulturalita a rómská národnostná menšina v sociálnych a pedagogických súvislostiach*, Univerzita Konštantina Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, 2008. ISBN 978-80-8094-314-1.
- KAJANOVÁ, A., URBAN, D.: *Kvalita života, střední a zdravá délka života z aspektu determinant zdraví u romského obyvatelstva v České a Slovenské republice*. In: *Akční pole sociální práce II. Aktuální otázky sociální práce a sociální pedagogiky*. Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. ISBN 978-80-244-1913-8.
- Materiály z výskumu - GAČR. č. 403/07/0336.*
- Prieskum rómskych osídlen v SR. (2003-2004)*. In: *Romano nevo ľil*, č. 664 - 667, 27.9-24.10. 2004, s. 3.
- VAŠEČKA, M.: *Rómovia*. (s. 191-237). In: *Slovensko 2000*. Bratislava: IVO, 2000. ISBN 80-88935-17-2.
- <http://portal.statistics.sk>, 17.3.2009

Doc. PhDr. Stanislav Matulay, PhD.

Katedra sociológie
FF UKF v Nitre
Štefánikova ul. 67
949 01 Nitra
Slovenská republika
mobil: 0903 602 449
smatulay@ukf.sk

Rómska rodina a osada: Determinanty kreovania potenciálu ľudského kapitálu

Roma family and settlements:
Determinations of social capital creation

Tibor Loran

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá problematikou prvého nadobúdania a kreovania sociálneho kapitálu Rómov žijúcich v osadách, či iných segregovaných osídleniach.

Abstract

Work deals with the baseline and the current state of development of Roma social capital.

Kľúčové slová

rómska rodina, osada, sociálny kapitál

Keywords

roma family, settlements, social capital

Je samozrejmé, že vplyv štátu na prvé kreovanie potenciálu a potenciálov ľudského kapitálu obyvateľstva sa uskutočňuje prostredníctvom takej špecifickej inštitúcie, akou je najmä rodina. V súčasnosti už existujúcej v najrôznejších formách. Rodina spolu so svojím existenčným prostredím sa, popri škole, stali najvplyvnejšími determinantmi podieľajúcimi sa i na prvotnom kreovaní potenciálu ľudského kapitálu u marginalizovaných Rómov žijúcich vo vidieckych segregovaných osadách. Vzhľadom na spoločenský význam oboch týchto činiteľov a najmä z aspektu produkcie potenciálu ľudského kapitálu Rómov pre potreby trhu práce a koherenciu s témou tejto práce, v ďalšej časti textu týmto dvom determinantom venujeme náležitú pozornosť.

Vo všeobecnosti rodinu chápeme ako jednu z najvýznamnejších spoločenských inštitúcií, v ktorej ako primárnej sociálnej skupine prevažujú najmä biologické a osobné vzťahy. Má „svoje pravidlá a riadi sa platnými zákonmi spoločnosti“ (Hotár, Paška, Perhács, 2000, s.391). V kontexte s témou tejto práce konštatujeme, že doterajší reálny život poukazuje na to, že nie všetky deti majú možnosť narodiť sa do rodiny, ktorá má zabezpečenú štandardnú životnú existenciu v spoločnosti. Do rodiny, ktorá by svojim deťom vytvárala podmienky na to, aby mohli nadobúdať taký individuálny potenciál, ktorý bolo možno po dovŕšení ich dospelosti ďalej kultivovať v prospech nielen nich samotných, ale aj celej spoločnosti. Individuálny potenciál marginalizovaného Róma kultivovať až do takej miery, ktorá im napomôže v priebehu celého ich života byť zamestnateľnými na trhu práce (čiže byť aktívnymi platcami daní z pracovného príjmu) a v mieste svojho bydliska sa občiansky angažovať v prospech rozvoja obce, či mesta i.

To, že aj na začiatku 21. storočia tretieho tisícročia v mnohých rodinách v slovenskej spoločnosti pretrváva deficit životného štandardu, potvrdzujú údaje

o náraste osôb ocitávajúcich sa v hmotnej núdzi,¹ chudobe a exklúzii. Nepochybne, explicitne dominantný status medzi takýmito rodinami majú rodiny existenčne žijúce v spoločensky retardovaných, etnicky segregovaných osadách. Ktoré v kombinácii s chudobou spôsobilosti jej členov sa dostali až do existenčného stavu kultúrnej biedy (culture of poorness).²

Ontogenetické a socializačné procesy detí vyrastajúcich v marginalizovaných rómskych rodinách sú značne rozporuplné oproti deťom, ktoré vyrastajú v spoločensky úspešných etnických rodinách. Ich výraznú odlišnosť determinuje etnicko-rómsky kultúrny vzorec a v plnom rozsahu chudoba spôsobilostí rodičov a afinitného širšieho príbuzenstva. Napríklad, z našich doterajších empirických poznatkov vyplýva, že v súčasnosti s najväčšou pravdepodobnosťou až 95% marginalizovaných rodičov je analfabetných, poprípade pologramotných. Výrazná časť z nich ukončila povinnú školskú dochádzku v 5., resp. v 6. ročníku špeciálnej základnej školy pre mentálne retardovaných (s najväčšou pravdepodobnosťou až 80% rodičov (bez ohľadu na vek) absolvovalo tento primárny a sekundárny typ vzdelávania). Dôkazom toho tiež je, že rodičia sa pre ani vlastné potreby nevedia podpísať, nevedia súvislé prečítať písaný text s porozumením, čo sa nepochybne odráža aj na ich priamej participácii na výchove a vzdelávaní ich detí. V domácom prostredí (osade, chatrči) deťom nevytvárajú podmienky pre ich vstup do preprimárnej edukácie, či primárnej a sekundárnej na špeciálnych základných školách pre mentálne retardovaných, poprípade na základných školách pre neretardované deti. Nevedú deti k osvojovaniu kultúrnych návykov a sebaobslužným činnostiam (mnohé deti nepoznajú mydlo, zubnú kefku, uterák, neumývajú sa ráno ani večer, chodia špinavé, zavšivavené, zapáchajú, atď.). Často sa aj stáva, že marginalizovaní rodičia nevedia, kedy sa ich deti narodili a nemajú o tom ani potrebný úradný doklad – rodný list.

Rodičia a ich deti vstávajú nepravidelne, pretože marginalizovaná rómska rodina nemá svoj vlastný režim dňa. Hodiny spravidla nepoznajú a ani ich nevladnú. Deťom nekupujú hračky, knižky, ceruzky, či iné školské potreby. Oblečenie im zabezpečujú najčastejšie prostredníctvom charity, alebo vyberaním dedinských, častejšie mestských kontajnerov. Rodičia pravidelne deťom nevaria (obvykle ani nemajú na čom a ani v čom – nemajú hrnce, taniere, príbory) a ak aj niečo uvaria, tak iba nezdravé jedlá z najlacnejších potravín druhej kategórie. Obvykle aj po záručnej lehote. Tým, že rodičia v pravidelných intervaloch nevaria, deti nepravidelne konzumujú jedlá (najčastejšie najlacnejšiu salámu, slaninu, klobásu,

¹ **Hmotná núdza** – stav, keď finančný príjem konkrétneho jednotlivca, alebo fyzických osôb, ktoré spoločne s týmto jednotlivcom žijú v domácnosti a sú v súvislosti s jeho stavom aj posudzované (napríklad, manželka, deti, starí rodičia), nedosahuje stanovenú výšku životného minima. Taktiež, ak si tieto osoby nemôžu zabezpečiť príjem, alebo ho zvýšiť vlastným pričínením.

V súčasnosti je životné minimum na jednu osobu vo výške **5 393 Sk (179 Eur)** (podľa zákona NR SR č. 601/2003 Z.z. o životnom minime v znení neskorších predpisov) a výška pomoci v hmotnej núdzi na jednu osobu vo výške **1 680 Sk (55,775 Eur)** (podľa zákona NR SR č. 599/2003 Z.z. o pomoci v hmotnej núdzi a o zmene a doplnení niektorých zákonov). V roku 2007 bolo v systéme pomoci v hmotnej núdzi priemerne mesačne evidovaných „**377 535**“ (MPSV a R SR, 2008) občanov SR, čo predstavuje 7%-ný podiel na celkovom počte obyvateľov Slovenska.

² Po roku 1989 sa v našich podmienkach veľmi rýchlo udomácnil koncept culture of poverty prezentovaný Oskarom Lewisom. Najmä v súvislosti s Rómami žijúcimi v osadách a getách. Z odborného hľadiska sme stotožnení s konceptom kultúry chudoby a aj s jej charakteristickými znakmi. No napriek tomu sme toho názoru, že vzhľadom na naše národné vnímanie a chápanie pojmu chudoba, tieto významovo jednoznačne nevyjadrujú reálnu životnú existenciu marginalizovaných Rómov z osád a giet. Ako vhodnejšie slovo za účelom výstižnejšieho vyjadrenia reálneho existenčného stavu takýchto Rómov sa nám zdá byť v našich národných podmienkach slovo bieda. Chápeme ho a používame vo významovom kontexte Lewisovho konceptu – culture of poverty.

chleba), čo u nich vyvoláva pocit hladu a smädu. O takejto skutočnosti vypovedal aj Ladislav Kaleja v slohovej práci „Môj život je nedobrý život“ (Loran, 1997, s.17), ktorý v roku 1997 bol žiakom VII. B. triedy na Základnej škole v obci Jarovnice. Časť z jeho slohovej práce, týkajúcej sa tejto problematiky, uvádzame doslovne bez stylistickej úpravy.

„Moja mami a otec stále chudóbni. Oni nemáli lóve a chodží do dediny do kojtajnerov pre jedlô. I teraz som lační. Už aby mali sociálku. Bude dobré salámi a klobásky a možno aj kofóly. Potom bez peňezi. Kebi mami potom varíla a ona nič“.

Všetky vyššie uvedené reálie dvojnásobne negatívne ovplyvňujú ešte také primárne faktory, ako sú najmä:

- sociálno-psychologická exklúzia, segregácia marginalizovaných rómskych rodín,
- sociálno-ekonomická degradovanosť rodín a existenčného prostredia,
- preferencia životnej stratégie intencionalne cielenej na prežitie zo dňa na deň,
- rozvrátenosť rodín a krízové rodinné existenčné situácie,
- nepriateľský postoj väčšinovej populácie žijúcej v obci v meste, v ktorých sa v extravilánovej časti nachádza etnické geto, atď. (bližšie špecifické charakteristické znaky marginalizovanej rómskej rodiny).

Dlhodobé neeliminovanie vyššie uvedených nežiaducich faktorov a mnohých ďalších s nimi koherentnými, sú v skutočnosti už dnes nielen prekážkou pre žiaduci socio-kultúrny rozvoj a inklúziu týchto rodín do širšej slovenskej spoločnosti, ale spôsobujú aj psychické traumy deťom. Čo sa následne prejavuje v ich reálnom zdravotnom stave a sklone ku konzumácii alkoholu, tabakizmu a iným psychotropným drogám, či k páchaniu rôznych druhov trestnej činnosti.

Do takto existenčne žijúcich rodín často pribúdajú novorodenci, ktorí už v rámci primárnej socializácie reťazovito-automatically v plnom rozsahu preberajú od svojich rodičov a príbuzných všetky negatíva (z pohľadu väčšinovej populácie) spojené s existenciou v kultúre biedy. V prípade exitusu ich rodičov, tieto deti nemajú čo dediť. Iba z pokolenia na pokolenie prenášanú existenčnú biedu, ktorej súčasťou sú však od narodenia až po svoju smrť. Predpokladáme, že s najväčšou pravdepodobnosťou sa v Slovenskej republike každoročne do takých rómskych rodín v osadách a getách na národnej úrovni narodí okolo 1 000 – 2 000 detí. Okrem toho túto realitu potvrdzuje aj vysoký počet rómskych rodín nachádzajúcich sa už v spoločenskej retardácii a sociálno-ekonomickej degradácii, čiže aj v explicitnej hmotnej núdzi (predpokladáme, že s najväčšou pravdepodobnosťou je ich viac ako 30 tisíc, čo môže predstavovať okolo 200 000 Rómov). Zároveň existuje vysoký počet rómskych žiakov, ktorým štát poskytuje finančné dotácie na stravu a školské pomôcky, pretože ich marginalizované rodiny nemajú možnosť im tieto potreby finančne saturevať.³

Je nepopierateľné, že ak by sme chceli v plnej miere komparovať rozdiely medzi marginalizovanou rómskou rodinou a nerómskou rodinou žijúcou v štandardných existenčných podmienkach, veľmi rýchlo zistíme, že je medzi nimi diametrálny rozdiel. Napríklad, v spoločenskom statuse, civilizačnej vyspelosti, existencii v prostredí, rodinou preferovaných životných stratégií, plnení základných funkcií

³V roku 2007 Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR poskytlo zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky 496 700 mil. Sk (16 487 mil. Eur) na stravu, školské potreby a motivačný príspevok deťom nachádzajúcim sa v hmotnej núdzi. Z toho bola hrazená strava 90 373 deťom, školské potreby 85 718 deťom a motivačný príspevok 39 159 deťom.

rodiny, materiálnom a finančnom zabezpečení, disponovanom rodinnom potenciáli ľudského kapitálu, atď. To, že marginalizovaná rómska rodina z osady, či geta sa výrazne odlišuje od nerómskej rodiny potvrdzujú aj jej charakteristické znaky a regulátory, ktoré sa viažu iba k nej a navonok identifikujú jej špecifickú odlišnosť oproti iným etnickým rodinám (tabuľka 1). Identifikáciu charakteristických znakov sme vykonali na základe nášho empirického poznania exkludovaných a marginalizovaných rómskych rodín žijúcich v osadách, či iných osídleniach.

Tabuľka 1: **Špecifické charakteristické znaky marginalizovanej rómskej rodiny**

► Explicitná príslušnosť k rómskemu spoločenstvu – vo väčšej miere antropologické a kultúrne znaky takejto rodiny explicitne poukazujú na jej príslušnosť k rómskemu spoločenstvu bez ohľadu na to, či sa jej členovia hlásia k svojej etnicite, alebo nie. ► Viacgeneračná afinitná endogamnosť a početnosť rodinného zoskupenia – je obvyklé, že starší i mladší členovia rodiny žijú v afinitnom, spoločne v jednom početnom zoskupení (najčastejšie ide o 15-35 osôb v jednom priamom rodinnom zoskupení a iba tie sú považované za najbližších členov rodiny). ► Párová existencia mimo manželského zväzku – jednotlivci vytvárajúci rodinu najčastejšie žijú v párovej existencii ako druh a družka, teda mimo tradičného manželského zväzku. Preto doteraz nebolo zaznamenané, že by Róm a Rómka z osady, existenčne žijúci v spoločnej domácnosti, sa štandardne rozviedli. Ich spoločnú životnú existenciu potvrdzuje iba cigánska svadba vykonaná priamo v existenčnom prostredí. Oficiálny písomný dokument o ich zväzku neexistuje. V prípade exitusu rodičov, dedičné konanie neprebíha, pretože ich deti nemajú čo po nich dediť. Za svojho života nie sú vlastníkmí nehnuteľného, či hnuteľného majetku. V bankách nemajú vedené žiadne účty. Chatrč, ktorú obývajú, je majetkom všetkých členov rodiny. ► Afinitné interakčné vzťahy – preferencia afinitných interakčných vzťahov, čo následne spôsobuje vzájomné izolovanie sa od ostatných osadových a getových rodín (pravidlom sa stalo, že pokrvne nepríbuzenské rodiny voči sebe vystupujú nepriateľsky a agresívne). ► Generačná distribúcia retardovaných kultúrnych tradícií a asociálnych rodinných noriem – vo väčšine prípadov sú dospelí ich distribútormi. Stávajú sa tak prekážkou pre vytvorenie podmienok na realizáciu rozvojových programov, projektov intencionalne cielených na deti a mládež z osád a giet. ► Submisívnosť – požiadavkou je, aby sa každý člen rodiny už od útleho veku podrobil, podriadil či stotožnil s preferovanou rodinnou kultúrou. Tiež v rámci jej štruktúry si osvojil interpersonálnu komunikáciu a vo verbálnej podobe uskutočňoval iba prostredníctvom jazykového nástroja, ktorý si ako prvotný osvojili v rodine, t.j. rómsky, v príslušnej regionálnej nárečovej podobe. V kontexte s tým platí podriadenie sa kohortovým sociálnym normám pretavených do ich životných stratégií, ktoré sú v súčasnosti orientované najmä na saturáciu najnutnejších biologicko-sociálnych potrieb afinitného príbuzenstva (životná existencia zo dňa na deň). ► Existencia v etnicky segregovanom, sociálno-ekonomicky degradovanom prostredí – najčastejšie v extravilánových častiach vo vidieckych getách - osadách a mestských getách v podobe segregovaných mestských častí. ► Individuálna a rodinná sociálno-ekonomická degradovanosť – všetci členovia rodín sa explicitne nachádzajú už v sociálnej a ekonomickej degradovanosti. Tento stav vytvoril celé afinitné skupiny, zoskupenia rodín, ktoré dovedna vytvárajú celé osadové spoločenstvá. ► Chudoba spôsobilosti – analfabetizmus, poprípade pologramotnosť, potenciál ľudského kapitálu rodiny nevyužitelný vo vedomostnej ekonomike. Tento fenomén je prenášaný z generácie na generáciu v rámci existencie kultúry biedy, poprípade chudoby. V súčasnosti sa u prevažnej väčšiny tento negatívny stav nachádza už v zakonzervovanej podobe. ► Celoživotná nezamestnanosť – už celé rodinné generácie majú nulovú pracovnú aktivitu na trhu práce. Z generácie na generáciu sa táto prenáša aj v súvislosti s explicitnou absenciou kontaktov s trhom práce. ► Status v sociálnej sieti - celé generácie rodín sú celoživotne závislé na dávkach v hmotnej núdzi a pomoci od sociálnej exekutívy, poprípade neziskových mimovládnych organizácií (stali sa ich trvalými klientmi).

Všetky vyššie uvedené charakteristické znaky marginalizovanej rómskej rodiny sú v skutočnosti i jej špecifickými problémami ako klienta sociálnej práce.

V kontexte s vyššie uvedenými charakteristickými znakmi a uvedeného významového chápania pojmu rodina sa natíska aj otázka, na ktorú si s najväčšou pravdepodobnosťou nikto netrufne otvore odpovedať: Je spoločnosťou aj marginalizovaná rómska rodina z osady reálne vnímaná ako najvýznamnejšia spoločenská inštitúcia? Mnohí z nás určite odpovedia, že áno. Ale potom prečo následkom všetkých doterajších spoločenských stratégií, či experimentov je stav taký, za ktorý sme ako štát neustále kritizovaní významnými európskymi a svetovými inštitúciami?⁴ A to napriek tomu, že napríklad v období rokov 1999 – 2006 sme ako štát do riešenia zlepšovania stavu slovenských Rómov investovali viac ako „4 miliardy Sk“ (Loran, 2007, s.53-55). Veď je všeobecne známe, že v biede, segregovanosti a chudobe spôsobilosti nedokázal pravdepodobne žiadny jednotlivec sa stať dobrým rodičom, žiteľom rodiny a byť úspešným občanom štátu. Doterajšia história vývoja ľudstva a súčasná realita to potvrdzuje.

Tretím najvýraznejším a najdôležitejším objektívnym vonkajším činiteľom, ktorý negatívne pôsobí na kreovanie potenciálu a potenciálov ľudského kapitálu rómskych rodín a celých afinitných spoločenstiev z osád je ich životné existenčné prostredie, ktoré sociálno-ekonomickú degradáciu a celkovú biedu spôsobilosti jednotlivcov, rodín a celých getových spoločenstiev zdvoj až z trojnásobujú a tak prehľbujú. Tieto segregované existenčné prostredia sú difúzne s inými činiteľmi podieľajúcimi sa na produkcii potenciálu a potenciálov ľudského kapitálu, a to najmä s rodinou, materskou a základnou školou. Pod životne existenčným getovým prostredím marginalizovaných rómskych rodín chápeme najmä taký lokálne etnicky uzatvorený priestor v extravilánových častiach jednotlivých obcí a miest, ktorý je im na každodennú saturáciu najnutnejších ľudských potrieb a kohortových záležitostí vyhradený na používanie. Aj tento priestor ich od väčšinovej populácie segreguje a marginalizuje bez ohľadu na ich rodinné, či individuálne záujmy a potreby. Marginalizovaná rómska rodina je prevažne voči svojej životnej existencii v segregovanom prostredí indiferentná, bezmocná, časom sa mu prispôbiaca a nachádzajúca sa v rezignačnom stave na jeho intencionálnu civilizačnú transformáciu.

Na území nášho štátu sa vo vidieckych obciach nachádza okolo 45 výrazne etnicky segregovaných a sociálno-ekonomicky degradovaných rómskych osád, ktoré sú od 50 do 1 000 metrov vzdialené od intravilánu obcí (napríklad, Stará Lesná, Jezersko, Marhaň, Palota, Pečovská Ves, Vtáčkovce, Boliarov, atď.). Nad 1 000 metrov vzdialených od intravilánu obcí sa na našom území nachádza 30 najsegregovanejších vidieckych getových osád (napríklad, Hrabské, Lenartov, Ortuťová, Chminianske Jakubovany, atď.), čo reálne nedovoľuje inklúziu marginalizovaných rodín, ktoré v nich existenčne žijú, do štandardných štruktúr slovenskej spoločnosti. Uzatvorenosť celého osadového geta, deficit sociálnych kontaktov so širším prostredím, sociálnych istôt a prístupu k štandardným civilizačným službám, túto ich segregovanosť niekoľko krát zvyšujú. Následkom doterajšieho neefektívneho riešenia celej tejto problematiky sa stav zakonzervoval a do budúcnosti už nevidíme jeho žiaduce vyriešenie.

Je nepochybné, že všetky vyššie uvedené faktory majú negatívny vplyv na kreovanie potenciálu, potenciálov ľudského kapitálu marginalizovaných rodín

⁴V roku 2007 boli SR adresované 4 upozornenia v súvislosti s nevyhovujúcim statusom Rómov, v roku 2006 to bolo 8, roku 2005 6x.

žijúcich v osadách uvedených v tabuľke 6. Akoby sme v prípade marginalizovaných Rómov pozabudli na to, že „každý človek individuálne prijíma a spracúva vonkajšie vplyvy prostredia“ (Perhács, 1995, s.17), ktoré následne prostredníctvom svojho správania a konania prejavuje v interakčných vzťahoch. Potvrdzuje to aj Hroncová a kol. (2000, s.65), ktorí prostredie chápu ako „celý systém podmienok, ktoré obklopujú človeka, pôsobia na neho ako systém vývinových podnetov a ku ktorým si vytvára interakčné vzťahy...“.

Ak v súvislosti s nežiaducim kreovaním potenciálu ľudského kapitálu marginalizovaných Rómov hovoríme o ich existenčnom prostredí - vidieckych getových osadách a mestských getách, v prípade osád vo všeobecnosti máme na mysli také zoskupenie „chatrčí, poprípade zdevastovaných domkov, ktoré sa obvykle nachádzajú v extravilánovej (segregovanej) časti v príslušnej obci. Prevažne ide o nelegálne stavby chatrčí, domkov s nedostatočnou, alebo žiadnou infraštruktúrou. Osada nevytvára samostatný urbanistický celok a obývajú ju rodiny rovnakých antropologických a etnických črt – znakov. Napríklad, v slovenských podmienkach v segregovaných osadách existenčne žijú iba sociálno-ekonomicky degradovaní Rómovia bez ohľadu na to, k akej subminorite pociťujú príslušnosť. Chatrče nezodpovedajú spoločensky uznávanému štandardu bývania a ľudská existencia v nich je v rozpore s právom na dôstojný, zdravý a bezpečný život“ (Loran, 2007, s.45). Mestským getom máme na mysli také osídlenie v rámci teritória príslušného mesta, ktoré sa obvykle nachádza v jej priestorovej segregovanej časti. Najčastejšie mestské geto sa v príslušnom meste územne nachádza v podobe nejakej mestskej časti (napríklad, Mestská časť Košice Luník IX) s obmedzenými samosprávnymi právomocami, alebo v extravilánovej časti v podobe segregovaného osídlenia (napríklad, extravilánová časť známa ako Čierne mesto, Dúžavská cesta v Rimavskej Sobote), bez samosprávnych právomocí. Ide o mestské časti, ktoré sú panelákovou výstavbou.

Na národnej úrovni zväčša ide o osadové getá, ktoré sú bez štandardných prístupových ciest (najčastejšie chodia po poľnom a štrkovom chodníku, ktorý keď zaprší je samé blato) a bez inžinierskych sietí. Sú až zdravotne a sociálne rizikové. Zväčša ich obývajú afinitné rodinné zoskupenia. Jednoizbové chatrče sú najčastejšie z dreva, obité koróznym plechom a bez okien. Nemajú zavedený elektrický prúd, plyn, chýba kanalizácia, pitná voda. Rómovia spravidla pijú povrchovú vodu z potokov. V osadách, kde je k dispozícii aspoň studňa, voda v nich nevyhovuje po mikrobiologickej stránke. Hygienicky závadnú vodu v segregovaných osadách pije viac ako 18 000 Rómov.⁵ Tým, že je rok čo rok pociťovaný deficit kanalizácie v týchto osadách, ich obyvateľstvo to rieši po svojom – fekálií a exkrementov sa zbavuje v blízkosti svojich chatrčí a zápach z nich, sa najmä v teplejšom počasí šíri nielen v celom priestore osídlenia, ale aj v širšom okolí intravilánovej časti obce. Okrem toho je celé okolie osídlenia znečisťované aj domácim komunálnym odpadom (neobjednali si veľkoobjemové kontajnery). V mnohých osadách sa likvidácia odpadu a samotnej nečistoty verejných priestranstiev tiež nerieši. Príslušne zodpovedné inštitúcie samospráv to

⁵Napríklad, na konci dediny **Svinia** (okres Prešov) smerom na obec Lažany a Jarovnice sa nachádza segregovaná rómska osada, v ktorej žije približne 650 Rómov. Vytvárajú približne 100-110 samostatných rodín. 400 rómskych obyvateľov je mladších ako 18 rokov a iba 3 Rómovia dovŕšili viac ako 60 rokov. V osade nie je zavedená kanalizácia a ani inak dostupná pitná voda. Ako zdroj pitnej vody Rómom slúži kanalizácia na odvod povrchovej vody, ktorá je od osady vzdialená asi 100 metrov. Ernest Galyas, vo svojej študentskej seminárnej práci Vzdelávacie potreby Rómov (2007, s.2), v súvislosti s osadou Svinia v nej uviedol, že „všeobecne môžeme konštatovať, že rómska osada v obci Svinia patrí k jednej z najzaostalejších v regióne“.

najčastejšie odôvodňujú nedostatkom finančných prostriedkov na nákup kontajnerov. V kontexte s touto argumentáciou aj tým, že:

- väčšia časť Rómov žijúcich v osadách nemá trvalé bydlisko v obci,
- obci neplatia ročné dane, napriek tomu, že pre svoje rodinné účely využívajú buď pozemky obce, alebo konkrétneho nemenovaného súkromného majiteľa (poplatky za využívanie jeho súkromného pozemku však neplatia ani jemu).

Ako sme už predtým spomenuli, väčšia časť segregovaných osád sa stala zdrojom nákazlivých chorôb, v ktorých proces šírenia nákazy prebieha podobne ako napríklad v rozvojových afrických krajinách. V súčasnosti zaznamenávame, že najčastejšími vyskytujúcimi sa infekčnými chorobami sú hepatitída A, bacilárna dyzentéria, giardióza, svrab, pedikulóza – zavšivavenie, pyodermie – bakteriálne zápaly kože, mykózy – ochorenia spôsobené hubami, enterokolitidy – zápaly čreva, napríklad salmonelóza, šigelóza, ovčie kiahne, choroby dýchacích ciest – opätovne aj epidémie tuberkulózy, vírusová hepatitída – infekčný zápal pečene, infekčná žltáčka a i. Podotýkame, že v segregovaných osadách bez hygienického štandardu sa najviac vyskytujú vírusové hepatitídy typu A a E. Ide o choroby známe aj ako choroby špinavých rúk, ktoré sa šíria kontaminovanou vodou, neumývanými rukami, potravinami, alebo sú veľmi často prenášané aj fekálne – orálnym spôsobom (deti sa hrajú na zemi v okolí chatrčí, ktoré je nepretržite znečisťované ľudskými a zvieracími exkrementami). Uvedené choroby i ďalšie ako žltáčka, zväčšená pečeň, hepatitída typu B a C sa v poslednom období nezriedka vyskytujú u Rómov, a to najčastejšie z dôvodu zvyšujúcej sa prostitúcie a drogovej závislosti v osadách, ktorých následkom je aj nárast infekcie vírusu HIV a syfilisu. V dôsledku absolútne neviazaného sexuálneho styku a nečistých injekčných ihli je už evidovaný nárast osôb s cirhózou pečene, často s prechodom do rakoviny a nemocnice už bežne evidujú zvyšovanie počtu novonarodených rómskych syfilických detí. Ďalej sa vyskytujú hnačkové ochorenia a metabolické poruchy súvisiace s podvýživou a vysokou proporciou alkoholizmu. V posledných desiatich rokoch lekári opätovne zaznamenávajú zvyšovanie počtu osôb z osád s chorobou známou ako zelený zákal oka (glaukóm) - recesívne autozómový typ dedičnosti, vzhľadom na afinitívnu príbuznosť osôb žijúcich mimo tradičných manželských zväzkov. Napríklad, na tento vážny zdravotnícky problém upozorňuje aj P. Šaško v štúdii Zdravotná situácia rómskej populácie (2002, s.660), v ktorej konštatuje, že „už v roku 1960 podľa Dronamraju bola zistená tendencia uzatvárania pokrvných vzťahov pre veľkú časť populácie indického subkontinentu, u ktorých sa nachádzajú prakticky najvyššie hodnoty koeficientu inbrídingu (miery kríženia pokrvných príbuzných). Tento fakt na slovenské podmienky potvrdila populačno-genetická analýza vrodeneho zeleného zákalu oka s recesívne autozómovým typom dedičnosti vo vybranej populačnej vzorke slovenských Rómov. Zistilo sa, že rodičia postihnutých pacientov sú navzájom príbuzní v 46%“.

Pokiaľ ide o bývanie, interiér ich chatrčí je veľmi jednoduchý a z hygienických dôvodov na bývanie absolútne nevyhovujúci. Podlaha v nich je z podúpanej hliny, alebo dosiek. V rohu miestnosti sa obyčajne nachádzajú staré kachle na tuhé palivo. Miestnosť je vetrateľná iba cez otvorené drevené, alebo plechové dvere. Jediným kusom nábytku v chatrči je obvykle stará široká posteľ, na ktorej spia rodičia a ich najmenšie deti. Staršie deti a ostatní dospelí spia na zemi – slame, špinavých dekách alebo handrách. Detský kútik, knižky, hračky, alebo iné civilizačné predmety sa v miestnosti nenachádzajú.

Vo všetkých rómskych osadách sa vyskytuje priestorový problém bývania. Obvykle miestnosť chatrče obýva 10 – 15 osôb. Na jedného obyvateľa pripadá

priemerne 1 m², v mnohých prípadoch len 0,6m² (napríklad, v obci Bystrany sme zistili, že v časti osady jednu malú chatrč obýva až 24 osôb. Jednou z obyvateľiek tejto chatrče bola aj 62 ročná žena, matka 22 detí a zároveň stará mama 33 vnúčat). Vzhľadom na priestorové problémy obydli sa maloleté deti nezriedka stávajú svedkami neprístojných hádok dospelých, ich pitia alkoholu, kartárstva, sexuálnych stykov, bitiek, vulgarizmov, atď. V poslednom čase problém konzumu tvrdých drog, inhalovania rôznych prchavých látok a prostitúcie neobišiel ani osady, či mestské getá. Napríklad, počas našej návštevy v osade Habeš (obec Sečovce, okres Trebišov) približne 95 % Rómov v našej prítomnosti buď inhalovalo prchavé látky, alebo boli pod vplyvom alkoholu. Šokujúcim zážitkom bol pre nás pohľad na 75 ročnú ženu, starú mamu a jej 5 ročného vnuka, ktorí spolu po nafetovaní toulénom ležali v blate. Na základe našich empirických poznatkov vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že vo všetkých segregovaných rómskych osadách je v súčasnosti už bežné, že:

- väčšia časť ich marginalizovaného obyvateľstva v priebehu celého svojho života neprekročila hranice osád a nepozná ani širšie okolie, v ktorom existenčne žije,
- 5% maloletých rómskych dievčat ročne rodí,
- 16 roční chlapi sa stávajú otcami a 13 ročné dievčatá matkami,
- 30 roční sa nezriedka stávajú už starými rodičmi (majú 5-7 vnúčat),
- v rodinách dochádza k sexuálnym afinitívnym stykom medzi súrodencami a rodičia sexuálne zneužívajú svoje deti, čo má negatívny vplyv na kvalitu novorodeneckej rómskej populácie,
- stáva sa, že 12-13 roční maloletí v samostatnej chatrči vedú spoločnú domácnosť.

Okrem bývania v chatrčiach, marginalizovaní Rómovia a ich rodiny žijú aj v segregovaných mestských getách a bývajú v zdevastovaných panelákových bytoch. Neustálym sťahovaním neplatičov z iných mestských častí do priestorov v gete vytvorili sa sociálne zóny, ktoré tak ako v osadách, aj oni zabraňujú Rómom v začleňovaní sa do štruktúr spoločnosti. Okolie panelákov týchto get je taktiež znečisťované rôznym odpadom, takže spôsob života rodín v nich je väčšinou totožný so spôsobom života rodín žijúcich v segregovaných osadách – v chatrčiach.

Záverom nutno konštatovať, že existenčné prostredie marginalizovaných Rómov je v skutočnosti sociálne znevýhodneným prostredím, ktoré ich biedu spôsobílostí znásobuje. To má nepochybne negatívny vplyv na kreovanie ich individuálneho potenciálu a rodinného ľudského kapitálu. Potvrdzujú to aj V. Klein, R. Rosinský (2007, s.160), ktorí osady, či iné segregované osídlenia vnímajú taktiež ako sociálne znevýhodnené prostredie, ktoré „vzhľadom na sociálne a jazykové podmienky nedostatočne stimuluje rozvoj mentálnych, vôľových a emocionálnych vlastností jednotlivca, nepodporuje jeho efektívnu socializáciu a neposkytuje dostatok primeraných podnetov pre rozvoj osobnosti...Spôsobuje sociokultúrnu depriváciu, deformuje intelektuálny, mravný a citový rozvoj jedinca...“. K. Vanková (2006, s.22) k tomu dodáva, že tieto prostredia sa „...vyznačujú nedostatkom, dramaticky ohraničeným deficitom v oblasti realizácie základných ľudských potrieb (materiálnych, ekonomických, kultúrno-duchovných, atď.), ktorých uspokojovanie determinuje celkové správanie ľudí žijúcich v takomto prostredí“.

Literatúra

- HRONCOVÁ, J. a kol.: *Sociálna pedagogika a sociálna práca*. Zvolen: Bratia Sabovci, s.r.o., 2000, 298s. ISBN 80-8055-427-7.
- HOTÁR, V., PAŠKA, P., PERHÁCS, J.: *Výchova a vzdelávanie dospelých. Andragogika. Terminologický a výkladový slovník*. Bratislava: SPN, 2000, 547s. ISBN 80-08-02814-9.
- KLEIN, V., ROSINSKÝ, R.: *Sociálne znevýhodnené prostredie a edukácia*. In: *Wybrane zagadnienia edukacji XXI wieku*, Kielce, 2007, 238 s. ISBN 978-83-89590-00-0.
- LORAN, T.: *Potreby vedomostnej ekonomiky – verzus edukačná paradigma exkludovaných Rómov*. In: *Národnostné a etnické menšiny na Slovensku 2006* (Ed. G. Leikes, K. Tóth). Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín, 2007, 342s. ISBN 978-80-89249-12-1.
- LORAN, T.: *Otázky výchovy a vzdelávania žiakov zo sociálne a zdravotne rizikových rómskych lokalít (štúdia)*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 1997, 49s.
- VANKOVÁ, K.: *Analýza sociálne znevýhodneného prostredia, jeho eliminácia a problém identity Rómov*. In: *Zvyšovanie úrovne socializácie rómskeho etnika prostredníctvom systémov vzdelávania sociálnych a misijných pracovníkov a asistentov učiteľa* (Ed. R. Rosinský). Nitra: UKF:FSV a Z, 2006, 307s. ISBN 80-8050-987-5.

doc. PhDr. Tibor Loran, PhD.

Katedra sociálnej práce
Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety
Nám.1. mája č.1
810 00 Bratislava
Slovenská republika
loran@stonline.sk

Role asistenta v práci Salesiánů dona Boska s romskou mládeží

Role of the assistant at work with Romany youth in the salesian centre of the youth

David Urban

Abstrakt

Předkládaný článek informuje o salesiánském výchovném stylu a předkládá výsledky z disertační práce autora na téma role asistenta v práci salesiánů s romskou mládeží. V první části článku autor teoreticky vymezuje salesiánský výchovný styl a popisuje jeho přednosti, v další části pak uvádí výsledky, doplněné výpověďmi respondentů.

Abstract

The list of paper informs about salesians educative system and gives results from dissertation thesis of author on the theme role of the assistant at work of Salesians don Bosco with Romany youth. At the first part, the author gives theoretical informations about salesians educative system and writes about the positives of this system. In the second part of the paper are results from own research with notices of the respondents.

Klíčová slova

Salesiani dona Boska, Don Bosco, Rom, salesiánský výchovný systém

Keywords

Salesians of don Bosco, Don Bosco, Romany people, salesians educative system

Úvod

V posledních letech přibývá diplomových prací a odborných statí, v nichž se reflektuje specifický výchovný styl církevní instituce Salesiánů dona Bosca. Dosud však není dostatečně zpracována problematika motivace jednotlivých skupin mládeže k účasti na programu, který salesiáni nabízejí. Aby se mohl využít pozitivní potenciál tohoto salesiánského přístupu k mládeži i mimo jejich působišť, je užitečné zkoumat motivační faktory, které tento styl využívá.

V předkládaném článku autor prezentuje výsledky výzkumu ze své disertační práce (název práce byl *Motivační faktory v práci salesiánů s romskou mládeží*). Cílem bylo zjistit, které prvky nabídky salesiánských středisek v České a Slovenské republice působí motivačně na mladé příslušníky romského etnika. Výzkum probíhal formou osobního rozhovoru s návštěvníky střediska⁶, kteří se rekrutovali z řad romských dětí a mládež ve věku od 10 do 15 let.

Na základě zpracování dat se ukázalo, že k motivaci pro návštěvy středisek hraje úlohu celá řada faktorů. Jedním z těch významných je vazba návštěvníků střediska na osobu asistenta. Ten sehraává v interakci s klienty nezastupitelnou úlohu. Respondenti ve velkém počtu uváděli, že důvod, proč navštěvují daný program je právě v tom, že jej vede konkrétní asistent.

Role a náplň práce asistenta vychází ze specifického salesiánského přístupu, který tato řeholní společnost při práci s dětmi a mládeží používají. jedná se o salesiánský výchovný systém.

⁶ Realizován byl výzkum ve střediscích v Českých Budějovicích, Ostravě, Teplicích a Bardejově. Jedná se o střediska, která pracují s uvedenou cílovou skupinou. V každém středisku bylo osloveno 10 respondentů, celkem tedy 40 romských dětí a mládeže.

1 Salesiáni dona Boska

Salesiáni dona Boska jsou celosvětově působící řeholní společností katolické církve.⁷ Kořeny této společnosti sahají do 19. století, kdy v Itálii žil a jako kněz působil Giovanni Bosco (1815 - 1888). Hlavní jeho náplní byla práce s chudou a opuštěnou mládeží. Byl pedagogem, zakladatelem večerní školy, dětských domovů, středisek mládeže a dělnických sdružení (Bosco, 2004; 11). Ještě za jeho života byla katolickou církví schválena Společnost svatého Františka Saleského, dnes všeobecně nazývaná „Salesiáni dona Boska“, která si, podobně jako don Bosco, vzala za úkol pracovat s mládeží, především s tou ohroženou (Stanovy Společnosti sv. Františka Saleského; s. 35).

Mezi skupiny mládeže, s kterými salesiáni v řadě zemí pracují, patří také romská mládež. Jejich práce se odvíjí na základě dlouholetých a praxí prověřených zkušeností. Charakteristickým rysem práce s mládeží (nejenom romskou), je salesiánský výchovný systém.

2 Salesiánský výchovný systém

iž don Bosco při práci s mládeží využíval a praktikoval především prevenci - tj. předcházet vzniku, popřípadě zamezit prohlubování problémů. Tento, pro Salesiány specifický přístup pojmenoval jako preventivní systém. Spočívá v tom, že se vysvětlí předpisy a pravidla střediska a pak se dbá na jejich dodržování. Hlavní důraz je kladen na to, aby byla mládež neustále zaměstnána nějakou činností, což by jí znemožňovalo dělat případné hlouposti a nepořádek. Jinými slovy: Učinit mládeži mravně nemožným dopouštět se provinění (Kaplánek 2002). Celý tento systém se opírá o rozum, náboženství a laskavost a funguje tak, že se nejdříve vysvětlí pravidla a předpisy a pak následuje stálá výchovná přítomnost vychovatele, tzv. **asistenta** (Braidó 1999), která spočívá v účinném, kladném ladění, v usměrňování, nepřetržitě a vytrvalém vyzařování dobrého vlivu (Smékalová 2008, s. 4).

Asistent nekontroluje ani nedohlíží, ale ani pasivně nečeká, nýbrž žije s vychovávanými jejich život, zajímá se o jejich problémy, vede s nimi hovory, je duší her a zábav a přitom přivádí na správnou míru jejich názory. Především dává pozor, aby se nikdo nenudil (Kopecký rok neuveden).

Podobně i další autoři o asistenci uvádí, že je to pojem, který vyjadřuje to nejpodstatnější z preventivního systému. Znamená stálou aktivní účast vychovatele, která není pro Jana Boska jen činností ochránářskou. Spočívá především v kladném vedení a vytrvalém působení, které nenechá svěťence bez činnosti (Alberti 1999).

Ve své výchovné práci se salesiáni věnují dětem a mládeži všech věkových kategorií. Skupiny klientů jsou též děti z národnostních menšin (Urban, Kajanová 2008).

3 Výstupy z disertační práce: Role asistenta při práci s romskými dětmi a mládeží

Jak již z výše uvedeného vyplývá, otázka vztahů mezi asistenty a respondenty je stěžejním pro práci s cílovou skupinou. Jedním z hlavních motivů, proč respondenti navštěvují SaSM, není činnost samotná, ale prostředí, ve kterém se odehrává. To je podle výpovědí prostoupeno přátelskou atmosférou a komunikací, kdy se respondenti cítí v SaSM „jako doma“. Kladně hodnotí vřelý přístup k nim, především ve středisku cítí bezpečné, nediskriminující prostředí. Oproti nejistotě a nebezpečí neromského světa venku prožívají přijetí, příznivé vztahy s vrstevníky a asistenty.

⁷ Srov. *Salesiáni dona Boska* [online]. [cit. 2009-01-21]. Dostupné z: <<http://www.sdb.cz>>.

Jaký by měl být asistent

Respondenti oceňují především dobré charakterové vlastnosti asistenta. Vypovídají o dobrém chování k jejich osobě, o asistentech ve většině případů mluví jako o „hodných, milých, vstřícných.“

„Tady jsou na mě hodný, nikdo na mě nekřičí a nenadává mi.“ (23 Jitka, Ostrava)

„Všichni vedoucí jsou tu moc fajn, mám je ráda.“ (23 Jitka, Ostrava)

„Vedoucí nás mají rádi a když něco udělám, tak na mě hned neřvou.“ (12 Honza, Teplice)

Pro respondenty je důležitý vztah, který ve vzájemné komunikaci pociťují, především pak rovnocenné zacházení. Asistenta pak následně přijímají podle toho, jak se on chová k nim.⁸

„Chová se úplně jako kamarád.“ (01 David, České Budějovice)

Pocit důvěry a bližšího vztahu navodí též to, když si mohou s asistentem tykat - nevytváří se bariéry v komunikaci. Tato skutečnost byla v rámci kvality vztahu zmiňována opakovaně.

„Můžu jí říkat Mirko, normálně jménem.“ (07 Erika, České Budějovice)

„My můžeme i tykat.“ (17 Kevin, Teplice)

Respondenti dobře přijímají skutečnost, že se asistenti zapojují do programu, že si s nimi mohou hrát. Vidí v tom možnost vzájemného sblížení a rovnocenného vztahu.

„...holky z doučování, jak se menujou tady ty, ty holky, jak tu doučujou, tak hrajou na kytary a my zpíváme i oni.“ (30 Sabina, Ostrava)

„...hrajeme si s vedoucíma.“ (12 Honza, Teplice)

Zajímavý byl též návrh některých respondentů, že by asistent měl být v určitých mezích přísný. Nejčastěji byl tento názor komentován slovy, aby se respondenti něco naučili, aby nezlobili, atd. Zde je patrné, že se u nich vyskytuje jisté vědomí výchovné role asistentů.

„Přísný, aby sme sa niečo naučili, i dobrý.“ (34 Palo, Bardejov)

„Měl by být i přísnější“

„Myslím, že trochu áno. V našej dedine, naše deti nie sú, keď im niečo hovoríte, tak musí byť i trochu prísny, aj taký. Ale nie až taký, že by ich bil alebo niečo také.“ (38, Dida, Bardejov)

Dalším pozitivem a projevem důvěry je možnost komunikovat s asistenty o běžných věcech, případně problémech. Respondenti se tak cítí být více na rovnocenné úrovni.

„Si s nima povídáme normálně. Smějeme se s nima, povídáme si s nima.“ (17 Kevin, Teplice)

„Sa s nami bavia, nijako sa nepovyšujú, berú nás tak.“ (33 René, Bardejov)

Dokonce respondenti popisují případy, kdy se dokázali asistentovi svěřit s důvěrným problémem na poli partnerských, školních a intimních vztahů oproti řešení těchto otázek s rodiči.

„Jo, jednou když se mi líbila jedna holka, tak jsem si o ní s tou jednou vedoucí povídal. A bylo to dobře, docela mi poradila.“ (16 Dan, Teplice)

⁸ Tento fakt Davidová (2004) pojmenovává jako klad romské povahy a projev jejich vnitřních společenských vztahů. Jedná se mimo jiné o to, že mezi sebou přijmou každého kdo je má rád a koho si i ono oblíbí.

4 Závěr

Významným motivem pro participaci respondentů na programu střediska jsou osobní vztahy, především mezi respondenty a asistenty. Respondenti kladně hodnotí dobré charakterové vlastnosti asistentů, jejich vstřícné chování a rovnocenné zacházení, především pak ve vzájemné komunikaci, kdy je možné hovořit jak o běžných věcech denního života, tak o osobních a případně i intimních záležitostech.

Tento vstřícný přístup pramení z toho, že mezi asistenty a rodinami respondentů fungují dlouhodobější vztahy (např. do střediska chodili již starší sourozenci, někdy i samotní rodiče), dále pak díky spolupráci s rodinnou v rámci terénní práce a znalosti domácího prostředí, sociální situace a případných problémů respondenta a rodiny, což umožňuje asistentům komplexnější přístup při jejich práci s touto cílovou skupinou.

Kladně byly hodnoceny situace, kdy se asistenti aktivně zapojovali do programu, popřípadě soutěžili v různých činnostech, což bylo popisováno pocitem blízkosti, sounáležitosti. Respondenty tak zaujali něčím, co dobře umí a tím si získali respekt. Zaznamenána byla též účast respondenta na dané aktivitě či programu, kterou vedl konkrétní asistent. Upřednostňována nebyla tedy činnost samotná, ale vytvořený vztah s konkrétní osobou.

Literatura

- ALBERTI, P.: Světec don Bosko. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1999. ISBN 80-7266 015-2.
- BRAIDO, P.: Junge Menschen ganzheitlich begleiten. München: Don Bosco, 1999. ISBN 3-7698-0804-5.
- DAVIDOVÁ, E.: Romano drom - Cesty Romů 1945 - 1990. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. ISBN 80-244-0524-5.
- KAPLÁNEK, M.: *Don Bosco a salesiánský výchovný styl - Příručka pro spolupracovníky v salesiánských dílech v ČR*. Praha: Salesiánská provincie Praha, 2002. ISBN neuvedeno.
- KOPECKÝ, J.: *Výchovná metoda sv. Jana Boska*. Samizdat. Další údaje neuvedeny.
- SMÉKALOVÁ, L., HOŠŤÁLKOVÁ, M.: Jan Bosco v kontextu pedagogického myšlení a význam jeho pojmu asistent v současnosti. In *Akční pole sociální práce II*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-1913-8.
- URBAN, D.: výstupy z disertační práce s názvem *Motivační faktory v práci salesiánů s romskou mládeží*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Zdravotně sociální fakulta. Vedoucí M. Kaplánek.
- URBAN, D., KAJANOVÁ, A.: Salesiánský výchovný systém jako metoda práce s romskou mládeží. *Sociální práce/Sociální práce*, 2008, č. 3, s. 94-99, 6s. ISSN 1213-6204.

Mgr. David Urban

Jihočeské univerzita v Českých Budějovicích
Zdravotně sociální fakulta
Katedra supervize a odborné praxe
Česká 20
370 01 České Budějovice
Česká republika

Moderátor:
prof. PaedDr. Milan Schavel, PhD.

Psychosociálne aspekty poradenstva a pomoci rodinám so zadĺžením

Milan Schavel

Abstrakt

Súčasná situácia v kontexte ekonomických problémov rodín predpokladá sekundárne riešenie kolíznych situácií v sociálnych súvislostiach. V príspevku popisujeme niektoré aspekty zadĺženia rodín a ich príčiny, charakterizujeme niektoré dôsledky zadĺženia. Riešenie problémov zadĺženia predpokladáme prostredníctvom poradenstva za účasti členov odborného tímu v zastúpení: sociálny pracovník, psychológ, liečebný pedagóg, psychoterapeut a napr. aj finančný poradca. Zloženie odborného tímu dáva predpoklady pre poskytnutie psychosociálnej pomoci pre rodiny pri ktorých sa prezentujú niektoré zo sociálno - patologických javov, rozpad rodiny, depresívne stavy, prípadne rezignácia. Autor poukazuje na nevyhnutnosť koncentrovanej pomoci rodinám v zadĺžení a potrebe skúmania týchto problémov prostredníctvom systematického výskumu.

Kľúčové slová

poradenstvo, sociálne poradenstvo, psychosociálna pomoc, zadĺženosť, rodina, sociálny pracovník, sociálna práca

Sociálne poradenstvo

Všeobecne môžeme konštatovať, že sociálne poradenstvo má v sociálnej praxi nezastupiteľné miesto. Oblasti využitia sociálneho poradenstva sú veľmi rozmanité. Ak by sme mali analyzovať aj širšie okolnosti súvisiace s nepriaznivou ekonomickou situáciou rodiny, potom by sme mohli tvrdiť, že sociálne poradenstvo sa v tomto prípade zameriava najmä na problémy v sociálnych vzťahoch, problémy so zvládnutím sociálnych zmien (napr. keď sa stáva živiteľ rodiny nezamestnaným) alebo, ako tvrdí Gabura (2005) na problémy súvisiacimi so sociálnymi insuficienciami (napr. chýbajúce peniaze). Pre riešenie spomínaných problémov je nevyhnutné vnímať aj potrebu kvalifikovaného poskytovania sociálneho poradenstva čo odvodzujeme najmä od vedomostí, zručností a osobnostných daností sociálneho poradcu a taktiež, a to považujeme z hľadiska súčasného stavu za mimoriadne dôležité, aj od charakteru inštitúcie, ktorá vytvára rámec pre poskytovanie sociálneho poradenstva (poznáme subjekty štátnej správy, samosprávy a občianske združenia v rámci tretieho sektora). V aplikácii na primárne riešenie sociálno - ekonomických problémov rodín však musíme konštatovať, že pripravenosť našich sociálnych poradcov, ako aj jednotlivých subjektov, ktoré by mali vytvárať pre jeho uplatnenie širší rámec nie je dostatočná. Ukazuje sa, že týmto otázkam sa nevenuje skoro žiadna pozornosť ako z hľadiska sekundárnej tak aj terciárnej prevencie. Systematická a dlhodobá práca s rodinou jednoducho v našich podmienkach absentuje.

Rodina a jej sociálno - ekonomické problémy

V súčasnosti sa pomerne často stretávame s ekonomickou nestabilitou rodín, čo považujeme za jeden z dôležitých faktorov sekundárne sa prezentovaných kríz v rodine.

Rodina sa v súčasnosti dostáva do zložitej ekonomickej situácie z niekoľkých dôvodov. Často je to otázka nezamestnanosti člena rodiny alebo otázka zadlžovania

sa na úkor materiálnych produktov vplyvom širokej ponuky tovarov v hypermarketoch, ako aj vplyvom agresívnych reklám bankových subjektov orientovaných na všetky vrstvy obyvateľstva. Ekonomickú stabilitu rodiny môže podporovať napr. vyšší počet členov domácnosti, ktorí sú ekonomicky aktívni, ďalej je to celkový počet detí a členov domácnosti, vek žiteľa rodiny, úroveň dosiahnutého vzdelania žiteľov rodiny, ako aj celkové náklady na výdaje pre domácnosť. Na druhej strane ekonomickú nestabilitu rodín ovplyvňuje najmä:

- nezamestnanosť člena rodiny,
- práca za minimálnu mzdu,
- neistá práca alebo práca v zahraničí a s tým súvisiace problémy,
- neschopnosť zaobchádzať s peniazmi,
- zadĺženie rodín (strata zamestnania, bankové subjekty, obchodné centrá a hypermarkety),
- neúplná rodina alebo žena samoživiteľka - odkázaná len na svoj vlastný príjem alebo pomoc štátu prostredníctvom dávok a príspevkov.

Na druhej strane môže sociálno - ekonomickú situáciu rodiny zhoršiť aj niekoľko závažných faktorov, ktorých riešenie je často práve v kompetencii sociálneho pracovníka. Medzi najčastejšie patria rozpad rodiny, agresívne správanie partnerov a nízka kvalita vzťahov. Ďalším problémom je prítomnosť sociálno - patologických javov, medzi najčastejšie patrí najmä závislosť na alkohole a iných druhoch závislostí. Časté a menej identifikované je gamblerstvo alebo tipovanie v stávkových kanceláriách, ktoré je legálne, štátom tolerované. Tieto druhy závislosti sú častými príčinami rozpadu rodiny a hlavne príčinou zhoršenia ekonomickej situácie rodín. Ekonomickú situáciu rodiny ovplyvňuje aj prítomnosť zdravotne znevýhodneného člena domácnosti alebo prítomnosť člena rodiny so zdravotnými problémami (nevyliciteľne chorý, člen rodiny s psychiatrickou diagnózou a pod.).

Zaujímavým fenoménom zhoršovania ekonomickej situácie rodiny a narastajúceho zadĺženia je aj jav, ktorý odráža problémy v partnerských vzťahoch, kedy jeden z partnerov svoju nespokojnosť a dominantnosť prezentuje demonštratívnymi nákupmi. Nezohľadňuje pri tom potreby rodiny a ich členov, egoisticky preferuje svoje vlastné záujmy a predstavy uspokojovania potrieb. Častým javom v súčasných, menej ekonomicky stabilných rodinách je aj nakupovanie v hypermarketoch, za podpory lákavých ponúk (tovar na splátky) z dôvodu kompenzácie pocitov menejcennosti a snahe vyrovnať sa ostatným. Nákupy majú často aj emocionálny podtón (aj my si chceme spraviť radosť, moje deti to tiež môžu mať, keď som nemala ja, tak nech majú aspoň moje deti a pod.).

Ďalším problémom zadĺženia je aj samotná neschopnosť rodiny viesť efektívne hospodáril. Tento problém ovplyvňuje často nižšia intelektová úroveň rodičov alebo už vyššie spomínané faktory.

Okrem spomínaných dôsledkov sociálno - ekonomických problémov je potrebné upozorniť na nepriaznivý vplyv tejto situácie na dieťa v rodine. Dôsledky sú jednak materiálneho charakteru (nedostatky v stravovaní, ošatení, hygiene, podmienkach na bývanie, učebných pomôckach, podpore voľnočasových aktivít). Stáva sa, že dieťa sa izoluje od svojich rovesníkov, má obmedzené sociálne kontakty alebo naopak identifikuje sa s rovesníkmi s podobnými problémami, pričom sa kumulujú predispozične sociálne podmienené asociálne prejavy v správaní.

Obsah sociálneho poradenstva pre rodiny so zadĺžením

Sociálne poradenstvo musí byť v svojom obsahu zamerané na zistenie rozsahu, charakteru a príčin hmotnej núdze. To znamená, že v iniciálnej fáze sociálneho

poradenstva sa sociálny poradca orientuje na identifikovanie primárnych príčin zadĺženia, pričom využíva najmä metódy sociálneho poradenstva, ktoré sú charakteristické pre základnú úroveň sociálneho poradenstva. Sociálny poradca musí prostredníctvom svojich poradenských zručností a zručností komunikácie získať klienta pre spoluprácu a mobilizovať ho k podielu na riešení svojej nepriaznivej situácie. V procese práce s klientom potom dbá na poskytovanie relevantných informácií s prezentovaním návrhov na riešenie situácie, na jeho usmerňovanie podporovanie a sprevádzanie pri odhaľovaní možných zdrojov ovplyvňujúcich riešenie zložitých sociálno - ekonomických problémov klienta. Sociálny poradca teda po zistení ekonomickej situácie rodiny orientuje svoj odborný potenciál na ekonomicke poradenstvo a poradenstvo psychosociálne (s hľadaním možných partnerov pre spoluprácu v tíme, napr. psychológa, liečebného pedagóga). Cieľom sociálneho poradenstva pre rodiny so sociálno - ekonomickými problémami sú obsahové rámce, ktoré sú zamerané na to aby sme:

- rodinu zbavili dlhov,
- naučili rodinu hospodáriť,
- zamedzili vytváraniu nových dlhov,
- vytvorili optimálne podmienky pre sociálne väzby členov rodiny,
- zaangažovali všetkých členov rodiny na pripravovaných zmenách a postupov.

V našom sociálnom systéme existujú mechanizmy, ktoré by mohli prispieť k riešeniu nepriaznivej situácie rodín. K tomuto účelu máme sieť sociálnych subjektov v rámci samosprávy právne predpisy umožňujú napr. poskytnúť sociálnu pôžičku, jednorázovú dávku sociálnej pomoci. Na úrovni štátnej správy v oblasti sociálnych vecí sú to dávky pomoci v hmotnej núdzi štátna sociálna podpora formou príspevkov (napr. dotácia na stravu, školské potreby, motivačný príspevok pre deti predškolského a školského veku). Rozsiahla je sieť občianskych združení, ktoré pracujú s rodinou, ale vo väčšej miere by sa mali angažovať pri vyjednávaní zadĺžených s inými subjektami, mali by rodinu dlhodobo sprevádzať.

Pre skvalitnenie tejto špecifickej poradenskej činnosti orientovanej na sociálno - ekonomicke problémy rodiny považujeme za potrebné preferovať a zabezpečiť:

- systematickú a dlhodobú prácu s rodinou ako celkom,
- terénnu sociálnu prácu (návštevy v rodinách a ich sprevádzanie),
- komunikáciu s ekonomickými a finančnými subjektami,
- zainteresovanie ďalších odborníkov ako napr. právnik, psychológ, liečebný pedagóg, kňaz, finančný poradca a samozrejme sociálny pracovník na rôznych úrovniach.

Komplexnosť a celistvosť riešenia daného problému predpokladá aplikovať aj niekoľko výskumných úloh v prostredí našej krajiny, tak aby sme získali ucelený obraz o ekonomickej stabilite slovenských rodín v kontexte zadĺženia, ktoré ohrozuje ich ekonomickú, sociálnu a koexistenčnú stabilitu.

Záver

Otázka spolupráce jednotlivých odborníkov, ako aj dlhodobá a systematická sociálna práca s celou rodinou je pri riešení sociálno - ekonomických problémov rodín nevyhnutná. Ďalšou dôležitou podmienkou zintenzívnenia poradenskej pomoci pri riešení uvedených problémov je väčšia angažovanosť nositeľov intervenčných poradenských činností, dôležitou podmienkou je aj záujem a ochota zainteresovaných sociálnych subjektov prispôbiť svoje zameranie novým špecifickým problémom.

Literatúra

- GABURA, J.: *Sociálne poradenstvo*. Bratislava: OZ Sociálna práca, 2005. ISBN 80-89185-10-X.
- SCHAVEL, M., OLÁH, M.: *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. Bratislava: VŠZaSP, 2008. ISBN 80-8068-487-1.

prof. PaedDr. Milan Schavel, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety
nám. 1.mája č. 1
P.O.Box 104
810 00 Bratislava
Slovenská republika
mschavel@stonline.sk

Jak dostupnost úvěrů ovlivnila kriminalitu v ČR

The influence of easy availability of loans on crime in the CR

Alena Marešová

Abstrakt

V posledních letech roste zadluženost českých domácností i jedinců nebývalou měrou. Téměř každý dospělý měsíčně značnou část svého platu odevzdává na splácení úvěru. Úvěrem řeší svoje potřeby standardní i nestandardní, vždyť dostat úvěr donedávna bylo tak snadné. Společnosti (institute) poskytující úvěry, půjčky několik let braly i nesolventní klienty i klienty, kteří falšovali doklady k získání úvěru, zatajovali již poskytnuté úvěry apod. Také podpis náhodné osoby (lidí ve finanční tísní) na úvěrovou smlouvu za určitý poplatek nebyl problém získat. Problém začal v roce 2005, kdy společnosti poskytující úvěr a další instituce přitvrdily a začaly neplatící dlužníky stíhat soudně. Odrazilo se to ve výrazném zvýšení počtu policíí evidovaných trestných činů, především úvěrových podvodů, a nárůstem počtu stíhaných vyšetřovaných, souzených a odsouzených pachatelů trestných činů.

Abstract

In the last few years the indebtedness of Czech households and individuals has considerably increased. Almost every adult gives a considerable part of his/her salary each month to debt repayment. Until quite recently loans have been so easily available that people have been using them for paying their standard and nonstandard needs. Institutions offering loans have been providing them to insolvent clients as well as to clients who have been forging documents necessary to obtain credit and who also lie about existing debts and loans. There are many examples of dishonestly bought forged signatures of persons who themselves are in financial trouble relating to loan contracts. Since 2005 it started to be more difficult to get loans because institutions offering money started to take legal actions against debtors. As a result the number of police registered crimes increased, particularly loan frauds. Also the number of prosecuted, tried and convicted criminal offenders increased.

Klíčová slova

úvěr, zadluženost, sociálně slabé skupiny obyvatel, trestný čin, pachatel

Key words

loan, indebtedness, underprivileged groups of population, crime, criminal offender

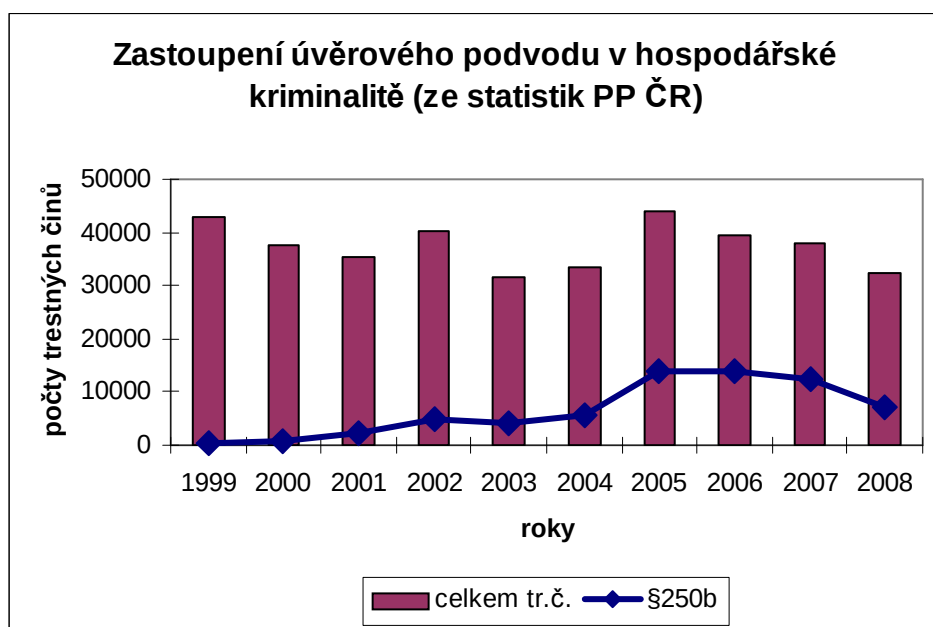
V době, kdy všechno ve společnosti je v pohybu, se do pohybu dostává i skladba té části obyvatel, kterou představují nemajetní a chudnoucí občané. Současně se mění i skladba osob, kterou trestní stíhání, rozsudek soudu a případné uvěznění za porušení trestního zákona řadí mezi delikventy. Růst zadluženosti domácností i jedinců a počtu osob neschopných dluhy splácet spolu s kriminalizací určitých druhů jednání výrazně rozšiřuje skupinu osob žijících vynuceně nestandardním způsobem života a vytlačuje je na okraj společnosti. Odsouzení, a ještě více uvěznění pak u osob zatížených dluhy omezuje jejich pracovní možnosti a v konečném důsledku ještě jejich neschopnost splácet dluhy prohlubuje (zaměstnanost osob ve věznicích je velmi nízká) a dokonce často nové dluhy vytváří - např. dluhy na výživném, nájemném, na zálohách za energie aj. služby, penále za nesplácené pohledávky, spotřebitelské úvěry, hypotéky atd.

K rozšiřování skupiny delikventů o další osoby tzv. prvopachatelů dochází i v důsledku některých změn v trestní legislativě: např. kriminalizací řízení motorového vozidla bez řidičského oprávnění, rozšířením skutkové podstaty úvěrových podvodů,

kriminalizací některých jednání označovaných jako ekonomická či finanční kriminalita včetně neoprávněného držení platební karty aj.

Výrazný vzestup policií evidovaných trestných činů hospodářské kriminality v roce 2005 (ve srovnání s lety 2003 a 2004) byl způsoben právě radikálním nárůstem počtu úvěrových podvodů, spáchaných prvopachateli. Úvěrové podvody představují totiž největší část trestné činnosti označované v resortu policie jako hospodářská kriminalita. Změny v počtu úvěrových podvodů tak určují i změny ve vývoji hospodářské kriminality. V letech následujících po roce 2005, kdy počet úvěrových podvodů ve statistice policie kulminoval, dochází k jejich poklesu, a tím i k poklesu evidované hospodářské trestné činnosti, a to i přesto, že roste, dle analýz MV, počet dalších do hospodářské kriminality řazených skutků pojistných podvodů, kráčení daní, zpronevěr a porušování autorských práv.

Graf 1

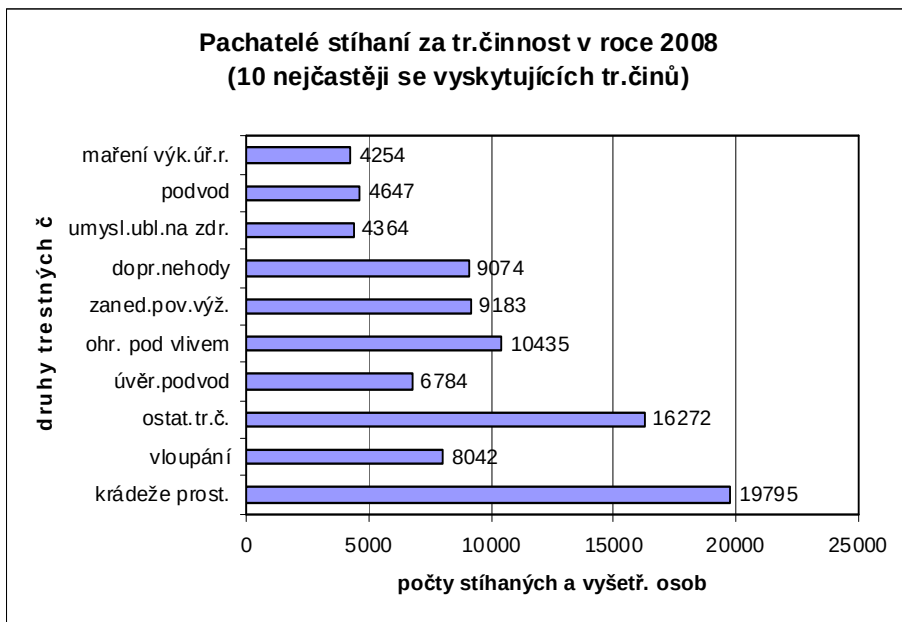
Ve Zprávě o činnosti Nejvyššího státního zastupitelství za rok 2007 je v hodnocení kriminality v roce 2007 uvedeno, že „pokud jde o *majetkovou trestnou činnost* ¹(vyjma trestného činu krádeže podle § 247 tr.zák), je jednoznačně nejčastěji páchan trestný čin úvěrového podvodu (§ 250b tr.zák.), u něhož byl zaznamenáván od jeho zavedení do právní úpravy trvalý nárůst, který - zatím - kulminoval v roce 2006 (**v počtu stíhaných a obžalovaných osob**). V letech 2007 a 2008 sice došlo u úvěrového podvodu v justičních statistikách k meziročnímu poklesu téměř o polovinu, avšak podle signálů nižších státních zastupitelství dochází u tohoto trestného činu postupem doby ke změnám forem protiprávního jednání a nemusí jít proto zdaleka o trvalý pokles.“

Ze všech policií stíhaných a vyšetřovaných osob bylo a je nejvíce stíháno za krádeže (včetně krádeže vloupáním). V letech 2005 a 2006 za touto skupinou následovaly jako nejčastěji stíhané osoby pachatelé úvěrových podvodů - kolem 12

¹ V justiční statistice jsou úvěrové podvody řazeny do majetkové trestné činnosti.

tis. osob, dále pachatelé ohrožení pod vlivem návykové látky a opilství, pachatelé zanedbání povinné výživy a pachatelé dopravních nehod spáchaných z nedbalosti. S velkým odstupem za výše jmenovanými následovali pachatelé úmyslného ublížení na zdraví a podvodu. V letech 2007 a 2008 se pořadí změnilo: za zloději následovali, co do četnosti, pachatelé trestných činů zahrnutých do ostatní kriminality, konkrétně pak osoby řídící motorové vozidlo bez řidičského oprávnění. Počet stíhaných pachatelů za úvěrový podvod výrazně poklesl, ale i tak jsou na sedmém místě - srov. graf 2. (Celkem bylo v roce 2008 stíháno a vyšetřováno policií 122 053 osob.)

Graf 2

Pozn.: ostatní trestná činnost je označení trestných činů v základních statistických sestavách policie blíže nevykazovaných. Z nestandardních sestav lze zjistit, že největší podíl v této položce má tr.čin Řízení motorového vozidla bez řidičského oprávnění (§ 180d TZ).

Z analýzy struktury kriminality žen, provedené v IKSP v minulém roce pro zprávu o výzkumu prvovězňených žen, jsme zjistili, že již od roku 2001- se tato struktura radikálně změnila, především se změnilo zastoupení majetkové a hospodářské kriminality v celkové kriminalitě: majetková kriminalita začala klesat a hospodářská stoupat. Z pohledu základních statistických sestav policie tak od roku 2001 ženy méně kradou a spíše páchají více kvalifikovanou hospodářskou kriminalitu, např. podvody a zpronevěry. Je to však klamný dojem. Při analýze trestné činnosti žen podle jednotlivých skutkových podstat trestných činů jimi páchaných jsme zjistili, že tento klamný dojem byl vyvolán neúmyslně, a to zařazením v policejní takticko-statistické klasifikaci trestných činů úvěrového a pojistného podvodu a neoprávněného držení platební karty do hospodářské trestné činnosti.

Zvýšený počet hospodářských trestných činů, jehož pachatelkami jsou ženy, nelze tak vysvětlit zvýšením ženské rafinovanosti při páchaní úmyslné majetkové a hospodářské trestné činnosti, ale spíše lidskou hloupostí a nereálným přístupem k vlastním finančním možnostem při braní si rizikových půjček, mezerami v právním

vědomí zadlužených žen, které pro získání půjček, úvěrů ochotně falšují potvrzení o příjmech, zatajují další dluhy, vyživované osoby apod., ale i jejich značnou naivitou v přístupu ke společnostem poskytujícím především spotřebitelské úvěry a důvěřivostí vůči reklamě. Od ostatních pachatelek hospodářské trestné činnosti, ale i majetkové trestné činnosti, se neplatičky úvěrů dosti podstatně liší - především neúmyslným kriminálním jednáním, způsobem jeho provedení, doznáním se k činu, přiznáním své viny apod. Policie má všechny případy ihned objasněny: spolu s trestným činem jsou oznámena vždy všechna osobní data pachatelky, včetně čísla OP. Pachatelka je zpravidla lehce dosažitelná na adrese svého trvalého bydliště, nezapírá, jen se vymlouvá.

Relativně snadný způsob získání úvěru dokonce vzbudil zájem „profesionálních podvodníků“, kteří neváhali a najímali „bílé koně“ mezi nezaměstnanými, bezdomovci, nemajetnými - muži i ženami.² Nabídli takové osobě finanční pomoc v řádu několika tisíc korun a vybavili ji falešným potvrzením o výši příjmů v nějaké firmě a nechali ji podepsat smlouvu o úvěru, přičemž úvěr zkasírovali sami a o jeho umořování, ani osud „bílého koně“ se více nezajímali. A pro určitý typ lidí bylo tak lákavé získat několik tisíc „za nic“. Nad další budoucností neuvažovali a o důvod, proč jim byly tyto peníze vyplaceny, se blíže nezajímali - však ono to nějak dopadne.

Až v roce 2005 byl první boom trestních oznámení na neplaticí dlužníky - je nerozumné nechat zákazníky v domněnku, že si lze beztrestně přilepšovat na úkor půjčujících společností, neplatit poplatky ani uložené pokuty např. VZP, MHD, ČEZu, telekomunikací aj. V tomto roce byl podán rekordní počet trestních oznámení proti neplatičům i neplatičkám o spáchání trestného činu úvěrového podvodu. Značnou část trestně stíhaných sice tvoří muži - v roce 2005 cca 8 tis. osob (v roce 2008 - 4,5 tis. osob), ale radikální zvýšení počtu stíhaných pachatelů se týkalo především žen.

Jen pro dokreslení situace: V roce 2008 bylo soudem nařízeno cca 600 000 exekucí. Nárůst počtu nově nařízených exekucí byl rekordní právě v roce 2005 o 74 % oproti roku 2004 (v roce 2005 bylo nařízeno soudy celkem 270 844 exekucí).

Podle viceguvernéra ČNB³ dlužili lidé nebankovním firmám, jako jsou leasingové a splátkové firmy a společnosti půjčující hotové peníze v roce 2007, přibližně 60 miliard korun. V současnosti je tato částka určitě podstatně vyšší. Zadlužení českých domácností u bank a finančních institucí je, dle údajů České národní banky, ještě mnohem vyšší - jen během prosince 2008 se zvýšilo o 12 miliard korun na téměř 900 miliard korun. Jedná se především o hypoteční úvěry a úvěry ze stavebního spoření. Část české společnosti se tak dostává do dluhové pasti. Problémem jsou nejen vysoké úrokové sazby, ale i obrovská penále, jenž společnosti žádají po lidech, kteří přestanou platit.

V Registru fyzických osob (spotřebitelů) - viz www.finexpert.cz - se dle tiskové zprávy Martiny Pazderové z 29.1.2009 na konci roku 2008 nacházelo 1,232 milionu záznamů o více než 750 tis. spotřebitelích, kteří mají nebo v uplynulých třech letech měli problémy se splácením svých závazků. Počet záznamů vzrostl meziročně o více než třetinu. - tj. problémy se splácením tak má nebo měl každý 10. Čech v tzv. produktivním věku. Spotřebitelé dluží společnostem téměř 15 miliard Kč. Průměrná dlužná částka po splatnosti činila cca 20 tis. Kč. Firmy a podnikatelé dlužili po splatnosti více než miliardu Kč.

Z vymáhání dluhů se tak v posledních stává lukrativní „kšeft“ a s růstem počtu nesplácených půjček roste počet vymahačských firem. Banky a jiné instituce

² Stolín, V.: Analýza vztahu mezi kriminalitou a nezaměstnaností, DP, Česká zemědělská univerzita v Praze, fakulta provozně ekonomická, 2007, s. 60

³ srov. Piskáček, V.: Začíná boj s extrémními úroky, HN.IHNED.CZ z 21.6.2007

se zbavují dluhů, protože na takové množství vymáhaných dluhů ani nemají kapacity. A proto se vzdávají části dlužných peněz a postupují je specializovaným firmám. Obchod s dluhy tak jen kvete.

V roce 2005 bylo za 14 032 policíí evidovaných úvěrových podvodů stíháno téměř 13 tis. pachatelů, z toho cca 5 tis. žen, což představovalo 60 % ze všech žen stíhaných za hospodářskou kriminalitu a cca 30 % ze všech v tom roce stíhaných žen. Situace v roce 2006 se od situace v roce 2005 příliš nezměnila. V roce 2007 ve statistice policie dochází, jak již bylo uvedeno výše, k poklesu počtu jak mužů, tak i žen stíhaných za hospodářskou kriminalitu, včetně poklesu počtu žen a mužů stíhaných za úvěrový podvod. Tento trend pokračuje i v roce 2008 - blíže viz tab. 1.

Tabulka 1: **Počty evidovaných trestných činů podle § 250b a počty za tento trestný čin stíhaných osob** (zpracováno ze statistik PP ČR)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Trestné činy	30	228	754	2181	5056	4131	5652	14032	13814	12295	7263
Stíhané osoby	46	253	798	2258	4645	4224	5755	12658	13355	11135	6784

Z justiční statistiky lze ještě zjistit, že trestný čin, za který byly ženy nejčastěji odsouzeny, je od roku 1999 trestný čin podvodu. Poprvé tak v době doložitelné současným systémem resortních statistik, podvod, sice vždy frekventovaný u kriminality žen, zaujal první příčku v pořadí počtu za tento trestný čin odsouzených žen. Trestný čin krádeže tak byl odsunut na druhou pozici. V roce 2008 bylo 718 žen odsouzeno za podvod podle § 250 tr.zák. + 31 žen bylo odsouzeno za pojistný podvod (§ 250a tr.zák.) + 1777 za úvěrový podvod (§ 250b tr.zák.). V roce předchozím - 2007 - bylo za úvěrový podvod odsouzeno dokonce neuvěřitelných 2 361 žen. Za trestný čin krádeže (§ 247 tr.zák.) bylo odsouzeno v roce 2008 - 1 705 a v roce 2007 „jen“ 1 642 žen. Z celkového počtu odsouzených za úvěrový podvod, tj. 4 774 osob (v roce 2007 to bylo 6 403 osob), bylo nejvíce osob ve středním věku: od 30 do 50 let. 80 % z nich byl uložen podmíněný trest odnětí svobody a 234 byl uložen nepodmíněný trest odnětí svobody.

Škoda způsobená úvěrovými podvody v roce 2008 představovala téměř 2 miliardy Kč. Četnost úvěrových podvodů podle územního rozložení jejich výskytu ukazuje, že zahrnují dosti odlišné jevy - viz tab. 2.

Tabulka 2: **Evidované trestné činy úvěrového podvodu v roce 2008 a jimi způsobená škoda podle jednotlivých krajských ředitelství policie ČR** (z nestandardních sestav PP ČR)

	Praha	StřČ	JČ	ZČ	SvČ	VČ	JM	SM
Stíháno osob	1103	452	461	564	1428	520	914	1342
Způsob.škody v tis.	911723	52022	109620	48622	160306	51688	490494	113354

Z tabulky je zjevné, že nejvíce osob bylo stíháno v působnosti krajského ředitelství Severočeského a Severomoravského kraje, ale největší škody byly evidovány v Praze a Jihomoravském kraji. V Severomoravském a Severočeském regionu byl také současně vyplacen nejvyšší počet dávek hmotné nouze, příspěvků na živobytí a doplatek na bydlení a nejvyšší míra nezaměstnanosti.

Takže právě v těchto regionech nejčastěji docházelo k jevům, které popisují Peterková a Jiránek (2007)⁴ v materiálu odboru prevence MV ČR o zadlužování českých domácností. V úvodu materiálu uvádějí, že sociálně slabší skupiny obyvatel „se dostávají do konfliktu s věřiteli, musí čelit nepříjemnému vymáhání peněz, hrozí jim soudní spory i zabavování majetku. Může dojít k vystěhování rodiny dlužníka, která není schopna zaplatit ani ubytovnu ani uspokojovat základní potřeby svých členů, v důsledku čehož jsou jim děti následně odebrány do ústavní péče. Jejich sociální dávky bývají současně částečně předmětem exekuce ve prospěch věřitele. Nezřídka následuje rychlý společenský propad dlužníka na dno společnosti a jeho dlouhodobé sociální vyloučení. Půjčka namísto aby ulehčila jejich tíživou situaci se pro ně stává hrozbou. Chudoba vyvolaná zadlužením pak může vyústit v trestnou činnost nebo ekonomicko-existenční migraci.“

V rozporu s obrovským, stále se rozšiřujícím rozsahem počtu zadlužených obyvatel v posledních letech i růstem problémů, které jim ze zadlužení vznikají, a s dalším rozšiřováním zdrojů a důvodů nového zadlužování, je nedostatečná informovanost veřejnosti v ČR o problematice úvěrů, hypoték, půjček, lichvě. Také absence zkušeností - osobních či společenských - o dopadu dlouhodobého zadlužení na život jednotlivce i skupin obyvatel spolu s nedostatkem konkrétních informací nezbytných pro posouzení finanční únosnosti vznikajících dlouhodobých finančních závazků, jsou do určité míry kriminogenními faktory, se kterými se málo nebo nedostatečně informovaný jedinec později nedovede vypořádat.

Jsou zapomenuty zkušenosti z dob minulých, že ještě v době I. republiky a 40. letech minulého století součástí mnoha tzv. kalendářů (vydávaných každoročně s cílem být zdrojem užitečných informací a poučení pro nejširší vrstvy českých obyvatel) byly tzv. úrokové počty. Ty představovaly výklad úroků, příklady výpočtu úrokových měr, propočty na určitá časová období (měsíce, roky), různá procenta atd. včetně pomocných tabulek. Umožňovaly tak předem kalkulovat výši půjčky podle její nákladnosti: např. ukazovaly kolik korun zaplatí dlužník z jistiny 7000,- korun při 6 % úroku za 6 měsíců, za tři roky apod. Ukazovaly možný vliv různých zásadních změn v životě jedince (např. nemoci, bankrotu) na finanční situaci dlužníka a možnosti přerušení splátek, předčasné splácení dluhů apod. Dostávaly tak do podvědomí velkého množství lidí (kalendáře byly velmi oblíbeným čtením), co to zadlužení je a že kalkul s ohledem na budoucnost dlužníka je jeho neodmyslitelnou součástí. A také to, že pokud nejsou smlouvy dodrženy, může to mít pro život dlužníka katastrofální následek.

I v současnosti jsou činěny snahy o porovnávání výhodnosti různých úvěrů, odhad nákladů za celou dobu splácení úvěru atd., ale výsledky užití k tomu určených instrumentů nejsou příliš povzbudivé. Např. praxe ukázala, že RPSN (Roční procentní sazba nákladů) není vhodným nástrojem k porovnávání úvěrových produktů a má nízkou vypovídací hodnotu pro stanovení nákladů na splácení krátkodobých půjček a úvěrů. Kromě toho některé úvěrové instituce uvádějí v reklamních akcích RPSN jen svého nejvýhodnějšího produktu atd.⁵, a vědomě tak matou případné zájemce o úvěr.

Náš právní řád prakticky nepostihuje lichváře ani působení subjektů poskytujících půjčky s cílem zmocnit se osobního majetku dlužníka (v anglosaském prostředí je tento postup znám pod pojmem „loan sharking“), přitom tyto subjekty vědomě vystavují dlužníky velmi vysokému ohrožení jejich materiálního zázemí. Většinou se

⁴ Peterková, J., Jiránek, R.: „Prevence zadlužování českých domácností s důrazem na sociálně slabé a vyloučené skupiny obyvatel“ (www.mvcr.cz)

⁵ dtto

jedná o půjčky, které jsou na první pohled poskytovány za velmi benevolentních podmínek, tj. s cílem půjčku klientovi doslova vnutit, přičemž věřitel od prvního okamžiku počítá s tím, že dlužník nebude půjčku schopen splácet. Většina takových aktivit probíhá mimo všechny oficiální struktury, a možnost zásahu je proto téměř vyloučena a k jejich omezení tak nepomáhá ani dohled nad finančním trhem.⁶

Tabulka 3: Počet policíí evidovaných trestných činů lichvy v letech 2001-2007
(zpracováno z nestandardních sestav PP ČR podle každoročních zadání IKSP)

Lichva § 253 TZ	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
odst.1	10	9	27	16	14	10	10	41
odst. 2*	36	5	14	6	6	3	9	25
Celkem	46	14	41	22	20	13	19	66

* počty případů, kdy pachatel trestným činem získal značný prospěch

Závěr

Teprve v souvislosti s probíhající finanční krizí se u bank a dalších půjčujících institucí ve zvýšené míře začíná projevovat zjevná neochota půjčovat peníze klientům, u kterých lze očekávat problémy se splácením. Jejich zastoupení mezi obyvatelstvem ČR se však stále zvyšuje, tak jak začíná přibývat krachů firem a následně i osobních bankrotů. Celé skupiny obyvatel - např. skláři, stavaři apod. nedostávají od krachujících firem mzdy, jsou propouštěni. Mezi krizí nejpostiženější obory se dostává automobilový průmysl, doprava, chemický a ocelářský průmysl. Také cestovní ruch má problémy. Souběžně se zaměstnanci těchto odvětví, či bývalí zaměstnanci dostávají do stále větších problémů se splácením dluhů. Postupně vznikající občanské poradny pro dlužníky mají stále více klientů. Také politici se bojí, že zadlužených lidí bude přibývat a navrhují opatření, která by je měla chránit - např. vymýšlejí způsoby jak zabránit lichvě - vysokým úrokům z půjček. Reálně si uvědomují, že značná část z dlužníků může skončit jako žebráci na ulici, jako pracovníci v šedé ekonomice či dokonce jako pachatelé trestných činů.

Zde prezentovaný příspěvek má za cíl ukázat nejen, že tyto obavy jsou oprávněné, ale že k některým prognózovaným negativním jevům již několik let dochází. Několik let již jsou připravována i opatření, která by rozšiřování těchto jevů a vzniku nových obdobných měla zabránit.

Např. sdružení pro probaci a mediaci v justici, o.s. ve spolupráci s Probační a mediační službou ČR a VEBO (Sdružení pro rozvoj probační služby ve východní Evropě) připravili pilotní fázi projektu „Sanace dluhů“. Projekt je zaměřen na mimosoudní řešení platební neschopnosti osob podmíněně propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem, případně osob podmíněně odsouzených s dohledem. Evaluaci⁷ tohoto projektu provádí náš Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

Příkladem je i v příspěvku často citovaný materiál odboru prevence MV, který se zaměřil na pomoc dlužníkům ze sociálních skupin existujícím mimo širší

⁶ srov. Peterková, J., Jiránek, R.: „Prevence zadlužování českých domácností s důrazem na sociálně slabé a vyloučené skupiny obyvatel“ (www.mvcr.cz)

⁷ Evaluace je založena na systematickém sledování všech klientů, kteří podepíší dohodu o spolupráci, a to po dobu (cca) 1,5 - 2 roky od podpisu spolupráce. Samotná evaluace je založena na dvou samostatných metodických postupech - dotazníkovém šetření a analýze údajů z RT.

společenský rámec a odborníkům, pracujícím s problematikou zadlužování poskytl praktické vodítko pro prevenci zadlužování marginálních skupin obyvatel.

Též se zintenzivňuje činnost dalších institucí a dokonce i médií s cílem maximálně poučit veřejnost jak řešit problémy zadluženosti tam, kde nabývají pro dlužníky neúnosné podoby. K tomu, aby tyto snahy byly účinné jim dopomáhej Bůh!

Literatura

PETERKOVÁ, J., JIRÁNEK, R.: *Prevence zadlužování českých domácností s důrazem na sociálně slabé a vyloučené skupiny obyvatel* (www.mvcr.cz).

PISKÁČEK, V.: *Začíná boj s extrémními úroky*. HN.IHNED.CZ z 21.6.2007.

STOLÍN, V.: *Analýza vztahu mezi kriminalitou a nezaměstnaností*. DP. Praha: Česká zemědělská univerzita, fakulta provozně ekonomická, 2007, s.60.

PhDr. Alena Marešová

Institut pro kriminologii a sociální prevenci

nám. 14. října 12

150 00 Praha 5

Česká republika

tel.: +420 257 104 501

fax: +420 257 104 403

Amaresova@iksp.justice.cz

Oddlužení jako jeden z možných způsobů řešení úpadku fyzických osob nepodnikatelů

Running out of debts is one of ways how to solve the bankruptcy of physical authorities (non commercial)

Karel Schelle, Ilona Schelleová

Abstrakt

Podstata oddlužení spočívá zejména na uspokojení alespoň 30 procent pohledávek, které přihlásili nezajištění věřitelé. Takovým věřitelem je věřitel, jehož pohledávka není zajištěna např. zástavním právem apod. Je však možné uspokojení nižšího procenta pohledávek, ovšem v případě, že s tím věřitelé souhlasí. V případě splnění podmínek bude pro dlužníka osvobození od zbylých dluhů, které byly přihlášeny nebo měly být přihlášeny do insolvenčního řízení.

Abstract

The substance of running out of debts lays especially upon the satisfaction at least 30 percent of claims which have been reported by unsure creditors. This type of creditor is a creditor whose debt is not ensured (for ex. by security low etc.). There is even possibility of satisfying lower percentage of debts in case that other creditors agree with that. In case of fulfilling of all conditions, the debtor will be released from the rest of his debts which have been reported or should have been reported into the insolvency proceedings.

Klíčová slova

insolvenční zákon, hospodářská krize, zaměstnanci

Keywords

law of bankruptcy, economic depression, employees

V důsledku sociální a ekonomické nouze, především v důsledku hospodářské krize, se začíná dostávat stále více osob nepodnikatelů do složité finanční situace, která může mít za následek úpadek vznikající z předlužení. Děje se tak mimo jiné i z důvodu někdy neuvážených půjček, úvěrů a hypoték. Nový český insolvenční zákon vydaný 2006 (zákon č. 182/2006 Sb.) na tuto situaci, na rozdíl od předchozí právní úpravy (konkursního zákona č. 328/1991 Sb.) pamatuje a těmto osobám umožňuje tzv. oddlužení. Jaké jsou podmínky oddlužení a jaký je postup při jeho realizaci, na to se v následujících částech příspěvku podíváme.

Oddlužení, které je upraveno v § 389 až 418 českého insolvenčního zákona, je jedním ze způsobů řešení úpadku. Oddlužení podle § 389 insolvenčního zákona se může týkat jen nepodnikatelů (lhostejno, zda jde o fyzickou nebo právnickou osobu) nebo fyzických osob, které jsou drobnými podnikateli. Z obsahu úpravy oddlužení je zřejmé, že praktické bude jeho použití zejména u dlužníků - fyzických osob, kteří mají pravidelný příjem, z něhož mohou plnit splátky svých dluhů.

Tedy dlužník, který není podnikatelem, může insolvenčnímu soudu navrhnout, aby jeho úpadek nebo jeho hrozící úpadek řešil oddlužením. Jiná osoba než dlužník není oprávněna návrh na oddlužení podat.

Návrh na povolení oddlužení musí dlužník podat spolu s insolvenčním návrhem. Podá-li insolvenční návrh jiná osoba, lze návrh na povolení oddlužení podat

nejpozději do 30 dnů od doručení insolvenčního návrhu dlužníku; o tom musí být dlužník při doručení insolvenčního návrhu poučen.

Takovýto návrh na povolení oddlužení podaný opožděně nebo někým, kdo k tomu nebyl oprávněn, insolvenční soud odmítne rozhodnutím, které doručí dlužníku, osobě, která takový návrh podala, insolvenčnímu správci a věřitelskému výboru. Odvolání může podat pouze osoba, která takový návrh podala.

Návrh na povolení oddlužení musí vedle obecných náležitostí podání obsahovat:

- a) označení dlužníka a osob oprávněných za něho jednat,
- b) údaje o očekávaných příjmech dlužníka v následujících 5 letech,
- c) údaje o příjmech dlužníka za poslední 3 roky.

Tento návrh na povolení oddlužení lze podat pouze na formuláři, které jsou k tomu určeny.

K návrhu na povolení oddlužení musí dlužník připojit:

- a) seznam majetku a seznam závazků, popřípadě prohlášení o změnách, ke kterým v mezidobí
- b) došlo v porovnání se seznamy, které v insolvenčním řízení již dříve předložil,
- c) listiny dokládající údaje o příjmech dlužníka za poslední 3 roky,
- d) písemný souhlas nezajištěného věřitele, který se na tom s dlužníkem dohodl, s tím, že hodnota plnění, které při oddlužení obdrží, bude nižší, než 30% jeho pohledávky.

V seznamu majetku dlužník u každé položky tohoto seznamu uvede údaj o době pořízení majetku, o jeho pořizovací ceně a odhad obvyklé ceny majetku ke dni pořízení seznamu. Nejde-li o nemovitosti nebo o majetek, který slouží k zajištění, ocenění znalcem se nevyžaduje.

Osoby ochotné zavázat se při povolení oddlužení jako spoludlužníci nebo ručitelé dlužníka musí návrh spolupodepsat. Dále musí návrh podepsat i dlužníkův manžel a výslovně uvést, že s povolením oddlužení souhlasí; to neplatí, jestliže oddlužením nemůže být dotčen majetek z nevypořádaného společného jmění manželů, rozsah vyživovacích povinností dlužníka vůči jeho manželu a nezaopatřeným dětem nebo rozsah vyživovacích povinností dlužníkova manžela. Všechny podpisy musí být úředně ověřeny.

Neobsahuje-li návrh na povolení oddlužení všechny náležitosti nebo je nesrozumitelný anebo neurčitý, insolvenční soud usnesením vyzve osobu, která jej podala, k jeho opravě nebo doplnění v určené lhůtě, která nesmí být delší než 7 dnů. Současně ji poučí, jak má opravu nebo doplnění provést.

Návrh na povolení oddlužení insolvenční soud odmítne, není-li přes jeho výzvu řádně doplněn a v řízení o něm nelze pro tento nedostatek pokračovat nebo nejsou-li k němu přes jeho výzvu připojeny zákonem požadované přílohy anebo neobsahují-li tyto přílohy přes jeho výzvu stanovené náležitosti.

Zákon umožňuje dva způsoby oddlužení:

- zpeněžením majetkové podstaty
- plněním splátkového kalendáře

Zpeněžením majetkové podstaty je v podstatě prodej majetku dlužníka. Výnos se poté rozdělí mezi jednotlivé věřitele. Není bez zajímavosti, že do majetkové podstaty

se nezahrnuje majetek nabytý v průběhu insolvenčního řízení¹. Proto k uspokojení nároku věřitelů dochází pouze z majetku, který je uveden v insolvenčním rejstříku.

V případě oddlužení plněním splátkového kalendáře, dochází měsíčně po dobu 5-ti let k úhradě pohledávek, a to poměrně jednotlivým nezajištěným věřitelům. Splátky probíhají z příjmu dlužníka v rozsahu jako při výkonu rozhodnutí nebo při exekuci uspokojením přednostní pohledávky².

V případě plnění splátkového kalendáře dlužník dále povinen³:

- konávat přiměřenou výdělečnou činnost nebo o ni usilovat,
- případě dědictví nebo darů tyto zpeněžit a výtěžek použít i jako mimořádné splátky
- prodleně hlásit změny bydliště nebo sídla a zaměstnání,⁴
- každému 15. lednu a 15. červnu předložit přehled svých příjmů za uplynulý 6 kalendářních měsíců,⁵
- zatajovat své příjmy, na žádost umožnit nahlédnutí do daňového přiznání za období trvání oddlužení,⁶
- komu z věřitelů neposkytovat zvláštní výhody, nepřijímat nové závazky, které by nemohl splnit.

Je třeba zdůraznit, že volba způsobu oddlužení je na rozhodnutí nezajištěných věřitelů⁷. Je tedy na nezajištěných věřitelích, zda se přikloní ke zpeněžení současného majetku dlužníka nebo pro ně budou výhodnější budoucí příjmy⁸. Pokud nedojde mezi věřiteli k rozhodnutí o způsobu oddlužení, rozhodne o něm soud.

Po zvolení způsobu oddlužení dojde k jeho schválení soudem. Soud tak ovšem neučiní v případě, že v průběhu insolvenčního řízení vyšly najevo skutečnosti, které by jinak odůvodňovaly zamítnutí návrhu na oddlužení. Soud by poté rozhodl o řešení úpadku dlužníka konkurzem. Obdobně se postupuje v případě již schváleného oddlužení.

Po splněním oddlužení vydá soud usnesení, kterým tuto skutečnost bere na vědomí. Tím insolvenční řízení končí.

Možnost oddlužit se poskytuje „druhou šancí“ především dlužníku - fyzické osobě „odsouzenému“ (jinak často i v mladém věku) k celoživotnímu splácení dluhů. Předchází se tím tomu, aby se dlužník začal pohybovat v zóně stínového hospodářství, přijímal práci načerno atd. Osvobození od zbytku dluhu dlužníka též motivuje k tomu, aby usiloval o co nejvyšší míru uspokojení věřitelů, čímž je naplňován i účel insolvenčního řízení. Zahraniční zkušenosti rovněž potvrzují, že oddlužení je v konečném důsledku i ku prospěchu věřitelů; pro ty je zpravidla výhodnější obdržet v kratším časovém rámci část pohledávky, než v dlouhodobé perspektivě (mnohdy s vysokými náklady na realizaci) vymoci pohledávku celou.

¹ § 398 odst. 2 IZ

² § 398 odst. 3 IZ

³ § 412 odst. 1 IZ

⁴ Tyto změny se hlásí insolvenčnímu soudu, insolvenčnímu správci a věřitelskému výboru

⁵ Platí pro subjekty jako v předchozím bodě

⁶ Platí pro subjekty jako v předchozím bodě

⁷ § 402 odst. 1 IZ

⁸ Obecně nejspíše panuje názor o okamžitém zpeněžení majetku, než se spoléhat na nejisté příjmy budoucí, nicméně návrh na oddlužení může podat i člověk s vysokým příjmem, např. manažer, který se dostal do tíživé situace díky hypotéce, dočasné ztrátě zaměstnání, nemoci apod. U takové člověka lze pak přepokládat, že bude výhodnější spolehnout se na jeho příjmy, které teoreticky mohou přesáhnout veškerý jeho dosavadní majetek.

Věřitelé - podnikatelé spoléhají též na budoucí spotřebu takového dlužníka (na obnovení jeho koupěschopnosti).

Koncepce úpravy oddlužení obsahuje (pro obě své formy) prvky charakteristické úpravě reorganizace, přizpůsobené povaze subjektů, jichž se oddlužení týká. Jde zejména o včasné podání návrhu, předložení a schválení plánu oddlužení, většinový souhlas věřitelů s plánem, omezení majetkových dispozic dlužníka a dodržování určitých pravidel z jeho strany, kontrola ze strany insolvenčního správce, osvobození dlužníka od neuspokojených pohledávek při splnění plánu oddlužení (výjimečně i za jiných podmínek) a transformaci oddlužení v konkurs. V porovnání s předchozí úpravou se pak úprava oddlužení formou vyrovnání liší od bývalého institutu vyrovnání v tom, že při splnění vyrovnání nezanikl neuhrazený zbytek pohledávek zahrnutých do vyrovnání automaticky, nýbrž (obdobně jako u oddlužení formou splátkového kalendáře) rozhodnutím insolvenčního soudu vydaným na návrh dlužníka.

Dlouhodobější právní praxe teprve ukáže význam tohoto právní institutu.

Literatura

SCHELLEOVÁ, I.: *Insolvenční zákon*. Praha: EUROUNION, 2006, 399s. ISBN 80-7317-054-X.

SCHELLEOVÁ, I.: *Úvod do insolvenčního práva*. Ostrava: KEY Publishing, 2007, 94s. ISBN 978-80-87071-54-0.

SCHELLEOVÁ, I.: *Základy insolvenčního práva*. Ostrava: KEY Publishing, 2008, 322s. ISBN 978-80-87071-88-5.

doc. JUDr. Karel Schelle, CSc.

Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Brno
Veveří 70
611 80 Brno
Česká republika
karel.schelle@schelle.cz

JUDr. Ilona Schelleová, Dr.

B.I.B.S., a.s.
Lidická 81
602 00 Brno
Česká republika
ilona.schelleova@schelle.cz

Zadĺizenosť rodín na východnom a západnom Slovensku, ako jeden zo sociálno - ekonomických problémov

Indebtedness of Families in Eastern and Western Slovakia as one of the Social and Economic Problems

Barbora Drexlerová

Anotácia

Jedným z problémov, ktorému sa dnes nevenuje takmer žiadna pozornosť je problém zadĺženia rodín, ktorý sa snažíme našim príspevkom priblížiť. Ide len o zlomkový problém, ktorý úzko súvisí s témou konferencie: Sociálna a ekonomická núdza - bezpečnosť jedinca a spoločnosti. Príspevok ponúka pohľad na niektoré, z nášho pohľadu najdôležitejšie zistenia výskumu uskutočneného medzi rodinami trpiacimi hmotnou núdzou na východnom a západnom Slovensku.

Summary

One of the problems which no attention is being paid to nowadays is the issue of family indebtedness which we are trying to solve in our article. It is only a fractional problem closely related to the conference topic: Social and economic poverty - safety of the individual and the society. The article offers a view on some, in our opinion, the most important results of the survey performed among families suffering from material poverty in Eastern and Western Slovakia.

Kľúčové slová

rodina, zadĺženosť, situácia na západnom a východnom Slovensku

Keywords

family, indebtedness, situation in western and eastern Slovakia

V súčasnosti sú bežnou súčasťou života mnohých rodín pôžičky. Sú dobré do tej miery, kým ich viem rodina splácať. Akonáhle túto schopnosť stráca, nastáva problém. Vo väčšine spoločností sa považujú za prínos pre hospodárstvo. Avšak mnoho ľudí trpí informačným deficitom a v zákonoch chýba ochrana klienta. Väčšina klientov v bežnom živote stráca prehľad nad svojimi pôžičkami, respektíve nad svojimi príjmami a výdavkami a dostávajú sa tak do ešte väčších dlhov.

Problémy s dlhmi vznikajú najčastejšie následkom poklesu príjmu, resp. nárastu výdavkov. Často stoja za nimi zle premyslené plány pravidelných platieb do budúcnosti, alebo nadhodnotenie vlastných možností splácania.

Hypotéky, leasingy, pôžičky, byť v debete na vlastnom účte, nezaplatený nájom, inkaso, telefónne účty a pod. to všetko sú pojmy, ktoré sa dajú nazvať jedným slovom „dlhy“.

V praxi sa stretávame s možnosťami čerpania pôžičiek z dvoch zdrojov:

- **nebankové subjekty:** ponúkajú svojim klientom rôzne druhy pôžičiek (napr. pôžičky bez registra, pôžičky bez potvrdenia príjmu, nebankové pôžičky na zmenku, pôžičky hneď, pôžičky do 24 hodín, on-line pôžičky) (Nebankové pôžičky, 2008),
- **bankové subjekty:** poskytujú svojim klientom za ďaleko náročnejších podmienok, než spomínané nebankové subjekty taktiež pôžičky (napr. prečerpanie bežného účtu, spotrebiteľské úvery, úvery na nehnuteľnosti,...).

Podľa dĺžky splácania úveru sa zvyknú úvery deliť na:

- krátkodobé,
- dlhodobé úvery od 1 do 5 rokov,
- dlhodobé úvery nad 5 rokov.

Branie pôžičiek samo o sebe nie je problémom, avšak len dovtedy, kým je k dispozícii príjem, ktorý postačuje nielen na ich splácanie, ale aj na pokrytie iných, životne nevyhnutných nákladov rodiny.

Na základe nami zozbieraných údajov možno konštatovať, že Slováci sa zadlžovali do roku 2008 čím ďalej tým viac. Úvery sa stali bežnou súčasťou života na Slovensku. Zatiaľ čo v roku 1998 pripadalo na 1 000 Sk vložených v banke približne 100 Sk požičaných, tak v roku 2008 to bolo už celkom inak. Na 1 000Sk (33,19 €) vložených pripadlo takmer 600 Sk (19,92 €) bankou požičaných. V roku 1998 sa teda pohyboval podiel úverov a vkladov obyvateľstva na úrovni 10%, v roku 2008 až na úrovni 60%.

Podľa prieskumu spoločnosti GfK Slovakia (in Poštová banka, 2008), ktorý sa uskutočnil v treťom kvartáli v roku 2007 na reprezentatívnej vzorke 2 000 respondentov až 50% domácností čerpá nejaký typ úveru.

K 31. marcu 2008 poskytol Slovenský bankový sektor úvery v celkovej výške 1 240,2 mld. Sk (41,167 mld. €). Z toho 297,7 mld. Sk (9,881 mld. €) tvorili úvery poskytnuté obyvateľstvu. Ide o 24%. Podľa dĺžky splácania dlhu boli najviac zastúpené (až 75%) dlhodobé úvery nad 5 rokov. Dlhodobých úverov od 1 do 5 rokov bolo 14% a krátkodobých úverov 7%.

Až 70% z celkovej sumy tvorili úvery na nehnuteľnosti, 14% spotrebiteľské úvery, 5% prečerpanie bežného účtu, 2% kreditné karty a 9% ostatné úvery (in Poštová banka, 2008).

Od začiatku roku 2009 zaznamenali mnohé banky mierny pokles v čerpaní nových úverov. V mesiaci apríl počet spotrebiteľských úverov v súvislosti so zavedením tzv. šrotovného mierne stúpol. Domnievame sa však, že ide len o prechodné obdobie ovplyvnené ekonomickou krízou. Nič to však nemení, už aj tak na vysokej miere zadlženosti obyvateľstva.

To, že pri prijímaní úveru sa ráta s očakávaným budúcim príjmom, samo o sebe nie je zárukou. Niekedy postačujú iba neočakávané udalosti (napr. strata zamestnania jedného z partnerov, čo v súčasnom období ekonomickej krízy nie je vôbec nič neobvyklé) na to, aby sa rodina dostala do problémov s ich splácaním. Nie ojedinele rodina siahne po ďalšej zaručene „výhodnej“ pôžičke na splatenie tej predošlej a už sa nachádza v začarovanom kruhu zadlženia, z ktorého je ťažké dostať sa von.

V súčasnosti, tak ako bolo už spomenuté, sa čoraz častejšie príčinou problémov so splácaním dlhov stávajú rôzne peňažné inštitúty, ktoré svojím klientom ponúkajú „výhodné“ pôžičky, bez toho, aby skúmali ich príjem a teda i schopnosť klienta splácať požičané peniaze. V pozadí takéhoto počínania stojí úmysel osobného zisku, bez akejkolvek ochrany klienta.

Aktuálnosť problematiky zadlženosti, ako jedného zo sociálno - ekonomických problémov nás viedla k myšlienke uskutočniť menší komparatívny výskum orientovaný na problematiku zadlženosti rodín na východnom a západnom Slovensku.

Výskum sa realizoval v mesiacoch október 2008 až január 2009. Našimi respondentmi boli rodiny trpiace sociálno - ekonomickými problémami.

Zo základného súboru všetkých klientov sociálneho poradcu pracujúceho na ÚPSVaR, ktorí sú v hmotnej núdzi, bol náš výberový súbor (ďalej len „skúmaná vzorka“) tvorený 200 oslovenými respondentmi (100 respondentov z východného a 100 respondentov zo západného Slovenska, vychádzajúc pritom zo zákona NR SR č. 221/1996 Z. z. o územnosprávnom usporiadaní Slovenskej republiky). Vo výskume sme pri určovaní skúmanej vzorky využili kvótny výber. Do úvahy by sme pritom brali nasledovné kritéria: vek, rodinný stav a región, z ktorého respondenti pochádzajú. Uvedené kritéria sme si stanovili práve preto, aby sa do skúmanej vzorky dostali muži aj ženy produktívneho veku, ktorí majú rodiny a pochádzajú z uvedených častí Slovenska.

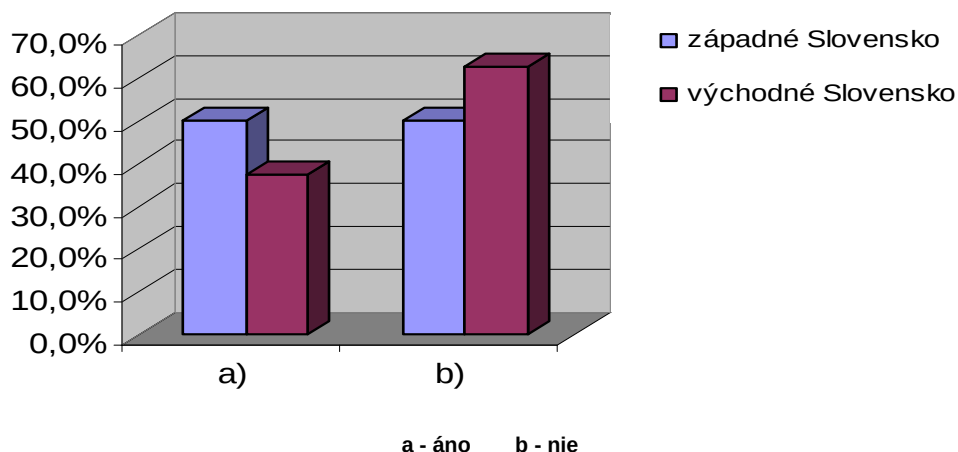
V pláne bolo získať odpovede od 200 respondentov, vybraných kvótnym výberom a oslovovaných na základe, už uvedených kritérií. Keďže v priebehu októbra až decembra 2008 bola pomerne nízka návratnosť dotazníkov, predĺžili sme termín zberu do konca januára 2009. No napriek všetkému nášmu úsiliu, celková miera návratnosti je len 77,5%. Dôvod tejto nižšej miery návratnosti (než sme očakávali), vyplnených dotazníkov vidíme hlavne v pracovnom vyťažení samotných sociálnych pracovníkov a samozrejme v neochote klientov venovať čas vyplňaniu dotazníkov.

Získané údaje sme spracovali pomocou počítačového programu SPSS Windows 11.0. Údaje uvedené v dotazníkoch sme pomocou číselného kódovania transformovali do podoby štatisticky spracovateľných informácií, tak ako je to potrebné pre spomínaný počítačový program. Pri spracovávaní týchto výsledkov výskumu sme použili χ^2 (Chi - kvadrát), test na skúmanie významnosti rozdielov priemerných hodnôt. Test sa používa na bivariačnú analýzu dvoch nominálnych premenných. Štatistickú významnosť sme sledovali na hladine významnosti p . Hypotézu sme považovali za potvrdenú v prípade ak sme mohli hovoriť o významnej signifikancii a ak bolo $p < 0,05$. Výsledky spracované pomocou tohto štatistického programu sme následne transformovali do programu Microsoft Excel, kvôli ich lepšej grafickej ilustrácii.

Celý náš výskum bol postavený na piatich hypotézach. V prvej hypotéze sme predpokladali, že viac respondentov bude zadĺžených zo západného, než z východného Slovenska.

Hypotéza sa nám výskumom potvrdila. V tomto prípade je $p < 0,05$. Uvedená hodnota teda nasvedčuje štatisticky významný rozdiel. Takéto štatistické spracovanie hypotézy potvrdzujú aj odpovede respondentov na otázky v dotazníku. Až 50% respondentov zo západného Slovenska a 37,3% z východného Slovenska má dlhy (viď graf č. 1). Detailnejší pohľad na údaje získane od respondentov, naznačuje, že 35% zadĺžených respondentov bolo 46 a viac ročných, 27,9% zadĺžených respondentov 36 - 45 rokov. Rovnaký počet zadĺžených respondentov bol vo vekovej hranici 26 - 35 rokov. Len 8,9% zadĺžených respondentov bolo vo veku 18 - 25 rokov. Toto štatistické zistenie nás mierne prekvapilo, nakoľko sme predpokladali, že podľa súčasného trendu predovšetkým mladá generácia bude zadĺžená (napr. hypotékou na bývanie).

Graf 1: Zadĺženosť respondentov

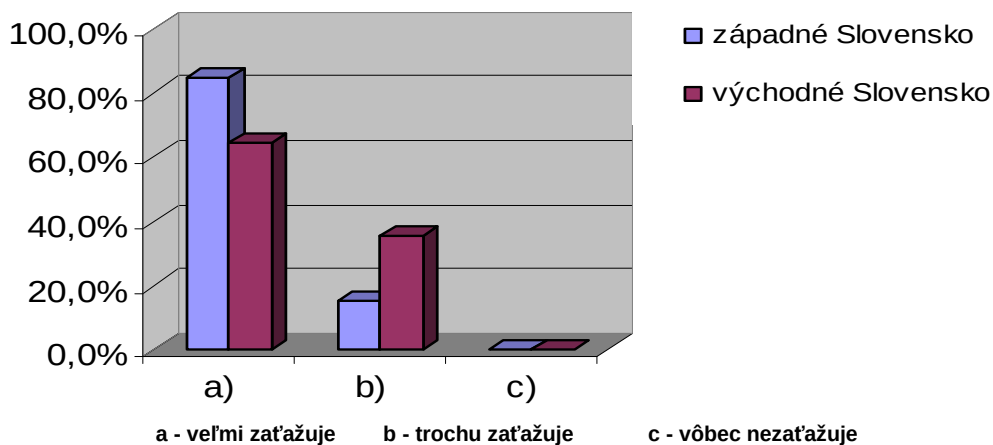

V druhej hypotéze sme predpokladali, že viac ako 50% zadĺžených respondentov zo západnej aj východnej časti Slovenska má problémy so splácaním pôžičiek.

Aj táto druhá hypotéza sa nám potvrdila. Hladina významnosti bola v tomto prípade na hodnote $p = 0,046$. Signifikancia je opäť < než 0,05, čo nasvedčuje existenciu štatisticky významného rozdielu. Túto štatistickú významnosť nám potvrdzujú i odpovede respondentov. Drvivá väčšina zadĺžených respondentov uvádzala, že splácanie ich dlhov ich „veľmi zaťažuje“. Presnejšie určené, až 85% zadĺžených respondentov zo západného Slovenska a 64,3% zadĺžených respondentov z východného Slovenska splácanie pôžičiek veľmi zaťažuje (viď graf č.2).

V prevažnej miere mali problémy ľudia so stredoškolským vzdelaním bez maturity. Išlo o 25% zadĺžených respondentov. Ďalej nasledovali ľudia so základným vzdelaním - 23,5% a následne so stredoškolským vzdelaním s maturitou.

Graf 2: Splácanie dlhov

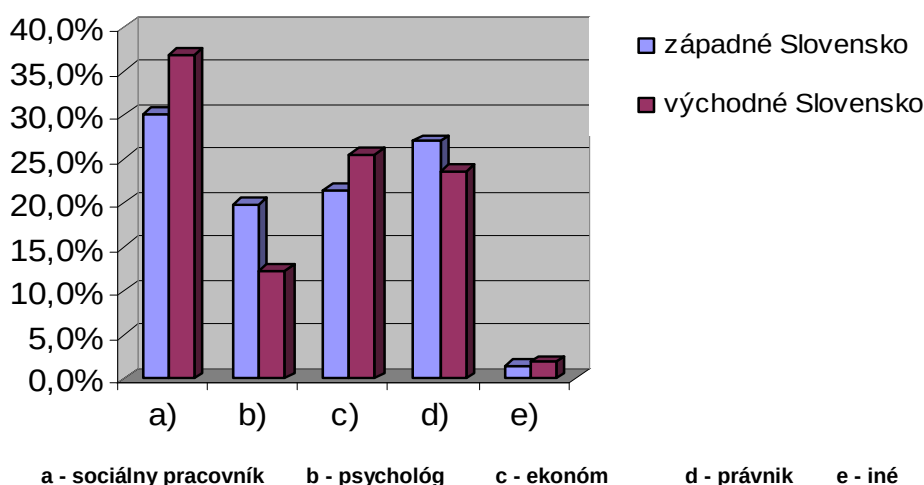

V ďalšej hypotéze sme predpokladali, že by respondenti uvítali poradenstvo, ktoré by komplexnejšie pomáhalo riešiť ich nepriaznivú sociálno - ekonomickú situáciu.

Na základe zistených výsledkov môžeme konštatovať, že i v tomto prípade sa nám naša hypotéza potvrdila. $P = 0,031$. T. j. ide o významný štatistický rozdiel v odpovediach respondentov.

Z celkového počtu, až 83,8% respondentov by uvítalo poradenstvo, ktoré by komplexnejšie pomáhalo riešiť ich nepriaznivú sociálno - ekonomickú situáciu. Mohlo by ísť o poradne, v ktorých by im multidisciplinárny tím odborníkov pomáhal riešiť aj ich problémy s dlhmi. Na základe odpovedí respondentov konštatujeme, že by v nich mal predovšetkým pracovať: sociálny pracovník, právnik a ekonóm (viď graf č.3) a, že by malo ísť o bezplatnú formu poradenstva.

Graf 3: Odborník

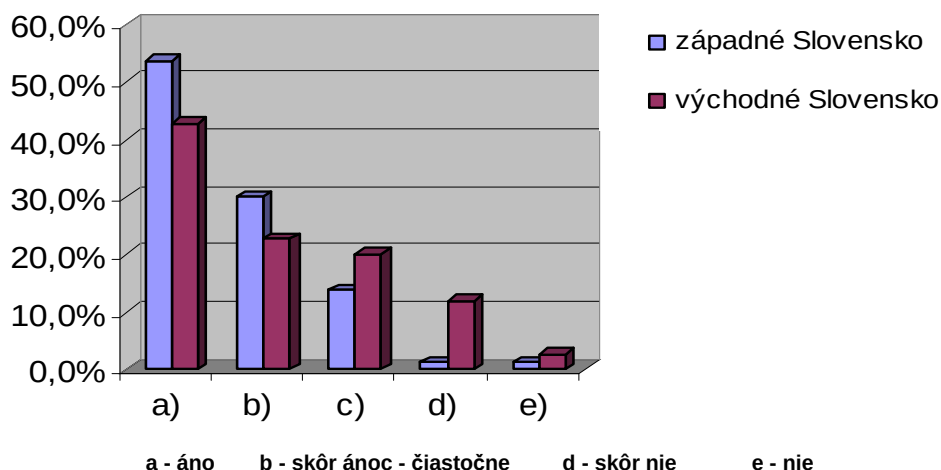

Vo štvrtej hypotéze sme predpokladali že respondenti zo západnej časti Slovenska sú viac spokojní s úrovňou poskytovaného sociálneho poradenstva.

Posúdiť mieru spokojnosti respondentov s úrovňou poskytovaného sociálneho poradenstva na ÚPSVaR, bolo pomerne náročné. Rozhodli sme sa preto, aby naša odpoveď bola naozaj valídna, aj túto hypotézu vyhodnotiť štatisticky. Štatistické vyhodnotenie pomocou počítačového programu SPSS, hovorí o štatisticky nevýznamnom rozdiely v nespokojnosti s úrovňou sociálneho poradenstva v odpovediach respondentov z dvoch rôznych častí Slovenska. Svedčí o tom významnosť na hladine $p = 0,071$. T. j. v tomto prípade nemôžeme zamietnuť H_0 (nulovú hypotézu) o rovnosti. O potvrdení nami stanovenej hypotézy by sme mohli hovoriť v prípade, že signifikancia by bola $p < 0,05$.

Pre takéto štatistické spracovanie hypotézy sme sa rozhodli práve preto, že z výsledkov bolo vidieť, že respondenti zo západného Slovenska sú skutočne viac spokojní s úrovňou poskytovaného sociálneho poradenstva, než respondenti z východného Slovenska. Dokonca vidieť, že na západe spokojnosť prejavovalo 53,8% respondentov a na východe 42,7% respondentov, čo je o 11,1% viac (viď graf č. 4). To by mohlo nasvedčovať potvrdenie našej hypotézy, no štatistika hovorí o niečom inom. Hovorí o tom, že tento rozdiel je natoľko minimálny, než aby sme mohli zovšeobecnene tvrdiť, že klienti zo západného Slovenska sú naozaj spokojnejší s úrovňou sociálneho poradenstva, než klienti z východného Slovenska.

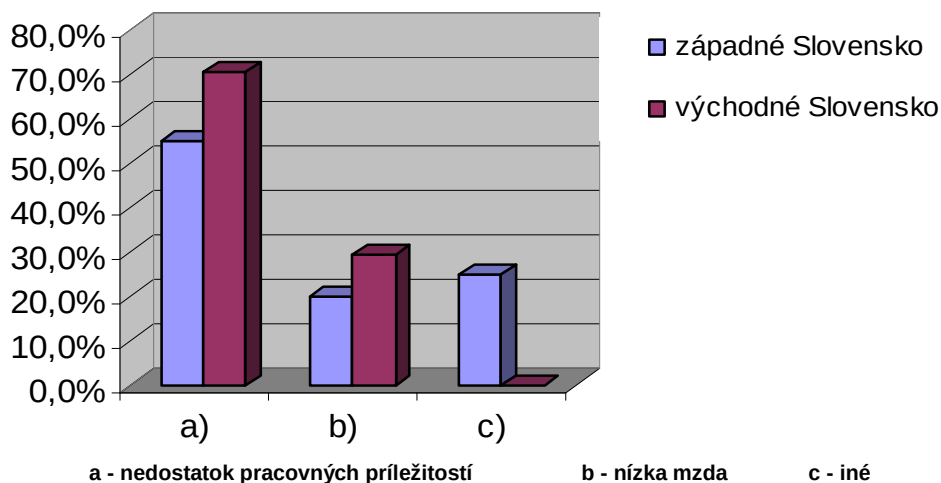
Graf 4: Spokojnosť so soc. poradcom

V poslednej, nami stanovenej hypotéze sme predpokladali, že viac než 50% respondentov považuje za hlavnú príčinu ich nepriaznivej sociálno - ekonomickej situácie stratu zamestnania.

Hypotéza sa nám potvrdila. Svedčí o tom nielen grafické znázornenie odpovedí respondentov (viď graf č. 5) ale i p, ktoré v tomto prípade je $p < 0,05$. Uvedená hodnota teda hovorí o významnom štatistickom rozdiely.

Graf 5: Príčina problémov

Považujeme za potrebné poznamenať, že uvedenú výskumnú štúdiu by bolo vhodné vnímať ako „sondu“ do problematiky zadĺženia rodín. Sme si vedomí skutočnosti, že aj napriek tomu, že zistené výsledky majú pre nás veľkú výpovednú hodnotu, nemôžeme ich zovšeobecňovať na celú populáciu.

Záverom by sme radi skonštatovali, že problematika zadĺženia rodín je veľmi aktuálna a v mnohých prípadoch až alarmujúca. Za účelom zvyšovania informovanosti celej spoločnosti je nevyhnutné klásť dôraz na oblasť osvetu a vzdelávania. Je dôležité na uvedenú tému v dostatočnom rozsahu realizovať prednášky, konferencie a semináre.

Je na sociálnych pracovníkoch (najmä tých, ktorí sa dostávajú do kontaktu s rodinami v hmotnej núdzi), aby včas vedeli rozpoznať alarmujúce signály a vhodnou intervenciou zabránili tomu, aby rodiny upadli do začarovaného kruhu dlhov.

Zároveň by bolo potrebné apelovať na všetkých, ktorí majú možnosť spolurozhodovať pri tvorbe sociálnej politiky, aby sa väčšina prostriedkov nevynakladala na pomoc ľuďom, ktorí sa už ocitli v problémovej situácii - teda na „hasenie“ problému, ale na jeho prevenciu. Z nášho pohľadu by teda malo dôjsť k ešte väčšej podpore sociálnych pracovníkov, ktorí v rámci štátnej správy pracujú so spomínanou klientelou a samozrejme i k podpore vzniku nových (neštátnych) subjektov, ktoré by na multidisciplinárnej báze poskytovali pomoc, poradenstvo rodinám nachádzajúcim sa v nepriaznivých sociálno - ekonomických situáciách, prv než „padnú na samé dno“.

Literatúra

Nebankové pôžičky. [online]. [Citované 18. október 2008]. Dostupné na internete: <http://www.nebankove-pozicky.sk>

Slováci sa zadlžujú stále viac. In: Poštová banka. Ekonomický týždenník, 21. týždeň 2008.

PhDr. Barbora Drexlerová

Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce
Trnavská univerzita v Trnave
Univerzitné nám. č. 1
917 01 Trnava
Slovenská republika
barbora.drexlerova@truni.sk

Zadlženosť ako novodobý sociálny problém - skúsenosti Rakúska

Indebtedness as a current issue social problem - Austria's experience

Jana Keketiová

Abstrakt

V nedávnej minulosti nebolo zvykom žiť na úkor dlhov. Z morálneho hľadiska bolo zavrhnutie hodné žiť nad svoj životný štandard. Aj dnes žije staršia generácia podľa životného motto - nemať žiadne dlhy. Z tohto dôvodu sú starší ľudia práve tou skupinou, ktorá sa nepodieľa na celkovej zadlženosti obyvateľstva. Pri pozorovaní mladšej skupiny obyvateľstva je však viditeľné, že život na dlh narastá zo dňa na deň. Táto skutočnosť nie je žiadnou zvláštnosťou, pretože ponuky obchodných sietí sú veľmi lákavé a tak nie je problém dostať sa na účtoch v bankách do mínusu. Zásielkové obchody ponúkajú tovar na splátky, aby sme si mohli splniť všetky želania i tajné sny. Toto zmenené správanie sa povedzme mladšej a strednej generácie vyvoláva nové otázky: ako sa bude zaobchádzať v budúcnosti so zadlženými staršími ľuďmi? Bude možné poskytnúť im sociálnu pomoc, na ktorú bude väčšina dnešných dlžníkov odkázaná? V Rakúsku sa touto problematikou zaoberajú poradcovia pre zadlženosť už 20 rokov a ponúkajú svoju pomoc formou bezplatného poradenstva klientom, ktorí sa ocitli v problémoch.

Abstract

No so long ago it wasn't common to live on credit. From the moral point of view it was unacceptable to live above your living standard. Even nowadays the elder generation lives according to the motto: just no debts. Due to this, the elder form the group, which is not involved in overall indebtedness of population. If observing younger generation of the population it is noticeable that living on credit is increasing from day to day. This reality is not any oddity, because bank offers are very attractive and so it is very easy to fall to negative figures on the bank accounts. Forwarding businesses offer goods by hire purchase, so we can fulfill our desires and dreams. This changed behavior of the young and middle generation brings new questions: how are we going to handle the indebted elder people in the future? Will it be possible to give them social help, which most of the nowadays debtors will be dependant on? In Austria, a special consultancy service for debtors has been in existence for twenty years. It is free of charge and gives assistance to clients in difficult life situations.

Kľúčové slová

zadlženosť, dlžník, ponuka, poradenstvo v zadlženosti, exekúcia, záložné právo, životné minimum

Key words

indebtedness, offer, counseling in indebtedness, execution, lien, living minimum

V rámci medzinárodného projektu Österreich - Slowakei sme sa zúčastnili so študentmi Trnavskej univerzity v r. 2005 na pracovnej ceste vo Viedni. Cieľom našej cesty bola návšteva rôznych sociálnych zariadení a poradenských centier, ktoré ponúkajú svoje služby sociálne slabším vrstvám a pomáhajú im pri riešení ich životných problémov. Veľkým prínosom našej cesty bola možnosť navštíviť v tom čase pre nás ešte dosť neznáme poradenské centrum pre zadlžených. Sociálny pracovník nám podal všetky potrebné informácie o svojej práci ako i o klientele, ktorá jeho služby vyhľadáva. V súčasnosti sa stáva táto téma aktuálna i u nás a veľmi intenzívne rezonuje i v našom prostredí.

Problematike zadlženosti sa venovala prvýkrát americká štúdia o chudobe "Consumers in trouble. A study of debtors in default" . Vypracoval ju David Caplovitz ešte v roku 1967. Jednu tretinu skúmaných osôb tvorili osoby etnických minorít a rodiny slabších sociálnych vrstiev jednej chudobnej štvrte v New Yorku. Boli síce zadlžení, no mali vysokú konzumnú úroveň, napriek tomu, že neboli schopní splácať svoje dlhy. Zdanlivý rozpor medzi nízkymi finančnými prostriedkami a realizovanými materiálnymi nárokmi sa vysvetľovali kompenzačnou funkciou konzumu. Štúdia sa zaoberala dôvodmi omeškania platieb ako i súdnym a mimosúdnym vymáhaním dlhov.

Ukázalo sa, že ohrozenú skupinu zadlžených tvorili predovšetkým čierni, zle platení robotníci s nedostatočným vzdelaním, s nízkym príjmom a mnohopočetné rodiny. Z ďalšej štúdie Crowther - Report z r. 1971 vyplývalo, že chudobnejší konzumenti siahajú po drahších formách kreditov, že pôžičky neslúžili výlučne na prefinancovanie životného štandardu, boli využité i na preklenutie finančných kríz, medzi ktoré patrili napr. zaplatenie účtov za elektrinu, nepredvídané opravy. (Schönbauer,1990)

Priekopníkmi problematiky zadlženosti v Rakúsku sa stali v roku 1987 spolupracovníci pracovnej komory v Salzburgu. Venovali sa formou poradenstva osemdesiatim zadlženým osobám počas jedného roka. Zaujímali sa o nasledovné skutočnosti: (Bohm,1987)

- kto vyhľadáva poradenstvo v zadlženosti
- výška dlhov
- kto sú najčastejší veritelia
- ako prišlo k zadlženosti
- čo zapríčinilo finančnú krízu

Odpovede na tieto otázky získali dotazníkom, z ktorého vyplynulo, že 56% pomoc hľadajúcich tvorili muži, 39% ženy a 5% manželia. Dotazníky ukázali, že priemerná výška zadlženosti bola asi 42. 000 Euro, že najčastejšími veriteľmi boli banky (90%) a vo veľkej miere sú finančné krízy podmienené stupňom vzdelania, sociálnym statusom a nezamestnanosťou.

Na základe objasnenia spomínaných skutočností sa pozastavme pri pojme zadlženosť.

Pojem zadlženosť je relatívne neutrálny a charakterizuje rôzne druhy dlhov. Ten, ktorý prečerpal svoje konto, nie je už zadlžený, v skutočnosti je ale zaťažený dlhmi. Zaťaženosť dlhmi sa dá definovať ako stav, keď človek nie je schopný v bankou určenom termíne vyrovnať splátky, pretože ich splatenie by ohrozilo jeho existenciu. Podľa ekonomických kritérií je osoba zadlžená, keď je objektívne neschopná splácať dlh, teda jej príjem po stiahnutí nákladov potrebných pre život nepokryje splácanie záväzkov. V subjektívnom chápaní je zadlženosť finančná ako i psychosociálna destabilizácia jedinca. Z pohľadu ekonomiky domácnosti je zadlženosť (Groth,1984) stav, keď po odpočítaní životných nákladov (nájom, energie, poistenia, atď.) nepokryje zostatok finančných prostriedkov záväzky dlžníka. Jednoducho povedané, celkové mesačné výdavky sú vyššie ako príjmy.

Na vznik zadlženia pôsobia rôzne faktory. Komplex príčin začína pôžičkami, ktorých splácanie je začiatok problému. Zaujímavé je, že v čase požiadania o kredity 80% osôb nemalo so splácaním problémy, pretože ich príjmy pokryli i splátky. Postupom času vplyvom rôznych externých skutočností sa dostali do finančných ťažkostí.

Oproti tomu však v 13% bolo už v čase požiadania o kredit jasné, že jeho splácanie bude problematické.

Ďalším faktorom, ktorý ovplyvňuje vznik zadlženosti je skutočnosť, že pri konzume prostredníctvom kreditov sa stráca spojenie medzi príjmom - zárobkom a nákupom - konzumom. Podľa Malého z Poradenstva pre zadlžených vo Viedni vedia ľudia lepšie narábať s vlastnými, zarobenými peniazmi ako s požičanými.

Predpokladá sa, že v Rakúsku je asi 350 000 domácností zadlžených. (Maly, 2002)

V Rakúsku existuje toho času 29 štátom financovaných poradní, ktoré pomáhajú zadlženým dostať sa z finančných problémov. Pracujú na nasledovných princípoch:

- dobrovoľnosť
- motivácia a spolupráca zadlženej osoby
- poradňa neposkytuje žiadnu finančnú podporu, nesprostredkuje kredity a neposkytuje ručenie
- je serióznym partnerom zadlženej osoby i veriteľa a je zaviazaná mlčanlivosťou
- všetky dlhy ako i príjmy a výdavky musia byť priznané
- vyžaduje spoľahlivosť pri dodržaní termínov
- riešenia sa vypracujú spoločne, avšak pri nedostatočnej kooperácii zo strany klienta sa spolupráca môže prerušiť

Cieľom je podľa možností trvalé riešenie problému. Poradne pre zadlžených upozorňujú svojich klientov hlavne na nebezpečné dlhy.

Pri dnešnom konzumnom živote sa stáva často, že ľudia, ktorí majú rôzne dlhy, strácajú o nich prehľad. V takej situácii je dôležité rozlíšiť, ktoré dlhy sú nebezpečné. Podľa rakúskych poradcov sú **nebezpečné dlhy** tie, pri ktorých nesplácaní vznikajú mimoriadne nepríjemné konzekvencie.

Nájom, kúrenie, plyn/elektrika: pri neplatení týchto záväzkov vzniká ohrozenie deložovania, je jasné, že v tomto prípade nemá zmysel hľadať iné riešenia ako prednostne tieto položky vyrovnať, čím sa vlastne zabezpečí existencia človeka.

Alimenty: aj alimenty je potrebné prednostne platiť - pri neplatení hrozí súdne vymáhanie.

Pokuty a penále: pri nezaplatení pokút a penále hrozia zo strany polície a úradov vysoké sankcie a možnosť väzby.

Prečerpanie konta: banka môže pri neplatení žiadať okamžité vyrovnanie sumy, čo môže tiež spôsobiť problém.

Nové dlhy: ak sa staré dlhy nesplácajú, vzniká riziko pri nových dlhoch, že sa na osobu podá trestné oznámenie zo strany banky.

Zadlženosťou najviac ohrozené skupiny sú :

- mladé domácnosti
- chudobné domácnosti
- rozvedené domácnosti

Huber (1989) rozlišuje 2 typy dlžníkov. Prvú skupinu tvoria ľudia, ktorí nedokázali zvládnuť svoje ťažké životné situácie ako rozvod, strata zamestnania, tehotenstvo a dostali sa následkom nich do finančných problémov. Druhú skupinu tvoria osoby, ktoré môžu za svoju zadlženosť ďakovať sebe a to tým, že ich problémy sú subjektívne podmienené individuálnym konzumom a neprimeranými životnými návykmi.

Osoby s problémami zadlženosti sa môžu v Rakúsku obrátiť o pomoc na poradenské služby pre ľudí s dlhmi, ktoré sú rozmiestnené po celom území v jednotlivých krajoch. Dopyt po tejto forme pomoci je enormný a zo dňa deň rastie. Od r. 1990 sa založilo množstvo centrál, ktoré sa pokúšajú tento vývojový proces riadiť. Poradenské centrá poskytujú pomoc a podporu v kontexte zostavenia

majetkovej situácie dotýčajúcich osôb, dokumentácií údajov a životných situácií, zabezpečením existenčného minima. Organizujú s bankami splátkové kalendáre, vybavujú podľa potreby odloženie splátok

Nadviazať kontakt je veľmi jednoduché. Osoba si vyhladá vo svojom okolí poradňu, telefonicky si vybaví termín stretnutia s poradcom. Niektoré poradne poskytujú týždenne skupinové informačné podujatia pre zadlžených.

Je potrebné priniesť so sebou všetky doklady týkajúce sa dlhov, výdavkov, príjmov, veriteľov. Pomoc bude však poskytnutá i v prípade, keď dlžník nemá prehľad o svojej zadlženosti.

Poradenstvo je zásadne bezplatné.

Poradca pracuje formou svojpomocnej pomoci. To znamená, že klienti musia byť ústretoví a aktívni. V prípade, že si to situácia vyžaduje a klienti nie sú schopní aktívnej spolupráce, sú podporovaní poradcami v plnej miere. Poradne spolupracujú s právnikmi, ekonómami, psychológmi i s finančnými poradcami.

Veľkým veľkým prínosom poradcov je vedenie klienta k hospodáreniu v domácnosti, podpora k samostatnosti ako i starostlivosť o rozvoj jeho schopností a zručností. Pomáhajú a radia pri exekučných postupoch, záložných právach, mimosúdnych vyrovnaniach, poskytujú finančné poradenstvo. Mať dlhy znamená, pritiahnuť si opasok.

Analýzu príjmov a výdavkov domácností riešia poradcovia podľa priloženej tabuľky. (www.schuldnerberatung.at) - **uvádzame ju na konci príspevku (poz. ed.).**

V roku 2008 sa oslavovalo vo Viedni na radnici 20 ročné jubileum založenia poradenského centra pre zadlžených. Okrem rekapitulácie a hodnotenia činnosti sa zamerail pohľad do budúcnosti.

Ako vyplýva z medzinárodných porovnávaní, zadlženosť domácností neustále narastá. V budúcnosti však ide o to, aby sa pomohlo ľuďom, ktorí sa z akýchkoľvek príčin ocitli z dôvodov zadlženosti v ťažkej životnej situácii čo najrýchlejšie integrovať do hospodárskeho života. Nesúvisí to len s ľudskosťou, ale i s chladným ekonomickým myslením, pretože ľudia, ktorí sú až po existenčné minimum exekúvaní, sa neusilujú o zlepšenie svojej sociálnej situácie a stávajú sa ťarchou spoločnosti.

Rozpočet domácnosti

	Príjmy		Výdavky
Druh príjmu		Nájomné	
Suma		Elektrina/plyn	
Príjem partnera		Kúrenie/dodávka tepla	
Suma		Telefón/mobil	
Suma iných		Rozhlas/TV	
vedľajšie zamestnanie a pod.		Káblová TV, Internet	
Suma príspevkov ako príspevok na byvanie, nájomné,		Deti	
príspevok na príspevok na vzdelanie a pod.		Platenie výživného	
Deti		Jasle škôlka/škola	
Výživné resp. preddavky		Autá	
Príspevok na rodinu		Poistné/daň	
resp. odpočítateľná položka		Pohonné opravy/servis hmoty	
Sirotský dôchodok		Garáž/parkovné	
Sociálne dávky		Poistenia	
		Poistenie domácnosti	
		Životné poistenie	
		Poistenie právnej ochrany	
		Nemocenské a úrazové poist.	
		iné poistenia	
		Verejná doprava	
		Diabetické náklady	
		Zmluvy o stavebnom sporení	
		Úrokové splátky a pod.	
		Suma výdavkov	0
Suma príjmov	0	Rozdiel	0

Literatúra

- BÖHM, R.: *Salzburger Haushalte in den roten Zahlen*. Salzburg: Kammer für Arbeiter und Angestellte, 1987.
- CAPLOVITZ, D.: *The poor pay more. Consumer practices of low income families*. New York: Free Press of Glencoe, 1967.
- GROTH, U.: *Schuldnerberatung. Praktischer Leitfaden für die Sozialarbeit*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1984.
- HUBER, W.: *Soziale Arbeit und Schuldnerberatung. Rahmenbedingungen, Rechtsprobleme, Ansätze*. Frankfurt am Main: Deutscher Verein für öffentliche und private Fürsorge, 1989.
- MALY, A. A.: *Tatort Banken: Österreich - Schuldenfalle Europas*. Wien: Mac Map Manning, 2000.
- Credit Card Nation: The Consequences of America's Addiction to Credit*. New York: Basic Books.
- SCHÖNBAUER, U.: *Konsumentenkredite: zwischen Wunderwelt und Offenbarungseid*. Wien: Institut f. Gesellschaftspolitik, 1990.
- [http:// www.schuldnerberatung.at/schuldnerberatung-haushalt.php](http://www.schuldnerberatung.at/schuldnerberatung-haushalt.php)(online).(cit.2009-5-5)

doc. PhDr. Jana Keketiová, PhD.

Trnavská univerzita
Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce
Univerzitné nám. 1
917 00 Trnava
Slovenská republika
tel.: +421 (0) 905 353 013
jana.keketiova@gmail.com

Moderátor:
PhDr. Ingrid Schlosserová, PhD.

Sociálne problémy v starobe

Social problems in second childhood

Marta Vaverčáková

Abstrakt

Je spoločensky , odborne i ľudsky dôležité venovať sa problematike starších ľudí. Starnutie sa v dnešnej dobe prezentuje ako ekonomické a spoločenské bremeno hlavne z finančného ako i zdravotníckeho hľadiska. Je najvyšší čas zmeniť postoj k poslednej etape života seniorov a osvojiť si pozitívny a humanistický prístup , ktorý je založený na rešpektovaní každého jedinca , ktorému chceme pomôcť dôstojne prežiť v pokročilom veku. Staroba je v súčasnosti chápaná ako obdobie najväčších životných kríz, spája sa so stratou postavenia, sociálnych kontaktov, zníženia príjmov a zhoršením zdravotného stavu. Pri riešení týchto problémov by sme nemali dopustiť, aby starší ľudia zostali izolovaní, opustení, bez finančných prostriedkov a trpeli pocitmi beznádeje.

Abstract

It is socially, professionally as well as humanly important to follow the elderly issue. Growing old is nowadays being presented as economic and social burden especially from financial as well as medical point of view. It is time to change the attitude towards the last stage of the elderly and to adopt the positive and human approach, which is based on respect of each individual whom we are trying to help to live in dignity during the advanced years. Today is the old age understood as the period of greatest life crises, which is connected with the loss of status, social contacts, income reduction and worsening of the health condition. While solving these problems, we should not allow the elderly to be isolated, abandoned, without any financial resources and to feel despair.

Kľúčové slová

ľudskosť, dôstojnosť, staroba, chudoba, pomoc, sociálna izolácia, zdravotné problémy, sociálne služby

Keywords

humanity, dignity, old age, poverty, help, social isolation, health condition problems, social services

Každá etapa nášho života má svoj pôvab, krásu i užitočnosť. Staroba je prirodzeným procesom v živote človeka a starí ľudia si právom zasluhujú našu pozornosť, trpezlivosť a predovšetkým pomoc.

Starnutie a staroba prinášajú pre väčšinu občanov mnohé problémy , s ktorými sa vyrovnávajú buď sami alebo v kruhu svojej rodiny, prípadne za pomoci spoločnosti .Existuje veľa finančných prostriedkov, ktoré sú vyčlenené z európskych fondov na riešenie problematiky starších, ich vzdelávaniu a vylepšeniu im poskytovaných služieb.

Tu je na mieste otázka: „sú dostatočne využité?“

Starší ľudia sú diskriminovaní zamestnávateľmi, nemajú vôbec informácie o existencii antidiskriminačnom zákone a o možnostiach brániť sa. Väčšina z nich nemá možnosť uplatniť sa na trhu práce , veľká väčšina je dlhodobo nezamestnaná, čo podstatne ovplyvní ich život v starobe. Na základe týchto negatívnych skutočností sa ocitne človek vo vyššom veku vo veľkých problémoch. Vo väčšine prípadov žije v stave, keď mu nedostatok hmotných prostriedkov obmedzuje

možnosti spotreby a nedostatok financií mu neumožňuje zabezpečovať základné životné potreby na primeranej úrovni.

Touto vetou sme vlastne definovali, čo je chudoba .I keď sa chudoba v Európe skúma od konca 19. storočia, v jednotlivých obdobiach sa jej chápanie menilo. Spočiatku sa za chudobného pokladal ten, kto žil v zlých podmienkach, ktoré ohrozovali jeho život. V súčasnosti prevláda v európskych krajinách širšie vymedzenie chudoby. Podľa Rady Európy (december 1984) (Tomeš,2002) sa za chudobných označujú osoby, rodiny, alebo skupiny osôb, ktorých zdroje (materiálne , kultúrne a sociálne) sú natoľko limitované, že ich vylučujú z minimálne akceptovaného životného štýlu štátov , v ktorých žijú . Uvedenú definíciu je možné chápať v širších súvislostiach . Napríklad kultúrne zdroje predstavujú veľkú oblasť, ťažiskom sú však naša materiálne zdroje. Vo väčšine krajín je východisko pre určenie hraníc chudoby príjem. Chudoba je teda stav, kedy nedostatok peňazí neumožňuje zabezpečiť dôležité základné potreby na primeranej úrovni.

Občan v starobe si spravidla pre svoj nepriaznivý zdravotný stav a vek nedokáže zabezpečiť základné životné podmienky (napr. chod domácnosti) Nemôžeme povedať, že štát nepomáha .Vytvoril sieť sociálnych služieb, z ktorých spomenieme tie najčastejšie využívané.

Opatrovateľské služby - možno poskytnúť občanovi, ktorý vzhľadom na svoj zdravotný stav potrebuje pomoc, napr. na nevyhnutné práce v domácnosti, na kontakt s okolím, atď.

Spoločné stravovanie - pre občana, pre ktorého stravovanie nemožno zabezpečiť iným spôsobom, alebo je na tento spôsob stravovania odkázaný.

Prepravná služba - zabezpečenie integrácie občanov s ťažkým postihnutím odkázaných na individuálnu prepravu (nešťatná pomoc).

Starostlivosť v zariadeniach sociálnych služieb: domovy soc. služieb, domovy dôchodcov.

Táto pomoc však nepokryje požiadavky stále rastúceho počtu starších ľudí.

V dokumente vlády „Návrat k ľudskej dôstojnosti“, ktorý bol schválený na výročnom sneme sa spomína právo na dôchodok garantujúci dôstojný život v starobe. Vláda si určila za cieľ prehodnotiť a upraviť valorizáciu dôchodkov so zameraním sa na podstatné zvyšovanie nižších dôchodkov u starodôchodcov.

Prvýkrát v novodobej histórii je Slovensko ohrozené fenoménom chudoby. Pätina obyvateľstva sa nachádza v pásme chudoby, a to sa netýka len nezamestnaných, ale aj ľudí s podpriemernými mzdami a nízkymi dôchodkami. Chudoba ako fenomén sa na Slovensku dlhé obdobie nesledovala iba štúdie ministerstva práce a sociálnych vecí vydala štatistiky obsahujúce údaje o tom, koľko ľudí poberá sociálne dávky a aké sú príjmy obyvateľstva. Chudoba najviac ohrozuje ľudí s nízkym vzdelaním, osamelo žijúce osoby a neúplné rodiny. Na Slovensku nie je určená hranica chudoby, vyjadrujeme ju však životným minimom, od ktorého sa odvíjajú sociálne opatrenia štátu. Tvrdoň a Kasanová (2004) udávajú, že životné minimum vyjadruje spoločensky uznanú minimálnu hranicu príjmu občana, pod ktorou nastáva stav jeho hmotnej núdze.

Väčšina starších ľudí vyrastala v rodinách, v ktorých žili po celé generácie spolu, dodržiavali rodinné tradície. Zmena spoločenských podmienok však vytvorila predpoklady pre osamostatňovanie sa rodín, čo zapríčinilo zvýšenie izolovanosti starých ľudí.

Okrem sociálnej izolácie, pocitu osamelosti, prekonávania zdravotných ťažkostí sa v poslednom čase hovorí v súvislosti so staršími ľuďmi o chudobe.

Chudoba je v starobe ukrytá za múrmi inštitúcií, za múrmi domov, ku ktorým má sotva niekto prístup. Chudoba je v starobe v takej malej miere viditeľná ako samotní starší ľudia. Následkom nedostatočných finančných prostriedkov sa cítia na okraji spoločnosti. Je najvyšší čas venovať väčšiu pozornosť chudobe v starobe. Starší ľudia pociťujú, že udržať si zdravie vo vyššom veku, zaobstaranie opatery, stojí nemalé finančné prostriedky, ktoré im nemá kto poskytnúť.

Starší ľudia žijúci v chudobe žijú častejšie osamotení, zriedkakedy udržiavajú kontakty mimo svojho domova a nedostáva sa im pomoci z blízkeho okolia. Seniori postihnutí chudobou pociťia tento stav na vlastnej koži najčastejšie vo forme chorôb. Je všeobecne známe, že zdravotné poisťovne šetria práve na tejto skupine obyvateľstva.

Starší pacient sa od mladších chorých odlišuje biologickými, sociálnymi i psychologickými kritériami. Za najväčšie riziká staroby možno považovať vysoký vek s jeho sociálnymi dôsledkami, zlý zdravotný stav, ohrozenie stratou sebestačnosti, vznikom odkázanosti na pomoc a blízkosť smrti.

Podľa Hegyiho (2001) skupinu starších ľudí odlišujú od ostatnej populácie tieto sociálne kritériá:

- vek
- sociálna príslušnosť k vrstve poberateľov starobného dôchodku
- nižší ekonomický štandard
- postihnutie dôsledkami starnutia v somatickej i mentálnej oblasti
- chronické choroby
- skutočnosť, že 8% populácie zomiera vo veku 65 rokov

Boj proti chudobe v starobe ešte len začal, je prítomná všade na svete, vrátane najvyspelejších krajín. Riešenie chudoby by malo byť globálnou výzvou ale s lokálnym rozmerom. Neexistuje všeliek na jej odstránenie, vyžaduje si celospoločenské úsilie. Boj proti chudobe neznamena len riešenie jej existencie, ale najmä odstraňovanie príčin vedúcich k jej vzniku a šíreniu. Nástroje na riešenie chudoby možno rozdeliť do dvoch skupín:

1. Riešenie príčin chudoby
2. Pomoc chudobným

Starí ľudia sú nenahraditeľným bohatstvom rodiny a spoločnosti. Čoraz viac sa však dostávajú na okraj spoločnosti a často i rodiny.

K tejto skutočnosti prispieva i ekonomické oslabenie štátu, ktorý dostatočne nerieši problém seniorov. Starí ľudia sú však medzi nami. Je prirodzené, že si zasluhujú úctu a prežitie posledných rokov dôstojne. Celá spoločnosť by mala pomáhať starším ľuďom optimálne zvládnuť problémy spojené so starobou, aby nás naďalej mohli obohacovať svojou múdrosťou a životnými skúsenosťami.

Posúdiť, či je súčasná úroveň príjmov nízka alebo vysoká a či na základe týchto príjmov sú slovenskí seniori bohatí alebo chudobní, je ťažké. Je však veľmi smutné, že sme konfrontovaní skutočnosťou, že na uliciach stretávame bezdomovcov, ženy i mužov v dôchodkovom veku, že čoraz viac seniorov siaha po alkohole, že nie je nič mimoriadne, keď za hracími automatmi sedí staršia žena v nádeji, že vyhrá peniaze, že množstvo starších a chorých ľudí nedostane miesto v sociálnych zariadeniach, pretože sú preplnené a že do tých menej preplnených sa nedajú umiestniť pre nedostatok peňazí.

Na tieto a podobné otázky by bolo treba nájsť odpoveď.

Literatúra

- HEGYI, L.: *Klinické a sociálne aspekty ošetrovania starých ľudí*. Trnava: SAP, 2001, 95s. ISBN 80-88908-80-9.
- TOMEŠ, I. a kol.: *Sociální správa*. Praha, 2002, s. 303, ISBN 80-7178-560-1.
- TVRDOŇ, M., KASANOVÁ, A.: *Chudoba a bezdomovstvo*. Nitra: UKF, 2004, s.19. ISBN 80-8050-776-7.

doc. PhDr. Marta Vaverčáková, PhD. MPH

Trnavská univerzita
Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce
Univerzitné nám. 1
917 00 Trnava
Slovenská republika
tel.: +421 (0) 905 471 167
marta.vavercakova@gmail.com

Senioři bez přístřeší jako specifická skupina uživatelů sociálních služeb

Kateřina Kubalčíková

Abstrakt

Příspěvek vychází z výsledků výzkumu realizovaného v rámci projektu Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí v letech 2007-2008. Výzkum měl charakter případové studie a byl zaměřen na poskytování pomoci osobám bez přístřeší, které využívají služeb azylového domu. Zřizovatelem tohoto zařízení je celostátně působící nestátní nezisková organizace. Realizace výzkumu spadala do období změny právní úpravy poskytování sociálních služeb v České republice v podobě Zákona 108/2006 Sb. o sociálních službách. Mezi požadavky vyplývající pro poskytovatele sociálních služeb nově mimo jiné vyplývá také jednoznačné vymezení cílové skupiny uživatelů služby a posílení prvku individuálního přístupu. Tyto principy jsou vyjádřeny ve formě Standardů kvality, jako nástroje rozvoje kvality v poskytovatelských organizacích. Snahy o naplnění těchto požadavků odkryly problematiku seniorských uživatelů azylového bydlení. Obecně předpokládaným východiskem individuálního plánování je zařazení uživatelů na pracovní trh a získání samostatného bydlení, což je v případě seniorských uživatelů obtížně realizovatelné. Na příkladu těchto uživatelů je patrné selhávání systému sociálních služeb, přesněji řečeno problematika existence návazných služeb.

Klíčové slova

senioři, azylové bydlení, pracovní trh, samostatní bydlení, individuální plánování

PhDr. Kateřina Kubalčíková, Ph.D.

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí & Fakulta sociálních studií MU
Katedra sociální politiky a sociální práce
Joštova 10
602 00 Brno
Česká republika
kubalis@fss.muni.cz

Zariadenia sociálnych služieb v živote seniora a postihnutého jedinca

An institution of social services in a senior's life and in life of a handicap man

Janka Kuffová

Abstrakt

Predložený článok je vypracovaný na základe preštudovanej odbornej literatúry. Má teoretický charakter. Predmetom je pohľad na zariadenia sociálnych služieb a ich význam v živote seniora a postihnutého jedinca. Zároveň ich charakterizuje.

Abstract

This article was made on the base of the technical knowledge of the literature which I studied. This article has the theoretical character. The subject of the article is a view to the institution of the social services and their meaning in the seniors and handicap man. At the same time it is characterized by it.

Kľúčové slová

ťažko zdravotne postihnutý jedinec, senior, sociálna starostlivosť, zariadenia sociálnych služieb

Keywords

handicap man, senior, social service, institution of social services

Úvod

Žijeme na prahu 21. storočia, ktoré predpokladá, že klienti sociálnej starostlivosti budú prevažne starí, chorí či inak hendikepovaní ľudia. Nasledujúce roky starnutie zohrá veľmi dôležitú úlohu vo všetkých spoločnostiach, pretože demografické údaje ukazujú, že nárast seniorskej populácie je nevyhnutnosťou. Ale aj problematika sociálnej starostlivosti o zdravotne postihnutých sa stáva predmetom intenzívneho záujmu v posledných rokoch.

Hlavným cieľom starostlivosti v zariadeniach sociálnych služieb je uspokojovanie reálnych potrieb občanov, ktorí ich potrebujú vzhľadom na svoj vek, zdravotný stav, osobnostný a psychický rozvoj, a to spôsobom, aby mohol občan žiť v podmienkach približujúcich podmienkam bežného života s rešpektovaním dôstojnosti jeho života. Na tejto starostlivosti sa vzájomne podieľa štát so svojimi inštitúciami, mimovládne a humanitno-charitatívne organizácie, ale i občan.

Klient v zariadeniach sociálnej starostlivosti

Pobyt v zariadení sociálnych služieb „je vždy vážnym zásahom do osudu klienta a niekedy trvalo ovplyvňuje jeho ďalší život. Ústavná starostlivosť má nezanedbateľné riziká pre klientov a tieto riziká sa líšia podľa toho, v ktorom veku a v akej životnej situácii sa klient do ústavnej starostlivosti dostal“ (Matoušek, 1995, s. 62).

Pre seniora je táto situácia obzvlášť komplikovaná, a to z rôznych dôvodov. Na jednej strane je to jeho životná situácia, zdravotný stav, sklamanie z rodiny, ktorá niekedy vyvíja nátlak, aby odišiel do zariadenia sociálnych služieb a presvedčenie, že sa z „ústavu už domov nevráti, ústav pre nich môže mať význam „odsúdenia na doživotie“ (Matoušek, 1995, s. 73).

Dôvody odchodu občana do zariadenia sociálnych služieb sú rôzne. Môže to byť neschopnosť sa o seba postarať, zlyhanie rodiny, nepriaznivý zdravotný stav spojený s bezvládnosťou a odkázanosťou na pomoc druhých.

Zaremba, Vožehová (1979, In Bartošovič, 2006) vymedzili tieto faktory, ovplyvňujúce odchod do zariadenia sociálnych služieb.

Zdravotné dôvody ako neschopnosť vykonávať základné životné úkony i činnosti v domácnosti, stála potreba pomoci druhou osobou, upútanie na lôžko, celkový zlý zdravotný stav, stále subjektívne ťažkosti.

Rodinné pomery ako neprítomnosť alebo veľká vzdialenosť detí, zlé kontakty s okolím, zamestnanosť všetkých detí, nesebestačný partner, osamelé bývanie, zlé bytové podmienky detí.

Psychologické činitele ako typ osobnosti, dobrá povest' a skúsenosti so zariadením, zachovaná čiastočná adaptabilita, zmierenie sa s určitou stratou súkromia, nechcenie obťažovať svoje deti.

Bytové podmienky ako nespokojnosť s bytom, jeho zlá vybavenosť, nemožnosť rýchlej signalizácie akútnej potrieb.

Ďalšie sociálne činitele ako nezaistenie pomoci druhou osobou, nefungujúca opatrovateľská služba.

Kalvach (et al, 2004) za hlavný dôvod príchodu považuje zlý zdravotný stav, stratu sebestačnosti a vyčerpanie adaptačných schopností. Podat' žiadosť sa rozhodnú predovšetkým tí seniori, ktorí žijú osamelo, majú vyšší vek a zlý zdravotný stav (Bartošovič, 2006).

U seniora zmeny prichádzajúce s odsťahovaním sa do zariadenia sociálnych služieb môžu vyvolať aj silnú stresovú reakciu s následným zlyhaním adaptácie. Matoušek (1995, s.73) ďalej tvrdí, že „po presťahovaní pozoruje u seniorov typické úzkostné reakcie útlm správania, spavosť, nechutenstvo, zhoršenie zdravotných problémov a zvýšenú frekvenciu úmrtí, čo poukazuje na náročnosť ich adaptácie“.

Dôvod umiestnenia postihnutého občana do zariadení sociálnej starostlivosti je okrem nepriaznivého zdravotného stavu, hlavne zlyhanie rodiny, osamotenosť, neschopnosť sa o seba postarať alebo nie je možné inou formou dostatočne riešiť nepriaznivú sociálnu situáciu.

Ústavná starostlivosť o starého a postihnutého človeka

V starostlivosti o starých, chorých či inak hendikepovaných môžeme sledovať „nie len evolučný vývoj (od separácie k integrácii), ale aj devolučný (Krupa, 1997, s.142). Jej začiatky boli spojené s nástupom kresťanstva (Levická, 1999). Matoušek (2001) ďalej konštatuje, že dobročinnosť sa vtedy považovala za mravnú povinnosť, ktorá však nebola právne vynútiteľná. Nakoľko však núdzných osôb pribúdalo a nebolo ľahké sa o nich postarať rozptýlene, vynútilo si to budovanie zvláštnych ústavov. Okrem iného, v ústavoch bolo možné vyškoliť personál a zaobstarať rôzne pomôcky (Matoušek, 2001).

Matoušek (2001) vymedzuje tieto druhy týchto zvláštnych ústavov. Ptochotrofium či chudobinec. Nozokomium bol dom, ktorý poskytoval ošetrovanie chorým. Xenodochia sa objavovali už v 4. storočí a poskytovali pomoc cudzincom a chorým či chudobným. Tieto ústavy boli predchodcovia stredovekých špitálov. Gerontotrofium alebo starobinec, čo boli predchodcami prvých starobincov. V histórii pápež Pelagius založil dom pre starých už v 6. storočí n. l.

Matlák (1996, In Tokárová, 2003, s.119) hovorí, že v 9. storočí cisár Karol Veľký nariadil, „aby kláštory zriaďovali tzv. host'ovské domy a chudobince“. Toto nariadenie predstavovalo štátny zásah do osudu núdzných.

V 12. storočí fungovali spolky a bratstva, ktoré umiestňovali starých a chorých do domov božích pre starých a neduživých. Henri de Blois vo Winchestru založil prvý takýto dom, a to ako nemocnicu sv. Kríža. V 16. storočí ich existovalo už pomerne veľa (Kolařík, 1984, In Kuffová, 2006).

Od 11. storočia vznikali prvé organizované inštitúcie pomoci, a to špitály, ktoré „predstavovali osobitné charitatívne, sociálne a zdravotnícke zariadenia, ktoré poskytovali trvalý útulok, duchovnú a v obmedzenej miere i zdravotnícku starostlivosť. Vo Florencii vzniklo v 13. storočí asi 30 špitálov, v Kolíne nad Rýnom 11 špitálov, v Prahe v 13. storočí vznikol špitál sv. Lazara a v 14. storočí v Banskej Bystrici špitál sv. Alžbety“ (Tokárová, et al., 2003, s.119). „V 15. - 17. storočí začali väčšie mestá na Slovensku zriaďovať vlastné špitály a lazarety“ (Levická 1999, s. 45). V Trnave pracoval Lazaret a popri ňom aj Xenodochium. Tento mestský špitál, ktorý vznikol ako charitatívne zariadenie, poskytoval útulok pre prestarých a práceneschopných občanov (Oláh, Schavel, 2006). V roku 1656 bol v Paríži založený Všeobecný špitál, ktorý spadal ako prvý pod civilnú správu. Boli doň umiestnení chudobní, chorí, invalidi a duševne chorí (Matoušek, 2001).

V stredoveku sa myšlienky dobročinnosti spájali aj so zakladaním rôznych foriem útulkov pre postihnutých, starých a núdznych. Tieto počiatky ústavnej starostlivosti boli doménou kláštorných a cirkevných spoločenstiev, ktoré predstavovali akési prvé inštitúcie. „Jedným z najstarších útulkov pre starých ľudí na Slovensku patrí aj trnavská Útulňa pre práce neschopných starcov, ktorá existovala už v roku 1363. Umiestnená bola v bývalom kláštore pri kostole sv. Heleny. Útulňa poskytovala zaopatrenie pre starých ľudí oboch pohlaví až do ich smrti“ (Levická, 1999, s. 41). „Svoje služby poskytovala predovšetkým opusteným starým ľuďom takmer 600 rokov“ (Oláh, Schavel, 2006, s.25).

Jozefínske reformy priniesli mnohé zmeny a medzi nimi aj to, že stavanie útulkov a zriaďovanie špitálov, chudobincov, bláznincov a iných foriem ústavov pre hendikepovaných ľudí sa stalo štátom kontrolované. Postupne sa zodpovednosť za starostlivosť o hendikepovaných prenášal na štát a jeho inštitúcie (Matoušek, 2001).

Významný krok v starostlivosti o núdznych priniesol aj zákon Poor Law, tzv. alžbetinský zákon. Tento zaviedol kategórie práceneschopných chudobných, chorých a starých a kategóriu práceschopných. „Práceneschopní boli ubytovaní v chudobincoch a práceschopní v pracovných domoch“ (Tokárová, et al., 2003, s.122).

Tieto prvotné formy ústavnej starostlivosti „viedli k postupnému presadzovaniu inštitucionálnej - ústavnej formy starostlivosti v nasledujúcich storočiach“ (Krupa, 1997, s.142). 17. a 18. storočie bolo typické pre vznik rôznych druhov ústavov. V tomto období vývoj smeroval k ústavnej starostlivosti azylového typu, teda rezidenčnej forme, ktorá sa kulminuje hlavne v 40. a 50. rokoch 20. storočia (Krupa, 1997). Okrem toho, že sa ústavy profilovali do súčasnej podoby, začínajú sa používať aj iné názvy, a to nemocnice, starobince (Matoušek, 1995).

V 18. storočí sa začína rozvíjať aj špecializovaná starostlivosť o ľudí so zdravotným postihnutím. K významným zariadeniam patrili Pražský ústav pre hluchonemých zriadený v roku 1786, v roku 1923 zriadený Štátny ústav pre slepcov fungujúci do súčasnosti (Oláh, Schavel, 2006). Ústavy pre sluchovo postihnutých, nevidiacich, mrzákov sa stavali v Anglicku, Nemecku i v iných krajinách.

Čo sa týka duševne chorých, v období prelomu 17. a 18. storočia začínajú byť „vylučovaní zo spoločnosti a sú pre ne zriaďované veľké ústavy“ (Matoušek, 1995, s. 29). Medzi významné ústavy pre mentálne postihnutých patrili Ústav pre slabomyseľných založený v roku 1824 v Bicestri a bol pokladaný za najstarší ústav v Európe pre túto skupinu populácie (Levická, 1999).

V období ČSR vzniká systém sociálnej starostlivosti a jej organizovanie preberá štát, ktorý stavia nové chorobince, starobince a nemocnice. Podľa štatistiky z roku 1921 bolo obecných ústavov pre starých ľudí v Čechách 4 589, na Morave 1 274, na Slovensku 185. O ich veľkosti svedčia údaje z roku 1931, kedy v 4 299 ústavoch žilo 30 466 ľudí a v 145 chorobincoch 10 028 ľudí (Kolařík, 1984, In Kuffová, 2006). „Z ústavných zariadení sa u nás za prvej republiky postavili najmä Masarykove domy-sociálne ústavy hlavného mesta Prahy v Krči (dnes Thomayerova fakultná nemocnica), ktoré boli vo svojej dobe najmodernejším zariadením svojho druhu v Európe. V jej areáli sa nachádzalo 6 starobincov (celkom 1200 lôžok), 1 ústav pre 100 manželských párov a 4 chorobince (celkom 800 lôžok)“ (Matoušek, 2007, s.24).

Do roku 1950 bola správa starostlivosti prioritnou úlohou dobročinných organizácií a náboženských spolkov. Po tomto roku prechádza riadenie sociálnej starostlivosti pod správu Ministerstva zdravotníctva. Od roku 1954 prechádza riadenie ústavov do správy národných výborov. Na Slovensku bolo prevedené 29 domovov s 2 641 miestami a pribudlo 65 ústavov s 5 268 miestami. Okrem toho bolo zriadené 379 ústavov s 34 165 miestami. Najviac z nich tvorili domovy dôchodcov, a to počtom 318 s 27 698 miestami. Na Slovensko pripadlo 65 ústavov s 5 268 miestami. Zmenil sa i názov ústavov pre seniorov, to z domova odpočinku na domov dôchodcov (Kolářík, 1984, In Kuffová, 2006).

Po roku 1990 boli tieto riadiace orgány zrušené a zriadilo sa Stredisko služieb sociálnej starostlivosti ako priamo riadená rozpočtová organizácia MFSVR SR. Ústavy boli riadené Okresnými ústavmi sociálnych služieb.

Od 1.1.1996 zariadenia sociálnej starostlivosti nadobudli právnu subjektivitu a stali sa samostatnými rozpočtovými organizáciami. Od júla 2002 sa stali niektoré zariadenia transformovali na domovy dôchodcov a domovy sociálnych služieb pre dospelých a organizačne sa začlenili pod správu samosprávnych krajov. Tieto zariadenia poskytovali sociálnu starostlivosť seniorom a občanom telesne, duševne a zmyslovo postihnutým. Bartošovič (2006, s.10) konštatuje, že v „Slovenskej republike k 31.12.2003 žilo 5 380 053 obyvateľov, z toho 33 941 obyvateľom (0,6 %) boli poskytnuté služby v 680 rôznych druhoch zariadení sociálnych služieb“. Medzi ústavné zariadenie pre dospelých radí domovy dôchodcov, domovy - penzióny pre dôchodcov a domovy sociálnych služieb pre dospelých s kombináciou postihnutí, zmyslovým postihnutím, duševnými poruchami a poruchami správania a kombináciou domovov dôchodcov a domovov sociálnych služieb pre dospelých. „K 31.12.2003 bývalo v domovoch sociálnych služieb pre dospelých 9 378 ľudí, v domovoch penziónoch pre dôchodcov 1 813 ľudí, v zariadení opatrovateľskej služby 1 447 obyvateľov, v útlukoch 923 občanov, v zariadeniach chráneného bývania 106 obyvateľov a v rehabilitačných strediskách 139 ľudí (Zariadenia sociálnych služieb v Slovenskej republike, 2003) (Bartošovič, 2006, s.10).

Hroncová (2000, et al, s. 255) pre zdravotne postihnutých vymedzuje tento systém zariadení sociálnych služieb - domov sociálnych služieb (pre deti a pre dospelých), zariadenie chráneného bývania, rehabilitačné stredisko, zariadenia opatrovateľskej služby.

„Systém sociálnych služieb poskytovaných v rámci sociálnej starostlivosti uprednostňoval i po roku 1989 ústavnú starostlivosť (Matoušek, 2007, s. 35). Toto si vynútilo ďalšie skvalitňovanie služieb v zariadeniach sociálnych služieb. Krupa (2008) konštatuje, že transformačné zmeny v zariadeniach sociálnych služieb v krajinách EÚ do roku 1990 boli podmienené fyzickým obmedzovaním, násilím, nedostatočnou výživou, absenciou súkromia, zbavovanie právnej spôsobilosti, nútené prijímanie občanov do zariadení bez možnosti alternatív. Aj v zariadeniach sociálnej starostlivosti v SR do roku 2007, okrem už uvedených, ďalšími dôvodmi boli

neúčelové budovy, tradícia poskytovať služby zvlášť pre mužov, zvlášť pre ženy, preferovanie zdravotníckej starostlivosti v domovoch pred sociálnymi službami, nízka kvalifikácia personálu, neperspektívnosť služieb z hľadiska osobnostného rozvoja klientov so špecifickými potrebami. Považuje transformáciu za prostriedok vedúci k dosiahnutiu dôstojného života seniora, ktorý „žije v situácii sociálnej, hospodárskej a informačnej neistoty“ (Kalanin, 2003, s.19).

Do súčasnej doby ústavná starostlivosť prešla rôznymi zmenami, kde medzi najdôležitejšie patrí to, že „ústavy pôvodne slúžiace na vylučovanie ľudí zo spoločnosti sa začínajú orientovať viac a viac na potreby klientov“ (Matoušek, 1995, s. 34). Toto zlepšovanie úrovne starostlivosti je spôsobené aj tým, že do jej sféry vstúpilo čoraz viac profesionálne vzdelaných pracovníkov, menili sa interiéry ústavov, domáce poriadky, ale aj to, že ústavy „v ktorých bývajú starí ľudia a vážne psychicky chorí či mentálne retardovaní, nemajú udržiavať svojich klientov pri živote, ale majú maximálne podporovať kvalitu klientovho života“ (Matošek, 1995, s. 113).

Aj keď v sociálnej práci prevláda stála tendencia ísť za klientom do jeho prirodzeného prostredia a redukovať ústavne formy starostlivosti, tie majú a budú mať aj v budúcnosti svoje opodstatnené miesto v modernej spoločnosti, pretože pre mnohých občanov je ústav jediným prostredím, na ktoré je odkázaný po celý život a predstavuje preň takmer jediná a výlučnú formu sociálnej intervencie. Preto je dôležité, aj to, aby sa režimy prispôbovali špecifickým jednotlivých životných etáp, v ktorých sa jedinec ocitne v ústavnej starostlivosti.

Sociálna starostlivosť o seniorov a postihnutých jedincov v súčasnosti

Sociálna starostlivosť je súčasťou systému sociálneho zabezpečenia občana štátom a poskytuje sa občanom, ktorí sa dostali do nepriaznivej životnej situácie a bez cudzej pomoci ju nedokážu prekonať. Strieženec (1996) konštatuje, že sociálna starostlivosť zahŕňa starostlivosť o rodinu a deti, starostlivosť o ťažko zdravotne postihnutých a starých občanov, starostlivosť o občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc, starostlivosť o občanov spoločensky neprispôsobivých. Vychádza z filozofie sociálnej politiky a „zahŕňa komplexnú, cieľavedomú starostlivosť o človeka, o jeho úspešný vývoj, blaho, sociálne zabezpečenie, poskytovanie dávok, poskytovanie služieb sociálnej starostlivosti, vrátane ústavnej a sociálnej starostlivosti, tým občanom, ktorí sa dostali do nepriaznivej životnej situácie a nedokážu ju vlastnými silami prekonať“ (Strieženec, 1996, s. 209).

Jednou z foriem systému sociálneho zabezpečenia je aj sociálna pomoc, ktorá ako odborná činnosť na predchádzanie a na zabraňovanie príčin vzniku, prehlbovania alebo opakovania porúch psychického, fyzického a sociálneho vývinu občana bola legislatívne zakotvená v zákone NR SR č.195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci. Účinnosť tohto zákona prestala platiť 31.12.2008. Cieľom sociálnej pomoci podľa zákona NR SR č. 195/1998 Z.z. o sociálnej pomoci bolo „zmierniť alebo prekonať s aktívnou účasťou občana sociálnu núdzu, zabraňovať príčinám vzniku, prehlbovania, alebo opakovania porúch psychického vývinu, fyzického vývinu a sociálneho vývinu občana a zabezpečiť integráciu občana do spoločnosti“. Riešenie sociálnej núdze sa realizovalo prostredníctvom sociálneho poradenstva, peňažných príspevkov a sociálnych služieb, ktoré tvorili dôležitú súčasť starostlivosti o odkázaného občana.

V systéme sociálnych služieb mali dôležité miesto aj zariadenia sociálnych služieb, ktoré riešili nepriaznivú sociálnu situáciu občana.

V rámci transformácie došlo k ďalšiemu kvalitatívnemu kroku starostlivosti, a to zákonom NR SR č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách.

Zariadenia sociálnych služieb podľa zákona NR SR č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách

Zákonom NR SR č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách, ktorý nadobudol účinnosť 1. januára 2009, okrem čl. I § 8 ods. 4, ktorý nadobúda účinnosť od 1. 1. 2013 a § 79 ods. 1 písm. e), ktorý nadobúda účinnosť 1. januára 2011 sa zrušila účinnosť zákona NR SR č 195/1995 Z.z. o sociálnej pomoci.

Zákon NR SR č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách upravuje právne vzťahy pri poskytovaní sociálnych služieb, financovanie sociálnych služieb a dohľad nad poskytovaním sociálnych služieb. Jeho cieľom je podporovať sociálne začlenenie občanov a uspokojovať sociálne potreby ľudí v nepriaznivej sociálnej situácii.

Zákon NR SR č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách vymedzuje:

1. sociálnu službu ako odbornú činnosť, obslužnú činnosť alebo ďalšiu činnosť, alebo súbor týchto činností, ktoré sú zamerané na:
 - a) prevenciu vzniku nepriaznivej sociálnej situácie, riešenie alebo zmiernenie nepriaznivej sociálnej situácie fyzickej osoby, rodiny alebo komunity,
 - b) zachovanie, obnovu alebo rozvoj schopnosti fyzickej osoby viesť samostatný život a na podporu jej začlenenia do spoločnosti,
 - c) zabezpečenie nevyhnutných podmienok na uspokojovanie základných životných potrieb fyzickej osoby,
 - d) riešenie krízovej sociálnej situácie fyzickej osoby a rodiny,
 - e) prevenciu sociálneho vylúčenia fyzickej osoby a rodiny.
2. Nepriaznivá sociálna situácia je ohrozenie fyzickej osoby sociálnym vylúčením alebo obmedzenie jej schopnosti sa spoločensky začleniť a samostatne riešiť svoje problémy
 - a) z dôvodu, že nemá zabezpečené nevyhnutné podmienky na uspokojovanie základných životných potrieb,
 - b) pre svoje životné návyky alebo pre spôsob života,
 - c) pre ťažké zdravotné postihnutie alebo nepriaznivý zdravotný stav,
 - d) z dôvodu, že dovŕšila vek potrebný na nárok na starobný dôchodok podľa osobitného predpisu,
 - e) pre výkon opatrovania fyzickej osoby s ťažkým zdravotným postihnutím,
 - f) pre ohrozenie správaním iných fyzických osôb,
 - g) z dôvodu, že sa stala obeťou obchodovania s ľuďmi.
3. Zabezpečenie nevyhnutných podmienok na uspokojovanie základných životných potrieb fyzickej osoby na účely tohto zákona je zabezpečenie ubytovania, stravy, nevyhnutného ošatenia, obuvi a nevyhnutnej základnej osobnej hygieny.
4. Krízová sociálna situácia podľa tohto zákona je ohrozenie života alebo zdravia fyzickej osoby a rodiny, ktoré vyžaduje bezodkladné riešenie sociálnou službou.
5. Sociálna služba sa vykonáva najmä prostredníctvom sociálnej práce, postupmi zodpovedajúcimi poznatkom spoločenských vied a poznatkom o stave a vývoji poskytovania sociálnych služieb.

Zákon ďalej hovorí, že fyzická osoba má za podmienok ustanovených týmto zákonom právo výberu sociálnej služby a formy jej poskytovania a právo výberu poskytovateľa sociálnej služby v rozsahu ustanovenom a na poskytovanie sociálnej služby, ktorá svojím rozsahom, formou a spôsobom poskytovania umožňuje realizovať jej základné ľudské práva a slobody, zachováva jej ľudskú dôstojnosť, aktivizuje ju k posilneniu sebestačnosti, zabraňuje jej sociálnemu vylúčeniu a podporuje jej začlenenie do spoločnosti, na zabezpečenie dostupnosti informácií v jej zrozumiteľnej forme, o druhu, mieste, cieľoch a spôsobe poskytovania sociálnej služby, o úhrade za sociálnu službu. Prijímateľ sociálnej služby je povinný platiť

úhradu za sociálnu službu v sume určenej poskytovateľom sociálnej služby. Táto úhrada môže byť najviac vo výške ekonomicky oprávnených nákladov, čo však neplatí u neverejného poskytovateľa, ktorý poskytuje sociálne služby za účelom dosiahnutia zisku.

Poskytovateľ sociálnej služby poskytuje sociálnu službu na základe uzatvorenia písomnej zmluvy o poskytovaní sociálnej služby, ktorá musí byť uzatvorená spôsobom, ktorý je pre prijímateľa sociálnej služby zrozumiteľný a musí obsahovať stanovené náležitosti (Zákon NR SR č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách).

Zákon NR SR č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách rozlišuje nasledovné druhy sociálnych služieb:

- sociálne služby na zabezpečenie nevyhnutných podmienok na uspokojovanie základných životných potrieb v zariadeniach, ktorými sú nocľaháreň, útulok, domov na pol ceste, nízkoprahové denné centrum, zariadenie núdzového bývania,
- sociálne služby na podporu rodiny s deťmi, ktorými sú pomoc pri osobnej starostlivosti o dieťa a podpora zosúladzovania rodinného života a pracovného života, poskytovanie sociálnej služby v zariadení dočasnej starostlivosti o deti, poskytovanie sociálnej služby v nízkoprahovom dennom centre pre deti a rodinu,
- sociálne služby na riešenie nepriaznivej sociálnej situácie z dôvodu ťažkého zdravotného postihnutia, nepriaznivého zdravotného stavu alebo z dôvodu dovŕšenia dôchodkového veku, ktorými sú poskytovanie sociálnej služby v zariadení pre fyzické osoby, ktoré sú odkázané na pomoc inej fyzickej osoby a pre fyzické osoby, ktoré dovŕšili dôchodkový vek, opatrovateľská služba, prepravná služba, sprievodcovská služba a predčitateľská služba, tlmočnická služba, sprostredkovanie tlmočnickej služby, sprostredkovanie osobnej asistencie, požičiavanie pomôcok,
- sociálne služby s použitím telekomunikačných technológií, ktorými sú monitorovanie a signalizácia potreby pomoci, krízová pomoc poskytovaná prostredníctvom telekomunikačných technológií,
- podporné služby, ktorými sú odľahčovacia služba, pomoc pri zabezpečení opatrovníckych práv a povinností, poskytovanie sociálnej služby v dennom centre, poskytovanie sociálnej služby v integračnom centre, poskytovanie sociálnej služby v jedálni, poskytovanie sociálnej služby v práci, poskytovanie sociálnej služby v stredisku osobnej hygieny.

Sociálna služba sa poskytuje ambulantnou formou, ktorá sa poskytuje fyzickej osobe, ktorá dochádza, je sprevádzaná alebo je dopravovaná do miesta poskytovania sociálnej služby, ktoré môže byť aj zariadenie, terénnou formou, ktorá sa poskytuje v prirodzenom prostredí. Tieto dve služby majú prednosť pred pobytovou formou. Táto sa poskytuje, ak súčasťou sociálnej služby je ubytovanie, poskytuje sa celoročne a týždenne alebo inou formou podľa nepriaznivej sociálnej situácie a prostredia, v ktorom sa fyzická osoba zdržiava.

Sociálna služba sa poskytuje na neurčitý čas alebo na určitý čas.

Zariadenia, ktoré môžu využívať seniori alebo zdravotne postihnutí občania podľa zákona NR SR č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách.

Domov sociálnych služieb. Poskytuje pomoc fyzickej osobe, ktorá je odkázaná na pomoc inej fyzickej osoby a jej stupeň odkázanosti je najmenej V. podľa osobitného predpisu, alebo inej fyzickej osoby, ktorá je nevidiaca, alebo prakticky nevidiaca a jej stupeň odkázanosti je najmenej III. podľa osobitného predpisu. V domove sociálnych služieb sa poskytuje pomoc pri odkázanosti na pomoc fyzickej osoby, sociálne poradenstvo, sociálna rehabilitácia, ošetrovateľská starostlivosť, ubytovanie, stravovanie, upratovanie, pranie, žehlenie a údržba bielizne a šatstva,

osobné vybavenie, vreckové a vecné dary podľa osobitného predpisu dieťaťu s nariadenou ústavnou starostlivosťou, ktorému sa poskytuje celoročná pobytová sociálna služba, zabezpečuje sa pracovná terapia a záujmová činnosť, utvárajú sa podmienky na vzdelávanie a úschovu cenných vecí. Žiadosti na pobyt sa podávajú na vyšší územný celok.

Zariadenie podporovaného bývania. Poskytuje sociálnu službu fyzickej osobe, ktorá je odkázaná na pomoc inej fyzickej osoby podľa osobitného predpisu, ak je odkázaná na dohľad, pod ktorým je schopná viesť samostatný život. Pod dohľadom sa rozumie usmerňovanie a monitorovanie fyzickej osoby pri zabezpečovaní sebaobslužných úkonov, úkonov starostlivosti o svoju domácnosť a základných sociálnych aktivít. V zariadení sa okrem dohľadu poskytuje ubytovanie, sociálne poradenstvo, pomoc pri uplatňovaní práv a právom chránených záujmov, utvárajú sa podmienky na prípravu stravy, vykonáva sa sociálna rehabilitácia. Žiadosti na pobyt sa podávajú na vyšší územný celok.

Rehabilitačné stredisko. Poskytuje sociálnu službu fyzickej osobe, ktorá je odkázaná na pomoc inej fyzickej osoby podľa osobitného predpisu, fyzickej osobe, ktorá je slabozraká a fyzickej osobe, ktorá je nepočujúca alebo, ktorá má ťažkú obojstrannú nedoslýchavosť. V rehabilitačnom stredisku sa poskytuje sociálna rehabilitácia, sociálne poradenstvo, pomoc pri odkázanosti na pomoc inej fyzickej osoby, ubytovanie, stravovanie, pranie, žehlenie a údržba bielizne a šatstva. Žiadosti na pobyt sa podávajú na vyšší územný celok.

Špecializované zariadenie. Poskytuje sociálnu službu fyzickej osobe, ktorá je odkázaná na pomoc inej fyzickej osoby a jej stupeň odkázanosti je najmenej V. podľa osobitného predpisu a má zdravotné postihnutie, ktorým je najmä Parkinsonova choroba, Alzheimerova choroba, pervazívna vývinová porucha, skleróza multiplex, schizofrénia, demencia rôzneho typu etiológie, hluchoslepota, AIDS. V špecializovanom zariadení sa poskytuje pomoc pri odkázanosti na pomoc inej fyzickej osoby, sociálne poradenstvo, sociálna rehabilitácia, ošetrovateľská starostlivosť, ubytovanie, stravovanie, upratovanie, žehlenie a údržba bielizne a šatstva, osobné vybavenie, vreckové a vecné dary podľa osobitného predpisu dieťaťu s nariadenou ústavnou starostlivosťou, ktorému sa poskytuje celoročná pobytová sociálna služba, zabezpečuje sa pracovná terapia a záujmová činnosť, utvárajú sa podmienky na vzdelávanie a úschovu cenných vecí. Žiadosti na pobyt sa podávajú na vyšší územný celok.

Zariadenie pre seniorov. Poskytuje sociálnu službu fyzickej osobe, ktorá dovŕšila dôchodkový vek a je odkázaná na pomoc inej fyzickej osobe a má stupeň odkázanosti III., IV podľa osobitného predpisu. Fyzická osoba, ktorá dovŕšila dôchodkový vek a poskytovanie sociálnej služby potrebuje z iných vážnych dôvodov. V zariadení pre seniorov sa poskytuje pomoc pri odkázanosti na pomoc inej fyzickej osoby, sociálne poradenstvo, sociálna rehabilitácia, ošetrovateľská starostlivosť, ubytovanie, stravovanie, upratovanie, pranie, žehlenie a údržba bielizne a šatstva, osobné vybavenie, utvárajú sa podmienky na úschovu cenných vecí a zabezpečuje sa záujmová činnosť. Žiadosti na pobyt sa podávajú na mestský či obecný úrad.

Zariadenie opatrovateľskej služby. Poskytuje sociálnu službu na určitý čas plnoletej fyzickej osobe, ktorá je odkázaná na pomoc inej fyzickej osobe podľa osobitného predpisu, ak jej nemožno poskytnúť opatrovateľskú službu. V zariadení sa poskytuje pomoc pri odkázanosti na pomoc inej fyzickej osoby, sociálne poradenstvo, sociálna rehabilitácia, ošetrovateľská starostlivosť, ubytovanie, stravovanie, upratovanie, pranie, žehlenie a údržba bielizne a šatstva, utvárajú sa podmienky na úschovu cenných vecí. Žiadosti na pobyt sa podávajú na mestský či obecný úrad.

Denný stacionár. Sociálna služba sa poskytuje fyzickej osobe, ktorá je odkázaná na pomoc inej fyzickej osoby podľa osobitného predpisu a je odkázaná na sociálnu službu na určitý čas počas dňa. Stacionár poskytuje pomoc pri odkázanosti na pomoc inej fyzickej osoby, sociálne poradenstvo, sociálnu rehabilitáciu, stravovanie, zabezpečuje pracovnú terapiu, záujmovú činnosť. Žiadosti sa podávajú na mestský či obecný úrad.

Opatrovateľská služba. Sociálna služba je poskytovaná fyzickej osobe, ktorá je odkázaná na pomoc a jej stupeň odkázanosti je najmenej II. podľa osobitného predpisu. Fyzická osoba je odkázaná na pomoc pri úkonoch sebaobsluhy, úkonoch starostlivosti o svoju domácnosť a základných aktivitách podľa osobitného predpisu. Žiadosti na pobyt sa podávajú na mestský či obecný úrad.

Odlahčovacia služba. Je služba, ktorou sa poskytuje alebo zabezpečuje fyzickej osobe s ťažkým zdravotným postihnutím sociálna služba počas obdobia, v ktorom fyzická osoba, ktorá opatruje, nemôže opatrovanie vykonávať. Cieľom odlahčovacej služby je umožniť fyzickej osobe, ktorá opatruje, nevyhnutný odpočinok na účel udržania jej fyzického zdravia a duševného zdravia a prevencie jeho zhoršenia. Odlahčovacia služba sa poskytuje na celé dni, najviac 30 dní v kalendárnom roku. Počas poskytovania odlahčovacej služby je obec povinná v rámci svojej pôsobnosti poskytnúť alebo zabezpečiť fyzickej osobe s ťažkým zdravotným postihnutím sociálnu službu podľa jej výberu, a to terénnu sociálnu službu, ambulantnú sociálnu službu alebo pobytovú sociálnu službu v rozsahu najmenej 12 hodín denne.

Podmienka odkázanosti fyzickej osoby s ťažkým zdravotným postihnutím na sociálnu službu sa považuje za splnenú na základe posudku vydaného príslušným úradom práce, sociálnych vecí a rodiny. Súčasťou pomoci v rámci odlahčovacej služby terénnu sociálnu službou, je aj poskytovanie úkonov starostlivosti o jej domácnosť a zabezpečenie základných sociálnych aktivít.

Sociálna služba poskytovaná v zdravotníckom zariadení ústavnej zdravotnej starostlivosti.

Sociálna služba je poskytovaná fyzickej osobe v zdravotníckom zariadení ústavnej zdravotnej starostlivosti aj po zániku dôvodov, pre ktoré bola prevzatá do ústavnej zdravotnej starostlivosti, ak je vzhľadom na svoj nepriaznivý zdravotný stav odkázaná na pomoc inej fyzickej osoby a nemôže byť prepustená zo zdravotníckeho zariadenia ústavnej zdravotnej starostlivosti z dôvodu, že jej nemožno zabezpečiť poskytovanie sociálnej služby v jej prirodzenom rodinnom prostredí alebo poskytnúť sociálnu službu v zariadení podľa tohto zákona.

Záver

Nielen dokumenty o ľudských právach deklarujú základné práva seniorov a postihnutých, určujú zásady starostlivosti, neprípustnosť diskriminácie, ale aj rôzne iné dokumenty a aktivity medzinárodných organizácií a štátov majú vymedzené podmienky starostlivosti o túto skupinu populácie. Žiadnej krajine nie sú ľahostajné podmienky v akých žijú občania, ktorí sú odkázaní na pomoc.

Zariadenia sociálnej starostlivosti sú dôležitým fenoménom v živote človeka, ktorý sa ocitol v nepriaznivej sociálnej situácii. Cieľom zákona NR SR č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách je podporovať sociálne začlenenie občanov a uspokojovať sociálne potreby ľudí, ktorí sú na to odkázaní.

Literatúra

- BARTOŠOVIČ, I.: *Seniori v domove dôchodcov*. 1 vyd. Bratislava : Charitas, 2006, 156s. ISBN 80-88743-63-X.
- BARTOŠOVIČ, I., PAVLOV, P.: *Starostlivosť o seniorov v domove dôchodcov*. ViapRACTICA. roč. 3, č. 7-8.
- HRONCOVÁ, J. et. al.: *Sociálna pedagogika a sociálna práca*. 1. vyd. Banská Bystrica : UMB PF, 2001, s. 298. ISBN 80-8055-476-5.
- KALVACH, Z. et al.: *Geriatric a gerontologie*. Praha: Grada, 2004, 861s. ISBN 80-247-0548-6.
- KRAJČÍK, Š.: *Geriatric*. 1. vyd. Trnava : Slovac Academic Press, 2000, 82s. ISBN 80-88908-68-X.
- KRUPA, S.: *Transformácia sociálnych služieb v ústavoch sociálnej starostlivosti*. 1. vyd. Sociálna práca a ľudské práva. Zborník referátov z konferencie s medzinárodnou účasťou. Prešov : FF PU, 1997, 247 s. ISBN 80-88885-07-8.
- KRUPA, S.: *Transformácia zariadení sociálnych služieb*. 1. vyd. Dni sociálnej práce. Zborník referátov z konferencie s medzinárodnou účasťou. Nitra : FSVaZ, 2008, 307 s. ISBN 978-80-80-94-231-1.
- KUFFOVÁ, J.: *Staroba ako obdobie sociálnych zmien v živote človeka*. Rigorózná práca. Ružomberok : PF KU, 2006, 88s.
- LEVICKÁ, J.: *Metódy sociálnej práce*. Trnava : TU FZ a SP, 2003, 121s. ISBN 80-89074-38-3.
- LEVICKÁ, J.: *Náčrt dejín sociálnej práce*. 1. vyd. Trnava : TU FZ a SP, 1999. 104s. ISBN 80-88908-29-9.
- MATOUŠEK, O.: *Ústavní péče*. 1.vyd. Praha : Slon, 1995, 138s. ISBN 80-85850-08-7.
- MATOUŠEK, O.: *Základy sociální práce*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001, 312s. ISBN 80-7178-473-7.
- MATOUŠEK, O. et al.: *Sociální práce v praxi*. 1. vyd. Praha : Portál, 2005, 351s. ISBN 80-7367-002-X.
- MATOUŠEK, O.: *Sociální služby*. 1. vyd. Praha : Portál 2007, 184s. ISBN 978-80-7367-310-9.
- PICHARD, C., THEREANOVÁ, I.: *Soužití se starými lidmi*. 1. vyd. Praha : Portál, 1998, 154s. ISBN 7169-334-0.
- POLEDNÍKOVÁ, L. et al.: *Geriatrické a gerontologické ošetrovatelstvo*. 1.vyd. Martin : Osveta, 2006, 216s. ISBN 80-8063-208-1.
- RHEINWALDOVÁ, E.: *Novodobá péče o seniory*. Praha: Grada, 1999, ISBN 80-7169-828-8.
- STRIEŽENEC, Š.: *Slovník sociálního pracovníka*, 1. vyd. Trnava: AD, 1996, 255 s. ISBN 80-967589-0-X.
- STRIEŽENEC, Š.: *Teória a metodológia sociálnej práce*. 1. vyd. Trnava : Tripsoft, 2006, 295s. ISBN 80-969390-4-1.
- OLÁH, M., SCHAVEL, M.: *Úvod do štúdia a dejín sociálnej práce*. 1 vyd. Prešov : VŠ sv. Alžbety, ÚSVaZ, 2006, 176s. ISBN 80-9694499-1.
- TOKÁROVÁ, A. et al.: *Sociálna práca*. 1. vyd. Prešov : Akcent Print, 2003, 573s. ISBN 80-968367-5-7.
- Zákon NR SR č. 448/2008 - o sociálnych službách Z. z.*
- Zákon NR SR č. 195/1998 - o sociálnej pomoci Z. z.*

PhDr. Janka Kuffová

Veterná 13/14
Ružomberok
Slovenská republika
tel: 0910 796723
kuffová@centrum.sk

Fenomém staroby v Slovenskej republike

Fenomeno old age in the Slovak family

Ingrid Schlosserová

Abstrakt

Príspevok je obsahovo zameraný na problematiku starších ľudí v rodine, ich sociálny status a vzájomné vzťahy medzi generáciami. Súčasťou slovenskú rodinu popisuje, v starostlivosti o svojho staršieho člena a stáva sa významnou pre zmysluplné prežitie jeho staroby. Poukazuje na problémy rodiny, možnosti zlepšenia sebestačnosti starších ľudí, ich kvalitu života v domácom prostredí, osobnosť sociálneho pracovníka, ktorý plní dôležitú úlohu v sociálnej práci so seniormi.

Abstract

The Report is oriented to problems of family, their social status and generation's interrelationship. It describes today's Slovak family in connection with care of its elder member and is going to be important for meaningful his/her green old age living. The report hints as problems in family, abilities of an ancient's self-sufficient improvement, their quality of life in domestic environment and caseworker personality performing important task in social work with ancients.

Kľúčové slová:

staroba, rodina, starostlivosť, domáce prostredie, sebestačnosť, kvalita života, sociálny pracovník

Keywords

ancients, family, care, domestic environment, self-sufficiency, quality of life, caseworker

Mesto staršieho človeka v rodine

Významným spoločenským fenoménom a predmetom diskusií sa za posledné desaťročie stala staroba, ako jeden zo základných demografických faktorov. Najpevnejšie putá a pocity spolupatričnosti vždy vznikali v rodine, kde aj starší ľudia majú svoje určité miesto.

Generácia ľudí vyššieho veku predstavuje značnú časť populácie s diferencovanými potrebami a záujmami, ktoré treba riešiť v duchu moderných štandardov vyspelých demokratických spoločností. Sú to jednak potreby a záujmy v sociálno-ekonomickej sfére a v neposlednom rade sú to i záujmy v oblasti psychologicko-spoločenskej sféry, akými sú účasť na riadení spoločnosti, duchovný život, bezpečnosť, voľný čas, či vzdelávanie. Rodina je síce jedným z najstarších fenoménov sprevádzajúcich človeka, ale zároveň je v nej veľa meniacich sa faktorov, ktoré je dôležité poznať a rozvíjať vzhľadom k jej významu pre staršiu generáciu.

Zmena tradičnej slovenskej rodiny na rodinu modernú sa výraznejšie prejavila v druhej polovici 20. storočia. Prechod od patriarchálnych vzťahov k partnerským sa spájal s ekonomickou emancipáciou členov rodiny. V medzigeneračných vzťahoch odpútali rodičov od detí zárobkové možnosti mladých ľudí a dôchodkové zabezpečenie starších členov rodiny.

Rodina je už mnoho rokov považovaná za základnú jednotku spoločnosti. Z hľadiska jednotlivca i celku, teda spoločnosti, sa jej význam v jednotlivých historických obdobiach mení, k čomu vo veľkej miere prispieva celkový vývoj

spoločnosti. Na základe týchto zmien sa dejú i vnútorné premeny rodiny, odrážajúce sa hlavne v postavení jej jednotlivých členov. Viacgeneračná rodina sa mení na nukleárnu rodinu, v ktorej žijú spolu len rodičia a deti. Táto tendencia mladých ľudí osamostatňovať sa, prináša nový jav a to osamelosť starších ľudí. V tejto súvislosti sa poukazuje na špecifikum Slovenska vo vývoji viacgeneračných rodín, a to na odlišnosť vývoja rodiny na dedine a v mestách. Hoci sa dnes znova vraciame k viacgeneračnému spôsobu života, čo je zvlášť viditeľné na dedinách, nie je to návrat k tradícii. Je skôr vynútenou skutočnosťou a hlavne dôsledkom bytových, materiálnych problémov mladých rodín, ktoré sú odkázané na pomoc rodičov a starých rodičov. Takého spolužitie môže byť zdrojom konfliktov alebo naopak, môže viesť k utuženiu rodinných vzťahov. V súčasnosti možno rodinu charakterizovať z viacerých pohľadov vzhľadom k tomu, že sa stala predmetom záujmu sociológov, psychológov, právnikov, politikov, sociálnych pracovníkov. Vargaš, definuje rodinu ako prirodzené spoločenstvo rodičov a detí. Je tajomstvom lásky manželskej, materinskej, otcovskej, detskej, bratskej, starých rodičov a vnúčat, vnúčat k starým rodičom.

Práve starší ľudia sú prirodzeným mravným pilierom, veľmi potrebnou a nezastupiteľnou vzpruhou v smere ľudskosti. Ich životný vzhľad, skúsenosť, vybudovaný hodnotový status vzbudzuje rešpekt a úctu. Zároveň stelesňujú históriu, svojou prítomnosťou potvrdzujú rodinnú kontinuitu a tradíciu. V období starnutia človeka dochádza k osobnostným zmenám, k zmenám v medziľudských vzťahoch, k zmene záujmov, k zmenám v oblasti citových reakcií, etických názorov, náboženského presvedčenia a najmä života. V tomto období sa zvyšuje úsilie o dôstojné a zmysluplné prežitie života v jeho poslednej fáze.

Kvalita života seniora vo veľkej miere závisí od prostredia, v ktorom žije. Najdôležitejšie je pre starnúceho človeka prirodzené prostredie, ktorým je život v rodine. Rodina je historická kategória, ktorej formy a funkcie sú podmienené spoločensko-ekonomickou a kultúrnou úrovňou života spoločnosti. V medziľudských vzťahoch vznikajú problémy, ktoré súvisia s charakterom súčasnej rodiny a výrazne sa dotýkajú života staršej generácie. Sú to najmä problémy materiálne, etické, psychologické a sociálne.

Starnutie a staroba sú významnou etapou ontogenetického vývinu jednotlivca a predstavujú prirodzenú súčasť životného cyklu človeka. Zároveň je však potrebné rozlišovať starnutie a starobu. „Kým starnutie je zákonitý biologický proces, staroba je posledným obdobím života a je vždy zakončená smrťou.“ (Krajčík. 2000, s. 20) Na začiatku tretieho milénia problémy starnutia a staroby nadobúdajú osobitný charakter a význam. Niet pochyb o tom, že svetová populácia starne. Aj na Slovensku v tejto súvislosti môžeme hovoriť o celospoločenskom probléme, ktorému sa treba s plnou vážnosťou a zo všetkých aspektov venovať. Problematika staroby je vždy komplexná, má súčasne biologický, psychologický a sociálny charakter. Znamená obdobie určitých životných zmien. Starší človek stráca určité sociálne úlohy, menia sa jeho perspektívy a hodnotový systém. Zvyčajne veľkým prelomom v jeho živote je vstup do dôchodku, odchod detí z rodiny, alebo strata blízkej osoby, partnera. Mení sa finančná situácia človeka, je nútený zaoberať sa myšlienkou zmeny životného štandardu a jeho doterajšieho životného priestoru a prostredia. Často je to spôsobené aj zhoršením zdravotného stavu, kedy sa samotný starší človek nedokáže sám o seba postarať a kvalita jeho života je narušená. V zamedzení alebo zmiernení následkov sociálnej deprivácie má nezastupiteľnú úlohu rodina. Jednou z podmienok spokojnej staroby je udržanie aktivity, samozrejme s rešpektovaním individuálnych možností a želaní. Naopak nedostatočná aktivita vedie k apatii, vystavuje deprivácii emočnej, senzorickej, depresii, pocitu

bezmocnosti, neschopnosti niečo zmeniť a rýchlej strate telesných a duševných síl. Všetci ľudia starnú, i keď sa to občas snažia zaprieť. Starnutie nastáva spoločne so zmenami organizmu a jeho funkciami, ktoré však nemusia mať vždy a v každom prípade iba negatívny charakter. Starší človek síce nie je už tak rýchly, silný a zručný, ale je zato viac skúsený, kritický a vyrovnaný. Staroba nie je choroba. Je to etapa ľudského vývoja ako každá iná, časový úsek s biologickými a sociálnymi zvláštnosťami. Väčšina seniorov si chce zachovať duševnú sviežosť a dobrú fyzickú kondíciu až do vysokého veku. To predpokladá mať záujmy a udržať krok so svojou rodinou, mať okruh priateľov a udržiavať kontakty s miestnou spoločnosťou. Zaujímaj sa o iných, o prácu, rekreáciu, cvičenie, osvojovať si nové myšlienky. Rozsah aktivít vhodných pre seniorov sa môže rozširovať prácou v dobrovoľníckych skupinách, členstvom v organizáciách a pod. Môže sa uplatňovať v rôznych oblastiach, či už je to práca v záhrade, starostlivosť o rodinu, vnúčatá, alebo iné aktivity, ku ktorým patrí napr. vzdelávanie.

V súčasnosti sa starší ľudia na Slovensku musia vyrovnávať s dôsledkami transformačného procesu, ktoré vážnym spôsobom ovplyvňujú funkcie rodiny. Predchádzajúci systém vytvoril určité hodnoty a postavenie pre dôchodcu, ktorý svojim príjmom pomáhal svojim deťom. Dnešná situácia je iná. Už len samotný fakt predĺženia hranice vstupu do dôchodku prináša so sebou určité zmeny, ktoré sa tiež dotýkajú života slovenskej rodiny. A do tohto všetkého v poslednom období zasiahla svetová ekonomická kríza, ktorej dôsledky sa začínajú prejavovať aj v našej ekonomike a hospodárstve.

Rodina ako hlavný poskytovateľ pomoci seniorom

Najnovšie trendy v starostlivosti o seniorov potvrdzujú, že najvhodnejšími formami starostlivosti sú tie, ktoré im umožňujú zotrvať v domácom prostredí tak dlho, ako je len možné.

Každý človek si praje stráviť poslednú fázu svojho života v kruhu svojej rodiny. V takto stanovenom rámci je schopný prijímať i nové fakty a aktívne sa im prispôbovať. Avšak mnohé životné krízy starších ľudí ako osamelosť, strata sebestačnosti, nepriaznivé sociálne okolnosti nútia staršieho človeka prijať existenciu v zariadeniach inštitucionálnej starostlivosti. Otázka povinností detí voči rodičom je veľmi stará a každá spoločnosť, ale i generácia si vytvára vlastný ideál známeho biblického Božieho prikázania: „Cti otca svojho i matku svoju.“ Vzťahy v rodine založené na intimite spoločného zdieľania a vzájomnosti by mali byť vo svojom ideále naplnené vzájomnou úctou a láskou, hľadaním dobra jeden pre druhého. Formy vzájomnej pomoci medzi členmi rodiny sú podľa Bebjakovej (1995) rôznorodé, lebo závisia od viacerých činiteľov:

- sociálno-ekonomickej situácie rodiny
- emocionálnych vzťahov s deťmi
- vzdialenosti detí od bydliska svojich rodičov.

Pacovský (1990) uvádza, že zabezpečenie starostlivosti o staršieho človeka v rodine alebo s pomocou rodinných príslušníkov v jeho vlastnej domácnosti je možné pri súčasnom splnení troch základných podmienok:

1 *Ak rodina má záujem postarať sa o svojho staršieho člena.* Dospelé deti sú povinné poskytovať svojim starším rodičom a prarodičom starostlivosť. Je to ich morálna povinnosť. Rozpory v rodinách, rozvody, odchody od detí, alkoholizmus, zlé správanie k manželke a deťom, ale aj nedostatočné morálne kvality, ctenie a iné príčiny môžu zapríčiniť, že rodina nemá záujem zabezpečiť patričnú starostlivosť.

2 *Ak sa rodina môže starať o svojho staršieho člena.* Vo veľkej miere by sa v podstate každá rodina chcela starať sa o svojich starších členov, nakoľko starší ľudia ťažko znášajú inštitucionalizáciu a veľmi ju odmietajú. Avšak príjmy väčšiny rodín nie sú vysoké a sú potrebné na zabezpečenie vlastných rodín po ekonomickej stránke. Aj z tohto dôvodu sa nemôžu postarať o svojich žijúcich starších členov rodiny.

3 *Ak rodina dokáže poskytnúť požadovanú starostlivosť.* Ošetrovanie staršieho a chorého človeka býva často náročné. Vyžaduje si vedomosti hlavne v oblasti ošetrovateľskej činnosti, poznatky o charaktere ochorenia a niektoré pomôcky. To všetko je možné získať od zdravotníckeho personálu, obvodného lekára, odborného lekára geriatra, zdravotnej sestry vykonávajúcej návštevnú službu, profesionálnych opatrovateliek a iných. Je dôležité nadobudnúť si tieto vedomosti a zručnosti, lebo pre kvalitnú opateru nestačí len odhodlanie vykonávať ju, ale je dôležité aj vedieť akým spôsobom. Preto je nevyhnutná predovšetkým motivácia, ktorá poskytuje silu k vykonávaniu náročnej starostlivosti. Motivácia je daná morálnymi kvalitami rodiny, procesom rodinnej mravnej výchovy a jej rebríčkom hodnôt. Starostlivosť o staršieho človeka v rodine sa dá len ťažko vynútiť. Rozhodnutie musí byť eticky motivované a tiež s pochopením prijímané.

Podľa Wolfenbergera (In: Jedlička, 1991) môže rodina odmietnuť starostlivosť o svojho staršieho člena z týchto dôvodov:

- a) je šokovaná novými javmi - deteriorácia intelektu, imobilita, inkontinencia,
- b) vznikajú hodnotové zmeny - vplyv na životný štýl rodiny a úroveň finančnej otázky, otázky bytových priestorov,
- c) dochádza k narušeniu integrácie v rodine - agresívnosť staršieho člena rodiny, ohrozovanie bezpečnosti (manipulácia s plynom), nedodržiavanie základných hygienických návykov (napr. pri styku s deťmi a podobne).

Základné predpoklady pre poskytovanie starostlivosti seniorom sú:

- vhodný príbytok - priestorové podmienky, dostatočné miesto pre vlastnú izbu, v ktorej sa odkázaný na pomoc cíti dobre
- optimálna vybavenosť kompenzačnými pomôckami
- ambulatná opatrovateľská služba, lekári, stacionárne zariadenia, stanice opatrovateľskej služby, kluby dôchodcov, fyzio-, ergoterapeuti a dobrovoľníci
- základné poznatky z oblasti medicíny a ošetrovateľstva
- podpora celej rodiny.

Veľmi dôležitú úlohu v starostlivosti o staršieho človeka zohráva vzdialenosť detí od bydliska rodičov, resp. bývanie detí v spoločnej domácnosti s rodičmi. Aj preto starší človek, keď je chorý a po strate sebestačnosti, spolieha sa hlavne na svojho manželského partnera. Obvykle to býva manželský partner, ktorý preberá na seba rolu opatrovateľa. Podľa viacerých vedeckých zistení starších mužov častejšie opatrujú manželky, kým ženy získavajú opateru od detí, ktoré žijú s nimi v spoločnej domácnosti, alebo mimo rodičovského domu. Tento rozdiel v poskytovaní pomoci sa týka častejšie žien ako mužov, pretože ženy sa dožívajú priemerne dlhšieho veku a majú väčší predpoklad stať sa vdovami. Podľa miery zvládnutia rodinných funkcií možno rodiny rozdeliť do 4 skupín:

- 1. **eufunkčná rodina** - zvláda úplne všetku starostlivosť o staršieho člena rodiny,
- 2. **problémová rodina** - je charakteristická prítomnosťou porúch niektorých nezanedbateľných funkcií, ktoré však podstatnejšie neohrozujú rodinný systém,
- 3. **dysfunkčná rodina** - je charakteristická poruchami niektorých alebo všetkých funkcií, ktoré ohrozujú alebo poškodzujú rodinu ako celok, zvlášť osoby staršie -

závislé od rodiny. Rodina nie je sama schopná zvládnuť poruchu, ale pomocou spoločnosti to dokáže, preto by mali byť tieto rodiny stredobodom záujmu zdravotne výchovného pôsobenia.

- 4. afunkčná rodina** - je charakteristická tak rozsiahlymi poruchami, že prestáva plniť svoj základný cieľ. Sanácia ako u predchádzajúcej skupiny je bezpredmetná. (Jedlička, 1991)

Povinnosti starostlivosti o starších členov rodiny boli tradične prenesené na ženský rod. V minulosti nebol až taký problém plniť tieto povinnosti, pretože generácie žili spolu pod jednou strechou, často tvorili jednu domácnosť. V súčasnosti sú ženy zamestnané v práci a mnohokrát preťažené. Naplňajú rolu manželky, matky, opatrovateľky. V období, keď preberajú túto svoju „tradičnú“ rolu, sa súčasne starajú o vlastné deti, chodia do zamestnania, ktoré im má zaistiť vlastnú ekonomickú nezávislosť v ich starobe. Pri poskytovaní pomoci starším rodinným príslušníkom sú najväčšej záťaži vystavené najmä ženy v strednom veku. Kumulácia pracovnej záťaže v preddôchodkovom veku, starosti o vlastnú rodinu a vnúčatá a poskytovaná pomoc rodičom vystavujú tieto ženy zvýšenému riziku poruchy zdravia. Snaha rodiny neopustiť svojho staršieho člena býva veľkou záťažou, fyzickou, psychickou a niekedy i ekonomickou pre všetkých jej členov. Preto je nesmierne dôležité venovať adekvátnu pozornosť a zvýšenú ochranu rodinným opatrovateľom. Dôležitou otázkou pri poskytovaní starostlivosti staršiemu členovi rodiny je uvedenie si kompletnej zmeny každodenného života a prehodnotenie životných plánov. Najvhodnejším sa javí spôsob, keď sa stará o staršieho rodinného príslušníka celá rodina. Zároveň je vhodné poskytovať starostlivosť od začiatku tak, aby sa opatrovaný spolupodieľal na vlastnom opatrovaní a vystupoval v tomto procese v pozícii partnera. Hlavným účelom opatrovania je pomoc staršej osobe s ťažkým zdravotným postihnutím pri úkonoch sebaobsluhy, pri starostlivosti o domácnosť a pri realizovaní sociálnych aktivít s cieľom zotrvať v prirodzenom domácom prostredí. V zmysle zákona NR SR č. 447/2008 Z. z. o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia a o zmene a doplnení niektorých zákonov možno poskytnúť osobe, ktorá opatruje, peňažný príspevok na opatrovanie pri splnení zákonom stanovených podmienok.

Problémy starostlivosti v rodine

Starnutím sa menia sociálne úlohy človeka, postavenie v rodine a spoločnosti, zužujú sa sociálne kontakty. Je veľmi ťažké odhadnúť mieru prispievania rodiny poskytovaním starostlivosti starým, chorým a bezmocným osobám odkázaným na pomoc, žijúcim mimo inštitúcie. Deje sa to často za cenu osobnej slobody a niekedy na to môžu doplatiť manželské a iné rodinné vzťahy.

KRÍZA V RODINE - pre zachovanie rodinného systému je potrebné neustále reagovať na meniace sa vonkajšie i vnútorné podmienky. To si vyžaduje mobilitu síl v rodine, riešenie vznikajúcich záťažových situácií, prípadne adaptáciu na ne (to možno považovať tiež za riešenie). V opačnom prípade dochádza k vychýleniu rovnováhy, k vzniku konfliktu, k vzniku krízy, rozpadu rodiny a podobne. Nezávládnutie záťaže sa prejavuje psychickým vyčerpaním, znížením pracovnej spôsobilosti, dlhodobou únavou, emocionálnymi zmenami, poruchami spánku. (Levická, 2004) K najbežnejším formám záťaže v slovenských rodinách patrí:

- časový stres
- zdravotné problémy
- finančné problémy.

Zelina (1994) uvádza tieto znaky krízy súčasnej rodiny:

- rodina trpí ohrozeniami z dôvodu chudoby, nezamestnanosti svojich členov, neistoty, čo vedie k destabilizácii vnútorných vzťahov členov rodiny,
- čas na výchovu detí, interakcia s nimi sa redukuje nielen preto, že stúpajú nároky na rodičov v práci a v živote, ale tiež vzrástli požiadavky na kvalifikáciu, všeobecnú informovanosť, celoživotné vzdelávanie,
- rastie kriminalita, civilizačné choroby, toxicita životného prostredia, riziko konfliktov vo svete, nestability všeobecne,
- rastie počet rozvedených, osamelých ľudí a počet detí z rozvedených rodín,
- stráca sa súdržnosť a patriarchálnosť rodiny, ustúpili rituály, rodinné tradície,
- predĺžil sa vek, v ktorom sa rodia prvé deti v rodinách,
- masívny vstup masmédií, počítačov do rodiny znižuje čas na vzájomnú komunikáciu,
- komercializácia života neprospieva k pozitívnym hodnotám života, minimalizujú sa tradičné hodnoty rodiny, presadzuje sa odosobnenosť, egoizmus, individualizmus, súťaživosť, zhoršuje sa zdravie a ekonomická situácia rodiny.

V každej rodine sa vyvíjajú špecifické spôsoby zvládania úloh a riešenia problémov. Ovplyvnené sú systémom presvedčení a názorov, ktoré zastávajú jednotliví členovia rodiny a tiež tými názormi, ktoré sú všeobecne platné v spoločnosti.

ZLÉ ZAOBCHÁDZANIE SO SENIORMI - je chápané ako gerontologický problém a zahŕňa nielen fyzické týranie u týchto osôb, ale aj všetko konanie a zanedbávanie, ktoré má závažné negatívne dôsledky na životnú situáciu a zdravotný stav starších ľudí. Formy zlého zaobchádzania sú:

- **fyzické týranie** - je to vedomé spôsobovanie fyzickej bolesti zraňovaním alebo bezdôvodným fyzickým obmedzovaním staršej osoby. Môže spôsobovať zlomeniny, opuchy, škrabance, popáleniny, podliatiny pri nevysvetliteľných pádoch a pod.
- **emocionálne týranie** - ponížujúce výroky, ignorovanie, podceňovanie, odlúčením od rodiny alebo priateľov spôsobuje u starších ľudí zmätenosť, prehnaný strach, nespavosť, nechúť k jedlu, smútok, niekedy aj myšlienky na samovraždu.
- **materiálne zneužívanie starších ľudí** - nevedomosť staršieho človeka o vlastnej finančnej situácii, nevysvetliteľná neschopnosť platiť účty, nakúpiť potraviny, strach, keď sa hovorí o peniazoch, mimoriadny záujem členov rodiny o majetok staršej osoby.
- **sexuálne zneužívanie** - hlavne staršie ženy sú nútené k sexuálnym aktivitám krutým spôsobom, a to nielen partnermi, niekedy aj deviantnými osobami.
- **zanedbávanie druhou osobou** - telesné a psychické zdravie staršieho človeka môže byť vážne ohrozené, keď osoba, ktorá sa o neho stará, zanedbáva povinnosti zaobstarať svojmu zverencovi dostatok potravy, prístrešie, odev alebo lekársku starostlivosť. (Tošnerová, 2002)

V praxi je často ťažké spozorovať nevhodné zaobchádzanie so staršími ľuďmi. Hlavnou príčinou môže byť vysoká miera hanby obete, neistota, závislosť od pomoci, starostlivosti a náklonnosti osôb, ktoré s nimi zle zaobchádzajú a z toho vyplývajúci strach z pomsty, resp. zhoršenia situácie. Ďalšou príčinou môže byť neschopnosť vyjadriť sa o prežitom zlom zaobchádzaní spôsobená chorobou, najmä organickým odumieraním mozgu.

Na základe skúseností psychológov, právnikov, lekárov a sociálnych pracovníkov, sa u nás pre seniorov zriadila nová poradenská telefonická linka 0800 172 500,

ktorú môžu využívať od februára 2009. Účelom linky je poskytnúť seniorom odbornú pomoc pri riešení rodinných problémov, pri porušovaní osobnej slobody, psychickom a fyzickom týraní, v prípade ohrozenia zdravia a života.

Geriatrický maladaptatívny syndróm

Schopnosť adaptovať sa patrí k základným vlastnostiam živých systémov. Zvláštnosti adaptácie vo vyššom veku sú podmienené:

1. zmeneným funkčným stavom organizmu
2. poruchou adaptačných mechanizmov vo vyššom veku
3. polymorbiditou a častejším výskytom komplikácií
4. zmenenými životnými podmienkami v starobe

Etiológiou adaptačného zlyhania je chronický stres, pričom stresory sú biologické, psychické a sociálne. Klinickým prejavom zlyhania adaptácie vo vyššom veku je geriatrický maladaptatívny syndróm. Ide o prejav adaptačného zlyhania, typického pre vyšší vek, ktorý vzniká na báze chronického stresu. Obvykle je stresor psychosociálny.

Klinická manifestácia býva najčastejšie v kardiovaskulárnom alebo imunitnom systéme. Podľa Smelika je stres stav organizmu, keď tento nie je schopný dlhšie adekvátne reagovať a adaptovať sa. (Hegyi, 1996, s. 16) Prirodzenou vlastnosťou živých organizmov je, že sa vedú prispôbiť zmenám v prostredí. Niekedy človek nedokáže zvládnuť požiadavky prostredia, vtedy hovoríme o zlom prispôbení - maladaptácii. (Bratská, 1995) Strieženec definuje maladaptáciu: „Maladaptácia je malá schopnosť alebo neschopnosť prispôbiť sa situácii, zvykom, spôsobom, ľuďom. Sociálna neprispôsobivosť“. (1996, s. 109) Maladaptatívny človek v bežných situáciách potrebuje na prispôbenie veľké množstvo energie, prežíva nadmerné napätie, nedokáže sústrediť pozornosť, nie je schopný zosúladiť svoje potreby s potrebami spoločnosti.

Rozoznávame maladaptáciu:

- extramurálnu, ktorá vzniká ako dôsledok určitých deprivácií alebo konfliktov v živote jedinca pred príchodom do domova dôchodcov
- intramurálnu, ktorá je dôsledkom rôznych konfliktov a nedostatočnej záujmovej činnosti. (Varsányiová, 1985)

Starecký maladaptatívny syndróm predstavuje súbor somatických porúch desozujúcich život starého človeka, ktoré vznikli v dôsledku neprimeranej adaptácie na stresovú životnú udalosť. Starší organizmus sa líši od mladého organizmu tým, že na ten istý psychosociálny podnet reaguje odlišne. U mladého človeka vyvoláva podnet adaptačnú reakciu, ktorej výsledkom býva pozitívny s následným zvládnutím záťaže.

U staršieho človeka prichádza k maladaptatívnej reakcii. Starecký maladaptatívny syndróm sa svojim klinickým priebehom a často nepriaznivou prognózou výrazne líši od iných foriem adaptačných porúch. Geriatrický maladaptatívny syndróm Hegyi definuje : „je prejavom adaptačného zlyhania, typické pre vyšší vek, ku ktorému dochádza na báze chronického stresu, vyvolaného obvykle závažným psychosociálnym podnetom, s klinickou manifestáciou v kardiovaskulárnom a imunitnom systéme, s následným vážnym ohrozením zdravia a života“. Adaptačná reakcia u staršieho človeka prechádza zo psychosociálnej roviny. Psychický stres môže vyvolať zmeny duševnej rovnováhy a konania. Sociálny stres môže vyvolať zmeny v sociálnom správaní. O sociálnom strese môžeme hovoriť vtedy, ak prichádza k narušeniu osobnej identity, ohrozeniu sociálnej existencie človeka alebo skupiny, k ohrozeniu, obmedzeniu alebo spochybneniu jeho sociálnej kompetencie.

U starého človeka ohrozeného adaptačným zlyhaním alebo u takého, kde sú už prítomné klinické prejavy zlyhania adaptácie, je treba zamerať sa na liečbu prítomných chronických ochorení s osobitným zreteľom na kardiovaskulárny aparát, depresívny syndróm a možnosti infekčných komplikácií.

Riziká adaptačného zlyhania

Zlyhanie adaptácie vo vyššom veku je treba chápať ako patologický proces typický pre vyšší vek. Súbor podnetov, ktoré u mladého organizmu vyvoláva adaptačnú reakciu s pozitívnym výsledkom, teda prispôsobením sa zmenenej situácii, naopak u starého organizmu postihnutého degeneratívnymi zmenami, funkčným deficitom, polymorbiditou a v dôsledku toho pozmenenými adaptačnými reakciami spôsobí život ohrozujúci stav často s fatálnym koncom. Hegyi uvádza, že riziká adaptačného zlyhania majú charakter:

- a) biologický,
- b) psychosociálny.

K najzávažnejším biologickým rizikám patria vysoký vek, vážna chronická choroba, imobilita, ochorenie kardiovaskulárneho systému, inkontinencia. K ďalším rizikovým faktorom patria obezita, fajčenie, časté pitie alkoholu a nedostatočná telesná aktivita. K sociálnym rizikám patria strata sebestačnosti alebo hrozba vzniku odkázanosti, osamelosť, zmena bydliska, strata partnera, strata programu, zmena životného štýlu. K psychickým rizikám patria stavy zmätenosti, duševná choroba, pasívny postoj k životu. Každý človek, ktorý z nejakých príčin vyhľadá sociálne zariadenie je postihnutý charakterom svojho okolia a tiež v dôsledku odlúčenia od rodiny a zvyknutého prostredia v psychosociálnej oblasti. Výsledkom býva psychosociálna trauma, ktorá vzniká súbehom nepriaznivých okolností.

Prevenca a priebeh maladaptačného syndrómu

Adaptačnej reakcii sa nedá zabrániť, pretože patrí k základným životným prejavom. No dajú sa odstraňovať rizikové faktory vedúce k zlyhaniu adaptácie. Veľmi dôležitá je prevencia a včasná liečba chorôb, rehabilitácia a starostlivosť o mentálne zdravie. Dôležitá je diagnostika a dôkladné vyšetrenie žiadateľa pred nástupom do zariadenia pre seniorov.

Psychologické vyšetrenie žiadateľa umožní zistiť mieru jeho adaptability, pri negatívnom výsledku doporučiť iný postup. Ak je inštitucionalizácia nevyhnutná je možné pozitívne ovplyvniť starú osobu psychickou prípravou, oboznámením s prostredím, vytvorením optimálneho režimu v zariadení. Pri krátkodobej inštitucionálnej starostlivosti je potrebné skrátiť ju na najmenšiu možnú mieru, predchádzať a včas liečiť depresívne stavy. Pred a počas inštitucionálneho pobytu treba využívať psychoterapeutické postupy na uľahčenie adaptácie. Prevencia a liečba musí byť komplexná, preto sa dotýka sociálneho prostredia, mentálneho zdravia a tiež liečby konkrétneho ochorenia. Multidisciplinárny prístup je podmienkou úspechu.

1. Rozvoj syndrómu je fáza typická tým, že sa rozvíja stresová reakcia pod vplyvom psychosociálneho podnetu. Vyskytujú sa telesné ťažkosti, stavy úzkosti, ktoré môžu viesť k orgánovému zlyhaniu. Môže prísť k zmene zdravotného stavu alebo sociálneho postavenia. Postihuje najmä srdcovocievny systém a trvá niekoľko týždňov až mesiac.
2. Druhá fáza je charakterizovaná rozvojom klinického obrazu ochorenia, spôsobená s úzkostnými a depresívnymi reakciami, hostilitou až agresivitou k okoliu, apatiou až samovražednými sklonmi. prejavuje sa srdcovocievnymi

ochoreniami, tráviacimi ťažkosťami (hnačky, zápchy, bolesti brucha), interakciami močového systému. Môže trvať až šesť mesiacov.

3. Ďalšia fáza adaptačnej reakcie je typická doznievaním stresovej reakcie, ktorá vedie k úprave zdravotného stavu aj mentálneho stavu alebo k rezignácii spojenej s rozpadom osobnosti, k rozličným psychickým poruchám, samovražedným sklonom, orgánovým dekompenzáciám, srdcovocievny a imunitným zlyhaniam. Trvanie tejto fázy je dlhšie ako šesť mesiacov.

Každá z týchto fáz nesie určité riziká a k adaptačnej kríze môže prísť v každej tejto fáze adaptačného procesu.

Kvalita života seniorov v domácom prostredí

V súčasnosti sa často hovorí o kvalite života starších ľudí. Tento termín je veľmi subjektívny a ťažko definovateľný. „Obsah pojmu kvalita života si človek najlepšie uvedomuje najmä vtedy, keď sa jeho životná situácia zásadným spôsobom zmení.“ Jedným z najdôležitejších faktorov kvality života je dobrý zdravotný stav, ktorý podmieňuje sebestačnosť starších ľudí.

Ďalším faktorom je finančný príjem, ktorý umožňuje uspokojovanie potrieb starších ľudí a dostupnosť služieb, napr. sociálnej a zdravotníckej starostlivosti. Mnoho starších ľudí sa sťažuje na osamelosť. Medzi závažnosťou osamelosti a spôsobom bývania nie je priama súvislosť. Najväčšiu osamelosť často pociťujú ľudia bývajúcí v inštitúciách. Starší ľudia uprednostňujú bývanie vo svojej domácnosti, i keď nie je dobre vybavená, pred bývaním v komfortnom zariadení pre ľudí vo vyššom veku. Preto je základným princípom starostlivosti o seniora snaha čo najdlhšie ho udržať v jeho pôvodnom, rodinnom prostredí.

V rámci Európy prevláda názorová zhoda v tom, že starší a postihnutí ľudia by mali mať možnosť žiť ďalej vo svojich domoch, alebo keď to nie je možné, žiť v prostredí čo najbližšom ich rodine a obci, ide o tzv. starnutie na mieste. Vo vyspelých krajinách preto zameriavajú pozornosť na rozvoj ošetrovateľských služieb, ktoré sú podporované aj v rámci systému sociálneho zabezpečenia. U nás sú takéto sociálne služby zavádzané postupne.

V tomto smere bol prijatý nový zákon NR SR č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov (ďalej len zákon o sociálnych službách) s platnosťou od 1.1.2009, ktorý upravuje povinnosti miest a obcí pri poskytovaní sociálnych služieb občanovi okrem iného aj podľa stupňa odkázanosti na pomoc inej fyzickej osoby. Sociálne služby sa poskytujú ambulantnou formou, terénnou, pobytovou alebo inou formou podľa nepriaznivej situácie a prostredia, v ktorom sa občan nachádza.

Kvalita života je komplexná kategória, ktorá v sebe zahŕňa tak sociálne, biologické, ako aj psychologické a duchovné podmienky života a úvahy o nej vedú nevyhnutne k filozofii, k hodnotovému systému človeka. Väčšina autorov koncepcií individuálnej kvality života vychádza z teórie pociťovanej kvality života ako subjektívneho hodnotenia spokojnosti, respektíve nespokojnosti s jednotlivými oblasťami života. Následne táto subjektívna percepcia kvality života implicitne odráža v sebe aj podmienky, okolnosti a sociálne vzťahy, v ktorých človek prežíva svoj život. Komplex týchto podmienok umožňuje človeku dosiahnuť pocit šťastia a spokojnosti.

Význam rodiny v živote staršieho človeka

Podľa Litomerického, Krajčíka (1991, s. 17) „rodina v živote staršieho človeka plní významnú úlohu. Vedecké štúdiá dokazujú, že starší ľudia žijúci doma, v rodinách,

sú šťastnejší a zdravší a aj dlhšie samostatní.“ Rodinný život starších ľudí je veľmi dôležitý aj z hľadiska udržania ich sebestačnosti v navyknutom prostredí. Mnohé domácnosti starších ľudí by dnes nemohli existovať bez pomoci mladších rodinných príslušníkov. Táto pomoc je taktiež obmedzená komunikačnými vzdialenosťami. Starší ľudia sa snažia udržať si čo najdlhšie svoju vlastnú domácnosť. Ich túžbou je žiť v blízkosti vlastných detí, a nebyť na nich závislí. V tejto súvislosti sa hovorí o „intimite s odstupom.“ Starší ľudia si želajú čo najväčšiu intimitu a zároveň pravidelné kontakty so svojimi deťmi za predpokladu primeranej priestorovej vzdialenosti. (Pacovský, 1990)

V živote starších ľudí plní rodina viacero úloh, emocionálnu, ale aj podpornú úlohu. Čím je človek starší, tým viac potrebuje mať pocit, že nie je sám, že má možnosť komunikovať s okolím, v ktorom žije. Práve rodina mu pomáha vyrovnať sa so zmenami týkajúcimi sa starnutia. Domáce prostredie, každodenný kontakt s najbližšími má nenahraditeľnú úlohu v emocionálnej, sociálnej a psychologickej rovine staršieho človeka, v čase keď jeho zdravie slabne, zužujú sa sociálne kontakty s okolím a narastá závislosť na pomoci. K naplneniu tejto dôležitej úlohy je potrebné vytvoriť vhodné vonkajšie prostredie rozvinutím siete služieb, ktoré pomôžu rodinám zosúladiť ich pracovné povinnosti so starostlivosťou o svojich členov. Pomoc zo strany obce, občianska výpomoc, svojpomoc v rámci občianskych združení, resp. záujmových združení, má tiež nezastupiteľné miesto v rámci vyrovnávania sa so starnutím a jeho dôsledkami. (Macková, 2003)

Rizikové faktory psychosociálnej traumy

Tabuľka 1: Vybrané kapitoly zo sociálnej gerontológie a geriatricy

RF psychosociálnej traumy	Sociogénne RF	Faktory adaptability na prostredie	Neprimeraná adaptácia
odlúčenie od rodiny a priateľov	poruchy adaptácie	premorbidná osobnosť	psychická dekompenzácia
náhla zmena životného štýlu	imobilizácia	vlastné ochorenie	rezignácia
strata osobného pohodlia	nepriaznivé životné prostredie	okolnosti, za ktorých ochorenie vzniklo	abúzus, hospitalizácia
strata súkromia	nutnosť ústavnej starostlivosti	sociálne kontakty chorého	
obmedzenie svojich návykov	nevhodné oblečenie	socio-ekonomické zabezpečenie	
nutnosť prispôbiť sa spoluobyvateľom	nesprávna výživa	rodina chorého (interpersonálne vzťahy)	
Nie vždy uspokojivý kontakt s personálom		životné uvedomenie (znalosti, skúsenosti)	
existenčná neistota		sociálne zariadenie a úroveň sociálnej starostlivosti	
hrozba vzniku odkázanosti		objektívny klinický stav	
pocit ohrozenia života			
pocit odsunutia a vylúčenia z rodiny			

Starší ľudia sa často dostávajú do rôznych nepriaznivých situácií. Niektorým pomôžu ich deti, širšie príbuzenstvo, susedia, spoločenské alebo charitatívne organizácie. No nemálo je aj takých, ktorí sú bezdetní, osamelí, ťažšie nadväzujú kontakty, prípadne sa ich deti odmietajú, alebo nemôžu o nich starať. V takýchto prípadoch je nevyhnutná pomoc spoločnosti, ktorá je schopná postarať sa o

staršieho človeka. Môže mu poskytnúť stravovanie, ubytovanie, zdravotnú starostlivosť a podobne. Nie je však schopná naplniť citové vzťahy, ktoré môže len rodina.

Starší človek potrebuje blízkosť a starostlivý záujem predovšetkým od členov vlastnej rodiny. „Starší ľudia si cenia najmä existenciu rodiny, ale aj jej morálny a materiálny blahobyt, spoločenské a osobné úspechy, aj morálne kvality detí. V ich mysli sa premieta pocit uspokojenia, že aj oni prispeli k šťastnému životu rodín svojich detí a že sa naplnil jeden z dôležitých cieľov ľudského života.“

Záver

Starnutie populácie je výsledkom zlepšujúcich sa životných podmienok a zdravotnej starostlivosti, ktoré zlepšujú i funkčný stav starších ľudí. Problémy, ktoré starnutie so sebou prináša je potrebné riešiť, a mnohé z nich riešiteľné sú. Hlavne ide o to, aby sa predĺžením ľudského veku, predĺžilo aj obdobie života človeka, v ktorom je schopný viesť plnohodnotný a nezávislý život s dobrým zdravotným stavom.

Ak sa v prípade zhoršeného zdravotného stavu seniora zhorší jeho sebestačnosť, je potrebné riešiť jeho situáciu a to ako zo strany rodiny, tak aj spoločnosti. Na Slovensku sa starostlivosť o seniorov sústreďuje najmä na starostlivosť v zdravotníckych či sociálnych inštitúciách, pričom v krajinách Európy sa čím ďalej hovorí nielen o zaistení služieb v rodinnom prostredí, o potrebách starajúcich sa rodinných príslušníkov, ale tiež o konkrétnej podobe služieb, ktoré by tieto potreby uspokojili.

Je potrebné, aby sme vytvárali prostredie a služby, ktoré by seniorom umožnili čo najdlhšie zotrvať v ich domácom prostredí a to nielen za cenu úplného vyčerpania rodiny, ktorá sa rozhodla postarať o staršieho rodinného príslušníka. Jednotlivec i rodina musia mať na výber paletu možností riešenia sociálnej situácie, aby pokryla rozmanité potreby všetkých zúčastnených. Môžeme konštatovať, že rodina je najdôležitejším článkom v živote staršieho človeka, pomáha mu vyrovnávať sa so zmenami, ktoré mu obdobie staroby prináša. Každodenný kontakt s najbližšími v rodine je nenahradiateľným faktorom v prekonávaní jeho prekážok, hlavne počas choroby, keď je v popredí jeho závislosť na pomoci iných. Je potrebné poukázať aj na význam prehlbovania sociálnych vzťahov a sociálnych interakcií medzi generáciami.

Nezostáva nám nič iné než dúfať, že v budúcnosti sa bude situácia v oblasti starostlivosti o seniorov vyvíjať pozitívne. Ako rýchlo a v akej kvalite, to bude závislé nielen na politických a ekonomických ukazovateľoch, ale i na aktivite rodiny a samotných senioroch.

Literatúra

- HEGYI, L.: *Klinické a sociálne aspekty ošetrovania starších ľudí*. Trnava: SAP, 2005, 128s. ISBN 80-88908-80-9.
- KRAJČÍK, Š.: *Geriatría*. Trnava: SAP, 2000, 82s. ISBN 80-88908-68-X.
- KÜNZEL, D.: *Lidský organizmus ve zdraví a nemoci*. Praha: Avicenum, 1990. ISBN 80-201-0000-8.
- LEVICKÁ, J. a kol.: *Sociálna práca s rodinou 1*. Trnava: Tlačové štúdio, 2004, 177s. ISBN 80-89074-93-6.
- LITOMERICKÝ, Š. - KRAJČÍK, Š.: *Starý človek v rodine*. Bratislava: Gora, 1991, 45s.
- MACKOVÁ, E.: *Starostlivosť o starších občanov vo svete - priestor pre zapojenie štátu, rodiny a tretieho sektora*. Bratislava: VÚNH EU, 2003, 112s.
- PACOVSKÝ, V.: *O stárnutí a stáří*. Praha: Avicenum, 1990, 136s. ISBN 80-201-9076-8
- ŠTEFKO, A.: *Dôstojnosť človeka v starobe, chorobe a zomieraní*. Trnava: Dobrá kniha, 2003, 145s. ISBN 80-7141-429-8
- Zákon NR SR č. 448/2008 Z. z. - o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov.*
- Zákon NR SR č. 447/2008 Z. z. - o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia a o zmene a doplnení niektorých zákonov*
- Zákon NR SR č. 461/2003 Z. z. - o sociálnom poistení v znení neskorších predpisov*

PhDr. Ingrid Schlosserová, PhD.

Spoločnosť pre sociálnu integráciu - SpoSolntE
Halalovka 41/8
911 08 Trenčín
Slovenská republika
schlosser.inka@szm.sk

Zajištění sociálních a ekonomických potřeb seniorů vzhledem k hospodářskému vývoji v ČR

Mirka Wildmannová

Abstrakt

Podle demografické prognózy do roku 2050 bude česká společnost stárnout, podíl starších osob v populaci bude činit až 40%. S tím souvisí i vyšší poptávka po službách pro seniory. Mezi základní životní potřeby patří zajištění bydlení a veškeré další pečovatelské a zdravotnické služby. S tím souvisí i další systém v zajištění služeb pro seniory - jako jsou pobytová zařízení, terénní služby, speciální zařízení se sociálními a zdravotnickými službami. Podle současných analýz je zřejmé, že potřeby ve vybavenosti sociálních služeb pro staré občany se nevyvíjí do budoucnosti takovým tempem jak struktura obyvatelstva.

Klíčové slová

demografická prognóza, stárnutí obyvatelstva, kupní síla, sociální péče, hospodářský vývoj

Ing. Mirka Wildmannová, Ph.D.

Ekonomicko-správní fakulta MU
Katedra veřejné ekonomie
Lipová 41a
602 00 Brno
Česká republika
mirkaw@econ.muni.cz

Sobota 22.05.2009

Aula

Moderátori:

**RNDr. Jaroslava Pavelková, CSc.
h. doc. JUDr. Karol Zeman, PhD.**

Příspěvek k otázce řešení problematiky lidí v nouzi

Paper Devoted to Question of Solving Problems of People in Need

Jaroslava Pavelková

Abstrakt

Příspěvek je věnován problematice lidí v nouzi. Podává informaci o této sociální kategorii lidí zjevně chudých, žijících na okraji majoritní společnosti a vyznačujících se svým specifickým způsobem života. Jedná se o složitý jev, na jehož vzniku se podílí subjektivní podmínky (materiální zázemí, vztahové a osobní poměry, způsob života jednotlivce i celé rodiny, vzdělání, psychická vyspělost, vrozené mentální dispozice apod.) a objektivní faktory (sociální zřízení, celospolečenské klima, sociální politika státu, hospodářská situace v zemi apod.). Opatření pro nápravu a nalezení vhodného způsobu pomoci nejsou jednoduchá (globální problém). Jenom kombinace opatření poskytovaná státem, organizacemi či jednotlivci se zřetelem na promyšlenou prevenci, může pomoci snižovat jejich počty a umožnit jejich návrat do plnohodnotného života majoritní společnosti.

Abstract

The article is devoted to problem of people in need. This focuses on basic information about it as a social category of evidently poor people, living at the edge of majority society, which are characterized by specific way of their life. This is complicated phenomenon, which is caused by subjective conditions (material background, relational and individual situation, way of life individual even whole family, education, mental full development, innate mental disposals etc.) and objective factors (social regime, society-wide climate, social policy of state, economic situation in country etc.). The remedies for correction and finding suitable way of help are not simple (global problem). The only combination of precautions taken by state, institutions or individuals with regard to premeditated prevention can help to reduce their number and allow their return to full-value life of majority society.

Klíčová slova

lidé v nouzi, nezbytná péče o zdravotně postižené a sociálně znevýhodněné skupiny obyvательства, možné koncepce řešení

Keywords

people in need, necessary care of handicapped and socially discriminated groups of people, possible conceptions of solution

Úvod

V souvislosti s polistopadovým obdobím v roce 1989 se v České republice začal objevovat „dravý“ či „syrový kapitalismus“, jemuž se připisují určité negativní jevy, mimo jiné též „zviditelnění“ sociální kategorie lidí zjevně chudých, žijících na okraji majoritní společnosti a vyznačujících se svým specifickým způsobem života (bezdomovci a žebráci). Tento negativní jev má některé specifické, ale rovněž obecné aspekty. Specifické rysy jsou dány např. určitými zvláštnostmi, projevujícími se více méně ve všech „postsocialistických“ zemích, a ve zcela konkrétní podobě též v České republice. Jsou spjaty se zásadní kvalitativní proměnou společenského řádu v těchto zemích (Filipek 2005). V České republice, i v některých jiných postsocialistických zemích, lze proto hovořit o určité podobě tohoto přechodu, jako např. o zavádění „kapitalismu bez přívlastku“, t.j. „tržního hospodářství“ bez přívlastku „sociální“ (viz např. transformační projekty prosazované v Polsku a Rusku americkým ekonomem Sachrem), nebo projekty společnosti řízené „neviditelnou

rukou trhu“, jak byly částečně prosazovány v prvních letech po roce 1989 v České republice.

Ekonomické koncepty problematiky

Současně se ovšem fenomén bezdomovců a žebráků projevuje globálně na celém světě, a tedy také v zemích industriálně a postindustriálně rozvinutého kapitalismu, jaký existuje v USA a západní Evropě. Proto také není náhodou, že právě v těchto zemích rozvinutého kapitalismu byly rozpracovávány koncepty, mající řešit právě tyto ožehavé sociální problémy (dále i níže v textu upraveno podle Filipec 2005). Ve Spojených státech měl představovat toto řešení již v 30. letech minulého století Rooseveltův New Deal, založený na ekonomických koncepcích J. M. Keynese, kladoucí důraz na roli státu. V poválečné Evropě podobné řešení měl a má dosud představovat koncept tzv. sociálního státu. Tuto platformu zde zastává zejména sociální demokracie a různé socialistické strany a ve Velké Británii Labour Party. V Německu byl však otcem této koncepce tzv. „sociálního tržního hospodářství“ L. Erhard, ministr hospodářství a pak i kancléř konzervativní vlády za éry K. Adenauera („Wohlstand für alle“, 1957). Postupně se však v Evropě stal programem sociálně demokratických stran a je jím i v současné době. Ve Spojených státech se analogická koncepce stala ve specificky americké podobě programem Demokratické strany, zatímco Republikánská strana hlásá a prosazuje konzervativně liberální program považující heslo „sociální stát“ za populistické, a vlastně - ve svých důsledcích - za „protisociální“. Tento program pod heslem „less government“ zde postupně - zvláště po volebním vítězství G. W. Bushe - dnes mocensky převládá. Vytyká demokratům v USA a sociálním demokratům v Evropě, že podvazují svobodnou konkurenci a tím i tvorbu zdrojů nezbytnou též pro sociální politiku. Organickou odnoží či součástí antietatistického konceptu v USA je program tzv. „corporate citizenship“, resp. „corporate governance“, jak ji ztělesňuje rozsáhlé celoživotní dílo P. Druckera. Z hlediska řešení tématu bídy ve světě odmítá Drucker všechny socialistické či etatistické koncepty a prosazuje decentralismus, který zahrnuje občanskou povinnost podnikatelů a podnikatelských korporací pro účinné překonávání sociálních konfliktů vlastním kapitálovým přispěním, které musí rozhodně podpořit sociálně slabé a zabránit tak revolučnímu výbuchu. Tedy žádné vyvlastňování vlastníků, ale naopak posílení jejich odpovědnosti za sociální politiku zejména v oblasti své působnosti. To předpokládá vysokou úroveň vědeckého řízení podniků a celých regionů, efektivní rozvoj a uplatnění nejnovějších objevů vědy a techniky s cílem vybudování společnosti vědění, která musí co nejrychleji proměnit vědecké informace v ekonomické zdroje a tím také v blahobyt. Takový koncept se nemůže obejít bez sofistikovaných metod tvorby strategií v podnikání (Preuss 2008). Splnění této celospolečenské a tedy občanské role top-managementu podnikatelských korporací podle Druckera ovšem vyžaduje sociální investice a určité omezení nadměrných platů top-managerů (Wirtschaftswoche č. 48, 2004). Základy této své koncepce položil Drucker - dnes již legenda amerických podnikatelů - ve své knize „The Future of Industrial Man“ již v roce 1942. Je ovšem velkou a dosud nerozřešenou otázkou, která z uvedených koncepcí - zda teorie sociálního státu nebo naopak antietatistický soukromopodnikatelský koncept - se opravdu uskuteční a osvědčí ve společenské praxi - a zcela konkrétně v praxi řešení sociálních problémů zajistí. Zatím jsou tyto odlišné koncepty realizovány jen částečně a z větší části jsou předmětem stranickopolitických bojů v běžném rámci parlamentních demokracií. Zde ovšem se koncepty vyžadující dlouhodobější realizační strategii dostávají méně ke slovu než taktické proklamace vypočtené na

příslušné volební období a vždy tedy na - dříve či o něco později - nadcházející volby. Tyto ohledy násobí masmediální prezentace uvedených problémů a chronická, maximálně těsná většina či menšina hlasů odevzdaných pro vládní či opoziční strany, což jak známo vyvolává velkou vratkost vládních seskupení. V důsledku toho se stále častěji přesouvají naděje rostoucí části populace z politických stran na nevládní organizace, na dobročinnost podnikatelských korporací či na „nezisková občanská sdružení“ (nemluvě o „globální občanské společnosti“), za nimiž se ovšem nezřídka - jak bylo nedávno opět prokázáno - skrývají některé zcela konkrétní a pro veřejnost dosti neprůhledné zájmy.

Sociální podklady problematiky

Situace skupin, ohrožených nenaplněnými sociálními právy a vyloučením ze společnosti je - jako ostatně všechny společenské jevy - způsobována a ovlivňována mnoha faktory, které ovšem mají rovněž převážně společenskou povahu. Nejdůležitější pro jejich pochopení, a tudíž i pro účinné řešení, je stanovení objektivní hierarchie těchto faktorů. V diskutované problematice klademe velký důraz na faktor vzdělání. Ten vzrůstá v období tzv. informační společnosti, či tzv. společnosti vědění. V hierarchii faktorů ovšem nutno na prvním místě jmenovat mezi těmito „kořeny“ důvod ekonomický. Tento faktor zdůrazňujeme např. v souvislosti s problémem nezaměstnanosti. Pro poznání hierarchie a interakce faktorů vyvolávajících bezdomovství a žebráctví je třeba důsledně uplatňovat komparativní metody a interdisciplinární přístupy v pohledu na minulost i současnost. Z toho pak plynou některé upřesňující závěry, které mohou zprostředkovat diferencovanější a mnohostrannější pohled. Ovšem např. jednostranné měření úrovně společnosti podle počtu absolventů vysokých škol, je ve světle mezinárodních zkušeností nutno doplnit kritériem jejich efektivní uplatnitelnosti. Čelný sociolog Ralf Dahrendorf (1991) dokonce v polemice proti tomuto jednostrannému kritériu uvedl, že frustrace absolventa vysoké školy, který nemůže najít adekvátní zaměstnání, je větší než je tomu v případě méně vzdělaného člověka. Snad by někdo tento výrok označil za bonmot, ale jeho podstata směřuje k mimořádně důležité otázce. K hodnocení systémů vzdělávání podle efektivní uplatnitelnosti jejich výsledků ve společenské praxi. K tomu jsou také orientovány mezinárodní komparativní výzkumy PISA (*Programme for International Student Assessment*). Již před třemi lety předložil výsledky prvního výzkumu tohoto typu vedoucí oddělení pro indikátory vzdělání a analýzy při OECD Andreas Schleicher, a nyní prezentuje výsledky druhého výzkumu v mnoha zúčastněných zemích. Mají dalekosáhlý teoretický i praktický význam pro hodnocení faktoru vzdělání ve všech jeho souvislostech (blíže <http://www.pisa.oecd.org>). Mají také bezprostřední vztah k pojetí tématu předložené článku, a to zejména k objektivnímu a vyváženému hodnocení příslušných faktorů v mezinárodním srovnání jejich historického i současného působení v České republice. Kvalita, intenzita a efektivita působení faktoru vzdělání v České republice se podle prvního výzkumu PISA umístila před Německou spolkovou republikou, kde však stav školství je po léta označován za „Bildungskatastrophe“. Ve druhém výzkumu si Česká republika ještě o něco polepšila. Není tedy důvod ani k sebeuspokojení, ale ani k nějakému pesimismu, které v tomto i jiných ohledech je v naší literatuře i v masmediích převládajícím jevem. Vyváženost při řešení příčin a problémů bídy chybí např. též v prezentaci stavu a působení faktoru nezaměstnanosti. Také stav a vývoj počtu nezaměstnaných je nutno charakterizovat objektivně. V České republice je ve srovnání s většinou postsocialistických zemí nižší a také s některými vyspělými

západními zeměmi srovnatelný. Současně je ovšem třeba vidět i zápornou stránku věci a sice fakt, že od roku 1990 stoupl počet nezaměstnaných v České republice asi z 48000 přibližně na 49800 v roce 2000, a i na dále se pohybuje kolem této hodnoty. To je sice méně než v některých rozvinutých kapitalistických zemích, ale v některých nejvíce postižených regionech pro mnohé lidi různých věkových skupin bolestné. V některých oblastech to bylo až kolem 20 % práce schopného obyvatelstva. Jednalo se o lidi, kteří mohli nastoupit do práce bezprostředně (mezi ně se nepočítáme lidi na rekvalifikaci, ve výkonu trestu, na mateřské či rodičovské dovolené). Výše uvedená procenta již značně překračovala i hranici tzv. funkční nezaměstnanosti, která může být i společensky prospěšná.

Do roku 2008 se počet nezaměstnaných postupně snižoval (byl přibližně 5 %), ale v letošním roce se v důsledku celosvětové finanční a hospodářské krize očekáváme jeho dramatické zvýšení. Odrazem toho bude i skutečnost, že práci nenajdou dlouhodobě lidé, kteří o ni mají skutečný zájem. Problémy při hledání pracovního uplatnění mají zejména jedinci pro potenciálního zaměstnavatele málo zajímaví: lidé nad 45 let dosaženého věku, noví absolventi škol, zdravotně postižení, matky s malými dětmi, lidé před důchodem, občané propuštění z výkonu trestu, lidé společensky nepřizpůsobiví, osoby, které hledají práci s malou intenzitou, a zvláště ti, u kterých se kumuluje více handicapů. V České republice, jak je uveřejněno na internetové straně MPSV ČR¹, k 31. 1. 2009, evidovaly úřady práce celkem 398 061 osob, což je o 45 811 osob více než ke konci předchozího měsíce. Ve srovnání se stejným obdobím roku 2008 je celkový počet uchazečů o zaměstnání vyšší o 33 517. V průběhu ledna bylo na úřadech práce nově zaevidováno 87 876 osob. Je to o 25 455 nově evidovaných uchazečů více než v předchozím měsíci a o 24 722 více než v lednu 2008. Meziměsíční nárůst nezaměstnaných zaznamenalo všech 77 úřadů práce. Nejvyšší nárůst byl v okresech Jindřichův Hradec (o 29,8 %), Náchod (o 29,3 %), Česká Lípa (o 28,4 %), Nový Jičín (o 24,2 %), Pelhřimov (o 23,4 %) a Český Krumlov (o 21,2 %). Ke konci ledna registrovaly úřady práce 198 267 žen, což tvoří 49,8 % z celkového počtu nezaměstnaných, a **63 303 osob se zdravotním postižením**, což tvoří 15,9 % z celkového počtu nezaměstnaných. K 31. 1. 2009 bylo registrováno 25 217 absolventů škol všech stupňů vzdělání a mladistvých, je to o 583 osob více než v minulém měsíci a o 3 258 osob více než v lednu 2008. Na celkové nezaměstnanosti se tak podílejí 6,3 % (prosinec 2008 - 7,0 %, leden 2008 - 6,0 %). Podporu v nezaměstnanosti poskytovaly v lednu 2009 úřady práce 164 833 uchazečům o zaměstnání, tj. 41,4 % všech osob vedených v evidenci (prosinec 2008 - 39,3 %, leden 2008 - 34,0 %). Míra registrované nezaměstnanosti k 31. 1. 2009 činila 6,8 % (prosinec 2008 - 6,0 %, leden 2008 - 6,1 %). Míru nezaměstnanosti vyšší než republikový průměr vykazovaly 45 okresů, nejvyšší byla v okresech Most (14,1 %), Jeseník (13,6 %), Karviná a Znojmo (shodně 12,6 %), Bruntál a Děčín (shodně 12,4 %) a Hodonín (12,3 %). Nejnižší míra nezaměstnanosti byla v okresech Praha-východ (2,0 %), Praha-západ (2,2 %), Praha (2,3 %) a Mladá Boleslav (3,1 %). Míra registrované nezaměstnanosti žen byla 7,9 % a mužů 6,0 %.

Harmonizovaná míra nezaměstnanosti, která je zpracovávána EUROSTATEM pro mezinárodní srovnání, dosáhla v ČR v prosinci 2008 4,9 %. V ostatních zemích EU byla následující: EU27 7,6 %, Belgie 7,1 %, Bulharsko 5,4 %, Dánsko 4,5 %, Německo 7,5 %, Estonsko 10,4 %, Irsko 7,9 %, Řecko 7,2 % (září 2008), Španělsko 14,6 %, Francie 8,4 %, Itálie 6,1 % (září), Kypr 4,6 %, Lotyšsko 10,4 %, Litva 8,5 %, Lucembursko 5,1 %, Maďarsko 8,7 %, Malta 5,8 %, Nizozemsko 2,7 %, Rakousko

¹ <http://portal.mpsv.cz/sz/stat>

4,2 %, Polsko 6,7 %, Portugalsko 8,0 %, Rumunsko 5,4 % (září 2008), Slovinsko 4,9 %, Slovensko 9,6 %, Finsko 6,1 %, Švédsko 6,4 %, Velká Británie 6,2 % (říjen). Podrobněji viz údaje Eurostatu.²

Na jedno volné pracovní místo v současné době připadá v průměru 5,8 uchazeče, z toho nejvíce v okresech Jeseník (54,8), Prostějov (37,7), Bruntál a Děčín (shodně 25,7), Teplice (23,6) a Karviná (22,7). K tomuto datu evidovaly úřady práce 2 905 volných pracovních míst pro osoby se zdravotním postižením, na jedno volné pracovní místo připadalo 21,8 osob se zdravotním postižením. Volných pracovních míst pro absolventy a mladistvé bylo registrováno 10 926, na jedno volné místo připadalo 2,3 uchazečů - absolventů a mladistvých. Bohužel, past chudoby, kdy hůře placená práce přinese rodině jen nepatrně vyšší životní úroveň než sociální dávky, také nedodá chuti jedinci bojovat za zlepšení životního standardu. Na druhé straně je sociální síť často občany zneužívána, stačí k přežívání a odrazuje od práce.

Bylo by poučné zachytit kvantitativně tento pohyb nejen v aktuálním evropském (eventuelně globálnějším) srovnání, ale také ve srovnání s poválečnou i předválečnou situací v Československu. Důležité pro získání střízlivě diferencujícího pohledu na tento fenomén by bylo srovnání počtu nezaměstnaných v ČSR z krizových let po r. 1929 se současností; zde by ovšem bylo pro toto srovnání třeba zohlednit současný počet nezaměstnaných v České i Slovenské republice. Problém bezdomovců je ovšem mimo jiné - jak vyplývá i z označení - spojen s otázkou narůstání či poklesu počtu bytů a jejich dosažitelnosti sociálně slabými vrstvami. Také zde platí, že situace v České republice je dnes sice neuspokojující, ale v evropském - a ještě více v celosvětovém srovnání - je tento stav (i jeho vývoj v minulosti) jen o něco málo horší, či spíše stejný, ba v některých směrech dokonce lepší než v zemích rozvinutého kapitalismu. Dokladem toho je mimo jiné i Zpráva o stavu bydlení v Evropské unii (viz Lidové noviny ze 4. května 2004). Údaje této zprávy lze v mnoha směrech použít pro ilustraci a objektivní komparaci fenoménu bezdomovství v souvislosti s bytovou situací jednotlivých zemí. Jedním z mnoha dalších ukazatelů pro srovnání tohoto jevu v evropském kontextu jsou mimo jiné údaje o podílu bytů postavených do r. 1918 s podílem bytů postavených po r. 1980, a počet bytů na 1000 obyvatel. Tak např. podíl bytů postavených do r. 1918 byl v Belgii 15,5%, v Holandsku 7,1%, v Německu 15,2%, v Rakousku 18,3% a v Česku 10,9%. Podíl bytů postavených po r. 1980 je v Belgii 22,2 %, v Holandsku 29,8%, v Německu 14,3%, v Rakousku 29,2% a v Česku 18,8%. Současný počet bytů na 1000 obyvatel je v Belgii 415, v Holandsku 417, v Německu 459, v Rakousku 412 a v Česku 427. Pro dosažitelnost bytů jsou ovšem velmi důležité i jejich orientační ceny v jednotlivých zemích EU, které jsou v Česku dlouhodobě nejnižší. Vysoká cena bytů v Německu tak má např. při současné 10% nezaměstnanosti podstatnou souvislost se současným (a aktuálně silně rostoucím) počtem 150000 bezdomovců v této zemi. Komparativní analýze tohoto faktoru v jeho vazbách a vývoji v jednotlivých zemích či společenských systémech, je třeba věnovat daleko větší pozornost, než je tomu ve většině našich publikací i výzkumů na toto téma. Jak nezaměstnanost, tak bytová situace, jsou sice mimořádně významné, ale přece jen dílčí faktory spolupůsobící v celém komplexu řady dalších činitelů na fenomén bezdomovství a žebroty. Dalším důležitým činitelem je i to, jak společnost a zejména

² http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=0,1136184,0_45572595&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=ExpandTree&open=/popul/labour/employ/lfsi/une&product=EU_population_social_conditions&nodeid=65071&vindex=10&level=5&portletid=39994101_QUEENPORTLET_92281242&scrollto=0

její majoritní část tento jev vidí, chápe, a zejména jak se k němu staví. Zde hraje velkou roli veřejné mínění, které je ovšem činitelem nekonzistentním, rozporuplným, ale nicméně vlivným. Vlivným a současně mimořádně ovlivňovaným a spoluutvářeným zejména masovými komunikačními prostředky. Typickým rysem tohoto veřejného i individuálního vědomí je právě tato nekonzistentnost, nesoucí v sobě zcela protikladná mínění a zatvrzelé předsudky. To bylo zevrubně analyzováno již před desítkami (např. Riesman, Fromm, Horkheimer, Adorno, Habermas a řada dalších in Filipec 2005). Tyto analýzy je třeba dále kriticky rozvíjet, neboť poznání tzv. veřejného mínění může do určité míry ovlivnit nejen toto nazírání ale - alespoň částečně - přispět i k podnícení racionální společenské akce. Pod tímto zorným úhlem je třeba pozorovat ve vědomí lidí určitou váhu takových jeho složek a vrstev, jako jsou názory na příčiny bídy bezdomovců, vlastní vinu na svém osudu, zavinění zaměstnavatelů, nedostatečné finanční příspěvy (ba dokonce tzv. „nezájem“) státu, nedostatky ve vzdělání a kvalifikaci, nezájem o práci, důsledky etnické, či dokonce rasové příslušnosti a další pohledy na tento jev. Ty se mohou projevovat jednak jako vyhraněné předsudky, jednak ovšem také mohou existovat v podvědomí jednotlivých lidí. Výzkumy veřejného mínění všude ve světě vykazují tuto změť názorů a postojů, které jednak vyjadřují pochopitelnou různost názorů lidí na týž fenomén, ale současně také převažující nestejnorodost vědomí jednotlivců. I zde platí, že tento rys není výlučnou specifikou české populace, právě tak jako nejsou nějakou mimořádnou českou výlučností takové předsudky v pohledu na bezdomovce, jako je rasismus, xenofobie a pod. Jakoukoli skutečnou specifikou je třeba kvantitativně i obsahově empiricky doložit, jako je tomu např. také v případě náboženského postoje k řešení daného problému. Pojetí těchto faktorů ve vědomí lidí bývá většinou jednostranné a nekomplexní. Chybí smysl pro pochopení jejich objektivní vnitřní rozpornosti i pro jejich hierarchii. Převažuje naopak hypertrofizace některých stránek, a tím i přehánění až absolutizace skutečných procesů a vazeb. Tak vznikají určitá klíše (často módní, dobová, lokální i globální), která ovládají nejen postoje jednotlivců, skupin či veřejnosti, ale i masmedií a některých veřejných činitelů. Překonání těchto klíše je mimořádně důležité jak pro vědecky podloženou prognózu, tak pro adekvátní a účinné praktické akce. Ve vývoji fenoménu bezdomovství a žebroty bude hrát rostoucí měrou svoji úlohu faktor globalizace a zejména faktor celistvého posouzení světové ekonomiky. Měnit se mohou jen určité její podoby - např. více či méně multipolární či unilaterálně monopolistické - avšak sám fakt globalizace je v současném i budoucím světě nezvratný. To je třeba mít na zřeteli zejména v menších zemích, jako je Česká republika, kde dominance a heterogenita tohoto vlivu je zvláště určující. To se týká jmenovitě takových faktorů, jako je ekonomický růst či jeho stagnace eventuelně pokles, ekonomická prosperita či recese v klíčových zemích rozvinutého kapitalismu (v současnosti zejména v USA), jejich vliv na HDP a na vývoj zaměstnanosti a životní úrovně v ostatních zemích, rozevírání či svírání nůžek mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi, další vývoj migrace atd. Čím dále tím více se i u nás - byť zprostředkovaně - budou v souvislosti s fenoménem minorit postižených bídou projevovat důsledky toho, čemu se říká „push factors“ tj. vlastně faktory vypuzování a tedy faktory emigrace, jež vedou k novému otrokářství („the new slave trade“). Pokud se tento jev vysvětluje činností ilegálních obchodníků s lidmi v rozvojových zemích, pak objektivně jde jen o jednu část problému. Druhá a podstatnější, spočívá v současném způsobu globalizace, který vyvěrá ze systému soudobého ekonomicky zaměřeného hegemonismu nejrozvinutějších zemí (jmenovitě USA), který je stále častěji označován jako směřování k nekolonialismu. V tomto kontextu se v poslední době stále častěji pro překonávání bídy ve světě podtrhuje nejen úloha OSN, ale rostoucí

měrou i zapojení WTO, IMF a Světové banky. Protesty antiglobalizačních hnutí právě proti těmto organizacím mají ovšem zčásti pochopitelný, ale současně rozporuplný efekt. Přes všechny tyto rozpory lze souhlasit s myšlenkou, že dnes ve světě nikdo není schopen propojit rozdíly mezi bohatými a chudými (Filipec 2004). Platí tedy, že „existující globální systém není s to uspokojivě řešit hluboké konflikty mezi bohatou menšinou a zbytkem světové populace, jelikož tento systém sám je součástí tohoto konfliktu“ (Jindřich Filipec „*Contradictions in the European Spiritual Heritage*“, in Buhr and Moggash „*Reason, Universality and History: Standpoints on the European Intellectual Tradition*“, s. 57, New York, Ottawa, Toronto 2004). Určující vliv těchto pro nás většinou heterogenních faktorů neznamená nějakou fatální determinaci a nemá, ba ani nemusí, vést k rezignaci. Lze proto předpokládat, že v budoucnu i u nás ve snaze o řešení daného jevu budou soupeřit koncepty sociálního státu s protikladnými koncepty neokonservatismu či neoliberalismu, případně se pokoušet prosadit pokusy o jejich nelehkou syntézu. Narůstá bude i váha komunálních orgánů a iniciativy nevládních a občanských organizací. Hovoří se dokonce o roli tzv. globální občanské společnosti, ale její podoba je zatím neurčitá. Rostoucí iniciativy těchto orgánů ovšem nemění nic podstatného na dominantní roli determinant globální světové ekonomiky a její sociálně politické podoby. V současné době světové finanční a hospodářské krize není snadné situaci úspěšně řešit.

Jako jeden z možných vlivů způsobující daný jev je výchova. Kraus, Poláčková a kol. (2001) chápou výchovu jako regulované, záměrné a cílené vstupování do celoživotního procesu zespolčenšťování jedince, probíhající v jistém konkrétním kulturně společenském systému. Podle nich je tento společensko-kulturní systém tvořen jednotou čtyř fundamentálních složek celého života společnosti. Jedná se složky o hodnotové a normativní (tvořené především sociálními hodnotami, normami, přesvědčením a ideologiemi). Dále o složky mezilidsky vztahové, tvořené sociálními interakcemi, komunikacemi a pracovními činnostmi, o složky resultativní, tvořené materiálními, duchovními a organizačními produkty, a o složky osobnostní. Ty jsou tvořeny individuálními subjekty společensko-kulturního systému, které způsobem svého života tento systém aktualizují, uchovávají, rozvíjejí nebo předávají, realizujíce tak sebe sama (Helus 1973). Vyjmenované oblasti musí výchovný proces akceptovat. Samozřejmě vychází z daných podmínek konkrétní společnosti a tam jsou ve své šíři uplatnitelné. Výchovný proces se tedy podílí na utváření osobnosti. Podíváme-li se však na úlohu výchovy z hlediska společnosti ve které k ní dochází, je patrné, že je jí formován nejen jedinec, ale celá společnost (rodina, skupina vrstevníků a přátel, škola, masmédia a zaměstnání). Efektivnost výchovného snažení ve společnosti je tedy podle Krause a kolektivu (2001) v současné době poznamenána stavem celé společnosti. Výchova probíhá ve srovnání s dřívějším ve složitějších společensko-kulturních poměrech, které jsou výslednicí celosvětové globalizace a změn. Odráží např. negativní vlivy médií, nástrahy výrazné technizace života - špatné využívání počítače, hrací automaty, devastace životního prostředí, honba za finančním ziskem apod. Sociální souvislosti výchovy jsou patrné ve všech složkách výchovného procesu. Snahou současné výchovy je vytvoření všestranně rozvinuté a harmonické osobnosti s důrazem na tvůrčí vlastnosti, se schopností rychlého a pružného rozhodování, vlastní sebevýchovy a autoregulace. Nedílnou součástí tohoto procesu musí být také podle Wolaňského (1983) určitá adaptabilita, kterou definuje jako schopnost přizpůsobit se biologickým změnám v organismu vyvolaným podněty z prostředí. Nutností je tedy i přizpůsobení se novým sociálně-kulturním poměrům, které v důsledku globalizace provází změny v každé současné společnosti. V průběhu socializace (podle Kraus a

kol. 2001) se jedná o celoživotní proces, kdy si jedinec osvojuje specificky lidské normy chování a jednání, jazyk, poznatky, hodnoty, kulturu a začleňuje se do společnosti. V průběhu socializace se může projevit určitá asymetričnost, která může být někdy až neodpovídající zvyklostem v majoritní společnosti a vede ke vzniku různých poruch celkové dynamiky osobnosti projevujících se např. poruchou vlastního chování a jednání jedince (Nakonečný 1998). Problémy společnosti se zákonitě projevují i ve výchově. Již v práci K. Lorenze (2000) bylo uvedeno osm souvisejících procesů, které ohrožují civilizaci a lidstvo ve vývoji jako celek patologickými projevy (např. genetický úpadek spojený s tím, že v moderní společnosti neexistují žádné faktory, které by působily selektivně na rozvíjení a zachování norem sociálního chování). I vliv společenské nerovnosti (Klaflki 1992) mezi vrstvami (muži x ženy, pracující x nezaměstnaní, zdraví x nemocní), ale také mezi společnostmi rozvinutými a nerozvinutými, prohlubuje nedostatky ve výchově k demokracii, humánnosti, tolerantnosti, kooperaci a solidárnosti. V naší společnosti do roku 1989 se příliš nediskutovalo a nepřipouštěla se diskuse o sociální nerovnosti a chudobě. Až po několika letech po sametové revoluci se začíná ve své krutosti projevovat sociální nerovnost (kvalita života - způsobená indikátory reálné kupní síly, vzdělání, zaměstnání, bydlení, sociálních jistot, zdraví apod.). Moderní svět vytváří jako protipól kultury spotřeby také kulturu bídy (Sekot 2002). Bída ve smyslu závislosti na sociálních dávkách a důsledku ztráty zaměstnání je trvale přítomným problémem v celé vyspělé Evropě. Podle našeho mínění souvisí s nárůstem počtu obyvatel. Nerovnost a chudoba jsou podle Sekota (2002) spojité nádoby: nerovnost plodí chudobu a ta je důsledkem nerovného uspořádání společnosti. Nerovnost se nejviditelněji odráží v příjmech a v bohatství, které je podle tohoto autora akumulací příjmů všeho druhu, včetně dědictví, peněžního kapitálu, úspor, hmotného majetku, výnosu z pojistek a patentových či autorských práv. Chudoba je podle Mareše (1999) výrazem extrémní nerovnosti. Politici konzervativci ji však považují za přirozený výraz systému odměn, doprovázející proces efektivního vývoje společenské struktury na pozadí dělby a organizace práce. Za kritérium chudoby lze považovat zdravotní stav a zdravotní péči, délku života, reálný příjem včetně jeho stability a vyváženosti, zadluženosti a také subjektivní pocit chudoby. Rizika chudoby se aktualizují podle Sekota (2002) v závislosti na úrovni rodiny v dětství, dále vznikem sociálně problematického období rodičovství a ztrátou životních příležitostí a příjmů ve stáří. Feminizace chudoby se v naší společnosti projevuje jako práce na částečný pracovní úvazek v důsledku péče o dítě a následně v závislosti na selhání rodiny (např. rozvod). Také tělesně a duševně hendikepovaní jedinci jsou často chudí vyloučením z trhu práce (je možné zahrnovat mezi ně i alkoholiky i jinak závislé, protože jejich potřebu lze považovat již jako trvalé onemocnění, jež zabraňuje možnost stálého pracovního poměru s odpovídající odměnou). Stejně i etnické minority (Romové, emigranti, přistěhovalci) vykazují příznačné znaky chudoby (někdy jsou zatlačeni do sfér černé ekonomiky či dokonce do spolupráce s mafiemi). A zcela specifické postavení zaujímají standardních příjmů zbavení nezaměstnaní a zejména pak bezdomovci, kteří jsou v urbanizovaných společnostech symbolem sociálního vyloučení uprostřed relativního blahobytu stávající společnosti. Jejich situace vede k destrukci zdraví, k nízkému vzdělání a omezené mobilitě s následným snížením pracovního potenciálu spojeného s nízkými výdělkovými příležitostmi. Vede k otupělosti, nezájmu a rezignaci na vlastní schopnost změny těchto situací, a často i k vypěstované závislosti na alkoholu či jiné droze jako úniku z daného stylu života. Toto vše je možné prokázat i u skupiny žebráků a bezdomovců. Jedná se o neustále se opakující kruh sekvencí, které se prohlubují.

Je zřejmé, že celá společnost se musí zaměřit na řešení důsledků chudoby, a to hlavně v prevenci a vlastní příčině. Např. na území Prahy bylo v roce 2005 přibližně 3000 lidí bez přístřeší (sčítání v roce 2004) k dispozici pouze 700 lůžek, ačkoliv byl tento stav několikrát medializován. V současné době (2009) si troufneme odhadnout jejich počet překračující 5000 jedinců. Nejnovější ubytování nabízí této pražské minoritě hotel Hermes, který funguje od února 2007. Pořízen byl magistrátem za 23 milionů Kč a přespát zde může 230 lidí za poplatek 20 Kč za noc (mimo jiných ubytovacích zařízení v Praze). S nástupem příznivějšího počasí se sice odsunuje akutní nutnost řešení, ale neměla by mizet do ztracena. Sociální zabezpečení trvale bojuje s nedostatkem financí. Sociální ústavy jsou zavírány právě pro nedostatek peněz a neziskové organizace čekají na výsledky grantových agentur, zda jim budou přiděleny podpory na pokračování projektů. Nepříznivý dopad na řešenou situaci bude mít jistě i vliv celosvětové finanční recese.

Člověk již od narození v dané společnosti musí přijmout její pravidla života a přizpůsobit se ostatním lidem. To znamená, že je nutné zvládnutí určitých pravidel chování, jež společnost vlastní (způsob života). Právě nezvládnutí sociální interakce může vést k porušení určitých zvyklostí, mravních a právních norem či zavedeného chování majoritní společnosti, které se projevují. Na utváření výchovy jedince má vliv také výchova v rodině. Rodina je podle Možného (1999) sociální zařízení, jehož primárním účelem je vytvářet soukromý prostor chráněný proti nepřehlednému a vířícímu světu veřejnému. Bohužel často právě rodina je základním kamenem sociální nerovnosti tím, že přenáší kulturní a sociální kapitál z generace na generaci (Szczepański 1966). Na socializačním procesu se pochopitelně v moderní společnosti podílí i vrstevníci, vzdělávací instituce a masové komunikační prostředky. Právě selhání rodiny a konfliktní mezilidské vztahy, související v dospělém věku se ztrátou zaměstnání i s rozpadem rodiny, často vyúsťují do životní situace lidí bez domova. Jedinec se dostává do extrémního vyloučení ze společnosti. Zpravidla se v těchto případech jedná o lidi, kteří pocházejí z rozvrácených rodin a s uspořádaným životem se nikdy nesetkali (život v etopedických zařízeních, poté na ulici). Jak trefně píše J. Keller (2000, 1-3), bezdomovci jsou jako cizinci ve vlastní obci, kteří narážejí na charakter dnešní společnosti ve které „ochranné přístřeší státu děravé jako plátky ementálu a do jeho údajně vodotěsné konstrukce zatéká stále více sociální nejistoty“. Odpojením ekonomiky úspěšnosti od sociální odpovědnosti vznikají v extrémních případech dva světy, v nichž první nemá soucit a druhý nemá peníze (Sekot 2002). Sociální opatření poskytovaná této skupině státem a prevence by měla být promyšleně a programově řízena.

Zamyslíme-li se nad příčinou notoricky zdůrazňovaných příčin bezdomovství a žebráctví jako je ztráta zaměstnání či bydlení, nízká úroveň životního minima, nedostatek cenově dostupného bydlení, zadluženost, rozvod a rozpad rodiny, špatné rodinné zázemí, domácí násilí, alkoholismus, drogová závislost, psychické a citové zhroucení, odchod z etopedických zařízení, propuštění z vězení, smrt blízkého, osamělost, stáří, mentální retardace, fyzická či psychická choroba, uprchlictví nebo emigrace, není tento výčet nikdy ukončen. Ale někdy k životnímu propadu v dnešní době stačí i méně dramatické pozadí. Žijeme ve spěchu a napětí, denně vystavováni stresovým situacím. I nadměrné, nereálné plány v životě i zaměstnání, pokud nejsou naplněny, mohou vést ke zklamání a naprostému selhání. Často v důsledku pracovní mobility či nutnosti dojíždění za prací se mohou posléze zkomplikovat i sociální vazby, a působení cizího prostředí s novými úkoly a problémy mohou také negativně navozovat bezmoc a beznaděj. I tato situace, pokud jedinec není dostatečně silný, se může postupem času prohlubovat, jedinec

není schopný v nastoupeném tempu trvale pracovat, a sám odstupuje. Pocit vlastního selhání jako následek ztráty zaměstnání může pokračovat i v rodině a vyústit až např. v narušení psychiky a neadekvátního způsobu života v podobě žebráctví a bezdomovství. Někdy i vlivem globalizace mnozí z nás ztrácí smysl své existence, připadají si zbyteční a nepochopení. Uzavírají se do sebe, nechťejí komunikovat, což opět vede k možné destrukci rodiny a může končit až rozchodem a ztrátou rodiny. Po opakovaném vystavování stresovým situacím jedinec podléhá depresím, které se prohlubují. To je dokumentováno progresivním nárůstem psychických chorob v dnešní populaci.

K základní charakteristice bezdomovců patří předně naprostá chudoba provázaná s nezaměstnaností (Sekot 2002). Jak vyplývá z projektu „*Urban Beggars in Eastern Europe*“ se většinou jedná o muže stáří kolem 40 let (Vančatová et al. 2003; Butovskaya et al. 2004; Pavelková 2006, 2007). V poslední době je i nárůst počtu žen v této skupině. Charakteristickým znakem pro ně je podle Sekota (2002) absence obranných sociálních dovedností při řešení záťažových situací, doprovázená zesílením některých volných vlastností (nízké sebevědomí, podceňování sama sebe, strach s neúspěchu, problémy v komunikaci s jinými lidmi či členy rodiny a přáteli, často určitá mentální retardace, vznětlivost a nesoudnost, těžkopádnost, nezodpovědnost, hledání viníků za svůj styl života, lhaní a to až bájně, omlouvající sama sebe). Z dotázaných jedinců ve výše zmíněném grantu ani jeden nepovažoval svůj styl života jako jím zapříčiněný. Vše byla otázka náhody a selhání okolí. Prokazatelní alkoholici nepili a i kdyby, dokázali by přestat. Rychle se adaptovali na tento způsob života a z jejich odpovědí vyplývalo, že by jej ani změnit nechťeli. Pokud se některým z nich dostalo pomoci, přijímali ji jako samozřejmost či s mírnými připomínkami negace. Jednoduše se adaptovali na tento způsob života, což potvrzuje biologické pravidlo o adaptaci organismů na změněné životní podmínky. Jedná se ve své podstatě o schopnost reagovat na podněty vycházející z prostředí s další nutnou adaptací na přežití. Možná bude trochu nevhodné konstatování, že tato schopnost je tou nejelementárnější vlastností, která je prokázána již u jednobuněčných organismů. Je logické, že musíme žít v potaz vědomí člověka spojené s uvědomělou pracovní činností. Ale na tomto reálném vztahu člověka k vnějšímu světu stojí naše existence. Člověk působí na přírodu, mění ji tím, že si ji přizpůsobuje a ovládá ji. Stává se postupně subjektem historie, ale odděluje se od přírody ač si uvědomuje svůj vztah k ní i k druhým lidem (Rubinštejn 1964). V činnosti lidí, která je zaměřena na uspokojování jejich potřeb, probíhá stále určitý vývoj se změnou jejich naplňování. U naší sledované skupiny dochází postupem času k změně jejich volního chování, které vyúsťuje v poškození vědomého regulování své činnosti a ta se stává více instinktivní a orientovaná jen na potřeby přežívání. U mnohých z nich situaci nejde změnit z důvodu jejich mentálního hendikepu. Jiná otázka je žebrání u hendikepovaných lidí, kteří většinou pobírají i státní podporu. Ti situace vzniklé v současné společnosti využívají a přivydělávají si k vyššímu standardu životní úrovně, kterou by ze státní pomoci neměli. Otázka je však do kdy a do jaké míry bude chtít společnost tuto žebrající skupinu lidí obdarovávat. Polistopadové nadšení a otevíření se lidskosti se dostává do pozadí. Chceme-li se zabývat touto problematikou, musíme nutně nejprve odhalit a prozkoumat celou řadu příčin, poznatků a souvislostí, které jsou pro tuto minoritní část společnosti typické. Vždy se bohužel jedná o poměrně složitý proces, na jehož vzniku se podílí subjektivní podmínky (materiální zázemí, vztahové a osobní poměry, způsob života jednotlivce i celé rodiny, vzdělání, psychická vyspělost, vrozené mentální dispozice apod.) a objektivní faktory (sociální zřízení, celospolečenské klima, sociální politika státu, hospodářská situace v zemi apod.).

Opatření pro nápravu a nalezení vhodného způsobu pomoci nejsou vůbec jednoduchá, protože se jedná o globální problém. Představené návrhy možných opatření k důstojné pomoci lidem v nouzi při integraci zpět do společnosti s legislativním zázemím a patřičným odrazem ve vlastním praktickém životě této skupiny lidí by po uvážené analýze odborníky mohly pomoci k nápravě zmíněného jevu. Existuje již celá škála způsobů, jak pomoci těmto lidem z nedůstojného postavení začarovaného kruhu. Ale jenom kombinace opatření, poskytovaná jednotlivci či organizacemi se zřetelem na promyšlenou prevenci, může pomoci snižovat jejich počty a umožnit jejich návrat do plnohodnotného života majoritní společnosti. Každý z nás by si měl uvědomit, že je potenciálně snadné ocnout se v obdobné situaci. Jen promyšleně vytvořená sociální síť může zajistit preventivní pomoc a již v zárodku bojovat proti tomuto negativnímu jevu ve společnosti. Je nutné vytvořit taková opatření, která by umožnila zlepšit péči o tuto skupinu lidí ve smyslu jejich postupného zařazení do běžného životního standardu.

Koncepce řešení problému

1. **Prevence.** Odstranění nežádoucích sociálních jevů současně společností, tedy také žebráctví a bezdomovství, je nepochybně složitou záležitostí. Bude vyžadovat nejen soustředěné úsilí vlády a politiků, ale i celého národa. Neexistuje zřejmě jednoduchý recept na její řešení, a to proto, že je podmíněna komplexem faktorů. Některé z nich se pokoušíme doporučit v našem návrhu k jeho postupnému zmenšení. Aktivní vyhledávání potenciálních osob, jimž hrozí trvale ztráta zaměstnání (např. státní i nestátní sociální zařízení, pracovní úřady, nádraží či místa, kde se tito lidé setkávají, propouštěcí kanceláře léčeben, věznice, etopedická zařízení apod.).
2. **Bezplatné** poskytování podpory v rizikovém období jedince (ubytování, finanční zázemí, pomoc při hledání zaměstnání, při návratu zpět do zázemí rodiny, zdravotně léčebné pobyty k likvidaci návykových zvyků apod.). Tyto provozy musí být na určitém standardu životní úrovně (menší kapacita lůžek na pokojích s vyhovujícím sociálním zázemím, navození intimnějšího prostředí v těchto ubytovnách a tím i menší koncentrace lidí v nouzi v městě, na nádražích, tam kde se běžně vyskytují. Jejich řízením musí být pověřováni zkušení pracovníci (altruistické chování, zkušenosti a maximální pochopení pro lidi přežívající na ulici, pro žebráky, řešení krizových situací). V této oblasti je nutné mít k dispozici dostatečný počet sociálních pracovníků, kteří jsou schopni pomoci reintegraci těchto lidí do majoritního společenského prostředí (důvody potíží psychických či fyzických, narušených rodinných vztahů či rodina chybí úplně, vyřizování žádostí o možné čerpání dávek státní sociální podpory či ústavní péče, invalidní či starobní důchod apod.).
3. **Uvolnění** a vyškolení dostatečného počtu přiměřeně placených sociálních pracovníků, kteří budou schopni poskytovat sociálně-právní a sociálně-zdravotní poradenství včetně konkrétní sociální pomoci právě lidem společensky nepřizpůsobivým. Jejich úkolem by mělo být vyhledávání potenciálně ohrožených lidí, kterým hrozí bezdomovství.
4. **Realizace** zdravotně preventivních programů v rámci těchto zařízení, socioterapeutické programy. Možnost pravidelné porady s lékařem, psychologem či knězem.
5. **Podpora** grantových projektů neziskových organizací či jiných takto orientovaných subjektů (finanční prostředky na investiční náklady nestátním

- organizacím a to ve všech regionech České republiky) např. v Praze je to Arcidiecézní charita Praha, Armáda spásy, Městské centrum sociálních služeb a prevence, Naděje. Podporovat veškeré aktivity na zmírnění následků krizových situací klientů či integrační programy, které mají včlenit klienty zpět do běžného života majoritní společnosti (<http://www.mcssp.cz/infokontakt.htm>).
6. **Vyčlenit** pro tuto činnost dostatečné finanční zázemí z celoročního rozpočtu vlády. Starost o tyto desintegrované lidi a občany nedostatečně adaptované pro dnešní svět je součástí státní politiky (vládní organizace, Ministerstvo práce a sociálních věcí).
 7. **Vytvoření** systémové centrální evidence bezdomovců s propojením sítí všech zařízení, které se podílí na poskytování sociálních služeb bezdomovcům.
 8. **Rozšíření** denních center (pomoc v zdravotní, sociální i právní formě, asistence při jednání s úřady, zajištění zaměstnání, hygienické zázemí, aktivity pro vyplnění volného času, vzdělávací programy) v návaznosti na pomoc při vyhledání ubytování (noclehárny, azyly, ubytovny).
 9. **Další rozšíření** aktivit formou Domu tréninkového bydlení, zajišťovaného Městským centrem sociálních služeb a prevence v Praze (http://www.mcssp.cz/dum_tb.htm). Tato aktivita nabízí pro klienty, kteří prošli vyššími integračními stupni azylového ubytování a poskytuje znalosti, orientaci a dovednosti pro samostatné bydlení. Posláním zařízení je umožnit těmto lidem, aby si své schopnosti samostatného života vyzkoušeli v praxi a otestovali, jsou-li schopni obstat v majoritní společnosti. Starat se o sebe a udržet si dlouhodobě bydlení. Tato služba musí být opětovně vedena sociálním pracovníkem a doplněna pohovory s psychologem.
 10. **Větší množství** kontaktních poraden pro osoby bez přístřeší. Jejich zřízení na místech, kde dochází k větší koncentraci a shromažďování lidí, žijících nedůstojným způsobem života (např. jako Infocentrum sociální pomoci, zajišťované Městským centrem sociálních služeb a prevence v Praze v podobě nabídky nízkoprahového centra prvního kontaktu pro lidi bez přístřeší (<http://www.mcssp.cz/probacni.htm>); poskytování informací pro širokou i odbornou veřejnost z oblasti sociálních služeb a prevence; základní poradenství o dávkách sociální péče a státní podpory; nezaměstnaným sociálně-pracovní poradenství; otázky bytového charakteru; pomoc zdravotně postiženým, bezdomovcům a seniorům; doporučení do dalších organizací, které jsou schopny klientům pomoci ve zvládnutí obtížných životních situací; konzultace u psychologa či psychiatra apod. (<http://www.mcssp.cz/infokontakt.htm>).
 11. **Další podpora aktivizace** pracovního potenciálu sociálně znevýhodněných občanů v tréninku získávání sociálních kompetencí k vytvoření kladných poměrů k práci (např. http://mcssp.cz/dum_tb.htm). Cílovou skupinou jsou lidé, znevýhodnění ztrátou zaměstnání na trhu práce, kteří bez pomoci nedokážou tuto skutečnost změnit (bezdomovci, mladiství, osoby trestané apod.).
 12. **Zlepšit výchovu** mládeže na všech stupních vzdělávání k toleranci, odbourávání předsudků a odstraňování zažitých stereotypů u dětí a mládeže na multikulturní společnost. Důležitou roli v tomto smyslu mají pedagogové, kteří ve svém kontaktu s mládeží (odborná výuka - odborné kompetence) musí učit i látku sociálního zaměření (problematika národnostních a etnických menšin, xenofobie a intolerance) s cílem odstraňovat existující nebo vznikající předsudky ve společnosti. Svůj význam má i cílená prevence a upozorňování dospívající mládeže na možnost ztráty zaměstnání jako součásti ekonomického růstu

společnosti, které ovšem neznamená propad, ale musí podnítit vlastní schopnosti spojené se změnou budování dalšího životního uplatnění. V oblasti pregraduálního i dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků je nutné vytvořit programy pro výuku multikulturní tolerance a práce s lidmi v nouzi.

13. **Nutné zkvalitnění** obsahu ucelených řad učebnic z pohledu přínosu naplňování cílů interkulturní výchovy se souladem „Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání“ (2004) a „Rámcového vzdělávacího programu pro gymnaziální vzdělávání“ (2006). Je zapotřebí např. vypěstovat v žácích a studentech vstřícný postoj k sociokulturním odlišnostem a přispívat k rozvoji sociokultur pluralitní společnosti, orientovat se v ní a rozumět jí; naučit žáka reflektovat vlastní sociokulturní zázemí i zázemí příslušníků odlišných sociokulturních skupin a naučit se s nimi spolupracovat. Učebnice by měly splňovat určitá doporučení (Člověk v tísní, společnost při ČT, 2002) a informace o jiných sociokulturních skupinách než je majoritní; prezentovat svět z mnoha úhlů pohledu; rovnocennost mezi antropologickými a kulturními skupinami a národy; oceňovat sociokulturní diverzitu jako přínosnou a užitečnou; odmítat předsudky a negativní stereotypy. Obecně jsou v učebnicích v malém množství zastoupeny, nebo vůbec nejsou prvky z oblasti malých sociokulturních skupin jako jsou např. hendikepovaní, nemocní AIDS, staří lidé a také námi sledované skupiny žebráků a bezdomovců.
14. **Pro celospolečenské zlepšení** této situace je nutné provádět aktivní politiku zaměstnání (vytvářet nové pracovní příležitosti, veřejně prospěšné práce organizované obcemi, které slouží k zachování pracovní aktivity hlavně pro nekvalifikované uchazeče, absolventské a rekvalifikační kurzy). Důležitá je i podpora zřizování chráněných pracovišť pro osoby se změněnou pracovní schopností, pro lidi těžce zdravotně postižené, retardované či vyloučené ze společnosti svojí nepřizpůsobivostí. V současné době dochází stále více k uzavírání těchto pracovišť v důsledku nedostatku finančního zabezpečení.
15. **Poskytování levnějšího** a dostupnějšího bydlení obecními úřady pro začínající mladé rodiny, absolventy škol, hendikepované a lidi v nouzi (nutná dotace státu).
16. **Snahy o ubytování** bezdomovců v cizích rodinách jako nabídka náhradního ubytování se jeví jako naprosto neuskutečnitelné.
17. **Obecně je nutné změnit** myšlení a přístup k problému bezdomovství a žebráctví v celé společnosti. Již na základních školách je nutné se věnovat výchově osobnosti, rozvoji jejích kompetencí a sociálních dovedností včetně odstraňování předsudků. Nutné je i vědomé působení na správnou výchovu k toleranci a otevřenosti k problémům druhých lidí. Cílem výchovy v rodině i ve škole by mělo být vychovávat silné osobnosti, které budou schopné postarat se samy o sebe a v rámci svých možností se postarat také o druhé, kteří toho nebudou schopni.

Závěr

Příspěvek podává informace o žebrácích a bezdomovcích jako o sociální kategorii lidí zjevně chudých, žijících na okraji majoritní společnosti a vyznačujících se svým specifickým způsobem života. Po roce 1989, kdy došlo v českých zemích k mnoha převratným změnám v politickém i ekonomickém zřízení, se přechod od paternalistického státu k dravému systému kapitalistickému dotkl snad každého občana. Jako každá změna si tento přechod vyžádal nutnost určitého přizpůsobení. Avšak ne každý jedinec byl schopný se s vzniklou situací vyrovnat. V hospodářsky vyspělých zemích je problematika žebráků a bezdomovců letitou existující

skutečností. Ve východní Evropě se žebvání jako fenomén naplno projevil po pádu komunistického režimu počátkem devadesátých let minulého století. I v České republice jsme začali potkávat na našich ulicích větších měst žebrající osoby a lidi bez přístřeší. Z historických pramenů víme, že tento jev se vyskytoval na našem území již dříve, ale za vlády komunistického zřízení byl zakrýván a zmenšován, či úplně tabuizován. Obstarávání si peněz na živobytí pomocí žebvání a přibývajících počet bezdomovců má bohužel v současnosti vzrůstající tendenci. Do skupiny zmíněných skupin lidí jsou řazeni lidé, kteří svým způsobem života, chováním a zvyky stojí mimo majoritní společnost a nenaplňují její zásady a zvyklosti. Bývají různým způsobem nápadní, často neupravení, špinaví a zapáchají, chovají se neadekvátně zvyklostem společnosti; někdy pasivně či aktivně žádají kolemjdoucí o peníze. Je možné je spatřit, jak se přehrabují v odpadkových koších a popelnících. Žebrající spoluobčané a bezdomovci, s kterými se setkáváme na ulicích našich měst, však bohužel nejsou jediným projevem zkoumaného problému. Je to jenom zlomek viditelné extrémní chudoby. Ve skryté podobě, schována před zraky veřejnosti, existuje v daleko větší míře v nouzových podmínkách na ulicích, v domácnostech a u přátel či příbuzných těchto lidí. Velkou hrozbou se stává také potenciální bezdomovství osob akutně ohrožených ztrátou bydlení, a těch, kteří nepřipraveni opouštějí léčebny, etopedická zařízení a výkon trestu (Gillarová 2004).

Existují ovšem i lidé, kteří se cíleně a nezištně věnují této skupině lidí, snaží se jí porozumět a pomoci. Hlavní zodpovědnost by ale měla příslušet státu a proto je nutné vyčlenit pro tyto aktivity dostatečné množství financí. Činnost je však zajišťována také z grantů (nevládní, neziskové organizace), charitativních sbírek (církve) a některých projektů Evropské unie. Je ovšem patrné, že jedině cesta porozumění, naslouchání a nezištné altruistické pomoci (i ve formě financí) je jediným východiskem pro kvalitní život celé společnosti. Řešení problematiky zdravotně postižených a sociálně znevýhodněných jedinců i skupin obyvatelstva je také neoddelitelnou součástí procesu humanizace a demokratizace současné české společnosti (Černá 2002, 62). Dobře fungující demokratická společnost musí uznávat a respektovat tezi, že všichni lidé mají stejná práva. Ne vždy však v této souvislosti máme na zřeteli postižené a sociálně znevýhodněné skupiny lidí. Jejich množství má bohužel vzrůstající tendenci. Vláda České republiky chápe sociální politiku především jako dlouhodobou sociální investici pro obyvatelstvo a tím i do sociálního a ekonomického rozvoje společnosti. Jejím prostřednictvím hodlá garantovat základní lidská a občanská práva a aktivizovat občany i instituce. Klíčem proevropské sociální politiky vlády bude boj proti nezaměstnanosti, chudobě a sociálnímu vyloučení, zdravá příjmová politika a dosažení evropských standardů v oblasti pracovní právní ochrany zaměstnanců a v oblasti bezpečnosti a ochrany zdraví při práci. Spolehlivě fungující solidární zabezpečení považuje vláda za klíčový faktor zdravého rozvoje společnosti, za základ jistot občanů. Vláda slibuje, že ve snaze čelit sociálnímu vyloučení a chudobě některých občanů připraví nový systém sociální pomoci, který zajistí kvalitní a potřebám jednotlivců přizpůsobenou sociální péči. Ve spolupráci s orgány samosprávy, se sociálními partnery a dalšími subjekty občanské společnosti, naplňuje Národní akční plán boje s chudobou a sociálním vyloučením. Vytváří podmínky pro posílení efektivní sítě sociálních služeb v závislosti na vývoji potřeb péče a pro rovnoprávné uplatnění neziskového a charitativního sektoru v sociálních službách. Je ovšem také zodpovědná i za řešení sociálních problémů přesahujících tyto agendy. Tato zodpovědnost zahrnuje závazek rozpoznat vznikající, existující a prohlubující se sociální problémy a hledat cesty jejich koncepčního a koordinovaného řešení v období moderní sociálně tržní ekonomiky. Každému z občanů by se proto mělo dostávat určitého uznaného

minima podpory a pomoci v různých životných situacích, které jej či jeho rodinu ohrožují. Na těchto skutečnostech se také zakládá strategická orientace klíčových priorit na vypracování dokumentů v oblastech politiky zaměstnanosti, pracovněprávních vztahů, mzdové politiky, bezpečnosti a ochrany zdraví při práci, sociální politiky, sociálního dialogu, sociální ochrany, populační a rodinné politiky a rovnosti mužů a žen v evropské integraci. Již preambule Charty OSN sestavená v roce 1945 ukládá státům a občanům na celém světě, aby byli tolerantní a žili spolu v míru jako dobří sousedé. Prevence ozbrojených konfliktů, uchování vysokého standardu při dodržování lidských práv a ochrana uprchlíků i dalších ohrožených osob by měla pro každého z nás představovat povinnost. V zájmu celé společnosti by mělo být samozřejmé předcházet rozšiřování řad potřebných lidí, kteří jsou nuceni posléze přežívat v nelidských podmínkách všedního dne. Pokud se již tak stane, je nutné pomáhat těmto lidem státními i nestátními institucemi a zřizovat pro ně zařízení, která by jim pomáhala v návratu zpět do života majoritní společnosti - socializovat je. Nutností se jeví promyšlené předcházení vzniku tohoto problému v podobě vytváření preventivní zachytné sítě ve všech sociálních sférách, zabývajících se tímto fenoménem. Celá společnost by měla napomáhat těmto lidem dostat se z bludného kruhu jejich života, jejich prohlubující se chudoby a společenského vyloučení, a ne se od nich odtahovat či úplně distancovat. Jediná cesta však vede přes toleranci, přátelství a vzájemnou pomoc mezi lidmi, a to bez ohledu na kulturní příslušnost a barvu pleti.

Literatura

- AUTORSKÝ KOLEKTIV.: *Obsahová analýza učebnic pro základní školy*. Závěrečná zpráva. Praha: Člověk v tísní, společnost při ČT, 2002, 33s.
- AUTORSKÝ KOLEKTIV.: *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2004, 113s.
- AUTORSKÝ KOLEKTIV.: *Rámcový vzdělávací program pro gymnaziální vzdělávání*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2006, 96s.
- AUTORSKÝ KOLEKTIV.: *Populační vývoj České republiky*. Praha: PŘF UK, 2008, 143s. ISBN 978-80-86561-46-2.
- BUTOVSKAYA, M. L.; DIAKONOV, I.; VANČATOVÁ, M.; PAVELKOVÁ, J.: Alms-Giving in Modern Urban Societies as a Cross-Cultural Comparison. In *Comparative Civilization Review*. Dayton, USA: The International Society for the Comparative Study of Civilization, Spring 2004, vol. 50, s. 5-22. ISSN 0733-4540.
- ČERNÁ, M.: Zdravotně postižení a multikulturní tolerance. In: *Kapitoly z multikulturní tolerance*. Praha: Člověk a jeho práva, 2002, svazek 17, s. 58-64. ISBN 80-902345-5-9.
- DAHRENDORF, R.: *Moderný sociální konflikt*. Bratislava: Archa, 1991, 159s. ISBN 80-85212-17-X.
- DOLEŽAL, M.: Představujeme odborná pracoviště BIVS: Katedra ekonomiky a managementu zdravotních a sociálních služeb. Puls [online]. 2009, č. 2 [2009-05-09]. Dostupné na WWW:< <http://puls.bivs.cz>>. MK ČR E 16380.
- FILIPEC, J.: Contradictions in the European Spiritual Heritage. In: BUHR, M., MOGGASH, D. (Ed.). *Reason, Universality and History: Standpoints on the European Intellectual Tradition*. New York : Legas Publishing, 2005. 244 s. ISBN 978-1894508650.
- GILAROVÁ, P.: *My versus oni*. Praha: Člověk v tísní při České televizi, o.p.s., 2004.
- HELUS, Z.: *Psychologické problémy socializace osobnosti*. Praha: SPN, 1973, 233s.
- KELLER, J.: Střední vrstvy - je po sezóně. In: *Právo*, 2000, (4. 8.), s. 1-3. ISSN 1211-2119.
- KLAFFKI, W.: Perspektivy vzdělání - základní rysy institucionální výchovy. *Pedagogika*, 1992, č. 3, s. 307-313. ISSN 1211-2720.
- KRAUS, B.; POLÁČKOVÁ, V. a kol.: *Člověk - prostředí - výchova. K otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido, 2001, 199 s. ISBN 80-7315-004-2.
- LORENZ, K.: *8 smrtelných hříchů*. Praha: Academia, 2000, 94s. ISBN 80-200-0842.

- MAREŠ, P.: *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999, 248s. ISBN 80-85850-61-3.
- MATOUŠKOVÁ, I.; SPURNÝ, J.: Pracovní spokojenost a pracovní adaptace. In: *Soudobé trendy v jakosti řízení*. Praha: ISQ, 2009, s. 5-15. ISBN 978-80-7265-145-0.
- MOŽNÝ, I.: *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999, 208s. ISBN 80-85850-753.
- NAKONEČNÝ, M.: *Základy psychologie*. Praha: Academia, 1998, 590s. ISBN 80-200-0689-3.
- PAVELKOVÁ, J.: Beggars and Homeless People in the Czech Republic. In: *Tolerance in Multicultural Society of Central Europe*. Praha: EIS SVLP UK, 2006, s.109-118. ISBN 80-903623-1-1.
- PAVELKOVÁ, J.: Problematika lidí v nouzi. In: *První olomoucké antropologické a biologické dny*. Olomouc: UP, 2007, s. 127-140. ISBN 978-80-244-2066-0.
- PAVELKOVÁ, J.: *Problematika lidí v nouzi*. Praha: PedF UK, 2007, 124s. ISBN 978-80-7290-338-2.
- PELTRÁM, A. A kol.: *Evropská integrace a Česká republika*. Praha: Grada, 2009, 143s. ISBN 978-80-247-2849-0.
- RUBINŠTEIN, S. L.: *Základy obecné psychologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964, 751s.
- PREUSS, K.: *Podnikatelské strategie*. 2. vyd., Praha: BIVŠ 2008, 101s. ISBN 80-7265-096-3.
- SEKOT, A.: *Sociologie v kostce*. Brno: Paido, 2002, 142s. ISBN 80-7315-021-2.
- STÁRKA, L.; ČERMÁKOVÁ, I.; DUŠKOVÁ, M.; HILL, M.; DOLEŽAL, M.; POLÁČEK, V.: Hormonal Profile of Man with Premature Balding. *Endokrinology & Diabetes*, January 2004, vol. 112, no.1, s. 24-28. ISSN 0947-7349-7349.
- VANČATOVÁ, M.; BUTOVSKAYA, M.; PAVELKOVÁ, J.: Strategie žebvání v České republice. In *Lidé města*, 2003, č. 11, s. 104-111. ISSN 1212-8112.
- WOLAŇSKÝ, N.: Problémy a perspektivy ekologie člověka. In: *Zprávy československé společnosti antropologické*, 1983, roč. 36, č. 2, s. 37-43. ISSN 0862-5085.
- Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 95/1974 Sb.* - o Mezinárodní úmluvě o odstranění všech forem rasové diskriminace. Sb. zák. ČSSR, 1974, částka 17, s. 321-327.
- Sdělení FMZV č. 209/1992 Sb.* - o Úmluvě o ochraně lidských práv a základních lidských svobod ve znění protokolů č. 3, 5 a 8. Sb. zák. 1992, částka 41, s. 1071-1087.
- Platné právní předpisy k zákazu diskriminace v ČR*. Praha: Úřad předsedy vlády, (duben) 1997 - Usnesení zastupitelstva hlavního města Prahy číslo 18/03 ze dne 27. 4. 2000 a jeho příloha.
- Vyhláška hlavního města Prahy č. 18/03* - ze dne 27. 4. 2000, o omezujících opatřeních k zabezpečení místních záležitostí veřejného pořádku v souvislosti se žebváním.
- Vyhláška ministra zahraničních věcí číslo 30/1947 Sb.* - ze dne 16. ledna 1947 o chartě Spojených národů a statutu Mezinárodního soudního dvora, sjednaných dne 26. června 1945 na konferenci Spojených národů o mezinárodní organizaci, konané v San Francisku.
- Lidové noviny* - ze 4. května 2004. MK F 5168, ISSN 0862-5921.
- Člověk v tísní, společnost při ČT*, 2002

Internetové strany

- [http://www.pisa.oecd.org\[cit.2009-01-28\]](http://www.pisa.oecd.org[cit.2009-01-28])
- [http://www.mcssp.cz/infokontakt.htm\[cit.2009-01-28\]](http://www.mcssp.cz/infokontakt.htm[cit.2009-01-28])
- [http://mcssp.cz/dumtb.htm\[cit.2009-01-28\]](http://mcssp.cz/dumtb.htm[cit.2009-01-28])
- [http://www.mcssp.cz/probacni.htm\[cit.2009-01-28\]](http://www.mcssp.cz/probacni.htm[cit.2009-01-28])

RNDr. Jaroslava Pavelková, CSc.

Bankovní institut vysoká škola, a.s.
 Nárožní 2600/9
 Česká republika
 tel.: 251 114 524
 fax: 251 114 502
jpavelkova@bivs.cz

Stratégie riešenia sociálno-ekonomickej situácie rodín v hmotnej núdzi v okrese Ružomberok

Strategies for the Solution of Social and Ecomolical Situation of the Families in Material Need from the Ružomberok Region

Zuzana Gejdošová, Angela Almašiová

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá problematikou sociálno-ekonomickej situácie rodín, ktoré sa ocitli v hmotnej núdzi. Prezentuje výsledky empirického výskumu zameraného na zabezpečovanie základných životných potrieb rodín v hmotnej núdzi, (ne)obmedzovanie výdavkov na aktivity pre deti, identifikáciu podporných sietí, zdrojov a foriem pomoci rodinám v hmotnej núdzi v okrese Ružomberok a na analýzu stratégií prekonávania ich nepriaznivej sociálno-ekonomickej situácie. Výskum bol realizovaný v roku 2007 na vzorke 225 respondentov dotazníkovou metódou. Autorky na základe výsledkov výskumu predkladajú návrhy a odporúčania uplatniteľné v praxi, ktoré by mohli prispieť k adresnej pomoci a k zlepšeniu sociálno-ekonomickej situácie rodín v hmotnej núdzi.

Abstract

The article deals with problems of social and economical situation of the families that are in material need. It presents the results of empirical research focused on ensuring of the basic living needs, identification of support-nets, funds and other forms of help in the county of the Ružomberok town. It also analyzes the strategy for overcoming the unfavourable social and economical situation. The research was carried out in 2007 and it was based on answers of 225 respondents. The authors suggest the recommendations based on the results of research that could contribute to address help and assistance to above mentioned families.

Kľúčové slová

rodina, hmotná núdza, sociálno-ekonomická situácia

Keywords

family, material need, social-economical situation

Podľa Správy o sociálnej situácii obyvateľstva SR za rok 2007 bolo v roku 2007 priemerne mesačne evidovaných 197 206 poberateľov dávky a príspevkov, čo v porovnaní s rokom 2006 predstavuje nárast o 8,8%. V roku 2007 bolo v systéme pomoci v hmotnej núdzi priemerne mesačne evidovaných 377 535 občanov, čo predstavovalo 7%-ný podiel na celkovom počte obyvateľov Slovenska. Oproti roku 2006 nedošlo k zmene percentuálneho podielu obyvateľov v systéme pomoci v hmotnej núdzi, napriek celkovému nárastu poberateľov dávky v hmotnej núdzi a príspevkov k dávke v hmotnej núdzi. Rodine znížením príjmu hrozí upadnutie do chudoby. Na Slovensku nie je pojem chudoby a ani jej hraníc legislatívne definovaný. Vo všeobecnosti sa ako synonymum používa práve pojem hmotná núdza, ktorý je opísaný v § 2 zákona NR SR č. 599/2003 Z.z. o pomoci v hmotnej núdzi. V európskej definícii chudoby, pojem chudoba označuje osoby, rodiny alebo skupiny osôb, ktorých zdroje materiálne, kultúrne a sociálne sú natoľko limitované, že ich vylučujú z minimálne akceptovaného životného štýlu štátov, v ktorom žijú. (Rusnáková, 2007).

V našom príspevku prinášame výsledky empirického výskumu na ohraničenom území okresu Ružomberok, ktorý umožní kontrolovať mnohé externé faktory a

pracovať s konečným uzavretým súborom charakteristík ekonomickej, sociálnej a demografickej štruktúry lokality, čo bolo jedným s odporúčaní výskumu „Zmeny v systéme pomoci v hmotnej núdzi a ich dosah na sociálno-ekonomickú situáciu občanov v hmotnej núdzi a ich integráciu na trh práce“ uskutočneného Inštitútom pre výskum práce a rodiny v roku 2005.

Cieľom výskumu bolo analyzovať sociálno-ekonomickú situáciu rodín v hmotnej núdzi, a tým získať informácie o zadĺženosti rodín v hmotnej núdzi, zistiť prístupy a stratégie respondentov k riešeniu hmotnej núdze, ako i identifikovať podporné siete a zdroje pomoci.

1 Metodológia výskumu a charakteristika výskumnej vzorky

Hlavnou metódou výskumu bola kvantitatívna metóda rozdávaného dotazníka, ktorý respondenti vyplnili za účasti sociálneho pracovníka (výskumníka). Základný súbor tvorili všetky rodiny v hmotnej núdzi v evidencii Oddelenia pomoci v hmotnej núdzi, Odboru sociálnych vecí Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny v Ružomberku. Zo základného súboru (1884 rodín v hmotnej núdzi) bola na základe náhodného výberu vybratá výskumná vzorka. O vyplnenie dotazníka sme na základe uvedenej techniky výberu požiadali 225 respondentov (rodín v hmotnej núdzi). Dosiahli sme 100% návratnosť.

Z celkového počtu respondentov skúmanej vzorky bolo 72% žien a 28% mužov. Skúmaná vzorka obsahovala 54,7% vydatých alebo ženatých respondentov. Ďalších 29,3% bolo rozvedených a 12,9% slobodných. Najvyšší podiel (43,1%) respondentov bol vo veku od 31 do 40 rokov. 39,6 % respondentov bolo vo veku od 41 do 50 rokov. Najväčšie zastúpenie mali rodiny (úplné aj neúplné) s jedným až dvoma deťmi (36,9% a 34,7%). Nižšie zastúpenie mali viacdetné rodiny s tromi a viac deťmi (úplné rodiny 17,8%; neúplné rodiny 10,7%).

2 Zadĺženosť respondentov

Častým javom v rodinách je podľa Schavela (2007) zadlžovanie. Jednak z dôvodu agresívnych reklám bankových subjektov, jednak nakupovaním v hypermarketoch za podpory lákavých ponúk tovaru na splátky, z dôvodu kompenzácie pocitov menejcennosti a snahe vyrovnať sa s ostatnými.

Väčšina respondentov (53,8%) sa počas poberania dávok a príspevkov v hmotnej núdzi zadĺžila. Môžeme teda konštatovať, že zadĺženie je častým výsledkom zvolených stratégií respondentov na preklenutie nepriaznivej situácie. Druhostupňovým triedením sme dosiahli ďalšie zaujímavé výsledky. Najrizikovejšou sa javí najmladšia veková kategória. Z tejto kategórie 21 až 30 ročných respondentov sa ich zadĺžilo až 67,7%. Po nich nasledujú respondenti z vekovej kategórie 31 až 40 rokov (53,6%) a 51 rokov a viac (50%). Najviac zadĺžená skupina respondentov sú jednorodičovské rodiny s jedným alebo dvoma deťmi (61,5%). Triedenie podľa rodinného stavu nám ukázalo, že najviac zadĺženou skupinou respondentov sú slobodní (58,6%) a ovdovení (57,1%) respondenti. Ukázalo sa, že zadĺženie súvisí hlavne s vekom respondentov a stavom respondentov. Zvyšujúci sa počet detí v rodine nepreukázal zvyšovanie zadĺženia v rodine. Ďalej nás zaujímalo, či jednou zo stratégií riešenia hmotnej núdze nebude obmedzovanie výdavkov na rôzne aktivity pre deti.

3 Obmedzovanie výdavkov na aktivity pre deti

Najčastejším predmetom úspor respondentov boli návštevy kultúrnych podujatí, za ktorými hneď nasledovali športové aktivity pre deti a potom záujmové krúžky pre

deti. Tieto uvedené podiely obmedzených výdavkov dosiahli hodnotu nad 50%. Najvyšší podiel úplne obmedzených výdavkov dosiahli návštevy kultúrnych podujatí (56%), teda väčšina respondentov si tento druh aktivity nemôže dovoliť vôbec, necelá jedna štvrtina obmedzuje výdavky na kultúru čiastočne (24%) a len 6,7% sa vo výdavkoch na kultúru neobmedzilo.

Tab.1: Obmedzovanie výdavkov na aktivity pre deti (%)

	Úplne obmedzili	Čiastočne obmedzili	Neobmedzili	Netýka sa
Záujmové krúžky	50,2	33,3	7,1	9,3
Športové aktivity detí	52,4	30,7	9,8	7,1
Kultúrne podujatia	56,0	24,0	6,7	13,3
Kúpa vecí do školy	23,6	26,7	28,4	21,3
Iné	16,9	0,9	6,2	76,0

4 Predaj časti majetku, zakladanie vecí do záložne

Zaujímalo nás, či jednou zo stratégií riešenia nepriaznivej situácie respondentov, je aj rozpredaj majetku alebo využívanie služieb záložní. Predaj časti majetku priznalo len 17 respondentov (7,6%) a založiť nejaké veci do záložne bolo nútených 40 respondentov (17,8%). Môžeme teda konštatovať, že táto stratégia riešenia nepriaznivej situácie nie je bežná a respondenti ju vo väčšej miere nevyužívajú. Respondenti predávali najmä auto a televízor. Medzi vecami, ktoré boli respondenti nútení dať do záložne najčastejšie figurovalo zlato a zlaté šperky, pričom išlo o obrúčky, retiazky, prstene a náramky.

5 Požičiavanie si finančných prostriedkov

Z predchádzajúcich výsledkov výskumu už vieme, že väčšina respondentov je zadlžená. Vieme však, že predaj majetku alebo založenie vecí do záložne využilo len nízke percento respondentov. Ďalej sme zisťovali iné stratégie dopĺňania príjmu - požičiavanie si peňazí a jeho účel.

Tab.2: Dôvody požičiavania si finančných prostriedkov (%)

	Áno, požičali sme si	Nie, nepožičali sme si	Priemer	Medián	Modus
Každodenné jedlo a nápoje	23,1	76,9	1,77	2,00	2
Ošatenie, obuv	44,0	56,0	1,56	2,00	2
Vybavenie domácnosti	25,8	74,2	1,74	2,00	2
Zaplatenie nájomného	37,8	62,2	1,62	2,00	2
Opravy súvisiace s bytom	28,4	71,6	1,72	2,00	2
Platenie účtov za telefón	8,0	92,0	1,92	2,00	2
Návšteva lekára, nemocnice	22,7	77,3	1,77	2,00	2
Nákup liekov	41,8	58,2	1,58	2,00	2

Ako z tabuľky vyplýva, najčastejšie si respondenti požičiavajú peniaze na ošatenie a obuv (44%). Takýto výsledok sa dal očakávať, keďže z predchádzajúcich výsledkov výskumu už vieme, že práve so zabezpečením obnovy šatstva a obuvi má najviac respondentov časté problémy. Za účelom nákupu ošatenia a obuvi si požičiavali peniaze najmä neúplné rodiny. A to tak s jedným alebo dvoma deťmi (53,8%), ako aj s tromi a viac deťmi (50%). Môžeme teda skonštatovať, že na nákup ošatenia a obuvi si viac požičiavajú peniaze neúplné rodiny, ako rodiny úplné. Neplatí však, že podiel tých respondentov, ktorí si požičali na uvedený dôvod, rastie

s počtom detí v rodine. Takisto nás zaujímalo požičiavanie si financií v súvislosti s dobou poberania dávky v hmotnej núdzi. Vychádzali sme z predpokladu, že respondenti dlhodobo evidovaní budú túto stratégiu využívať častejšie.

Podiel požičiavania si peňazí skutočne rástol s dĺžkou celkovej doby poberania dávky v hmotnej núdzi. Kým si na obuv a ošatenie požičalo len 17,6% respondentov s celkovou dobou poberania do jedného roka, viac ako dve tretiny (72,7%) tvorili respondenti s dobou poberania 10 rokov a viac.

Nákup liekov predstavoval druhý najčastejší dôvod požičiavania si peňazí. Predpokladali sme, že na lieky si budú viac požičiavať vekovo starší respondenti. Viac ako polovica respondentov, ktorí si požičali peniaze na lieky je z dvoch vekovo najstarších kategórií. Na nákup liekov si teda najčastejšie požičiavali respondenti vo veku od 41 do 50 rokov (55,1%) a vo veku 51 rokov a viac (50%). Za nimi nasleduje s výrazne nižším podielom najmladšia veková kategória od 21 do 30 rokov (38,7%). Podobne ako pri požičiavaní si peňazí na šatstvo a obuv, aj pri nákupe liekov podiel požičiavania si peňazí rástol s dĺžkou celkovej doby poberania dávky v hmotnej núdzi. Kým si na lieky požičalo 29,4% respondentov s celkovou dobou poberania do jedného roka, takmer dve tretiny (63,6%) tvorili respondenti s dobou poberania 10 rokov a viac.

6 Zdroje a formy pomoci

Zaujímalo nás, či rodiny v hmotnej núdzi potrebujú na prekonanie nepriaznivej situácie nejakú pomoc z vonku. Snažili sme sa zistiť, aké najdôležitejšie zdroje pomoci a podporné siete respondenti využívajú. V neposlednom rade zistiť úlohu neinštitucionalizovanej pomoci.

Ďalej nás zaujímali formy pomoci, teda akým spôsobom bola respondentom poskytnutá pomoc.

Tab.3: Zdroje a formy pomoci poberateľov dávky v hmotnej núdzi (%)

	Bližka rodina	Širšie príbuzenstvo	Známí, susedia	Obec	Neštátne organizácie	Cirkev
Peniaze	73,8	14,7	11,6	10,2	1,3	4,4
Veci, tovary	5,8	33,8	27,6	2,2	2,2	7,6
Služba, práca	-	4,9	16,0	14,7	0,4	4,4
Netýka sa	20,4	46,7	44,9	72,9	96,0	83,6

Ako z tabuľky vyplýva, blízka rodina je nepochybne najčastejšie využívaným zdrojom pomoci u poberateľov dávok v hmotnej núdzi. Svedčí o tom aj najnižší podiel odpovedí vo variante Netýka sa (20,4%). Podiel odpovedí v tomto variante rastie s poklesom využívania jednotlivých zdrojov pomoci, napr. neštátne organizácie - 96%.

Ako ďalej z tabuľky vyplýva, najčastejšou formou pomoci od blízkej rodiny sú peniaze (73,8%). Čo je zaujímavé, službu alebo prácu od blízkej rodiny neuviedol ani jeden respondent. Druhou najčastejšou formou pomoci boli veci a tovary, a to od širšieho príbuzenstva (33,8%) ako i od známych a susedov (27,6%). Peniaze počnúc širším príbuzenstvom (14,7%) a neštátnymi organizáciami končiac (1,3%) nedosiahli významné percentuálne podiely. Ako tretia forma pomoci bola služba a

práca, ktorá od známych a susedov dosiahla 16% a od obce 14,7%. Z uvedeného môžeme konštatovať, že pomoc vo forme peňazí dominovala u blízkej rodiny, zatiaľ čo už širším príbuzenstvom počnúc a neštátnymi subjektami končiac tu mala vyššie zastúpenie pomoc vo forme materiálnej (veci, tovary) a vo forme služieb a práce. Slabú, resp. neexistujúcu pomoc uviedli respondenti v prípade cirkvi a neštátnych organizácií. Celkovo ako slabý zdroj pomoci sa javia neštátne organizácie, cirkev ale aj obec s nízkymi percentuálnymi podielmi.

Zaujímavé údaje sme dosiahli druhostupňovým triedením. Z tých respondentov, ktorí uviedli, že sa počas poberania dávky zadĺžili, až 80,2% si požičalo peniaze od blízkej rodiny, 9,1% si požičalo veci a tovary. Požičiavanie peňazí od blízkej rodiny bolo bežné aj u poberateľov, ktorí uviedli, že sa počas poberania dávky nezadĺžili. Peniaze si od blízkej rodiny požičalo 66,3% z nich.

Viac ako jedna pätina respondentov (21,1%), ktorí si od blízkej rodiny požičali peniaze, sa počas poberania dávky dostali do situácie, že museli založiť nejaké veci do záložne. Tých, ktorí tak nemuseli urobiť bolo teda až 78,9%. Môžeme sa len domnievať, že sa tak stalo práve vďaka požičaniu si peňazí od najbližšej rodiny.

7 Návrhy a odporúčania

Cieľom nášho výskumu bolo analyzovať sociálno-ekonomickú situáciu rodín v hmotnej núdzi, a tým analyzovať stratégie rodín v hmotnej núdzi na prekonávanie nepriaznivej sociálno-ekonomickej situácie, podporené siete, zdroje a formy pomoci. Výsledkami výskumu chceme podporiť snahy o adresnú pomoc a zlepšenie sociálno-ekonomickej situácie rodín v hmotnej núdzi. Predkladáme preto niekoľko myšlienok alebo návrhov, ktorých realizácia by mohla k tomu prispieť:

Oblasť štátnej správy:

- vytvárať podmienky na rozvoj sociálnej práce pri jej uplatňovaní v praxi. Aktuálna je požiadavka na kvalifikačnú pripravenosť sociálnych pracovníkov ale aj ich motivácia pre výkon tohto povolania. Apelujeme na vytváranie podmienok a priestor pre sociálnu prácu s rodinami v hmotnej núdzi na úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny - nutnosť znižovania agendy, znižovanie počtu klientov na jedného sociálneho pracovníka (nutnosť systematickej a dlhodobej práce s rodinou ako celkom)
- vytvoriť podmienky na rozvoj terénnej sociálnej práce. Navrhujeme zavedenie funkcie terénneho pracovníka alebo sociálneho asistenta, ktorého hlavnou náplňou bude monitoring, depistáž a vyhľadávanie rodín v hmotnej núdzi, ako i návštevy v evidovaných rodinách a ich sprevádzanie
- rozvíjať systém kvalifikovaného sociálneho poradenstva s občanmi v hmotnej núdzi za účelom skúmania príčin a poznania zvládacích zdrojov v rodinách, za účelom zvyšovania ich aktivity pri riešení nepriaznivej situácie pri zaangažovanosti všetkých členov rodiny na pripravovaných zmenách. Tomu zodpovedá aj príprava kvalifikovaných sociálnych poradcov (vedomosti, zručnosti, osobné danosti)
- zainteresovanie ďalších odborníkov, komunikácia a spolupráca jednotlivých odborníkov s rodinou a sociálnym pracovníkom (právnik, psychológ, kňaz, psychológ, finančný poradca, lekár...)
- rozvíjať nepriamu finančnú pomoc rodinám s deťmi na zvyšovanie rovností šancí z dôvodu účelného a adresného vynakladania finančných prostriedkov
- podpora príjmu jednorodičovských rodín, podpora participácie osamelých rodičov na trhu práce a v neposlednom rade opatrenia na zladenie pracovných a rodinných povinností

- vytvárať podmienky na zamestnávanie sa občanov na znížený pracovný úväzok a alternatívne formy zamestnania; priestor pre pracovné uplatnenie, prípadne podnikanie s výhodami pre rodiny v hmotnej núdzi. Uvedomujeme si však, že bez oživenia hospodárstva SR je znižovanie počtu občanov v hmotnej núdzi ťažko uskutočniteľné.

Oblasť samosprávy:

- podporovať posilňovanie kapacít v sociálnej oblasti a zabezpečovanie vzdelávania zamestnancov samosprávy. Táto požiadavka je o to naliehavejšia, nakoľko sa v roku 2008 pripravuje prenos pôsobnosti v oblasti riešenia hmotnej núdze a posilňuje sa tak zodpovednosť obcí v oblasti pomoci v hmotnej núdzi
- na regionálnej úrovni podporovať záujmy rodín (remeslá, umelecká výroba, hobby a pod.)
- na regionálnej úrovni podporovať organizovanie kultúrnych podujatí rodinami (spoločné vystúpenia, rodinné ochotnícke divadlo a pod.) v spolupráci s neštátnymi subjektami
- organizovať a cenovo zvýhodňovať kultúrne podujatia pre rodiny v hmotnej núdzi (rodinné lístky)
- vytvoriť a podporovať svojpomocné vzdelávacie centrá pre deti i dospelých, priestor pre svojpomocné kluby rodín v núdzi, čím by sa zabezpečil sociálny kontakt a v prípade potreby im bola poskytnutá konzultačná a odborná pomoc
- zaviesť kvalitné a dostupné sociálne služby pre rodiny v hmotnej núdzi
- rozvoj komunitnej práce a príprava a vzdelávanie komunitných sociálnych pracovníkov; zvyšovanie úrovne komunitného plánovania (Fond sociálneho rozvoja) a záujmu komunít svojpomocne riešiť vlastné problémy.

Oblasť neštátnych subjektov:

- prostredníctvom skupín dobrovoľníkov organizovať finančne nenáročné voľnočasové prípadne vzdelávacie aktivity (prednášky, besedy, diskusie) pre rodiny s deťmi, kde sa upevnia rodinné vzťahy a vzťahy s okolím (prevencia sociálneho vylúčenia)
- zakladať nízkoprahové centrá (nielen) pre deti zo sociálne odkázaných rodín, aby zabezpečili rôzne aktivity na zmysluplné a zaujímavé trávenie voľného času
- zapojenie a spolupráca občianskych združení a cirkevných združení pri zbierkach a burzách napr. šatstva, obuvi, hračiek a pod.

Literatúra

- RUSNÁKOVÁ, M.: *Rodina v slovenskej spoločnosti v kontexte sociálnej práce*. Ružomberok: Pedagogická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku, 2007, s. 167. ISBN 978-80-8084-248-2.
- SCHAVEL, M.: *Sociálne poradenstvo pre rodiny so sociálno - ekonomickými problémami*. In: Zborník z medzinárodnej konferencie Sociálne a teologické aspekty chudoby a bohatstva. PF KU v Ružomberku. Ružomberok, 2007. ISBN 978-80-8084-256-7.
- Správa o sociálnej situácii obyvateľstva SR za rok 2007*. Bratislava: MPSVaR, 2008.
- Zákon NR SR č. 599/2003 Z. z. - o pomoci v hmotnej núdzi v platnom znení*.

Ing. Zuzana Gejdošová, PhD.

Katedra verejnej správy a práva
Ústav sociálnych vied
Pedagogická fakulta
Katolícka univerzita v Ružomberku
Námestie A. Hlinku 56/1
034 01 Ružomberok
Slovenská republika
gejdosova@fedu.ku.sk

PhDr. Angela Almašiová, PhD.

Katedra sociálnej práce
Ústav sociálnych vied
Pedagogická fakulta
Katolícka univerzita v Ružomberku
Námestie A. Hlinku 56/1
034 01 Ružomberok
Slovenská republika
almasiova@fedu.ku.sk

Úloha sociálneho pracovníka v domove sociálnych služieb

The role of social worker in home social services

Anna Bujdošová

Abstrakt

V súčasnej dobe, v dobe zmien legislatívnych noriem, zastáva sociálny pracovník významnú rolu, rolu poradcu. Sociálny pracovník poskytuje klientom prostredníctvom sociálneho poradenstva cenné informácie z oblasti štátnej sociálnej podpory, sociálneho zabezpečenia, sociálnej pomoci a sociálnych služieb, ktoré pomáhajú klientom s ťažkým zdravotným postihnutím pri riešení ich sociálnej a ekonomickej situácie. Využíva pritom vedomosti najmä humanitných, sociálnych, právnych vied a sociálnej etiky. Sociálny pracovník musí dodržiavať platné právne normy. Môže však pôsobiť na ich zmenu a tvorbu, a tak sa podieľať na celkovom spoločenskom vývoji.

Abstrakt

Currently, at the time of legislative change, the social worker major role, the role of adviser. The social worker provides counseling to clients through social valuable information from the assistance and social services to assist client with severe disabilities in addressing their social and economic situation. It uses the knowledge, in particular human, social, law and social ethics. The social worker must comply with applicable legal standards. However, it may act to change and creation, and thus contribute to overall social development.

Kľúčové slová

sociálny pracovník, úlohy sociálneho pracovníka, sociálne poradenstvo, kompenzačné príspevky

Keywords

social worker, the role of social worker, social counseling helps, compensatory allowances.

Úvod

V každej dobe a v každej spoločnosti vznikajú problémy, ktoré postihnutí občania nie sú schopní riešiť vlastnými silami. Nevyhnutnosť sociálnej práce je daná rôznorodosťou a komplexnosťou sociálnych problémov, ktoré zahrňujú ekonomické, hospodárske, právne, zdravotné, kultúrne okruhy pôsobenia a iné. Spoločnosť je preto povinná prostredníctvom sociálnej pomoci, ktorá je špecifickou formou takejto pomoci, ochraňovať tých, ktorí sú v núdzi a riešiť ich problémy.

Sociálna práca je spoločensko-vedný odbor, ktorý sa musí meniť a prispôsobovať v závislosti od vývoja spoločnosti. Musí rešpektovať právo na existenciu, právo na sebaurčenie, ľudské práva. Charakteristickým pre sociálnu prácu je celkový pohľad na ľudí v ich ekonomickej situácii, individuálnom vývoji osobnosti a sociokultúrnem životnom priestore.

Práca s ľuďmi v krízových životných situáciách je nesmierne náročná. Skúsenosti ukazujú na potrebu individuálneho prístupu a kreatívneho využívania pestrej palety foriem, prostriedkov a špecifických odborných pracovných metód založených na vedeckom základe a overených odbornými praktickými skúsenosťami, ktoré sa neustále rozvíjajú. Každý klient si vyžaduje iný prístup, inú škálu nástrojov a foriem sociálnej intervencie. Sociálny pracovník pri jednaní s človekom vychádza zo znalostí a praktických skúseností. Zaobchádzanie s človekom vyžaduje nielen znalosť praktických metód, ale i úprimnosť, citlivosť, etický záujem a prirodzený takt, keďže ide o zaobchádzanie s osobnosťou človeka, ktorý je istým spôsobom v

spoločnosti znevýhodnený. Vzťah medzi sociálnym pracovníkom a klientom postavený na báze dôvery a vzájomnej spolupráce predpokladá vysokú osobnú zaangažovanosť sociálneho pracovníka nielen v rámci pracovných povinností na úrade či v zariadení sociálnych služieb ale i prácu v prirodzenom sociálnom prostredí klienta, v rodine, či v teréne, ktorú často vykonáva v rámci osobného voľna.

Sociálni pracovníci pôsobia vo verejno-právnych inštitúciách alebo súkromných ustanovizniach, prípadne svoju prácu vykonávajú ako slobodné povolanie. Sociálny pracovník ako člen multidisciplinárneho pracovného tímu v domove sociálnych služieb nesie plnú zodpovednosť za svoju odbornú prácu a rozhodnutia v rámci vlastnej odbornej kompetencie. Predpokladom pre odborný výkon je tímová práca.

1 Úloha sociálneho pracovníka

Sociálny pracovník v DSS vykonáva mnoho rolí, ktoré sa navzájom prelínajú. Autorka Žilová (2005) hovorí o tom, že sociálny pracovník pôsobí ako:

- opatrovateľ alebo poskytovateľ služieb pričom pomáha klientom v ich dennom živote pri výkone dôležitých činností, ktoré nedokážu vykonať vzhľadom k ich postihnutiu,
- sprostredkovateľ služieb vykonáva funkciu informátora klienta, koordinátora osôb, ktorí sa zúčastňujú na práci s klientom, prípadne pomáha klientom získať kontakt s inými zdrojmi pomoci,
- manažér pracovnej náplne sleduje kvalitu poskytovaných služieb a priebežne spracováva informácie,
- poradca vystupuje vo funkcii poradenského pracovníka.

Z toho nám vyplýva, že sociálne poradenstvo poskytované v DSS má veľa rozličných významov. Tieto významy majú spoločné, že sú založené na vzťahu pomôcť klientom. Poradca sa snaží podporiť rast, rozvoj, zrelosť a lepšie uplatnenie klientov, aby sa efektívnejšie orientovali vo svete a vyrovnali sa so životom. Z tejto definície vyplýva, že poradenstvo je len udeľovanie rád, poskytovanie receptov, že disponuje univerzálnymi prostriedkami na riešenie problémov, ktoré sa vyriešia hneď. Mnohí klienti si myslia, že poradca im všetko okamžite vyrieši, že má dostatok múdrostí a sociálnych zručností. Klienti si neuvedomujú, že do riešenia svojej sociálnej situácie musia investovať čas, vlastnú prácu a námahu. Prvé čo poradca pri prvom kontakte s klientom urobí je, že koriguje neprimerané očakávania a poskytne klientovi reálny pohľad na možnosti poradenstva a poradcu. Je dôležité, aby poradenstvo nebolo charitatívnym modelom samaritánskych koncepcií, neprevzalo do svojej poradenskej práce udeľovanie rád a návodov ako jediný možný spôsob.

Poradenstvo a jeho možnosti chápeme ako metódu vzdelávania a výchovy, metódu redukovania emocionálneho napätia, metódu pomoci človeku pri riešení problémov a pri hľadaní nových primeraných foriem života. Klient nemá plniť iba príkazy a pokyny poradcu, má sa sám podieľať na analýze problémov, pokúšať sa lepšie spoznať sám seba, pochopiť motiváciu a kauzalitu svojho správania a pokúsiť sa hľadať nový systém fungovania vo svete. Poradca má umožniť a uľahčiť tento proces, pomáha klientovi uvedomiť si jeho latentné možnosti pre konštruktívne zmeny seba samého, svojho okolia i fungovania vo vzťahoch k iným ľuďom. Klient má na seba prevziať zodpovednosť za seba, za zmenu. Preto podľa Gaburu (1995) základná koncepcia poradenstva vychádza z rešpektovania osobnosti jednotlivca, jeho základnej ľudskej odlišnosti a z viery v človeka, že si s pomocou poradcu dokáže riešiť svoje problémy. Dnešná doba podmieňuje to, aby sa v sociálnej práci vyvíjalo sociálne poradenstvo ako jedna z jej metód. Treba, aby boli sociálni

pracovníci profesionálne pripravení aj na sociálne poradenstvo. Podľa Baumrukovej (1997) má sociálne poradenstvo v systéme sociálnej pomoci plniť dve základné úlohy:

- na jednotlivých úrovniach štátnej správy, samosprávy a neštátnych subjektov zabezpečovať plnú informovanosť o nárokoch, ktoré vyplývajú pre občanov z platnej legislatívy prostredníctvom pracovníkov a
- pomáhať občanovi v núdzi prostredníctvom poradenských aktivít vrátane sociálnej terapie.

V sociálnom poradenstve je dôležitý vzťah medzi klientom a sociálnym pracovníkom. Sociálny pracovník musí mať potrebné zručnosti, aby zvládol prácu s klientom a musí predovšetkým disponovať zrelou osobnosťou, morálnym statusom a schopnosťou empatie.

„Sociálny pracovník je profesionál, ktorý disponuje osobitnými predpokladmi, vlastnosťami a schopnosťami. Prispieva k zlepšeniu situácie a nabáda jednotlivca, skupinu, komunitu či spoločnosť k správny postojom. Snaží sa riešiť a eliminovať poruchy a demotivačné faktory v interakcii so sociálnym prostredím, vedie klienta k vlastnej zodpovednosti, k rozvoju kritického myslenia z hľadiska budúcich potrieb a k účelnému využitiu vlastných zdrojov. Očakávané efekty sociálneho pracovníka sa prejavujú v momente nezávislosti sociálnych klientov“ (Striežinec, 1999, s. 19). Sociálny pracovník berie klienta ako bio-psycho-sociálno-spirituálnu bytosť. Pomáha klientovi, aby si zabezpečil svojimi silami, prípadne silami svojho blízkeho okolia svoje potreby. Sociálny pracovník - -poradca má dobre poznať sám seba, lebo jeho základným pracovným nástrojom je on sám. Mal by vedieť o sebe ako pôsobí na druhých ľudí, ako vplýva na druhých, ako ho vnímajú. Najlepšie o sebe získava poznatky pomocou spätnej väzby od iných ľudí. Musí vedieť spracovať spätnú väzbu vo svoj prospech, čo mu pomôže porozumieť ich postojom a reakciám. Sociálny pracovník - -poradca má voči klientovi morálnu zodpovednosť, ktorá sa riadi určitými etickými zásadami. Tieto základné zásady sú obsiahnuté v etickom kódexe sociálnych pracovníkov, ktoré sa dajú aplikovať aj na prax sociálnych poradcov.

2 Domov sociálnych služieb

Pre fyzické osoby odkázané na pomoc inej fyzickej osoby sú zriadené domovy sociálnych služieb, ktoré slúžia na riešenie nepriaznivej sociálnej situácie občana z dôvodu ťažkého zdravotného postihnutia. Podľa Zákona 448/2008 Z. z. o sociálnych službách podľa §38 sa:

- 1) *v DSS poskytuje sociálna služba fyzickej osobe, ktorá je odkázaná na pomoc inej fyzickej osoby, a jej stupeň odkázanosti je najmenej V podľa prílohy č. 3, alebo fyzickej osobe, ktorá je nevidiaca a jej stupeň odkázanosti je najmenej III podľa prílohy č. 3.*

- 2) *V DSS sa*

a) poskytuje

*pomoc pri odkázanosti na pomoc inej fyzickej osoby,
sociálne poradenstvo,
sociálna rehabilitácia,
ošetrovateľská starostlivosť,
ubytovanie,
stravovanie,
upratovanie, pranie, žehlenie a údržba bielizne a šatstva,
osobné vybavenie,*

- vreckové a vecné dary dieťaťu s nariadenou ústavnou starostlivosťou,
ktorému sa poskytuje celoročná pobytová služba,
- b) zabezpečuje**
pracovná terapia,
záujmová činnosť,
- c) utvárajú podmienky na**
vzdelávanie,
úschovu cenných vecí.

Sociálne poradenstvo, ktoré sa realizuje v DSS je základné sociálne poradenstvo. Zameriava sa hlavne na individuálne sociálne poradenstvo, pri ktorom využíva metódy práce s jednotlivcom. Využíva niektoré poradenské metódy, ktoré sú prispôsobené pre klientov DSS. Podľa autora Oláha, Schavela (2006) je to hlavne poskytnutie *kvalifikovanej informácie a poznatkov* z oblasti sociálneho zabezpečenia (sociálne poistenie), štátnej sociálnej podpory, sociálnej pomoci a sociálnych služieb. Klientovi pomáha lepšie sa orientovať v legislatíve sociálneho zabezpečenia a hľadať primerané riešenia, umožniť mu pochopiť súvislosti jeho situácie, právne a sociálne aspekty jeho problému a ak problém klienta nespadá do profesionálnej kompetencie sociálneho poradcu, odošle, *distribuuje* klienta k poradcovi, ktorý zabezpečuje vyšší stupeň sociálneho poradenstva. Sociálny poradca využíva metódu *klarifikácie* problému a to tak, že spolu s klientom objasňuje rôzne aspekty daného problému a tým si klient objasňuje základný rámec problému, čo mu pomôže, aby pochopil jeho príčiny a súvislosti a mohol sa rozhodnúť pre optimálne riešenie. Pri poskytovaní kvalifikovanej informácie sociálny poradca vytvára priestor na *ventiláciu* klienta. Klient sa môže vyrozprávať, zbaviť sa nahromadených pocitov neistoty, napätia, strachu, úzkosti, umožňuje mu hovoriť o ťažkostiach a problémoch bez obáv zo zosmiešnenia, ignorovania a nepochopenia. Z oblasti štátnej sociálnej podpory sa klienti s ťažkým zdravotným postihnutím najčastejšie informujú o druhoch peňažných príspevkov na kompenzáciu, ktoré právne upravuje Zákon 447/2008 Z. z. o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia, kde sa v § 1 definujú:

- 1) Právne vzťahy pri poskytovaní peňažných príspevkov na kompenzáciu sociálnych dôsledkov ťažkého zdravotného postihnutia, právne vzťahy pri vyhotovovaní preukazu fyzickej osoby s ťažkým zdravotným postihnutím so sprievodcom (ďalej len „ preukaz“) a parkovacieho preukazu pre fyzickú osobu so zdravotným postihnutím (ďalej len „ parkovací preukaz“)
- 2) Cieľom úpravy právnych vzťahov uvedených v odseku 1 je podpora sociálneho začlenenia fyzickej osoby s ťažkým zdravotným postihnutím do spoločnosti za jej aktívnej účasti pri zachovaní jej ľudskej dôstojnosti za podmienok a v oblasti ustanovených týmto zákonom. Kompenzácia je zmiernenie alebo prekonanie sociálneho dôsledku ťažkého zdravotného postihnutia poskytovaním peňažných príspevkov na kompenzáciu podľa tohto zákona alebo poskytovaním sociálnych služieb podľa osobitného predpisu.
- 3) Ťažké zdravotné postihnutie je zdravotné postihnutie s mierou funkčnej poruchy najmenej 50%.
- 4) Funkčná porucha je nedostatok telesných schopností, zmyslových schopností alebo duševných schopností fyzickej osoby, ktorá z hľadiska predpokladaného vývoja zdravotného postihnutia bude trvať dlhšie ako 12 mesiacov.

Druhy peňažných príspevkov na kompenzáciu.

Podľa § 19 menovaného zákona odsek

- 1) *Peňažné príspevky na kompenzáciu sú*
a/ *peňažný príspevok na osobnú asistenciu,*
b/ *peňažný príspevok na kúpu pomôcky,*
c/ *peňažný príspevok na výcvik používania pomôcky,*
d/ *peňažný príspevok na úpravu pomôcky,*
e/ *peňažný príspevok na opravu pomôcky,*
f/ *peňažný príspevok na kúpu zdvíhacieho zariadenia,*
g/ *peňažný príspevok na kúpu osobného motorového vozidla,*
h/ *peňažný príspevok na úpravu osobného motorového vozidla,*
i/ *peňažný príspevok na prepravu,*
j/ *peňažný príspevok na úpravu bytu,*
k/ *peňažný príspevok na úpravu rodinného domu,*
l/ *peňažný príspevok na úpravu garáže,*
m/ *peňažný príspevok na kompenzáciu zvýšených výdavkov,*
n/ *peňažný príspevok na opatrovanie.*
- 2) *Peňažné príspevky na kompenzáciu uvedené v odseku 1 písm. a/, i/, m/ a n/ sú opakované peňažné príspevky na kompenzáciu a peňažné príspevky na kompenzáciu uvedené v odseku 1 písm. b/ až h/ a j/ až l/ sú jednorazové príspevky na kompenzáciu.*

Záver

Záverom treba vyzdvihnúť dôležitosť a nevyhnutnosť sociálnej práce a samotnej práce sociálneho pracovníka s klientom pri hľadaní možností a foriem riešenia vzniknutej nepriaznivej životnej situácie, v ktorej sa občan ocitol a hlavne na mobilizáciu a aktivizáciu občana i jeho rodiny pri hľadaní vlastných i náhradných zdrojov prekonávania sociálnej a ekonomickej núdze. Iba cielenou a pravidelnou vzájomnou súčinnosťou zainteresovaných subjektov a odborníkov je možné očakávať efekt a pozitívny výsledok takéhoto úsilia.

Literatúra

- BAUMRUKOVÁ, P. a kol.: *Obce, města, regióny a sociální služby*. Praha: Socioklub, 1997, 89s. ISBN 80-8002-241-2.
- GABURA, J.: *Sociálne poradenstvo*. Bratislava: OZ Sociálna práca, 2004, 120 s. ISBN 80-85617-23-8.
- LEVICKÁ, J.: *Metódy sociálnej práce*. Bratislava: VeV s.r.o. 2002, 122s. ISBN 80-89074-38-3.
- OLÁH, SCHAVEL, M.: *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. Prešov: 2006, 192 s. ISBN 80-8068-487-1.
- STRIEŽENEC, Š.: *Úvod do sociálnej práce*. Trnava: AD, 1999, 215s. ISBN 80-967589-0-X.
- ŽILOVÁ, A.: *Úvod do teórie sociálnej práce (náuka o sociálnej práci)*. Badín: Mentor, 2005, 130s. ISBN 80-968932-1-1.
- Zákon č. 447/2008 Z. z. - o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia v znení neskorších platných predpisov.*
- Zákon č. 448/2008 Z. z. - o sociálnych službách v znení neskorších platných predpisov.*

Mgr. Anna Bujdošová

Štiavnická 6
034 01 Ružomberok
Slovenská republika
anna.0905509912@gmail.com

Praktické skúsenosti z poskytovania sociálnych služieb v domove pre matky s deťmi v sociálnej neistote z Centra POKOJ

Practical experience with the provision of social services in the home for mothers with children in the social insecurity of the Center POKOJ

Magdaléna Fillová, Miroslav Štefunko

Abstrakt

Skúsenosti z poskytovania sociálnych služieb fyzickým osobám - matkám v sociálnej neistote naznačujú, že úspešnosť sociálneho začlenenia do spoločnosti závisí prevažne od ich osobnosti, motivácie a v minimálnej miere od veku, vzdelania a etnického pôvodu. V poskytovaní sociálnych služieb sociálni pracovníci využívajú otvorenú komunikáciu, spoločné hľadanie riešenia nepriaznivej situácie klientiek a plánovanie ďalšieho postupu so spätnou väzbou. Na základe zistení z dotazníka klientkám sú klientky s kvalitou poskytovania sociálnej služby sociálnymi pracovníkmi a zariadením výrazne spokojné.

Abstract

The experience of providing social services to individuals - mothers in social uncertainty suggests that the success of social inclusion in society depends largely on their personality, motivation and a minimum age, education and ethnicity. The provision of social services, social workers make use of open communication, joint search for solutions to the adverse situation of clients and planning for a follow-up feedback. Based on the findings of the questionnaire clients are client with the quality of social services social workers and equipment greatly satisfied.

Kľúčové slová

sociálna služba, pracovná terapia, sociálne poradenstvo, psychologická starostlivosť, kvalita poskytovania sociálnej služby

Keywords

social service, work therapy, social counseling, psychological care, the quality of provision of social services

Hlavná činnosť zariadenia Centra POKOJ v Kláštore pod Znievom

Občianske združenie (OZ) **Brieždenie** vzniklo v roku 2000. Na začiatku svojej činnosti bola jeho činnosť zameraná na kultúrnu činnosť, poradenstvo pre matky a deti v školskom veku. Prednášková a vzdelávacia činnosť bola zameraná na prevenciu chorôb, následkov fajčenia, drogovej závislosti a na ochranu rodiny. V roku 2002 sme nadviazali spoluprácu s krízovým centrom Pro familia v Martine, ktorá viedla k vytvoreniu domova **Centrum POKOJ** v Kláštore pod Znievom. OZ Brieždenie bolo zapísané do registra subjektov, ktoré môžu poskytovať sociálne služby v roku 2005.

Hlavná činnosť Centra POKOJ je v poskytovaní sociálnej pomoci fyzickej osobe:

1. ktorá nemá zabezpečené nevyhnutné podmienky na uspokojenie základných životných potrieb a nemá zabezpečené ubytovanie alebo nemôže doterajšie bývanie užívať,
2. na ktorej je páchané násilie, osamelej tehotnej žene a matke s deťmi, ktorá nemá zabezpečené ubytovanie, alebo nemôže z vážnych dôvodov užívať bývanie.

Od otvorenia zariadenia bolo v zariadení umiestnených cca 80 klientiek, z ktorých cca 5 % klientiek sa sociálne začlenilo do spoločnosti. Našli si vlastné bývanie a prácu na hlavný pracovný pomer.

Praktické skúsenosti z poskytovania sociálnych služieb v Centre POKOJ

Cieľom poskytovania **sociálnej služby** je **sociálne začlenenie** fyzickej osoby do života, ktorá je v **nepriaznivej sociálnej situácii**. V našom zariadení sa úspešne sociálne začlenila iba minimálna časť klientiek. Na základe skúsenosti sme zistili, že úspešnosť sociálneho začlenenia závisí viac od osobnostných individuálnych predpokladov klientky ako od veku, počtu jej detí, vzdelania alebo od dĺžky času kedy nepracovala. Najčastejšie príčiny vzniku situácie sociálnej neistoty klientiek sme analyzovali pomocou rozhovorov a anamnézy. Najčastejšie príčiny sociálnej neistoty:

- závislosti,
- nezamestnanosť,
- domáce násilie,
- nízky príjem rodičov,
- rozpad partnerských vzťahov,
- náhla strata bývania,
- výkon trestu partnera.

Sociálne poradenstvo realizované podľa **zásad poradenského rozhovoru**.

Zásady poradenského rozhovoru:

- odstránenie psychickej nepohody,
- získanie dôvery,
- akceptácia klientky,
- empatický prístup,
- aktívne počúvanie klientky sociálnym pracovníkom,
- prejavovaný záujem riešiť situáciu sociálnej neistoty,
- spoločné hľadanie riešenia vzniknutej nepriaznivej situácie,
- hľadanie vhodných otázok na získanie potrebných informácií o situácii klientky,
- aktívna podpora sebadôvery klientky,
- plánovanie spoločného postupu,
- spätná väzba a s korekciou prípadných omylov.

Pracovnú terapiu v priebehu 3 rokov sme realizovali rôznymi formami:

- balenie pohľadníc v chránenej dielni v zariadení,
- pomocné práce v reštaurácii,
- pomocné práce na slepačej farme,
- ojedinele sa klientky jednotlivito zamestnali v rôznych firmách,
- práce v záhrade,
- aktivačné práce,
- ručné práce,
- zaváranie ovocia a zeleniny,
- úprava areálu a upratovanie vnútorných priestorov zariadenia a varenie.

Väčšina klientiek v rámci pracovnej terapie získali potrebné pracovné návyky a zručnosti a fyzické a mentálne predpoklady. V súčasnosti cca 70 % klientiek nepravidelne pracuje na dohodu a ostatné klientky sú v dôchodkovom veku a na materskej dovolenke vo vysokom štádiu tehotenstva. V priebehu 3 rokov získalo 5 % klientiek prácu na hlavný pracovný pomer a ojedinele získali aj vlastné bývanie.

V odbornej činnosti poskytovania pracovnej terapie sme postupovali podľa zásad:

- stanovenie pevného pracovného času,

- vytvorenie primeraných priestorových a materiálno-technických podmienok,
- vytvorenie možnosti klientkám, aby si mohli sami organizovať prácu a vylepšovať pracovné postupy a možnosť vykonávať vlastnú kontrolu pracovného produktu,
- prísne dodržiavanie dohodnutých termínov stanovených odberateľmi,
- ohodnotenie práce na základe výkonu.

Pozitívne prínosy pracovnej terapie:

- zníženie výskytu konfliktov medzi klientkami,
- obmedzovanie fajčenia klientiek,
- zvyšovanie sebavedomia klientiek,
- zníženie výskytu negatívnych nálad klientiek,
- zvýšenie motivácie k sociálnemu sa začleneniu do spoločnosti,
- aktivizácia činnosti klientiek na hľadanie práce a vlastného bývania.

Na základe potrieb klientiek v našom zariadení je realizovaná **psychologická starostlivosť** zameraná na:

- individuálnu a skupinovú psychologickú terapiu,
- psychologickú terapiu pre matky a ich deti,
- tréningy komunikácie, riešenia konfliktov,
- diagnostikovanie problémového správania,
- testy osobnosti,
- sociometrické testy,
- odporúčanie na ďalšie odborné vyšetrenie k psychiatrovi,
- výchovné poradenstvo pre matky s deťmi,
- supervízia sociálnym pracovníkom.

Názory a postoje klientiek na kvalitu poskytovania sociálnych služieb

Zisťovanie podmienok **kvality poskytovania sociálnej služby** sme realizovali pomocou dotazníka klientkám domova z Centra POKOJ. Cieľom dotazníka bolo zistiť spokojnosť klientiek s podmienkami poskytovania **sociálnych služieb, materiálno-technického vybavenia, priestorových a personálnych podmienok** v zariadení núdzového bývania z Centra POKOJ v Kláštore pod Znievom. Vzorku tvorilo 7 klientiek, ktoré majú 20 detí. Tri klientky mali dĺžku pobytu v domove do 2 mesiacov, ktoré prešli adaptačnou fázou a 4 klientky mali dĺžku pobytu v domove od 1/2 roka do 3 rokov.

Položky v dotazníku boli zamerané na oblasti:

- kvality materiálno-technických a priestorových podmienok vo vybavení izby, kúpelne, WC, kuchyne, spoločenskej miestnosti a vonkajších priestorov,
- kvality poskytovania sociálnych služieb,
- kvality výkonu sociálnej práce sociálnych pracovníkov,
- zisťovania záujmu o záujmovú činnosť,
- zisťovania záujmu o sociálne začlenenie v hľadaní si práce a vlastného bývania.

Z odpovedí z dotazníka sme zistili, že klientky sú vo väčšej miere spokojné s materiálno-technickými a priestorovými podmienkami zariadenia. Menšia čas klientiek by chcela zlepšiť vybavenie zariadenia kuchyne, izieb, kúpelne, WC a vonkajších priestorov.

Prevažná väčšina klientiek je spokojná s kvalitou poskytovania sociálnych služieb. Najviac využívajú pomoc v doprave autom, právne rady, osobný rozhovor so sociálnymi pracovníkmi. Najmenej využívajú rady a pomoc vo vedení domácnosti, pri vybavovaní záležitostí na úradoch a pomoc pri hľadaní práce a vlastného bývania. Poskytovanie iných sociálnych služieb klientkám nechýba.

Klientky hodnotia kvalitu výkonu sociálnej práce sociálnymi pracovníkmi prevažne veľmi dobre. Od sociálnych pracovníkov očakávajú najviac dôveru, úprimnosť, pomoc a pochopenie.

Väčšia čas klientiek chce v záujmovej činnosti prechádzky v prírode, kurz ručných prác a pracovať v záhrade. Menšia časť klientiek chce v záujmovej činnosti cvičiť pri hudbe, čítať, vzdelávať sa a počúvať prednášky. Jedna klientka chce absolvovať kurzy s prácou na počítači a účtovníctva. Jedna klientka chce mať jedenkrát do týždňa trojhodinové voľno bez starostlivosti o deti. Dve klientky by chceli vo voľnom čase relaxovať. Predpokladám, že klientky, ktoré chcú relaxovať sú pod psychickým tlakom sociálnej neistoty a majú niektoré príznaky depresie.

Väčšina klientiek tvrdí, že si hľadajú prácu. V súčasnosti 5 klientiek pracuje príležitostne na dohodu v reštaurácii a na slepačej farme, bez ohľadu na to že niektoré sú na materskej dovolenke. Z dvoch klientiek, ktoré si prácu nehľadajú je jedna v dôchodkovom veku a druhá je na materskej dovolenke tesne pred pôrodom. Väčšia časť klientiek si vlastné ubytovanie nehľadá s odôvodnením, že nemajú dostatočný príjem na nájomné.

Odpovede klientiek, ktoré sú v zariadení menej ako 2 mesiace sa od odpovedí klientiek, ktoré sú v zariadení viac ako ½ roka výrazne nelíšia, okrem hodnotenia kvality realizácie sociálnej práce sociálnymi pracovníkmi. Klientky s dlhším pobytom v zariadení hodnotia kvalitu realizácie sociálnej práce sociálnymi pracovníkmi kritickejšie a diferencovanejšie vo vzťahu ku konkrétnym sociálnym pracovníkom. Klientky s kratším pobytom v zariadení hodnotia kvalitu poskytovanej sociálnej pomoci sociálnymi pracovníkmi vo veľkej miere pozitívne.

Literatúra

Zákon č. 448/2008 - o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov, čiastka 165, www.zbierka.sk.

Fillová Magdaléna

Gymnáziaľna 162
038 43 Kláštor pod Znievom
Občianske združenie Brieždenie
Hodžova 12
036 01 Martin
Slovenská republika
briezdenie@zoznam.sk

PaedDr. Miroslav Štefunko

Štátna školská inšpekcia
Cyrila a Metoda 23-25
965 01 Žiar nad Hronom
Slovenská republika
miroslavstefunko@gmail.com

Legislatívne garancie následkov sociálnej a ekonomickej núdze v Slovenskej republike

Karol Zeman

Abstrakt

Právo ako normatívny systém, ktorý reguluje spoločenské vzťahy i v podmienkach trhovej ekonomiky tak, aby každý jej člen mal zabezpečený minimálny blahobyt i v ekonomickej rovine aspoň na úrovni životného minima. V oblasti sociálnej núdze zabezpečuje sociálnou prácou diagnostikovanie jeho sociálnej situácie s vytýčením eventuality riešení najmä u osôb vracajúcich sa z výkonu trestu odňatia slobody, ale i iných.

Kľúčové slová

sociálna práca, legislatívne garancie sociálnej núdze, hmotná núdza, životné minimum, sociálne poistenie, štátne sociálne dávky, sociálna pomoc

Autor je hosťujúcim docentom na Trnavskej univerzite, kde pôsobí už 15 rokov. Pred tým pracoval 18 rokov vo väzenstve vo výkonnej službe a následne ako riadiaci pracovník. Napriek tomuto odstupu času ho nenechávajú ľahostajným osudy ľudí vracajúcich sa z výkonu trestu odňatia slobody, lebo práve táto skupina sa bez pomoci veľmi obtiažne opätovne, alebo vôbec nedokáže integrovať do spoločnosti. Preto považuje za potrebné sa k tejto problematike vyjadriť.

Ústavný zákon č.23/1991 Zb., ktorý prijalo Federálne zhromaždenie ČSFR a ktorým sa uvádza Listina základných práv a slobôd v ustanovení čl. 26 ods. 3 *Každý má právo získavať prostriedky na svoje životné potreby prácou. Občanov, ktorí toto právo nemôžu bez vlastnej viny vykonávať, štát v primeranom rozsahu hmotne zabezpečuje; podmienky ustanoví zákon.*

V čl. 30 ods.(1) *Občania majú právo na primerané hmotné zabezpečenie v starobe a pri nespôsobilosti na prácu, ako aj pri strate živiteľa.*

Ods. (3) *Každý, kto je v hmotnej núdzi, má právo na takú pomoc, aká je nevyhnutná na zabezpečenie základných životných podmienok.*

Ústava SR č. 460/1992 Zb., (ďalej len Ústava SR) do ktorej boli myšlienky Listiny základných práv a slobôd subsumované, v ustanoveniach

čl. 35 ods. (1) *Každý má právo na slobodnú voľbu povolania, prípravu naň, ako aj prípravu podnikat' a uskutočňovať inú zárobkovú činnosť.*

Ods. (3) *Občania majú právo na prácu. Štát v primeranom rozsahu hmotne zabezpečuje občanov, ktorí nie z vlastnej viny nemôžu toto právo vykonávať. Podmienky ustanoví zákon.*

Ďalej Ústava SR v čl. 39 ods. (1) *Občania majú právo na primerané hmotné zabezpečenie v starobe a pri nespôsobilosti na prácu, ako aj pri strate živiteľa.*

Ods. (2) *Každý, kto je v hmotnej núdzi, má právo na takú pomoc, ktorá je nevyhnutná na zabezpečenie základných životných podmienok.* Ods. (3) Podrobnosti o právach podľa ods. (1) a (2) ustanoví zákon. Takto základný normatívny právny akt (ďalej len NPA) najvyššej právnej sily.

Fyzická osoba, ktorá sa dopusti trestného činu na území nášho štátu – teda podlieha jurisdikcii SR, pokiaľ sa príslušné orgány o takomto konaní dozvedia, sa dostáva pred súd, ktorý predložené dôkazy preverí a pokiaľ zistí porušenie zákona, človeka odsúdi. Jedným z trestov, ktorý tento nezávislý orgán môže páchatel'ovi

uložiť je i trest odňatia slobody. Toto opatrenie štátu sa vykonáva na základe zákona (zák. č.475/2005 Z.z.) a k realizácii zákona. Teda je to podzákonná činnosť donucovacej funkcie štátu. Všetka činnosť počas výkonu trestu odňatia slobody (ďalej len VTOS) sa vykonáva podľa zákona o VTOS a poriadku pre VTOS. V rámci nej, ktorú nazývame penitenciárna starostlivosť, je snahou pracovníkov Zboru väzenskej a justičnej stráže (ďalej len ZVJS) zmeniť odsúdeného s tým, aby po návrate do občianskeho života viedol riadny život – aby sa sociálne integroval do spoločnosti. Však bez pomoci iných, ako už bolo povedané na začiatku, je to veľmi obtiažne a v súčasnej dobe prakticky nemožné.

Ešte pred skončením pobytu vo väzenskom zariadení ho na žiadosť samotného odsúdeného navštívi sociálny kurátor príslušného úradu práce sociálnych vecí a rodiny (ďalej len UPSVaR), ktorý naviaže, respektíve sa pokúsi naviazať kontakt s rodinou. Tento krok je prvým pokusom opätovnej integrácie, lebo bez podpory v súčasných ekonomických podmienkach je to ozaj ťažké. Sociálny kurátor na základe zák.č.305/2005 Z.z. o sociálnoprávnej ochrane a sociálnej kuratele § 1 ods.(3) sa kontaktuje na príbuzných, však nie vždy dosiahne žiadaný výsledok, najmä v prípadoch, kedy trestná činnosť sa výrazne dotkla, či priamo bola orientovaná na členov rodiny. Jedná sa o prípady ublíženia na zdraví partnerovi (manželovi) týrania blízkej či zverenej osoby, ktoré po predchádzajúcich skúsenostiach nechcú ani počuť o navrátilcovi z VTOS. V takýchto prípadoch sa kurátori obracajú na rodičov, ktorí spravidla ani v najzložitejšej situácii dieťa neopúšťajú. Stávajú sa však i prípady s opačným výsledkom, najmä keď odsúdený vo VTOS pracuje, že odsúdení požiadajú kurátorov o zistenie čísla účtu manželky, na ktorý potom ústav poukazuje finančné prostriedky od odsúdeného pre výživu detí i manželky.

Ešte pred skončením pobytu vo väznici, sociálni pracovníci ústavu pre VTOS zasielajú hlásenie o nadchádzajúcom prepustení príslušnému úradu práce sociálnych vecí a rodiny. Po ukončení pobytu vo väzenskom zariadení osoba vracajúca sa z VTOS spravidla sa dostaví na úrad práce sociálnych vecí a rodiny, kde podľa zákona o sociálnoprávnej ochrane a sociálnej kuratele, ale i zákona č.599/2003 Z.z. o pomoci v hmotnej núdzi (ďalej len HN), požiadajú o dávku do výšky 2 tis. Sk. Tieto peniaze potrebujú na cestovné, či zakúpenie hygienických potrieb. Pri tejto príležitosti pracovník úradu práce v rámci poradenského rozhovoru zistí plány prepustenej osoby (***má kde hlavu zložiť?***). V opačnom prípade, ak je nablízku zriadené zariadenie sociálnych služieb (ďalej len ZSS) alebo útulok, odporučí mu takéto dočasné riešenie. Ak takéto zariadenie nie je, vzniká vážny problém. Taktiež ho kurátor presunie do zamestnaneckých služieb, kde po preukázaní potrebného platenia poistenia v nezamestnanosti (zák.č.461/2003 Z.z. o sociálnom poistení) prepustenec požiadá o zaradenie do evidencie uchádzačov o zamestnanie a začne sa mu vyplácať dávka v nezamestnanosti. V prípade že to tak nie je, čo obyčajne takto býva, požiadá o dávky v HN do výšky životného minima.

Často sa stávajú prípady, že odsúdený, po vykonaní polovice trestu alebo po dvoch tretinách uloženého trestu požiadá o podmienené prepustenie z VTOS. Vtedy súd rozhodnutím o prepustení súčasne zaviazá odsúdeného podmienkou zúčastniť sa poradenstva. Ak má v rozsudku uložený i ochranný dohľad, musí sa dostaviť k mediačnému a probačnému úradníkovi, ktorý ho oboznámi s podmienkami uloženého dohľadu. Súčasne ho poučí, ktoré miesta nesmie navštevovať (napríklad športové zariadenia, pohostinstvá, miesta kde sa stretáva kriminálne podsvetie a pod.).

Kazuistika

Je to jeden z posledných prípadov, ktorý riešil jeden ÚPSVaR na Slovensku.

Muž, vek 40 rokov, spáchal v opilosti trestný čin podľa ustanovenia § 219 zák.č.140/1961 Zb. trestný čin vraždy, za čo ho súd odsúdil k trestu odňatia slobody vo výške 13 a pol roka. Po odpykaní dvoch tretín uloženého trestu požiadal súd o podmiennečne prepustenie. Súd jeho žiadosti nevyhovel. Však po roku opäť požiadal o podmiennečné prepustenie, a pretože hodnotenie jeho správania mal pozitívne, súd rozhodol ho prepustiť na slobodu.

Už pred pojednávaním o podmiennečnom prepustení požiadal menovaný o pomoc pri nadviazaní kontaktu s rodinou, pretože počas VTOS sa to jemu nepodarilo (rodina sa od neho odvrátila – nechcú ho ani vidieť po tom, čo spravil a ako sa na nich pozerali ostatní občania v dedine). Rodina ani napriek osobnej intervencii sociálneho pracovníka UPSVaR u nich ani potom nesúhlasila, aby sa mohol vrátiť domov, preto pri pohovore na mu kurátorka odporučila sa dočasne uchýliť do útulku v susednom meste, pokiaľ si nájde prácu a potom si môže prenajať bývanie. Pri súčasnej ekonomickej situácii je to však trvale absolútne neriešiteľná situácia, a tak tento človek, i napriek skutočnosti, že si pokutu uloženú spoločnosťou splnil, sa opätovne neintegroval do nej. Premýšľal aj o možnosti uchýliť sa do azylového centra Krista Veľkňaza v Žakovciach, kde nájde seberovných s rovnakým osudom.

Literatúra

Drgonec J.: Ústava SR - Komentár k novelizácii ústavným zákonom č. 90/2001 Z.z. HEURÉKA 2001.

Kráľ J. : Ľudské práva v SR . ISBN 80-969034-1-1.

Ústava SR č. 460/1992 Zb. v znení zmien ... Žilina: PORADCA. ISBN: 80-89213-34-0.

Ústavný zákon č.23/1991 Zb. ktorých sa vnáša ...

Zákon č. 305/2005 Z.z. o sociálnoprávnej ochrane a sociálnej kuratele v znení...

Zákon č. 140/1961 Zb. Trestný zákon, v znení ...

Zákon č. 599/2003 Z.z. o pomoci v HN v znení

Zákon č. 475/2004 Z.z. o VTOS

h. doc. JUDr. Karol Zeman, PhD.

Spoločnosť pre sociálnu integráciu v SR – SposollntE
Haladovka 41/8
911 08 Trenčín
Slovenská republika
karol.zeman@centrum.sk

Lidé bez domova: Jakou pomoc očekávají od sociální služby „azylový dům“?

Homeless People: What Kind of Support Do They Expect from Shelter Services?

Jana Havlíková

Abstrakt

V postkomunistických zemích Střední Evropy patří fenomén bezdomovství a následný rozvoj sociálních služeb pro tuto cílovou skupinu mezi relativně nové jevy. V České republice byla struktura a poslání jednotlivých druhů sociálních služeb pro bezdomovce kodifikována teprve před dvěma lety, a to zákonem vymezujícím formy a cíle všech druhů sociálních služeb v Česku. Je však otázkou, nakolik jsou tímto způsobem definované služby přiměřené skutečným potřebám bezdomovců. Zahraniční zkušenosti poukazují na to, že sociální služby pro osoby bez přístřeší mají často tendenci spíše poskytovat bezdomovcům takovou pomoc, o níž je většinová společnost přesvědčena, že ji tito lidé potřebují, ale jejich reálné potřeby neřeší. Upozorňují na to, že bez porozumění těmto lidem a jejich potřebám by se mohly jim určené sociální služby stát pouze nástrojem sociální kontroly nad společensky nepřizpůsobivou skupinou obyvatel, a nikoliv nástrojem prosazení sociální spravedlnosti. Cílem této studie je obrazně udělit slovo právě samotným bezdomovcům - uživatelům sociálních služeb, aby mohli vyjádřit svá očekávání, jež těmto službám adresují. Prostřednictvím kvalitativní analýzy rozhovorů se 14 uživateli a uživatkami vybraného azylového domu pro bezdomovce v Brně, které byly uskutečněny v roce 2008, jsme hledali odpověď na otázku: Co lidé bez domova od sociální služby „azylový dům“ při svém příchodu očekávali a zda a jak jim tato sociální služba pomáhá při naplňování jejich osobních cílů? Výsledky poukazují na to, že uživatelé sociální služby „azylový dům“ převážně očekávali zajištění základních potřeb - bydlení a stravy.

Abstrakt

Till early 90s in the 20th century homelessness and social services for homeless people were quite unknown in the Czech Republic. Yet, two years ago types and functions of social services for homeless people were codified by adoption of Act No. 108/2006 Coll. on social services. However, the suitability of social support for homeless created in this way may be questionable. There is some evidence from abroad that social services for homeless people may tend to provide such a support which is perceived as good by non-homeless people but it does not meet actual needs of homeless. So, this kind of social services may become more a mean of social control than social justice. The aim of this paper is to give a voice to the homeless people themselves to learn what they expect from social services offered to them. This article draws on the findings of a qualitative study of fourteen homeless users of a shelter in the city of Brno carried out in 2008. We focused on their expectations from this social service, which they had when entering the shelter, and consequently whether or not the service has met their needs. Our findings suggest that homeless people expect from shelter services satisfaction of their basic needs - accommodation and meal. They had no awareness about other help intended to solve their unfavourable social situation, which was also provided by the shelter social workers. Subsequently some of them have greeted this kind of support but some not. Although there was no difference in expectations among men and women, there was a difference depending on the age of the users. Elderly users would like to stay in the shelter until they get a place in a house for elderly people; users in economic-active age would like to find a job and housing, and to leave the shelter, as soon as possible. On the background of these findings, we finally discuss the importance of listening to service users' perspective, but we also draw attention to the difficulty with picking up users' voice and with its interpretation in the context of social services.

Klíčová slova

bezdomovství, bezdomovci, azylový dům, potřeby uživatelů.

Keywords

homelessness, homeless people, shelter, users' needs.

Úvod

V postkomunistických zemích Střední Evropy patří fenomén bezdomovství a následný rozvoj sociálních služeb pro tuto cílovou skupinu k relativně novým společenským jevům. V České republice byla struktura a poslání jednotlivých druhů sociálních služeb pro bezdomovce kodifikována teprve před dvěma lety, a to zákonem 108/2006 Sb., o sociálních službách, který vymezuje formy a cíle všech druhů sociálních služeb v Česku. Je však otázkou, nakolik jsou takto definované služby přiměřené skutečným potřebám bezdomovců. Zahraniční zkušenosti poukazují na to, že sociální služby obecně, a pro osoby bez přístřeší zvláště, mají často tendenci spíše poskytovat bezdomovcům takové služby, o nichž je většinová společnost přesvědčena, že je tito lidé potřebují, ale jejich reálné potřeby neřeší (viz např. Beresford, Croft 2004; Zufferey, Kerr 2004). V souvislosti s těmito službami pak vyvstává otázka: *Qui bono?* Zatloukal (2006) ve své práci dokládá, že za určitých podmínek mohou sociální služby pro osoby bez přístřeší představovat pouze „elegantní řešení“ společnosti, jak se vypořádat s jednou kategorií osob, která svým životním stylem problematizuje existující sociální řád. Toto „elegantní řešení“ pak podle Zatloukala (2006: 89) spočívá v tom, „že se podaří vytvořit dojem, že se zmínění jedinci adaptovali nebo se alespoň podaří je lidem odstranit z očí.“ Aby se sociální služby určené bezdomovcům nestaly jen nástrojem sociální kontroly, který pouze vytváří „dojem“ začlenění bezdomovců do většinové společnosti, ale především nástrojem prosazování sociální spravedlnosti, je nezbytné, aby ti, kdo formulují opatření sociální politiky a poskytují sociální služby slyšeli a zohlednili názory a potřeby samotných uživatelů těchto služeb (Beresford, Croft 2004; Havlíková, Hubíková 2007; Zatloukal 2006; Zufferey, Kerr 2004). Zatloukal (2006) v tomto směru poskytovatelům sociálních služeb navrhuje, aby při poskytování služby primárně vycházeli z cílů, které stanoví sám uživatel, aby tedy přizpůsobili své služby skutečným a nejen předpokládaným potřebám uživatelů a také aby od nich průběžně získávali zpětnou vazbu k poskytování dané služby.

V našem příspěvku zprostředkovaně poskytujeme možnost vstoupit do diskuse o nastavení sociálních služeb pro bezdomovce samotným uživatelům těchto služeb. Cílem textu je na základě zjištění z případové studie vybraného azylového domu pro osoby bez přístřeší ve městě Brně odpovědět na následující otázky:

Proč respondenti vyhledali sociální službu azylového bydlení?

Jaká očekávání od svého pobytu v azylovém domě při vstupu měli?

Jaké osobní cíle sledovali v době konání výzkumu a jakou roli v jejich dosahování hrály služby azylového domu?

Než se však dostaneme k odpovědím na tyto otázky, zamyslíme se nad tím, koho je vlastně možné označit jako bezdomovce, krátce popíšeme situaci bezdomovců ve městě Brně a zmíníme zákonné vymezení sociální služby „azylový dům“. Poté představíme respondenty a užitou výzkumnou strategii, následně již v přeneseném slova smyslu udělíme slovo samotným bezdomovcům. V závěru nad získanými výsledky diskutujeme nejen přínos, ale i možná rizika zapojení uživatelů sociálních služeb pro bezdomovce do utváření nabídky těchto služeb. Zaměříme se na tři

oblasti: zjišťování jejich potřeb, interpretaci zjištěných údajů a využití zjištění při vytváření sociálních programů.

Bezdomovství a bezdomovci v městě Brně

Při vymezování sociálního jevu bezdomovství se sociální vědci shodují na tom, že se jedná o extrémní formu sociálního vyloučení (Edgar et al. 2007; Hradecký a kol. 2007; Zatloukal 2006). Konkrétnější definice bezdomovství a bezdomovců se však vzájemně různí a stále se vyvíjejí (srov. Zatloukal 2006). O vytvoření jednotné definice bezdomovství v rámci Evropské unie usiluje mezinárodní organizace FEANTSA (European Federation of National Organisations Working with the Homeless). Její typologie bezdomovství ETHOS (European Typology of Homelessness and Housing Exclusion) již byla převedena do českého prostředí (Hradecký a kol. 2007). Typologie ETHOS navrhuje vymezovat bezdomovství nikoliv úzce, tj. pouze jako situaci osob přežívajících venku bez střechy nad hlavou, ale v širším smyslu tak, aby bylo možné postihnout také příčiny a procesy k bezdomovství vedoucí. Bezdomovství v tomto pojetí zahrnuje osoby jak bez střechy nad hlavou, tak také osoby bez bytu a osoby žijící v nejistém nebo nevyhovujícím bydlení či ubytování (Hradecký a kol. 2007). Autoři (Hradecký a kol. 2007: 32-33) české podoby typologie bezdomovství pak mezi bezdomovce zařazují tyto skupiny osob: osoby přežívající venku, osoby využívající nízkoprahových nocleháren, osoby v ubytovnách pro bezdomovce (zejm. v azylových domech pro bezdomovce) a osoby žijící v nejistém bydlení (tj. žijící v nezákonně obsazené budově či pozemku).

Jak je patrné z typologie ETHOS, osoby označované jako bezdomovci tvoří homogenní skupinu (srov. též Zufferey, Kerr 2004). Lze předpokládat, že se výrazně budou lišit nejen jejich životní zkušenosti a životní styl, ale i pocítované potřeby a očekávání pomoci z vnějšku. Podobně autoři typologie upozorňovali na to, že bezdomovství nelze chápat jako jev, nýbrž jako proces. V tomto smyslu bude mít pravděpodobně jiná očekávání od sociálních služeb určených pro osoby bez přístřeší kupříkladu člověk, který teprve nedávno přišel o střechu nad hlavou a ten, kdo již mnoho let pobývá „venku“.

Typologie ETHOS byla použita i při sčítání bezdomovců v Brně, které bylo realizováno v březnu 2006 (viz Petřík a kol. 2006). Podle tohoto sčítání je v Brně téměř 1200 osob bez střechy nad hlavou, bytu či žijících v nejistém ubytování. Téměř tři čtvrtiny z tohoto počtu tvořili muži. Žen-bezdomovkyň tedy bylo v Brně výrazně méně než mužů. Z hlediska věkové skladby dominovaly osoby ve věku mezi 26 až 60 lety. Tento výsledek však bylo lze předem očekávat, a to díky nerovnoměrnému vymezení věkových kategorií: do 25 let, 26-60 let, nad 60 let.¹

Služeb ubytování poskytovaných azylovými zařízeními pro bezdomovce využilo v době sčítání 32 % ze všech sečtených bezdomovců v Brně. Ostatních 68 % řešilo své ubytování, zejména nocování jiným způsobem. Nelze však říci, že by k hledání alternativních způsobů ubytování byli nuceni nedostatečnou nabídkou lůžek v azylových zařízeních, neboť kapacita těchto zařízení byla v době sčítání naplněna

¹ Současně se nabízí otázka po významu takto zvoleného věkového členění bezdomovců. S ohledem na zhoršený zdravotní stav bezdomovců oproti „bydlící“ populaci (Šupková a kol. 2007) je na rozdíl od ostatní populace věk ve skupině bezdomovců jen velmi hrubým ukazatelem potenciálního zdraví a pracovní schopnosti (Faldynová, Orgoníková 2006). Věková hranice 60 let tak často nepředstavuje předěl mezi ekonomickou aktivitou a přechodem do starobního důchodu. Navíc nezanedbatelná část bezdomovců nemá díky své dosavadní pracovní kariéře nárok na výplatu starobního důchodu. Takže ačkoliv dosáhli důchodového věku, hmotné zajištění z důchodového systému nezískávají. Z těchto důvodů se jeví uvedené vymezení věkových kategorií 26 – 60 let a 60+ jako zavádějící, až nesmyslné.

jen z 80 %.² Zufferey a Kerr (2004) nabízejí jedno z možných vysvětlení tohoto faktu. Ve své studii upozorňují na to, že různorodost zkušenosti bezdomovství a tedy i potřeb lidí bez domova bývá pro poskytovatele sociálních služeb a sociální politiku neviditelná. Nabízené služby se pak podle jejich výzkumu míjejí s potřebami, o jejichž naplnění bezdomovci usilují. Možné důvody nevyužívání služeb azylového bydlení pro bezdomovce přinesla i anketa uskutečněná v roce 2005 v Praze mezi bezdomovci, kteří ubytování pro bezdomovce nevyužívali (Hradecký 2005). Dotázaní bezdomovci například uváděli, že od využívání azylového bydlení je odrazuje předchozí špatná zkušenost s personálem těchto zařízení a s ostatními užívateli, dále pak nutnost za ubytování platit. Někteří také uváděli, že o služby ubytování nemají zájem, protože jsou se svou současnou situací spokojeni. Jedná se však jen o výsledky ankety, jejichž relevanci by bylo nutné ověřovat dalším výzkumem. Pro brněnskou lokalitu bychom nicméně mohli díky chybějící empirické evidenci o konkrétních příčinách nenaplnění kapacity azylových domů pouze spekulovat. Co však lze na základě uvedených dat tvrdit s jistotou, je, že sociální služby poskytované v azylových domech zahrnuje do své strategie přežití přibližně třetina bezdomovců ve městě Brně. Naopak asi dvě třetiny osob bez přístřeší volí, nebo je nucena přijmout, v případě věznic a zdravotnických zařízení (11 %), strategii jinou.

Tabulka 1: **Výsledky sčítání bezdomovců v Brně, březen 2006** (v absolutních číslech)

	Muži				Ženy			CELKEM
	do 25 let	26-60 let	nad 60 let	nezjištěno	do 25 let	26-60 let	nad 60 let	
Lůžková zařízení	26	167	21	0	34	127	5	380
Instituce	9	100	12	0	0	6	3	130
Noční centra	5	35	0	0	5	0	0	45
Komerční ubytovny	5	119	8	0	9	72	4	217
Terénní samosčítání	11	160	12	0	1	27	3	214
Terénní sčítání	7	97	19	4	1	24	3	155
MHD	0	33	2	0	1	1	1	38
CELKEM	63	711	74	4	51	257	19	1179

Legenda:

Lůžková zařízení - zařízení pro bezdomovce poskytující možnost ubytování.

Noční centra - zařízení pro bezdomovce, v nichž je možnost přečkat noc bez nároku na lůžko.

Instituce - tj. lůžková zařízení, v nichž se pravidelně vyskytují i lidé bez domova, např. nemocnice, psychiatrické léčebny, věznice.

Terénní samosčítání - prováděli sociální kurátoři v lokalitách známých jako nocležiště bezdomovců (zahrádkářské kolonie, maringotky, chatky, teplovodní potrubí, kanály, sklepy, opuštěné domy aj.).

Terénní sčítání - zachycuje osoby identifikované sčítateli jako bezdomovci, kteří v době sčítání pobývali na ulici (či v MHD - samostatná kategorie).

Zdroj: Petřík a kol. (2006)

Podívejme se nyní, co vlastně azylové domy pro bezdomovce svým potenciálním uživatelům nabízejí. Podle zákona 108/2006 Sb., o sociálních službách, patří azylové domy mezi služby prevence. Služby prevence pak mají účinně působit proti sociálnímu vyloučení osob, které jsou tímto rizikem díky své aktuální sociální situaci,

² V době sčítání bylo Brně 472 lůžek v azylových zařízeních; z toho neziskové organizace poskytovaly 238 míst a zařízení provozovaná městem Brnem 234 míst (Petřík a kol. 2006).

životním návykům a celkovému způsobu života, znevýhodňujícího prostředí apod. ohroženy. Deklarovaným cílem těchto služeb je na straně ohrožených osob - napomáhat jim při překonání jejich nepříznivé sociální situace, na straně společnosti - chránit tuto před vznikem a šířením nežádoucích společenských jevů. Azylové domy jsou pak ze zákona určeny pro osoby v nepříznivé sociální situaci spojené se ztrátou bydlení. Těmto osobám mají poskytovat stravu, ubytování na přechodnou dobu včetně zajištění hygieny a pomoc při uplatňování jejich práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí (např. obnovení kontaktu s rodinou, uplatňování zákonných nároků, kontaktu s úřady).

V našem výzkumu jsme se zaměřili právě na tu skupinu bezdomovců, která do svých životních strategií služby azylového domu začlenila. Než se však budeme věnovat rozboru toho, co tato sociální služba přináší těm, kdo jí využívají, představíme ještě krátce metodologii výzkumu a také základní charakteristiky osob, jež se účastnily výzkumných rozhovorů.

Metodologie

V rámci výzkumného projektu *Využití Standardů kvality v politice vybraného subjektu a jeho vliv na přístup pracovníků sociálních služeb ke klientům*³ realizovaného Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí, v.v.i., byly v roce 2008 uskutečněny polostrukturované rozhovory se 14 uživateli a uživatelnkami vybraného azylového domu pro bezdomovce v Brně. Prostřednictvím kvalitativní analýzy takto získaných údajů jsme mj. hledali odpověď na otázku: Co lidé bez domova od sociální služby „azylový dům“ při svém příchodu očekávali a zda a jak jim tato sociální služba pomáhá při naplňování jejich osobních cílů? Respondenti byli vybráni záměrně tak, aby reprezentovali co nejširší zkušlosti uživatelů daného zařízení. Rozhovorů se zúčastnilo 5 žen a 9 mužů ve věku od 30 do 69 let, někteří byli v zařízení teprve krátce, jiní naopak již více let (max. 8 let). Rovněž z hlediska ekonomické aktivity byly zastoupeny všechny skupiny - zaměstnaní, práci hledající, invalidní a starobní důchodci. Základní charakteristiky dotazovaných osob jsou souhrnně uvedeny v tabulce 2.

Azylový dům pro osoby bez přístřeší a očekávání jeho uživatelů

Azylový dům byl v době konání výzkumu koncipován pro ubytování několika desítek osob, přičemž více než dvě třetiny kapacity byly určeny pro muže, třetina pak pro ženy. V době realizace výzkumu organizace zajišťovala - řečeno terminologií Zákona 108/2006 o sociálních službách - několik samostatných druhů sociálních služeb, které byly poskytovány v podstatě ve všech formách, tzn. rezidenční, ambulantní i terénní služby. Cíle poskytování služby „azylový dům“ byly v zařízení odvozovány zejména z filozofie uplatňované zřizovatelem, která vycházela z hodnoty „osobní prosperity jedince“. Přeneseno do praxe, na úrovni daného zařízení spočíval jeho vedoucí podstatu služby v tom, aby se jejich klienti „o sebe uměli postarat v ohledu fyzickém, materiálním, duševním a duchovním“. Vedoucí zařízení současně uváděl, že cíle služby by měly být dosahovány prostřednictvím individuální práce s klientem tak, aby byla zohledněna situace každého jednotlivého klienta a jeho potřeby. V době konání výzkumu v azylovém domě završovali proces zavádění standardů kvality sociálních služeb, jejichž plnění ukládá zákon o sociálních službách. Což mj. i klientům nově přineslo nutnost, aby jejich osobní cíle, kterých by chtěli během poskytování azylového bydlení dosáhnout,

³ Výsledky tohoto projektu viz Musil, Kubalčíková, Havlíková (2008, 2009).

byly explicitně vyjádřeny. Plnění těchto cílů pak bylo do jisté míry sledováno a vyhodnocováno a podle zájmu uživatele i podporováno ze strany pracovníků zařízení. Tyto cíle písemně uvedené v tzv. individuálním plánu pomoci musely jít nad rámec aktuálního fyzického přežití zajišťovaného azylovým domem (tj. ubytování, hygiena, strava) a měly směřovat k postupnému řešení nepříznivé sociální situace uživatele a k jeho opětovnému začlenění do většinové společnosti. Na ideové rovině je individuální plán pomoci, tedy standardy kvality přinesený nový nástroj intervence, zcela v souladu s výše zmíněným voláním po zapojení klientů do stanovení toho, jaká pomoc jim má být poskytnuta a umožňuje sociálním službám naplňovat „skutečné“ potřeby uživatelů. Některé aspekty využití tohoto nástroje v praxi se však poněkud míjí s uvedeným ideálem (více viz Musil, Kubalčíková, Havlíková 2009). Praktickému uplatnění individuálních plánů pomoci se v tomto článku věnovat nehodláme, nicméně je důležité upozornit na to, že jejich uplatňování do jisté míry ovlivnilo schopnost respondentů artikulovat své cíle a potřeby, jejichž rozboru se věnujeme v následujících podkapitolách. Nejprve se zaměřujeme na to, v jaké životní situaci se na služby azylového domu obrátili, dále jakou pomoc od této služby očekávali a následně obracíme pozornost na jejich osobní cíle a roli služeb azylového domu při jejich dosahování.

Tabulka 2: Charakteristika respondentů⁴

		Počet respondentů (N=14)
pohlaví	ženy	5
	muži	9
věk	30 - 40 let	5
	41- 50 let	1
	51 - 60 let	2
	60 a více let	6
ekonomická aktivita	ano	4
	ne - práci hledají	2
	ne z důvodu invalidity/stáří	8
odkud do azylového domu přišli	z běžného života	6
	z jiného zařízení azylového typu	5
	nezjištěno	3
Délka pobytu ve zkoumaném zařízení	do 3 měsíců	2
	4 až 6 měsíců	1
	6 měsíců až 1 rok	4
	méně než 1,5 roku	2
	méně než 2 roky	1
	méně než 5 let	2
	více než 5 let	2

Odkud respondenti do azylového domu přišli?

Ukázalo se, že uzavřením smlouvy o ubytování v azylovém domě řešili respondenti našeho výzkumu nejčastěji následující situace: ztráta bydlení v důsledku ztráty životního partnera (rozvod, úmrtí) a nebo ukončení ubytovací smlouvy v jiném zařízení ústavního nebo azylového typu. Případně kombinace obého.

⁴ Užitý způsob popisu charakteristik respondentů byl zvolen záměrně tak, aby nebylo možné jednotlivé osoby identifikovat a byla zabezpečena jejich anonymita, jejíž zachování jim bylo při konání výzkumu přislíbeno.

No, a dostala jsem se sem, prostě, zemřel mě přítel. On měl tři děti a jak on zemřel, tak prostě mě vyhodili. Z bytu. Jen tak, jak jsem byla oblečená. Jo, mně ten jeho syn říkal, prej že musím odejít, že jako tata už nežije, jo, a přitom my jsme spolu žili 13,5 roku. (klientka 15)⁵

Mám podanou žádost jako do domova důchodců. Oni to slíbili do jednoho roku. Tak ten rok jsem byl na jiným azyláku. Zatím jako do toho roku to nebylo, tak jsem přemýšlel kam zase jít. Tak si říkám tady na tom azyláku je to jídlo, že nemusím mít obavy, kdo půjde nakoupit, kdo jako uvaří, nebo... Na tom předešlým, tam to bylo na určitou dobu jenom, jo. (Klient 13)

Problémy s alkoholem, žena se se mnou taky rozvedla, ztratil jsem nějak domov. Tak jsem skončil tady. (klient 8)

Někteří se nejprve snažili řešit ztrátu bydlení prostřednictvím komerčních ubytoven. S úrovní ubytování v nich však nebyli spokojeni. Stěžovali si zejména na hygienické podmínky a velký hluk způsobovaný v nočních hodinách spolunocležníky. Dále ti, kteří se léčili z alkoholové závislosti, podle svých slov obtížně snášeli fakt, že se na těchto ubytovnách ve velké míře konzumoval alkohol. Po těchto zkušenostech pak vítali řád a pravidla přítomná v azylovém domě. Nicméně je patrné, že tito uživatelé vnímali azylový dům až jako poslední možnost, jak řešit svou obtížnou bytovou situaci.

Já sem bydlel na ubytovni. No a jelikož tam lezli brouci po zemi a prostě hygiena vůbec, teplá voda přes den netekla, jenom večer, tak říkám, rači se přizpůsobím tady azyláku. No a od té doby su tady. (klient 11)

Já sem se rozved, rozešel se ženou. Tak byl sem chvíli na ulici, na ubytovně, tam sem se nevyspal, tak jsem běhal po venku, a tak mně to tam poradili, no... Sem před rokem ani nevěděl, že toto existuje. (klient 1)

Abych neskončil vyloženě na ulici, protože ono to tak aji vypadalo. (...) Už nebyla jiná možnost, tak už jsem sem musel prostě jít. (klient 14)

Avšak k příchodu do azylového domu mohou vést i rodinné či partnerské vazby. Jeden z respondentů přišel do azylového domu za svou matkou, která tam bydlela dříve než on. Jedna z respondentek zase hovořila o tom, že do azylového domu přišla proto, aby bydlela v jednom domě společně se svým druhem, který již v zařízení bydlel. Od tohoto kroku ji neodradil ani domovní řád, který zakazuje vzájemné návštěvy uživatelů služby na pokojích. Tyto okolnosti mimo jiné poukazují na to, že bezdomovství nemusí být pouze situací jednotlivců, ale celých rodin. To však služby azylového bydlení v ČR zatím nereflektují, neboť azylové domy, kde by mohly bydlet společně páry či celé rodiny existují jen velmi výjimečně.

Já jsem sem šla bydlet, protože tady bydlel přítel, takže vlastně aby sme byli spolu pod jednou střechou. (klientka 4)

Pro některé respondenty však byla otázka na jejich životní osudy těsně před příchodem do azylového domu příliš intimní či bolestivá, takže na ni odmítli odpovědět.

⁵ Vyšší čísla respondentů než číslo 14 nejsou chybou. Ve výzkumném projektu totiž byl zařazen i jiný typ sociální služby a jeho uživatelé. Klienti azylového domu byli tedy vybráni z většího počtu respondentů – klientů různých služeb. Aby se neztratila návaznost na celý projekt, ponechali jsme původní označení respondentů.

Jaká očekávání od svého pobytu v azylovém domě při vstupu měli?

V rozhovorech s uživateli azylového domu pro osoby bez přístřeší na téma jejich očekávání, která při příchodu do azylového domu od této sociální služby měli, se ukázalo, že předběžná informovanost těchto lidí o službách poskytovaných v azylovém domě byla spíše nízká. Zejména ti, kteří se na tuto službu obraceli v situaci nenadálé ztráty bydlení, uváděli, že buď nevěděli, co mají od služeb azylového domu očekávat, či že neočekávali „nic“. Implicitně však očekávali vyřešení svého akutního bytového problému, jinak by se na službu neobraceli.

Klient 1: Sem ani nevěděl, že to tady stojí... (...) Mně to někdo poradil za dvacet korun: , Dej mi dvacet korun a já ti poradím, kde tě vezmou.‘ [smích]

Výzkumník: Aha. Takže jste od toho neměl nějaká očekávání? Jako jste si řekl, vyzkouším to a...

Klient 1: Né, to sem prostě už z nouze ctnost...

Výzkumník: Co jste od toho čekala, když jste sem přišla?

Klientka 9: No bála jsem se... neznámý prostředí tady... Neměla jsem vůbec představu... Bála jsem se jít sem.

Výzkumník: A když jste teda tady šla bydlet, tak měla jste od toho nějaké požadavky nebo nějaká očekávání?

Klientka 12: Ne, neměla. (klientka 12)

Naopak ti z dotázaných, kteří již delší dobu před příchodem do azylového domu bydleli v nejistém bydlení jako jsou např. komerční ubytovny nebo v jiných zařízeních určených pro přechodný pobyt či pobývali „venku“, byli častěji schopni formulovat svá předběžná očekávání. O existenci a částečně i poměrech v daném azylovém domě věděli od svých známých, kteří měli s touto službou osobní či zprostředkovanou zkušenost. Tito uživatelé od služeb azylového domu očekávali důstojné, cenově přijatelné ubytování a rovněž zajištění stravy.

No, očekávání. Hlavně, abych se najedl a abych se měl kde vyspat. A abych neskončil vyloženě na ulici, protože ono to tak ají vypadalo. (...) Není to tak hrozný a oproti jinejm ubytovnám (...) pro mě z finančního hlediska, i z těch pravidel, je to pro mě výhodný zatím. (klient 14)

Výzkumník: Měl jste už nějakou představu, jak to tady vypadá dopředu?

Klient 13: To teda jsem věděl, jo. On tady někdy bydlel kamarád a on taky tam předtím byl na tom azyláku jak já. Tak on říká, jdi tam raději, máš tam jídlo zajištěný, že jo. (klient 13)

Co jste tady od toho čekal? Hlavně klid a aby tady, vlastně, jak byli normálně ty... Já jsem vystřídal nějaký ty ubytovny s těma dělníkama a tak. Aby nebyli pod vlivem alkoholu, neotravovali, nekouřili tady. A ají ty kontroly byly dobrý, že jo, se člověk musí hlásit a takový ty věci. Řešení s těma pracovníkama dalších životních situací a tak. (klient 8)

Klient 8 právě uvedl, že v azylovém zařízení přivítal určitá režimová opatření a také pomoc sociálních pracovníků při řešení jeho situace. Z citace však není zřejmé, zda již s tímto očekávání do zařízení přicházel. Explicitně o takových očekáváních před svým příchodem do azylového domu vyprávěl pouze jeden z dotázaných. Informaci jak o přítomnosti režimových pravidel, tak o pomoci při řešení jeho sociální situace mu zprostředkovali jeho přátelé, kteří v daném zařízení již pobývali.

No tak čekal jsem hlavně to, že tady bude jako... , že jsem vo tom baráku už něco věděl, vod lidí, který jsem tady znal, takže jsem věděl asi tak do čeho přibližně jdu,

jaký jsou tady určitý pravidla, no a čekal jsem že teda budeme řešit tu situaci, a taky že ju řešíme, no. Tož na rozdíl tam [ze zařízení azylového typu, odkud sem přišel] se ani nic takovýho nedělá, tady se opravdu sepisují určité programy, nebo jednání, teď jsme třeba s paní sociální sepsali co musíme vyřídit, v rámci aktivizačního programu nebo tak. (...) Tady se člověku víc věnujou. (klient 17)

Očekávání od pobytu v azylovém domě se v podstatě mezi muži a ženami nelišila. Uživatelé azylového domu, kteří se výzkumu zúčastnili, před vstupem do daného zařízení očekávali pouze první dvě činnosti, jež azylovým domů ukládá zákon o sociálních službách, a sice ubytování a stravu (viz výše). Naopak pomoc při uplatňování práv a řešení jejich osobní situace explicitně očekával pouze jeden z dotázaných. Nicméně pomoc při řešení svých problémů většina dotázaných následně vnímala pozitivně (viz dále). Jeví se tak, že očekávání, která lidé bez přístřeší měli od azylového domu, spíše odrážela jejich (nedostatečné) povědomí o tom, co takové zařízení poskytuje, než jejich skutečné potřeby. Vrátime-li se k výsledkům ohledně využívání pobytových služeb pro bezdomovce, které vyplynuly ze sčítání bezdomovců v Brně, naskytá se otázka, zda by těchto služeb nevyužívalo více osob v obtížné bytové situaci, kdyby o nich byli dostatečně informováni.

Jaké osobní cíle uživatelé sledovali?

Aktuální osobní cíle, o nichž uživatelé azylového domu hovořili, že by jich rádi v dohledné době dosáhli, byly různorodější než jejich právě popisovaná očekávání před vstupem do zařízení. Na obecné rovině lze říci, že cíle prezentované uživateli byly dvojího druhu: specifické a univerzální. Specifické cíle byly velmi různorodé a o jednotlivých těchto cílech hovořil většinou vždy jen jeden z dotázaných. Tyto cíle úzce souvisely převážně s předchozími životními osudy těchto uživatelů a byly proto ryze individuální, tak jako každý lidský život je unikátní. Patřila mezi ně snaha o doplnění vzdělání, nalezení partnerky s bytem, hmotné zajištění nezletilého dítěte a vytrvání v abstinenci od alkoholu.

No a jinak si běhám po městě a vyřizuju si své věci a chystám se do té školy, protože vod příštího roku bych chtěl nastoupit ale na pedagogiku, jo. Já bych si chtěl dokončit to pedagogický vzdělání. Já mam ten to třísemestrový kurz, jestli víte. To je pro mistry odborného výcviku. Můj jako cíl je začít a dodělat tu školu. (klient 6)

No já mám cíl, že budu bydlet s nějakou paní, to je můj cíl. [smích] (klient 5)
Já chodím do práce proto, abych mohla poskytnout svému synovi, kterej studuje střední školu, nějaký věci. Víte sami dobře, že dneska se všechno kupuje, učebnice, sešity, veškerý pomůcky. (klientka 12)

A zvlášť... Mi to tady pomáhá, abych nepil, kdybych došel pod vlivem alkoholu, tak okamžitě tady končím. Dva roky tady jsem vlastně. (...) Však to už jsem vám už i řekl, co je můj individuální plán [samostatné bydlení]. Jsou tam i nějaké další body, ale o těch není třeba se zmiňovat, jestli si někdy vyštudujete éru alkoholika, tak to má hromadu následků, to se tam skloubí všechno dohromady. (klient 8)

Jako cíle univerzální jsme pak označili takové cíle, o kterých hovořily specifické skupiny uživatelů, nebo téměř všichni dotázaní. Tyto cíle byly pouze dva - zajištění finančního zdroje a ubytování. Jak však uvidíme dále, konkrétní způsob jejich naplnění měl různé podoby, jež se mezi dotázanými systematicky lišily.

Klient 1: Sem prostě někdo přijde třeba a musí si dát nějaký závazek, že do určitý doby si sežene práci nebo takhle.

Výzkumník: A co tam máte vy v tom individuálním plánu?

Klient 1: No to samý, když jsem nastupoval. Já jsem tady rok. Najít práci. Najít bydlení.

Zajištění finančních zdrojů bylo cílem těch, kteří ani nepracovali, ani neměli přiznaný starobní či invalidní důchod nebo jiné sociální dávky. Snaha o získání pravidelných finančních příjmů byla směřována u těch práce schopných k nalezení zaměstnání, u práce neschopných k získání invalidního důchodu nebo sociálních dávek, k nimž měly dané osoby oprávnění, a to zejména u těch uživatelů, kteří ač byli v důchodovém věku a práce neschopní, neměli díky své předchozí pracovní kariéře nárok na starobní důchod. U tohoto cíle se jevílo, že ho někteří z dotázaných vnímali spíše jako vnesený ze strany pracovníků azylového domu prostřednictvím výše zmíněného individuálního plánu pomoci, přesto ho však ostentativně neodmítali.

No tak jistě že bych byla ráda, kdyby byla možnost nějakýho bydlení vlastně v bytě. (...) Mně říkají [sociální pracovníci], že by jako si přáli, jako aby se mně podařilo se takzvaně odpíchnout. To znamená vlastně práce a potom vlastně nějaké to bydlení. (klientka 4)

Úmysl najít si ubytování trvalého charakteru zmiňovali téměř všichni dotázaní uživatelé azylového domu, konkrétní obrysy tohoto cíle se však lišily. Zejména jsme pozorovali tendenci k odlišnostem v závislosti na věku a délce pobytu v zařízení. Markantní rozdíl byl mezi mladšími respondenty a respondenty v seniorském věku. Zatímco mladší uživatelé uvažovali nejčastěji o hledání finančně přijatelného podnájmu, senioři byli pracovníky azylového domu směřováni na získání místa v domovech pro seniory.

Výzkumník: Jaký je Váš osobní cíl, jestli jste si nějaký zvolil?

Klient 13: No zvolil..., jediné čekám na to umístění, že? Do toho domova.

Dotázaní uživatelé i sociální pracovníci se však shodovali na tom, že úspěš se žádost o přijetí do těchto zařízení je pro uživatele azylového domu velmi nesnadné, a to ze dvou důvodů. Nejsou často sami schopni hradit vysoké platby za poskytování bydlení a služeb v domovech pro seniory, neboť nemají starobní důchod, jen např. částečný invalidní. Dále byli sociální pracovníci přesvědčeni o tom, že samotný pobyt v azylovém domě vytváří jejich uživatelům v očích zaměstnanců domovů pro seniory stigma sociálně nepřizpůsobivých osob, o nichž se předem domnívají, že by svou přítomností narušovaly chod zařízení. Pobyt seniorů v azylovém domě se tak pro seniory může stát konečnou stanicí, neboť pro ně fakticky neexistuje navazující pobytová sociální služba.

Já su ráda, že mě tady nechali. Paní sociální mě podávala žádost do domova důchodců, na dvě místa, takže teďka čekáme. (...) Ta jedna paní tady se mnou v pokoji je po operaci a ta druhá paní čeká taky na domov důchodců. Ono se čeká dlouho, mně to říkala paní sociální. (klientka 15)

Tady jsou vlastně lidi, kteří čekaj na smrt. Starý a tak. Teďka v pátek jednoho sbírali. On tady čekal několik let prostě na tu smrt. (...) Tady jsou prostě starý lidi, kteří vysloveně čekaj už, až to skončí. (klient 1)

Přání nalézt vlastní bydlení nevyjadřovali ti z dotázaných uživatelů, kteří v daném azylovém domě bydleli již mnoho let (5 a více let). Naopak, opustit zařízení co nejrychleji si přáli ti, kteří bydleli v azylovém domě nejdéle kolem jednoho roku a současně vyjadřovali svou nespokojenost s tamními poměry, zejména se soužitím s ostatními uživateli zařízení, nebo jejich blízké sociální vazby mimo zařízení nebyly dosud přerušeny (viz dále klientka 12).

Pokud to jsou lidi prostě uvažující mozkiem, tak se s nima vyjít prostě dá, ale prostě pokud je to, protože sem přišel, že má problémy, on je ventiluje úplně na někom jiným a někde jinde, než skutečně má. A pokud, prostě já vám to řeknu ... řeknu upřímně, já vám to řeknu na rovinu. To se přenáší na druhýho. A já potkám tady lidi venku, když jdeme někam na vycházku, a každé se vám drží za hlavu. Už abych byl pryč. Právě kdybych mohl, tak, no. Tady ta psychika neničí všechno nebo všechny, ale dělá to hodně. (...) Některý se uchylují k alkoholu a k jiným prostě věcem, ale ... pak mají z toho problémy ještě větší. Protože tady tomu odolávat je ... je to dost ... těžký, no, ale pokud se chce, tak se to dá, no. Já to teda ... ventiluju tím, že teda vypadnu ven. A jde to, jo. A teda do zaměstnání. (klient 14)

Příklad klienta 17, který již při svém příchodu do tohoto azylového domu očekával, že mu tamní pracovníci pomohou komplexně řešit jeho životní situaci, však ilustruje, že pracovníci zařízení byli připraveni podporovat uživatele při dosahování výrazně širší škály cílů, než jsou jen finanční zajištění a samostatné bydlení. Naopak dílčí cíle směřující k reintegraci do většinové společnosti mohou být velmi četné. Klient 17 citoval ze svého individuálního plánu:

Tady, osobní cíle uživatele: udržet si současný zdravotní stav, najít si bydlení, zařadit se do normální společnosti, v uvozovkách, sledovat dění ve společnosti, podat žádost o invalidní důchod a příspěvek na péči. Začít řešit pohledávky VZP, soudy, právníci, dopravní podnik.

Dále tento klient popisoval, že při sledování uvedených cílů se mohl opřít o podporu ze strany sociální pracovnice azylového domu. V porovnání se svou zkušeností z předchozího pobytu v obdobném zařízení hodnotil přístup této pracovnice velmi kladně. Jelikož však z předešlého do současného azylového domu přecházel v době povinného zavádění standardů kvality, které obsahují jak požadavek osobního přístupu ke klientům, tak individuálního plánování poskytování služby, je pravděpodobné, že klientem kladně oceňovaný přístup sociální pracovnice nebyl pouze její osobní iniciativou, ale výsledkem zavedení nových standardů poskytování pomoci.

Tož na rozdíl od tam (odkud do azylového domu přišel), tam se ani nic takového nedělá. Tady se opravdu sepisují určité programy nebo jednání. Teď jsme třeba s paní sociální sepsali, co musíme vyřídit v rámci aktivizačního programu. Když potřebujeme, tak uděláme sezení. Když já řeším nějakou novou věc, tak s ní jdu za ní, prostě třeba jako když si vyřizuju důchod nebo takový věci. Taky mi paní sociální poradila, že mám požádat o příspěvek na péči, no prostě, jako, tady se člověku víc věnujou. (klient 17)

Většina dotázaných uživatelů sice rovněž hovořila o určité spolupráci se sociálními pracovníky azylového domu při plnění dříve zmíněných cílů, její intenzita a rozsah se však jevil výrazně menší než u klienta 17. Například spolupráce uživatelů-seniorů spočívala pouze v podání žádosti o umístění v domově pro seniory. Nicméně mezi dotázanými se našla i klientka, která byla přesvědčena, že cílů, jež si musela stanovit při příchodu do zařízení, musí dosáhnout sama a pomoc ze strany pracovníků zařízení spíše odmítala. Tato klientka byla v zařízení teprve krátce - 4 měsíce, byla zaměstnána, měla dospívajícího syna a zařízení chtěla opustit, co nejdříve to bude možné, tedy jakmile nalezne přiměřené bydlení. Jednalo se tedy o paní, která řešila svou akutní nepříznivou bytovou situaci a měla pouze krátkodobou zkušenost s životem bez domova.

Výzkumník: *A v čem je tady ten pobyt pro Vás užitečný?*

Klientka 12: *V ničem.*

Výzkumník: *V ničem...hm.*

Klientka 12: *Opravdu, v ničem [úsmev].*

Výzkumník: *Teda cíl Váš, nějak...?*

Klientka 12: *No, najít to bydlení... najít si bydlení, to je jako jednoznačný.*

Výzkumník: *Pomáhá Vám v tom sociální pracovnice?*

Klientka 12: *Zatím ne.*

Výzkumník: *Má nějaký důvod, nebo si to chcete najít sama?*

Klientka 12: *Já se snažím, já se snažím sama. Obvolávám, jezdím, sháním.*

Výzkumník: *Hm, a sestavovali jste spolu nějaký individuální plán, čeho chcete dosáhnout?*

Klientka 12: *Ano, to mám napsaný i v ubytovací smlouvě. Tam je napsaný vlastně cíl, to bydlení, nic jiného.*

Výzkumník: *A domlouvali jste se na tom, že Vám s tím bude pomáhat ta sociální pracovnice?*

Klientka 12: *No, řekla mně, že... já nevím, jestli po třech měsících, že jsou tady nahoře nějaký byty, ale já tady prostě zůstat nechci. Já chci jít pryč odsud.*

Skutečnost, že uživatelé nemusejí, pokud nechtějí, spolupracovat při řešení své situace s pracovníky zařízení, je možno vnímat jako respekt pracovníků vůči jejich vůli a možnost uplatňovat své schopnosti a kompetence při dosahování svých cílů, a to i přesto, že individuální plánování by k vnucování nekompetentnosti klientů a pomoci expertů mohlo směřovat. Současně ale z výše uvedeného vyplývá, že podpurný potenciál, který byli pracovníci azylového domu připraveni poskytnout, nebyl většinou dotázaných klientů plně využit, a to ani těmi, kteří nejsou sto vlastní situaci účinně řešit.

Závěr

Představené výsledky výzkumu očekávání a cílů bezdomovců, které tito spojovali se svým pobytem v azylovém domě, poukazují na to, že uživatelé této sociální služby převážně očekávali zajištění svých základních potřeb - bydlení a stravy. O tom, že azylové domy poskytují svým uživatelům také další pomoc a podporu při řešení jejich obtížné sociální situace, a to zejména prostřednictvím sociálního poradenství a individuální sociální práce s uživateli, informování před svým příchodem do azylového domu až na výjimky nebyli. Někteří tuto pomoc následně vítali, jiní byli přesvědčeni, že svou situaci musí vyřešit sami. Dotázaní tedy vesměs od služeb azylového domu primárně neočekávali pomoc se začleněním zpět do společnosti, spíše okamžité řešení akutního bytového problému. V tomto smyslu se očekávání klientů míjela s hlavním posláním azylových domů - působit směrem k jejich sociálnímu začlenění, tj. s posláním, které legitimizuje jejich existenci v očích veřejnosti.

Obdobné výsledky, k nimž jsme dospěli my, přinesl i výzkum identity a potřeb bezdomovců v australském městě Adelaide (Zufferey, Kerr 2004). Osoby zařazené do kvalitativního výzkumu od sociálních služeb pro bezdomovce také očekávaly především čisté oblečení, sprchu a stravu. Tyto služby podle Zufferey a Kerr (2004) hrály rozhodující roli v jejich každodenních strategiích přežití. Naplnění těchto základních potřeb pro ně bylo prioritou, nicméně nebyli často ochotni přistupovat na to, aby za poskytnutí těchto služeb také navštěvovali resocializační programy. Zufferey a Kerr (2004: 350) upozorňují na tendenci sociálních služeb pro

bezdomovce přistupovat k těmto lidem paušálně jako k nekompetentním řešit svou situaci, takže „jsou nuceni vnímat sami sebe jako ty, kdo potřebují pomoc a podporu od expertů,“ ačkoliv tak sami sebe často nevnímají, a vnucená „potřebnost expertní pomoci“ některé z nich odrazuje od využívání i těch služeb, o něž mají zájem. Podobný efekt vnucené nekompetentnosti řídit svůj vlastní život může mít i v ČR nově zavedený institut individuálního plánování pomoci, který bez ohledu na zájem nutí uživatele služby společně s expertem stanovovat si cíle, jichž chce dosáhnout. V tomto smyslu je možné kladně ocenit snahu českých poskytovatelů azylového bydlení pro bezdomovce volit konkrétní formu individuálního plánování s ohledem na její důsledky pro další spolupráci s daným klientem, tj. více či méně formálně stanovený, ústní či písemný plán apod. (viz Musil, Kubalčíková, Havlíková 2009).

Existující průzkumy mezi uživateli azylových domů pro osoby bez přístřeší dokládají, že jen část z nich poptává i další služby, kromě zajištění základního živobytí. V dotazníkovém šetření uskutečněném v roce 2005 mezi uživateli azylových domů (včetně nocleháren, domů na půli cesty a domů pro matky s dětmi) v Moravskoslezském kraji (Faldynová, Orgoníková 2006) byli respondenti požádáni, aby podle důležitosti, kterou jim přikládají, seřadili předložené potřeby.⁶ Na prvních dvou místech shodně muži i ženy umisťovali získání vlastního bydlení a zajištění dostatku finančních prostředků pro zajištění živobytí. Na třetím místě by ženy rády získaly trvalé zaměstnání, muži pak toužili po zlepšení jejich zdravotního stavu. Dodejme, že právě špatný zdravotní stav uvádělo v témže výzkumu 51,5 % mužů jako překážku získání zaměstnání. Na místě čtvrtém pak opět shodně uváděli všichni respondenti potřebu mít blízkého člověka, který by jim byl oporou. Při naplňování těchto potřeb však jen část respondentů měla zájem o pomoc ze strany pracovníků azylových domů - polovina z mužů a více než tři čtvrtiny z žen by přivítaly pomoc při získávání bydlení; asi třetina mužů měla zájem o pomoc při hledání zaměstnání (žen - 21 %) a čtvrtina žen o individuální poradenství (mužů - 20 %). Jak je patrné, ženy více vnímaly, potažmo prezentovaly, potřebu expertní pomoci v jejich životní situaci. Tuto skutečnost dokládají i výsledky zjišťování skutečně poptávaných služeb v azylových domech pro muže a pro ženy uváděné v materiálu autorů Cvrček a kol. (2007). Muži a ženy se lišili nejen v intenzitě poptávání nabízených služeb, ale i v upřednostňování určitých druhů pomoci. Zatímco muži nejčastěji očekávali od azylového domu poskytnutí ubytování (96 %), zajištění stravy (74 %) a hygieny (66 %) a pomoc při hledání zaměstnání (61 %), většina žen poptávala kromě zajištění ubytování v zařízení (100 %) také pomoc v oblasti partnerských vztahů a rodiny (100 %), ekonomickou pomoc a pomoc při zajištění bydlení mimo zařízení (shodně vždy 96 %), dále pomoc při hledání zaměstnání (77 %). Ženy dvakrát častěji než muži poptávali psychologické služby (40 %) a služby v duchovní oblasti (42 %). Z těchto zjištění vyplývá, že ženy častěji než muži využívaly i další než jen základní nabízené služby, a to zejména v oblasti sociálních vztahů a osobních psychologických a duchovních služeb.

Při výzkumu jsme se rovněž zaměřili na to, zda se lišily osobní cíle uživatelů v závislosti na jejich pohlaví a věku. Poněkud překvapivě se ukázalo, že cíle mužů a žen se vesměs nelišily, pozorovali jsme však výrazný rozdíl zejména v cílech souvisejících se získáním trvalého bydlení mezi osobami v ekonomicky aktivním a seniorském věku. Zatímco mladší uživatelé zařízení usilovali o získání vhodného podnájmu, senioři byli pracovníky zařízení orientováni na domovy pro seniory. K

⁶ Seznam obsahoval následující položky: vlastní bydlení, dostatek financí, stálá práce, blízká osoba, zlepšení zdraví, doplnění vzdělání, vymanění se z problémového vztahu, kontakt s lidmi, zbavení se závislosti, získání sociálních dávek, jiné potřeby (Faldynová, Orgoníková 2006: 50).

obdobným zjištěním dospěli i Acosta a Toro (2000). Potřeby vyjadřované reprezentativním vzorkem osob bez domova v jednom americkém městě se nelišily v závislosti na pohlaví, ale lišily se v závislosti na věku. Mladí bezdomovci méně využívali sociální služby pro bezdomovce a měli-li děti, spíše považovali za důležité služby zaměřené na rodinu, které se v USA na rozdíl od ČR zaměřují i na rodiny z řad bezdomovců. Zjištění Acosty a Toro (2004) a naše zjištění dokládají, že osoby bez přístřeší při řešení své sociální situace využívají i další komplementární sociální služby, jsou-li tyto k dispozici. A tedy, že nikoliv pouze osobní a sociální charakteristiky bezdomovce ovlivňují jeho očekávání konkrétních druhů pomoci od sociálních služeb pro tuto cílovou skupinu, ale významnou, byť skrytější roli hraje i samotné nastavení celé sítě sociálních služeb v daném regionu a státu.

Dále sejevila určitá souvislost mezi délkou pobytu v daném (případně jiném podobném) zařízení, a potažmo délkou zkušenosti s životem bezdomovce, a verbalizovanou snahou hledat vlastní nezávislé bydlení. Markantní byl rozdíl mezi prezentovanými strategiemi ženy, která v azylovém domě pobývala teprve 4 měsíce, byla zaměstnaná a mimo zařízení měla existující rodinné vazby, a mužem, který v zařízení bydlel již asi 8 let. Zatímco žena hovořila o tom, že se snaží si co nejrychleji zajistit jiné ubytování, zmíněný muž o svém možném odchodu z azylového domu nemluvil vůbec.

Diskuse

Kdybychom nyní na základě zjištění, k nimž jsme prostřednictvím výzkumných rozhovorů s uživateli azylového bydlení dospěli, chtěli reformovat nabídku služeb azylových domů pro osoby bez přístřeší tak, aby byla v souladu s prezentovanými potřebami bezdomovců, jak k tomu nabádají v Úvodu citovaní autoři, pak bychom měli zkvalitnit podmínky bydlení a stravy a spíše omezit sociální poradenství a individuální práci s klienty. Odrážela by však takto pojatá reforma skutečně potřeby osob bez přístřeší? Jistě by určité jejich potřeby reflektovala, nicméně je otázkou, jakého druhu potřeby by to byly. Již výše v textu jsme místy upozorňovali na to, že vyjadřovaná očekávání a cíle bezdomovců jsou namnoze podmíněna jejich informovaností o existujících službách, jejich předešlou osobní historií, nastavením sítě sociálních služeb obecně a možno předpokládat, že i jejich osobními aspiracemi. Rozhodně nemáme v úmyslu popřít nutnost účasti samotných uživatelů na vytváření sociálních služeb pro ně, služeb, které mají přispět k jejich plnohodnotné účasti na životě společnosti, jíž jsou členy, a tedy mj. i na rozhodování o nich samých. Nicméně považujeme za důležité závěrem upozornit na to, že participace uživatelů sociálních služeb na jejich koncepci prostřednictvím artikulace svých potřeb má určitá úskalí. Tato úskalí se skrývají ve všech třech fázích uplatňování „hlasu uživatelů“ při vytváření sociálně politických opatření: ve fázi zjišťování potřeb, jejich interpretace a rovněž následného využití v sociálně politickém rozhodování.

Při zjišťování potřeb uživatelů, kterážto činnost je dnes v ČR zejména součástí agendy procesu plánování sociálních služeb na krajské a obecní úrovni a nejčastěji se děje právě v tomto rámci, je vždy třeba pečlivě zvážit, jakou metodu zjišťování zvolit, aby zjištěné potřeby validně odrážely situaci osob dané cílové skupiny a nevytvářely jen zdánlivý dojem participace uživatelů (Havlíková, Hubíková 2007). Nejsou-li požadavky validity naplněny, pak hrozí vytvoření takové koncepce služeb, která např. opomene zřízení důležité služby a nadhodnotí počet služeb jiných. Poskytované služby pak nebudou zahrnovat všechny oprávněně potřebné jedince a finanční aj. zdroje určené na provoz takových služeb budou vynaloženy neefektivně. Při volbě metody zkoumání je třeba vzít v úvahu prostorovou dostupnost a

komunikační schopnosti i diskurz respondentů cílové skupiny. S ohledem na často zhoršené komunikační schopnosti některých bezdomovců (srov. názory pracovníků v Musil, Kubalčíková, Havlíková 2008, kap. 3.5) je pak vhodné volit spíše než běžně užívaný dotazník osobní dotazování a takovou formulaci otázek, aby jí respondent rozuměl. Současně je třeba při realizaci výzkumu zajistit respondentům prostředí bezpečí a důvěry, tj. že jejich rozhovor nevyslechne neoprávněná osoba a že na jeho základě nebudou respondentovi hrozit žádné postihy. I když je toto všechno zajištěno a získali jsme potřebná data, ještě není tzv. vyhráno - interpretace významu získaných údajů může být dalším kamenem úrazu.

O úskalích interpretace seznamu potřeb lidí bez domova získaného prostřednictvím dotazování jich samých pojednávají Acosta a Toro (2000). Na základě svých zjištění dokládají, že důležitost, jakou bezdomovci přisuzují naplnění jednotlivých potřeb, často souvisí s jejich aktuální situací a psychologickým stavem mysli. Například bezdomovci zařazení do jejich studie považovali zajištění stravy za nejméně obtížně naplnitelnou potřebu, na rozdíl od jiných studií. Ukázalo se, že ve městě, v němž jejich výzkum probíhal, působilo asi dvacet vývařoven pro bezdomovce, které dostatečně pokrývaly poptávku po stravě. Bezdomovci tedy zajištění stravy nepovažovali za velký problém. Podobně překvapivým výsledkem pro autory bylo, že více než získání cenově dostupného bydlení považovali dotázaní za důležité zajištění osobní bezpečnosti. Naplnění této potřeby bylo podle Acosty a Toro v jejich očích naléhavější, neboť v době výzkumu byly ubytovny pro bezdomovce z hlediska bezpečnosti velmi nejistými místy. Dotázaní bezdomovci dále řadili běžně předpokládané potřeby osob bez domova, tj. ubytování a stravu, na nižší místa důležitosti, a naopak zmiňovali důležitost vzdělání, dopravní obslužnosti, zdravotnické péče a kvalifikačních kurzů a zároveň obtížnost jejich dosažení. Jedna z možných interpretací těchto zjištění nabízená autory studie je, že od naplnění těchto potřeb bezdomovci očekávali zkvalitnění svého života a postupné dosažení zaměstnání i bydlení, tedy možnost uskutečnit kroky, které je uschopní opustit stav bezdomovce. Nicméně bylo by možné je interpretovat například i optikou Maslowovy hierarchie potřeb (dle Mikšík 2003). Maslow hierarchicky seřadil pět skupin osobních potřeb podle naléhavosti jejich uspokojování a naplňování cílů s nimi spjatých.⁷ Domnívá se, že pokud nejsou relativně dostatečně uspokojeny potřeby nižšího stupně, jedinec neaspiruje na potřeby stupně vyššího. V tomto smyslu, pokud mají lidé bez domova hlad, žízeň a nejisté až nebezpečné bydlení, pak nepociťují, a tedy ani nevyjadřují potřeby vyššího řádu, jako je potřeba uznání či seberealizace. A naopak jsou-li tyto fyziologické potřeby zajištěny, ustupuje jejich naléhavost do pozadí a otevírá se pole pro motivování jednání potřebami vyššího řádu, jak o tom referovali Acosta a Toro (2000). Naopak respondenti našeho výzkumu dosud pravděpodobně nedosáhli uspokojivé saturace základních potřeb, a proto je vnímají jako prioritní. S odvoláním na Maslowa lze tedy spatřovat roli azylových domů nikoliv pouze v naplňování aktuálně prezentovaných potřeb uživateli, ale právě v pomoci svým uživatelům při postupném uspokojování nižších stupňů potřeb tak, aby posléze dospěli až k osobním cílům spočívajícím v naplnění jejich osobního lidského potenciálu. Současně ale Maslow uplatňoval tzv. funkční autonomii potřeb. To znamená, že jakmile jednou bylo jedincem dosaženo naplnění určitého stupně

⁷ Maslowova hierarchie potřeb je následující: 1. Fyziologické potřeby (zajištění biologického přežití člověka jako organismu); 2. Potřeba bezpečí (např. potřeba jistoty, stability, struktury, mezí, osvobození od strachu a úzkosti); 3. Potřeby sounáležitosti a lásky (mj. i potřeba někam a někomu patřit); 4. Potřeba uznání, úcty a sebeúcty (např. potřeba dosahování výkonu, být druhými akceptován a ctěn, být druhými i sám sebou přijímán kladně); 5. Potřeba seberealizace (tj. naplnění svých předpokladů a možností růstu). (Podle Mikšík 2003: 93).

potřeb, jedinec může usilovat o jejich naplnění bez ohledu na saturaci nižších stupňů. Tato teze vysvětluje, proč někteří z dotázaných vyjadřovali i cíle spojené např. se seberealizací, jako bylo další vzdělávání, byť neměli uspokojivě zajištěny základní potřeby. Jak je patrné, při interpretaci výsledků výzkumu potřeb bezdomovců je tedy třeba vzít v úvahu nejen celou řadu psychosociálních okolností, které rámovaly výpovědi dotázaných, ale i úhel pohledu, z něhož nahlížíme význam vyjádřených potřeb. Interpretace potřeb uživatelů se tak stává nesnadnou.

V neposlední řadě Cornwall a Gavenda (2001) upozorňují na to, že jedno z hlavních nebezpečí konzultací s uživateli služby, zejména pak těch formálně a užitelně pojatých, číhá ve sklonu manažerů sociálních služeb tyto konzultace prostě využívat k legitimizaci svých vlastních cílů, které mohou být na hony vzdáleny potřebám a cílům jak uživatelů, tak společnosti, která sociální služby za účelem naplnění sociálních práv svých občanů zřizuje.

Přes tyto obtíže, jež mohou s velkou pravděpodobností provázet zapojení uživatelů do vytváření sociálních služeb i v českém prostředí, nelze na jejich zapojení rezignovat. Jedná se totiž o jedinou cestu, jak vytvářet takové sociální služby, které umožňují jejich uživatelům stávat se plnohodnotnými občany zodpovědně užívajícími nejen svá práva, ale i povinnosti.

Literatura

- ACOSTA, O., TORO, P. A.: *Let's Ask the Homeless People Themselves: A Needs Assessment Based on a Probability Sample of Adults*. American Journal of Community Psychology, 2000, vol. 28, no. 3, s. 343–366.
- BERESFORD, P. - CROFT, S.: *Service Users and Practitioners Reunited: The Key Component for Social Work Reform*. British Journal of Social Work, 2004, vol. 34, s. 53–68.
- CORNWALL, A. - GAVENTA, J.: *From users and choosers to makers and shapers: repositioning participation in social policy* [online]. 2001, poslední revize 21. 4. 2009 [cit. 2006-05-02]. Dostupné z: <<http://www.socialplatform.org/module/FileLib/participationinsocialpolicy.pdf>>.
- CVRČEK, D. a kol.: *Návrh udržitelného rozvoje sociálních služeb pro bezdomovce*. Praha: Grada, 2007.
- EDGAR, B. - HARRISON, M. - WATSON, P. - BUSCH-GEERTSEMA, V.: *Measurement of Homelessness at EU Level*. Brussels: European Commission, 2007.
- FALDYNOVÁ, Z. - ORGONÍKOVÁ, L.: *Dotazníkové šetření potřeb lidí bez domova v Moravskoslezském kraji*. Sociální práce/ Sociální práce, 2006, č. 4, s. 48–51.
- HAVLÍKOVÁ, J. - HUBÍKOVÁ, O.: *Význam komunitního plánování sociálních služeb při řešení problému sociální exkluze na lokální úrovni*. Sociológia, 2007, vol. 39, no. 1, s. 5–28.
- HRADECKÝ, I.: *Profily bezdomovství v České republice: Proč spí lidé venku a kdo jsou ti lidé* [online]. 2005, poslední revize 17. 4. 2009 [cit. 2009-04-01]. Dostupné z: <<http://www.bezdomovci.eu/index.php?sekce=tlacitka&id=10&jazyk=>>>.
- HRADECKÝ, I. a kol.: *Definice a typologie bezdomovství*. Praha: Naděje o.s., 2007.
- MIKŠÍK, O.: *Psychologická charakteristika osobností*. Praha: Karolinum 2003.
- MUSIL, L. - KUBALČÍKOVÁ, K. - HAVLÍKOVÁ, J.: *Využití Standardů kvality v politice poskytování sociálních služeb vybraného nestátního neziskového subjektu*. Praha: VÚPSV v.v.i., 2008.
- MUSIL, L. - KUBALČÍKOVÁ, K. - HAVLÍKOVÁ, J.: *Přístup pracovníků vybraného zařízení sociálních služeb ke klientům v kontextu implementace Standardů kvality*. Praha: VÚPSV v.v.i., 2009.

PETŘÍK, M. - ZUKALOVÁ, S. - SEJBAL, J. - KOSORIN, P.: *Projekt Sčítání bezdomovců v městě Brně*. Sociální práce/ Sociálna práca, 2006, č. 4, s. 43–47.
ŠUPKOVÁ, D. a kol.: *Zdravotní péče o bezdomovce v ČR*. Praha: Grada Publishing, 2007.
ZATLOUKAL, L.: *Bezdomovci a poskytovatelé sociálních služeb v moderní společnosti - trochu jiný pohled*. Sociální práce/ Sociálna práca, 2006, č. 4, s. 87–95.
ZUFFEREY, C. - KERR, L.: *Identity and everyday experiences of homelessness: Some implications for social work*. Australian Social Work, 2004, vol. 57, no. 4, s. 343–353.

Mgr. Jana Havlíková, Ph.D.

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i.
Joštova 10
602 00 Brno
Česká republika
tel: +420 54949 3471
fax: +420 54949 1911
jana.havlikova@vupsv.cz

Náhradná starostlivosť o mladistvých migrantov v Španielsku

The centres for the protection of juveniles in the Murcia region of Spain

Simona Žbirková

Abstrakt

Príspevok podáva obraz o súčasnom stave náhradnej starostlivosti o mladistvých migrantov v Španielsku ako jedna z foriem multikultúrneho prístupu ochrany tínedžerskej migrujúcej populácie najmä z Afriky, Latinskej Ameriky, východnej Európy, a.i. Z výskumu možno posúdiť ako prebieha integrácia mladistvých migrantov v strediskách na ochranu mladistvých v širokom spektre: vzťahov, pracovnom, emocionálnom, účasti, zabezpečovaní práv, slobôd, reciprocity. Autorka zamerala výskum na prácu koordinátorov prevencie Sociálnych služieb pre ochranu mladistvých ako i na posúdenie evolučných zmien týkajúcich sa základných funkčných faktorov v ktorých figurovala i ochrana mladistvých migrantov.

Abstract

This paper is a theoretical treatise on the social function of centres for the protection of juveniles in the Murcia region of Spain. It also depicts the results of the authors' empirical research into this problem area. It gives definitions of major terms relating to this topic in a broader conceptual context, along with the clarification of the mission of centres for the protection of juveniles from the historical perspective (as shaped by socio-cultural values). Likewise, it contains a current analysis of the typology of foster care centres since the beginning of their formation. So, all in all, it maps the evolution in this area and gives a prognosis of the care for juveniles in the future. The negative impacts of migration from Africa, Latin America, Eastern Europe, etc. are explored therein on the basis of an empirical qualitative research conducted in juvenile protection centres in the Murcia autonomous region, South-East Spain. The described situation within the Murcia region offers wide work opportunities for social workers, and chances for the improvement of life of families from socially disadvantaged milieu.

Kľúčové slová

migrácia, mladiství migranti, Murcia, Španielsko, výskum, sociálna práca

Keywords

migration, juvenile migrants, Murcia, Spain, research, social work

Cieľom príspevku je na základe výskumu, ktorý bol realizovaný v autonómnej oblasti Murcia v rokoch 2001-2005, priblížiť obraz náhradnej starostlivosti o mladistvých migrantov¹. V súvislosti s konceptom témotvorných pojmov náhradnej starostlivosti, je potrebné poznať sociálny a politický kontext v ktorom sa rozvíja ochrana detí a mladistvých v Španielsku za posledných 30 rokov. Do 80-tych rokov 20. storočia sa ochrana dotýkala veľkých internátnych zariadení, ktoré disponovali kapacitou 800 miest. Bolo o nich materiálne postarané a dostávali jednoduché vzdelávanie. Mladiství s postihnutím telesným či mentálnym mali tie isté možnosti, no bez špeciálneho profesijného prístupu. Väčšina bola prijatá zo sociálno-ekonomických dôvodov či opustenia. Neboli to dôvody ubližovania, či prípady fyzických trestov, ktoré boli spoločensky a kultúrne tolerované. Starostlivosť bola oddelená od rodinného kontextu. Opustení mladiství zostávali umiestnení ďaleko od

¹ jedincov, ktorých vek dosiahol 14 rokov a nepresiahol vek 18 rokov.

svojich rodín i počas niekoľkých rokov. Táto koncepcia ochrany mladistvých pretrvala do začiatkov spomínaných 80-tych rokov.

Až po prijatí Konštitúcie v roku 1978, definovaním Španielska „ako sociálno-demokratického právneho štátu“ sa začal vytvárať verejný systém sociálnych služieb pripravený narušiť staré zabehnuté schémy a vybudovať sieť moderných sociálnych služieb. Administratívne štruktúry a organizácie v Španielsku boli vystavené zásadným zmenám súvisiacim so zmenami politickými.

Premeny podnietili v 80-tych rokoch fyzickú i štrukturálnu reformu z hľadiska inštitucionálnej makroštruktúry. Vplyv profesionalizácie a normalizácie začal klásť dôraz na práva dieťaťa. Hlavným cieľom bolo vytvoriť autonómne jednotky, so širokým spektrom asistenčných služieb a oddychových priestorov pre zabezpečenie potrieb mladistvých, ktorých tak neboli nútení vychádzať z areálov stredísk kde boli umiestnení v náhradnej starostlivosti. Išlo o tzv. „Zatvorené“ inštitúcie. Na jednej strane sa snažili ponúknuť mladistvým účelné vyžitie voľného času, navštevovať v areále zariadenia školu, kaderníka, ihrisko, lekára, a i., čo viedlo k zásadnému narušeniu kontaktu so spoločnosťou.

Deti boli umiestňované v inštitúciách podobne ako v starých hospicoch bez prihladania na príčinu odtrhnutia od rodiny. Chýbala snaha sociálnych pracovníkov hľadať vhodnú alternatívu na pretrvávajúci stav. Hlavným cieľom zariadení bolo naučiť svojich zverencov osobným hygienickým návykom, zručnostiam pri čistení priestorov, pri praní osobných vecí, príprave jedla a na druhej strane bolo školské vzdelávanie, osvojenie si vedomostí, zručností a návykov. Na vytvorenie podmienok pre integráciu detí do spoločnosti sa pozabudlo. Nedostatok odborných pracovníkov podnietil štát ku kroku ponúknuť tieto služby náboženskému personálu, bez akéhokoľvek plánovania využitia odborníkov zo sociálnych vied.

90-te roky mali charakter obnoveného entuziazmu, ktorý sa odrazil v publikovaných štúdiách a realizovaných výskumoch. Začalo sa verejne hovoriť o týraní, odvrhnutí, opustení detí. Organizovali sa semináre, kurzy, kongresy sledujúce záujem definovať a riešiť situácie týrania a opustenia detí.

Schválením deklarácie zmluvy „Práva dieťaťa“ španielskym parlamentom 6. decembra 1990, ktorá vyšla v platnosť 5. januára 1991, bol položený nový impulz pre kultúrne zmeny s cieľom posilniť základy ochrany detí v ohrození. Zmeny, ktoré sa udiali ku koncu 20. storočia sa zakladali na kritike veľkých inštitúcií, čo viedlo k zmenám týkajúcich sa počtu rezidentov, k zlepšeniu fyzicko-architektonickému i k profesionalizácii a integrácii.

V súčasnosti Strediská pre ochranu mladistvých nie sú univerzálne inštitúcie so zaužívanými stereotypmi. Strediská pre ochranu mladistvých sa ujali náhradnej starostlivosti v prípade vážneho nezáujmu o dieťa zo strany rodiny, opustenia, týrania, násilia, alebo z dôvodu závažných problémov správania. Dôvodom mohol byť trestný čin spáchaný mladistvým. Súčasná situácia v Španielsku neustále presvedčuje o tom, že pribúda detí týraných, zanedbávaných a opustených. Alarmujúce sú čísla detí, ktoré sa pokúsia spáchať samovraždu i detí ktoré samovraždu dokonajú. Tieto zistenia a s nimi súvisiaci rastúci počet detských domovov poukazuje na existujúci stav spoločnosti, problémy ktoré prináša detskej psychike virtuálny svet, absencia komunikácie, drogy, zaneprázdnenosť rodičov, úpadok hodnôt tradičnej rodiny a iné. Objavenie spomenutých situácií ohrozenia a diagnostika problému prináleží Oddeleniu Sociálnej asistencie danej lokality a Oddeleniu Ochrany mládeže, tak ako i nachádzať pomoc, východiská každého prípadu, v konečnom štádiu požiadať o ústavnú starostlivosť.

Z dôvodu rastúcej migrácie mladistvých z Afriky Oddelenie Sociálnych vzťahov autonómnej oblasti Murcia zamestnáva jedného vyjednávača, ktorý je pôvodom z

Maroka. Ten má na starosti celý proces pri zisťovaní identity a osobnej i rodinnej situácie mladistvých migrantov. V spolupráci so Strediskami vypracováva správy, ktoré zavážia v konečnej etape pri rozhodovaní o umiestnení. Je zodpovedný za vybavenie dokumentácie a legalizáciu pobytu v prípade mladistvých migrantov zotrúvavajúcich v Španielsku.

Migrácia z ekonomických dôvodov a rastúce sociálne rozdiely sú realitou dnešnej éry globalizácie. I napriek striktným opatreniam medzinárodná migrácia pokračuje a bude neustále narastať. Migračné prúdy týkajúce sa Španielska majú tri hlavné zdroje: Afrika, Latinská Amerika a Východná Európa. Pluralita pôvodu, veková, pohlavia, vzdelanosti a i. z aktuálnej perspektívy so sebou prináša veľkú prítomnosť rôznorodých sociálnych skupín, prezentujúcich sa svojou vlastnou kultúrou, meniac španielsku spoločnosť na multikultúrnú. Dokazujú to i výsledky výskumu, ktorý sme realizovali v uplynulom období v Španielsku.

Predmetom nášho výskumu boli mladiství migranti umiestnení v náhradnej starostlivosti. Výskum sme realizovali v Strediskách pre ochranu mladistvých v autonómnej oblasti Murcia, Španielsko (Residencia Infantil Santo Angel, Centro Educativo Juvenil Las Moreras, Centro de Promoción Juvenil, Hogar Funcional – Asociación Leyva, Cardenal Belluga, Hogar Funcional-Asociación Nuevo Futuro, Hogar Funcional-Asociación Nuevo Futuro, Madre Paula, Hogar Infantil, La Milagrosa, Unidad Terapéutica -La Quintanilla, Centro Arguí, Centro Alea, AIKE, Centro la Zarza).

Ďalej sme skúmali činnosť koordinátorov prevencie Sociálnych služieb pre ochranu mladistvých a iných zainteresovaných spolupracovníkov v regióne Murcia, v Španielsku.

Výskumy sme zamerali na posúdenie evolučných zmien týkajúcich sa základných funkčných faktorov ako je počet mladistvých rezidentov, infraštruktúra (budovy, geografická situácia), profesijná vybavenosť stredísk, typy služieb; a na vyhodnotenie funkčnosti programových cieľov vybraných stredísk v Murcii, v ktorých figuruje i ochrana mladistvých migrantov. V tejto súvislosti nás zaujímalo ako prebieha integrácia mladistvých migrantov, či sa chcú integrovať, alebo integráciu odmietajú.

V súvislosti s výskumnými problémami sme si stanovili nasledovné otázky:

1. Predpokladali sme, že prvoradou a zároveň najdôležitejšou sociálnou funkciou stredísk na ochranu mladistvých je zabezpečenie sociálnej integrácie mladistvých v širokom spektre: vzťahov, pracovnom, emocionálnom, účasti, zabezpečovaní práv a slobôd, reciprocity.
2. Predpokladali sme, že mladiství migranti, ktorým sa podarilo osvojiť si základy španielskeho jazyka, ktorí sa ľahko integrujú v stredisku pre ochranu mladistvých a zároveň nemajú konfliktný vzťah s vychovávateľmi a ostatným okolím, nemajú problémy s neskoršou sociálno-kultúrnou integráciou.
3. Konceptom sociálnej integrácie mladistvých migrantov je kultúrny a sociálny prospech: uznanie, príslušnosť a sociálna akceptácia, emocionálna vybavenosť, sociálne ohodnotenie, príslušnosť.

Najvhodnejšia sa nám javila **kvalitatívna metóda**, ktorá nám umožnila do hĺbky identifikovať organizáciu, úlohy a metódy výskumu. Na tento základ sme nadviazali využitím viacerých výskumných metód a techník kvalitatívneho výskumu ako je **hĺbkové preskúmanie dát, zúčastnené pozorovanie, osobné interview a diskusné skupiny**.

- a) Hĺbkové preskúmanie dát. Táto technika nám umožnila vytvoriť globálnu syntézu všetkých potrebných údajov potrebných na porovnanie rozdielnych druhov

centier a služieb ochrany mladistvých v rámci autonómnej oblasti Murcia, tiež sociálnu politiku a legislatívu v jednotlivých regiónoch. Sledovali sme cieľ do hĺbky opísať charakteristiky dnešných Stredísk pre ochranu mládeže. Hĺbkové preskúmanie dát pomocou dotazníka bolo použité s cieľom definovať spôsob akým sú jednotlivé prípady ochrany vedené a identifikovať modifikácie a zmeny získaných údajov.

- b) Zúčastnené pozorovania. Táto technika nám umožnila ako základ poznatkov týkajúcich sa sociálnej funkcie Stredísk ochrany mladistvých.
- c) Cílené interview. Determinovalo stupeň integrácie a sociálnej stability mladistvých rezidentov.
- d) Diskusné skupiny. Vďaka organizovaným diskusiám táto technika umožnila zaznamenať možné zmeny týkajúce sa budúcich Stredísk pre ochranu mladistvých, slúžila k zadefinovaniu hlavných smerov tejto ochrannej inštitúcie v novej multikultúrnej spoločnosti s novými sociálnymi hodnotami. Táto technika podporila myšlienku ponúknuť priestor na diskusiu i opačne orientovaným stranám.

Výskumný súbor tvorilo celkovo 468 respondentov, z toho 416 mladistvých migrantov a 52 odborných pracovníkov z prostredia ochrany mladistvých, ktorým bol administrovaný dotazník a ďalšie výskumné otázky predloženej štruktúry:

- 1. Vstupné identifikačné informácie
- 2. Mladistvých v ochrannej starostlivosti a prichýlených.

V tejto časti figurovali základné údaje:

- Počet miest vyhradených pre mladistvých migrantov
- Priemerná obsadenosť existujúcich miest
- Počet mladistvých migrantov v náhradnej starostlivosti

Všetky údaje spĺňali kritéria pohlavia, veku a národnosti.

V prvej časti dotazníka sme vyhodnotili informácie ohľadom prvých 24hodín, keď mladiství boli prijatí do strediska okamžitej ochrany mladistvých až do jeho preradenia. V Murcii je jedno stredisko spĺňajúce kritériá okamžitého prijatia mladistvých migrantov. Druhá časť kvalitatívneho výskumu sme venovali starostlivosti v Stredisku pre ochranu mladistvých podľa okruhov:

- 1. Zamestnanci (riaditeľ, koordinátor, vychovávateľ, sociálny pracovník, psychológ, asistent - tlmočník, a i.)
- 2. Interná integrácia
 - a) Normy a sociálne zvyky
 - b) Skutočnosti napomáhajúce integrácii
 - c) Migračný projekt
 - d) Ťažkosti v prispôsobovaní
 - d.1. Mladiství, ktorí sa integrovali.
 - d.2. Skutočnosti, ktoré narušujú integráciu.
 - d.3. Dôsledky nedostatočnej integrácie
 - e) Opustenie strediska
- 3. Vzdelávanie
- 4. Zdravie

Niektoré výsledky: V r.2001 až prvom polroku 2004 Strediská pre ochranu mladistvých prijalo do náhradnej starostlivosti 468 mladistvých. Z toho 416 migrantov (383 chlapcov a 33 dievčat). Ako z uvedeného vyplývalo väčšinu mladistvých migrantov tvorili chlapci. Veková kategória sa pohybovala od 13 do 18 rokov, pričom najväčšie zastúpenie v študovaných dvoch časových obdobiach mali chlapci vo veku medzi 15 a 18-tym rokom. Mladiství sa hlásili k štátnej príslušnosti:

Maroko, Alžírsko, Tunisko, Líbya, Senegal, Sierra Leone, Kolombia, Ecuador, Rumunsko, Rusko, Litva, Moldavsko, Srbsko, Albánsko, Kuba. Väčšina mladistvých migrantov bola z Afriky: 93%. Potom nasledovali krajiny Latinskej Ameriky, východnej Európy a ostatné krajiny. V celkovom merítku prevládali migranti z Maroka. Obsadenosť miest v jednotlivých strediskách bola 80%. Nie všetky Strediská pre ochranu mladistvých mali v programe prijímať migrantov do náhradnej starostlivosti. Stredisko *Santo Anjel* je ako jediné oprávnené na okamžité prevzatie ochrany nad mladistvými migrantmi, t.j. prvých 24 hodín v stredisku pre ochranu mladistvých, až po zaradenie do náhradnej starostlivosti. V rámci prvých 24 hodín bol vyplnený *Protokol prijatia*, ktorý obsahoval technické údaje o mladistvom. Jeho obsah závisí od rozhodnutia konkrétnej inštitúcie. Zväčša obsahuje údaje týkajúce sa pôvodu, práva mladistvých, lekárskej správy zdravotného stavu a socioemocionálneho stavu mladistvého. Mladistvý dostane informácie ohľadom vlastných práv a situácii v ktorej sa ocitol. Je mu objasnený zákon týkajúci sa jeho situácie *Ley Orgánica 4/2000*, z 11. januára r.2000, o právach a slobodnom pohybe cudzincov v Španielsku a sociálna integrácia, reformovaná podľa zákona *Ley Orgánica 8/2000* zo dňa 22. decembra r.2000. Lekár vykonáva prehliadku a psychológ vyhodnocuje socioemocionálny stav v čase prijatia. Mladistvý dostáva hygienické potreby, oblečenie a vypracováva sa osobná kartotéka s nazbieranými údajmi.

Aké sú motívy mladistvých prejsť časť života touto nebezpečnou cestou a ocitnúť sa v cudzej krajine bez základných jazykových znalostí a hmotného zabezpečenia? Výpovede potvrdzujú, že vo väčšine prípadov sa respondenti pokúšajú kontaktovať rodinných príslušníkov žijúcich v Španielsku, ktorí im neskôr pomáhajú orientovať sa v nepoznanej krajine. Ich prvotným cieľom je nájsť si prácu a ekonomicky vypomáhať svojej rodine v krajine pôvodu. Niektorí nemajú jasné prečo sa rozhodli prísť do Španielska. Sú prípady kedy silnou motiváciou je možnosť získania vzdelania, profesie, ekonomickej istoty. V súvislosti so vzdelanostnou pripravenosťou je treba povedať, že stupeň je veľmi nízky. Niekedy je motivácia riadená potrebou získať dokumenty, ktoré umožnia mladistvým migrantom legálne žiť v Európskej únii. Častou príčinou je zlá situácia v rodine, kedy sa mladistvý sám rozhodne zmeniť ťažkú životnú situáciu. Výsledky nášho realizovaného výskumu v r. 2004 potvrdzujú, že zo vzorky 165 mladistvých migrantov 48 nevedelo, čo chceli robiť v Španielsku.

Čo sa týka nášho záujmu o stupeň integrácie mladistvých migrantov, séria otázok typu: Ako si sa integroval? Ohodnot' sa škálou dobre, normálne, málo. Výskum potvrdil, že v zariadeniach chýba personál, ktorý by uľahčil mladistvému adaptovať sa v stredisku, alebo ide o rozdelenie sociálnych návykov mladistvého, ktoré sú príčinou prečo sa mladiství respondenti neadaptujú, alebo neintegrujú v stredisku. Odpovede nás nasmerovali na možný problém, súvisiaci s problematickou situáciou mladistvých: neznalosť jazyka.

Zlá integrácia má vplyv na násilnícke prejavy správania, konflikty s personálom, konflikty s mladistvými španielskej národnosti, vandalizmus v stredisku, opustenie strediska, úteky. Stredisko *Santo Anjel* v skúmanom období zaznamenalo 416 prijatí z toho 352 nepovolených opustení, útekov. Môžeme spomenúť, že Stredisko *Arrui* je dočasným domovom pre problematické dievčatá. Výsledky výskumu vypovedajú o tom, že dievčatá pôvodom z Maroka sa nesnažia utiecť. Vo všetkých prípadoch boli zo strediska odvedené rodinným príslušníkom. Iný je prípad chlapcov, ktorí sa po úteku zgrupujú, podľa nadviazaných známostí. Časom sú objavení španielskou políciou, ktorá ich odprevedí až k lodi, kde sú vydaní marockej polícii, ktorá ich odovzdá do rúk justičným autoritám v hraničnom meste Tánger.

Na zistenie vzdelanostnej úrovne prichádzajúcich migrantov sme vyčlenili štyri podskupiny: a)Stupeň vzdelania, b)Školopovinní mladiství, c)Mladiství v programoch Sociálnych istôt, d)Ďalšie odborné aktivity.

Zaujímalo nás, aký vzdelanostný stupeň dosiahli mladiství vo svojej krajine pôvodu. Použili sme škálu 4 stupňov: žiadne: nevie písať ani čítať; základné: vie čítať a písať, ukončil nejaké kurzy prvého stupňa; stredný: ukončil druhý stupeň; vysoký: ukončil strednú školu.

Prvým záverom ku ktorému sme prišli je, že väčšina migrantov prijatých v centrách v období nášho záujmu má nízky vzdelanostný stupeň, čo enormne sťažuje neskoršiu integráciu v španielskom školskom systéme a pri budúcom získavaní pracovných možností. Pýtali sme sa, či samotné stredisko im podáva pomocnú ruku v edukačnom procese súvisiacom so španielskym jazykom a kultúrou, odpoveď všetkých bola pozitívna.

Cielené interview realizované s mladistvými predostreli v mnohých prípadoch ťažké životné situácie, ktorými prešli migranti počas svojej cesty do Španielska. Niektorí z nich žili nejakú dobu na ulici, iní len krátku dobu a ďalší žili v iných priestoroch krajiny, čo nutne poškodilo ich zdravie. Z tohto dôvodu sa k dotazníku prirobil blok otázok s témami súvisiacimi so zdravím. Konkrétne sme chceli vedieť v akom stave prichádza mladistvý do cudzej krajiny, akým lekárske vyšetreniam sú podrobení po príchode do strediska, aká je následnosť a zdravotná starostlivosť počas pobytu. Vyčlenili sme nasledujúce okruhy súvisiace so zdravím mladistvého:

- a) Zdravotný stav mladistvého; b)Lekárske kontroly; c)Mladiství závislí; d)Mladiství s infekčným ochorením, duševnou poruchou, znevýhodnením. Pre určenie zdravotného stavu sme volili škálu –výborný, dobrý, normálny, zlý a zhoršujúci sa-. Centrum Santo Anjel s programom okamžitého prijatia vyhodnotilo zdravotný stav mladistvých po príchode ako normálny, alebo zlý.
- b) Závery ohľadne realizácie lekárskeho kontrol. Centrum "La Milagrosa".Realizujú sa len v prípade ak mladistvý vyžaduje určitý typ zdravotnej starostlivosti.
- c) Zaujímalí sme sa, či mladiství súhlasia s návštevou u lekára, alebo sa im len vypíše recept bez toho, že by sa osobne k lekárovi dostavili s náboženských dôvodov. Centrá nám potvrdili naše predpoklady, figurujúce v druhej časti otázky. Zároveň nás zaujímalo, či bol medzi mladistvými niekto, kto požiadal o vykonanie obriezky: odpovede boli negatívne.
- d) Zaujímalo nás aký postoj zaujíma stredisko v prípade mladistvého s prípadným infekčným ochorením, duševnou poruchou, či s iným znevýhodnením. Vyhodnotenie strediska Santo Anjel v r.2004 bolo nasledovné: AIDS x, tuberkulóza 5, nakažlivé choroby 40%, psychické poruchy 1, poruchy pohybového aparátu x, fyzické znevýhodnenie 1, iné: kožné problémy.

Odporúčania pre prax: V tejto súvislosti závery prinášajú zaujímavé výsledky vyhodnocujúce priebeh internej integrácie mladistvých migrantov i v širšej perspektíve nachádza súvislosti s neskoršou sociokultúrnou integritou v multikutúrnej spoločnosti. Výsledky vlastného výskumu paralelne s výsledkami výskumov z oblasti náhradnej starostlivosti nám predostierajú charakteristiky nových stredísk budúcnosti i v EU, ktoré sa budú prezentovať ďalším znížením počtu umiestnených mladistvých v strediskách. Budú to jednotky s 5–8 miestami, snažiac sa vytvoriť rodinné prostredie. Znížiť čas pobytu v náhradnej starostlivosti. Vzrast priemerného veku mladistvých v strediskách od 12-16 rokov. Zmeny v architektonických vlastnostiach a umiestnení inštitúcií sledujúc čo najväčšiu integráciu, tak architektonickú ako aj strategickú situáciu.

Zmeny v odbornej pripravenosti sociálnych pracovníkov: Budúca diverzita stredísk pre ochranu mladistvých, vyplývajúca z potrieb spoločnosti by mala byť témou širších diskusných skupín odborníkov, sociálnych pracovníkov i laickej verejnosti. Dokumentujúca situácia v regióne Murcia ponúka široké aplikačné možnosti práce pre sociálnych pracovníkov a rodiny zo sociálne znevýhodneného prostredia. Upozorňuje na možnosti využitia výsledkov výskumu s mladistvými na Slovensku. Doporučujeme zaradiť do obsahu štúdia sociálnej práce nami skúmanú problematiku, obsahovú i metodickú prípravu s cieľom. zoznámiť študentov s metódami a formami výchovnej práce vo voľnom čase pri napĺňaní záujmových aktivít, pripraviť študentov budúcich sociálnych pracovníkov na kvalitnú metodickú prácu s mladistvými migrantmi dotýkajúcu sa spoločenskej praxe.

Literatúra

- ABAD MÁRQUEZ, L.V. (2000): *Globalización, Demografía y Migraciones en España y las Migraciones Internacionales en el Cambio de Siglo*, Instituto Universitario de Estudios Sobre Migraciones, Universidad pontificia de Comillas, Madrid.
- BAUMANN, G.(2000): *El enigma multicultural*. Barcelona, España, Paidós Estudio.
- CAPEL, H. (2001): Inmigrantes extranjeros en España. El derecho a la movilidad y los conflictos de la adaptación: grandes expectativas z duras realidades. *Scripta Nova*.Revista electrónica de Geografía z Ciencias Sociales, Nº 81, Universidad de Barcelona.
- GÓMEZ FAYRÉN, J.; BEL ADELL, C. (2000): *Nueva inmigración extranjera en España: inmigrantes subsaharianos en España y las Migraciones Internacionales en el Cambio de Siglo*, Instituto Universitario de Estudios Sobre Migraciones, Universidad Pontificia de Comillas, Madrid.
- RODRÍGUEZ, E.A.; PÉREZ GARCÍA,J. (2001): *Plan de acogida para alumnos inmigrantes*.
- SARTORI, G.L.M (2007): *La comparación en ciencias sociales*. Alianza Universidad.
- ŽBIRKOVÁ, S. (2009): *Strediská pre ochranu mladistvých. Sociologická aproximácia*. Dizertačná práca. Universidad de Murcia/ VŠSA v Bratislave.

Simona Žbirková, Ph.D.

VŠZ a SP sv. Alžbety
nám.1. mája 1
810 00 Bratislava
Slovenská republika
tel.: +421257780620
szbirkova@hotmail.com
szbirkova@vssvalzbety.sk

Psychika nezamestnaného človeka ako predpoklad riešenia zmeny stavu sociálnej a ekonomickej núdze

Unemployed's mind as a condition how to resolve the change of the status of social and economic poverty

Františka Šefčíková, Lucia Lušňáková

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá nezamestnaným človekom ako ľudskou jednotkou pri riešení sociálnoekonomického javu - nezamestnanosti. Pozornosť je sústredená na psychosociálny aspekt ľudského prežívania daného stavu z hľadiska postoja nezamestnaného, jeho rodiny a okolia. Dôraz je kladený na vnútorné sily nezamestnaného človeka a ich mobilizáciu prostredníctvom využívania bezplatných a dostupných služieb psychológa za účinnej pomoci a spolupráce sociálneho pracovníka prvého kontaktu. Dôvodom pre výber danej problematiky je skutočnosť, že pri jave nezamestnanosti sa rieši len tento stav, nikto za nezaobera psychickou stránkou nezamestnaného človeka a jej dopadom na nezamestnanosť ako jav. Vzájomne sa ovplyvňujú, preto navrhuje aby sa riešili v kontexte a nie samostatne.

Abstract

This conference paper deals with an unemployed human as humane unit to resolve the social and economic phenomenon - the unemployment. The attention is centred to the psychosocial aspect of the human living in these conditions from the point of view of himself, his family and his vicinity. We put the accent on internal strength of an unemployed human and on its mobilization by using free services of psychologist with assistance and cooperation of the first contact social worker. The motive of choice of these problems is one fact - to resolve the unemployment, we put the accent on this condition only and nobody occupies with the mind of an unemployed and with the impact on the unemployment. These phenomena influence mutually. We propose to resolve it in the context and not independently.

Kľúčové slová

nezamestnanosť, uchádzač o zamestnanie, ľudská psychika, spoločenský status, úrad práce, psychológ, intervencia, opatrenie, služby, strata zamestnania, psychosociálne hľadisko

Keywords

unemployment, job candidate, human mind, social status, job centre, psychologist, intervention, measure, services, psychosocial view

V každej dobe a každej spoločnosti sa vyskytovali sociálne nerovnosti. Napriek snahám panovníkov, vlád, ekonómov a mnohých iných odborníkov v rôznych krajinách a obdobiach, sa nikdy nepodarilo a domnievame sa, že ani nikdy nepodari vytvoriť spoločnosť, v ktorej bude panovať sociálna spravodlivosť. Sociálne nerovnosti vychádzajú z nerovnakých možností na využívaní zdrojov spoločnosti a neumožňujú vo väčšej alebo menšej miere využívať tieto zdroje. Sú však jedinci, ktorí ich využívajú len vo veľmi obmedzenej miere a môžeme povedať, že sa títo jedinci nachádzajú v stave núdze dotýkajúcej sa rôznych oblastí nášho spoločenského života. Vzhľadom k tomu, že žijeme v regióne s vysokou mierou nezamestnanosti obyvateľstva a nedostatkom pracovných príležitostí, sme sa rozhodli venovať v našom príspevku ekonomickej núdzi spojenej s nezamestnanosťou. Myslíme si, že ide v súčasnej dobe o aktuálnu tému vzhľadom na ekonomickú a hospodársku krízu spojenú s hromadným prepúšťaním

pracovníkov zo zamestnania a následne s rastúcou nezamestnanosťou obyvateľstva a to nielen v našom regióne. S nezamestnanosťou sa spája stav ako sociálnej, tak aj ekonomickej núdze. Človek vitálny, pripravený a schopný pracovať neraz náhle príde o zamestnanie, ktoré vykonával možno aj celé roky. Mení sa jeho spoločenský status, ekonomický príjem a pribúda množstvo voľného času, ktorý nevie zmysluplne využiť. Prichádzajú pocity menejcennosti, neužitočnosti, nepotrebnosti, vlastného zlyhania a rôznych iných neschopností zameraných voči svojej osobe. Vysporiadanie sa s danou situáciou nie je jednoduché a politika zamestnanosti zahŕňa skôr opatrenia a programy zamerané na zaradenie klienta do pracovného procesu, no psychologickou stránkou osobnosti sa takmer vôbec nikto nezaujíma, aj napriek známej skutočnosti, že „dlhodobá nezamestnanosť je aj sociálnym fenoménom, na ktorom sa podieľajú nielen faktory ekonomické, ale aj osobnostno-psychologické.“¹ Podľa nášho názoru tieto faktory nie sú prítomné len u dlhodobo nezamestnaných. Naopak, realita každodenného súčasného života prináša množstvo prípadov, kedy človek celé roky pracujúci, niekoľko rokov, či mesiacov pred odchodom do dôchodku, stratí zamestnanie. Práve u tejto skupiny nezamestnaných majú osobnostno-psychologické faktory dominujúce postavenie. Celý život pracovali, práca bola ich rutinnou súčasťou každodenného života, nikdy neboli nezamestnaní. Mnohokrát samotných nezamestnaných odsudzovali a stigmatizovali bez ohľadu na dôvody ich nezamestnanosti a momentálne zastávajú rovnaký spoločenský status ako tí, ktorých považovali za lenivých pracovať a neschopných nájsť si adekvátnu prácu.

V zmysle uvedeného sa domnievame, že práve aj táto oblasť akou je ľudská psychika, zohráva v živote nezamestnaného jedinca a jeho ďalšieho smerovania kľúčovú úlohu a preto si myslíme, že aj touto stránkou je potrebné sa zaoberať. Navrhujeme rozšíriť služby poskytované prostredníctvom úradov práce, sociálnych vecí a rodiny osobám vedeným v evidencii uchádzačov o zamestnanie o možnosť využívať služby psychológa, ktoré by boli pre evidovaného nezamestnaného dostupné a bezplatné. Význam takejto služby pre nezamestnaného vidíme v tom, že mu ponúkne možnosti ako sa môže vysporiadať so situáciou, v ktorej sa ocitol. Bude pracovať s jeho vnútnom, s jeho negatívnymi pocitmi a prežívaním jedinca spojeným so zmenou statusu, možnými problémami v oblasti bývania, rodinného spolunažívania, medziľudských vzťahov, financií, výchovy či zdravia. Prečo sa domnievame, že je potrebné doplniť tím odborníkov zabezpečujúcich služby pre evidovaných nezamestnaných na úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny aj o služby psychológa? Pretože v danej situácii som sa ocitla v nedávnej minulosti aj jedna z nás. Na úrade práce jej boli sprostredkované mnohé služby vyplývajúce zo zákona, ale nikto sa nezaoberal jej problémami, jej psychikou. Tak sa stalo, že sa ocitla v začarovanom kruhu nezvládania. Nezvládania aj bežných rutinných činností, ktoré jej predtým problém nerobili. Zo všetkého najhoršie bolo presvedčenie, že jedine ona je všetkému na vine. Sebaobviňovanie celú situáciu len zhoršovalo. Dôsledkom bol vznik somatického ochorenia, pôvod ktorého sa nedarilo lekárom ani po mnohých odborných vyšetreniach zistiť. Až po vyhrotení situácie do krajností a následnom dôvernom rozhovore s praktickým lekárom so záverom potreby návštevy odborníka z oblasti psychológie, došlo k prvému pozitívnemu momentu po mnohých mesiacoch. Potvrdilo sa, že somatická choroba a psychika sú vzájomne úzko prepojené a zároveň sa ovplyvňujú. Vážna somatická choroba (ako veľká životná záťaž) ovplyvňuje aj psychiku chorého, na druhej strane psychika chorého určitým

¹ Schavel, M: Sociálne poradenstvo a supervízia v sociálnej práci. 2004. s.60

spôsobom ovplyvňuje mnoho telesných ťažkostí.² Starostlivosťou odborníka sa zmenil jej prístup k vnímaniu vlastnej osoby a situácii, v ktorej sa ocitla a odrazu veci nabrali rýchly spád a vyriešilo sa, čo považovala za neriešiteľné. Najskvelejším pocitom bolo zistenie, že je schopná riadiť svoje kroky a procesy vo svojom živote. Každý človek je jedinečná a individuálna bytosť a neopakovateľná osobnosť a každý prežíva a prijíma rôzne situácie a podnety inak. Veľmi dôležitou psychologickou potrebou je predovšetkým potreba rešpektovania ľudskej dôstojnosti, a to úplne nezávisle od stavu telesnej schránky. Iným spôsobom sa s nimi aj vysporiada. V uvádzanom prípade dôsledkom bolo somatické zlyhanie. Realita každodenného života však ukazuje zlyhania aj v mnohých iných prejavoch života ako sú rôzne závislosti alebo iné sociálnopatologické javy nachádzajúce sa v spoločnosti, ktorým jedinec v kruhu svojho nevládania podľahne. „Najčastejšie sa s nezamestnanosťou spájajú samovraždy i nedokonale - demonštratívne samovraždy. Samovraždy sú akoby už záverečným vyústením problémov, zväčša psychických. Je to určitý spôsob komunikácie ako povedať ostatným, že sklamali.“ Ďalšími negatívami nezamestnanosti sú stavy, ktoré vyvolávajú u človeka chronickú dezorganizáciu jeho života, nestabilitu rodiny, duševné depresie, kriminálne delikty, nadmerné pitie alkoholu, či užívanie drog. Inými negatívami sú deštruktívne prejavy v individuálnom správaní sa ako kríza hodnôt, úpadok úcty k autoritám, k spoločenským inštitúciám, kríza rodiny či rasová neznášanlivosť.³ Veľmi dôležitou psychologickou potrebou takéhoto človeka je predovšetkým potreba rešpektovania ľudskej dôstojnosti, a to úplne nezávisle od stavu telesnej schránky.⁴

Myslíme si, že len osobnosť vyrovnaná so svojim životom a aktuálnou situáciou sa dokáže pohnúť dopredu správnym smerom a nadobudne kompetencie riešiť svoju situáciu. Preto poukazujeme na potrebu a význam služieb odborníka z oblasti psychológie, ktorý by podľa nášho názoru mal byť neoddeliteľnou súčasťou tímu odborníkov v oblasti starostlivosti o nezamestnaných na úrade práce, sociálnych vecí a rodiny. Nazvali by sme ich psychoporadenské služby, aby nezamestnaný, ktorý sa aj tak ocitol v nežádúcej situácii nenadobudol pocit, že patrí do dispenzára „psychiatra“.

Túto psychologickú intervenciu pokladáme za prvotný krok pri strate zamestnania s cieľom predchádzať narastaniu a prehľbovaniu problémov vyplývajúcich zo situácie, v ktorej sa klient ocitol. Psychológ klientovi napomôže udržať si svoje kompetencie a tak nestratiť schopnosť byť partnerom zamestnancov úradu práce. Cieľom individuálnej alebo skupinovej terapie nie je v žiadnom prípade štrukturálna zmena osobnosti. Temperament, charakter a inteligencia ako tri základné zložky osobnosti sa nám s najväčšou pravdepodobnosťou nepodarí zmeniť. O čo sa však môžeme ako pokúsiť je zmena postojov, prípadne životného štýlu.⁵ Myslíme si, že základným predpokladom optimálneho kooperujúceho partnerského vzťahu schopného prinášať pozitívne riešenia je efektívna spolupráca vytvorená medzi klientom, psychológom a v neposednom rade aj sociálnym pracovníkom. Dôraz je kladený na rolu sociálneho pracovníka ako prvú kontaktnú osobu, na ktorú sa človek, pri strate zamestnania obráti. Preto náš druhý návrh smeruje k druhému navrhovanému opatreniu v zmysle dôsledného výberu pracovníkov prvého kontaktu. Práve táto osoba by mala byť človekom, ktorý odošle klienta k využitiu služieb

² Končeková, L.: Patopsychológia. Prešov. 2005 s. 65

³ Schavel, M: Sociálne poradenstvo a supervízia v sociálnej práci. 2004. s.60

⁴ Kotradyová, K.: *Komplexný pohľad na potreby nevyliciteľne chorých*. In Disputationes Scientifcae. Ružomberok. 2007, s. 137.

⁵ Kalanin, P., Kotradyová, K.: *Psychoterapia w staroŝci*. In zborník z medzinárodnej konferencie Nowe kierunki w badaniach. Krakov: Redakcja naukowa, 2007. s. 116.

psychológa. Musí vedieť veľmi citlivo zhodnotiť a zvážiť stav, v ktorom sa klient nachádza a disponovať špecifickými osobnostnými, ľudskými a profesionálnymi kompetenciami, ktorých neoddeliteľnou súčasťou by mala byť okrem iného aj sociálna inteligencia. „Sociálna inteligencia sa prejavuje vo všeobecnej schopnosti poradiť si s ľuďmi, sociotechnickej zbežlosti, v poznaní záležitostí spoločnosti, v pohotovosti reagovať na podnety vychádzajúce od jednotlivcov i skupín, ako i vcítení sa do premenlivých nálad i skrytých osobnostných vlastností priateľov i neznámych ľudí.“⁶ Navrhujeme, aby súčasťou procesu prijímania nových sociálnych pracovníkov do pracovného pomeru bol kvalitný pracovný pohor s následne realizovanými psychotestami s cieľom vyprofilovať osobnosti vhodné pre dané pracovné pozície, schopné s prehľadom zvládať možné krízové situácie pri práci s nezamestnanými a ochotné byť nezamestnanému partnerom. Za dôležitý faktor považujeme vytvorenie rovnocenného partnerstva zúčastnených na riešení problému. Klient musí cítiť, že v danej situácii je partnerom a nie osobou nekompetentnou, neschopnou či podriadenou pracovníkovi. Len partner vysporiadaný sám so sebou a svojou situáciou dokáže prinášať nové návrhy a riešenia vlastnej situácie a participovať so sprostredkovateľmi úradu práce pri hľadaní možností ako si nájsť vhodné zamestnanie. Participácia klienta je nevyhnutná. Klient nemôže v pasivite očakávať, že mu bude ponúknutá práca, ale aktívne sa musí zaujímať a vyhľadávať voľné pracovné miesta. Neraz zo strany nezamestnaných takéto snahy aj sú, avšak absentuje im dostatok finančných prostriedkov súvisiacich s dopravou do sídla organizácie, v ktorej sa nachádza voľné pracovné miesto.

Náš tretí návrh spočíva v opatrení, ktorého cieľom je zvýšiť motiváciu uchádzača o zamestnanie aktívne si hľadať prácu, znamenajúce preplácanie výdavkov na cestovné náklady v prípade voľného pracovného miesta v celoslovenskej pôsobnosti. Pre zamedzenie zneužívania tohto príspevku navrhujeme predkladať potvrdenia dokazujúce, že uchádzač o zamestnanie prejavil záujem pracovať v predmetnej organizácii. Tento príspevok navrhujeme zaradiť medzi existujúce aktívne opatrenia trhu práce - nástroje, ktoré sa realizujú na základe zákona o službách zamestnanosti č. 5/2004, ku ktorým v súčasnom období patria:

- § 32 poskytovanie náhrad časti cestovných výdavkov uchádzača o zamestnanie, ktoré súvisia s absolvovaním vstupného pohovoru alebo výberového konania,
- § 43 poskytovanie náhrad časti cestovných výdavkov súvisiacich s účasťou uchádzača o zamestnanie na aktivitách určených v individuálnom akčnom pláne,
- § 46 vzdelávanie a príprava pre trh práce uchádzača o zamestnanie a záujemcu o zamestnanie,
- § 47 vzdelávanie a príprava pre trh práce zamestnanca,
- § 49 príspevok na samostatnú zárobkovú činnosť,
- § 50 príspevok na zamestnávanie znevýhodneného uchádzača o zamestnanie,
- § 51 príspevok na vykonávanie absolventskej praxe,
- § 52 príspevok na aktivačnú činnosť,
- § 53 príspevok na dochádzku za prácou,
- § 54 projekty a programy,
- § 56 príspevok na zriadenie chránenej dielne a chráneného pracoviska a na ich zachovanie,
- § 57 príspevok občanovi so zdravotným postihnutím na prevádzkovanie alebo vykonávanie samostatnej zárobkovej činnosti,
- § 59 príspevok na činnosť pracovného asistenta

⁶ Daniel, J et al.: Prehľad všeobecnej psychológie. Enigma, 2003 s. 175

- § 60 príspevok na úhradu prevádzkových nákladov chránenej dielne alebo chráneného pracoviska a na úhradu nákladov na dopravu zamestnancov⁷.

Z dôvodu globálnej finančnej a hospodárskej krízy boli prijaté aj nasledovné opatrenia, ktoré by mali zmierniť jej dopady. Medzi nové aktívne opatrenia na trhu práce s účinnosťou od 1. marca 2009 patria:

Príspevok na podporu udržania zamestnanosti - § 50d zákona č.5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti.

Príspevok sa poskytuje zamestnávateľovi, ktorý z vážnych prevádzkových dôvodov nemôže zamestnancom prideľovať prácu a poskytuje im náhradu mzdy vo výške najmenej 60 %. Príspevok je určený na úhradu povinných odvodov do poisťných fondov na zdravotné poistenie a sociálne poistenie platených zamestnávateľom a zamestnancom, pričom zamestnancovi bude pripočítaný k poskytovanej náhrade mzdy. Príspevok sa poskytuje najdlhšie 60 kalendárnych dní v úhrne za rok.

Cieľom tohto opatrenia je predísť alebo obmedziť prepúšťanie zamestnancov zamestnávateľa riešiaceho dôsledky dopadu globálnej finančnej krízy a hospodárskej krízy.

Príspevok na podporu vytvárania nových pracovných miest - § 50e zákona č.5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti.

Príspevok sa poskytuje zamestnávateľovi, ktorý vykonáva svoju činnosť najmenej 1 rok ak vytvorí pracovné miesto pre uchádzača o zamestnanie vedeného v evidencii uchádzačov o zamestnanie najmenej 3 mesiace a zachová ho najmenej 12 mesiacov. Mesačná výška príspevku v bratislavskom kraji je 15 % a v ostatných krajoch 30 % z celkovej ceny práce vypočítanej z priemernej mzdy v hospodárstve SR, najviac však 50 % celkovej ceny práce prijatého zamestnanca. Príspevok sa poskytuje najviac 12 kalendárnych mesiacov.

Cieľom tohto opatrenia je podporiť vytváranie nových pracovných miest najmä pre občanov, ktorí boli prepustení zo svojho pôvodného zamestnania pre zrušenie pracovných miest u ich pôvodných zamestnávateľov v dôsledku globálnej finančnej krízy a hospodárskej krízy.

Príspevok ku mzde zamestnanca - § 50f zákona č.5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti. Príspevok sa poskytuje zamestnancovi, ktorý bol pred prijatím do pracovného pomeru vedený v evidencii uchádzačov o zamestnanie najmenej 3 mesiace, bol poberateľom dávky v hmotnej núdzi a príspevkov k dávke v hmotnej núdzi, našiel si sám zamestnanie a jeho mzda nedosahuje 1,7 násobok sumy životného minima (304,16 €). Príspevok sa poskytuje mesačne počas prvých 12 mesiacov vo výške 22 % a počas ďalších mesiacov vo výške 11 % z priemernej mzdy zamestnanca v hospodárstve SR, najdlhšie 22 mesiacov.

Cieľom tohto opatrenia je podporiť motiváciu hľadať a prijať aj nízko platené zamestnanie.

Príspevok na podporu samostatnej zárobkovej činnosti - § 50g zákona č.5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti.

Poskytuje sa uchádzačovi o zamestnanie, ktorý bol vedený v evidencii uchádzačov o zamestnanie najmenej 3 mesiace a poberal dávku v hmotnej núdzi, stal samostatne zárobkovo činnou osobou. Príspevok sa poskytuje na úhradu preddavku na poistné na zdravotné poistenie najdlhšie počas 22 mesiacov po

⁷ Zákon NR SR č. 5/2004 o službách zamestnanosti v znení neskorších predpisov

preukázaní zaplattenia poistného a po uplynutí 18 mesiacov od začatia vykonávania samostatne zárobkovej činnosti aj na úhradu poistného na sociálne poistenie, najviac 4 mesiace; výška príspevku sa vypočítava z minimálneho vymeriavacieho základu. Vylučuje sa súbeh poskytovania iných príspevkov podporujúcich samostatnú zárobkovú činnosť.

Príspevok na samostatnú zárobkovú činnosť v oblasti spracovania poľnohospodárskych výrobkov a obchodovania s nimi - § 50h zákona č.5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti. Poskytuje sa uchádzačovi o zamestnanie, ktorý bol vedený v evidencii uchádzačov o zamestnanie najmenej 3 mesiace a požiadal o vyradenie z evidencie uchádzačov o zamestnanie z dôvodu vykonávania týchto činností v oblasti spracovania poľnohospodárskych výrobkov a obchodovania s nimi. Príspevok sa poskytuje na úhradu odvodov do poistných fondov tak, ako pri príspevku na podporu samostatnej zárobkovej činnosti.

Cieľom týchto opatrení je zvýšiť záujem uchádzačov o zamestnanie vykonávať samostatnú zárobkovú činnosť v rôznych oblastiach nenáročných na počiatočné investície a zodpovedajúcich zručnostiam najmä nízko kvalifikovaných skupín uchádzačov o zamestnanie, resp. podporiť spracovateľov a predajcov domácich poľnohospodárskych produktov.

Všetky nové príspevky sa poskytujú najdlhšie do konca roka 2010.

Ďalšie úpravy v rámci súčasne platných aktívnych opatrení na trhu práce od 1. marca 2009 v oblasti zakladania sociálnych podnikov - § 50b zákona č.5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti

Novelou zákona o službách zamestnanosti sa na prechodné obdobie vytvárajú priaznivejšie legislatívne podmienky pre právnické osoby a fyzické osoby, ktoré požiadajú o priznanie postavenia sociálneho podniku (napr. nebude sa vyžadovať preukazovanie použitia 30 % finančných prostriedkov zo zisku na vytváranie nových pracovných miest). Obce, združenie obcí, samosprávne kraje a rozpočtové alebo príspevkové organizácie zriadené obcou alebo samosprávnym krajom zakladajúce sociálne podniky, môžu v rámci 30 %-ného povinného podielu zamestnávania znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie zamestnávať aj iných uchádzačov o zamestnanie, čím sa zakladajú predpoklady na iniciovanie najmä obcí k zriaďovaniu sociálnych podnikov.

V oblasti podpory pracovnej mobility - § 53 zákona č.5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti.

Zvyšuje sa výška príspevku na dochádzku za prácou, a to:

- do 30 km z 36,52 eura na 50 eur,
- do 60 km z 43,16 eura na 80 eur,
- do 90 km z 53,12 eura na 100 eur,
- do 120 km z 69,71 eura na 110 eur,
- do 250 km z 82,99 eura na 120 eur,
- do 600 km z 92,95 eura na 130 eur,
- nad 600 km z 99,59 eura na 135 eur.⁸

Tieto opatrenia sú súčasťou aktívnej politiky trhu práce. Predstavuje využívanie cielených a individuálnych metód s pôsobením na určité cieľové skupiny, od ktorých vyžaduje určitú pracovnú činnosť alebo pracovnú aktivitu.

⁸ Zo smernice pre úrad práce sociálnych vecí a rodiny Spišská Nová Ves

Aktívna politika trhu práce je súčasťou aktívnej politiky štátu konkrétne politiky zamestnanosti, ktorá je zameraná hlavne na:

- podporu participácie,
- aktívneho hľadania uplatnenia na TP ako aj jeho udržanie,
- podporu zvyšovania zručností a kvalifikácie,
- podpora rôznych typov prechodov na trhu práce.⁹

V legislatívnom rámci opatrení smerujúcich priamo k nezamestnaným realizujúcich sa prostredníctvom štátnych organizácií a inštitúcií sa odráža aj postoj štátu k nezamestnanému.

Postoj okolia k nezamestnanému je skôr negativistický rovnako ako postoj okolia k sociálnemu klientovi. Nezamestnaný je okolím vnímaný ako človek, ktorý potrebuje pomoc spoločnosti, pretože si nevie poradiť sám, nevie s využitím vlastných zdrojov a síl riešiť situáciu v ktorej sa ocitol, nevie sa postarať o seba, svoju rodinu, či domácnosť. Tieto postoje sú ovplyvňované celým radom vonkajších a vnútorných činiteľov, ktoré sa navzájom podmieňujú. Proces tvorby postojov je veľmi zložitý a komplikovaný.¹⁰ K činiteľom tvoriacim tento negativistický postoj k nezamestnaným patrí aj skutočnosť negatívneho image nezamestnaného vybudovaného zo strany samotných nezamestnaných, napr. tým, že v dôsledku svojho neovládania často krátko podľahol negatívnym spôsobom života v spoločnosti s následnou stigmatizáciou. Dôraz je potrebné kládať aj na vybudovanie pozitívnejšieho image nezamestnaného, nakoľko je tendencia skôr pomôcť niekomu, kto je vnímaný pozitívne ako tomu, kto je vnímaný negatívne. Domnievame sa, že tento stav je možné dosiahnuť aj nami navrhovaným opatrením, ktoré smeruje k predchádzaniu a eliminácii stavov neovládania.

Postoj rodiny k nezamestnanému závisí tiež od viacerých determinantov. Patria sem napríklad vzťahy medzi jednotlivými členmi rodiny, komunikácia v rodine, kohézia rodiny, rola, ktorú nezamestnaný v rodine zastával, životná úroveň rodiny a mnohé iné. Nezamestnanosť sa úzko dotýka celej rodiny nielen samotného nezamestnaného. Spravidla prináša so sebou rôzne negatívne dôsledky a môže viesť k vážnym rodinným kolíziám až ku krízam akými sú napríklad odlúčenie, či rozpad rodiny. Dôležitá je opora ostatných členov rodiny, vedomie, že sa môže na nich obrátiť v akejkoľvek situácii, vedomie, že bude vypočutý, naďalej akceptovaný, že nebude odsudzovaný, ponížovaný. Vedomie, že bude stále plne hodnotným, aj keď dočasne nezamestnaným, členom rodiny. Rodina si musí uvedomiť, že ide o stav dočasný, nie trvalý a podporovať svojho nezamestnaného člena vo všetkých reálnych možnostiach zamestnať sa a pomáhať mu podľa svojich aktuálnych síl a schopností.

Postoj nezamestnaného k sebe samému závisí v značnej miere od toho ako ho vníma najužšie okolie, najbližšia rodina a ako sa vníma on sám. Postoj k sebe samému obsahuje dispozície pre obsahy vlastného správania sa.¹¹ Pokiaľ sú postoje voči nezamestnanému hostilné, rovnako sa môže vo svojom správaní a konaní prejavovať hostilne aj on sám na strane jednej, alebo na strane druhej, naopak, uzavrie sa do seba a izoluje sa od spoločnosti, rodiny, priateľov či známych. Tak sa ocitne v stave sociálnej izolácie. Je prirodzené, že nezamestnanosťou sa zužujú spoločenské kontakty. Takmer úplne sa vytratia kontakty utvorené na pracovisku, mení sa spoločenský status. Znižuje sa ekonomický príjem, čo môže viesť k druhej sociálnej izolácii tým, že človek nemá dostatok finančných

⁹ www.ivo.sk/buxus/docs///socialna_inkluzia/gerbery.ppt#256,1.

¹⁰ Gáborová, Ľ.: Sociálna psychológia pre učiteľov, Prešov 2001, s. 117

¹¹ Gáborová, Ľ.: Sociálna psychológia pre učiteľov, Prešov 2001, s. 115

prostriedkov na kultúrne vyžitie ako je napríklad návšteva kina, divadla, plavárne či rôznych športových podujatí.

Od intenzity a kvality sociálnych vzťahov človeka závisia aj jeho postoje k sebe samému, postoje rodiny či spoločnosti k nemu.

Náročné životné situácie intenzívnejšie mobilizujú organizmus, podnecujú človeka k učeniu, k hľadaniu nových riešení, vedú k zvýšeným svalovým výkonom, k intenzívnejším výkonom intelektuálnym, citovým, vôľovým, podnecujúcim rozvoj osobnosti.¹² Súhlasíme s týmto tvrdením. Človek je tvor vynaliezavý, dokáže sa flexibilne prispôsobiť rôznym situáciám, pružne reagovať a j na tie najzložitejšie procesy avšak domnievame sa, že len vtedy je toho schopný, ak sa momentálnej situácii nepoddá a disponuje dostatočnými psychickými silami a kompetenciami. Rovnako je to aj v prípade nezamestnaných. A preto navrhujeme služby psychológa, aby mu predmetné kompetencie pomohol získať a posilnil jeho psychické sily, čo v konečnom dôsledku prispeje k riešeniu vlastnej nezamestnanosti.

Literatúra

- GÁBOROVÁ, L.: *Sociálna psychológia pre učiteľov*. 3. vyd., 2001. ISBN 80-8068-071-X.
- KALANIN, P., KOTRADYOVÁ, K.: *Psychoterapia w starośći*. In: Zborník z medzinárodnej konferencie Nowe kierunki w badaniach. 2007. ISBN 978-83-6837-23-8.
- KONČEKOVÁ, L.: *Patopschológia*. 2. vyd. 2005. ISBN 80-89235-00-X.
- KOTRADYOVÁ, K.: *Komplexný pohľad na potreby nevyliciteľne chorých*. In: Disputationes Scientificalae. roč.7, 2007. ISSN 1335-9185.
- SCHAVEL, M.: *Sociálne poradenstvo a supervízia v sociálnej práci*. 2004. ISBN 1335-05378.
- SARMÁNY-SCHULLER, I.: *Myslenie*. In: DANIEL et al: *Prehľad všeobecnej psychológie*. 2003. kap. VIII. s. 141-189.
- Smernica Úradu práce sociálnych vecí a rodiny v Spišskej Novej Vsi.*
- Zákon NR SR č. 5/2004 - o službách zamestnanosti.*
- www.ivo.sk/buxus/docs//socialnainkluzia/gerbery.ppt#256,1.

PhDr. Františka Šefčíková

Katolícka univerzita v Ružomberku
Teologický inštitút TF Spišská Kapitula č. 12
Spišské Podhradie 053 04
Slovenská republika
natasef@centrum.sk

Mgr. Lucia Lušňáková

Domov Dôchodcov n.o.
Letná 352/8
053 33 Nálepkovo
Slovenská republika
lucialusnakova@zoznam.sk

¹² Gáborová, L.: *Sociálna psychológia pre učiteľov*, Prešov 2001, s. 115

Moderátori:
doc. PhDr. Mária Machalová, CSc.
Mgr. Ján Hučík, PhD.

Vzdelávanie dospelých¹ a rozvoj psychologickej spôsobilosti k žitiu

Adult education and psychological life competency development

Mária Machalová

Abstrakt

Cieľom príspevku je zdôrazniť nový prístup vo vzdelávaní dospelých v kontexte riešenia sociálnych problémov. Podčiarkuje sa význam sociálnej funkcie vzdelávania ako prostriedku sociálnej pomoci, prostriedku vedenia ľudí k svojpomoci a prostriedku vedenia dospelých k rozvoju ich individuálneho sociálneho a psychologického potenciálu. Vzdelávanie je tak spôsobom pomoci jednotlivcom a skupinám v riešení životných úloh za optimálnych aj nepriaznivých životných podmienok. Vzdelávacie programy je žiadúce upriamiť na prípravu dospelých osôb k ich svojpomoci v zvládaní úloh sociálnej, kultúrnej a profesijnej socializácie. V tomto príspevku sa venuje pozornosť sociálno - andragogickému poradenstvu, v ktorom je konštitučným aspektom sociálna funkcia vzdelávania dospelých. Zmyslom tohto poradenstva je príprava dospelých prostriedkami vzdelávania k zvládaniu svojho života. To znamená schopnosť realizovať svoj potenciál smerom ku kvalitám psychicky dospeléj osoby. Poukazuje sa na synergický efekt spojenia výchovy, vzdelávania a poradenstva v rámci celoživotného poradenstva pre občanov.

Abstract

Accent a new direction in adult education process is the aim of this paper in context of solving social problem of adults. It emphasizes an importance of social function of education as a way to social help, self help people leading and adults leading for development of their individual social and psychological potential. The educational social function enables to connect not only theoretical, but practical adult education with counselling and guiding in a case of solving social problems of individuals and communities. We are focusing the attention to the social function of adult education as a constitutional aspect of the social - andragogy (social - educative) counselling and guiding in this paper. The basic sense of this counselling is guiding adults to find the ability of living, to grow the potential of the mental full grown person - psychical adult people, with its personnel integrity, autonomy, creativity and stable values orientation.

Kľúčové slová

sociálna funkcia vzdelávania, sociálny problém, sociálno-andragogické poradenstvo, ciele a úlohy sociálno-andragogického poradenstva, psychická dospelosť

Key words

social function of education, social problem, social - andragogical counselling and guiding, the aims and the tasks of the social - andragogical counselling and guiding, mental full grown person

Úvod

Vzdelávanie dospelých² ako systém inštitúcií a činností je jednou z priorít spoločenskej praxe. Vzdelávanie je spôsobom rozvoja vzdelanosti, čo nie je žiadnou

¹ V súlade s tradíciou v terminológii andragogickej teórie používame v príspevku termín *vzdelávanie dospelých* namiesto medzinárodného termínu *edukácia dospelých*. Oba termíny sú pre nás synonymá, pretože vyjadrujú ten istý obsah.

² Pojem vzdelávanie dospelých sme uprednostnili kvôli zrozumiteľnému vyjadreniu sociálnej funkcie vzdelávania. Predmetom andragogiky ako vedy je *výchova, vzdelávanie a výchovno-vzdelávacie poradenstvo pre dospelých*. Ak teda spomíname *vzdelávanie* vždy máme na mysli jeho nevyhnutné spojenie s *výchovou a poradenstvom*.

novinkou. V súčasnosti však má veľmi dôležité poslanie. Pripravovať ľudí pre život v spoločnosti založenej na tvorbe poznatkov a na aplikácii vedomostí v neuveriteľne rôznorodých a intelektualizovaných činnostiach. A to prakticky v každej oblasti života jednotlivcov a to v ich profesijnej a sociálnej oblasti, ako aj v ich záujmových seba realizačných aktivitách.

Dnešok je tiež známy spoločenským problémom nazvaným nezamestnanosť, sociálne znevýhodnenie, marginalizácia jednotlivcov a skupín. Vzdelávanie dospelých sa stáva dôležitým prostriedkom zabezpečenia rovnosti šancí a príležitosti na trhu práce a trhu vzdelávania pre všetkých občanov. Zdôrazňuje sa *sociálna funkcia vzdelávania dospelých*.

Vzdelávanie je tak spôsobom pomoci jednotlivcom v riešení životných vývinových úloh za optimálnych aj nepriaznivých životných podmienok, v prípade profesijného neúspechu alebo osobne náročnej životnej situácie.

V súčasnej dobe a spoločenskej situácii sa venuje dospelým účastníkom vzdelávania zvýšená pozornosť. Centrom vzdelávania je osobnosť dospelých, ich kompetencie. Požiadavky na vzdelávanie a na vzdelávateľov a poradcov sociálno-andragogického poradenstva pre dospelých sú náročné, pretože sa od nich vyžaduje vysoká odbornosť a úroveň andragogického, psychologického, sociologického, právneho poznania a skúsenosti z oblasti sociálnej práce pre dospelých. To sú predpoklady účinnej práce a hodnotných výsledkov v rámci vzdelávacích, resp. výchovno-vzdelávacích poradenských aktivít pri riešení sociálnych problémov dospelých.

Už samotné pochopenie a prijatie *vzdelávania ako poradenskej pomoci a vedenia ľudí k svojpomoci pri riešení ich sociálneho problému* sa môže stať prvým krokom na ceste hľadania „živej vody“ pre mnohých dospelých a pre rôzne cieľové skupiny ľudí, vrátane znevýhodnených a marginalizovaných jednotlivcov a skupín v spoločnosti.

Naša predstava o činnostiach a procese poradenstva je založená na úvahe o možnosti „mystickej svadby“ *interného psychologického bytia človeka s externým prostredím človeka*. Aktivitami celoživotného poradenstva v spojitosti s celoživotným vzdelávaním sa naskytá možnosť dospieť prostredníctvom koncepcne a prakticky dôkladne pripravených vzdelávacích poradenských aktivít pre dospelých k synergickému účinku vzájomného prepojenia a spolupôsobenia

- psychológie človeka (jeho myslenia, prežívania, správania a konania)
- s povahou prírodného, sociálneho, kultúrneho prostredia, v ktorom žije. V záujme riešenia sociálnych problémov je prioritou riešenie vzťahu človeka (jednotlivca, skupiny) a prostredia.³

1 Sociálna funkcia vzdelávania v záujme individuálneho rozvoja

Vo vzdelávaní dospelých má ísť predovšetkým o *rešpektovanie dôstojnosti človeka, slobody a práva jednotlivca* (Engelshoven a kol., 1995, Loran, 2008) Tento názor, s ktorým sme v zhode, môže však vyvolať pochybnosť. Pravidlo

³ Prostredie chápeme ako systém vzájomne prepojených prostredí človeka. V tomto príspevku máme na pamäti: *Sociálne prostredie* - znamená usporiadanie, v ktorom ľudský jednotlivec žije, čiže systém vzťahov, spôsob komunikácie medzi ľuďmi (jednotlivcami, skupinami).

Psychologické prostredie - je prostredie človeka tak ako ho ľudský jednotlivec vníma, chápe, prežíva čiže je to subjektívne prežívané prostredie.

Prostredie vzdelávania resp. edukácie dospelých je subsystém kultúrneho a sociálneho prostredia a vyjadruje systém vzdelávania v spoločnosti, ale aj hmotné a nehmotné podmienky a prostriedky nevyhnutné na realizáciu vzdelávacích činností. Zahŕňa tiež spoločenskú atmosféru vzhľadom k vzdelávaniu.

rešpektovania dôstojnosti, slobody a práva jednotlivca vo vzdelávaní dospelých sa nie vždy zhoduje s filozofiou a realitou každodenného života. Silnému vplyvu spoločenského prostredia, charakteristickým súťaživosťou a rivalitou, ziskom, vysokou výkonnosťou v rôznych oblastiach života sa nedá zabrániť a mení tak podmienky života vrátane vzdelávania jednotlivcov.

Ľudia nemajú rovnakú štartovaciu čiaru ani v prístupe k zamestnaniu ani v prístupe k vzdelaniu. *Rovnosť šancí a príležitostí na vzdelávanie* sa tak môže stať skôr proklamovaným cieľom politiky vzdelávania než naplnením potrieb vzdelávania dospelých. Časť dospelých sa chce vzdelávať, ale nemôže alebo nevie prekonať prekážky (objektívnej a subjektívnej povahy), ktoré bránia vzdelávať sa. Príležitosť na celoživotné vzdelávanie sa môže stať pre mnohých dospelých zo znevýhodnených skupín iba individuálnym a obtiažne realizovateľným prianím a úlohou, ktorej splnenie od nich spoločnosť očakáva, ale nie sú v stave ju splniť.

Vzdelávanie ako individuálna priorita rozvoja

Všeobecné ciele celoživotného vzdelávania sa pokúsime formulovať tak, aby v nich bola zohľadnená individuálna aj spoločenská rovina. Sústreďme sa na individuálnu rovinu to znamená na *psychologický aspekt celoživotného vzdelávania* (Machalová, 2001a, 2001b, 2004, 2006, 2008, 2009).

Vzdelávanie chápeme ako významný spôsob realizovania životných vývinových a rozvojových úloh. Vo vzdelávaní sa má vychádzať z dispozícií jednotlivcov, teda z ich psychických daností a majú sa rešpektovať aj ich osobné obmedzenia telesnej, psychickej, sociálnej a duchovnej povahy, ktoré významne určujú povahu osobnostného vývinu a rozvoja.

Sociálna funkcia vzdelávania sa týka podpory pri vývine jednotlivcov, no najmä pri ich osobnom rozvoji a premieta sa v *cieľoch a obsahoch vzdelávania*. Tie sú odvodené od *systémovej potreby*, ktorou je *celoživotný vývin a rozvoj psychologickej spôsobilosti k žitiu*. Vývin a rozvoj *psychologickej spôsobilosti k žitiu* človeka sa riadi programom zdedených a vrozených dispozícií a programami *socializácie, enkulturácie, akulturácie a personalizácie*,⁴ ktoré sú vytvárané na základe tradícií, zvykov, noriem a hodnôt spoločnosti, v ktorom jednotlivec žije. Tieto programy sa realizujú spôsobom vplyvu formálnych a neformálnych spoločenských, v ktorých jednotlivec žije a aktivitami formálneho a neformálneho vzdelávania vo výchovno-vzdelávacích inštitúciách.

Každému jedincovi sú geneticky určené *vývinové úlohy*, ktoré sa musia čo najoptimálnejšie splniť v určitom vývinovom štádiu ľudského jedinca. Spoločnosť

⁴ *Socializácia* je z psychologického hľadiska individuálnou interiorizáciou (zvnútornením) sociálnych pravidiel a skúseností, ako aj rozvinutie sociálnej spôsobilosti jednotlivca, ktorá je potrebná pre život v spoločnosti. V procese socializácie sa človek v spoločnosti zámerne i nezámerne adaptuje, čiže pasívne a aktívne sa prispôbuje a tiež aktívne sa zúčastňuje na tvorbe svojej životnej reality.

Personalizáciu z psychologického hľadiska možno vyjadriť veľmi zjednodušene ako proces uskutočňovania psychického potenciálu človeka, utvárania svojej osobnosti. A rovnako aj ako proces dôležitého odlišenia sa od iných ľudí. Toto odlišenie sa prejaví ako osobnostná jedinečnosť v spoločnosti.

Enkultúraciu z psychologického hľadiska (voľne povedané „skultúrňovanie sa“) možno popísať ako proces interiorizácie (zvnútornovania) kultúrnych znakov a činností v psychike ľudského jedinca v priebehu jeho individuálneho vývinu. Vytvárajú sa kultúrne (resp. „kultúrizované“) psychické funkcie.

Akultúraciou sa rozumie druh sekundárnej enkultúracie kedy jednotlivec má svoju kultúrnu identitu a osvojuje si novú kultúru.

ako celok a v nej rozmanité spoločenské sú zasa zdrojom informácií a ponúk na splnenie *rozvojových úloh*, ktorými sa v jednotlivcovi vyvolávajú motívy k rozvoju jeho *individuálneho potenciálu prostredníctvom výchovno-vzdelávacích vrátane poradenských aktivít v rôznych štádiách jeho života*.

Očakáva sa, že jednotlivec bude tvorcom svojho života práve prostredníctvom plnenia rozvojových úloh, to znamená úloh, ktorými sám, svojím motivovaným konaním rozvíja a kultivuje svoje dispozície a schopnosti až k ich realizovanej viditeľnej forme v rozmanitých činnostiach, výkonoch a v správani.

Ciele a obsah vzdelávania sa odvíjajú od toho čo je žiadúce rozvíjať u dospelých. Predovšetkým je to spôsobilosť adaptovať sa v prostredí. Sociálno-andragogické poradenstvo je obsahom spojené v prvom rade s podmienkami, situáciami a okolnosťami adaptácie ľudí v sociálnom prostredí a kultúrnom prostredí. Za východiskovú spôsobilosť človeka v spojení so sociálnym prostredím možno považovať spôsobilosť sociálnej adaptácie, čo pre jednotlivca znamená:

a) *Spôsobilosť socializovať sa*

- Socializovať sa „kontaktné“ prostredníctvom medzi osobnej a medziľudskej komunikácie a vzťahov v *mikro-prostredí* (v rodine, na pracovisku, v kruhu profesijnej či inej záujmovej skupiny a pod.).
- Socializovať sa „dištančne“ v *makro-prostredí* to znamená vo väčších spoločnostiach ľudí, akými sú napr. etnická skupina, národ, štát a väčšie spoločnosti ľudí vytvorených podľa ich účelu na základe rôznych kritérií.

b) *Spôsobilosť identifikovať sa*

- *Identifikovať sa sociálne* to znamená prijať, rešpektovať a dodržiavať sociálne vzory, normy, hodnoty, zvyklosti a tradície v komunikácii a vo vzťahoch medzi ľuďmi v záujme zachovania rovnováhy a súladu individuálneho a skupinového života človeka.
- *Identifikovať sa psychologicky* to znamená psychicky prijať za seba vlastné úlohy života rôzneho druhu v záujme zachovania rovnováhy a vzájomného súladu telesného, psychického, sociálneho a duchovného aspektu života človeka
- *Identifikovať sa kultúrne* to znamená, prijať, rešpektovať a dodržiavať kultúrne vzory, normy, hodnoty, zvyklosti a tradície jednotlivcov, skupín a širších spoločností v záujme zachovania rovnováhy a súladu života ľudstva na Zemi.

c) *Spôsobilosť k celoživotnému procesu ľudského a duchovného rozvoja*

- To znamená *rast, vývin, rozvoj individuálneho psychického potenciálu* v záujme celoživotného procesu dosahovania psychickej, duchovnej a sociálnej zrelosti čiže psychickej dospelosti.

Vzdelávaním je možné učiť ľudí orientovať sa v množstve informácií, v zložitosti a protirečeniach situácií vyskytujúcich sa v sociálnom živí a tiež orientovať sa v rozporuplných požiadavkách rozmanitých sociálnych rôl, ktorých sú jednotlivci a skupiny nositeľmi a majú ich uskutočniť.

Zmysel vzdelávania dospelých spočíva v utváraní ich *rozumovej, emocionálnej, motivačnej, hodnotovej a sociálnej spôsobilosti hodnotiť realitu tak, aby dokázali identifikovať a realizovať konštruktívne postupy v riešení osobných, sociálnych a iných problémov*. Touto úlohou vzdelávania dospelých sa odhaľuje význam výchovno - vzdelávacích poradenských aktivít pre rozvoj *spôsobilosti k životu u dospelých ľudí*.

V dokumentoch EU Spoločenstva týkajúcich sa vzdelávania dospelých sa poukazuje na permanentný rozvoj osobnosti, na zdokonaľovanie sa ľudí vo výkone rozmanitých sociálnych rôl a na ich prípravu na nové sociálne roly a ďalší rozvoj

vzdelanosti . „*Permanentný rozvoj osobnosti*“ vnímame ako *celoživotný proces učenia sa ľudí*. Zisky z tohto procesu sa z hľadiska psychológie jednotlivcov prejavia v úrovni ich socializácie, individualizácie, adaptácie a v ich schopnosti zvládať úlohy a podmienky života. V súlade s individuálnymi dispozíciami, ktoré sa môžu no nemusia rozvinúť v procese celoživotného učenia sa jednotlivca, *človek má vždy schopnosť zdokonaľovať sa a zmeniť svoju psychiku a správanie*.

Okoliu skrytý potenciál človeka možno pochopiť a zaznamenať v rovine jeho realizácie kde sa prejaví napr. ako schopnosť komunikácie, schopnosť vytvárať a udržiavať vzťahy. V základe týchto schopností treba však hľadať schopnosť myslenia a cítenia, rozhodovania sa a konania.

Sociálna funkcia vzdelávania

Na sociálnu funkciu vzdelávania dospelých v kontexte spoločenskej situácie na Slovensku upozorňuje A. Tokárová (2003, s. 192), keď konštatuje, že v „*rámci systému celoživotného učenia a vzdelávania plní vzdelávanie dospelých mnohé sociálne funkcie a saturuje rozmanité spoločenské potreby, ktoré sú dôsledkami globalizácie a spoločensko - ekonomických zmien v posledných rokoch na Slovensku*“. Sociálna funkcia vzdelávania je obsiahnutá aj v legislatíve a príslušných dokumentoch vymedzujúcich oblasť sociálnych služieb a sociálnej pomoci a tiež služieb zamestnanosti.⁴

Spojitosť medzi sociálnym systémom a organizovaním celoživotného vzdelávania možno ilustrovať na príklade *modelov sociálneho systému a modelov organizovania celoživotného vzdelávania*. (Rinne, 2002, s.94.) Predpokladá sa, že politické a globálne ekonomické zmeny majú silný vplyv na politiku vzdelávania, vrátane vzdelávania dospelých v tej ktorej krajine.

Zdieľame názor, že *vzdelávanie dospelých ako súčasť celoživotného vzdelávania* má byť prioritou spoločenského rozvoja. Ako spoločenský jav je implantované do celého spektra politík. Vzdelávanie ako *spoločenská činnosť* a vzdelanie ako *výsledok* tejto činnosti sú zakomponované v *sociálnej politike*, v *politike zamestnanosti*, *vrátane politiky trhu práce*, v *kultúrnej politike*, v *školskej politike*, v *politike vzdelávania dospelých na Slovensku*.

Na sociálnu funkciu vzdelávania dospelých v súvislosti s rozvojom individuálneho potenciálu sme upozornili v monografii „*Psychológia vo vzdelávaní dospelých*“ v samostatnej podkapitole „*Individuálny potenciál v kontexte vzdelávania dospelých*“ a v ďalších početných príspevkoch. K ľudskému potenciálu sa z hľadiska marginalizovaných skupín a z hľadiska andragogiky inšpiratívne vyjadrili napr. T. Loran (2006, 2008), L. Šírová (2003, 2008). Problém ľudského potenciálu v rámci sociálnej práce a vzdelávania dospelých priniesla do diskusie A. Tokárová (1997, 2003).

2 Sociálny problém a sociálno - andragogické poradenstvo⁵

2.1 Determinácia sociálneho problému a cesta k psychickej dospelosti

V andragogike ako vede sa v rámci teoretického základu *sociálno - andragogického poradenstva* aktivity zameriavajú na vymedzenie *cieľa*, tvorbu *obsahu* a na konštrukciu *metód* ako potrebných prostriedkov pre dovedenie poznatkov do praktických *programov a postupov* poradenstva. Je preto teoreticky i prakticky dôležité vymedziť *hľadiská sociálneho problému*:

1. *Sociálny problém z hľadiska jeho sociálnej determinácie*, to znamená vymedziť dimenziu objektívnych príčin problému vyplývajúceho zo stavu a úrovne realizovania sociálnej politiky, sociálnej pomoci a služieb sociálnej starostlivosti pre občanov.
2. *Sociálny problém z hľadiska jeho psychologickéj determinácie*, to znamená vymedziť dimenziu subjektívnych príčin vyplývajúcich zo stavu a úrovne psychologických podmienok a prekážok v uspokojení hmotných a sociálnych potrieb, ale tiež psychických a duchovných potrieb jednotlivcov a skupín.
3. *Sociálny problém z hľadiska jeho edukačnej determinácie*, to znamená vymedziť dimenziu príčin vyplývajúcich zo stavu a úrovne výchovy a vzdelávania vrátane výchovno-vzdelávacích poradenských aktivít pre dospelú populáciu občanov, jednotlivcov, skupín, komunit.
4. *Sociálny problém z hľadiska jeho duchovnej determinácie*, to znamená vymedziť dimenziu subjektívnych a objektívnych príčin utvárania osobnej hodnotovej orientácie a realizácie životných úloh, na ktoré sa v ľudskom kruhu nahliada ako na výzvy k naplneniu svojho životného poslania a ako spôsobu pochopenia zmyslu svojho života. Hľadaním príčin problémov sa začína problém riešiť. Na tejto ceste môžu ľudia viac poznať svoje skutočné poslanie, pretože si v krízových situáciách ďaleko viac uvedomujú samých seba a vidia jasnejšie čo by chceli vo svete robiť a ako by chceli či mali konať.

Všetky spomenuté determinácie vzniku, pretrvávania či riešenia sociálnych problémov sociálnych klientov (jednotlivcov, skupín a komunit), ktoré sme sa pokúsili nateraz aspoň pomenovať, podľa nás rozhodujúcim spôsobom vyznačujú „kolíky štafety“ poznania a teoretického stvárnenia aj praktickej činnosti sociálno - andragogického poradenstva.

Pričom toto poradenstvo je *prioritne* zamerané na odhalenie príčin vzniku a realizácie riešenia sociálneho problému, na ktorý sa nahliada cez optiku jeho *edukačnej determinácie a jeho duchovnej determinácie*. Výchovno-vzdelávacími aktivitami sa podporuje celoživotný *proces sebauvedomenia* ako prvého kroku k *psychickej dospelosti človeka*.

Psychicky dospelého človeka sme nazvali individualitou, čiže seba-uvedomenou a seba-uskutočňujúcou sa osobnosťou. Psychicky dospelú osobnosť možno chápať ako výsledok spolupôsobenia výchovy, vzdelávania aj výchovno-vzdelávacích poradenských aktivít v priebehu života jednotlivca. *Psychicky dospelá osobnosť* -

⁵ V príspevku používame termín *sociálno - andragogické poradenstvo*, ktorý vyjadruje *výchovno-vzdelávacie poradenské aktivity pre dospelých s možným alebo reálnym výskytom sociálneho problému*. Sme si vedomí toho, že v medzinárodnom meradle je pre pomenovanie praxe výchovy a vzdelávania používaný pre odbornú verejnosť zrozumiteľný termín *edukácia* (edukácia detí a mládeže, edukácia dospelých, edukácia seniorov, edukácia rozmanitých cieľových skupín). Termín *sociálno - andragogické poradenstvo* a termín *sociálno – edukačné poradenstvo pre dospelých* vyjadrujú ten istý obsah, ktorým sú výchovno - vzdelávacie poradenské aktivity pre dospelých, u ktorých sa predpokladá alebo vyskytuje sociálny problém.

individualita je trvalo nedokončeným obrazom psychicky vyspelej ľudskej bytosti, pretože *psychická dospelosť* nie je stavom človeka ale procesom jeho celoživotného vývinu a rozvoja.

Vývin a rozvoj jednotlivca v mnohom závisí od vplyvov prostredia na človeka. Vo vzťahu človek - prostredie je v rámci sociálno-andragogického poradenského procesu dôležité identifikovať podiel vplyvu prostredia na vznik aj nápravu situácie sociálneho problému dospelých. Pri takom uvažovaní sa *akceptuje nielen negatívny vplyv sociálneho problému a náročnej situácie na ľudí, ale aj ich pozitívny vplyv na zvýšenú motiváciu osôb konať a riešiť, zmeniť svoju životnú situáciu. Sociálny problém sa môže stať dôležitou výzvou k ďalšiemu seba rozvoju a k zmene nefunkčného stavu života.*

Zvlášť treba zdôrazniť spoluzodpovednosť človeka a jeho prostredia za vznik, pretrvávajúce a riešenie sociálnych problémov jednotlivcov, skupín a komunít. Do pozornosti sa tak dostáva dialektické vzájomné pôsobenie *jednotného celku systému človeka a prostredia*. V rámci témy sociálno-andragogického poradenstva sa v popredí záujmu umiestňuje *sociálne prostredie a kultúrne prostredie vrátane jeho súčastí t.j. psychologického prostredia a edukačného prostredia*. Charakteristiku prostredia sme stručne uviedli v poznámke pod čiarou č. 3.

Sociálno - andragogické poradenstvo

Sociálne problémy ľudí existujú v dialektickej jednote vyjadrenej nasledovne: problém jednotlivca je problémom všetkých čiže spoločenstva ako celku. Problém spoločenstva je aj problémom jednotlivca čiže konkrétneho člena rozmanitých skupín, v ktorých ľudia žijú. Poznanie psychológie človeka - jednotlivca a psychológie spoločenstiev - sociálnych skupín má pre poradenskú prax veľký význam.

Ak ide o sociálno - andragogické poradenstvo, tak toto poradenstvo, ako sme už spomenuli, sa uskutočňuje prostriedkami a aktivitami výchovy a vzdelávania dospelých, pričom sa vyzdvihuje sociálna funkcia výchovy a vzdelávania. *Sociálnu funkciu výchovy a vzdelávania považujeme za konštitutívny aspekt sociálno-andragogického poradenstva (resp. sociálno - edukačného poradenstva pre dospelých).*

Sociálno - andragogické poradenstvo z hľadiska osobnosti účastníkov výchovno - vzdelávacích poradenských aktivít je poradenským vedením (usmerňovaním) ľudí:

1. *aby sa rozhodli vzdelávať,*
2. *aby zotrvali v procese vzdelávania,*
3. *aby sa naučili učiť sa,*
4. *aby boli spôsobilí aplikovať svoje schopnosti, vedomosti, zručnosti pre život a to v záujme prevencie a zvládania náročnej situácie konkrétnych sociálnych problémov.*

Toto poradenstvo má dôležitú úlohu v *primárnej, sekundárnej a terciárnej prevencii sociálnych problémov* na úrovni sociálnych klientov jednotlivcov, skupín a celého spoločenstva. *Ciele, obsah a metódy sociálno - andragogického poradenstva je žiadúce vymedziť na základe identifikácie životných potrieb ľudí a ich životnej filozofie.* Pripraviť také programy, ktoré podporujú ideu celoživotného učenia sa dospelých, *ich permanentné vzdelávanie a ponúkajú pomoc a vedenie k osobnému rozvoju prostriedkami celoživotného poradenstva vrátane sociálno - andragogického poradenstva.* Cieľom sociálno - andragogického poradenstva je pomoc ľuďom a ich vedenie ku skvalitňovaniu života. Kritériom stanovenia cieľov, tvorby obsahu a

konštrukcie metód pôsobenia je špecifické zameranie toho poradenstva. Výchovo - vzdelávacími poradenskými aktivitami sa má sociálnym klientom:

- a) *poskytnúť poradenskú pomoc pri prevencii a zvládaní sociálneho problému,*
- b) *ponúknuť možnosť poradenského vedenia k svojpomoci pri prevencii a zvládaní sociálneho problému,*
- c) *motivovať klientov k rozvoju ich potenciálu a podporiť poradenskými aktivitami transformáciu ich dispozícií na spôsobilosť myslieť, cítiť a konať a byť spôsobilí riešiť otázky prevencie a výskytu sociálneho problému.*

Je samozrejmé, že dospelý človek je v procese poradenstva *partnerom* a výsledky poradenského procesu závisia hlavne od jeho motivácie k zmene, od jeho aktivity a zúčastnenosti. V poradenskom procese ide predovšetkým o druh *sebariadeného učenia sa dospelých klientov*. Vedenie klientov k svojpomoci pri riešení ich sociálneho problému sa týka *individuálnych psychických zmien* ako prvého predpokladu k zmene situácie a okolností ich života. Dospelý človek si osvojuje pod vplyvom poradenských výchovných a vzdelávacích aktivít nové spôsoby prežívania, správania, konania a má zmeniť svoje postoje k situácii a sociálnemu problému.

2.3 Záverom poznámka k psychickej dospelosti

Sociálno - andragogické poradenstvo možno považovať za druh *špecializovaného poradenstva* a zároveň *odborného a pomáhajúceho poradenstva*. Zameriava sa na zistenie príčin vzniku, na povahu a rozsah sociálnych problémov klientov a tiež sa ním rieši výber a spôsob vykonania konkrétnej pomoci prostredníctvom výchovno - vzdelávacích, resp. edukačných aktivít pre dospelých.

V súčasnosti sa upozorňuje na to, že aktivity výchovno - vzdelávacích resp. edukačných inštitúcií majú v súlade s požiadavkami európskeho Spoločenstva smerovať k vytvoreniu takého systému poradenstva a poradenských služieb, ktorý bude zameraný na *celoživotné vedenie a pomoc ľuďom prostriedkami ich výchovy a vzdelávania*. Týmto príspevkom sme poukázali na významnú úlohu určenú aj odborníkom v oblasti praxe andragogiky a sociálnej práce. Je to úloha týkajúca sa práce na teoretickom základe sociálno - andragogického poradenstva a na *vytýčení obsahov a spôsobov praktickej aplikácie programov poradenstva* v postavení významného prostriedku *prevencie a nápravy potenciálnych a reálnych porúch v sociálnej adaptácii a integrácii dospelých*.

Zmyslom sociálno - andragogického poradenstva je príprava dospelých k zvládaniu a tvorbe svojho života. *Spôsobilosť zvládať a tvoriť svoje žitie je systémovou schopnosťou človeka, ktorá v sebe zahŕňa:*

- *schopnosť adaptovať sa na prostredie,*
- *schopnosť integrovať sa v prostredí,*
- *schopnosť byť psychicky a duchovne integrovaný.*

Znamená tiež, v medziach subjektívnych dispozícií a objektívnych podmienok, *schopnosť identifikovať a realizovať vlastný individuálny potenciál k skvalitňovaniu svojho života*. Predpokladom k skvalitneniu života a jeho výsledkom zároveň je *psychicky dospelá osobnosť, to znamená vedomá si seba a realizujúca sa ľudská bytosť*.

Za znaky psychickej dospelosti považujeme:

1. *autonómnosť osobnosti v prežívaní a konaní,*
2. *tvorivosť osobnosti v prežívaní a konaní,*
3. *mravnosť osobnosti v prežívaní a konaní,*
4. *riadenie sa hodnotovou orientáciou osobnosti v prežívaní a konaní ukotvenou v ochraňovaní princípov života.*

V tomto príspevku sme mali na pamäti aj veľký *potenciál sociálno-andragogického poradenstva*. Ukazuje sa schodná cesta a dobrá perspektíva dosahovania *synergického efektu zo vzájomného prepojenia aktivít výchovy, vzdelávania a poradenstva pre dospelých*. Ukazuje sa, že sociálno-andragogické poradenstvo môže byť zvlášť osočné pre súčasnú spoločenskú prax aj preto, lebo disponuje potenciálom poznania procesov výchovy, vzdelávania a poradenstva pre dospelých na Slovensku a má možnosť vychádzať z mnohých výsledkov inšpiratívnej praxe poradenskej pomoci dospelým.

Literatúra

- LORAN, T.: *Potreby vedomostnej ekonomiky - verzus edukačná paradigma exkludovaných Rómov*. In: *Národnostné a etnické menšiny na Slovensku*. (Ed. L. Gábor, K. Tóth.) Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín, 2007, s.11 - 98. ISBN 978-80-89249-12-1.
- LORAN, T.: *Ľudský kapitál u marginalizovaných Rómov z aspektu edukácie a potrieb znalostného trhu práce*. In: *Národnostné a etnické menšiny na Slovensku*. (Ed. L. Gábor, K. Tóth.) Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín, 2008, s.7 - 95. ISBN 978-80-89249-24-4.
- MACHALOVÁ, M.: *Príprava ľudí na dôchodkový vek - andragogické pôsobenie*. In *Cieľové skupiny vo vzdelávaní dospelých*. (Ed. M. Machalová.) Bratislava: Gerlach Print, 2001a, s.9 -12. ISBN 80-968564-3-X.
- MACHALOVÁ, M.: *Psychological aspects of preparation the people for retirement age*. In: *Preparation for retirement - andragogical action. Volume of the nation grant project of the Socrates programme: ANT - Attracting new target groups in adult education*. (Ed. M. Machalová.) Bratislava: Gerlach Print, 2001b, s.22 - 30. ISBN 80-968564-0-5.
- MACHALOVÁ, M.: *Psychológia vo vzdelávaní dospelých*. 1. vydanie. Bratislava: Rádioprint. 224s. ISBN 80-969339-6-5. 2. vydanie. Bratislava: Gerlach Print, 2004, 224s. ISBN 80-09142-07-9.
- MACHALOVÁ, M.: *Andragogické a sociálno - andragogické poradenstvo v kontexte celoživotného učenia sa a vzdelávania*. In: *Acta Andragogica* . (Ed. J. Matulčík.) Bratislava: Katedra andragogiky. Filozofická fakulta. Univerzita Komenského, 2008a, s. 63 - 70. ISBN 978-80-8942-14-9.
- MACHALOVÁ, M.: *Psychologická podstata učenia sa dospelých - súčasť poznania a praxe vzdelávateľov dospelých*. In: *Další vzdělávání jako nástroj rozvoje jednotlivce i společnosti*. (Ed. M. Tureckiová.) Praha: Educa Service v spolupráci s Českou andragogickou společností, 2008b, s.59 - 72. ISBN 978-80-87306-00-0.
- MACHALOVÁ, M.: *Sociálno - andragogické poradenstvo v kontexte kvality života*. In: *Zborník konferencie IMS - Institutu mezioborových studií*. 17.04.-18.04.2009. Brno: IMS, 2009 a, 7s. V tlači.
- MACHALOVÁ, M.: *Úlohy sociálno - andragogického poradenstva a profesionalizácia tejto činnosti*. In: *Systemizácia druhov a foriem andragogického pôsobenia a ich výklad. Zborník výskumného projektu grantovej úlohy VEGA MŠ SR č. V-06-434-00*. (Ed. J. Matulčík.) Bratislava: Katedra andragogiky. Filozofická fakulta. Univerzita Komenského, 2009b, 10s. V tlači.
- MACHALOVÁ, M. - ŠÍROVÁ, L.: *Inovácia obsahu sociálnej andragogiky v rámci vedného odboru a študijného programu andragogika pre 1., 2. a 3. stupeň vysokoškolského vzdelávania*. Návrh projektu KEGA MŠ SR. Bratislava: Katedra andragogiky. Filozofická fakulta. Univerzita Komenského, 2009, 20s.
- RINNE, R.: „Total refusers“ vs „Addicts“ in the changing market of life long learning. In: *Attracting new target groups in adult education*. (Eds. M. Machalová, V. Prusáková.) Bratislava: Gerlach Print, 2002, s.82 -122. ISBN 80-968564-5-6.
- ŠÍROVÁ, L.: *Sebavýchova dospelého človeka - sebazdokonaľovanie pre pracovný i mimopracovný život*. In: *Vzdelávanie dospelých*. Roč. 8, č. 1, 2003, s.4 - 22.

- ŠÍROVÁ, L.: *Východiská k druhom a formám sociálno-edukačného pôsobenia. In: Acta Andragogica 1.* (Ed. J. Matulčík.) Bratislava: Katedra andragogiky. Filozofická fakulta. Univerzita Komenského, 2008, s.71 - 80. ISBN 978-80-8942-14-9.
- TOKÁROVÁ, A.: *K teórii rozvoja ľudského a sociálneho potenciálu. In Vzdelávanie dospelých.* Roč. 2, č.2, 1997, s.15 - 23.
- TOKÁROVÁ, A. a kol.: *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce.* Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. Akcent Print, 2003, 573s. ISBN 80-968367-5-7.

doc. PhDr. Mária Machalová, CSc.

Katedra andragogiky Filozofickej fakulty
Univerzita Komenského
Gondova 2
818 01 Bratislava
Slovenská republika
tel.: 0903 144 353
maria.machalova@fphil.uniba.sk

Ako si nájdem prácu v nemecky hovoriacich krajinách?

How can i find a work in German speaking countries?

Silvia Kozoňová

Abstrakt

Autorka v príspevku dáva cenné informácie o možnostiach nájdania práce v nemecky hovoriacich krajinách a hlavne rady, ako si nájsť prácu prostredníctvom internetu.

Abstract

The author describes in her article the most important websites of the german speaking countries: Germany, Austria and Switzerland. In her article she gives advice how to find work. Over and above that she describes the most successful ways to apply for a job in these countries. In the article you finde the latest information about job search and the application process.

Kľúčové slová

práca a povolanie, žiadosť o prijatie do zamestnania a životopis, povolanie ako zamestnanie a povolanie ako poslanie, webové stránky v nemecky hovoriacich krajinách

Keywords

job and mission, letter of job application, CV, jobsearch of the german speaking countries

Pri hľadaní práce v zahraničí prostredníctvom e-mailu potrebujeme ako dobrú „vizitku“: životopis, žiadosť o prijatie do zamestnania, príp. motivačný list.

Ako má vyzerieť dobrá „vizitka“?

Profesionálne pomáham v Rakúsku viac ako tri roky ako coach a trénerka v kurzoch na orientáciu v povolani nájsť si prácu Rakúšanom a Slovákom. Preto rada poskytnem v tomto príspevku informácie a tipy, ako „na to“.

Povolanie ako zamestnanie a povolanie ako poslanie

Najdôležitejšie je vedieť: „Prečo chcem pracovať práve v zahraničí? Aká je moja motivácia? Bude práca, ktorú si nájdem „iba“ mojim zamestnaním alebo je to moje po-volanie? Ako veľmi ho chcem alebo potrebujem?

„Povolanie ako zamestnanie je definované v súčasnosti spravidla ako určitá kombinácia schopností a vlastností, ktoré sú získané špecifickým vzdelaním a ponúka prístup k rovnako špeciálnym možnostiam pracovnej činnosti a sociálnym postom.“ Hahn/Ehmer (1995)

Povolanie ako poslanie je nasledovanie vnútorného hlasu, ktoré mi presne povie, že mám robiť práve túto prácu, že som na to po-volaný - je to moje poslanie.

Niekedy však nie je možné nájsť práve tu prácu, pre ktorú som povolaný, ktorá je mojim poslaním. Niekedy je momentálne dôležitejšie zarobiť na každodenný chlieb pre seba alebo svoju rodinu. Vtedy je potrebné zobrať aj inú prácu, v žiadnom prípade však nezabudnúť na svoje poslanie a hneď ako je to možné, sa k nemu vrátiť alebo ho objaviť.

Keď sa riadim podľa motta: „Kto hľadá, ten nájde!“, tak môžem nájsť s pomocou Božou skôr či neskôr vytúženú prácu. Niekedy hneď, niekedy si je potrebné počkať. Oplatí sa byť v tomto prípade trpezlivý.

Ako môžem získať vytúžené zamestnanie v zahraničí?

Najlepšie by bolo získať prácu prostredníctvom priateľov, známych alebo rodiny. Okrem iného nám môžu pomôcť pri hľadaní potrebného bývania a najpotrebnejších informácií.

No ale čo mám robiť, keď nemám v zahraničí nikoho, kto by mi pomohol pri hľadaní práce alebo nechcem mojich známych zaťažovať?

Samozrejme, že je možné využiť aj služby niektorej sprostredkovateľskej agentúry na Slovensku, v Česku alebo v zahraničí.

Podľa „*LAMO- Labourmarket Monitoring - monitoringu pracovného trhu - vývoj, použitie a validácia instrumentu monitoringu na pravidelné pozorovanie zmien pracovného trhu v závislosti rozširovania EÚ*“, ktorú robila firma „ÖIR- Informationsdienste, s. r. o, Viedeň, spolu so svojim partnerom zo Slovenska v novembri 2007 v ankete Slovákov zistila:

- Rakúsko je najobľúbenejšia krajina, kde by anketovaní Slováci najradšej pracovali,
- 53% opýtaných Slovákov si chcú nájsť prácu v zahraničí cez internet.

	V KTOREJ KRAJINE BY STE RADI PRACOVALI?					
	LAMO I					
Nemecko	2%	7%	14%	9%	13%	0%
Rakúsko	69%	54%	20%	13%	20%	0%
Veľká Británia	3%	9%	30%	22%	3%	0%
Francúzsko	0%	2%	0%	3%	3%	0%
Nizozemsko	0%	2%	0%	2%	7%	0%
Taliansko	1%	1%	6%	5%	7%	0%
Skandinávia	1%	0%	6%	6%	3%	0%
Cesko	9%	10%	4%	7%	7%	0%
Maďarsko	8%	2%	0%	1%	3%	0%
Slovinsko	0%	1%	2%	0%	0%	0%
iná krajina EU	1%	2%	2%	7%	7%	0%
iná východoeurópska krajina	0%	0%	0%	0%	0%	0%
USA	0%	3%	2%	11%	3%	0%
Kanada	3%	2%	6%	6%	3%	0%
iná krajina	3%	0%	8%	5%	10%	0%
K.A.	0%	8%	0%	1%	10%	100%

Zdroj: [http://www.arbeitsmarktmonitoring.at/\(download 2008-07-28\)](http://www.arbeitsmarktmonitoring.at/(download 2008-07-28))

„Akosi chcete nájsť prácu v zahraničí?

- už pracujem v zahraničí 3% - 27%
- prostredníctvom sprostredkovateľskej agentúry 41% - 26%
- prostredníctvom vypísania voľných miest na vhodnom mieste, napr. na univerzite 16% - 2%
- prostredníctvom známych, priateľov alebo príbuzných 45% - 30%
- prostredníctvom niekoho, kto tu pracuje alebo pracoval 40% - 20%
- prostredníctvom firmy 13% - 1%
- prostredníctvom inzerátu v novinách 19% - 2%
- prostredníctvom osobného kontaktu 32% - 13%
- prostredníctvom internetu 53% - 18%
- inou cestou 15% - 3%

http://www.arbeitsmarktmonitoring.at/ergebnisse/pdf/SK_ausgewaehlte_ergebnisse.pdf

Samozrejme, že je veľmi potrebné vedieť dopredu, za akých podmienok môžem získať oficiálnu prácu v nemecky hovoriacich krajinách, napr. vo Švajčiarsku je naďalej nutné dostať povolenie na pobyt a prácu.

„Približne 87 percent spolupracovníkov zo zahraničia vo Švajčiarsku sú občania EU - spoločenstva. Táto situácia je možná vďaka uľahčenému prístupu na švajčiarsky pracovný trh pre túto skupinu. Od 1. júla 2007 platí neobmedzená sloboda sťahovania, t.j. že každý občan EU môže pricestovať do švajčiarska a zdržiavať sa vo Švajčiarsku.“ „Avšak naďalej je potrebné ako predtým pracovné povolenie a povolenie na pobyt“, doplna Manuela Tanzer.“

http://www.eurojobs.at/fileadmin/uploads/eurojobs/ejnews/EurojobsNewsInternational_200802_200808.pdf

V Rakúsku a rovnako aj v Nemecku je možné podnikat' s vlastnou firmou založenou na Slovensku, napr. je to možné aj so *živnostenským listom zo Slovenska alebo inej členskej krajiny EU*.

Ak však niekto zo Slovenska chce byť v Rakúsku zamestnancom, tak musí zamestnávateľ požiadať AMS - Úrad práce o pracovné povolenie. Táto regulácia má byť v platnosti do roku 2011. V Rakúsku trvá približne 1-2 mesiace, kým sa dostane pracovné povolenie a v skutočnosti je ho možné dostať iba pri určitých povolaniach. Najlepšie šance majú ľudia hľadajúci prácu v gastronómii a v zdravotníctve.

Keď viem presne, čo a u ktorej firmy chcem pracovať, tak je najlepšie navštíviť jej webovú stránku. Väčšina firiem má pod pojmy: *Jobs*, *Karriere* alebo *Offenen Stellen* zverejnené voľné pracovné miesta práve pre ich firmu. Ak nie je vypísaná žiadna pracovná pozícia, tak je možné poslať napriek tomu naslepo „iniciatívnu“ žiadosť o prácu.

Keď však nepoznám žiadnu firmu, kde by som rád/rada pracovala, tak ďalším dobrým prameňom sú inzeráty uverejnené v novinách, napr. v Rakúsku Der Kurier, Der Standard, Die Presse atd. - je možné navštíviť aj ich webové stránky.

Webové stránky na hľadanie práce

- www.jobpilot.at - tu je možné nájsť prácu na celom svete,
- www.jobkralle.at - táto stránka zbiera informácie z viacerých prameňov, napr.:
- www.karriere.at, www.derStandart.at, www.unijobs.at , atd.
- www.monster.at - pre všetky oblasti
- www.jobcenter.at - aj pre prax, prácu pre študentov - všetky oblasti
- www.jobscout24.at - práca v nemecky hovoriacich krajinách a aj internacionálne
- www.jobrapido.at - táto stránka existuje aj ako www.jobrapido.de alebo - www.jobrapido.ch

Dobré webové stránky špeciálne pre švajčiarsko:

- www.jobwinner.ch, www.twenty4.ch, www.jobsuchmaschine.ch, atd.

Webové stránky pre technikov a oblasť výpočtovej techniky:

- www.ingenieur-web.at
- www.joinvision.com

Ak niekto chce nájsť prácu v Rakúsku, ktorá by mohla byť aj **privátne**, tak odporúčam stránku: www.jobwohnen.at.

Na tejto stránke sa dá nájsť aj vhodné ubytovanie pre tých, ktorí nechcú dochádzať za prácou.

Celkom špeciálne webové stránky pre personál **v gastronómii**:

- www.gastrojobs.com,
- www.hotelerie.com,
- www.oscars.at,
- www.hoteljob24.at,
- www.gastrohelp.com,
- www.hogastjobcom,
- www.rollingpin.at,
- www.hotel-career.at,
- www.hoteljob-international.at

Pre záujemcov o **prácu v zdravotníctve**, ktorí chcú pracovať vo Viedni, je aj oficiálna stránka: www.wien.at, kde je možné nájsť pod pojmom „Wirtschaft“ aktuálne pracovné ponuky:

- <http://www.wien.gv.at/verwaltung/personal/jobangebote/index.html>

Iná možnosť na tejto stránke je pod pojmom „Gesundheit“ si nájsť **všetky adresy zdravotníckych zariadení vo Viedni**:

- <http://www.wien.gv.at/gesundheit/einrichtungen/index.html>,

kde skoro každá firma ma na svojej webovej stránke pracovné ponuky.

Ak už poznám môjho potencionálneho zamestnávateľa, tak sa môžem uchádzať priamo u neho o prácu, napr. o prácu pre diplomované zdravotné sestry alebo pre ostatných zdravotníckych pracovníkov, napr.:

- www.caritas.at,
- www.hilfswerk.at,
- www.wiso.or.at,
- www.oegkv.at

Je dobré sa na začiatku telefonicky informovať, či je vypísané miesto ešte aktuálne. Dá sa tým ušetriť veľa času a takisto aj sklamanie, ak je miesto už obsadené. Samozrejme je dobré sa presne uchádzať o pracovné miesto *tak , ako si to želá* budúci zamestnávateľ, napr. ak chce firma len prostredníctvom mailu alebo online alebo len telefonicky alebo poštou.

Zopár tipov pre uchádzanie sa o prácu prostredníctvom mailu

Aby ste boli úspešní pri uchádzaní sa o prácu prostredníctvom mailu, oplatí sa dodržiavať tieto pravidlá:

- text napísať tak krátko a tak výstižne ako sa len dá (v nemčine je na to krásne príslovie: „In der Kurze liegt die Würze“,
- napriek krátkosti je potrebné, aby bola žiadosť formulovaná nápadito, aby nesplynula s ostatnými, aby vynikla,
- informácie však musia byť pravdivé, presné a výstižné,
- vždy myslíte na to, že je to Vaša vizitka, čo napíšete,
- samozrejme, že si dajte pozor na pravopisné chyby,
- pridajte hneď k Vašej žiadosti štruktúrovaný životopis, nepotrebuje posilať náročný EU - životopis (iba vtedy, ak si to budúci zamestnávateľ vyslovene želá),
- až keď sa oslovená firma ozve, tak pošlete všetky ostatné dokumenty ako vysvedčenia, potvrdenia, prípadne referencie.

Tým ste urobili prvý krok, aby ste sa dostali do užšieho výberu. Potom nasleduje predstavovací pohovor a v dobrom prípade prijatie do práce.

V Rakúsku je možné ešte pred podpísaním pracovnej zmluvy, vyskúšať si nezáväzne prácu, absolvovať tzv. Schnuppertag. Niekedy stačí zopár hodín, niekedy je to jeden pracovný deň, výnimočne aj dlhšie. Počas tohoto "vyskúšania si práce" budúci zamestnanec zistí, či mu daná práca a kolektív „pasuje“ a rovnako môže budúci zamestnávateľ zistiť, či chce práve tohoto kandidáta na prácu ako zamestnanca.

Je dôležité sa nevzdať pri neúspechu pri uchádzaní sa o prácu a zobrať to ako dobrú skúsenosť.

Budem sa tešiť, ak som Vám niektorou informáciou mohla pomôcť pri hľadaní práce v nemecky hovoriacej krajine.

Literatúra

ENGST, J.: *Professionelles Bewerben - leicht gemacht*. 2. Auflage. Dudenverlag Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 2007.

HAHN, S., EHMER, J.: *„Zur Einführung: Geschlecht und Beruf“ in Beiträge zur historischen Sozialkunde*. Nr. 4/95.25. Jg. Wien: Verein für Geschichte und Sozialkunde, 1995.

http://vgs.univie.ac.at/VGS_alt/b954edi.html (download 2007-06-20) Tanzer Manuela (2008)

http://www.arbeitsmarktmonitoring.at/ergebnisse/pdf/SK_ausgewaehlte_ergebnisse.pdf (download 2008-07-28)

Mgr. Silvia Kozoňová

EDUKATION

Bučianska 14

917 01 Trnava

Slovenská republika

tel.: 00421/908725901

tel.: 0043/69917087689

skozon@centrum.sk

www.edukation.at

Sociálna práca v trestnej justícii ako nástroj sociálnej inklúzie marginalizovanej skupiny trestaných osôb v SR a v zahraničí - teoretický entuziazmus a praktická skepsa

Criminal justice social work as a social inclusion tool of marginalized group of offenders in Slovakia and abroad - theoretical enthusiasm and practical skepticism

Martin Lulei

Abstrakt

Main stream theories v oblasti práce s páchatelmi trestných činov vychádzajú v súčasnosti v celosvetovom kontexte z paradigmy „what works“ alebo „čo funguje“. Hlavným cieľom príspevku je ako analýza a deskripcia terminologických aspektov z oblasti sociálnej práce v trestnej justícii, tak i definovanie akčného poľa sociálnej práce v trestnej justícii ako nástroja sociálnej inklúzie marginalizovanej skupiny trestaných osôb v Slovenskej republike. Súčasťou príspevku sú i vybrané výskumné zistenia z výskumných zámerov orientovaných na súvislosti sociálnej práce a probácie z pohľadu zahraničných expertov a názory slovenskej verejnosti na vybrané aspekty restoratívnej justície. Zároveň poukazujeme na efektívne prístupy a programy aplikované prevažne v zahraničnej praxi a nevyhýbame sa ani konštruktívnej kritike súčasného systému v Slovenskej republike, ktorý vykazuje vo vzťahu k trestaným osobám široké spektrum nedostatkov.

Abstract

Main stream theories in the area of work with offenders come out contemporarily in worldwide context from paradigm “what works”. The main goal of our article is analysis and description of theoretical aspects of criminal justice social work and to define action area of criminal justice social work as a social inclusion tool of marginalized group of offenders in Slovakia. As a part of our article we also present chosen findings from researches oriented on goals concerning to relations of social work and probation from the view of foreign experts and attitudes of Slovak public on chosen aspects of restorative justice. We also focus our attention on effective interventions and programs applied mostly in foreign practice as well as on criticism of cotemporary system in Slovakia which is in lot of its parts deficient in relation to punished persons.

Kľúčové slová

„Čo funguje“, forenzná sociálna práca, kriminalita, prevencia, probácia, recidíva, restoratívna justícia, sociálna práca s trestanými osobami, sociálna práca v trestnej justícii, trestaná osoba

Keywords

“What works”, Forensic Social Work, Crime, Prevention, Probation, Recidivism, Restorative justice, Social work with punished persons, Criminal justice social work, Punished person

Sociálna práca v trestnej justícii - terminologické aspekty

Samozrejme, definícií a terminologických vymedzení pojmu sociálna práca v súvislosti s justíciou je mnoho, čo predikuje, že sociálna práca v uvedenej oblasti (v prvom rade v súvislosti s kriminalitou) dlhodobo pôsobila, pôsobí a pôsobí i bude. Otázkou je predovšetkým model alebo koncept „criminal justice social work“ a jeho etablovanie tak v akademickej obci, ako aj jeho priama realizácia v praxi.

Historickú genézu trestania zaznamenávame najmä prechodom od formy bezprostredného represívneho trestu za spáchaný zločin k resocializácii páchatel'a, ktorá sa postupným vývojom stala súčasťou výkonu trestu. Komparácia systémov trestov dávno zaniknutých ľudských civilizácií alebo spoločenských foriem a systémov trestov dnešných štátov potvrdzuje, že podstata ujmy vrátane ujmy na slobode prechádzala stáročia historickými zmenami. Zmenami od prvej filozofie ochrany a represie s odstrašujúcimi preventívnymi opatreniami cez využitie ekonomického potenciálu až ku konečnému dôrazu na prevýchovu odsúdených. Ako by sme však v historickom kontexte zadefinovali súčasnú etapu?

Paradigma „What Works“ alebo „Čo funguje“ je v súčasnosti najčastejšie pertraktovanou problematikou na rôznych vedeckých podujatiach so zameraním na prácu s páchatel'mi trestných činov. V tejto súvislosti sa vo vedeckých štúdiách stretávame i so slovným spojením „evidence based practise“ (EBP), čiže vedecky overená prax alebo realizácia opatrení v praxi, ktoré sú overené vedeckým výskumom. O dôležitosti prepojenia vedeckého výskumu a intervencií zameraných na prácu s páchatel'mi trestných činov vrcholila vo vedeckom svete diskusia už v 70. rokoch 20. storočia. Kei Someda z Japonského Výskumného Inštitútu pri Ministerstve spravodlivosti diferencuje fokusové oblasti EBP so zameraním na prácu s páchatel'mi trestných činov na nasledovné:

- probačný dohľad a parola,
- MAPPA (špecifický projekt realizovaný efektívne v Škótsku, tzv. Multi Agency Public Protection Arrangements),
- PPO (širokospektrálne programy) s rôznymi prioritami pre páchatel'ov trestných činov, tzv. Prolific and other Priority Offenders Programmes,
- špecializácia súdov na drogovú problematiku,
- kognitívno behaviorálna terapia,
- rôznorodé súčasné trendy (Someda, 2009).

V ostatných rokoch sú presadzované predovšetkým probačné programy, vychádzajúce z kognitívno - behaviorálnej terapie¹. Evans z Kanady (2006, s. 148) uvádza úspešné skúsenosti s uvedeným typom terapie u páchatel'ov, ktoré boli prezentované na medzinárodnej konferencii v Edinburgu v októbri 2005 prostredníctvom vystúpenia Petra Raynora z Univerzity z Walesu, Swansea. Podľa záverov uskutočneného výskumu, ktorý považuje za najrozsiahlejší v praxi nápravných inštitúcií na svete (výskum trval 10 rokov a napr. v roku 2005 sa ho zúčastnilo 15000 páchatel'ov v probácii a 7000 odsúdených v nápravných inštitúciách v Anglicku a Walesu) bolo explicitne v rámci probácie preukázané, že páchatelia, ktorí absolvovali probačný program recidivovali menej ako porovnávaná skupina páchatel'ov, a zároveň páchatelia, ktorí neukončili absolvovanie probačného programu recidivovali častejšie (Evans, 2006, s. 149). Je samozrejmosťou, že realizácia probačných programov v mnohých prípadoch obsahuje prvok zamestnanosti². Výskumní pracovníci Justičného oddelenia analytických služieb z oblasti väzenia, súdnych vecí a páchatel'ov trestných činov (angl. Court Affairs, Prisons & Offenders Justice Department Analytical Services) v Škótsku uvádzajú

¹ Behaviorálnu a kognitívnu psychoterapiu charakterizuje ako účinnú a vhodnú metódu v cieľovej skupine trestaných osôb i Vágnerová (2004, s. 828), ktorá uvádza, že „behaviorálne techniky sú zamerané na elimináciu nevhodných vzorcov správania a prijateľných variantov... kognitívne techniky sa orientujú na dosiahnutie zmeny v uvažovaní a na pochopenie mechanizmov, ktoré môžu viesť k recidíve“.

² Zamestnanosť ako kriminogénny faktor znižujúci recidívu sa zdôrazňuje predovšetkým v rámci probačných programov s dospelými (nie s mládežou) (Boyle, 2006).

množstvo výskumných štúdií a argumentov, ktoré poukazujú na vzťah zamestnanosti a znižovania recidívy páchatel'ov ako napr.:

- „Najčastejšie sú používané výsledky zo štúdie (Lipsey, 1992) týkajúce sa evidencie prínosu zamestnanosti v rámci redukcie recidívy. V tejto štúdii bola realizovaná sekundárna analýza okolo 400 výskumov počas štyroch desaťročí aby získala merateľné výsledky metód zaobchádzania pri recidíve. Zistenia výskumu indikovali, že zamestnanie bolo najefektívnejšou zo všetkých metód, ktoré redukovali recidívu približne o 1/3,
- štúdia anglického ministerstva vnútra z roku 2006 priniesla zistenia, že nedostatky vo vzdelaní, kvalifikácii a zamestnanosti sú najsilnejšími faktormi spojenými s opakovaným páchaním trestnej činnosti,
- výskum (Bridges, 1998) poukázal na zistenie, že páchatelia trestných činov, ktorí boli pod gesciou probačnej služby mali dvakrát väčšiu pravdepodobnosť získať zamestnanie ako tí, s ktorými probačná služba nepracovala“ (Boyle, 2007, s. 1 - 7).

Predchádzajúce vedecké zistenia potvrdzujú potrebu realizácie uvedených prístupov i u nás. Ako možno charakterizovať súčasný stav terminológie v uvedenej oblasti so zameraním na sociálnu prácu v trestnej justícii? Matoušek (2003, s. 213) vo svojej publikácii Slovník sociální práce definuje termín sociálna práca v trestnej justícii (social work in criminal justice) ako „sociálnu prácu s páchatel'mi trestných činov v dobe od obvinenia až po koniec výkonu trestu“, pričom v širšej charakteristike uvedeného pojmu uvádza, že „sociálni pracovníci sa trestnou činnosťou zaoberali od počiatku existencie sociálnej práce ako odboru ... ich rola v trestnej justícii je ťažko definovateľná, pretože sa pohybujú na hranici medzi reštriktívnymi a pomáhajúcimi postupmi“³. Davies (2000, s. 77) sa vyjadruje, že „kriminálna a delikvencia boli hlavnými zameraniami intervencií sociálnej práce odkedy sociálna práca existuje... napriek historickým východiskám úloha sociálnej práce v trestnej justícii ostala popierateľná a jej miesto v systéme nebolo nikdy úplne zaručené. Dôvodom je, že práca v tejto oblasti kladie náročné otázky týkajúce sa rovnováhy starostlivosti a kontroly, a pretože kriminalita má oveľa väčší politický rozmer ako množstvo iných problémov, ktoré sa týkajú sociálnej práce“. Asociácia vedúcich pracovníkov v sociálnej práci v Škótsku (Association of directors of social work - ADSW) v dokumente z roku 2003 s názvom Vyhlásenie stratégie sociálnej práce v trestnej justícii uvádza nasledovných sedem oblastí:

1. kontext služieb sociálnej práce v trestnej justícii
2. efektívna politika a prax
3. rozvoj pracovnej sily
4. zdroje
5. základné zameranie sociálnej práce v trestnej justícii
6. otázky týkajúce sa obetí
7. hodnoty a princípy (ADSW, 2003, s. 1 - 11)

V bode 5 (základné zameranie sociálnej práce v trestnej justícii) uvádza, že „základné zameranie služieb sociálnej práce v trestnej justícii je poskytovať paletu dôveryhodných služieb, ktoré rešpektujú Národné štandardy, a ktoré sa zameriavajú na redukovanie trestnej činnosti, podporu sociálnej inklúzie páchatel'ov a ich rodín a

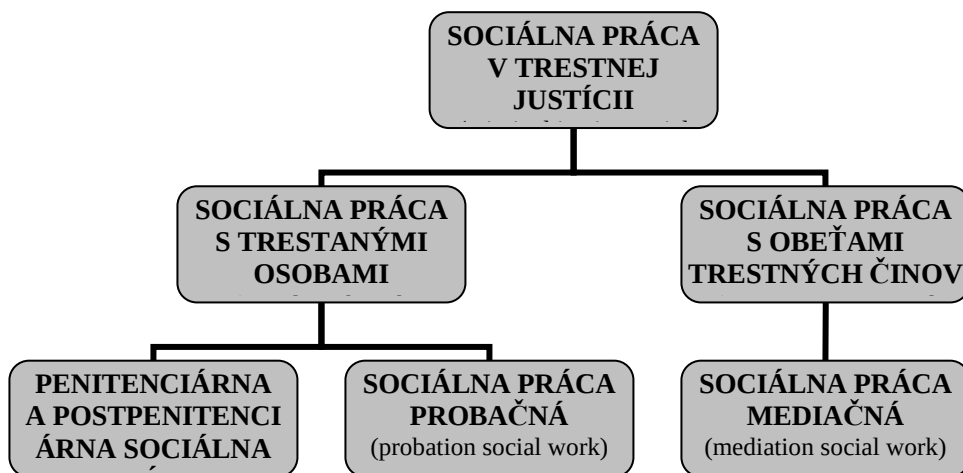
³ Stotožňujeme sa s názorom autora týkajúceho sa komplikovaného vymedzenia pôsobnosti sociálnej práce z dôvodu náročnej komplementarity pojmov kontrola a pomoc, ktoré sú základnými atribútmi pri práci s páchatel'mi. Aspektom kontroly a pomoci nielen v rámci sociálnej práce v trestnej justícii bola v roku 2007 venovaná i medzinárodná konferencia IV. Hradecké dny sociální práce. Ďalším aspektom je z nášho pohľadu pomerne úzke vymedzenie pojmu sociálna práca v trestnej justícii, ktorá by sa aspoň okrajovo mala v rámci základných princípov restoratívnej justície týkať aj obetí.

minimalizáciu nadbytočného využívania výkonu trestu odňatia slobody“ (ADSW, 2003, s. 5).

Odborníčka z praxe Justová (2008, s. 1) uvádza, že „sociálna práca s trestanými osobami je tá časť sociálnej práce, ktorá sa zaoberá profesionálnou pomocou trestaným osobám, a to:

1. odhaľovať a vysvetľovať príčiny zlyhania,
2. zmierňovať negatívne dopady zlyhania na život trestanej osoby,
3. zlepšovať alebo obnovovať spoločnosťou akceptovateľný spôsob života trestanej osoby,
4. formovať spoločenské prostredie tak, aby boli zabezpečené zdroje ochrany a podpory trestaných osôb v ich úsilí vyhnúť sa recidíve“. Konkrétne uvádza, že cieľom sociálnej práce s trestanými osobami je „ochrana pred kriminalitou“, pričom upreňuje, že „pre dosiahnutie tohto cieľa je dôležité naučiť trestané osoby žiť takým životom, ktorý je pre spoločnosť akceptovateľný. Pre sociálneho pracovníka je dôležité vedieť, že vo svojej práci sa nemá zameriavať na zmenu hodnotovej orientácie klientov, ale na hľadanie akceptovateľného spôsobu života pre klienta aj pre spoločnosť“ (Justová, 2008, s.1).

Z nášho pohľadu je nevyhnutné upresniť terminológiu a sociálnu prácu v trestnej justícii precizovať ako nadradený pojem. Štruktúrovaný a hierarchický koncept sociálnej práce v trestnej justícii a jednotlivých druhov sociálnej práce uvádzame v obrázku č. 1.

Obr. 1: Koncept sociálnej práce v trestnej justícii

Cieľom uvedeného návrhu je iniciovanie vedeckej diskusie k etablovaniu sociálnej práce v trestnej justícii ako samostatného a jedinečného druhu sociálnej práce. Konkrétne návrhy definícií iných druhov sociálnej práce z dôvodu rozsahu príspevku neuvádzame. Ako príklad charakterizujeme probačnú sociálnu prácu. Probačnú sociálnu prácu v širšom slova zmysle chápeme ako *kontinuálny proces profesionálnej pomoci a kontroly s individuálnym prístupom ku klientovi zahrňujúci právne, psychosociálne a ekonomické aspekty s cieľom „vedenia života bez trestných činov“*:

- *kontinuálny proces* - priama väzba a systémová kontinuita penitenciárnej a postpenitenciárnej starostlivosti,

- *profesionálna pomoc* - špecializované vzdelávanie odborníkov z praxe, profesionálna pomoc je determinovaná orientáciou na špecifické cieľové skupiny probácie a štandardami poskytovaných služieb,
- *kontrola* - primerané povinnosti alebo obmedzenia uložené súdom pôsobiace preventívne, pri kontrole v rámci probácie je však nevyhnutná diferenciácia, aby nepotrebná kontrola nepôsobila rušivo,
- *individuálny prístup* - rešpektovanie individuality každého klienta,
- *aspekty právne* - široké pole možností dotýkajúcich sa klienta ako jednotlivca a zároveň spoločnosti ako celku (napríklad vplyv probácie na prevenciu kriminality),
- *aspekty psychosociálne* - človek ako bio-psycho-sociálna bytosť, reflexia požiadavky restoratívnej justície s cieľom obnovy sociálneho prostredia narušeného trestným činom (jednotlivec - skupina - komunita),
- *aspekty ekonomické* - finančné náklady na preventívne opatrenia vs. väzenský systém,
- *cieľ* „vedenie života bez trestných činov“ - súbor komplementárnych a systémových opatrení zabezpečujúcich symbiózu života klienta v probácii a spoločnosti.

Vybrané výskumné zistenia

V nasledovných riadkoch prinášame vybrané výskumné zistenia z výskumných zámerov orientovaných na súvislosti sociálnej práce a probácie z pohľadu 31 zahraničných expertov a názory slovenskej verejnosti na vybrané aspekty restoratívnej justície. Výskumy sme realizovali v roku 2008.

Na základe informácie a komunikácie so Štatistickým úradom SR sme vychádzali z nasledovných dát uvedených v Tabuľke 1. Nakoľko v súčasnosti neexistujú presné dáta celoslovenskej populácie, týkajúce sa vzdelanostnej štruktúry (posledné komplexné štatistické ukazovatele sú z roku 2001), uvedené kritérium sme do kvótnych kritérií nezaradili. Vychádzali sme z troch kvótnych kritérií pohlavia, vekových kategórií a trvalého bydliska. Nakoľko sme v rámci výskumnej sondy použili dotazník, distribuovaný anketármi podľa kvótnych kritérií, možno typ výberu súboru označiť v úvodzovkách („kvótny“) podobne ako pojem „verejnosť“ (vzhľadom na validnú operačnú definíciu). Rešpektovanie kvótnych kritérií a typ výberu súboru sme realizovali v rámci výskumnej sondáže (metóda - dotazník), pričom sme výskumný nástroj distribuovali v mesiacoch jún a júl 2008 prostredníctvom 4 školených anketárov (2 z obce, 2 z mesta). V nasledujúcej Tabuľke 1 uvádzame početnosti a percentá výskumného súboru výskumnej sondy podľa kvótnych kritérií.

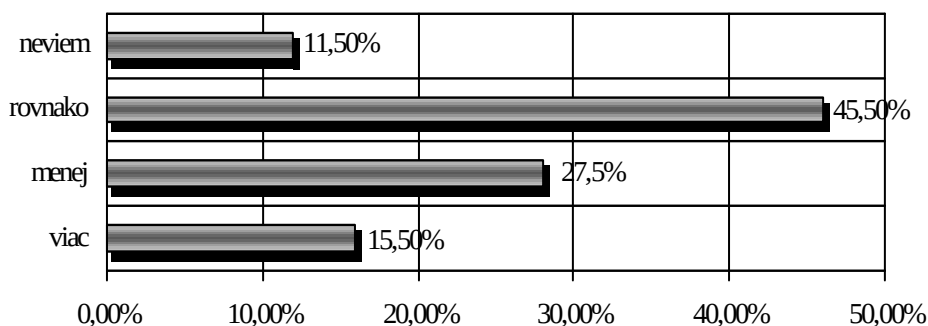
Tabuľka 1: Charakteristika výskumného súboru sondy podľa kvótnych kritérií

Kvótné kritérium		%	n	SPOLU	
				%	n
POHLAVIE (stav k 31.12.2007)	muži	47,5	105	100	200
	ženy	52,5	95		
VEK (stav k 31.12.2007)	0 - 17	20,0	40	100	200
	18 - 40	36,5	73		
	41 - 64	31,5	63		
	65 a viac	12,0	24		
TRVALÉ BYDLISKO (stav k 31.12.2007)	obec	45,0	90	100	200
	mesto	55,0	110		

Vo faktografickej položke „mesto“ bolo zastúpených nasledovných 13 miest v SR: Levice, Martin, Bratislava, Prievidza, Zvolen, Trnava, Nitra, Partizánske, Prešov, Topoľčany, Piešťany, Želiezovce, Šahy. Vo faktografickej položke „obec“ bolo zastúpených nasledovných 32 obcí v SR: Lehnice, Rohovce, Hrubá Borša, Chynorany, Čeladince, Ludanice, Norovce, Mýtne Ludany, Koľačno, Solčany, Bošany, Rajčany, Brodzany, Veľké Bielice, Oslany, Tehla, Radobica, Krušovce, Devičany, Kozárovce, Kubáňovo, Žirany, Ivánka pri Nitre, Cabaj Čápor, Hronské Kosihy, Starý Tekov, Hronské Kľačany, Kukučínov, Santovka, Pohronský Ruskov, Podlužany, Nitrianske Hrnčiarovce.

Otázka:

„Všeobecne povedané, myslíte si, že ľudia, ktorí boli vo výkone trestu odňatia slobody za nenásilné trestné činy a sú dnes prepustení späť do spoločnosti sú viac, menej alebo rovnako ako pred ich uväznením náchylní dopustiť sa trestných činov v budúcnosti?“

Graf 1: Zmena páchatel'a prostredníctvom výkonu trestu odňatia slobody

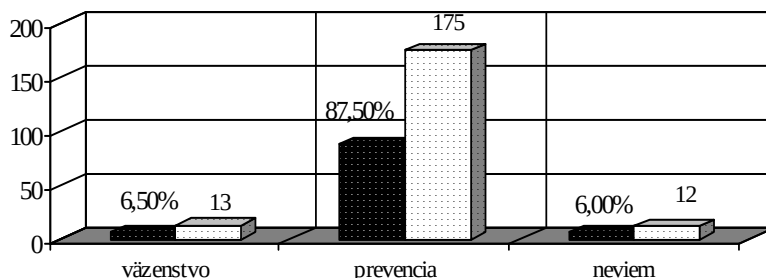
Tabuľka 2: Zmena páchatel'a prostredníctvom výkonu trestu odňatia slobody

položka	n	%	Krisberg, Marchiona, 2006 - USA %
viac	31	15,50	31,00
menej	55	27,50	14,00
rovnako	91	45,50	51,00
neviem	23	11,50	4,00
spolu	200	100,00	100,00

Z uvedených výsledkov môžeme konštatovať, že v intervalovej škále bola najväčším počtom v percentuálnom vyjadrení 45,50% zastúpená odpoveď *rovnako*. Z názorného percentuálneho vyjadrenia v Grafe 1 je evidentné, že najmenej bola zastúpená odpoveď *neviem*. Avšak pri priradení koeficientov jednotlivým polohám predstavoval aritmetický priemer hodnotu 2,53, ku ktorej bola najbližším koeficientom 3 - *rovnako*. Samozrejme, že metodologická komparácia výskumu v USA a nášho výskumného súboru je vzhľadom na nenaplnenie kritéria reprezentatívnosti výskumného súboru z našej strany neprípustná. Preto uvádzame len informatívne percentuálne vyjadrenie výskumnej štúdie realizovanej v roku 2006 v USA (Krisberg, Marchiona, 2006). Paradoxne bola najväčším počtom v percentuálnom vyjadrení i v uvedenej štúdii zastúpená odpoveď *rovnako* (51,00%) (Tabuľka 2).

Otázka:

„Väzenský systém je financovaný zo štátneho rozpočtu, čiže aj z Vašich daní. Keby ste si mali vybrať, do ktorej z uvedených oblastí by ste investovali **viac**?“

Graf 2: **Prevencia vs. väzenský systém**

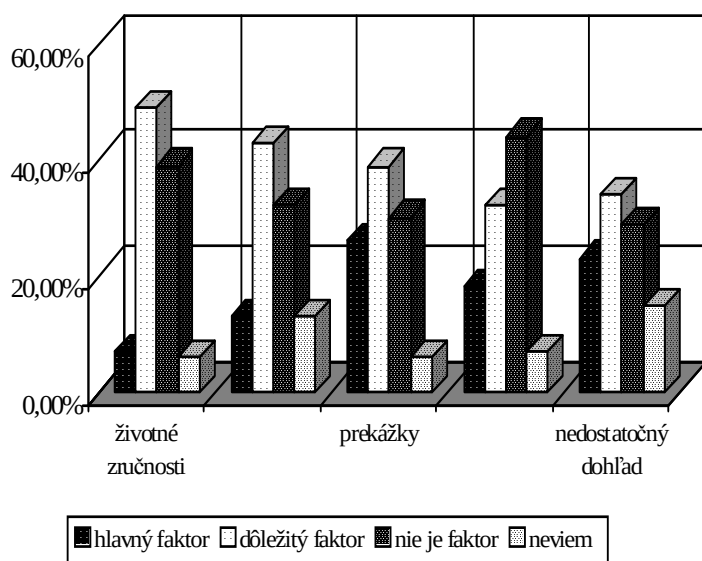
Záver z metaanalýzy (sekundárnej analýzy) publikovanej v roku 1999 v USA, kde sa okrem iného uvádza, že „verejnosť veľmi podporuje včasnú intervenciu a jej programy, aj v prípade použitia prostriedkov daňových poplatníkov, túto tézu podporuje viac ako rozširovanie a budovanie väzenských kapacít“ (U. S. Department of Justice, 1999, s. 10). Až 87,50% (n=175) respondentov z nášho výskumného súboru by investovalo peniaze do prevencie, opatrení vedúcich k predchádzaniu páchania trestnej činnosti. Do rozširovania väzenských kapacít by investovalo 6,50% respondentov z nášho výskumného súboru (n=13). Položku *neviem* uviedlo 6,00% (n=12) respondentov. Percentuálne vyjadrenie a početnosti sú uvedené v grafe č. 2.

Otázka:

„Aký je podľa Vás hlavný faktor (čo z uvedeného na to najviac vplýva) toho, že ľudia prepustení z väzenia spáchajú **zase** trestný čin (čiže **opakovane**, resp., *recidivujú*)?“

Uvedomujeme si komplikovanú formuláciu uvedenej položky výskumného nástroja, ale zakomponovali sme ju do výskumnej sondy predovšetkým z dôvodu, že uvedená položka bola použitá i vo výskume v USA (Krisberg, Marchiona, 2006), pričom sme medzi faktory ešte zaradili doplňujúcu položku týkajúcu sa i probácie - „nedostatočný dohľad“. Percentuálne vyjadrenie jednotlivých faktorov uvádzame v Grafe 3. Tabuľka 3 prezentuje početnosti a percentá, pričom najvyššie hodnoty sú zvýraznené. V Grafe 4 uvádzame faktory recidívy podľa percentuálneho vyjadrenia dát získaných v už uvedenej štúdii v USA.

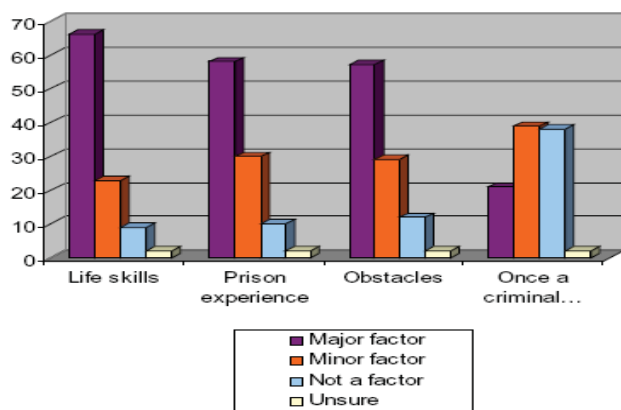
Z výsledkov uvedených v Tabuľke 3 môžeme konštatovať, že ako hlavný faktor uviedlo až 26% (n = 52) respondentov výskumnej sondy prekážky („Ľudia vracajúci sa z väzenia do spoločnosti prežívajú príliš veľa prekážok, aby viedli život bez páchania trestných činov“). Za dôležitý, ale nie hlavný faktor považovalo 49% (n = 98) respondentov výskumnej sondy životné zručnosti („Keď ľudia opustia väzenie, nemajú viac životných zručností ako mali pred nástupom do basy“). V americkej štúdii bol v najväčšom počte zastúpený ako hlavný faktor práve tento výrok, týkajúci sa životných zručností (Graf 4).

Graf 3: Faktory recidívy

Tab. 3: Faktory recidívy

položka	hlavný faktor		dôležitý faktor		nie je faktor		neviem		spolu	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
životné zručnosti	13	6,5	98	49,0	78	39,0	11	5,5	200	100
skúsenosť z väzenia	25	12,5	86	43,0	63	31,5	26	13,0	200	100
prekážky	52	26,0	77	38,5	59	29,5	12	6,0	200	100
predsudky	35	17,5	64	32,0	87	43,5	14	7,0	200	100
nedostatočný dohľad	46	23,0	67	33,5	58	29,0	29	14,5	200	100

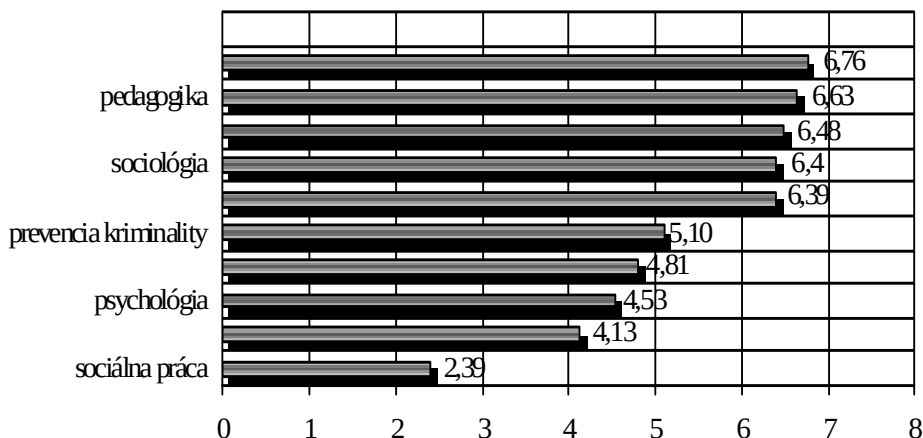
Graf 4: Faktory recidívy - výskumná štúdia v USA

Otázka:

(zámerný typ výberu súboru, 31 zahraničných expertov z oblasti probácie zo Stálej európskej konferencie pre otázky probácie pri Rade Európy tzv. CEP z nasledujúcich štátov - Moldavsko, Škótsko, Ukrajina, Litva, Španielsko, Fínsko, Maďarsko, Nemecko, Bulharsko, Francúzsko, Chorvátsko, Švédsko, Kanada, Rakúsko, Rumunsko, Poľsko, Texas, realizácia 2008)

anglicky: "Arrange the following disciplines according to importance for knowledge of probation worker (1st - the most important, 10th - less important)"

slovensky: "Usporiadajte nasledujúce disciplíny podľa dôležitosti v rámci vedomostí probačného pracovníka (od najdôležitejšej - 1, po najmenej dôležitú - 10)"

Graf 5: Vedecké disciplíny v probácii

Tabuľka 4: Vedecké disciplíny v probácii podľa poradových hodnôt AP

Ukazovateľ / disciplína	SOC.P.	KRIM.	PSYCH.	TR.PR.	PREV.K.	VIKT.	SOC.	INÉ	PED.	MAN.
AP	2,39	4,13	4,53	4,81	5,10	6,39	6,40	6,48	6,63	6,76

Na prvých troch miestach sa podľa aritmetického priemeru bodových poradových hodnôt, ktoré uvádzali respondenti nášho výskumného súboru umiestnili sociálna práca (AP = 2,39), kriminológia (AP = 4,13) a psychológia (AP = 4,53).

Záver

Naším cieľom v stručnom teoretickom exkurze s vybranými empirickými zisteniami nebolo charakterizovať povrchne a prierezoovo pôsobnosť sociálnej práce v trestnej justícii, ale poukázať na potrebu vedeckej diskusie a výskumnej práce v uvedenej oblasti, ktorá sa javí v našich podmienkach z pohľadu autora ako nedostačujúca. Obzvlášť sa to týka marginalizovanej skupiny trestaných osôb, ktorá v procese sociálnej inkluzie prekonáva rôzne prekážky na ceste k plnohodnotnému životu bez páchania trestných činov.

Za najvýznamnejšie opatrenia vzhľadom na uvedenú cieľovú skupinu v praxi považujeme:

- SWOT analýza súčasného systému Probačnej a mediačnej služby v SR,
- revitalizácia Kriminologickej spoločnosti SR,

- realizácia prieskumnej sondy so zameraním na výskumné zistenia týkajúce sa pôsobnosti štátnych a neštátnych organizácií v systéme práce s páchatelmi trestných činov na základe vybraných princípov všeobecnej teórie systémov,
- tvorba, implementácia a evaluácia etického kódexu probačných a mediačných úradníkov,
- vytvorenie nástrojov na meranie predikcie recidívy páchatel'ov (napr. ekvivalent britského OASys - systému hodnotenia páchatela).

Príspevok vznikol vďaka podpore grantu: VEGA 1/0058/09: Aplikácia vybraných intervenčných metód v procese rozvoja kľúčových kompetencií a ich implementácia do metodologickej výbavy sociálnych vied

Literatúra

- ASSOCIATION OF DIRECTORS OF SOCIAL WORK. 2003. ADSW policy statement on criminal justice social work. 11 p.
- BOYLE, M.: *Unemployment and Re-offending: an International Literature Review*. In: *Apex Scotland*, 2007, č. 1, s. 1-9, ISSN 978-0-9556205-0-8.
- DAVIES, M.: *The Blackwell Encyclopaedia of Social Work*. Oxford: Blackwell Publishing 2000. 412 s. ISBN 0-631-21451-8.
- EVANS, D. G.: Evidence-Based Programs: Results from Research in the United Kingdom. In: *Corrections Today Lanham*, roč. 68, 2006, č. 2, s.148 - 149. ISSN 01902563.
- JUSTOVÁ, M.: *Sociálna práca s trestanými osobami*. (Interný metodický materiál o.z. Maják, 2008) - nepublikované, 16s.
- KRISBERG, B. - MARCHIONA, S.: *Attitudes of US Voters toward Prisoner Rehabilitation and Reentry Policies*. In: *Focus (Views from the National Council on Crime nad Delinquency)*, 2006, 6 s.
- http://www.nccd-crc.org/nccd/pubs/2006april_focus_zogby.pdf
- MATOUŠEK, O.: *Slovník sociální práce*. Praha: Portál, 2003, 288s. ISBN 80-7178-549-0.
- SOMEDA, K.: *An international comparative overview on the rehabilitation of offenders and effective measures for the prevention of recidivism*. Legal Medicine. 2009. doi:10.1016/j.legalmed.2009.01.064, 4 s. In: Science Direct U. S. DEPARTMENT OF JUSTICE. 1999. *Promoting Public Safety Using Effective Interventions with Offenders* (workshop). 179 s.
- VÁGNEROVÁ, M.: *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2004, 872s. ISBN 80-7178-802-3.

PhDr. Martin Lulei, PhD.

Katedra sociálnej práce a sociálnych vied UKF
 Kraskova 1
 949 01 Nitra
 Slovenská republika
 mlulei@ukf.sk

Sociálne poradenstvo a pomoc ženám, ktoré prežili domáce násilie

Social counseling and help for woman - survivors of domestic violence

Andrej Máteľ

Abstrakt

V príspevku poukážem na sociálne a ekonomické aspekty domáceho násillia. Dôležitou súčasťou komplexnej eliminácie tohto závažného sociálno-patologického javu je sociálne poradenstvo a sociálna pomoc ženám, ktoré prežili domáce násilie. V výskumu, ktorý autor realizoval v zariadeniach sociálnych služieb, sa ukázalo, že 80% klientiek s diagnostikovaným domácim násillím boli ekonomicky neaktívne. U 31,3% žien bolo diagnostikované ekonomické násilie a u 22,6% sociálne násilie. Takmer pätina žien sa vrátila k násilnému partnerovi, pričom jedným z relevantných dôvodov bola obava o ďalšiu budúcnosť v oblasti bývania, zamestnania a finančného príjmu. Preto pri poskytovaní sociálnych služieb by mal byť popri prioritnom zabezpečení ochrany a celkové posilnenie ženy, daný dôraz aj na pomoc pri hľadaní finančných zdrojov, zamestnania a dlhodobejšieho ubytovania. K zlepšeniu politiky štátu a samosprávy v tejto oblasti patrí najmä zefektívnilo poskytovanie finančnej pomoci obetiam, vytvorenie programov podporovaného bývania a vypracovanie štúdie ekonomických dôsledkov domáceho násillia na Slovensku.

Abstract

According to the representative research about the domestic violence towards women in Slovakia (2008), every fifth woman, who has got a partner, has experienced violent behaviour towards her. As a result of the violence, many women have to leave their homes, social assurances, and employment, searching for security and help in one of the refuges. The author of the following abstract made integrated survey in some social service organizations, which provide help and counselling to women, who survived domestic violence. 80% of these women were economically non-active. Apart from physical, mental, and sexual violence, 31.3% of women were economically and 22.6% socially abused. About 20% came back to the violent environment, while one of the relevant reasons was a concern about their future living. Women threatened by domestic violence are in social and economic emergency for a long time and therefore need professional and specialized social help a social counselling. Steps towards better state and local government policy in this sphere are mainly more effective financial help for the victims, creating new programs supporting their living and developing studies of the economical consequences of the domestic violence in Slovakia.

Kľúčové slová

domáce násilie, násilie páchané na ženách, sociálne poradenstvo, sociálne služby, útulok, sociálne a ekonomické dôsledky násillia.

Keywords

domestic violence, violence against women, social counseling, social services, refugees, social and economic dimensions of domestic violence.

Podľa 2. reprezentatívneho výskumu o násillí páchanom na ženách v SR (2008) zažila násilné správanie každá piata dospelá žena, ktorá má v súčasnosti partnera, presnejšie 21,2% dospelých žien SR vo veku 18-64 rokov. Výskyt násilného správania od bývalých partnerov je ešte vyšší (27,9%). Podľa Rezolúcie Svetovej zdravotníckej organizácie (1996) je násilie voči ženám jedným z hlavných svetových

problémov verejného zdravia.⁴ Domáce násilie je vo všeobecnosti závažný celospoločenský problém. Jeho negatívne prejavy ohrozujú bezpečnosť jedinca, rodiny i spoločnosti. Ide o nebezpečné kriminálne správanie. Z hľadiska sociológie a sociálnej práce je domáce násilie sociálno-patologický jav. V tomto príspevku poukážem na sociálne a ekonomické dôsledky domáceho násillia na život jednotlivca i spoločnosti. Dôležitou súčasťou komplexnej eliminácie domáceho násillia je potom sociálne poradenstvo a komplexná pomoc ženám, ktoré prežili domáce násilie.

Terminológia

Domáce násilie je pomerne krátko skúmaný fenomén, preto panuje značná nejednotnosť v terminológii, definíciách, prístupoch k jeho identifikovaniu a účinnému odstráneniu. Vo všeobecnosti sa rozlišuje pomenovanie násillia podľa miesta činu pomenovania subjektu obetí podľa rodu. V prvom prípade sa používa označenie „násilie v rodine“ (angl. *Violence in Family*), resp. „domáce násilie“ (*Domestic Violence*). Obetami násillia v rodine nemusia byť len ženy a deti, ale aj starí ľudia, telesne a psychicky postihnuté osoby, ba dokonca aj dospelí zdraví muži. V druhom prípade sa hovorí o „násillí voči ženám“ (*Violence against Woman*), ktoré sa môže odohrávať kdekoľvek, nielen v rodine. V minulosti boli používané aj ďalšie pojmy ako „zneužívaná žena“ (*abused Woman*), „bitá žena“ (*battered Woman*), „intímne násilie“ (*Intimate Violence*), „zneužívanie partnera“ (*Partner Abuse*). Pojem domáce násilie bol v posledných dvoch desaťročiach zmedializovaný a stal sa pre širokú verejnosť kľúčovým pre porozumenie tejto problematiky. Za najvyváženejší spôsob definovania domáceho násillia považujem austrálsku definíciu platnú pre štátne inštitúcie: „Domáce násilie je zneužívanie sily páchanej najmä (ale nielen) mužom na žene, ktorí žijú v spoločnom vzťahu, ale aj po rozchode. Domáce násilie zahŕňa celý rad foriem vrátane fyzického a sexuálneho násillia, vyhrážania a zastrašovania, emocionálneho a sociálneho zneužívania a ekonomického strádania“.⁵ V medzinárodných inštitúciách je najpoužívanejšou definíciou násillia voči ženám tá, ktorú zverejnila Deklarácia OSN o odstránení násillia páchaného na ženách (1993).⁶ Myslí sa ním „akýkoľvek čin rodovo podmieneného násillia, ktorého dôsledkom je, alebo môže byť fyzická, sexuálna alebo duševná ujma alebo utrpenie žien, vrátane vyhrážania sa takýmito činmi, nátlaku alebo akéhokoľvek obmedzovania slobody, či už vo verejnom alebo súkromnom živote“ (čl.1).

Ekonomické a sociálne aspekty domáceho násillia

Domáce násilie voči ženám nie je možné posudzovať len ako jednotlivé izolované útoky, pretože obeť sú málokedy vystavené výhradne jednej forme týrania. Vo všeobecnosti je možné rozlíšiť päť základných okruhov foriem násillia: fyzické, psychické, sexuálne, ekonomické a sociálne. Posledné dva okruhy sú vo všeobecnosti najviac opomínané, preto im budem venovať väčšiu pozornosť.⁷

Medzi sociálne násilie patrí napríklad zamykanie, obmedzovanie až zamedzovanie osobnej slobody, zvlášť kontaktov s príbuznými a priateľmi, používanie ženy ako slúžky v domácnosti, obmedzovanie pohybu v byte, neustála kontrola pohybu, telefonátov a listov, zákaz rozprávať sa s inými mužmi, odopieranie

⁴ Por. WHO: *Violence: A public Health Priority* (WHO/EHA/SPI.POA.2), Geneva 1996.

⁵ Australian Domestic and Family Violence, Clearinghouse 2001, s. 1.

⁶ UNITED NATIONS: *Declaration on the Elimination of Violence against Women*, (A/RES/48/104), 1993.

⁷ Por. MÁTEL, A.: *Naše možnosti pomoci ženám - obetiam domáceho násillia*, Dizertačná práca, FZaSP TU, Trnava 2009, s. 24.

vzdelávania, zamestnania, zdravotnej starostlivosti, nútenie k častému sťahovaniu. Medzi sociálne dôsledky násilia potom patrí sociálna izolácia, asociálne správanie, práceneschopnosť dôsledkom napadnutia a dlhodobá nezamestnanosť.⁸ Podľa 1. reprezentatívneho výskumu násilia páchaného na ženách v SR (2002) zažilo sociálne izolovanie aspoň raz od svojho súčasného partnera 18,3% žien (11,6% opakovane). Aspoň raz zažilo sociálne násilie od svojho bývalého partnera až 55,3% žien (51,6% opakovane).⁹ Podľa výsledkov 2. reprezentatívneho výskumu (2008) zažilo aspoň jeden zo spôsobov kontrolujúceho a obmedzujúceho správania 28,8% žien (opakovane 21,7%). Od svojho bývalého partnera zažilo sociálne násilie 53,4% žien (47,4% opakovane).¹⁰

Pod ekonomickým násilím sa rozumie obmedzovanie prístupu k finančným a osobným zdrojom, muž berie žene všetky peniaze (vrátane materských príspevkov a príspevkov na deti), núti ju následne prosiť takmer o každú korunu, nedáva jej žiadne alebo dostatočné finančné prostriedky na základné potreby, núti ju používať výhradne svoje príjmy na celý chod domácnosti, zakazuje jej chodiť do práce, odoberá alebo obmedzuje jej stravu, núti ju k žobaniu. Ďalej môže ničiť spoločný nábytok, resp. ho rozpredávať, zvlášť tie veci o ktorých násilník vie, že žene na nich záleží. Dôsledkami sú potom hlad, zanedbávanie výzoru, žobanie, znižovanie pracovného výkonu.¹¹ Podľa 1. reprezentatívneho výskumu násilia páchaného na ženách v SR (2002) priznalo ekonomické zneužívanie aspoň raz od svojho súčasného partnera 29,6% žien (24,5% opakovane). Aspoň raz zažilo ekonomické násilie od svojho bývalého partnera 47,7% žien (44% opakovane).¹² V 2. reprezentatívnom výskume (2008) aspoň ojedinelý výskyt niektorého zo sledovaných skutkov ekonomického zneužívania od svojho súčasného partnera uviedlo spolu 21,9% žien (opakovane 18%). Od bývalého partnera ekonomické násilie zažilo 42,9% žien (39,9% opakovane).¹³

Sociálna a ekonomická núdza však patrí aj k rizikovým faktorom ovplyvňujúcim prepuknutie a eskaláciu domáceho násilia. Svetová zdravotnícka organizácia zverejnila veľmi podnetnú a prehľadnú tabuľku rozličných faktorov zvyšujúcich riziko násilia voči ženám, kde ekonomické a sociálne príčiny patria medzi najpočetnejšie:¹⁴

Tabuľka 1: Faktory zvyšovania rizika násilia voči ženám (WHO, 2002)

Individuálne faktory	Faktory vzťahu	Faktory komunity	Spoločenské faktory
- mladý vek - nadmerné pitie alkoholu - depresie - poruchy osobnosti - nízke vzdelanie - nízky príjem - svedok alebo obeť násilia v detstve	- manželský konflikt - labilita manželstva - mužská dominancia v rodine - ekonomický stres - rodina žijúca v chudobe	- slabé postihy komunity voči DN - chudoba - malý spoločenský kapitál	- tradičné genderové normy - spoločenské normy podporujúce násilie

⁸ Ibidem, s. 25-26.

⁹ BODNÁROVÁ, B., FILADELFIOVÁ, J.: *Domáce násilie a násilie páchané na ženách v SR*, Skrátaná verzia záverečnej správy z výskumu, SŠPR, Bratislava 2003, s. 68.

¹⁰ BODNÁROVÁ, B., FILADELFIOVÁ, J., HOLUBOVÁ, B.: *Reprezentatívny výskum výskytu a skúsenosti žien s násilím páchanom na ženách (VAW) na Slovensku*, Záverečná správa VÚ č.2224, IVPR, Bratislava 2008, s. 42-44.

¹¹ MÁTEL, A.: *Naše možnosti pomoci ženám - obeť domáceho násilia*, s. 26.

¹² BODNÁROVÁ, B., FILADELFIOVÁ, J.: *Domáce násilie a násilie páchané na ženách v SR*, s. 67.

¹³ BODNÁROVÁ, B., FILADELFIOVÁ, J., HOLUBOVÁ, B.: *Reprezentatívny výskum výskytu a skúsenosti žien s násilím páchanom na ženách (VAW) na Slovensku*, s. 39-40.

¹⁴ WHO: *World Report on Violence and Health*, Geneva 2002, s. 98.

V jednotlivých prípadoch domáceho násillia sa stretávajú najmenej dva životné príbehy ľudí. Pri párových heterosexuálnych vzťahoch je to príbeh muža a ženy. Obaja vyrastali v svojej rodine (resp. mimo nej), komunite a spoločnosti v istom čase a priestore. Boj proti násilliu v rodine musí byť vedený vo všetkých rovinách: na individuálnej, na úrovni vzťahu, komunity aj celej spoločnosti.

Nikdy sa nedá vyčíslit utrpenie spojené s násillím. Na druhej strane účinným nástrojom na mobilizovanie aktívnej politiky jednotlivých štátov v prevencii a eliminácii domáceho násillia býva vyčíslenie jeho ekonomických dôsledkov. Podľa štúdie generálneho tajomníka OSN o všetkých formách násillia voči ženám (2006) sú analýzy nákladov násillia voči ženám užitočné pre porozumenie vážnosti problému. Pritom sa dajú rozlišovať priame náklady na služby spojené s násillím voči ženám, nepriame náklady spojené so stratou zamestnania a produktivity a treťou oblasťou sú náklady dôsledkom bolestí a zranení.¹⁵ Napríklad vo Veľkej Británii a severnom Írsku podľa štúdie profesorky Sylvie Walby (2004) vyčíslili, že náklady na súdy, zdravotnú starostlivosť, sociálne služby, bývanie, legislatívu a stratu produkcie dôsledkom domáceho násillia, stoja štát ročne 23 miliárd libier. To činí na osobu a rok £440.¹⁶ Z európskych krajín je okrem toho známa štúdia z Holandska (1997), podľa ktorej stojí štát priama pomoc ženským obetiam domáceho násillia ročne 142,2 miliónov dolárov.¹⁷ Údaje pritom pochádzali len z registrovaných inštitúcií a útulkov. Na Slovensku podobná štúdia ekonomických dôsledkov domáceho násillia chýba.

Výskum v útulkoch (2009)

Autor tohto príspevku v rámci doktorandského štúdia realizoval špecializovaný integrovaný výskum v dvoch vybraných útulkoch, ktoré poskytujú ubytovanie, sociálnu pomoc a poradenstvo aj obetiam domáceho násillia. Obe zariadenia sociálnych služieb prevádzkuje nezisková organizácia Križovatky a nachádzajú sa na západnom Slovensku v lokalite Záhorie. Design výskumu tvorila kombinácia tematického interview a analýza archívnych materiálov. Skúmané obdobie bolo medzi 1. júnom 2002 a 30. marcom 2009. Z celkového počtu 169 klientiek týchto zariadení, najčastejším dôvodom pobytu žien v nich bolo domáce násillie. Spolu išlo o 113 žien, čo predstavovalo 67%-ný podiel. Priemerný vek všetkých klientiek s identifikovaným domácim násillím bol 33 rokov 1 mesiac a 18 dní. Prevládajúcou kategóriou žien, ktoré využili pomoc útulku, boli ženy vo veku 30-39 rokov. Vo všeobecnosti platí, že ženy nad 50 rokov takmer vôbec nevyhľadávajú pomoc v zariadeniach sociálnych služieb. Z celkovej vzorky žien ohrozených násillím, najčastejšie tieto zažívali fyzické násillie (70,5%). Ekonomické násillie bolo diagnostikované u 31,3%, nasledovalo psychické násillie 29,5%. Sociálnym násillím bolo ohrozených 22,6% žien a 15,65% žien bolo výslovne vyhadzovaných násilníkom z domu. Jednou zo skúmaných kategórií bol aj finančný príjem klientiek, resp. ich zamestnanosť.¹⁸ Koláčový graf č. 1 vyjadruje percentuálny podiel piatich kategórií vzhľadom na finančný príjem žien.

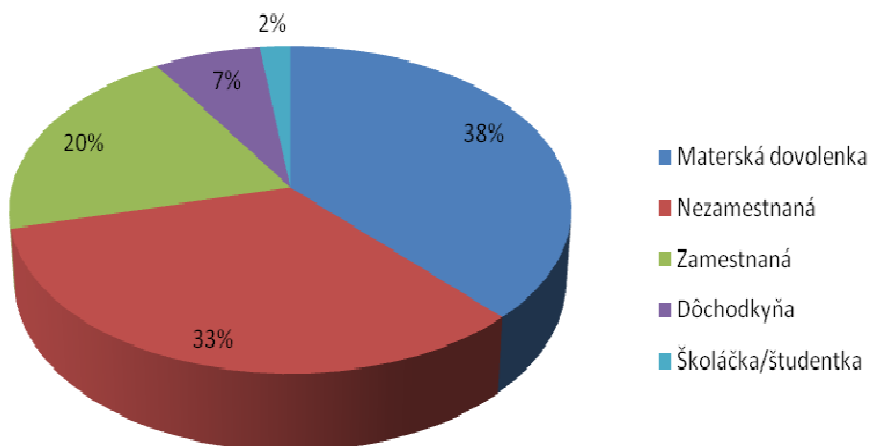
¹⁵ Por. UNITED NATIONS: *Report of the Secretary-General – In-depth Study on all Forms of Violence against Woman*, 25.6.2006, (no. A/61/122), s. 50-51.

¹⁶ WALBY, S.: *The cost of domestic violence*, Department of Trade and Industry, London 2004.

¹⁷ Por. KORF, D.J. et al: *Economic costs of domestic violence against women*, Dutch Foundation of Women's Shelters, Utrecht 1997, citované in WHO: *The Economic Dimensions of Interpersonal Violence*, Geneva 2004, s. 18-20.

¹⁸ MÁTEL, A.: *Naše možnosti pomoci ženám – obetiam domáceho násillia*, s. 90-92.

Graf 1: Zamestnanie/finančný príjem žien (percentuálne)

Z celkovej vzorky žien, u ktorých bolo diagnostikované domáce násilie, až 80% bolo ekonomicky neaktívnych. Výraznú skupinu tvorili dve kategórie - ženy na materskej a nezamestnané. Najpočetnejšou boli ženy „na materskej“, teda tie, ktorých pravidelný príjem bol založený na rodičovskom príspevku (zriedkavejšie materskom príspevku) a prídavkoch na deti. Išlo o 38% žien. Za touto kategóriou nasledovali nezamestnané ženy, ktorých pravidelným príjmom bola zvyčajne len dávka v hmotnej núdzi, resp. prídavky na deti. Išlo o 33% žien. Treťou skupinou boli ženy zamestnané, teda aj ekonomicky aktívne (20%). V tomto prípade je treba rozlišovať medzi klientkami, ktoré mali miesto trvalého pobytu v regióne a dochádzali z útulku do zamestnania a tie ženy, ktoré predtým bývali v iných regiónoch. Útek bol ich štatút zamestnanosti zásadne ohrozený. Ďalšou kategóriou boli „dôchodkyne“ (7%). Tie mali pravidelný príjem založený na invalidnom alebo starobnom dôchodku. Najmenšou skupinou boli dve dievčatá, ktoré ešte navštevovali strednú školu. Ich príjmom bolo sociálne štipendium a prídavky na deti.

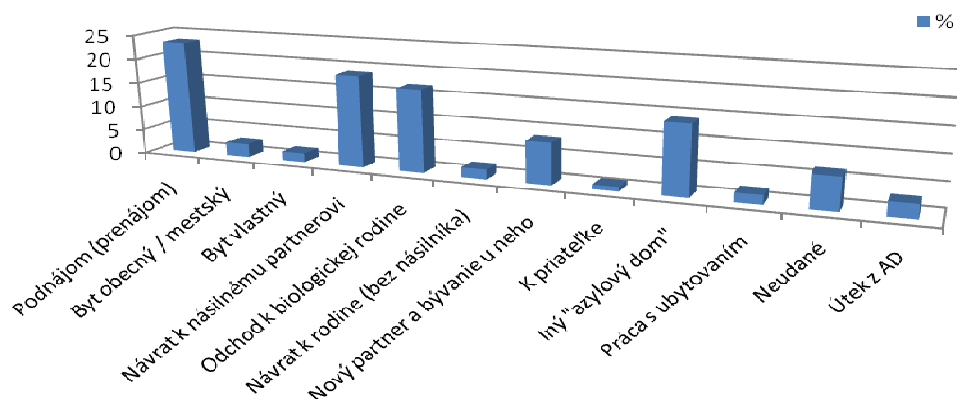
Zaujímavé je porovnanie ekonomickej aktivity s reprezentatívnou vzorkou. Podľa výskumu z roku 2008 ekonomicky aktívnych žien žijúcich v násilnom vzťahu bolo 60% a okolo 40% mimo trhu práce. U vyhraného násillia vzrastal počet ekonomicky neaktívnych žien na 44,8%.¹⁹ Vzhľadom na reprezentatívnu vzorku bol podiel ekonomicky aktívnych žien v útulku 3-násobne nižší, resp. 2-násobne vzhľadom na vyhrané násilie. Tuná treba pripomenúť, že zakazovanie alebo znemožňovanie chodenia do zamestnania je jednou z foriem ekonomického násillia. Pri ekonomicky neaktívnych ženách sa rozlišovalo päť kategórií, z ktorých podiel študentiek bol takmer nulový. Okrem nich boli rozlíšené: 1. starobná dôchodkyňa - vo vyhranom násilnom vzťahu v roku 2002 8,5%, v roku 2008 vzrast na 17,2%; 2. invalidná dôchodkyňa - vo vyhranom násilnom vzťahu v roku 2002 4,3%, v roku 2008 nárast na 6,9%; 3. ženy na materskej, v roku 2002 6,4%, v roku 2008 nárast na 10,3%; 4. nezamestnané ženy, v roku 2002 19,1%, v roku 2008 pokles na 10,3%.

¹⁹ BODNÁROVÁ, B., FILADELFIOVÁ, J., HOLUBOVÁ, B.: *Reprezentatívny výskum výskytu a skúsenosti žien s násilím páchanom na ženách (VAW) na Slovensku*, s. 60-61.

Pokles nezamestnaných žien súvisel s veľkým a rýchlym poklesom nezamestnanosti na Slovensku od roku 2004.²⁰

Priemerná dĺžka pobytu ženy, ktorá zažila domáce násilie, bola v skúmaných útulkoch 8 mesiacov 29 dní. 21% žien bolo ubytovaných od pol roka do 1 roka. 13% žien využilo ubytovanie viac ako jeden rok a menej ako dva roky a 4%-ný podiel tvorili ženy, ktoré boli ubytované 2-3 roky a viac ako 3 roky. Kam odišli tieto ženy po ukončení pobytu v útulku? Stĺpcový graf č. 2 vyjadruje percentuálny podiel 12 generovaných kategórií.

Graf 2: Dôvod ukončenia pobytu v útulku (percentuálne)

Samostatné bývanie našlo 30% žien. Takmer $\frac{1}{4}$ žien (presne 23,36%) si počas pobytu v útulku našli vhodný byt do prenájmu. Ale len 2,8% žien sa podarilo získať obecný nájomný byt. Spolu niečo vyše 26% žien našlo bývanie v rámci vzťahu s biologickou rodinou, novým partnerom alebo u priateľky. 14% žien odišli do iného zariadenia sociálnych služieb. Zvyčajne išlo o dva dôvody. Prvým bol nutný odchod žien do iného zariadenia kvôli utajeniu (násilník ju vypátral napriek utajeniu adresy) alebo vyššieho štandardu ochrany (do zariadenia s vlastnou bezpečnostnou službou). Druhým dôvodom bolo nevyriešenie otázky bývania počas pobytu v útulku. Až 18,69% žien sa vrátilo späť do násilného prostredia. Teda takmer každá piata žena, ktorá od partnera utiekla a našla útočisko v „azylovom dome“, sa k nemu vráti. Dôležitými faktormi pritom sú obavy o ďalšiu budúcnosť v oblasti bývania, zamestnania a finančného zabezpečenia. Týrané ženy sú často reálne ohrozené bezdomovectvom. Corrie Curter vo svojom príspevku „The Silent Epidemic“ (2004) uviedla, že „v Spojených štátoch je takmer 50% zo všetkých žien a detí bez domova, pretože utiekli kvôli domácejmu násiliu.“²¹

Sociálne poradenstvo a pomoc obetiam domáceho násillia

V procese sociálnej pomoci, sociálneho poradenstva a prevencie majú nezastupiteľné miesto sociálni pracovníci/pracovníčky a poradkyne/poradcovia, ktorých činnosť v prospech obetí je široko spektrálna. Ich odbornosti by mala byť venovaná mimoriadna pozornosť. Okrem vedomostí a zručností zo všeobecného poradenstva by mali mať dostatočné vedomosti a nadobúdať zručnosti v špeciálnom

²⁰ Ibidem, s. 61.

²¹ CURTER, C.: *The Silent Epidemic* in *Today's Christian Woman*, vol. 26, no. 5/2004, s. 68.

poradenstve zameranom na pomoc tejto cieľovej skupine. Veľmi vhodné by bolo, keby sociálni poradcovia, ktorí sa zameriavajú na túto klientelu, absolvovali špeciálne školenia a tréningy. K samozrejým predpokladom sociálneho poradcu/poradkyne patrí aj samovzdelávanie. Jednou z možností ako zvyšovať ich profesionálnu kompetenciu je aj prijatie supervíznej pomoci. Multidisciplinárna, interprofesijná a interinštitucionálna spolupráca by mala byť *conditio sine qua non*.

V rámci sociálnej pomoci obetiam domáceho násillia možno rozlišovať krízovú intervenciu, sociálne poradenstvo a sociálne služby. V tomto príspevku sa zameriam na posledné dve menované. Žena, ktorá prežila domáce násillie, potrebuje podporu zameranú na obnovenie alebo znovu vybudovanie jej vnútornej sily. „Ak chce poradca/ poradkyňa obeti domáceho násillia skutočne účinne pomôcť, mal/a by poznať všetky dôležité znaky, ktoré vykazuje tento fenomén a rešpektovať prežívanie obete, i keď ho nemusí chápať a stotožniť sa s ním,“²² zdôrazňuje Zdena Bednářová, riaditeľka pražského psychosociálneho centra Acorus. Poradca nemôže na ženu naliehať. Hranice, ktoré si vymedzila, je potrebné bezpodmienečne rešpektovať. Základné pravidlo súčasného poradenstva znie: „Pomáhať znamená pomôcť ľuďom, aby si dokázali pomôcť sami.“²³ Podľa psychoterapeutky J. Herman práve žena má byť autorkou, ale aj arbitrom svojho vlastného procesu uzdravovania. Ostatní môžu poskytnúť radu, pomoc, náklonnosť a starostlivosť, ale nemôžu vyliečiť.²⁴ Táto skutočnosť platí aj pre poradenstvo. V rámci nedirektívneho prístupu Carla R. Rogersa (ktorý ešte nerozlišoval medzi poradenstvom a terapiou) je to klientka, ktorá je považovaná za „odborníčku“ vo svojom živote. Poradkyňa sa snaží „iba“ o vytvorenie takého druhu vzťahu, kde by táto odbornosť mala priestor.²⁵ V prvých štádiách poradenského procesu je pre ženu najdôležitejšie, aby cítila, že poradca akceptuje a dôveruje rozprávaniu jej vlastného príbehu. Poradkyňa alebo poradca vytvára so ženou vzťah. Tento jej umožňuje hľadať a nachádzať vlastné odpovede na problémy.²⁶ Práve pozitívny vzťah poradkyne/poradcu ku klientke má dôležitý význam v priebehu celého poradenského procesu. Stredobodom pozornosti nemá byť problém (násillie), ale osoba klientky. Stotožňujem sa s názorom, že poradenstvo ženám, ktoré zažili domáce násillie, by malo byť poradenstvom zameraným na človeka v duchu rogersovského prístupu terapie zameranej na klienta.

Pri vedení poradenského rozhovoru s obeťou DN je vhodné dodržiavať nasledujúce zásady:²⁷

- Poradca alebo poradkyňa by sa mal na začiatku predstaviť menom a svojou špecializáciou;
- citlivý, trpezlivý prístup - neponáhľať sa, neprerušovať výpoveď, žena potrebuje čas na formulovanie problému, hanbí sa;
- empatický prístup - vcítiť sa do prežívania klientky, opustiť svoj vzťažný systém;

²² BEDNÁŘOVÁ, Z.: *Specifika práce s oběťmi domácího násillí* in Policista 1/2006 (příloha).

²³ HARTL, P.: *Poradenství* in MATOUŠEK, O. a kol.: *Metody a řízení sociální práce*, Portál, Praha 2003, s. 84.

²⁴ HERMAN, J.L.: *Trauma a uzdravenie*, Aspekt, Bratislava 2001, s. 186.

²⁵ SOLLÁROVÁ, E.: *Aplikácie prístupu zameraného na človeka (PCA) vo vzťahoch*, Ikar, Bratislava 2005, s. 29.

²⁶ Por. HARTL, P.: *Poradenství*, s. 86.

²⁷ Por. ČIRTKOVÁ, L., VITOUŠOVÁ, P.: *Sociální práce s oběťmi násillí v rodině* in MATOUŠEK O., KOLÁČKOVÁ, J., KODYMOVÁ, P. (eds.): *Sociální práce v praxi*, Portál, Praha 2005, s. 243; ČIRTKOVÁ, L.: *Psychologická intervence in Pomoc obětem (a svědkům) trestných činů*, Grada, Praha 2007, s. 132; VITOUŠOVÁ, P.: *Domácí násillí* (Oběti vybraných deliktů) in *Pomoc obětem (a svědkům) trestných činů*, s. 110-111.

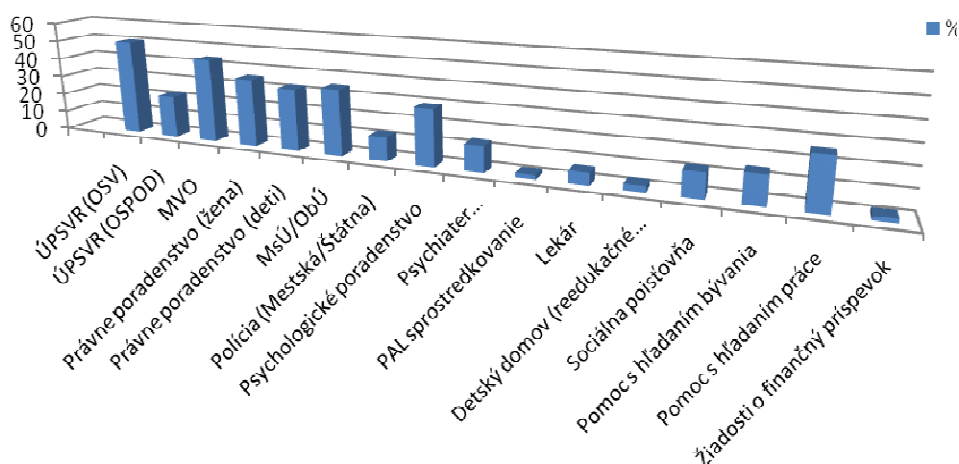
- potvrdzovať emócie - nechať ju vyplakať sa, uistiť, že má nárok na plač; dať najavo porozumenie; ide o „normálne reakcie na nenormálnu situáciu“;
- prejavíť záujem a solidaritu - verbálne aj neverbálne (očným kontaktom, výrazom tváre, správnou gestikuláciou, natočením tela); podporovať ju v rozprávaní, pýtať sa, parafrázovať, zhŕňať vypočuté; klientka potrebuje cítiť ľudský záujem;
- prejavíť dôveru k tomu, čo hovorí - niekedy je rozprávanie obeť ťažko uveriteľné, často však býva situácia ďaleko horšia než popisuje; klientka potrebuje cítiť prijatie a bezpečie;
- oceniť, že vyhľadala pomoc a chce zmeniť situáciu; vyzdvihnúť jej silné stránky;
- pomenovať domáce násilie a jeho neakceptovateľnosť - uistiť ju, že za násilie nesie zodpovednosť páchatel, ona ho v žiadnom prípade „nezavinila“, hoci páchatel tvrdil inak;
- uistiť, že situácia má riešenie (myslí si, že už jej nič a nikto nepomôže);
- poradca by mal balansovať medzi vedením a akceptovaním, do komunikácie má vnášať pevné body, zreteľnú štruktúru a usmerňovať klientku;
- nedávať rady (nedirektívny prístup), skôr aktivovať k nachádzaniu vlastnej cesty, ponúknuť pomoc s riešením, ale nenútiť k rýchlemu riešeniu;
- rešpektovať rozhodnutie ženy aj keď s ním poradca nesúhlasí (napr. ak odmieta opustiť násilníka);
- úprimnosť, teda pravdivo informovať o zložitosti situácie - nedávať plané nádeje, nesľubovať nespľniteľné, nezamlčovať;
- udržiavať a rozvíjať dialóg, aby sa poradkyňa/poradca dozvedel, čo klientka prežíva, je potrebné sa jej opýtať;
- otázky formulovať jasne a zreteľne - nie dávať jej veľa otázok naraz;
- zisťovať mieru ohrozenia obeť (nebezpečenstvo agresora); signálmi zvýšeného rizika sú keď je agresor držiteľom strelnej zbrane, konzumuje alkohol alebo drogy, vyhráža sa zabitím, napáda aj deti, má sklony k sledovaniu ženy atď.;
- orientovať na budúcnosť (bude sa neustále vracáť do minulosti);
- navrhovať malé ciele vedúce k zmene (nie celú generálnu zmenu naraz).

Okrem poradenských služieb v rámci zariadení sociálnych služieb, resp. krízových centier, jestvujú na Slovensku špecializované poradne pre týrané ženy. Tieto na rozdiel od zariadení sociálnych služieb s 24 hodinovou prevádzkou poskytujú pomoc a služby ambulantne dennou formou. Je dôležité, aby poradenstvo bolo poskytované aj ženám v prípadoch, keď násilie nedosahuje minimum intenzity priestupkov alebo trestných činov a ktoré nepotrebujú krízové ubytovanie. V rámci jednotlivých ÚPSVR jestvujú Referáty poradensko-psychologických služieb, v ktorých činnosti je aj poradenstvo a terapia v prípadoch domáceho násillia. Medzi štandardy sociálnej pomoci v prípadoch domáceho násillia, keď sa ženy nemajú na koho obrátiť, patria zaistené útočiská. Nimi môžu byť v medzinárodnom kontexte ženské domy, azylové domy, intervenčné centrá, útulky, krízové centrá a podobne. Na Slovensku sú to v súčasnosti krízové strediská (§ 31 zákona č. 305/2005 Z.z. v znení neskorších predpisov), zariadenia núdzového bývania (§ 29 zákona č. 448/2008 Z.z.), resp. aj útulky (§ 26 zákona č. 448/2008 Z.z.) vzhľadom na predošlý zákon o sociálnej pomoci (§ 30 bod 2 zákona č. 195/1998 Z.z. v znení neskorších predpisov, hoci jeho platnosť skončila 31.12. 2008, mnohým zariadeniam sociálnych služieb bude transformácia trvať dlhší čas).

Medzi veľmi dôležité vlastnosti zaistených útočísk pre obeť domáceho násillia patrí okrem priority ochrany a bezpečia celkové posilnenie (*empowerment*) ženy. Intervencia by mala smerovať k jej samostatnému rozhodovaniu, zvyšovaniu sebadôvery a viery vo vlastné schopnosti. Úloha sociálnej pracovníčky/ pracovníka

alebo poradcu/ poradkyne by mala byť podpora v osamostatňovaní ženy, pomoc pri hľadaní zamestnania, resp. rekvalifikácii a pri hľadaní ďalšieho bývania. Nesmie pritom však prevziať rozhodovanie do svojich rúk. Je potrebné, aby žena, ktorá prežila domáce násilie, prevzala kontrolu nad svojim životom. Žiadna inštitúcia - vrátane útulku - nemôže nahradiť jej rozhodovanie a konanie. Poradenstvo a služby zamestnancov takýchto zariadení pomáhajú aktivizovať vnútorný potenciál žien, informovať o ich právach a možnostiach ďalšej pomoci. V rámci vyššie uvedeného výskumu som skúmal aktivity žien počas pobytu v útulku.²⁸ Stĺpcový graf. č. 3 znázorňuje porovnanie šestnástich typov generovaných kategórií:

Graf 3: Aktivity žien v útulku (percentuálne)

Ženy, ktoré prežili domáce násilie, neboli len pasívnymi obeťami, ale často prijali aktívne stratégie, aby maximalizovali svoju bezpečnosť a ochranu svojich detí. Okrem multidisciplinárnej pomoci a interprofesijnej spolupráce sociálnych pracovníkov útulku má z hľadiska dlhodobejšej sociálnej inklúzie význam pomoc s hľadaním práce (26,32%), bývania (14,74%) a asistencia pri písaní žiadostí o finančný príspevok (2,11%). Ide zvyčajne o aktivity realizované v rámci sociálneho poradenstva v útulkoch. Hoci klientky sú rozhodujúcimi pri zabezpečení financií, práce a bývania, môžu za týmto účelom požiadať o pomoc aj sociálnych pracovníkov, resp. títo im takúto pomoc majú ponúknuť.

Priama finančná pomoc žene, ktorá prežila domáce násilie a nie je zamestnaná, sa na Slovensku poskytuje cez systém štátnej podpory a sociálnej pomoci. Nielenže pritom ide o absolútne nepostačujúcu finančnú podporu, ale aj cesta k nej je často zdĺhavá administratívnymi prietahmi. O ďalšiu finančnú pomoc môže žena požiadať Mestský alebo Obecný úrad. Zvyčajne ide o jednorazovú dávku sociálnej pomoci na úhradu mimoriadnych výdavkov, resp. môže požiadať o sociálnu bezúročnú pôžičku. O týchto a ďalších možnostiach by mal ženu informovať sociálny pracovník, ktorý jej poskytuje sociálne poradenstvo.

Uznesenie Európskeho parlamentu o aktuálnej situácii v oblasti boja proti násiliu páchanom na ženách a budúce kroky (2004) nabáda členské štáty EÚ, „aby uznali ženy na ktorých bolo spáchané rodovo podmienené násilie za kategóriu s

²⁸ MÁTEL, A.: *Naše možnosti pomoci ženám - obeť domáceho násillia*, s. 97-99.

prednostným prístupom k projektom sociálneho bývania“.²⁹ Bolo by veľmi vhodné, aby sa aj na Slovensku tomuto problému venovala pozornosť a hľadali sa cesty, ako toto odporúčenie uviesť do legislatívy a praxe aj u nás. Deficitom je aj absencia „druhostupňových ubytovní“, resp. „domov na polcesti“, určených ohrozeným osobám, prednostne týraným ženám. Takéto sociálne byty a ubytovne by mali byť čiastočne hradené zo štátneho rozpočtu. Pozitívnym príkladom sú komunity v Kanade a Škótsku poskytujúce dlhodobé ubytovanie pre ženy, ktoré opustili svoje domovy kvôli násiliu. Toto ubytovanie im umožňuje žiť v podpornom prostredí s čiastočne hradenými nákladmi počas niekoľkých mesiacov.³⁰

Štátna podpora by sa potenciálne na Slovensku mohla realizovať prostredníctvom Štátneho fondu rozvoja bývania. Mestám a obciam nič nebráni, aby takúto možnosť vkomponovali do svojich politík bytovej výstavby a všeobecne záväzných smerníc pojednávajúcich o kritériách pridelovania sociálnych obecných bytov. Aj pripravovaný Národný akčný plán na prevenciu a elimináciu násilia páchaného na ženách na roky 2009-2012 odporúča samospráve alokovať finančné prostriedky na skvalitnenie pomoci a podpory prostredníctvom siete sociálnych bytov.³¹

Záver

Ženy, ktoré prežili domáce násilie, trpia často sociálnou a ekonomickou núdzou. V príspevku som sa preto snažil poukázať na ekonomické a sociálne aspekty tejto formy násilia, ako aj na skutočnosť, že hmotná núdza, nezamestnanosť a sociálne vylúčenie patria k dôležitým faktorom podporujúcim prejavy násilia a jeho eskaláciu. Podľa výsledkov autorovho výskumu v zariadeniach sociálnych služieb až 80% klientiek s diagnostikovaným domácim násilím bolo ekonomicky neaktívnych. K zlepšeniu sociálnej pomoci a poradenstva tejto klientskej skupine patrí dôraz na celkové posilnenie ženy. Sociálne poradkyne a poradcovia by však nemali zabúdať na asistenciu pri hľadaní zamestnania a bývania svojich klientiek. V rámci štátnej správy a samosprávy je potrebné, aby sa zefektívnilo poskytovanie finančnej pomoci obetiam domáceho násilia, vytvorili sa programy podporovaného bývania pre ženy, ktoré sú dôsledkom domáceho násilia ohrozené bezdomovectvom. K väčšiemu angažovaniu v tejto oblasti by napomohlo vypracovanie štúdie ekonomických dôsledkov domáceho násilia na Slovensku.

²⁹ EUROPEAN PARLIAMENT: *Resolution on Violence against Woman*, 14.7.1986, Ú.v. 1986/C 176, (č.4f), s. 73-83.

³⁰ UNITED NATIONS: *Strategies for confronting Domestic Violence: A Resource Manual*, (E/CN.15/1999/CRP.8), 1999, č. V.B.4.

³¹ MPSVR: *Národný akčný plán na prevenciu a elimináciu násilia páchaného na ženách na roky 2009-2012*, materiál na pripomienkovom konaní, r.č. 5857/2009-II/1, marec 2009.

Literatúra

- BEDNÁŘOVÁ, Z.: *Specifika práce s oběťmi domácího násilí* in Policista 1/2006 (příloha).
- BODNÁROVÁ, B., FILADELFIOVÁ, J.: *Domáce násilie a násilie páchané na ženách v SROV*. Skrátená verzia záverečnej správy z výskumu. Bratislava: SŠPR, 2003.
- BODNÁROVÁ, B., FILADELFIOVÁ, J., HOLUBOVÁ, B.: *Reprezentatívny výskum výskytu a skúseností žien s násilím páchanom na ženách (VAW) na Slovensku*. Záverečná správa VÚ č.2224. Bratislava: IVPR, 2008.
- CURTER, C.: *The Silent Epidemic in Today's Christian Woman*, vol. 26, no. 5/2004, s. 68.
- EUROPEAN PARLIAMENT: *Resolution on Violence against Woman*, 14.7.1986, Ú.v. 1986/C 176, s. 73-83.
- ČIRTKOVÁ, L.: *Pomoc obětem (a svědkům) trestných činů*. Praha: Grada, 2007.
- MÁTEL, A.: *Naše možnosti pomoci ženám - obetiam domáceho násillia*. Dizertačná práca. Trnava: FZaSP TU, 2009.
- MATOUŠEK, O. a kol.: *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003.
- MATOUŠEK O., KOLÁČKOVÁ, J., KODYMOVÁ, P. (edits.): *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2005.
- SOLLÁROVÁ, E.: *Aplikácie prístupu zameraného na človeka (PCA) vo vzťahoch*. Bratislava: Ikar, 2005.
- UNITED NATIONS: *Declaration on the Elimination of Violence against Women*, (A/RES/48/104), 1993.
- UNITED NATIONS: *Report of the Secretary-General - In-depth Study on all Forms of Violence against Woman*, (no. A/61/122), 2006.
- UNITED NATIONS: *Strategies to Eliminate Violence against Women: A Resource Manual*, (E/CN.15/1999/CRP.8), 1999.
- WALBY, S.: *The cost of domestic violence*, Department of Trade and Industry, London 2004.
- WHO: *The Economic Dimensions of Interpersonal Violence*, Geneva 2004.
- WHO: *Violence: A public Health Priority* (WHO/EHA/SPI.POA.2), Geneva 1996.

PhDr. ThDr. ThLic. Andrej Mátel

Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce
Trnavská univerzita
917 00 Trnava
andrej.matel@gmail.com
<http://www.andrejmatel.info/>

Úloha školského sociálneho pracovníka pri vytváraní „ bezpečnej školy”

School social worker's role in creating „ safe school ”

Zuzana Sirotiaková

Abstrakt

Nové trendy k nám prinášajú rôzne sociálno- patologické javy, ktoré sa odzrkadľujú v školstve v podobe kriminality, šikany, drogových závislostí a pod. Školská sociálna práca je nová vedná disciplína, ktorá sa vykonáva v školskom prostredí a prostredníctvom nej sa sociálno- patologické javy eliminujú, odstraňujú a tým prispieva k vytvoreniu „ bezpečnej školy”. Disponuje mnohými metódami a technikami, ktoré využíva školská sociálna práca vo svojej praxi. Školský sociálny pracovník je odborník, ktorý rozumie mechanizmom vplyvu školského prostredia na jednotlivca, školskú komunitu. Slovensko sa môže odraziť od praktických skúseností z USA.

Abstract

Summary: New developments bring us to different socio- pathological phenomena, which are reflected in the education sector in for crime, bullying, drug addiction and so on. School social work is a new science, which is performed in the school environment and through the socio- pathological phenomena, eliminate, remove and thereby contributes to the creation of „ safe school”. Possesses many of the methods and techniques used by the school social work in his practice. School impact the school environment to the individual school community. Slovakia can be reflected from the practical experience of the USA.

Kľúčové slová

školská sociálna práca, školský sociálny pracovník, metódy školskej sociálnej práce, bezpečná škola.

Keywords

School social work, School social worker, Methods of school social work, Safe school.

Úvod

Na Slovensku sa po roku 1989 rozvíjajú rôzne nové smery, prichádzajú nové informácie pre všetky vekové kategórie. V posledných rokoch, ktoré môžeme označiť ako obdobie počítačového boomu, prichádzame do styku s rôznymi druhmi informácií. Všetky vekové kategórie sa môžu dostať k nevhodným informáciám a to hlavne cez masmédiá a pod. Nové trendy, ktoré sa k nám dostávajú prinášajú aj pozitívne, ale aj negatívne javy, ktoré nazývame sociálno- patologickými. Slovensko nezaostáva a je otvorené pre nové myšlienkové prúdy, nové odbory, ktoré sú zamerané na zmierňovanie, eliminovanie sociálno- patologických javov v školskom systéme ako sú napríklad: školská psychológia, sociálna pedagogika, špeciálna pedagogika a iné. Medzi tieto odbory patrí aj sociálna práca vykonávaná v školskom prostredí a nazývame ju školská sociálna práca. Školskú sociálnu prácu vykonáva odborník, ktorého nazývame školský sociálny pracovník.

1 Kto je školský sociálny pracovník

Pri zadefinovaní školského sociálneho pracovníka musíme vychádzať zo základnej definície sociálneho pracovníka, že je to „ profesionál, ktorý disponuje osobitnými

predpokladmi, vlastnosťami a schopnosťami. Prispieva k zlepšeniu situácie a nabáda jednotlivca, skupinu, komunitu či spoločnosť k správnym postojom. Snaží sa riešiť a eliminovať poruchy a demotivačné faktory v interakcii so sociálnym prostredím, vedie klienta k vlastnej zodpovednosti, k rozvoju kritického myslenia z hľadiska budúcich potrieb a k účelnému využitiu vlastných zdrojov. Očakávané efekty sociálneho pracovníka sa prejavia v momente nezávislosti sociálnych klientov " (Striežinec, 1999, s. 19). S toho nám vyplýva, že je to profesionál, ktorý má určité osobitné predpoklady, vlastnosti a schopnosti, ktoré využíva v školskej sociálnej práci. Prispieva k zlepšeniu situácie v školskom prostredí, nabáda jednotlivca, skupinu, komunitu v školskom prostredí a tým aj spoločnosť k správnym postojom, ktoré môžeme povedať, že sú ďalším dôležitým aspektom po vzdelávaní. Školský sociálny pracovník sa snaží o riešenie a eliminovanie sociálno-patologických javov v školskom prostredí, pri demotivačných faktoroch, ktoré súvisia so školským prostredím. Týmto vedie svojho klienta k rozvoju kritického myslenia, ktoré súvisí so školským prostredím a tým ukazuje jednotlivcovi z hľadiska jeho potrieb účelné využitie vlastných zdrojov, ktoré prispieva k nezávislosti klienta v školskom prostredí. Toto je základ práce školského sociálneho pracovníka kde je dôležité, že berie klienta ako bio- psycho- sociálnu- spirituálnu bytosť. Pomáha klientovi, aby si zabezpečil svojimi silami, prípadne silami svojho blízkeho okolia svoje potreby. Ďalšie úlohy školského sociálneho pracovníka môžeme hľadať u autorov Oláha a Shavela (2006) a to:

- predchádzanie vzniku nepriaznivých sociálnych udalostí v školskom prostredí,
- zistenie príčiny sociálnych problémov, ktoré súvisia so školským prostredím,
- zlepšenie vzťahov v interakcii prostredia sociálneho, školského a klienta,
- napomáhanie pri riešení sociálnych porúch v školskom prostredí,
- venovanie sa tým, ktorí sa nemôžu zapojiť do normálneho chodu školskej komunity- podporenie tvorby sociálneho a školského spolunažívania,
- povzbudenie klienta k správnym postojom, čo sa týka školského prostredia,
- pomáhanie pri prekonávaní školských ťažkostí,
- pomáhanie pri orientácii v systéme nových informácií, ktoré sa týkajú školského systému,
- vyzdvihovanie a poukazovanie na rozdiely medzi subjektívnou sociálnou realitou a objektívnou reálnou skutočnosťou v školskom prostredí,
- odstraňovanie negatívnych indikátorov v školskej komunite, ktoré zabraňujú sociálnemu vývinu klienta,
- vytváranie možnosti podieľať sa na vzdelávacom, kultúrnom a spoločenskom živote v škole,
- spolupodieľanie sa na rozvoji a zlepšení schopností klienta riešiť vlastnú situáciu v školskom prostredí,
- sprístupňovanie poskytovania osobnej pomoci tak, aby nepoškodil klienta,
- spolupracovanie s inými odborníkmi za účelom poskytnutia komplexnej ochrany,
- zhromažďovanie informácií o konkrétnych sociálnych udalostiach v školskej sociálnej práci,
- uplatňovanie legislatívnych opatrení a noriem za účelom zlepšovania výkonu sociálnej práce poskytovanej v školskom systéme,
- dodržiavanie práv klientov v školskej sociálnej práci.

Z týchto základných zručností a profesionálnych kompetencií nám vychádza, že školský sociálny pracovník musí zvládať tieto zručnosti, ale musí mať aj rozšírené vedomosti v oblasti výchovy, pedagogiky, mimovoľných aktivít, sociálneho poradenstva zameraného pre deti a mládež, a aj pre ich rodičov a pod. Základné

východiská nám slúžia ako odrazový mostík pri zavádzaní školskej sociálnej práce. Tu môžeme čerpať konkrétne skúsenosti z USA.

2 Školská sociálna práca v USA

Slovensko si môže brať príklad praxe zo školskej sociálnej práce v USA. V USA je školský sociálny pracovník pod záštitou Národnej spoločnosti sociálnych pracovníkov (NASW). NASW prijala už v roku 1978 štandardy pre služby, ktoré poskytoval sociálny pracovník. Tieto štandardy slúžili ako základ pre rozvoj školskej sociálnej práce. Počas rokov 1992 a 2002 boli upravované podľa potrieb profesionálnych sociálnych pracovníkov pracujúcich v školskej sociálnej práci. Pre mnohé školské systémy znamenajú tieto štandardy posilnenie súčasných služieb, a pre niektoré školské systémy ako aj na Slovensku sú výzvou pre sociálnu prácu poskytovanú v školskom systéme. V USA je školská sociálna práca pod záštitou vzdelávacej agentúry, kde školskú sociálnu prácu vykonáva školský sociálny pracovník, ktorý má akreditáciu, alebo licenciu. Táto oblasť sociálnej práce dosahuje požadovaný výsledok prostredníctvom zistenia potrieb študenta, ktorý sa nachádza v školskom prostredí.

3 Školský sociálny pracovník a jeho úloha pri vytváraní „ bezpečnej školy“

Autori Freeman (1998), Constable, Masa, Flynn (2006) hovoria o tom, že školský sociálny pracovník musí pracovať efektívne a úsporne. V prvom rade sú záujmy študenta, ktoré musia byť vypracované so samotným študentom. Toto vypracovanie koordinuje školský sociálny pracovník, a prizvaní sú aj ostatní členovia pedagogického tímu. Tieto záujmy by mali byť totožné so základnými potrebami študenta. Tu sú dôležité profesionálne schopnosti školského sociálneho pracovníka. Školský sociálny pracovník by mal využívať komunikačné techniky na podporu komunikácie, na získanie informácií a dôvery so strany študenta. Školský sociálny pracovník využíva metódy sociálneho poradenstva nielen pri študentoch, ale aj pri personáli školskej inštitúcie, v ktorej pôsobí. A to hlavne na podporu, porozumenie a efektívne využitie jeho profesionálnych kompetencií. Školský sociálny pracovník poskytuje konzultácie na uľahčenie pochopenia domácich faktorov, ktoré majú vplyv na vzdelávanie študenta. Tiež môže slúžiť ako konzultant na také záležitosti ako je disciplína, dochádzka, dôvernosť, rasa, etnicita a jazyk, mentálne zdravie, výchovné poradenstvo, krízové situácie, detské zneužitie a zanedbávanie a pod. Školský sociálny pracovník by mal neustále dávať pozor na celkové zameranie, výsledky, a úlohy svojej špecializácie, a interpretovať ich pedagogickému tímu, aby boli udržané hlavne profesionálne aktivity a povinnosti školského sociálneho pracovníka. Je dobré, aby školský sociálny pracovník identifikoval a spolupracoval s jednotlivcami, ktorí sú ako formálny alebo neformálny vodcovia v ich oblastiach na vytvorenie a povzbudenie siete na pomoc, ktorá môže vyplniť formálne služby školskej inštitúcie. Školský sociálny pracovník, ako vodca a člen medzidisciplinárnych tímov a koalícií, by mal pracovať spoločne s inými odborníkmi, aby mohli mobilizovať zdroje a miestne vzdelávacie inštitúcie a komunity, aby pomohli študentom a rodinám uspokojiť ich požiadavky. V tejto roli by mal školský sociálny pracovník viesť a podporiť aktivity, ktoré pomáhajú prekonať bariéry a medzery v službách, ktoré poskytuje. Školský sociálny pracovník musí prejavovať dôveru, otvorenú komunikáciu, obojstranný rešpekt, pokračovaciú kolaboráciu, a efektívnu koordináciu na umožnenie dosiahnutia medzidisciplinárnych tímových cieľov. Jedinečná zásluha školského sociálneho pracovníka pre medzidisciplinárny tím je doviest domov, školu, a komunitu na medzivzťahovú úroveň. Školský sociálny

pracovník by mal mať vedomosti a chápanie organizácie a štruktúry školskej inštitúcie, v ktorej pôsobí a samozrejme, aj v oblasti školskej politiky na úrovni miestnej a celoslovenskej. Školský sociálny pracovník má rozumieť historickým a súčasným pohľadom na vzdelávanie v lokálnej, štátnej, a národnej úrovni, ktorá zahŕňa vzdelávacie reformy a legislatívu, ktorá ovplyvňuje vzdelávacie možnosti, problémy, a bezpečnostné opatrenia. Školský sociálny pracovník by mal byť informovaný o prístupoch k učeniu a vzdelávaniu, zahrňujúc štandardné pravidlá a úlohy, a oblasti, ktoré prináležia rôznym profesionálom v školskej inštitúcii, v ktorej pôsobí. Školský sociálny pracovník by mal mať schopnosti v systematickom ohodnotení a výskume. Školský sociálny pracovník by mal ovládať viaceré metódy a zdroje, ktoré smerujú k dosiahnutiu čo najlepších výsledkov pri interakcii medzi študentami, rodinami, a personálom v školskej inštitúcii, v ktorej školský sociálny pracovník pôsobí. Je dobré ak má školský sociálny pracovník možnosť zbierať informácie na zdokumentovanie a zhodnotenie biologických, medicínskych, psychologických, kultúrnych, sociálnych, citových, zákonných, a okolitých faktorov, ktoré ovplyvňujú študentove vzdelávanie. Školský sociálny pracovník by mal zahrnúť bio- psychologické prehodnotenie informácií do ich zápisu a taktiež zahrnúť vhodné vzdelávacie odporúčania takisto ako aj hodnotenie vystupovania a merateľné výsledky ak je to potrebné. Školský sociálny pracovník týmto prístupom smeruje k „ bezpečnej škole “. Je to školské prostredie, kde študenti, pedagógovia majú vhodné prostredie bez výskytu sociálno- patologických javov, alebo pedagogický tím má zvolenú taktiku na ich zmierňovanie, eliminovanie. Dnes školské inštitúcie zabezpečujú bezpečnosť na školách prostredníctvom zavedenia kamerového systému, kde môže pedagogický tím sledovať správanie svojich študentov. Samozrejme sú miesta kde kamerový systém nie je zavedený ako je WC, šatne na prezliekanie, rôzne zákutia v škole. Tu nastupuje školský sociálny pracovník, ktorý si zmonitoruje sám, alebo prostredníctvom študentov kde sú kritické miesta. So študentmi sa stretáva pri voľnočasových aktivitách, ktoré sú zamerané napríklad na prevenciu drogových závislostí, samozrejme tu je dôležité, aby tieto aktivity boli prispôsobené veku študentov. Potom je dobré ak je následná diskusia, kde môžu študenti vyjadriť svoj názor. Tu školský sociálny pracovník sleduje správanie školskej skupiny, komunity, aké majú názory, skúsenosti. Preto prítomnosť školského sociálneho pracovníka v školskom systéme je opodstatnená, aj keď nie je zaradený v novom školskom zákone. V zákone je zaradený preventista, ale je to väčšinou pedagogický zamestnanec, ktorý zabezpečuje prednášky napríklad diskusiu s políciou a pod.

Záver

Školská sociálna práca je mladým odborom, ktorý si vytvára priestor aj u nás na Slovensku. Dôležité je, aby so strany sociálnych pracovníkov pôsobiacich v školskom systéme vyšlo úsilie o zahrnutie do legislatívy. Školská sociálna práca prostredníctvom svojich metód prispieva k vytváraniu „ bezpečnej školy “. Školský sociálny pracovník preto patrí do pedagogického tímu, kde je plnohodnotným členom.

Literatúra

Freeman and Freeman E.M.: *Multisystem skills and intervencion in schol social work practice*.

NY: National associon of social workers, 1998, 79s. 223.659.6985.

Constable R, Masa C.R, Flynn J.P.: *School social work Practice, policy and research*. Florida, 2006, 720s. ISBN 978-0-925065-95-7.

Oláh, Schavel, M.: *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. Prešov, 2006, 192s. ISBN 80-8068-487-1.

Strieženec, Š.: *Úvod do sociálnej práce*. Trnava: AD, 1999, 215s. ISBN 80-967589-0-X.

National association of social workers. NASW Standard for school social work services. DC: Washington, 2002, 31s. 202.408.8600.

Mgr. Zuzana Sirotiaková

Svätej Anny 108/41
034 01 Ružomberok
zuzana.sirotiakova@post.sk

Úlohy a činnosti sociálneho pracovníka v reedukačnom centre

Works and activities of social worker in reeducation centre

Jarmila Žolnová, Ján Hučík

Abstrakt

Sociálny pracovník je jedným z kompetentných tímových zamestnancov reedukačného centra, ktorý poskytuje sociálnu oporu deťom s poruchami správania.

Abstract

Social worker is one of competent team employees of reeducation centre, whose offers social support to children with behaviour defects.

Kľúčové slová

reedukačné centrum, sociálny pracovník, sociálna opora, reedukácia

Keywords

reeducation center, social worker, social support, reeducation

V súčasnosti sú na Slovensku zriaďované na základe zákona č. 245/2008 Národnej rady Slovenskej republiky o výchove a vzdelávaní (Školský zákon) reedukačné centrá. Reedukácia je určitom zmysle špeciálnym prípadom resocializácie, v ktorom sa používaním pedagogických, psychologických, sociálne terapeutických a ďalších metód usiluje o zmeny správania, ktoré sú v súlade s normami spoločenskými. (Kraus, 1998) Prevýchova sa organizuje v malých výchovných skupinách. Cieľom malých výchovných skupín podľa Komárika (1998) je:

- **ovplyvniť vývin** jednotlivca tak, aby si jedinec formuloval realistický obraz sveta, seba, aby vytváral flexibilnú sústavu pravidiel, činností, ktoré by mu umožňovali sa správne rozhodovať;
- **vytvárať krátkodobé ciele**, ktoré sa týkajú všetkých detí v zariadení, ktoré sú plánované na deň, týždeň;
- **dlhodobé ciele** sú plánované na polrok, rok, zamerané na zabezpečenie vzdelávania. Všetky ciele smerujú k vytváraniu pozitívneho správania a to vtedy budú uspokojovať potreby detí a umožnia zabezpečiť zmysluplný program činnosti skupiny. (Labáth a kol. 2001)
- **vytvárať normy**, ktoré vychádzajú z noriem daného zariadenia, ktoré sú však reálne pre ich život mimo zariadenia.

Napĺňanie cieľov v uzavretom prostredí má podľa Labátha (tamtiež, 2001) svoje špecifiká:

- dlhodobosť a intenzívnosť pôsobenia,
- systematickosť vplyvu sociálneho prostredia na dieťa.

Medzi negatívne špecifiká zariadenia môžeme zaradiť:

- koncentrácia veľkého počtu detí (60-70) s poruchami správania v jednom uzavretom zariadení,
- nízka úroveň materiálneho vybavenia,
- fluktuácia výchovných pracovníkov,
- stereotypnosť režimu.

Jedinečné a zaručené metódy ako redukovať deti a mládež s poruchami správania nie sú. Poznáme však mechanizmy špecifickej alebo nešpecifickej prevencie podľa typu sociálnej deviácie. Základom akéhokoľvek mechanizmu je pomer protektívnych (záujem o dieťa) a rizikových faktorov výchovného prostredia. (Kraus, 1998)

Proces reedukácie začína **fázou adaptačnou**, kde je dôležité budovanie podporujúcich vzťahov pri zorientovaní sa a adaptácii sa na prostredie zariadenia.

Fáza reedukácie pozostáva z vytvorenia individuálneho reedukačného programu. Stanovujú sa v ňom ciele, metódy, prostriedky a prístupy k dieťaťu. Vychádza sa z diagnózy dieťaťa a dynamického priebežného diagnostikovania. Súčasťou programu je popis situácií, v ktorých sa dieťa sociálne správa. Dôležité je spoznať spúšťače vhodného správania, subjektívne zhodnotenie situácie dieťaťom a najvhodnejšie formy upevňovania pozitívneho správania.

Fázu odpútavania sa z prostredia centra môžeme nazvať aj evalváciou reedukácie.

Osvedčeným modelom starostlivosti a prístupu k deťom je terapeuticko-výchovný model, (Pytká, 2000, Janský, 2004,) ktorý v sedemdesiatich rokoch v Československu vznikom hnutia aplikácie skupinovej psychoterapie, prináša rôzne metódy, formy humanizácie inštitúcií pre deti a mládež s poruchami správania. (Labáth, 2004) Komparačný výskum spoločenskej klímy výchovno-korekčných inštitúcií v Spojených štátoch amerických, v Kanade, v Juhoslávii a v Poľsku v v tomto období vykonal Ladislav Pytká (1993). V Kanade existoval v tomto období terapeuticko-výchovný model starostlivosti. Jeho základ tvorili zážitkovo psychoterapeutické výcviky zamerané na korekciu začínajúcich prejavov nežiaduceho správania sa detí v diagnostických a reedukačných zariadeniach. Opatrovateľsko-výchovný model fungoval v Slovinsku, V USA bol rozšírený opatrovateľsko-kontrolný a v Poľsku kontrolno-reštriktívny model. Žolnová, Onderčová (2008) použili štúdiu Pytku z roku 1991, a doplnili o podobný prieskum realizovaný na Slovensku v roku 2005/2006. Dotazníková stupnica R. Moosa na meranie spoločenskej klímy v inštitúciách zameraných na výchovnú korekciu štatisticky ukázala na uplatňovanie výchovno-kontrolného modelu reedukácie v špeciálno-výchovných zariadeniach na Slovensku.

Jedným z prvkov systému pôsobenia na dieťa sú sociálni pracovníci reedukačného centra. Spolu s pedagogickými, psychologickými, lekármi a prevádzkovými zamestnancami tvoria systém hodnôt, zvykov a správania sa, ktoré sú prostriedkom ovplyvňovania a modelovania správania sa detí. Všetci sú rovnocenní partneri s rôznym poslaním a úlohy v systéme prevýchovy.

Humanizácia reedukácie si vyžaduje okrem poznania skupiny poznať a rešpektovať individualitu dieťaťa. To umožňuje pružne reagovať na vzniknuté situácie, vytvárať atmosféru partnerstva s prirodzenou autoritou sociálneho pracovníka.

Sociálny pracovník je vysokoškolsky odborne pripravený aj na sociálnu prácu s deťmi a mládežou s poruchami správania v špeciálno-výchovných zariadeniach. Reprezentuje dané zariadenie a je tzv. „ombudsmanom dieťaťa“ (Švancar, Burianová, 1988). Sociálny pracovník berie v prvom rade zreteľ na dieťa ako na bio-psycho-spirituálno-sociálnu bytosť (Oláh, Schavel, 2006). Za dôležité úlohy sociálneho pracovníka považuje Kopřiva (In Oláh, Schavel, 2006):

- zisťovanie príčin sociálnych problémov,
- zlepšovanie vzťahov v interakcii sociálneho prostredia a dieťaťa,
- byť nápomocný pri riešení sociálnych porúch,
- povzbudzovať dieťa k správnym postojom,
- pomáhať prekonávať prekážky,

- vyzdvihovať a poukazovať na rozdiely medzi subjektívnou sociálnou realitou a objektívnou reálnou skutočnosťou,
- vytváranie možnosti podieľania sa na vzdelávacom, kultúrnom a spoločenskom živote,
- spolupracovať s inými odborníkmi za účelom poskytnutia komplexnej ochrany,
- zhromažďovať informácie o konkrétnych situáciách,
- dodržiavania práv dieťaťa.

Naplnenie úloh si vyžaduje odbornú vysokoškolskú prípravu ale i vlastnosti zrelej osobnosti ako sú citová vyrovnanosť, primerané reakcie na vzniknuté situácie, životným optimizmom prameniacom z viery v ľudí (Balogová et al., 2006). Tieto požiadavky na pomáhajúcu profesiu sú vymenované v etickom kódexe sociálneho pracovníka.

Úlohy, ktoré plní v reedukačnom centre sú dané špecifikami práce:

- nedobrovoľný pobyt dieťaťa (nariadenie súdu, žiadosť rodičov),
- emocionálne a sociálne narušenie dieťaťa,
- nezáujem a neukončené základné a odborné vzdelanie.

Nástup dieťaťa do reedukačného procesu, je pre dieťa záťažou. Dieťa je plné zábran, nedôverčivosti. Cíti sa ohrozené, neisté, stupňuje sa kritickosť voči okoliu. Chýba mu vnútorná motivácia pre zmenu v správaní sa. (Žolnová, 2007) Sociálny pracovník spolu s riaditeľom zariadenia sú prvými ľuďmi s ktorými sa dieťa v novom a pre neho aj neprijateľnom prostredí stretáva. Poskytnutie opory umožňuje dieťaťu kognitívne spracovať pre neho neľahkú zaťažujúcu situáciu.

Sociálna opora v prvej fáze reedukácie je systematicky a intenzívne poskytovaná. Má emočný, informačný charakter. Prvý kontakt s dieťaťom smeruje k vytvoreniu a k hľadaniu vzájomného porozumenia. Sociálny pracovník predvída pasívny alebo aktívny odpor dieťaťa. Nevzťahuje to na seba, nedá sa vtiahnuť do konfrontácie, ale sa snaží vytvoriť atmosféru pokoja. Dieťa ochotne poskytovanú informáciu môže odmietať alebo sa postaviť do role pasívneho účastníka. Sociálneho pracovníka takýto postoj neodrádza v poskytovaní opory. Komunikácia môže mať jednostranný charakter, ale suportívny a ústretový rečový prejav pracovníka zariadenia pomaly mení vnímanie záťažovej situácie dieťaťom. Karnsová (1995) doporučuje v komunikácii sa riadiť pravidlami:

1. Sledovať a počúvať dieťa, keď rozpráva. Kontakt z očí do očí má byť v rovine, sociálny pracovník nemá robiť inú prácu, neverbálne potvrdzuje, že počúva. Ak dieťa odmieta rozprávať sa sociálny pracovník ďalej podáva informáciu o pravidlách a fungovaní života v centre.
2. Zhrnúť obsah rozhovoru.
3. Vzťah budovať na podpore a povzbudzovaní.
4. Poskytnúť konštruktívnu spätnú väzbu. Pripomienky a pocity sa týkajú iba popísanej situácie.

V sociálnom kontakte sa faktor komunikácie, interakcie a sociálnej percepcie navzájom líši najmä v tom, do akej miery sú uvedomované a vedome regulované. Percepčné psychické procesy nebývajú vždy plne uvedomované a sociálni pracovníci a špeciálni pedagógovia o nich často hovoria skôr na úrovni dojmov a pocitov. V tejto súvislosti je na mieste spomenúť najčastejšie chyby pedagogickej percepcie dieťaťa ako ich uvádza Kopányiová (2003) Týchto chýb sa podľa nášho názoru môže dopúšťať aj sociálny pracovník. Sú to:

Haló - efekt

Haló efekt je posudzovanie jednotlivých rysov správania dieťaťa podľa celkového, väčšinou prvého dojmu. Sociálny pracovník niekedy vníma na základe jeho jednej

dominujúcej charakteristiky. Tým sa postoj k dieťaťu riadi podľa zjednodušeného vzorca. Má totiž tendenciu podceňovať tie prejavy v správaní dieťaťa, ktoré sa vyskytujú iba sporadicky a naopak preceniť tie, ktoré sa objavujú často. Haló efekt je možné odstrániť tak, že do pozorovania správania a vyhodnocovania sú zapojení ostatní členovia tímu.

Posudzovací štýl - kognitívny referenčný rámec

Kognitívny referenčný rámec sa vytvára v dôsledku dlhoročného sociálneho pôsobenia, kedy si sociálny pracovník vytvára niekoľko schém, do ktorých mechanicky vkladá charakteristiky detí. Posudzuje dieťa na základe predpojatého vzorca, ktorý si vytvoril počas rokov svojej praxe. Nebezpečenstvom je, ak nie je ochotný ustúpiť zo svojich schém a pripustiť generálne, ale i osobnostné zmeny v osobnostiach detí s poruchami správania.

Idiosynkrázia

Ide o generalizované vnímanie dieťaťa cez precitlivenosť alebo neznášanlivosť sociálneho pracovníka voči určitým prejavom dieťaťa (hlučnosť, nepozornosť, zovňajšok a pod.). Špecifickou formou idiosynkrázie je protiprenos sociálneho pedagóga voči osobám v okolí dieťaťa, kedy postoje voči najbližším sú prenesené na dieťa.

Sociálne stereotypy sociálneho pracovníka

Iracionálne predsudky, ktoré si sociálny pracovník vytvára na základe výrazných, ale aj nenápadných odlišností dieťaťa (národnosť, imaginárna skupina, viera).

Pygmalion - efekt

Pygmalion - efekt je zvláštnym druhom sociálnej percepcie, kedy sociálny pracovník svojimi predstavami o dieťati ovplyvňuje jeho skutočné správanie. V podstate ide o sebasplňujúcu predpoveď.

Implicitné teórie osobnosti

Sociálny pracovník prisudzuje vonkajším znakom aj istú vnútornú súvislosť. Vzniká tak akási subjektívna logika na základe ktorej sa vytvára vlastné predstavy. Často ide o vonkajšie znaky, ktoré len okrajovo, alebo vôbec nič neznamenajú vo vzťahu ku charakteru osobnosti.

Chyby nesprávneho zakotvenia

Podstata tejto chyby spočíva v používaní rôzne nastavených kritérií podľa ktorých vyhodnocuje danú situáciu. To sa potom prejavuje buď ako chyba prísnosti alebo zhovievavosti.

Dôležitou prácou sociálneho pracovníka je administrácia, ako je vedenie evidencie detí v evidenčných knihách. **Zabezpečuje komplexnosť dokumentácie**, aby podávala prehľad o vývine dieťaťa. Obstaráva potrebné doklady a správy o živote dieťaťa pred príchodom do centra a spolupracuje s oddelením sociálnoprávnej ochrany a kurately, keď preberá osobnú dokumentáciu dieťaťa (charakteristika dieťaťa, zdravotný záznam, osobné doklady).

Jednou z následných činností je vedenie individuálneho rozhovoru za účelom zistenia rodinnej a osobnej histórie dieťaťa a hľadanie možných príčin podieľajúcich sa na narušenom vývine osobnosti dieťaťa. Anamnestický rozhovor je aj terapeutickým rozhovorom, keď dieťa popisuje správanie a život svojej rodiny a svoje miesto v nej. Anamnestické rozhovory vedú aj iní odborní pracovníci reedukačného centra. Tieto písomné podklady sa stávajú východiskovým materiálom pre zostavenie individuálneho reedukačného programu.

Sociálny pracovník **spolupracuje s políciou** pri úteku dieťaťa z centra. Žiada o prevedenie záchytu, ktorý najčastejšie zahajuje telefonickým rozhovorom, v ktorom poskytne opis dieťaťa. Následne vyplňa oznámenie o úteku. Po zachytení dieťaťa

políciou zabezpečuje prevoz a doprovod do zariadenia a na vypočúvanie a súdne pojednávanie. Je prítomný na vypočúvaní dieťaťa, dohľadá na primeranosť procesu vypočúvania a predkladá potrebné písomnosti. Zabezpečuje i tzv. "spätnú väzbu", ktorou je vybavovanie dožiadaní - podanie správy súdom, polícií, sociálnym kurátorom, kmeňovou školou.

Sociálny pracovník sa **stará aj o sociálnoprávne záležitosti detí** ako sú:

- avedenie vkladných knížiek a ich následné obhospodarovanie, pripisovanie, výbery vkladov a ich opatrovanie,
- dieťaťa, ktorému zomreli počas pobytu v zariadení rodičia vyžiada sirotsky dôchodok a jeho následné prevádzanie na jeho vkladnú knižku,
- vybavovanie trvalého pobytu, občianskeho preukazu, osvedčenia o štátnom občianstve, overovanie dokladov.

Ďalšou z pracovných činností je **spolupráca so sociálnymi kurátormi** pri sledovaní dodržiavania práv dieťaťa v zariadení, sledovanie duševného a telesného rozvoja dieťaťa.

Partnerstvo sociálnych pracovníkov je nezastupiteľné pri poznaní vývoja vzťahu medzi dieťaťom a rodičmi. Cieľom je podporovať partnerský vzťah dieťaťa a rodičov. Sociálny pracovník zariadenia dbá, aby dieťa bolo uvoľňované k pobytu mimo zariadenia na dobu, počas ktorej majú rodičia dovolenku, alebo iné pracovné voľno, alebo sú pripravený na prijatie dieťaťa. Realizuje sa to prostredníctvom zasielania žiadaniek rodičom na uvoľnenie dieťaťa z reedukačného centra, ktorá obsahuje údaje o rodičovi, miesto, kde sa bude rodič nachádzať počas uvoľnenia, dobu a termín návratu dieťaťa do reedukačného centra. Rodič so žiadankou prichádza za sociálnym kurátorom oddelenia sociálnoprávnej ochrany a kurately príslušného úradu práce sociálnych vecí a rodiny, ktorému bolo problémové dieťa zverené. Sociálny kurátor disponuje so všetkými informáciami o správaní dieťaťa, ktoré získava od sociálneho pracovníka zariadenia, i od samotného dieťaťa, s ktorým vedie rozhovory. Na základe týchto informácií rozhodne o uvoľnení dieťaťa z reedukačného centra. Sociálny pracovník centra vystavuje dovolenkový lístok a prehlásenie rodičov o zodpovednosti za dieťa v čase návštevy v rodine.

Ďalšou z činností je poskytnutie dokladov a informácií počas previerky kurátorovi, ktorý vykonáva dohľad nad dieťaťom, t.j. či sú rešpektované práva a ako prebieha proces reedukácie.

Jednou z posledných úloh je pomôcť dieťaťu znovu začleniť sa do prostredia mimo centra. Pomáha dieťaťu a rodičom s praktickým riešením problémov pri hľadaní školy, ubytovania, zamestnania. Udržiava styk s prostredím, do ktorého dieťa odišlo, sleduje vhodný spôsob jeho ďalšieho vývinu a spoločenského začlenenia sa.

Literatúra

- JANSKÝ, P.: *Problémové dítě a náhradní výchovná péče ve školských zařízeních*. Hradec Králové: Gaudeamus při Vysoké škole pedagogické, 2004, 169s. ISBN 80-7041-114-7.
- KARNSOVÁ, M.: *Jak budovat dobrý vztah mezi učitelem a žákem*. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-032-4.
- KOMÁRIK, E. 1998: *Pedagogika emocionálne a sociálne narušených*. Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzita Komenského, 1998, 167s. ISBN 80-223-1259-4.
- KOPÁNIOVÁ, A.: *Metódy posudzovania prejavov porúch správania žiakov*. Bratislava: Raabe, 2003. Poruchy učenia a správania, časť D 3.6, s. 17 - 19.
- KRAUS, B.: *Sociální aspekty výchovy*. Hradec Králové: Gaudeamus při Vysoké škole pedagogické, 1998, 165s. ISBN 80-7041-841-9.
- LABÁTH, V.: *Rezidenčná starostlivosť*. Bratislava: Občianske združenie Sociálna práca, 2004, 143s. ISBN 80-89185-03-7.
- LABÁTH, V. a kol.: *Riziková mládež*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, 157s. ISBN 80-85850-66-4.
- OLÁH, M., SCHAVEL, M. 2006: *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2006. ISBN 80-8068-487-1.
- ONDERČOVÁ, V.: *Klíma v reedukačných domovoch detí a mládeže*. Prešovská univerzita v Prešove Pedagogická fakulta, 2008. 50 s. (záverečná práca).
- PYTKA, L.: *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*. Warszawa: WAPS, 2000. ISBN 80-87079-44-8.
- ŠVANCAR, Z. BURIANOVÁ, J.: *Špeciálne-pedagogické problémy ústavní a ochranné výchovy*. Praha: SPN, 1998, 135s.
- ŽOLNOVÁ, J.: *Klíma v triedach stredných odborných učilíšť pri reedukačných domovoch*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2007, 120s. ISBN 978-80-8068-584-3.
- Zákon č. 245/2008 Národnej rady Slovenskej republiky o výchove a vzdelávaní (školský zákon)

Mgr. Jarmila Žolnová, PhD.

Pedagogická fakulta
Prešovská univerzita
ul. 17. Novembra č. 15
080 16 Prešov
Slovenská republika
tel: 0918 564230
zolnovaj@unipo.sk

Mgr. Ján Hučík, PhD.

Pedagogická fakulta
Prešovská univerzita
ul. 17. Novembra č. 15
080 16 Prešov
hucik@unipo.sk

Sociálna práca v Ozbroyených silách Slovenskej republiky

Tomáš Bañas

Abstrakt

Príspevok hodnotí súčasný stav sociálneho zabezpečenia v Ozbroyených silách Slovenskej republiky (OS SR) v náväznosti na motiváciu pre potenciálnych príslušníkov OS SR a pri riešení sociálnych situácií vojakov a zamestnancov pracujúcich v rezorte obrany. Navrhuje možné vybudovanie sociálneho systému ako odpoveď na súčasný stav, v ktorom sociálne zabezpečenie nestačí držať krok s ostatným vývojom v OS SR.

Kľúčové slová

ozbroyené sily Slovenskej republiky (OS SR), sociálny systém, sociálny servis, sociálna práca, zabezpečenie

V súčasnej dobe sa Ozbroyené sily Slovenskej republiky (OS SR) nachádzajú v etape reorganizácie. Na konci tohto procesu sa očakávajú flexibilné, optimalizované, vycvičené, vyzbroyené a **zabezpečené** ozbroyené sily, schopné plniť národné a medzinárodné závesky. Chceme upriamiť pozornosť na pojem „**zabezpečené ozbroyené sily**“. V čisto vojenskej terminológii to znamená: Mať dosť prostriedkov na odbornú prípravu, výcvik, muníciu, techniku a iné. Mať dosť prostriedkov na to, aby sa civilne zmýšľajúci človek stal dokonalým „prostriedkom“ na plnenie úloh, ktoré sa nie vždy stotožňujú s humanitou no úloh, ktoré zabezpečia suverenitu a územnú celistvosť nášho štátu a nepriamo presadia aj otázky zahraničnej politiky. Takáto služba si vyžaduje celého človeka, človeka ktorý je ochotný podstúpiť náročnú prípravu a venovať sa službe na 100%. Z tohto dôvodu si štát musí veľmi dobre zvážiť ako bude motivovať tých, ktorých do svojej služby chce a potrebuje a tých, ktorí už v službe sú. Na tento účel je nutné ponúknuť viac než je štandard. Zvlášť v tejto dobe, keď len malá skupina mladých ľudí cca 32 % uvádza ako najdôležitejšiu životnú hodnotu vlastenectvo a len 21 % možnosť ovplyvňovať veci verejné.

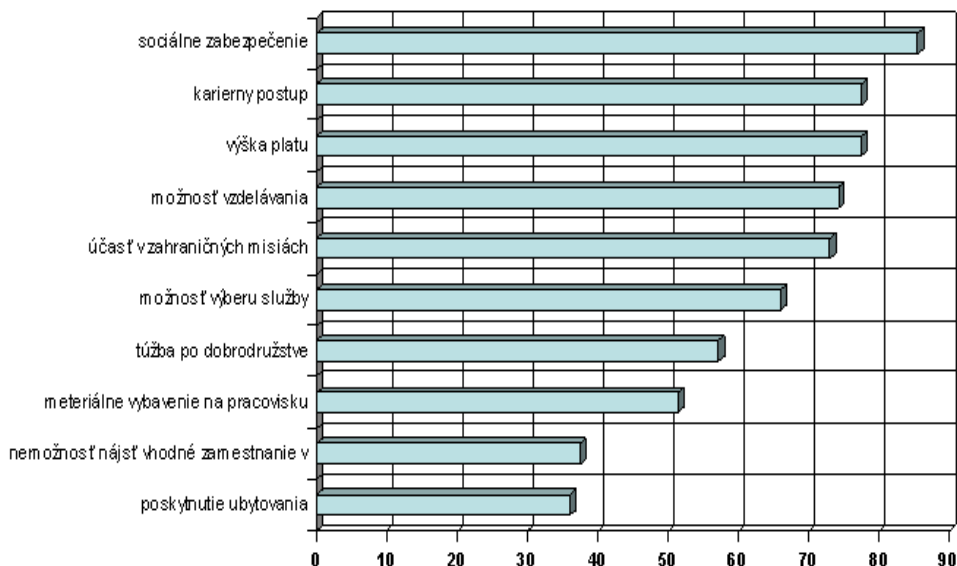
Predpokladá sa, že ak štát nezmení prístup k výchove mládeže, tento stav bude mať v budúcnosti klesajúci charakter, (Čukan, 2007) čo môže v budúcnosti spôsobiť nedostatok kvalitného personálu. Dlhodobo sa za nadštandardné u ozbroyených síl označovalo sociálne zabezpečenie a stalo sa aj silným motivačným činiteľom pri rozhodovaní sa uchádzačov o vstupe do služby.

Podľa štúdií, ktoré boli publikované v roku 2005, graf č. 1 bolo 85,6% všetkých uchádzačov o službu v ozbroyených silách motivovaných práve sociálnym zabezpečením, ktoré je ale pre tých, ktorí neodslúžia v OS SR väčší počet rokov (v terajšej úprave 15 rokov) len málo nadštandardné od špičkových civilných inštitúcií (Čukan, 2005). Posledné prieskumy v tejto oblasti ukazujú, že aj keď si sociálne zabezpečenie drží prvenstvo v motivácii pri vstupe do OS SR celkový počet záujemcov o službu má dlhodobo klesajúci charakter.

Toto zistenie ponúka otázku či sa naozaj jedná o tak dobré a motivujúce sociálne zabezpečenie, alebo len ukazuje na určitú neznalosť respondentov orientovať sa v tom čo ponúka. Tak ako je uvedené v úvode OS SR prechádzajú transformáciou, ktorá ale oblasť sociálneho zabezpečenia nepojíma komplexne. Orientuje sa len na

legislatívne úpravy pre vyplácanie finančných náležitostí, čo v konečnom dôsledku spôsobuje, to že sociálne zabezpečenie začína strácať krok s celkovým vývojom ozbrojených síl.

Graf 1: Čo Vás motivovalo k vstupu do OS SR?

Zdroj MO SR

V súčasnej dobe je sociálne zabezpečenie v OS SR upravené zákonom Národnej rady Slovenskej republiky č. 328/2002 Z.z. o Sociálnom zabezpečení vojakov a policajtov v znení neskorších predpisov. Tento zákon upravuje podmienky sociálneho zabezpečenia pre vojakov a policajtov, čím zastrešuje obidva silové rezorty. Zároveň však týmto sťažuje možnosti prístupu k potrebám a špecifikám služby v týchto rezortoch. Zákonom je sociálne zabezpečenie členené do štyroch skupín:

- nemocenské zabezpečenie,
- úrazové zabezpečenie,
- výsluhové zabezpečenie,
- služby sociálneho zabezpečenia,

pričom posledný bod „Služby sociálneho zabezpečenia“, čo predstavuje jednu z významných polí sociálnej práce, obsahuje len oblasť rekreačnej starostlivosti, kúpeľnej starostlivosti a zabezpečenie pohrebu.

Keď opomenieme vyplácané finančné náležitosti, tak sa natískajú otázky. A čo je vlastne sociálna práca alebo inak povedané sociálna služba? Kto plní úlohy individuálneho prístupu k riešeniu sociálnych otázok jedinca, príslušníka OS SR a jeho rodinného príslušníka pri riešení často zložitých sociálnych situácií.

Odpoveď je jednoduchá. Systém individuálnej sociálnej práce, alebo inak povedané sociálnej služby v OS SR skoro neexistuje a ani súčasný sociálny zákon neumožňuje jeho zefektívnenie. Tento stav bol v roku 2005 prezentovaný slovenskou delegáciou na prvom medzinárodnom kongrese k sociálnej oblasti v španielskom Tolede pod názvom „**Primer congreso internacional de viudas, huérfanos y discapacitados de la familia militar**“. Od tohto kongresu ubehli

bezmála štyri roky počas, ktorých tieto problémy ostali len v rovine strohých konštatovaní kompetentných. Oblasť sociálnej práce ostáva aj naďalej na pleciach velení útvarov a vojenských zariadení, jednotlivých veliteľov a nadriadených, vojakov a zamestnancov vo väčšine prípadov priateľov postihnutých, pričom títo nemajú mnohokrát potrebné vzdelanie a prístup k riešeniu mnohých otázok. Takže celá individuálna sociálna práca stojí na troch pilieroch, ktoré nie sú jasne definované, a tým aj ťažko sledovateľné a vyhodnocované.

Tento stav sa v značnej miere prejavil pri riešení sociálnych situácií pozostalých po obetiach leteckých katastrofách, pri ktorých prišli o život vojaci, vojačky a zamestnanci OS SR. Vzhľadom k celkovej reorganizácii OS SR v rámci NATO a potrebe do budúcnosti je nevyhnutné disponovať schopným personálom náborovaným prevažne z civilného sektoru, ináč je daná situácia **neprijateľná a z hľadiska perspektívy dlhodobu neudržateľná**. Ak chcú byť OS SR na trhu práce konkurencieschopné aj v oblasti sociálneho zabezpečenia musia ponúknuť mimo iného aj viac než štandardný sociálny systém skladajúci sa minimálne z troch častí:

1. Sociálne zabezpečenie.
2. Sociálny servis (sociálne služby, sociálna práca).
3. Kvalitný informačný systém.

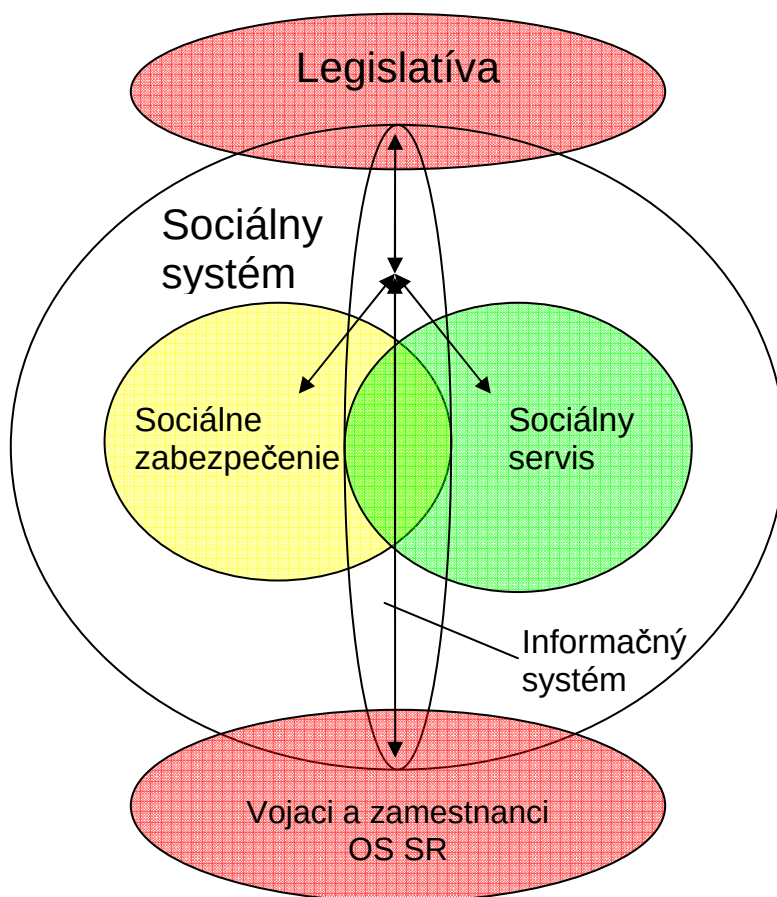
Tieto tri kľúčové prvky musia spolu koordinovať svoju činnosť čo sa následne prejaví pri spätnej väzbe s cieľom vylepšiť legislatívne východiská. Samotné vylepšovanie legislatívy povedie k stálemu vylepšovaniu systému tak aby sa vyvíjal spolu s potrebami a prioritami OS SR a celej spoločnosti. Možnosť vzájomného prepojenia je naznačená na obr. č. 1. Výsledkom tohto vzťahu bude spokojný vojak, zamestnanec OS SR a jeho rodina a tento potom bude môcť celý svoj potenciál venovať výlučne práci.

Náčrt riešenia problematiky

V sociálnom zabezpečení je nevyhnutné upraviť legislatívu aby sa stala súčasťou celkového sociálneho systému, ktorého základným atribútom bude komplexnosť zabezpečenia jednotlivca v rôznych životných situáciách, ktoré súvisia s výkonom služby v OS SR.

Sociálny servis, ktorý by sa mal realizovať prostredníctvom sociálnych služieb v OS SR je potrebné zriadiť, efektívne navrhnuť, vybudovať a financovať. Tento servis musí zabezpečovať individuálny prístup pri riešení krízových sociálnych situácií vojakov a zamestnancov OS SR, pričom by mala byť zabezpečená legislatívna možnosť vstupu do systému napr. neziskovým organizáciám, ktoré sa mnohokrát javia pri riešení niektorých otázok ako flexibilnejšie. Sociálny servis by mal byť riadený a koordinovaný OS SR prostredníctvom vyčlenených pracovníkov a svojim záberom by mal obsiahnuť minimálne tieto oblasti:

1. pomoc a starostlivosť o vdovy a siroty, pri úmrtí vojaka alebo zamestnanca,
2. pomoc a starostlivosť o postihnutých vojakov a zamestnancov,
3. pomoc vojakom, ktorí ukončili činnú službu začleniť sa do civilného života a to hlavne tým, ktorým zo zákona nevznikol nárok na výsluhový dôchodok,
4. sprostredkovateľskú pomoc vojakom pri redislokačných zmenách.

Obr. 1: Možné vzájomné prepojenie sociálneho systému a legislatívy

Informačný systém je v dobe informačnej spoločnosti a komunikačných technológií nevyhnutnosťou, pričom by mal vytvoriť spojnici medzi legislatívou a jednotlivými podstupňami sociálneho systému, čím sa zefektívni jeho činnosť.

Vo vyspelých armádach štátov NATO sa sociálne systémy vyvíjajú už cca 100 rokov a každá doba paradoxne aj vojny ich posúvajú o krok ďalej. Tak ako sa mení bezpečnostná politika a potreby, mení a vyvíja sa aj systém sociálneho zabezpečenia. Slovenská republika vstúpila do spoločenstva štátov NATO aj z toho hľadiska, že zdieľa celosvetový význam ochrany života a ľudstva do ktorého organicky patrí aj ochrana jedinca pred vznikom rôznych životných a sociálnych situácií, ktoré služba v ozbrojených silách prináša. Vybudovaním sociálneho systému OS SR položia ďalší kameň do spoločnej mozaiky tváre spoločnosti 21 storočia.

Literatúra

ČUKAN, K. a kol.: *Mládež a armáda - súbor sociologických štúdií*. Bratislava: MO SR, 2007.

ČUKAN, K., POLONSKÝ, D., ŠKVRNDA, F.: *Sociologické pohľady na úplnú profesionalizáciu armády*. Bratislava: MO SR, 2005.

Ing. Tomáš Bañas

Jahodová 1142/24
081 21 Veľký Šariš - Kanaš
Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika
Demänová 393
031 01 Liptovský Mikuláš
Slovenská republika
tel: 0960/512 222
fax: 0960/512 223
mob: 0905 427 307
tomas.banas@gmail.com

Sociálny podnik - základné tézy a východiská

Social enterprise - fundamental theses and points of departure

Tomáš Hangoň

Abstrakt

Sociálny podnik sa stáva v súčasnosti novou pilotnou stratégiou a nástrojom pomoci pre začleňovanie znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie na trh práce. Jeho stratégia nie je len v hľadaní vhodného pracovného uplatnenia, ale zahŕňa aj komplexnú prípravu na zvládnutie orientácie a schopnosti presadiť sa na trhu práce. Príspevok poukazuje na základné východiská jeho pôsobnosti, ktoré by sa mali uplatňovať ako zásady podmieňujúce existenciu a poslanie sociálneho podniku. Charakterizuje opis činností, ktoré by sa mali stať príznačnými pri prevádzke sociálneho podniku, ako aj ťažiskové kompetencie sociálnej práce.

Abstract

These days, social-services enterprise is becoming a new pilot strategy and tool that assists handicapped applicants to jobs on the labour-market. It's strategy is not only about searching for a suitable position but also providing all-round preparation for individuals in helping in finding one's bearings and place in the labour market. The paper is pointing out the basic points of departure to be adhered to as fundamental policies underlying the existence and mission of social service company. It provides characteristics of the activities which should become typical for the running of such social service operations, while remaining focused on the key qualifications for social service jobs.

Kľúčové slová

sociálny podnik, trh práce, zamestnanec, partnerstvo, prevádzka, sociálne vylúčenie, vzdelávanie, marketing

Keywords

social enterprise, the labor market, employee, partnership, work, social exclusion, education, marketing

Sociálny podnik ako jedna z foriem aktivačného podniku orientovaného pre znevýhodnené skupiny občanov evidovaných na úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny, ako aj pre občanov, ktorých pracovné zručnosti a návyky pominuli a zo sociálnej pozície nezamestnaných sa im vytvorili životné štýly, bol prvýkrát pilotne vyskúšaný v západnej Európe v 80 rokoch.

Prvé inštitucionálne podoby, majúce charakter súčasných sociálnych podnikov vznikli už v roku 1970 v Taliansku v ich najrozšírenejšej právnej forme ako sociálne družstvá. Svoje aktivity vykonávali v oblasti sociálnych, zdravotníckych a vzdelávacích služieb. (Zandonai, 2007)

OECD definuje sociálny podnik ako akúkoľvek súkromnú aktivitu, ktorá je realizovaná v záujme verejnosti, no organizovaná v zmysle podnikateľskej stratégie, ktorej hlavným účelom nie je maximalizácia zisku ale dosiahnutie istých ekonomických a sociálnych cieľov, a ktorá má schopnosť priniesť inovatívne riešenia v otázkach sociálneho vylúčenia a nezamestnanosti. (OECD, 2007) Jeho podstatou je však okrem tradičného podnikania na konkurenčnom trhu aj sociálne zameranie. Sú to podniky, ktoré obchodujú za sociálnym účelom.

Cieľom sociálneho podniku je dynamicky sa rozvíjajúci obchodný model charakteristický ziskovým podnikaním so sociálnym poslaním. (Mendell, 2007)

Sociálne orientované podniky nie sú zakladané iba na to, aby vytvárali zisky, ale ich zmysel spočíva aj v aspektoch ako spokojnosť a blahobyt pracovníkov a členov podniku, v začleňovaní vylúčených osôb na pracovnom trhu a taktiež aj v pozitívnych dopadoch na komunitu a prostredie, v ktorom podnik pôsobí. Základnou charakteristikou takýchto podnikov je najmä poskytovanie služieb alebo výroba produktov, pričom svoj zisk takéto podniky investujú do rozvoja okolitej komunity, vlastných zamestnancov, alebo na iné verejnoprospešné účely v zmysle konkrétnych cieľov podniku.

Podľa Rogera Speara, (2007) významného britského ekonóma, sociálny podnik je podnik s primárne sociálnymi cieľmi, ktorého prebytky sú prevažne reinvestované na tento účel.

Sociálne podniky zamestnávajú vo väčšine prípadov zdravotne postihnuté osoby alebo osoby so sociálnym vylúčením (určitým hendikepom na trhu práce).

Svoje aktivity sociálne podniky realizujú v tradičnom konkurenčnom prostredí na trhu s ostatnými súkromnými subjektmi. Každý zamestnanec - klient dostáva primeranú mzdu za svoju prácu, ktorá sa pohybuje na úrovni priemeru za podobnú prácu na trhu práce. Sociálny podnik môže zvoliť aj stratégiu nižších tzv. aktivačných miezd, ktoré zabezpečia vyššiu konkurencieschopnosť podniku na trhu práce. Niektoré sociálne podniky sa môžu vyvinúť ako výsledok podnikateľských aktivít regionálnych alebo komunitných rozvojových agentúr a mimovládnych organizácií, ktoré podnikaním rozširujú svoje zdroje príjmov. Podľa skúseností zo zahraničia (Veľká Británia, Francúzsko) je možné skonštatovať, že vidiecke sociálne orientované podniky poskytujú svoje služby najmä na lokálnom trhu práce a ich aktivity súvisia najčastejšie s poľnohospodárstvom. Naopak mestské podniky majú skôr tendenciu vykonávať svoje aktivity v širšej geografickej oblasti a potrebujú ich realizovať vo väčšej miere s cieľom dosiahnuť úsporu nákladov.

V súčasnosti je v Taliansku vyše 7000 sociálnych podnikov, ktoré zamestnávajú 230 tis. pracovníkov, s ročným obratom 5 miliárd eur. Vo veľkej Británii sociálne podniky tvoria 5% všetkých podnikov a ročne prispievajú do britskej ekonomiky sumou 8,4 miliardy libier. (Zandonai, 2007)

Medzi kritéria úspechu sociálne orientovaného podniku rozhodne patria kvalita vytvoreného pracovného prostredia, pozitívne prínosy pre komunitu, skvalitnenie lokálnych služieb ako následok pôsobenia podniku, či príspevok k trvalo udržateľnejšej lokálnej ekonomike. Samozrejme netreba zabúdať na zdravé a vyrovnané finančné hospodárenie podniku. Vo všeobecnosti potenciálny dopad takýchto podnikov sa prejavuje najmä v oblastiach ako:

- tvorba pracovných miest a inklúzia nezamestnaných na pracovnom trhu
- tréning, vzdelávanie a zlepšovanie schopností zamestnancov
- poskytovanie tovarov a služieb v tých oblastiach, kde to nie je pre iné subjekty zaujímavé alebo kde ich štát nepokrýva v dostatočnej miere
- poskytovanie financovania a podpora komunitných investícií
- generovanie dostatočných finančných prostriedkov pre rozvoj komunity
- komunitná práca a rozvoj a boj proti sociálnemu vylúčeniu
- starostlivosť o životné prostredie a starostlivosť o kultúrne dedičstvo

Sociálny podnik je teda organizácia, ktorej primárnym účelom je vytvorenie pracovných príležitostí pre sociálne vylúčené osoby. Organizácia by mala pri svojom fungovaní vyznávať 3 základné hodnoty:

1. Podnikanie
2. Zamestnanosť
3. Sociálna inklúzia

V sociálnom podniku ide o podnikateľskú organizáciu, ktorá účelne kombinuje trhové podnikateľské zameranie a sociálne ciele.

Primárnym cieľom sociálneho podniku je poskytovanie pracovných príležitostí a vzdelávanie najmä pre osoby, ktoré sú sociálne vylúčené, ktorým sa tu vytvára stimulujúce a podporujúce prostredie. Nenáročná manuálna práca predstavuje vynikajúcu príležitosť pre rôzne stupne náročnosti pracovných úloh a s tým spojenú integráciu osôb s rôznou úrovňou zručnosti.

Sociálny podnik musí udržiavať veľmi intenzívnu spoluprácu s verejným sektorom a sieťou partnerov. Základom úspechu je dobrý networking a partnerstvo s každou inštitúciou, organizáciou či jednotlivcami, ktorí môžu podporiť efektívnejšie dosiahnutie cieľov podniku. Medzi najdôležitejších partnerov patrí miestna a regionálna samospráva, orgány miestnej štátnej správy ale tiež ich podriadené organizácie, mimovládne organizácie, verejnoprospešné organizácie, cirkev, podnikatelia a pod. Partnerstvá a široké kontakty slúžia pri zlepšovaní aktivít podniku, vzájomnom učení sa, ale tiež vytváraní lepších podmienok pre zamestnancov - klientov (riešenie problémov s bývaním, zdravím a pod.). Partnerská sieť je dôležitá aj pri získavaní potrebných informácií z verejného sektora a získavaní odberateľov a obchodných príležitostí. Veľmi účinné sa javí získavanie partnerov v rámci súkromného sektora napr. súkromné podniky a obchodné siete. Vzhľadom na rast sociálneho povedomia súkromného sektora a snáh mnohých podnikov o tzv. good governance môžu tieto partnerstvá dobre slúžiť na prípadné získavanie finančných zdrojov formou darov. Nie menej dôležitou oblasťou je však tiež prínos takýchto partnerstiev v prípade získavania zákaziek, pracovných príležitostí po ukončení dočasného zamestnania zamestnancov - klientov v sociálnom podniku, angažovanie zástupcov súkromného sektora pri manažovaní sociálneho podniku.

Sociálny podnik môže dokonca prevziať úlohu a vykonávať aktivity, ktoré v minulosti vykonával alebo mal vykonávať verejný sektor. V takejto situácii je potrebná dohoda medzi podnikom a jeho verejným partnerom o financovaní týchto aktivít. Je prospešné, aby sa partnerstvo posilnilo členstvom zástupcov partnerov (vrátane verejných subjektov) v správnej rade podniku. Takýmto spôsobom sa upevní pocit vlastníctva myšlienky sociálneho podniku zo strany partnerov. Členovia správnej rady môžu dostať širšiu príležitosť v každodennom riadení podniku aj s cieľom rozšíriť možnosti a kontakty v procese napĺňania cieľov podniku. Podnik si môže vytvárať tak formálne ako aj neformálne siete a partnerstvá. Mnoho partnerstiev je vytvorených na základe osobných kontaktov vlastných zamestnancov s osobami z verejného a súkromného sektora v regióne.

Prevádzka sociálneho podniku v ekonomickej oblasti

Ak má sociálny podnik využiť celý svoj potenciál a najefektívnejšie zabezpečovať svoje ciele, vyžaduje si to:

- pracovné prostredie, ktoré odzrkadľuje trhovú realitu, no dbá na rozvoj sociálne vylúčeného jedinca
- zaujímavú a motivujúcu prácu pre zamestnancov
- motivujúcu mzdu pre zamestnancov
- dobrý manažment a marketing podniku vrátane riadenia neekonomických funkcií sociálne orientovaného podniku (vzdelávanie, zdravie, bývanie a pod.)
- zabezpečenie osobného rastu zamestnancov - klientov s cieľom pripraviť ich na pracovný trh tak, aby boli schopní vykonávať prácu na bežnom trhu zmenou zamestnávateľa a získaním trvalého pracovného miesta

Prevádzka sociálneho podniku v sociálnej oblasti

Primárnym cieľom sociálnej firmy je naplňať svoje verejnoprospešné ciele a podporovať blaho komunity na altruistickom základe. Pre zabezpečenie udržateľnosti sociálne zameraných aktivít, reálneho dosiahnutia cieľov, optimalizáciu sociálneho dopadu na komunitu však musí dbať aj na vlastnú efektívnosť fungovania.. Najefektívnejšia sociálna firma je preto taká, ktorá dosahuje vysoký sociálny zisk tzn. účinok vlastných aktivít priamo na zlepšenie situácie klientov. Aj pre sociálnu firmu platí: „ Čím efektívnejšie firma funguje, tým lepšie dosahuje svoje ciele, a tým viac dôvery môže v budúcnosti očakávať zo strany potenciálnych donorov.“ Pri sociálnom podnikaní ide vždy o optimalizáciu sociálnych dopadov, pričom človek, jeho potreby a právo na dôstojnosť stoja v tomto úsilí na prvom mieste.

Sociálny dopad firmy je možné merať prostredníctvom sociálneho zisku jej aktivít. Ten môže byť definovaný ako dosiahnutie alebo zlepšenie cieľov resp. situácie klientov. Takéto zlepšenie situácie klienta môže mať pritom rozličnú formu:

1. Individuálne materiálne podmienky/ zabezpečenie (napr. príjem, životné podmienky, zdravotný stav),
2. Individuálny nemateriálny prospech ako napríklad osobnostný či profesionálny rozvoj, sebadôvera, hodnoty,
3. Spoločenský materiálny prospech ekologického charakteru ako napríklad kvalita životného prostredia či hygiena,
4. Spoločenský nemateriálny prospech sociokultúrneho charakteru ako napríklad rodina a sociálne vzťahy.

Vzdelávanie v sociálnom podniku

Úlohou sociálnej firmy je aj starostlivosť o vzdelanostnú úroveň svojich klientov, ich pripravenosť na pracovný trh a pracovnú konkurencieschopnosť. Dobré vzdelanie a pracovné schopnosti sú kľúčom a dlhodobou sociálnou investíciou, pričom z toho profituje nielen samotný klient, ale aj jeho rodina. Vzdelanie pomôže klientovi získať motiváciu, sebadôveru a to nielen v pracovnom ale aj komunitnom prostredí. Dôraz je pritom treba dávať na profesné vzdelávanie / napr. učňovské / a krátkodobé tréningové kurzy.

Marketing sociálneho podniku

Podnik poskytujúci služby, či predávajúci svoje výrobky sa musí snažiť o dosiahnutie vedúceho postavenia na trhu. V prípade sociálne orientovaného podniku to nemusí byť absolútnym cieľom, nakoľko sociálne orientovaný podnik plní aj iné ako výsostne trhové úlohy. Napriek všetkému sa ale musí riadiť zásadami fungovania klasického trhového podnikateľského subjektu, prihliadajúc aj na svoje iné, netrhové úlohy. Získanie dostatočného trhového podielu umožňuje podniku lepšie napredovať, dosahovať vyššiu efektívnosť, zvyšovať obrat, takýto podnik ľahšie získava nových zákazníkov. Nezáleží na tom, aký veľký je podnik - každý subjekt má potenciál odlíšiť sa od svojich konkurentov a stať sa trhovým vodcom v jeho konkrétnom trhovom segmente. Významným prvkom marketingu je existencia značky. Je potrebné vytvoriť si značku, ktorá bude stelesňovať hodnoty produktu, ale i celého sociálneho podniku. Poukáže na to, čím je produkt, či služba iná, unikátna, čím sa odlišuje od konkurenčnej ponuky. Silná značka významne pomáha aj pri diverzifikácii výroby. Rast sa taktiež môže dosiahnuť aj zmenou trhového segmentu a nakoľko v segmentoch, kde sa dosahuje vysoký rast a ziskovosť vládne tvrdá konkurencia, je treba najmä v prípade sociálne orientovaného podniku zvoliť

správnú predajnú stratégiu, postavenú na špecifikách sociálne orientovaného podniku. Je potrebné si taktiež získať lojalitu a vzťah so zákazníkom.

Ťažiskové kompetencie sociálneho pracovníka v sociálnom podniku

- príprava a implementácia osobných motivačných a rozvojových plánov pre zamestnancov - klientov podniku
- starostlivosť o zamestnancov - klientov podniku
- odborné poradenstvo pre zamestnancov - klientov podniku
- zabezpečovanie tréningov a vzdelávania pre zamestnancov - klientov podniku
- sprostredkovateľská a moderátorská funkcia medzi vedením podniku a klientmi

Kvalifikačné požiadavky na výkon profesie sociálneho pracovníka v sociálnom podniku

- vysokoškolské vzdelanie II. stupňa v odbore Sociálna práca
- empatia a asertívny prístup
- prezentačné schopnosti
- znalosť sociálnej komunikácie
- schopnosť motivovať ľudí
- znalosť rómskej problematiky
- schopnosť tímovej spolupráce

Literatúra

- MENDELL, M.: *Social enterprises: a North American perspective*. Montreal: Concordia University Montreal, Canada, 2007.
- OECD: Conference on „*Social Enterprises in an Evolving Economy: From Non - Profit Organisations to Social Enterprises.*“ Bucharest, Romania, 13. June 2007.
- SPEAR, R.: *Developments in the social enterprise sektor in Western Europe*. United Kingdom: Open Univerzity, 2007.
- ZANDONAI, F.: *Italian social co-operatives in the field of social service delivery: some good practices*. Italy: CGM, 2007.

PhDr. Tomáš Hangoni, PhD.

katedra Kresťanskej antropológie a sociálnej práce
Pravoslávna bohoslovecká fakulta
Prešovská univerzita
Masarykova 15
080 01 Prešov
hangoni.tomas@gmail.com

ZÁVERY

z 1. Česko – Slovenskej vedeckej konferencie

Sociálna a ekonomická núdza – bezpečnosť jedinca a spoločnosti

prof. PaedDr. Milan Schavel, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave

doc. PhDr. Stanislav Nečas, CSc.

Súkromná vysoká škola ekonomických štúdií v Prahe

PaedDr. Milan Hejdiš

Spoločnosť pre sociálnu integráciu v SR - SpoSolIntE

Sociálna a ekonomická núdza patria aj v 21. storočí medzi popredné otázky, ktorými je potrebné sa zaoberať. Možno práve v poslednom období intenzívnejšie, ako v rokoch minulých, keď svetom neotriasala ekonomická kríza.

Súčasná celosvetová ekonomická kríza sa neustále premieta do rôznych oblastí života jedinca, tak spoločnosti ako celku. Dotýka sa predovšetkým trhu práce, ktorý predstavuje pre ľudí akúsi životnú istotu. Ohrození sú predovšetkým osoby vyššieho veku, zdravotne postihnutí jedinci, matky s deťmi, jedinci prepustení z výkonu trestu, ale i neprispôsobiví jedinci. Strata zamestnania a následná dlhodobá neschopnosť nájsť si nové zamestnanie, so sebou prináša nielen zníženie životnej úrovne, ale i mnohé ďalšie problémy.

Jedinci postihnutí sociálnou, či ekonomickou núdzou, existujú. Sú tu. Vieme o nich a uvedomujeme si, že potrebujú našu aktívnu pozornosť. Riešenie ich stavu nie je možné ignoranciou, alebo neúčelnou starostlivosťou a pomocou. Naopak. Dôležitá je práve premyslená, cielená činnosť založená na poznaní problémov a potrieb týchto jedincov, aktivita nasmerovaná k ich opätovnej sociálnej a osobnostnej integrácii do majoritnej spoločnosti; k ich prinavráteniu do plnohodnotného života. Len ak sa budeme o nich ľudsky zaujímať a poznávať podmienky z ktorých vyšli a ktoré ich priviedli do súčasnej situácie, môže byť vklad do riešenia uvedených problémov efektívnejší, adresnejší.

Uvedomujeme si, že každá aktivita by mala ísť ruka v ruke s prevenciou. Už u najmladšej generácie je potrebné pôsobiť na občianske a ľudské povedomie so snahou o pochopenie existencie týchto sociálno – ekonomických problémov. Je nutné sa venovať práve sociálnej výchove pri práci s deťmi a mládežou, rozvoju ich sociálnych kompetencií a sociálnych zručností, odstraňovaniu predsudkov, ich výchove k tolerancii a k všímavosti problémov druhých.

Riešenie problematiky nepriaznivej životnej situácie, nerovnakých životných šancí, psychosociálne a zdravotne postihnutých, sociálne znevýhodnených jedincov a skupín obyvateľstva, je neoddeliteľnou súčasťou procesu humanizácie a demokratizácie súčasnej európskej spoločnosti v procese globalizácie. Tieto otázky sa čoraz častejšie dostávajú do pozornosti viacerých výskumov a následne, i keď neraz veľmi zdĺhavo, sú premietané do politického diania a legislatívy. Demokratická spoločnosť proklamuje skutočnosť, že všetci ľudia majú rovnaké práva, avšak nie vždy v tejto súvislosti máme na zreteli psychosociálne a zdravotne postihnuté, či sociálne znevýhodnené skupiny ľudí.

Do centra záujmu sa dostáva neustále narastajúci počet ľudí, jednotlivcov ale i rodín, ktoré trpia sociálno–ekonomickými problémami. Tie majú dopad nielen na

ich finančnú, či materiálnu stránku života, ale taktiež pôsobia na ich sociálne vzťahy, telesné, či duševné zdravie, morálny spôsob života. Sociálna starostlivosť a poradenstvo, ktoré by sa týmto jedincom malo poskytovať, by nemalo byť teda ohraničené len na ekonomicko-právne aspekty (napr. poskytnutie dávky v hmotnej núdzi). Osoby trpiace takýmito problémami majú problém s účasťou na spoločenskom živote a taktiež strácajú nádej žiť svoj život v dôstojnejších životných podmienkach. Sociálne služby a ekonomické opatrenia by (a to najmä vo vzťahu k častým problémom zadĺženia sa) mali byť poskytované komplexne na multidisciplinárnej báze. Zabezpečiť sa to môže prostredníctvom prípravy a vzdelávania dostatočného počtu vyškolených odborníkov v sociálnej oblasti, ktorí budú schopní poskytovať poradenstvo na vysokej odbornej úrovni za spolupráce s odborníkmi aj z iných profesií, vrátane konkrétnej pomoci práve ľuďom marginalizovaným, spoločensky izolovaným, bez šance integrovať sa do spoločnosti. V tejto súvislosti bude potrebné venovať pozornosť najmä rodinám, ktoré sa zadlžujú s takými prijatými koncepčnými opatreniami, aby sa prehlbovaniu ich ekonomických problémov zamedzilo a vytvárala sa priazniva spoločenská klíma pre zmysluplné sebauplatnenie. To sa týka aj rómskych komunít žijúcich v segregovaných sídlach – osadách a ich jednotlivcov.

Analyzovanie rómskej problematiky v širších stredoeurópskych podmienkach, je porovnateľné s riešením identických etnoemancipačných realít v krajinách tzv. tretieho sveta. Aj v našich podmienkach vládne modely zasahujú do riešenia tzv. rómskej problematiky. Uvedený proces riadia novovzniknuté politicko-administratívne inštitúcie, štátny aparát určuje formy sociálneho života. Dynamika modernizácie života sa však len okrajovo dotýka uvedených komunít, v mestách i na vidieku. Vládne opatrenia sú zacielené premeniť zaostávajúce, segregované rómske komunity – na integračno-modernizujúce sa. Aj dobre mienený zásah z vonku pôsobí ako zemetrasenie, v dôsledku čoho sa deformácie spôsobené predchádzajúcimi zásahmi len prehľbujú. Stálu hodnotu má len to, čo si každá z komunít vytvorila sama. Týmto smerom by sa mala uberať sociálna politika, s pozitívnou motiváciou získania vzdelania a uplatnenia pre každého jedinca.

Z celospoločenského pohľadu sa bezpečnosť jedinca odráža v bezpečnosti spoločnosti a naopak. Je nevyhnutné ju považovať za cieľ rovnakej dôležitosti ako je bezpečnosť štátu (krajiny, spoločenstiev globalizujúceho sveta). Oba ciele nie sú protikladné. Štáty nemôžu byť dlho bezpečné, ak nie sú bezpeční ich obyvatelia. Bezpečnosť ľudí vyžaduje nielen dodržiavanie základných a politických, ale aj hospodárskych a sociálnych práv. Je zrejmé, že mnoho vnútorných konfliktov, ale aj medzinárodných, súvisí so s krajinami a oblasťami s nízkou životnou úrovňou. Skutočná sloboda jedinca nemôže existovať bez ekonomickej istoty a nezávislosti. Človek v núdzi nie je slobodný človek. Hladujúci a nezamestnaní ľudia sú masou, z ktorej sa vytvárajú diktátorské režimy.

Od sociálnej a ekonomickej núdze nie je ďaleko ku kriminalite ako protikladu bezpečnosti. Kriminalita zasahuje rôzne oblasti života – ekonomickú, ekologickú, etickú a iné. Nemožno zabúdať na potrebu pestovania úcty k vlastnému životu, tak aj druhých, zodpovednosti za šťastie ďalšej generácie ľudstva v ekologickom svete. Treba venovať predovšetkým pozornosť eliminácii sociálno-ekonomických deviácií spoločnosti a na individuálnej úrovni osobnostným deviáciám jedincov a ich prevencii, aby sa obmedzila aj ich vzájomná podmienenosť, ktoré deformujú spoločenské a právne vedomie v základných otázkach morálky a etiky ľudskosti.

Príspevky

nezaradené do programu konferencie

Potravinová bezpečnost ve světě

Food security in the world

Jiří Dušek

Abstrakt

Příspěvek se zabývá problematikou nedostatku potravin ve světě. Ačkoliv produkce potravin a zemědělských komodit je schopna pokrýt požadavky na desetiletí dopředu, svět stále čelí vážnému problému potravinové krize, která je stejně nebezpečná a ohrožující život milionů chudých lidí dnes stejně jako v minulosti. V současné době se tedy stále více pozornosti soustřeďuje na potravinovou bezpečnost. Potravinová bezpečnost je situace, kdy mají všichni lidé kdykoliv fyzický, sociální a ekonomický přístup k dostatečnému, bezpečnému a nutričně vydatnému jídlu, které je vhodné k zajištění výživových potřeb a potravinových preferencí k aktivnímu a zdravému životu.

Abstract

The contribution deals with the lack of food in the world. Although world food and agricultural production should be sufficient to meet demand in the decades ahead, the world still faces a serious food crisis that is as dangerous and life-threatening for millions of poor people today as in the past. There is more and more attention focused at the problems of food security at this moment. Food security is situation that exists when all people, at all times, have physical, social and economic access to sufficient, safe and nutritious food that meets their dietary needs and food preferences for an active and healthy life.

Klíčová slova

potravinová nejistota, potravinová bezpečnost, nedostatek jídla

Keywords

food insecurity, food security, lack of food

Úvod

Může to znít naprosto neuvěřitelně, ale čisté jmění deseti nejbohatších lidí světa je větší, než kolik činí součet veškerých ročních příjmů obyvatel všech rozvojových zemí celého světa. Nová ekonomika vytváří obrovské bohatství, zvláště v bohatých průmyslových zemích. Mají však z toho něco nejchudší země světa? Konec 20. století přinesl další zvětšení propasti mezi příjmy nejbohatších a nejchudších zemí světa. Zatímco některé země neuvěřitelně bohatnou, jiné jen s největšími obtížemi zůstávají na stejné úrovni, nebo dokonce chudobou. Mosambik například dosahoval v roce 1950 na jednoho obyvatele ročního příjmu 1000 dolarů; koncem 20. století to bylo už jen 800 dolarů. Za stejnou dobu příjem na hlavu ve Spojených státech, Japonsku a Švýcarsku vzrostl z 12 000 na 30 000 dolarů.

Propastné rozdíly v příjmech nespočívají jen v odlišné výši mezd, ale odráží se v nich i zcela odlišná kvalita života. V Indii se více než třetina žen nikdy neučila psát. V chudých oblastech Mexika stráví jedno dítě z pěti ve škole méně než šest let. V Nigérii a Keni dochází k neustátým poruchám dodávky elektrického proudu, což ohrožuje průběh operací v nemocnicích. Více než miliarda obyvatel zeměkoule nemá přístup k čistě nezávadné vodě. Třem miliardám chybí v jejich domovech základní hygienické vybavení. A více než sto milionů dětí ve školním věku se nikdy nedostalo do styku se školou.

Může za to všechno globalizace? Kdyby se zítra zastavila veškerá výroba a podnikání, kdyby se rázem přestalo obchodovat, byl by na tem chudý svět lépe?

Většina předních politiků rozvojových zemí je přesvědčena o tom, že nejlepším prostředkem na omezení chudoby je hospodářský růst, Poukazují na skutečnost, že za posledních 50 let se podařilo pozvednout z bídy více lidí než za předchozích 500 let. Stále ještě však zbývá překonat mnoho obtížných překážek.[1]

Chudoba a její definice

Chudoba označuje sociální status člověka vyznačující se hmotným nedostatkem. V dnešní době se díky medializaci pojem chudoba spojuje zejména s životními poměry lidí v rozvojových zemích a používá se pro stav, který nezajišťuje člověku základní podmínky pro důstojný život a uspokojení nejzákladnějších lidských potřeb. Je spojen se značnou hmotnou nouzí, nedostatkem potravin, nezávadné pitné vody, ošacení, špatné situace s bydlením, nedostatečným či žádným přístupem k základní zdravotní péči, vzdělání, ap. Důsledkem chudoby bývá chronický hlad, podvýživa, nedostatečná imunita nebo nevzdělanost, náchylnost k nemocem, vysoká dětská úmrtnost, nebo nízká střední délka života. Je stavem kdy jsou životní podmínky člověka v rozporu se základními lidskými právy. Z hlediska sociální politiky představuje chudoba jeden z nejobtížněji řešitelných problémů. Zároveň chudoba představuje jeden z nejvýraznějších motivačních prvků, kdy je motorem vzdělání, migrace obyvatelstva atp. Toto hmotné pojetí chudoby, jakožto stavu zcela způsobeného nedostatkem peněz, se od konce druhé světové války stalo univerzálním a je takto pojímáno naprostou většinou vlád, mezinárodních organizací i obyvatel vyspělých Západních zemí.[2]

Chudobu, respektive kvalitu života lze vyjádřit několika způsoby - očekávanou délkou života při narození, Giniho koeficientem či indexem lidského rozvoje. Index lidského rozvoje (Human development index, HDI) je pokus o vyjádření kvality lidského života, za pomoci porovnání údajů o chudobě, gramotnosti, vzdělání, střední délky života, porodnosti a dalších faktorů, který vypracovává Organizace spojených národů (OSN). Používá se pro měření potenciální sociální prosperity. Index vymyslel v roce 1990 pákistánský ekonom Mahbub al Hak a od roku 1993 jej OSN používá ve své každoroční zprávě. HDI zahrnuje údaje státu ve třech základních ohledech vůči dalšímu potencionálnímu rozvoji lidských zdrojů:

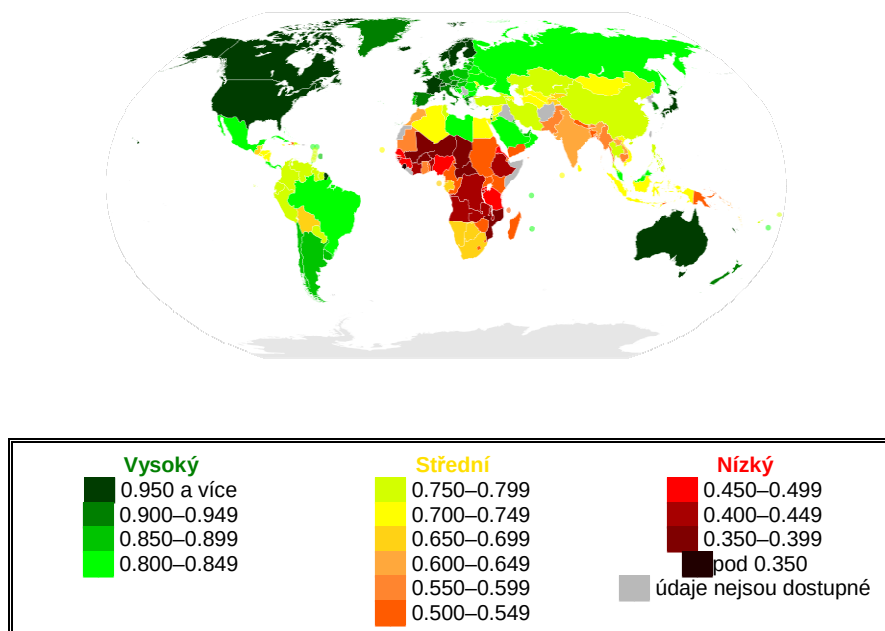
- střední délka života,
- gramotnost obyvatelstva staršího 15 let (2/3 hodnoty indikátoru) a počet přihlášených dětí na školy prvního, druhého a třetího stupně (1/3 hodnoty indikátoru),
- HDP na 1 obyvatele v paritě kupní síly (v dolarech).[3]

Největší problémy v současnosti a budoucnosti

Jak již bylo zmíněno, mezi nejpálčivější problémy chudoby patří v současnosti gramotnost, přístup k zdravotně nezávadným potravinám, pitné vodě atd. A výhledy do budoucna nejsou moc pozitivní. Lze předpokládat, že ekonomická a sociální nouze se bude více a více prohlubovat. V současnosti světová ekonomika prochází závažnou finanční krizí, některými ekonomi označovanou též za největší finanční krizi v dějinách lidstva. Do budoucna lze však očekávat díky zmenšujícím se časovým úsekům mezi krizemi tzv. souběh krizí, který může být způsobený nedostatkem potravin, vody a energií, povede k vyvolání rozsáhlých nepokojů, které se budou šířit dál s tím, jak budou lidé utíkat z nejhůře postižených oblastí. Pokud světové organizace a země nenajdou účinné řešení, je možné že svět bude čelit v příštích letech poměrně rozsáhlé destabilizaci, problémům a obrovské imigraci.

Denní spotřeba dospělého člověka má činit alespoň 2300 kalorií, při dostatečném a vyváženém přísunu potřebných živin, jako jsou cukry, tuky, bílkoviny, vitamíny a jiné potřebné látky ke zdravému žití. Zatímco v hospodářsky rozvinutých zemích denní spotřeba značně převyšuje 3000 kalorií, jinde ve světě ani zdaleka nedosahuje 2000 kalorií.

Obrázek 1: Index lidského rozvoje (2007) [4]

V posledním desetiletí trpí černý kontinent abnormálním suchem, daleko větším než byly sucha v minulém desetiletí, snad vůbec nejhorším v tomto století. Nejvíce jsou postiženy státy v rohu Afriky - Etiopie, Súdán, Čad a především Somálsko, kde denně umírá více než 700 lidí a z toho jsou to nejčastěji děti a počet obětí hladomoru se stále zvyšuje. Katastrofální sucho ohrožuje bezprostředně životy více než 30-ti miliónů obyvatel Afriky v Angole, Botswaně, Lesothu, Malawi, Mozambiku, Namibii, Svazijsku, Tanzánii, Zambii, a Zimbabwe. Životy dalších 130-ti miliónů jsou ve vážném nebezpečí, sucho narušuje ekonomiky těchto zemí.

Avšak překvapivě je během hladomoru většinou skutečnou příčinou smrti ne až tak hlad jako spíše nemoci, kterým oslabení lidé podléhají. Objevují se zde epidemie cholery, tyfu, chřipky či dokonce spalniček. Lidé umírají na dehydrataci a děti, které přežijí nemoc zvanou kwashiorkor, což je dětská nemoc způsobená nedostatkem proteinů v potravě, mohou být po celý život postiženy, jak fyzicky, tak i mentálně.[5]

Problematika dostupnosti pitné vody[6]

Každý rok na Zemi přibude skoro 80 milionů lidí. K životu potřebují asi 64 miliard metrů krychlových vody. Její zásoby ale - na rozdíl od světové populace - nerostou. Se stoupající životní úrovní v zemích, jako je Čína, se navíc zvyšuje i průměrná spotřeba vody na obyvatele, upozorňuje ve své nové zprávě „Voda v měnícím se světě“ OSN.

Už v roce 2030 bude žít polovina lidstva v oblastech s akutním nedostatkem vody. O dalších dvacet let později, kolem roku 2050, bude ještě hůř. Počet lidí se zvyšuje, stoupá i spotřeba pitné vody. Stovky milionů lidí na celém světě zůstanou uvězněny v pasti chudoby a podlomeného zdraví a vystaveny rizikům epidemií, které s vodou souvisejí. Budou se potýkat se zničeným životním prostředím a čelit politické nestabilitě a konfliktům.

Války o vodu se vedou již v současnosti - jedním z takových bojišť je Dárfúr na západě afrického Súdánu, napjaté vztahy kvůli vodě panují i v pozadí konfliktu mezi Izraelem a jeho arabskými sousedy.

Kromě často zmiňovaných důsledků globálního oteplování může za potíže s vodou také plýtvání spjaté s moderním životním stylem či vývoj ekonomiky. Historie jasně dokazuje, že mezi rozvojem hospodářství a zásob pitné vody existuje úzká souvislost. Jako varovný příklad experti výslovně zmiňují Čínu. Může za to i rostoucí životní úroveň jejích obyvatel. Zatímco ještě v roce 1985 spotřeboval jeden Číňan 20 kilogramů masa ročně, teď ho zkonzumuje kolem 50 kilogramů. V roce 1960 tak Čína vyprodukovala zhruba 2,5 milionu tun masa, v roce 2006 přes 80 milionů. Co do spotřeby vody je přitom chov dobytka podstatně náročnější než pěstování zeleniny. K tomu, aby se „vyrobilo“ jedno kilo hovězího, je zapotřebí zhruba 16000 litrů vody.

Většina vody, kterou lidstvo spotřebuje, padne právě na výrobu potravin. Nová studie ale upozorňuje i na další „černé díry“, o nichž se až dosud nemluvilo. Jednou z nich jsou biopaliva. Když se cena ropy loni vyšplhala nad 140 dolarů za barel, reakce byla, dobře, tak budeme energii získávat z biopaliv. Nikdo ale nevzal v úvahu, kolik se na něco takového spotřebuje vody. Na jeden litr biopaliva připadne podle odborníků 2500 litrů vody. Pokud by tedy všechny národní vlády splnily, k čemu se v souvislosti s biopalivy zavázaly, jen zavlažování polí by si vyžádalo 180 kilometrů krychlových vody navíc.

Problematika dostupnosti potravin

O dopadu případné neúrody a vyšší produkce biopaliv svědčí situace z loňského roku, kdy Světová banka oznámila krizová opatření, jejich cílem bylo čelit stoupajícím cenám obilovin, což mohlo uvrhnout 100 miliónů lidí v rozvojových zemích do chudoby. Krizové zasedání SB se konalo právě kvůli „hladovým“ bouřím na Haiti, Filipínách a v Egyptě.

Cena zrna vzrostla v roce 2007 o 130 procent a cena rýže o 74 procent. Ceny komodit se měnily i o 10 % denně, když se afričtí a asijsí importéři utkali na trzích o dodávky obilovin, které nakupovali ve strachu z dalších hladových bouří. OSN varovala, že nárůst ceny rýže vyvolal potravinovou krizi v 36 zemích světa. Nárůst cen vedl k tomu, že Světový potravinový program omezil dodávky potravin 73 miliónům lidí v 78 zemích.

Situace vedla v březnu 2008 k řadě bouří proti nárůstu cen základních potravin, které zažily i Pobřeží slonoviny, Etiopie, Maroko, Mauretánie, Jemen a Indonésie nebo Mexiko. Kvůli růstu cen špaget a pizzy se konala jednodenní stávka i v Itálii. V obtížné situaci se ocitli dovozci potravin, zejména rýže, jako jsou Bangladéš, Filipíny a Afghánistán, protože významní exportéři rýže Indie, Čína, Vietnam a Egypt omezili její vývoz. Producenti také uzavírají barterové obchody, třeba Egypt se Sýrií o výměně rýže za obilí. Blíží se i dohoda Ukrajiny a Libye. Růst cen obilnin vede i k růstu cen masa, mléka a vajec. Ten je o to citelnější, že obyvatelé Číny, Indie, Brazílie a Ruska se zlepšováním ekonomické situace mění i svůj jídelníček, a roste v nich spotřeba masa. Od roku 1980 vzrostla v Číně o 150 %, v Indii o 40 % za

posledních patnáct let. Dalším nebezpečím je rychle se rozšiřující produkce biopaliv, kvůli které se snižují ve vyspělých zemích plochy oseté obilninami pro potravinářství. Růst cen byl patrný i v ČR.[7]

Obrázek 2 - Růst cen obilovin za rok do března 2008

pšenice	130 %
sója	87 %
rýže	74 %
kukuřice	31 %

Obrázek 3 - Růst cen chleba a rohlíků v ČR

Ceny v obchodech (v Kč)		
	únor 2007	únor 2008
chléb kmínový	17,57	23,65
rohlík	1,77	2,36

K problematice potravin je nutno poznamenat, že v současnosti jsou potravinové zásoby na celém světě poměrně nízké - kolem 14 procent celoroční spotřeby - a potravinová krize může kdykoli propuknout i kvůli mimořádnému suchu nebo záplavám v některých oblastech, což znovu povede ke zvýšení cen potravin. Zásoby potravin jsou na nejnižší úrovni za posledních 50 let a v roce 2030 budeme potřebovat dle různých odhadů o 50 procent více potravin, o 50 procent více energie a o 30 procent více pitné vody.[8]

Nedostatek potravin, vody a energie jsou přitom jako spojené nádoby a navzájem spolu úzce svázané. Nelze řešit jeden problém bez druhého, což dokumentuje vztah *biopaliva-voda-obilí*.

Závěr

Podle definice OSN člověk hladoví, jestliže nemá dostatečnou výživu, aby mohl vykonávat lehkou fyzickou aktivitu. Podle FAO (The State of Food Insecurity in the World, 2000) se celosvětový podíl hladovějících snížil od roku 1970 do roku 1999 ze 35 % na 18 %, a předpokládá se, že do roku 2010 se sníží na 12 %. K tomuto poklesu došlo v době, kdy se počet obyvatel rozvojových zemí zdvojnásobil. Klesl ale nejen podíl hladovějících, ale i jejich absolutní počet. Zatímco v roce 1971 trpělo hladu téměř 920 milionů lidí, v roce 1977 jejich počet klesl pod 792 milionů lidí, a v roce 2010 se očekává jejich pokles na 680 milionů lidí. Největší zlepšení situace je zaznamenáno v Asii zejména díky ohromující schopnosti Číny produkovat potraviny. Zároveň s tím, jako roste počet lidí na Zemi, klesá cena potravin. Ceny potravinových komodit v roce 2000 klesly asi na 30 % cen, za které je bylo možno nakoupit v roce 1957. Jediným krátkodobým obdobím růstu cen potravin byla 70. léta, kdy ropná krize způsobila krátkodobý výrazný cenový růst. Vzhledem k tomu, že ceny odrážejí vzácnost zboží, nestalo se v posledním století nic jiného než to, že potraviny ztratily na vzácnosti navzdory tomu, že počet obyvatel se ztrojnásobil a poptávka po nich se zvýšila ještě výrazněji (IPCC OSN, 2001). Tyto příznivé výsledky způsobil souhrn technologických inovací, známých pod označením „zelená revoluce“. Tvoří ji především: pěstování plodin s vysokými výnosy; zavlažování a kontrola přísunu vody; používání hnojiv a pesticidů; zvýšení kvality hospodaření.

Lze tedy konstatovat, že na chudobu a dostupnost pitné vody a základních potravin bude mít v budoucnu vliv více faktorů. Na jedné straně to bude změna klimatu a populační růst, na druhé straně to bude koordinace hospodaření se zdroji

a zejména technologický pokrok, který je velkou neznámou. Prioritami hospodářských politik se do budoucna stanou energetická bezpečnost a potravinová bezpečnost, jako tomu bylo např. před druhou světovou válkou. Podle řady odborníků se však dá takových kroků dosáhnout jen stěží. Energetická bezpečnost je založená mimo jiné i na větším využití jaderných elektráren nebo geneticky upravených plodin. Takový způsob řešení však může být v řadě zemí politicky neprůchodný, protože jaderná energetika i genové manipulace mají řadu kritiků i rizik. Jedno z řešení energetiky by tak bylo například zvládnutí jaderné fúze.

Literatura

- DUŠEK, J., PROTIVA, V.: *Veřejná ekonomika*. 1. vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2007, 242s. ISBN 978-80-86708-43-0.
- Chudoba* [online]. 2009, 25.1.2009 [cit. 2009-03-22]. Dostupný z WWW: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Chudoba>>.
- Index lidského rozvoje* [online]. 2009, 7.1.2009 [cit. 2009-03-22]. Dostupný z WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Index_lidsk%C3%A9ho_rozvoje>.
- UN Human Development Report 2007* [online]. NGLS, 2008 [cit. 2009-03-22]. Dostupný z WWW: <<http://www.un-ngls.org/index.html>>.
- Nedostatek potravin* [online]. 2008, 22.1.2008 [cit. 2009-03-22]. Dostupný z WWW: <<http://ekopunks.blog.cz/0801/nedostatek-potravin>>.
- KLEKNEROVÁ, Z. *Svět čeká boj o vodu, brzy bude chybět pólce lidstva* [online]. 2009, 15.3.2009 [cit. 2009-03-22]. Dostupný z WWW: <<http://aktualne.centrum.cz/priroda/clanek.phtml?id=631999>>.
- Nedostatek potravin může být nejhorší krizí století, tvrdí Světová banka* [online]. 2008, 14.4.2008 [cit. 2009-03-22]. Dostupný z WWW: <<http://www.novinky.cz/ekonomika/137603-nedostatek-potravin-muze-byt-nejhors-krizi-stoleti-tvrdi-svetova-banka.html>>.
- Svět hrozí do roku 2030 nedostatek potravin, vody a energie* [online]. 2009, 22.3.2009 [cit. 2009-03-22]. Dostupný z WWW: <<http://www.novinky.cz/zahranicni/svet/164509-svetu-hrozi-do-roku-2030-nedostatek-potravin-vody-a-energie-varuje-vedec.html>>.

Ing. Jiří Dušek

Vysoká škola evropských a regionálních studií
Žižkova 6
370 01 České Budějovice
Česká republika
tel.: 386116834
email: dusek@vsers.cz

Komunitní plánování sociálních služeb v Jihočeském kraji

Community planning of social services in the Region of South Bohemia

Jiří Dušek

Abstrakt

The contribution deals with the creation process of community plans in the Region of South Bohemia. There is more and more attention focused at the present on regional development and regional development plans and that is way the article analyzes the most important problems that are connected with implementation of these plans.

Abstract

Příspěvek se zabývá vytvářením komunitních plánů v Jihočeském kraji. V současné době se stále více pozornosti soustřeďuje na regionální rozvoj a regionální rozvojové plány, a tak příspěvek analyzuje problematiku spojenou s realizací těchto plánů.

Klíčová slova

Česká republika, komunitní plánování, jihočeský kraj

Key words

Czech Republic, community planning, region of South Bohemia

Úvod

Komunita je pojem pocházející z latinského communis. Znamená závazný k stejným povinnostem, společný, pospolitý, obecný. Communitas znamená společenství, společnost, smysl pro pospolitost, smysl pro (lidské) společenství nebo také vlídnost, laskavost, laskavá povaha a blahosklonnost.[1]

Pojem lidská komunita (starší název je pospolitost) chápeme v té nejobecnější rovině jako množinu lidských jedinců, kteří mají společný soubor definovaných rysů nebo jeden takový rys, pomocí kterého jsou tito jedinci odlišováni od ostatních. Může se jednat o rysy oborové, metodické, lokalizační, biologické, společenské, historické i ekonomické povahy.[2]

Komunita z hlediska ne tak obecného, ale komplexního pohledu je společenství lidí, kteří žijí v geograficky definované oblasti a mezi nimiž existují vzájemné sociální vazby (ve smyslu přibuzenství, přátelství a známosti v geografické oblasti a také ve smyslu účasti na aktivitách komunity a některých formách ekonomické směny, např. kupování zboží a služeb, práce pro místní zaměstnavatele) a kteří jsou citově vázáni k sobě navzájem a k místu, kde žijí.[3]

Stručně a výstižně je definována komunita jako místo, kde člověk může získat emocionální podporu, ocenění a praktickou pomoc v každodenním životě. Pokud je pohled na komunitu zúžen na minimum, je komunita skupina lidí, kteří mají stejný cíl nebo zájem. V souvislosti s touto definicí se komunity rozlišují na komunity umělecké, vědecké, profesní či zájmové a terapeutické.[4]

V rámci tohoto příspěvku je komunita definována jako společenství osob, žijících na geograficky vymezeném území buď obce s rozšířenou působností nebo Jihočeského kraje, kteří mají určité spektrum potřeb nebo potencionálních potřeb vzhledem k sociálním službám.

Literární přehled

Z hlediska sociologického je komunita vymezena hranicemi (mohou být geografické, politické, ekonomické, národnostní nebo sociální), postavena na pilířích jako sdílené společenské hodnoty, kulturní dědictví, společné zájmy, společné problémy a má určitou strukturu (formální a neformální organizace a sociální uskupení, skrze něj obyvatelé vykonávají určité funkce)[3]. Otázce komunit národnostních menšin v Jihočeském kraji se věnuje L. Pána[5], který zpracoval Návrh koncepce politiky Jihočeského kraje k národnostním menšinám.

Cílem komunitního plánování je otevřít prostor pro komunikaci občanů, zvýšit podíl rozhodování zastupitelů obce nebo kraje tak, aby výsledné rozhodnutí bylo odrazem potřeb a přání občanů a tudíž bylo občany kladně přijímáno. Dalším cílem této metody je vytvoření komunitního plánu sociálních služeb tak, aby odpovídal možnostem, potřebám a zdrojům v komunitě.

Principy komunitního plánování vycházejí z principů přímé demokracie, sociální politiky a těmi jsou participace, spravedlnost, solidarita. V rámci metody komunitního plánování jsou používány tyto postupy: SWOT analýza, dialog, vyjednávání, připomínková řízení, ankety, diskuse, besedy, konference - tiskové, internetové, přednášky, diskusní kluby a listy, mediální kampaň, dotazníková šetření.

Rozvojové plány sociálních služeb v Jihočeském kraji je třeba zpracovávat v součinnosti se všemi subjekty, kteří se na rozvoji sociálních služeb v dané části regionu podílejí. Tyto dokumenty jsou otevřeným pracovním dokumentem, který bude stále aktualizován, aby se kvalita sociálních služeb neustále zvyšovala nejen v průběhu tvorby, ale i po jeho vytvoření.

Metodika a cíle

Tento příspěvek vychází ze zkušeností při realizaci projektu Vysoké školy evropských a regionálních studií, který byl schválen v roce 2006 v rámci grantového schématu Společný regionální operační program v Opatření: 3.2 - GS na podporu sociální integrace v Jihočeském kraji - projekt „Střednědobého plánu rozvoje sociálních služeb Jihočeského kraje“. Tento článek se však zabývá jednotlivými plány rozvoje a jejich vznikem na úrovni obcí s rozšířenou působností (ORP).

Výsledky a diskuse

Obrázek 4 - Komunitní plány sociálních služeb v Jihočeském kraji (2006–2008) [6]

Tabulka 1: **Výsledky voleb v roce 2002 v Jihočeském kraji v obcích s rozšířenou působností [7]**

Město	Politické strany				
	ODS	ČSSD	KDU-ČSL	KSČM	Ostatní
Blatná	16,8	13,9	7,5	10	51,9
České Budějovice	34,9	15	12	15,4	27,2
Český Krumlov	22,9	12,5	14	14,6	36
Dačice	21,2	7,7	23,8	15,4	31,8
Jindřichův Hradec	28,3	23,2	6,1	16,6	26
Kaplice	27,2	9,5	7,9	16,9	38,5
Milevsko	22,4	30,3	11,2	17,8	18,3
Písek	33,5	17,2	8,3	17,2	24,8
Prachatice	29,6	14,3	9,9	11,3	33
Soběslav	30,2	15,5	11,3	16,8	26,3
Strakonice	27,9	17,8	10,8	12,7	30,8
Tábor	22,6	15,5	3,7	15,5	42,8
Trhové Sviny	29	0,5	13,1	17,7	39,7
Třeboň	13,6	13,7	22,9	8,8	41,2
Týn nad Vltavou	16,1	12,2	10	22	49,8
Vimperk	16,8	10,3	7,6	17,3	48,1

V roce 2006 byly v Jihočeském kraji zpracovány pouze 2 komunitní plány sociálních služeb (KPSS) pro celý region dané ORP (Milevsko a Vodňany). Zatímco v Milevsku ovládala radnici strana ČSSD, ve Vodňanech to byla ODS. Velmi rozdílné jsou i počty „ostatních“ politických stran v Milevsku a Vodňanech (18,3 % x 40 %), lze proto konstatovat, že zde není žádná závislost mezi politickou stranou ve vedení radnice a vůlí a ochotě zpracovat KPSS pro celé území ORP. Obdobné výsledky zjistíme i u měst, které mají KPSS zpracovány pro sebe a nikoliv pro celý region. Na jedné straně zde máme v roce 2006 města ovládaná ODS (Český Krumlov a České Budějovice) a na druhé straně města jako Třeboň a Týn nad Vltavou, kde pozice ODS nebyla dominantní. Strakonice, Trhové Sviny a Vimperk jsou města, která nevyvinula žádnou či minimální aktivitu v oblasti KPSS - zde je na radnici vedoucí stranou ODS. Vzhledem k tomu, že jiné radnice ovládané ODS již komunitní plány mají zpracovány či je zpracovávají, potvrzuje se již uvedený závěr, že žádná politická strana nemá v ORP výraznější vliv na to, zda v některých oblastech jsou komunitní plány zpracovány či nikoliv.

Kromě nějakého „impulsu“, který vede zainteresované města a obce k vytváření KPSS, zde máme vždy i nějakého hlavního iniciátora a „garanta“ celého procesu, což bývá téměř vždy obec ORP III. stupně. Výjimkou je jen region Hlubocko-Lišovsko, patří pod ORP České Budějovice. Zde se dostáváme k zajímavému paradoxu..., kdy o rozvoji území rozhoduje zastupitelstvo ORP, které však samozřejmě nereprezentuje obyvatelstvo celého regionu ale pouze daného města. Analogicky to platí i u rozlohy sledovaného území.

Tabulka 2: Vybrané údaje podle správních obvodů obcí s rozšířenou působností (ORP) [8]

Město	Počet obyvatel	Výměra (ha)	Podnik. jednotky v RES	Počet obyvatel ORP	Koeficient počtu obyvatel města k ORP	Výměra ORP (ha)	Koeficient výměry města k ORP
Blatná	6690	4360	1365	13572	2,03	27879	6,39
České Budějovice	94622	5556	25377	148266	1,57	92379	16,63
Český Krumlov	13942	2216	3636	40907	2,93	113032	51,01
Dačice	7947	6709	1508	20136	2,53	47188	7,03
Jindřichův Hradec	22666	7428	4968	47377	2,09	93323	12,56
Kaplice	7193	4087	1471	19237	2,67	48473	11,86
Milevsko	9271	4230	2078	19048	2,05	38509	9,1
Písek	29801	6324	6776	51090	1,71	74170	11,73
Prachovice	11789	3890	2793	33825	2,87	83967	21,59
Soběslav	7286	2000	1682	22002	3,02	32424	16,21
Strakonice	23347	3468	5214	44781	1,92	57406	16,55
Tábor	36013	6222	9448	80197	2,23	100209	16,11
Trhové Sviny	4728	5280	959	17575	3,72	45205	8,56
Třeboň	8839	9833	2034	25145	2,84	53866	5,48
Týn nad Vltavou	8309	4303	1815	13798	1,66	26242	6,1
Vimperk	7965	8002	1914	17703	2,22	53537	6,69
Vodňany	6657	3636	1612	11053	1,66	17923	4,93

Zdroj: vlastní výpočet

Koeficient počtu obyvatel (Celkem/ORP) nám vyjadřuje poměr mezi celkovým počtem obyvatel území ORP a mezi počtem obyvatel obce ORP. Pokud je koeficient ≤ 2 , tak počet obyvatel obce tvoří více než 50 % obyvatel celého území ORP, čili tato obec má na základě počtu obyvatel „mandát“ rozhodovat o rozvoji celého území. Tam kde je koeficient > 2 , obec ORP III. stupně rozhoduje o větším počtu obyvatel než má, takže nereprezentuje dostatečné množství obyvatel. Stejný způsob výpočtu lze aplikovat i dle rozlohy území, zde však není u žádné obce III. stupně koeficient ≤ 2 , a tak obce III. stupně spravují vždy větší území, než zaujímají sami.

Ze získaných výsledků lze zjistit podstatné závislosti, které významně ovlivňují vznik a zpracování KPSS. Jednak to je to velmi nízký koeficient jak počtu obyvatel tak i území. Což znamená, že nejprve (nebo nejčastěji) začaly KPSS zpracovávat ty města, kde žije většina obyvatel daného území ORP, tzn. při svém rozhodování zastupují 50 a více % obyvatelstva. Toto tvrzení však nelze použít generelně - viz například Strakonice, Trhové Sviny a Prachovice. Musíme tedy dodat i omezující podmínky v našem případě je rozhodující navíc ještě vzdálenost od krajského města Českých Budějovic.

Shrneme-li tedy konkrétní zjištění, lze konstatovat, že čím nižší je koeficient poměru počtu obyvatel (a území) a pokud se nejedná o příhraniční region, který je velmi vzdálen od Českých Budějovic, tím zde byl komunitní plán vytvořen rychleji. Důvody, proč tomu tak je, se týkají hlavně lokalizace jednotlivých sociálních služeb v kraji. Za velmi pozitivní věc při zpracování KPSS je zainteresovanost tripartity (tím se rozumí občan, poskytovatel, zřizovatel). Velkou diskuzi lze vést o tom, kdo má

právo kromě poskytovatelů a zřizovatelů do KPSS z občanů zasahovat.... má to být: každý občan území či jen osoba, která sociální služby v daném území využívá či jakákoliv osoba, která služby využívá či v nejbližší době bude.

Zatímco při zpracovávání „regionálních ORP“ KPSS byla zvolena možnost a), tzn. že byla snaha obsáhnout co nejvíce názorů všech respondentů v daném území, při zpracování krajského KPSS (dále jen SPRSS) byla zvolena vzhledem k rozloze kraje, finančním nárokům a počtu obyvatel možnost b), tzn. že SPRSS je zpracován na základě názorů osob, které sociální služby v daném území využívají.

Závěr

Podíváme-li se na stav komunitního plánování v Jihočeském kraji, zjistíme, že v roce 2006 byly tyto plány zpracované v Českých Budějovicích, v Českém Krumlově, v Třeboni a v Týně nad Vltavou. V tabulce výsledků voleb pak můžeme vidět, že v době vytváření tohoto plánu zvítězila v Českých Budějovicích a v Českém Krumlově ODS, naopak v Třeboni zvítězila KDU-ČSL a v Týně nad Vltavou KSČM. Zvolená politická strana tedy nemá vliv na toto plánování. V témže roce byly plány zpracovány také v Milevsku a ve Vodňanech, ale zde byly vytvořeny na celý region. V Milevsku zvítězila ČSSD, ve Vodňanech ODS. I na tomto případě můžeme vidět, že zvolená politická strana neměla na toto plánování vliv.

Na rozdíl od politických stran, které žádný vliv na rozvoj KPSS nemají, je zde situace (závislost velikosti území a počtu obyvatel) přesně opačná. Jak již bylo zmíněno, obce III. typu nejsou ze zákona povinny mít zpracovaný KPSS, ačkoliv na základě něho mohou získat ze státního rozpočtu či jiných finančních zdrojů nezanedbatelné finanční prostředky, které mohou regionu velmi prospět. Lze konstatovat (a odborníci toto potvrzují), že čím nižší je koeficient poměru počtu obyvatel (a území) a pokud se nejedná o příhraniční region, tím zde byl komunitní plán vytvořen rychleji.

Pokud by se podařilo lépe zefektivnit úroveň komunitního plánování na úrovni obcí III. typu a zapojit do tohoto procesu ve větší míře i občany, přispělo by to i rychlejší aktualizaci krajského plánu SPRSS a tím i k rychlejšímu a efektivnějšímu vynaložení milionů Kč finančních prostředků daňových poplatníků, které by mohly být vynaloženy na financování dalších sociálních služeb v Jihočeském regionu.

O tom jak významné jsou komunitní plány a jejich přesnost svědčí částka téměř 700 milionů korun, která bude v roce 2009 potřeba na podporu rozvoje sociálních služeb v Jihočeském kraji. Aktualizace ekonomicko-analytické části střednědobého rozvoje sociálních služeb kraje pro rok 2009 vychází z údajů registru KÚ více než stovky poskytovatelů sociálních služeb na jihu Čech a z přehledů jejich požadavků v rámci dotačního řízení Ministerstva práce a sociálních věcí ČR pro tento rok a z údajů o finančních tocích pro jednotlivé druhy sociálních služeb v rámci dotační politiky kraje. Běžné výdaje na sociální služby jsou financovány ze státního rozpočtu, prostřednictvím dotace kraji, přičemž z 90 procent by měly směřovat do sociální péče a zbytek na prevenci a poradenství. Doplnkovým zdrojem peněz, zejména na sociální prevenci, by se již v příštím roce měla stát také dotace z Evropské unie.

Literatura

- PRAŽÁK, M. J., NOVOTNÝ, F., SEDLÁČEK, J.: *Latinský-český slovník*. 19. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980, 1432s.
- ZIMA, M.: Komunita a komunikace. In: *Komunita a komunikace*. Praha: Pastelka a SOFIS, 1999, s.149 - 190. ISBN 80-902439-9-1.
- MATOUŠEK, O.: *Metody a řízení sociální práce*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003, 384 s. ISBN 80-7178-548-2.
- HARTL, P.: *Komunita občanská a komunita terapeutická*. 1. vyd. Praha: Slon, 1997. ISBN 80-85850-45-1.
- PÁNA, J.: *Vztah české majority a národnostních menšin v Jihočeském kraji*. 1. vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2007, 193 s. ISBN 978-80-86708.
- Analýza pokrytí území Jihočeského kraje komunitními plány*. České Budějovice: Jihočeský kraj, 2006, 3 s.
- Volby do zastupitelstev obcí 2002* [online]. Praha: ČSÚ, 2002 , 19.10.2006 [cit. 2009-04-26]. Dostupný z WWW: <<http://www.volby.cz/pls/kv2002/kvs?xjazyk=CZ>>.
- Statistická ročenka Jihočeského kraje 2008* [online]. České Budějovice: ČSÚ, 2008 [cit. 2008-10-01]. Dostupný z WWW: <<http://www.czso.cz/xedicniplan.nsf/kapitola/13-3101-08-2008-13>>.

Ing. Jiří Dušek

Katedra ekonomiky
Ekonomická fakulta
Jihočeská univerzita
Studentská 13
370 05 České Budějovice
Česká republika
dusek@vssers.cz

Osobnosť nezamestnaného v stave sociálnej núdze

Personality unemployed in the state of social distress

Miriám Hlinková

Abstrakt

Autor sa vo svojom článku zameriava na problematiku prežívania a správania nezamestnaného. Problematika zamestnanosti, resp. nezamestnanosti patrí v dnešnej dobe medzi popredné miesta. Je to problém celospoločenský o ktorý sa treba neustále zaujímať, treba ho neustále zbavovať nepriaznivých vplyvov prostredia. Cieľom práce je poukázať na závažnosť tohto problému, na potrebu jeho eliminácie, s dôrazom na včasnú pomoc odborníkov v prvom kontakte s občanmi v hmotnej núdzi a upozorniť na možnosti a úroveň súčasnej starostlivosti poskytovanej občanom v hmotnej núdzi a tiež na potrebu zvyšovania informovanosti o tejto problematike.

Abstract

Author oneself at of his article targets on problem living and behaviour nemployed.

Be those problem all - society by over who oneself it is advisable still concern, it is dvisable him still relieve unfavourable bearings settings. Aim jobs is refer on importance problem, on need his elimination, with an emphasis placed on timely assistance expert at first contact with inhabitants in the substantial distress. Warm on possibilities of and level contemporary care provided inhabitants in the substantial distress as well as on need raisings foreknowledge of these problem.

Kľúčové slová

nezamestnanosť, práca, osobnosť, sociálna núdza, sociálna pomoc, sociálny pracovník

Keywords

unemployment, work, personality, social distress, social assistance, social worker

Práca, tak jednoduché slovo, ktoré používame denno - denne. Je to slovo, ktoré dokáže zmeniť život človeka na nepoznanie, je to slovo, od ktorého závisí celý náš život, je to slovo, od ktorého sme všetci závislí. Práca nám zabezpečuje život, jedinečnosť a stabilitu. Len jeden jediný chybný krôčik a toto všetko sa nám zbúra ako domček z kariet. O tom, že práca je pre život človeka jedinečná, netreba polemizovať. Po strate zamestnania sa človeku radikálne mení celý život, jeho štýl, spôsoby, konania, ale aj postoje, ciele a hodnoty.

Problematika nezamestnanosti patrí v dnešnej dobe medzi najčastejšie diskutovanú problematiku. Je to problém celej spoločnosti, ktorý vyúsťuje do rôznych konfliktov, nezládnuteľných situácií, riadi prežívanie osobnosti, ktoré často prekračuje do nekonformného správania jedinca. Človek, ktorý sa ocitne v pozícii nezamestnaného sa zrazu stáva problémom pre spoločnosť, problémom pre rodinu, ale aj problémom pre samého seba. Zvládnutie stavu, v ktorom sa nachádza ako nezamestnaný, je hotový boj o prežitie v danej spoločnosti. Je len otázkou času, či sa jedinec dokáže zadaptovať v situácii, v ktorej sa nachádza, alebo stráca prehľad o čase a priestore okolo seba. Pozícia nezamestnaného stavia jedinca na stranu prispôbovania sa a zvládania sociálnych dôsledkov.

Medzi najzákladnejšie sociálne dôsledky môžeme zaradiť:

- zníženie životnej úrovne jednotlivca, či rodiny,
- sociálne vylúčenie zo spoločnosti,

- zdravotné problémy,
- stratu pracovných návykov,
- zmenu životných hodnôt a iné.

Z hľadiska psychologických dôsledkov sú medzi najčastejšia zaradenými problémami

- znížené sebavedomie
- podráždenosť
- nespavosť
- žalúdočné problémy
- pocity frustrácie
- poníženie
- úzkosť
- zvýšené napätie v rodine.

Keď zostane jedinec bez práce, je mu vnútený stav nezamestnaného. Je automaticky zaradený na post niekoho, kto je zrazu odkázaný na pomoc iných.

V neposlednom rade v dôsledku ekonomickej krízy, nezamestnanosť na Slovensku výrazne stúpla. Je dôležité sledovať vnímanie osobnosti jedinca, ktorý sa ocitol na poste nezamestnaného. Je jednoduché zaevidovať sa na úrade práce a žiadať o sociálnu podporu, či dávku v hmotnej núdzi. Problém nastáva po krátkom čase, keď je jedinec nútený zvládnuť ekonomické problémy a zároveň sa musí vysporiadať s pojmom sociálna núdza. Človek stráca chuť, vníma svet okolo seba oveľa ťažšie, nevie sa vysporiadať so situáciou, v ktorej sa náhle ocitol. Jeho postoj k životným cieľom a potrebám je demotivujúci. Najčastejšie kladenou otázkou je otázka: „Do kedy ešte?“

Našou otázkou v tomto príspevku je myšlienka: „Musí sa jedinec, ktorý sa ocitne v pozícii nezamestnaného stať závislým na spoločnosti a znášať ťažké sociálne dôsledky, ktoré mu boli doteraz cudzie?“ V pozícii zamestnaného občana mu boli poskytované všetky výhody, nemusel sa zamýšľať nad otázkou: „Prežijem?“

Na druhej strane rieky sa mu toto, v jeho očiach samozrejme prežitie, zdalo nevládnuteľné. Zrazu nastal skrat, s ktorým sa náhle musí vyrovnáť. Zrazu sa ocitá v stave, keď náhle potrebuje pomoc, je nútený spoliehať sa na druhých a jeho jedinečnosť a stabilita je ohrozená. Hodnoty človeka sa v poste nezamestnaného výrazne menia. Nastáva stav, keď je v núdzi, keď je závislý od príjmov zo spoločnosti, keď sa stáva pre spoločnosť príťažou. Je to nezabudnuteľná životná udalosť, ktorá je jeho jediným problémom. Človek prestáva byť žiadaný, jeho prežívanie je ovplyvnené stavom, v ktorom sa ocitol. Finančná neistota častokrát vyúsťuje do stavu depresii a úzkosti.

Čo sa deje s jedincom, ktorý zostáva nezamestnaný?

Jedinec sa náhle ocitá v stave obáv a strachu. Tak významné slovo práca zrazu stráca význam. Je nahradené slovami pomoc, potreba a prežitie. Každý jedinec sa vyrovnáva s postom nezamestnaného individuálne. Niektorí sa rýchlo zadapujú a ihneď koná. No veľa nezamestnaných má problém vyrovnáť sa s náhlým stavom, v ktorom sa ocitli. Nie je jednoduché zvládnuť nával potrieb a udržať si sebadôveru a optimizmus. Len silné osobnosti sa dokážu povzniesť nad pojmom nezamestnaný a tak sa lepšie vyrovnávajú so situáciou, v ktorej sa nachádzajú. U niekoho je časové obdobie prispôsobenia sa krátke, no niektorí pri prežívaní stavu obmedzený ťažie prekonať tú - ktorú fázu stavu osobnosti.

Podľa určitých charakteristických prvkov a časových obmedzení rozlišujeme tri fázy prežívania náhle nezamestnanosti:

1. fáza prvá - fáza šoku

Každý, kto sa dostane na pozíciu nezamestnaného náhle, zostáva v tzv. šoku. Je to stav, ktorý je neočakávaný, rýchly a stresujúci. Je to fáza, ktorou prechádza každý jedinec, no hlavne tí, ktorí takúto náhlu zmenu svojho stavu neočakávajú. Je to niečo, čo zrazu zmení ich životy a stavia ich na pozíciu, ktorá nie je jednoduchá. Najťažšie sa s fázou šoku vyrovnávajú tí, ktorí svoje prepustenie so zamestnaním neočakávali a správa, že sú zrazu bez práce im prišla tak povediac zo dňa na deň. V každom prípade táto fáza nastáva už od prvého dňa, kedy sa človek dozvedá o novom postavení v spoločnosti. Mnohí dúfali, že ich sa skutočnosť, že sa ocitnú v pozícii nezamestnaného nemôže dotknúť, a práve toto ich zaskočilo a spôsobilo, že vo fáze šoku sú oni tí, ktorých sa najviac práve táto fáza dotkla. Zrazu majú dostatok voľného času, nemusia niešť zodpovednosť za iných, nie sú v časovej tiesni a nemusia ísť vo zvyčajnom čase na zvyčajné miesto - do práce. Ich jedinou prácou je vybaviť administratívu na úradoch, v domácnosti upratať, či navariť a je klud. Človek si vlastne ani poriadne neuvedomuje, čo sa deje. Sám neverí, že ten voľný čas, čo mu zostáva je fakt voľný. Začína si uvedomovať, že jediný jeho problém je, ako využiť všetok ten voľný čas. Časté sú u takýchto jedincov pocity nespravodlivosti, ukrivdenia, ale prejavujú sa aj úzkostlivé stavy.

Táto fáza - fáza šoku, trvá zvyčajne 1 - 3 mesiace.

2. fáza druhá - fáza nádeje

Fáza nádeje sa začína prejavovať už po prvých mesiacoch výpadku z práce. Jedinec začína hľadať a nahrádzať si zamestnanie, pýta sa, zisťuje a oslovuje rôzne úrady, firmy, ale aj priateľov či známych. Snaží sa upokojiť svoje pocity a do popredia sa dostáva slovo nádej. Vždy je šanca, že si prácu nájde. Aspoň v začiatkoch hľadania to tak pociťuje. Začína navštevovať rôzne konkurzy, sedenia a prichádzajú aj prvé odpovede. Na jeho sklamanie sú to odpovede zamietavé, ako „nehľadáme“, „máme obsadené“, „neuspeli ste“ a pod. Do popredia pocitov sa dostáva pocit krivdy, slabé depresie, stavy úzkosti a menejcennosti. Ľudia, prechádzajúci fázou nádeje sa snažili, dúfali, no zostávajú sklamaní. Ich sebavedomie a sebaúcta je oslabené. Najčastejšími problémami sú začiatky problémov v rodinách, v rodinných vzťahoch. Najväčšími problémami sú hádky, upodozrievania, pocit menejcennosti, ale aj zdravotné problémy, ako sú bolesti hlavy, nervozita, zlý spánok a pod. Jednoduché a nezmyselné hádky prerastajú do kritických stavov, kde výmena názorov končí pri zlej finančnej situácii - pri peniazoch. Človek prestáva byť spoločenský, začína sa uzatvárať a poddávať stavu, v akom sa nachádza. Aj napriek všetkým pretrvávajúcim problémom je stále nádej, že si zamestnanie nájde, že sa mu pošťastí o znovu začlenenie sa do spoločnosti, ako plnohodnotného človeka. Táto fáza trvá približne 6 - 8 mesiacov.

3. fáza tretia - fáza rezignácie

Už samotný názov fázy nám poukazuje nad ľudským zlyhaním. V tomto období je charakteristická strata nádejí, apatia voči prostrediu, nezáujem o svet okolo seba a hlavne negatívny postoj k spoločnosti. Riešia sa problémy v rodine, nízky príjem v domácnosti a človek sa dostáva do fázy prispôbovania sa svojho postavenia. Ak mu aj je ponúknutá možnosť práce, je často flegmatický a môže sa stať, že ponuku odmieta. Má vytvorený určitý denný stereotyp, na ktorý si zvykol, ktorý mu vyhovuje a je s ním spokojný. V tejto tretej fáze si človek prestáva veriť, zamietá šance, že je možnosť zmeny a navrátenia do stavu, keď bol zamestnaný. Je už natoľko prispôsobený stavu v akom sa nachádza, že všetky možnosti na zlepšenie situácie

pre neho nemajú šancu, neverí už ničomu a nikomu. Vyhovuje mu nepracovať, necestovať a nižší rozpočet si už tiež zadelil. Toto obdobie trvá od 8 mesiacov a prerastá v dlhodobú nezamestnanosť.

Ako sa znovu zamestnať?

Toto je otázka, ktorá nás prinúti zamyslieť sa nad sebou. Čo viem? Čo dokážem? Čomu sa prispôbim? Čo chcem vedieť? Nie je jednoduché na toto všetko zodpovedať bez nadhľadu a hlavne sebakriticky. Zoberme si situáciu, keď je jedinec v jednej firme zamestnaný cca 20 rokov, vykonáva stále tú istú činnosť a nemusí sa učiť novým pracovným metódam, nemusí riešiť požiadavky spoločnosti, a nie je nútený prispôbovať sa vývoju a trendu spoločenského diania okolo neho. Zrazu sa ale ocitá bez práce, stáva sa nezamestnaným. Jeho problémy sú zrazu v sebe samom. To, čo mu 20 rokov vyhovovalo a čo bral ako samozrejmosť je zrazu preč. Je prinútený hľadať riešenie, do ktorého sa síce nedostal vlastným pričinením, ale predsa je v úlohe nezamestnaného.

Aké sú jeho šance na znovu zamestnanie sa? Bez ohľadu na to, ako sa stal nezamestnaným, musí sa zamyslieť nad tým ,čo ovláda, čo chce a vie robiť, či je schopný prispôbiť sa požiadavkám iných a hlavne, čo očakáva od svojej budúcnosti. Je dôležité, aké sú jeho znalosti a schopnosti, aké má kvalifikácie, čo sú jeho prioritné ciele do budúcnosti. Jedine uvedomením si seba samého má šancu zdolať všetky prekážky, ktoré sa mu stavajú do cesty a môžu sa mu splniť očakávania, že prácu nájde a tá mu sadne so všetkým, čo si predsavzal a zaumienil. Nie je dobré, aby sa hneď na začiatku začal zaujímať o budúcnosť krátkodobú. Jeho hlavnou prioritou by malo byť zabezpečenie na dlhšie časové obdobie. Aj keď treba povedať, že dnešným moderným trendom je častá zmena v zamestnaní, hľadanie si lepšieho presadenia svojej osobnosti, svojich možností a ponúkaných výhod. Tí, ktorí hľadajú nové zamestnanie, len preto, že ich to staré neuspokojuje by mali svoj postoj prehodnotiť. Nie vždy je príčinou nespokojnosti povaha práce, nezhody s kolegami, či pracovné prostredie. Často je podnetom iba krátkodobý negatívny impulz, ktorý rýchlo vyprchá a ťažko sa vracia späť.

Preventívne riešenia nezamestnanosti

Skúsme si hneď na začiatku jednoducho zodpovedať, čo je to vlastne prevencia riešenia nezamestnanosti. Je to predchádzanie stavu, v ktorom nechceme, aby sa jedinec nachádzal. Nie je to definícia, je to iba stručné konštatovanie skutočností, že treba spraviť niečo preto, aby sme predišli tomu , čo nechceme. Dá sa spraviť niečo preto, aby sme sa neocitli na pôde nezamestnaného? Samozrejme že dá, len musíme chcieť poznať riešenia vzniknutého problému. Jedinec by mal byť motivovaný určitým riešením a hlavne informovaný, že to - ktoré riešenie vôbec existuje.

Najúčinnejším spôsobom rozširovania požadovaných prevenčných informácií je poradenstvo. Je to oboznamovanie jedinca s riešením situácie, v ktorej sa nachádza, prípadne, ktorá mu hrozí a poskytovanie riešenia na odstránenie daného problému.

Poradenstvo môžeme rozdeliť podľa potreby pôsobenia na jedinca, prípadne na skupiny, a to:

- **informačno-poradenské služby** - ich realizátormi sú predovšetkým sprostredkovatelia, ktorí poskytujú informácie o aktuálnych uplatneniach sa na trhu práce, o ponuke pracovných miest, o právach a povinnostiach nezamestnaných, ale aj o ponuke ďalšieho vzdelávania sa, prípadne o rekvalifikačných kurzoch. Vidíme, že tieto služby nútia človeka, v pozícii nezamestnaného zorientovať sa vo

svojej situácii, prípadne uchytiť sa hneď v prvej fáze a nájsť si vhodné zamestnanie,

- **odborné poradenské služby** - tieto sú poskytované na úradoch práce, a sú zväčša zamerané na riešenie problémov voľby povolania a pracovného uplatnenia už evidovaných nezamestnaných, no predovšetkým tých, ktorí si vyžadujú zvýšenú starostlivosť. Sú poskytované poradcami úradov práce bezplatne, no vyžaduje sa tu princíp dobrovoľnosti zo strany klienta. Odborné poradenské služby sa poskytujú klientom individuálne a skupinovo,
- **psychologické poradenstvo** - je to špeciálna forma poradenstva, ktorá sa realizuje výlučne psychológom. Psychologické poradenstvo je zamerané na odborné posúdenie spôsobilosti klienta vykonávať určité zamestnanie, ale aj v prípade, ak klient nezvláda situáciu, v ktorej sa nachádza, ako nezamestnaný, nevie sa tejto situácii prispôbiť a vyrovnať a má osobnostné a sociálne problémy,
- **vzdelávanie a príprava na trh práce** - sem môžeme zahrnúť teoretickú a praktickú prípravu, ktorá umožňuje získať nové vedomosti a odborné zručnosti na účel pracovného uplatnenia sa uchádzača na trhu práce, alebo na účel udržania zamestnanca v zamestnaní. Samozrejme pri poskytovaní takejto prípravy je potrebné vychádzať z doterajšej úrovne vedomostí a odborných zručností.

Tu sme v krátkosti opísali preventívne riešenia nezamestnanosti. No musíme dodať, že optimistický pohľad v pozícii nezamestnaného na zlepšenie jeho životnej situácie je ťažké presadiť. V prvom rade je potrebné vyzdvihnúť jeho sebavedomie a sebauvedomenie. Jedinec, na ktorého sa snažíme pôsobiť preventívnymi opatreniami, musí byť presvedčený o úspechu svojho snaženia sa a o kladnej spätnej väzbe, ktorá sa mu po vynaložení úsilia a snahy vráti. Nie je dôležité bezcieľne pôsobiť na jeho vnímanie a psychiku, ale motivovať každý jeho krok, ktorý zaženie pocit zlyhania a bezmocnosti a vyzdvihne jeho seba vnímanie, teda to, ako môže v danej situácii fungovať.

V neposlednom rade treba upozorniť aj na tých, ktorý prevenciu vykonávajú a tými sú sociálni pracovníci. Sociálni pracovníci majú v očiach nezamestnaného neuveriteľný význam. Je veľký rozdiel, ak sa Vás pri tak ťažkej životnej skúške, akou je strata zamestnania ujme sociálna pracovníčka, ktorá je flegmatická, konfliktná, neochotná, afektovaná a drzá, alebo empatická, milá a ochotná.

Funkciou sociálneho pracovníka je pomáhať ľuďom, ktorí sa pokúšajú riešiť a zvládnuť problémy vo fungovaní v interakciách s ich sociálnym prostredím. Prostredníctvom svojej pomoci sa sociálny pracovník snaží zlepšiť spôsob života, ktorý nezamestnaní náhle prežívajú a taktiež vzťahy medzi ľuďmi a ich sociálnym prostredím. Niektorí ľudia sú schopní riešiť si problémy sami, iní túto schopnosť nemajú. Prostredie kladie na človeka určité požiadavky a človek na ne reaguje. Pri každo-dennom živote vidíme, že človek je s prostredím v neustálom kontakte.

A aká by mohla byť príčina problémov? U každého jednotlivca je to rozdielne. Niektorí majú problémy v zvládnutí stresu, rodinné problémy, iní je menej zručný, neprispôsobivý alebo má neprimerané podmienky prostredia. Každý takýto klient sa snaží riešiť si svoje problémy tak, ako to jemu najlepšie vyhovuje. No často si neuvedomuje, že tým nemusí poškodiť len seba, ale aj svojmu okoliu, najbližším, rodine, kolegom. Často sa v takýchto situáciách stretávame s alkoholom, drogami či násilím.

V starostlivosti o rodinu, deti, mládež je práca sociálneho pracovníka zameraná najmä na poradenstvo, prípravu k manželstvu a rodičovstvu a na ohrozené deti v rodinách.

Práca sociálneho pracovníka je rozdelená do viacerých oblastí v ktorých sa sociálny pracovník snaží klientovi pomôcť čo najlepšie.

Najdôležitejšou skupinou, ktorá potrebuje pomoc sociálnych pracovníkov sú nezamestnaní. Nezamestnanosť v SR je často opakovanou témou, mnohých rozhovorov nás, obyčajných ľudí. Je to téma, ktorá si vyžaduje osobitnú pozornosť, ale aj osobitný prístup k ľuďom, ktorí sa náhle ocitli v núdzi.

Samozrejme, každý sociálny pracovník sa snaží zabrániť tomu, aby sociálny problém vôbec vznikol. To znamená, že v prvom rade sa snažíme poskytnúť určitú prevenciu sociálnemu problému. Je to vlastne prekonanie hmotnej alebo sociálnej núdze, zabraňovanie príčin vzniku, prehľbovania, opakovania porúch psychického, fyzického, sociálneho vývinu občana. Zjednodušene povedané, je to práca s ľuďmi, ktorým hrozí nebezpečenstvo. Ak problémy u klienta pretrvávajú dlhodobo, zaoberajú sa tým sociálni pracovníci v kuratívnej sociálnej práci. Zaoberajú sa už vzniknutými problémami prostredníctvom materiálnej pomoci, peňažnými alebo vecnými dávkami, poskytovaním soc. služieb, poradenstva, azylu a pod.

Čoraz častejšie sa stretávame s výrazmi, ako rasizmus, diskriminácia či xenofóbia. Každý tento pojem predstavuje istý druh problému, ktorý treba riešiť. Je jedno, či sa jedná o nerovnosť ľudských rás, o nerovnosť pri zaobchádzaní so všetkými členmi určitého sociálneho útvaru, neoprávnenom rozlišovaní jednotlivcov alebo skupín v spoločnosti, alebo o nenávisť voči cudzincom. Každý problém treba riešiť s čo najväčším úsilím. Už z týchto príkladov môžeme vidieť, že práca sociálneho pracovníka je náročná a zodpovedná.

V každom prípade, sociálny pracovník by mal byť na túto prácu dostatočne odborne pripravený, mal by dosiahnuť požadovaný vek, mal by mať osobnú zrelosť, určité skúsenosti, uznávanie spoločensky preferovaných etických postojov.

Osobnosť sociálneho pracovníka sa taktiež odvíja od kvalitného vzdelania, sociálneho rozhľadu, poctivosti, spravodlivosti, pravdivosti, pracovitosti, profesionálnych predpokladov a schopnosti komunikácie s klientom, inštitúciami a spoločenskými organizáciami. V práci sociálneho pracovníka zohráva dôležitú úlohu aj sociálne poradenstvo. Je to vlastne odborná činnosť zameraná na zistenie rozsahu a charakteru sociálnej situácie, hmotnej alebo sociálnej núdze, na zistenie príčin ich vzniku, poskytovania informácií a možnostiach ich riešenia. Má skutočne veľmi široký záber, a tým kladie na sociálneho pracovníka vysoké nároky. Sociálne poradenstvo začína stretnutím soc. pracovníka s klientom. Soc. pracovník musí preskúmať najosobnejšie oblasti ľudského života, venovať pozornosť a seriózny prístup k danému problému, vytvoriť podmienky, aby klient bol schopný hľadať, nájsť a vyjasniť možnosti, ako si poradiť so životom, s problémami a nasmerovať ho k úspešnosti.

Vidíme, že viesť soc. poradenstvo, podrobne sa zaoberať tým - ktorým problémom vyžaduje profesionalizáciu sociálnej práce, pripravenosť soc. pracovníkov pre konkrétnu praktickú činnosť a ich uplatnenie.

Dôležitou zásadou pri práci soc. pracovníka s klientom je dodržiavanie dôvernosti informácií. Osobné údaje možno zverejniť mimo zariadenia slúžiaceho klientovi iba s výslovným písomným súhlasom klienta. Výnimkou môže byť len stanovenie zákonom a súdne rozhodnutie. Medzi predpoklady soc. pracovníka radíme ľudský cit, vedieť sa vcítiť sa do sociálneho problému, oplývať dostatočným úsilím a správaním, rozumieť sociálnym problémom a vedieť ich rozpoznať, pochopiť a pomôcť ich produktívne riešiť. Záber soc. práce je skutočne mnohostranný. Odborné vedomosti, schopnosti, zručnosti, návyky, hodnotové orientácie a skúsenosti sú

potrebné na výkon tejto zložitej činnosti. Sociálny pracovník ich musí plne a s ľudskou prirodzenosťou využívať v prospech klienta.

Spoluúčasť klienta je východiskom i cieľom konania. V sociálnej práci je spolupráca s klientom komplikovaná. Ciele sociálnej práce si stanovuje klient so soc. pracovníkom spoločne. Čím presnejšie je vytýčenie cieľov, tým lepšie je možné orientovať klientov na ich dosahovanie. Soc. pracovník by mal taktiež vo svojej práci prihliadať na jazykovú zrelosť klienta. Vyjadrovanie musí byť vecné, jasné a prispôsobené sociálnemu stavu klienta.

Ďalšou súčasťou práce soc. pracovníka je tímová práca. Niektorí autori rozlišujú medzi tímovou sociálnou prácou a skupinovú prácou v pedagogike. Soc. pracovník by mal spolupracovať s členmi skupiny, ktoré prispievajú k realizácii diela. V práci soc. pracovníka sa stretávame aj s tzv. „iniciatívnym klientom“. Klient prichádza za soc. pracovníkom dobrovoľne a sám.

Je to prejav záujmu a určitej aktivity, že klient verí a chce so soc. pracovníkom spolupracovať. Prvoradou úlohou sa stáva nadviazanie primeraného kontaktu a vytvorenie motivácie. Pri stretnutí musí soc. pracovník spraviť anamnézu problému, musí zistiť, ako a prečo vôbec sociálny problém vznikol. Soc. pracovník musí taktiež zistiť sociálne role v ktorých klient zlyhal, odhadnúť najlepšiu možnosť riešenia, uskutočniť rozhovory s rodičmi, blízkymi, spolupracovníkmi. Musí identifikovať soc. problémy v tom zmysle, či sa vôbec o sociálne problémy jedná. Ak sa jedná o soc. problém, musí zvážiť schopnosti a predpoklady klienta a možnosti inštitúcií. Po diskusii s odborníkmi soc. pracovník stanovuje niekoľko možností, postupov, ktoré spolu s klientom môže modifikovať. Treba im dať konkrétnu a reálnu podobu.

Ukončenie sociálnej práce nastáva vtedy, keď sa soc. problém vyrieši, zmiernia sa konflikty klienta, alebo práca je prerušená pre absolútny nezáujem klienta, či jeho zásadne odmietavý postoj. Sociálny pracovník môže aj po ukončení problému naďalej kontakt s klientom udržiavať. Pokračuje dôvera, ktorá sa medzi nimi vytvorila.

Záver

Našou snahou bolo priblížiť postoje, konania a prežívanie stavu v pozícii nezamestnaného. V dnešnej dobe nie je jednoduché udržať zamestnanie, ktoré je zdrojom obživy skoro každej domácnosti. Na každého jedinca vplýva táto náhla sociálna zmena inak. Je potrebné skúmať problematiku prežívania nezamestnaného a tým sa snažiť o zabránenie pôsobenia vplyvu, na osobnosť jedinca. Mnohé výskumy sledovali, napr. či vnímanie šťastia vo svojom živote je trvalá charakteristika u nezamestnanej osoby, alebo situačný faktor, či očakávané zmeny v živote jedincov menia životné perspektívy a motivačnú štruktúru nezamestnaných. Je potrebné zamerať sa aj na postoje samotného jedinca, na jeho stavy, nálady, potreby a dôsledky, ktoré mu spôsobila strata zamestnania. Dôležitým momentom je aj preklenutie novej životnej situácie, a to je evidencia na úrade práce.

Často kladenými otázkami sú:

„Je pracovníčka na úrade ochotná pomôcť mi?“

„Čo môžem očakávať od inej osoby?“

„Nájdem si ľahšie prácu, ak sa zdôverím?“

Toto je len pár otázok z množstva, ktoré v priebehu niekoľkých minút preblesnú nezamestnanému hlavou. Ako to pôsobí na ich pocity, na ich prežívanie, na ich správanie? Dotkne sa fakt, že jedinec je bez práce jeho sebavedomia?

Existuje iba jeden spôsob, ako ľudí do viesť k tomu, aby niečo urobili: presvedčiť ich, aby to sami chceli urobiť. Toto dokážete, ak človeku poskytujete pozitívne stimuly.

PhDr. Miriam Hlinková

Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce
Trnavská univerzita
Univerzitné nám. č.1
917 00 Trnava
Slovenská republika
miriam.hlinkova@atlas.sk

Problémy školskej integrácie nevidiacich a možnosti kompenzácie

Problems of Visually Disabled Students' School Integration and Possibilities of Compensation

Renáta Hrušková

Abstrakt

V príspevku sme sa zamerali na oblasť školskej integrácie nevidiacich, ako aj na možnosti využívania rôznych foriem kompenzácie, ktoré vo veľkej miere uľahčujú zrakovo handicapovaným školskú ale i spoločenskú integráciu. Popísali sme pozitíva i negatíva ako integrovaného tak aj separovaného vzdelávania. Zároveň sme vyzdvihli dôležitosť spoločenských kontaktov u nevidiacich, ktoré sú základom vstupnej adaptácie a sebarealizácie, najmä v prvých mesiacoch štúdia. V príspevku sme poukázali na dôležitosť a pozitívny vplyv školskej integrácie na osobnosť handicapovaného jedinca, na to, že skutočná integrácia si vyžaduje zmeny nielen v organizácii školstva ale aj v myslení ľudí.

Abstract

The paper focuses on the school integration of the visually disabled and the utilization of various forms of compensation facilitating their educational and social integration. We describe the pros and cons of both integrated and separated education, emphasizing the importance of social contacts of visually disabled people. Such contacts form the basis for initial adaptation and self-fulfilment, especially in the first months. The paper discusses the importance and positive influence of school integration on the personality of the visually disabled person, as well as the fact that real integration requires changes not only in the organization of education, but also in people's way of thinking.

Kľúčové slová

handicap, nevidiaci, zrkové postihnutie, integrácia, kompenzácia, vzdelávanie, špeciálna pedagogika

Key words

disability, visual disability, integration, compensation, education, special pedagogy

V priebehu svojho dejinného vývinu sa ľudská spoločnosť musela vyrovnávať so zdravotným postihnutím svojich členov. Kultúrnu úroveň spoločnosti možno posudzovať i podľa prístupu k najslabším medzi ktorých zaraďujeme aj osoby so zdravotným postihnutím. Čím je spoločnosť vyspelejšia, tým sa v nej vyskytuje nižšie percento ľudí, ktorí odlišnosti a výnimočnosti postihnutých pokladajú za znepokojujúce či ohrozujúce a pociťujú ich ako nevítané, neželané.

Oblasť zdravotného postihnutia je veľmi široká a preto by bolo takmer nemožné ju celú rozpracovať v jednom príspevku. My sme sa zamerali na zrakovo postihnutých jedincov, pričom sa sústreďujeme najmä na nevidiacich a ich školskú integráciu.

Zrak je pre každého človeka veľmi dôležitý a jeho strata alebo poškodenie vedie k vzniku mnohých problémov. Pre mimoriadne nepriaznivé dôsledky vo všetkých oblastiach života je odborníkmi strata zraku považovaná za jedno z najťažších postihnutí.

V literatúre sa uvádzajú pojmy ako:

- zrkové postihnutie
- slepota
- nevidiaci

- nevidomí

Nám sa zdá najvhodnejšie používať pojmy zrakové postihnutie a nevidiaci.

Pojem **zrakové postihnutie** sa používa pre široké spektrum postihnutí zraku. Zrakovo postihnutých jedincov môžeme vo všeobecnosti rozdeliť do 4 skupín. V poradí od najľahších prípadov po najťažšie ide o:

- *osoby s poruchami binokulárneho* (vzťahujúceho sa na obe oči) videnia - osoby u ktorých nedochádza k vytvoreniu a splynutiu rovnocenných obrazov vnímaných podnetov,
- *slabozrakých* - osoby ktoré majú vážne poškodený zrak. Znížená schopnosť zrakového videnia im spôsobuje problémy s vykonávaním zrakovej práce,
- *osoby so zvyškami zraku* - táto skupina tvorí medzistupeň medzi slabozrakosťou a slepotou a preto sa používa aj označenie ako čiastočne vidiaci, prakticky slepí alebo ťažko slabozrakí,
- *nevidiaci* - osoby s úplnou stratou zraku ale aj osoby, ktoré majú zachovaný svetlocit a svetelnú projekciu. Zraková ostrosť je však taká malá, že takto postihnuté osoby nie sú schopné pracovať pod kontrolou zraku.

Diferenciácia zrakovo postihnutých je dôležitá, pretože podľa týchto stupňov sú deti zaraďované do výchovno-vzdelávacieho procesu. Okrem toho, cieľom diferenciácie je aj docieľiť prehĺbenie a zefektívnenie procesu celej výchovy. To platí tak pre špeciálne školy ako aj pre integrované triedy bežných škôl.

Vytváranie rovnocenných životných podmienok všetkých občanov, bez ohľadu na zdravotný stav vychádza z humanistického presvedčenia, že každý človek má svoju jedinečnú hodnotu a rovnaké právo na dôstojný život.

Integrácia je najvyšším stupňom socializácie človeka so zdravotným postihnutím. Odstraňovaním a zmierňovaním následkov postihnutia a jeho nepriaznivých dôsledkov vo vedomí človeka dochádza k jeho sebarealizácii. Pri integrácii ide o úplné zapojenie, akoby splynutie človeka s postihnutím, s ostatnou populáciou, a to vo výchove a vzdelávaní, v pracovnom uplatnení, v osobnom i spoločenskom živote. Integrovaný človek je samostatnejší, relatívne nezávislý, vyrovnaný so svojou zdravotnou situáciou, čo znamená, že dokáže žiť so svojím postihnutím aktívne, bez rezignácie.

V súvislosti so **školskou integráciou** môžeme povedať, že dnes sa už v mnohých odboroch zdravotne postihnutá mládež pripravuje na svoje budúce povolanie spoločne so zdravou mládežou. Preto musíme spomenúť, že pedagógovia by mali pri svojej práci používať metódy reedukácie, kompenzácie a rehabilitácie. Pričom metódy reedukácie tvorí súhrn postupov zameraných na postihnutú funkciu, kompenzačné metódy tvorí súhrn postupov zameraných na rozvíjanie náhradných nepostihnutých funkcií a rehabilitačné metódy sú utvárané súhrnom postupov upravujúcich spoločenské vzťahy a umožňujúce maximálny stupeň socializácie. Všetky tieto metódy sú v procese školskej a nielen školskej integrácie nevidiacich veľmi dôležité.

Postihnuté dieťa má právo, aby mu spoločnosť poskytovala tie isté príležitosti a podnety na jeho vývin, ako poskytuje jeho zdravým rovesníkom. Špeciálna výchova a vzdelávanie je vlastne len istou formou individuálneho prístupu, ktorý patrí medzi základné princípy všeobecnej pedagogiky a nie len špeciálnej. Je nehumánne vytrhávať postihnuté deti z prirodzeného rodinného prostredia pretože z neho vyplýva nevyhnutné odcudzenie ich rodine. Je zrejmé, že tak ako integrované, ale aj separované vzdelávanie postihnutých má svoje prednosti a nedostatky.

Spomeňme aspoň niektoré výhody i nevýhody vzdelávania ako v špeciálnych školách pre zrakovo postihnutých, tak aj v školách bežného typu.

Medzi **výhody vzdelávania v špeciálnych školách** patrí ich vybavenosť špeciálnymi pomôckami a zariadeniami. Počet detí v triede je menší, čo umožňuje vyučujúcemu lepšiu individuálnu prácu so žiakmi. V špeciálnej škole pracujú učitelia a vychovávatelia, ktorí absolvovali štúdium špeciálnej pedagogiky. Žiaci teda prichádzajú do kontaktu s pedagógom, ktorý ovláda špeciálne pedagogicko-výchovné a didaktické metódy, pomocou ktorých dosahujú výchovné a vzdelávacie výsledky, ktoré by u nevidiacich žiakov v školách bežného typu neboli inak možné napr. nácvik bodového písma.

Keďže špeciálne školy sú zvyčajne internátne, učitelia majú viac času učiť a nacvičovať so žiakmi také činnosti a zručnosti, ktoré nie sú zahrnuté v školských osnovách. Ide napr. o priestorovú orientáciu a samostatný pohyb nevidiacich. V špeciálnych školách sa výchova zameriava aj na činnosti, ktoré smerujú k rozvíjaniu kompenzačných činností a zručností.

Medzi **nevýhody vzdelávania v špeciálnych školách** patrí to, že deti sú oddelené od rodiny, a to z dôvodu, ktorý sme už vyššie spomínali, a tým je internátny pobyt. Keďže deti majú možnosť navštíviť svoju rodinu len párkrát do roka, oslabujú sa tým väzby medzi deťmi a ich rodičmi, súrodencami a širšou rodinou, čo má nesporne negatívny vplyv na ich osobnostný vývin a môže dôjsť i k citovej deprivácii. Ďalšou z nevýhod je, že v špeciálnej škole sa žiak môže porovnávať iba s rovnako postihnutými, čo môže znížovať jeho motiváciu na dosiahnutie maximálne možných výkonov. Ukazuje sa, že najpodstatnejšou nevýhodou špeciálnych škôl je, že žiaci majú málo možností na spoločenský styk s vidiacimi deťmi. Po skončení školskej dochádzky sa môže stať, že im budú chýbať určité zručnosti, skúsenosti prípadne sebadôvera na to, aby mohli žiť vo svete vidiacich (2).

Musíme však podotknúť, že aj keď nevidiace deti môžu mať málo spoločenského styku, nemali by sme najmä v dnešnej dobe keď sa snažíme o integráciu nevidiacich (príp. inak postihnutých) hovoriť o „svete vidiacich a svete nevidiacich“. Nevidiaci sú predsa takí istí ľudia len so zmyslovou poruchou, ktorá im nebráni v tom, aby hoci aj s rôznymi formami kompenzácie dokázali viesť plnohodnotný život. Potrebujú len to, aby ich spoločnosť akceptovala rovnako ako ostatných.

Medzi **výhody vzdelávania v školách bežného typu** patrí to, že pri uplatňovaní integrovaného programu škola umožňuje dodržiavať jednu z najdôležitejších podmienok zdravého vývinu dieťaťa, a to, bezprostrednú a každodennú účasť dieťaťa na rodinnom živote.

Pri integrovanom vzdelávaní chodia zrakovo postihnuté deti do školy spolu s vidiacimi deťmi. Každý deň sa spolu učia aj hrajú, čo im umožňuje lepšie porozumieť vidiacim a naopak. Spoločné vzdelávanie podporuje sociálne učenie a zabraňuje vyčleňovaniu. Aj rodičia si tak vedia urobiť realistickejší obraz o tom, čo ich dieťa dokáže urobiť samo.

Jednou z výhod integrovaného školstva je, že poskytuje oveľa širšiu škálu možných povolání, nakoľko špeciálne školy zužujú profesionálne možnosti na tradičné povolania podľa druhu postihnutia.

Medzi **nevýhody vzdelávania nevidiacich v školách bežného typu** patrí nedostatočná alebo žiadna vybavenosť škôl potrebnými špeciálnymi pomôckami. Niektorí vyučujúci v bežných školách nemajú potrebné špeciálno-pedagogické vzdelanie, a preto nevedia nevidiaceho správne učiť. Napriek tomu, v súčasnosti stále viac vyučujúcich si v tomto smere dopĺňa vzdelanie, čo im umožňuje lepšie zvládať ich každodennú prácu.

Stretávame sa aj s prípadmi, keď niektorí vyučujúci pristupujú k nevidiacim s mimoriadne ohľaduplným prístupom a pod akceptáciou si predstavujú rôzne úľavy, výnimky a výhody, ktoré však nezodpovedajú vedomostnej úrovni žiaka. Všetky

neopodstatnené úľavy a absencia požadovaných vedomostí postupne „vytláčajú“ nevidiaceho z kolektívu spolužiakov. On si potom stále viac uvedomuje svoj handicap. Pre odborný prístup v práci s nevidiacimi nie je charakteristická cesta výnimiek a nekonečných úľav, ale pevne stanovený cieľ a jasne vymedzené pravidlá.

Môžeme povedať, že výhody aj nevýhody vzdelávania sú na oboch stranách, ako v špeciálnych školách, tak aj v školách bežného typu. Napriek tomu si myslíme, že výhody v školách bežného typu prevládajú nad nevýhodami a v prípade dôslednej integrácii sa tieto nevýhody môžu postupne úplne vytratiť. Pre zdravý psychosociálny vývin jedinca, ako i pre úspešnú školskú aj spoločenskú integráciu je podľa nás dôležité, aby dieťa nebolo vytrhnuté z rodinného prostredia, to znamená, aby malo každodenný kontakt s rodičmi, súrodencami, starými rodičmi, ako aj s ostatnými členmi širokej rodiny.

Citová a sociálna včlenenosť integrovaných detí medzi zdravé je rovnako dôležitá ako ich výsledky v učení. Na kontakty s rovesníkmi majú vplyv osvojené komunikačné a sociálne zručnosti. V triede sa odporúča diskutovať o dôsledkoch zrakových porúch s jasnými informáciami o stave videnia spolužiaka. Vidíace deti sa tak učia porozumieť svojmu spolužiakovi, napr. sú vedené k tomu, aby nevidiaceho spolužiaka pozdravili ako prví (1). Prax ukázala, že nie je dobre nechať iba na dieťa, ako sa začlení do kolektívu.

Interakcie medzi deťmi treba sledovať a plánovať systematicky. Zmeny v kontaktoch medzi deťmi je nutné včas rozpoznať, aby sa predišlo izoláciám nevidiaceho.

Pre citový a sociálny vývin dieťaťa sú veľmi dôležité priateľstvá s rovesníkmi. Každé dieťa má byť vnímané ako individualita a zrakový handicap nemá byť pre dieťa nálepkou (3).

Aby bola možná úspešná integrácia nevidiacich detí v bežných školách, je potrebné vytvárať pozitívne spoločenské prostredie, kde sa akceptujú odlišnosti medzi deťmi a podporuje sa tolerancia a vzájomná súdržnosť.

Vďaka vytvoreným pozitívnym podmienkam a demokratizácii nášho školstva, sa konečne dostáva sa aj nevidiacim možnosť širšieho výberu povolania. Už nemusia vykonávať iba povolania, ktoré boli doteraz typické pre daný druh postihnutia. Konečne sa utvára priestor pre uplatnenie sa aj na poli intelektuálnych činností.

Jednu z najdôležitejších zložiek v praktickom živote každého jedinca zohráva **vizuálny analyzátor**. To bolo v minulosti prekážkou v reedukácii nevidiacich a viedlo k ich podradnému postaveniu v spoločnosti. Ako už vieme, až na niektoré fyziologické poruchy vizuálneho charakteru nie sú nevidiaci ukrátení o kvalitu vedomostnej úrovne oproti plnozmyslovej populácii. „Každý nevidiaci alebo vizuálne limitovaný uchádzač pre ďalšie štúdium musí z hľadiska psychológie učenia cieľavedome rozvíjať pozitívne črty osobnosti, potláčať nepríjemné pocity a budovať širšie sociálne kontakty“ (4 :94).

Vo vyučovacom procese sa môžeme stretnúť s dvoma typmi nevidiacich študentov, podľa toho, ako si osvojujú vedomosti:

- *Hmatový typ*, ktorý prijíma informácie prostredníctvom svojich poznámok vo forme bodového písma (čítaním),
- *Auditívny typ*, ktorý prijíma informácie prostredníctvom zvukovej nahrávky načítanej na magnetofónovú pásku (počúvaním).

Dnes si môže každý nevidiaci vybrať taký príjem informácii, aký mu vyhovuje. Niektorí si vyberú kombináciu oboch typov a iní zostanú iba pri jednom z nich.

K úspešnej školskej integrácii nevidiacich nevyhnutne patria rôzne **formy kompenzácie**, či už ide o sociálne služby alebo peňažné príspevky. Peňažné

príspevky slúžia nevidiacim napr. na kúpu rôznych pomôcok a techniky, používaním ktorých sa štúdium stáva pre nevidiaceho omnoho jednoduchším. Spomeňme aspoň niektoré.

Azda najviac používaným je *diktafón*, na ktorý si nevidiaci zaznamenáva prednášky a po príchode domov si ich môže prehrávať. Novšie typy - digitálne diktafóny umožňujú, aby digitálny záznam bol prenesený do počítača a synchronizovaný so softvérom na rozpoznávanie reči. Ďalšou prospešnou pomôckou pre žiakov a študentov sú *elektronické zápisníky* pre zrakovo postihnutých. Ide o prenosné elektronické zariadenie na záznam poznámok, prednášok a iných informácií. Jedným z nich je zariadenie Braille Lite, ktorý slúži ako malý počítač, kde si študent môže na disketu zaznamenávať prednášky. Po príchode domov si disketu vloží do počítača a prednášky si môže ešte doplniť a priamo vytlačiť v braillovom písme. Elektronické zápisníky patria medzi audio-taktilné (hmatové) pomôcky.

Medzi audio pomôcky patria tzv. *čítače obrazovky*. Čítače obrazovky sú programy, ktoré dávajú nevidiacemu možnosť vypočítať (prostredníctvom syntetizátora) všetko, čo je na obrazovke viditeľné. Hovoria to, čo nevidiaci stláča na klávesnici, čítajú obsah dialógových okien, príkazy a samozrejme text, ktorý je napísaný. Jeden z najpoužívanejších čítacích programov, ktorý usmerňuje nevidiaceho pri práci s PC, je program JAWS. Nevidiaci si ručne zapíše poznámky na disketu a po príchode domov si študent vloží disketu do počítača s programom JAWS, ktorý mu zapísané poznámky prečíta. Vďaka tomuto programu má nevidiaci možnosť pracovať na počítači a tak si spracovávať a dopĺňať prednášky. Tento program mu taktiež umožňuje pracovať s internetom. V prípade, ak študent vlastní notebook, môže si poznámky zapisovať priamo do neho. Niektorí študenti tento program využívajú aj z dôvodu, že im dáva pocit úplnej samostatnosti.

Okrem kompenzačných pomôcok nevidiaci v súvislosti so štúdiom často využívajú aj osobnú asistenciu, ktorá im pomáha zabezpečovať kontakt so spoločenským prostredím. Jedná sa napr. o sprievod do školy, zo školy, na koncert, či iné podujatia. Výhodou je aj to, že svojho asistenta si každý môže vybrať sám (5). Samozrejme, že nevidiaci môžu resp. využívajú mnohé iné kompenzačné pomôcky a sociálne služby, ktoré im uľahčujú nielen školskú, ale i spoločenskú integráciu.

Keď sa už nevidiaci rozhodol pre štúdium na vysokej škole, mal by dôkladne poznať študijnú problematiku odboru, pre ktorý sa rozhodol. Prípadný neúspech pri štúdiu, vyplývajúci z neznalosti zvoleného odboru, môže mať negatívne následky na osobnosť nevidiaceho. V súčasnosti najviac nevidiacich študuje na vysokých školách humanitného zamerania. Študujú napr. sociálnu prácu, pedagogiku, psychológiu, filozofiu a mnohé iné zamerania. (4)

Spoločenské kontakty u nevidiacich s ich spolužiakmi či pedagógmi škôl sú základom vstupnej adaptácie a sebarealizácie najmä v prvých mesiacoch ich štúdia. Nevidiaci študenti by sa mali snažiť o nadväzovanie kontaktov so spolužiakmi, ktoré by pretrvali nielen počas štúdia, ale aj v budúcom živote. Tieto kontakty by mali nevidiacim pomáhať pri prekonaní rôznych problémov a obtiažnych životných situáciách. Dobré medziľudské vzťahy sú základným faktorom úspešnej integrácie a všestranne harmonického rozvoja osobnosti nevidiaceho jedinca.

Rozvoj demokracie sa spája s prehlbovaním humanizmu, uplatňovaním tolerance, akceptovaním práv každého občana. Tieto idey sa konkretizujú aj vo vytváraní rovnakých možností pre všetkých, teda aj pre občanov s ťažkým zdravotným postihnutím. Je nesporné, že proces integrácie je zložitým procesom nielen u nás, ale aj v iných krajinách.

Zmierňovať či prekonávať nepriaznivé dôsledky postihnutia je možné používaním kompenzačných pomôcok, vytváraním primeraných podmienok vzdelávania aj na bežných školách, upravením pracovných podmienok pri výkone zamestnania, prekonávaním bariér pri mobilite, ale aj poskytovaním služieb sociálnej pomoci. Prehľbovať a urýchľovať spoločenskú integráciu občanov, aby aj zdravotne postihnutý človek mohol žiť plnohodnotný život, by v súčasnosti nebolo možné bez pomoci štátu, tak i rôznych neziskových príp. iných organizácií, združení a nadácií, ale i práce dobrovoľníkov.

Integrácia si vždy vyžaduje značne dlhý čas, zvýšené organizačné úsilie a samozrejme, veľké finančné náklady. Nikdy však nebude dostatočne úspešná, pokiaľ sa nezmení postoj spoločnosti k handicapovaným. Údaje mnohých výskumov svedčia o tom, že v postojoch spoločnosti došlo v poslednom čase k istému pozitívnemu posunu. Prejavuje sa to v zviditeľňovaní handicapovaných jedincov v masovokomunikačných prostriedkoch, v športe, ale aj v ďalších oblastiach záujmu verejnosti a čiastočne aj v politike. Napriek tomu, ešte stále nemožno postoj spoločnosti k handicapovaným považovať za optimálny. Zdravotne postihnutý človek potrebuje našu pomoc, aby mu bolo umožnené žiť čo najplnohodnotnejšie. Na úrovni štátu to môže byť formou sociálnej pomoci, či už ide o finančnú alebo inú pomoc a na úrovni jednotlivca môžeme začať našou akceptáciou a pomocou pri integrácii.

Literatura

- LOPÚCHOVÁ, J.: *Včasná integrácia zrakovo postihnutých detí na Slovensku*. 1. vyd. Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 2001, 61 s. ISBN 80-88868-1-8.
- POŽÁR, L.: *Školská integrácia detí a mládeže s poruchami zraku*. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského, 1996, 24s. ISBN 80-223-1101-4.
- PRIBULA, L.: Adaptácia chorého a chorobou oslabeného žiaka do výchovno - vyučovacieho procesu školy pri zdravotníckom zariadení. In: *Zborník so somatopedického seminára na tému „Prínos spolupráce zdravotníckych a pedagogických pracovníkov pri liečení a výchove chorého a chorobou oslabeného žiaka v zdravotníckom zariadení“*. 1. vyd. Prešov: Metodické centrum Prešov, 1995. s.4 - 14. ISBN 80-8045-006-4.
- STACH, T.: *Psychorehabilitácia a integrácia jedincov s chybami zraku*. 1. vyd. Prešov: L.I.M., reklamná agentúra, 1997, 112s. ISBN 80-967778-0-7.
- Zákon č. 195/1998 Z. z. - o sociálnej pomoci.*

Mgr. Renáta Hrušková

Katedra spoločenských vied
Technická univerzita v Košiciach
Vysokoškolská 4
042 00 Košice
Slovenská republika
renata.hruskova@tuke.sk

Súčasná mládež a kríza identity v globalizovanom svete

Present youth and identity crisis in a globalized world

Peter Jusko

Abstrakt

Jedným z charakteristických špecifik súčasnej mládeže je kríza identity. Sociálne súvislosti tohto stavu môžeme spájať najmä s viacerými nepriaznivými trendmi v súčasnej rodine, ktoré bývajú súborne označované ako kríza súčasnej rodiny. Spájané s ňou sú napr. demografické zmeny v ostatných desaťročiach, sociálne problémy až sociálnopatologické javy vyskytujúce sa v rodine, ale aj v kontexte tohto príspevku dôležitá zmena v postojoch mladých ľudí k rodine. Nezanedbateľným prvkom spolupôsobiacim v tomto procese je globalizácia, pretože hľadanie a najmä nachádzanie sociálnej, kultúrnej, národnej i osobnej identity v globalizovanom svete je výrazne zložitejšie ako kedykoľvek predtým. Negatívnou stránkou socializácie súčasnej mládeže je regresívna individualizácia, či až členstvom v niektorých subkultúrach spôsobené odspoločenšťovanie podstatných podstatnej časti súčasnej mládeže, ktoré krízové príznaky formovania identity súčasného mladého človeka završujú.

Abstrakt

One of the important characteristics of present youth is identity crisis. Social context of this status is connected first of all with social problems in present family, which is called present family crisis. It deals e.g. with demographic changes, social problems in family and important changes in attitudes of young people towards the family. Globalisation is also one of the component which influences this process. Searching of social, cultural, public or personal identity is more complicated than before. Regress individualisation of present youth which can be connect with membership in some subcultures can cause another crisis symptom of present young man identity forming.

Kľúčové slová

mládež, identita, kríza, globalizácia, rodina, problém, sociálna patológia, socializácia, iindividualizácia, subkultúra, sociálne prostredie

Keywords

youth, identity, crisis, globalisation, family, problem, social pathology, socialisation, individualisation, subculture, social environment

Úvod

Dôležitou súčasťou procesu socializácie u detí a mládeže je nadobúdanie vlastnej identity, pričom nenaplnovanie sociálneho aspektu identity mladého človeka úzko súvisí so vznikom problémov, ktoré súhrnne označujeme ako sociálnopatologické javy. Za rozhodujúce rizikové faktory dospievania u súčasnej mladej generácie môžeme považovať zlyhania pri nenaplnovaní jednotlivých vývinových úloh tohto vývinového obdobia.

Významnou charakteristikou sociálneho profilu súčasných detí a mládeže je nárast problémového a rizikového správania sa dospievajúcich. K prejavom sociálnych deviácií u detí a mládeže patrí najmä delikventné správanie a kriminalita, patologické závislosti, rizikové sexuálne správanie, poruchy v príjme potravy a kríza identity súčasných mladých ľudí.

Proces vytvárania identity človeka nie je možné zúžiť iba na mládež, ale na druhej strane je práve toto obdobie kľúčovým. P.Macek (2003, s.63) rozoznáva osobný a sociálny aspekt identity. Osobný aspekt identity čerpá predovšetkým zo sebareflexie

a seba hodnotenia, podstatným je vedomie vlastnej jedinečnosti, neopakovateľnosti a ohraničenosti voči druhým. Sociálny aspekt identity reprezentuje pocit začlenenia sa, spolupatričnosti a continuity vo vzťahoch i čase a priestore. V tomto zmysle sociálny aspekt identity často prerastá hranice existenciálneho zážitku vlastného ja.

V našom príspevku sa budeme venovať vybraným sociálnym aspektom identity mladého človeka, ktoré v nepriaznivej amplitúde ich vývoja spôsobujú vznik javu označovaného ako kríza identity. Patrí sem jednak globalizácia ako spoločenský proces a jej sociálne súvislosti, ktoré spôsobujú zneistenie mladého človeka pri hľadaní odpovedí na základné otázky formovania sociálneho aspektu identity ako sú napr. otázky: kam patrí, čoho som súčasťou, odkiaľ pochádzam a kam smerujem. V druhej časti priblížujeme niektoré riziká subkultúr súčasnej mládeže, ktoré vplývajú na prehlbovanie krízy identity súčasných mladých ľudí.

1 Globalizácia a jej vplyv na súčasnú mládež a rodinu

Globalizácia je, aj vo vzťahu k prebiehajúcej hospodárskej kríze, jednou z najčastejšie diskutovaných tém súčasnosti. Rozumieme ňou proces, "pri ktorom sa jednotlivé geopolitické oblasti postupne vzájomne zblížujú a zároveň sa stávajú vzájomne závislejšími v rámci globálneho svetového systému" (Šikula, 1999, s.27). Extrémne protirečivé prejavy a dôsledky globalizácie plodia na jednej strane jej stúpencov, na druhej strane odporcov.

Okrem materiálnych dopadov malo ľudstvo mnohokrát príležitosť navodiť aj zmeny v oblasti duchovnej. Prostriedkom, ktorý priamo determinuje duchovný stav spoločnosti je výchova. Jej hlavným „poľom pôsobnosti“ je rodina ako nenahraditeľný pilier prežitia a fungovania väčšiny spoločností moderného sveta a jej prirodzená súčasť deti a mládež. Postavenie rodiny, príp. perspektívy v súčasnosti, v čase snáh o globálnu seba organizáciu ľudstva, nie je možné jednoznačne určiť. Predovšetkým je potrebné dôsledne charakterizovať globalizačný proces, jeho východiská a ciele, potom dôkladne analyzovať pozitíva i negatíva jednotlivých aspektov globalizácie, a tým pochopiť ich skutočný vplyv na výchovu detí a mládeže v rodine. V tejto časti príspevku budeme charakterizovať a analyzovať vplyv globálnych zmien na deti, mládež a rodinu. Pokúsme sa preto charakterizovať niektoré aspekty globalizačného procesu a ich dôsledky na deti a mládež s osobitným zreteľom na život v rodine. Patrí k nim vzťah globalizácie a subsidiarity, spôsobu života mládeže a rodiny, sveta masmédií, ľudských práv, kultúry a výchovy.

Subsidiarita v širšom sociálnom kontexte znamená zachovanie postupnosti kompetencií pri riešení sociálnych problémov od najnižšej úrovne po najvyššiu. Zjednodušený model postupnosti zodpovednosti za vyriešenie konkrétneho sociálneho problému by mohol vyzeráť nasledovne: jednotlivec - rodina - obec - štát - medzinárodné organizácie. Rešpektovanie princípu subsidiarity teda stavia rodinu do úlohy jedného z najvýznamnejších, a z hľadiska riešenia najzodpovednejších subjektov spoločenského života.

V rámci globalizačného procesu pôsobí skupina krajín, ktoré najviac ovplyvňujú jeho charakter. Brzezinski (In: Krejčí 1999) ich nazýva tzv. geostrategickými hráčmi. Ide o štáty, ktoré majú kapacitu aj vôľu použiť svoj vplyv aj za svojimi hranicami. V tomto kontexte sledujeme v súčasnosti oslabovanie pozície USA a posilňovanie niektorých ďalších regionálnych, či civilizačných centier, ako napr. Rusko, Čína, India, JAR apod. Príčinou tohto stavu je niekoľko desaťročí prebiehajúca takmer celosvetová „amerikanizácia“ spôsobu života. Americký spôsob života má, podobne ako vlastne každý iný, svoje kladné (napr. vysoká miera individuálnej slobody) i

tenisté (napr. konzumný spôsob života) stránky. Je veľmi pravdepodobné očakávať v tomto smere významné zmeny.

Dôsledkom globalizácie v oblasti masmediálnej politiky je formovanie celosvetovej informačnej spoločnosti. Množstvo, kvalita a dostupnosť informácií pozitívne vplyvajú na vzdelanostný rast ľudstva. Negatívom, najmä v oblasti osobnostného vývoja človeka v období detstva a adolescencie, je pomerne ľahká dostupnosť eticky neprípustných zdrojov, predovšetkým prostredníctvom internetu.

Možnosti presadzovania ľudských práv sú jednou z nosných tém medzinárodnej politiky. Nedodržiavanie základných ľudských práv má priamy dopad na život (aj) detí a mládeže v rodine. Z pohľadu mladého človeka ako člena rodiny môže globalizácia priniesť okrem komplexného presadenia ľudských práv prvej generácie, aj čiastkové riešenia v oblasti práv druhej a tretej generácie. Aktuálnymi problémami z pohľadu mladých ľudí sú predovšetkým nezamestnanosť (nenapĺňovanie práva na prácu, ktoré má množstvo negatívnych materiálnych i psychohygienických dôsledkov na stabilitu rodiny) a problematika ochrany národnostných menšín (v SR najmä kontroverzná téma práv príslušníkov maďarskej národnostnej menšiny a rómskeho etnika)

Ak uvažujeme o globálnej budúcnosti ľudstva, ktorej nositeľom je práve mládež, potom je veľkým problémom zachovanie integrity a homogénosti existujúcich etnokultúr. Welsch (In: Mistrík 1999) hovorí v tejto súvislosti o troch rôznych prejavoch kultúrnych vzťahov: multikultúrnosť, medzikultúrnosť a transkultúrnosť. Príkladom premiešavania kultúr je francúzska metropola Paríž, vo vzťahu ku ktorej sme zaznamenali aj takéto konštatovanie: „pred dvadsiatimi rokmi to bolo mesto, ktoré sa pýšilo ako vzor európskej kultúry, európskeho vkusu, európskeho štýlu a umenia. Dnes je to čosi medzi Afrikou a Áziou, kde bieleho človeka stretnete takmer výnimočne“ (Đurica - Vnuk 1998, s.6). Z hľadiska zabezpečenia harmonického spolužitia príslušníkov rozličných kultúr je potrebné prijať adekvátne opatrenia v oblasti výchovy a vzdelávania. Tieto sú sústredené do profilovania tzv. multikultúrnej výchovy, ktorej cieľom je dosiahnutie medzikultúrnej kompetencie súčasných, no najmä budúcich generácií. Za skutočnú multikultúrnú výchovu považujeme podľa Banksa (In: Mistrík 1999, s.116) takú, ktorá „pomáha študentom chápať kultúru svojho spoločenstva a utvrdiť sa v nej, pomáha im oslobodiť sa od svojich kultúrnych obmedzení, umožňuje im utvárať a spravovať občianske spoločenstvo pracujúce pre spoločné dobro.“

2 Sociálne riziká subkultúr súčasnej mládeže

Jedným z najtypickejších skupinových sociálnych rysov mládeže je špecifická subkultúra, čiže integrovaný súhrn hodnôt a vzorcov správania, ktorými sa mládež odlišuje od väčšinovej spoločnosti. V podstate v rámci každého sociálneho systému je možné identifikovať takéto menšie kultúrne entity, ktoré zvyčajne nazývame subkultúrami.

Termín subkultúra často používame vo vzťahu k mládeži, pretože adolescenti i mladí dospelí sú vzhľadom k svojim sociálno-psychologickým charakteristikám vnímaní ako dynamizačný prvok spoločnosti. Schopnosť kreovať subkultúru však nie je výhradnou doménou mládeže. Formy správania, ktoré sú pre príslušníkov subkultúry signifikantné, napr. pozdrav, oblečenie, nadväzovanie stykov, slang apod. nájdeme prakticky v každej vekovej kategórii. Pre mládež je typická výrazná vnútorná nejednotnosť jej subkultúry, čo spôsobuje, že v spoločenskej realite v podstate existuje veľké množstvo rozličných subkultúr mládeže.

Vo víre spoločenských procesov súčasnosti akými sú najmä globalizácia a jej súčasti integrácia a regionalizácia na celospoločenskej úrovni, a progresívna či regresívna individualizácia na úrovni jednotlivca je subkultúra mládeže vo veľmi zložitej situácii. Ochota pripustiť riziká spojené s členstvom v subkultúre je nepriamo úmerná prirodzenej snahe mladého človeka po osamostatnení sa od inštitucionalizovanej konformity súčasného sveta. Miera spoločenskej akceptovateľnosti (niektorých) mládežníckych subkultúr oficiálnymi inštitúciami je naopak priamo úmerná miere rizík, ktoré ich pôsobenie v spoločnosti môže vyvolať. Sociálne riziká subkultúr súčasnej mládeže vidíme najmä vo vzťahu k socializácii mladého človeka, využívaní voľného času, sociálnemu prostrediu a v neposlednom rade existencii sociálnopatologických javov.

Podľa L. Višňovského (1998, s.86) je „socializácia procesom včleňovania sa do spoločnosti, počas ktorého sa jedinec naučí poznávať seba a svoje prostredie, osvoji si pravidlá spolunažívania a možné i očakávané spôsoby správania“. I keď socializácia je celoživotným procesom, v tomto kontexte akcentujeme jej význam predovšetkým v období dospievania. U adolescenta - člena subkultúry mládeže má socializácia špecifické rysy. Predovšetkým ide o oslabenie vplyvu kľúčových socializačných činiteľov tohto obdobia rodiny a školy práve na úkor vplyvu subkultúry. Nezanedbateľným je tiež podiel subkultúry na formovaní názorov a postojov mladého človeka.

V socializačnom procese mládeže zohráva významnú úlohu voľný čas. Jeho zmysluplné trávenie je determinované aj exogénnymi faktormi. Sociálnym aspektom voľného času sa venujú J. Hroncová a I. Emmerová (2004, s.134-136), ktoré poukazujú na význam vytvárania správnych postojov k voľnému času u detí a mládeže a tiež na vytváranie možností k účelnému a pozitívnemu tráveniu voľného času. Potenciálne kontroverzie v názoroch na spôsob realizácie voľného času medzi sociálnymi vedami a (najmä rizikovými) subkultúrami súčasnej mládeže vytvárajú priestor pre vznik alternatívnych foriem trávenia voľného času vo vzťahu k jeho často rizikovému využívaniu v mládežníckej subkultúre.

Podľa A. Žilovej (2003, s.37) „sociálne prostredie tvorí všetko to, čo je súčasťou života človeka v určitom sociokultúrnom celku“, za aký môžeme považovať aj subkultúru mládeže. Z hľadiska rôznych typológií prostredia je riziková mládežnícka subkultúra najčastejšie mestským až veľkomestským podnetovo chybným, ale pritom prirodzeným semiprostredím. Vzhľadom k tomu, že prostredie subkultúry môže mať na mladého človeka pozitívny ale aj negatívny vplyv zdôrazňuje v tejto súvislosti Pelikán (In: Hroncová, J. - Emmerová, I. 2004, s.115) nutnosť intervencie, ktorú zaraďuje do kompetencie tzv. sociálnych asistentov (sociálni pedagógovia, sociálni pracovníci).

Dlhodobá existencia nepriaznivých (až sociálne deviantných) dôsledkov príslušnosti k subkultúre sa stáva vážnym problémom predovšetkým vtedy ak vnútorná seba identifikácia mladého človeka s hodnotami subkultúry získava charakter sociálnej deviácie (Srový, P. 1999, s.15). Ritualizácia a habitualizácia sociálno-deviantných foriem správania v rámci subkultúry nás vedie k analógii tohto javu s niektorými typmi patologických závislostí, najmä tzv. kultovou. Problematike prevencie patologických závislostí a iných sociálno-patologických sa na Slovensku napr. venuje J. Hroncová a kol. (2004). Rizikové subkultúry mládeže považujeme za jeden zo symptómov anomickkej spoločnosti, spochybňujúci existujúci spoločenský poriadok, čím sa subkultúra mládeže dostáva do prirodzeného konfliktu s inštitucionálnym a legislatívnym zázemím súčasnej spoločnosti.

Literatúra

- ĎURICA, M.S. - VNUK, F.: *Nerozpúšťajme národy v „európskom“ kotle ako kocky cukru v horkom čaji*. In: *Zmena* 25/1998, s. 6 - 7.
- HRONCOVÁ, J. a i.: *Sociálna patológia a jej prevencia*. Banská Bystrica: PF UMB, 2004, 220s. ISBN 80-8055-995-3.
- HRONCOVÁ, J. - EMMEROVÁ, I.: *Sociálna pedagogika*. Banská Bystrica: PF UMB, 2004, 280s. ISBN 80-8083-028-2.
- JOHNSON, T.: *K novému obrazu*. Bratislava: Nová nádej, 1998, 56s. ISBN 80-85864-06-1.
- KREJČÍ, O.: Geopolitické hrátky. In: *Mezinárodní politika* 3/1999, s.27 - 30.
- MATOUŠEK, O.: *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998, 335s. ISBN 80-7178-226-2.
- MACHÁČEK, L.: Subkultúry nezamestnanej mládeže. In: *Závislosť*, roč.3, 1997, č. 16, s. 22.
- MISTRÍK, E. a kol.: *Kultúra a multikultúrna výchova*. Bratislava : Iris: 1999, 347s. ISBN 80-88778-81-6.
- ONDREJKOVIČ, P.: *Úvod do sociológie výchovy*. Bratislava: VEDA, 1998, 224s. ISBN 80-2240445-4.
- ONDREJKOVIČ, P.: *Sociálna patológia*. Bratislava: VEDA, 2000, 272s. ISBN 80-224-0616-3.
- SYROVÝ, P.: Alternatívni kultura a sociální patologie. In: *Éthum*, roč. IV, 1999, č. 23, s. 8-22.
- ŠIKULA, M.: *Globalizácia - rázcestie civilizácie*. Bratislava: Sprint, 1999, 124s. ISBN 80-8571-784-3.
- VIŠŇOVSKÝ, L.: *Teória výchovy*. Banská Bystrica: PF UMB, 1998, 121s. ISBN 80-8055-135-9.
- WARD, P.: *Jak se připravovat na práci s mládeží*. Praha: Portál, 1997, 143s. ISBN 80-7178-044-8
- ŽILOVÁ, A.: *Kapitoly z teórie sociálnej práce*. Badín: MENTOR, 2003, 107s. ISBN 80-968932-0-3.

doc. PaedDr. Peter Jusko, PhD.

Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta
Katedra sociálnej práce
Ružová 13
974 11 Banská Bystrica
Slovenská republika
tel.: 0042148/4364780
pjusko@pdf.umb.sk

Sociálně patologické chování a sociální exkluze

Social-pathological behavior and social exclusion

Alena Kajanová

Abstrakt

Příspěvek je výstupem z disertační práce autorky s názvem Sociální determinanty zdraví vybraných romských komunit. Výzkum probíhal formou terénního šetření u vybraných širokých romských rodin v Jihočeském kraji v období 2006-2009. Jednou ze zkoumaných oblastí je sociální exkluze. Sociální exkluze a její důsledek - sociálně vyloučené lokality jsou spojovány se zvýšenou mírou sociálně patologického chování (dlouhodobá nezaměstnanost, závislosti, kriminalita atd.). Specifickou patologii u romských komunit představuje vysoká míra zadluženosti, především u firem poskytujících půjčky na vysoký úrok.

Abstrakct

The contribution is a part of author's dissertation work named Social health determinants of chosen Romano communities. The research was held by field examination by widely chosen Romano families in South bohemia region during years 2006-2009. One of the checker areas is social exclusion. The social exclusion and its impact - socially expelled localities are connected with increasing measurement of social-pathological behavior (long-time unemployment, addictions, criminality etc.). Specific pathology by Romano communities is shown by high measurement of indebtedness, especially by companies which offers loans with high interest.

Klíčová slova

romské komunity, sociální exkluze, sociální patologie

Keywords

romano communities, social exclusion, social pathology

Úvod

Romové představují nejpočetnější etnickou menšinu v České republice. V současné době je jejich postavení dáváno nejčastěji do souvislosti s pojmem sociální vyloučení (exkluze), jakožto zásadním problémem, neboť velká část romských rodin¹ žije v tíživých materiálních podmínkách, jež vedou k celé řadě následných jevů, mezi něž patří i zhoršený zdravotní stav. Samotné sociální vyloučení představuje však pouze jednu z determinant, které zdravotní stav negativně ovlivňují, faktem je, že řada dalších je s tímto multidimenzionálním jevem značně provázána (nezaměstnanost, závislosti, rizika v dětství). Zdraví je výsledkem komplikovaného působení mnoha vlivů, které obecně nazýváme determinantami zdraví. Wilikinson (2005) jmenuje následujících 10 sociálních determinant zdraví: sociální gradient, stres, práce, sociální vyloučení, sociální opora, závislosti, výživa, nezaměstnanost, dětství a doprava.

Ve své disertační práci jsem se zaměřila na kvalitativní analýzu působení těchto determinant v každodenním životě u vybraných romských komunit v Jihočeském kraji. Disertační práce sloužila jako pilotní studie pro projekt Kvalita života, střední a zdravá délka života z aspektu determinant zdraví u romského obyvatelstva v České a Slovenské republice (GAČR č. 403/07/0336, hl. řešitel PhDr. Eva Davidová, CSc.).

¹ V České republice se odhaduje cca. 80.000 osob (Gabal, 2006).

Vzhledem k rozsahu a zaměření této stati se věnuji konkrétně determinantě sociální vyloučení spolu s determinantou závislosti a nezaměstnanost, které představují zásadní sociálně patologické prvky v popisovaných komunitách.

Teoretická část

Pojmu *sociální patologie* bývá užíváno jako shrnutí pro nezdravé, nenormální, obecně nežádoucí společenské jevy tzn. společensky nebezpečné, negativně sankciované formy deviantního chování (alkoholismus, prostituce, gamblerství, nadměrné užívání léků, kriminalita). „Patologičnost“ těchto jevů je však nutno chápat relativně. Názory na to, co je ještě „normou“ a co už není, jsou silně kulturně a historicky determinovány. Co je v jedné společnosti označováno za patologické, nemusí být ve druhé takto vůbec chápáno (Bartlová, 1998).

Sociální exkluzi (vyloučení) definuje Evropská unie definuje jako „proces (případně stav), který určité jednotlivce, rodiny, případně skupiny či celá lokální společenství (komunity) omezuje v přístupu ke zdrojům, které jsou potřebné pro participaci na sociálním, ekonomickém i politickém životě společnosti“ (Navrátil, 2002: str. 6).

Některé skupiny obyvatel jsou sociálním vyloučením ohroženy více než jiné. Jedná se například o nedostatečně vzdělané osoby, dlouhodobě nebo opakovaně nezaměstnané, lidi s mentálním či fyzickým handicapem, osoby trpící nějakým druhem závislosti, osaměle žijícího seniora, příslušníky různě (etnicky, nábožensky, sexuální orientací aj.) definovaných menšin, lidi, kteří se ocitli v těžké životní situaci, z níž si sami nedokážou pomoci a další.

Riziko sociálního vyloučení se zvyšuje v případě jedinců a skupin, u kterých se kumulují výše uvedené (popř. některé další) faktory (Gabal, 2006). V České republice se jedná především o příslušníky romského etnika. Sociální exkluze je devastující jak pro jím postiženou skupinu, tak pro společnost, v níž k němu dochází. Je jednak důkazem neúčinné solidarity, jednak představuje potenciál ohrožení výbušnou situací. (Navrátil, 2003).

Sociální exkluze souvisí se zvýšeným výskytem sociálně patologických jevů (Gabal, 2006). Dlouhodobě nezaměstnaní Romové, stejně jako ti, kteří jsou marginalizováni na trhu práce si postupně utvářejí alternativní životní strategie, pomocí kterých zajišťují svoji obživu. Jedná se v první řadě o vytvoření faktické závislosti na sociálních dávkách, zadlužování, práci „na černo“ a jiné neformální ekonomické aktivity.

Vedle drobné kriminality, která slouží především jako alternativní zdroj obživy, se objevuje například prostituce, která byla tradičně mezi Romy tabu (Davidová, 1994).

U starší generace se často setkáváme se závislostí na alkoholu, u mladší i na ilegálních drogách - vedle kouření marihuany se jedná především o závislost na pervitinu (v Jihočeském kraji) a heroinu (Severomoravský a Severočeský kraj), která postihuje často celé rodiny. Mezi nejchudšími je rozšířeno čichání toluenu (Pešek, 2006). Rozšířené je rovněž gamblerství (Gabal, 2006).

Vedle konzumace drog se v popisovaných lokalitách objevuje i jejich distribuce. Dealerství drog je typově vnitřním tak i vnějším způsobem kriminální obživy v romských lokalitách.

Obyvatelé lokalit se rovněž často zadlužují u lichvářů², ale především u firem poskytujících půjčky na vysoké úroky. Kriminalitou v sociálně vyloučených lokalitách se zabýval výzkum ministerstva vnitra ČR v roce 2006. V závěrečné zprávě uvádí,

² Lichva je úmyslným majetkovým trestným činem (§ 253, Trestní zákon č. 140/1961 Sb. ve znění pozdějších úprav), kdy je zneužita tíseň, rozrušení, nekušenost nebo rozumová slabost oběti a je jí pachatelem nabídnuta a splněna služba, jejíž hodnota je v hrubém nepochopu k hodnotě závazku oběti.

že specifické jednání sociálně vyloučených osob, včetně jednání kriminálního a sociálně patologického, je výsledkem jejich přizpůsobení na specifické životní podmínky. Vyplývá z osvojení si vzorců jednání, které se v rámci tohoto prostředí utváří a mezigeneračně dědí.

Metodika

Cílem mé práce bylo popsat vliv sociálních determinant zdraví na výzkumném souboru v širším kontextu. Popsat každodenní život respondentů v souvislosti se sociálními determinantami zdraví, se zaměřením se především na překážky jejich plnohodnotné participace ve většinové společnosti z důvodu sociální exkluze. Dílčím cílem práce bylo vytipovat návrhy pro možnosti řešení problematiky s ohledem na stávající zdroje regionu.

Vzhledem k zaměření výzkumu a specifikům cílového souboru jsem zvolila kvalitativní metodu střednědobého terénního socioetnografického výzkumu, kde stěžejní techniku představuje zúčastněné pozorování, doplněné o interview, sekundární analýzu dat a genealogii. Pro naplnění dílčího cíle jsem použila především metodu SWOT analýzy. V terénu jsem pobývala střídavě celkem po dobu 3 let.

Základní cílový soubor představovalo celkem 5 romských (a romsko-českých) rodin vybraných účelovým reprezentativním výběrem. Rodinu jsem pojala z širšího hlediska, tak jak dostupnost umožňovala. Počty přímo zkoumaných osob uvádím v závorce. Jedná se o 1 romskou rodinu, žijící v sociálně vyloučené lokalitě České Velenice (17 dospělých osob a 8 dětí do 18 let) 1smíšenou (romsko-českou³) rodinu z města České Velenice (bez ohledu na sociální stratifikaci - 2 dospělé osoby a jedno dítě), 1 romskou rodinu žijící v sociálně vyloučené lokalitě ve městě České Budějovice (4 dospělé osoby a 11 dětí do 18 let), 1 smíšenou (romsko-českou) rodinu z města České Budějovice (bez ohledu na sociální stratifikaci - dospělé osoby a dvě děti) a 1romskou rodinu, která představuje zástupce romské elity z města České Budějovice (5 dospělých osob a 4 děti). Etnický faktor („romství“) byl vymezen v první řadě subjektivním cítěním respondentů.

Doplňkový soubor tvořily osoby, které jsou nějakým způsobem v kontaktu s respondenty. Jednalo se jak o odbornou veřejnost (zaměstnanci úřadů, NNO), tak o sousedy, přátele atp.

Praktická část - výsledky

Lokalita Okružní 1, ubytovna Trival, České Budějovice, rodina A

a) sociální vyloučení

Městská ubytovna pro neplatiče⁴ na Okružní ulici patří mezi jednu ze sociálně vyloučených lokalit v Českých Budějovicích - dle Gabala (2006). Ubytovna se nachází na periferii města v průmyslové zóně se špatnou dostupností služeb a infrastrukturou (přes silnici se nachází zastávka MHD, která však jezdí v malých časových intervalech). To je opět typické pro sociálně vyloučenou lokalitu. „*Chodím do města pěšky, pro děti do školy. Autobus skoro nejedí a je to drahý.*“ (respondentka, 2007). V ubytovně funguje provozní řád, v přízemí je vrátnice s hlídací službou, která kontroluje návštěvy a případné černé obyvatele. Zkoumaná

³ Soustředila jsem se na rodiny, kde muž je Rom a žena neromka. Smíšené rodiny jsem zařadila z důvodu zkoumání možného ovlivnění neromskou kulturou.

⁴ Část obyvatel mezi neplatiče nepatří, jedná se o čekatele na byt.

rodina N však přesto ubytovala maminku paní N. Rodina N, bydlí v 1. patře, v bytě 2+k a čítá 2 dospělé a 7 dětí ve věku od 7 do 18 let.

Obyvatelé platí 1500,- Kč nájem + poplatky za energie rozpočtené na osobu. Pokoje nejsou vybaveny koupelnou, společné sprchy fungují na žetony á 10,- Kč/4 min, což představuje pro obyvatele, kteří mají většinou více dětí, nemalý výdaj.

Společné prostory jsou udržovány natatou pracovní silou. I přes úklid se na chodbách po krátké době nachází nedopalky od cigaret, obaly od potravin, léky a často i použité injekční stříkačky.

Vztahy mezi jednotlivými obyvateli, kteří sem byli sestěhováni z různých částí města jsou často napjaté. Ačkoli se může vnějšímu pozorovateli jevit, že sociální a finanční situace obyvatel je zhruba na stejné úrovni a objektivně tak skutečně je, obyvatelé se rovnocennými necítí v žádném případě. Jejich postoje vychází z tradičního romského hierarchického systému, který je do velké míry srovnatelný s kastovním systémem. Mnou sledovaná rodina je rodina neplatičů, tzn. nachází se na hierarchickém žebříčku až nejnižší: „*Lidé ze trojky (třetí patro) dělají rozdíl, cítí se být něco víc... Kamarádím se ale spíše s lidma z 1. patra...*“ (respondentka, 2007).

b) sociálně patologické jevy

Všichni dospělí členové rodiny N jsou dlouhodobě nezaměstnaní, vyjma babičky, která pobírá starobní důchod. Paní N pracovala naposledy na aktivačních pracích od města, pan N jako pekař dostal výpověď pro nadbytečnost. Nejstarší dcery ještě zaměstnány nebyly. Všichni jsou registrováni na úřadě práce, sami si však zaměstnání nehledají. Oba rodiče občas docházejí na různé brigády, žijí z podpor a sociálních dávek. Mají však velké dluhy (několik desítek tisíc korun) u firem s vysokoprocenní úvěry. Zároveň dluží Magistrátu města za předchozí bydlení a jízda dětí na černo v MHD se vyšplhala v úrocích na 20 tisíc Kč.

Všichni dospělí jsou silnými kuřáky⁵, kouří se doma, před dětmi, není vyhrazena žádná místnost pro kouření. Cigarety jsou na prvním místě: „*na cigára musí být vždycky*“ (resp., 2007). Děti do 15 let nekouří, pouze 2 synové to již zkoušeli.

Co se konzumace alkoholu týče, dopřává si jej převážně matka - „*pije každý den, pivo, víno* (sousedka resp., 2008)“. Toto potvrdili i pracovníci NNO, jejichž klientkou resp. je. Matka rovněž občasné hraje automaty. Tvrdé drogy se v rodině nevyskytují.

Lokalita Vitorazská 89, České Velenice, rodina K

„*Ve Vitorazské 89 bere hodně lidí drogy a tráva je to nejmenší, normálka. Měla jsem odstud hodně klientek - prostitutek. Často je prodává jejich kluk. Chodí na borůvky, i ty šlapky. Muži je často mlátí (že málo vydělaly).*“ (bývalý streetworker, Velenice, 2007)

a) sociální vyloučení

Dům, který Gabal (2006) charakterizuje jako sociálně vyloučenou lokalitu příhraničního městečka České Velenice, se nachází od centra 10 minut pěší chůzí. „*Vitorazská 89 je špatná adresa, když někde řekneš, že jsi z „89“, nikdo tě nezaměstná.*“ (resp, 2007) Obyvatelstvo domu tvoří v podstatě jedna širší rodina spřízněná prostřednictvím sourozeneckého vztahu pěti sester, celkem se jedná o cca. 70 obyvatel.

Obyvatelé platí předražený nájem rakouskému podnikateli, který se však o údržbu domu příliš nestará - zatéká, v domě jsou plísňe, topí se tuhými palivy, společné prostory jsou zanedbané.

⁵ průměrně se kouří krabička cigaret denně na osobu

b) sociální patologie

Většina obyvatel je dlouhodobě nezaměstnaných, či pobírají invalidní důchody nebo čerpají mateřskou/rodičovskou dovolenou. Několik mužů pracuje ve stavební firmě a pod městským úřadem. Nezaměstnaní jsou, s výjimkou jednoho muže, který zde nemá trvalý pobyt (dealer drog), registrováni na úřadu práce, v němž však nemají prakticky žádnou důvěru: „*pošlou nás někam na doporučenku a stejně už dopředu víme, že nás nevezmou.*“ (resp., 2007) a proto se snaží ptát se po zaměstnání sami. Bez vzdělání (většinou speciální či nedokončené základné) však jsou v městě s poměrně vysokou nezaměstnaností téměř bez šance. S diskriminací jsem se jako doprovod rovněž opakovaně setkala. Obyvatelé lokality si přivydělávají brigádami, sběrem železného šrotu, prodejem drog a dívky prostitucí.

Opět se zde setkáváme s velkými dluhy u firem typu Home Credit.

Kouření je i v této lokalitě normou. Více kouří ti, co chodí do práce: „*když chodím do práce se to bez cigarety nedá*“ (resp., 2007). Ženy kouří i v těhotenství. Když jsem se dotazovala na důvod, dostala jsem následující odpověď, kterou ostatní ženy v komunitě potvrdily, prý jim to potvrdil i lékař. Děti začínají kouřit velice brzy, okolo 12tého roku věku, je zde ale patrný generační posun: „*Děti jsou nevladatelné čím dál víc, je problém, že jsou pořád s velkými a od těch se všechno naučí, i kouření. Když já byla malá, začaly sme kouřit tak v 15ti a dneska kouří děti už ve 13. Kouří hlavně kluci, ale zjistili jsme, že i holka (11), sbírá na ulici vajgly* (resp., 2008).“ Zajímavý je postoj rodičů, kdy: „*si z toho dělají legraci, nikdo jí to ale nevyčítá*“ (neromská resp., 2008). Na rozdíl od budějovické rodiny jsou však jiné finanční priority, především děti: „*nekouřím, když nejsou peníze*“ (resp., 2008).

Alkohol se objevuje ve formě příležitostné konzumace, především v rámci rodinných oslav, „*chlapi chodí taky občas do hospody, to je normální, nevadí mi to, když to není často. Občas si koupí lahvové pivo domů.*“ (resp., 2008).

Mladší generace (od 13 do cca. 30 let) více či méně pravidelně konzumuje marihuanu. Na druhou stranu existují určité bariéry, například těhotenství: „*těhotný bych ale nenabídla, nejsem blbá*“ (resp., 2007).

Zatímco konzumaci marihuany mi respondenti přiznali téměř ihned po seznámení, ostatní (tvrdé) drogy představovaly dlouhou dobu tabu a byly presentovány s despektem. Až po dvou letech výzkumu mi někteří respondenti potvrdili domněnky o užívání pervitinu. Závislost jsem zaznamenala u dvou mužů a jedné nezletilé dívky, u níž problémy vygradovaly koncem roku 2008, kdy utekla z domova, neboť jí hrozilo opakované umístění do ústavního zařízení.

V lokalitě se vyskytuje rovněž prostituce u mladších dívek. Skutečnost, že prostituce u Romů byla a stále je tabuizovaná potvrzuje rovněž fakt, že ze začátku, když jsem s rodinou začala spolupracovat, stavěli se všichni členové k tomuto tématu jednoznačně odmítavě: „*To my by sme nikdy nešly, to u nás (u Romů - pozn. autora) nedělají*“ (resp., 2006), případně souhlasili s tím, že ve městě prostituce existuje i mezi Romy, ale v žádném případě se netýká jejich rodiny: „*jo, šlapou tady, u Lany (hotel), ale já je neznám.*“ (resp., 2006).

Jiné odpovědi se mi dostalo ze strany pracovníků Městského úřadu, stejně jako příslušníci městské policie, domnívají se i pracovnice sociálního odboru, že dívky z Vitorazské č.p.89 si přivydělávají prostitucí. Až ke konci výzkumu mi bylo prostituující chování potvrzeno i ze strany komunity, avšak se značným studem.

Závěr

Sociální exkluze má stejně tak mnoho vzájemně provázaných příčin, jako důsledků.

Závislosti úzce souvisejí se sociální exkluzí. Příčinná souvislost může být obousměrná. Nezaměstnanost přivedla mnoho romských obyvatel k neplacení dluhů a následné exekuci, symbolické vyloučení, tzv. „špatná adresa“ pak neumožňuje nalézt plnohodnotné místo, tím spíše, přidá-li se etnický prvek. Obyvatelé pak tíhnou k alternativním zdrojům obživy, které často přesáhnou rámec legality. Lidé propadají závislostem, aby se pro ně staly akceptovatelnějšími životní podmínky, na druhou stranu závislosti jsou jednou z příčin sociální exkluze. Respondenti kteří kouří, užívají alkohol a další drogy, si jsou vědomi zdravotních důsledků, stejně jako finanční zátěže, přesto se jich nechtějí (nebo nedokážou?) vzdát.

Na druhou stranu sociálně vyloučení jsou velmi zranitelná skupina pro osoby profitující na lidské finanční nouzi - reprezentované firmami půjčujícími na vysoký úrok.

Literatura

BARTLOVÁ, S.: *Sociální patologie*. Brno: Institut pro vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví v Brně, 1998.

DAVIDOVÁ, E.: *Romano drom - Cesty Romů 1945-1990: změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004, 273s. ISBN 80-244-0524-5.

GABAL, I.: *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Praha: Gabal analysis & consulting, 2006.

NAVRÁTIL, P. a kol.: *Romové v české společnosti*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003, 223s. ISBN 80-7178-741-8.

PEŠEK, T.: *Jihočeský streetwork*, [online]. c 19.12.2006. Dostupné z: http://www.streetwork.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=538

WILKINSON R., MARMOT, M.: *Sociální determinanty zdraví - Fakta a souvislosti*, 1. vyd., Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky, 2005.

Mgr. Alena Kajanová

Zdravotně sociální fakulta
Jihočeská univerzita (ZSF JU)
Katedra sociální práce a sociální politiky
Staroměstská 16
370 04 České Budějovice
tel.: 732 155 818
Ali.Kajanova@email.cz

Sociálně patologické jevy mládeže, komparativní výzkum

Social pathological phenomena of youth, comparative research

Milan Kný, František Stejskal

Abstrakt

Deset let od interpretační zprávy z grantového výzkumného úkolu došlo ke změně vnější situace, ale řešení problému je stále otevřené. Mezi tématy bezpečnostního managementu v Čechách, na Slovensku i v dalších zemích EU zajisté patří normalitní regulátory proti kriminalitě a nežádoucí deviaci jednání naší mládeže. Časové a prostorové (SR) srovnání poznatků by mohlo upřesnit náhled na další výhled a možnosti sociální prevence.

Abstract

Since the interpretative grant report was published ten years ago, the external social situation has changed, but problem-solving is still open. Standard regulators defeating criminality and undesirable deviant behavior of youth belong undoubtedly to the topics in security management in the Czech Republic, Slovak Republic and other EU countries. Comparing the results in time and space could help to define future development and specify possibilities of social prevention.

Klíčová slova

sociální patologie, bezpečnostní management, výzkum, mladá generace.

Keywords

social pathology, security management, research, young generation.

Motto: Zdraví a harmonie subjektu je optimem udržitelného rozvoje systému.

Úvod

Princip existence nejlépe charakterizuje spirituální: „prach jsi a v prach se obrátíš“. Naproti tomu „stále výš, dokonaleji, radostněji“ je utopie a pouhá touha člověka a iluze celých kultur. Strategický management a marketing pracuje s pojmem „životní cyklus“ produktu nebo výrobku, služby. Člověk se za jistých předpokladů dožívá vyššího věku; tento jev je hromadný, kdy průměrný věk mužů i žen v našich zemích vzrostl¹. Agregátní ukazatel národního hospodářství v nové době² stále rostl a to vždy z nového základu až do vzniku velkého globálního problému.

Lidstvo, management, člověk zapomíná na špatné a znovu je nuceno vzpomenout na zabezpečování své činnosti a statků proti rizikům, která jsou dána vyšší existencí. Bezpečnost je v našem jazyce širokým pojmem. **Bezpečnost** jako cílový stav nemůže být teoreticky nikdy dokonalý, zvláště když „stav“ představuje časový interval.³ Obrana, ochrana, zabezpečení objektu je dílem řízeného procesu (instinktu v přírodě) k delší a lepší existenci, nikoliv trvale a neměnně za proměnlivých nečekaných podmínek. Preferována je kvalita života.

K tématu svého odborného sdělení nalézáme množství systémových analogií a inspirací z různých oborů poznání. Za vhodné považujeme přiblížit, v čem a proč

¹ Podle demografických statistik za posledních 20 let ve střední Evropě průměrný věk mužů i žen o několik let vzrostl, v západních zemích je o něco vyšší. Ve všech věkových kategoriích je šance na vysoký věk vyšší. Zároveň více mládeže studuje, přibývá závislých na psychotropních látkách a fond pracovní doby klesá. Mandatorní výdaje státu rostou. Do důchodu odcházíme později. Očekávaná délka života v ČR při narození v roce 2006 je u žen 80 let a u mužů 74. V SR o 2-4 roky, podle Eurostat méně.

² HDP v ČR po roce 1990 roste. Od 2009 je předpoklad poklesu až stagnace.

³ Srovnání stavu a situace, bezpečnostní situace - nyní neznamená okamžik, dynamické pojetí situace.

náleží „sociálně patologické jevy“ (SPJ) k tématu konference. Zřejmě proto, že jsou odborné konference součástí vědecké a výzkumné činnosti vysokých škol a z příspěvku lze poskytnout jisté inspirace.

Kriminalita a sociální patologie občanů, mládeže i dětí se projevuje v národní bezpečnosti i v mezinárodním měřítku. **Prevence proti nežádoucím jevům** je považována za **řízený proces** ochrany společných hodnot demokratické společnosti.

Příspěvek bezprostředně vychází z publikace Sociálně patologické jevy dětí a mládeže v České republice.⁴ Výsledky výzkumu⁵ zachycují terénní sociální situaci uprostřed demokratického vývoje naší společnosti. Nabízí se po dalších deseti letech v současnosti ověřit poznatky jak v českém, tak slovenském prostředí. Skromná výzva a přání autorů k dalším řešitelům poskytne protihodnotou především výsledky analýzy problému, jež jsou nutné stanovit před vlastním ověřováním hypotéz v terénu.

Základní kategorie

Kromě teoretických, literárních zdrojů o SPJ využíváme dalších empirických zdrojů. Dotazováním u široké laické veřejnosti nalézáme jen část odpovědí. Relativně hodnotnější jsou zdroje expertní, když ovšem odborníků SPJ - mládeže je několik kategorií dosti odlišných. K dotazování a interpretaci výsledků je třeba hledat kompromisní jazyk a komunikační prostředek hromadné dekodifikace významů a porozumění.

SPJ představuje obecně jev, „J“ znamená také jednání, projev, čin, skutek. Výzkum akceptoval současnou sociologickou hierarchii činů (od málo žádoucích až k nepřijatelným):

1. Asociální
2. Antisociální
3. Sociálně patologické
4. Delikventní (kriminogenní)
5. Kriminální

Hranice mezi kategoriemi, negativně deviantních činů jsou difuzní s fuzzy nezřetelnými hranicemi. V širším smyslu jsou všechny, nejen ad 3., považovány za „SPJ“. V procesu výzkumu však byly shrnuty do tří souhrnných kategorií SPJ:

1. Asociální
2. Antisociální
3. Kriminogenní a kriminální

ASOCIÁLNÍ činnost se vymyká sociálním a mravním normám společnosti. Prohřešky proti kulturním vzorcům etiky a etikety, neslušnost, neposlušnost, zlobivost dětí jsou předmětem výchovy a adaptace sociálního subjektu. Jak pokročila tolerance společnosti, médií, dospělých k vulgárnosti, negalančnosti, agresivitě mladé generace? Jak působí příklady, např. při odolávání zlovyků? Trestáme, tolerujeme, vysvětlujeme nebo ignorujeme drobné i větší prohřešky?

ANTISOCIÁLNÍ činy skrývají úmysl a jsou různě uvědomovány (*oproti minulé generaci u mladších dětí, viz snížení hranice trestnosti*). Bývají také součástí vývojového stádia jedince na základě potřeby protestovat, negovat vše současné a dospělé autority. Mohou způsobit škodu na věci, újmu jinému. Blízko k této kategorii

⁴ Autorská trojice: PhDr. František STEJSKAL, CSc., Ing. Milan Kný, CSc., Mgr. Jan VOTRUBA vydala v Praze 1999.

⁵ Sociálně patologické jevy v obcích a regionech, závěrečná výzkumná zpráva grantu Ministerstva vnitra ČR - RN 19951997003. Výzkum probíhal 1996 – 1997 a odborně implementován 1998 a 1999.

nalézáme prvky šikany, vandalizmus, podvody - falzifikaci, poškození zdraví, sektářství a extremismus - třeba jen participativně pasivní. Dítě je v roli agresivně aktivní i pasivně trpící oběti.

SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÁ je v podstatě antisociální činnost jisté společenské nebezpečnosti. Výzkum ji blíže charakterizoval na svých začátcích. V užším smyslu je společensky závažnější, těžko omluvitelná. Juvenilní komunita ji imitačním reflexem zmnožuje, v davu emotivně bez zábrán, může se stát životním stylem (extremisticky „zelení“) části generace. Frekvencí a popularizací (mediálně) ohrožuje duševní zdraví a mravnost jedince a duchovní zdraví a kulturu národa. Takto transponovaná dosahuje úrovně sociální hrozby proti sociální soudržnosti. Psychopatičtí a sociopatičtí jedinci vyhledávají skupinovou činnost a zhoršují i málo nebezpečné úmysly society. Např. v každé demonstraci na náměstí i stadionu se vtěsnají do davu „nežádoucí živly“ notoričtí agresori **pro i proti** v čemkoliv. Činnost není nutně v rozporu s literou zákona.

DELIKVENCE je taková činnost sociálně patologická, která má již kriminogenní charakter. Juvenilní delikt je chápán jako biologicko - psychologicko - sociální čin s vysokou mírou spoluodpovědnosti sociálního okolí. Orgány činné v trestním řízení řeší delikty dětí a mládeže v prostředí práva a zákonnosti. Probační činnost má osobitý záběr a předcházení, potrestání a resocializace mladistvého delikventa vyžadující součinnost. Často nebývá nápravně účinná. Delikvence z řad dětí a mládeže i mladých dospělých je predikcí celospolečenské zátěže.

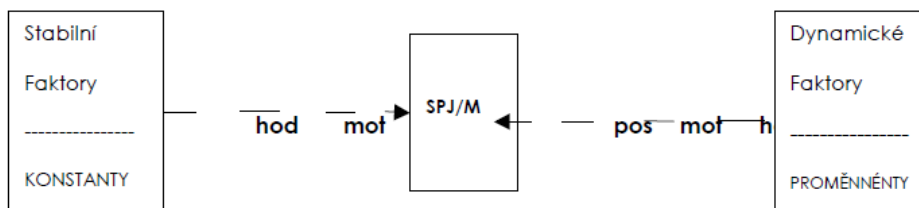
KRIMINÁLNÍ ČINNOST, zločinnost, páchaní trestných činů nebo skutků, významné porušování zákonných norem je předmětem více disciplín. Kriminologie sleduje zločinnost jako společenský jev, jeho formy, vývoj, aktivní opatření k zmírnění dopadů a k sociální prevenci. Kriminalistika sleduje cesty pachatele a odhalování či dokazování k přiřazení činu a činitele, k identifikaci a expertní analýze. Viktimologie z pozic kriminalistiky a forenzní psychologie sledují činnost, rysy a role obětí. V SPJ nalézáme děti a mládež jak v roli aktivního pachatele, tak pasivní oběti. Často v bivalentním postavení.

SPJ jsou v souhrnu pojmem multifaktorové činnosti, společensky rizikové. Společensky významná je včasná identifikace SPJ i při málo nebezpečné úrovni v reálním čase a prostoru a intervence. Pozdní a neadekvátní reakce bývá u jednotlivce příčinou ztracené šance. Kdo je za to odpovědný? Subjekty a instituce od rodiny po parlament mají úkoly, regulační povinnost, odpovědnost i pravomoc čelit negativním důsledkům SPJ/M.

KRIMINÁLNÍ ČINNOST je krajní podobou sociálně patologické činnosti z pohledu společenské nebezpečnosti. Aktuální vymezení obsahu řeší právo.

Model SPJ

Koncept (1) rozlišuje vlivové faktory vůči SPJ/M ústící od postojů na faktory relativně stálé - KONSTANTY a na dynamicky situační - PROMĚNNÉ. SPJ/M - sociálně patologické jednání a chování mládeže vychází z obou typů faktorů procesem od **hodnotové** orientace jedince a komunity přes **motivaci** (pobídky a podněty) k **postojům**.

Konstanty	Proměnné
kultura	občanská společnost
Náboženská organizace	Ekonomika - prosperita
Škola	Socialita - migrace, nezaměstnanost
Rodina	Geopolitika - sousedství států
Komunita vrstevníků	Vnitřní politika - státní správa
Tělovýchova a sport	
Zdravotnictví	
Životní prostředí	

Začlenění faktoru do skupiny (např. mezi konstanty) není v praxi jednoznačné. Mezi oběma skupinami lze analyzovat zajímavé vztahy.

Optiku kauzality mezi příčinou - vlivovým faktorem a následkem chováním mládeže lze ilustrovat na proměnném faktoru „ekonomika“. Zdravá ekonomika produkuje prosperitu a následně stabilitu society. Opačný vývoj ekonomiky může být naopak živnou půdou nestability, extremismu, sociálních protestů. Příklad je zjednodušený a představuje spíše další trs faktorů, někdy i s „opačným znamením“. Faktor „rodina“ patřil tradičně mezi dlouhodobě neměnné zákonné (církvní) svazky rodičů ve sňatku s dětmi dochovanými do plnoletosti.

Konstantní faktor představoval **eufunkční** podobu normového svazku úplné, harmonické rodiny. Porucha harmonie představuje **dysfunkční** podobu konfliktní rodiny s tenzemi. **Disfunkční** rodina je již prostředím nefungujícím a rozbitým, nevhodným pro zdravý růst dítěte. Jedinci z takového prostředí hledají jinde sociální respekt a komunikační ohlas v partě vrstevníků. Období protestů zažívají pubescenti běžné rodiny zpravidla přechodně a návratně nebo se promění ve fázi zrání. Disharmonické prostředí bývá rizikovější.

Lze pracovní charakterizovat SPJ/M jako „destabilizaci konstant převahou dysfunkčních proměnných, respektive ochromení vlivu eupfunkčních proměnných (dys)disfunkčními konstantami (VOTRUBA 1997)?“

Koncept (2) přibližuje pojetí sociální patologie a sociální deviace. Její harmonickou složkou je normalita, která je relativizovatelná např. statistickou podobou normálního rozložení četností ve statistickém souboru. Gaussova křivka zobrazuje rozložení četností do podoby homole cukru a záleží na intervalu vlevo a vpravo souměrně od vertikální osy souměrnosti, kde je prostor normality a kde kladná a záporná extrémní deviace. Záporná sociální deviace odpovídá zhruba SPJ.

Normalitu určuje síla tradic a vizí budoucnosti vyvíjejících se relativně pomalu evolučními pravidly s některými skokovými až revolučními změnami. Sociální normalita je tvořena sociálně ekonomickými podmínkami života, souborem hodnot (hodnotových žebříčků u jednotlivců), kulturními rysy vč. životního způsobu, politickým režimem (společenským řádem). **Normalita** je vztahové pole jedince (občana) mezi dvěma tolerovanými hranicemi (zde nikoliv „identifikace s normou chování“ (VOTRUBA 1991). **Abnormalita**, např. basketbalisty vysokého 224 cm není negativní zónou, pokud vlastnost „není na obtíž jedinci“. **Anomalita** je odchylka od normality ve smyslu biomedicínském, psychologickém, sociálním - sociologickém a etickém. **Kulturu** rozumíme nad obvyklé pojetí také „vztah jedince a juvenilní skupiny ke kultuře, hodnotám způsobem chování. **Mimo normu** patří nekulturnost mladistvých vandalů. Jedinec formovaný sociálně psychologickým prostředím, svými postoji a jednáním, je v jisté úrovni ovlivněn kulturním prostředím ve třech komunikačních vrstvách:

Eufunkční	estetické, hodnotově pozitivní - <i>hudební interpretace</i>
Dysfunkční	problémové, kýčové - <i>grafity sprejerů</i>
Disfunkční	sociálně patologické - <i>akční vzory přepadání slabých k drobným krádežím</i>

Výzkum řešil také pojetí subkultury a kontrakultury.

Koncept (3) „pentagon“ zpravodajských jednotek o SPJ/M představuje model pětiúhelníku, v jehož středu jsou SPJ. Vrcholy tvoří: **policisté - přednostové - starostové - experti - veřejnost.**

Soubor téměř čtyřiceti typů SPJ byl reflektován zvláštním šetřením u „**policistů - mládežníků**“, jejich funkčním zaměřením je kriminalita mládeže. Návratnost dat distribuovaným zadáním byla prakticky 100% po reprezentantovi z každého (českého 1998) okresu. Policista poměřuje své hodnocení sociálně patologického skutku zněním zákona a společenskou nebezpečností (návratnost 87 dotazníků).

Soubor přednostů okresních úřadů (v ČR před reformou státní správy). Předpokládalo se, že státní úředník ve střední úrovni suverénní v regionu, dbá na dobrý image svého území. Ke všemu co obraz narušuje by se měl vyjádřit kriticky. Jedná se již o pohled politický. Soubor oslovených byl středně rozsáhlý jako u policistů (Návratnost 44 dotazníků).

Soubor starostů představuje volené zástupce místní samosprávy a ti nejsou delegovanými profesionály státu. Výzkum probíhal na počátku konstituovaného vztahu uvnitř veřejné správy. Starostové malých obcí, středních sídel a primátoři velkých měst nejsou zcela homogenní skupinou respondentů. Ženy starostky a mladí do 35 let se vyskytují spíše v menších sídlech (Návratnost 74 dotazníků).

Soubor expertů tvoří odborníci profesně zaměřeni na sociálně patologické projevy juvenilní populace. Bývají vysokoškolsky vzdělaní v oboru psychologie, pedagogiky, představují lékaře, hygieniky, epidemiology, dětské lékaře, kurátory a právníky, pracovnice pedagogicky - psychologických poraden, převážně ženy (Návratnost 71 dotazníků).

Soubor veřejnost na rozdíl od prvních čtyř typů respondentů nebyl osloven rozsáhlým dotazníkem k výzkumu SPJ/M. Bylo využito jen několika otázek v rámci jiného výzkumného šetření ze širokého vzorku laické veřejnosti.

Následující tabulka znázorňuje diferenciaci hodnocení pěti skupin oslovených respondentů na „oznámkování“ (1 až 3 jako na vysoké škole) nepřijatelnosti sociálně patologického jednání mládeže z hlediska reálné společenské nebezpečnosti, tzn. I z hlediska výskytu. První čtyři skupiny měly nabídnutu škálu 39 SPJ s

charakteristikou. Veřejnost formulovala některé SPJ sama a bylo jich celkem registrováno 23. Uvedeny jsou jen srovnatelné s výčtem SPJ čtyř skupin s předpokladem, že obsah je při stejném názvu podobný.

SPJ	STAROSTOVÉ		EXPERTI		POLICISTÉ		PŘEDNOSTA		VEŘEJNOST	
	pořadí	známka	pořadí	známka	pořadí	známka	pořadí	známka	pořadí	známka
VRAŽDY	1	2,79	2	2,92	1	2,98	1	2,95	0	
TERORISMUS	2	2,77	1	2,95	7	2,63	2	2,90	0	
DROGY-OBCHOD	3	2,69	3	2,89	4	2,80	3	2,88	0	
VYDÍRÁNÍ	4	2,69	5	2,74	2	2,85			0	
FAŠISMUS	5	2,60	7	2,74	10	2,59			2	2,79
ZNÁSILNĚNÍ	6	2,60	6	2,78	3	2,85	4	2,81	1	2,87
NARKOMANIE	7						9	2,76	6	2,70
ZABITÍ	8						7	2,79	0	
KUPLÍŘSTVÍ	9		4				4	2,81	0	
UBLIŽENÍ NAZDR	10	2,53	12	2,56	9	2,60			3	2,77
VLOUPÁNÍ	11								0	
ZBRANĚ	12								0	
TYRÁNÍ ZVÍŘAT	13								4	2,74
ŠIKANA	14	2,43	8	2,68	8	2,62			7	2,70
VANDALSTVÍ	15								9	2,57
OHROŽOVÁNÍ STARŠÍCH LIDÍ	16		9				11	2,67	0	
VYTRŽNICTVÍ	17								0	
PERVERZE	18								0	
NAPADENÍ	19	2,26	16	2,35	15	2,49	15	2,53	0	
ZLOBA	20								21	2,06
XENOFOBIE	21								12	2,50
SEKTY	22								13	2,49
KRÁDEŽE IMPULSIVNÍ	23								0	
GAMBLERSTVÍ	24								17	2,38
SEXUÁLNÍ DEVIACE	25								0	
ALKOHOL	26	2,08	25	2,06	27	2,02	24	2,19	18	2,31
PORNOGRAFIE	27								20	2,08
SPREJERSTVÍ	28								0	
AGRESIVITA	29	2,00	18	2,26	24	2,05	27	2,14	10	2,58
KRÁDEŽE PRO ZISK	30								0	
ETNIKA	31								0	
ZÁŠKOLÁCTVÍ, ÚTĚKY	32	1,72	30	1,69	31	1,86	33	1,84	22	2,04
NUDA	33								0	
OBCHOD NELEGÁLNÍ	34								0	
ODMÍTÁNÍ VOJNY	35								0	
LHAVOST	36								0	
FANDOVSTVÍ, VLAJKONOŠI	37								14	2,48
KLEPTOMANIE	38								0	
KVERULANSTVÍ	39	1,47	38	1,27	39	1,33			0	

Policisté zvažovali své hodnocení z hlediska zákona, starostové a přednostové podle zátěží v dané lokalitě a vzhledem k úřadu. Experti jako odborníci „na mládež“ zvažovali podle svého odborného a funkčního zaměření každý skutek důkladně a podloženým způsobem. Střední hodnota - skupinová známka vznikla se

širokým rozptylem hodnot. V hodnocení se promítá přísnost a tolerování a v *pořadí* relace mezi činy v rámci skupiny (se liší), když u starostů je škála úplná.

Interpretace a komparativní možnosti vyžadují určitou zkušenost a „velkorysost“ při doložení názorů čísly - **pořadím a známkou**. Je poučné sledovat míru shody a rozdílnosti a hledat důvody, inspirovat se k dalšímu zkoumání a poměřování.

Zajímavé by bylo srovnatelné šetření v čase (rok 2010) a prostoru (ČR - SR, kraje).⁶

Shrnutí a závěr

Potenciál dětí a mládeže tvoří jeden z megatrendů udržitelného rozvoje naší společnosti. Přinese hodnoty nebo ztráty národního bohatství a ovlivní globální prostředí, zejména Evropu. Nejbližší podmínky zdravého vývoje přináší mikroprostředí rodiny. Interakce, komunikace, výchova, vzdělávání a výcvik jsou vlivovými faktory nikoliv náhodnými, ale pod korekcí rozumu. Cílevědomost a efektivnost nemá být v konfliktu se svobodou a tvořivostí ke prospěchu individua i společnosti. Ona má možnosti produkovat synergické efekty.

Boj se sociální patologií je trvalý. Cesta k omezení kriminality vede od potlačení SPJ u mládeže, kde začíná nebo je limitována kriminální kariéra individua. Prevence, ačkoliv se odborníkům zdá málo účinná až marná, musí být zachována v kvalifikovaných rukách i v „srdcích“ rodičů, trenérů a přátel. Bez chyby se nikdo nerodí, proto nejúčinnější je intervence vůči „prvopachatelům“. Občanská společnost ztrácí schopnost „adekvátně mentorovat“ na hranici sociálně patologického skutku.

Výzkum SPJ/M realizovaný uprostřed nového demokratického vývoje u nás naznačil řadu pravděpodobných tendencí, které je třeba nejen přijmout, ale i usměrňovat od kriminogenních, alespoň k asociálním hromadným projevům.

Skupinová analýza SPJ ukazuje, že zdánlivě nevinné skutky iniciují „odvahu“ k páchání těžkých přečinů, nejsou-li včas a adekvátně podchyceny. Právě dnešní společnost je nad „maličkostmi“ příliš povznesena.

Jako **OBTĚŽUJÍCÍ AKTIVITY** výzkum řešil skupinu SPJ gamblersství - nuda - sprejerství - vandalství. Skupina je vnímána hodnotiteli jako nepřijatelné chování se sníženou ochotou tolerance. Vandalství všichni známkují nad 2,5 (ze 3,0). Starostové ze 38 sídel však dávají nejvyšší známku 3,00, neboť nemohou přenést zničení právě vybudovaného společného majetku. *Vzpomínají na starou výchovu o kalhotách a dobře umístěném pásku*. Podobně přísné hodnocení mají i přednostové 17 okresů a kriminalisté z 26 okresů. Sprejerství a gamblersství je možné za určitých okolností tolerovat, ovšem často vytváří klima pro další delikty v partě, jako je nikotin, alkohol, drogy a krádeže. Alternativní nabídkou prevence je regulovaná volnočasová aktivita - atraktivní sport, kde se nepije. Pivo po zápase lze tolerovat, neschopnost po flámu nikoliv.

Skupina SPJ nejtěžšího kalibru zahrnuje ze zkoumaných SPJ: vraždu - zabití - ublížení na zdraví pod označením **ZNIČENÍ NEJVYŠŠÍCH HODNOT ČLOVĚKA**. Jedinec, který se dopustí skutku v této skupině v raném věku má zpravidla za sebou nepotrestané nebo špatně, drobné prohřešky. Bývá to spíše chlapec ze sociálně specifické - slabší rodiny nebo prostředí a ovlivněný partou.

Je vhodné dále pokračovat nejen ve zkoumání trestných činů, ale SPJ všech stupňů a jejich návazností. V závěrech výzkumu bylo mezi jinými doporučení „vytvořit projekt informačního systému pro orgány státní správy, který poslouží k

⁶ Výzkumný tým může poskytnout hlubší informace z citované publikace nebo z výstupu „300“ (stran).

mapování sociálně patologických projevů a kriminality mládeže v ČR. ...“ Je potěšitelné, že na podporu probační a mediační služby vzniká a je experimentálně ověřován informační systém. Bude poskytovat informace o jedinci pro účely policie resortu vnitra, pro resort spravedlnosti, práce a sociálních věcí a ministerstva mládeže a tělovýchovy.

Literatura

- STEJSKAL, F., KNÝ, M., VOTRUBA, J.: *Sociálně patologické jevy dětí a mládeže v České republice*. Praha: Policejní akademie ČR, 1999, 100 s. ISBN-80-7251-008-8.
- Sociálně patologické jevy v obcích a regionech*. Závěrečná výzkumná zpráva grantu Ministerstva vnitra ČR - RN 19951997003. Výzkum probíhal 1996 - 1997 a byl odborně implementován 1998 a 1999. (Zpracoval: Stejskal, Kný)
- KNÝ, M.: *Systémový přístup k bezpečnostnímu managementu*. Bezpečnostní teorie a praxe, 2008, č.1, s.13-23.
- KNÝ, M., STEJSKAL, F.: *The security management - an advanced discipline*. In: Security and Safety Management and Public Administration: proceedings of conference. Praha: Police Academy of the Czech Republic, 2008, s.165-167. ISBN-978-80-245-1310-2.
- VOTRUBA, J., ZATŘEPÁLEK, Z.: *Kultura ve změněných podmínkách*. Ústí n. L.: Albis, SVK, SEÚ ČSAV, 1991.

Ing. Milan KNÝ, CSc.

Policejní akademie České republiky v Praze
Fakulta bezpečnostního managementu
katedra managementu a informatiky
14301 Praha 4 12
Česká republika
P.O.BOX 54
tel.: 974828211
KNY @POLAC.CZ

PhDr. František STEJSKAL, CSc.

Praha
Česká republika
tel.: 222939405
Stejfan@seznam.cz

Sociální a ekonomická práva, bariéry při jejich uplatňování v rámci Evropské unie

Social and economic rights, barriers to their implementation within the European Union

Pavel Kofroň

Abstrakt

Příspěvek je věnován sociálním, ekonomickým právům a bariérám při jejich uplatňování, a to především v tržních ekonomikách Evropské unie. Sociální a ekonomická práva se dotýkají především sociální ochrany, vzdělání, zaměstnání, ochrany zdraví a bydlení. Překážky při uplatňování sociálních práv vznikají především v důsledku porušování principů rovnosti práv pro všechny, dostupnosti kvalitních služeb a absenci odvolacího postupu při uplatňování sociálních práv, popřípadě omezené kompetenci příslušných úřadů.

Abstract

The article focuses on issues of social and economic rights in the countries of the European Union. It describes the basic documents relating to this issue. The article also deals with obstacles in the implementation of social and economic rights. Just socially developed society can provide to its members while minimizing the use of all the inequalities of social rights. The creation of solidarity and equality in access to social rights is to minimize social exclusion and poverty of some members of society, thus creating a healthy environment for the functioning of the market economy.

Klíčová slova

Evropská unie, sociální práva, ekonomická práva, diskriminace

Keywords

European union, social rights, economic rights, discrimination

Úvod

Sociální a ekonomická práva ve vyspělých zemích Evropy jsou většinou definována jako občanská práva, která vytváří základnu pro naplňování všech ostatních práv a svobod občanů a jsou zajišťována souborem politik. Sociální práva jsou taková opatření vyjádřená právní či jinou formou, která jsou nezbytná k naplnění sociálních potřeb lidí a k uplatňování sociální soudržnosti a solidarity (Daly; 2002). Sociální práva se vztahují především k sociální ochraně, bydlení, vzdělání, ochraně zdraví a širším občanským právům se speciálním ohniskem zájmu o ochranu zranitelných skupin populace. Jednu z možných kategorizací ekonomických a sociálních práv uvádí následující tabulka.

Kategorizace sociálních a ekonomických práv

Ekonomická práva	Sociální práva
právo na sociální zabezpečení právo na ochranu proti chudobě a sociálnímu vyloučení právo na penze právo na dávky v nezaměstnanosti právo na mateřské a rodičovské příspěvky právo na další sociální dávky právo na zabezpečení minimálních příjmů	kulturní práva právo na sociální řád právo na environmentální ochranu právo na přístup k informacím svoboda tisku a svědomí ochrana osobních údajů

Mezi hlavní cíle v oblasti uplatňování sociálních a ekonomických práv v rámci sociální politiky zemí s funkční tržní ekonomikou patří:

1. přispívat ke zvyšování ekonomiky (uplatnění schopností lidí)
2. přispívat k humanizaci společnosti (uspokojování sociálních potřeb prostřednictvím participace na sociálních právech tak, aby byl zabezpečen aktivní a důstojný život členů společnosti) (Brdek, M.:2002)

Základní dokumenty vztahující se k sociálním a ekonomickým právům v Evropské unii

Problematika sociálních a ekonomických práv je součástí legislativy Evropského společenství již od samého počátku integrace. Dne 4. listopadu 1950 byla pod záštitou Rady Evropy přijata *Evropská úmluva o lidských právech*, která umožňovala občanům obracet se na soudy v případě porušování lidských práv. Bylo zřízeno několik institucí ve Štrasburku:

- Výbor ministrů Rady Evropy (výkon dozoru nad dodržováním Úmluvy)
- Evropský soud pro lidská práva
- Komise odpovědná za přezkoumání žádostí podaných jednotlivci nebo státy

Sociální a ekonomická práva v Evropě jsou postavena na dvou základních pilířích:

- Soubor národních sociálních politik, které zahrnují soubor programů sociálního zabezpečení a daňové politiky. K dalším částem národní sociální politiky patří síť sociálních služeb a fungující regulace na trhu práce, která chrání práva spojená se zaměstnáním.
- Soubor norem a právních předpisů vydaných Evropskou unií, OSN, tento soubor slouží k určení mezinárodních postupů a standardů v oblasti sociální práva a sociální soudržnosti

Sociální a ekonomická práva jsou součástí sociální politiky evropského společenství již od počátku evropské integrace definované v *Římské smlouvě* (1957), která uvádí, že členské státy mají: „zlepšovat životní a pracovní podmínky svých občanů“. Dále je zakotveno ustanovení o svobodě usídlování a pohybu pracovníků, politice přípravy na povolání, pravidla stejné odměny za stejně odvedenou práci a ustanovení o založení *Evropského sociálního fondu*.

Významným dokumentem je *Evropská sociální charta*, která stanovila 19 základních práv a principů. Ratifikací Evropské sociální charty (1961) členské státy Rady Evropy uznávají za cíl své politiky, o který budou usilovat pomocí všech vhodných prostředků, jak na národní tak na mezinárodní úrovni, dosažení podmínek, za kterých bude účinně naplňováno minimálně 5 z tučně uvedených práv a principů. Sociální práva uvedená v *Chartě* se týkají především sociálního zabezpečení a zdravotní péče. Ekonomická práva se vztahují na práva v souvislosti k trhu práce a zaměstnání. *Charta* se stala základem pro kapitolu o sociální oblasti *Maastrichtské smlouvy - Smlouva o Evropské unii* (1992). Součástí této smlouvy je *Sociální protokol a Sociální charta*.

Revidovaná Evropská sociální charta (1999) prosazuje do uplatňování sociálních práv takové základní hodnoty, jako jsou důstojnost, svoboda, rovnost, solidarita, spravedlnost.

Přístup k sociálním právům je nutno založit na následujících principech:

- a) zvláštní pozornost věnovaná zranitelným skupinám ve společnosti
- b) rovnost práv pro všechny bez diskriminace
- c) dostupnost kvalitních služeb dosažitelných pro všechny
- d) zákaz stigmatizace osob se zvláštními potřebami

e) participace členů společnosti na tvorbě a užívání sociálních práv

Revidovaná Evropská sociální charta vychází z předpokladu nediskriminace při požívání práv (jazyková, rasová, sexuální, náboženská, menšinová, diskriminace na základě statutu, sociální či politická zdravotní.). Nediskriminační faktor užívání sociálních práv se týká rovných příležitostí a rovného zacházení ve všech oblastech společenského i pracovního života. Obzvláště významným mezníkem ve vývoji práv je přijetí rovného zacházení s migrujícími pracovníky a jejich rodinami. Princip rovného zacházení se v moderních společnostech rozvíjí i u skupin rodin s nezaopatřenými dětmi a skupin zdravotně postižených a zranitelných osob.

V roce 2000 byla přijata *Charta základních práv občanů Evropské unie*. Slavnostně byla vyhlášena dne 7. prosince 2000 na zasedání Evropské rady v Nice. Charta je založena na smlouvách Evropského společenství, *Evropské úmluvě o lidských právech* (1950), *Evropské sociální chartě*, na ústavních tradicích jednotlivých členských zemí, dále pak na deklaracích Evropského parlamentu. Charta základních práv občanů Evropské unie je začleněna i do návrhu smlouvy o *Evropské ústavě* a dává tak k dispozici soubor práv, která jsou právně závazná. Evropská ústava v části II obsahuje *Listinu základních práv Unie* (důstojnost, svobody, rovnost, solidarita, občanská práva, soudnictví, obecná pravidla a ustanovení upravující výklad použití listiny).

Lisabonská smlouva mění a doplňuje některé články *Smlouvy o Evropské unii*, které se týkají ekonomických a sociálních práv. Článek 1a nově uvádí, že „*Unie je založena na hodnotách úcty k lidské důstojnosti, svobody, demokracie, rovnosti, právního státu a dodržování lidských práv, včetně příslušníků menšin. Tyto hodnoty jsou společné členským státům ve společnosti vyznačující se pluralismem, nepřipustností diskriminace, tolerancí, spravedlností, solidaritou a rovností žen a mužů*“. Dále se v článku 2, bod 3. uvádí, že „*Unie bojuje proti sociálnímu vyloučení a diskriminaci, podporuje sociální spravedlnost a ochranu, rovnost žen a mužů, mezigenerační solidaritu a ochranu práv dítěte*“. Článek 6 *Lisabonské smlouvy* uvádí, že „*Unie uznává práva, svobody a zásady obsažené v Listině základních práv Evropské unie ze dne 7. prosince 2000, ve znění upraveném dne 12. prosince 2007 ve Štrasburku, jež má stejnou právní sílu, jako Smlouvy*“.

Bariéry při uplatňování sociálních a ekonomických práv a možnosti jejich řešení

1 Nedostatek zdrojů

Nedostatečný rozsah zdrojů (materiálních, finančních personálních)
Nerovnováha zdrojů mezi úrovněmi správy
Nedostatečné sociální dovednosti a kontakty uživatelů

Řešením je efektivní finanční politika státu plynoucí z ekonomické stability společnosti společně s vývojem ve vzdělávacích procesech a to jak na straně poskytovatelů služeb, tak na straně jejich uživatelů, příprava na celoživotní vzdělávání vedoucí ke zvyšování zaměstnanosti a větší prostor organizacím zabývajícím se poradenskou a personální podporou uživatelů služeb. Podněty a příležitosti k rozvoji lidského a sociálního kapitálu a mechanismy rozvoje vlastního podnikání uživatelů sociálních práv.

2 Nepřiměřené sledování a vynucování

Nedostatečné sledování a pozornost uživatelům
Nedostatečná ochrana při nerealizaci práv
Diskriminace

Řešením je mechanismus utváření služeb a dávek pro uživatele dle jejich potřeb, zavedení opatření o informacích pro personál veřejných agentur v souladu s právními předpisy vedoucí k vědomí vlastních závazků stranou poskytovatelů služeb. Posílení vynucování sociálních práv. Specifická pozornost potřebám zranitelných skupin. Posílení občana v přímé účasti na realizaci sociálních práv formou dynamizace opatření.

3 Specifikace práva a charakter právních norem

Nepřesná specifikace práva či nároku
Omezenost práv na konkrétní skupiny obyvatelstva
Mezery v záchranné sociální síti
Nepřesná specifikace minimálního standardu

Řešením překážky je sociální politika aktivně zaměřená na uplatňování sociálních práv v souladu s měnícími se potřebami v jejich užívání a zjednodušení postupu od definice práva k jeho realizaci. Významné posílení nároku na sociální práva a zdokonalení příslušných opatření v závislosti na vyvíjejících se potřebách uživatelů. Podpora individuálně přizpůsobených programů - uživatel sociálních práv na prvním místě.

4 Řízení a organizace

Roztříštěnost odpovědnosti mezi úrovněmi správy a mezi službami
Nedostatečná spolupráce s nezisk. organizacemi a uživateli
Složitost postupů

Možností řešení je průhlednost práva a průhlednost systému spolu s procesem převádění práv a povinností regionálním a místním orgánům doprovázené adekvátním financováním a poradenstvím v plnění opatření při realizaci sociálních práv. Vzájemné provázání správních a organizačních struktur. Jasně postupy pro uplatnění nároku a plné provádění opatření. Vedle toho dostatečné právní uznání fungování nevládních organizací s odpovídajícím finančním zařízením a podporou od národních i místních orgánů spolu se začleňováním uživatelů do plánování sociální politiky.

5 Informace

Nedostatečné zdroje a tok kvalitních informací a jejich nevhodná forma a povaha

Možnosti řešení je dosažitelná informovanost a vzdělávání personálu i uživatelů tak, aby informace o sociálních právech byly srozumitelné pro jejich uživatele a v souladu s vývojem jejich potřeb. Významná je především orientace na kvalitu a zohlednění specifických potřeb konkrétních skupin ve společnosti a s ní související výběr ukazatelů a indikátorů působení opatření. Vedle psaných informací je možno realizovat širokou informovanost i prostřednictvím médií a širšího okruhu technologií, které jsou již v dnešní době využitelné.

6 Psychologické a sociálně-kulturní překážky

Stigmatizace a negativní očekávání od specifických skupin obyvatelstva
Neporozumění kulturám minorit
Nízká sebeúcta a strach uživatelů
Kulturní překážky uživatelů

Stále více nabývá na významu neustálý dialog mezi poskytovateli a uživateli sociálních práv, k čemuž přispívá především vzdělávání a celoživotní učení a tím

hraje významnou roli i při boji proti stigmatizaci. Neodmyslitelnou součástí tohoto dialogu je intenzita ve vytváření partnerství mezi vykonavateli a uživateli sociálních práv.

7 Nedostatečná pozornost ke zranitelným skupinám a regionům

Nedostatek zdrojů zranitelných skupin
Kombinovaný nedostatek v lokalitách
Nedostatek investic do určitých regionů a společenství

Možností řešení je zaměřovat se při tvorbě opatření naplňujících sociální práva především na zranitelné skupiny v populaci. Budování hustých a různorodých sítí poskytování sociálních služeb doprovázené zlepšením infrastruktury ve vyloučených regionech. Dostupnost výkonu sociálního práva prostřednictvím adekvátního přístupu ke službám.

Obvykle nepůsobí jedna překážka samostatně, ale řetězově vyvolává vznik dalších překážek při uplatňování sociálních práv. Proto i jednotlivé možnosti řešení nepůsobí samostatně na konkrétní typ překážky, ale jsou účinné ve vzájemné kombinaci a při uplatnění zásad, jako jsou orientace na uživatele, posilování a rozvoj opatření, kvalita služeb a jejich provázanost s dávkami, sociální začleňování a partnerství, průhlednost a otevřenost norem a rovný přístup k různým skupinám ve společnosti. Zpětná vazba reálného plnění sociálních práv musí být zajištěna hodnotícím mechanismem funkčnosti jednotlivých sociálních programů a norem.

Literatura

- BRDEK, M. a kol.: *Trendy v Evropské sociální politice*. Praha: ASPI Publishing s.r.o., 2002.
- DALY, M.: *Přístup k sociálním právům v Evropě*. Queen's University Belfast, 2002.
- NOVÝ, K.: *Sociální práva v kostce*. Praha, 1994.
- PETRÁM, A.: *Charta základních sociálních práv pracujících Evropských společenství a Charta práv občana Spojeného království*. Praha, 1994.
- ŠÍŠKOVÁ, N. *Vybrané evropské instrumenty ochrany sociálních a hospodářských práv*. In: Právník ISSN, 2002.
- VYSOKAJOVÁ, M.: *Hospodářská, sociální, kulturní práva a zdravotně postižení*. Praha, 2000.
- „Revidovaná strategie sociální soudržnosti“. Rada Evropy, 2006.

Ing. Pavel Kofroň

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i.
výzkumné centrum Brno
Joštova 10
602 00 Brno
Česká republika
tel.: 549 493 486
pavel.kofron@vupsv.cz

Vplyv ekonomickej núdze na rozpad rodiny

The impact of economic distress on family breakdown

Peter Repčík

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá pojmom a definíciou chudoby, ktorá výrazným spôsobom ovplyvňuje život mnohých rodín. Zdôrazňuje základné funkcie rodiny, ktorých adekvátne plnenie a činnosť sú nevyhnutné pre stabilitu a funkčnosť rodiny. Narušenie a neplnenie si čo len jednej základnej funkcie ovplyvňuje činnosť ostatných a tým aj celej rodiny. Jeden z faktorov je ekonomická núdza, ktorá je dôsledkom nezamestnanosti alebo nízkych príjmov, v súčasnosti znásobená hospodárskou krízou. Kompenzácia situácie prácou mimo bydliska síce rieši ekonomickú situáciu rodiny, ale na druhej strane neprítomnosť člena rodiny má za následok neplnenie si sociálno-výchovnej funkcie, čo môže v konečnom dôsledku viesť až k rozpadu rodiny. Existujú aj iné faktory, napríklad nelegálny spôsob získavania prostriedkov, ktorý vyrovnáva ekonomický deficit, avšak rodinu to nestabilizuje a nerobí ju funkčnou. Výskum v tejto, zatiaľ nie dostatočne preskúmanej oblasti je výzvou pre sociálnych pracovníkov a iných odborníkov.

Abstract

The article deals with concept and definition of poverty, which currently, significantly affects the lives of many families. Emphasizes on the basic functions of families, their adequate performance and activity are indispensable for the stability and functionality of the family. Distortion and failure even one of the basic functions affecting the whole family. One the factors is economic distress, which is due to unemployment or low incomes, now multiplied by the economic crisis. Balancing the situation by working outside the residence, solving the economic situation of families, but on the other hand, the absence of a family member has resulted in the failure of socio-educational function, and may ultimately lead to the disintegration of the family. There are also other factors, such as illegal fund-raising method, which balances the economic deficit, but the family does not stabilize and does not make it functional. Research in this, not sufficiently examined area yet, is a challenge for social workers and other professionals.

Kľúčové slová

chudoba, ekonomická núdza, základné funkcie rodiny, stabilita, dysfunkcia, nezamestnanosť, rozpad rodiny, hospodárska kríza, sociálny pracovník

Keywords

poverty, economic distress, the family, the basic functions of the family, stability, disfunction, unemployment, family breakdown, economic crises, social worker

Definovanie pojmu chudoba je podmienené historicky, spoločensky, kultúrne, čo potvrdzuje je čiastočne odlišná charakteristika v rôznych spoločenskovedných odboroch, v rôznych krajinách, v rôznych školách a u rôznych autorov.

Chudoba

Samotný pojem chudoba nie je jednotný, u nás sú požívané aj pojmy bieda, nedostatok, núdza, hmotná núdza, ekonomická núdza, sociálna núdza i psychická núdza. Z hľadiska slovenského jazyka by sme mohli tieto pojmy hierarchicky a z rôznych aspektov usporiadať a tým aj jednoznačnejšie používať. Keďže v odbornej

literatúre sa takáto diferenciácia nepoužíva, budeme v našom príspevku používať pojem ekonomická núdza ako synonymum pojmu chudoba.

Každá z definícií sa zameriava predovšetkým na materiálne, ekonomické určenie hraníc chudoby, čo vo väčšine prípadov znamená určiť životné minimum. Len veľmi málo autorov sa zameriava na sociálnu stránku rodiny, čo znamená plnenie základných funkcií rodiny v porovnaní s jej dobrou alebo zlou finančnou situáciou. Chudoba potom nie je len stavom o nevyhnutných potrebách alebo životnej situácii. Nie je to len málo majetku, peňazí či nerovnováha medzi aspiráciami a dostupnými prostriedkami k ich naplneniu. Je to predovšetkým vzťah medzi ľuďmi, medzi členmi rodiny. Môžeme konštatovať, že je to spoločenský status.

Neexistuje len jedna, absolútna a všeobecne platná, respektívne uznávaná definícia chudoby. Najvšeobecnejšie definuje chudobu sociológia ako situáciu, v ktorej jedinec alebo sociálny celok nemôže z vlastných prostriedkov uspokojovať najnevyhnutnejšie životné potreby a potrebuje ekonomickú, prípadne materiálnu pomoc iných. Kultúrna antropológia charakterizuje chudobu z hľadiska kultúry ako sociálnu situáciu spoločnosti, ktorá vytvára svojimi hodnotovými štruktúrami kultúru chudoby, prípadne subkultúru chudoby. Z psychologického a filozofického pohľadu je chudoba kvalitatívna kategória, to znamená, že vyjadruje mieru umožňovania uspokojovať svoje potreby, ktoré nie sú bezprostredne a nevyhnutne spájané so základným zabezpečením prežitia. Sú však bezprostredne spojené s kvalitou bytia človeka, s jeho sociálnou, vzdelanostnou, kultúrnou, športovou a záujmovou sférou.

Objektívnosť a subjektívnosť chudoby

Vplyv ekonomickej núdze má preto na rodinu široko spektrálny dopad, ktorý v konečnom dôsledku môže skončiť až rozpadom rodiny. V rodine, v ktorej nie sú uspokojované nielen základné potreby, ale aj nadstavba jej jednotlivých členov, prichádza k frustrácii, citovej deprivácii a nepochybne aj ďalším psychopatologickým a sociálno patologickým diagnózam, čím sa rodina stáva dysfunkčnou. Subjektívne pociťovaný akýkoľvek nedostatok členov rodiny ovplyvňuje ich prežívanie a vzájomné vzťahy.

Kvalita života rodiny, všetkých jej členov, je podmienená a ovplyvňovaná spoločenskými, ekonomickými, kultúrnymi a v nemalej miere aj politickými podmienkami spoločnosti do ktorej rodina patrí. Rodina ako základná bunka spoločnosti tvorí systém, ktorého podstatou je zabezpečenie základných funkcií rodiny a jej jednotlivých členov, ktoré tvoria biologicko-reprodukčná, ekonomicko-zabezpečovacia, sociálno-výchovná a psychohygienicko-emocionálna funkcia. Ak sa naruší čo len jedna funkcia, naruší sa celý systém. Čím sú funkcie rodiny tesnejšie a prepojenejšie, tým je narušenie celého systému rodiny hlbšie a vážnejšie, prichádza k destabilizácii, čo sa takmer vždy odrazí na celkovej atmosfére rodiny. Predovšetkým prichádza k poruchám komunikácie, citového prežívania a sociálnej opory jednotlivých členov rodiny.

Celosvetová hospodárska kríza zhoršila aj u nás podmienky pre existenciu rodiny, čo spolu so znížením počtu sobášov, zvýšeného počtu rozvodov, zníženého počtu narodených detí znamená, že vzniká menej rodín, rodí sa menej detí. A ešte aj z existujúcich rodín sa mnohé stávajú dysfunkčnými. Veľkým problémom sa stáva stabilita a nestabilita rodiny. Ako bolo uvedené vyššie, stabilita je určená plnením si všetkých jej základných funkcií, vnútornou súdržnosťou, adekvátnou interakciou jej jednotlivých členov. Pokiaľ sa tak nestane, rodina si neplní svoje základné funkcie, plní si ich nedostatočne alebo sa vyskytujú poruchy pri ich plnení, tak rodina je potom nestabilná a dysfunkčná, lebo neplní svoj hlavný zmysel, neuspokojuje

potreby svojich členov a ani spoločnosti. Našu pozornosť zaujala dysfunkčnosť rodiny predovšetkým neplnením si jej ekonomicko-zabezpečovacej funkcie, ktorá však úzko súvisí so sociálno-výchovnou funkciou.

Dôsledky ekonomickej núdze

Po spoločensko-politických zmenách slovenskej spoločnosti koncom 20. storočia, sa na jednej strane otvorili možnosti pre lepšiu existenciu rodiny z ekonomického a materiálneho hľadiska, práca v zahraničí, podnikanie, avšak na druhej strane sa zvýšil počet rodín žijúcich na životnom minime a veľa rodín sa dostalo pod životné minimum. Hospodárska kríza v ostatnom období tento jav výrazne zhoršila. Aj tá najstabilnejšia rodina sa dostane do problémov, pokiaľ neplní svoju ekonomicko-zabezpečovaciu funkciu. Slovenské príslovie hovorí: "Keď niet čo do hrnca, aj tá najväčšia láska pominie." Výskumy rodiny ukázali, že peniaze sú na prvom mieste príčin, ktoré vedú k hádkam v rodine. Hádka samotná ešte nemusí viesť k narušeniu stability rodiny. Avšak hádky o peniazoch a pre peniaze takmer určite. Nezamestnanosť člena rodiny, prípadne viacerých, tieto hádky akceleruje, čo môže viesť k úplnej deštrukcii vzťahov, plnení si povinností, patologickým javom a v neposlednom rade až k rozpadu rodiny.

Jednou z východísk z tejto situácie je práca mimo bydliska, často v zahraničí. Člen rodiny opúšťa svoju rodinu na dlhší čas, na niekoľko týždňov, mesiacov. Takto koncipovaná rodina, kde chýba jeden člen a tým aj jeho sociálna rola v rodine, neplní svoju funkciu. Manželia, partneri majú síce úžitok jeden z druhého, ale v podstate nie sú si vzájomnou citovou oporou, chýbajú pri riešení problémov a konfliktov, a ich výchovná funkcia v rodine je zanedbateľná. Tento stav môže spôsobiť, že nevnímajú rodičovstvo, rodinu ako základnú sociálnu inštitúciu a nedá sa vylúčiť ani sociálno patologická prognóza, závislosti, kriminalita. Vážne dôsledky môže mať odlúčenie aj pre partnera, nevera, nemanželské dieťa, odchod k inej partnerke, partnerovi, rozpad rodiny.

Sú aj iné príčiny rozpadu rodiny v dôsledku ekonomickej núdze. Nie každý, kto žije v chudobe odchádza za prácou mimo bydliska. Mnohí zostávajú doma s nádejou, že prekonajú nepriaznivé obdobie a ekonomická a materiálna situácia sa zlepší získaním práce, prípadne lepšie platenej práce. V každom prípade je chudoba, ekonomická núdza veľmi ťažkou skúškou pre rodinu aby si udržala funkčnosť a stabilitu. Naplniť a udržať si ekonomicko-zabezpečovaciu funkciu bez narušenia nie je v súčasnosti pre mnohé rodiny jednoduché. Samozrejme máme na mysli zákonný spôsob, aby zabezpečovanie nesklízlo do nezákonných a patologických foriem, podvody, krádeže, pytlactvo, prostitúcia. Každá táto forma môže vylepšiť ekonomickú situáciu v rodine, ale nezabezpečuje jej stabilitu a zdravé fungovanie.

Záver

Aj keď sa ekonomická núdza neobjavuje v štatistikách príčin rozvodovosti ako jedna z príčin, domnievame sa, že sa podieľa na viacerých iných príčinách, ktoré vedú k rozpadu rodiny, rozdielnosť pováh partnerov, nevera, alkoholizmus, práce a povinnosti v domácnosti, finančné hospodárenie. Nie sú známe štatistiky ako a v akých rodinách, nemusia to byť len rodiny v pásme chudoby, má ekonomická núdza vplyv na rozpad rodiny. Keďže je tento problém vysoko aktuálny a veľmi nás oslovil, chceme sa v budúcnosti venovať výskumu vplyvu ekonomickej núdze na rozpad rodiny. Vychádzame aj z faktu, že keď má sociálny pracovník v týchto prípadoch efektívne pracovať, treba príčiny poznať, analyzovať ich, aby prevencia nespočívala

len v ekonomickej podpore štátu, ale aj v podpornej, poradenskej, terapeutickej a preventívnej činnosti sociálnych pracovníkov a iných odborníkov.

Lietratúra

- Džambazovič, R.: *Chudoba na Slovensku*. 1. vyd. Bratislava: UK, 2007, 232s. ISBN 978-80-223-2428-1.
- Fischer, S., Škoda, J.: *Sociální patologie*. 1. vyd. Praha: Grada, 2009, 218s. ISBN 978-80-247-2781-3.
- Hroncová, J. et al.: *Sociálna patológia*. 1. vyd. Banská Bystrica: UMB v Banskej Bystrici, PF, 2004, 191s. ISBN 80-8055-926-0.
- Matoušek, O.: *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2. vyd. Praha: SLON, 1997, 144s. ISBN 80-85850-24-9.
- Možný, I.: *Sociologie rodiny*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002, 250s.
- Lovasová, L.: *Rodinné vztahy*. 1.vyd. Praha: Vzdělací institut ochrany dětí, 2006. 32 s. ISBN 80-86991-66-0
- Ondrejko, P. et al.: *Sociálna patológia*. 2. vyd. Bratislava: Veda, 2001, 310s. ISBN 80-224-0685-6
- Oravcová, J., Bindasová, O., Ďuricová, L.: *Psychológia rodiny*. 1. vyd. Banská Bystrica: UMB, 2007, 365s.
- Chudoba - spoločenský problém súčasnosti*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou, Banská Bystrica, 11.11.2004. 1.vyd. Banská Bystrica: UMB v Banskej Bystrici, PF, 2005, 226s. ISBN 80-8083-081-9.
- Chudoba ako sociálny problém: teória a prax*. Zborník príspevkov z medzinárodného seminára, 13. - 14.11.1995. Bratislava: s. n. 1995.

PhDr. Peter Repčík

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety
Nám. 1. mája č. 1
P.O.Box 104
800 00 Bratislava
Slovenská republika
0905854750
repcik5@gmail.com

Násilné projevy extremismu proti osobám sociálně vyloučeným a osobám ve hmotné nouzi

Violent exposures of extremism against the underprivileged
and the people in need

Ivo Svoboda

Abstrakt

Tento příspěvek je zamyšlením nad příčinami a důvody projevů agresivity a násilí proti osobám sociálně vyloučeným a osobám ve hmotné nouzi. Článek tedy nepojednává o příčinách sociálního vyloučení, ani o pojmu a příčinách hmotné nouze, ba ani o způsobech řešení problematiky osob sociálně vyloučených a osob ve hmotné nouzi. Tento příspěvek je jistým zamyšlením nad důvody a formami násilných projevů extremismu proti osobám sociálně vyloučeným a osobám ve hmotné nouzi jako o relativně novém sociálně - patologickém jevu současnosti.

Abstract

This contribution deals with the cause and reasons of the aggressive behaviour against the people who are excluded from the underprivileged, and those who suffer from poverty (people in need). The article focuses neither on the causes and reasons of the act of the social exclusion itself nor it is about the term and reasons of poverty as such, it is not even about the solutions for all these issues. This contribution only deals with the reasons and violent exposures of extremism against the underprivileged and the people in need. The violent behaviour is considered as a relatively new phenomenon of our society - „social- pathological phenomenon“.

Klíčová slova

agresivita, bumfights, extremismus, neonacismus, osoby sociálně vyloučené, osoby ve hmotné nouzi, pravicový extremismus

Key words

aggressiveness, bumfights, extremism, neonazism, underprivileged, people in need, far-right extremism

Současná společnost se potýká s mnohými problémovými oblastmi společenského, hospodářského a politického života. Jedním z nich je problematika projevů extremismu. Další velmi ožehavou problematikou (jednou z mnoha dalších) je problematika řešení problematiky osob sociálně vyloučených a osob ve hmotné nouzi. Tento článek však nebude pojednávat o příčinách sociálního vyloučení, ani o pojmu a příčinách hmotné nouze, ba ani o způsobech řešení problematiky osob sociálně vyloučených a osob ve hmotné nouzi; tento článek bude jistým zamyšlením nad důvody a formami násilných projevů extremismu proti osobám sociálně vyloučeným a osobám ve hmotné nouzi. Tedy ve článku se budu snažit poukázat na důvody projevů agresivity a násilí proti osobám sociálně vyloučeným a osobám ve hmotné nouzi, tedy na skutečnost, kterou jsme si před několika málo lety nebyli schopni ani představit, natož akceptovat jeho existenci. V žádném případě si však netroufnu provést závěr, zda se jedná o individuální projev brutální agresivity deviantních jedinců proti osobám, které jsou zranitelné a ovladatelné, nebo zda se jedná o obzvláště zavrženíhodný sociálně patologický jev současné společnosti. Pravdou je, že tyto projevy před cca dvaceti lety vůbec neexistovaly; zejména proto, že osoby sociálně vyloučené a osoby ve hmotné nouzi buď prostě neexistovaly v té

podobě, jak je známe dnes, nebo jejich počet nebyl tak masivní, anebo byla společnost schopna projevy agresivity proti těmto osobám efektivně eliminovat.

Extremismus je v souladu s platnými oficiálními dokumenty v tomto článku chápán jako pojem, který označuje „vyhraněné ideologické postoje, které vybočují z ústavních, zákonných, norem, vyznačují se prvky netolerance, a útočí proti základním demokratickým ústavním principům, jak jsou definovány v českém ústavním pořádku“.¹

Přesto, že extrémní reakci jedinců, nebo skupin osob na společenské dění je možno takto definovat obecně, lze extremismus dále vnitřně rozdělit na extremismus politický (přičemž tento je možno dále dělit na levicový a pravicový), dále na extremismus náboženský, extremismus ekologický, extremismus nacionální a etnický apod. Vzhledem k zaměření tohoto článku se budu dále zabývat pouze projevy extremismu politického a konkrétněji pravicového extremismu, jelikož ze všech známých dostupných statistik je známo, že právě jedině z tohoto spektra extremistů existují násilné projevy proti osobám sociálně vyloučeným a osobám ve hmotné nouzi. Tyto projevy jsou zaměřeny zejména proti osobám ve hmotné nouzi, proti bezdomovcům a proti osobám sociálně vyloučeným (a to i bez jejich výraznějších znaků hmotné nouze) apod. Velmi často se tyto projevy směřují proti cikánům (Romům), kteří jsou velmi často sociálně vyloučení jak z důvodů etnických, tak (mnohdy současně) z důvodů hmotné nouze. Pravdou je, že extremisté nikterak neuvažují o důvodech sociálního vyloučení či hmotné nouze u objektu svého „zájmu“, pouze konstatují, že je třeba tuto skupinu osob fyzicky potírat pro jejich méněcennost a skutečnost sociálního vyloučení či hmotné nouze využijí k násilným projevům, mnohdy přímého fyzického násilí s cílem vybití agresivity.

Jak již bylo uvedeno výše, z hlediska možného rozdělení extremismu a extremistů se násilí proti osobám sociálně vyloučeným a osobám ve hmotné nouzi dopouštějí takřka výhradně skupiny pravicového extremismu, resp. pravicových extremistů. Je to nejen statisticky prokazatelné (byť v této oblasti není doposud provedena žádná relevantní studie), ale původ pravicového extremismu a jeho projevy v historii tomu napovídají.

Celkově pak extremisté mohou tvořit hnutí, resp. sociální hnutí, jakým byl např. ve dvacátých a třicátých letech dvacátého století fašismus. Extremisté užívají při svém působení různé metody získávání vlivu - od poukazování na nedostatky aktuálního režimu, až po „řešení“ problematiky osob sociálně vyloučených, sociálně nepřízpůsobivých a problematiku osob ve hmotné nouzi. Tedy konkrétněji řečeno - pořádají pogromy do osad sociálně vyloučených osob s odůvodněním „řešení“ jejich údajného přizívování na sociálním systému, nebo do lokalit, kde se tyto osoby vyskytují a jsou příčinou vzniku či nárůstu kriminality apod. Samozřejmě se extremisté nezabývají příčinami tohoto stavu, ani se nesnaží o nápravu, ale pouze provádějí „rychlé a efektivní řešení“. Jelikož v jednání těchto „strážců pořádku“ zcela absentuje konkrétní poznání příčin, jakož i jiných způsobů řešení problematiky osob sociálně vyloučených a osob ve hmotné nouzi a tito jedinci a skupiny provádějící fyzické útoky jsou snadno identifikovatelné jako tytéž osoby a skupiny osob dopouštějící se (bezdůvodného) násilí na stadionech a projevů rasismu a antisemitismu, lze se přiklonit k názoru, že se jedná o projevy agresivity, kdy ospravedlněním jsou zástupné důvody. Tedy např. nevráživost vůči jinému fotbalovému či hokejovému týmu, obecně násilné projevy proti nějaké skupině

¹ *Zpráva o problematice extremismu na území České republiky v roce 2002*. Praha: Ministerstvo vnitra ČR, 2003.

obyvatel ve smyslu neonacistické ideologie, nebo náboženským odpůrcům, resp. stoupencům jiného náboženství, anebo proti osobám sociálně vyloučeným či osobám ve hmotné nouzi apod.

Extremisté často budují i paramilitární struktury, které slouží k zabezpečení činnosti extremistických organizací a mohou být vytvářeny jako paralelní struktury k vojenským a policejním strukturám státu, přičemž po uchopení moci se transformují do elitních státních či polostátních bezpečnostních složek, typicky německé ochranné sbory (SS) nebo Armáda strážců íránské revoluce. Ve středoevropském prostoru se paramilitární extremistické struktury často zapojují i do vigilantistických aktivit, což jsou nestátní aktivity sloužící k potlačení deviantního jednání (kriminality) nějaké části populace. Především pravicoví extremisté se snaží dokázat veřejnosti, že jsou schopni udržet pořádek lépe než stávající policie či armáda, čímž chtějí získat přízeň u veřejnosti.²

Jako hlavní skupinou osob programově se projevujících násilně proti sociálně vyloučeným a osobám ve hmotné nouzi jsou skupiny vedeny ideově programem neonacismu. Neonacismus je hnutím, které ideově alespoň zčásti navazuje na původní nacismus. Nacismus bylo původně hnutí vzniklé ve dvacátých letech dvacátého století především v Německu (případně na území jiných států s německou populací), které po uchopení moci v roce 1933 v Německu vytvořilo totalitní a agresivní režim, který masivně potlačoval lidská práva (a hodlal vyhladit celé národy, především Židy a Romy) a od roku 1939 vedl agresivní válku. Jako jeden z důvodů bylo uváděno to, že odpůrci nacismu (a neonacismu) jsou právě osoby sociálně vyloučené a osoby ve hmotné nouzi, a to z důvodu jejich nízkého rasového původu) Na obsazených územích (často za pomoci místních kolaborantů) realizoval okupační teror. Z počátku individuální, který byl tolerován vládní mocí a později programový, pod vedením a řízením státu.

Po porážce nacistického Německa (kapitulovalo v květnu 1945) se alespoň na některé jeho ideje snaží navázat neonacismus, který v současnosti většinou opustil výhradní vazbu na Německo a Germány a snaží se o využití nacistických rasistických, antisemitských a mocenských cílů, názorů a strategií v rámci celé „bílé rasy“. Neonacismus zpravidla obecně hlásá v celosvětovém rámci koncepci rasistického boje a nadřazenost bílých árijských národů, vycházející z tradic původního nacionálního socialismu³. Zde má tento proud na mysli nadřazenost bílé árijské rasy nad ostatními rasami, přičemž tato nadřazenost je vyjadřována zejména nadřazeností kulturní, hospodářskou a ekonomickou. V případě, že nějaká skupina neárijských osob byla kulturně či hospodářsky a ekonomicky na výši (např. Židé), bylo cílem nacistů tuto skupinu osob fyzicky likvidovat a jejich majetek si jako „arizovaný“ přivlastnit. Stejně tak se neonacisté stavěli ke svým politickým odpůrcům, resp. k příznivcům jiných politických směrů a uskupení.

V programu neonacistů se objevují menší proudy více inspirované dělnickým étosem části nacismu z přelomu dvacátých a třicátých let. Existují i různé národní variace vzhledem k historickým tradicím, ať se již týkají inklinace k pohanským tradicím různých národů, zohlednění tradičních národních nepřátel anebo tradic kolaborace za druhé světové války. V ČR lze vysledovat jak neonacismus více propojený s původním německým pojetím nacismu, jehož specifickým vyjádřením je

² MAREŠ, M. *Symbole používané extremisty na území ČR v současnosti*. Praha: MVČR, 2006.

³ MAREŠ M. Soudobý extremismus v ČR (s přihlédnutím k vojensko-bezpečnostním aspektům). In *Extremismus v armádě*. Odborný seminář Vojenské policie 28. únor 2008. Praha: Odbor obecné kriminality Vojenské policie, 2008, CD-ROM.

návaznost na sudetoněmecké nacistické tradice, tak i neonacismus respektující rovnoprávnou českou identitu v rámci panářijského neonacistického hnutí (dílčí návaznost na vlajkařské koncepty z Protektorátu Čechy a Morava).⁴ Základními formami působení neonacistů jsou:

- stranickopolitická agitace (v ČR se doposud neprosadila silná neonacistická strana, v poslední době někteří neonacisté spolupracují s Dělnickou stranou),
- veřejné získávání sympatií a upevňování identity hnutí šířením propagandy (demonstrace, internet, tiskoviny, oblečení, hudba, tzv. white power music, přičemž obchodování s uvedenými artefakty slouží i jako zdroj financování hnutí,
- násilí k ovlivnění protivníků i stoupenců, jakož i k získání podpory veřejnosti při „rychlém a efektivním“ řešení problematiky osob sociálně vyloučených a osob ve hmotné nouzi, zejména ve spojitosti s trestnou činností páchanou těmito osobami.

Hlavní násilné strategie soudobého neonacismu představují především:

- a) Anti-Antifa (selektivní monitoring, zastrašování a likvidace nepřátel neonacismu, sestavování tzv. „černých listin“ osob určených k likvidaci či k alespoň k psychickému nátlaku), nyní propojení s širší kampaní Good Night Left Side (celkové omezování aktivit politických oponentů).
- b) vigilantismus (nahrazování státní policejní moci, koncept Národně osvobozeneckých zón či No Go Areas, kde neonacisté vynucují pořádek dle svých představ, dále „protiromské domobrany“ a hlídky v oblasti s romskou kriminalitou),
- c) násilná a ozbrojená propaganda (zastrašující násilí různé intenzity od „každodenního“ pouličního násilí přes masové nepokoje (jako v Litvínově-Janově v roce 2008) až k potenciálnímu terorismu (útoky proti Židům, Romům, barevným imigrantům, homosexuálům, osobám sociálně vyloučeným a osobám ve hmotné nouzi apod. a jejich spojencům) s cílem zastrašení protivníků a současně získání nových příznivců. Předstupněm je zastrašující symbolické násilí proti věcem (v ČR především proti židovským objektům),
- d) strategie napětí (přířknutí činů nepřátelům neonacismu za účelem získání sympatií veřejnosti),
- e) genocidně zaměřené násilí (vyhlazení co největšího počtu rasových nepřátel, včetně použití zbraní hromadného ničení, v ČR zatím pouze ve stavu úvah a konceptů).

Souhrnně se neonacisté připravují na rozsáhlý rasový konflikt (svatá rasová válka - race holy war - AHOWA), přičemž jako jistý vzor slouží novela Turnerovy deníky (Turner Diaries) od amerického neonacisty Williama Pierceho (napsal ji pod pseudonymem Anderw McDonnald). Tato kniha v roce 2008 vyšla i v češtině a byla distribuována v běžné knihkupecké síti.⁵ K tomuto rasovému konceptu se přiklání i teorie, že rasově méněcenné osoby jsou díky své nízké inteligenci a sociální přizpůsobivosti současně osobami sociálně vyloučenými a ve hmotné nouzi.

Jako velmi aktuální a zcela cynicky postrádající jakoukoli dávku empatie jsou projevy tzv. „Bumfights“. Jedná se o „podnikatelský záměr“, který vznikl za iniciace producenta Tye Beesona v posledních letech v USA (konkrétně Las Vegas), kdy jsou najímáni bezdomovci, osoby sociálně vyloučené a osoby ve hmotné nouzi, aby

⁴ MAREŠ, M. Symboly používané extremisty na území ČR v současnosti. Praha: MVČR, 2006.

⁵ SVOBODA, I. Hrozba politického extremismu jako fenomén současného světa. In *Sociální pedagogika ve střední Evropě; Současný stav a perspektivy*. Sborník z mezinárodní vědecké konference. IMS Brno, 16.-17.4.2009.

se za peníze, alkohol či jiné stimuly, popř. jinou protislužbu před filmovou kamerou ponižovali (potírali se vlastními výkaly), sváděli vzájemné fyzické souboje (až do těžkého poškození zdraví či smrti), popř. snášeli bolest (trhání zdravých zubů bez umrtvení). Tyto DVD nahrávky pak jsou jako seriál „Bumfights“ distribuovány zejména do USA, Austrálie, Izraele, Velké Británie, Kanady a dalších zemí, a to i přes to, že se jedná mnohdy o zvrhlé, život ohrožující aktivity ve jménu zábavy. Tye Beeson se ke vzniku tohoto jednání vyjádřil tak, že se zprvu jednalo o koníček a zábavu při studiích, ale později údajně zjistil, že je to poměrně „výdělečný podnik“, protože seriál „Bumfights“ lidé údajně kupují. Podle vlastních slov prodal již více než padesát tisíc nosičů DVD se seriálem „Bumfights“ po dvaceti dolarech za kus.

Pro další dokumentaci projevů agresivity však nemusíme chodit příliš daleko. I naše policejní statistiky hovoří o útocích na osoby sociálně vyloučené a osoby ve hmotné nouzi; tedy nejen fyzické útoky proti ghetům obývaným osobami sociálně nepřizpůsobivými či osobami sociálně vyloučenými, ale hovoří o útocích proti osobám v krajní hmotné nouzi - proti bezdomovcům. V České republice lze hovořit o (zatím ojedinělých) případech, především žhářských útoků proti spícím bezdomovcům, přičemž některé tyto případy byly objasněny a již pravomocně rozhodnuty. S údivem lze konstatovat, že se jednalo (v případě, který se udál před několika lety v Brně) o děti z kompletních rodin, jejichž rodiče byli dokonce zaměstnáni v advokacii a státní správě.

Na závěr lze obecně zkonstatovat, že projevy násilí proti osobám sociálně vyloučeným a osobám nehmotné nouzi jsou obzvlášť zavrženíhodným produktem projevů šikany, snahy se rozptýlit, popř. projevům brutální agresivity proti osobám v tísní a osobám sociálně vyloučeným, jakož i osobám ve hmotné nouzi. Společný jmenovatel je možno spatřovat v agresivitě jedinců i současné společnosti, přičemž jako odůvodnění tohoto jednání jsou uváděny snaha o řešení sociálních nerovností, nespravedlností a bezpečnostních rizik, jakož i dílem snaha o rozptýlení a pobavení. Zcela závěrem lze shrnout, že projevy fyzické agresivity jsou přímým produktem jiných sociálně - patologických jevů, přičemž toto jednání se pak samo stává jevem sociálně - patologickým.

Literatura

- DANICS, Š.: Principy protiextremistické politiky ČR. *Vojenské rozhledy*, roč. 16 (48), č. 1, 2007.
- MAREŠ M.: Soudobý extremismus v ČR (s přihlédnutím k vojensko-bezpečnostním aspektům). In *Extremismus v armádě*. Odborný seminář Vojenské policie 28. únor 2008. Praha: Odbor obecné kriminality Vojenské policie, 2008, CD-ROM.
- MAREŠ, M.: *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*. Brno: Centrum strategických studií, 2003.
- MAREŠ, M.: *Symbolsy používané extremisty na území ČR v současnosti*. Praha: MVČR, 2006.
- MAREŠ, M.: *Terorismus v ČR*. Brno: Centrum strategických studií, 2005.
- RAŠEK, A. Neonacismus a anarchismus (vnitřní bezpečnostní hrozby). *Vojenské rozhledy*, roč. 18 (50), č. 1.
- RATAJ, J.: Vize české nacionální politiky v soudobých konceptech krajní pravice v České republice. In *III. kongres českých politologů*, Olomouc 8.-10. 9. 2006; Němec, Jan, Šustková, Markéta (ed.). Praha, Olomouc: Česká společnost pro politické vědy, 2006.
- SVOBODA, I.: Hrozba politického extremismu jako fenomén současného světa. In *Sociální pedagogika ve střední Evropě; Současný stav a perspektivy* Sborník z mezinárodní vědecké konference IMS Brno, 16.-17. 4. 2009.
- Zpráva o problematice extremismu na území České republiky v roce 2002*. Praha: Ministerstvo vnitra ČR, 2003.

JUDr. PhDr. Ivo Svoboda, Ph.D.

Univerzita obrany
Fakulta ekonomiky a managementu
Kounicova 65
612 00 Brno
Česká republika
tel.: +420774603444
ivo.svoboda@unob.cz

Zmeny v chápaní kvality života

Changes in terms of quality of life

Jana Španková

Abstrakt

Kvalita života je výsledkom vzájomného pôsobenia sociálnych, zdravotných, ekonomických a environmentálnych podmienok, týkajúcich sa ľudského a spoločenského rozvoja. Nie všetky podmienky dokáže človek ovplyvniť sám - je to napr. zamestnanosť, kvalita životného prostredia, medziľudských vzťahov, úroveň školstva, zdravotníctva a pod. Zároveň je kvalita života úzko spätá s hodnotami i potrebami človeka, ktoré sú podmienené vývojom spoločnosti i subjektívnym vnímaním jednotlivca. V článku autorka poukazuje na vnímanie kvality života, jej prepojenosť s ekonomickou situáciou konkrétnej krajiny, chápaním problémov v spoločnosti a zároveň poukazuje aj na pojem sociálna kvalita, kde podstatou je sociálna inklúzia, možnosť účasti na ekonomickom a sociálnom živote. Kvalita života v 21. storočí zameriava svoju pozornosť aj na sociálne nerovnosti, limitujúce možnosti človeka a jeho účasť na aktivitách, bežných pre ostatných ľudí.

Abstract

Quality of life is the result of the interaction of social, health, economic and environmental conditions related to human and social development. Not all conditions can affect the man himself - it's example. employment, environmental quality, interpersonal relationships, level of education, health and so on. It is the quality of life is closely bound up with values and needs of man, which are conditional on developments in society and the subjective perceptions of individuals. In the article the author points to the perception of quality of life, and its interdependence with the economic situation of the country-specific, understanding of the problems in society and also points to the concept of social quality, which is the essence of social inclusion, the possibility to participate in economic and social life. Quality of life in the 21st century, focusing its attention to social inequality, limiting the possibilities of man and his participation in activities normal for other people.

Kľúčové slová

kvalita života, nová kvalita života, ekonomická situácia, životné podmienky, životná úroveň, sociálna kvalita

Keywords

quality of life, new quality of life, economic situation, living conditions, the standard of living, social quality

Kvalitou života sa zaoberá ľudstvo od čias antiky, pričom každý autor so sebou prináša vlastný pohľad a definíciu, ktorými zdôrazňuje svoje hodnotenia. Samotný termín kvalita života sa prvýkrát vyskytol na prelome 50. až 60. rokov dvadsiateho storočia ako protíváha orientácie na masovú spotrebu, respektíve ako úsilie vymedziť spotrebu racionálne limity a zamyslieť sa nad jej cieľavedomosťou.

J. K. Galbraith, americký ekonóm a sociológ použil termín „kvalita života“ v r. 1958, odvtedy sa datuje používanie tohto pojmu v rôznych spoločenských vedách a vedných disciplínach. Jedným z prvých politických predstaviteľov, ktorý použil „kvalitu života“ bol prezident USA J. F. Kennedy v r. 1963. Upozornil tiež, že kvalita amerického života musí držať krok s kvantitou amerického tovaru.

Je zaujímavé bližšie skúmať niektoré teórie predstaviteľov „novej kvality života“. Ich rozčlenenie do rôznych prúdov je dané všeobecnejším rozčlenením postojov a hodnotení vo vzťahu k fenoménu vedecko-technického pokroku v súčasnom svete.

Na jednej strane stoja zástancovia názoru, podľa ktorých je miera uplatnenia objavov vedy a techniky v spoločnosti súčasne mierou zotročenia človeka a na strane druhej zástancovia opačných koncepcií tvrdia, že vedecko-technický pokrok so sebou nesie pokrok spoločnosti ako celku vrátane faktorov rozvoja ľudskej osobnosti. Každopádne každá z koncepcii má svoju pravdu.

Kvalita života by mala zohľadňovať:

- každodenný život človeka, životné podmienky, na ktoré vplývajú ekonomické možnosti krajiny;
- žiaduca kvalita života je závislá od aktívneho postoja a zodpovednosti konkrétneho jednotlivca;
- kvalita života je subjektívna, t.j. pocity šťastia, spokojnosti, uspokojenie potrieb a naplnenie hodnôt je individuálnou záležitosťou.

OSN používa a monitoruje index ľudského rozvoja - HDI (Human Development Index), ktorý bol do praxe zaviedol v roku 1990 pakistanský ekonóm Mahbúb ul-Hak. Používajú sa ukazovatele: hrubý domáci produkt na obyvateľa, gramotnosť obyvateľstva a priemerná dĺžka života. SR sa podľa správy Human Development Report 2007/2008 nachádza na 41. mieste (ČR je na 32. mieste, Maďarsko na 38. a Poľsko na 39.)

Tabuľka 1: **Krajiny s najlepšou a najhoršou kvalitou života podľa HDI**

Poradie	Krajina	Poradie	Krajina
1.	Island	168.	Kongo
2.	Nórsko	169.	Etiópia
3.	Austrália	170.	Čad
4.	Kanada	171.	Africká republika
5.	Írsko	172.	Mozambik
6.	Švédsko	173.	Mali
7.	Švajčiarsko	174.	Niger
8.	Japonsko	175.	Guinea-Bissau
9.	Holandsko	176.	Burkina Faso
10.	Francúzsko	177.	Sierra Leone

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa Human Development Report 2007/2008

Ekonomika a kvalita života

W. Rostow poukazuje na súvislosť kvality života so štádiami ekonomického rastu spoločnosti. S jeho tvrdením musíme súhlasiť, pretože kvalita života je podmienená výkonnosťou ekonomiky, čo je zohľadnené aj pri objektívnom meraní indexom HDI. Hospodárska situácia konkrétnej krajiny jednoznačne vplýva na úroveň niektorých odvetví ako školstvo, zdravotníctvo, sociálnu pomoc či podporu najohrozenejším skupinám obyvateľstva.

Hospodárska politika zohľadňuje v súvislosti s kvalitou života dve skupiny faktorov:

- činitele ekonomickej povahy, tzn. stupeň rozvoja hospodárstva, charakter systému;
- činitele mikroekonomickej povahy, kde patria potreby, hodnoty, spôsob života.

Jednotlivec má zabezpečený príjem z ekonomickej činnosti, zo zamestnania. Pôsobenie v práci a ambície sú priamo ovplyvnené nielen potrebami a hodnotami, ale aj rodinným prostredím, prestížou toho - ktorého zamestnania v spoločnosti. Správanie sa človeka na trhu práce nemožno redukovať iba na ekonomické determinanty, práca znamená oveľa viac - je to miesto, kde realizuje sociálne kontakty, uspokojuje sa potreba sebarealizácie. Priestor pre mnohých vyplnila

možnosť súkromného podnikania, kde spokojnosť spočíva najmä v tom, že práca zodpovedá kvalifikácii, pracovný čas si možno sčasti rozvrhnúť podľa potrieb atď.

Príjmom z pracovnej činnosti si jednotlivец zabezpečuje prostriedky na vylepšovanie kvality života v sfére mimopracovnej i v sfére voľného času.

Problém nastáva pri skupine nezamestnaných, keď príjem jednotlivca či celej rodiny značne klesá a tak je nutné prispôbiť životný štýl momentálnej situácii. Miera evidovanej nezamestnanosti podľa údajov úradu práce, sociálnych vecí a rodiny v apríli 2009 dosiahla 10,92 %, prognózy sú naďalej nepriaznivé a tak možno predpokladať, že sa zníženie životnej úrovne dotkne väčšieho počtu obyvateľstva. Už tradične môžeme pozorovať regionálne rozdiely, takže aj šanca opätovného zamestnania je v niektorých okresoch nízka, tradične sú to okresy, kde sa nedosahuje priemerná hrubá mzda dosahovaná v hospodárstve SR. Strata práce teda znamená aj prijatie nového statusu, zníženie kvality života vo všetkých sférach.

Tabuľka 2: Regióny s najvyššou a najnižšou mierou evidovanej nezamestnanosti v apríli 2009

1.	Rimavská Sobota	31,45	70.	Trnava	5,46
2.	Revúca	29,77	71.	Trenčín	4,82
3.	Rožňava	25,18	72.	Galanta	4,54
4.	Trebišov	23,83	73.	Pezinok	4,14
5.	Veľký Krtíš	23,63	74.	Senec	3,69
6.	Kežmarok	23,26	75.	Bratislava V	2,78
7.	Poltár	22,69	76.	Bratislava IV	2,53
8.	Lučenec	22,37	77.	Bratislava III	2,46
9.	Sabinov	22,09	78.	Bratislava II	2,42
10.	Gelnica	20,94	79.	Bratislava I	1,89

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa www.upsvar.sk

Nastávajú teda regionálne rozdiely a zároveň možno vyčleniť niektoré skupiny obyvateľstva, ktoré sú viac odkázané na pomoc štátu:

- nezamestnaní občania;
- mladé rodiny s nezaopatrenými deťmi;
- neúplné rodiny;
- starí občania;
- zdravotne postihnutí jednotlivci.

Mnohé štúdie kladú dôraz na vnímanie subjektívnej kvality života práve týchto skupín.

Sociálna kvalita a kvalita života

Pojem sociálna kvalita bol prvýkrát použitý v roku 1997 v oficiálnom dokumente Európskej únie „Amsterdamská deklarácia Sociálnej kvality Európy“ (Laluha, 2005). Tento pojem reaguje na skutočnosti v krajinách EÚ, pre ktoré už pôvodné vymedzenia ako chudoba a nezamestnanosť nepostačovali. V dôsledku spomínaných javov jednotlivci pociťujú absenciu financií, zlé bývanie, nedostatočnú zdravotnú starostlivosť, nedostatočný prístup k vzdelaniu, kultúre, vylúčenie z aktivít, ktoré sú bežné pre ostatných ľudí.

Sociálna kvalita je chápaná ako rozsah, v akom sú ľudia schopní zúčastňovať sa na sociálnom a ekonomickom živote svojich komunít za podmienok, ktoré vylepšujú ich blahobyt a individuálny potenciál (Stanek, 2006).

Autori zaoberajúci sa touto problematikou identifikovali 4 zložky sociálnej kvality:

- sociálno - ekonomickú istotu/neistotu;

- sociálnu inklúziu/exklúziu;
- sociálnu kohéziu/anómiu;
- kompetentnosť/empowerment;
- nekompetentnosť/dis empowerment.

Je teda zrejmé, že podstatou je sociálna inklúzia, možnosť účasti na ekonomickom a sociálnom živote. Čo je vzájomne prepojené - neúčast' na jednej strane so sebou prináša exklúziu aj na strane druhej. Miesto osoby v spoločnosti je spojené aj s hmotným postavením. Čím vyššie sociálno-ekonomické postavenie v sociálnej štruktúre jednotlivcov zaujíma, tým disponuje lepšími podmienkami pre kvalitný život.

Ako príklady marginalizácie môžeme uviesť zdravotne postihnutých, ktorí sú neraz vylúčení aj z ekonomickej aktivity aj z aktivít bežných pre ostatných. Rovnako sú marginalizované etnické skupiny. Príkladov by sme mohli uviesť oveľa viac. Nevyhnutné je zdôrazniť, že vnímanie týchto skupín spoločnosťou je ovplyvnené kultúrnymi normami, predsudkami ale i vlastnou aktivitou jednotlivcov.

Sociálna kvalita a kvalita života nie sú pojmy, ktoré sú totožné, navzájom sa však ani nenegujú. Sociálna kvalita je skôr zameraná na sociálny život, prepojená so sociálnou politikou a zachytáva bezprostredný vzťah ekonomickej a sociálnej skutočnosti.

Kvalita života v 21. storočí

„Imanentnou súčasťou ľudských dejín je úsilie o zlepšenie života, o jeho zdokonalenie a vyššiu kvalitu.“ (Laluha, 2005)

Kvalita života má sociálnu dimenziu, preto sa tejto problematike venujú najmä vedy sociálne, v praxi je predmetom záujmu odborníkov z oblasti sociálnej politiky a sociálnej práce. Nemožno však poprieť ani dimenziu ekonomickú a politickú. Tomuto prepojeniu sa venuje množstvo výskumov, v ktorých takmer polovica respondentov vyjadruje nespokojnosť so súčasnou životnou úrovňou, sociálnymi istotami, systémom sociálnej politiky. Jednotlivec vždy hodnotí to, čo ho bezprostredne ovplyvňuje - ako žije, pracuje, aká je reálna sociálna situácia jeho rodiny, neberie do úvahy občiansku slobodu, demokraciu, trhová ekonomiku.

Tabuľka 3: Ktoré problémy považujete na Slovensku za najzávažnejšie?

Problémy	v %
Nezamestnanosť	50
Kvalita zdravotníckej starostlivosti	31
Chudoba na Slovensku	29
Životná úroveň ľudí ako ste Vy	27
Postavenie a šance mladých ľudí	17
Rozšírenie korupcie a úplatkárstva	16
Kriminalita, organizovaný zločin	15
Ekonomické a sociálne rozdiely medzi regiónmi Slovenska	14
Zneužívanie moci	14
Výkonnosť nášho súdnictva, vymožitelnosť práva a spravodlivosť	9
Postavenie a šance starých ľudí	9
Výkonnosť slovenskej ekonomiky	7
Ochrana práv zamestnancov súkromných firiem	5
Ochrana životného prostredia	5
Postavenie a šance žien	4
Kvalita demokracie na Slovensku	4

Zdroj: IVO, apríl 2006

Toto storočie prináša so sebou ďalšie nové zmeny, ktoré ovplyvnia aj kvalitu života. Je to najmä globalizácia, informačné technológie, udržateľný rozvoj, poznatky, ktorých životnosť sa neustále skraca a tým vyvoláva potrebu celoživotného vzdelávania. V súlade so Stanekom môžeme konštatovať, že kvalita života má význam iný ako v minulosti, ktorý je spôsobený rozvojom spoločnosti, nárokmi obyvateľov ale aj vnímaním sociálnych problémov. „Pojem kvalita života sa zrodil z konkrétnej ekonomickej a sociálnej situácie v najbohatšej krajine sveta ako protívaha masovej spotrebe v spoločnosti a hojnosti v 20. storočí. V 21. storočí nadobúda oveľa hlbší sociálny a humanistický rozmer ako protívaha sociálnych nerovností limitujúcich dôstojný život človeka.“ (Stanek, 2006, s. 154)

Záver

Kvalitu života možno skúmať v dvoch pohľadoch - objektívnom, pri ktorom sa berie do úvahy index HDI a subjektívnom, kde sú podstatou výpovede respondentov. Samozrejme, subjektívna kvalita života je ovplyvnená materiálnymi podmienkami, hospodárskou situáciou krajiny, kde respondenti žijú, hodnotami, kultúrou ale aj príslušnosťou k sociálnym skupinám. Čoraz väčšie nároky kladie jednotliviec na uspokojovanie svojich hodnôt, potrieb, má iné priority. Vždy to však závisí od situácie, v ktorej sa človek nachádza a čo momentálne považuje za dôležité.

Do popredia vystupuje aj kvalita života niektorých ohrozených skupín, čo sa stáva výzvou na zlepšovanie ich kvality života v tomto storočí.

Literatúra

BOROŠ, J.: *Transformácia ekonomiky v SR a uspokojovanie potrieb*. Bratislava: IRIS, 2000. ISBN 80-89018-14-9.

ČMELÍKOVÁ, T.: *Historické súvislosti kategórie kvality života*. In: Acta academica trenčiniensis. Trenčín: FSEV TnU AD, 2006. ISBN 80-8075-118-8.

LALUHA, I.: *Kvalita života - fenomén 21. storočia*. Habilitačné a inauguračné prednášky. Bratislava: NHP EKO UNI, 2005.

MATIS, J.: *Spôsob života a životný štýl*. Liptovský Mikuláš: LIA, 2002. ISBN 80-968719-8-6.

STANEK, V.: *Sociálna politika*. Bratislava: SPRINT VFRA, 2006. ISBN 80-89085-66-0.

<http://hdr.undp.org/en/statistics>

<http://www.infostat.sk>

<http://www.ivo.sk>

<http://www.statistics.sk>

<http://www.upsvar.sk>

PhDr. Jana Španková, PhD.

Trenčianska univerzita A. Dubčeka

Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov

Katedra rozvoja ľudských zdrojov a personálneho manažmentu

Študentská 3

911 50 Trenčín

Slovenská republika

tel.: 032 7400 237

spankova@tnuni.sk

Recenzie na zborník príspevkov z I. Česko-Slovenskej vedeckej konferencie na tému: *Sociálna a ekonomická núdza – bezpečnosť jedinca a spoločnosti*

Zborník prác spĺňa aj tie najprísnejšie kritériá kladené na odbornú publikáciu. Výber tém, ako aj špičkových česko-slovenských autorov bol napokon už pri zrode myšlienky usporiadať také podujatie garanciou úspechu.

Zborník v rozsahu 555 strán zahrňuje komplexne problematiku sociálnej a ekonomickej núdze – bezpečnosť jedinca a spoločnosti. Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave, Súkromná vysoká škola ekonomických štúdií v Prahe, Spoločnosť pre sociálnu integráciu v SR – SpoSolntE uviedli prednášky, ktoré majú široký dopad nielen na verejné zdravotníctvo, problematiku sociálnej práce, ale aj zdravotníctvo, ekonomiku, ale aj štátnu politiku. Konferencia sa zaoberala aj problematikou etnických skupín, migrácie, azylovej politiky a ďalších; úcta k životu, dôstojnosť človeka sa tiahnu zborníkom ako červená niť.

Úroveň prác v zborníku je vysoká a žiaľ nemožno vyzdvihnúť len niektoré, pretože všetky spĺňajú ciele konferencie.

Stanú sa prvým uceleným pohľadom na problematiku bezpečnosti jedinca a spoločnosti, dôvery vo vzájomnom vzťahu a tiež poukazujú na podmienky pre dôstojnejší spôsob života.

Prof. MUDr. Miroslav Danaj, CSc.

Prednosta Chirurgickej kliniky FZaSP TU a FN v Trnave

První česko–slovenská vědecká konference „Sociální a ekonomická nouze – bezpečnost jedince a společnosti“ se pokusila hledat cestu řešení problémů, které jsou akcelarovány současnou finanční a následně i ekonomickou krizí. Špičkoví slovenští a čeští odborníci informovali o svých přístupech k řešení aktuálních společenských problémů.

Za velmi aktuální a užitečný považuji interdisciplinární přístup při hledání společných východisek:

- podporovat rozvoj vzdělanosti – orientovat se na řešení nových úkolů, které hospodářská krize přinesla
- krize má charakter nejenom ekonomický, ale i společenský a morální
- jedinou účinnou metodou k překonání krize je změna stávajícího chování

Pozitivně hodnotím jak uspořádání této mezinárodní konference – doporučuji její pokračování, tak také vydání sborníku pro odbornou veřejnost.

Doc. PhDr. Luboš Chaloupka, CSc.

Rektor Univerzity Jana Amose Komenského Praha

ISBN 978-80-89271-63-4

EAN 9788089271634